D. S. DAVIČIĆ

HRVATSKA RATNA I VOJNA POVIJEST

IZDALA NAKLADA „HRVATSKA KNJIGA"
VLASTNIK I UREDNIK: AKIF KARABEGOVIĆ
ZAGREB, ILICA 49.

Tisak: Hrvatski tiskarski zavod d. d., Zagreb, Frankopanska ul. 12.

Dr SLAVKO PAVIČIĆ:

HRVATSKA VOJNA I RATNA POVIEST

I PRVI SVJETSKI RAT

ZAGREB 1943.

Ministarstvo prosvjete, Glavno ravnateljstvo za promičbu pod br. 2812/43. od 3. ožujka 1943. odobrilo je tiskanje ove knjige.

Predgovor

Hrvatska je ratna poviest upravo čudesna, jer obiluje događajima, koji svakoga zapanjuju svojom osebujnošću, često svojom tragičnom težinom, ali često i uspjesima, koje je hrvatski narod, pravi ratnički narod, postigao u toku svoje tisućgodišnje prošlosti.

Nije mi bilo moguće pružiti podpun i izcrpiv pregled hrvatske ratne i vojne povieśti, jer bi takvo djelo obuhvatalo nekoliko debelih svezaka, a to danas ne bi bilo lako izdati. Ovo, što pružam hrvatskoj javnosti, neka se prosuđuje kao pokušaj i putokaz u svim pravcima naše ratničke slave i prošlosti. Pri tom upozoravam, da pojedina važna razdoblja naše ratne prošlosti nisam mogao obraditi onako, kako ona zaslužuju, tako primjerice razdoblje Napoleonskih ratova, doba ratova u XVIII. stoljeću i onih sjajnih djela, koje su Hrvati, naše graničarske čete i naši dobrovoljci, izvršili pod konac XVII. i početkom XVIII. stoljeća oslobađajući Slavoniju, Sriem, Liku, Krbavu i druge dielove naše domovine od moćnih Osmanlija. Isto su tako samo dotaknuti događaji za vrieme borba s Osmanlijama u Bosni i Hercegovini, iako je i to razdoblje vrlo zanimljivo. Zbog pomanjkanja točnih izvora nisu obrađena ni neka bojišta, gdje su se Hrvati kasnije borili.

Kod nas svakako postoji praznina u pogledu djela o našoj ratnoj poviesti. Razpolažemo s vrlo malo vlastitih izvora naše vojne i ratne poviesti, dok je hrvatska obća i politička poviest već dobro obrađena. Tako sam se pri sastavu ove knjige mogao služiti osobito velikim djelom našeg učenjaka Vjekoslava Klaića. Na polju ratne poviesti imamo samo manjih prikaza, tako na pr. autobiografiju baruna Trenka i spomenicu našeg povjestničara Ferde pl. Šišića o Trenkovim pandurima. O pr-

vom svjetskom ratu 1914.—1918. nema na našem jeziku ni jednoga djela. Postoje, istina, prikazi naših pisaca o pojedinim događajima, koje su oni sami osobno proživjeli u svjetskom ratu, ali nigdje nije sustavno obrađen prvi svjetski rat. Obrađujući taj rat, poslužio sam se vlastitim ratnim dnevnikom i vlastitim sjećanjem na događaje prošlog svjetskog rata, a zatim velikim djelima na njemačkom jeziku, tako izdanjem austrijskog saveznog ministarstva za vojsku i bečkog ratnog arhiva: »Oesterreich-Ungarns letzter Krieg 1914.—18.« pa djelom feldmaršala grofa Conrada von Hötzendorfa o svjetskom ratu, memoirima generalfeldmaršala Ludendorffa i djelom njemačkog generalporučnika Maxa Schwartea »Poviest svjetskog rata«. Na temelju toga posljednjeg djela obradio sam osobito razdoblje borba na zapadnom, francuzkom bojištu, na moru i u kolonijama, kao i politički dio, koji se odnosi na razvoj događaja godine 1917. i 1918. u Njemačkoj.

Hrvati su u svojoj tisućgodišnjoj prošlosti, u svom životu i u svojim borbama bili uviek oslonjeni na zapadnu europsku misao. Naš zemljopisni položaj odredio nam je smjernice političkog razvoja. Te su upućivale prema velikom njemačkom narodu, koji nam je uviek bio i ostat će nam uviek susjedom. Tko želi nepristrano ocieniti tok naše prošlosti i razvoj naše ratne poviesti, doći će nuždno do uvjerenja, da je ona velikim dielom određena našim zemljopisnim položajem.

Hrvatski je narod mnogo puta morao i trpjeti, ali je vještinom prilagođivanja i svojim zdravim prirodnim osjećajem uviek znao pravilno ocieniti svoj položaj te se založiti za svoje glavne probitke. Ali često se hrvatski narod znao boriti i za tuđu korist. Najviše je pak proveo u borbi za obranu zapadne kulture i uljudbe od raznih najezda s istoka. Tako je protekla njegova tisućgodišnja prošlost, u kojoj su ga mučile i mnoge unutrašnje razmirice i kavge. I one su prouzročile mnogo težkih žrtava.

Sada opet hrvatski narod sudjeluje u velikom svjetskom sukobu, koji od svakog naroda traži najveće napore i okupljanje svih moralnih i materialnih snaga u slozi i jedinstvu, da se obrani i oslobodi Europa i europska uljudba. Naš je narod već

dva puta u svojoj prošlosti stajao pred propašću. Prvi put za vrieme provale Mongola na naše područje. Drugi put za vrieme provale osmanlijske sile preko našeg područja. Najboljim sinovima našeg naroda uspjelo je uz potoke krvi prebroditi i te krize, zadržati uviek slobodno svoje srce i konačno spasiti cjelokupnost državnog područja. Uzori naše prošlosti neka su nam uviek pred očima. Hrvatski narod može doista s ponosom gledati na svoju ratnu prošlost. On se uviek izticao osebinama pravih ratnika: samopouzdanjem, hrabrošću, požrtvovnošću, uztrajnošću, rodoljubljem, vjerom u Boga i vjernošću zadanoj rieči. A to su najbolje krieposti. Bilo je i pogrješaka, osobito u međusobnoj borbi. Ipak je naša narodna misao ostala uviek zdrava, sačuvala se i ostala vječna.

U toj spoznaji predajem i ovu knjigu hrvatskom narodu na blagohotnu ocjenu.

Naša je narodna ratna poviest ponajljepša, što imamo. Valjalo bi je nadopuniti i stvoriti veliko ratno-povjestno djelo, u kojem bi se izticale i pojedinosti naših najtežih, najslavnijih i najtragičnijih borba. Pouka se povlači ne samo iz uspjeha nego i iz poraza, ako se shvate i ociene, kako treba. U nesreći se očituje narodna duša možda više nego u sreći. Mi se u našoj staroj i novoj poviesti nemamo čega stidjeti. Iz nje neka uče naša mlada pokoljenja, da mogu pravilno prosudjivati svoja djela u sadašnjosti i budućnosti. Historia magistra vitae!

Dr. Slavko Pavičić

DOBA VLADARA NARODNE KRVI

Hrvatska oružana sila u prvom razdoblju najstarije hrvatske poviesti

Najstarija hrvatska poviest obuhvaća razdoblje, u kojem su hrvatska plemena selila sa sjevera, iz svoje pradomovine s one strane Karpata, preko zapadne Panonije u sadašnju domovinu, u Dalmaciju i zapadnu Hrvatsku, Bosnu i Zahumlje, u Bielu Hrvatsku, pa u Iztočnu Hrvatsku, Slavoniju i Sriem. To razdoblje naše poviesti nije sasvim rasvietljeno; postoje razne hipoteze, od kojih su se pojedine razvile tek u zadnje doba, te stoje djelomično u opreci s ustaljenom teorijom, prema kojoj su Hrvati ogranak velikog slavenskog stabla. No svakako se i jedna i druga hipoteza podudara u tomu, da su Hrvati u VI. i VII. stoljeću, pa čak i pod konac V. stoljeća, prodirali sa sjevera na jug. Već onda su Hrvati, iako se spominju kao miran narod, bili dobri ratnici. I tu se razlikuju navodi o načinu ratovanja hrvatskih četa; da se izrazimo suvremenim načinom, o taktici i o taktičkim sredstvima ratovanja. Prema jednim, na pr. prema caru Mauriciju, Hrvati su bili u glavnom pješaci, oboružani čvrstim i težkim štitom, drvenim lukom i malenim, otrovom natopljenim strjelicama, mlatom, toporom i palicom. Hrvati su — prema tim izvorima — bili osobito vješti za borbe u klancima i močvarama. Služili su se ratnom varkom i zasjedama, razpolagali su svakojakim ratnim sredstvima, pa već i onda kao neke vrsti topničtvom, t. j. posebnim bacačima, s kojima su bacali kamenje na utvrđene gradove. Hrvati, koji su se selili na jug, bili su bolji ratnici nego oni Slaveni, koji su se selili na zapad. Već za cara Justiniana javljaju se prve hrvatske čete iz Dalmacije.

Navodno su sredinom VI. stoljeća Hrvati uz Avare provaljivali kroz Panoniju čak u rimsku pokrajinu Dalmaciju. Hrvati su — prema tim izvorima — bili u najstarijem razdoblju poznate hrvatske poviesti pomoćne čete Avara, prolazili su glavnim drumom, prema jednoj predpostavci sa sjevera

kroz zapadnu Panoniju i zapadnu Hrvatsku u Dalmaciju, a prema drugoj iz Sriema kroz Bosnu, do Salone, glavnog grada Dalmacije. Salona je bila utvrđena; oko nje su bile težke borbe. Pobiedili su Avari i Hrvati, osvojili su osim Salone i druge primorske gradove kao Nin (Nonu) i Epidaurus (Cavtat). Jedino se održala Jadera (Zadar). Nakon poraza avarskog Khana pred Carigradom (626.) preokreće se položaj. Nekoji povjestničari misle, da je tada (627.) nastala Velika ili Biela Hrvatska. Već tada se Hrvati ističu svojim vojnim uređenjem. S njima pregovara Bizant, koji ih pozivlje, da se s njim udruže protiv Avara. Biela Hrvatska ležala je navodno sjeverno od sadašnje Hrvatske. Po toj predpostavci sele se Hrvati iz Biele Hrvatske u Dalmaciju kroz Panoniju. Iz Dalmacije započimaju hrvatska plemena borbu s Avarima, uz koje su bila i neka pokorena slavenska plemena. Taj je rat trajao nekoliko godina; Hrvati konačno pobiediše Avare i postadoše gospodari ciele Dalmacije.

Vlast se hrvatskih plemena sve jače utvrđuje i u Dalmaciji i zapadno od nje, u Bosni i Zahumlju, i sjevernije u jugozapadnim i zapadnim dielovima sadašnje uže Hrvatske. Srce Hrvatske nalazilo se u tom razdoblju poviesti na prostoru između Zrmanje i Cetine. Dalmatinski knez Porga sklapa sporazum s hrvatskim banom, koji je vladao sjeverno od rieke Zrmanje do rieke Raše. Porga priznaje banu bansku čast, ban postaje prvi častnik iza kneza. Banska čast sadržaje u sebi i vojničku vlast. Ban je zamjenik kralja i vrhovni zapovjednik kraljevih četa. To ostaje do u najnovije doba naše poviesti. To preuzimaju i Arpadovići, a poslije njih i Habsburgovci, iako se i jedni i drugi nisu toga držali. I u XIX. vieku bili su banovi gotovo uviek i vrhovni zapovjednici Vojne Krajine, a vrlo često zapovjedajući generali u užoj banovini Hrvatskoj.

Pod konac VII. stoljeća bjelo-hrvatski knez Radoslav razpolaže s razmjerno jakom oružanom silom. On čisti područje Biele Hrvatske od organiziranih ostataka starih Ilira (Arbanasa) i proširuje svoju vlast u Bosnu i prema Albaniji. Hrvati su u to doba obitavali i u iztočnoj Slavoniji i Sriemu, u staroj pokrajini Panoniji, ali tu je njihovo stanje bilo težko. Oni su

podređeni Avarima, ali im se odupiru, bune se i ustaju, skrivaju se i bore na sve moguće načine protiv avarskih vlastodržaca. U tomu ih pomaže Karlo Veliki, kralj franački, prvi stvaratelj velikog carstva na zapadu. Godine 792. nalazimo Hrvate uz bok Karla Velikoga; oni sudjeluju u konačnoj borbi protiv Avara. I oni jurišaju kao prvorazredne udarne čete na glavni avarski tabor, t. zv. Hring, koji se nalazio između Dunava i Tise. Tabor je osvojen i razoren. Hrvati se tako konačno oslobodiše Avara, ali dođoše pod franačku vlast.

Franci infiltriraju hrvatske zemlje sve do Sriema, do Fruške (franačke) Gore. Hrvati su i tu tuđu vlast težko podnosili, bunili su se i protiv nje, jer je sve više presizala i sputavala razvoj hrvatskih plemena. Dolazi do borbe pobunjenih Hrvata protiv markgrofa Ericha (799.) kod Trsata kraj Rieke. Hrvati potjeraše Franke; markgrof Erich pogine u toj borbi. Konac VIII. stoljeća bio je u znaku ustanka Hrvata protiv Franaka. Nakon krunidbe Karla Velikoga za rimskoga cara (800.) Hrvati ga priznaju vrhovnim gospodarem, te dolazi do sporazuma.

Početkom IX. stoljeća Hrvati, i oni u Bieloj Hrvatskoj pod knezom Bornom i oni u Panonskoj Hrvatskoj pod knezom Ljudevitom, razpolažu dobro organiziranom vojskom. Ali već tada Hrvati trpe zbog nesloge svojih knezova, kao često u toku svoje kasnije poviesti zbog razmirica svojih prvaka. To su izkoristili Franci, koji već onda nastupaju u znaku gesla »Divide et impera«. Franački markgrof Kadolach nastupa bezobzirno, osobito protiv kneza Ljudevita. Ljudevit diže sav svoj narod na oružje, Panonska Hrvatska odmeće se od Ljudevita Pobožnog, nasljednika Karla Velikog. Dolazi do bitke između markgrofa Kadolacha i Ljudevita Posavskog. Hrvati razbiše franačku vojsku. Pod Ljudevitom Posavskim Hrvati su razpolagali jakom vojnom snagom. U toj vojsci ističu se hrvatski konjanici. Oni su najviše pridonieli porazu Kadolacha. Konjanici su naoružani kopljima, lukom i strjelicama i odlikuju se smjelom taktikom, kao da su preteča onih kasnijih konjaničkih jedinica, koje su stekle osobit glas u borbama za 30-godišnjeg i 7-godišnjeg rata pod Isolanijem i pod barunom Trenkom. Ali i hrvatski su pješaci bili vješti pri jurišu i u zasjedi. Poseb-

noj taktici hrvatskog konjaničtva i pješačtva, vještoj ratnoj varci, borbi iz zasjede, ugrožavanju bokova pomoću manjih jedinica i udarcima na stražnje crte ima se zahvaliti hrvatska pobjeda nad Kadolachom. Knez Ljudevit Posavski spoznao je svu težinu svoga položaja. On traži i nalazi saveznike, utvrđuje svoje granice prema zapadu, gradi utvrde i kule te diže narod između Drave i Soče na ustanak, koji se širi daleko na iztok. Hrvatski knez Ljudevit Posavski postaje zapovjednikom velike hrvatske vojske, uz koju pristaju i susjedna slavenska plemena, pa čak i Timočani. Ali je provedbu velike Ljudevitove osnove spriečio bjelohrvatski knez Borna, koji pristaje uz svog protivnika, uz furlanskog markgrofa Baldericha pa tako omogućuje nastup protiv Ljudevita Posavskog s dviju strana, sa zapada i juga. Time postaje ugrožen i sam Sisak, tvrdi stari grad, koji je izgradio Ljudevit Posavski, upotrebivši u te svrhe stari rimski grad Sisciju. Sisak je bio ključna točka Posavske Hrvatske. Ljudevit je na sjevernoj strani morao uzmaći, on je izpravno operirao, htio je potući najprije jednog pa onda drugog protivnika. Ali na gornjoj Dravi dolazi do sukoba s nadmoćnim franačkim snagama pod vodstvom Baldericha. Ljudevit Posavski morao se povući, ali je i Balderich pretrpio velike gubitke pa ga nije smio progoniti. Drugi krak franačke vojske, franački saveznik — bjelohrvatski knez Borna napreduje s juga preko Gvozda (Velika i Mala Kapela) na sjever prema Kupi. Tu dolazi do težke borbe između Borne i Ljudevita Posavskog. Jedan se dio Bornine vojske (Hrvati župe Gacke) nije htio boriti protiv braće. Ta se jaka skupina odmetnula od Borne. Borna bude poražen (819.). Ljudevit provaljuje u Bielu Hrvatsku, ali se mora vratiti, jer mu vojska nije bila organizirana za borbu po gorama u zimi. Hrvatske čete kneza Borne bile su vične (većinom gorštaci) na borbu u gorama i bile su opremljene za zimsku vojnu. Bile su sastavljene većim dielom od pješaka, dok je Ljudevit Posavski razpolagao većinom konjanicima. Stoga se Ljudevit Posavski vraća natrag.

Ustanak Ljudevita Posavskog bio je caru Ljudevitu Pobožnom neugodan; bio mu je ugrožen jugoiztočni bok, prietila je

i opasnost, da se pobune i drugi narodi u susjedstvu. Zato se na državnom franačkom saboru u Aachenu (820.) stvara odluka, da se jakim snagama slomi taj ustanak Ljudevita Posavskog. Iz velikog franačkog carstva krenuše tri vojske prema Posavskoj Hrvatskoj u tri kolone. Jedna je pošla iz Italije, južna vojska; druga iz Bavarske preko gornje Panonije, sjeverna vojska; a treća, srednja i glavna preko Koruške. Sve tri vojske imale su se spojiti na zapadnoj granici Posavske Hrvatske i u širokoj fronti napasti Ljudevita Posavskog pa ga slomiti. Ali Ljudevit Posavski pokazao se velikim i dalekovidnim strategom. On se služi priznatim, vječnim i najvažnijim načelima strategije. Možda je znao za Hanibala, Cezara i Aleksandra Velikog. On napada i tuče jednu po jednu od neprijateljskih vojska. Najprije južnu, koju je dočekao u gorama i zaustavio. Zatim sjevernu vojsku, koja je doprla do Drave, ali je nije mogla prieći zbog velikog odpora hrvatskih četa. Tu Ljudevit osobno, na čelu vojske, provali u Korušku. Tri puta dolazi do sukoba sa Sasima, Francima i Alemanima, koji su sačinjavali tu vojsku. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji od Ljudevita. Ljudevit operira vješto, te se vješto i povlači, kad ne može da uništi neprijatelja. Konačno neprijatelj s nadmoćnim snagama, sa svim trim vojskama provaljuje u Posavsku Hrvatsku. Ljudevit opet upotrebljava sasvim drugu taktiku, taktiku gerilskog ratovanja. On razpušta svoju vojsku, osim manjih skupina, koje ostavlja u tvrdim i sigurnim gradovima. Narodu i dielovima vojske, koju je napustio, nalaže, da se bore u šumama, oko močvarnih područja, i da brane gradove, sjedišta župa. Sam uztraje u jednom tvrdom gradu, koji je bio sagrađen na visokom briegu te je odolievao neprijateljskim jurišima, koje je sve odbio uz vrlo težke gubitke po neprijatelja. Ljudevit nije popuštao, iako su Franci pustošili zemlju i naselja. Tvrdi su gradovi svi uztrajali. Franci su sve više slabili. U sjevernoj vojsci zavladala je i zarazna bolest zbog močvarnih predjela. Franci se vraćaju u svoju zemlju, ne pokorivši Posavske Hrvate. Samo zapadni dio zemlje, sadašnja Slovenija, podpada ponovno pod franačkog markgrofa Baldericha.

I godine 821. nastaviše Franci borbe protiv Ljudevita Posavskog, i opet s tri vojske. I ovaj put Franci nisu uspjeli. Ljudevit je upotrebio istu taktiku kao prvi put. Nije se suprotstavio Francima na otvorenom polju, nego ih je dočekao u tvrdim gradovima. I opet su se Hrvati izkazali u guerilskom ratovanju. Posavska Hrvatska nije podlegla sve do godine 822. Ljudevit je uztrajao u borbi kroz četiri godine. Ali i Hrvati su pretrpjeli vrlo težke gubitke; zemlja im je bila opustošena, narod je malaksao. Ljudevit je Posavski morao pobjeći; Posavska je Hrvatska bila zaposjednuta od Franaka; taj silni ustanak bio je sasvim ugušen.

To je bila jedna od prvih velikih ratnih epizoda hrvatske poviesti, koja je ostala u vječnoj predaji hrvatskog naroda. Već onda su se Hrvati izkazali kao junaci. Potomci junaka, koji su se tako uspješno borili pod Ljudevitom Posavskim, nisu se nikad smatrali pobieđenima.

Najvažniji ratni događaji za vladara hrvatske narodne krvi

Nakon zaposjednuća Posavske Hrvatske i nakon ugušenja ustanka Ljudevita Posavskog, koji se tako snažno opirao Francima, ističe se kao težište hrvatske državne misli **Biela Hrvatska**. Oko nje, kao matice-zemlje, skupljaju se sve hrvatske župe. Biela Hrvatska razvija se u pravcu ujedinjenja svih pokrajina, u kojima žive Hrvati. Iz nje nastaje nezavisna hrvatska država. Ona postepeno skuplja u svoj državni sklop veći dio hrvatskog naroda na jugu, zapadu, jugoiztoku i iztoku. Razdor između Borne i Ljudevita Posavskog bio je težak i sudbonosan. Nasljednici Borne bili su sretnije ruke. Biela Hrvatska imala je svoje težište na Jadranskom moru. To je dalo biljeg kasnijem razvoju Hrvatske. Vladari Biele Hrvatske vode tokom stoljeća borbu za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, oni se opiru i iztoku i zapadu i sjeveru te uspievaju obraniti hrvatske zemlje od nasrtaja sa svih tih strana. Napadači su

bili moćni. Časom Bizant na jugu, časom Bugari na iztoku, a kasnije Mletci na zapadu i car na sjeveru, odnosno sjeverozapadu utjecali su na razvoj događaja u sjevernom dijelu Hrvatske. Hrvati se razvijaju kao sve jača pomorska sila na Jadranskom moru. Oni izgrađuju brodovlje, stvaraju svoju ratnu mornaricu te postaju smioni pomorci, strah i trepet neprijatelja. Najjače se u početku razvila mornarica oko ušća Neretve. Neretljani postaju poznati svojim susjedima po svojoj pomorskoj snazi. Oni osvajaju dalmatinske, nekad latinske otoke, dobivaju nove baze pa tako postaju gospodari srednjeg diela iztočne obale Jadranskog mora. I Bieli Hrvati postaju dobri mornari te plove po cielom Jadranu i na sjever i na zapad. Prema nekim vrelima imao je već hrvatski knez Vladislav mornaricu, koja je bila vrlo jaka, iako nije bila ravna bizantskoj. Bieli Hrvati i Neretljani vode koncem IX. stoljeća uzpješne borbe s romanskim žiteljstvom oko obala Jadrana.

Za vremena hrvatskih knezova u toku IX. i X. stoljeća dolaze Hrvati na svojoj iztočnoj granici prema Sriemu i na obali Drine u doticaj s Bugarima. Oni se na Jadranu još u početku IX. stoljeća bore i s afričkim Saracenima.

Između hrvatskih knezova, vladara Biele Hrvatske, ističe se osobito knez D o m a g o j, koji je postavio čvrste temelje jačoj hrvatskoj državi. Domagoj je bio jak vladar. Organizirao je snažnu hrvatsku vojsku i ratnu mornaricu. Od nasljednika kneza Domagoja najvažniji je i najmoćniji knez M u t i m i r (890.—903.) On ne priznaje nad sobom ni bizantsko ni zapadno rimsko Carstvo. On se nazivlje sam »divino munere Croatorum dux«. On zaštićuje svoje granice prema iztoku, prema sjeverozapadu i zapadu. Na iztoku se sve više jača bugarska država.

Knezu Biele Hrvatske, Tomislavu (903.—928.), kasnije prvom hrv. kralju uspjelo je od Biele Hrvatske stvoriti jaku silu na Jadranu. On je graničio na sjeveru s Madjárima, a na iztoku s Bugarima, gdje se Simeon Veliki okrunio za cara Bugara. Još kao knez sjedinio je Tomislav Posavsku Hrvatsku s Bielom Hrvatskom. Smatrali su ga moćnim vladarom, koji je razpolagao sa 60.000 konjanika i 100.000 pješaka te

s ratnom mornaricom od 80 velikih brodova, na svakome 40 ljudi, i 100 manjih brodova ,na svakome 10 do 20 momaka. Za njegovo prijateljstvo otimali su se svi susjedni vladari pa i sam bizantinski car Konstatin V. Tomislav se borio s bugarskim carem Simeonom i odbacio ga od svojih granica. Pomagao je i bizantskom caru. Pod njim je Hrvatska bila moćna i svježa, nada sve jaka na kopnu i moru pa i onda, kad je Simeon zgazio Srbiju i prietio Carigradu. Simeon je znao, da ne će moći osvojiti Carigrada, prije nego što pobiedi Hrvate. Dolazi do borbe između Bugara i Hrvata. To je, osim manjih okršaja na iztočnim granicama još za Mutimira, jedina borba, koju su Hrvati vodili s Bugarima.

Godine 925. krenula je bugarska vojska pod vojskovođom Alogoboturom prema granicama Biele Hrvatske, prema moru, prema srcu hrvatske države. Car Simeon htio je proširiti svoju državu do Jadranskoga mora. Ona bi se prostirala od Crnog do Jadranskog mora, na sjeveru do Dunava i Save te preko tih rieka, a na jugu preko Egeje do Marmarskog mora. To je bio san tog velikog bugarskog vladara! Njegova jaka vojska, u kojoj su većina bili kopljanici i konjanici, prolazi kroz hrvatske granične gore, preko južne Bosne i Hercegovine, prema sadašnjoj granici Dalmacije. Taj prolaz kroz gore bio je za Bugare poguban. Oni pretrpješe, prije nego što je došlo do sukoba s hrvatskom vojskom, težke gubitke. Protiv njih ustadoše dobrovoljci, narodni junaci. Kad se bugarska vojska sukobila s hrvatskom, bila je već težko načeta. Tomislav hametom potuče Bugare. Uzmak bugarske vojske usliedio je bez reda. Bugarska vojska bila je razpolovljena.

Nakon te pobjede ujedinio je knez Tomislav sve velike i manje hrvatske pokrajine u jednu veliku državu. U nju ulaze i srbski krajevi, pa i latinski gradovi uz dalmatinsku obalu. Na kraju velikih uspjeha tog sjajnog hrvatskog kneza usliedila je njegova krunitba za kralja na Duvanjskom polju, gdje ga je sav hrvatski narod per acclamationem proglasio i priznao prvim kraljem svih Hrvata. I poslije svoje krunitbe Tomislav je vodio rat s Bugarskom, da na iztoku osigura i učvrsti svoju državu.

Kralj Tomislav ustrojio je vojsku, koja se izticala u svakom pogledu, a smatrali su je najjačom na cielom Balkanu, čak jačom i od bugarske vojske. Bizantski car smatrao je Tomislava ravnopravnim saveznikom.

Nakon Tomislava znatno se smanjila hrvatska oružana snaga, i ratna mornarica i konjaničtvo i pješačtvo, više nego za polovicu.

Hrvatska slabi. Kasniji kraljevi prisiljeni su prijateljevati s Madjarima. Na sjeveru Hrvatske rađa se moćna Arpadovska država. No još jedanput prije izbora Kolomana Arpadovića za hrvatskog kralja zasjala moć Hrvatske. Petar Krešimir Veliki smatra se s pravom obnoviteljem hrvatske vojske i hrvatske snage. (1058.—1073.).

Petar Krešimir stvara mir i red diljem ciele Hrvatske. On obraća osobitu pažnju hrvatskom sjeveru, gdje je banovao ban Zvonimir, kasnije kralj Dmitar Zvonimir. Petar Krešimir pripojio je svojoj državi i hrabre Neretljane. On se smatra obnoviteljem hrvatske države. I opet je hrvatska ratna mornarica razpolagala snagom, koja je imponirala i mćnom susjedu s druge strane Jadrana. Hrvatska vojska dostigla je ponovno i po broju i po udarnoj vriednosti utjecaj prema vani i unutra kao i za kralja Tomislava.

Sudbonosna bitka kod Petrove Gore

Nakon smrti Stjepana II. od roda Krešimirovića, koji je nasliedio Dmitra Zvonimira, izabrao je jedan dio hrvatskih velikaša bivšeg bana Petra od plemena Svačića hrvatskim kraljem. U Hrvatskoj je vladao razdor. Nekoji su velikaši, pomoću kraljice Jelene Liepe, udovice Dmitra Zvonimira, zamolili madjarskog kralja Ladislava, da preuzme vlast u Hrvatskoj. Ladislav je prodro preko Drave u sjeverozapadnu Hrvatsku te je zauzeo i Sisak, ključnu točku bivše Posavske Hrvatske. Došlo je do borbe s hrvatskim banom. Madjari su prodrli u Posavlje oko Siska, ali im nije uspjelo prodrieti u gorje, južno od Kupe i Save. Dolazi do bitke kod Gora, nedaleko današnje Petrinje, izpod Gvozda. Hrvati spriječavaju Ladislavov prodor

kroz visoke gore i klance. Svuda u zasjedama nastupaju hrv. čete, kojima se pridružuje i sam narod. Ladislavu nije uspjelo prodrieti dublje prema jugu, zauzeo je tek po koji grad, vodio je borbu za klance. Konačno je odustao od daljnje borbe pa se zadovoljio s hrvatskom banovinom između Drave i Gvozda. Tu postavi za kralja svog sinovca Almu. Ali u Bieloj Hrvatskoj, u cieloj Lici i Krbavi, u sjeverozapadnoj Bosni i sjevernoj Dalmaciji, zatim preko Neretve vlada hrvatski kralj Petar Svačić, koji se nije pokorio Madjarima. U to doba, 1096. prolaze Križari Hrvatskom i Dalmacijom. Hrvati nisu sudjelovali u toj prvoj križarskoj vojni. Oni su se čak morali braniti od nasilja Križara. Od Hrvatske odpadaju latinski i dalmatinski gradovi, koji mornaricom pružaju pomoć Križarima.

Napokon se za Kolomana izvršilo ono, što se predviđalo i što je hrvatskom narodnom životu i hrvatskoj nezavisnosti dalo kroz vjekove drugi pravac. Godine 1101. priprema se Koloman za konačnu djelatnost protiv Hrvatske. Koloman se prije toga osigurao ugovorom s Mletcima, kojima obećaje Dalmaciju, odnosno onaj dio, koji su oni već držali u rukama. Godine 1102. pokušava Koloman s jakom vojskom prelaz preko Drave, vjerojatno između Varaždina i Gjurgjevca. Tu ga dočeka jaka hrvatska vojska. Koloman je spoznao, da nije kadar oružanom silom pokoriti Hrvatsku. Dolazi do sporazuma, do »pacta conventa«, ali u tom nisu sudjelovala sva hrvatska plemena. Poglavice 12 hrvatskih plemena sklopiše taj ugovor u kojem je dogovoreno, da se Petar Svačić nema smatrati hrvatskim kraljem, nego da se mora odreći priestolja. Taj državno-pravni ugovor, temelj našeg državno-pravnog položaja kroz stoljeća, bio je ugovor jednakih sudionika. No zadnji hrvatski kralj Petar Svačić nije htio ni čuti o tom ugovoru. Sa svojim prijateljima skupio je vojsku pa je između Kupe i Gvozda dočekao Kolomana, koji je prešao Savu i Kupu bez odpora i s voljom jednog diela hrvatskog naroda prodirao prema jugu, prema srcu Hrvatske i kolievci hrvatstva. Između Kupe i Gvozda došlo je do težke borbe. To je bila borba nejednakih snaga. Kolomana podupiru i hrvatske čete, onih 12 plemena, koja su s njime sklopila sporazum. Ne zna se točno, kakvom je vojskom

razpolagao Petar Svačić. Izgleda, da nije imao konjaničtva, već samo pješačtvo, a i to nije bilo suvremeno naoružano. Veliki dio te vojske sastojao se iz brzo skupljenog seljaštva onih krajeva. To se branilo oružjem, kakvo je našlo u kućama, dakle sjekirama, bodežima i drugim oruđem. Samo pojedine čete bile su naoružane kopljem i štitom; bilo je i strielaca, ali u glavnom je to bila ustanička vojska, kojoj Svačić nije mogao dati onakvo oružje, s kakvim je razpolagao neprijatelj. Bila je to i bratska borba, a to je slabilo moral Svačićevih četa. U Dalmaciji stanje nije bilo povoljno, da bi se iz tog kraja moglo nadati pomoći. Petar Svačić morao je podleći velikoj nadmoći. Borba je bila težka, Hrvati su se branili žilavo, te madjarski konjanici nisu mogli zavladati najvažnijim klancima. Ali uz Kolomana borile su se i hrvatske čete, dobro pješačtvo, vično ratovanju u gorovitom predjelu. Među njima je bilo i takvih, koje su dobro poznavale bojište. Petru Svačiću prietila je i s juga opasnost, da bude sasvim zaokružen i odcijepljen od Dalmacije. Među hrvatskim plemenima, koja su sklopila sporazum s Kolomanom, nalazila su se i plemena iz Dalmacije, pa iz Like, među njima Kačići, Mogorovići i Gušići, pa trogirski Karinjani, čije su pristaše nadirale s juga. Vjerojatno su i čete tih plemena ušle u borbe sa Svačićem, koji je tako stisnut s juga i sjevera, bez ikakve pomoći, bio svladan. Najteža konačna borba vodila se u planini, koja se sada naziva na vječna vremena za uspomenu na najveću tragediju, koju je doživio hrvatski narod, »Petrovom Gorom«. U toj borbi pao je i Petar Svačić kao junak. Tu su pali brojni hrvatski junaci, pala je i nezavisnost hrvatskog kraljevstva.

Prema vrelima ta se bitka vodila 1102. Tek preko lješina Petrovih junaka nadire Koloman, a u njegovoj pratnji i predstavnici hrvatskih plemena, prema jugu kroz Liku i Krbavu, kroz dolinu Zrmanje, te stupa kod starodrevnog hrvatskog Knina na tlo Bjelohrvatske banovine. Iako je Petar Svačić imao južno od Velike i Male Kapele, pa i sjeverno od nje, do Kupe i Save, pa sve do na jug, do Neretve brojne pristaše, narod se nije mogao opirati Kolomanu. Narod se šutke pokorio svojoj sudbini. Težku sudbinu olakšala mu je nada, da je Hr-

vatska dobrovoljno ušla pod žezlo kralja Kolomana, koji je svuda najavljivao, da se smatra hrvatskim kraljem i da je izabran od hrvatskih plemena. To je najviše djelovalo. Priznaše ga kraljem i hrvatski gradovi u sjevernoj Dalmaciji: Knin i Nin i hrvatski kraljevski grad Biograd, ta priestolnica hrvatskih kraljeva. U Biogradu na moru sastao se hrvatski sabor, na kojem se ponovno svečano potvrdio izbor kralja Kolomana kraljem Hrvatske. Tu se Koloman dao okruniti kraljem Hrvatske i Dalmacije starodrevnom hrvatskom krunom, koja je zasjala slavom po prvi put na glavi Tomislava, koja je resila i Petra Krešimira Velikoga i Dmitra Zvonimira. Hrvatska nije izgubila svoju samostalnost, niti formalno niti stvarno. To se osjetilo za prvih stoljeća vladavine Arpadovića. To se osjećalo i diljem srednjeg i diljem novog vieka sve do u XIX. stoljeće, odnosno do konca XVIII. stoljeća, kad su Madjari, nošeni valom nacionalizma i stanovite vrsti imperijalizma, pokušali i započeli sve više presizati i na sveto tlo hrvatskog državnog prava.

OD 1102. DO KRAJA XIV. STOLJEĆA

Hrvati za Arpadovića

Započima razdoblje hrvatske poviesti za Arpadovića, pod Kolomanom, pod Stjepanom III. pod Belom I. Sliepim i Borisom Kolomanovićem, pod Gejzom I., i kasnijim vladarima. Preći ćemo preko tog važnog razdoblja hrvatske poviesti, koje je bilo izpunjeno i važnim političkim i ratnim događajima. U tom razdoblju vodile su se križarske vojne, u kojima su sudjelovali u glavnom zapadni narodi, Niemci i Francuzi, pa i talijanski knezovi, a uz njih mnogi poljski i madjarski vitezovi.

Hrvatska se razvija u feudalnu državu po uzoru Madjarske. Ugarskom i Hrvatskom prolaze Križari, od kojih mnogi ostavljaju neugodne tragove u našoj zemlji. Bizant nastoji, osobito u sredini XII. stoljeća, pod carem Emanuelom zagospodariti našim krajevima, osobito Dalmacijom. Za Stjepana IV. ističe se ban Relja, za kojega se Hrvatska i Bosna sasvim odmetne od bizantskog Carstva. Hrvatska se vojska zajedno s Ugrima bori u Sriemu pod vojvodom Dionizijem protiv grčkih vojvoda Gabrasa i Brane. Hrvati su se iztakli svojom vještinom i junačtvom. Hrvati se pod Dionizijem bore i protiv bizantskog vojskovođe Andronika. U vojsci vojvode Dionizija borilo se nekoliko tisuća hrvatskih konjanika, oklopnika, strielaca i pračara. Na 18. srpnja 1167., na dan svetog Prokopija, dolazi do bitke negdje oko Zemuna. Grci su bili nadmoćni, hrvatsko-ugarska vojska bila je poražena. Tom bitkom završen je dugotrajni rat između cara Emanuela i ugarsko-hrvatskog kralja Stjepana. Hrvatska s Dalmacijom došla je u sklop bizantskog carstva, u kojem je ostala 13 god., do smrti cara Emanuela. Bizantskim carskim namjestnikom imenovan je Konstantin Sebastos, koji je ponosito nosio naslov »Vojvoda cieloga kraljevstva dalmatinskog i hrvatskog«, a stolovao je u Splitu.

Hrvati se težko pomiriše s bizantskom vlašću. Redaju se brojni ustanci, u kojima se ističu plemena oko Klisa, pa i ple-

mena Kukari i Kačići. Ali hrvatski ustanak konačno je svladan. Grci su ipak bili jači te su konačno oružjem pokorili Dalmaciju, koja je postala bizantskom pokrajinom.

Već godine 1180. osvanuo je Bela II. s vojskom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Beli je uspjelo već 1181. ponovno osvojiti cielu Dalmaciju, tako da je sada i Hrvatska i Dalmacija bila u rukama hrvatsko-ugarskog kralja. Između Bele II. i cara Izaka II. sklopljen je 1186. mir, kojim je Bela sebi osigurao vlast u cieloj Hrvatskoj.

Hrvati se i u tom razdoblju, za prvih stoljeća vladavine Arpadovića ističu kao vojnici u raznim borbama sa susjedima. Bilo je žalibože i međusobnih borba i razmirica. Između Emerika i njegovog brata Andrije došlo je godine 1197. do građanskog rata, u Ugarskoj i u Hrvatskoj između Drave i Save. Ponovno dolazi do borba između pristaša Andrije i Emerika, između pojedinih hrvatskih skupina. Andrija je bio herceg Hrvatske, ali je težio za kraljevskom časti. On se je sam prozvao »Božjom milošću herceg Zadra, čitave Dalmacije i Hrvatske, kao i Humske zemlje« te je imao i svoj dvor i dvorsku uredovnicu. Uz njega je držao i ban Andrija i velikaš Vratislav od Susjedgrada. Herceg Andrija nakanio je prodrieti i u samu Ugarsku, da brata skine s priestolja. 1199. godina bila je u znaku vrhunca te borbe, ali Emerik je u Madjarskoj bio jači. Građanski rat u Ugarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj bio je sve teži. Obje vojske stajale su jedna nasuprot drugoj na obalama rieke Drave. Andrija je stajao na hrvatskoj strani kod Varaždina, a Emerik vjerojatno kod Čakovca. No do borbe nije došlo; prevladao je i kod hrvatskih četa osjećaj legitimnosti i poštovanja prema zakonitom kralju, kad se Emerik goloruk, prešavši Dravu, pokazao u taboru hrvatske vojske. Andrija dopane robstva i bude zatvoren u kulu Knjeginjec kraj Varaždina.

U to doba vladao je u Bosni Kulin-ban još od godine 1180. On je raspolagao vlastitom vojskom.

Za kralja Andrije I. dolazi do pete križarske vojne. Andrija je stvorio sporazum sa mletačkim duždom glede Zadra i zadarskog kotara, odrekavši se prava na taj grad, te je 1217. pošao sa vojskom do 10.000 ljudi na križarsku vojnu. Pratilo

ga je mnogo stranih i madjarskih velikaša, među njima i austrijski vojvoda Leopold. Križari prelaze Dravu, vjerojatno kod Varaždina, prolaze kraj Zagreba preko Kapele, preko Modruša, te dolinom Zrmanje sve do Splita.

Andrija je boravio i u Zagrebu. Njemu se priključiše i hrvatski velikaši, među njima i blagajski knez Stjepan brat Baboničev, sa svojim i bratovim četama. Stjepan je razpolagao i s razmjerno jakom četom od 250 konjanika. Ta za tadašnje doba razmjerno jaka vojska, dobro izobražena i naoružana, sva u oklopu s kacigama, štitovima, težkim mačevima, kopljima, lukovima i strielama ulazi u Split, a kao predstraža jaka skupina saskih vojnika iz Erdelja. Svi ti vojnici bili su označeni križem. Uz tu vojsku nalazilo se i veliko množtvo pobožnog svieta, a to je otežčavalo pohod. Split ih je 23. kolovoza 1217. dobro primio, ukonačio i sa svim obskrbio. Ali nije bilo dosta brodovlja, pa se jedan dio križara morao vratiti kući. Ta križarska vojska, u kojoj je bilo mnogo Hrvata, uplovila je 8. rujna u Cypar, gdje su se zapovjednici dogovorili o operativnoj osnovi. Izkrcali su se u Ptolomaïdi (St. Jean d' Acre). Andrija je ostao u Svetoj zemlji samo tri mjeseca (od studenog 1217. do siječnja 1218.), a da nije ništa osobito poduzeo ni osvojio. Povratio se preko Bugarske, gdje je bio zarobljen, u Ugarsku. Na tom putu ostalo je mnogo križara u Svetoj zemlji obolivši od raznih zaraznih bolesti, te se nisu nikad vratili.

Borbe s Mongolima

Pod Belom III. dolazi do provale Mongola (Tatara) u Europu, u Ugarsku i Hrvatsku.

Temudžin je 1207. ujedinio sva mongolska plemena prostrane Azije na sjeveru od Kitajskog Carstva u veliku državu. Preko Kavkaza on provali u Europu te razbije Ruse u bitci kod rieke Kalke (1224.). Njegov je sin Ogotaj osvojio cieli Kitaj, a njegov sinovac Batu-Khan provali s pol milijuna ljudi u Europu, najprije kroz Rusiju, gdje je osvojio Kiev (1240.), pa dalje kroz Poljsku, gdje je opustošio Krakov

(1241.). Jedna njegova vojska prodire u sjevernu Njemačku, druga u Češku, a treća u glavnom u Ugarsku. Pozvao je kralja Belu, da se pokori, ali mu Bela nije ni odgovorio. Kralj Bela skuplja vojsku, pozivlje narod Hrvatske i Ugarske pod oružje, ali bez osobitog uspjeha. Palatin Dionizije sa slabom vojskom brani karpatske klance. Tek sad su međusobno razrožni mađarski velikaši uvidjeli težku opasnost, koja im prieti. Sav se narod diže na noge, ali je već bilo prekasno. Nije se mogla organizirati jaka vojska, koja bi mogla zaustaviti Mongole na Karpatima, na tom jedinom velikom obranbenom zidu, koji je štitio mađarski Allföld. Palatin je Dionizije početkom 1242. potučen od Tatara, njegova vojska razpršena, a on je jedva sam spasio glavu.

Mongoli su nastupili velikim snagama, silnim konjaničkim četama. Bili su dobro naoružani zavinutom sabljom, lukom i strjelicama, s oštricom od željeza ili kosti. Ta je strjelica bila znatno dulja nego strjelice tadašnjih europskih vojska. Na glavi su nosili kacige od kože ili željeza. Pred konjaničkim četama vijale su se crno-biele zastave s vunenom kitom na vrhu. Jašili su konje bez sedla. Konji su im bili maleni, ali jaki, te naučeni na glad i napore. Nisu uobće bili podkivani, a penjali su se i po najvišim gorama poput divokoza. Zadovoljavali su se i s najjednostavnijom hranom, travom i sienom. I mongolski vojnici bili su u glavnom mali i žilavi, širokih prsa, plosnata lica, tupa nosa i malenih očiju. Jedno oko bilo im je daleko od drugog. Odijelo im je bilo neobično čvrsto, sastavljeno od složene kože. Bili su vrlo odporni i nisu hranu mnogo izbirali. Jeli su sirovo meso bez kruha, a pili konjsko mlieko i krv. Razpolagali su i vrlo jakim pomoćnim četama i zarobljenicima, koje su sa sobom vukli i silom tjerali u bitku te ih i ubijali, ako se ne bi dobro borili. Pratilo ih je osobito mnogo Kumana, njihovih srodnika kumanskog plemena, koji su se naselili u Mađarskoj i došli do velike moći. Na svojim konjima lako su preplivali manje rieke, a preko velikih bi se prevozili pomoću svojih mjehova i čamaca. Šatori su im bili od kostrieti i kože. Mongolska je vojska bila dobro izobražena i držana u strogoj stezi.

Bila je to vojska, s kojom se mogla prispodobiti samo kasnija turska vojska u pitanju poslušnosti i stege.

Mongoli prođoše iztočne karpatske klance, pregaziše i razpršiše slabe mađarske zaštitne skupine. Jezgra mongolske vojske, silno konjaničtvo, zauzima Tatarski klanac i planine s obje strane klanca, one iste, kojima su i Hrvati u svjetskom ratu toliko puta prolazili na sjever i na jug, u iztočnu Galiciju i opet natrag. Tatarski klanac prozvan je tako po Tatarima. I grad Tartarov. Oni prolaze i kroz Bukovinu preko Kirlibabe sa slabim bočnim skupinama. Približavaju se Marmaroszigetu i ulaze u sjeveroiztočni Erdelj. Tu ih malo u gorskom području zaustaviše jake mađarske predhodnice. Ali Ugarska nije bila kadra u tako kratkom roku skupiti jaku vojsku za odlučnu bitku. U širokoj fronti nadiru Mongoli sa sjevera i sa sjeveroiztoka, zaokružuju i prema jugu, da obuhvate srce Mađarske.

Bitka na Rijeci Šaju (1241.)

Kralj Bela vodi osobno ono malo vojske, koju je skupio. Vojsku razvija na velikoj Muhijskoj pustari, koju presieca rieka Šajo. Belina vojska brojila je oko 65.000 ljudi, ali se većinom sastojala od prigodnih vojnika, seljaka. Samo jedan dio bio je neke vrsti stalna vojska pojedinih velikaša. Mongoli su se razvili iza rieke Šaje, na njezinoj lievoj obali, te ovdje dočekaše kraljevu vojsku. Iza leđa mongolske vojske prostirale su se velike močvare, a pred vojskom otvorena ravnica, kao stvorena za konjaničku bitku. Idealnije postave nije mogao izabrati Batu-Khan. Vidi se, da je bio strategijski nadaren. Močvare iza leđa priečile su, istina, njegovoj vojsci uzmak, ali to je on i htio, da tako onemogući bieg Mongolima i svojim pomoćnim četama. U ravnici mogao je on razviti sve svoje konjanike. Govori se, da je razpolagao s vojskom od preko 100.000 konjanika. Ugarsku vojsku vodio je kao vrhovni zapovjednik sam kralj Bela. Uz njega bio je i brat mu Koloman, hrvatski herceg, koji je vodio jaku hrvatsku vojsku, pješake i konjanike. Hrvatska je vojska bila dobro oboružana i vična borbi. Ali ni kralj Bela ni knez Koloman ne bijahu vojskovođe

u pravom smislu rieči, niti su razpolagali izkusnim vojnim savjetnicima. To se vidjelo i po postavu, koji su oni izabrali za razvoj svoje vojske pred bitku. Ugarska vojska, za tadašnje prilike brojčano jaka, bila je stisnuta u malenom taboru. Tabor je bio ograđen kolima i sav prostor tabora izprepleten brojnim užetima kao gustom mrežom. Na ta užeta bili su uz kolce privezani šatori. Bio je to dakle položaj, određen samo za obranu, ali pogibao i za branitelje, koji se nisu mogli razvijati, jer su se u borbi međusobno smetali. Nisu se mogli izvoditi nikakvi udarci ni navale. U slučaju neuspjeha na jednom krilu ili u središtu moralo je doći do meteža i na drugom, odnosno i do podpunog sloma.

Izkusni vojskovođa Batu-Khan, koji je iza sebe već imao tolike bitke s dobrom ruskom i poljskom vojskom, s pravom se smijao, kad je s jednog humka izviđao neprijateljske postave i spazio to čudovište od tabora. Svojoj je pratnji izjavio, da ni jedan od neprijatelja ne će uteći iz tog tabora, gdje su se stisnuli kao ovce u toru. No ni duh te ugarske vojske nije bio na visini, a pojedini zapovjednici, plemići, nisu bili odani Beli, ćak su mu i poraz želili. Po nalogu kralja čuvala je jedna četa od 1000 momaka prielaz preko rieke i mosta. Jedan je prebjeg javio kralju, da će Batu-Khan udariti još iste noći na kraljev tabor. Herceg Koloman povede na tu viest svoje hrvatske čete do mosta, gdje se sjedini s junačkim nadbiskupom Ugrinom. On nabasa na neke mongolske čopore, koji su već prešli rieku. Hrvati snažnim udarcem pretjeraše Mongole preko vode. Na to se Koloman, sav sretan zbog te prve pobjede, vratio u tabor. Ali slab moral te vojske doveo je do toga, da se ugarska straža oko mosta razbježala odmah, čim je Batu-Khan u noći počeo sa sedam bojnih strojeva bacati kamenje na most. Mongolska vojska bez zapreke prelazi preko tog mosta, a drugi dio s konjima preko vode, niže od mosta.

Kad je osvanuo sliedeći dan, Bela se začudio. Cieli tabor bio je opasan mongolskom vojskom u obliku konjske podkove. Sa svih strana padale su strielice poput kiše i leda na kršćansku vojsku. Stražari, koji su bježali s mosta, povećali su stravu, koja je odmah zavladala. Nastane metež i nered u ugarskoj

vojsci. Nitko nije slušao zapoviedi vojvoda. Zapališe se čadori. Tuča mongolskih strjelica pokrila je cielo taborište. Ali Hrvati su se i tu dobro držali. Na savjet hrvatskih podzapovjednika, koji su bili vični borbi, herceg Koloman, koji je s hrvatskom vojskom kroz cielu noć ostao pod oružjem, za razliku od Mađara, koji su spavali, provali iz tabora te uz potežkoće preko kola i užeta udari na neprijatelja. Njemu se pridružio nadbiskup Ugrin i meštar Božjaka (Templara), koji je vodio Hrvate iz Dalmacije. Hrvati su se na čelu s Kolomanom borili sjajno, nadajući se, da će se i Mađari osviestiti i pomoći im. Ali Mađari uzmicaše bezglavo, te počeše u hrpama bježati, čim su stigli do glavne ceste. Nisu slušali ni svojih vojvoda, ni samog kralja. Veliki dio vojvoda pogine u bitci ili na biegu. Smrtno su ranjemi Koloman i nadbiskup Ugrin i meštar Božjaka. Ciela je četa Božjaka pala na bojištu. Tako su i Hrvati bili prisiljeni na uzmak. Oni nisu skrivili tu pogibiju, taj tragični slom ugarske vojske. Oni su se i tu, daleko od svoje domovine, borili, kao da su znali, da brane time i svoju domovinu, u koju je put nakon sloma mađarske vojske bio Mongolima otvoren.

Takvo držanje ugarske vojske olakšalo je Mongolima konačnu pobjedu, koja je bila podpuna. Mađari su se jedva i branili. Oni su uzmicali. To kao da nije bila vojska. Prave je vojske bilo malo. Prema tomu bili su i gubitci upravo totalni, oko 50.000 mađarskih i hrvatskih vojnika pokrilo je bojno polje. Koloman se spasio preko Pešte u Hrvatsku i dospio do Čazme, ali nije prebolio rane, već je iste godine umro (1241.).

Ta je pobjeda Mongola izvojevana razmjerno vrlo lako. Kriv je i opet bio razdor između kralja i velikaša te nesposobnost onih, koji su vodili vojsku. Izuzetak su činili Hrvati, nadbiskup Ugrin i Božjaci.

Nakon pobjede na rieci Šaju osvojili su Mongoli cielu mađarsku zemlju, dunavske obale, dakle i cieli Erdelj. Pobili su veliki dio naroda, a što nije bilo pobijeno, razbježalo se po šumama i gorama. Mongoli su po svojem običaju sačekali ljetinu pa su tek u jesen htjeli dalje nadirati i progoniti kralja Belu.

Iz Austrije otiđe Bela u Hrvatsku, gdje se počeo pripravljati na daljnje ratovanje s Mongolima. Bio je i u Zagrebu, tražio je pomoć od njemačkog cara i drugih europskih država. Ali mu nitko nije pomogao, jedino ga je Papa bodrio.

Mongoli u Hrvatskoj

Pomoću hrvatske gospode i velmoža, među kojima je bio ban Dionizije, zagrebački biskup Stjepan, knez Hudina, Ivan Jaroslavljev od Okića grada i oba župana od Moravča te mnogi drugi, Bela je skupljao vojsku diljem Hrvatske i Dalmacije i odredio, da se utvrde najvažniji gradovi.

Mongoli na sam Božić pređoše smrznuti Dunav i provališe u zapadnu Ugarsku, koju svu poharaše. Izgledalo je kao da je svaki život izumro sjeverno od Drave i Save. Bela je bio prisiljen, jer je i Zagreb bio preblizu Mongolima, bježati dalje u južnu Hrvatsku. S njim je bježao i brojan narod iz Podravine i Posavine. Sve se nadalo spasu u gorama. S Belom i nova skupina hrvatske vojske s banom Dionizijem i s velmožama na čelu. Mongoli ne nailaze na jači odpor na rieci Dravi pa provališe na brojnim mjestima između Varaždina i Donjeg Miholjca u Hrvatsku. Varaždinski župan opirao se i zaustavljao ih, ali nije mogao uspjeti, jer je bio preslab. Mongoli prodiru i u iztočnu Slavoniju, čak i u Sriem, pa preko Orljave na jug. Jaka mongolska skupina ulazi u križevačku županiju te se tu sjedini sa skupinom, koja je dolazila s iztoka. Ta jaka snaga razori i zauzme Čazmu, pohara svu okolicu, te udari prema Zagrebu. Padoše svi gradovi u Zagorju i Podravini, osim K a l r i k-g r a d a, koji je junački branio Filip Bebek. I grad je Zagreb težko stradao. Razrušena mu je stolna crkva. Sve dalje nadire Batu-Khan za Belom prema Dalmaciji i južnoj Hrvatskoj. Po mongolskom običaju Batu-Khan se nije mogao tako dugo smatrati gospodarem Ugarske, dok ne zarobi Belu, zakonitog kralja. Mongoli lako prelaze i preko Gvozda (Velike Kapele) sve dalje u Liku i prema moru. Veliki dio hrvatskog naroda bježao je za kraljem i nalazio utočišta u šumama, go-

rama i pećinama. Batu-Khan prolazi Liku u dvie skupine; jedna je išla sredinom preko Otočca i Gospića, a druga uz Plješivicu, iztočnim drumom do današnjeg Srba i rieke Srebrenice. Tu je pogubio veliki dio zarobljenika, koje je sa sobom vukao. Time je htio zastrašiti hrvatski narod.

U južnoj Lici, vjerojatno negdje kod Gračaca, sjedinjuju se obje mongolske kolone. Batu-Khan prelazi Velebit i udara na dalmatinsko primorje. Bela je bio stigao u Split, ali je otišao u susjedni Trogir, koji je tada bio na otoku, da se lakše može braniti. Tu ga je dočekao bribirski knez Stjepko od plemena Šubića. Tu su se skupili i svi hrvatski župani i knezovi okolnih krajeva na čelu s najodlučnijim i najmoćnijim knezovima otoka Krka, Frankopanima.

Mongoli pred Splitom

U mjesecu ožujku 1242. stoje jake mongolske predhodnice na mosorskim gorama iza grada Splita. Splićani su mogli svojim očima vidjeti Mongole. Nastalo je zaprepaštenje, ali grad se spremao na obranu; postavljeni su strojevi za bacanje kamenja, sređivale su se čete. Batu-Khan je po svom vojničkom naravnom instinktu znao, da prije Splita mora zauzeti tvrdi Klis, a k tome je mislio, da se u njemu sakrio kralj Bela. Razvila se borba oko tvrđe K l i s a, koju Mongoli napadoše bojnim strojevima. Oni su se poput divokoza verali uz klisure do gradskih zidina, ali ih branitelji uz silne gubitke odbiše i zadaše im silne krvave gubitke. Napadaj se ponovio nekoliko puta, ali bez uspjeha. Batu-Khan je morao odustati od obsade Klisa.

U toj težkoj nesreći kao da je sama sudbina pomogla Hrvatskoj. Batu-Khanu stiže glas, da je umro Džingis-Khan Ogotaj u Aziji. Batu-Khan se odluči na povratak u domovinu. Htio je još prije toga zarobiti Belu. U tu svrhu dođe pred Trogir, ali je Bela bio prije toga napustio Trogir i boravio u Kraljevcu na malenom otoku, koji je tako prozvan po njemu. Batu-Khan nije mogao osvojiti Trogira. Njegovom pozivu, da se predadu

bez borbe, Trogirani nisu odgovorili. Batu je spoznao, da ne može na brzu ruku osvojiti gradove te se vraća u Posavlje, Podunavlje i Podravlje preko Velebita. U međuvremenu ustao je hrvatski narod u Lici duž cielog Velebita te zaposjeo sve klance, koji su vodili u Primorje. Sam Bela je s Raba rukovodio taj odpor. Batu-Khan nije mogao preći Velebita, nego je nastavio svoj put prema sjeveru, duž primorske ceste prema Senju. Htio je zauzeti Rab. Namaknuo je nekakve brodove i odplovio prema Rabu. Bela je već očajavao. Ali ga opet spasiše Hrvati, žitelji susjednih otoka, na čelu sa stanovnicima otoka i grada Raba. Pred očima kralja vodila se bitka pred Rabom. Mongoli su natjerani u bieg, ali su ih vješti hrvatski mornari dostigli i sve do jednog uništili. Tu su se osobito proslavili krčki knezovi, braća Friderik i Bartolomej Frankopan. Zarobili su i mnogo mongolskih vojvoda. Ali i Hrvati su pretrpjeli znatne gubitke. Kralj Bela, ohrabren tim uspjehom, odplovi s hrabrim četama knezova Frankopana prema Primorju, u Podgorje. Na morskoj obali zametnula se bitka s Mongolima, koji su bili ostali na kopnu. Položaj je bio težak, jer su Mongoli bili brojčano nadmoćni. Ovaj put su spasile kralja hrvatske čete, koje su stajale u velebitskim klancima. Vodila su ih braća Kres, Kupiša i Rak, koji su čak iz Sriema, vjerojatno pred Mongolima, stigli na Velebit. Kres je spasio i samog kralja u času, kad je jedan tatarski vođa nanišanio lukom na njega. U toj težkoj bitci proslavili su se osobito hrvatski vojnici. To je bila sjajna pobjeda u Podgorju, u hrvatskom Primorju, a poraz Mongola bio je podpun. Pao je i zamjenik Batu-Khana, mongolski vojvoda Vul. Tu su se osobito iztakli među drugima knez Aleksandar od plemena Abova, hrvatski ban Dionizije, knez Hudina, župani Abraham i Nikola od Moravča, knezovi Tomo, Filip i Lovro Radići, Ivan knez Okićki i mnogi drugi. Mongoli su sasvim razbijeni, te su pobjegli preko Bosne u Srbiju i Bugarsku. U Hrvatsku se više nikad nisu vratili.

Ta borba s Mongolima i te mnoge bitke hrvatskih četa moraju se smatrati najvažnijim i najsudbonosnijim u hrvatskoj poviesti, što više, u cieloj poviesti Europe. Da Hrvati nisu uspjeli, da se nisu tako sjajno držali, možda bi poviest Europe

pošla drugim tokom. Naravski da su Hrvati težko platili te borbe, bio im je i Zagreb skoro sasvim razvaljen. Ciela je zemlja bila poharana, a veliki dio naroda bio je pogubljen od mongolske ruke.

Kralj Bela osigurao je i uredio svoju državu nakon uzmaka Mongola. U toj godini, u toku staranja Bele za osiguranje granica, nastala je i slobodna gradska općina Gradac, tik Zagreba.

U tom razdoblju poviesti dolazilo je do trvenja između pojedinih hrv. gradova no i to se smirilo. Hrvatska se organizira pod vodstvom bana Dionizija pa i pod vodstvom novoga hrvatskog bana, dosadašnjeg palatina Stjepana, koji postade »ban ciele Slavonije«. Banu Stjepanu uspjelo je srediti zemlju. Nastali su mnogi gradovi, kao tvrdi grad Jablanac. Križevci opet postadoše slobodnom kraljevskom općinom.

Međusobne borbe velikaških stranaka

U Hrvatskoj su se i dalje često vodile borbe između pojedinih stranaka, tako i za vrieme Joakima Pektara, bana ciele Slavonije. Vodila se borba između Babonića i Joakima Pektara. Hrvati su uviek krvarili. Izgledalo je koncem XIII. stoljeća, da je nastao rat sviju protiv sviju. Vodile su se borbe između Gisingovaca, kao pristaša češkog kralja Otokara s jedne strane i pristaša Habsburgovaca, knezova Babonića. U to doba vladao je u Ugarskoj Ladislav III. Kumanac. Kralj Ladislav doprinjeo je pomaganjem Rudolfa Habsburgovaca bitno padu češkog kralja Otokara II., koji je hametom poražen na Moravskom polju 26. kolovoza 1278. U to doba uživala je Hrvatska južno od Gvozda zajedno s Dalmacijom priličan mir. Primorski ban bio je tada bribirski knez Pavao I. Šubić.

I dalje se razvija poviest Hrvatske u znaku neprestanih razmirica i borba pojedinih stranaka. Upliću se u nju i strani vladari, pojavljuju se nove aspiracije, dolazi do poviestnog razdoblja Karla Roberta, koje se također ističe smutnjama i borbama u Hrvatskoj, u Dalmaciji i Slavoniji. Važno i veliko

razdoblje Ljudevita I. Velikog, ugarskog kralja, sina Karla Roberta Anžuvinca, donielo je istina Hrvatima nove borbe, ali i napredak. U tom razdoblju započimaju Turci hvatati čvrsti korien u Europi. Turci prilaze sve bliže Bosporskim tjesnacima. Nasljednik Urkana, hrabri i ponositi sultan Sulejman, koji je stolovao u Bigi, blizu Dardanelskog tjesnaca, ulazi u borbu protiv Bizanta te zauzima Galipolje ključ Carigrada i ciele Europe, zavlada tim najvažnijim tjesnacem na jugu Europe te priprema napadaj na Carigrad, da bi kasnije provalio u Europu, koja je tokom XIV. stoljeća znatno uznapredovala. Sultan Murat I. zauzme 1363. Drinopolje i neke druge gradove u Bugarskoj. Papa Gregorije XI. traži križarski rat protiv Turaka, ali za Ljudevita I. Velikoga do toga ne dolazi.

Godine 1377. proglasio se bosanski kralj Tvrdko kraljem bosanskim i srbskim. On uporno proširuje svoju vlast i na Dalmaciju. U Dalmaciji dolazi do pomorskih borba između Mletčana i Genovežana. Uz Genovežane pristaju i dalmatinski ban Nikola Seč s kopnenom vojskom i pomorske snage dalmatinskih gradova. Mletčani zauzeše pod providurom Ljudevitom Loredanom 24. listopada Šibenik, a 10. studenoga 1378. Rab. Ali Mletčani su pred Trogirom poraženi. Dalmatinske i genovežke pomorske snage ulaze i u zadarsku luku, među njima i Dubrovčani s jednom galijom, s kapetanom Gundulićem. U to doba bio je palatinom Ugarske Nikola Gorjanski, a u Mačvi banom Ivan Horvat, čiji je brat postao zagrebačkim biskupom (1379.) Te tri ličnosti, a uz njih razdieljeni Hrvati kao pristaše Gorjanskog, odnosno Horvata, odigrale su sliedećih godina sudbonosnu ulogu u cieloj Hrvatskoj.

Nakon smrti kralja Ljudevita 11. rujna 1382. dolazi novo razdoblje, krvavo i težko. Ljudevit Veliki nastojao je suziti moć starohrvatskih kneževskih rodova, on je stvarao u Ugarskoj novo visoko plemstvo iz dvorskih i državnih častnika. Podupirao je u Hrvatskoj niže plemstvo.

„Ustanak braće Horvata"

Za vladanja kćeri Ljudevita I. Marije, došlo je do najtežeg ustanka, do težkih i krvavih ustaničkih borba u Slavoniji i u cieloj Hrvatskoj. U Hrvatskoj i Dalmaciji banovao je Emerik Bubek, a u Slavoniji Stjepan Banić od Lendave. Pravu vlast u Ugarskoj vodila je i dalje kraljica udova Elizabeta, uz pomoć palatina Nikole Gorjanskog. Jedan dio hrvatskog plemstva obvezao se na vjernost novoj kraljici, ali drugi dio pod braćom Horvatima i njihovim pristašama ustade protiv Marije. Stvara se liga hrvatskih velikaša (1384.), koji se urotiše protiv kraljice. Uz njih je stajao vranski prior Ivan Paližna. Protiv kraljice bunio se i bosanski kralj Stjepan Tvrtko i njegov veliki vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Pokret se počeo širiti nevjerojatnom žestinom. Njemu se pridružio uz Horvate i Stjepan Lacković i Nikola Seč te mnogi drugi. Nisu htjeli ženskog vladanja, a zamrzili su svemoćnog palatina Nikolu Gorjanskog. Možda su se bojali i Sigismunda, Marijina zaručnika, a kasnijeg kralja. Izabraše za kralja dotadašnjeg napuljskog kralja Karla Dračkoga. U Slavoniji je bila nadjačala Horvatova stranka, a u Hrvatskoj je držao ban Tomo od svetog Jurja red i mir. I bosanski kralj Stjepan Tvrtko bio je uz ustanike, ali se nagodio sa Gorjanskim. Kraljica se htjela nagoditi i s hrvatskim urotnicima, ali je to pomrsio njezin zaručnik markgrof Sigismund, koji je s oružjem u ruci provalio u Ugarsku, do grada Požuna. Zbog toga nije uspjela nagodba s kraljicom. Karlo Drački dolazi 12. rujna 1385. u Hrvatsku te se 31. prosinca iste g. u Stolnom Biogradu okruni za hrvatskog i ugarskog kralja. U Hrvatskoj je bio poznat od prije kao herceg hrvatski. Dolazi do težkog sukoba između jedne i druge stranke. Karla Dračkoga doveli su na ugarsko priestolje u prvom redu hrvatski velikaši; na oko su se i kraljice s time pomirile, jer je Karlova stranka bila mnogo jača. Iz Zagreba je Karlo Drački došao na čelu hrvatske vojske ravno u Budim. Iz toga proizlazi, da je ta vojska morala biti jaka. No 7. veljače 1386. bude Karlo Drački lukavstvom u prisuću kraljice Elizabete smrtno ranjen od prvog peharnika Blaža Forgača. Tu je urotu organizirao

Nikola Gorjanski. On proglašuje Mariju kraljicom, a Karlo Drački 24. veljače 1386. umre u Višegradu, vjerojatno otrovan.

Pokolj kod Gorjana

U to dolazi do novog krvavog pokolja prigodom borbe hrvatskih urotnika s pratnjom kraljice Marije kod Gorjana (25. srpnja 1386.) Tu su pobijeni gotovo svi članovi kraljičine pratnje, među njima gotovo sav rod knezova Gorjanskih, osim jednog, i ubojica Blaž Forgač.

Prije toga pokolja pretrpjela je ustanička vojska pod vodstvom Ladislava Horvata poraz u Slavoniji, ali se taj pokret sve dalje širio. Nakon pokolja kod Gorjana došla je čitava Hrvatska, Slavonija i Dalmacija pod vlast Ivaniša Horvata i njegovih pristaša. Oni su vladali i Mačvom, pa čak i banovinom Severinskom. Zarobljene kraljice odvedene su u Novigrad na moru. Ustanici se oprieše i ugarskoj vojsci, koja je pod kapetanom Sigismundom prešla na hrvatsko tlo. Za kralja Sigismunda, koji se 31. ožujka 1387. okrunio za ugarskog kralja, razvijao se u Hrvatskoj ustanak sve dalje. Ustanici su zauzeli u istoj g. i Zagreb. Sigismund je bio protiv njih nemoćan. Ali u svibnju 1387. pridružili su mu se i Anž (Ivan) Frankopan i krbavski i lički knezovi Kurjakovići, te osvojiše Počitelj u Lici, koji je branio Ivan Paližna. Paližna se branio hrabro, ali je zbog pomanjkanja hrane bio prisiljen na predaju. Morao je predati grad Počitelj Kurjakovićima, a sam je pobjegao na jug u Novigrad. Frankopan ga je sliedio te ga i tu prisilio na predaju grada. Kraljica Marija bila je tako oslobođena.

Hrvatski ustanci bore se u ljetu 1387. na drugim bojištima, u iztočnoj Slavoniji i Mačvi; uz Ivaniša Horvata i Ladislava bore se i drugi slavonski velikaši, kao Ladislav od Zuglake, Stjepan od Hedervara, Ivan i Ladislav od Korpada i drugi. Ustanak je pomagao i Stjepan Tvrtko, pa čak i knez Lazar Hrebeljanović. On prelazi i Dravu te napada grad Pečuh. Ali nakon pada Počitelja i Novigrada promienio se položaj. Kra-

ljevska vojska prelazi Dravu te odbacuje i raztjerava ustaše. Najviše se iztakao ban od Korodja. Ustaše su poraženi i protjerani preko Save i Bosne. U tim borbama zarobljeni su glavni vođe ovoga pokreta, dok se ban Ivaniš Horvat branio u Cerniku kod Nove Gradiške (ili Čereviću kod Iloka). Tu ga pobiediše Nikola Gorjanski, Stjepan od Lučenca i Ivan Morović. Ban Ivaniš uspio je pobjeći i zatvoriti se u tvrdi grad Požegu. Konačno se ban Ivaniš morao predati. Pomoću nekog Šimontornje uspio je ban Ivaniš pobjeći preko Save u Bosnu, gdje ga je primio saveznik, kralj Stjepan Tvrtko.

Tako je ugušen taj veliki ustanički pokret i u iztočnoj Slavoniji. U Dalmaciji je ustanički pokret ugušen od mletačkog kapetana Ivanu Barbadica, koji je zauzeo grad Skradin, u kojemu su se branili ustanici. Kralju Sigismundu i kraljici Mariji predao se i Gradec i Zagreb, dok je knez Ivan Frankopan osvojio i Medvedgrad. U isto vrieme osvojen je i Čakovac, sjedište Stjepana Lackovića.

Napokon je Sigismundu uspjelo likvidirati taj svoje vrsti ustaški pokret, koji možemo smatrati jednim od najvećih pokreta u hrvatskoj poviesti. On je bio potresao temeljima ugarskog kraljevstva.

Sigismundu nije bilo lako vladati u Hrvatskoj i u drugim krajevima, osobito na jugu države. Javili su se mnogi protukraljevi. U istočnoj Slavoniji i Mačvi vode se i dalje (1387.—1389.) borbe. Bivši ban Ivaniš Horvat provaljuje iz Bosne u iztočnu Slavoniju.

Međutim dok se u Ugarskoj vodila borba velikaša međusobno i za razne dinastije, sve se je više dizao na jugu, na Balkanu, Osmanlija, koji je prodirao polako, korak po korak i prema sjeveru, duž dolina Vardara, Marice i Morave. Na 15. lipnja 1389. dolazi do bitke na Kosovu. U toj bitci sudjelovale su i hrvatske čete, koje je bosanski kralj Stjepan Tvrdko pod zapovjedničtvom vojvode Vladka Vukovića poslao u pomoć knezu Lazaru. Ta vojska brojila je navodno oko 20.000 ljudi. U njoj se borio i nekadašnji ban Ivaniš Horvat. Nakon turske pobjede na Kosovu polju zavladaše Turci velikim dielom Srbije. Sin kneza Lazara postade turskim kletvenikom. Despot se Vuk

Branković još neko vrieme lukavo odupirao, ali se konačno i on pokorio sultanu Bajazitu.

Razni protukraljevi

U to vrijeme (1390.—91.) zavlada bosanski kralj Stjepan Tvrtko Hrvatskom i Dalmacijom, iako mu je tu vlast vješto sprječavao ban Dionizije od Lučenca, koji mu je 1390. oteo i tvrdi grad Klis, ali je bio preslab da ga zadrži u svom posjedu. U bosanskoj vojsci sudjeluje i Ivan Paližna. Bosanci razbiše kraljevsku pa i zadarsku vojsku. Ivaniš Horvat imenovan je namjestnikom bosanskog kralja u Hrvatskoj, a Pavao Klešić vojvodom bosanskih četa. Vidimo, dakle, da se Hrvati i dalje međusobno bore i da je jedan veliki dio hrvatskih velmoža radije pristajao uz tuđinskog kralja, nego uz kralja svoje krvi, uz bosanskog kralja Stjepana Tvrtka. Ali ipak Stjepan Tvrtko zavlada velikim dielom zemalja krune Zvonimirove, pa čak i krune Dušanove. On vlada iz Sutjeske te nastoji i inače srediti svoju veliku i moćnu državu. Umro je 23. ožujka 1391. nakon 38 godina sretne i moćne vladavine. Prije njega umro je i veliki hrvatski muž Ivan Paližna, njegov najvjerniji pristaša.

I Ladislav Napuljski bio je protukralj Sigismundu.

Prilike se opet promieniše i Sigismund dolazi ponovno u posjed Hrvatske i Dalmacije. Zauzima postepeno i Slavoniju. U Hrvatskoj još vladaju smutnje i borbe; još su hrvatski ustanici na djelu pod vodstvom Ivaniša Horvata i njegovog brata. Oni ne će tuđinca za kralja. Ivan i Pavao Horvat skupljaju u oblasti Usori, u tvrdom gradu, dobru vojsku, s kojom kane provaliti u Slavoniju i obnoviti hrvatski ustanički pokret. Kraljevsku vojsku vodi hrvatki ban Nikola Gorjanski, koji provaljuje u Bosnu. Ova vojska obsjede grad Dobor. Na čelu vojske bio je sam kralj Sigismund. Konačno nakon ljute borbe on osvojio Dobor i dade ga zapaliti. Braća Horvat i kolovođe budu zarobljeni. Kralj Sigismund odredi, da ih pogube. Ivana Horvata ubiju u gradu Pečuhu na grozan način, po želji Sigismundove supruge kraljice Marije. Privezaše ga konjima za repove

te ga povlačiše ulicama Pečuha. Zatim su ga mučili usijanim klještima, a konačno mu razsjekli tielo na četvero te ta četiri komada priboli na gradska vrata, da tako zastraše narod. I ostale sužnjeve Sigismund dade u Budimu pogubiti. Ni jedan od zatočenika nije htio, kad ih je kralj predveo preda se, zamoliti milost, niti mu se pokloniti. Hrvatski ustanici nisu se bojali smrti, ostali su vjerni svojoj zamisli i nisu se htjeli pokloniti tuđinskom kralju.

Nakon toliko borba i toliko krvi smirila se i ustanička Hrvatska, izkrvavljena i izcrpljena. No i kasnije, koncem XIV. stoljeća nije bilo podpunog mira u Hrvatskoj. Uviek su se borile međusobno pojedine velikaške stranke, uviek su se uplitali tuđinci u hrvatske prilike. Tako je na saboru u Križevcima 27. veljače 1397. došlo do krvoprolića. Kraljevi pristaše navalili su na pristaše S. Lackovića i njegovog sinovca Andrije te su ih sasjekli. I u Bosni diže se Hrvoje Vukčić protiv Sigismunda. Izgleda, da je s Hrvojevim pokretom bilo u vezi i prodiranje Turaka u Bosnu.

U početku XV. stoljeća nastaje u Hrvatskoj i Ugarskoj sveopći pokret; svuda su se nastavile razmirice i borbe između pojedinih gradova; bogati se i moćni velikaši osiliše. Ističu se pojedine velikaške obitelji. Naravski da je to sve budnim okom gledao Osmanlija koji je na balkanskom jugu sve više širio svoju vlast.

Sigismundov pohod protiv Turaka

Pred konac XIV. stoljeća poveo je Sigismund (1392.) vojnu na Srbiju, da odvrati srbskog kneza Stjepana od Turaka. No to je Sultana Bajazita samo potaklo na odlučnije ratovanje. On prodire sve dublje u Bugarsku te nastoji izkoristiti neslogu među kršćanima te nerede i nemire u njihovim zemljama. Sigismund se ojačao srećnom vojnom u Vlaškoj i pobjedom kod Dobora i Knina. Na poziv Pape skupljale su se u Francuzkoj i ostalim zemljama križarske čete protiv Turaka. Francuzki knez Ivan grof od Nevresa, sin burgundijskog vojvode, skupio je sam 10.000 vitezova s vojskom od 10.000 vojnika. U toj voj-

sci bili su najslavniji francuzki junaci, rođaci kraljevi, kao grofovi od Bara i de la Marche, pa Conetable Philip od Artoisa i drugi slavni visoki častnici. Toj vojsci priključile su se i njemačke čete pod Rupprechtom Falačkim, pa u Budimu 1000 Engleza pod vojvodom od Lancastrea, češki i poljski vitezovi, dok je francuzko i mletačko brodovlje pod Tomom Mocenigom odjedrilo prema Bosporu.

I Hrvati su sudjelovali su tom sudbonosnom pohodu pod svojim banom Nikolom Gorjanskim i Ivanom Gorjanskim, a uz njih slavni Ivan Morović, brat Dionizija i nekadašnji ban Stjepan Lacković, te mnogo naroda iz Dalmacije i Hrvatske. Ovdje je bio i Trogiranin Nikola Andrijević. Dalmacija je dala svoju mornaricu, tako grad Zadar, galije pod zapovjednikom Filipom Đorđićem. Sigismund se nadao uspjehu, tim više jer je prije toga u jesen 1394. (10. listopada) pobiedio Turke u odlučnoj bitci kod Rovina te kasnije ponovno kod Malog Nikopolja. (Turnul-Magureli).

Bitka kod Nikopolja 1395. g.

Kraljevska vojska zauzela je na juriš grad Vidin, te osvane 12. rujna pred velikim Nikopoljem (Nikjup blizu Trnova) u iztočnoj Bugarskoj. Grad je branio Toghanbeg. Križari nisu uspjeli jurišem zauzeti grad. Sultan Bajazit pohitio je iz Carigrada, koji je obsiedao, preko Drinopolja i gorja Balkana do Trnova. 28. rujna došlo je do bitke s turskom vojskom, koja je brojila oko 100.000 ljudi, dok je križarska vojska bila slabija, sa 60.000 ljudi, gotovo samih konjanika. Ali je po kakvoći bila bolja. U težkoj bitci, koja je trajala cieli dan, pobiediše konačno Turci, krivnjom fracuzkih vitezova, koji su se prenaglili i kao prvi, uzprkos opomene kralja Sigismunda, napali Turke.

Na desnom krilu kraljevske vojske stajali su Hrvati pod Stjepanom Lackovićem, na lievom krilu vojvoda Mirča s Rumunjima, a u sredini kralj Sigismund s Nikolom Gorjanskim (također s hrvatskom vojskom) i čete celjskog grofa Hermanna.

Francuzki konjanici probiše prvi bojni red Turaka, pješačtvo i janjičare, potisnuše i drugi bojni red: 30.000 turskih konjanika. Ali pri daljnjem prodiranju sukobili su se s jezgrom turske vojske, kojom je zapoviedao sam sultan Bajazit. Bajazit je stajao s jakom pričuvom, s izabranim konjaničtvom u povoljnim položajima, zaklonjen iza brežuljka. Silnim udarcem bacio se sultan na Francuze, koji su u dosadašnjem brzom prodoru bili već pretrpjeli jake gubitke. Vještim manevrom zaokružio je Bajazit Francuze pa ih je podpunoma uništio, odnosno raztjerao, prije nego što je ostala vojska mogla stići u pomoć. Poraz Francuza djelovao je i na ostale dielove vojske, koja je počela u neredu uzmicati. No u pravi čas ulazi kralj Sigismund s jezgrom križarske vojske u borbu. Već je pobjeda naginjala kršćanima, ali u toku te odlučne borbe priteče Turcima u pomoć srbski knez Stjepan Lazarević s 5000 konjanika. To je dalo prevagu Turcima, koji iznesoše pobjedu nad težko izcrpljenim četama kralja Sigismunda. Veliki dio vojske bio je potučen i zarobljen, samo manji dio mogao je uzmaknuti na sjever Dunavom te se spasiti pomoću lađa, koje su bile pripremljene na Dunavu. Ali brodarstvo je bilo preslabo, da bi natovarilo svu vojsku. Jedan dio tih ostataka našao je smrt u valovima Dunava. Kršćani su izgubili oko 12.000 mrtvih, a najmanje toliko na zarobljenicima. Ali i Bajazit je pretrpio težke gubitke, 20 do 30.000 ljudi.

Taj je poraz bio sudbonosan za srednju Europu i za cielo kršćanstvo. Turčin je prietio srdcu srednje Europe. Za malo da se nije ostvario san Bajazita, koji je mislio pokoriti Mađarsku, Njemačku i Italiju.

Bajazit provaljuje dalje u iztočnu Slavoniju, zapali Sriemsku Mitrovicu, a s konjaničkim predhodnicama prodire čak kroz Slavoniju u Štajersku te dolazi i do Ptuja. No u toj velikoj nesreći pomogao je kršćanima, a da to naravno nije ni znao, silni mongolski Džingis-Kan Timurlenk. On je prodirao s iztoka prema zapadu. Kod Angore došlo je do bitke između njega i Bajazita (20. srpnja 1402.). Tu je Bajazit poražen i zarobljen. Uz Bajazita borile su se i srbske čete pod svojim despotom, Bajazitovim kletvenikom. Kralj se Sigismund bio spasio

pobjegavši preko Crnog mora pa kroz Bospor, a preko Jadranskog mora pomoću mletačkog brodovlja slavnoga Tome Moceniga stigao u Dubrovnik, gdje je božićevao.

Pohod Osmanlija prema srcu Europe bio je zaustavljen u najtežem času, ali ne od kršćana, već od M o n g o l a. Da nije bilo Timurlenka i da nije došlo do njegove navale na Turke, već bi u XV. stoljeću došlo do turske invazije u Mađarsku. Srednja Europa bila je podpuno nepripravna za sudbonosnu borbu.

Sigismund i Ladislav

Sigismund je vladao dugi niz godina. Za prvih desetljeća te vladavine nastavljale su se stalne bune i borbe između hrvatskih velikaša. Jedni su bili vjerni Sigismundu, među njima najvjerniji knezovi Kurjakovići, zatim u zapadnoj Slavoniji Pavao Zrinski, knezovi Blagaji, a u iztočnoj Ivan Morović, Berislavići i neki drugi plemići. Dalmatinska vlastela, a osobito Hrvoje Vukčić, bili su protiv Sigismunda, a za napuljskog kralja Ladislava, koji je imao svojih pristaša i u Ugarskoj. Ladislav se okrunio u Zadru 5. kolovoza 1403. za ugarskog i hrvatskog kralja. Tako je Ugarska i Hrvatska opet imala dva kralja. Ali konačno pobjeđuje Sigismund. Ladislav se vraća iz Dalmacije u Napulj. I u Bosni je jedan dio velikaša bio protiv Sigismunda te uzdiže na priestolje Tvrdka II. Tvrtkovića. Splitski herceg Hrvoje Vukčić Vukotinić i dalje je vodio Ladislavovu stranku. Borba između jedne i druge stranke vodila se u cieloj Hrvatskoj, a osobito u Dalmaciji. U kolovozu 1408. provali Sigismundova vojska u Bosnu, u Usoru. Tu su kraljevski vojvode Ladislav Szilagyi i Nikola od Goražde branili tvrđu Srebrenik od navala bosanskih četa. Oko Srebrnika, oko Branika i drugih tvrđava i gradova vode kraljevske čete borbu s Bosancima. Do najteže, upravo odlučne borbe došlo je kod grada Dobora, koji su Bosanci ponovno utvrdili i izgradili. Bosanska vojska doživi tu sudbonosan poraz. Sigismund zauzme grad Dobor i zarobi kralja Tvrdka II. Tvrtkovića i mnogo njegovih iztaknutih pristaša. Veći dio bosanskih velmoža bude pogu-

bljen. Kralja Tvrtka II. odvedu u Budim. Ta je pobjeda kod Dobora odlučila konačno u korist Sigismunda. Njezine su posljedice bile važne, osobito u pogledu dalmatinskih gradova, pa i ciele Dalmacije. Sigismundov protukralj, napuljski kralj Ladislav, koji je uvidio, da se ne može održati protiv Sigismunda na iztočnoj jadranskoj obali, proda mletačkoj občini grad Zadar s Novigradom, Vranom i otokom Pagom, pa i svoja prava na ostalu Dalmaciju za 100.000 dukata. Taj je ugovor podpisan u Mletcima u crkvi sv. Silvestra 9. srpnja 1409.

Za vrieme Arpadovića bila je hrvatska vojska u glavnom plemenska. Ona se kupila ustankom, koji je bio opći ili djelomični. Pojedinim su plemenima dodieljeni pojedini krajevi, da ih brane.

Koncem XII. stoljeća dolazi do feudalnog vojnog uređenja. Pojedini knezovi i velikaši morali su pomagati kraljevima sa svojom posebnom vojskom, a dalmatinski hrvatski gradovi na moru mornaricom. I grad Gradec kod Zagreba imao je pridonieti u slučaju kraljeve potrebe stanoviti broj vojnika.

Za Anžuvinaca u XIV. stoljeću uvodi se na temelju feudalizma banderijalni sustav. Jedan banderij sastojao se od 500 vojnika, a dielio se u polovine, četvrtine i osmine. U Hrvatskoj je kralj sam razpolagao kraljevskim banderijem, koji je on i uzdržavao, a uz njega je postojao banderij bana hrvatsko-dalmatinskog, banderij knezova Frankopana, banderij cetinjskih knezova Nelipića i banderij krbavskih knezova Kurjakovića. Tim banderijima pridružile bi se čete plemenitih Hrvata županije lučke, kninske i ličke i svi Vlasi, koji su živjeli u Hrvatskoj. U Slavoniji, u koju je spadala i ciela sjeverozapadna Hrvatska do Velike Kapele, postavljao bi ban Slavonije jedan banderij, drugi knezovi Blagajski (Babonići), treći biskup zagrebački, a četvrti vranski prior. Osim toga postojala je i županijska vojska (zagrebačke, križevačke, varaždinske, virovitičke i požežke županije). Toj županijskoj vojsci pridolazili su viši i niži plemići sa svojim četama. Ali postoje u kraljevskoj vojsci i plaćenici. Takve su držali i najbogatiji knezovi i velikaši.

Oživljuje hrvatska mornarica

Ljudevit Veliki počeo je stvarati jaku ratnu mornaricu, pošto je zavladao cielom Dalmacijom od Krka do Kotora. Ta je ratna mornarica bila izključivo hrvatska. Svaki primorski grad Dalmacije davao bi najmanje po jednu galiju ili barem manje lađe, brigantine ili burne, a veći gradovi i više galija. Ali ta ratna mornarica nije nikada dosegla onu moć, snagu i broj, koji je imala za prvog hrvatskog kralja Tomislava. Bila je usredotočena u vodama oko Trogira, Visa, Hvara i Korčule. Na čelu mornarice bio je admiral, koji je imao za zamjenika jednog viceadmirala. Admiral je bio obično knez otoka Hvara, Brača i Korčule, s kojih je skupljao najbolje mornare. Hrvatska ratna mornarica imala je ne samo obranbenu već i navalnu zadaću.

Kralj Sigismund, ujedno i car rimskog Carstva njemačke narodnosti, vladao je 50 godina Ugarskom i Hrvatskom. Njegova je vladavina bila izpunjena težkim unutrašnjim borbama i ratovima s Mletcima. U tim je ratovima konačno izgubio Dalmaciju.

Ratovi sa Mletcima, prvi 1411. do 1413., a drugi od 1418. do 1420., vodili su se izmjeničnom srećom. U njima se ističu hrvatske čete i hrvatska mornarica.

Kralj je Sigismund napokon obračunao s raznim protukraljevima. Došlo je do težkog sukoba s hercegom splitskim Hrvojem Vukčićem, najjačim hrvatskim velikašem, koji je oko sebe okupio glavne dielove Bosne i Hercegovine, najvažnije točke Dalmacije, pružajući se i duboko u Liku, te krajeve zapadne Slavonije. Taj Hrvoje Vukčić Vukotinić svakako je bio jedan od najjačih, možda i najsudbonosnijih likova hrvatske poviesti. Njemu se, možda s pravom, pripisuje krivnja za ulazak Turaka u Bosnu, za propast Bosne i Hercegovine, ali krivnja doista leži i na Sigismundu, koji je srušio tog silnog i moćnog dinasta naše poviesti. Hrvoje Vukčić Vukotinić imao je zbog svoje sve veće moći i sve jačeg presizanja brojne neprijatelje među hrvatskim velikašima, pa i kod Mletčana, koji

su ga inače cienili. Svojim postupkom prisilio je Sigismund Hrvoja, da se priključi Turcima.

Izgleda da Hrvoje nije imao drugog izlaza, jer mu nisu koristila izpričavanja i uvjeravanja, da je vjeran kralju.

Sukob između kralja i Hrvoja doveo je do najkrvavijih borba. Zato ga i spominjemo. Došlo je do borba između Hrvata međusobno i s kraljevskim četama. Uslied tih borba nije Hrvatska bila spremna dočekati tursku silu, koja je ulazila u Bosnu i u iztočnu Hrvatsku, onako kako bi se to moglo, da nije bilo tog sukoba s Hrvojem. To vriedi i za Ugarsku.

Te zemlje Podunavlja i sjevernog Balkana, odnosno njihovi tadašnji politički i vojnički vođe, nisu vidjele pred sobom strašnu opasnost, koja im je prietila od Osmanlija. Velikaši su znali samo svoje osobne probitke, sve im je drugo bilo nuzgredno.

Pad hercega Hrvoje Vukčića zavlačio se od 1413. do 1415. Bio je silan i jak, držao se u svojim tvrdim gradovima, razpolažući jakom vojskom. Napokon zatraži pomoć od turskog sultana Muhameda. Turci ulaze preko Srbije u Bosnu i prodiru u susjednu Hrvatsku. S trećom turskom vojskom pojavljuje se i bosanski razkralj Stjepan Tvrdko II. Tu je vojsku vodio turski vojvoda Cheh Meleth. Tvrdku je pomagao i vojvoda Hrvoje. Njih dvojica htjeli su svrgnuti s prijestolja Ostoju te uništiti i Sandalja Hranića. Hrvoje je radio iz nužde, jer ga je odbacio Sigismund. Već u kolovozu 1415. dolazi do borbe između hrvatsko-ugarskih kraljevskih četa i Turaka i opet u Usori. Glavni boj vodio se 10. kolovoza u Lašvi. Ugarsko-hrvatska vojska bude poražena. Turci i Hrvojeve čete zarobiše gotovo sve vojvode kraljevske vojske, među njima i mnoge hrvatske velmože, na pr. Ivana Gorjanskog i Ivana Morovića te slavonskog bana Pavla Čupora, kojega je Hrvoje na strašan način dao pogubiti.

Hrvoje je umro krajem 1415. ili početkom 1416. Nakon njegove smrti počima jagma za njegove tvrde gradove, osobito za Omiš i Krajinu, za koju su se otimali Mletci, Dubrovčani, Splićani i Trogirani, pa i bosanski kralj.

Velika Sigismundova obranbena osnova

Za svoje duge vladavine, za koje su se izticali hrvatski knezovi Ivan Nelipić, Frankopani pa i celjski knezovi, Sigismund je stvorio vrlo temeljitu i dobru osnovu o vojnom uređenju i obrani kraljevstva, djelomično po starim uredbama, a djelomično po njemačkom uzoru. Uzeta je u obzir vjerojatnost borba s raznim ustaničkim protivnicima, jer se gotovo kroz cielo vrieme njegove vladavine, osobito po Hrvatskoj, uviek ponovno širio ustanak, jedanput tu, jedanput tamo. Prema toj osnovi morala se svakim časom brzo dignuti vojska u krajevima, gdje su se širile bune i nemiri. To se ticalo i Turaka i Mlečana, a i pojedinih vođa, koji su bili nezadovoljni sa Sigismundom. Sigismund je već morao misliti na obranu od turske invazije, koja je prietila osobito iztočnoj Slavoniji, južnoj Ugarskoj i Erdelju, a na sjeveru je morao braniti Mađarsku od husitske provale. Ciela država razdieljena je u više vojničkih kotara i logora, a bilo je određeno, koliko će vojske uzdržavati u svakom logoru kralj, koliko banovi, koliko prelati i baruni, a koliko županije i razni zapadni madjarski kotari u Erdelju. Prema toj osnovi ciela bi država morala dignuti vojsku od 80.000 konjanika, od tih 60.000 protiv Turaka, a 20.000 protiv Husita. Osim konjaničtva predviđeno je i jako pješačtvo, osobito u Hrvatskoj. Sigismund je stajao na izpravnom stanovištu, da on kao kralj mora postaviti najveći dio vojske sa svojim banderijama, a bilo je i banderija njegove supruge, pa banderija baruna i prelata. U slučaju nužde moralo je sve plemstvo poći u vojsku sa svojim četama. Oni bogati vlastele s banderijama, polovicom, četvrtinom ili osminom banderija, a siromašni plemići osobno, sami naoružani oružjem, s kojim kod kuće razpolažu, sjekirama, mlatilima i batinama, odnosno neka više njih naoružaju jednog plemića suvremenijim oružjem. Velikaši, koji postavljaju cieli banderij, vode ga osobno pod svojim zastavama. U podžupanijama se vodio točan popis tih četa i banderija. Bila je predviđena narodna vojska, obći pučki ustanak, exercitus generalis, insurrectio generalis. A to je kasnije preuzela i Vojna krajina.

Sigismund je ustanovio t. zv. hrvatski tabor, oko Jadranskog mora i u Dalmaciji. U taj tabor spada ban hrvatski s banderijem, Dubrovnik sa svojom oružanom silom, knez krbavski s banderijem, knez cetinski s banderijem, knez senjsko-modruški i krčki s banderijem te kraljevski banderij. K tomu cielo hrvatsko plemstvo sa svojim snagama i s Vlasima. Drugi je tabor slavonski oko Une, pet banderija, pet slavonskih velikaša i to: ban slavonski, knezovi Blagajski, prior vranski, zagrebački biskup i vlastelin Vladislav Toth od Susjedgrada. Treći tabor unutar Hrvatske bio je usorski. U taj tabor ulazio je po mogućnosti i srbski despot sa srbskom vojskom, magister kraljevske kurije i požeški župan sa 100 konjanika, bosanski biskup sa 100 vojnika, Petar Čeh od Neune (leventske varoši) sa 100, pa mačvanski bani sa 300 vojnika, Ivan sin Gregoriev sa 1000 vojnika, Matko Talovac kao gospodar Srebrenika sa 1000, moćni junak Ivan Morović sa 1000, a izvan Hrvatske pečujski biskup s banderijem, Ivan Gorjanski sa 100 vojnika i neki drugi velikaši iz susjednog graničnog područja, te napokon svi niži plemići slavonskih županija, zagrebačke, varaždinske, križevačke, virovitičke, požeške, vukovarske i sriemske i plemići nekih susjednih južnomađarskih županija. Osim toga bio je ustrojen i temešvarski i erdeljski tabor, u koji je potonji ušao i vlaški vojvoda, pa Sasi, Sekelji i Rumunji iz južne Ugarske te čete 10 mađarskih županija.

Ta je obranbena osnova bila vrlo praktična i odgovarala je tadašnjoj razdiobi države i prilikama u njoj. Ona je, kao što smo to već naveli, bila temelj kasnije Vojničke krajine.

U Hrvatskoj se tada izticala moćna velikaška obitelj Talovac. Bilo je više braće, a među njima najpoznatiji Matko Talovac, glasoviti ban totiusque Sclavoniae, pa hrvatski ban Petar i severinski ban Franko. Ta se obitelj mnogo osilila, ali je bila vjerna kralju Sigismundu i skupila je u svojim rukama najbogatije posjede u Hrvatskoj, od ušća Save u Dunav do Jadrana, od Drave do Neretve. Ta su se braća iztakla kao junaci i vojskovođe, ali su se oni borili međusobno s drugim hrvatskim velmožama, osobito s Frankopanima, (Ivanom).

U Bosni je oko godine 1430. kraljevao Tvrdko II., koji je također pridonio ulazku Turaka u Bosnu. Hrvati su u to doba izgubili najveći dio svoga Primorja i sve dalmatinske gradove, tako da je Hrvatska potisnuta s mora. Ostaje joj samo Omiš sa Krajinom, Krk, Vinodol i Senj.

RATOVI S TURCIMA U XV. STOLJEĆU I BITKA NA MOHAČKOM POLJU

Tragično XV. stoljeće

I XV. je stoljeće tragično u svakom pogledu za Hrvatsku. Sa zapada su napredovali u Dalmaciju Mletčani, sa juga i jugoiztoka Turci, a iz drugih strana dolazili su sve više u zemlju strani elementi. Presizala je sve više obitelj grofova Celjskih, čija se je težka ruka osjećala i u samom Zagrebu, koji su Turci inače poštedili.

S Albrechtom austrijskim, nasljednikom Sigismunda, zasjeo je na priestolje Ugarske i Hrvatske po prvi put član moćne habsburške dinastije. Albrecht je nastojao smiriti Ugarsku i Hrvatsku. On kao da je spoznao silnu, strašnu pogibao, koja je prietila Ugarskoj i Hrvatskoj od Turaka. U to vrieme drže Turci Smederevo (27. kolovoza 1439.). Te godine umro je i Albrecht, a da nije dovršio ono, što je naumio: sređenje Ugarske i Hrvatske te osiguranje habsburške vlasti na kasnijem području Austrougarske. Nakon Albrechtove smrti dolazi u Ugarskoj i Hrvatskoj ponovno do najtežih smetnja i borba izmedju dvaju kraljeva, izmedju Elizabete udove kralja Sigismunda i njezinog sina Ladislava Postumusa s jedne strane te poljskog kralja Vladislava I. Varnenčika. I ovaj su put bili u Ugarskoj i Hrvatskoj razdieljeni tabori; jedni su bili za Vladislava, a drugi za Ladislava. I to je razdoblje poviesti puno dramatskih dogadjaja. Dok su se tako u Ugarskoj i Hrvatskoj staleži međusobno borili, prodiru Osmanlije dalje prema sjeveru, te dolaze pred Beograd. Započima prva obsada Beograda (1440.), pod sultanom Muratom. Beograd brani hrvatski vojskovođa Ivan Talovac te izvršuje protunapadaje provalom iz grada. Odbija turske juriše uz krvave gubitke za Turke. Njegova sjajna obrana pridoniela je zavlačenju obsade. Turci prelaze i Dunav i Savu te haraju po iztočnoj Slavoniji, a osobito po Sriemu. Ali Turci su opet odbijeni te se vratiše u Drinopolje.

Hrvati i Ivan Hunjadi

U Hrvatskoj i u Ugarskoj nastavlja se građanski rat. Ističu se razni siloviti velikaši, među njima osobito Ivan Vitovec, češki plaćenik, koji je dugo bio u službi celjskih knezova. Matko Talovac, hrvatski ban, boravi u Dalmaciji i obsieda Omiš. To je Vitovcu olakšalo haračenje po zapadnoj Hrvatskoj. U tom razdoblju naše poviesti ističe se knez Nikola Iločki-Fristacki uz Ivana Hunjadija, kojega je naš narod prozvao Sibinjaninom Jankom. Ivan Hunjadi vodi uspješne borbe s Turcima, sudjeluje s Vladislavom I. u bitci kod Niša i Kunovice te u nesretnoj bitci kod Varne, a uz njega uviek Nikola Iločki s jakim hrvatskim četama. Pobjeda na rieci Morišu, sjeverno od Beograda, bila je nadasve važna za daljnji razvoj, i politički i operativni. Hunjadiju se priključio i vlaški vojvoda Drakul te na gornjoj Jalomici, na vlaškoj zemlji tuče tursku vojsku od 80.000 ljudi, koje je vodio Beglerbeg od Rumelije Šehabedin paša. U toj bitci poginuo je Šehabedin s mnogim turskim zapovjednicima, među njima i Osman Čelebija, a zarobljeno je preko 5.000 Turaka. Hunjadijeve pobjede, u kojima su uviek sudjelovale i hrvatske čete, stvorile su u cieloj Europi, osobito u srednjoj, olakšanje i nadu, da će Turci biti izbačeni. To je djelovalo i na kralja Vladislava I., da se i on svim snagama počeo pripravljati za borbu protiv Turaka. Do toga je i došlo u godini 1443. Vladislav je dne 9. kolovoza s jakom vojskom i s papinskim legatom Julianom ušao u južnu Ugarsku, gdje su mu se pridružili despot srbski Gjurgje Branković, veliki vojskovodja Ivan Hunjadi i čete Nikole Iločkog. Ali vojska je ipak bila slaba, jer je brojila samo 25.000 konjanika i strielaca. Još joj se nisu bile priključile sve hrvatske čete. Uzprkos toga Hunjadi nadire prema Nišu, gdje je razbio slabije turske snage, pa nakon te pobjede (3. XI.) preko Pirota i Sofije prema Balkanu s nakanom da se probije do Drinopolja. Ta vojska dopire preko Drinopolja do Sofije, a zatim uzima pravac preko klanaca Balkana. Sultan Murat bio je u Bugarskoj skupio jaku vojsku. Vladislav prodire od

Sofije preko Zlatice prema Plovdivu. Na Badnji dan 1443. dolazi do težke borbe oko vrhunaca, koji gospodare klancem od Zlatice. Kršćanska vojska iztaknula se osobitom hrabrošću, iako se borila s velikim potežkoćama. Doprla je do klanca Kunovice, na po puta između Ak Palanke i Niša i 5. siečnja 1444. hametom potukla tursku vojsku. To je bila vrlo važna pobjeda, ali je kršćani nisu izkoristili. Ona je i politički djelovala na sve narode balkanskog poluotoka, pa čak i na Dubrovnik i na europski zapad, a osjetila se i u Albaniji. Tu se borio slavni junak Juraj Kastriotić, nazvan Skenderbeg, gospodar Troje, koji je Turke tjerao sa svojim ljutim Arbanasima.

Sultan je Murat znao, da će se vojna nastaviti. I on se pripravljao, ali je ipak želio mir. Međutim sklopljeno je samo primirje. Kršćanska mornarica, u kojoj su bile i hrvatske galije dalmatinskih gradova, stigla je do Bospora. Papa i cieli kršćanski sviet traže nastavak vojne protiv Turaka. Vladislav to nije mogao odkloniti. Velike pobjede ulievale su mu sigurnu nadu, da će Turke sasvim izbaciti iz Europe. Na 20. rujna 1444. predje Vladislav Dunav kod Beograda s operativnom nakanom prodora do Galipola i Carigrada. Vojska mu je bila još slabija nego ona, koja mu je izvojštila pobjedu kod Kunovice. Od Hrvata sudjelovao je u toj vojni jedino Franko Talovac, brat bana Matka. I Križara iz drugih krajeva Europe bilo je u toj vojsci vrlo malo, tako da je ona brojila samo 16.000 konjanika i nešto pješaka s velikim trainom od 2000 kola, na koja su namjeravali natovariti plien i hranu, koju su mislili zarobiti od Turaka. Kod Nikopolja pridružio se kralju vlaški vojvoda Drakul s 4000 vojnika. Kad je vidio malenu kraljevu vojsku, upravo se zaprepastio, jer je dobro znao, s kolikim snagama razpolaže sultan. Nije htio da osobno sudjeluje u toj vojni, jer je predviđao poraz. Ostavio je svoga sina s vojskom uz kralja. Vladislav prodire od Nikopolja preko Šumena i Pravadija. On osvaja jurišem te tvrđave te dopre 9. studenog do Varne. Obišao je Balkan-gorje i htio napredovati duž crnomorskog primorja do Bospora. Na 9. studenoga prepoznala je Vladislavova vojska logorske vatre turske vojske, koju je predvodio sam sultan Murat II., a prešla je Bospor

između Carigrada i Crnog mora. Kršćanska vojska bila je u težkom položaju. Pred njom je stajala mnogo jača turska vojska, a iza nje je bilo more.

Bitka kod Varne

Sudbonosna bitka kod Varne bila se je 10. studenoga 1444. Na lievom i desnom krilu stajali su Mađari, a uz njih hrvatske čete bana Franka Talovca. Hunjadi je zapoviedao zapravo cielom vojskom, dok je kralj bio samo nominalni zapovjednik. Ipak se kralj iztaknuo u borbi osobnom hrabrošću. Križari pod legatom Julianom stajali su uz Ugre na desnom krilu, a u središtu je zauzeo postav sam kralj s najboljim četama mađarskih i poljskih vitezova, a uz njih vlaške čete. Hunjadi se nalazio na lievom krilu, a desnim krilom zapoviedao je varadinski biskup Ivan de Dominis, također rodom Hrvat.

Turska se vojska razvila sa spahijama na čelu, iza njih su stajali janjičari kao pričuva, zaštićeni velikim okovanim štitovima i velikim kolcima. Turska je vojska brojila preko 100.000 ljudi. Ona napadne s boka jakim snagama desno, ugarsko krilo, te ga potisne i prisili na bieg. Pri tom padne velikovaradinski biskup Ivan de Dominis i jegarski biskup Simon Rozgon. Ugrima se priključiše u biegu i Vlasi. Jedino križari s kardinalom legatom Julianom i hrvatske čete bana Franka Talovca uztrajaše hrabro pred težkim neprijateljskim udarcima, skupljene oko stiega kralja Ladislava. One odbiše azijsko konjaničtvo i tu padne Beglergeb Karadža. Kralj je na to odredio i toj skupini, koja se tako hrabro držala u borbi, oko stiega Ladislava Svetog, da se spasi. Hunjadi je tražio od kralja, da se skloni na sigurno mjesto, i da će on sam nastaviti vojnu sa svojim konjaničtvom, koje je još uztrajalo. Tu su kršćani, osobito Ugri, uspievali i sve više potiskivali Turke. Ali jal pojedinih velikaša nije dopustio, da Hunjadi ubere lovorike, te su nagovorili kralja, da on vodi napadaj protiv janjičara, koji su bili pripravni, a iza njih je stajao sam sultan. U borbi je ranjen kraljev konj, a s njim pade na zemlju i kralj.

Pri tom je ranjen udarcima i strjelicama janjičara. Oni ga zgrabiše, odrubiše mu glavu i odnesoše sultanu. Kraljeva je smrt podpuno demoralizirala kršćansku vojsku, koja počne brzo uzmicati. Hunjadi je pokušao domoći se kraljeva trupla, ali je morao i sam brzo uzmaći prema Dunavu. I na biegu je kršćanska vojska pretrpjela znatne gubitke; pao je i kardinal, papinski legat Julian Cesarini. Hunjadi se spasio u Vlašku, ali tu je bio zarobljen od vlaškog vojvode Drakula, koji se vjerojatno htio na taj način ulaskati kod pobjednika, sultana Murata II.

Ta je nesretna bitka odlučila sudbinom balkanskog poluotoka za vjekove. Ona je bila upravo sudbonosna i za Ugarsku i za Hrvatsku. Propala je svaka nada, da bi se u dogledno vrieme moglo protjerati Turke s Balkana i južne Europe.

Predbacivali su srbskom despotu Đorđu Brankoviću, da je on skrivio tu nesreću, jer nije htio dopustiti Skenderbegu prolaz kroz srbsko zemljište, da se združi s ugarskom vojskom i da je pomogne. Despot se izgovarao, da nije htio prekršiti obveze iz ugovora, koji je bio sklopio s Muratom. Ali Ivan Hunjadi nije mu to htio ni mogao oprostiti, pa je između njega i despota Đorđa nastao duboki, nepremostivi jaz. Uz Brankovića je stajao i njegov zet celjski knez Ullrich. Tako su se velikaške stranke u Hrvatskoj i Ugarskoj opet razdvojile u dva velika tabora. Na jednoj strani bio je Ivan Hunjadi sa svojim šurjakom Mihajlom Szilagyijem, a na drugoj strani moćni celjski knezovi Friedrich i Ullrich sa srbskim despotom Đorđem Brankovićem. Nastala je ponovno borba u Hrvatskoj i Mađarskoj. Uz Hunjadija je bilo ono narodno hrvatsko i mađarsko plemstvo, koje se borilo protiv tuđina i njegove premoći, a uz drugi tabor svi oni, koji su predpostavili tuđina vlastitom sinu.

U Hrvatskoj je energični ban Marko Talovac spremao sve, da pripravi narod za daljnju borbu sa Turcima, kojima je sada na sjeveru i na iztoku bio otvoren put u Mađarsku i Hrvatsku.

Vladanje Ladislava Postumusa

Nakon smrti mladoga kralja Vladislava, kojega su povjesničari zbog uspomene na bitku kod Varne prozvali »Varnenčikom«, a Srbi »Leđaninom«, zavladao je u Ugarskoj i Hrvatskoj Ladislav Postumus (1444.—1457.), kojega je majka krišom okrunila krunom sv. Stjepana još kao malodobno diete. U tom razdoblju poviesti vode se u Hrvatskoj borbe s celjskim knezom Friedrichom i Ullrichom, koji su se još više osilili nakon smrti velikog hrvatskog bana Matka Talovca. Knez Ullrich počeo je osvajati gradove zagrebačke biskupije, tako na pr. Đurđevac, Bosiljevac, Hrastovicu, Pakrac, Rače i Gore. Pri obsadi grada Pakraca poginuo je, braneći grad, prior Ivan Talovac.

Celjski grofovi učinili su mnogo zla u Hrvatskoj, bili su nasilnici, koji su kod nas bili omraženi. Naprotiv mnogi mađarski junaci bili su opjevani u našoj narodnoj pjesmi, u kojoj dobiše svoja posebna hrvatska imena, a svima na čelu Ivan Hunjadi, kojega nazvaše »Sibinjanin Jankom«, kraljev šurjak Mihajlo Silagji, kojega nazvaše »Svilojevićem«, pa njegov nećak Ivan Sekelj, kojega narodna predaja zove »Banovićem Sekulom«. On je poginuo u nesretnoj vojni na Kosovu polju, do kojega je Ivan Hunjadi prodro godine 1448.

Ivan Hunjadi bori se sa celjskim knezovima te prodire i u Štajersku. On postaje gubernator Ugarske (1446.—1452.), za nedoraslog kralja Ladislava Postumusa.

Ratovi Sibinjanina Janka protiv Turaka

Ivan Hunjadi nije mogao zaboraviti poraz kod Varne i smrt kralja Vladislava. Taj veliki narodni čovjek, čiju uspomenu štuje i mađarski i hrvatski narod, a i drugi balkanski narodi, vjerno se pripremao za nastavak borbe s Turcima. Taj veliki vojskovođa i državnik najbolje je shvatio prietnju, koja se sve više odrazivala sa juga. Nitko mu iz Europe nije htio pomoći, iako je pomoć bila hitno potrebna u korist ciele Europe,

cielog kršćanstva. Čak i u vlastitoj zemlji gledali su na njega s prezirom oni bogati velmože, koji su nedvojbeno sami najviše skrivili nesreću, koja je tokom sliedećih stoljeća zadesila južnu Europu, a ponajviše Ugarsku. Ivan Hunjadi bio je tim velikašima neki novajlija. On je bio iz jednostavne rumunjske pastirske obitelji. Zato su mu bili zavidni, kao da im nije bilo stalo do pobjede. Oni je nisu bili kadri izvojštiti, a nisu htjeli pomoći Hunjadiju, jer nisu htjeli da se on proslavi, iako je Hunjadi išao samo za dobrom svoje domovine, koja je nakon njegove smrti i nakon smrti njegovog velikog sina kralja Matije Korvina doživjela težku sudbinu, prodor Turaka u srce Mađarske, zauzeće mađarskog glavnog grada Budima i zaposjednuće polovice Mađarske, koje je trajalo gotovo dvie stotine godina.

Hrvati su bili vjerni pristaše Ivana Hunjadija, a osobito priprosti narod. I grad Dubrovnik mu je pomogao, iako samo novcem, s 2000 dukata, jer nije razpolagao s jačom vojskom. Ipak je Ivan Hunjadi svojom energijom svladao sve potežkoće te se razvio s ugarskom vojskom i razmjerno jakim hrvatskim četama na Dunavu, nasuprot Smedereva, gdje je stolovao srbski despot Đorđe Branković kod Kovina. Tu se pripravljao za vojnu. Tu mu se priključio i vlaški vojvoda Dan s 8000 ljudi. Tu se skupilo i nešto njemačkih križara i 2000 čeških topnika. Hunjadi stoji u pismenoj vezi s papom, pa traži od njega kao i od svih kršćanskih država pomoć, jer misli, da se sada Ugarska bori s cielom Azijom i da se samo složni kršćani mogu obraniti od turske sile, koja nadire sa sve većom snagom u Europu.

Hunjadi je tu pred Smederevom boravio oko mjesec dana. Htio se ovaj put dobro pripremiti za vojnu. Htio je djelovati i na srbskog despota Đorđa, koji je toliko pridonio porazu kod Varne, da mu se i on pridruži. Ali despot nije htio pristati. Odgovorio je Hunjadiju, da ne će bez kralja poći protiv Turaka, nego neka i kralj dođe među vojsku, pa će svi s njime. Odgovarao je Hunjadija od te vojne i opominjao ga na posljedice, jer da su Turci prejaki.

Na 28. rujna Hunjadi pređe Dunav. Vojska mu je brojila 24.000 mađarskih i hrvatskih vojnika, 8000 Rumunja, nešto nje-

mačkih križara, i 2000 čeških topnika s topovima. On je dolinom Morave prodirao prema Nišu. To je onaj put, kojim su mnogo kasnije, u jeseni 1915. i njemačke vojske generala Mackensena prodirale u Srbiju. Despot Đorđe naredio je svom narodu, da se ne opire kršćanskoj vojsci, nego da je podupire hranom. U to vrieme vodio je Murat težki rat sa Skenderbegom. On je provalio u graničnu arbanasku oblast Debar, te je redom osvajao gradove i gradiće. Čim je saznao za Hunjadijev pohod, krene iz Albanije prema sjeveroiztoku, predmievajući, da će Hunjadi prodirati preko balkanskih klanaca na samo Drinopolje, europsko sjedište turskog sultana. Skenderbeg je htio sliediti sultana s vojskom i spojiti se sa Hunjadijem, ali nije stigao na vrieme u pomoć svojem savezniku, vjerojatno radi protivljenja srbskog despota.

Hunjadi je bez većih zapreka stigao do Niša. Tu promieni svoju osnovu, te zaokrene dolinom Toplice, kraj one poznate Jankove klisure, oko koje su se i hrvatske čete, većinom pučki ustaše, borile za topličkog ustanka 1917. Mjesto da udari na Balkan i dalje na Drinopolje, on pođe na Kosovo polje, ne zna se zašto. Vjerojatno se kao dobar strateg htio na Kosovu polju sjediniti s Jurjem Kastriotićem Skenderbegom, koji je imao preko albanskog graničnog gorja prodrieti preko Metohije na Kosovo polje, u leđa sultanu.

Ivan Hunjadi, naš Sibinjanin Janko, stiže na Kosovo polje 17. listopada 1448. te zauzme postave po brežuljcima oko rieke Sitnice, nad kojom se uzdiže ruševina silnika Muse Kesedžije. Turci su se razvili u logoru kod Prištine na desnoj obali Sitnice. Dolazi do sukoba konjaničkih predhodnica i kršćanske čete dovađaju zarobljenike te pomoću njih saznaju brojčano stanje turske vojske. Sultan je htio nagovoriti Hunjadija da odustane od borbe. Nudio mu je čak 100.000 dukata i naknadu ratnih izdataka, ali Hunjadi nije na to pristao. Sultan prelazi Sitnicu i približuje se ugarskoj vojsci, ali se opet povuče na desnu obalu. Odmah za njim Hunjadi prieđe rieku.

Druga bitka na Kosovu Polju

Prava bitka počela je 18. listopada. Ugarska vojska bila je razdieljena u 38 skupina (zastava). U sredini su se razvili Erdeljci, pa oklopnici i topnici pod zapovjedničtvom bana Ivana Sekelja. Desnim krilom je zapoviedao Benedikt Losonc, a lievim Hrvat Stjepan Banić od Lendave i vlaški vojvoda Dan. Pričuvu je vodio dalmatinsko-hrvatski ban Franjo Talovac. Turci su i ovaj puta nastupali istom taktikom kao kod Varne. Na desnom krilu stajale su europske turske čete pod Beglerbegom od Rumelije, a na lievom krilu azijske čete pod anadolskim Beglerbegom, te janjičari u sredini. Oni su bili opasani šancem, iza šanca stajale su deve, a iza njih je bila ograda od štitova. Oko podne razvila se žestoka bitka, kad je Hunjadi udario na desno tursko krilo, ali je ono odolievalo uz pomoć janjičara. Borba je trajala šest sati, do mraka, a da nije pala odluka. Obje se vojske povukoše u svoje položaje. Težki topovi, koji su bacali kamenje i željezne kugle, gruvali su cielu noć. Hunjadi sam malo da nije zaglavio, kada je izgubio svoga konja. U toku noći sastalo se kršćansko ratno vieće, te je neki pokršteni Turčin Daud, sin Muratova brata Mustafe, koji je bio još prije prebjegao u Mađarsku, savjetovao, neka se još u noći iznenada nahrupi na tabor janjičara. U koliko janjičari budu iznenađeni i odbačeni, sliedit će ih ciela turska vojska. Hunjadi je to i proveo te je u početku bio uspio, ali su ga Turci, koji su se pribrali, ipak prisilili na uzmak.

Sliedeći dan nastavila se bitka. Kršćani su izvršili osobita junačtva, ali su Turci bili jači. Iza leđa kršćanskog lievog krila osvanuo je s jakim snagama turski vojvoda Turakan. To lievo krilo bilo je obuhvaćeno s dviju strana. U boju pade Ivan Sekelj, junak nad junacima. Njegov sjajni oklop privukao je pažnju najboljih turskih junaka, te mu je jedan gorostas sabljom odsjekao desnu ruku i dvaput presjekao oklop.

Kao što je kod Varne smrt kralja Vladislava odlučila bitku, tako je i sada Sekeljev pad. Prvi se predao s ostatkom svoje vojske vlaški vojvoda Dan. Zatim je pred večer i konja-

ničtvo počelo uzmicati, dok su topnici i pješaci ušli u logor, oko kojeg je bila postavljena barikada od kola i prtljage, t. zv. Wagenburg. Nije se znalo, gdje je Ivan Hunjadi; izgleda da je izgubio glavu te pobjegao ostavivši svoju vojsku bez zapovjednika. Pješaci i topnici, koji su uztrajali u logoru, poginuli su u nedjelju 20. listopada svi do jednog, nakon težke junačke borbe.

Bitka je na Kosovu svršila podpunim porazom kršćanske vojske. Tu je palo oko 17.000 kršćana i oko 30.000 Turaka. Po nekim povjesničarima, mnogo manje Turaka. Uz bana Ivana Sekelja pao je i hrvatski ban Franjo Talovac i Hrvat Stjepan Banić od Lendave, kao i mnogi mađarski velikaši. Uzmak kroz Srbiju bio je također težak. Pri tom su kršćani opet pretrpjeli znatne gubitke. Jedan je dio vojske uzmakao preko gorja na zapad prema moru. Taj je bolje prošao.

Ta je nesreća zaprepastila cielu južnu Europu sve do Beča. Ona je i za nas Hrvate bila težka. Njezine su se posljedice osjetile vrlo brzo. Uzprkos toga u Hrvatskoj se i dalje vode borbe među pojedinim strankama i velikašima.

Sva je sreća bila, da se sultan Murat II. obrnuo prema Carigradu, da konačno zauzme taj grad, tu ključnu točku južne Europe. Carigrad je zauzet 29. svibnja 1453. Turci zatim stupaju u širokoj fronti preko najvažnijih točaka južne Europe, pa se pripravljaju za konačno osvajanje srednje Europe. Hunjadi brani Beograd, koji je obsjedan 1456., i umire 11. kolovoza 1456., Ullrich celjski 9. studenoga 1456., a despot Đorđe Branković 24. prosinca 1456. Prema tomu ta tri velika protagonista tadašnjeg povjestnog razdoblja umiru jedan za drugim.

Nastavljaju se borbe pojedinih stranaka u cieloj Ugarskoj i Hrvatskoj. U to doba diže se Papa Kalikst III. i traži križarski rat protiv Turaka. Tu se ističe glasoviti franjevac Ivan Kapistran, koji diljem ciele srednje Europe svojim propoviedima poziva narod u križarsku vojnu protiv Turaka. Ivan Kapistran proglašen je kasnije svecem. On je odigrao u borbama oko Beograda veliku i važnu ulogu.

Razdoblje kralja Matije Korvina

Godine 1458. sin Ivana Húnjadija, Matija Korvin bude izabran za mađarskog i hrvatskog kralja (1458.—1490.). Godine 1459. propala Srbija, jer gotovo sva dolazi pod tursku vlast. Matijaš Korvin nastojao je srediti prilike u svojoj kraljevini. Turci u to doba već sve više prodiru u Bosnu. Sultan Muhamed II. prolazi kroz oblast Podrinje te dolazi pod Bobovac, tvrdi grad u sjeverozapadnoj Bosni, koji je do tada uviek odolievao turskim navalama. Već 9. svibnja dođoše predhodnice turske vojske pod vodstvom Mahomed paše pod Bobovac, a 20. svibnja 1463. sam sultan s glavnom vojskom. Bobovac je branio knez Radak, koji je bio pritajeni pataren (bogumil), te je već treći dan bez prave nužde predao tu ključnu točku ciele Bosne, stolni grad bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, sultanu Muhamedu. Radak je od sultana zatražio, da ga nagradi za predaju, ali ga sultan dade pogubiti. Kralj Stjepan Tomašević bio se spasio u tvrdi grad Jajce, na ušću Plive u Vrbas. Sultan je odlučio sasvim pokoriti Bosnu. Tada kralj Tomašević napusti Jajce i krene prema Hrvatskoj, sakupljajući putem vojsku. U tvrđavi Ključ stigli su ga turski konjanici, a da nisu ni znali, da se tu nalazi kralj. Ali neki propalica izdade za novac tu tajnu Mahomed-paši. Mahomed provede obsadu Ključa, koja je trajala četiri dana, ali ne uspije. Poboja se, da će biti sasvim odbijen, pa stade pregovarati s kraljem, jamčeći mu život i slobodu. Kralju je bilo ponestalo hrane i streljiva te se konačno s posadom predao Mahomed-begu, vjerujući u njegovu rieč. Mahomed-beg odvede kralja pred sultana Muhameda II. Muhamed je međutim došao pred Jajce te je lukavstvom zauzeo taj tvrdi grad, ali je po svojem obećanju poštedio žitelje. Padom Bobovca i zarobljenjem kralja Tomaševića propalo je bosansko kraljevstvo. Bosna je postala turski pašaluk. Kralj Stjepan Tomašević, koji su pobojao za svoj život, i sam je sultanu pomagao osvajati Bosnu i izdavao naloge svojim vojvodama i zapovjednicima gradova da se ne bore. Tako je sultan mogao lako i brzo zauzeti gotovo 100 raznih gradova i utvrda u Bosni. U te tvrde gradove sta-

vio je svoju posadu, pa je tako sigurno zavladao gotovo cielom bosanskom državom. (»Bosna šaptom pade . . .«). Postepeno on zauze i Hercegovinu hercega Stjepana Vukčića. I sam Dubrovnik morao se spremati, da dočeka Turke. Jedan dio sadašnjih dubrovačkih utvrda nastao je u to doba. Ali sultan nije lako zauzeo Hercegovinu. Tako nije mogao zauzeti ni glavni grad Blagaj.

U ljetu 1463. bila je ciela bosanska država, osim Hercegovine, u rukama sultana Muhameda II. Konačno je pogubio i zadnjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, uzprkos svečanog obećanja i »slobodnog pisma«, koje je u njegovo ime izdao Mahomed paša.

U Matijašu Korvinu našli su Turci jakog i žilavog protivnika. Matijaš je skupio stajaću vojsku od 7000 vojnika, a skupa s banderijama baruna i prelata brojila je ona oko 20.000 ljudi. Ta je vojska stajala u južnoj Ugarskoj i Sriemu. Ali sultan se Muhamed, kao uobće turski vojskovođe tadašnjeg doba, vrlo vješto služio strategijskim umiećem. On je vezao kraljevu vojsku time, što je jedan manji dio svoje vojske pod Alibegom poslao u Sriem i južnu Ugarsku, dok je sam postepeno osvajao i sređivao Bosnu. Kralj Matijaš dao se zavesti demonstracijom turske vojske pod Alibegom, pa je za njim prodro u Srbiju i progonio ga sve dublje. Sultan je tako konačno mogao dovršiti osvojenje Bosne.

Kralj Matijaš prodire u tursku Srbiju iz Beograda i oslobađa tisuće i tisuće kršćana, koje su Turci zarobili. Ali nakon osvojenja Bosne ojačala se turska sila. Turska je vojska stajala u širokoj fronti duž Save, Une i donjeg Dunava s jakim pozicijama u Vlaškoj, spremljena za udarac na Europu. Sva je sreća, da je u Albaniji junački Skenderbeg vezao jake turske snage i ugrožavao jugozapadni bok turskog operativnog razvoja.

Kralj Matijaš tada sklapa savez i s Mletcima protiv Turaka. On ne napušta svoju zamisao oslobođenja Bosne te ponovno koncem rujna 1463. prodire preko Gradiške starom rimskom cestom u dolinu Vrbasa, a u listopadu dolazi pred Jajce i Zvečaj. Čak mu uspjeva pomoću križarskih ustaša početkom

listopada zauzeti Jajce. Pala je i jajačka tvrđava nakon obsade od 3 mjeseca. Pao je i Ključ, koji je zauzeo Vladko Vučić, sin hercega Stjepana, te cieli kraj oko Srebrnice. Nastupa i drugi sin hercega Stjepana, knez Vladislav, koji zauzima župu Ramu s Prozorom, župu Uskoplje, na gornjem Vrbasu, osvaja i Ljubuški te provaljuje prema sjeveru u Bosnu. Taj knez Vladislav nastupao je, čini se, u korist Mletčana, te je htio kralju Matijašu zakrčiti put u Bosnu i spriečiti zauzimanje Bosne. Knez se Vladislav branio od toga sumnjičenja, ali izgleda, da je ipak bilo tako. Vidimo opet neslogu kršćanskih država u najsudbonosnijem trenutku, kad se moglo spasiti Bosnu i za uviek izbaciti Turke iz tog važnog predprostora srednje Europe. Nema sloge među kršćanskim vladarima; svaki vuče na svoju ruku. Ali kralj je Matijaš svakako zastupao ne samo svoje legitimne interese, već i srednjoeuropske zamisli, a nastupao je kao glavni predstavnik borbe protiv turskih nasilnika. Matijaš se istina formalno nagodio s knezom Vladislavom, koji ga je priznao za svoga vladara, ali je pitanje, da li je Vladislav iskreno mislio.

Kralj Matijaš međutim ostvaruje svoje velike uspjehe u Bosni, čime je olakšan položaj Podunavlja. Turci su oslabljeni, ciela Europa je odahnula. Ali borba se s Turcima nastavlja. Sultan Muhamed dolazi ponovno pred Jajce, ali bude tamo poražen (1464. u kasno ljeto). U rujnu Matijaš ponovno prelazi Savu s 30.000 vojnika; jedan dio udara u Bosnu, i to veći dio, a drugi u Srbiju, te hametom tuče Turke kod Jajca. U borbi protiv Turaka uztraju i žene. Opet su se Hrvati odlikovali; narod je uobće bio nadasve hrabar i požrtvovan, smetali su jedino velikaši, koji se nisu mogli zbog posebnih svojih probitaka nikada podpunoma složiti. Ali Turci nastupaju sa sve jačim snagama, te se Matijaš jedva održao u zaposjednutim bosanskim gradovima. Tome su opet bili krivi odlučni činbenici i vođe u Hrvatskoj i Mađarskoj, jer nisu shvaćali pravo stanje.

Papa zahtieva sve jači ulog protiv Turaka, ali Matijaš nije kadar izvršiti svoju veliku osnovu t. j. protjerati Turke s Balkana. Ipak u listopadu 1475. prodire on Bosnom, ali se konačno još u studenom vraća na sjever. Njegova vlast sizala

je do Neretve. S time nije bio sporazuman herceg Stjepan Vukčić, jer su kraljevi kapetani, poznati Jan Vitovec, a uz njega i Ivan Rozgon, radili na svoju ruku i u svoju korist. Kralj Matijaš uređuje i utvrđuje Hrvatsku te se položaj popravlja.

U to doba bila je Slavonija i Hrvatska težko stradala od stalnih turskih provala. Turci su još držali po Bosni razne važne točke. Slavoniji je prietila sve veća opasnost od Turaka, koji su podigli nedaleko ušća Drine u Savu tvrdi grad Šabac, koji postade glavno uporište i polazna točka za napadaje protiv Beograda i za provale u iztočnu Slavoniju. Možemo naglasiti, da je time bila probijena glavna obranbena crta, koja se širila između Beograda i Jajca. Turci napadaju i na Počitelj, na Neretvi. Svuda se osjeća njihov pritisak u našim južnim krajevima. Između 1471. i 1472. pobuni se gotovo ciela Ugarska i Hrvatska protiv Matijaša. Skočilo je visoko i niže plemstvo, a ne narod, koji je uviek bio vjeran i odan svom ljubljenom kralju. Opet su zavladali nemiri i ustanci na očigled turske sile, koja je tim lakše mogla uspievati u svojoj pogubnoj nakani.

U Hrvatskoj se diže do najviše moći knez Nikola Iločki iz slavnog hrvatskog roda, koji je već do sada bio odigrao veliku ulogu u Hrvatskoj i Ugarskoj. On postaje i kralj bosanski te drži u svojim rukama gotovo svu Hrvatsku, Dalmaciju, Slavoniju i Mačvu. I on se diže na Turke i otima im onaj dio, koji su držali u svojem posjedu. Kralj Matijaš osvojio je Šabac u toku 1476. s vojskom od 70.000 ljudi, u kojoj sudjeluje i hrvatski knez Nikola Iločki. U toj vojsci proslavio se osobito glasoviti Petar Dojčin, koji je također opjevan u našoj narodnoj pjesmi. Šabac je bio izgrađen na mjestu staroga Zaslona (1471.), a bio je okružen palisadama, dubokim jarcima. Bio je to pravi utvrđeni logor s mnogim kulama na uglovima nepravilnog četverokuta. Osvojenje Šabca bio je velik uspjeh. Uzpostavljena je glavna obranbena crta. Ali Turci su imali jake postave i jaki operativni razvoj u Vlaškoj (Rumunjska) te su prodirali čak i u Moldavsku i Erdelj. Oni nisu mirovali, nego su sa svih strana neprestano i uztrajno ugrožavali ugarsko i hrvatsko kraljevstvo.

Koncem 1477. dao je kralj Matijaš kraljevini Slavoniji pravo, da sama provodi svoj vojnički obranbeni sustav, da razpolaže svojom vlastitom vojskom i imenuje sama svoje kapetane. Knezovi zapadne Hrvatske nalaze i kod Mletčana pomoći protiv Turaka.

Matijaš je nastavio 1480. vojnu protiv Turske, te ponovno prodire kroz dolinu Vrbasa prema Jajcu sve dalje prema srcu Bosne. Hrvatske čete vodi hrvatski ban Ladislav. S njima je i Petar Dojčin i despot srbski Vuk Grgurević. Te čete dospješe do Travnika u mjesecu studenom 1480. I sam kralj Matijaš bio je s glavnom vojskom u Bosni, pa je htio prodrieti do Sarajeva, ali to nije izveo.

U isto vrieme prodirao je jedan dio ugarske vojske sve do Kruševca u Srbiji. Ta se vojska vratila sa 60.000 Srba, koje je smjestila u južnu Mađarsku.

Borba Hrvata kod Une

Za sultana Bajazita II., koji je nasliedio Muhameda II., koji se smatra jednim od najvećih neprijatelja kršćanskog svieta, Turci zauzimaju cielu Hercegovinu. Herceg Vladko Vukčić nije uspio ponovno zauzeti svoju djedovinu. Turci su osvojili čak i Hercegnovi. Ciela Hercegovina ostaje u turskoj vlasti.

U kasno ljeto 1483. prelaze Turci pod vodstvom bosanskog i srbskog paše s velikom vojskom preko Une u Hrvatsku u tri skupine. Jedna je (od 7000 konjanika) provalila čak u Korušku, koju je i opljačkala. Na povratku se ta skupina sjedini s ostalom turskom vojskom u Hrvatskoj, da se zajedno povrati u Bosnu. Hrvatski ban Matijaš Gereb dočeka Turke kod Broda Zrinskog na Uni te ih hametom potuče i oslobodi kršćansko roblje. U toj borbi sudjelovale su izključivo hrvatske čete uz svoje velikaše, a uz njih i srbski despot Vuk.

Kratko vrieme iza te hrvatske pobjede sklapa Bajazit II. s kraljem Matijašem primirje na pet godina. U to doba ističe se Ivaniš Korvin, nezakoniti sin kralja Matijaša u Hrvatskoj, a osobito u Zagrebu. O njemu postoje brojne legende.

Kralj Matijaš umro je 6. travnja 1490. Ivaniš Korvin, kojemu je Matijaš Korvin htio osigurati nasljedstvo, postaje slavonskim hercegom, a kralj Vladislav II. Jagelović bude izabran ugarskim i hrvatskim kraljem 15. srpnja 1490. pa je i okrunjen u Stolnom Biogradu.

Ponovno započimlju borbe za priestolje, ovaj put između Vladislava II. i Maksimilijana Habsburškog. Od toga je stradala i Hrvatska, ali još više od Turaka, koji su nakon primirja, koje je kralj Matijaš bio zaključio sa sultanom Bajazitom II. godine 1483., početkom 1491. ponovno upadali u Hrvatsku. Ali Hrvati su se žilavo borili. Turci prodiru i u Kranjsku, prolaze kraj Zagreba, Krškog i Novog Mjesta, pale i haraju te odvode pučanstvo u roblje. Turci su već stradali u Kranjskoj, ali još više su stradali od slavonskog bana, koji ih je potukao na rieci Uni.

Bajazit II. sprema se na udarac protiv iztočne Slavonije i Ugarske te prelazi preko Sofije i Srbije na sjever. God. 1493. postaje hrvatskim banom Emerik Derenčin i Ivan Bot od Bajne.

Bitka na Krbavskom Polju

Približava se nova tragedija, dolazi do bitke kod Udbine, 9. rujna 1493. Bosanski paša Hadum udari u kolovozu 1493. s 8000 konjanika na Jajce, koje nije mogao osvojiti, ali provaljuje preko Une sve do Celja i Ptuja te odvodi sa sobom silan plien i roblje. Iz Štajerske bi protjeran pa se vraća Hrvatskom, te spali predgradja, samostan i crkve grada Modruša. Hrvatski ban Emerik Derenčin skupio je vojsku od hrvatske i slavonske gospode na Krbavskom polju izpod Udbine s namjerom, da Turcima zaprieči uzmak u Bosnu i da oslobodi kršćansko roblje. Ali Turci potukoše i razpršiše hrvatsku vojsku, 9. rujna 1493. U zarobljeničtvo pade i ban Derenčin, cviet hrvatskog plemstva i mnogo naroda. O toj bitci nemamo točnih podataka. Jedino stoji, da je tim porazom hrvatske vojske nastao podpuni preokret stanja u jugozapadnoj Hrvatskoj. Turcima je otvoren put u Liku i Krbavu, a preko nje na sje-

ver. Ban Emerik Derenčin bio je poznati visoki častnik te se proslavio kao zapovjednik tvrdog grada Jajca. Njegova vojska brojila je navodno 15.000 ljudi. Borba je započela 9. rujna 1493. u 6 sati u jutro na Krbavskom Polju izpod Udbine. Hrvatskoj vojsci sprječavao je oblak prašine, koji je vjerojatno nastao uslied vjetra, dobar vidik. Vjetar je tjerao prašinu prema Hrvatima. Palo je ili zarobljeno oko 13.000 ljudi. Zarobljen je i ban i njegov sin. Turci su se ponieli nada sve okrutno, odrubili su banovom sinu pred banom glavu i stavljali je na stol pred oca, kad bi mu donieli hranu. Ali Derenčin se dobro držao i bodrio druge zarobljenike, da uztraju. U toj vojsci sudjelovalo je nekoliko hrvatskih knezova i veliki broj plemića, medju njima osim Mirka Derenčina i ban jajački Juraj Vlatković. Hrvati nisu htjeli sačekati, dok im dođe pomoć od kraljevskog vojvode u Štajerskoj Jakoba Sekelja, jer su se smatrali jačim. Turci su prije borbe svim zarobljenicima, kojih je bila sva sila, odrubili glave, da ne bi pobjegli u pomoć kršćanima. Oni su osigurali svoje bokove, jedan s jakom skupinom u gorskim postavima, a drugi u šumama, dok je središte turske vojske, oko 3000 konjanika, preplivalo s konjima malu rieku te obišlo Hrvate. Hrvati nisu znali za taj obuhvat, nego su napali onu skupinu na bočnim postavima, odbacili je i prešli u ravnicu. Turci su vješto uzmicali prema mjestu, gdje je stajala u zasjedi skupina od 3000 konjanika, a Hrvati za njima. 3000 turskih konjaninka napalo je tu hrvatsku skupinu s oba boka pa čak i iza leđa pa je do nogu potukli. Tu su propale mnoge od plemićkih obitelji, tako od jedne obitelji otac sa šest sinova. Poginuo je u boju i knez Ivan Frankopan od Cetinja, oko 70 svećenika i redovnika, a zarobljeni su osim bana i knezovi Nikola i Vilim Frankopan.

Ta bitka smatrala se početkom i glavnim uzrokom razpada cielog hrvatskog kraljevstva. Temelji hrvatskog kraljevstva bili su uzdrmani. Iz hrvatskih krajeva Like i Modruša sele se ciele plemićke obitelji, razseljava se narod, prelazi u sigurnije krajeve, osobito između Save i Drave.

Hrvatski staleži bili su očajni i tražili su pomoć od cara i kralja Maksimilijana, jer im kralj Vladislav nije mogao po-

moći. Brzo zatim provaljuju Turci preko Une s 20.000 vojnika ponovno u Hrvatsku, opet pod zapovjedničtvom bosanskog paše Haduma. On udara i na tvrdi Modruš, koji brani Bernardin Frankopan, ali ga prije borbe nastoji predobiti za sebe, a preko njega i kneza Kurjakovića (krbavskog). Bernardin Frankopan ipak ostade vjeran kršćanstvu. Udova kneza Kurjakovića, Dora, nagodila se s Turcima, a i mnogi drugi plemići toga kraja pokoriše se Turcima. Hadum-paša nije se usudio konačno napasti Modruš, nego provaljuje u Kranjsku, koju pohara i opet se vrati. Kralj Vladislav je međutim s Turcima sklopio primirje na tri godine.

Ivaniš Korvin

U Hrvatskoj postaje Ivaniš Korvin banom (1495.—1500.) te se mora sam brinuti za obranu Hrvatske, jer mu Vladislav nije mogao pomoći. Ivaniš Korvin ratuje čak u Bosni, vodeći hrvatske čete. Uz njega stoje gotovo svi hrvatski stališi i knezovi. Kao da su se prilike u Hrvatskoj ustalile. U Ugarskoj bilo je stanje teže, jer je tamo još vladala nesloga. Ivaniš Korvin bio je oženjen sa Beatricom Frankopan, kćerkom kneza Bernardina Frankopana, te je i zbog toga bio u dobrim vezama s glavnim hrvatskim velmožama. U Mađarskoj dolazi do buna Juraja Dože. Kralj Vladislav II. ima pune ruke posla, da nekako uskladi želje svojih velikaša, koji su mu bili već onda neskloni, sa zahtjevima naroda. Kraljevska je vlast sve više slabila.

Za kraljevanja Ljudevita II. Jagelovića 1516. do 1526. osjećalo se sve više, da prieti krajnja opasnost od Osmanlija. Ivan Zapolja započima svoj razorni rad, da pređe konačno sasvim na drugu stranu te postaje sam kraljevski pretendent uz jaku stranku, koju je stvorio u Ugarskoj. On stvara neki posebni savez ili konfederaciju velikaša. Najprije nastoji postati palatinom, kako je to narod želio, ali bude izabran Stjepan Batori.

Ivan Zapolja bio je najbogatiji velikaš u Mađarskoj. On postaje protivnik novom palatinu i vođa plemićke stranke, u kojoj je bio duhovni »spiritus movens« glasoviti pravnik Verböcy. Pred sudbonosnu bitku kod Mohača bila je Ugarska, a s njom i Hrvatska, razdieljena u dva velika tabora, u pristaše izabranog kralja i u pristaše njegovog protukandidata Ivana Zapolje.

PRED BITKU NA MOHAČKOM POLJU

Petar Berislavić

U to vrieme banuje u Hrvatskoj Petar Berislavić (od 1513.—1520.), kojega i Papa nazivlje »banom i podkraljem«. Petàr Berislavić bio je biskup u Vestprimu pa su ga u banskoj službi zamjenjivali banovci Baltazar Baćan i Baltazar Alapić. U krbavskom kraju vladao je zapravo bivši banovac Dalmacije i Hrvatske, knez krbavski Ivan Karlović.

Petar Berislavić nastojao je pripremiti obranu Hrvatske od Turaka. U tu svrhu trebalo je osigurati obranu Jajca, koje je nakon promjenljive sudbine u prošlom stoljeću ponovno bilo čvrsto u hrvatskim rukama.

Turci su opet potiskivali hrvatske čete iz Bosne, a Petar Berislavić spremao se ne samo za obranu, već i za navalni rat protiv Turaka u Bosni pa je zato tražio pomoć na sve strane. Osobito ga pomaže papa Leo X. novcem i utjecajem kod druvih činbenika srednje Europe. Turci su godine 1514. dva puta jakim snagama prodrli u Hrvatsku i Dalmaciju, zauzeli grad Karin i poveli sa sobom u sužanjstvo brojne članove plemena Karinjana, većinom žene i kćeri tamošnjih plemića. Perušića nisu mogli osvojiti. Petar Berislavić stoji osobno sredinom godine 1515. na čelu vojske, koja operira južno od Velebita, u sjevernoj Dalmaciji, u Ravnim Kotarima. Tu on očekuje češku vojsku kao pomoć. Ta vojska, koju je skupljao oko Novigrada, dosegla je broj od oko 10.000 vojnika, a razpolagala je i brojnim topovima. Mletci su se bojali, da će Berislavić

napasti na njihove gradove u Dalmaciji, pa ga zato nisu pomagali, naprotiv su ga ogovarali. Petar Berislavić uspio je velikim naporima dopremiti u Jajce živeža i pomoćnih četa, da se taj tvrdi grad može dulje održati u obrani. Turci su u Bosni u to doba razpolagali s vojskom od 40.000 vojnika.

U Njemačkoj je vladao car Maksimilijan, koji je pregovarao s kraljem Vladislavom, da osigura ženidbu između svojih potomaka i potomaka kralja Vladislava. Car je Maksimilijan čak preuzeo mladog kraljevića Ljudevita za svoga posinka. God. 1515. sklopljen je ugovor, kojim su se združili Jagelonovići s Habsburgovcima. Kraljević Ljudevit vjenčao se s carevom unukom Marijom, a car Maksimilijan privremeno s ugarskom kraljicom Anom. To je bila uvjetna ženidba, svakako riedkost u analima ženidbenog prava. God. 1516. pristao je ban Petar Berislavić, da i dalje ostane banom hrvatskim. Pogibao za hrvatsku krajinu bila je sve veća.

Za prvih mjeseci 1518. provalio je Berislavić u Bosnu s vojskom od 10.000 vojnika, među kojima je bila polovica konjanika, a vozio je sobom i topove. Htio je osvojiti ponovno gradove Bočac i Jezero. To bi olakšalo uztrajanje gradu Jajcu. Ali mu to nije uspjelo. Svakako je obskrbio Jajce hranom i streljivom. S čisto vojničkog stanovišta bila je ta djelatnost nada sve zanimljiva. Bio je to prodor duboko u neprijateljsku pozadinu, u čisto neprijateljska područja, da se pomogne gradu, koji je zapravo bio zaokružen sa svih strana. Nakon djelomično obavljenog posla vratio se Berislavić natrag u Hrvatsku. Ali iste godine on ponovno provaljuje na jug, da pomogne Ostrovici i Skradinu, koje su Turci opet ugrožavali. Ali Turci su bili prejaki; bile su se združile vojske bosanskog, hercegovačkog i zvorničkog Sandžaka, te su zajedno nadirale prema Ostrovici i Skradinu. Berislavić se nije smio ogledati s Turcima, jer je bio preslab.

I opet borbe za Jajce!

Turci započimaju ponovno borbu za grad Jajce. I opet nije mogla stići pomoć iz Hrvatske i Ugarske, jer su razmirice

između pojedinih stranaka bile sve teže. Konačno su velikaši nakon izmirenja sa Berislavićem dali 2000 konjanika kao pomoć Jajcu. I opet prodire ban Berislavić u Bosnu i dovodi Jajcu pomoć. Bio je skrajni čas. Turci su već bili osvojili Kaštel, koji je bio vlastničtvo mađarskog kralja, a ipak je Berislavić uspio dovesti pomoć posadi, te mnogo hrane i streljiva. Čudne su to bile operacije! Možda slične sadašnjem načinu borbe. Turci su sve jače napadali Jajce, sve se više približavali hrvatskim granicama te prodirali u Dalmaciju i u Liku. Berislavić se i dalje bori s potežkoćama, osobito u Slavoniji. Povlašteni staleži ne će da doprinose izvanredne žrtve. Čak se mladi car i kralj Karlo V. (početkom lipnja 1520.) stao zanimati za stanje borba u Bosni, osobito oko Jajca. On piše pismo Berislaviću i osobito ga hvali. Ali ban Berislavić umre, prije nego što ga je to pismo dostiglo (20. V. 1520.).

Turci nastupaju u širokoj fronti u hrvatskim krajevima. Hrvati nisu bili kadri braniti široku granicu od Dubrovnika do Une i Vrbasa. Za tu svrhu nisu im dostajale snage, nisu imali dovoljno novaca i ratnih sredstava, niti su im prilike bile sređene. Turci provaljuju u Hrvatsku preko ciele granice te prodiru i u mletačku Furlaniju. Ban Petar Berislavić osobno sudjeluje u borbama. Prigodom okršaja s Turcima u gori Gvozdu između Korenice i Bihaća 20. svibnja 1520. dospije u tursko zarobljeničtvo nakon žestokog odpora i bude pogubljen.

Taj junački crkveni knez poveo je prigodom prepada Turaka na Drežnik osobno 150 konjanika, sakupio je još toliko, među njima brojne vitezove i plemiće, te je navalio na tri puta jaču skupinu Turaka kod Korenice. Razbio je Turke i natjerao ih u bieg. Za vrieme progona bio je zaostao s dva konjanika za svojim četama. Pao mu je konj. Kad ga je htio ponovno uzjašiti, našlo se iznenada pred njim 30 Turaka. Njegovi su pratioci pobjegli, a ban se sam branio protiv tolike nadmoći, dok ga Turci nisu svladali i odrubili mu glavu. Glavu i tielo našao je knez Ivan Karlović. Biskup Petar Berislavić pokopan je u crkvi u Vesprimu. To je bio težak i sudbonosan udarac za cielu Hrvatsku i Mađarsku, pa i za samog mladog kralja Ljudevita. Borbe su se nastavljale bez stanke.

Sultan Sulejman II. (1520.—1566.) prodire ponovno u Srbiju te osvaja Šabac i Beograd. Nastaje novo razdoblje velikih turskih operacija protiv srednje Europe. Sulejman II. bio je slavan vladar, vrlo dobar strateg, ali i slavohlepan. Htio je izpuniti obećanje, koje je dao svome ocu, da će u čast proroka Muhameda podići tri veličanstvena hrama: jedan u Jeruzalemu, drugi u Budimu, a treći u samom Rimu.

Između hrvatskih gradova došao je prvi na red grad Jajce. Jajce je branio Hrvat plemić Petar Keglević, koji je nosio i naslov jajačkog bana. On uspieva u borbi protiv Turaka. Upotrebio je i lukavstvo te često uništava navale turske skupine.

Godine 1521. dolazi do obsade Beograda. Provodi je Piri paša, koji najprije zauzima Zemun te zaokružuje tvrdi grad Beograd sa svih strana. Zemun je branio Hrvat Marko Skobljić s jakom četom šajkaša. Skobljić se nakon poraza nije htio poturčiti, te su pustili slona da ga svezanoga gazi. Kralj Ljudevit skupljao je po Ugarskoj i Hrvatskoj vojsku. Naokolo se po tadanjim običajima nosio »krvavi mač«, kao što je to bilo propisano kod »obćeg ustanka«. Sulejman je na čelu svoje vojske prešao Savu i poharao Sriem. Beograd su branila tri mađarska kapetana sa 700 plaćenika uz pomoć tamošnjih srbskih žitelja i Sriemaca. Turci su navalili na Beograd sa 100.000 ljudi. Posada se branila nekoliko tjedana. Napokon se 29. kolovoza 1521. Beograd predao. Sultan je dao sve branitelje pogubiti, iako im je obećao slobodu.

Još nisu mađarski velikaši spoznali svu težinu obćeg položaja. Turci su stajali na pragu Mađarske, a Hrvatska je bila ugrožena sa svih strana. A ipak u Ugarskoj vladaju i dalje stranačke borbe i težke smutnje. Turci nadiru i u jugoiztočni dio Mađarske te podsjedaju tvrđavu Severin, Oršovu i Peth. Doskora Turci zauzimlju Oršavu i Peth. Plemići u Mađarskoj bune se protiv kralja. Konačno pade i Severin, koji je branio ban Ivan Kalaj. Pad Severina smatrao se u Ugarskoj još većom nesrećom nego pad Beograda, jer je Severin ležao na sjevernoj strani Dunava. Međutim mađarsko plemstvo vieća dalje

na polju Rakošu pred Budimom i rogobori, umjesto da se skuplja pod oružje.

Osmanlije prodiru u Dalmaciju

U tom težkom razdoblju srednjoeuropske, osobito mađarske i hrvatske poviesti, nije zapravo nitko bio spreman za borbu protiv Turaka, jer je sve bilo zaokupljeno svojim unutrašnjim neprilikama i vječnim međusobnim svađama. Još su najbolje za tu borbu bili pripremljeni Hrvati, iako su i tu vladale stalne razmirice, koje su imale svoj izvor u vezi pojedinih hrvatskih velikaša s mađarskim velikašima. Za tako težkog političkog stanja nije se mladi kralj Ljudevit II. Jagelović ni mogao spremati za rat; niti su ga slušali, niti plaćali poreze, a malo tko se odazivao vojnoj dužnosti. Kralju su se ulagivali Ivan Zapolja i Stjepan Verböcy iz čisto sebičnih pobuda. Ivan Zapolja nadao se bogatoj baštini iza vojvode Lovre Iločkog, koji je umro 1524. bez potomaka, a u srcu je bio isto tako protiv Vladislava kao kralja kao i Verböcy. Smatrao je sebe pravim kraljem.

U dalmatinskoj Hrvatskoj osvojili su Turci Knin i Skradin 1522. pa Ostrovicu 1523. Jedino se držao tvrdi Klis, koji je odbio težku tursku navalu 1524.

Nakon Petra Berislavića banovao je knez Ivan Karlović od 1521. do 1524. Turci nastoje pridobiti lukavstvom Hrvate i obećavaju im samostalnost, u koliko se pokore. Ali Hrvati su ostali uztrajni i nisu htjeli ni čuti o kakvom sporazumu s Turcima. God. 1522. u svibnju obsjedali su Turci i tvrđavu Knin.

Knin brani hrvatski plemić Mihajlo Vojković, koji je imao mnogo slabije snage, te se konačno i predao. Turci su mu dopustili slobodan odlazak. I taj pad bio je neugodan događaj osobito za krajeve oko Knina. Turci opet počimaju udarati i na Klis, najvažniju hrvatsku tvrđavu južnog Velebita. Klis je branio knez Petar Monoković, zamjenik kliskih i senjskih kapetana Gregorija Orlovića i velikog junaka Petra Kružića. Obsada je počela već 3. lipnja. Mostarski paša, koji je vodio

navalu, morao je odustati. Sad se za stanje u južnoj Hrvatskoj zainteresirao i nadvojvoda Ferdinand te poslao svog vrhovnog kapetana grofa Niklasa Salma u Hrvatsku, da pomogne banu Ivanu Karloviću savjetom i djelotvorno. On je zbilja banu i pomogao, ali s vrlo malo snaga, jer nije razpolagao jačom vojskom. Nadvojvoda Ferdinand htio je obraniti crtu na rieci Uni, na kojoj su bili tvrdi gradovi Bihać, Krupa i još nekoji. Manje se zanimao za stanje južno od Velebita, jer je opasnost bila za njegove zemlje manja s te strane. Iza Klisa bio je na jugu Velebita najvažniji tvrdi grad Ostrovica, ključ Zadra i mletačkih posjeda, ujedno glavni bedem stare lučke županije i obranbeni predprostor Krbave. Ostrovicu je branio Hrvat plemić Ivan Kobasić. Kralj Ljudevit naložio je i banu Karloviću da zaštiti Ostrovicu. Turci ponovno napadaju Klis četama mostarskog sandžaka pod vodstvom Mehmeda Begovića i započimaju obsadom 5. veljače 1524. Posada se drži. Ivan Karlović nije mogao slati pomoć gradu Klisu, ali zato su se iztakla u obrani oba kaštelana, Petar Kružić i Gregorije Orlovčić. Kružić je još prije početka obsade pošao u Senj, da skupi vojsku za obranu Klisa. Uspjelo mu je ukrcati u Senju u 40 brodova 1.500 pješaka i 60 konjanika te je 10. travna 1524. stigao u ranu zoru u Solin, odakle je iznenada osvanuo pred Klisom te napao, raztjerao i potukao Turke i zaplienio veliki plien. Grad je ponovno još bolje utvrdio. Ta je pobjeda digla moral ciele okolice pa i dalekih krajeva u Hrvatskoj. Svi su se ponadali olakšanju. Turci dalje napadaju krajeve oko Velebita i oko Une, dopiru čak do Samobora i Jastrebarskog.

Najteže razdoblje borba s Turcima

Zanimanje nadvojvode Ferdinanda za Hrvatsku i njegova pomoć hrvatskim banovima približila mu je hrvatske knezove i velmože. Oni su osjetili, da su po položaju Hrvatske vezani sa susjednim austrijskim krajevima i njemačkim carstvom, odakle bi jedino mogla doći pomoć Hrvatskoj u borbi protiv Turaka. Hrvati su u glavnom dobro shvatili svu težinu te

borbe, koja je postajala sve sudbonosnijom. U Slavoniji nastavljaju pojedini velikaši međusobne borbe sada opet za ostavštinu despota Franje Berislavića, osobito Petar Keglević i Ivan Banić. Naravski da je taj razdor smetao obrani iztočne Slavonije.

U godini 1525. ističe se osobito knez Krsto Frankopan, sjajni hrvatski junak, koji je časovito spasio Jajce od krajnje biede i propasti. Turci su neprestano obsjedali taj tvrdi grad, koji je bio sasvim osamljen i odrezan od ostale Hrvatske. Krsto Frankopan bio je od državnog vieća u Budimu određen, da provede težku akciju obskrbljivanja Jajca hranom i potrebštinama. U travnju 1525. skupio je on u Hrvatskoj čete, unajmio je pomoću novca, koji mu je kralj stavio na razpolaganje, 1000 pješaka i 200 konjanika, a sam nadvojvoda Ferdinand dodao mu je 500 konjanika. Pomoć u četama pridonieli su i drugi velikaši, tako da je početkom lipnja Krsto Frankopan razpolagao s 5000 pješaka i 2000 konjanika. Na 9. lipnja 1525. počima on nadiranje prema jugu, preko Save kod Gradiške. U susret mu je pošao bosanski paša, koji je obsjedao Jajce. Krsto napreduje dalje svojom osobitom vještinom i hrabrošću svojih četa te odbacuje Turke od raznih utvrđenih crta, bori se uspješno protiv njih i prodire sve dalje prema jugu. Turci su pokušali obilaziti hrvatske čete, ali su Hrvati bili vještiji. U nedjelju 11. lipnja 1525. ulazi Krsto Frankopan u Jajce s mnogo živeža i raznih potrebština, dočekan je kao spasitelj. Vojsku nije ostavio u Jajcu, već je noćio izvan grada. Doskora vraća se natrag. Sad ga Turci još više uznemiruju, a bili su još barem dva puta tako jaki kao Frankopan. Ali on je svojom vještinom svladao sve te poteškoće. Njegovi vitezovi i čete izticali su se osobitim junačtvom. Vodila se borba sve do 12. srpnja. Hrvati su imali upravo neznatne gubitke, a Turci vrlo težke. Frankopan je uspio nakon te osobito važne akcije povratiti se sretno u užu Hrvatsku. Tim sjajnim djelom postao je on slavan i preko naših granica.

No mađarski velikaši, osobito nadbiskup Salkaj, koji je imao osobni sukob s Frankopanom, nastojali su ga ocrniti, da bana Ivana Tahija uzdrže na banskoj stolici. Nisu samo Hrvati,

već i Mađari zahtievali, da se Tahi svrgne, jer je bio neobljubljen u svim slojevima Hrvatske i Mađarske. Opet se osjećaju podvale i smutnje, a Turci stoje u širokoj fronti na pragu Mađarske i Hrvatske. Važno je, da je u to doba nadvojvoda Ferdinand i sam priznavao, da Bosna pripada Hrvatskoj i da bi se samo preko Hrvatske mogao proglasiti kraljem Bosne.

U to doba pojavljuje se na ratnoj pozornici veliki hrvatski junak i diplomata Nikola-Mikulica Jurišić Zadranin, koji je bio u službi nadvojvode Ferdinanda. Ferdinand imenuje Jurišića 27. ožujka 1526. vrhovnim kapetanom vojske protiv Turaka. Već prije toga je nadvojvoda Ferdinand ugovorio sa svojim šurjakom kraljem Ljudevitom sve potrebno, da se hrvatska krajina obrani od Turaka. Premda su ga hrvatski krajevi htjeli proglasiti bosanskim kraljem i predati mu svu vlast u Hrvatskoj, on to nije htio primiti iz obzira prema svom šurjaku Ljudevitu. Tu nastaju prvi početci hrvatske Krajine. Nadvojvoda Ferdinand, a uz njega i predstavnici štajerskih i donjoaustrijskih krajeva, obzirom na težko stanje oko hrvatskih granica i spoznavajući da s juga i njima prieti težka pogibao, preuzimaju sve više u svoje ruke obranu hrvatske Krajine. Jurišić dolazi u Hrvatsku i pruža pomoć knezu Karloviću, čiji je grad Krupu obsjedao tadašnji bosanski paša. Gotovo sva Hrvatska gospoda pristupaju s najvećim povjerenjem Jurišiću, smatraju ga svojim braniteljem i prvim pouzdanikom nadvojvode Ferdinanda, od koga Hrvati sigurno očekuju važnu i jaku pomoć u tom težkom času. Jurišić se opet mnogo pouzdao u hrvatskog kneza Ivana Karlovića. Hrvati ne će ni da čuju za bana Nikolu Baćana, niti za kralja Ljudevita, smatrajući da ih je on sasvim zanemario.

Bitka na Mohačkom polju 29. kolovoza 1526.

Godina 1526. bila je sudbonosna i tragična, u prvom redu za Madjarsku, ali naravski i za nesretno hrvatsko kraljevstvo, koje je bilo raztrgano na obim krajevima, u iztočnom Sriemu i na jugu od Velebita, dok mu je jezgra, Bosna i Hercegovina,

u pravom smislu bila pregažena i odtrgnuta od vanjskog ruba uže Hrvatske. Jedino se još držalo Jajce, taj tvrdi grad, koji su Hrvati tako uztrajno i požrtvovno branili. No i Jajce je bilo vrlo težko braniti, jer se sve teže obskrbljivalo i nadopunjavalo.

Još od jeseni 1525. bilo je jasno, da se Sulejman II. priprema za odlučni rat s Ugarskom. Ipak se u Madjarskoj malo za to marilo. Većina odlučujućih činbenika nije bila sviestna opasnosti, koja im prieti. Niti u zapadnim državama Europe nije se mnogo marilo za tu opasnost. Ugarska je bila nesložna, a mora se naglasiti, i siromašna, a najsiromašniji medju svima bio je sam kralj Ljudevit II. Kaže se, da nije bio kadar kupiti ni najnužnije, što mu je trebalo, nego se neprestano pomagao zajmovima i pripomoćima najbogatijih velikaša, Pape i njemačkog cara. Ciela Ugarska bila je bez ikakvih važnijih utvrda. Njezina južna i iztočna granica bile su otvorene. Iztočni dio — Erdelj — razpolagao je kao gorski kraj prirodnim utvrdama. Južni je razpolagao riečnom linijom Dunava i Save, ali tu su Turci bili već na nekoliko mjesta probili i prešli. Zemun, ta važna točka na ušću Save, bio je u turskim rukama, a uz to prema donjem toku Dunava i jaka tvrdjava Severin, a k tome i Oršova i Peth. Turci su stajali razvijeni s jakim snagama i u Vlaškoj. Vlaški knezovi bili su turski vazali. Iz Srbije su prelazili bjegunci u ugarske krajeve, pa su točno obavještavali vrhovnog kapetana doljnjih strana, kaločkog nadbiskupa Pavla Tomorija o stanju u Srbiji, o razvoju turske vojske i o njezinoj snazi. Vrlo dobre i točne viesti donio je vojvoda Pavao Bakić, Srbin iz Vjenčaca na Moravi, koji je bio stalno u dodiru s Tomorijem. Konačno je taj vojvoda sasvim prebjegao u južnu Ugarsku, pa mu je kralj darovao veliki posjed. Pavao Bakić priobćio je kralju točnu osnovu sultana Sulejmana II., koja je izradjena nakon dugotrajnog viećanja turskih vojskovodja. I Turci nisu bili složni o načinu, kako bi se izvela provala u Madjarsku, i konačno ostvarila Sulejmanova osnova o osvajanju ciele Ugarske. Jedni su savjetovali, da se kao polazni prostor upotrebi Vlaška, da se iz nje provali u Erdelj, tako da bi se jaka vojska vlaških knezova morala pridružiti Turcima. Drugi su se paše tomu protivili, jer da se Erdelj

može lako braniti kao gorovita zemlja. Osim toga Turci bi nakon zauzeća Erdelja morali prelaziti rieku Tisu, pa opet po drugi put Dunav. Taj je savjet bio najbolji. Turski paša, koji ga je davao, bio je izkusan vojskovodja. On je predložio da jezgra turske vojske predje preko Save na njezinom ušću te da preko Osieka i Drave krene u pravcu Budima, pa dalje na Beč. Tomu su se savjetu pridružili i drugi izkusni turski i srbski vojvode, koji su kao vazali prisustvovali tom viećanju, medju njima i Pavao Bakić, pa su potvrdili, da je to najbolji i najkraći put. Na temelju tog savjeta izradjena je do u tančine operativna osnova. Sultan skuplja veliku vojsku. Na 1. prosinca 1525. izdaje na narod proglas, kojim ga pozivlje na oružje. U Beogradu pripravlja material za mostove preko rieka i dovozi tamo topove. Vrhovni kapetan donjih strana Pavao Tomori znao je, da ga Bakić točno i izkreno obavješćuje, pa je od kralja i kancelara tražio, da napokon pristupe dizanju vojske, učvršćivanju granica i općoj pripremi. Tražio je obći ustanak, jer da Sulejman nadire sa vojskom od 100.000 ljudi i 300 topova od Carigrada prema Beogradu. Sultan Sulejman II. počeo je to napredovanje 23. travnja 1525. U Ugarskoj i Hrvatskoj odredjen je obći pučki ustanak, svuda se nosi »krvavi mač« i narod poziva na oružje. Sad se je napokon probudio i hrvatski ban Franjo Baćani pa se i on priprema. Kralj Ljudevit, od kojega su nekoji velmože tražili, da se on sam stavi na čelo vojske, jer da inače oni ne će poći u vojnu, obećao je 2. lipnja u državnom vieću, da će sam sudjelovati u vojni i podići vojsku. On poziva plemstvo, da se skupi sa svojim četama u Tolni. No to skupljanje vojske i te pripreme za borbu nisu se provodile onako, kako bi trebalo. Skupilo se vrlo malo vojske, a što je najgore, nije bilo vojskovodje. Madjari u to doba nisu razpolagali izkusnim vojskovodjama. Najboljim su smatrali nadbiskupa Pavla Tomorija, ali Tomori je bio preskroman i smatrao se nedoraslim toj zadaći. Htjeli su uzeti za vojskovodju Niemca grofa Nikolu Salma, koji je prije kratkog vremena bio vrhovni kapetan nadvojvode Ferdinanda, ali taj se nije odazvao, jer da je star i bolestan.

Ali u kraljevstvu je bio jedan veliki vojskovodja, pravi vojnik i izkusni ratnik, koji je bio dorastao toj tako važnoj i sudbonosnoj zadaći. Njegovo je ime sjalo diljem cielog kraljevstva i izvan njegovih granica. Bio je poznati cielom kršćanskom svietu, koji mu se divio, osobito nakon njegove sjajne akcije, koju je dva puta izveo u korist Jajca. To je bio hrvatski knez Krsto Frankopan. Ali Krsto nije bio u Hrvatskoj. Njega su ponizili jalni madjarski staleži u onoj poznatoj aferi s Ivanom Tahijem. Krsto je bio u Njemačkoj, gdje je pregovarao s nadvojvodom Ferdinandom, s kojim je konačno sklopio ugovor i prešao u njegovu službu, ali opet da služi svojoj užoj domovini, koja je bila u težkoj opasnosti. Turska joj je sila prietila i s juga i s iztoka. Krsto je Frankopan dopro poznavao Turke, njihovu vojsku i njihov način borbe. Znao je i osjećao, da Ugarska, razrovana, medjusobno posvadjena i zaraćena, nije kadra još uz nemarnost svojih knezova i magnata, koji su jedini odlučivali o borbama, sastaviti vojsku, koja bi bila barem donekle dorasla sultanovoj vojsci. Ali ipak nema dvojbe, što se kasnije i pokazalo, da bi Krsto Frankopan, koji je shvatio svu težinu sadašnje situacije, bio prihvatio tu častnu, ali težku zadaću i stavio se na čelo kršćanske vojske, koja je u tom času branila ne samo Ugarsku i Hrvatsku, već i cielu zapadnu Evropu. Ali do toga nije došlo. Većina madjarskih velikaša nije htjela Krstu Frankopana za vojskovodju. Da se njemu prepusti slava pobjede nad Turcima, u koju su Madjari sigurno računali, jer su bili lakovjerni?! Ta zar da Hrvati opet spase kraljevstvo?!...

U medjuvremenu je sultan hitao prema sjeveru, njegova se vojska putem sve više pojačavala. Na 20. lipnja jezgra turske vojske ulazi u Beograd, koji je bio u turskim rukama, a nekoliko dana kasnije i sam sultan. Trebalo je spriečiti Turcima brzi prelaz preko Save, barem tako dugo, dok se skupi jaka ugarska vojska, dok joj se ne priključe i Hrvati i pomoćne vojske Češke, Poljske i Njemačke te dok se ne probudi i drugi kršćanski svieti i doprinese obrani Podunavlja. To je bila primarna i najglavnija zadaća, koja se morala izvršiti, a koja ipak nije bila izvršena. Da Madjari nisu bili kadri barem neko-

liko tjedana zavući prelaz preko Save, najbolji je znak upravo tragične slabosti obranbenog sustava Ugarske. On zapravo uobće nije postojao. Knezovi su i velikaši filozofirali, razpravljali i čekali, da se dogodi čudo, a da sami ne bi pridonieli ništa. Nadbiskup je Pavao Tomori tražio od kralja i kancelara, a preko njih i od staleža, samo malu vojsku, da obrani najvažnije točke granice oko Beograda i Zemuna. On je mislio, da bi mu za prvi čas dostajalo oko 15.000 vojnika, od toga bi glavni dio imalo biti konjaništvo, jer je znao, da će se ta vojska morati brzo kretati i prebacivati lievo i desno, eventualno i brzo uzmicati i opet napredovati. Nije dobio ni jednog vojnika! On je sam razpolagao s malom skupinom vojske od 1.500 ljudi, od toga 1000 konjanika. Time nije mogao ni pokušati obranu najvažnijih gradova u Sriemu, gdje se morala razviti borba s Turcima. Ti gradovi, Ilok, Petrovaradin, Morović i Osiek mogli bi zaustaviti Turke, kad bi razpolagali s vojskom. Tomori je čak mislio iznenadnim prepadom zauzeti i Zemun, pa time izravno ugroziti i Beograd. Ali sve je bilo uzalud! Kralj Ljudevit nije htio spoznati pravu opasnost, a još manje razni velikaši.

Tomori se sa svojom malom skupinom razvijao u Sriemu. Tu dolazi do sukoba sa turskim predhodnicama, koje su bile u Zemunu. Krajem lipnja stiže veliki vezir Ibrahim do Beograda i prelazi Savu bez borbe početkom srpnja. On se utaborio u ravnici oko Zemuna. Tu su mu se pridružile bosanske i hercegovačke čete te beogradski sandžak Bali-beg sa svojom vojskom. Nakon dolazka sultana Sulejmana (početkom srpnja) počima Ibrahim-paša uvodnim operacijama, prodire kroz Sriem, zauzima sriemske gradove, koje zapravo nitko i nije branio, te stiže 9. srpnja do Petrovaradina. Pavao Tomori zaustavljao je neprijatelja koliko je mogao, ali je uglavnom prisiljen na borbe zalaznicama i na stalno uzmicanje. Turci 15. srpnja 1526. počimaju juriš na Petrovaradin, zauzimaju grad i obsjedaju tvrdjavu. Tvrdjavu je branio opet Hrvat — plemić — Juraj Alapić s 1000 pješaka, koji su bili u glavnom dobri vojnici, većinom Hrvati, a jedan veći dio te čete bili su papinski plaćenici. Alapić odbija dva turska juriša, ali Turci su bili nadmoćni i

razpolagali su težkim topovima. Na 28. srpnja oni provališe u tvrdjavu. Izginuli su svi branitelji, osim devedeset, kojima je Veliki vezir zbog njihovog junačtva poklonio život i odpustio ih.

Sultan Sulejman dolazi sam pred Petrovaradin i izdaje nalog, da se nastavi napredovanje u pravcu Budima.

Ni pad Petrovaradina nije otvorio velmožama Madjarske oči, iako je kralj Ljudevit II. spoznao, da nema više odgadjanja, jer su Turci sada već u Madjarskoj. Turci zbilja prelaze Dunav i nastupaju prema sjeverozapadu. Kancelar Brodarić, takodjer Hrvat, traži od Pape pomoć i daje kralju izkusne savjete, ali ga velikaši ne slušaju. U zadnji čas ipak se velikaša kosnula kraljeva izjava, da će sam voditi vojsku i izložiti svoj život svakoj opasnosti. Jedan dio velikaša protivio se tomu, da kralj vodi vojsku, jer je znao, koje bi posljedice nastale za kraljevstvo, da kralj strada.

Medjutim je Tomori izmaknuo u pravcu Mohačkog polja. I kralj Ljudevit stiže 14. kolovoza na Mohačko polje. Kralj nije imao ni jedne prikladne osobe, pa je Tomorija imenovao vrhovnim vojskovodjom, dok ne stigne Krsto Frankopan. Frankopana je kralj očekivao kao ozebao sunce. Kao zamjenik dodieljen je Tomoriju knez Juraj Zapolja. I on za vrieme, dok ne stigne njegov brat, erdeljski knez Ivan Zapolja. Ali Ivanu Zapolji nije bilo ni traga ni glasa. Madjarski su velikaši mislili, da ne će ni doći. Sumnjičili su ga čak, da šuruje s Turcima. Na 14. kolovoza pada i grad Osiek, koji nije bio dobro utvrdjen, a nije razpolagao gotovo nikakvom obranom. Gradjani su sami predali gradske ključe Turcima. Sultan započima udarati onaj čudesni dugački most, od preko 1 i po km preko Drave od gradje, koju je gotovu donio. Taj most bi brzo dogotovljen. Preko njega prelazi silna turska vojska. Oko 200.000 vojnika od toga najmanje 80.000 konjanika i 300 topova, najveća vojska, koja je do sada u Evropi nastupila. Ta je vojska bila dobro organizirana, vodili su je izkusni podzapovjednici i proslavljeni vojskovodje, beglerbezi i gospodari sandžaka, koji su do svojih visokih položaja došli zbog vojničkih vrlina i uspjeha. Kad je s vojskom prešao most, odredio je, da se opet razori

(23. VIII.). Vjerojatno je time mislio onemogućiti raznim hrvatskim četama, koje su se mogle skupljati u zapadnoj Slavoniji, iza ledja vojske, ugrožavanje svojih četa. Ovo napredovanje išlo je polagano, jer je bilo kišovito vrieme, te su zbog toga bile nabujale močvare i potoci.

Na Mohačkom polju u taboru kralja Ljudevita skupila se vojska od 20.000 ljudi, u glavnom banderiji prelata i baruna, nešto županijskih četa i oko 4000 papinskih plaćenika, većinom iz Češke i Poljske. Kralj je upravo tjeskobno očekivao hrvatskog bana Franju Baćana, a s njim hrvatske velikaše, barune i prelate te županijske čete. Banu Franji Baćanu uspjelo je, jer su hrvatska gospoda uvidjela težinu položaja i važnost predstojeće bitke, skupiti razmjerno veliku vojsku od oko 7000 ljudi, od toga oko 3000 konjanika. Kralj mu iz tabora na Mohačkom polju šalje hitno pismo, upravljeno na zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödyja i na samog bana, a naslovljuje u tom pismu i svu ostalu hrvatsku gospodu i cieli narod te traži bezodvlačnu pomoć. Pismo je pisao svojom rukom. Zadnje rieči pisma glasile su: »Brzo, brzo, brzo! Žurite se, da već sutra u zoru budete ovdje, ako ne već i prije.«

Baćani je već bio na putu s hrvatskom vojskom te je stigao, pošto je susreo glasnika na putu, sliedeći dan u kraljev tabor. Hrvatsku vojsku vodili su Ivan Banić od Lendave i podsusedski gospodar Ivan Tahi. Osim toga vodio je zagrebački biskup Šimun Erdödy oko 1000 konjanika. Svoja banderija vodili su i hrvatski baruni i velikaši Mihajlo Zrinski i Matija (II.) Frankopan slunjski, senjski biskup Franjo Jožefić i glasoviti junak senjski i kliski kapetan Gregorije Orlovčić te Juraj Kobasić. Ali veliki dio hrvatske gospode nije došao. Ona su se dogovarala s nadvojvodom Ferdinandom i Nikolom Jurišićem, te je odlučeno, da Hrvati sa svojim četama ostanu u domovini i da čuvaju granice zapadne Hrvatske, koja je bila takodjer težko ugrožena. S hrvatskom vojskom brojila je kraljevska vojska ukupno 28.000 momaka. Razpolagala je i sa 80 topova, od kojih je nekoliko kralju bio darovao grad Beč.

U kraljevskom taboru nastavljaju se viećanja. Opet se iztiče lakovjernost, nepromišljenost i neznanje tadašnjih odgo-

vornih madjarskih činbenika. Oni nisu htjeli poslušati savjet državnog kancelara Brodarića, koji je jedini tražio, da se počeka na Krstu Frankopana, eventualno i na Ivana Zapolju i da se ne ulazi u izravnu borbu, nego neka se zavlači uzmicanjem. Čudno je, da je baš biskup davao takve savjete, koji su bili s višeg strategijskog stanovišta jedino izpravni. Gotovo svi drugi madjarski velikaši tražili su, da se odmah započne s bitkom, da se ne čeka Frankopana. Bio je i opet na djelu nerazumni jal. Brodariću su čak predbacivali kukavičluk. Krsto je Frankopan javio kralju, da dovršava skupljanje svoje vojske i da će mu se brzo priključiti. I on iztiče u svom pismu, da će izpitati položaj, te naglasuje, da će se u borbu upustiti samo u slučaju, ako budu dosta jaki, tako da pobjeda bude osigurana. Inače da će se morati uzmicati i zavlačiti sukob, dok se vojska pojača. On savjetuje kralju, neka pazi, jer da je sada sve na kocki, da se ne upušta u borbu s malenom i nespremljenom vojskom. Kralj saziva 26. kolovoza, nakon što je primio to pismo, zapovjednike, koji zapravo i nisu bili pravi zapovjednici i vješti borci, te razpravlja o početku ili odgodi borbe. Brodarić odvraća od bitke i traži, da se čeka Krstu, koji će doći sa svojim izkusnim Hrvatima. Nekoji ga velikaši nazivlju čak huljom zbog tog savjeta i izrugavaju mu se. Ali to su skupo platili.

Na 26. kolovoza počimaju okršaji s turskim predstražama. Pavao Tomori i njegov zamjenik Juraj Zapolja stvaraju s ostalim vojvodama i kapetanima bojnu osnovu. Poljak Lojenski, a uz njega srbski vojvode Pavao Bakić i Radić-Božić predlažu, da se tabor okruži kolima i koljem te da se iza toga dočeka neprijatelj. Ali madjarski zapovjednici bili su protiv toga. Oni su upravo obiestni te traže borbu na otvorenom polju. Kraljevska vojska smjestila se na prostranom polju, koje se prostire izmedju današnjih mjesta Kölköda i Nagy Nyarada. Oni su u svojoj preuzetnosti bili tako uvjereni u pobjedu, da nisu s četama zaposjeli ni položaje na brežuljcima jugozapadno od tih postava. Ipak je to bila najranjavija točka. Preko nje je usliedio smrtonosni udarac turske vojske u desni bok kraljevske vojske. Gledalo se, da se u širokoj fronti napane neprijatelja u isti čas

na svim odsjecima. U prvoj crti postavljeno je pješačtvo u dugim redovima, u sredini je stajao Tomori, na lievom krilu Petar Perenj, a na desnom hrvatski ban Franjo Baćani i Ivan Tahi s hrvatskim četama. Iza pješačtva stajalo je oko 80 topova. Konjaničtvo, madjarsko, poljsko i češko, razvilo se u tri bojne skupine. Iza njih je stajao kralj s kraljevskim banderijom od 1000 težko oružanih konjanika-kopljanika. Oko kralja skupili su se nadbiskup ostrogonski, biskup zagrebački, velikovaradinski, pećujski, njitranski, gjurski, vadski, sriemski i bosanski, te razni prepošti, palatini i visoki svjetovni zastavnici i dostojanstvenici.

Kralj je s palatinom Stjepanom Batorijem na konju obišao sve čete, koje su zapremile svoje odsjeke, te ih je bodrio i govorio im, da u borbi ne odlučuje brojčana snaga, već hrabrost vojnika. U medjuvremenu je i turska vojska zauzela postave prema sultanovim odredbama. Prije razvoja turska je vojska stajala zaklonjena iza brežuljaka Udvarda. Sprieda je stajao smederovski sandžakbeg s 4.000 oklopnika, iza njega veliki vezir s evropskim četama i polovicom topova (150), a zatim beglerbeg anatolski, odnosno maloazijski sa svojom jakom vojskom i drugom polovicom topova. Otraga je stajao sultan s janjičarima, a još dalje iza njega pričuva pod zapovjedničtvom bosanskog sandžaka Kosrefpaše. Jedna jaka vojska od 50.000 momaka pod beogradskim sandžak-Balibegom odvojila se od jezgre vojske, te se premjestila i postavila više prema zapadu, prema Nyaradu. Taj je postav bio nada sve strategijski važan. Sa tog postava spremali su se Turci još iz početka bitke, da zaobidju desno ugarsko krilo i da na njega u toku bitke bočno udare.

Do podneva, do 3 sata, bio je taj razvoj dovršen; on je usliedio, a da ga kršćanska vojska nije smetala. Odmah zatim ulaze turske čete u borbu, uz klicanje: »Bože pomozi puku Muhamedovu«. Odmah se na njih baciše ugarski odjeli pod Pavlom Tomorijem i Petrom Perenijem, ali ih Turci s lakim četama iznenadiše brzim udarcima u bok, tako da su razdielili ugarsku vojsku. U borbu ulazi i drugi ugarski odjel, te se sukobi s anatolskom vojskom i prodire djelomično sve do janjičara. Sam

sultan dolazi u opasnost. Do njega se probije nekoliko izabranih junaka, koji su se žrtvovali i posvetili smrti, da ubiju sultana. Izgledalo je već, da će kršćani uspjeti svojim dubokim klinom, koji je prodro kroz sve turske redove, sve do zadnjeg reda, do janjičara. I janjičari su kolebali, ali u taj čas započe jako tursko topničtvo rigati vatru na Ugre. Bacalo je željezne i kamene kugle iz najveće blizine. To je na kršćane, koji su padali kao snoplje, djelovalo strahovito. No bitkom je odlučio Balibeg, beogradski paša, koji je s vrlo jakim konjaničtvom, s cielom konjaničkom vojskom, udario iz boka i dospio u ledja kršćanske vojske. Time je pokoleban cieli operativni razvoj ugarske vojske. Ona nastavlja borbu, ali joj zaprieti zaokruživanje, koje su Turci djelomično i izvršili, tako da se samo jedan dio vojske mogao spasiti iz klopke, koju su joj tako vješto postavili Turci. Brojni ugarski i hrvatski vitezovi poginuše, veliki dio bio je zarobljen, ostatci vojske dospješe u nered, te se pokušaše spasiti biegom. To im je dielom i uspjelo, jer su i Turci pretrpjeli težke gubitke, pa se nisu odmah dali na progon. Ali kršćana je palo mnogo više, nego što se spasilo. Spasio se ban Franjo Baćan, biskup Jožević i Brodarić. Poginulo je sedam visokih crkvenih dostojanstvenika, medju njima i glavni zapovjednik biskup Pavao Tomori, madjarski primas Salkaj i djakovački biskup Juraj, a od velikaša knez Juraj Zapolja i knez Matija Frankopan slunjski. Poginulo je još oko 500 visokih plemića, medju njima i hrvatski junak, senjski kapetan Gregorije Orlovčić. Ukupno je od kršćanske vojske poginulo oko 20.000 vojnika, bilo u boju, bilo na biegu u močvarama. Mnogo ih je dao smaknuti sultan, kad su pali u robstvo. Na Mohačkom polju pao je i mladi kralj Ljudevit i to ne u boju, već na biegu. Zaglavio je u potoku Čele, koji je htio preskočiti s konjem, ali se konj strovali u potok i pod sobom pokopa kralja.

Ta odlučna pobjeda imala je strašne posljedice. Turci preplaviše cielu iztočnu Ugarsku te stigoše do Budima 10. rujna. Putem je popaljena ciela madjarska nizina. Budimpeštanski gradjani predadoše sultanu gradske ključeve, ali uzprkos toga on grad pohara i zapali. Jedino je poštedio kraljevski dvor, koji

je odredio za sebe. Osmanlije opljačkaše cieli grad te odnesoše dragocjenosti, osobito iz doba kralja Matijaša, a isto tako i mnoge slike hrvatskih umjetnika.

Turci su se odmah iz Budima zalietali na sve strane. Sultan nije ostao u Budimu, prenio je svoj tabor najprije u Peštu, koju je dao zapaliti 25. rujna, a zatim se stao vraćati. Putem je poharana ciela Madjarska, a osobito krajevi izmedju Dunava i Tise. Na 7. listopada stigao je sultan u Petrovaradin. Tu i u Iloku ostavio je nešto posade pa se je zatim vratio u Carigrad. Za vrieme ovog pohoda poginulo je u Madjarskoj i Sriemu od turske ruke do 200.000 ljudi.

Krsto Frankopan brani ostatke Hrvatske

Krsto Frankopan nije bio kadar skupiti jaku vojsku. On stiže 1. rujna u Zagreb, kamo su već stizali bjegunci s bojnog polja, medju njima i Juraj Kobasić. Tako je Krsto Frankopan saznao za težku pogibiju i poraz na Mohačkom polju. No nitko nije znao, da je kralj poginuo. Svi su se nadali, da se je uspio spasiti biegom. Krsto Frankopan tješio je narod, da nije sve izgubljeno. Glavno je, da se je kralj spasio. Sada će se skupiti nova vojska, još veća, a pomoći će i Niemci i Česi i Poljaci. Nadvojvoda Ferdinand poslat će — govorio je on — mnogo tisuća vojnika. Frankopan se nadao pomoći i od Ivana Zapolje, a i sam se pripremio s Karlovićem, da pritekne u pomoć kralju.

Ali položaj je bio mnogo teži. Kralj je poginuo! Razbijena je i uništena ciela vojska. Položaj se pogoršao ne samo na vojničkom već i na političkom polju. Turci su preplavili Madjarsku i zauzeli glavni grad. Hrvati su se bojali, da će Turci prodrieti i u zapadnu Slavoniju i u Hrvatsku. Gorka istina prestravila je sve. Jedina nada bio je Hrvatima knez Krsto Frankopan i knez Ivan Karlović. Hrvatske čete razvile su se odmah oko Drave, da zakrče Turcima prielaz preko rieke. Krsto Frankopan prelazi i Dravu, da zaštićuje jugozapadnu Madjarsku, a time i Hrvatsku od udarca sa sjevera. On prodire sa svojim konjanicima čak do Stolnog Biograda i time obranjuje tamošnje pučanstvo.

U XVI. stoljeću nakon tragičke bitke na Mohačkom polju uspjelo je Hrvatima, hvala požrtvovanju naroda i jednog diela vlastele, zaustaviti tursku silu pred granicama sužene Hrvatske. Ciela iztočna Slavonija sve do pred Križevce bila je zaposjednuta od Turaka. Nastaju novi turski sandžaci, najzapadniji dio bio je čazmanski sandžak. Ciela Bosna i Hercegovina nakon konačnog pada grada Jajca postaje čvrsti turski posjed, a isto tako Lika i Krbava sve do Karlovca. Ali ipak srdce Hrvatske nije nikada bilo od Turaka osvojeno.

Hrvatska je razpolagala s cielim nizom pravih junaka, koji su vodili narod protiv Turaka. To su medju inima Nikola Jurišić, Krsto Frankopan, Ivan Karlović, Petar Kružić, Petar Keglević, naš najveći i najdivniji junak Nikola Šubić Zrinski stariji, Franjo Frankopan, Gašpar Alapić, naš veliki sin kardinal Juraj Utješinović, Ivan Lenković, pa ban Petar Erdödy, biskup Juraj Drašković, veliki diplomata, crkveni knez Vrančić, Ilija Gregorić Prebjeg, pa seljaci junaci, Matija Gubec, Ivan Pasanec i Ivan Magajić, zatim knez Juraj Zrinski, Julije Zadranin, Gregorijanec, ban Tomo Erdödy, kanonici Andrija Kovačić i Gašpar Grandja, Juraj Lenković, Gašpar Stankovački i Ivan Drašković, knez Posedarski i vojvoda Marko Margitić i mnogi drugi slavni naši junaci, vojskovodje i vojvode.

A da je bilo više sloge, bio bi uspjeh još podpuniji. Turci možda nikada ne bi zauzeli naše najbogatije krajeve, te ne bi bilo toliko krvi i stradanja.

XVI. STOLJEĆE
NAJKRVAVIJE U POVIESTI
HRVATSKE

Veliki junak Nikola Šubić Zrinski st.

XVI. stoljeće smatra se najtežim i najkrvavijim stoljećem hrvatske poviesti. Ono se ističe i u velikim likovima hrvatskih vojskovodja i totalnim ulogom hrvatskog naroda u borbi protiv napadača, koji su prodirali sve snažnije s jakim vojskama i sa jugoiztoka u iztočnu Hrvatsku — Slavoniju — i preko Bosne, preko graničnih bosanskih banovina, kojima je kralj Matijaš htio stvoriti kao neki bedem oko južnih granica svoje kraljevine — preko bosanske, jajačke i srebrničke banovine — u užu Hrvatsku, kako se konačno prozvao zapadno-slavonski dio hrvatskog kraljevstva. Već je konac XV. stoljeća donio hrvatskom narodu tragične dogadjaje. Medju njima bitkom na Krbavskom Polju poraz hrvatske vojske pod banom Derenčinom, koji je otvorio puteve prodiranja Turcima u Liku i Krbavu i preko nje na sjever.

Bitka na Mohačkom Polju (29. kolovoza 1526.) smatra se prekretnicom ne samo za Hrvate, nego još više za Madjare, ali ujedno i za susjedne njemačke krajeve Austrije, a preko njih i za cieli europski zapad.

Turčin je i dalje sve više prodirao preko graničnih rieka, Save, Dunava, Drave i Une, sve je više prietio svojom silom europskoj sredini. Hrvatski narod doživljuje u XVI. stoljeću najkrvavije dane, najveće vojničke napore, strahovite gubitke, ali i jedinstvene triumfe i uspjehe u nejednakoj borbi protiv osmanlijskih osvajača. On stiče vječnu slavu, ističe se kao ratnički narod, on sav od zadnjeg kmeta pa do najvišeg velikaša sudjeluje u borbi, kojom je postignuto to, da je srdce Hrvatske, zadnje tri županije, zagrebačka, varaždinska i križevačka, uključivo velikog diela Korduna s Karlovcem, novo podignutim, utvrdjenim gradom, ostalo uviek nepobiedjeno, da tursko kopito nije uspjelo, uzprkos najžilavijih nastojanja i najtežih udaraca, koji su sliedili jedan za drugim sve do konca tog stoljeća, oskvrnuti taj najsvetiji dio hrvatske zemlje.

U toku XVI. stoljeća dala je Hrvatska ne samo svome narodu već i cieloj Europi najvrlije, najhrabrije i najpožrtvovnije muževe iz naroda, iz njegovih viših i nižih slojeva, koji su branili svoju djedovsku zemlju hrabrošću, kojoj se jedva nalazi para igdje drugdje, Frankopani, knezovi Zrinski, Keglevići, Lenkovići, Erdödy, brojni sinovi tih plemenitih obitelji, a uz njih i vriedni sinovi njemačkog i madjarskog naroda, brane svojom krvlju, svojom osobitom ratničkom vještinom granice ostataka bivšeg velikog hrvatskog kraljevstva. Njih nazivlju kraljevi: comites et nobilium infelici regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, zbijeni oko najčistije hrvatske sredine, postaju »antemurale christianitatis«. Od njihovih suženih granica, s iztoka, s juga i jugozapada, a često i sa sjevernog boka, iz jugozapadne Madjarske, zalieću se turske redovite i pljačkaške čete, i nizami i martolozi, na granične utvrde, pale sela i gradove, šire stravu i nesreću, te uzalud pokušavaju srušiti i taj zadnji junački odpor hrvatskog naroda, koji je trajao kroz cieli XVI. i početak XVII. vieka, pa i do kraja XVII. vieka, kad nastaje preokret.

Hrvatski je narod diljem svojih riečnih dolina južne Hrvatske, hrvatsko-bosanskog kraljevstva, na planinama i gorskim položajima Bosne i Hercegovine, u graničnim krajevima zapadne Dalmacije, u svojoj junačkoj Lici i Krbavi i na ravnicama iztočne Slavonije često sam, bez vidne pomoći, oslabljen unutrašnjim neslogama i razmiricama zanesenih velikaša, branio svoju zemlju i natapao je svojom krvlju, da doživi umiranje svojih najboljih sinova, nestajanje pučanstva cielih pokrajina, nadiranje tudjeg elementa pod zaštitom Turaka u vlastita plodna naselja. Ta tragična okolnost doniela je hrvatskom narodu kasnije posljedke, koji su se toliko osjetili u najnovijem razdoblju hrvatske poviesti, kada je napaćena kroz vjekove Hrvatska napokon uzkrsnula u svojoj staroj veličini i doživjela podpuno izpunjenje svojih vjekovnih sanja.

Krvavo XVI. stoljeće u znaku je prodorne snage polumjeseca. Turci su munjevitim udarcima preplavili susjedne kraljevine, kneževine i despotije duž dolina Marice, Vardara i Morave, te srušili i gorski bastion Bosne i Hercegovine, a uslied slabo

organizirane obrane iztočnog diela Slavonije brzo zavladali cielim iztočnim područjem troimenog kraljevstva te srušili u prvoj polovici XVI. stoljeća i najjači granični veliki vojni logor Kraljevu Veliku te tako otvorili puteve i prema srdcu Hrvatske te zauzeli i veći dio Like i Krbave. Oni su u toku stoljeća zbog političke nesloge i vojničke neorganiziranosti susjedne Madjarske zavladali većom polovicom ugarskog kraljevstva, osvojili i glavni grad Madjarske — Budim — stvorili u Sedmogradskoj najjaču bočnu zaštitu i izvanredni strategijski razvojni prostor duž toka Tisze i njenih pritoka, i Dunava sve do njegovog zaokreta na zapad te tako i sa sjevera i s iztoka i jugoiztoka dobili u svoje ruke najvažnije ključne postave pred srdcem srednje Europe, pred Bečom. Dotle je srž hrvatskog kraljevstva pod vodstvom sjajnih hrvatskih junaka uz pomoć susjednih južnih austrijskih pokrajina uztrajala sve do velikih pobjeda carskog vojskovodje princa Eugena Savojskog u obrani najglavnijeg prodornog puta, koji je vodio s jugozapada i juga na sjever.

Hrvati usdjeluju i u obrani Madjarske. Naš legendarni junak knez Nikola Šubić Zrinski tuče osmanlijsku vojsku pred Budimom, (1542.), on brani dva puta Siget i zapečaćuje svojom krvlju svoju vjernost prema domovini i europskoj misli kod druge obrane Sigeta.

XVI. stoljeće pokazuje cielom svietu pravo lice, naličje i vriednost žrtvovanja hrvatskog naroda. To je stoljeće izpisano krvlju, to je stoljeće dalo hrvatskom narodu vjeru u samog sebe. U tom stoljeću razvila se je kod Hrvata ratnička vještina do savršenosti. Razmjerno malim snagama oni su trajno odbijali nadmoćnog neprijatelja od svojih granica, koje su ujedno bile granice velikoga srednjoeuropskog carstva.

Početak XVI. stoljeća politički je odlučno razdoblje za Hrvate. Na 1. siečnja 1527. Hrvati biraju sami svoga kralja Ferdinanda I. Habsburška dinastija postaje hrvatskom dinastijom. Hrvati stupaju u sklop velike državnopravne tvorevine, kojoj je sudbina dosudila odlučnu ulogu u Podunavlju i pred granicama Balkana. Svakako Hrvati nisu krivi, u koliko ta uloga nije bila izvršena onako, kako je mogla i morala biti.

U sklopu velikog srednjoeuropskog carstva Hrvati su živjeli i razvijali se kroz četiri stoljeća. Oni su dali tom carstvu i vladajućoj dinastiji najbolje vojnike, velike vojskovodje i generale. Hrvatska ratna poviest najuže je vezana s ratnom povieščću Austrije, odnosno kasnije Austro-Ugarske.

U toku povjestnog razdoblja vladanja habsburške dinastije nad hrvatskim područjem Hrvati su se borili na svim tolikim ratnim bojištima Europe, ne samo na jugu, oko graničnih tokova svojih rieka, već i na sjeverozapadu, na sjeveru i iztoku. U toku XVI. stoljeća stvara se Vojna granica. Već u drugoj polovici XV. stoljeća osjećaju se početci granične ratne organizacije, s kojom je počeo još kralj Matijaš. Tu su organizaciju izvadjali hrvatski velikaši i vojnički vodje. XVI. stoljeće, stoljeće težke i trajne borbe, može se smatrati razdobljem, u kojem se nakon prvih i odlučnih turskih uspjeha oživotvoruje taj čudesni ratnički sustav, koji je ostao sve do konca XIX. stoljeća. Taj granični obranbeni sustav još se i danas smatra uzorom dobro promišljene obrane granica. On je Hrvatima donio terete, koji su sada upravo neshvatljivi, koji su bili totalitarne prirode, ali je donio i mnogo dobra. Hrvatski narod imao je u njemu prilike očitovati svoj stari ratnički duh, iako se težko podnosila nepravda i nejednakost u obvezama i u dužnostima, jer dok su drugi narodi carevine daleko više štedjeni u davanju krvavog danka ratničke službe, dok su tamo staleži i razna ratna vieća tek viećali i razpravljali o ulogu naroda u borbi, koja se pokazala potrebnom sad u ovom, sad u onom pravcu, hrvatski je narod u svojoj Vojnoj granici bio u stalnoj ratničkoj pripremi, te je u najkraćem roku, često unutar 24 sata od časa poziva u borbu nastupao u okršaj i u bitke te branio granicu organiziranim ulogom, bilo u čardacima i stražarnicama, bilo u tvrdjavama i graničnim utvrdjenim gradovima, ili skupljen na velikim sabiralištima, iz kojih je nastupao u pravcu, koji je bio odredjen časovitim potrebama. Ustanova Vojne granice bila je takve prirode, da je u njoj cieli hrvatski narod, mladi i stari, često i žene i djeca, bio vojnik, pravi ratnik i snosio kroz vjekove najteži teret. Taj teret se smatrao potrebnim, iako su ga hrvatski staleži i intelektualci

smatrali nepravednim i pretežkim, tim više jer je zbilja bilo mnogo nepravda, jer su često organi Krajine zlorabili svoj položaj i narod teretili raznim dužnostima, koje nisu bile osnovane na statutu Krajine. Ali Vojna Krajina, ako se prosudjuje s višeg stanovišta i bez strasti, pridoniela je sa svakog stanovišta, s političkog, s družtvovnog, s priradnog i moralnog, stvaranju posebnog duha, osobne borbene volje, čiji su posljedci do sada ostavili najdublje tragove u našoj narodnoj duši, koja je ostala vječno čisto hrvatska i omogućila nam postignuće velikih narodnih ciljeva, za kojima je hrvatski narod žudio i išao skoro kroz jedno tisućljeće, da ih konačno i postigne u Nezavisnoj i Slobodnoj Hrvatskoj. Poglavlje hrvatske Vojne granice, naše Krajine, je jedno od najdivnijih razdoblja naše ratne poviesti, tako da ono zaslužuje da se o njemu posebno raspravlja svakom prigodom, kada se piše i prikazuje ratna poviest Hrvata.

XVI. stoljeće je u znaku vladanja prvih triju Habsburgovaca: Ferdinanda I., (1527.—1564.), Maksimiliana II. (1564. —1576.) i Rudolfa II. (1576.—1608.). U tom stoljeću ističu se kao naši veliki muževi svojom ljubavlju za domovinu i za europsku misao, svojim osobitim značajem velikih junaka, svojom vještinom vojskovodja i svojom požrtvovnošću u prvom redu Nikola Šubić Zrinski stariji, Nikola (Mikulica) Jurišić, Petar Keglević, oba Petra Erdödya, Ivan Lenković, Juraj Drašković, knez Franjo Frankopan Slunjski, Matija Gubec, veliki seljački vodja, te Petar Kružić, Tomo Erdödy i Ivan Drašković, medju drugim brojnim hrvatskim junacima, koji su »infelicem Croatiam« vodili sigurnom rukom u najtežoj borbi, koju je ikada i jedan narod srednje Europe vodio, u stalnim sretnim i nesretnim borbama protiv moćnih turskih sultana. U tom razdoblju razvijala se i hrvatska obrana i posebna navalna i obranbena taktika hrvatskog naroda, jer je kao cjelina sudjelovao u sudbonosnoj borbi, koja je u glavnom ostala ista kroz dva stoljeća.

Stalna turska pogibao zahtievala je osobiti oprez na granicama, zahtievala je stalnu ratničku pripremu hrvatskih sinova, a dovela je i do izgradjivanja brojnih utvrda i utvrdjenih

gradova na granicama i iza granica. Ostatci hrvatskog kraljevstva bili su često jedan veliki vojnički tabor, u kojem su se skupljale vojske, čete i skupine ne samo hrvatskih staleža, već i strane vojske, u prvom redu južnoaustrijskih velikaša i staleža.

Stvaranjem hrvatske i slavonske krajine nastaje hrvatska vojska na Krajini u kapetanijama, ali i hrvatski velikaši u ostatcima gradjanske Hrvatske imaju redovitu i vanrednu vojsku. Redovitu vojsku sačinjavaju u gradjanskoj Hrvatskoj: kraljevski (banski) banderij pješaka i konjanika, a uz to zemaljske haramije. U slučaju prieteće veće pogibeli diže se vanredna vojska, banderij prelata i velikaša, a u slučaju krajnje nužde i potrebe pučki ustanak: »insurrectio generalis«.

Još od prijašnjih kraljeva bilo je uobičajeno, da ban prima iz kraljevske blagajne plaću od 10.000 zlatnih forinti u gotovom novcu i 1000 forinti u soli, da tim uzdržaje kraljevsku četu ili banderij. Ta se četa prozvala banderijem zato, jer je dobivala svilenu zastavu, koja se pred njom vijala u miru i ratu. Ban kao vrhovni vojvoda kraljevstva vodio je kraljevsku, bansku vojsku protiv neprijatelja, a oko nje se skupljale čete i banderija drugih velikana. Uz banderij, koji su plaćali kraljevi, uzdržavali su staleži kraljevstva iz zemaljskih prihoda i čete haramija, lako oružanih pješaka. Haramija je turska rieč. Značila je zapravo hajduka. Iz početka su haramije nastupali kao oružnici, a kasnije kao stražari na granici, osobito na Kupi i Dravi. Haramije su bili neke vrsti protuteža turskim martolozima, zapravo pljačkaškim bandama, koje su nastupale pred turskom vojskom te harale i palile hrvatsku zemlju uz uobičajeno pljačkanje. Poznato je, da ni banderiji ni haramijske čete nisu bile po broju vrlo jake. To je odgovaralo tadašnjoj taktici borbe na turskoj strani, jer su Turci takodjer obično manjim snagama vršili prepade na hrvatsku granicu. Tek u slučaju navieštenog rata razvijala bi se iza jakih predhodnica, martoloza, glavna turska vojska pojedinih sandžaka, paša ili beglerbegova, koji bi vladali u više sandžaka, kao na primjer rumelijski beglerbeg, a kasnije bosanski. Da se olakša banu rad, koji je bio i političke prirode, zapoviedao bi haramijama pa i

banderijima kasnije banovac, zamjenik bana, dok nije sredinom XVI. stoljeća ustrojena funkcija velikog kapetana kraljevstva, koji je često nastupao sasvim samostalno, ali uviek u slozi s banom.

I prelati i velikaši bili su obvezani na davanje svojih četa i banderija u slučaju potrebe. Svi baruni, velikaši i prelati bili su prema svojoj materialnoj snazi, prema veličini svojih posjeda obvezani na davanje banderija. U XVI. vieku bili su naši najjači posjednici knezovi Zrinski, koji su bili dužni davati na razpolaganje najjače čete, banderije, ili umjesto toga plaćati razmjerno vrlo velike svote u kraljevsku blagajnu, da se to upotriebi za vojsku.

U najvećoj opasnosti dizao se pučki ustanak: insurrectio generalis expeditiae. Po ustanovama sabora iz godine 1528. diže se pučki ustanak samo za obranu od turske sile. Taj veliki skup vojske nije se smio voditi u navalni rat izvan granica kraljevstva. Narod se diže na oružje i vodi u rat po zato odredjenim vojvodama, koji su se zvali levatori gentium ili ductori, a nosili bi svuda naokolo po svojim kotarevima i županijama »krvavi mač«. Svatko, tko je bio sposoban za oružje, i prelati i svjetovna gospoda, svećenici i redovnici, djaci, gradjani i kmetovi, morali su za pučkog ustanka nastupiti svoju vojničku i ratničku dužnost. Tko pozivu ne bi udovoljio, bio bi strogo kažnjen. Bila je za nedolazak odredjena i smrtna kazna, odnosno gubitak posjeda i beneficija te izgnanstvo. Bila je omogućena i ustanova zamjenika. Odredba o pučkom ustanku često se mienjala u XVI. stoljeću, dok nije stvoren zakon o sveobćem ustanku, za vladanja cara i kralja Rudolfa. U pučkom ustanku bili su obvezani na vojnu službu i plemići bez imetka i gradjani slobodnih i kraljevskih gradova, te trgovci iz stranih zemalja, koji su u kraljevstvu stalno prebivali. Ovi potonji plaćali su i posebni porez na robu.

Vrhovni vojskovodja kraljevstva bio je ban, koji je uz sebe imao vrhovnog kapetana kraljevstva (capitaneus regni), kojemu iz početka pada u dužnost braniti s haramijama gradove uz rieku Kupu od Turaka. Vrhovnog kapetana birao je hrvatski sabor.

Ban hrvatski nije zapoviedao krajiškim četama. Vojnu krajinu uglavnom su uzdržavale unutrašnje austrijske zemlje, ali i hrvatski staleži i zemlja. Njezin glavni poglavar bio je iz početka vrhovni kapetan, a od sredine XVI. stoljeća dva generalna kapetana i generala, jedan za hrvatsku krajinu od mora do utoka Kupe u Savu za t. zv. karlovački generalat, a drugi za slavonsku krajinu izmedju Save i Drave, za t. zv. varaždinski generalat. Krajiška vojska sastojala se od pješačtva i topničtva.

Broj i stanje, kao i razpored krajiške vojske po granicama, kapetanijama i gradovima mnogo se mienjao. On je neprestano rastao. Dok je 1553. krajiška vojska u Hrvatskoj brojila 4.164 momka i 1.050 momaka kao neku pričuvu generalnog kapetana krajine, ona je kasnije u XVI. stoljeću brojila skoro 7.000 momaka. I krajiška se vojska dielila na pješake, koji su bili ili haramije, dakle izobraženi za posebnu borbu duž granica, za nadziranje granica i gradova, za prepade iz zasjede, pa na slavonske strielce, na konjanike i to husare i njemačke konjanike te na topčije. Ali i njemački strielci i njemački konjanici bili su domaći sinovi, samo su nosili njemačku odoru i oružje. Nadvojvoda Karlo izdao je 1. ožujka 1578. u štajerskom Grazu posebni ratni zakon i za pješake i za konjanike. U konjanike i husare uzimali su se u prvom redu plemići s dobrim konjima, s oklopom, sa šišakom, sa štitom, kopljem, sabljom, bodežom ili sjekirom. Službeni zakon krajiške vojske bio je vrlo strog, osobito je strogo bilo zabranjeno činiti nepravdu kmetovima i težacima.

U krajinama su služili skoro izključivo Hrvati, medju njima i uskoci ili prebjezi, dok je u početku veći dio častnika i viših dočastnika bio njemačke narodnosti, u glavnom iz susjednih južnoaustrijskih krajeva. Vrhovnu vojničku upravu Vojne krajine vodili su austrijski nadvojvode u štajerskom Grazu, kojima je uz bok stajalo posebno ratno vieće. To je imalo i neugodne posljedice za Hrvate, jer su se počam od konca XVI. vieka nadvojvode sve više bavili i unutrašnjim političkim poslovima gradjanske Hrvatske i Slavonije na štetu političke nezavisnosti bana. Oni su se postepeno sve više uplitali i u gradjan-

sku vlast, oni su najviše pridonieli, da su se koncem XVI. stoljeća u području Vojne krajine naselili brojni Vlasi s obiteljima i stokom. Uzalud su hrvatski staleži početkom XVII. stoljeća tražili, da u prvom redu hrvatski sinovi služe u krajiškoj vojsci kao dočastnici i častnici te vrhovni zapovjednici, a da se banu vrati puna vlast ne samo u gradjanskoj Hrvatskoj, već i u Krajini, od Drave do Jadranskog mora.

Velika skrb donjo-austrijskih staleža, samog cara i kralja te njegovih zamjenika, austrijskih nadvojvoda u Grazu o hrvatskoj Vojnoj krajini odgovarala je probitcima austrijskih krajeva, jer je hrvatska Krajina služila ne samo obrani hrvatskoj kraljevstva, odnosno njegovih ostataka, već i obrani južne Austrije te ciele srednje Europe. I hrvatski staleži doprinosili su i u novcu i u materialu i u momčadi za obranu zemlje, za obranu južnih granica carstva. Stanje je bilo vrlo težko, već nakon bitke na Mohačkom polju. Pad Jajca, tog strategijskog ključa sjeverozapadne Bosne, pogotovo je oteščao obranu jugozapadnih granica Hrvatske, obranu Une i tvrdjava te tvrdih gradova oko nje. Brojni hrvatski tvrdi tvrdjavni gradovi bili su u ljutim okršajima i borbama srušeni i zapaljeni, mnogima je prietila opasnost, da će se Turci u njima ugniezditi ili ih sravniti sa zemljom. Trebalo je izgraditi nove utvrde, ciele tvrdjavne pojase, istina na svoj način, ne kao jednu obranbenu crtu, već kao pojedine utvrdjene točke na važnim riečnim prelazima i na dobrim položajima. Uz pomoć doljno-austrijskih staleža nastaju nove tvrdjave, novi tvrdi gradovi. U prvom redu tvrdjava Sisak i grad Nehaj kod Senja, pa najvažnije i najjače uporište jugozapadno od Zagreba, grad i tvrdjava Karlovac, koju je izgradio i na savršeni način utvrdio kao pravi bastion austrijski nadvojvoda Karlo. Utvrdjivali su se i zgodni prelazi na riekama, a na suhoj medji dizali su se nasipi i ograde, koji su se latinski zvali »indago«. U slučaju neprijateljskog prepada tu bi ljuti krajišnici i zemaljske haramije uztrajali i zadržavali neprijatelja, dok ne bi došla pomoć iz velikih utvrdjenih središta, iz Karlovca, iz Siska, iz Zagreba, iz Koprivnice i Križevaca, a do pada velikog vojničkog logora Kraljeve Velike, na iztočnoj granici tadašnjeg suženog hrvatskog kra-

ljevstva 1547., i iz tog logora. Na osobito način prema tadašnjim prilikama bila je organizirana i obavještajna služba putem t. zv. vituljača, koje su se zvale gromade, a bile su pripremljene na iztaknutim vrhuncima da se na daleko vidi jako svietlo, koje je značilo uzbunu. Redom bi se palila svietla sve tamo daleko do u Kranjsku, gdje su se takve postaje zvale gromade. Na cieloj hrvatskoj granici bile su te gromade, a upotrebljavale se za davanje znakova, na pr. vatrom iz topova po noći. Uredjen je bio kao neki skup znakova, koji su vrlo dobro i praktično služili. Najglavnije postaje u jugozapadnoj Hrvatskoj bile su na rieci Kupi. Upotrebljavali bi se i mužari za pucanje, ne samo za obranu važnih točaka, već i za uzbunu.

Junački je duh u hrvatskom narodu rastao te ga sve više jačao i očeličivao u toku nejednake borbe s turskim napadačima. Taj se duh očitovao i u mejdanima, na koje su s obiju strana izlazili najbolji junaci, često pred glavnom vojskom. Poznat je mejdan Nikole grofa Zrinskoga s turskim beglerbegom Mehmedpašom Sokolovićem kod Djurdjevca (24. kolovoza 1554.). Sokolović na taj mejdan nije ni izašao!

U toku 16. stoljeća došle su glavne hrvatske rieke: Sava, Drava i Dunav velikim dielom u ruke Turaka. Na tim riekama postojalo je do dolazka Turaka razmjerno jako riečno ratno brodarstvo, šajke ili nasade. U hrvatskom Primorju postajala je hrvatska mornarica, odnosno manji brodovi, na kojima su se ponajviše zalietali u borbe uskoci. Ujedno su ti brodovi služili osiguranju Hrvatskog Primorja. Zanimljivo je spomenuti, da je car Karlo V. naselio oko grada Dunkerquea, u sadašnjoj sjeverozapadnoj Francuzkoj, jedan dio uskoka, te ih upotriebio za obranu tadašnje nizozemske obale.

Borba hrvatske vojske vodila se, po tadašnjoj taktici, brzim prepadima i zasjedama manjih skupina ili udarcima većih jedinica, zatvorenim nastupom banderija i četa. Uz vatreno oružje, razne puške nabijače, upotrebljavali su se i akerbuze, mali i veliki topovi te mužari. Zrno je bilo od željeza ili kamena. Upotrebljavali su se i bodeži te razne vrsti mačeva, osim toga buzdovani i koplja te lukovi sa strjelicama, sve dok nije prevladalo vatreno oružje. Konjanici su upotrebljavali izklju-

čivo koplja. Borbe su se vodile u gomilama atakom, brzim napadajima, ali i masovnim napadajima konjaničtva. Pri tom je dolazilo do gužve, do borba na konjima, pa je odlučivala obično vještina, bolje i jače koplje te junački duh. Ali već tada razabiru se obrisi nove taktike, razne taktičke varke, čeoni udarac i obuhvaćanja, munjeviti prodori duboko u neprijateljsku pozadinu, da se smeta zaledje, da se neprijatelju otima blago, da se raja oslobodi turskog jarma, a pri tom su se palili gradovi, rušile tvrdjave i zamci, mostovi i riečni prelazi. Često je tako dubok napadaj donio izvanredne uspjehe, osvajanje važnih točaka, ali bi se konačno glavna četa morala povući, jer joj je zadaća bila ograničena. U borbi za tvrdjave i utvrde upotrebljavali su se raznovrstni topovi i mužari te vruća voda i kamenje, a u početku borbe s Turcima i katapulti. Glavno je geslo u obrani važnih točaka bilo uzdržati i uztrajati do zadnjeg čovjeka. To je zahtievalo najveću požrtvovnost, samopriegor i podpunu pripravnost na posljednju žrtvu.

Brojni su primjeri žilave i sjajne obrane hrvatskih posada raznih tvrdih gradova, tako Jajca, Bihaća, Ostrovice, Kraljeve Velike, Koprivnice, Križevca, Siska, Petrinje, a osobito Karlovca sve do zadnjeg časa. Nad svim tim slučajevima ističe se obrana Sigeta na rieci Almašu u jugozapadnoj Madjarskoj. Branio ga je naš heroj, bivši hrvatski ban, generalni kapetan i zapovjednik svih oružanih snaga jugozapadno od srednjeg Dunava, Nikola Šubić Zrinski.

Nikola grof Šubić Zrinski jedan je od najslavnijih likova hrvatske ratne poviesti. Ne samo kao vojskovodja, već i kao čovjek i kao ban bio je Nikola grof Zrinski velika i moćna ličnost. Opisat ćemo obranu Sigeta kao jednu od zgoda, koja se s pravom može staviti uz bok obrani Termopila, jer je »aere perennius« i služi na čast legendarnom junaku i njegovim suborcima.

Epilog života i junačtva Nikole Šubića Zrinskog bila je obrana male tvrdjave Sigeta u jugozapadnoj Madjarskoj. Ta se tvrdjava smatrala ključnim postavom i zaporom protiv turskog prodiranja u pravcu srca Europe i Beča, glavnog grada velikog Carstva. To je ona i bila. Ona je dokazala tu svoju

vriednost u času, kad je turska vojska pod sultanom Sulejmanom II. uzalud pokušavala najogorčenijim jurišima brzo slomiti njezin odpor. Nisu oni jaki, duboki jarci i nasipi oko tvrdjave, oko starog i novog grada te oko citadele Sigeta zaustavili tursku silu i zapriečili joj nadiranje prema Beču. Hrabrost i junačtvo, bezgranična požrtvovnost i volja za željeznim uztrajanjem, vjernost europskoj misli i ljubav prema nesretnoj domovini, povezanost s velikim srednjoevropskim Carstvom i spoznaja, da se oko Sigeta vodi borba na život i smrt, odlučili su ovdje i pridonieli velikom uspjehu, koji je samo na oko bio negativan, ali je u zbilji prisilio tursku vojsku, da se vrati i da napusti daljnje na veliko zasnovane podhvate. Najbolja svojstva junačkih branitelja Sigeta, uzvišena osoba hrvatskog bana i vojskovodje Nikole grofa Zrinskoga, najuže drugarstvo hrvatskih, madjarskih i njemačkih vojnika, koji su u Sigetu zajednički branili europsku misao, omogućili su faktični uspjeh, koji je za Mehmeda Sokolovića, velikog vezira bio u istinu podpuni neuspjeh. Većina posade bili su hrvatski vojnici, isto tako i častnici i dočastnici. Medju njima su bili madjarski vojnici i častnici, a uz njih i Niemci, izkusni vojnici. Nikola grof Zrinski bio je duša obrane svojim osobnim primjerom.

Pred Sigetom se turska vojska izkrvarila. Ona nije više bila sposobna nastaviti pohod prema sjeverozapadu zbog pretežkih gubitaka i moralnog stradanja. Iako daleko slabije carske čete u Sigetu bile su duhom nadmoćnije i odpornije. Turska vojska bila je ugrožena i razvojem priprema sjeverno od grada, gdje je stajala jaka carska vojska, koja se doduše iz tabora oko Györa unatoč zahtjevima hrvatskih i madjarskih četa nije micala od straha pred turskom nadmoći. Jedino je na jugu vještu operirala jedna jaka skupina od 10.000 vojnika pod zapovjedničtvom nadvojvode Karla. U njoj su jezgru takodjer sačinjavale hrvatske čete. Nakon smrti sultana Sulejmana II. bilo je velikom veziru nemoguće zadržati ostatke svoje vojske u borbenom duhu i upotriebiti za novu operaciju. Oko Sigeta stajalo je razvijeno najmanje 100.000 turskih vojnika s preko 200 topova, a po Hammeru bilo je i 200.000 vojnika. U poviesti ratova nije poznat ni jedan slučaj, da bi jedna tako mala tvr-

Nikola grof Zrinski — Sigetski Junak

djava, obsjedana od tako fanatičnog neprijatelja, uzdržala tolike silne juriše i prepade kroz 5 tjedana, a da neprijatelj konačno ne postigne podpun uspjeh. Neprijatelj je ovdje doživio Pirovu pobjedu u pravom smislu rieči.

Nikola grof Zrinski bio je sultanu Sulejmanu dobro poznat kao hrabar i žilav protivnik te kao muž željezne volje i energije. Sulejman II., odnosno njegov veliki vezir Sokolović, znao je, da je Siget tvrdi orah pod zapovjedničtvom Zrinskoga. On se skanjivao hoće li udariti prema sjeveru, prema tvrdom gradu Tokaju, koji je htio zadobiti pod svaku cienu, ili će nasrnuti preko Sigeta najkraćim putem pod Beč. Turska je vojska držala u svojim rukama najbolja uporišta, gospodarila je i Budimom i Beogradom i Temišvarom, a ledja joj je pokrivao sedmogradski vazal, kralj Ivan Sigismund Zapolja. Sulejman je htio pod svaku cienu osvojiti Beč i zavladati srcem srednje Europe te proširiti svoju moć prema zapadu. Nakon Sigeta došao bi na red madjarski Eger (Erlau). Nakon pada Sigeta Turci bi se jednom skupinom mogli razviti i prema jugu, da osvoje ostatke Hrvatske sa Zagrebom. Na taj način nastao bi i slom izvanrednog obranbenog sustava srednjoevropskog Carstva, slom hrvatske Vojne granice, obaju generalata, karlovačkog i varaždinskog. Liepi biskupski grad Zagreb sa svojim vinorodnim krajobrazima postao bi plienom Turaka. Tursko bi kopito napokon odzvanjalo i Kaptolom i Gradecom, brežuljcima iznad Save. Liepi grad pod divnim Sljemenom postao bi poput Beograda tursko uporište, iz kojeg bi Osmanlije u širokoj fronti nastupale i prema sjeveru i prema sjeverozapadu s operativnim pravcem na zapad preko Karlovca, protiv južnih njemačkih gradova i talijanskog sjevera.

U Bosni je palio i žario, pljačkao i odvodio roblje Mustafa paša te se pripravlja na udarac protiv Karlovca.

Ali sudbina je htjela drugačije. Siget je bio i za Vojnu granicu i za okrnjeno hrvatsko kraljevstvo, za bana i za glavnog kapetana posljednja nada. On je štitio srdce Hrvatske od obuhvata sa sjevera i od udarca u lievi bok i ledja. Na iztoku Hrvatske stajale su krajiške čete, Varaždinci, krajišnici iz Djurdjevca i Križevaca okrenuti prema iztoku, ujedno razvijeni

duž Drave i Mure, zaštićujući preostalu Hrvatsku od turskih upada. Ti su se upadi i prepadi nakon pada Kraljeve Velike uviek ponavljali. Na jugu su držali graničari karlovačke granice jake položaje duž gorskog masiva Velike Kapele. Tu je južna granica Reicha bila zaštićena od najveće pogibeli.

Na 3. kolovoza 1566. počela je obsada Sigeta. Dnevno su kroz 14 dana jurišale gomile turske vojske, janjičari i bašibozuci na novi grad, koji je konačno pao, nakon što su mu najveći topovi, kakvi su djelovali pred Carigradom za vrieme obsade te najvažnije točke južne Europe, srušili bedeme i utvrde. Na 19. kolovoza povukao se Nikola grof Zrinski u unutrašnji grad, nakon što je zapalio vanjski grad te je izpravljao rupe i prodore u vanjske zidove starog nutrašnjeg grada i citadele. Borba se vodila dalje, ponavljali se juriši gomila. Turska je vojska već pretrpila tako težke gubitke, da je veliki vezir Sokolović bio zabrinut za njezin moral. Slao je parlamentarce u grad, obećavao knezu Nikoli brda i doline, sam grad Siget i hrvatsko kraljevstvo, kojem on ima biti kralj pod vrhovničtvom sultana. Tu po prvi put počima prava promičba. Turci zaobilaznim putevima šalju glasnike u grad, bacaju strielama pisma i neke vrsti letake, u kojima pozivlju posadu, da se više ne bori, nego da napusti junačkog vodju, jer da je svaka obrana uzaludna te da će grad brzo pasti, a ako se predadu, sultan će ih bogato nagraditi novcem i posjedima, naprotiv ako uztraju, jao njima nakon pada Sigeta! Sve to nije koristilo. Branitelji su se sjećali prisege, koju su položili pred početak borbe svome vrhovnom zapovjedniku. Oni su se sjetili onog uzvišenog časa, kad je sam zapovjednik tvrdjave Nikola grof Zrinski pred njima, sakupljenim u dvoru tvrdjave, položio svetu prisegu, kojom se obvezao braniti grad do posljednjeg momka i do zadnjeg svog časa uztrajati vjeran kralju i gospodaru. Jedinstven primjer, da vrhovni zapovjednik tvrdjave polaže pred početak obrane prisegu pred svojim vojnicima. Naravski da je to utjecalo na vojnike. Svi su postali jedno.

Ni jedan parlamentarac nije primljen. Svaki se vratio neobavljena posla. Sokolović određuje daljnje juriše, koji se redaju jedan za drugim. Tisuće mrtvih pokrivale su predprostor

Sigeta, s ove i s one strane rieke Almaša. Težki topovi udarali su poput malja sve jače u unutrašnjost zgrade i citadele. U citadeli se nalazila jedna kamenita kula, koja je služila kao skladište baruta, i ona je odigrala svoju ulogu. Napokon je Nikola grof Zrinski bio prisiljen težka srdca napustiti i zapaliti i stari grad, pošto je uništio sve, što je bilo vriedno, te prenio hranu i streljivo u citadelu. Prigodom juriša na stari grad palo je preko 3000 Turaka, a medju njima i zamjenik sultana u Egiptu Alipaša te zapovjednik turskog topničtva, hrabri Aliportuk, Portugalac po rodu. U isto vrieme sultan je sve teže poboljevao. Star i bolestan on je za volju vjeri i da opere ljagu, koju je doživjela njegova vojska u bitci pred Maltom, odlučio osobno predvoditi i ovu svoju 13. vojnu. Cielo se vrieme nalazio s vojskom. Veliki vezir Mehmed Sokolović bio je stvarni vojskovodja, koji je pomoću stručnih zapovjednika vodio podhvate. Iza prvih redova opsadne vojske, koja se ušančila oko grada, nalazio se grad šatora za sultana, za dostojanstvenike, za sultanski harem i cielu sultanovu svitu te za pričuve vojske. Sultanov se šator izticao svojim vanjskim i unutrašnjim sjajem, sav od svile, s polumjesecom, koji je daleko blistao. Šator je bio razdieljen u više odaja, koje su bile uredjene istočnjačkim sjajem i udobnošću. Sultan je već bio i duševno oronuo. Ali smatrao je svojom vjerskom dužnošću, da osvoji Siget i Beč. Dnevno je od Sokolovića tražio izvješće o uspjesima. Veliki mu je vezir vješto prikrivao pravo stanje i govorio o velikim pobjedama i o skorom padu Sigeta. Na 29. kolovoza uzjahao je bolestni Sulejman II. konja i pokazao se vojsci. Nu moralni pritisak pridonio je naglom pogoršanju bolesti. Sokolović konačno nije mogao sakriti težko stanje vojske, kojoj je prietilo razsulo. Upotriebio je sve moguće prevare i svoju govorničku vještinu, ali ništa nije koristilo. Starost, bolest i silno uzbudjenje zbog neuspjeha pospješili su sultanovu smrt. Umro je u noći od 5. na 6. rujna 1566., a vezir mu je prije smrti izjavio, da je grad već pao, ali Siget se još uviek držao. Istom je 8. rujna bio osobito težak dan za obranu grada. Tursko je topničtvo prodrlo zidove citadele na mnogim mjestima. Iako su branitelji uspievali izbaciti Turke iz gniezda u rupama na zidovima, ipak je pritisak bio

sve jači. Ali zbog toga nije došlo do očajničkog izpada posade. Razlog je u tome, što su Turci plamenim strielama zapalili razne zgrade oko citadele, tako da je plamen zahvatio sve. Izgorio je i stan Nikole Šubića Zrinskoga. On je uvidio, da gradu spasa nema te se odlučio u smislu prisege, koju je u logoru kod Györa položio kralju, da će grad braniti do zadnjeg momka, probiti se iz grada. Posada se skupila u dvorištu citadele. Bilo je svega 500 branitelja. Nikola Šubić Zrinski održao im je posljednji govor, u kojem je svoju vjernu četu opomenuo, da ne žali poginuti za svoju vjeru Isusovu, za kralja i domovinu. Prije toga dao je iz svoga stana iznieti sve dragocjenosti i blago pa je sve bacio u vatru. Dozvao je na to svoga vjernog službenika Crnka pa se njegovom pomoću obukao u najsjajniju odoru. Na glavu je stavio zlatom izvezeni kalpak s perom od čaplje i dragim kamenom. O bedro je opasao sablju, a u ruke uzeo lagan štit. U podstavu dolame dao je ušiti 100 ugarskih dukata, da to bude plien Turčinu, koji ga bude našao i prevrtao. Napokon uze k sebi gradske ključe, da ne dodju neprijatelju u ruke, dok je njemu na ramenu glava. Nakon govora braniteljima grada odredio je Zrinski, da se opali top, koji je bio napunjen komadima željeza i kamenjem. To je i učinjeno. Mnogi Turci pred mostom padoše, a otvori se put Zrinskom i njegovim drugovima, koji su provalili preko mosta. Pred četom je Lovro Juranić nosio kraljevsku zastavu. Zrinski je bio medju prvima pa je samokresom oborio jednog turskog častnika i počeo mačem sjeći na sve strane. Turci su mu dovikivali, neka ludo ne gubi glavu, već neka se preda na milost sultanu. Ali uzalud je bila ta opomena! Zrinski pade na zemlju, pogodjen neprijateljskim zrnom u glavu. Oko umirućeg viteza nasta borba, u kojoj su branitelji izginuli, dok su Turci još živoga Zrinskoga odnieli pred janjičarskog Agu, koji ga je dao svezati na »Kacianerov top« (Katzianer). Zatim je odredio, da mu se odrubi glava. Turci su provalili u unutarnji dio grada te su stali plieniti i robiti. Ali u zao čas po se. U zrak je odletjela kamena kula s barutom te pod svojim ruševinama pokopala 3000 neprijatelja.

Branitelji Sigeta gotovo svi izginuše. Turci su poklonili život samo nekolicini, koje su zarobili, medju inima spomenutom Crnku, Gereciju, Stjepanu Oršiću i Gašparu Alapiću, kasnijem hrvatskom banu. Črnka i Alapića izkupio je iz turskog sužanjstva Juraj Zrinski, Nikolin sin. Mehmedpaša Sokolović dao je pred sultanovim šatorom nataknuti na kolac glavu Nikole Zrinskog. Tako je ostala dva dana. Zatim ju je 9. rujna poslao budimskom paši Mustafi, svome bratu, a ovaj ju je poslije poslao grofu Salmsu. Glava je kasnije prenesena u Čakovac i sahranjena u obiteljskoj grobnici, u pavlinskoj crkvi sv. Jelene.

Prema najopreznijoj procjeni Turci su pri obsadi i zauzeću Sigeta izgubili preko 18.000 konjanika i 7.000 janjičara. Ali moralni udarac, koji su tu pretrpjeli, bio je još teži. Kolike je nečastne varke upotrebljavao Sokolović, da sakrije sultanovu smrt! Već mrtvog sultana dao je svezati uz prozor njegovog šatora prigodom juriša 6. rujna, tako da su janjičari i jurišne čete vjerovali, da ih vladar prati pogledima u njihovoj navali. Četa za četom prolazila je kraj sultanovog šatora i gromko dovikivala svome gospodaru: »Podišasumus Hazredleri Ghazi effendum, jokšasan«! (Neka živi naš presvietli, uzvišeni, junački padišah!). Svakako je obsada Sigeta bila jedna od najzanimljivijih ratnih epizoda ne samo hrvatske, nego i obće europske poviesti.

Gradjanski ratovi u Hrvatskoj

Početak XVI. stoljeća bio je u znaku turske sile i prodiranja, ali i težkih gradjanskih borba izmedju pojedinih stranaka u Hrvatskoj i Ugarskoj, izmedju Habsburgovaca Ferdinanda I. i Ivana Zapolje. Iako je ta borba, osobito u Ugarskoj, bila akutna, tako da je ciela Sedmogradska stalno bila pod vlašću turskoga vazala Zapolje, to se i u Hrvatskom Kraljevstvu težko osjećala i postala jednim od uzroka nedaća, koje su Hrvati pretrpjeli baš prvih pedesetak godina XVI. stoljeća. Dok su knezovi uže Hrvatske svi listom bili uz Ferdinanda, pristao je bio veći dio slavonske vlastele i staleža, uključivo zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödyja, uz Zapolju.

Slavonija se je tada prostirala do pred sam Zagreb. Velikaši uže Slavonije bili su pogotovu uz Zapolju, jer je bio slavonskog podrietla, iz mjesta Zapolje, negdje u Djakovštini.

Politički je svakako najznačajniji datum 1. siečnja 1527. kao dan, kad su Hrvati po prvi put za svog kralja izabrali jednog kneza habsburžke vladarske kuće. Spomenica, koju su hrvatski staleži u Cetingradu predali Ferdinandovim poslanicima, ima i vojničko značenje, jer se u njoj traži, da se kralj obveže, da će se brinuti za obranu svoje kraljevine Hrvatske i držati na okupu stanovite čete, konjanike i pješake, s kojima će slobodno razpolagati vrhovni kapetan kraljevstva, ili tko drugi, kojeg u tu svrhu odredi kralj. Zatim se u spomenici ustanovljuje, da će kralj na granici Vojvodine Kranjske prema Hrvatskoj držati stanoviti broj vojnika i da će pregledati sve gradove i tvrdjave u kraljevini te svim potrebnim obskrbiti. Iz toga proizlazi, da je ta spomenica, koju je i kralj prihvatio, postala pravi ugovor, čiji je značaj ne samo politički, već i vojnički. Zapravo su hrvatski staleži s izabranim kraljem sklopili obranbeni savez u času najteže pogibeli, koja je prietila probitcima obiju strana od Turaka, koji su se preko Hrvatske spremali na pohod u bogate krajeve južne Austrije i u napredne njemačke zemlje. Iako se mora priznati, da je kralj Ferdinand, osobito u času veće pogibli nastojao udovoljiti svojim obvezama, to su ga ipak hrvatski staleži često morali odlučno opominjati na njegove obveze. On je bio odviše zaposlen svojim njemačkim poslovima, previše vezan borbom protiv Ivana Zapolje i drugim pitanjima češkog nasljedstva nakon smrti njegova šurjaka Ljudevita II. Težke su ga brige stalno morile za čitave njegove 37-godišnje vladavine.

Na jednoj strani knez Krsto Frankopan, knez Senja, Krka i Modruša, prejasnog principa gospodina Ivana, Božjom milošću kralja Ugarske i t. d. vrhovni kapetan kao i kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ban i županije šimežke i požeške i t. d. vrhovni zaštitnik i protektor, a uz njeg slavonski banovac i križevački župan Emerik Bradač od Lagomerca, zagrebački biskup Šimun Erdödy, poslanik Ivana Zapolje Ivan Banić od Donje Lendave, gospodar Virovitice i drugih hrvatskih gradova,

gotovo svi slavonski velikaši, a na drugoj strani moćna hrvatska vlastela, pred njima kninski biskup Tuškanić, knez Ivan Karlović od Krbave, knez Krsto i Vuk Frankopan i Zrinski, Juraj Frankopan Slunjski, knez Blagajski, Ivan Kobasić i mnogi drugi, dok je stari knez Bernandin Frankopan bio odsutan držeći se postrance kao i ban Franjo Bathiany, koji nije htio podpuno pristati ni na koju stranu. Taj razdor političkih vodja hrvatskog i madjarskog naroda mnogo je olakšao sultanu Sulejmanu II. njegovu nakanu za osvajanjem ciele Madjarske i Hrvatske i za prodorom u srdce srednje Europe, do Beča. Za Hrvatsku je bila sreća, da su Turci izabrali svoj glavni operativni pravac prirodnim putem prodiranja od Beograda dolinom Dunava i izmedju Dunava i Drave, dok su užu Hrvatsku, njezin zapadni dio, uznemirivale stalnim napadajima čete turskih krajiških kapetana i bosanskog sandžaka odnosno beglerbega. Osim toga sreća je bila i u tome, što su napokon krajiški generali i hrvatski staleži, nakon pada Obrovca — vrlo važne točke južno od Velebita, čija je obrana bila posve zanemarena i prepuštena zapovjedniku s osam momaka (!) — te nakon pada Udbine spoznali svu težinu ovog stanja te su najvećim naporima utvrdili Unu i granice karlovačke krajine sve do mora. Tada su i pojačali svoje posade na iztočnoj granici Kraljevstva, iztočno od Koprivnice i Križevaca, oko velikog tabora Kraljeve Velike i oko Jasenovca na Savi. To suženo područje lakše se branilo nego široki neutvrdjeni dio iztočne Slavonije i južne Hrvatske, Like i Krbave.

U tridesetim godinama XVI. stoljeća bilo je očito, da Hrvatska stoji kao i Madjarska i Austrija pred težkim ratom s Turcima i pred gradjanskim ratom. U tom znaku razvijala su se sliedeća desetljeća. Hrvatsku pomorsku granicu brani u to vrieme senjski kapetan, junački Petar Kružić, dok je Obrovac branio najprije Juraj Posedarski, kojega je iznevjerila mala posada od 25 vojnika, dok su turske snage bile daleko nadmoćnije, vodjene od dvaju turskih sandžaka, dok je jezgru od 2000 turskih vojnika vodio šibenski poturica Muradbeg, a pomagao ga neki kršćanski odmetnik Damjan Klokočić. Nakon pada Obrovca i Udbine (1527.) sastaje se ponovno hrvatski

sabor u Cetinju. Uopće je to cielo razdoblje Ferdinandove vladavine u znaku mnogih sastanaka hrvatskih sabora, koji su se tužili na nemarnost sa strane središnje vlasti u pogledu obrane Hrvatskog Kraljevstva, premda je obrana bila svečanom obvezom ugovorena. S druge strane ne miruje ni Zapolja ni njegov najvjerniji prijatelj Šimun Erdödy, koji i dalje rovari. Oni nastoje produbiti razdor izmedju stranaka. Najjače nastupa uz Šimuna Erdödyja Krsto Frankopan kao pristaša Zapolje. Dolazi i do borbe. Krsto Frankopan napada grad Varaždin preko Ludbrega i nastoji doći do Ormuža, grada Luke Sekelja, ali pogine, pogodjen zrnom iz topa, u obsadi varaždinskog grada 25. rujna 1527.

Pad Jajca

Odlučan ratni dogadjaj, koji je odjeknuo diljem Hrvatske, Slavonije i donjoaustrijskih krajeva, bio je pad grada Jajca, koji su zajedno s cielom banovinom zauzeli Turci prvih dana 1528. bez velikog truda, a odmah zatim gradove jajačke banovine, Banju Luku, Levač, Sokol, Bočac, Zvečaj i druge. Jajce je palo samo radi nemarnosti mjerodavnih činbenika, koji su tu važnu strategijsku točku sjeverozapadne Bosne ostavili s posadom od 10 vojnika. Zauzeo ga je bosanski sandžak Husrevbeg sa svojim štićenikom šibenskom poturicom Muradbegom i drugim turskim vojvodama. Tomu je pridoniela donekle i izdaja. Turcima je sada bio otvoren put ravno u zapadnu Slavoniju, dok su prije mogli nadirati samo preko Hrvatske, t. j. preko Une. Hrvati su zdvajali radi te velike nedaće, ali su se odmah stali pripravljati za obranu strategijske linije Une. Tu se ističu ban Ivan Karlović i Franjo Bathiany s kapetanima Petrom Keglevićem i Ivanom Kaštelanovićem. Ali je obranu Hrvatske mnogo smetao nastup Zapoljine stranke.

Krajem tridesetih godina XVI. stoljeća stanje je u Hrvatskoj očajno. Turci se iz jugozapadne Madjarske zalieću čak u Korušku. Godine 1529. doživio je grad Zagreb, i to Gradec, obsadu biskupa Šimuna Erdödyja. Počela je sredinom srpnja i trajala do 8. rujna. Opet unutar vlastitog naroda borba ne-

sretnih velikaša, od kojih su neki išli za svojim osobnim koristima. Zagrebu je došla u pomoć vrlo jaka njemačka vojska i španjolske čete, plaćenici kralja Ferdinanda, pod zapovjedničtvom Nikole Thurna, zamjenika Nikole Jurišića. Obće stanje u Madjarskoj i pred Bečom bitno se pogoršalo, tako da Ferdinand nije mogao srediti prilike u Hrvatskoj, nego je u Slavoniji pretegla Zapoljina stranka, dok su Ferdinandovci ostali bez zaštite i obrane. Čas je bio pretežak. Prietila je krajna pogibao i samom Beču.

Na 10. svibnja 1529. polazi Sulejman sa svojom vojskom na Ugarsku, 17. srpnja on je u Beogradu, a 31. srpnja kod Vukovara. Zatim 15. kolovoza prelazi Dravu kod Osieka te 18. kolovoza stiže na Mohačko Polje, gdje mu se poklonio Ivan Zapolja sa svojim pristašama. Oba saveznika udaraju uz Dunav na Budim, koji se 8. rujna predao, jer se malena njemačka posada nije mogla održati. Iz toga se vidi, kako je očajno bilo stanje Ferdinanda, koji nije razpolagao ni s toliko snaga, da malo jače drži Budim. Iz toga takodjer proizlazi, da glavni dio njemačkog naroda nije uobće ulazio u tu težku borbu, barem ne onako i s onakvim ulogom, kakav su dali u prvom redu Hrvati, a zatim i donjoaustrijski krajevi.

Na 14. rujna 1529. stupa Ivan Zapolja na ugarsko kraljevsko priestolje, ali ga nije ustoličio sultan, već zapovjednik turskih janjičara. Kolikog li poniženja!

Prva obsada Beča

Sultan udara sa svojom vojskom ravno na Beč. On se 27. rujna 1529. utaborio pred Bečom sa 270.000 ljudi, od toga je bilo tek 100.000 pravih ratnika. Sultan je imao 300 topova. Beč je branila malena posada od 16 do 17.000 ljudi, pod vodstvom starog grofa Nikole Salmsa, a uz njega je bio i podvojvoda Katzianer, zatim iz Slavonije Nikola Thurn, Petar Keglević i mnogi drugi velikaši. Sultan Sulejman nije mogao slomiti odpora bečke posade pa je digao obsadu 14. listopada i vratio se u Budim.

Kao žalostni dogadjaj valja napomenuti i posljedice saveza slavonsko-turskog preko Ivana Zapolje i biskupa Šimuna Erdödya. Većina hrvatskih velikaša i vodja nije ni pod kakvim uvjetima mogla odobriti taj savez. Radi razvoja dogadjaja iztupili su i mnogi pristaše iz Zapoljine stranke. Nastaje komešanje i sve jače zbijanje hrvatskog naroda oko branitelja protiv Turske, a time i oko kralja Ferdinanda. Tu se ističe i uloga Ivana Katzianera, koji se kao zamjenik vrhovnog kapetana vojske, odredjene za vojnu protiv Turske, bio iztakao u mnogim borbama, da kasnije doživi strahoviti pad i sramotu prigodom predaje tvrdog grada Kostajnice na Uni. Tada mu stadoše predbacivati izdaju. Kralj ga svrgne sa svih položaja i povede protiv njega razpravu, u kojoj je bio osudjen na smrt i kazna je kasnije po braći Zrinskim izvršena.

Na 8. listopada 1530. došlo je do primirja izmedju pristaša Zapoljine stranke pod Šimunom Erdödyem s jedne strane i Ljudevita Pekrija od Petrovine, Petra Keglevića od Bužima i drugih hrvatskih kralju Ferdinandu vjernih pristaša s druge strane. To primirje nije bilo trajno. Težko stanje Hrvatske u to doba najbolje je shvatio knez Vuk Frankopan od brinjske loze, koji je 1530. predao kralju Ferdinandu u ime hrvatskih velikaša poslanicu, u kojoj je izložio u ime naših staleža potrebe našeg kraljevstva. Čak je i car Karlo V. s najvećim zanimanjem proučio Frankopanovu molbu te obećao pomoć, ali je Hrvatska nikada nije dobila.

Pred sporazum dviju glavnih hrvatskih stranaka, Zapoljine, tzv. turske stranke, koju je predvodio Šimun Erdödy, biskup zagrebački, i pristaša kralja Ferdinanda pod vodstvom bana Ivana Karlovića bilo je došlo do podpunog razdora. Šimun Erdödy zavladao je cielom Slavonijom pa je 1529. napao i Gradec (Zagreb), ali nije uspio. Zapoljina je stranka stala sasvim na stanovište, da se s Turcima sklopi posebni mir, da se Hrvatska odciepi od kralja Ferdinanda, da postane samotalna i nezavisna. Zapravo je on htio pomoći Ivanu Zapolji, tako da izgleda, da i nije želio hrvatske nezavisnosti, već da

je išao za svojim osobnim probitcima, radeći u prilog erdeljskog kneza. To je stanje bilo čudno. Obje su stranke živjele jedna uz drugu, a išle su za tako različitim ciljevima.

Obsada Kisega i Klisa

U XVI. stoljeću važna je i obsada grada Kisega (9. do 30. kolovoza 1532.). Kiseg je branio Nikola Jurišić, veliki junak i diplomata, pa ga je i obranio, makar i lukavstvom. Sultan nije pošao prema Beču. Turci udaraju na Požegu, a vode borbe i oko Klisa. Klis je konačno zauzet 12. ožujka 1537. Prije toga napadali su Turci više puta Klis, ali ga je Kružić uviek uspio obraniti. Zadnje su borbe oko Klisa trajale više mjeseci. Pošto su Turci 1536. osvojili Požegu i gotovo cielu požežku županiju, prelaze pod vodstvom bosanskog sandžaka Husrevbega u Bosnu pa dalje na Klis. Obsada je trajala od početka rujna 1536. do 12. ožujka 1537. Petar Kružić je posljednji ostavio tvrdjavu. Turci su ga uhvatili na brodu. On se hrabro branio, dok mu nije Atliaga odrubio glavu.

Na 9. listopada 1537. poražena je kršćanska vojska pod Kacijanerom kod Gorjana. Tu se Kacijaner nije ponio kao vojskovodja. On je ostavio vojsku i utekao. Pobjegao je i grof Albrecht Schlick, dok se grof Lodron sa svojim Tirolcima hrabro branio te je težko ranjen i zasužnjen. Mehmedbeg mu je dao odrubiti glavu. Kod Gorjana su Turci zaplienili onaj toliko spominjani veliki top »Kacianer«. Ivan Kacianer, vrhovni kapetan hrvatskih strana, doživio je dane slave, ali i dane tragike i podpunog moralnog pada. Od vojskovodje postao je izdajica, pa je od kralja osudjen na smrt. Bilo mu je uspjelo pobjeći, ali je konačno ubijen u gradu Kostajnici, gdje se sklonio i počeo s Turcima protiv kralja pregovarati. Ubiše ga braća Nikola i Ivan Zrinski po nalogu kralja. Dugo se Zrinskima predbacivao taj čin, ali oni su bili samo izvršioci osude, koju je izrekao sam kralj.

U to doba ističe se sve više junačtvo Nikole Zrinskog, koji na raznim mjestima ugrožene domovine pobjedjuje Turke. Veza

s južnoaustrijskim krajevima i staležima postaje sve čvršća. Hrvatski sabor sam traži organizaciju Vojne krajine. Kralj se nateže sa saborom kao da ni on nije shvatio podpunoma težko stanje na našim granicama. Turci prodiru sve dalje u Slavoniju, zauzimaju Valpovo i tvrdi grad Brezovicu, kraj Virovitice, najiztočnije mjesto u slavonskoj Podravini, koje su još Hrvati držali. Brezovicu je zauzeo požežki sandžak Muradbeg 6. studenoga 1543. U to doba (1543.) utvrdjuje se Sisak, koji postaje najvažnija točka granice uže Hrvatske. Turci navaljuju na Kraljevu Veliku, veliki utvrdjeni logor na iztočnoj granici uže Hrvatske, zapadno od Požege. Taj je grad do sada uviek zaustavljao tursko nadiranje. Grad su zapravo kmetovi predali Turcima, nadajući se nagradi za to djelo, ali su ih Turci pogubili, dok su vojnici uz odkup pušteni na slobodu (u ljetu 1544.). Time je ugrožena i Virovitica. Turci prodiru prema Varaždinu, dolaze do Varaždinskih Toplica i do grada Selnice, nedaleko ušća potoka Selnice u Krapinu. Tu dolazi do sukoba s banom Nikolom Zrinskim. Turci ga zaskočiše i prevariše, pa je morao uzmaknuti. Turci provaljuju 1552. do Varaždina, zaokružuju užu Hrvatsku i sa sjeveroiztoka. Tri paše, bosanski paša, Ulama beg i Malkočbeg haraju Slavonijom. Na Varaždinskom polju zaustaviše ih Zrinski i Sekelj pa ih odbaciše natrag prema Čazmi. Turci ustrojiše novi sandžak, Čazmu.

Početci vojne krajine

Godine 1553. odlučio se kralj Ferdinand, prigodom boravka u štajerskom Grazu, na organizaciju Vojne krajine. Vrhovnim krajiškim kapetanom bio je imenovan Ivan Lenković. On je imao zapoviedati svim četama iz Hrvatske i Slavonije. Na to je pristao i ban Nikola Zrinski. Stanje u Hrvatskoj postaje uzprkos toga sve teže, a Turci sve jači, te dolazi do novih borba.

Banovanje Nikole Zrinskog spasilo je ostatke ostataka hrvatskog kraljevstva od podpune propasti. Njegova je zasluga, da uža Hrvatska i Slavonija nisu postale turski sandžaci. Krajem 1546. Nikola Zrinski se zahvali na banskoj časti. Novim

banom bude imenovan Petar Erdödy, nećak velikog kardinala, nadbiskupa Bakača od Erdöda, jedan od najbogatijih vlastelina u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj se vode četovanja i prema iztoku i prema jugu te stalni okršaji s Turcima. Dolazi do sukoba kod Žirovnice i Slunja. Hrvati brane Pokuplje i liniju Kupe te tuku Malkočbega kod Hrastovice, na rieci Kupi. Ban Petar Erdödy provaljuje u Slavoniju do utvrdjenog grada Slatine, koju su držali Turci. Kapetan Gašpar Rab osvaja grad pri čemu se osobito ističu naši haramije. Utvrdjuju se naši gradovi Gjurgjevac, Koprivnica i Ivanić, pa Topolovac u Slavoniji, Bihać i Hrastovica.

God. 1562. sklopljen je izmedju Ferdinanda I. Habsburgovca i sultana Sulejmana 8-godišnji mir. Posebno povjerenstvo carskih komesara imalo je pregledati 55 gradova u Hrvatskoj krajini, u kojima su bile veće ili manje posade. Povjerenstvo je došlo do zaključka, da se grad Zagreb ne bi mogao utvrditi, jer da je predugačak. Tim više bi trebalo izgraditi tvrdjavu Sisak radi zaštite Zagreba.

Nakon bana Petra Erdödya imenovani su banovima zagrebački biskup Juraj Drašković i Franjo Frankopan Slunjski. U to doba vladao je mir s Turcima. Kraljević Rudolf bio je još za života Maksimilijana izabran ugarskim kraljem.

Doskora Turci opet provaljuju u Slavoniju. U Hrvatskoj i susjednim slovenskim zemljama dolazi do velike seljačke bune. (29. I. — 29. II. 1573.).

Borbe na Uni i Kupi

Godine 1573. nastavljene su borbe s Turcima. Ovaj put izmedju rieka Une i Kupe. Utvrdjuju se utvrde Presjeka, Petrova Gora i Petrovići, a osobito grad Stenišnjak. Hrvatski sabor uvadja stalnu i redovitu domaću vojsku. Uztrojiše se čete haramija. Na svim važnim točkama i utvrdama bore se Hrvati. Ferhadbeg provaljuje s vojskom od 7000 momaka i mnogo topova na Hrastovicu. Turci navaljuju na Bužim, zauzi-

maju Karlin, a uzaludno udaraju na grad Ostrožac i Bihać. Turski krajiški kapetani u sjeverozapadnoj Bosni nisu se mnogo brinuli za mir, koji je bio sklopljen izmedju turske carevine i njemačkog carstva.

Iza Rudolfa II. nastavile su se te borbe kroz cielo krvavo XVI. stoljeće. Pada grad Zrin i grad knezova Zrinskih Gvozdansko, kraj kojega je bio rudnik srebra i kovnica, u kojoj su Zrinski kovali svoj novac. Gvozdansko su Turci zauzeli nakon težke i žilave borbe. Ferhadbeg je dao srušiti rudnik.

U to vrieme preuzima nadvojvoda Karlo iz štajerskog Graza upravu hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Na zahtjev kralja Rudolfa imale su se urediti sve stare utvrde i tvrdjave te graditi jedna nova velika. Mislilo se na Sisak. Na 25. veljače 1578. povjerava kralj Rudolf svom stricu Karlu vrhovnu upravu hrvatsko-slavonske krajine uz obsežni naputak o načinu uprave. U tom naputku odredjeno je, da će i ban Slavonije i Hrvatske sa svim svojim podredjenim četama kao i staleži tih zemalja pa i hrvatsko-slavonski pučki ustanak, u koliko se tiče vojničkih poslova, biti u ime kraljevo upućeni na nadvojvodu Karla.

Nadvojvoda Karlo nakanio je provesti vojnu na bosanske Turke, da im u Vojnoj krajini preotme hrvatske gradove, koje su oni bili zadnjih godina osvojili. On traži od hrvatskih staleža, da se i oni pridruže njegovoj jakoj vojsci konjanika i pješaka te da obskrbljuju kraljevu vojsku. Ujedno poziva hrvatske staleže, da se do 6. kolovoza skupe u taboru bana Krste Ugnanda u Turopolju. Hrvati čine pripreme za obskrbu vojske, ali odgovaraju nadvojvodi, da se mora s hrvatskim banom stvoriti sporazum, da se ne dogodi što nepodobna, protivno slobodi kraljevstva, te na koncu izjavljuju, »da se gospodin naš ban ne će nikako podvrći drugom kojem kapetanu protiv ugleda banskog i naše vjekovite slobode.« Ujedno ističu, da oduševljeno pristaju na sve žrtve, koje će od njih nadvojvoda tražiti za svoje ratno područje, ali samo za sada, te se ogradjuju, ako bi to prešlo u običaj, jer je Kraljevina Hrvatska i Slavonija bila uviek slobodna i podložna jedino ugledu ugarskih kraljeva.

Dolazi do pobjeda protiv bosanskih Turaka na raznim mjestima. Ove se borbe smatraju pretečom velike vojne vrhovnog vojvode koruškog, zemaljskog kapetana Jurja Khevenhüllera. Njegova je vojska brojila oko 7000 vojnika, a hrvatska vojska bana Ungnada oko 5000 pješaka i konjanika. Uz koruŠku vojsku nalazilo se i jako topničtvo, 18 novih velikih topova. Ali ta vojna nije uspjela. Medju vojnicima zavladala je zaraza griže. Osim toga je vojska bila izmorena prolazom kroz težke gorske krajeve. Navodno su i Turci bili mnogo jači te su stajali pred Bihaćem.

Nadvojvoda Karlo osniva i sagradi najveću i najjaču tvrdju u hrvatskoj Krajini, tvrdi grad Karlovac. Gradnja te tvrdjave počela je na blagdan sv. Margarete 13. srpnja 1579. Temelj je položen na 900 glava onih Turaka, koji su 1578. poginuli pod Dubovcem. Tvrdjava je prozvana po svom utemeljitelju Karlovcem, njemački »Karlstadt«, latinski »Carolostadium«. Generalom hrvatske Krajine postao je 1579. Vajkard Auersperg.

Pad Bihaća – junački ban Tomo Erdödy – bitka kod Bresta

Na 29. rujna 1580. dolazi do okršaja s jakim turskim snagama pod Skenderbegom kod današnjeg Kloštra. Turci su hametom potučeni. Krajiški kapetani s mladim Tomom i Petrom Erdödyem zaustavljaju Turke, koji sve jače prodiru s iztoka. Dolazi i do borbe s Turcima oko Donjeg Pokuplja i oko Turopolja. I u južnoj Hrvatskoj dolazi do novih borba. Uskoci udaraju na Klis. Ban Tomo Erdödy pobjedjuje Turke kod Slunja (26. listopada 1584.). Bosanski beglerbeg Ferhadbeg Sokolović navaljuje na Bihać, ali nakon neuspjeha provaljuje u hrvatsko-slavonsku krajinu. Ban Tomo Erdödy iztiče se svojom energijom i vještinom. Knez Juraj Zrinski pobjedjuje Turke kod Kaczorlaka u južnoj Madjarskoj, nedaleko Kaniže. Po hrvatskim utvrdama u Krajini zapoviedali su njemački gene-

rali, medju njima i Andrija barun Auersperg i ivanički general Stjepan Grasswein, koji se ističu osobitim izkustvom. Nadvojvoda Karlo umre 10. srpnja 1590.

U Turskoj se ističe veliki vezir Sinanpaša, koji neprestano bodri sultana na rat. Još je neugodniji za nas Hrvate bio novi (1591.) bosanski beglerbeg Hasanpaša ,koji je bio još gori od Malkočbega Osmanovića i Ferhadbega Sokolovića. Hasanpaša Pridojević bio je krvolok u pravom smislu rieči. On sprema vojsku, da udari na Bihać ili Sisak. Sisak je branio kanonik zagrebačkog kaptola Nikola Mikac, pravi junak s još dva kanonika. Hasanpaša je 1591. prvi put obsjedao Sisak s 35.000 vojnika, ali je bio odbijen.

On ponovno provaljuje u slavonsku Krajinu, dopire do Vrbovca i Božjakovine, te ih sasvim uništi. Primiče se i Zagrebu, ali ga stiže križevački kapetan kod Dubrave kraj Gradca i potuče njegove jake zalaznice. Hasanpaša osvaja Ripač kod Bihaća te se pripravlja za konačni udarac protiv Siska.

Na priedlog nadvojvode Ernesta, koji je privremeno upravljao Vojnom krajinom, hrvatski sabor donosi obširan zakon o sveobćem zemaljskom ustanku, jer je pogibao od Turaka bila sve očitija. Tim zakonom obuhvaćeni su svi gradjani bez razlike, i plemići i svećenici i redovnici. Hrvatski ban traži pomoć od nadvojvode Ernesta. Ovaj opet zahtieva, da donjo-austrijski staleži dadnu tu pomoć.

Hasanpaša se razvija u pravcu Siska te diže nasuprot Brestu, južno od Kupe, tvrdjavu, koja se kasnije prozvala Petrinjom. Ta je točka imala Hasanpaši poslužiti kao čvrsto izhodište za napadaj protiv Siska. Na 13. travnja 1592. objavljen je u Hrvatskoj obći zemaljski ustanak. Ban Tomo Erdödy kreće s kraljevskom četom na jug prema Kupi, dok se Turci nalaze preko Kupe kod Petrinje. U banovom taboru nalazi se i Auersperg sa svojim četama, a pridolaze nove čete iz slavonske krajine i iz unutrašnjih austrijskih zemalja.

Hasanpaša se sprema da zauzme Bihać te 13. lipnja stiže osobno s vojskom pred grad i zaokruži ga sa svih strana. U Bihaću je zapoviedao kranjski plemić Josip Lamberg posadom od oko 600 ljudi i to Niemaca, Uskoka i Hrvata. Bihać je tada

Juraj pl. Lenković, krajiški vojskovođa

brojio oko 5000 stanovnika, pa se posada pojačala ljudima sposobnim za oružje. Narod je uzalud tražio pomoć od generala Andrije Auersperga, zapovjednika u Karlovcu. I Karlovac je bio u opasnosti, pa je karlovački kapetan, zamjenik Auersperga, Paradeiser tražio od kranjskih staleža pomoć za Bihać, ali ti staleži nisu vjerovali u pravu opasnost.

Hasanpaša je navalio na grad Bihać s triju strana, s brda Pokoja, koji su Bišćani nazvali »Nepokoj«, pa s Kralja, sjeverno od Bihaća, i od Ribča. U Bihać je jedva mogao doprieti po koji glasonoša, a isto tako iz Bihaća. Hasanpaša odluči, da nakon Bihaća napane Slunj. Posada je u Bihaću 8 dana odbijala tursku silu. Na molbu najuglednijih bihaćkih gradjana predao se konačno Lamberg Hasanpaši nakon pregovora. Turci su ušli 19. lipnja 1592. u grad te mjesto ostrožačkog osnovali bihaćki sandžak.

Pad Bihaća prenerazio je kršćane, osobito hrvatskog bana Tomu Erdödya i njegovog brata Petra, ali i cielu Njemačku. Petar Erdödy boji se za Slunj, Juraj Paradeiser za Karlovac, ban za Brest i Sisak, a general Grasswein za slavonsku Krajinu, jer su se Turci i tamo spremali za rat. U to doba zauzeše Mletčani Karlobag.

Hasanpaša prodire od Bihaća dolinom Une prema Kupi, nastoji prikriti svoju nakanu, pozivajući u isti čas posade u Slunju i Brestu, da mu se predadu. Ban je uvidio, da Hasanpaša ide prema Sisku i da je to samo zavaravanje, te traži pomoć za Sisak. U Zagreb stiže 2000 štajerskih domobranaca, koji odlaze u Brest. Kanonik Mikac opominje iz Siska bana, da bude oprezan. Oko Karlovca i Slunja stoje jake čete hrvatskog generala Auersperga. Jedini je ban Tomo Erdödy bio podpunoma uvjeren, da predstoji bitka za Sisak. Hasanpaša je saznao, da banova i štajerska vojska oko Bresta nije složna i da štajerski kapetani ne vjeruju u borbu. Zbog toga ih odluči napasti iznenada, da najprije uništi njih pa da se onda baci na Sisak.

Do toga je došlo 19. srpnja 1592. Turska vojska prelazi most i dolazi pred Brest te udara na banske čete. Štajerske čete razviju se takodjer u boj i odbijaju navalu, ali dolazi sve više Turaka, preko 8.000 momaka. Hasanpaša jednim dielom svoje

vojske zaobidje kršćanski tabor te udari na bana i Štajerce s boka i ledja, tako da je predstojalo obkoljenje ciele kršćanske vojske. Ban Tomo Erdödy uzme u najpogibeljnijem času u svoje ruke kraljevsku zastavu pa je razvije, da ohrabri vojsku i da s njom probije neprijateljske redove. Ali to mu nije uspjelo. Ban tada pobježe preko Kupe na konju, a za njim i drugi vojnici, jer je bilo očito da je sve propalo. Pojedini odredi borili su se hrabro pa je mnogo vojnika i izginulo. Bitka je trajala samo sat i pol, a dovršena je podpunim porazom kršćanske vojske. Hasanpaša je u pravom smislu rieči razbio kršćanski tabor.

Taj je poraz kršćana kod Bresta težko djelovao na kršćansku vojsku, pa i na posadu u Sisku, koji je sada bio na redu, a s druge strane ohrabrio je tursku vojsku. Ta se pobjeda slavila u Carigradu, gdje su upriličili povorku zarobljenika. Najodličnije medju njima vozili su na tridesetak kola. Na kolima su bile 33 zaplienjene zastave i 600 odsječenih glava. Sultan je odlikovao i nagradio Hasanpašu. Njemački generali krivili su za taj poraz hrvatskog bana, a hrvatski staleži njemačke generale. Štajerski domobranci nisu bili vični ratovati s Turcima. Turci nato haraju po Turopolju pa u dvorcu Kerestincu obkole grofa Erdödya sa slabom četom konjanika. Ali se Petar Erdödy junački probije kroz turske redove.

Bitka kod Siska

Na 23. srpnja 1592. započe Hasanpaša obsadu grada i tvrdjave Siska.

Grad su branili kanonici Nikola Mihac, Blaž Gjurak i Matija Fintić. Turci su na grad udarali topovima, kad ga nisu mogli zauzeti pomoću izdaje. Izdajicu Marka, kaštelana grofova Erdödya u Hrastilnici, koji je pokušao zavesti posadu na izdaju, baciše kanonici s grada u Kupu. Mikac traži pomoć od generala Grassweina opisujući težko stajne grada, koji trpi od topova, koji su bili srušili dielove obranbenog zida, ali ističe, da će se braniti do zadnjega. Nazivljući Grassweina hrvatskim pukovnikom, moli za pomoć. Na 29. srpnja diže Hasanpaša

obsadu Siska, jer nije mogao uspjeti, ali se zaklinje, da će grad zauzeti.

U Zagrebu se skuplja velika vojska, da štiti hrvatski glavni grad od turskih navala. I Sisak je popravljen. Znalo se, da će doći do odluke, da bi nakon pada Siska došao na red i Zagreb. U Zagreb stiže markgrof Karlo Burgavski sa svojim četama i tirolskom vojskom; stižu i ugarski konjanici pod Nadaždijem i dvije carske pukovnije, talijanski dobrovoljci pod Sebastijanom Montecuculijem pa čete salzburškog nadbiskupa. Ta vojska bude smještena izmedju grada Zagreba i Save, odnosno kasnije na brežuljcima izmedju Zagreba i Susedgrada krajem studenoga 1592. Zbog silne kiše kršćanska vojska nije mogla preći Savu. Kasnije je zapao i silan snieg. Bilo je očito, da će Turci započeti novim, velikim ratom. Najnasrtljiviji je bio Hasanpaša, koji je u zadnje dvie godine popalio mnoge gradove i odveo mnoge desetke tisuća ljudi u sužanjstvo. Jedna i druga strana pripravlja se početkom 1593. za odlučnu borbu. Hasanpaša skuplja vojsku, pa se, boraveći u Kostajnici, pripravlja za treću obsadu Siska. Savom dolaze težki topovi prema Sisku. I lički sandžakbeg Ibrahim dolazi sa svojom vojskom pred grad Zrin, a zvornički sandžak-Menibeg do Kostajnice, a do Sane i Bilajskog polja Apardibeg. Na 15. VI. 1593. dolazi turska vojska pred Sisak. Gradom su zapoviedali samo kanonici Gjurak i Fintić s 300 vojnika. Fintić je pao još u prvim borbama, tako da je kanonik Blaž Gjurak vodio obranu. To je bio sjajan junak, kojemu je kasnije hrvatski sabor izdao posebnu potvrdu o njegovom junačtvu. Bio je u borbi i težko ranjen. Kršćanska je vojska oko Siska brojila 5000 konjanika i pješaka, i to banskih četa i četa zemaljskog ustanka tek 1240 momaka, zatim nešto banderija hrvatskih velmoža pa preko 2500 ljudi njemačkih četa. Ta se kršćanska vojska razvila oko Novigrada na Savi. Najprije se viećalo u šatoru Andrije Auersperga, hrvatskog velikog generala. Jedni su htjeli, da se Hasanpaša odmah napadne, a drugi da se najprije točno izvide turski postavi. Iz Siska stiže viest ,da će tvrdjava odmah pasti, ako joj se hitno ne pomogne. Nato, na priedlog bana Erdödya i generala Auersperga, krene vojska uz desni brieg Save na jug. Predhodnicu

sačinjavaju husari i pješaci pod banom Erdödyem, a iza njih idu karlovački oklopnici pod Auerspergom, njemački strielci i pješaci pa talijanske čete. Oko 1 sat popodne 22. lipnja stajale su obje protivničke vojske na polju oko Siska. Hasanpaša je razpolagao s 10.000 ljudi. Sliedećeg dana u jutro premjestio se Hasanpaša s jezgrom vojske na desnu stranu Kupe, a na lievoj strani pred Siskom ostalo je samo 2000 turskih vojnika.

U tom taboru bila je od prije jaka turska vojska, tako da je sada Hasanpaša razpolagao s 18.000 redovitih vojnika i 20.000 neredovitih četa, spahija, zaima i Vlaha. S njim su bili gotovo svi sandžaci i hrvatski i bosanski, pa čak i vučitrnski sandžak, zatim nekoliko nižih turskih vojvoda, turski zapovjednik iz Petrinje, vojvoda od Bihaća i kapetan od Gradiške. Hasanpaša opet prelazi preko Kupe kršćanima u susret, dok po njegovom nalogu čete, koje su ostale u taboru, imadu i dalje obsjedati i napadati Sisak. Smjestio se pred Siskom, tako da mu je iza ledja bila rieka Kupa, na lievoj strani Odra, a na desnoj most preko Kupe, da bi mogao tim mostom u slučaju nužde uzmaknuti u svoj tabor. Vojsku je razdielio u tri skupine.

Čim su hrvatske čete, osobito konjanici, spazile Turke, navališe svom žestinom. Turci su bili nadmoćniji pa su hrvatske čete potisnuli prema Odri. Ali Hrvatima priskoči u pomoć general Andrija Auersperg sa svojim akerbuzirima, takodjer većinom Hrvatima, koji otvoriše vatru na Turke. Turci se pokolebaju. Ulazi u borbu i Rödern sa svojim strielcima. Turci nisu mogli odoljeti i počeše uzmicati preko mosta u tabor. Ali u taj čas prokrčio je Stjepan Blagajski s karlovačkim akerbuzima put do mosta pa Turcima zapriečio daljnji bieg. U isti čas provalio je i kanonik Blaž Gjurak iz grada Siska i bacio se na Turke. Turci bijahu potisnuti i od mosta i od Siska te počeše bježati u kut, koji tvori Kupa s Odrom. Većina poskaka u Kupu, da je prepliva. Pri tom je nastala gužva i metež, pa se veći dio bjegunaca u Kupi utopio.

Taj boj na »otoku Veliku« kod grada Siska trajao je oko jedan sat, a svršio je podpunim porazom Turaka. Spasila se jedva jedna desetina od 10.000 vojske, ostalo je sve poginulo od kršćanskih četa ili se utopilo u Kupi, Savi ili Odri. U Kupi

se utopio i Hasanpaša pa sultanov sestrić Mehmedbeg od Hercegovine i nekoliko sandžabega i paša. Spasio se lički sandžak Ibrahimbeg i Rustanbeg, koji su se sklonili u Petrinju. Kad su ostali turski zapovjednici vidjeli, da je jezgra turske vojske razbijena, pobjegli su glavom bez obzira. Kršćanska je vojska zaplienila silan plien.

Ta je velika i odlučna pobjeda oduševila cieli kršćanski sviet. Papa je pohvalio bana Erdödya i Andriju Auersperga posebnim pismom. Španjolski je kralj Filip II. odlikovao Erdödya vitežkim redom Svetog Spasitelja i poslao mu zlatni lanac toga reda, urešen biserom. Ali ta je pobjeda najviše obradovala hrvatski narod. Tomo Erdödy odlučio je osvojiti i Petrinju.

Godine 1593. počeo je 14-godišnji rat s Turcima (do 1606.). Kršćanska vojska nije uspjela osvojiti Petrinju, kojoj je dolazio u pomoć Hasanbeg Sokolović s vojskom od 40.000 ljudi, nego se povukla brzo prema Zagrebu. Zalaznice su vodili Juraj Zrinski i ban Erdödy.

Turci ponovno pod Siskom – Pad Siska

Opet je Sisku i Zagrebu zaprietila opasnost. Izgleda, da krajiški generali, hrvatski ban i knezovi nisu bili složni u pitanju akcije. Bosanski paša dolazi 23. kolovoza pod Sisak, u kojem su zapoviedali kanonici Andrija Kovačić i Gašpar Grandja s posadom od 100 ljudi, dok je turska vojska brojila 60.000 momaka. Ipak su uztrajali u obrani šest dana. Na 28. kolovoza 1593. provališe Turci u grad te ga zauzeše. Poginuo je kanonik Grandja, a kanonik Kovačić je zarobljen. Turci su brzo popravili utvrde Siska. Oni su se sada spremali udariti na Zagreb. Ali to ipak nije usliedilo. U to doba zapoviedao je knez Juraj Zrinski kao vrhovni kapetan ugarskom vojskom južno od Dunava, a Nikola Palfi sjeverno od Dunava, dok je u gornjoj Ugarskoj kao vrhovni kapetan zapoviedao Krsto Teuffenbach, a nad svima je bio vrhovni zapovjednik grof Ferdinad Hardegg sa sjedištem u Gjuru.

U to vrieme dizale su se medju balkanskim narodima bune protiv Turaka. U Beogradu je zapoviedao velikom vojskom, koju je bio prikupio za odlučnu navalu na Ugarsku, veliki vezir Sinanpaša. On prodire s 200.000 ljudi u srpnju 1594. na sjever u Ugarsku, a krimski Kan s Tatarima u iztočnu Ugarsku. Brzo pada Gjur. Turci dolaze pred Komoran, koji je branio Hrvat Vuk Stančić, ali ga nisu mogli osvojiti.

U Hrvatskoj i Slavoniji vojevalo se 1594. uspješno protiv Turaka. Karlovačkim generalom bio je imenovan senjski kapetan Juraj Lenković. U Hrvatskoj se skuplja vojska sa svih strana. U Zagreb dolazi i nadvojvoda Maksimilijan te obilazi tvrde gradove. Turci izprazniše Petrinju, pošto je Lenković zauzeo Hrastovicu i počeo obsjedati petrinjsku tvrdjavu. Prije toga su Turci zapalili Petrinju. I Sisak je bio od Turaka izpražnjen. Hrastovicu Turci opet zauzeše krajem rujna 1594.

Lenković prodire do Bihaća, ali ga ne mogne zauzeti.

Krajem 1595. osnovana je petrinjska kapetanija. Petrinja je bila ponovno zauzeta od Turaka, ali su je Hrvati (pod zapovjedničtvom banskog namjestnika Ivana Draškovića) ponovno preoteli, 24. rujna 1595.

Dolazi i do pokušaja Uskoka, da ponovno osvoje Klis (1596.). To im je i uspjelo 8. travnja 1596.Ali ga Turci ponovno obkoliše. Klisu dodje u pomoć Juraj Lenković sa senjskim biskupom i uz pomoć njemačke vojske. Lenković se s većim dielom posade iz Klisa izvukao do Omiša, ostavivši pod Nikolom Albertijem manju posadu u Klisu, da u Omišu skupi vojsku za konačno oslobodjenje Klisa od turske obsade.

Dolazi i do borbe oko Kostajnice, ali Hrvatima nije uspjelo osloboditi taj tvrdi grad od Turaka. Na 19. i 20. rujna 1596. kršćanske čete, medju njima i Hrvati pod Draškovićem i Lenkovićem, podpuno poraze Turke pod Hodaverdipašom, na sličan način kao prije 3 godine Hasanpašu Pridojevića.

Izmedju godine 1597. i 1600. sele se Vlasi na veliko u hrvatske strane, u slavonsku Krajinu sve do Rovišća i oko njega.

Oni dobivaju zemljište i kod Gomirja. Herberstein nastoji stvoriti za preseljene Vlahe zasebno područje, koje ne bi podpadalo pod bansku vlast, ali na to ne pristaje hrvatski sabor, nego se pritužuje kralju.

U Senju dolazi do bune Uskoka protiv nasilnog komesara Josipa Rabate, koji je 2. veljače 1601. dao objesiti uskočke vodje kneza Martina Posedarskog i vojvodu Marka Margitića. Rabata bude ubijen 31. prosinca 1601.

XVII. STOLJEĆE - TRIDESET GODIŠNJI RAT - SLOM TURSKE SILE

Borbe kod Velike Kaniže

Početkom XVII. stoljeća prebacuje se središte borba s Turcima u Ugarsku. Hrvatska bude poštedjena, iako je i dalje bila ugrožena, sad i sa sjevera. U godini 1600. i 1601. vode se borbe za Veliku Kanižu (sjeverno od Varaždina). U toj borbi sudjeluju i hrvatske čete. Hrvatski staleži, a osobito ban Ivan Drašković, krajiški general Herberstein, knez Juraj Zrinski i Baćani shvatili su izpravno važnost te borbe i za užu Hrvatsku. Tvrdjavu Kanižu branio je nekadašnji senjski kapetan Juraj Paradeiser s posadom od oko 2000 ljudi. Kaniža je bila važna tvrdjava, ali se ipak nije mogla obraniti protiv daleko nadmoćnoj turskoj sili, a u zadnje doba bila je i zapuštena. Paradeiser je razpolagao i s hrvatskim četama pod Ivanom Kovačićem. Preko Ivana Kovačića traži on pomoć od kneza Jurja Zrinskoga, gospodara Medjimurja i tvrdog grada Čakovca, koji je bio najviše ugrožen turskim prodorom u Kanižu.

Pod zapovjedničtvom hercega Filipa Emanuela Mercoeura skuplja se jaka kraljevska vojska, u kojoj se nalazi i poznati kasniji vojskovodja 30-godišnjeg rata Ivan Tilly i drugi poznati viši zapovjednici. General Mercoeur polazi s 15.000 vojnika sa sjevera prema Kaniži. Na 6. listopada 1600. dopro je do rieke Mure. Tu mu se pridružile i jake hrvatske čete pod banom Ivanom Draškovićem, knezom Jurajem Zrinskim i Baćanijem, te kranjska vojska generala Herbersteina. Kršćanska vojska brojila je, pojačana tim četama, 25.000 ljudi. Nastupala je prema Kaniži te se razvila tik turskog logora, razstavljena od njega samo jednom šumicom. Turci su napadali snažno. Borba je trajala nekoliko dana, ali su kršćani odbili turske napadaje. Do odlučne bitke nije došlo, te kršćanska vojska nije mogla osloboditi tvrdjavu Kanižu od turskog pritiska. Turski zapovjednik Ibrahimpaša zaposjeo je sve okolne puteve i klance pa je onemogućio dovoz živeža i strjeljiva, tako da je u kršćanskoj vojsci zavladao glad. Ona je uzmakla prema Muri (13. i 14.

listopada 1.600.). Mercoeur je vješto izmakao Turcima, koji su ga nastojali obkoliti. Konačno je Paradeiser predao Kanižu Turcima uz uvjet slobodnog odlazka. (20. X.). Turci su u tvrdjavi ostavili jaku posadu pod zapovjedničtvom Terjaki Hasana. Ibrahimpaša se vraća s jednom vojskom u Beograd. Velika Kaniža postaje središte vilajeta, pod koji je spadalo više sandžaka, medju njima sigetski, šikloški, valpovački i pečujski.

Izhod bitke kod Kaniže shvaćen je na obim stranama izpravno: kod kršćana kao težki poraz, kod Turaka kao velika pobjeda. Turcima je sada i sa sjevera bio otvoren put u Hrvatsku i Štajersku. To su izkoristili krimski Tatari, koji su utvrdili gradove tog vilajeta i prodirali u susjedne kršćanske zemlje. Prietila je ponovno opasnost i Beču.

Cieli kršćanski sviet, najvažniji crkveni i svjetovni predstavnici raznih država i naroda, želio je vruće, da se Velika Kaniža ponovno osvoji. Skupila se sa svih strana vojska, papinska, toskanska, (pod zapovjedničtvom Ivana De Medicia) mantovska, španjolska, kraljevska vojska i hrvatske čete pod Ivanom Draškovićem i knezom Jurjem Zrinskim te krajiškim generalom Herbersteinom. Brojila je oko 20.000 vojnika. Četa se Jurja Zrinskoga najviše izticala. Hrvatski su kopljanici bili odjeveni i naoružani na hrvatski način. Ta se vojska 10. rujna 1601. razvila oko Kaniže. Ali kralj i car Rudolf nije htio odmah navaliti na Kanižu, nego je htio sklopiti mir. Želio je, u koliko ne dodje do mira, zauzeti Stolni Biograd. U pomoć Turcima dolazi novi veliki vezir Džemidži Hasan s 50.000 ljudi. Kršćanska vojska pod Mercoeurom brojila je samo 20.000 ljudi. Uzprkos toga ona je 15. listopada potukla Turke. Palo je nekoliko turskih vojvoda, medju njima i budimski beglerbeg Muratpaša. Ta nedaća dovela je do pobune janjičara u vojsci velikog vezira, koji se zbog toga morao povratiti u Srbiju. Ali Kanižu kršćani nisu mogli osvojiti.

U ratovanju u Ugarskoj sudjeluju i Hrvati, ali u glavnom brane ostatke svoje domovine.

Početkom XVII. stoljeća dolazi u Erdelju do težkih nemira i ustanaka protiv kralja i cara. Nakon smrti Sigismunda Batorija dolazi za erdeljskog kneza Stjepan Bočkaj. On diže u Ugar-

skoj i Erdelju ustanak te nastoji i Hrvate prisiliti, da pristanu uz njega. Ali hrvatsko-slavonski staleži pripremili su se za najodlučniji odpor. Tu se ističe ban Ivan Drašković, koji je ne samo nastojao iztriebiti ustaše, pristaše Bočkaja u Hrvatskoj, već i prešao s jakim četama u Ugarsku. Njemu su se pridružili Franjo Baćani i knez Nikola Zrinski mladji. Dolazi do sukoba kod Körmenda s Bočkajevim vojvodom Nemethom. Hrvati hametom potukoše Nemetha. Bečki je dvor priznao, da je baš Hrvatima uspjelo osujetiti Bočkajeva nastojanja te ga prisiliti na izmirenje. Hrvati u to doba igraju važnu ulogu kao vjerni pristaše kralja. Ban ponovno dobiva svoju staru vlast. Hrvatski sabor traži, da on bude na čelu kraljevstva i krajine od Drave do Jadranskog mora.

Na 23. lipnja 1606. sklopljen je sa Stjepanom Bočkajem bečki mir. Dolazi i do važnog mira s Turcima na ušću Žitve u Dunav 11. studenoga 1606. Oba su mira bili vrlo važni događjaji.

U to doba hrvatski staleži, koji ne popuštaju u svojim zahtjevima, na čelu s hrvatskim banom Ivanom Draškovićem upućuju kralju zahtjev, da se banska vlast uzdigne do prijašnje moći, da se Hrvatskoj pridruži i ciela hrvatska krajina od Drave do mora, da hrvatskim četama zapoviedaju samo Hrvati kao vrhovni zapovjednici, vrhovni kapetani i generali.

Razdoblje 30-godišnjeg rata

U početku XVII. stoljeća nastavlja se borba s Turcima, osobito u Ugarskoj. Turci nastoje izkoristiti svoje sjajne pozicije u jugozapadnoj i srednjoj Mađarskoj te svoje savezničtvo ili barem uzko prijateljstvo s erdeljskim vojvodama, koji su im i dalje izravno podređeni. Oni drže u rukama u jugozapadnoj Mađarskoj tvrđavu Veliku Kanižu i cieli odsjek oko nje. U njihovim je rukama i Budim. Time je probijena ciela obranbena crta Dunava. Turci ugrožavaju i sjevernu Mađarsku te izravno priete Beču. U opasnosti je Komoran i Gjur, koji također pada u njihove ruke. Ne dostaje im jedino još posjed pojedinih važnih točaka srednje Mađarske.

Hrvatska je početkom XVII. stoljeća pod slabim turskim pritiskom. Turci su naišli na najžilaviji odpor »ostatka ostataka« na suženim granicama, oko kojih se brani srdce Hrvatske, na Uni i Kupi, pa do morske granice i na iztočnoj granici sadašnje Hrvatske oko Koprivnice i Križevaca do Drave. Hrvatska je s dviju strana obuhvaćena, s juga i s iztoka. Turci je nadkriliše i sa sjevera, kad su zauzeli Veliku Kanižu. Sva je sreća bila, da je sjeverozapadna granica Hrvatske bila otvorena. Time je uzpostavljena trajna veza sa Kranjskom i Štajerskom, s unutrašnjo-austrijskim zemljama, koje sudjeluju u obrani uže Hrvatske, braneći time i svoje granice i svoje gradove. Na sjeveru Hrvatsku štite tvrdi gradovi Varaždin grad grofova Erdödija, Čakovec i Zrin, jake kule moćnih knezova Zrinskih, koji su u XVI. stoljeću zastupani od Nikole Šubića Zrinskog, a u XVII. stoljeću od Nikole Šubića Zrinskog ml. I brojni drugi članovi te obitelji bili su prvi među privima branitelji i vojnički vođe Hrvatske, pa su se kao takvi izticali i kao vjerni pristaše kraljeve stranke, ne dopuštajući nikad ni najmanju sumnju u svoju vjernost. Oni su izpravno shvatili potrebu oslona na sjeverozapad, na njemačke kraljeve i staleže. Nisu htjeli ni čuti za šurovanje s Turcima, našto su ih navađale pristaše erdeljske stranke. Uz obitelj Zrinski ističu se i druge naše visoke plemićke obitelji, koje sudjeluju u obrani kraljevstva od Turaka.

Već je XVI. stoljeće u znaku previranja i stranačkih borba u njemačkom carstvu. Razdoblje od 1618. do 1648. smatra se tragičnim dobom. Ono ulazi u svjetsku poviest kao 30-godišnji rat. Nastaju vjerski ratovi, koji su isto tako kao i drugi ideološki ratovi bolni i težki.

I hrvatske čete sudjelovale su u 30-godišnjem ratu, ali ni jedan visoki vojskovođa nije bio Hrvat. Hrvata je bilo u stepenu pukovnika, pa i zapovjednika brigade, kao što je bio naš Juraj Zrinski. Hrvatske čete predvođene su od znamenitih njemačkih vojskovođa, među kojima se ističu grof Holck, a najviše grof Isolani, odnosno glavni vojskovođa Tilly, Piccolomini, Johann pl. Werth i drugi.

U XVII. stoljeću Hrvatska je imala svoju Vojnu krajinu, u kojoj služi gotovo cieli hrvatski narod, osim malenog diela Hrvatske oko srca zemlje. Inače je u ostalim zemljama carevine vladao sustav dobrovoljnog novačenja. U vojsku su stupali vojnici kao neke vrsti plaćenici. Glavne vrsti oružja bile su i u tom ratu pješačtvo i konjaničtvo, koje se dieli u težko i lako. Hrvati velikim dielom služe u lakom konjaničtvu, dok njemačke i češke čete sačinjavaju težko konjaničtvo. Lako konjaničtvo oboružano je kopljem. Težki konjanici nastupaju kao oklopnici, sa štitom, težkim kopljem i palašom, težkim mačem. Pješačtvo se dieli u mušketire, koji su naoružani lakom puškom, i akerbuzire s težkom puškom. Postoje i »pikeniri«, s lakim kopljem. Kürasiri na glavi nose oklop, a imaju težki pištolj i težki mač. Inače lako konjaničtvo nosi i akerbuzu uz hladno oružje. Tako je bio oboružan najveći dio hrvatskih četa. Postojalo je i topničtvo s težkim i lakim topovima. Topnici se nazivaju i constableri, t. j. oni topnici, koji ravnaju topom. Postojala je i komora, (»Tross«), koja je često svojom glomaznošću sprječavala brzo kretanje. Hrvatske su se čete izticale svojim brzim manevriranjem, one su prodirale pred jezgrom vojske, izviđale neprijatelja, upadale u bokove, pa čak u leđa te duboko u neprijateljsko zaleđe, gdje su razarale važne uređaje, palile neprijateljska skladišta i opet se povlačile.

Uzroci 30-godišnjeg rata

Kao kod svakog velikog sukoba tako možemo i u 30-godišnjem ratu razlikovati vanjske uzroke, izravne, koji su doveli do rata, i dublje nutrašnje uzroke, koji stoje iza njega. I u prvom svjetskom ratu bilo je tako, i u drugom pa tako i u 30-godišnjem ratu.

Vanjski izravni uzrok 30-godišnjeg rata bio je vrlo zanimljiv. Do rata dolazi zapravo radi Češke, koja je u njemačkom carstvu igrala važnu ulogu kao izborna kneževina, kao izborni glas. Važnost područja Češke proizlazi baš iz 30-godišnjeg rata. Mi vidimo, da kraljevina Češka igra najodlučniju ulogu kao središnji prostor njemačkog carstva, po svojem položaju i po

svojoj snazi i bogatstvu priradnih vrela, koja su već onda davala zemlji svoje posebno obilježje bogatog, jedinstveno skladnog gospodarskcg prostora. Osim toga već se onda očitovala politička snaga te zemlje, oko koje su se kupile i susjedne pokrajine: Moravska, Šlezka i Lužica, sve ujedinjene nekim posebnim osjećajem skupne pripadnosti, kao jedan politički blok. Toj snazi Češkog kraljevstva pridonielo je mnogo, da se tada nije znalo i nije toliko marilo za narodnosna načela. Na jednoj strani i to glavnoj i odlučujućoj bili su staleži, plemići i velikaši, dakle glavni čimbenici političkog razvoja, bez obzira, da li su oni bili Česi ili Niemci, to se nije mnogo razlikovalo. Na drugoj strani bio je narod, široki slojevi seljačtva, koje se ali već onda u Češkoj izticalo svojom naprednošću, iako je i tamo vladao kao u cieloj Europi feudalni sustav, dakle kmetstvo. A uz seljačtvo i još više od njega, iako malobrojnije igralo je nuzgrednu ulogu i sve drugo pučanstvo osobito maloobrtnici. Veću ulogu igralo je građanstvo slobodnih gradova, od kojih su mnogi kao skupnost došli do važnosti i do odlučujućeg glasa i na političkom polju. Više nego u drugim zemljama razvijao se već tada u Češkoj stanoviti separatistički pokret, koji je u sebi skrivao klice budućeg narodnosnog razvoja. Taj je istina bio na vjerskoj bazi, iztičemo husitski čisto češki pokret, koji je već prije ovog razdoblja zadavao moćnim vladarima rimskog carstva njemačke narodnosti brige. Češka je već onda privlačila k sebi, kao neko središte političke i vjersko-društvovne samostalnosti, susjedne zemlje. I u njoj se razmahao vjerski pokret, koji se kasnije baš u njoj najprije stišao.

Česi kao cjelina, t. j. tadašnji politički staleži nastoje nadovezati na svoju prošlost, nastoje naglasiti svoja politička prava samostalnosti i nezavisnosti, iako nikome nije dolazila niti misao, da se sasvim odtrgne od ustanove moćnog njemačkog carstva, koje je onda bilo jednako osjećaju pripadnosti srednje Europe u jedan blok. Ali unutar toga carstva tražili su i Česi odnosno češko kraljevstvo održanje svoje političke slobode, koja se najviše odrazila u pravcu posebnog češkog vrhovničtva, a to se opet duboko zrcalilo u pravu slobodnog izbora češkog kralja odnosno češkog kneza izbornika.

Vanjski uzrok 30-godišnjem ratu vuče svoje korienje iz onog teškog i tragičnog spora, koji je nastao u kući Habsburg, između dva brata, cara Rudolfa i kralja kasnijeg cara Matije. Taj spor je svakako jedinstven u kući Habsburg i tragičan po svojem obliku i po svojim posljedicama. Zapravo je on glavni vanjski uzrok, izravni razlog 30-godišnjem ratu. Česi odnosno politički staleži češkog kraljevstva bune se i skidaju cara Rudolfa sa svojeg kraljevskog priestolja, izabiru njegovog brata Habsburgovca Matiju za svog kralja. Upliću se u taj spor i drugi Habsburgovci Ferdinand II. i onaj surovi zovu ga čak i razbojnički nadvojvoda Leopold. Utječe u taj spor i najmoćniji, najpametniji, najjači, ali i najlukaviji od njemačkih knezova izbornika, veliki diplomata pritom bezobziran, vojvoda Maksimilijan od Bavarske, glavar odnosno predsjednik Katoličke Lige, koji inače nije bio previše sklon Habsburgovcima ali je i iz svojih posebnih interesa i kao najmoćniji njemački knez izbornik vidio pred sobom jasno i važnost sačuvanja dostojanstva i moći, makar samo prividne, ustanove rimskog carstva njemačke narodnosti, te se upleo u spor s Česima, sa njihovim novo izabranim slabim kraljem Friedrichom V. falačkim, da osujeti lom jedinstva njemačkog carstva, koje je njemu sigurno lebdilo kao neka daleka vizija, koja će se konačno oživotvoriti.

Ona čudna težka scena na praškom dvorcu, 23. svibnja 1618. kad su s prozora, po starom češkom običaju, bačeni u 24 metra duboki ponor izpod kraljevskog grada, tadašnji članovi češkog državnog vieća, Vilim Slavata i Jaroslav pl. Martinic bila je vanjski znak pobune ujedinjenih čeških staleža Niemaca i Čeha, — svi su oni bili jedno — i oni u stranci carevoj, i oni koji su se protiv cara pobunili, mnogi od njih iz osobnih razloga, tako uvriеđeni osjetljivi grof Matija Heinrich Thurn, čisti Niemac, pripadnici i zastupnici češkog kraljevstva. I u tom sporu nalazimo i na jednoj i na drugoj strani Čeha i Niemaca, a vidimo razcjep čak i u pojedinim obiteljima. Jedni su uz jednu, a drugi su uz drugu stranu. Tako u već tada moćnoj češkoj obitelji knezova Lopkovic, od kojih je jedan

Dietpold bio član državnog vieća, koje je držalo s carem, a drugi u protivnom taboru.

Nakon smrti cara i kralja Matije, 1619., stvorili su češki staleži, da bi si osigurali pomoć Protestantske Unije, prebrzi zaključak, kojim su svrgli Ferdinanda sa priestolja češkog kraljevstva, na koje je on postavljen po svom bratu caru Matiji. Dolazi do izbora kneza izbornika Friedricha V. falačkog tog nesretnog kratkotrajnog češkog kralja. To je bio vanjski izravni uzrok 30-godišnjeg rata, jer sada nastupa u korist njemačkog cara Katolička Liga pod vodstvom vojvode Maksimilijana od Bavarske. Dolazi do 30 godišnjeg rata, koji je u stvari već bio prije započeo vjerskim nemirima i sporovima diljem cielog njemačkog carstva, zbijanjem katolika u Katoličku Ligu, a protestanata u Protestantsku Uniju.

Nutrašnji duboki uzrok 30-godišnjeg rata vodi svoje klice sa družtvovnog, ovaj puta vjerskog polja, jer se cieli družtvovni život tada u glavnom na vjerski način odrazivao.

Protestantizam u Madjarskoj, osobito u Sedmogradskoj, duh koji je počeo vladati u protestantskim zemljama, pa konačno slabost središnje vlasti njemačkog cara, sve jača moć Švedske i pristajanje njemačkih protestantskih knezova uz nju, pa lukava francuzka diplomacija, koja je imala pred očima samo interes Francuzke, osobito s obzirom na područja oko Rajne, dovodi do sve težeg sukoba unutar njemačkog carstva i oko njegovih rubova. Češka je svakako igrala i kao ratno područje u tom ratu važnu ulogu. Zanimljivo je moramo naglasiti, da se već tada prigodom izbora Friedricha V. falačkog za kralja češkog, pokazala želja jednog diela čeških staleža da Češka postane republika, a svakako je jedan dio staleža već onda htio da prekine s Habsburgovcima, da time najjače izrazi svoje pravo nezavisnosti, pravo izbora vladara po svojoj volji. Reakcija u habsburškim zemljama, dovela je do reakcije u Češkoj, dovela je do reakcije u cieloj Njemačkoj, dovela je do uplitanja drugih moćnih zemalja, koje su išle za tim, da to stanje izkoriste. U prvom redu Švedska Gustava Adolfa Velikog, u drugom Francuzka moćnog kancelara Richelieua vode sve odlučnije borbe, koje su konačno završile na

štetu Niemstva kao cjeline. Jer stradala je jedinstvena Njemačka, koja je izgubila svoje najvažnije područje na Rajni, glavni dio Alzaške i Lotaringije pa čak i dio Falačke. Francuzi dobivaju kao neke mostobrane na desnoj obali Rajne. Ojačala je Švedska, koja dobiva stanovita područja u Pomoranskoj u Sjev. Njemačkoj, nastaju i druge promjene u Njemačkom carstvu, iako se na oko štite prava njemačkog cara. Vestfalski mir sklopljen u Osnabrücku 6. kolovoza 1648. između Švedske, njemačkog cara i protestantskih staleža carstva i u Münsteru 17. rujna sa Francuzima pretečom je versailleskog mira. U mnogom su isto tako težki za Njemačku kao što je bio taj mir. U 30-godišnjem ratu najjače se očitovala nesređenost njemačkog naroda i slabost njemačkog carstva, koje je onda bilo daleko od jedinstvenosti, dalje nego ikada. Možda je to bilo potrebno, da njemački narod otvori oči, da se stvore duhovni temelji toga jedinstva, koji tada još nisu postojali. Svakako je njemački narod u tom ratu prolio potoke krvi u borbi za svoje buduće jedinstvo, za koje su se najviše zalagali protestantski dielovi njemačkog naroda. To je doba bilo tragično, možda najbolnije doba čovječanstva. Ono se izticalo fanatizmom, koji je u mnogom sličio fanatizmu križarskih vojna. Iz lokalnog sukoba razvio se sukob ciele srednje Europe međusobno, u kojoj se borio jedan protiv drugoga, svi proti svima, da se konačno razvije u sukob ciele kontinentalne Europe. Mi vidimo sukob vjerskih i filozofskih ideja. Nastaju nove družtvovne zamisli. Ali svuda se osjeća i surovost ratničkog života. Ratnici su u to doba samo ratnici, oni dielom služe samo za novac, postoji mogućnost da pojedine ratničke skupine mienjaju gospodare, ali bilo je i velikih vojskovođa, koji su sve dali u vjernoj službi svomu gospodaru. Najteže je rat snosilo pučanstvo, seljačtvo i građanstvo, koje je više trpilo nego borci na fronti, jer su potonji bili u boljem položaju, bili su zaštićeni svojim oružjem, a gradovi i sela bili su većim dielom nezaštićeni, prepušteni na milost i nemilost osvajačima i napadačima. Hrvatski narod stajao je u glavnom postrance, nije izravno utjecao na taj rat. Hrvatski narod dao je u tom ratu također mnogo žrtava, ovaj put zbilja sasvim za tuđe probitke. Jer našem

narodu bilo je sasvim svejedno, tko vlada u tim zemljama, dali protestanti ili katolici. Naš je narod živio svojim težkim životom nakon krvavog XVI. stoljeća, koje je pokosilo polovicu našeg naroda, koje ga je osiromašilo i bacilo u nazad možda, za stoljeća. Ipak nije mu bilo suđeno, da i stvarno ostane po strance od tog rata. I on je morao krvariti i te kako se žrtvovati daleko od svoje domovine za interese pojedinih dinastija.

Hrvatski narod smatra to razdoblje 30-godišnjeg rata razdobljem svoje poviesti, u kojoj je on bio samo pomoćni narod, pomoćna vojska u pravom smislu rieči za tuđe probitke. On u tome ratu ne nastupa u jedinstvenim velikim vojničkim hrvatskim jedinicama i sastavima. Većim dielom vode ga strani častnici, osobito vojskovođe, koji se istina kite nazivom »hrvatshih generala«, ali koji su bili i po rođenju i po odgoju strani našem narodu. Naš narod je bio samo pomoćno oružje, kao neki mač u ruci tuđinca. Istina nastupaju i naši častnici ali samo do čina pukovnika, iztiču se i naši hrvatski knezovi Zrinski, ugledni članovi te naše najodličnije obitelji. Ali oni nastupaju samo kao vjerni podanici svoga kralja, da mu pomognu u njegovim najtežim časovima nadajući se možda nagradi za svoj narod, boljoj budućnosti naše zemlje, ali mjesto nagrade došlo je i opet razočaranje.

30-godišnji rat značio je za Europu, u prvom redu za srednju Europu teško previranje i grupiranje.

Hrvati u 30-godišnjem ratu ulaze u borbu s najboljom tadašnjom vojskom Europe, sa švedskom, koju je stvorio veliki vojskovođa, švedski kralj Gustav Adolf i vojskama raznih njemačkih knezova, protiv kojih se borio car Ferdinand II. i njegovi nasljednici. Hrvati služe pod tadašnjim glavnim austrijskim vojskovođom Wallensteinom, hercogom od Friedlanda, koji se nazivao i grof Waldstein. On je Hrvate poznavao još iz t. zv. uskočkog rata s mletačkom republikom. Hrvati su bili Wallensteinove najmilije čete. Kod njih je prevladala u odori crvena boja. Wallenstein je svakom prigodom nastojao skupiti čim više hrvatskih četa. Hrvati su bili osobito vješti u navalnom ratu. Oni u tom ratu nastupaju pod svojim zapovjednicima Jurajom knezom Zrinskim i pukovnikom Oreho-

vačkim. Među njihovim častnicima izticali su se Nikola Saradecki, Nikola Forgač, Luka Hrastovački i još neki kao pukovnici, pa Marko Mirković, Ivan Paraminski i Petar Rajković kao viši častnici, ali njihov najmiliji i najslavniji vojskovođa bio je pukovnik, a kasnije general Isolani, pa slavni carski vojskovođa Johann von Werth. Njih su smatrali »hrvatskim generalima«. Osim toga vode Hrvate, kao što smo rekli, konjanički general grof Holck, talijanski knez Colaldo, a među častnicima nalazimo i Draškovića, Petrovića, Konjskog, Mrnjavčića i druge.

Ferdinand II. i sam preko carskih povjerenika moli hrvatski sabor, sakupljen u Šemovcu 27. listopada 1620., da mu pomogne u borbi protiv erdeljskog kneza Bethlena. Graničari se nisu mogli upotriebiti u tu svrhu, jer su se nalazili u pokretu prema štajerskoj granici. Ali to je sporedna uloga u tadašnjoj vojni. Glavna je njihova zadaća bila doprinositi čim više borbi protiv protestantskog saveza, »Unije«, čiji je glavni vojskovođa bio Grof Petar Ernest Mannsfeld, koji je zadavao mnogo jada caru i kralju.

Hrvati sudjeluju u prvom desetljeću 30-godišnjeg rata pod generalima Boucquoiom i Dampierrom u vojni u Češkoj, tako u bitci kod Zablatha, u južnoj Češkoj (1619.), gdje je Boucqoi baš pomoću hrvatskih konjanika hametom potukao Mannsfelda. Ta je vojna bila težka, jer je erdeljski knez Gabor Bethlen ugrozio pozadinu carske vojske. U carskoj bavarskoj vojsci, koja je u 1620. godini nastupala u Češkoj protiv češkog »zimskog kralja«, Friedricha Falačkog, sudjeluju i hrvatske čete. Sigurno i u bitci kod Praga, u kojoj je Friedrichova vojska sasvim poražena. To proizlazi iz tadašnjeg povjestnog djela »Theatrum europaeum«, gdje se spominje, da su Hrvati i mađarski konjanici sačinjavali konjanjičku predstražu bavarskog vojvode Maksimilijana i Tillyja. Nema sumnje, da su hrvatske čete sudjelovale i u bitci na Bieloj Gori kod Praga, tako tragičnoj za nesretnog kralja Friedricha.

Uz protestantsku stranku u Njemačkoj pristao je i danski kralj Kristian IV., a uz carsku vojsku bavarski vojvoda, nje-

mački knezovi izbornici na Rajni, pa i Španjolci, čija je bila Holandija.

Početkom tridesetih godina XVII. stoljeća prodire Tilly u gornju Falačku. Protivnički vojskovođa grof Mannsfeld pokušao je uzmicati niz Rajnu. Hrvati se već tada bore na Rajni, a hrvatske čete nalazimo i u borbi protiv Bethlena u Ugarskoj pod generalom Dampierrom.

God. 1622. pozivlje hrvatski sabor plemiće, da stupe sa svojim četama u carsku vojsku. Tu se osobito ističe ban grof Juraj Zrinski. Iste godine ističu se Hrvati pod Isolanijem i pod Tillyjem opet u borbama u Njemačkoj. Dolazi do bitke kod Wimpfena, u kojoj sudjeluju i Hrvati, pa kod Höchsta izpod Frankfurta. Hrvati obsjedaju kalvinski grad Heidelberg, koji hrabro brani holandijski general Van der Merven. Carske čete nisu uspjele slomiti njegov odpor. Odlučiše Hrvati, koji su na konjima preplivali Neckar, provalili u predgrađe, pa onda i u sam Heidelberg. Oni slomiše odpor neprijateljske vojske u gradu te otvoriše puteve carskoj vojsci.

Wallenstein skuplja veliku vojsku i opet se u njoj 1623. nalaze i Hrvati. Dolazi do borbe s grofom Mannsfeldom na obalama Laabe i do bitke kod mostobrana oko grada Dessau. I tu su se iztakli Hrvati iznenadnim jurišima na jezgru neprijateljske vojske. Oni su u prvim redovima i smetaju neprijatelju u bokovima. Radilo se o hrvatskim novacima, koji su prije kratkog vremena bili unovačeni od Wallensteinovih komesara.

Na 27. lipnja 1625. Wallenstein je imenovao grofa Isolanija pukovnikom hrvatske konjaničke pukovnije. Hrvati ulaze u Eger (Cheb) u Češkoj. Isolani pojačava svoju pukovniju s 1500 Hrvata. Njemu se priključuju 1626. grof Juraj Zrinski i Franjo Orehoci. Zrinski s dvie hrvatske pukovnije, a Orehoci (Orehovački) sa jednom. U četama Zrinskog služe kao zapovjednici satnija i viših jedinica Hrvati: Vuk Bakač, Grga Dovolić, Ladislav Nikolić i drugi, a u pukovniji pukovnika Orehovačkog, Ladislav i Gašpar Orehovački, Ivan Patačić i drugi. Pukovnije Jurja Zrinskog sastojale su se od međimurskih Hrvata, a pukovnija Orehovačkog od momčadi iz krajeva oko

Zagreba. Hrvatske čete prolaze preko zapadne Mađarske i preko Beča na sjeverno bojište.

Wallenstein 1626. razpolaže s pet hrvatskih pukovnija, većinom konjanika. Najslavniji viši zapovjednik u to doba bio je Juraj grof Zrinski. On se nije uviek najbolje slagao s Wallensteinom. Izgleda kao da je naš Zrinski bio vojnički bolje izobražen pa se nije uviek zadovoljavao s Wallensteinovim dispozicijama. Hrvatske čete sudjeluju koncem 1626. u borbi u Mađarskoj kod Waga i Galgocza protiv Gabora Bethlena, pa zatim kod Nagy Oroszija.

U borbi protiv Bethlena i Turaka, koji su Bethlenu pomagali, ističu se krajem 1626. Hrvati pod zapovjednikom pukovnikom Schlickom. Hrvatski zapovjednik dviju pukovnija Juraj Zrinski umro je zagonetno 18. XII. 1626. u dobi od 28 godina u Požunu. Mislilo se, da ga je Wallenstein dao otrovati, ali ta predpostavka nije ničim dokazana. Svakako je umro naglo. Dok se jedne hrvatske čete bore u to doba u Mađarskoj, druge se bore pod Tillyjem u Njemačkoj. Hrvate vodi u to doba i pukovnik Desfour, i to dvije pukovnije, koje sudjeluju u jurišu na grad Göttingen pa se odlikuju pri osvajanju grada. Hrvatsko konjaništvo pod Desfourom tuče kod sela Luttera na Barenbergu u bitci, koja je trajala tri dana, dansko konjaništvo. Hrvati kroz Hrvatsku progone grofa Mannsfelda, koji je, nakon što je Gabor Bethlen zaključio s carem posebni mir, pokušao probiti se u mletačke krajeve, preko Bosne i Like, ali nije dospio dalje od Rakovice, gdje je i umro. Hrvati sudjeluju s Wallensteinom i u borbama u Mecklenburgu. Oni ulaze u gradove Wismar i Rostock, dolaze na otok Rügen te sudjeluju kod obsade tvrđave Stralsund.

Nakon pada kneza Wallensteina ostaju hrvatske čete vjerne caru, te se dalje bore pod Isolanijem i drugim zapovjednicima protiv Šveđana, a osobito u Brandenburgu i kod Frankfurta. One sudjeluju u bitci pred Magdeburgom, taj put pod zapovjedništvom slavnog konjaničkog generala Pappenheima (8. ožujka 1631.). Hrvati preplivaše na konjima Laabu i prodrieše u Magdeburg kroz ribarsko predgradje te pridonesoše najviše pobjedi, slično kao i kod zauzeća grada Heidelberga.

Jedna od najvažnijih bitaka 30-godišnjeg rata bila je bitka kod Breitenfelda — Podelwitza, u kojoj sudjeluju i Hrvati i to u sastavu konjanika grofa Holcka i pukovnika Wingerskog. Posebno nastupa Isolanieva hrvatska pukovnija. Hrvati nastupaju i pod Tillyjem na lievom krilu. Tu se je borila na desnom krilu pukovnija Saradetzkog i Forgača pod zapovjedničtvom generala Fürstenberga (4. rujna 1631.). Carsko konjaničtvo progonilo je razbijene Sase. U njegovom sklopu je i hrvatsko konjaničtvo pod Saradeckim i Palantom. Hrvati su upravo pregazili sasko pješačtvo i zarobili zastavu jedne pukovnije »Starschedel zu Fuss«, a zatim drugu sasku pukovnije »Klitzing zu Fuss«. Tu su se Hrvati osobito iztakli. Oni sudjeluju u toj borbi, koja je trajala preko 40 minuta, tako dugo dok nije sasko pješačtvo počelo uzmicati sve do Leipziga. Bitka se nastavila poslije podne. Švedani napadaju Tillyjevo lievo krilo; zamalo da sam Tilly nije poginuo. Tillyeva je vojska bila zapravo pobieđena, ali ni neprijatelj se nije usudio izkoristiti tu pobjedu. Hrvati su uzprkos pobjede protivnika nad Tillyjem zarobili mnogo saskih zastava.

Gustav Adolf sliedi Tillyja, koji se povlači prema Braunschweigu, te osvaja znatna područja, koja su bila pod carevom vlašću.

U zimskom logoru Tillyjeve vojske kod Fulde nalaze se i Hrvati pod Isolanijem i grofom Holckom te druge hrvatske čete. S Tillyjem oni kreću u pomoć würzburškom biskupu i prvi stižu u Würzburg.

Hrvati sudjeluju i u borbama u Lužici pod generalom Tiefenbachom, te prilaze čak Dresdenu.

U bitci kod Praga 5. studenog 1631. nalaze se Hrvati pod zapovjedničtvom generala Gallasa, kako to Schiller ističe u svojem velikom djelu. Hrvati sudjeluju i u ugušivanju seljačkog ustanka u pokrajini, »ob der Ems«.

God. 1632. imao je sin Ferdinanda II., Ferdinand III. preuzeti zapovjedničtvo ciele vojske, pošto je Wallenstein odpušten, a vojskovođa Tilly pao, ali nije razpolagao s dovoljno iskustva. Hrvati sudjeluju i kod velike bitke kod Lützena god. 1632. Car Ferdinand II. morao je ponovno pozvati Wallensteina

na vrhovno zapovjedničtvo, jer nije imao drugog vojskovođe. Wallenstein je skupio jaku vojsku, a grof Lodovico Isolani prikupio je još 6000 Hrvata. U svibnju 1632. novačili su po hrvatskoj krajini vojnike za Wallensteina bojnik Gašpar Starešinić i pukovnik Daniel Beigott. Wallenstein je 5. svibnja 1632. zauzeo Prag. Hrvati pod Isolanijem i grofom Hockom prodiru u Sasku, čak do Dresdena. Sjedinjene carsko-bavarske snage sastojale su se tada od 60.000 vojnika. Gustav Adolf nalazio se u utvrđenom taboru pred Nürnbergom, a pored rieke Regnitza nalazio se Wallensteinov tabor. Kod Neumarkta sudjelovalo je nekoliko eskadrona hrvatskih vojnika u velikom mimohodu, koji je priredio Wallenstein.

Kod Nürnberga nije došlo do bitke. Hrvati prelaze preko rieke Laabe u pravcu Torgaua. Wallenstein zaposjeda grad Leipzig. Hrvatske čete sprječavaju spoj Sasa i Šveđana oko Weissenfelsa. Pappenheim se razvija oko grada Halle-a. Wallenstein razpolaže s 10.000 konjanika, među kojima su Hrvati bili osobito opasni. Gustav Adolf napušta 5. studenoga 1632. svoj logor kod Naumburga te napreduje prema Weissenfelsu. Prelazi riečicu Rippach. Vode se jedino okršaji s hrvatskim četama, koje su švedskog kralja imale zadržati na obali Rippacha. Hrvati su tu izgubili jednu zastavu sa oznakom carskog orla. Inače su polazili u borbu sa znakom Fortune. Wallenstein se naslanja svojim desnim krilom na Lützen, desno izvan Lützena osiguravali su bok Hrvati, a bilo ih je i na krajnjem lievom krilu. U toj bitci sudjeluju Hrvati pod Isolanijem s 20 konjaničkih satnija. Nekoliko satnija nalazi se i pod zapovjedničtvom Holcka. Isolanijevi Hrvati bili su razdieljeni u dvie skupine, na desnom krilu nalazilo se 10, a na lievom 28 hrvatskih četa. Gustav Adolf nalazio se kod svoje predhodnice na desnom krilu. Wallenstein šalje na lievo neprijateljsko krilo, kojim je zapoviedao weimarski vojvoda Bernhard, hrvatske konjanike, da izvedu svoju »arkebuzadu«.

Borba se počima na desnom švedskom krilu tek kasnije. Wallensteinovo se lievo krilo neprestano pojačava, stigao je i Pappenheim sa svojim dragunima. Prije toga navalili su težki finski i švedski konjanički eskadroni na lake hrvatske

čete, na carskom lievom krilu, i potisnuli Hrvate. Švedani zatim navaljuju na sredinu Wallensteinove vojske, ali je nisu mogli probiti. I lievo Wallensteinovo krilo baca Švedane, koji su bili već iznemogli. Pappenheim je tu bio glavni činbenik, ali je i sam poginuo u boju. Gustav Adolf preuzima u odlučnom času zapovjedničtvo svoje pukovnije Smaaland te prelazi s težkom mukom cestu u marškoloni, da se sukobi sa Pappenheimovim kürasirima.

Pukovniju napadaju Pappenheimovi kürasiri. Gustav Adolf bi ranjen u ruku. Konj mu pobjegne, a dok je on za njim trčao, sliedio ga je carski pukovnik von Falkenberg, koji ga je konačno pištoljem ubio, ne znajući da je to sam Gustav Adolf. Mislilo se, a i sada se još misli, da su Hrvati u borbi ubili kralja Gustava Adolfa, ali je to konačno opovrgnuto.

Hrvati sudjeluju snažno i dalje u bitci kod Lützena. Švedska vojska počima nakon smrti Gustava Adolfa kolebati, ali se ipak brzo skupi i odolieva navalama carske vojske. Švedsko desno krilo bilo je pogotovo težko načeto, a ni lievo nije bilo sasvim u redu. Na tom krilu zapalili su carevci mjesto Lützen, a zatim se povukli pred položaj svojih bitnica na brežuljku s vetrenjačama. Knez Bernhard Weimarski napreduje prema brežuljku, ali se morao doskora povući pred snažnom topovskom vatrom neprijatelja. U tom času stiže Pappenheim sa svojim konjanicima na desno krilo nasuprot švedskom lievom. Ciela se švedska vojska stane povlačiti. Izgleda, da su Hrvati časovito odlučili bitkom. Oni pod zapovjedničtvom grofa Forgača prodiru silnim naletom na švedsko lievo krilo. Uspiju se probiti između dviju bojnih linija na švedsku komoru i prtljagu. Drugi švedski bojni red bude odvojen od prvoga. Njemački konjanici u sklopu švedske vojske počimaju uzmicati. Hrvati zamalo da nisu zarobili cielu kraljevu prtljagu. Njihova ataka uspjela je podpunoma. To svjedoče i švedska vrela, koja govore o dvjema velikim hrvatskim skupinama, koje su se probile kroz švedsko desno krilo, uz veliku buku i silan nalet. Hrvati, izgleda, nisu znali, koji su metež kod neprijatelja prouzročili, a bila je i magla.

Švedani skupljaju jaka pojačanja protiv Forgača i bacaju se na Hrvate, koji su pretrpjeli znatne gubitke. Izgleda, da su se Hrvati sukobili sa švedskom pukovnijom »Uslar«. Hrvati su se konačno morali povući zbog velike nadmoći neprijatelja. Gubitci Hrvata bili su toliki, da nisu pod Forgačem više sudjelovali na desnom krilu u borbi.

Dok jedni govore, da su Švedani pobiedili u toj bitci, drugi misle, da to nije bila prava pobjeda, iako se je Wallenstein morao povući na Leipzig, navodno u najvećem neredu. I mnogi su hrvatski častnici pali, ili su ranjeni u toj bitci, među njima i »general Hrvata« pukovnik Isolani.

Hrvati su u toj bitci sudjelovali i u skupini grofa Holcka te su kao zalaznica zaštićivali povlačenje Wallensteina. Oni su dobili zadaću, da sa svojim konjima prevezu težke topove, ali im to nije uspjelo. U tu svrhu upotrebljeno je 10 hrvatskih konjaničkih četa (corneta). Hrvati su konačno s Wallensteinom napustili Leipzig.

Sliedeće godine, 1633., nakon što je koncem 1632. Leipzig bio od carevaca napušten, izvršio je grof Holck ponovno svoj pohod na Leipzig. U tom podhvatu sudjelovale su i dvije pukovnije Hrvata i jedna mađarska pukovnija, koja se većinom sastojala od Hrvata. Grof Holck je sa svojim Hrvatima za četiri dana stigao čak iz Cheba do Leipziga. Hrvatske su čete prve napale grad. Na 7. kolovoza 1633. pokušale su prodrieti kroz gradska vrata, ali nisu uspjele. Sliedećih dana stigla je jaka skupina podmaršala baruna Hatzfelda iz Grimme pred Leipzig. I tu je bilo nekoliko hrvatskih satnija. Nakon što je grad bombardiran, ušao je Holck u grad, ali nije zauzeo tvrđavu. Grad je opljačkan, ali se ne govori, da su Hrvati sudjelovali u toj pljački.

Mi vidimo, da su u tim važnim bitkama sudjelovale mnoge hrvatske čete pod raznim zapovjednicima. Nakon bitke kod Lützena bio je Wallenstein pasivan pa se sa svojim hrvatskim četama povukao u Češku. Počelo se sumnjati u njegovu vjernost.

U borbu ulazi jaka španjolska vojska, koja je već boravila u Bavarskoj pod zapovjedničtvom kardinala-infanta. Već

se iz toga vidjelo, da je Wallensteinova zviezda počela tamniti. On se pripravljao i na najgore. Izdaje zapoviedi za slučaj, da ga opozovu. Šalje svoje čete sve do obala Baltičkog mora. Među tim jedinicama bilo je i hrvatskih četa.

Tragične noći, 25. veljače, kad je Wallenstein umoren u Chebu, nalazile su se u logoru pred gradom i tri hrvatske pukovnije pod zapovjedničtvom Isolanija. Hrvati su bili vjerni caru, te su se nakon Wallensteinove pogibije odmah priklonili novom zapovjedniku carske vojske, generalu Gallasu. Skupljala se nova jaka vojska. U toj vojsci, kojom je zapoviedao Gallas, navodno su bile 184 hrvatske satnije. Satnije su tada imale najveće brojčano stanje 80 do 100 momaka.

Na 7. rujna 1634. dolazi do bitke kod Nördlingena. U njoj sudjeluju Hrvati pod zapovjedničtvom Isolanija i Johanna von Wertha. I tu se oni ističu silnim napadajem na lievo švedsko krilo, koje je stajalo na jednoj ključnoj točci, na uzvisini, te Švođane potjeraše u bieg. Hrvati su se u toku 30-godišnjeg rata proslavili najviše u bitci kod Nördlingena. I u hrvatskoj granici slavila se uviek godišnjica na tu bitku.

Iza te bitke Hrvati progone Švođane. Isolani osvaja razne njemačke gradove kao Salzungen i Meinungen, Mergentheim i Rottenburg. Tada je Isolani imenovan grofom.

Hrvati sudjeluju i u kasnijoj Vojni na Rajni sa 40 satnija, u kojima su služili i Mađari i Poljaci, te prolaze kroz kneževinu Hessen i grofoviju Ysenburg-Büdingen. Oni prolaze tim krajevima po prvi put pod vodstvom generalmajora von Ossa, te dolaze u Andernach, a kasnije se u listopadu 1634. opet vraćaju istim krajevima. Oni se bore u godini 1634. i 1635. kod Görlitza i Chemnitza i s Hessencima. Tu se ističe hrvatski pukovnik Blašković, koji je poginuo u Hessenu prigodom borbe, i njegov drug, pukovnik Rajković.

Protestantski savez pojačava se i s francuzkom vojskom. Dolazi do operacija na Rajni. Hrvati se bore pod Gallasom i kod Metza, prodiru daleko u Burgundiju, u unutrašnjost Francuzke. Oni nastupaju pod grofom Isolanijem čak u Holandiji i Piccardiji te su se osobito iztakli pod generalom Werthom i na Sommi, a dolaze kao predstraže čak u Pariz, do St. Denisa.

Kukuljević misli, da se tada (1636.) pod generalom Gallasom u Francuzkom nalazilo 10 hrvatskih pukovnija, kojima su zapoviedali Isolani i Batyani. U Burgundiji bore se tri najbolje hrvatske pukovnije pod pukovnicima Forgačom, Korpusom i Menhardom te se sukobljuju s Francuzima kod Koblenza. God. 1638. Hrvati se bore i protiv kardinala La Valetta, u isti čas i protiv Švedana i Hessenaca. Njih nalazimo na Rajni kod Breisacha i kod tvrđave Rheinfelden. Hrvati se nalaze i u samoj tvrđavi Breisach, u koju oni, dok je bila obsjednuta, dovoze hranu i bore se na guerilski način oko tvrđave. Vidimo ih 1639. pod Isolanijem u Saskoj. Godinu dana kasnije umro je »general Hrvata« Isolani u Beču u svojoj 56. godini. Nakon njegove smrti dolaze Hrvati u sklop vojske slavnog generala Piccolominija.

Tih godina po prvi put se (1641.) spominje u 30-godišnjem ratu ime hrvatskog bana Nikole Zrinskog, koji Beču nudi pomoć.

I u bitci kod Wiedericha-Breitenfelda (2. bitka kod Breitenfelda 20. listopada) nalazimo hrvatske čete. One nastupaju i u progonu Švedana kod Seehausena kao laki konjanici. U samoj bitci sudjeluju oni na lievom krilu pod Buchheimom, ali ih ima i na desnom krilu. U toj bitci poražena je carska vojska. Izgleda, da su Hrvati u bitci sudjelovali samo u početku, kod izviđanja.

Nakon toga poraza povukla se carska vojska u Češku, u tabor kod grada Plznja. Tom prilikom kažnjene su nekoje pukovnije, koje su bile skrivile taj poraz svojim slabim držanjem. Među tim pukovnijama nije bilo hrvatskih.

Tih godina, 1642. i 1643., ponovno se protiv cara digao erdeljski knez Juraj Rakoczy. Car treba vojnika . . . Hrvatski ban Nikola Zrinski polazi sam sa 3000 konjanika u pomoć caru protiv Švedana. Švedani su se naime nastojali spojiti sa Rakoczyjem te prodiru kroz Češku i Moravsku pravcem sjeverozapadne Mađarske, gdje je operirao Rakoczy. Hrvatske se čete bore oko klanca Jablunke. U ratu sa Rakoczyjem i Švedanima sudjeluju i hrvatske čete senjskog kapetanata, koje su odprem-

ljene na ugarsku frontu. Nakon mira s Rakoczyjem vraća se Zrinski u domovinu.

U zadnjem razdoblju 30-godišnjeg rata sudjeluju u borbi naši narodni knezovi grof Nikola i Petar Zrinski u iztočnoj Njemačkoj, Češkoj i Moravskoj. Oni se u svim tim borbama ističu svojim junačtvom i svojom vojničkom vještinom. Nikola Zrinski priključio se sa svojim konjanicima 1646. banskoj hrvatskoj vojsci, koja je bila pod zapovjedničtvom bana Ivana Draškovića, te se bori protiv Švedana, a kasnije s generalom Buchheimom protiv Rakoczyja. Car Ferdinand III. odlikovao je Nikolu Zrinskog za njegove zasluge time, što ga je imenovao generalom svih hrvatskih četa. Taj je naslov prije imao i Isolani, ali nije bio podieljen Piccolominiju, koji je preuzeo zapovjedničtvo od Isolanija. U našim se vrelima spominje, da je Nikola Zrinski pred carem Ferdinandom III. izveo 1646. mimohod sa svojim četama, koje su bile odjevene u osobito sjajne odore. God. 1647. dolazi na češko bojište i grof Petar Zrinski, mladić orijaške snage i divovske jakosti, kako to ističe Rattkay. Petar Zrinski priključuje se carskoj vojsci sa 6 hrvatskih satnija u taboru kod Budjejovica. On je u to doba bio imenovan kapetanom žumberačkih Uskoka. U borbama se ističe velikim junačtvom. Njegovi Hrvati spašavaju i samoga cara prigodom iznenadnog napadaja Švedana na tabor kod Budjejovica. Petar Zrinski premjestio se sa carskim taborom iz Budjejovica u Plzenj. S njim su bili i Juraj grof Frankopan, sin Vukov, kanonik Juraj Rattkay i drugi velikaši. Petar Zrinski bio je podređen vrhovnom zapovjedničtvu generala von Wertha. On dolazi pred tvrđavu Erfurt te zaštićuje carsku vojsku, koja je tuda prolazila, od švedske posade.

Tu su Hrvati pod Jurajem Rattkajem i Stjepanom Bogdanićem odbijali neprijatelja kroz nekoliko sati te mu zapriečili prodor oko obkopa. Hrvati se tu bore protiv generala Wrangela, koji je nastojao uzmaći preko Westfalena i Lüneburga, da se sjedini s Fracuzima, kojima je zapoviedao glasoviti maršal Turenne. S Turennom su se Hrvati već često borili oko Rajne, a bili su i u sklopu vojske generala grofa Montecucculija.

Pri kraju 30-godišnjeg rata Hrvati sudjeluju opet pod vodstvom Johanna von Wertha u borbama oko granica Bavarske. Koncem godine 1647. Hrvati su se proslavili u Bavarskoj pod generalom Werthom u borbi sa sjedinjenom bavarskom i švedskom vojskom. Hrvati jednom prilikom zarobiše i brata generala Wrangela i tri švedska pukovnika. Junačtvo Hrvata nije koristilo carskoj vojsci. Wrangel i Turenne pređoše rieku Lech i preplaviše cielu Bavarsku švedskim i francuzkim četama. Položaj carske vojske postaje na svim bojištima sve teži. Švedski general Königsmark dolazi sa svojom letećom vojskom pred Prag, zauzme i predgrađe Praga, ali Praga nije mogao osvojiti. Prag je uztrajao. Njemu su u pomoć došle i hrvatske čete pod generalom Goltzom. Švedska se vojska napokon povlači u svoja zimska prebivališta. Konačno je u Osnabrücku i Münsteru zaključen mir. Taj je mir bio za njemačke zemlje vrlo težak. Smatraju ga u mnogočem sličnim kasnijem versailleskom miru.

U tom ratu Hrvati postadoše poznati cieloj Europi kao junaci i dobri vojnici. Oni ostaviše mnoge uspomene u raznim zemljama, kojima su prošli, osobito u Češkoj, sjevero-iztočnoj i zapadnoj Njemačkoj. Čak i u Francuzkoj i Nizozemskoj.

Mnogi njemački knezovi zanimali su se za Hrvate i nastojali ih privući u svoje službe kao t. zv. »hrvatske garde« ili »hrvatske dvorske straže«. Saski izborni knez Johann Georg II. osnovao je na primjer 1656. u Dresdenu posebni vojnički odjel »Kurfürstliche Kroaten Leibcompagnie zu Ross«. Johann Georg II. borio se u 30-godišnjem ratu u zajednici s braćom Zrinski pa je upoznao hrvatske vojničke vrline. Ti hrvatski »gardisti» ostaju na saskom dvoru sve do godine 1680., do smrti Johanna Georga II. Poslije njegove smrti dolaze privremeno u tvrđavu Zwickau, odakle su kasnije odpušteni.

Hrvati se proslaviše po cieloj Europi.

Nakon 30-godišnjeg rata

U toku XVII. stoljeća proslavio se Nikola Šubić Zrinski ml., ban hrvatski, ne samo u 30-godišnjem ratu, već i kasnije

i tokom mnogih godina u borbama s Turcima. On se ističe u borbama u jugozapadnoj Mađarskoj oko Kaniže. On sudjeluje i u akcijama na jugu Hrvatske. Smatra se jednodušno najboljim vojskovođom. Ciene ga i Austrijanci i Mađari. U to se doba počima osjećati slabljenje Turske. Ali ona još razpolaže izvanrednim pozicijama u srednjoj i zapadnoj Mađarskoj, odakle cilja na Beč. U to je doba glavni austro-ugarski vojskovođa knez Montecucculi. On dolazi u sukob s našim Nikolom Šubićem Zrinskim. Nikola Zrinski ml. bio je poznat kao energičan, bezobziran napadač. Kao takvog poznavali su ga i cienili i Turci. Zapravo su ga se i bojali. Nazivlju ga »željeznim klinom«. Montecucculi je bio oprezniji, oklievao je u velikim odlukama. Nije znao izkoristiti svojih uspjeha. Nikola Zrinski htio je pod svaku cienu, da se brani njegov grad Zrin u Međimurju, ali se protivio Montecucculi, pa je odredio, da se grad napusti.

Car je sredinom XVII. stoljeća bio u neprilici zbog stalnog spora s Rakoczijem, koji je šurovao sa svim carevim neprijateljima. Nakon Murata IV. stupa na tursko priestolje Mohamed IV. Dok je živio veliki vezir Muhamed Ćuprilić, bio je poštovan mir između cara i sultana. Ali njegov nasljednik Ahmed Ćuprilić ulazi u rat s carem zbog Sedmogradske. Car skuplja veliku vojsku, koju vodi Montecucculi, dok hrvatsku i mađarsku vojsku skuplja oko svoga Zrin-grada hrvatski ban Nikola Zrinski, koji je ujedno bio i ugarski generalissimus. Dolazi do bitke kod Lewentza, u gornjoj Mađarskoj, pa kasnije do velike bitke kod samostana sv. Gottharda, nedaleko Körmenda, u kojoj su sudjelovale i hrvatske čete i vitezovi svih zapadnoeuropskih država (1. kolovoza 1664.). Ta je bitka dovršena pobjedom carske vojske, ali Montecucculi nije izkoristio ni tu pobjedu. Dolazi do vašvarskog mira, bolje rekavši primirja na 20 godina.

Turska se sila u Mađarskoj još držala, ali pobjedom kod sv. Gottharda dolazi do preokreta.

U Mađarskoj dolazi do daljnjih borba pod vodstvom Emericha Tekelia. Tu se ističe Jelena, kćerka Petra Zrinskog, udovica Franje Rakoczija, koja se nakon smrti svoga prvog muža

udala za Emericha Tekelia. Ona brani svoj tvrdi grad Munkacz protiv carske vojske.

Tvrđava Munkacz predala se konačno 1688. carevcima.

U obsadi Beča (1683.) sudjeluju i Hrvati, među inim i sa dvie konjaničke pukovnije, koje su se ovdje osobito iztakle.

Oslobođenje Hrvatske i Slavonije od Turaka

Nakon turskog poraza pred Bečom počima slom turske sile. Zajedno s carskim vojskama, koje su redom zauzimale važna turska uporišta u Mađarskoj, tako na primjer 1686. jurišem Peštu, u čemu sudjeluje i mladi princ Eugen Savojski u stožeru markgrofa Ludviga Badenskoga, počima i u Slavoniji i u Lici neobičnim oduševljenjem borba protiv Turaka, ona žilava, podzemna borba cielog naroda tih zaposjednutih hrvatskih područja. U Lici vodi ustanak Marko Mesić od Mušaluka, bivši župnik Brinja, a u Slavoniji fra Luka Ibrišimović. I krajiške čete pritiskuju Turke sve jače na svim granicama.

Na 6. rujna 1688. bude na juriš zauzet Beograd pod vodstvom bavarskog izbornog kneza i markgrofa Ljudevita Badenskoga, kojemu je bio dodieljen i prinz Eugen Savojski.

Muhameda IV. nasliedio je njegov brat Sulejman III., a velikim vezirom bio je Mustafa Ćuprilić. Turci 1689. pokušavaju sklopiti mir, ali im to nije uspjelo. Ludvig Badenski osvaja Siget pa Niš, a zatim i Vidin. God. 1690. zauzima Mustafa Ćuprilić ponovno Niš, zatim Smederevo, a kasnije i Beograd, te potiskuje kršćansku vojsku preko Dunava i Save. Turska se vojska zatim vraća u Carigrad.

Na 29. kolovoza 1691. dolazi do bitke kod Slankamena između Turaka pod Mustafom Ćuprilićem i carevaca pod markgrofom Ljudevitom Badenskim. Tu je pobjeda carevaca bila podpuna. Nastavlja se borba u Slavoniji i Lici; krajiška vojska i ustanici potiskuju Turke. Ciela Slavonija i iztočni Sriem budu očišćeni i oslobođeni od Turaka, a isto tako i Lika. Na 11. rujna 1697. izvojevao je princ Eugen Savojski veliku pobjedu kod Sente, koja se može smatrati najodlučnijom pobjedom nad

Turcima. Ona je dovela do konačnog protjerivanja Turaka iz ciele Mađarske. Na 26. siečnja 1699. bio je sklopljen mir u Sriemskim Karlovcima. Turska prestaje biti europska velevlast u pravom smislu rieči. Ciela Hrvatska i Slavonija, Mađarska i Sedmogradska budu ustupljene caru. Turci zadržaše samo tvrdi grad Temešvar.

Princ Eugen Savojski i Hrvati

Konac XVII. stoljeća donio je hrvatskom narodu oslobodjenje od turskoga robstva, donio mu je podpuni preokret, Slavonija i Sriem bivaju očišćeni od Turaka, a isto tako Lika i Krbava te carske čete prodiru i u Bosnu. Ciela krajina ustaje uz njih. Brojni naši dobrovoljci sudjeluju u velikim podhvatima carske vojske, gone Osmanlije preko hrvatskih granica. Tu se ističu i narodni junaci Fra Luka Ibrišimović u Požegi i Marko Mesić od Mušaluka u Lici.

I opet je slučaj ovaj put u obliku sudbine dao podunavskoj monarhiji, velikom carstvu, u osobi »sjajnog viteza« princa Eugena Savojskog, jednog od najvećih vojskovodja. No i druga dva vojskovodje, kojima je razpolagala monarhija u tom razdoblju: margrof Ljudevit Badenski i vojvoda, knez-izbornik Maksimilijan Emanuel od Bavarske bili su na daleko poznati. Oba ta vojskovodje bili su u rodu sa mladim savojskim knezom.

Turci na Kahlenbergu, Turci pred Bečom! To je bila težka viest, koja je uzbudila cielu Europu. U borbu za Beč ulazi mladi princ Eugen, 20-godišnji odvjetak jedne od najstarijih i najslavnijih kuća Carignana, u rodu sa svim vladarskim kućama, francuzki knez, sin grofa od Soissonsa, u rodu sa Habsburgovcima, potomak španjolskog kralja Filipa II., velikog cara Karla V., cara Maksimilijana I., u rodu sa Burgundskom kneževskom kućom i sa slavnom kneževskom kućom Medici, u rodu i sa Sforzom i Doriom i Scaligerima, pravi sjeverni talijanski Condottiere, u čijim je žilama tekla i krv Arpadovića, pa čak i Rurika, velikih ruskih knezova. Sinteza krvi

svih vladajućih dinastija Europe! Kao takav on je najbolje razumio bit europske misli. To se osjećalo i u njegovim strategijskim zamislima i u njegovoj političkoj koncepciji, kojom je išao za velikim carstvom, za zbijanjem Europe ili barem njezinih dielova i stvaranjem jednog velikog imperija, u kojem bi svi narodi imali biti sretni.

God. 1686. ističe se princ Eugen u obsadi Pešte, tu on vodi najsmionije jahače, svoje Dragonere. Mladi 23-godišnji pukovnik! Pri obsadi Beča 1683. po prvi put upoznaje princ Eugen, mladić, ali već onda vojnik u pravom smislu rieči, hrvatske konjaničke pukovnije, koje su se toliko iztakle u toj sudbonosnoj i sretnoj vojni. U god. 1689. zapovieda princ Eugen već general-pukovnik, u rajnškoj vojni protiv Ljudevita XIV. i hrvatskim četama i isto tako i u talijanskoj vojni, ponovno godine 1696., kao vojskovodja.

U onoj u analima poviesti posebno iztaknutoj velikoj pobjedi carske vojske kod Sente, 15. rujna 1697. nalaze se brojne hrvatske čete, opet i konjanici, u prvom borbenom redu. One doživljuju taj odlučni dogadjaj, u kojem je 20.000 Turaka poginulo, 10.000 potjerano u rieku Tisu, palo 5 vezira i 13 paša. Hrvati već onda osjećaju genij princa Eugena, koji je sultana Mustafu iznenadio kod Sente i hametom potukao, svojim skladnim i vještim operacijama obuhvata i zaokruživanja.

Hrvati sudjeluju pod princom Eugenom i u ratu za španjolskog Habsburgovca Karla II., koji je umro u studenom 1700. Nakon smrti Karla II. proglašuje kralj Ludvig XIV. svoga unuka Filipa Anžuvinca kraljem ogromnog, nepreglednog kontinentalnog i prekomorskog španjolskog nasljedstva, koje je car Karlo V. ostavio svom sinu Filipu II. U tom carstvu sunce nije zalazilo. S Karlom II. izumrla je španjolska loza Habsburgovaca. Francuzke i carske vojske nastupaju u borbu, izbio je španjolski nasljedni rat. Dolazi do borbe kod Rivolia, gdje sudjeluju i Hrvati. Tu izvršuje princ Eugen onaj čudesni pokret mimo svih tadašnjih operativnih običaja, prelazi kao Hanibal preko gorja, preko Alpa, preko popravljenih puteva, te dolazi u ledja i u bok Francuza. Ludvig XIV. je iznenadjen, njegov

vojskovodja Catinat, iako je bio po snagama jači, bude pojedinačno tučen te svrgnut od svog kralja. Princ Eugen tuče i generala Villeroy i opet prepadom. I hrvatske čete, naši krajišnici sudjeluju u toj borbi. Dolazi do zaokruživanja Mantove. Princ Eugen sam spominje u svojim izvještajima caru svoje »Crobathen-akcije«, konjaničke atake, koje su mu donijele uspjehe. Hrvati sudjeluju i u borbi kod Luzarre. Princ Eugen sudjeluje i u borbi u gornjoj Italiji, javlja se u borbi protiv Bavaraca, čiji se izborni knez Maksimilijan odvojio od carevaca, te mu sprječava sjedinjenje s francuzkim generalom Vendomom u gornjoj Italiji.

Hrvati se bore pod princom Eugenom Savojskim u savezu sa Englezima, koje predvodi vojvoda od Malborougha protiv izvanrednog francuzkog maršala Villarsa. Princ Eugen se pokazuje kao majstor strategije uništavanja.

Austrijanci i Englezi, saveznici, princ Eugen i hercog od Malborougha, prijatelji, vode daljnje operacije protiv bavarsko-francuzke vojske, koju vode maršal Tallard, Marsin i knez izbornik Maksimilijan Emanuel Bavarski. Dolazi do bitke kod Höchsstädta, 16. kolovoza 1704., koja je bila odlučna. Protivnici su potučeni podpunoma. Bavarska je ponovno u rukama Anglo-austrijanaca.

Dne 7. rujna 1707. vodi se bitka kod Turina, ona čudesna bitka s preokrenutom frontom. U njoj sudjeluju i hrvatski krajišnici. I opet se vode borbe u Nizozemskoj.

Nakon smrti cara Josipa I. izabran je u listopadu 1711. Karlo VI. za cara. U Englezkoj je svrgnut početkom 1713. Malborough. Godine 1713. sklopljen je izmedju Velike Britanije i Francuzke mir u Utrechtu. Englezka dobiva od Francuzke Hutson Bai, Novu Škotsku, Novi Foundland u Sjevernoj Americi, a u Španjolskoj Gibraltar, Minorcu i trgovačke povlastice u Zapadnoj Indiji. Godine 1712. u svibnju baš pred Cambraiom uzkraćuju Englezi princu Eugenu oružanu pomoć. Princ Eugen smatra to izdajom.

Vodi se daljnja borba sa Francuzkom protiv savjeta princa Eugena. Taj trinaestgodišnji težki rat završava 1714. mirom

u Rastattu. Francuzi su zadržali Strassbourg i Landau. Ali Francuzka je u glavnom izbačena iz svojeg prevlastnog položaja u Europi. Austrija je postala europska velevlast.

Sada se okreće car na savjet Eugena prema iztoku, prema Turskoj. God. 1716. sklapa se savez s Mletcima. Kod Petrovaradina na Dunavu dolazi do bitke s Turcima. 70.000 cesarevaca bori se sa 150.000 Turaka, koje predvodi veliki vezir Damad Ali. Ipak se princ Eugen usudio upustiti u bitku, koja svršava s velikom pobjedom. Turci su podpuno potučeni, razbijeni. I sam veliki vezir pao je na bojnom polju. Osvojen je Temešvar. Predstoji još borba za Beograd. Do te dolazi godine 1717. Turci razpolažu u Beogradu sa 30.000 vojnika, ali u Jedrenu stoji sa 150.000 vojnika veliki vezir Halilpaša. Austrijska vojska broji 100.000 ljudi. Eugen prelazi preko ratnog mosta Dunav te se razvija pred Beogradom. Tamo nastaje ona stara austrijska ratnička pjesma »O princu Eugenu, sjajnom vitezu«. U Eugenovoj vojsci bore se i hrvatske čete. I Hrvati se nalaze u logoru pred Beogradom. I krajišnici i dobrovoljci. Za Beograd, koji je princ Eugen zaokružio, dolazi do sudbonosne bitke. Jaka turska vojska iz Jedrena zaokružila je 1. kolovoza 1717. austrijsku vojsku oko Beograda. Položaj je bio težak, sredina carske vojske bila je ugrožena. Osobnim ulogom princa Eugena dolazi ipak do podpune pobjede. Beograd se predaje. To je bila najodlučnija pobjeda, koja je dovela do Požarevačkog mira (1718.) Austrija dobiva od Turske sve bivše austrijske zemlje i sjevernu Srbiju. Austrijanci ostaju u Beogradu 20 godina.

Princ Eugen je mnogo cienio Hrvate, i pojedine naše iztaknute ličnosti i naše čete. On je prijateljevao sa Ivanom grofom Draškovićem, našim banom. Osobito je cienio našeg bana Ivana Pallfya ab Erdöda, koji je kao general vodio vojnu i u Madjarskoj protiv madjarskih ustanika, protiv Jurja Rakoczya, unuka Jelene Zrinske. Pod njim su se Hrvati borili i s Turcima. General Adam grof Drašković vodi Hrvate u borbu protiv Turaka u odsjeku Turske Hrvatske, u kojoj nije osobito uspio. Princ Eugen je mnogo cienio tri hrvatska visoka častnika, tri brata Maksimilijana, Ernesta i Antuna Petraša, od kojih se iztakao

osobito Maksimilijan, dubokim prodorom u Bosnu prema Sarajevu. Maksimilijan Petraš dobiva nadimak sriemski vojvoda zbog svojih velikih uspjeha u organizaciji obrane Sriema.

Razdoblje princa Eugena bilo je i za Hrvate odlučno važno. Princ je Eugen ostao u dubokoj i častnoj uspomeni našeg naroda.

HRVATSKA VOJNA GRANICA

Hrvatska vojna granica

Naša vojna granica i naši graničari odigrali su u našoj ratnoj poviesti osobitu i sjajnu ratnu ulogu te su u glavnom pridonieli zaštiti granica, ostatka nekoć slavne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, žrtvujući se za domovinu kroz stoljeća svi redom, bez obzira na starost i mladost. Oni su ujedno time izvršili svoju dužnost prema Europi, koja je u toku XVI. i sliedećih stoljeća bila teško ugrožena od Osmanlija. To su Hrvatima koji su većim svojim dielom bili baš u okviru vojne granice, na toj težkoj straži, priznavali i pape i carevi i kraljevi i svi narodi Europe.

Sada, kad se narodi ciene po junačtvu i ratničkoj vriednosti, hrvatski se narod pogotovo diči tom žrtvom, koju su u krvi i u materialnom dobru dali naši pređi. Te žrtve bile su u borbama s Turcima tolike, da su se odrazile na cjelokupnom životu hrvatskog naroda pa se on nije mogao brojčano onako razviti kao drugi narodi, razmjerno prema površini područja, na kojem je živio, i prema drugim uvjetima. Hrvatski narod ostao je zbog tih stalnih borba s Turcima daleko izpod onog brojčanog razvoja, koji bi bio dostigao, da se ti gubitci nisu stalno množili kroz puna dva stoljeća, a i u trećem t. j. XIX. stoljeću. Hrvatski je narod u XVI. stoljeću izgubio vjerojatno daleko više od polovice svoga pučanstva, bilo u borbama bilo prigodom turskog nadiranja preko naših zemalja, bilo izseljivanjem u sjevernije krajeve, u Mađarsku, u Sloveniju, pa čak i u Moravsku. Osim toga na njegovo područje doselila su se neka plemena iz susjednih zemalja, u prvom redu Vlasi. Ali hrvatski je narod, osobito onaj njegov dio duž granica južne Hrvatske, pa naravski i onaj dio u Bosni i Hercegovini te u sjevernoj Dalmaciji pretrpio i materijalne i kulturne štete zbog stalnog ratovanja i ratne pripreme. Logično je, da se ni prirad ni poljodjelstvo ni uljudba nisu mogli onako razvijati kao u drugim zemljama, dok je Osmanlija stajao na granicama i upa-

dao u naša područja te palio i rušio po našim zemljama. Sjevernije su se zemlje mogle mirnije razvijati i ustaliti, dok smo mi držali stražu u dalekom predprostoru, pred njihovim granicama. Osim toga onaj dio naroda, koji je u Slavoniji, u dielovima Hrvatske i sjeverne Dalmacije skoro 200 godina, a u Bosni i Hercegovini skoro 400 godina stajao pod turskom vlašću, imao je i sasvim drugi vladajući sustav, koji je daleko zaostajao iza europskih vladajućih sustava. Tako je naš narod svojim ulogom, na straži protiv Turaka, stradao ne samo po svojim krvnim žrtvama, već i u materialnom i kulturnom dobru. To se mora imati pred očima, kad se prosuđuje kulturni i materialni razvoj Hrvata i uzpoređuje s razvojem drugih europskih naroda. To se mora uzimati u obzir. Nije naša krivnja, da smo razmjerno siromašni u materialnim dobrima, da nismo mogli naš prirad i naše poljodjelstvo do sada onako organizirati, kao što su to učinili drugi narodi, da nismo do sada bili kadri izkoristiti svoja nadzemna i podzemna dobra i po njima se obogatiti. To nam naprotiv ostali europski narodi upisuju u dobro, koje govori za nas. Zbog toga od njih očekujemo i dobivamo pomoći i priznanja. S pravom dakle ističemo svoje krvne i materialne žrtve, koje smo podnieli u korist ne samo svoju, već i cielog europskog prosviećenog Zapada.

Naša vojnička granica bila je, osobito s političkog stanovišta, možda i teret za nas, jer naš narod nije bio podpuno ujedinjen u okviru jedne jedinstvene uprave. Ali ta nam je naša vojna granica ostavila mnogo dobra. Pomoću nje stvorio se kod nas duh, koji nije bio samo ratnički već i stvaralački. U vojnoj granici počela se nakon XVI. stoljeća razvijati sve urednija uprava, koja je pokazivala na svim područjima sve veći napredak, i da nije bilo stalnih žrtava, on bi se još više osjetio. Ali rad je morao prestajati, kad je vojna dužnost zvala pod oružje, a to je bilo vrlo često. Graničari su tako rekavši radili pod oružjem, s puškom na ramenu. Oni nisu davali stražu samo oko svojih čardaka, nisu se borili samo oko svojih granica i u zemlji, nego su i protiv krajiškog sustava ubacivani u borbe i izvan zemlje, u svim ratovima XVII., XVIII. i XIX. stoljeća, na svim europskim bojištima. Hrvatski narod

dao je daleko veće brojčane i materialne žrtve, nego ostali narodi iza 30-godišnjeg i 7-godišnjeg rata, iza Napoleonskih ratova i ostalih, koji su sliedili.

Vojna je granica ustanova, koja je nastajala postepeno nakon bitke na Kosovu polju (15. VI. 1389.), nakon pada Carigrada (1453.), nakon osvojenja Jajca i smaknuća zadnjeg bosanskog kralja Tomaševića (1463.). Jajce je istina ponovno osvojeno u prosincu 1463., da konačno opet padne u turske ruke (1532.). Od propasti bosanskog kraljevstva (1463.) za sliedećih 20 godina prelazi preko 200.000 bjegunaca u naše krajeve preko Save. U krajeve, koje su oni napustili, sele se iz sjeverne Makedonije tamošnji žitelji, zapravo Vlasi, koji pomažu Turcima u borbama kao neredovite čete, Martolozi. Već 1493., pa osobito na Duhove 1496. upadaju Turci u naše krajeve. Godine 1496. deset tisuća Turaka u tri kolone provaljuje čak u južnu Sloveniju. U tom razdoblju oni su pohodili i Žumberak te umorili tisuće i tisuće zarobljenika, sinova našeg naroda.

Već prije izbora Ferdinanda I. Habsburgovca pokazuju se početci vojne granice. Hrvatski staleži uvidili su potrebu stvaranja neke vrsti graničnog bedema za obranu kraljevine od Turaka. Bitka na Krbavskom polju 1493. doniela je našem narodu težke posljedice. Postepeno odpadaju od nas, zauzeti po Turcima, jugozapadni krajevi Like i Krbave. Naši su staleži pomoću unutrašnjo-austrijskih zemaljskih gospodara i saveza počeli na prelazu 15. i 16. stoljeća osnivati posebne, u glavnom još neredovite, granične zaštitne odrede, miliciju, osobito u Lici i Krbavi, koja je dobila ime »desertum primum«, prva pustinja. U tom pojasu ostali su cieli krajevi napušteni, kao prave pustinje.

Godine 1523. stoji Hrvatska i Vendska (slavonska) granica pod upravom donjo-austrijskih zemaljskih gospodara i staleža, koji pridonose veći dio troškova za uzdržavanje vojnice i graničnih uređaja. Oni obskrbljuju oružana skladišta u Varaždinu, Koprivnici, Križevcima, Ivaniću i Zagrebu i strjeljivom i hranom, a iz tih skladišta naoružavaju se naši graničari.

Kao zapovjednik vojne granice fungirao je jedan general-pukovnik, na čiji su se znak morali svi za oružje sposobni graničari od 18. godine dalje skupljati na određenim mjestima. Oni bi sa sobom poveli svoje konje, dok su oružje dobili od države. Graničnim odjelima zapoviedali bi vojvode i vođe, koji bi se osobito uspješno služili uhodama i izviđačima, koji su dojavljivali turske ratne priprave. Već onda je svaka pukovnija granične vojnice imala oko 70 do 90 graničnih čardaka, koji su bili jedan od drugog udaljeni na puškomet. Već onda počimale su se ustrojavati stanice za kontumaciju i karantenu radi pogibli zaraze kugom i kolerom, koja je gotovo uviek harala u krajevima, gdje su Turci vladali. Posebni znakovi za uzbunu, na visokim prutovima vezani kupovi siena i slame, zapaljeni u času pogibli, obavještavali bi narod, da se približavaju Turci.

Vojna granica bila je ustanova svoje vrsti. Ona je i danas uzor za organizaciju zaštite granica. I u doba starih Rimljana i Germana postojale su slične ustanove, »limesi«, a i Turci su duž svojih granica ustrojavali posebnu zaštitu te bi tim graničarima kao protučinidbu za njihove usluge dali zemljišta. I u Švedskoj je bilo slično. Ali nigdje se ta ustanova nije razvila u tom totalitarnom obliku kao kod nas. Totalitarnim ga nazivamo zato, jer je u granici sve služilo u prvom redu vojnoj svrsi. U vojnoj granici nastao je i rastao posebni ratnički sviet sa svojim čisto ratničkim obilježjima. Narod se ponosio svojom pripadnošću vojnoj granici. Graničari su bili više nego oni susjedni seljaci, kmetovi, kasnije »paori«. Graničar je slobodnjak i više nego slobodnjak, vojnik, koji služi caru i nikome drugome. Zato se graničari nisu bunili protiv te ustanove, niti su tražili njezino ukidanje. Protiv te granice ustajali su drugi staleži građanske Hrvatske, koja je ostala u vrlo uzkim granicama, malena i slaba, kojoj su bili otrgnuti najbogatiji i najvažniji dielovi, a u tim dielovima razvijao se novi duh, možemo reći carski duh, koji je često bio u suprotnosti s idealima naroda u drugim dielovima Hrvatske. Politički i intelektualni vođe u građanskoj Hrvatskoj bojali su se za budućnost hrvatskog naroda, strahovali bi, da se narod u vojnoj granici ne će

s vremenom otuđiti i izgubiti obilježje svog hrvatstva. Škole su u granici bile pod vojnom upravom. Njemački je jezik prevladavao. Gotovo svi graničari govorili su dobrim njemačkim jezikom. Ali ta bojazan nije bila na mjestu. Ako sada nakon tolikih desetljeća poslije konačnog ukidanja Vojne granice bacimo pogled natrag, morat ćemo priznati, da Vojna granica nije nikoga otuđila hrvatstvu. Za tim se onda nije išlo. Iz vojne granice širio se, istina, posebni duh, ali taj nije bio nehrvatski, već hrvatski, s posebnim obilježjem carskog vojničkog značenja. Graničar se smatrao podanikom carstva, a u carstvu je vidio neki širi pojam, u kojem ne bi bilo zanemareno ni ono hrvatsko. Što više, graničar je u carstvu za svoj narod vidio nešto više, što će mu omogućiti bolji napredak u svim pravcima. Graničari su imali pristupa do najviših vojničkih položaja. Hrvatski graničari bili su cienjeni u vojsci, na dvoru i svuda. Oni se nisu sramili svoga imena. Ime Hrvat bilo je častno i svuda poštivano.

Godina 1526. bila je jedna od najtragičnijih godina ne samo za Mađare, već i za Hrvate kao i za cielu srednju Europu. Bitka kod Mohača utemeljila je tursku prevlast u Podunavlju i Posavju, otvorila je turskim sultanima put prema srcu Mađarske. Skoro ciela Slavonija sa Sriemom postepeno pada u turske ruke. Padaju ostatci sjeverozapadne Bosne, pada i Budim tvrda kula na zaokretu srednjeg Dunava. Sedmogradska se odkida od ostale Mađarske i kroz stoljeća ne priznaje Habsburgovce za kraljeve. I u Mađarskoj i u Hrvatskoj nastaje razdor između tadašnjeg vodećeg staleža, velikog i malog plemstva. Ono se dieli u dvie velike, međusobno do krvi posvađene stranke. Nastaje građanski rat, koji hara gotovo tokom cielog XVI. stoljeća, a vuče se i u XVII. stoljeće. Ivan Zapolja pa Ivan Sigismund Zapolja, zatim Rakoci i drugi sedmogradski pretedenti na mađarsko priestolje, to su glavni likovi mađarske opozicionalne stranke, uz koje je često pristajala i hrvatska opozicija. Ali oni su glavnim dielom i pristaše sultana. Iz njegovih ruku oni primaju Sedmogradsku pa i mađarsko priestolje kao leno te postaju vazali moćnih osmanlijskih ca-

reva. Kao neki epilog tog razdora doživljuje hrvatski narod tragediju Zrinskog i Frankopana.

Na novu godinu 1527. biraju Hrvati po prvi put Habsburgovca za svoga vladara u svom starodrevnom Cetingradu, na domaku turske sile. Ali bira ga samo jedan dio plemstva, dok drugi dio pod vodstvom zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödya, iza kojega je stajao najmoćniji velmoža Krsto Frankopan, pristaje uz Ivana Zapolju, a uz njih listom plemstvo ciele Slavonije. Slavonija pristaje s veseljem, jer je Zapolju smatrala svojim sinom, zato jer je poticao iz Zapolja, iz zapadne Slavonije. Čudesno doba! Dva kralja vladaju u okljaštrenoj Hrvatskoj! Obje stranke međusobno ratuju, ali taj građanski rat nije bio tako težak. Predstavnici obih stranaka često se i sastaju i viećaju. Njihovi su gradovi često izmiešani na uzkom području. Ali taj je rat ipak bio poguban za Hrvatsku kao cjelinu, za njezinu obranu od Turaka, a pogotovo za Mađarsku, koja najviše zbog tih unutrašnjih razmirica i dubokog jaza vladajućih stranaka brzo pada i postaje plienom osmanlijskih osvajača, koji nadiru do tvrdog grada Tokaja. Radi toga dolazi do rata između sultana Sulejmana II. i kralja Ferdinanda.

Za nas je Hrvate godina 1527. prava prekretnica i razkrsnica puteva: tu je Iztok, a tu Zapad, tu iztočna, a tamo zapadna kultura. Hrvati su se ipak u većini odlučili za zapadnu kulturu, za zapadni politički pravac, koji je konačno i pobiedio. Želimo li biti nepristrani, moramo priznati i naglasiti, da je odluka hrvatskih staleža u Cetingradu, spasila Hrvate i hrvatsko kraljevstvo od podpunog sloma i od povjestne nesreće, koja se možda više nikada ne bi mogla popraviti. Pomoću Habsburgovaca hrvatski je narod spasio svoje srdce, ostatke svoga kraljevstva, svoju kulturu i svoje zapadnjačko obilježje. Srdce hrvatske, ona tužna, nesretna krajina oko Zagreba, Varaždina, Križevaca i Koprivnice, oko Siska i novih tvrđava i gradova Petrinje i Karlovca s daljnjim područjem oko Kupe, srednje Save, duž zapadne slavonske granice do Drave, ostaje u Europi. Osmanlije zauzimaju sve drugo, što je bilo hrvatsko. Slavonija i Sriem ostaju gotovo dva stoljeća pod turskom vlašću, a Bosna

i Hercegovina još dva stoljeća. Srdce se Hrvatske branilo, ono je davalo sve svoje za obranu Kraljevstva i Europe. Oko njega nastaje hrvatska vojna granica; »desertum primum« pada pod tursku vlast, te nastaje »desertum secundum« srž vojne granice, generalat Karlovac, a kasnije generalat Varaždin, pod koji spadaju i granični okruzi Križevci i Koprivnica s Đurđevcem.

Kralj Ferdinand I. (1527. do 1564.) kao hrvatski kralj svečano se obvezao nakon izbora u Cetingradu ne samo u političkom smislu time, da će priznavati sve hrvatske povlastice, nego i u vojničkom. Sklopio je neke vrsti vojnički ugovor sa slobodnim hrvatskim stališima, koji svoju slobodu naglašuju svečanim riečima: »Liberi sumus, sed non mancipia«. On se obvezuje pomagati obranu Kraljevstva, stvarati obranbeni pojas oko tadašnjih »Reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«, izgrađivati utvrde, šančeve i tvrde gradove, naoružati, opremiti i obskrbiti hrvatsku graničnu vojsku novcem, materialnim dobrima i ratnim sredstvima, zapovjednicima i častnicima. Kralj to čini u prvom redu na korist Carstva, srednje Europe. Skrajnja je nužda! Europa dolazi pod udar pogibeljnog neprijatelja, koji je nakanio srušiti rimsko Carstvo njemačke narodnosti i tursku zastavu s polumjesecem zasaditi na velebnoj crkvi sv. Stjepana u Beču, koji je tada bio simbol i središte Niemstva, možemo reći i Europe. Nije to bila prazna prietnja. Iza nje je stajala turska sila, vojska najjače velevlasti, najbolja tadašnja vojska s posebnim ratničkim duhom i s posebnom sjajnom organizacijom i vojničkim sustavom, koji je bio savršen za ondašnje doba. Ta je sila razpolagala i najbogatijim vrelima, koja su se nalazila na području ciele Male Azije, svih arapskih krajeva, cielog Balkana, odakle je uzimala i djecu i odgajala ih u posebnim školama te od njih stvarala svoje najbolje udarne čete i graničare. Cieli Levant, važni dielovi Sredozemlja, ciela Afrika i Egipat, sve je to pod turskom vlašću. Turčin spretno organizira stanovite dielove pučanstva osvojenih krajeva Balkana u svoju redovitu vojsku, u svoju gardu: janjičare, nizame, redife i spahije. On razpolaže stotinama tisuća neredovitih četa — bašibo-

zuka i martoloza, koji su strah i trepet uljuđenih krajeva Srednje Europe, u koju oni nadiru i ubacuju baklju požara. Kao da Europa nije shvatila svu pogibao, koja joj je prietila, kao da je vjerovala, da je car svetog rimskog Carstva njemačke narodnosti, prvi vladar među prvima, još moćniji od Sultana. Ali zapad je bio razrožan i nesložan. Istina, tu je bio ugled Sv. Oca, Njegova duhovna moć i Njegova bogata svjetovna sredstva. On je pomagao i opominjao, ali uzalud. Njemački su carevi bili u opreci s moćnim francuzkim vladarima. Njemački carevi nisu razpolagali moćnom vlašću, koja bi odgovarala velikom Carstvu, jer je ono bilo decentralizirano. Središnja vlast iz Beča nije se osjećala na Rajni niti na njemačkom sjeveru. Ti krajevi, slobodne kneževine i suverene države malo su se brinuli za događaje, koji su se ocrtavali na jugu Europe. Oni se nisu pokoravali caru. Njegova oružana sila bila je razmjerno vrlo slaba, pa nije mogla ubaciti odlučnih snaga ni na jug Carevine.

Ferdinand I. uvidio je ipak opasnost s juga. Tada nije bilo stalne vojske niti stalne vojne obveze u Srednjoj Europi. Vojnici su se samo pridobivali i na taj način u razmjerno vrlo malom broju pozivali pod zastave. Ali na jugu austrijskih krajeva nalazio je Ferdinand povoljno tlo. Tu mu se stavio na razpolaganje jedan ratnički narod, hrvatski narod, koji je od svih europskih naroda — to možemo reći, a da se ne hvališemo — najbolje spoznao tursku pogibao.

Godine 1529. imenuje Ferdinand Ivana Kacijanera gardekapitenom graničnih četa sa sjedištem u Ljubljani. Hrvatski ban Ivan Torkvat grof Karlović dopušta useljivanje harambaša pučanstvom iz kotareva Srb, Unica i Glamoč preko Bihaća u Hrvatsku, u njezine granične kotareve te dalje preko Hrvatske u Sloveniju, u Černomelj i susjedne krajeve, do duboko u krajeve Krasa. Vidimo početke naseljavanja Uskoka, bjegunaca, koji se smjestiše u Žumberak i njegovu okolicu te dobiše od kralja Ferdinanda osobite povlastice, zemljišta i kućišta, te oslobođenje od poreza, i to posebnim redom nasljedstva.

Hrvatski sabor stvara 1538. ratničke zakone, prema kojima se svaki velmoža, plemić, ban, banovac, sudac i zemaljski gospodar obvezao na ratna podavanja prema broju ognjišta i kmetova. Davali su se konjanici, koji su morali sa svojim konjem stupiti u redove vojnice te donieti štit, koplje i šljem. Davali su se i pješaci. Svi su morali služiti osobno ili po zamjenicima, čak i svećenici i trgovci. Skupljalo se i žito i hrana. Jedna od najjačih kapetanija bila je u početku 16. stoljeća ona u Senju, za koju se godišnje trošilo oko 37.000 forinti. Novac je dolazio od austrijskih staleža, ali davali su i hrvatski staleži. God. 1550. imenovan je graničarskim kapetanom u Senju Ivan Lenković, koji je izgradio tvrdi grad Nehaj nad Senjom. Lenković se iztaknuo kao vrhovni zapovjednik krajine.

Turska najezda dosegla je vrhunac 1563. Obrana se je kretala oko utvrđenih mjesta. U to vrieme nazivlje se granica između Drave i Save »Confinia Slavonica« ili »Vendska granica« — Windische Gränitz. Između Jadrana te rieke Une i Kupe stajala je čvrsto »Confinia Croatica — Krabatische Gränitz«. Tvrdi grad Žumberak štitio je Kranjsku. Tu je postojala »Crainerische Gränitz«. Utvrđeni gradovi Čakovec i Legrad, koji su pripadali Zrinskom, zaštićivali su Međimurje.

God. 1563. osnovao je Ferdinand I. narodnu vojnicu u hrvatskoj granici. Najglavnija utvrđena mjesta bila su: Sv. Vid (Rieka — Fiume), Trsat, Senj, Otočac, Brinje, Brlog, Brežnik, Cetin, Slunj, Ogulin, Modruš, Glina, Hrastovica, Sisak i t. d. U slavonskoj (Vendskoj) granici: Varaždin, Đurđevac, Križevci, Crkveno, Ivanić, Zagreb i Koprivnica. U većini utvrđenih mjesta bile su povrh granične vojnice i posade Landsknechta (njemačkih vojnika), husara, strielaca i puškara, pod zapovjedničtvom Rotenmeistera, vojvoda, kapetana i burggrafa. Varaždin, Koprivnica, Đurđevac, Križevci i Zagreb sami su davali svoje posade.

God. 1575. uviđaju donjo-austrijski staleži Kranjske, Štajerske i Koruške, da je pogibao od Turaka sve veća. Oni povećavaju svoj doprinos za uzdržavanje Vojne krajine za 750.000 forinti godišnje, doprinos njemačkog Reicha iznosi 150.000, a Sv. Otac obećaje 60.000 forinti godišnje.

U Grazu je sjedište nadvojvode, kojemu je podređena ciela hrvatska i slavonska krajina. Hrvatski je ban neke vrsti posrednik između generala i kapetana njemačkih plaćeničkih četa. Hrvatski staleži zahtievaju, da hrvatski sinovi preuzmu sve častničke položaje u Krajini. Ferdinand I. osobito je bio naklon graničarima i davao im posebne povlastice. A ipak je teret granične službe bio sve teži, svaki graničarski sin od 18. do 50. godine bio je pod oružjem. Tek sa šestdesetom godinom mogao je postati podpuni invalid. U granici nije sve moglo biti u podpunom redu. Preveliki su bili nesporazumci između tolikih javnih skupina, koje su se uplitale u vodstvo. To se tek u kasnijim stoljećima poboljšalo. Ali ipak granica, kakva bila da bila, izvršila je svoju ulogu. Ona je Turcima bila trn u oku. Zato su oni jurišali na glavne tvrđave i utvrđena mjesta, na obranbenu crtu Kupe i Une, na Sisak i Petrinju te doživjeli onaj strahoviti poraz sandžakbega Hasana, kojeg je hametice potukao biskup Erdödy. I Klis je bio trn u oku Turcima. Zato su oni sve poduzeli, da ga osvoje. Nakon pada Klisa (1538.) i Obrovca izgubila je Hrvatska doista svoja uporišta na jugu, a i njemačko je Carstvo izgubilo najvažnije predstraže na svojoj južnoj granici.

Nadvojvoda Karlo imao je najveće zasluge za poboljšanje stanja u Vojnoj granici. On je izgradio grad i tvrđavu Karlovac, koja je postala glavni bedem i najbolje uporište iza prve obranbene granične crte. God. 1578. osnovano je dvorsko ratno vieće u Grazu, »consilium aulae bellicum« pod predsjedničtvom nadvojvode Karla. Ujedno je ustrojena dvorska komora. Granična vojnica varaždinske i vendske granice brojila je tada ukupno 6.780 ljudi, a sastojala se od husara, arkebuza, haramija i njemačkih vojnika, koji su bili, kako smo već spomenuli također Hrvati, ali su nosili njemačku odoru.

Na 1. ožujka 1578. preuzeli su unutrašnjo-austrijski savezi sporazumom u Brucku obvezu plaćanja iznosa od 523.205 forinti za uzdržavanje granice. Taj je sporazum poznat pod imenom »Brucker libell«. Ujedno su stvoreni propisi o stezi i poredku granice. Osnovano je za sva vremena generalno vieće vendske i hrvatske krajine. I hrvatski su se staleži obvezali

na prinos od 159.858 forinti za uzdržavanje krajine. Vrhovnim zapovjednikom krajine imenovan je nadvojvoda Karlo. Sama Štajerska davala je polovicu za uzdržavanje određene svote. U vojnoj granici izticali su se i mnogi njemački, t. j. nutrašnjoaustrijski velmože, među njima obitelj grofova Auersperg, čiji je jedan odvjetak Herbert pao kod Radonje 1578. Njegov nećak Weikard-Engelbert bio je imenovan uskočkim kapetanom.

Pod carem Rudolfom (1576.—1608.) pripojena je zemlja između Une i Kupe petrinjskom graničnom području, a banu je predano zapovjedničtvo ili kapitanat tog graničnog područja. Tako je nastala banska granica kao neke vrsti posebno granično državno područje.

Nakon izgradnje tvrđave Karlovac hrvatska je vojna granica dobila naslov Karlovačka vojna granica. To je Ferdinand II. potvrdio 1629. posebnim privilegijem. Za cara Ferdinanda II. iztakli su se graničari u 30-godišnjem ratu, nastupajući kao posebni dielovi vojske. U konjaničkom statutu kneza Wallensteina govori se o hrvatskim graničnim pukovnijama. Godine 1630. uređeno je u granici sudovanje, stvoreni su gradski statuti graničnih gradova, izdani su propisi o zemljištnom pravu, propisi o kažnjavanju prestupaka, zatim neke vrsti ratno pravo i neke vrsti vježbovnik.

I Ferdinand III. brinuo se za granicu pa je 1678. izdao posebnu uputu o izpitivanju granice i graničnih povlastica u Žumberku. Postojao je i posebni urbar, a nastojalo se i brojidbeno ustanoviti stanje u granici.

Konac XVII. stoljeća je jedno od najsjajnijih razdoblja hrvatske Vojne granice. Granica je ustala. Nakon turskog poraza kod Beča i ona je počela prodirati zajedno sa carskom vojskom, koja je nastupala duž desne obale Dunava.

I Lika i Krbava i Slavonija sudjeluju pod vodstvom svojih narodnih junaka Marka Mesića i fra Luke Ibrišimovića te čiste zemlju od Turaka. Već prije toga (1685.) upao je zapovjednik karlovačke krajine u tadašnju tursku Liku s 1000 Graničara te je izveo iz Like bogati plien, a mnoge Turke pogubio. God 1692. prodala je dvorska komora grofu Adolfu Sinzendorfu sva svoja dobra, t. j. grofoviju Liku i Krbavu s preko

62.000 jutara zemlje sa 84.000 duša. Protiv toga ustalo je pučanstvo, pa je taj kupoprodajni ugovor zabačen. Hrvatski su se staleži uviek bunili protiv odstupa hrvatskog područja Vojnoj granici i nakon uzmaka Turaka iz Slavonije i Like. Tako je tek 1696. mogao zapovjedajući general u Osieku, grof Guido Starhemberg, obaviestiti cara, da je konačno uređena nova slavonska granica, koja se prostirala od ponovno osvojene Kraljeve Velike, na zapadnoj granici Slavonije, duž rieke Save do Beograda. Pri ustrojstvu tih novih krajiških oblasti pazilo se, da granični pojas bude dosta širok i da obuhvaća i plodna zemljišta. Nakon turskog uzmaka osobito se pomno pazilo na uzpostavu zavoda za kontumaciju. Tu su bili izgrađeni tako zv. rastelli, u kojima se odvijao cieli granični promet s turskim područjem. Nastojalo se, da se taj promet sasvim ne prekine. Ti rastelli bili su kao neke vrsti trgovi, ograđeni dvostrukom ogradom. Tu su se prodavaoci i kupci mogli razgovarati, a nisu si mogli pružiti ruke. Straže su pazile, da se ti propisi strogo održavaju. Sve je moralo biti desinficirano, čak i novac, koji je onda bio samo kovani. U tim rastellima dizale su se i uvozne i izvozne pristojbe. Rastella je bio veliki broj, počam od južne granice Like, pa preko Dunava i Save do Stare Oršave.

*

Nakon izbacivanja Turaka iz Hrvatske, Slavonije i susjedne Mađarske pogotovo se smatralo nuždnim, da se oko južne granice carstva postavi neprobojni bedem, koji će odmah u početku onemogućiti svaki upad i prodor turske sile prema srdcu monarhije. Preko 200 godina borba s Turcima te skoro 200 godina zaposjednuća velikih dielova Mađarske i Hrvatske donielo je velikih izkustava. Uvidjelo se, da je potrebno voditi obranu južnih granica na jedinstven način, da ne bude ponovno iznenađenja kao početkom XVI. stoljeća, kad su Turci izkoristili slabost narodne obrane, koja zapravo nije ni postojala, nego se nakon bitke kod Mohača morala tek stvarati i dizati. Sada, kada se svi oni težki događaji XVI. stoljeća promatraju kao prošlost, mora se doći do uvjerenja, da je Turcima uspio prodor u srednju Europu samo zbog slabosti i nesređenosti tadašnjeg političkog i vojno-obranbenog stanja. Dok je

Turčin početkom XVI. stoljeća s dobro organiziranom vojskom provalio u Mađarsku, na Mohačkom polju suprotstavila mu se slaba mađarska vojska, koja nije bila redovita, već se većim dielom sastojala od neredovitih i neizobraženih staliških četa, a nije bilo niti jedinstvenog zapovjedničtva, već su se za vodstvo otimali pojedini velmože, koji zapravo i nisu bili vojnički stručnjaci, već manje ili više laici. Redovitih četa, plaćenika i izkusnih častnika bilo je vrlo malo, a nije bilo ni jednog pravog vojskovođe. K tomu je između pojedinih zapovjednika skupina, zapravo opet velikaša, vladala nesloga i zavist, pa je svaki radio što je htio. Nije bilo ni pravog taktičkog vodstva, a da i ne govorimo o višem operativnom vodstvu. A Turčin je nastupio s vojskom, koja je bila izkusna i razpolagala s dobrom organizacijom višeg i nižeg vodstva te se je služila i vještom taktikom, a i s najvišeg operativnog stanovišta Turci su izpravno razpoređivali svoje čete. Oni su taktičkim iznenađenjem, osobito vrlo vještim obuhvatom na krilima pa i prodorima kroz središte postizali pobjede. Hrvatska je i onda razpolagala izkusnim vojskovođama, ali ti nisu bili u bitci. Oni nisu mogli u pravi čas stići, iako su neki od njih već bili na putu prema bojištu. Poznato je, da su kao glavni vojskovodje, odnosno zapovjednici, nastupali i biskupi i nadbiskupi.

Slabost tadašnjeg vladajućeg sustava izticala se i u tome, što je uz pravoga kralja Habsburgovca postojao i nuzkralj, kojeg je većina mađarskog plemstva smatrala pravim kraljem. Ipak se Habsburgovac nije usudio nastupati protiv Zapolje onom oštrinom, kojom bi sigurno postupao, da je bio jak i siguran u svoju vojsku. On je sa Zapoljom pravio i ugovore, kao da su bili ravnopravni. Prave vojske nije bilo, osim nešto njemačkih Landsknechta i plaćenika. Najbolji dio vojske bio je onaj iz hrvatskih krajeva, koji se bio već i tokom XV. stoljeća iztaknuo u bitkama s Turcima te imao velikog izkustva. Dobri su bili i njemački vojnici unutrašnjo-austrijskih zemalja i njemački častnici.

Prošla su dva stoljeća, u kojima je veći dio hrvatskog područja, bogati Sriem i Slavonija te ciela Lika i Krbava, proživio pod turskom silom i upravom. Hrvatska je bila postala

tvrđava kršćanstva, da konačno spadne na »reliquiae reliquiarum«, zemlja natopljena krvlju, poharana i spaljena od iztoka do zapada, a velikim dielom napuštena od vlastitog pučanstva te izkopana i razrovana. Ali ono, što je preostalo od Hrvata u srdcu Hrvatske i na njezinim granicama, to su bili ljudi od granita, tvrdi i nepopustljivi kao i njihove pećine. Narod u granici sačinjavao je predziđe kršćanstva te je dao potoke krvi, da nakon osvojenja velikih dielova svoje domovine trpi i životari još dva stoljeća pod turskim gospodstvom, koje je bilo gospodstvo ratničkih silnika. Ti gospodari tadašnje porobljene Hrvatske imali su pred očima samo jedno, probitke oružane sile i države, a uz to svoju vlastitu korist, koja je često puta bila čisto materijalna. Tko se podvrgavao onomu, što su ti probitci tražili, u glavnom je bio pošteđen od težkih mjera. Ali jao onome, tko se ne bi pokoravao. U slučajevima prestupka protiv probitaka vojske kazna je uviek bila smrt. Ali pojedini paše i begovi vezali su državne i vojničke probitke sa svojim osobnim pa su nastupali, kao da su neograničeni vladari dotičnog područja.

Bilo je među turskim vojničkim zapovjednicima i među sultanima i svietlih likova. Nad svima izkače lik velikog sultana Sulejmana Veličanstvenog, koji je imao srdca i za raju te nastojao, da vojničku državu Tursku uzdigne u red prosvjećenijih država. Nije sve onako, kao što se o Turcima govori. Njihov režim bio je istina težak, jer su trajno vodili ratove i jer su naši krajevi bili područja, preko kojih su uviek prolazile vojske u napredovanju ili uzmaku, a pri tom su i kršćanski vojskovođe, odnosno podzapovjednici, misleći da kažnjavaju Turke, palili po našim selima. Tako se s dviju strana na naše pređe znala srušiti nesreća. I jedni i drugi krivili bi raju, da drži s neprijateljem. Sve je to pridonielo tomu, da je hrvatsko područje postalo zapušteno i zanemareno, ne samo ono pod Turcima, već i ono u užoj Hrvatskoj. Oni iz uže Hrvatske, a pogotovo iz Vojne granice, bili su vojnici i samo vojnici, a tek od nužde seljaci. Oni, koji bi se vraćali s ratova, osobito iz tuđine, nisu marili za poljske radove, zato je sve i zaostalo. Graničar bi se izgovarao, da on služi caru pa da nije poljski

radnik. Te radove obavljale bi žene i djeca i za službu u ratu nesposobni graničari (nicht einrolierte Grenzer), dok bi oni graničari, koji su bili za rat sposobni, htjeli biti samo vojnici.

Kad je 1699. car Leopold sretno završio rat s Turcima i sklopio karlovački mir, preuzela je dvorska komora 1700. Liku, Krbavu i Zvonigrad »sub titulo empti et venditi«. Car je nastojao u svom interesu naseliti osvojene pokrajine. Senj, Karlobag, Sv. Vid i Zvonigrad dobili su njemačke posade, ali te su bile brojčano vrlo slabe.

God. 1701./2. ustrojena su duž Save, Dunava, Tise i Maroša dva daljnja generalata Vojne krajine. God. 1705. ukinuto je ratno vieće u Grazu, a obranu granice preuzeo je bečki dvorski ratni savjet, tako da je od sada vojna granica preko tog savjeta bila izravno caru podređena. Dotadašnja vojnica preobražuje se u zemaljsku vojnicu. Oni, koji su već odslužili svoj rok i bili nesposobni za vojnu službu, zvali su se »emeriti«, a prekobrojni »exempti«. Radi zanimljivosti napominjemo, da je između 1703. do 1710. uređena plaća, odnosno dohodak i prehrana krajiških častnika i momčadi. Kapetan je dobivao u ime plaće godišnje 100 forinti, a osim toga bilo mu je dodieljeno na uživanje 156 jutara oranice i 34 jutra livade. Zastavnik je imao 32 forinta plaće, 40 jutara oranice i 11 jutara livade, a obični krajiški vojnik 16 forinti plaće, 18 jutara oranice i 4 jutra livade. Novaca nije bilo, ali je zemlje bilo na pretek, a ta se davala na uživanje onima, koji su zemlju imali braniti od neprijatelja, koji je još bio pogibeljan i stajao duž naših graničnih rieka, uviek pripravan na nove prodore. Prodora je bilo mnogo. U XVIII. stoljeću nije bilo ratova, već okršaja i borba s turskim krajiškim kapetanima i begovima, koji su se u Bosni osilili i u XIX. stoljeću već smatrali nezavisnima i samostalnim gospodarima svojeg kapetanata. Ta mi znamo, da su turski krajiški kapetanati bili često poput lena nasljedni u stanovitim begovskim obiteljima.

Sjajni vitez i vojskovođa princ Eugen Savojski najviše je zaslužan za preporod Hrvatske, za pobjedu nad Turcima i za spas Europe od te stalne prietnje na granicama. Nakon njegovih pobjeda sklopljen je na kongresu europskih velevlasti

u Požarevcu 21. srpnja 1718. t. zv. požarevački mir. Zapravo je to bio diktat Turcima. Austrijska je država dobila i velike dielove Bosne, Srbiju s Beogradom i Banat.

1735. izdan je »reglement« za t. zv. hajduke, husare i dobrovoljački zbor. Ove jedinice nisu imale ništa zajedničko s vojnom granicom, već su bile prikupljane poput njemačkih pukovnija, a upotrebljavale su se i izvan zemlje.

1737. izdan je varaždinski krajiški statut koji je u mnogočemu poboljšao stanje u Krajini, osobito u odnosu prema stranim častnicima. Krajišnici su dobili svoju stalnu odoru, puške i remenje. Stalnom vježbom digao se vojnički duh. Naši krajišnici nisu iz početka bili zadovoljni s napuštanjem narodne odjeće, ali se s vremenom i to izgubilo. Krajišnici postaju od narodne vojnice redovita vojska, koja se u svemu oslanja na službene propise austrijske vojske.

Kao što su rimske legije za rimskih careva štitile granicu od prepada barbara i dobivale zemlju u svojim područjima baš radi toga, da se priljube uz granicu, tako je i granični krajišnik bio vezan uz mjesto svoje posade te se nije smio slobodno seliti. Granica je početkom XVIII. stoljeća postavljala u slučaju ratne potrebe oko 60.000 ljudi, tako da je na 6 do 7 stanovnika krajiškog područja odpadao po jedan vojnik. Krajiško područje brojalo je tada oko milijun duša, mužkaraca i ženskih. U ostalim pokrajinama carstva odpadao bi na 64 mužka stanovnika po jedan vojnik.

U toku XVIII. stoljeća mienjali su se često krajiški sustavi. Nastojalo se popraviti ono, što se pokazalo lošim. Pri tom se je gledalo na političke i vojničke prilike u monarhiji. Kad bi s Turskom vladao mir, graničari bi se prebacili kao stalna posada nekamo u inozemstvo, diljem prostranog rimskog carstva njemačke narodnosti, pa i na bojišta, gdje su se uviek izticali te bili traženi kao vojnici. God. 1745. razdieljena je tako zvana banska granica u 5 zapovjedničtava.

God. 1744. konačno je Vojna krajina odvojena od građanske Hrvatske. God. 1748. obustavili su unutrašnjo-austrijski staleži plaćanje doprinosa za Vojnu granicu. God. 1750. po-

tvrđena je vlast bana i u banskoj granici. Njemu pristaje pravo imenovati častnike do uključivo podpukovnika.

Marija Terezija reorganizirala je Vojnu granicu. Princ od Sachsen-Hildburgshausena, feldmaršal, zapovjednik karlovačke granice, proveo je novo ustrojstvo krajine te je prenio glavno zapovjedničtvo iz Varaždina u Zagreb. Ukinuta je dioba generalata, te su u bivšem karlovačkom generalatu od kapetanija Otočac, Senj i Žumberak ustrojene četiri pukovnije: lička, otočka, ogulinska i slunjska, te 8 husarskih satnija. Pomorski grad Senj prešao je u upravu dvorske komore.

Vojna granica bila je velika vojnička kolonija, jedinstvena u svojoj vrsti. Sve oblasti bile su vojničke. Činovnici su imali častnički stepen. Pri početku sedmogodišnjeg rata (1756.) dalo je 11 pukovnija graničara ukupno 34.000 pješaka i 6000 husara. Kad je taj rat dovršen mirom u Hubertusburgu (15. II. 1763.) graničarske pukovnije nisu prebačene u domovinu.

God. 1764. organizirana je sedmogradska granica. God. 1768. stvoren je u dvorskom ratnom vieću u Beču krajiški odjel, pa je imenovan generalni nadzornik Krajine.

Glavno načelo vojne granice bilo je stvoriti stalnu, jaku udarnu vojsku s vještim, dobro izobraženim vojnicima, koji bi bili kadri brzo ući u svaki rat. Pri tom je ta ustanova u mirno doba stajala malo novaca, a u ratno doba bila je odmah pri ruci. Osim toga graničar je morao služiti i kao radna snaga državi na javnim radovima. Tako zvani cesarski robot sastojao se od radova za gradnju konačišta, za proizvodnju vapna i drvnog goriva, od dovoza i popravaka raznih vojničkih potrebština, od nadničarskog rada kod pukovnija, od davanja prievoza za vojničke potrebe, za izgradnju cesta, mostova, za njihovo uzdržavanje, vršenje službe pismonoša i t. d. Uopće sve, što je trebalo u granici, morali su graničari sami urediti.

Carica i kraljica Marija Terezija umrla je 1780. U svojoj oporuci sjetila se ona i svojih junačkih graničara te im je ostavila svakom jednu mjesečnu plaću iz svoje privatne imovine. Ciela je ta svota iznosila oko 144.000 forinti. Car Josip II. dao je iz vlastite imovine još 12.000 forinti. Tom su se svo-

tom u prvom redu imali nagraditi svi oni, koji su sudjelovali u bavarskom nasljednom ratu.

I ban knez Batiany nastojao je ozbiljno stvoriti u Vojnoj granici red i jednu zbijenu organizaciju u banskoj Krajini, između Kupe i Une.

Iz kroničarske dužnosti bilježimo, da su se mnogi hrvatski graničarski javni radnici iztakli i svojim radom na kulturnom polju. Iztičemo Matiju Antuna Reljkovića, satnika, odnosno majora h. c. upravne grane krajiške vojne službe, koji je bio književnik.

Graničari su morali učiti ratne zakone, vježbovnik i šumski red, a oni, koji su bili određeni za samu službu, vježbali su se svake nedjelje i blagdana. Satnik je bio ujedno i upravni poglavar kotara, odnosno občine. U graničarskim trivialnim, odnosno pučkim školama, bio je njemački jezik obvezatan. Izvan službe graničar se služio svojim hrvatskim jezikom, koji je uviek volio.

1798. dobile su graničarske pukovnije svoje brojeve. Odora se sastojala od crnosmeđe surke od sukna sa uzkim hlačama od plavog sukna. Kožnato remenje bilo je crno. Distinkcije pojedinih krajiških pukovnija imale su razne boje.

Pri koncu XVIII. stoljeća postojale su sliedeće graničarske pukovnije:

I. lička pukovnija, sa sjedištem pukovnije u Gospiću,
II. otočka pukovnija, sa sjedištem pukovnije u Otočcu,
III. ogulinska pukovnija, sa sjedištem pukovnije u Ogulinu,
IV. slunjska pukovnija, sa sjedištem pukovnije u Karlovcu,
V. križevačka pukovnija, sa sjedištem u Bjelovaru,
VI. đurđevačka (Bjelovar), sa sjedištem u Bjelovaru,
VII. brodska, sa sjedištem pukovnije u Vinkovcima,
VIII. gradišćanska, sa sjedištem pukovnije u Novoj Gradiški,
IX. petrovaradinska, sa sjedištem u Mitrovici,
X. I. banska, sa sjedištem u Glini,
XI. II. banska, sa sjedištem u Petrinji,
XII. Njemačko-banatska sa sjedištem u Pančevu,
Čajkaška bojna bila je u Titelu.

Hrvatski krajiški serežan

Na čelu svake pukovnije stajao je pukovnik. On je bio neograničeni gospodar u svom području. Njegovo sjedište zvalo se štopno (stožerno mjesto). Uz njega je bio jedan granični upravni častnik, koji je vodio upravu, a za sudbenost jedan satnik auditor, za šume jedan šumar, za građevine jedan građevinski satnik te jedan pobočnik za čisto vojničke svrhe.

Nad cielom granicom, možemo reći nad cielom hrvatsko-slavonskom granično-krajiškom vojskom stajao je jedan viši general, kao zapovjedajući general, sa sjedištem u Zagrebu. On je u XIX. stoljeću obično bio i hrvatski ban. (Gyulay, Coronim, Jelačić, Šokčević, Ramberg i drugi). Njemu su bila u miru i ratu dodieljena dva podmaršala i četiri generala-bojnika. Moramo naglasiti, da je zasluga savjestnih graničnih častnika, među njima i graničnih upravnih častnika, da se napredak u granici u XVIII. i XIX. stoljeću sve više širio i osjećao.

U granici se često vodila brojidba, te postoje točni podatci i o površini krajiških šuma i krajiškog zemljišta.

Granica postoji kao neka zagonetka još iz godine 1538. O njoj se pisalo i pregovaralo, mienjali se i miešali sustavi. Sve se više usavršavao krajiški sustav. Ona je i u ratu i u miru izvršila u javnom probitku izvanredna djela kao ni jedna druga pokrajina ili zemlja.

Vojna granica za francuzke okupacije

Vojna je granica pod francuzkom okupacijom (1809.—1813.) svakako jedno od najzanimljivijih razdoblja Vojne krajine, iako je vrlo kratko trajalo. Bratislavskim mirom (26. XII. 1805.) bila je Austrija prisiljena Francuzkoj ustupiti svoje mletačke posjede, Tirol, Vorarlberg i Dalmaciju s oko 3 milijuna stanovnika. Koncem ožujka 1809. došlo je ponovno do rata između Austrije i Francuzke. Ta godina pobudila je velike nade u Srednjoj Europi, u Njemačkoj i Austriji, da će Napoleon Veliki biti konačno pobieđen.

Nadvojvoda Karlo bio je reorganizirao austrijsku vojsku, poboljšao taktiku i oružje. U njega su se polagale velike nade. On ih je donekle i opravdao svojom pobjedom nad Napoleonom kod Asperna i Esslingena. »Per aspera ad astra« ostalo je geslo iz tamošnjeg doba. Svakako je Aspern bio kao neka klica budućih Napoleonovih neuspjeha. Vidjelo se, da ni on nije nepobjediv.

Graničari kod klanca Predila i Malborgetta 1809

Te godine iztakli su se baš naši graničari na svim ratištima. Oni su svoje zastave ovjenčali vječnom slavom Malborgetta i Predil-klanca, gdje je nekoliko satnija naših graničara pod zapovjedničtvom austro-njemačkih inženjerskih satnika Hermanna i Hänzlera branilo važne zaporne utvrdice, koje su zatvarale puteve u Austriju i na sjever. Nadvojvoda Johann, koji je u brojnim bitkama i okršajima tukao francuzko-talijanskog podkralja Eugena, morao se zbog stanja na sjeveru, na Dunavu, povući u pomoć Beču, koji je bio izravno ugrožen. Na Beč je nadirao sam car Napoleon s velikom vojskom. Njemu se suprotstavio nadvojvoda Karlo s jakom austrijskom vojskom na bojištu Asperna i Wagrama, nedaleko Beča. Napoleon je htio usredotočiti sve svoje sile, da konačno zauzme Beč i diktira mir austrijskom caru. Zato je naložio i Eugenu i svom najboljem generalu Marmontu, da prvi iz Italije, a drugi iz Dalmacije, nadru na sjever i pojačaju njegovu vojsku. Borbe kod Malborgetta i Predila ušle su u ratnu poviest kao najsjajnije stranice. Satnici Hermann i Hänzler nazivlju se s pravom austrijski Leonide. U spomen njima podignuta je na divnoj alpinskoj cesti, koja prolazi kraj tih klanaca, ploča. Ali isto takva slava pripada i hrvatskim graničarima, satnijama slunjske i otočačke pukovnije, koje su pod svojim častnicima, među njima satnik Vuković, do zadnjega časa i do zadnjega momka branile obe utvrde, zadržale nekoliko divizija Eugenove vojske

i zapriečile im pravodobni dolazak na sjever. Samo malo ih se spasilo, a i ti su bili većim dielom ranjeni.

Graničari se u Lici bore s Francuzima pod generalom Marmontom

U isti čas prodirao je general Viesse Marmont, kasnije Marechal de France, Duc de Raguse sa svojom vojskom od 18.000 ljudi s tri do četiri divizije, koje je skupio oko Knina, kroz Liku i Krbavu, kroz Zrmanjski klanac, također na sjever, na Dunav. Taj su prodor htjeli zaustaviti naši graničari s desetak bojna, s nekoliko bitnica i nešto konjaništva. Zapovjednik te graničarske vojske bio je general Andrija Stojković, a njegov zamjenik pukovnik Rebrović, koji je kasnije postao barun s pridjevkom od Razboja i odlikovan vojničkim redom Marije Terezije. Marmont je prodirao s glavninom Zrmanjskim klancem, te mu se ovdje suprotstavio Stojković, dok je jedna skupina pod zapovjedništvom bojnika Šljivarića de Heldenburga jednom diverzijom zaprietila Marmontu u zapadnom boku i zauzela prepadom utvrdu Obrovac, zarobivši s nekoliko momaka preko stotinu Francuza.

Glavar stožera generala Stojkovića bio je junački kapetan Hrabrovski, podrietlom Mađar, koji se u cielom tom podhvatu odlikovao ne samo svojom taktičkom i operativnom vještinom, već i osobno, kao zapovjednik skupine. Hrabrovski je bio duša mnogih podhvata, koji su Marmontu zadavali težke jade. On je bio sad tu, sad tamo, i ugrožavao bokove francuzkih četa s iztoka. Za svoja hrabra djela odlikovan je redom Marije Terezije i postao barun. Godine 1848. bio je general topništva, zapovjednik jednog mađarskog vojnog zbora i prešao je Kossuthu Lajosu. Kasnije je zbog toga u Olmützu degradiran i osuđen na tamnicu. Bio je jedna od najsjajnijih ličnosti tadašnjeg doba, ali tragična pojava, koju su posebne okolnosti unesrećile.

Vodile su se borbe u Zrmanjskom klancu, pa kasnije kod Gračaca, kod Budaka, Radojce, Belaja, pred Gospićem, a poslije i pred Perušićem. General je Stojković sa svojim pobočni-

kom, kapiten-leutnantom Budisavljevićem, zarobljen u Zrmanjskom klancu sticajem nesretnih prilika. Zapovjedničtvo je preuzeo pukovnik Rebrović, koji se u svim borbama iztaknuo kao pravi vođa, koji je osobno, sa sabljom u ruci, jurišao pred svojim bojnama i nekoliko puta težko tukao Marmonta, koji je izgubio preko polovicu svoje vojske. Bio je i sam ranjen, a uz njega još tri njegova generala. Marmont je već kolebao i htio krenuti natrag u Dalmaciju. Da je Rebrović točno znao stanje kod Marmontove vojske, on bi to izkoristio, a slom Marmonta bio bi bezuvjetan. Ipak je ta hrabra graničarska skupina izvršila svoju zadaću. Ona je zadržala Marmonta i zapriečila mu prodor najkraćim putem preko Karlovca na sjever. Marmont se sa svojim težko načetim ostatcima vojske morao prošuljati preko Velebita u Senj, a odatle preko Rieke na sjever, ali je zakasnio u bitku kod Asperna i Wagrama.

I graničari su imali težke gubitke, ali ne tolike kao Francuzi. Redom Marije Terezije odlikovani su zbog junačtva u tim borbama osim Rebrovića još satnik Maroević i satnik Hrabrovski. Mnogi častnici odlikovani su visokim austrijskim ordenima, a mnogi dočastnici i vojnici zlatnom i srebrenom kolajnom za hrabrost.

Mjesec svibanj 1809. donio je graničarima novu slavu i veliku čast. U isto vrieme oni su se borili i pod nadvojvodom Johannom i u bitci kod Asperna i Wagrama pod hrvatskim generalom Filipom barunom Vukasovićem.

Hrvatski ban i zapovjedajući general grof Gyulay i general Knežević, zapovjednik u Karlovcu, nisu izkoristili velike graničarske uzpjehe u Lici, tako da je Marmont mogao umaknuti na sjever.

Graničari ulaze u Dalmaciju

Ali taj sjajni podhvat naših krajišnika donio je još jedan uspjeh. Oni su pod zapovjedničtvom generala Kneževića izkoristili odlazak glavnine francuzke vojske iz Dalmacije te su prodrli u sjevernu Dalmaciju i zauzeli je. Podpuni uspjeh nije

im bio suđen, ne iz vojničkih, već iz političkih razloga. Pobjede naših graničara bile su poništene Schönbrunnskim mirom (18. X. 1809.). Austrija je izgubila t. zv. ilirske pokrajine, Primorje i cielo područje Like, Krbave, Gorskog kotara sve do Save, dakle područje svih četiriju krajiških pukovnija, Lika, Otočac, Ogulin, Slunj i obih banskih pukovnija s Karlovcem te cielo područje do Save u korist Francuzke. Austrija je izgubila 2.058 četv. milja s 4 i pol milijuna stanovnika.

U borbama u Lici i Dalmaciji iztaklo se cielo pučanstvo tih krajeva, koje je pomagalo obranu zemlje protiv Marmonta i zauzimanje sjeverne Dalmacije, koja je dala jake dobrovoljačke jedinice. Pučanstvo se branilo i protiv Turaka, koji su navaljivali iz Bosne i robili naše zemlje. Krajiška »populace«, neke vrsti pučki ustanak, u kojem je sudjelovalo i staro i mlado, predvođeno često po svojim svećenicima, pa i žene, štitila je iztočni bok graničarskih četa, koje su vodile borbu s Marmontom. Ta populace bila je čisto granična ustanova. Težke žrtve snosio je naš narod u toj godini ne samo na sjeveru i zapadu, već i na jugu, gdje se je borio na dvie strane.

Hrvatska krajina za Napoleona

Maršal Marmont imenovan je glavnim guvernerom Ilirije.

August Louis Viesse de Marmont rođen je 1774. Bio je dakle 1809. tek 35 godina star. Već sa 16 godina bio je poručnik u jednoj pješačkoj pukovniji, a kasnije je prešao topničtvu. Upoznao je Bonapartea kod Toulona pa je 1796. postao njegov pobočnik. Brzo je imenovan glavnim nadzornikom topničtva, a kao general-pukovnik vodio je francuzke čete u Albaniji, a 1805. zaposjeo je Dalmaciju.

On je ličku pukovniju preustrojio zajedno s otočačkom u prvu privremenu francuzku graničku pukovniju, a pukovniju ogulinsku i slunjsku u drugu, a obje banske pukovnije u treću. Nazvao ih je »Regiments de Chasseur d' Ilyrie«. Kasnije su se te pukovnije zvale jednostavno »regiment croate«. Osim toga ustrojio je Marmont jedan zbor, 7 satnija sergeanta i

jednu husarsku pukovniju. Marmont se trudio, da u ilirskim pokrajinama ustroji red, brinuo se osobito za šume i u Karlovcu otvorio vojničku školu. Ujedno je 200 hrvatskih mladića, koji su bili sinovi častnika i dočastnika hrvatskih pukovnija, privučeno u francuzke vojničke škole. God. 1810. izveo je Marmont s 1000 Ličana prepad u Bosnu, da kazni Turke. Na 22. V. 1810. odredio je Marmont ustrojenje 6 hrvatskih pukovnija, »regiments de chasseurs d' Illyrie« s posebnom odorom plave narodne boje s bielim prslukom, s francuzkom čakom, s bielim pucetima, istim kao kod francuzkog pješačtva. Kasnije je Marmonta zamienio general Bertrand.

U Napoleonovom ratu protiv Rusije 1812. borile su se ilirske pukovnije broj 1 i 3 u njegovoj vojsci te su pod tadašnjim francuzkim pukovnikom, kasnijim generalom i marechalom de champ (podmaršalom) Šljivaićem de Heldenburgom zaštićivale Napoleonov prelaz i uzmak preko Berezine, u sklopu vojske generala Oudinota. Napoleon se posebno zahvalio našim krajišnicima riečima: »Hrvati, jučer sam se osobno osvjedočio o vašoj hrabrosti. Vi ste stekli slavu i neumrlu čast«. Prema Marmontovim »Uspomenama« Napoleon je izjavio: »Ja nisam nikada imao hrabrijih i boljih vojnika.« Za Napoleonovog povlačenja iz Rusije obje su pukovnije izgubile dvije trećine svoje momčadi.

Za vrieme francuzke okupacije bilo je oko 11 postotaka našeg pučanstva iz zaposjednutog područja dodieljeno u francuzku vojsku. U ožujku 1813. osnovana je u Karlovcu »Le I.-r regiment de hussards croates«, koja se sastojala od 6 satnija. Prvi zapovjednik bio je francuzki pukovnik Bernard Piues. U proljeće 1813. postao je guvernerom Ilirije Junat Knaz, a koncem kolovoza iste godine Fauche.

Nakon bitke kod Leipziga koncem prosinca 1813. razoružana je hrvatska husarska pukovnija, a momčad razdieljena među razne francuzke pukovnije. U toj pukovniji odlikovao se satnik Pavlica i bojnik Ivan Katalinić iz Hercegnovog.

U listopadu iste godine, nakon bitke kod Leipziga, pripravili su se Francuzi na izpražnjenje ilirskih pokrajina. Zbog sla-

bih dojavnih veza nije pučanstvo ni znalo za Napoleonov poraz. Jednog jutra nestali su jednostavno svi francuzki činovnici, a na javnim mjestima osvanuli su oglasi, u kojima se s malo rieči objavljivalo, da je francuzko gospodstvo nestalo.

Na 11. IV. 1814. podpisao je Napoleon svoje odreknuće, t. zv. ugovorom od Fontainebleau-a, pa je 3. V. odveden na otok Elbu. Hrvatske zemlje pale su opet pod Austriju, pa su krajiške regimente opet uzpostavljene. Jedan dio častnika, koji su služili pod Francuzima, odpušten je uz odpravninu jednogodišnje plaće, a drugi preuzet natrag u austrijsku vojsku. General Šljivarić, koji nije bio primljen, jer mu nisu htjeli dati čin generala već samo pukovnika, ostao je u francuzkoj vojsci i tamo umro kao podmaršal i zapovjednik tvrđave Antibes, gdje je i pokopan.

Na 4. XI. 1813. ušle su carske čete u Ljubljanu. Grad Senj podpao je pod vojnu granicu. Na 20. III. 1814. prisilio je jedan jaki odred Ličana od 1.300 vojnika, koji su bili francuzka posada u tvrđavi Glogau, francuzkog zapovjednika, da im otvori vrata tvrđave, te su se vratili u domovinu pod hrvatskim častnicima. Jedna hrvatska husarska pukovnija vratila se iz južne Francuzke u domovinu istom 1814.

Hrvatske čete bile su 1809. u sklopu francuzke divizije general-poručnika Carre, grofa de St. Cyr, 1811. u diviziji generala baruna Delsona, 1812. u diviziji generala baruna Pourally, a 1813. u diviziji generala baruna Junina.

Hrvatska vojna granica od 1813. do podpunog i konačnog ukinuća

U vojnoj granici popisano je 1815. ukupno 940.598 duša, od toga je bilo 473.100 mužkaraca, a od njih 135.924 sposobna za ratnu službu, a 88.602 za domovinsku službu; ukupno dakle 224.426 naoružanih ljudi. Prema tomu bilo je pod oružjem 47.4 posto mužkog pučanstva. Postoji točna brojidba i o obradivoj i neobradivoj površini. Početkom XIX. stoljeća sastojale su se te naše čete od 35 bojna i 8 eskadrona, a do 1824. trošilo se za

njih 400.000 forinti godišnje. Prema tomu stajao je jedan momak državu godišnje samo 31 forint. Ni jedna druga europska vojska nije se mogla s tog stanovišta mjeriti s četama Vojne granice, a isto tako ni u pogledu udarne snage, hrabrosti, uztrajanja i vještine. Vojna granica bila je zapravo jedna velika vojarna, u kojoj se stalna vojska uzdržavala najmanjim troškovima. Do godine 1836. bilo je neprestano uz tursku granicu borba s Turcima, koji su svojim prepadima zadavali našem pučanstvu mnoge jade i štete.

Hrvatski je sabor neprestano tražio, da se granica ukine i njezino područje vrati natrag banu i zemlji. Naravski da je granica za sobom vukla i štete i to trajne prirode, jer je najveći dio našeg pučanstva bio stalno pod vojnom službom.

Za krimskog rata 1854. sudjelovale su naše graničarske pukovnije i u ulazu austrijskog observacionog zbora u dunavske zemlje, u sadašnju Rumunjsku.

God. 1860. određeno je, da se oni vojnici krajiškog pješačtva, od narednika do najnižeg vojnika, koji su služili najmanje 8 godina, nazivlju grenadiri, te su nosili kao oznaku znak granate na svojim ovratnicima.

God. 1850. izdan je zakon, da ciela vojna granica sačinjava od sada sastavni dio carske vojske.

U XIX. stoljeću sudjeluju krajiške čete u svim borbama, koje je vodila austrijska vojska. Pod oružjem je bilo ukupno 40.216 graničara, t. j. 10 posto ciele austrijske vojske, koja je 1866. bila skupljena na raznim ratištima, ne brojeći ratnu mornaricu. Naši su se graničari borili na tolikim bojištima srednje Europe, od Atlantskog oceana do Pripjetskih močvara. Najpoznatiji vojskovođe, pod čijim su se zapovjedničtvom borili naši graničari, bili su Nikola Jurišić, Keglević, Lenković, Nikola Šubić Zrinski, Ljudevit Badenski, grof Wallenstein, princ Eugen Savojski, Laudon, Daun, Isolani, Piccolomini, Tilly, nadvojvoda Karlo, Schwarzenberg, Radetzky, Karlo Lotrinški, Jelačić i mnogi drugi.

God. 1867. došlo je do nagodbe između Austrije i Mađarske. Vojna granica spadala je zapravo u Translajtaniju, pod Mađarsku, ali to nije bilo u njezinu korist. Hrvatski staleži

traže sve oštrije povratak granice matici zemlji. God. 1870. bile su postavljene iz 11 graničnih regimenti dvie divizije s 5 brigada. Tada je granica brojila 11 pješačkih pukovnija, 11 lovačkih bojna, 2 bitnice i 3 tvrđavne satnije.

Na 1. VII. 1873. oduzeta je zapovjedničtvima krajiških pukovnija svaka politička vlast, te je za vojnu granicu uvedena posebna građanska uprava. God. 1873. ukinute su hrvatske krajiške pukovnije I.—IV. i VII. do IX. Nestalo je te stare ustanove, ali Krajina još nije bila sasvim razvojačena. Postojalo je još 11 krajiških pukovnija, uključivo dvije banske. Na tom području bilo je 1873. ukupno 1,323.421 stanovnik.

Na 15. srpnja 1881. izašao je napokon manifest, kojim se konačno i za uviek podpuno ukida ustanova Vojne granice, koja je zapravo već prije prestala. U tom je manifestu naglašena slavna prošlost vojne krajine, koja je kroz stoljeća držala stražu na južnim granicama uz posebnu požrtvovnost. Tu je zadaću ona podpuno izvršila. Manifest iztiče: »Opće priznanje za ono, što ste vi i vaši očevi izvršili, ostat će vam i u budućnosti osigurano.«

Hrvatska je Vojna krajina većim dielom izpunila hrvatsku ratnu poviest. Ona se iztiče najsjajnijim vojničkim djelima, na koja je hrvatski narod ponosan.

TRENKOVI PANDURI I KRAJIŠKE ČETE

Trenkovi panduri

Trenk i njegovi panduri ušli su u ratnu poviest Hrvata i postali poznati cielom svietu. Oni još žive i u našoj narodnoj predaji, a mi smo na njih ponosni, iako se u savezu s njima dogodilo mnogo toga, što možda prema sadašnjem shvaćanju nije sasvim izpravno.

Razjasnit ćemo postanak Trenkove skupine i ulog Trenkovih pandura u raznim ratovima sredinom XVIII. stoljeća.

Nakon smrti njemačkog cara Leopolda I. izgledalo je već da će habsburška dinastija izumrieti. Tek iz trećeg Leopoldova braka rodio se nadvojvoda Josip (1678.), koji je iznenada umro od crnih kozica godine 1711. kao car i kralj Josip I. Neki ga nazivlju Josip I. Veliki, jer su se od njega nadali novom i velikom rimskom carstvu njemačkog naroda, kao što je ono obstojalo za njegovog predja cara Karla V. Ugovorima izmedju Habsburgovaca i obaju Jagelona, sklopljenim u raznim oblicima 1491., 1505. i 1515., obvezali su se ugarski, hrvatski i češki staleži, da će u slučaju izumrća svoje dinastije birati vladara iz austrijske kuće i ništa više. Nakon Mohačke bitke i nakon smrti kralja Ljudevita II. jedan je dio madjarskih i hrvatskih staleža ostao pri pravu biranja vladara, a drugi je dio to pravo i izvršio, istina protiv ugovora, izabravši Ivana Zapolju za madjarskog i hrvatskog kralja. Ostali dio hrvatskih i madjarskih staleža birao je za kralja Ferdinanda I., a iza njega birani su svi nadvojvode, koji su ga nasliedili, za kralja češkog te za kralja ugarskog i hrvatskog. U Češkoj je to pravo prestalo 7 godina poslije bjelogorske bitke, godine 1627., te je ograničeno na slučaj, »ako u kraljevskoj kući izumre i mužka i ženska loza«. U Ugarskoj je to pravo ograničeno 1687. izričito na izbor mužkih članova kuće Habsburške. Prema tome i Hrvati i Madjari stoje još na svom pravu slobodnog izbora kralja.

Na 11. lipnja 1707. nije se Franjo II. Rakoczy žacao na krvavom Onodskom saboru skinuti s ugarskog priestolja habs-

buršku dinastiju i ponuditi krunu sv. Stjepana bavarskom knezu izborniku Karlu Albertu, koji je vrlo kratko vrieme i bio izabrani car rimskog carstva njemačke narodnosti.

Nakon smrti cara i kralja Josipa I. ostala je habsburška dinastija opet na jednom jedinom mužkom članu, bratu i nasljedniku Josipa I., Karlu VI. (III.). Brak Karla VI. bio je iz početka bez djece. I opet su težke brige morile političke činbenike s ove i s one strane Lajte, s ove i s one strane Drave. Ponovno se stavilo na dnevni red pitanje nasljedstva po ženskoj lozi, koje je i za carevanja Leopolda I. u tzv. sporazumu »Pactum mutuae successionis« od 12. rujna 1703. bilo predvidjeno. Karlo VI. nije se žurio, jer se nadao potomcima.

Ali ušao je nemir u sve zemlje, kojima je vladala habsburška dinastija. Politički činbenici sjećali su se težkog i krvavog rata za španjolsku baštinu. Svi su se bojali, da će se velika država, koja se počimala sredjivati, jačati i napredovati, razbiti u brojne dielove i da će nastati medjusobne borbe pojedinih zemalja, neke vrsti gradjanski ratovi i ratovi s neprijateljima izvana. Osobito su hrvatski i madjarski staleži imali pred očima težko razdoblje XVI. stoljeća, a napose gradjanske ratove nakon Mohačkog poraza izmedju Ivana Zapolje i njegovih pristaša te kralja Ferdinanda I. i njegove stranke. Još je i Turska bila moćna i jaka, iako je bila bačena izvan granica Ugarske i Hrvatske. Francuzka je takodjer vodila svoju posebnu politiku, koja je išla za prevlašću u Europi. Ona je još šurovala s Turskom. Narodima i zemljama habsburške dinastije, a osobito Hrvatima, Česima i Madjarima bilo je dosta stalnih težkih gradjanskih ratova, zbog kojih su te zemlje ostale u nazadku. Hrvati su se nakon težkih borba jedva riešili Turaka, koji su još stajali na pragu napaćene Hrvatske. Zbog toga se i pitanje tzv. »pragmatičke sankcije«, dakle svečano uzakonjenje nekog prava, koje pripada samo vladaru, razvijalo bez većih potežkoća i smutnja. Još su Turci držali stražu na Savi, Tisi i Marošu, još je bio ugrožen južni i iztočni bok Madjarske.

Zato se je već 9. ožujka 1712., prije nego i jedno zakonodavno tielo monarhije, sastao hrvatski sabor u Zagrebu, u

biskupskoj palači, pod predsjedanjem banskog namjestnika za političke poslove zagrebačkog biskupa Emerika Eszterhayja de Galantha. Taj je crkveni knez pred sakupljenim staležima i redovima izrekao povjestni govor, u kojem je naglasio, da je junački hrvatski narod na spas kršćanskog svieta i onako već odabrao mužku habsburšku lozu, pa će stoga u ovim težkim prilikama predati svoju sudbinu i onim vladarima, koji poteku od tanke krvi habsburškog doma.

Dok Česi i Madjari još razmišljaju o tome, hrvatski narod brzom odlukom u tom pravcu prednjači svima i tako misli steći veću ljubav i zahvalnost svoga vladara. Nakon duljeg razpravljanja bude tek treći dan, 11. ožujka 1712., jednoglasno prihvaćena hrvatska pragmatička sankcija. U zakonskom članku o hrvatskoj pragmatičnoj sankciji hrvatski sabor naglašuje, da su staleži i redovi odlučili primiti taj zakonski priedlog, zbog briga i nastojanja, da se osigura domovina. Stoga sabor prenosi pravo vladanja i na članove ženske loze habsburške dinastije. Ali pri tom hrvatski sabor dodaje jedno ograničenje, koje je nadasve važno s političkog stanovišta, osobito obzirom na odnose prema Madjarskoj. On ograničuje i veže pravo nasljedstva time, da će se ono priznati samo onakovom ženskom potomku krvi austrijske, koji bude posjedovao ne samo Austriju, nego i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovao u Austriji. To ograničenje bilo je dokaz dnalekovidnosti naših slavnih predja, koji su osjetili važnost susjedstva, dakle svu težinu granica tadašnjeg rimskog carstva njemačkog naroda. Naši staleži obrazlažu svoje odricanje od svog prava slobodnog biranja novog kralja i druge loze za slučaj, da mužka loza habsburške dinastije izumre, time što bi inače naše kraljevstvo postalo poprištem krvavih i težkih ratova i ognjištem prevrata. Hrvati su znali, da bi bez kralja bili prepušteni na milost i nemilost stranih pretendenata na hrvatsko priestolje.

Pri tom su hrvatski staleži dali i autentično tumačenje našeg državno-pravnog odnosa s Madjarskom. Oni su naglasili, da su naše zemlje, istina, pridružene Madjarskoj, ali naši državljani nisu njezini podanici. Oni su iztaknuli, da su izborom Kolomana za hrvatskog kralja primili ne madjarsko kraljev-

stvo, već samo kralja. Oni priznaju madjarskog kralja svojim samo za slučaj i tako dugo, dok bude ujedno i gospodar Austrije. Oni se radije odriču slobode izbora svoga kralja i ne će da za svaki slučaj sliede nerazrješivo sudbinu Madjarske, naglašujući da su slobodni, a ne robovi. Time je dana i krajnja granica državno-pravnog odnosa hrvatskog kraljevstva s madjarskim. Madjari neka slobodno nakon smrti Karla III. bez mužkog potomka biraju sebi kralja koga god žele; Hrvati će u tom slučaju priznati svojom kraljicom i kćerku Karla III. Time je na nepobitan način iztaknuta čista personalna unija izmedju Hrvatske i Madjarske. Izmedju obih kraljevstva postoji veza samo tako dugo, dok imadu istoga vladara.

Na 16. svibnja 1712., poslije krunidbe za kralja madjarskog i hrvatskog, potvrdio je Karlo III. (VI.) Hrvatima u ime pragmatičke sankcije sva prava, povlastice i sloboštine pojedinaca i kraljevstva, i u svoje ime i u u ime svojih mužkih i ženskih potomaka. Hrvati su uviek držali, da je ova kraljeva potvrda »diploma securitatis et privilegiorum«. Oni uviek ističu svoj zakon kao posebni, dok i Madjarska nije prihvatila pragmatičku sankciju. Hrvati smatraju taj zakon svojim temeljnim državnim zakonom.

Na 19. travnja 1713. predložio je car i kralj Karlo na svečanoj sjednici svih tajnih savjetnika zakon o redu nasljedstva u habsburškoj kući, ali je pri tom iztaknuo pravo prvorodstva. Kad se 13. svibnja 1717. rodila nadvojvodkinja Marija Terezija, radi Karlo i u zemlji i izvan nje na tome, da se nadvojvodkinji zajamči austrijsko i ugarsko priestolje. 1720. prihvatiše pragmatičku sankciju sve zemlje osim Madjarske, koja je tek 16. srpnja 1722. prihvatila zakon o nasljedstvu po ženskoj lozi habsburške dinastije i o nerazdjeljivosti Karlove krune. Od vanjskih država prva je pragmatičku sankciju priznala Rusija, 1727., ali je Karlo morao pristati na savez protiv Turske, koji ga je u težkom ratu (1736.—1739.), koji je vodjen nakon smrti slavnog vojskovodje princa Eugena Savojskog, mnogo stajao. U beogradskom miru od 18. rujna 1739. morao je prepustiti Turskoj Beograd sa sjevernom Srbijom, desnu obalu Save u Bosni i »austrijsku Vlašku« do Alute. 1731. i 1732. priznali

su i staleži njemačkog carstva, te Englezka, Danska, Nizozemska i Pruska tu sankciju. Oprla se jedino Bavarska i Saska. Zbog Saske je Karlo morao podupirati saskog kneza izbornika Augusta III. u zahtjevu na poljsko priestolje pa je ušao u rat sa Francuzkom, gdje je Ljudevit XV. podupirao kandidaturu svog tasta Stanislava Lesczinskog. U bečkom miru 1738. morao je Karlo zamieniti Napulj, Siciliju, Lotaringiju i Bar za Parmu, Piacenzu i Toskanu, našto je Francuzka priznala pragmatičku sankciju. Tako je Karlo III. konačno barem na oko prebrodio sve potežkoće u odnosima vanjskih država prema pragmatičkoj sankciji.

Dne 20. listopaga 1740. izumrla je s Karlom VI. habsburška dinastija u mužkoj lozi. Na priestolje je stupila njegova starija kći Marija Terezija, koja je onda bila u 24. godini. Ona je stupila na priestolje pod vrlo težkim prilikama. Financije nisu bile u redu, a ni vojska, koja je bila porazbacana od Hrvatske do Belgije, od Šlezke i Češke do Parme i Toskane.

Hrvatski narod pokazao se osobito vjeran svojoj mladoj kraljici. U toku borba dao je narod hrvatskih krajeva oko 42.000 krajišnika, a uz to i razne dobrovoljce, u prvom redu T r e n k o v e p a n d u r e, kao svoj ulog u raznim ratovima prvih desetljeća vladanja Marije Terezije.

Kao najpogibeljniji protivnik Marije Terezije iztaknuo se pruski kralj Fridrich II. Veliki, koji je stupio na priestolje 31. svibnja 1740. nakon smrti svoga oca Fridricha Wilhelma I. On je zatekao svoju državu u najboljem redu. Njegov otac Fridrich Vilim I. ostavio mu je ne samo pune blagajne, već i najbolje izvježbanu vojsku u Europi. Ta je vojska brojila 84.000 momaka. Fridrich Veliki popunio ju je odmah na 100.000 ljudi. Od toga je bila po prilici jedna četvrtina konjaničtva. Fridrich Veliki razpolagao je i sa sjajnim vojskovodjama. Medju njima se kao najbolji izticao Kurt Krsto grof Schwerin.

Ali i s druge strane prietila je opasnost i to iz susjedne i blizke Bavarske. Tamo je vladao knez-izbornik Karlo Albert. Bavarac se odmah vezao s Francuzkom, s Ljudevitom XV., te je već koncem listopada 1740. tražio svoje tobožnje pravo, ne htijući priznati nadvojvodkinju Mariju Tereziju nasljedni-

com austrijske krune. On je svoje pravo izvodio još iz oporuke cara Ferdinanda I., koji da je za slučaj izumrća mužkog habsburškog koljena odredio nasljedstvo u korist bavarske kuće, jer se njegova najstarija kći bila uđala za bavarskog vojvodu Albrechta V. Ali brzo se pokazalo, da tome nije bilo tako, nego da je bilo odredjeno, da bavarska kuća ima pravo nasljedstva tek u slučaju, ako izumre koljeno »sviju naših ljubljenih sinova bez bračnih potomaka«.

Mnogo oprezniji, ali i opasniji bio je pruski kralj, koji je vješto prikrivao svoje prave nakane. Njemu je bilo stalo do Šlezke. Dne 16. prosinca 1740. predje Fridrich II. bez navještaja rata austrijsku granicu i upadne u Šlezku. Već koncem siečnja 1741. bila je čitava Šlezka u Fridrichovoj vlasti, osim tvrdjava Glogau, Brieg i Neisse. Marija Terezija skupila je do ožujka vojsku od 25.000 ljudi, kojom je zapoviedao neodlučni grof Neipperg. 10. travnja 1741. bude austrijska vojska potučena kod Mollwitza, jugozapadno od Briega na Odri. Pruska je vojska brojila 20.000 momaka i 60 topova. Austrijanaca je bilo takodjer 20.000 momaka, ali su imali samo 18 topova. Austrijsko konjaničtvo bilo je jače i bolje. Ono je u prvi čas uspjelo navalom raztjerati prusko konjaničtvo, tako da je pruski maršal Schwerin savjetovao kralju Fridrichu, da se povuče, jer da je bitka izgubljena. Austrijsko konjaničtvo nabasalo je medjutim na prusko pješačtvo, koje je konačno pobiedilo.

Iako su kod Mollwitza sudjelovale razmjerno manje snage, ta je pobjeda bila odlučna. Iz prvog šlezkog rata planuo je pravi europski rat. Istina, svi europski vladari bili su priznali pragmatičku sankciju, ali nakon Fridrichove pobjede velik se dio bacio na Austriju, vjerujući da se ona razpada i da će svaki doći do svog pliena.

Nakon Mollwitza zauzeta je tvrdjava Brieg (4. svibnja), a još prije Mollwitza 9. ožujka tvrdjava Glogau.

Već u bitci kod Mollwitza borile su se hrvatske graničarske čete. Njihov ulog bio je znatan i u oba šlezka rata i u sedmogodišnjem ratu.

Trenkovi panduri stupaju nakon bitke kod Mollwitza na ratnu pozornicu pod svojim vodjom, koji je bio u pravom smislu

condottiere, veliki i pravi vojnik, ali neobuzdan i strastven, pa zato često gotovo neuračunljiv.

Franjo barun von der Trenk potječe iz stare njemačke obitelji, iz srednje Njemačke, iz franačkog okružja. 1450. preselila se ta feudalna obitelj u iztočnu Prusku, na tadašnje područje njemačkog vitežkog reda, koji se tokom XV. stoljeća nalazio u težkoj borbi s poljskim Jagelovićima. Trenkova obitelj sudjelovala je takodjer u toj borbi. Pridjevci Franje baruna Trenka: »von Gross- und Klein Scharlack, Schakulack und Meiken« upućuju nas na priznanja i odlikovanja, na dobra i posjede, koje je ta obitelj stekla za svoje zasluge u tim borbama. Obitelj Trenk iztiče se visokim vojničkim činovima i u pruskoj vojsci. Jedan stric Franje baruna Trenka, otac poznatog mu bratučeda Fridricha, bio je vrhovni konjanički general u Königsbergu, gdje je umro godine 1740., a bio je u raznim borbama 18 puta ranjen.

Ivan barun Trenk, otac našega Franje, bio je najprije u pruskoj vojničkoj službi, a stupio je kao i mnogi drugi njemački, pa i francuzki vitezovi, nakon velike pobjede kršćanske vojske kod Beča 1683., u austrijsku vojničku službu pa je sudjelovao u pobjedonosnoj ofenzivi protiv turske carevine. Pri tom je Ivan Trenk prešao s protestantizma na katolicizam pa je do svoje smrti, kroz 60 godina (do 1743.), vjerno služio austrijsku vojsku i dotjerao do podpukovnika. Bio je oženjen gospodjom Keiler von Hargvatten, iz kuće kurlandskih vojvoda te je imao tri sina. Sudjelovao je u raznim ratovima Leopolda I., Josipa I. i Karla VI. na svim europskim bojištima pa je tako dospio i u Reggio u Calabriji, u južnoj Italiji. Tamo mu se na samu Novu godinu 1711. rodio sin Franjo.

Mladi Franjo bio je već kao dječak neobuzdan i nasrtljiv pa je upravo tražio opasnosti. Već je zarana obišao sve gradove tadašnje velike Carevine. Po prvi put je gledao boj kod Petrovaradina, sakriven u jednom skloništu. Promatrao je razvoj one velike bitke austrijske vojske protiv Turaka (5. kolovoza 1716.), i to je na njega osobito utjecalo. Dvadesetih godina XVIII. stoljeća premješten mu je otac po molbi u tvrdjavu Brod na Savi, dok su mu sinovi učili u Šopronju. 10. srpnja

1727. postao je Franjo Trenk zastavnikom u pukovniji madjarskog palatina grofa Nikole Palffyja ab Erdöd. Već u početku svoje službe u Beogradu, pa i u Osieku, ističe se Franjo Trenk svojim neobuzdanim temperamentom te vodi brojne dvoboje, rado se karta i ljubaka. Kasnije se u Petrovaradinu oženi kćerkom podmaršala Tilliera te preuzme na neko vrieme upravu pleterničkog i brestovačkog dobra. Otac mu je posjedovao osim tih dvaju dobara i veliko dobro Pakrac.

U godini 1734. doživio je Franjo Trenk sa svojim pratiocima, neke vrsti pandurima, prvu veću neugodnost, koja ga je dovela u tamnicu, iz koje je pomoću generala Khevenhüllera uz neko jamstvo izišao te se vratio otcu u Levoču, u sjevernu Madjarsku. Godine 1737. umre mu od kuge, koja je vladala u Slavoniji, žena i sve četvero djece. Tuga je nagnala Trenka, da se sasvim posveti vojničkoj službi.

Godine 1735. zaratila se Rusija s Turskom, a uz nju je stupio i car Karlo VI. na temelju sklopljenog saveznog ugovora. Franjo Trenk odputuje u Beč te se javi kod tadašnjeg vrhovnog zapovjednika austrijske vojske generala grofa Seckendorfa i ponudi mu, da će skupiti pukovniju od 4000 pandura, da s njima provali u Bosnu. Seckendorf je prihvatio taj priedlog, ali ga zabaci princ Sachsen-Hillburgshausen, poznati reformator naše vojne granice.

Kad je odbijen u Austriji, Trenk se obrati ruskoj carici Ani Ivanovnoj. Carica Ana bila je u srodstvu s kurlandskim vojvodama Keilerima, dakle u nekom srodstvu s Trenkovom majkom. Trenk bude primljen kao konjanički satnik u husarsku pukovniju pukovnika Kuminga, koja se sastojala gotovo od samih Madjara. I Trenk je još u Madjarskoj skupio nekoliko stotina momaka te je stigao sa 300 ljudi preko Poljske u Kiev, 28. travnja 1738.

Jaka ruska vojska prodire pod zapovjedničtvom generala grofa Münicha na Bender, nedaleko dunavskih limana.

Franjo Trenk doživljuje u ruskoj vojsci nevjerojatne upadice i svadje, tako i sa svojim pukovnikom Kumingom, pa zbog tih svadja bude i zatvoren. Tu se po prvi put osobito iztakao. Ruska vojska počela je u bitci na rieci Bugu, gdje na nju navali

20.000 Tatara, uzmicati. U uzmaku sudjeluje i pukovnija Kuming. Trenk se nalazi kod profoza u zalaznici. Kad spazi taj uzmak, stavi se pred pukovniju te je uz poklik: »Tko je junak, neka mi se pridruži« poveo cielu pukovniju za sobom, odbacio Tatare i spasio rusku vojsku od pogibije. Ruski vojskovodja grof Münich pohvali ga i oslobodi zatvora. U buduće se uviek za Trenka zauzimao.

Sličnih upadica i svadja imao je Trenk više puta u ruskoj vojsci pa je bio i na smrt osudjen od ratnog suda radi nepokornosti. U zadnji čas bio je pomilovan te se vratio natrag u Slavoniju. U Slavoniji se iztaknuo čišćenjem hajduka, koji su zauzeli maha te pljačkali po Slavoniji. U Slavoniju su se zalietale hajdučke čete čak iz Bosne. Trenk se sjajno držao pa ga je seljački sviet zavolio.

Godine 1741. ponudio je Franjo Trenk carici Mariji Tereziji, da iz slavonskih i sriemskih okruga skupi i opremi četu od 1000 ljudi, koje će sam odvesti na bojište. Ne stoji mnienje, da je Trenk cielu svoju četu sam obskrbljivao i plaćao. On je trošio samo za momke, koji su bili s njegovih dobara, a cieli trošak snosili su Kruna, zemlja i pojedini vlastelini, s čijih su dobara bili skupljeni panduri. Ponudu je preporučio vojvoda Karlo Lotaringijski i brat mu veliki vojvoda Toskanski, pa ju je prihvatila i kraljica. Dne 27. veljače 1741. izdan je ruskom majoru Franji barunu Trenku tzv. »Werbepatent«, kao neke vrsti otvorena zapovied, kojom je bio ovlašten skupiti u Slavoniji 1000 momaka. Iz početka to novačenje nije išlo lako i brzo, kako su se nadali, jer su pojedine gospoštije i gradjanske oblasti pravile manje ili veće potežkoće. Ali je ponovno došao pooštreni nalog iz Beča na osječkog zapovjednika, da se podupre Trenkovo nastojanje, te je zbilja i uspjelo brzo skupiti tisuću ljudi, i to iz okruga Mitrovice, Sriemskih Karlovaca, Petrovaradina, Iloka, Virovitice i Voćina te iz gospoštija valpovačkih, daljskih i djakovačkih. Iz 32 kotara javilo se oko 900 dobrovoljaca. Njihova je oprema stajala oko 62.000 forinti. Svaki vojnik imao je na dan šest novčića iz kraljevske blagajne, ali je sam morao kupovati kruh, i to porciju po dva novčića. Svi panduri nisu bili jednako odjeveni, ali u glavnom

im je izgled nošnje bio turski. Na glavi im je bila visoka crna kapa, nosili su crvene kabanice s kukuljicama i modre zobune, a izpod njih crvene ječerme. Imali su modre hlače i opanke. Naoružani su bili s četiri kubure. Nosili su kožnati pojas s oštrim handžarom i sitnim nožem, na kojem je bila urezana slika pandura i nadpis: »Vivat Pandur!« Preko ramena su bacali šarenu diljku, a o boku pasali krivu sablju. Svaki je momak brijao glavu, a ostavio perčin. Mjesto zastave nosili su poput Turaka »tug« (konjski rep). Četa je razpolagala i jednom glasbom, t. zv. turskom bandom od 12 glasbara s nekoliko frula te s velikim bubnjem i činelima. Ta je glasba prouzročila najveću senzaciju u Beču i drugdje. Ona se smatra početkom vojničke glasbe. Ciela je četa bila razdieljena u dva odjela.

Na 11. svibnja 1741. prešao je Trenk Dravu te je marširao prema Beču. Tamo je stigao 26. svibnja s četom, koju je uzput nadopunio na 1.022 momka. Osim Trenka, koji je bio bojnik, bila su još dva satnika, 1 nadporučnik, 5 poručnika, jedan kvartirmajstor, jedan pobočnik, dva kapelana (jedan katolički, jedan pravoslavni), dva ranarnika, 40 harambaša, 5 pisara, 80 kaprala i 12 glasbara, a običnih vojnika bilo je 890. Dne 27. svibnja u jutro došlo je do one mnogo spominjane parade Trenkovih pandura pred kraljicom Marijom Terezijom i njezinim suprugom velikim vojvodom Franjom Toskanskim, vojvodom Karlom Lotaringijskim i kraljičinim sestrama. Panduri su se iztaknuli raznim vježbama i mimohodom pred kraljicom. Upala je u oči osobito njihova glasba. Pri tom mimohodu skupio se cieli Beč, koji se nije mogao dosta nadiviti pandurima, koji su bili zbilja izabrani, visoki i divni momci. Upalo je u oči njihovo šareno odielo i mnogobrojno oružje. Kraljica je bila uzhićena pa je bogato nagradila momčad. Kasnije je primila u audijenciju i Trenka s 12 najviših pandura. Primanju je prisustvovala i njezina mati, carica udova Elizabeta. Cieli se Beč skupio oko vojarne, gdje su bili ukonačeni panduri. 28. svibnja morao je Trenk promarširati kraj salezijanskog samostana, da njegove pandure vidi i udovica Josipa I., carica Amalija. 6. lipnja javio se Trenk kod feldmaršala Neipperga. 15. lipnja nalazi se Trenk u logoru kod tvrdjave Neisse.

Trenkov pandur

Započinju čudesni podhvati Trenkovih pandura, koje nè ćemo opisivati, već samo nabrojiti važnije dogadjaje.

Već 18. lipnja Trenkovi panduri zauzeše Zoptenberg, nedaleko Schweidnitza, te im uspije odvući plien uzprkos navale 6000 pruskih husara i pješaka. U tom prvom podhvatu panduri su počinili i težke prestupke, pa ih je Trenk izveo na sud pri čemu su dvojica kolovodja izgubili glavu. Neipperg je sam ukorio Trenka radi ponašanja njegovih pandura. Neipperg je čak Trenka prijavio Velikom vojvodi Franji Toskanskom pa ga je i previše ocrnio. Dolazi do stanovite promjene u vodstvu pandura. Njima je dodieljen neki pukovnik Menzel, s kojim je Franjo Trenk brzo došao do sukoba te dospio pod iztragu. Neipperg se htio svakako riešiti Trenka, ali ga je držao feldmaršal Khevenhüller.

Panduri su se iztaknuli 23. srpnja 1741. pri navali na gradić Strehlen kod Zoptena. Napokon se Trenk sasvim vratio svojim pandurima, a Menzel je na pritužbu pandura konačno odstranjen.

Trenk navaljuje na zalaznicu ciele pruske vojske, koja je maršírala na Schweidnitz i tu se osobito iztakne. Fridrich Veliki bjesnio je zbog Trenkovih prepada. Panduri su neprestano ometali pomicanje Fridrichove vojske iz Schweidnitza prema tvrdjavi Neisse, pri čem je Trenk zarobio veliki plien i sasjekao mnogo neprijateljskih vojnika.

U godini 1741. i 1742. bore se Trenkovi panduri u Austriji i Bavarskoj. Položaj Marije Terezije postao je nakon bitke kog Mollwitza vrlo težak. Sjedinjeni Bavarci i Francuzi nastupaju prema Češkoj polovicom kolovoza 1741. Na savjet Fridricha Velikog udari Karlo Albert, bavarski knez izbornik, na Beč te osvoji Passau i udje 15. rujna u Linz, a koncem listopada dodje na domak Beča. I Francuzi su prešli austrijsku granicu. Na savjet Francuza promieni Karlo Albrecht svoj smjer te udje u Češku, gdje se 7. prosinca 1741. proglasi češkim kraljem, a 24. siečnja 1742. bude izabran i za njemačkog cara. No austrijskoj vojsci uspije protjerati Bavarce i Francuze iz kraljičine države.

Austrijanci provališe u Bavarsku. Za ratovanja u Bavarskoj iztaknuli su se na poseban način baš Trenkovi panduri. Svaki važniji austrijski uspjeh bio je postignut snažnim ulogom pandura. Nastane hajka protiv pandura, koje nazivlju čas pandurima, čas Hrvatima, čas husarima, a daju im i pogrdne nazive.

Panduri brane dunavski most pred Bečom. Trenk uhadja neprijatelja i izvidja njegove postave. Kod Strengberga, nedaleko Linza, napadne neprijatelja i potuče jedan dio vojske, a na Dunavu zaplieni pet velikih ladja siena i zobi.

Dolazi do borba oko sjeverno-štajerskih gradića Clausa, Windischgartena i Spitala. Tu su se panduri osobito proslavili, a osobno i Trenk. Početkom siečnja 1742. navali prepadom na Claus, pobije stražu, uspne se na čardak te prodre do vrata tvrdjave, gdje rano u jutro sliedećeg dana pozove posadu, da se mirno preda. To je i usliedilo, a odmah zatim predadoše se i druga dva gradića. Pri tom su zarobljena 664 momka, dva častnika, a zaplienjeno 48 velikih pušaka i pet topova. Trenkovi panduri osobito su pohvaljeni za taj svoj junački čin.

Odmah zatim iztaknuli su se pri navali na Linz, koji je branio francuzki zapovjednik grof Segur. Trenk započne s napadajem 22. siečnja 1742., a u noći zapali palisade te osvoji predgradje. Još prije nego što je glavna austrijska vojska ušla u grad, Trenk osvoji uršulinski samostan i prisili Francuze na predaju. Grof Segur dobije pri tom dozvolu, da smije iz grada izići s oružjem, ali pod uvjetom, da se ni on ni njegovi vojnici ne će kroz godinu dana boriti protiv Marije Terezije. Šaka hrvatskih junaka zauzela je taj tvrdi grad. Pri tom je imala 6 mrtvih i 15 ranjenih. Rana je dopao i sam Trenk.

On kasnije krene u Bavarsku sa skupinom generala baruna Bernklaua i dodje do Plattlinga na rieci Isaru. I tu se posluži varkom, preobuče se u svećenika i savjetuje gradjanima, da poprave mostove kod Isara, jer da će inače panduri preplivati rieku, pa će za njih biti zlo. Dok je on razgovarao s gradjanima, panduri se prevezoše preko Isara, njih 25 momaka, a na to odmah pobjegoše gradjani i vojnici, tako da je Trenk mogao prevesti cielu momčad, popraviti most i osvojiti mjesto.

Zatim Trenk uz pomoć 600 Hrvata-krajišnika osvoji tvrdi Deggendorf na Dunavu, koji su branili Francuzi. Ovdje se poslužio prepadom i varkom. Tu je u Trenkovoj četi sudjelovao i kasniji feldmaršal Laudon kao poručnik.

Trenkovi se panduri pokazaše malo kasnije kod Mainburga i Neustadta. Oni zaplieniše dvie neprijateljske zastave, a zatim zauzeše tvrdi Reichenhall na tirolskoj granici (30. ožujka 1742.)

Reichenhall je branio bavarski general Fermian, razpolažući s mnogo više snaga nego Trenk. Tu je Trenk zaplienio kamene soli u vriednosti od preko 300.000 forinti.

Trenk sudjeluje i u kaznenoj ekspediciji protiv bavarskih dobrovoljaca-seljaka sela Lenggries na gornjem Isaru, koji su bili zaplienili prtljagu generala Herbertsteina. Trenk prisili seljake na predaju te ih razoruža, ubere od njih kontribuciju i zaplieni nekoliko stotina konja.

Panduri sudjeluju i u ponovnom zauzimanje grada Münchena, koji su branili Francuzi. Njima pomažu i hrvatski krajišnici. Trenku je uspjelo zauzeti najprije kneževski vrt kraj dvora. München se predao još istoga dana, kad je počela Trenkova navala. (6. svibnja 1742.). Taj je dogadjaj pomutio francuzke račune. Oni se brzo odluče napasti na Passau, ali im to ometoše Austrijanci. Trenk pri tom izvede svoj najsmioniji napadaj na tvrdi grad Diesenstein na češko-bavarskoj granici, koji su branili bavarski strielci s podpukovnikom barunom Drechslerom i dva brata von Schrencka. 20. lipnja 1742. započnu operacije, u kojima su sudjelovali i Hrvati Forgačeve pukovnije. Na 22. lipnja bio je grad već obkoljen pa ga Trenk pozove na predaju. No Bavarci se ne htjedoše predati, nego odgovoriše topovima. I panduri započeše vatru s topovima, pa je u jutro već čitav zid bio porušen, a grad oštećen. Panduri zapriečiše provalu bavarskih strielaca te ih dielom pohvataše, dielom poubijaše. Samo se jedan dio spasio. Grad se predao na milost i nemilost, pa je Trenk zaplienio veliku količinu naboja, oružja i živeža. Tada je i Trenk slučajno pri pregledavanju jednog skladišta za barut težko ranjen. General Khevenhüller bio je upravo iznenadjen tim velikim uspjehom, te je Trenka predložio za podpukovnika, što je Marija Terezija i odo-

briła. Uzprkos težke ozljede Trenk i dalje vrši službu, te se 9. ožujka već nalazi pred Weissensteinom. S 38 konjanika raztjera 200 neprijateljskih vojnika i pozove mjesto Au na predaju, ali tu je neprijatelj bio previše jak. General Bernklau odredi 6000 momaka kao pomoć Trenku. Za vrieme obsade uhvati Trenk jednog glasonošu francuzkog vojskovodje Maurica comte de Sachse, po kojem je francuzki maršal javljao zapovjedniku Aua, da mu šalje pomoć od 2800 ljudi. Nato Trenk zatraži od Bernklaua jaču pomoć, ali kako ona nije dolazila, navali sa 146 pandura pod vodstvom kapetana Erlacha na 3000 Francuza i Bavaraca te ih pobije i protjera. Sam Trenk stiže s 50 pandura pred mjesto Au, ali je ono već bilo izpražnjeno. Trenk je pri tom zarobio 15.000 vozova siena i slame, te mnogo zobi i drugih potrebština, ali je svoj plien morao zapaliti, jer ga nije mogao svega sa sobom odvesti.

Na to dodje do težke ratne epizode kod tvrdog pograničnog grada Chama. Na 28. srpnja 1742. sklopio je pruski kralj Fridrich II. sa Marijom Terezijom mir u Berlinu, po kojem je ona izgubila čitavu Šlezku osim vojvodine Teschen, grada Troppau i kraja s obje strane rieke Oppe. Ostali su na bojištu samo Bavarci s Francuzima. General Khevenhüller dobije na to zadaću, da udje u Češku, a da Bavarsku pusti po strani. Franjo Trenk dobio je od Khevenhüllera nalog, da osvoji pogranični grad Cham. On taj podhvat izvodi sa 146 pandura, 300 Hrvata-graničara i dvie satnije Andrašijeve i Forgačeve pukovnije. U Chamu je zapoviedao bavarski pukovnik grof Künigl s jednom bojnom bavarske garde i dvie satnije grenadira s 13 topova, dva mužara i 48 dvostrukih velikih pušaka. Jedan dio te vojske bio se 23. siečnja 1742. predao kod Linza uz obećanje, da ne će godinu dana vojevati protiv Marije Terezije. Zbog toga je Trenk zatražio od grofa Künigla, da preda grad, jer da nema prava, da se bori. Künigl je zatezao, jer je čekao pomoć. Trenk je pravodobno zaokružio grad predstražama. Još za vrieme roka započeše Bavarci paljbom i ubiše jednog pandura. Trenk zatraži od Künigla, da mu se preda krivac, ali ovaj je opet zatezao i htio pregovarati izravno s generalom Khevenhüllerom. Trenk mu to dopusti, ali je pismo moralo ići preko njega.

Uzprkos toga traži Trenk od Künigla, da mu bezodvlačno izruči krivce, jer da će inače objesiti glasnika, jednog bavarskog poručnika. Sliedeći dan zatražio je Künigl da mu Trenk preda njegovog glasonošu-poručnika, a Trenk odgovara, s upitom, da li će mu napokon predati grad. Bilo je to baš oko podne, pa je pukovnik Künigl odgovorio, da je pri ručku i da nema vremena pregovarati. Na to mu Trenk javi, da će mu on prirediti dobru glasbu. U isti čas dade zapovied na navalu. Odmah bude zauzeto predgradje i zapaljeno. Zbog jakog vjetra raširi se vatra na grad i na gradsku barutanu. Uz silnu detonaciju odleti barutana u zrak. Panduri predjoše preko zidova te pobiju i pokolju sve, što im je stiglo u ruke. Cieli grad Cham izgorio je do temelja. Propalo je sve gradjanstvo. Panduri su imali veliki plien. Zarobljena je ciela posada od 772 momka, pet zastava, 10 topova i množtvo prtljage i drugih potrebština (prvom polovicom rujna 1742.). Time je Khevenhülleru bio otvoren put u Češku. On ostavi u Bavarskoj samo generala Bernklaua s 5000 ljudi. Trenkovi panduri i opet su predhodnica, koja otvara puteve carskoj vojsci u Češku. Dolazi do prve težke borbe kod klanca Rosshaupta, u čijoj se blizini nalazilo oko 24 tisuće Francuza i Bavaraca.

S Trenkom nastupa još 807 hrvatskih husara pod Nadaždijem, 600 njemačkih konjanika pod generalom Mertzingom i 300 hrvatskih graničara. Nastupali su vrlo oprezno. Ali ipak su Francuzi i Bavarci brzo napustili Neuhaus pa je tako prelaz klanca Rosshaupta postao slobodan. Time je generalu Khevenhülleru omogućeno da bez potežkoća prodre u Češku, gdje se on 27. rujna sastao s velikim vojvodom Franjom Lotarinškim nedaleko Hayda.

Na to se Francuzi uputiše iz Češke u Bavarsku, a za njima i lotarinški vojvoda. I opet je Trenk predhodnica te dobiva nalog, da izvidi položaj oko grada Neuburga, gdje se navodno nalazilo oko 12.000 neprijateljskih vojnika. Trenk stiže brzo pred grad sa 140 pandura i 180 kirasira. Tamo se nalazilo samo 500 Francuza pod vojvodom La Croix. Trenk po svom kapetanu Erlachu pozove vojvodu na predaju. Ovaj je odgovorio vrlo učtivo, da mu je osobita čast, da će se upoznati s Trenkom.

No sliedeći dan dobije Trenk zapovied, da napadne i zauzme Deggendorf. Tu se Trenk opet posluži uspjelom varkom. On poreda oko grada množtvo slamnatih snopova u pandurskim haljinama. Već treći dan predade se Deggendorf (studeni 1742.)

Vidimo dakle u toj vojni pandure uviek u najvažnijim podhvatima. Svi veći uspjesi, kao pad Linza i Münchena, bili su djelo hrvatskih pandura. Oni su se zbilja izkazali i izpunili obećanje, koje je Trenk dao svojoj kraljici.

Trenkovi panduri na Rajni

U godini 1743. umro je Trenkov otac u Levoču u Madjarskoj. Trenk postaje gospodar pet velikih imanja u Slavoniji, i to Brestovca, Pleternice i Pakraca, koje je baštinio od otca, dok je sam bio kupio Veliku i Nuštar. Ta imanja brojila su 150 sela, a davala su prihod od 60.000 forinti godišnje, tako da je Trenk bio jedan od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj i Madjarskoj.

Trenk se 1743. nalazi u Slavoniji. Tamo dolazi do buna oko Virovitice, Požege, Pakraca, Daruvara, Pleternice i Sirača. Bune su bile uperene protiv gradjanske uprave. Buntovnici su tražili, da se pripoje varaždinskoj krajini i oproste od podavanja, uzdržavanja prolazeće vojske i drugih daća. Buna se proširila i na Malu Vlašku, na područje zapadno od tog diela Slavonije. U ugušivanju bune sudjelovao je i Trenk sa stotinu svojih pandura.

Trenk zatim skuplja novu legiju, u koju ulaze i brojni buntovnici iz tog područja, njih oko 2500, tako da je Trenk sabrao znatnu snagu od 3000 ljudi. On se stavlja u svibnju 1743. na razpolaganje velikom vojvodi za vojnu u Bavarskoj. Fridrich II. bio je izstupio iz kruga kraljičinih neprijatelja, tako da su Bavarci pod carem Karlom VII. ostali sami s Francuzima u borbi protiv Marije Terezije. Karlo Albert zaželio je mir, jer je uvidio svoj težki položaj. Englezka posreduje, ali do mira ne dolazi, jer se tražilo, da Karlo Albert prepusti Bavarsku Austriji, a zato dobije Lotaringiju, Elzas i Franche-Compté kao samostalno kraljevstvo. Nastojanjem Marije Terezije upućena

je vojska protiv Francuza, koji su držali Češku s Pragom. Dolazi do predaje Praga kraljičinoj vojsci (2. I. 1743.) Francuzi i Bavarci ulaze ponovno u nezaštićenu Bavarsku. Austrijska se vojska pripravlja za prodor u Francuzku. Vrhovnim zapovjednikom te vojske bio je princ Karlo Lotarinški, a njegov glavni savjetnik feldmaršal grof Khevenhüller. Francuzi budu protjerani iz Bavarske. Na 9. lipnja zauzet je München.

Franjo Trenk sa svojim pandurima dolazi iz Slavonije uz rieku Lech u logor kod mjesta Rain nedaleko utoka Lecha u Dunav. On samo s 20 ljudi prepadom zauzima most na Dunavu. U tom jurišu vodio ih je on osobno s golom sabljom u ruci. Nasrnuo je i odbacio Francuze. Princ Karlo je bio uzhićen zbog tog uspjeha te pozove Trenka s nekoliko pandura na večeru. Tokom večere ponudi Trenk princu Karlu, da još iste noći osvoji francuzki logor preko Lecha. I opet nastupa s varkom te lupom i bukom zavara Francuze, predje preko Lecha i zauzme logor, koji su Francuzi već bili napustili. Za taj čin bude Trenk imenovan pukovnikom. Francuzi se povukoše u Donauwörth 22. lipnja te se htjedoše povratiti u domovinu. Car Karlo VII. upustio se na to u pregovore s Karlom Lotarinškim.

U isto vrieme, 27. lipnja, razbijena je glavna francuzka vojska pod vojvodom Noaillesom kod Dettingena na Majni od Engleza, tadašnjih saveznika Austrije. Francuzi uzmakoše preko Rajne. Karlo Lotarinški dolazi uz Dunav do Rajne. Započima borba Trenkovih pandura na Rajni. Oni ulaze u Alt-Breisach (29. srpnja 1743.) te zauzmu i Neuenburg. Često prelaze preko Rajne i izvidjaju u francuzkoj zemlji. Franjo Trenk izdaje na francuzke podanike u Elzasu proglas na njemačkom i francuzkom jeziku, tražeći od njih podavanje u novcu u ime kontribucije, i to 30 forinti po svakoj kući i svakom majuru. Ali nitko u Elzasu nije izpunio tog zahtjeva. Francuzi se utvrdiše duž ciele Rajne od Hüningena, kod Basela, sve do Strassburga. Svuda postaviše stražu. Austrijska vojska utabori se 14. kolovoza s 90.000 ljudi izmedju Alt-Breisacha i Freiburga. Trenkovi panduri stoje u gradu Heitersheimu nedaleko Alt-Breisacha, gdje je bilo sielo velikog meštra ivanovačkog reda (Johaniterorden). Panduri opet često prelaze preko Rajne,

ruše francuzke utvrde, razaraju bitnice i dovode zarobljenike. Oni postaju najveći strah Elzasa. Francuzi ih zbog crvenih kukuljica nazivlju »crvenim kapucinima«, ali i »divljacima«. Trenk je to uzimao sa šaljive strane pa je svakom zgodom govorio Francuzima, da je došao sa svojim zemljacima u njihovu zemlju, da se od njih nauči uljudbi i ponašanju. Na 3. rujna počima prielaz ciele austrijske vojske preko Rajne i to nedaleko od Alt Beisacha i nad Neuenburgom. Opet kao predhodnica nastupaju Hrvati, panduri i krajiške čete. Kod Kalte Herberge prelazi Rajnu knez Waldeck s Hrvatima, a kod Alt Breisacha Ličani, Krajišnici i panduri. Oko 1.500 hrvatskih krajišnika i nešto pandura zauze rajnsko ostrvo Rheinach i pobi Francuze, pa i njihovog zapovjednika grofa Crevecoeura. Zatim Hrvati započeše izgradnjom mosta za prelaz preko Rajne. Uzprkos uznemirivanja francuzkog topničtva most je bio gotov za 14 sati. Hrvati-krajišnici i panduri predjoše Rajnu i zauzeše na juriš francuzke utvrde. Oni izgradiše i most do ostrva Rheinach, koji zaposjednu panduri i jedna bojna krajišnika Varaždinaca sa 6 satnija grenadira. Ali uzprkos hrvatskog junačtva cieloj austrijskoj vojsci nije uspjelo preći Rajnu. Vojvoda Karlo Lotarinški pošalje na to baruna Trenka u Basel (švicarski grad), da zamoli poglavarstvo, da austrijskoj vojsci dopusti prolaz kroz švicarski grad. Ali barunu Trenku nije pošlo za rukom zadobiti tu dozvolu. Na to se austrijska vojska ponovno povuče natrag u Bavarsku, pošto je 16. listopada porušila sve mostove na Rajni pa i utvrde u Breisachu. Jedino u Freiburgu ostane jaka posada, većim dielom panduri. Drugi dio pandura odilazi natrag u Slavoniju.

Početkom 1744. skupio je Franjo Trenk opet oko 3.000 pandura i husara te s tom skupinom 6. travnja stiže u Beč, da je provede izpred kraljice Marije Terezije i njezinog velikog vojvode Franje od Toscane.

U to vrieme približio se Friedrich II. Francuzkoj. On je povećao svoju vojsku te se spremio provaliti u Češku i Moravsku. Ali najprije je htio da Francuzi poluče stanovite uspjehe. Francuzka je 15. ožujka 1744. za kralja Ljudevita XV., navie-

stila rat Englezkoj, a 26. travnja Mariji Tereziji, protiv koje po tadašnjem shvaćanju još nije bila u pravom ratu.

Nova Trenkova skupina bila je sada obučena u glavnom u zeleno odielo, samo su kukuljice bile crvene ili žute.

U travnju se austrijska vojska sastala s 46.000 pješaka i 22.000 konjanika u Münchenu s ciljem, da predje Rajnu i prenese rat na francuzko zemljište. Vrhovni vojskovodja bio je opet princ Karlo Lotarinški, a umjesto preminulog Khevenhüllera bio mu je dodieljen kao glavni savjetnik feldmaršal grof Traun. Austrijska vojska nadire u četiri kolone prema Heilbronnu te nastoji čim prije preći Rajnu bez obzira na Bavarsku. Francuzi su nastojali, da to sprieče. Oni su nastupali s dvie vojske, jednom francuzkom od 35.000 momaka, pod maršalom Coignyom, koja je logorovala kod Speyera na lievoj obali Rajne, i s drugom bavarskom, pod generalom grofom Seckendorffom od 20.00 ljudi, koja se je nalazila oko dobro utvrdjenog Philippsburga. Karlo Lotarinški operira vrlo vješto i demonstrira kod Mainza hineći prelaz preko Rajne. Ta mu je varka uspjela. Ona privuče jezgru neprijateljske vojske nasuprot Mainzu, dok Austrijanci predjoše rieku na drugom mjestu. I opet su kao jaka predhodnica prvi Trenkovi panduri.

Trenk 24. lipnja dolazi ponovno u Alt Breisach pa se sjedini s onim pandurima, koje je prošle godine tamo ostavio. Na 30. lipnja izdaje princ Karlo svim generalima i samostalnim zapovjednicima zapečaćene zapoviedi, koje će se otvoriti tek na dani znak. Na večer priredi princ Karlo zajedničku večeru, gdje se razpravljalo o prielazu preko Rajne. Nitko nije znao za pravu osnovu princa Karla osim njega, Trenka, feldmaršala grofa Trauna i generala Nadaždija, koji je vodio izključivo hrvatske čete. Po posebnoj uputi udaljio se Trenk s večere još prije ponoći te je započeo prelaz preko Rajne kod sela Schrecka, koje leži južno od Philipssburga, nasuprot falačkom gradiću Rheinzabernu. On predje u 30 ladja s 1.300 momaka Rajnu, a iza njega odjeli karlovačkih i varaždinskih krajišnika. Na francuzkoj obali navališe panduri na tri francuzke konjaničke pukovnije grenadira s poklicima »Allah, Allah« te razbiše i raztjeraše neprijatelja, zadobivši veliki plien. Preko mosta slao je

Nadaždi odmah daljnje čete. Trenk je osvojio veliko područje s one strane Rajne, dok je general Nadaždi sastavio od pontona most preko Rajne. U tri dana, od 1. do 3. srpnja, prešlo je 70.000 momaka austrijske vojske Rajnu i razvilo se na francuzkom području. Prvi je prešao Nadaždi sa 6.000 Hrvata. To je bio osobito uspješan i važan operativni podhvat, koji je začudio cielu Europu. Tu se uz Trenka iztaknuo i general grof Nadaždi. Obojica su zapoviedali izključivo hrvatskim četama.

Taj je prielaz prestravio Francuzku, osobito Elzas i Lotaringiju. Francuzi su već mnogo čuli o Trenkovim pandurima, ali se nisu nadali, da će tako brzo doći u doticaj s Hrvatima, pandurima i husarima.

Nedaleko mjesta prielaza živio je u dvorcu Lunnevilleu bivši poljski kralj Stanislav Lesczinski, tast Ljudevita XV. I on se pripremao na bieg. I francuzki dvor bio je zastrašen tim neugodnim dogadjajem.

Nastade i bieg seljaka u gradove, a gradjana, dapače onih u Strasburgu u Švicarsku. Francuzi, umjesto da udare na Austrijance, započeše zajedno sa Bavarcima uzmicati prema Vogezima, većim dielom bez prtljage. Trenk i Nadaždi zadobiše novu zadaću, podhvat protiv Rheinzaberna i tvrdog Lauterburga. U tom podhvatu sudjeluju hrvatski panduri i husari, varaždinski i karlovački krajišnici te dvie hrvatske konjaničke pukovnije, Esterhazy i Forgach, a uz njih i Hrvati pod knezom Waldeckom. Oni udjoše u Rheinzabern, koji je bio od Bavaraca razoren, te se razviše prema Lauterburgu. Lauterburg je branio francuzki general Geusac s 2.000 vojnika, od toga nešto manje od pola dobrovoljaca. Trenk 4. srpnja pozove grad na predaju, ali kod toga nije imao uspjeha. Nato odmah panduri izvršiše juriš te postaviše na gradske zidine svoje tugove. Pri tom je Trenk ranjen u desno rame. General Geusac se predao, čim je vidio, da će panduri zapaliti grad. Uz uvjet, da ne će kroz godinu dana ratovati protiv Marije Terezije, dopušten mu je slobodan odlazak, ali bez ratnog materijala. Panduri opet zaplieniše silni plien u namirnicama i raznim potrebštinama, pa i nešto topova.

Gubitak Lauterburga bio je za Francuze vrlo neugodan, jer je time bila odsječena svaka veza s Elzasom. Zbog toga su se oni pripremali, da natrag osvoje Lauterburg. Nato princ Karlo zapoviedi Trenku i Nadaždiju, da zauzmu i grad Weissenburg, koji je po svom položaju bio vrlo važan i zaštićivao Lauterburg. Trenk izvede juriš na Weissenburg te ga odmah osvoji. U gradu ostade posada pod pukovnikom Forgačom, a uz njegovu pukovniju pridieljeno mu je i 300 Hrvata krajišnika. Hrvati si osvjetlaše lice u tom važnom prostoru Weissenburga, toga grada, koji je toliko spominjan u raznim borbama izmedju Francuzke i Njemačke u toku stoljeća, a osobito u toku prvog i sadašnjeg svjetskog rata. Tu se nalazi kao neka kotlina, koja je vrlo povoljan prolazni prostor u Francuzku i iz Francuzke u Njemačku. Već 5. srpnja prilaze Weissenburgu francuzke čete. Trenk ih je imao tako dugo zaustavljati, dok jezgra austrijske vojske ne udje u Lauterburg. Nakon toga imali su panduri izprazniti Weissenburg. Oni najprije izbaciše Francuze, ali sliedećeg dana, 6. srpnja, približi se ciela neprijateljska vojska gradu. Trenk i Nadaždi razpolagali su ukupno s 10.000 ljudi. Oni odlučiše, da uzprkos toga napanu neprijateljsku vojsku, koja je brojila 40.000 ljudi. Znali su, da im princ Karlo ne može poslati pomoći, jer je morao sa svim svojim snagama držati utvrdjeni Lauterburg. Zametne se težka bitka, u kojoj su Francuzi i Bavarci izgubili oko 5.000 ljudi, a Trenk i Nadaždi oko 1.000 ranjenih i mrtvih. Hrvatima je ponestalo strjeljiva te se počeše uredno povlačiti. Trenk je pozvao i pukovnika Forgača, da ostavi Weissenburg, ali Forgač je odlučio braniti grad. Kroz dva sata odbijao je Forgač juriše deseterostruko nadmoćnijeg neprijatelja, ali Francuzima i Bavarcima uspije konačno prodrieti u grad. Jedan dio hrvatskih krajišnika, koje je vodio Forgač, bude poubijan, a drugi odveden u zarobljeničtvo, medju njima i pukovnik Forgač. To je bio jedan od najsjajnijih čina hrvatskih krajišnika.

Panduri i ostali hrvatski krajišnici dobro su zapamtili ovu pogibiju svojih drugova te su se zavjetovali, da će ih osvetiti zbog pokolja, koji nije bio na mjestu. Pri tom su Francuzi bili zarobili i nekoliko pandura. Odveli su ih i Strassburg te su ih

tamo pokazivali znatiželjnom svietu. Francuzima su panduri ulievali strah u kosti. Svi su se čudili njihovom perčinu, handžaru, kuburama i karabinkama. Najviše ih je začudilo, da je medju njima bilo ljudi izmedju 80 i 90 godina, koji su još bili brzi, svježi i za sve sposobni.

Budući da se princ Karlo Lotarinški nije micao iz Lauterburga, napustiše Francuzi 7. srpnja Weissenburg pa se utaboriše u gradu Hagenau na rieci Modern.

Francuzi odlučiše ponovno zaposjesti Lotaringiju, napose grad Metz. Austrijanci naumiše zapriečiti sjedinjenje obih francuzkih vojska pa zbog toga napustiše Lauterburg, da se razviju kod Drumbacha, kod Fort Louisa na Rajni. Pri tom Trenk zauzme Pfaffenhofen, a Nadaždi Bischweiler u blizini francuzkog tabora kod Hagenaua. Težke elementarne nezgode, 8-dnevna neprestana jaka kiša, koja je podrovala sve puteve i šančeve te Rajnu iztjerala iz korita, rušila sve mostove na njoj i pokidala austrijske veze s Badenom, poremeti austrijsku operativnu osnovu. Ali Francuzi to nisu znali izkoristiti. Trenk i Nadaždi sa svojim Hrvatima i general Bernklau, u čijoj je skupini takodjer bilo hrvatskih krajišnika, neprestano su napadali i uznemirivali Francuze. Maršal Coigny napusti na to 28. i 29. srpnja Hagenau, koji zauzeše panduri 30. srpnja s handžarom u ruci. Još isti dan udje princ Karlo u Hagenau uz gruvanje topova i zvonjavu zvona. Gradjanstvo mu se pokori, ali ujedno zamoli, da nikako ne dopusti pandurima ulaz u grad. Toliki je bio strah Francuza pred našim pandurima.

Nadaždi i Trenk dobiše zapovied, da osvoje utvrdjeni grad Zabern (Saverne) na lotrinškoj granici, nedaleko Pfalzburga. Zauzećem toga grada zapriečila bi se i veza s Nizozemskom, od kuda je napredovala jedna neprijateljska skupina. Maršal Harcourt nalazio se sa 20.000 ljudi nedaleko Pfalzburga. Nadaždi i Trenk razpolagali su sa 6000 momaka i 4 topa. Trenk je vodio predhodnicu od 800 pandura, 300 hrvatskih krajišnika i nešto husara. Francuzi su bili uništili sve mostove, tako da je napredovanje bilo uzporeno. General Nadaždi pozvao je markiza de Chateleta, koji je zapoviedao s 3.000 ljudi, na predaju, ali Francuz se nadao brzoj pomoći od maršala Harcourta. Za-

počima zauzimanje grada. Odredjeni su tesari, da razbiju južna, t. zv. Strassburška glavna vrata. To je pandurima predugo trajalo, pa se bez zapoviedi popnu na zidine biskupskog vrta i već su bili u gradu. Čim ih je ugledao, pobježe de Chatelet kroz druga t. zv. francuzka vrata i ostavi samo nešto posade u gradu. Bila je težka oluja i bura. Panduri provališe u grad uz poklike »Alah, Alah«, te sasjekoše sve, što im pod ruke dodje i počeše sabirati plien. Tesari su medjutim dalje provaljivali strassburška vrata, kroz koja napokon udje i Nadaždi, dok se Trenk dao u potjeru za pobjeglim francuzkim zapovjednikom. Tako je maršalu Harcourtu onemogućena obrana Elzasa.

Austrijska vojska napustila je medjutim Lauterburg, smjestila se oko Hochfeldena na Saari i Drusenheima na Rajni. Trenk je po nalogu utjeravao na najstroži način kontribuciju u Donjem Elzasu. Tako je dvorac Zabern morao platiti 50.000 dukata, grad Zabern 25.000 talira, a svi okruzi velike svote, grad Hagenau čak 627.000 forinti. Trenk se žurio u svom poslu, jer je znao, da će doći do ponovnog rata Friedricha II. sa Češkom, radi čega će jedan dio austrijske vojske morati ostaviti Francuzku. Narod se pandura silno bojao te je u svojim molitvama upleo i njihovo ime: da ga Bog čuva kuge, glada, rata i pandura.

Francuzi su na to 3. kolovoza napustili tvrdi Strassburg, koji se princ Karlo spremao zaposjesti. Ali do toga nije došlo, jer je sliedećih dana ušla u tabor kod Strasburga francuzka vojska s 35.000 ljudi. Trenk i Nadaždi ostali su i dalje u Zabernu, koji napadne maršal Harcourt iz Pfalzburga s 10.000 ljudi (13. kolovoza 1744.). Francuzko konjaništvo udara u leđja hrvatskih četa. Hrvati odlučiše, da na otvorenom polju povedu borbu. Uzprkos velike francuzke nadmoći panduri i Hrvati krajišnici natjeraše Francuze u bieg. Na to se odmah panduri povratiše u Zabern i sasjekoše oko 1.500 Francuza, koji su ostali u gradu, uz povike: »Osveta za Weissenburg«. Grad bude zapaljen. Poštedjene su samo dvie kuće i kardinalski dvorac.

Medjutim je Friedrich II. početkom kolovoza provalio s 80.000 momaka u Češku. Započeo je drugi šlezki rat (1744.—1745.) Austrijska se vojska morade vraćati iz Francuzke u do-

movinu. Trebalo se povući preko Rajne. Prielaz je počeo 23. kolovoza kod Beinheima. Dok su panduri bili prvi kod prielaza Rajne, bili su sada zadnji pri povlačenju preko Rajne te su zaštićivali taj podhvat. I tu su sjajno uspjeli, pa je ciela vojska bez gubitaka prešla Rajnu. Francuzki vojvoda, vrhovni zapovjednik Noailles, bio je podpuno pasivan.

Princ Karlo stiže 10. rujna u Donauwörth, dok u Bavarskoj ostane feldmaršal Traun, da organizira obranu. On ostavi tamo 20.000 ljudi pod podmaršalom Bernklauom. Putem je Trenk bez i jednog hitca zauzeo Neuenburg.

Trenkovi panduri u Češkoj u borbi s Friedrichom II.

U borbama u Češkoj iztakli su se ne samo Trenkovi panduri, već i jake hrvatske čete, u glavnom krajišnici, pod hrvatskim banom Karlom Baćanijem.

Friedrich II. zaposjeo je 16. rujna 1744. Prag, 23. rujna Tabor, 30. Budjejovice, a 2. listopada tvrdi Podhrad.

Francuzi su trebali progoniti austrijsku vojsku, ali su se jedva micali. Friedrich je imao velikih potežkoća u Češkoj u pogledu živeža. Panduri su ga uznemirivali svaki čas i otimali mu živež i druge potrebštine. Već 2. listopada sjedinio se princ Karlo Lotarinški sa hrvatskim banom Karlom Baćanijom kod Mirotica. Austrijanci sa svojim saveznicima Sasima brojili su 70.000 momaka, a Prusi u jugozapadnoj Češkoj 60.000. Ipak je Friedrich II. htio da dodje do odlučne bitke. Panduri su se iztaknuli 8. listopada kod Tyna, gdje su iz skrovišta oko neke ciglane iznenada napali most kod grada te uztrajali protiv nadmoći, dok im nisu došli u pomoć krajišnici Varaždinci i Banovci pod generalom Minskyjem. Hrvati zajednički udaraju na Tyn i na brežuljak kraj grada, te sliedeći dan zauzimaju Tyn s velikim plienom. Trenk s oko 2.000 pandura, nekoliko stotina krajišnika i husara napadne Budjejovice, koje je branio general Kreutzen. Panduri su se uspeli na gradske bedeme uz velike gubitke. Trenk nije htio ni čuti o primirju, koje je ponudio

general Kreytzen, nego je zaprietio da će u gradu sve posjeći ako se grad odmah ne preda. Kreytzen se na to predao s cielom posadom i 14 topova. Princ Karlo je kao nagradu za taj čin odobrio, da panduri nose pruske grenadirske kape, te im ostavi i 10 zastava, koje su zaplienili. Na 23. listopada obsjedne Trenk tvrdi Podhrad, ali se major Conradi predade pod istim uvjetima kao i general Kreutzen. 14. studenoga napade Trenk s Nadaždijevim krajiškim četama Kolin, gdje je bio sam pruski kralj s dvie bojne gardista i četiri topa. Panduri potjeraše pruske predstraže u grad. Friedrich II. promatrao je okolicu dalekozorom s crkvenog tornja. Panduri osvanuše pred gradom, zapališe nekoliko kuća i stadoše jurišati. U Kolinu nastade strava. Trenk navrne na grad vodu iz šančeva, koje je dao zatrpati. Za vrieme borbe bude Trenk topovskim zrnom smrtno ranjen u lievu nogu, koja mu je razmrskana. Trenkovi panduri nisu se usudili bez svog zapovjednika napasti Kolin. Tako se spasio Friedrich II., koji bi inače bio sigurno zarobljen. Friedrich je toga dana rekao Franjinom bratiću Friedrichu, koji je bio u njegovoj pratnji: »Vaš djavolski bratić skoro mi je zamutio neugodnu čorbu ove noći, no izgleda, da je ubijen«. Trenka su odnieli u Znaim na liečenje. Prusi su napustili Kolin, koji su zauzeli panduri pod zapovjedničtvom podpukovnika baruna d' Olna. Friedrich je u brzim marševima napustio Češku. Za petama su mu uviek bili panduri. Hrvati i panduri potukli su 15. prosinca Pruse kod Gross Maltersdorfa. Tokom zime, koncem siečnja 1745., povukla se austrijska vojska na zimovanje u Moravsku, jedino su panduri ostali u Šlezkoj, kamo je nakon Friedrichovog povlačenja iz Češke bila ušla ciela austrijska vojska. Panduri su logorovali oko tvrdjave Glatza.

U isto vrieme došlo je i u Bavarskoj do važnih dogadjaja. Francuzi su se pod maršalom Noailleosm držali vrlo slabo, tako da se bavarski general grof Seckendorf od njih odvojio, pa je sa 32.000 momaka ušao u Bavarsku. Austrijanci su pod Bernklauom sa 20.000 ljudi uzmakli iza rieke Lecha prema Münchenu napustivši Donauwörth. Vrhovno zapovjedničtvo preuzeo je hrvatski general Karlo Baćani, ali se i on morao povući iz Münchena iza rieke Inna. Car Karlo VII., bavarski knez-

izbornik, mogao je nakon dugog vremena na čelu svoje vojske ući u svoju priestolnicu München. Tamo je on skoro umro od srčane kapi, kad je čuo za poraz svoje vojske na rieci Visli.

Medjutim Bavarcima je bilo već dosta rata uz nesigurnog saveznika Francuza. Oni 22. travnja 1745. sklopiše s Austrijom mir u Füssenu. Austrija priznade Karla VII. njemačkim carem, odreče se ratne odštete i povrati mu osvojeni dio Bavarske. Nakon smrti cara Karla VII. priznade Maksimilijan, novi bavarski knez izbornik pragmatičku sankciju i kraljičin češki izborni glas te napusti svoja tobožnja prava na Austriju. On čak obeća i vojničku pomoć protiv Friedricha II. U južnoj Njemačkoj nastade nakon 5-godišnjeg rata mir. Na bojištu ostadoše još samo Francuzi i Prusi.

Franjo Trenk bio je u smrtnoj opasnosti. Napravio je i oporuku, po kojoj je caricu Mariju Tereziju postavio svojim glavnim baštinikom, ali se sjetio i bavarskog grada Chama, koji je od njega tako težko stradao, te mu je ostavio 12.000 forinti za siromahe. Ipak je Franjo Trenk svojom jakom naravi i uz pomoć jednog liečnika, kojeg je našao u Znaimu, prebrodio opasnost te je u siečnju 1745. na štakama došao u Beč. Tu je 17. siečnja primljen od carice Marije Terezije. Pri tome su ga panduri nosili uz stube. Kraljica ga je primila vrlo liepo, pohvalila ga i dopustila mu, da svoju pandursku skupinu uredi po uzoru redovite pukovnije. Pukovnija je imala brojiti 3000 ljudi s 20 redovitih satnija po 140 momaka, i dvie grenadirske satnije po 100 momaka. Od sada je Trenkova četa nosila naslov »Trenkova pandurska pukovnija«.

U ožujku 1745. boravio je Trenk u Slavoniji pa mu je uspjelo očistiti srednju Slavoniju od hajdučtva, koje je strahovito haralo sve do Osieka, koji je takodjer bio ugrožen. On je hajdučtvu zadao zadnji udarac. Tada je skupio nadopunu za svoju pukovniju te je već početkom lipnja ponovno bio u šlezkoj, gdje se vodio drugi šlezki rat. Panduri su još prije dolazka svoga zapovjednika vrlo uspješno vojevali te se proslavili kod Loslaua 29. ožujka. Zatim su 20. travnja na juriš zauzeli Ratibor, a 10. svibnja probili vrata tvrdog grada Neustadta.

Josip grof Jelačić, hrvatski ban i vojskovođa

Najsjajnije pandursko djelo u toku toga rata bilo je zauzimanje tvrdjave Kosel, koja je vladala cielom gornjom Šlezkom i Odrom. Tvrdjava je bila obkoljena velikim jarkom, koji je bio napunjen vodom. Jedan pruski zastavnik, koji je prebjegao Austrijancima, ponudio se, da će pomoći pandurima, da osvoje tvrdjavu. On ih je doveo duž nekog nasipa do mjesta, gdje će se jarak preći. Panduri su bili skriveni i čekali su, dok se oko 1 sat po ponoći izmiene straže i obhodnje. Na to je 13 pandura skočilo u jarak te prešlo na drugu stranu. Prusi započeše pucati, ali već je 200 pandura bilo na gradskom bedemu. Oni zauzeše jednu bitnicu od 5 topova. Nakon toga uspe se 1800 pandura na gradske zidine i obori na prusku posadu. Za 2 sata osvojiše sve bitnice i grad Kosel. Pruska se posada predala pa je morala u znak pokornosti s naopako obješenim puškama poći u susret pobjednicima. Pruse je (600 momaka) vodio pukovnik Floris. Pri tom je poginulo samo 10 pandura, a 35 ih je bilo ranjeno (26. svibnja 1745.) Uzprkos toga potučena je austrijska vojska u t. zv. bitci kod Hohenfriedberga (4. lipnja 1745.). Austrijanci i Sasi brojili su oko 70.000 momaka, a po prilici isto toliko Friedrich II. Ta je bitka bila jedna od najvažnijih u tom ratu. Friedrich je pisao svojim ministrima u oči bitke, da se bori »pro aris et focis«. Radilo se o obstanku pruskog kraljevstva. Friedrich je najprije potukao Sase, a zatim Austrijance vještim manevriranjem svog konjaničtva. Austrijanaca i Sasa palo je oko 20.000 ljudi, a Prusa samo oko 4.000. Panduri u toj bitci nisu sudjelovali. Na to je ciela Šlezka očišćena od Austrijanaca. Panduri se iztakoše kasnije, 27. srpnja, kod Ziegenhalta. Silom su ih morali odvući od tvrdjave, jer su je htjeli osvojiti, premda se znalo, da je to nemoguće.

Na 13. rujna izabrali su njemački knezovi-izbornici Franju Lotarinžkog njemačkim carem. On 25. rujna svečano udje u Frankfurt, a 4. listopada bude okrunjen. Kraljica Marija Terezija nije, istina, okrunjena njemačkom caricom, ona to nije ni tražila niti je htjela potrošiti velike svote u te svrhe. Ali su je od tada ipak svi nazivali caricom. Na 30. rujna austrijska vojska bude ponovno potučena kod Zarowa u Češkoj od Frie-

dricha II. Trenk je sa svojim pandurima došao za jedan sat prekasno, ali se panduri baciše na pruski logor te osvojiše kraljev čador, pokupiše veliki plien, ratnu blagajnu sa 80.000 dukata, kraljev srebrni poslužavnik, njegovu prtljagu, pisma, konja i oružje. Trenkovi su neprijatelji tvrdili kasnije, da je on tom prilikom zarobio i pruskog kralja, ali da je od njega primio veliko mito pa ga pustio. Naravski, to je bilo izmišljeno. Pri tom je zaplienjen i onaj šah Friedricha II., koji se nalazio u zemaljskom muzeju u Zagrebu. Do bitke kod Zarowa služio je u Trenkovoj četi i kapetan, kasniji feldmaršal Laudon.

Austrijanci su bili kasnije pobiedjeni kod Hennersdorfa (23. studenoga) i Kesselsdorfa (15. prosinca). Panduri u to doba kupe plien po Šlezkoj, služeći najviše kao predstraže. Na sam Božić 1745. dodje do mira u Dresdenu. Austrija je potvrdila punktacije berlinskog mira i zajamčila pruskom kralju posjed Šlezke, a Friedrich je priznao Franju Lotarinškog njemačkim carem.

U to vrieme digli su Trenkovi neprijatelji protiv njega tužbu kod ratnog vieća u Beču. Trenk piše kraljici i ističe, da njegovi neprijatelji idu za tim, da mu pogaze ime i obraz te otmu imetak. On moli kraljicu, da preuzme sve njegovo imanje, te da mu od sada daje toliko, da može živjeti.

Trenk se krajem godine 1745. u češkom selu Gablu za uviek oprostio od svojih pandura. Početkom 1746. poveden je protiv njega kazneni postupak, pa je osudjen na tamnovanje u Spielbergu te umre u tamnici 4. listopada 1749. Bio je star tek 38 godina.

Njegova je sudska razprava iz početka tekla povoljno, iako su medju njegovim protivnicima bili grof Laudon i general grof Löwenwald. Ali Trenk se ponašao naprasito i nerazumno. Čak je jednom grofa Laudona počeo tući u loži bečkog kazališta, iako mu je bio zabranjen izlaz. I generala Löwenwalda, predsjednika iztražne komisije, napao je tvorno i zgrabio za grkljan. Zbog toga je razprava pošla nepovoljnim putem pa je na smrt osudjen. Ali javno mnienje bilo je protiv te osude, jer se znalo, da je Trenk sto puta stavio svoj život na kocku u korist države. I Trenk je doista bio spašen, ali je opet sve

pokvario svojom ćudi, jer nije htio moliti milost i oproštenje od kraljice, koja je to samo čekala. Čak nije htio pobjeći iz tamnice. Putem revizije bio je riešen pukovničkog čina i osudjen na doživotnu tamnicu na Spielbergu u Moravskoj. Njegovim prostranim imanjima upravljala su dva dvorska savjetnika. Po želji Trenka preuzeli su tu dužnost plemeniti Kempf i barun Marko Pejačević.

U Spielbergu je Franjo Trenk proveo dvie godine. Bio je uzoran hapšenik, kajao se radi svojih pogrješaka težko i iskreno. U svojoj oporuci ostavio je mnogo novca sirotinji, a 30.000 forinti za bolnicu u bavarskom gradu Chamu. Sahranjen je po vlastitoj želji u kapucinskoj odjeći u samostanskoj grobnici u Brnu.

Trenk je bio osobita ličnost i po vanjštini i po svojoj hrabrosti i srčanosti. Bio je krasan čovjek tamne puti, visok preko 2 metra. On se bio srastao s hrvatskim narodom, tako da ga Hrvati, osobito oni iz Slavonije, smatraju svojim. On je mnogo pridonio za ujedinjenje Slavonije s maticom zemljom Hrvatskom. U našoj ratnoj poviesti zauzima svakako osobito mjesto, tako da njegov rad pripada hrvatskoj prošlosti. Smatrao se uviek slavonskim velikašem.

Trenkovi panduri u Nizozemskoj

Nakon Trenkova odlazka sa fronte borili su se njegovi panduri i krajišnici od 1746. do 1748. i u Nizozemskoj protiv glasovitog francuzkog maršala Maurice Comte de Saxe pod austrijskim podmaršalom grofom Grünneom, generalom Baranyaiom te kasnije pod princom Karlom Lotarinžkim. Oni su upoznali i to daleko bojište te osvojili Rotsclaer kod Aerschota. Iztaknuli su se kod Hoogchstraetena, na rieci Jaaru, protiv francuzkog generala d'Estreesa, pa na Maasi, kod Mastricha, a kasnije kod Herzogenburga, kod Antwerpena, kod Lumenna, kod Malinesa (Mecheln), zatim u bitci kod Laweada i opet kod Mastricha. Uz njih su sudjelovali i hrvatski krajišnici. Oni

su se borili i pod austrijskim generalom grofom Kollowratom i pod knezom Waldeckom.

Na 30. travnja 1748. zaključeni su u Aachenu pregovori o miru. U tom miru priznale su sve europske vlasti pragmatičku sankciju i Franju Toskanskog, muža kraljice Marije Terezije, njemačkim carem. Granice austrijske države ostale su iste kao i godine 1740. osim šlezke, koja je i tim mirom priznata pruskom kralju Friedrichu II.

Od Trenkove pukovnije ustrojen je 22. prosinca 1748. »slavonski bataljun«, iz kojeg je kasnije nastala 53. pješačka pukovnija, čije je sjedište bilo u Zagrebu.

Trenkovi panduri pronieli su hrvatsku ratničku slavu cielim svietom.

Hrvati u ratu za Španjolsku baštinu 1701.-1713.

U XVIII. stoljeću bore se hrvatske čete, većinom krajiške, u ratu za španjolsko nasljedstvo. One sudjeluju u borbama oko Mantove i Milana, kod Höchstadta, pa i u Nizozemskoj i na Rajni protiv francuzkog maršala Villarsa. One su bile i u velikoj bitci kod Malplaqueta. Princ Eugen Savojski osobito ih je cienio, a i car Josip II. poznavao ih je kao dobre vojnike s velikom tradicijom.

Hrvati u ratovima kraljice Marije Terezije

U XVIII. stoljeću ističu se Hrvati najviše u ratovima, koje je kraljica Marija Terezija vodila protiv pruskoga kralja Fridrika Velikog, protiv Bavaraca i Francuza. Hrvati se bore i kao graničari i kao Trenkovi panduri na raznim bojištima, kako je već opisano.

Hrvati su se borili i u sedmogodišnjem ratu carice i kraljice Marije Terezije protiv Friedricha Velikog (1756. do 1763.) Sudjelovale su većinom krajiške čete, ali i čete hrvatskih staleža, i kod Praga i kod Kolina, pa kod Rossbacha i Leuthena, kod Zorndorfa i Hochkirchena, kod Kunnersdorfa i Maxena,

kod Liegnitza i Thorgaua pod svojim vojskovodjama i generalima i pod svojim omiljenim generalfeldmaršalom Laudonom, koji je kao mladi častnik bio nekoliko godina u hrvatskoj krajini kao bojnik u Buniću, u Lici. Slavnog Laudona nazivali su tada »graničarskim generalom«.

U 7-godišnjem ratu iztakli su se i mnogi hrvatski generali. Medju njima su odlikovani redom Marije Terezije: Feldzeugmeister grof Josip Šišković, Feldzeugmeister grof Josip Drašković, feldmarschalleutnant barun Ljubibratić pl. od Trebinja, general barun Dimić pl. od Papile, podmaršal Grof Nugent, kapetan barun Ivan Tkalčević, general barun Martin Knežević pl. od Sv. Helene, general barun Sečujac pl. Heldenfeld, podpukovnik barun Franjo Burić pl. Purnaj, pukovnik barun Orešković pl. Breitenthurm, podmaršal barun Vid Gvozdanović.

Mnogi hrvatski častnici odlikovani su najvišim odlikovanjima za hrabrost, redom carice Marije Terezije, koji je osnovan nakon poznate bitke kod Kolina, u kojoj je potučen Fridrik Veliki.

Hrvati naravski sudjeluju i u ratu, koji je protiv Turske poveo car Josip II. zajedno s ruskom caricom Katarinom II. (1782.—1790.). Oni se bore oko svojih granica prema Bosni.

Hrvati za vrieme Napoleonskih ratova

Borbe Hrvata u napoleonskim ratovima već smo iztaknuli u poglavlju o vojnoj granici. Oni se bore u sklopu austrijskih četa i u koalicionim ratovima protiv revolucionarne Francuzke na gornjoj Rajni i duž Rajne pod carskim generalom Wurmserom, pod generalom princom Josuom od Koburga, pod nadvojvodom Karlom, zatim oko povjestnog Weissenburga, Pirmasena i Kaiserslautena, kod Mantove, Genove i Rivolia, pod Davidovićem u dolini Afige, i kod Passaua te konačno u Italiji sve do mira u Campoformiju. Ima ih i u vojsci kod Napulja. Oni se bore pod nadvojvodom Karlom i protiv Jourdana, osobito kod Feldkirchena i Stockacha, pa kasnije u gornjoj Italiji, te u zajednici s Rusima pod Korzakovom i Suvorovom. Tu se

kao husarski pukovnik osobito proslavio Hrvat Vinko barun Knežević od Sv. Helene, kojega je maršal Suvorov osobito pohvalio pred cielom vojskom. Hrvate vode u borbama protiv Francuzke vojskovodje generali Davidović, Gvozdanović i Radivojević. Pod generalom Melasom sudjeluju oni ponovno u borbi u Italiji. Nalaze se u bitci kod Marenga (1800.). God. 1809. oni su se osobito iztaknuli pod nadvojvodom Johannom. Oni sjajno brane austrijske Termopile, Predil-klanac i Malborghetto. U isti čas uztraju u borbama pod generalom Stojkovićem i kasnije pod pukovnikom Rebrovićem, barunom od Razboja u Lici, u brojnim bitkama, gdje zadržavaju generala Marmonta i sprječavaju mu uspješan prolaz na sjever, na Dunav. Pod generalom Kneževićem sudjeluju u zauzeću sjeverne Dalmacije. Kasnije se bore i pod Napoleonom u vojni protiv ruskog cara Aleksandra I. Ima ih i u zboru kneza Schwarzenberga, sudjeluju i u bitci naroda kod Leipziga. Osobito su se iztaknuli god. 1809. pod generalom Filipom Barunom Vukasovićem u bitci kod Asperna i Wagrama.

Hrvati su i u tim ratovima dali od svih naroda carevine Austrije razmjerno najveće i najteže žrtve.

BAN JOSIP GROF JELAČIĆ
1848.–1849.

Hrvati u vojni protiv Mađarske god. 1848.–1849.

Sa svojim banom Josipom grofom Jelačićom od Bužina iztaknuli su se Hrvati u vojni protiv Mađarske. To je razdoblje naše narodne poviesti posebno važno i zanimljivo, jer tu nakon mnogo stoljeća nastupa hrvatska vojska sasvim samostalno pod hrvatskom zastavom, pod svojim vojskovođom, i postizava velike uspjehe. Hrvati spasiše godine 1848. Beč, koji je zahvatila revolucija.

Car Ferdinand bio je prisiljen ostaviti Beč te je pošao u Olomuc. U Beču preuzme vlast revolucionarni odbor. Energični ministar rata grof Latour bude obješen na stupu pred zgradom ministarstva rata.

Temelji su se monarhije tresli. Na jugozapadu se ona bori za svoj položaj u Italiji. Monarhija se bori i za svoj položaj u srednjem Podunavlju. Ona se bori za svoj obstanak. U toj težkoj borbi, u kojoj su i Niemci u njemačkim pokrajinama carevine Austrije ustali protiv zakonitog cara, kad je i u Pragu buktila težka revolucija, kad je 15. ožujka 1848. Košut Lajoš, mađarski politički vođa zatražio od cara posebnim zahtjevima samostalni položaj Mađarske, koji mu je i odobren, nalaze se Hrvati uz svoga zakonitog vladara. Oni se vežu uz Beč, uz dinastiju, i ne će da nastupaju skupa s Mađarima, koji nisu priznavali njihovih starih zakonitih prava i državnu samostalnost. Hrvati god. 1848. igraju veliku ulogu.

Kod Varaždina hrvatska vojska, sastavljena od ljutih krajišnika, od banske vojske i od mnogih tisuća dobrovoljaca prelazi Dravu i nastupa brzo na sjever u pravcu Bratislave. Ujedno Hrvati iz donjih krajeva Slavonije i Sriema nastupaju u pravcu južne Mađarske, tadašnje Vojvodine, bore se oko tvrđave Petrovaradina i susjednih mađarskih krajeva. Jelačićeva vojska brojila je oko 40.000 vojnika s topničtvom i konjaničtvom.

Iz Beča odilazi carska vojska. Beč nastoji udobrovoljiti Slavene te ne postupa osobito strogo s buntovnicima u Pragu. On se nada dobiti pomoć Hrvata u borbi za položaj monarhije u Podunavlju. Dne 5. srpnja 1848. traži mađarski sabor u Bratislavi, da se mađarske pukovnije, koje su se borile u Italiji, pozovu natrag u domovinu. U tom težkom času carska habsburška kuća našla je u Jelačiću i u Hrvatima pomoć, koja ju je u prvom času spasila od podpune propasti. Košut Lajoš stvara dobrovoljačku vojsku od 200.000 honveda. On izdaje svoj posebni mađarski novac. Njegova je pogrješka bila, da nije Hrvatima priznavao državnu nezavisnost. Zato Hrvati više ne priznaju veze s Mađarskom, nego je prekidaju. Ban Jelačić navješćuje Mađarskoj rat u ime kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Na 17. rujna upada on na mađarsko tlo.

Jelačić se proglašuje »mužem iz naroda«, on traži slobodu, ali on želi i daljnji obstanak Austrije, ali ta Austrija imala je po njegovom razporedu biti »jedinstvena, moćna i slobodna Austrija«, u kojoj bi svi narodi uživali ista prava i svoju samostalnost, a svima bi osim glavara države bilo zajedničko još ministarstvo rata, riznice i vanjske politike.

Već onda se pokazala dvolična austrijska politika. Car je kolebao između bana i Mađarske, dok ga položaj u Mađarskoj nije prisilio, da, možemo reći, svoju sudbinu povjeri banu, barem u prvi čas. On šalje svoga povjerenika generala grofa Lamberga u Budimpeštu te ga imenuje zapovjednikom svih carskih oružanih snaga u Mađarskoj. Grof Lamberg preuzima taj nalog, iako je znao, da ga vodi u sigurnu smrt. Čim je došavši u Budimpeštu u kočiji prelazio dunavskim mostom, bio je prepoznat. Nije se htio zatajiti ni sakrivati. Bjesna rulja zgrabila ga je iz kočije pa ga bezbrojnim ubodima bajuneta, mačeva i kosa iznakazila i ubila, zatim vukla cestom i konačno mrtvo tielo objesila na 28. IX. 1848. Nekoliko dana kasnije dao je honvedski častnik Arthur Görgey ustrieliti i grofa Zichya iz jedne od mađarskih velikaških kuća, jer je širio Jelačićeve letke i dopisivao s njime. Rat je izbio između dviju državnih polovica. Na strani austrijske polovice bili su Hrvati.

Dne 3. listopada razriešio je car mađarski sabor pa je našeg bana Jelačića imenovao svojim »Alterego« zamjenikom i punomoćnikom u Mađarskoj. Mađarski sabor ne priznaje to i proglašuje bana Jelačića izdajnikom, kojega mora svaki Mađar, gdje god ga sretne, uhititi.

U toj borbi imali su Mađari djelotvornih saveznika u Beču. Svi protivnici apsolutizma uztali su protiv dinastije i stali uz Mađare. Na 6. listopada 1848. dolazi u Beču do pogibeljnog ustanka, i pojedini vojnici i narodni gardisti prelaze pobunjenicima. Jedan dio vojske prelazi pobunjenicima, drugi dio izlazi iz Beča i stupa u susret banovoj vojsci.

Premoćni su bili demagogi, u glavnom isti elementi, koji su digli revoluciju 1918. i 1919.

Ban Jelačić nalazi se početkom listopada sa svojom vojskom između rieke Rabe i Bratislave. Njegov operativni položaj nije bio osobito povoljan. Na glas o ustanku u Beču on zaokreće sa svojom vojskom na Beč. Dne 9. listopada 1848. nalazi se na dvadesetak kilometara udaljen od Beča. U Beč stiže pomoć pobunjenika iz Graza, Badena, Brina i ostalih njemačkih gradova.

Dne 16. listopada predaje car vrhovno zapovjedničtvo svih četa carstva, osim onih, koje su se borile u Italiji, feldmaršalu knezu Windischgrätzu, koji je 17. listopada zaposjednućem mostova kod Kremsa i Steina uzpostavio vezu s hrvatskim četama. To je bila prva nepravda i pogrješka, koju je car počinio prema Jelačiću. Smatralo se sigurnim, da će ban Jelačić postati vrhovnim zapovjednikom austrijskih četa, a ne Windischgrätz.

Dne 23. listopada dolazi Windischgrätz u Hetzendorf kod Beča. U Beču je vodio zapovjedničtvo revolucionarnih četa bivši nadporučnik Messenhauser, koji je napustivši vojničku službu bio neke vrsti pjesnik. Pravi zapovjednik obrane Beča bio je poljski general Bem, sjajna vojnička sila, izvanredna snaga poljske emigracije, koji je bio sretan, da se može boriti protiv omraženih neprijatelja. Windischgrätz se pokazao nedoraslim svojoj zadaći. Uviek je oklievao te nikada nije pravodobno i na pravom mjestu napao.

On i ovdje pregovara s đacima i raznim izaslanstvima pobunjenika, sve do 29. listopada.

Zadnjih dana mjeseca listopada vodile su se borbe za bečka predgrađa. Pobunjenici su bili konačno prisiljeni, da se predadu. Prije nego što je predaja započela, spazila je pobunjenička straža na crkvi sv. Stjepana znak, da dolaze mađarske čete. Predaja se stoga ne izvršuje. Mađari su doista s 18.000 ljudi, s 4 redovite pukovnije i sa sastavima pučkog ustanka stigli na 3 sata hoda od Beča. Tamo ih je napao ban Jelačić. S tornja crkve sv. Stjepana moglo se taj napadaj dobro slijediti. Vidjeli su se plamenovi i topovske cievi naših topova. Bitka kod Švehata završena je pobjedom hrvatske vojske nad Mađarima. Ona je trajala od 9 sati ujutro do 1 sat poslije podne. Ali Beč se još nije bio predao Windischgrätzu. Pobunjenici su se borili protiv daleko nadmoćne vojske generala Windischgrätza te su tom prilikom imali oko 3000 mrtvih. Konačno su ipak podlegli. Veliki broj pobunjenika strieljan je na temelju osude priekog suda.

Dne 2. prosinca odrekao se stari kralj Ferdinand priestolja, na koje je stupio car Franjo Josip I. kao 18. godišnji mladić. On je baštinio težko nasljedstvo.

Nakon svladanja pobune u Beču, nalazila se Mađarska u punom ustanku. Košutu Lajošu uspjelo je stvoriti razmjerno jaku honvedsku vojsku. Hrvatska vojska pod banom Jelačićem okreće se koncem godine 1848. na iztok, prema Budimpešti. 3. siečnja 1849. ulaze hrvatske čete u glavni grad Mađarske. Već se je mislilo, da je rat gotov. Ali Mađari se još bore u Sedmogradskoj. Bori se i general Görgey na sjeveru Mađarske s vojskom austrijskog generala Schlika. Položaj za Austrijance postaje nepovoljan. Svemu tome je bio kriv general Windischgrätz, koji je bio nesposoban u vodstvu vojske. On je svojim oklievanjem i kolebanjem omogućio pojačavanje mađarske vojske. U Mađarskoj postaje ministrom rata Klapka, najbolji od svih mađarskih pobunjeničkih vojskovođa. Austrijska vojska doživjela je mnoge poraze u sukobu s Klapkom. U Sedmogradskoj operiraju Mađari pod generalom Bemom također uspješno. Tuku austrijskog generala Puchnera, koji bude potisnut u

Vlašku. Pod vodstvom nesposobnog maršala Windischgrätza doživljuju i hrvatske čete bana Jelačića neuspjehe kod Isaszega i Gödöllö (6. travnja 1849.). Austrijske i hrvatske čete morale su se povući u položaje ispred Budimpešte. Konačno dolazi ruska vojska najprije, 19. travnja 1849. pod generalima Lügersom i Engelhardtom u Sedmogradsku sa 60.000 ljudi. Malo kasnije traži car Franjo Josip I. oružanu pomoć ruskog cara na sastanku s ruskim carem u Varšavi.

U međuvremenu pogoršalo se i stanje u Mađarskoj. Nastali su nesporazumci i razmirice između Košuta i Görgeya. 23. travnja ulaze mađarski husari ponovno u Budimpeštu. 21. svibnja uspjeva Görgeyu, nakon što je dva puta uzalud jurišao, zauzeće tvrđave Pešte, gdje su se držali Austrijanci pod generalom Henziem. Tu su se iztaknuli mnogi hrvatski častnici. Među njima podpukovnik Jemrić. On nakon smrti dobiva plemstvo s pridjevkom »von der Bresche«. Tu se iztaknuo i jedan član samoborske obitelji pl. Allnocha.

Nakon tolikih neuspjeha princa Windischgrätza preuzima car Franjo Josip 5. svibnja formalno vrhovno zapovjedničtvo svoje vojske te se sastaje s ruskim carem Nikolajem u Varšavi, gdje stvaraju zajedničku operativnu osnovu protiv Mađara. 3. lipnja ulazi prvi jaki odjel ruske vojske u Bratislavu.

U međuvremenu dovršen je rat s Italijom. Car imenuje generala Haunau vrhovnim zapovjednikom vojske u Mađarskoj. Ratna se sreća mienjala. Rusko-austrijska vojska 28. lipnja zauzima jurišem Raab, ali dva dana kasnije kapitulira austrijska posada u tvrđavi Arad. Kao zapovjednik tvrđave Temešvar iztaknuo se osobito naš hrvatski general Rukavina od Vidovgrada.

Rusi su 3. lipnja zaposjeli Debrecin, a 9. lipnja otišla je mađarska vlada u Segedin. Na 14. srpnja ulaze Austrijanci u Budimpeštu. Ban Jelačić bio je od mađarskog generala Vetera potučen kod Hegyesa, a 17. srpnja Rusi pod generalom Rudygerom od Görgeya kod Weitzena. Ali položaj Mađara postaje ipak sve teži. Rusko-austrijska vojska brojila je tada oko 275.000 vojnika sa 600 topova. U bitkama kod Szöröka 5. kolovoza i kod Temešvara 9. kolovoza budu Mađari odlučno po-

tučeni. General Haunau pobiedio je i generala Bema. Na 6. kolovoza sklopljen je mir između Austrije i Sardinije. Sad je Austrija razpolagala i s južnom vojskom. Na 11. kolovoza odriče se Košut u Aradu svog diktatorskog položaja, koji prenosi na generala Görgeya. Iako se Görgeyu priznaje genialnost u vodstvu vojske, ipak je bio previše samovoljan i nepokretan te mu je to spriečilo sretniji razvoj mađarske stvari. Na 13. kolovoza, na polju pred Vilagošom, položio je on bezuvjetno oružje s 20.000 pješaka, 2000 jahača i 130 topova, ali je stavio uvjet, da ne kapitulira pred austrijskom vojskom, već pred ruskom te se predao ruskom caru na milost i nemilost. To je bila težka uvreda za austrijskog cara.

U tom ratu izvršili su Hrvati posebnu poviestnu zadaću, ali nagrade za to nisu dobili. Naprotiv poznati su posljedci sporazuma između Austrije i Mađarske na štetu Hrvatske.

*

U toku XIX. stoljeća borile su se hrvatske čete, u glavnom krajiške, i na drugim europskim bojištima, vršeći svoju vojničku dužnost.

Naše čete bore se godine 1866. i u ratu Austrije protiv Pruske, u nesretnoj bitci kod Königrätza. Brigada generalmajora Grivičića iztaknula se u velikom okršaju kod Trautenaua, gdje je jedan jedini put u toj vojni potučen i odbačen pruski vojni zbor generala pješačtva Bonina.

I naši mornari iztiču se godine 1864. pod zapovjedničtvom Tegethoffa pri onoj čudesnoj borbi u vodama oko danskog Jütlanda, u vojni zbog Schleswig-Holsteina.

Hrvatski mornari sudjeluju i pod generalfeldmaršalom grofom Walderseeom, prvim zajedničkim vrhovnim zapovjednikom svih velikih europskih država u borbi protiv Kineza, u t. zv. Bokserskom ustanku.

Hrvatski Graničari pred Bečom, u skupu Jelačićeve vojske 1848.

OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE 1878.

Okupacija Bosne i Hercegovine god. 1878.

I hrvatske su čete sudjelovale u okupaciji Bosne i Hercegovine, koju je Austro-ugarska monarhija provela godine 1878. na temelju zaključka, koji je stvoren između signatarnih velevlasti na berlinskom kongresu. Okupacija je usliedila, da se napokon smiri područje Bosne i Hercegovine, osobito nakon ustanka bosanskih begova protiv reforma, koje je Visoka Porta po Omer Latas-paši počela provoditi u zemlji. Osmanlijska carevina nije bila kadra sama srediti prilike u Bosni i Hercegovini i uvesti zakon i reforme, koji bi zadovoljili narod te zemlje. Mandat, koji je dobila Austro-Ugarska, odjeknuo je radostno kod hrvatskog naroda, koji je uviek izticao svoja prava na Bosnu i Hercegovinu i smatrao je dielom svoga područja, što ona doista i jest.

U okupaciji Bosne i Hercegovine sudjelovale su gotovo sve hrvatske pješačke pukovnije, i to napose pukovnije br. 16., 53., 70., 78., 79. te dalmatinska pješačka pukovnija br. 22. i 23., a uz to i bitnice topničke pukovnije br. 12. i mnoge druge posebne jedinice, osobito obkopari i tren, koji se je uztrojio doprinosom kola, konja i vozara s našeg hrvatskog područja.

Jezgra okupacione vojske sastojala se u početku od 13. vojnog zbora sa 6., 7. i 20. divizijom i od 18. divizije, koja je prodirala iz Dalmacije u Hercegovinu. Ukupno je za taj podhvat bilo određeno 56 i po pješačkih bojna, 12 satnija tehničkih četa, 14 satnija konjaničtva, 112 topova i 4 ekvipaže ratnih mostova, sa ukupno 72.713 momaka i 13.313 konja. Osim toga pomagale su taj podhvat i čete posade u Dalmaciji i čete tvrđave Brod i Stara Gradiška. Kasnije je vojska za okupacije Bosne i Hercegovine znatno pojačana te je ustrojena u jednu cielu vojsku, drugu vojsku, koja se sastojala od 3. vojnog zbora s 3 pješačke divizije, od 4. vojnog zbora sa dvie pješačke divizije, od 5. vojnog zbora s dvie pješačke divizije, od 13. vojnog zbora s tri pješačke divizije i konačno od 36. pješačke divizije. Ukupno je druga vojska brojila 159 ba-

taljuna, 26 ženijskih i obkoparskih satnija, dvie satnije tvrđavnog topničtva, 30 eskadrona, 43 bitnice, 20 ekvipaža za ratne mostove, 208 poljskih i 58 gorskih topova. Dakle jedna jaka vojska, koja je bila opskrbljena svim, što je trebalo za izvedbu te vrlo težke operacije.

Zapovjednikom 13. vojnog zbora bio je imenovan Hrvat, general topničtva Josip barun Filipović od Philippsberga, koji je kasnije preuzeo zapovjedničtvo 2. vojske, a zapovjednikom 18. pješačke divizije imenovan je također Hrvat, podmaršal Stjepan barun Jovanović. On je bio podređen generalu Filipoviću.

General topničtva Josip barun Filipović, pravi tajni savjetnik cara i kralja, vlastnik pješačke pukovnije br. 35, spadao je među one generale, koji su se osobito iztaknuli vojničkim vrlinama i koji je za svoje zasluge napredovao do najvišeg čina u vojsci te je zauzimao najvažnija mjesta u carevini. Rođen je u Gospiću 28. travnja 1819. kao sin graničarskog častnika, iz obitelji staro-bosanskog kršćanskog plemstva te je već sa 16 godina stupio u jednu graničarsku pukovniju kao kadet. Kasnije je prešao u obkoparski zbor te je svršio obkoparsku školu u Tullnu i postao s 20 godina častnikom. Godine 1840., u 21. godini života, dodieljen je već glavnom kvartirmajstorskom stožeru te je nakon 7 godina postao satnik. U godini 1848. bi zamjenik glavara glavnostožernog odjela zbora podmaršala i hrvatskog bana baruna Josipa Jelačića te se osobito iztaknuo za vrieme mađarske bune. Pri zauzeću Beča 31. listopada 1848. bio je Filipović lako ranjen. Sudjelovao je u bitkama kod Švehata, Parendorfa, Altenburga i Moora, pa je promaknut u čin bojnika. U godini 1849. borio se kod Tettenya te u bitkama kod Kapolne, Isaszega i Hegyesa i u brojnim manjim podhvatima i sukobima. Odlikovan je u listopadu 1848. vojnim križem za zasluge, a nakon bitke kod Hegyesa viteškim križem Leopoldova reda. Godine 1851. vršio je službu generalnog pobočnika bana Jelačića, koji je imenovan generalom topničtva i grofom. Dne 1. siečnja 1853. imenovan je pukovnikom te je zapoviedao 5. graničarskom pješačkom pukovnijom. Godine 1859. zapovieda kao general bojnik jednom

brigadom 8. vojnog zbora, kojim je zapoviedao poznati vojskovođa podmaršal vitez Benedek. Osobito se iztaknuo u borbama kod Torre di Beretti i Solferina (San Martino). Odlikovan je redom željezne krune 2. razreda. Bilo mu je tek 40 godina, kad je postao general. Kao vitez željezne krune drugog razreda stekao je barunat. Sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća bio je carski povjerenik na srbskom nacionalnom kongresu u Novom Sadu. U ratu s Prusima sudjeluje kao zamjenik zapovjednika drugog vojnog zbora. Borio se u bitci kod Königrätza i u bojevima kod Kupusa i Bratislave. Poslije te vojne postao je zapovjednik divizije u Beču, a kasnije u Innsbrucku, gdje je uredio obranbeni sustav Tirola. Godine 1867. imenovan je vlastnikom pješačke pukovnije br. 35, a 1874. imenovan je generalom topničtva te je zatim preuzeo zapovjedničtvo u Pragu. S tog mjesta imenovan je zapovjednikom okupacionih četa, najprije 13. vojnog zbora, a zatim druge vojske, koja je izvodila operacije u Bosni i Hercegovini.

I podmaršal Stjepan barun Jovanović nikao je iz častničke obitelji naše vojne krajine. Rođen je 5. siečnja 1828. u Pazaristu, u kotaru Otočac te je svršio kadetsku školu (satniju) u Grazu, iz koje je izišao godine 1845. kao kadet i stupio u štajersku 27. pješačku pukovniju, da nakon godinu dana postane poručnikom. S tom pukovnijom sudjelovao je u vojni u Italiji godine 1848. do 1849., te je u svibnju 1849. dodieljen kao nadporučnik glavnom stožeru. Služio je dvie godine kod četa u kraljevstvu Lombardija i Venecija i u papinskim legacijama te je kasnije premješten u Beč i postao satnikom 1852. Privukao je na sebe osobito zanimanje carske vojne kancelarije, te je sa 25 godina starosti preuzeo važnu vojnu diplomatsku misiju u Kotoru, odakle je poslan u glavni stan Omer-paše u Spič, a kasnije u glavni stan kneza Danila od Crne Gore u Kičevo. Zatim je postao glavar drugog odsjeka generalnog zapovjedničtva u Zadru, a 1856. vodi izradbu karata u Galiciji pa zatim u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Mađarskoj. 1848. postane zastupnikom međunarodnog povjerenstva za tehničko ustanovljenje stanja na tursko-crnogorskoj granici. Za vrieme rata 1859. on je dodieljen kao glavnostožerni častnik gene-

ralu bojniku vitezu Rodiću, brigadiru u južnoj Dalmaciji. Kao glavar glavnog stožera u Boki Kotorskoj odlikovan je redom željezne krune trećeg razreda. U srpnju 1859. imenovan je bojnikom u ađutantskom zboru te je postao glavarom prvog odjela kod glavnog zemaljskog zapovjedničtva u Zadru. Neko vrieme bio je krilnim pobočnikom hrvatskog bana, podmaršala baruna Šokčevića, te je, pošto je premješten u glavni stožer, zastupao Austriju kod međunarodnog povjerenstva u Mostaru, čija je zadaća bila smiriti Hercegovinu, koja je bila u ustanku. Godine 1861. imenovan je podpukovnikom u 7. brodskoj graničarskoj pukovniji, a zatim je preuzeo vodstvo glavnog konzulata u Bosni. Kroz tri godine vodio je ne samo političke poslove svoga ureda, već i točno izviđao cielu Bosnu i Hercegovinu. Godine 1865. postao je pukovnikom i zapovjednikom 5. graničarske pukovnije. Za vojne u Italiji stajao je Jovanović s tri bojne svoje pukovnije u Mantovi te je na dan bitke kod Custozze proveo izpad protiv majura od Portinarola, pri čemu je ranjen. Odlikovan je vojnim križem za zasluge. Za bokeljskog ustanka godine 1869. vodio je on kao brigadir 25. i 26. listopada drugu ekspediciju za obskrbu utvrde Dragalj u Krivošiji, koja je bila u vrlo težkom položaju. On je tu vrlo težku zadaću uspješno izvršio te je u borbi kod klanca Hana teško ranjen. Za svoje zasluge u toj borbi odlikovan je viteškim križem Leopoldova reda. Nakon ozdravljenja u svibnju 1879. imenovan je brigadirom u južnoj Dalmaciji. U svojim je rukama imao i izvršnu vlast u okviru uprave kotara Kotor, dok nije u kasnoj jeseni 1870. dignuto iznimno stanje. Godinu dana kasnije imenovan je generalom bojnikom te je ostao brigadir u Dubrovniku. Pritom je često odašiljan u vojno-diplomatske misije. U proljeću 1875., kad je car i kralj Franjo Josip I. obilazio Dalmaciju, postao je barunom, a u jesen sliedeće godine podmaršalom. U lipnju 1877. preuzeo je zapovjedničtvo 18. pješačke divizije u Splitu. Osim visokih austrijskih ordena bio je odlikovan i visokim ruskim, osmanlijskim i papinskim redovima.

I general Filipović i general Jovanović iztakli su se osobito u okupaciji Bosne i Hercegovine, koja je uzprkos najvećih

potežkoća podpuno dovršena do jeseni godine 1878., tako da je već 19. listopada 1878. mogla biti određena demobilizacija druge vojske.

Operacije 13. vojnog zbora s južnih granica uže Hrvatske, preko Save, a 18. divizije iz južne Dalmacije, naišle su na najveće potežkoće. Muslimansko se pučanstvo oprlo, predvođeno fanatičnim vođama. Najoštrije i najteže borbe bile su u Krajini, u sjeverozapadnoj Bosni, pa zatim oko Tuzle i kod Doboja.

U Bosni i Hercegovini nalazile su se i turske posade, koje su ukupno brojile oko 25.000 ljudi (37 bojna), te su razpolagale i topničtvom. Vrhovni zapovjednik turskih četa u Sarajevu bio je Ismet paša. Turske čete nisu se prema sporazumu s osmanlijskom carevinom smjele oduprieti ulazu austro-ugarskih četa. One su to ipak činile, iako ne u onoj mjeri, kako su to muslimanski ustanici željeli. Ipak je tim ustanicima uspjelo dočepati se većeg diela topničtva turskih redovitih četa i mnogog oružja, koje je bilo pripremljeno u Bosni. Nekoji osmanlijski zapovjednici, osobito u iztočnoj i sjeverozapadnoj Bosni, u Tuzli i Bihaću, surađivali su s ustanicima, pomažući ih savjetom i djelom.

Pod vilajet Bosnu i Hercegovinu spadao je tada i Sandžak Novi Pazar. Bosna je pred okupaciju najviše trpjela od »bašibozuka«, koji su pljačkali i gospodarili najbogatijim krajevima. Dok su kršćani u Bosni i Hercegovini u glavnom sa zadovoljstvom primili viest o predstojećoj okupaciji, to je veći dio muslimana, osobito u onim krajevima, koji su bili pod utjecajem glavnih vođa ustanka, bio protiv toga, jer im se govorilo, da će izgubiti sve povlastice, koje su imali. Valija Bosne i Hercegovine bio je podpuno nemoćan. Osnovan je posebni narodni odbor, koji je u Sarajevu preuzeo vlast u ruke. Uz valiju Mashar pašu fungirao je kao privremeni vojni zapovjednik Bosne i Hercegovine Ismet paša, koji se izpravno držao, ali je svrgnut od narodnog odbora, pa je vojno zapovjedničtvo preuzeo Hafis paša. Taj je bio popustljiv prema ustanicima, ali ni on sam nije sliedio njihove strastvene zahtjeve. Glavnu rieč u vodstvu narodnog odbora i ustanka vodio je pristaša staro-turskog poredka Muftija Mehmed efendi od Taslidže (Plevlja), koji je

vodio najogorčenije borbe u iztočnoj Bosni. Položaj u Sarajevu postajao je sve teži. Ustanici su uhitili i Hafis pašu, ali su ga opet pustili. Bašibozuci su zauzeli vojarne redovitih četa, tako da je konačno i austrijski generalni konzul pl. Vasić morao ostaviti Sarajevo. Nemiri se šire iz Sarajeva prema Hercegovini. U bosanskoj krajini, u Livnu, Bihaću, Jajcu, Banjoj Luci i svim okolnim mjestima bila su glavna žarišta ustanka i bune protiv osmanlijsko-austro-ugarskog sporazuma.

Glavna operacija 13. zbora usliedila je prelazom Save. Tu je nastupila 7. divizija kod Kostajnice i Stare Gradiške. Dne 28. lipnja 1878. prelazi 20. pješačka divizija Savu kod Šamca i Broda. 18. divizija počima 1. kolovoza prodiranje preko granice iz Dalmacije u Hercegovinu, kod Imotskog i Vrgorca. Šesta pješačka divizija 13. zbora pod podmaršalom Tegetthofom prelazi kod Broda Savu s 21 bojnom i 48 topova. Ona prodire kao glavna kolona brzo do Žepča, gdje se vode ogorčene borbe sve do 7. kolovoza. Kod Zenice i Viteza sjedinjuju se 13. kolovoza 6. i 7. divizija. 7. divizija prodire preko Novog s prvom gorskom brigadom prema Banjoj Luci i Jajcu. Dolazi do težkih borba kod Rogelje 5. kolovoza, te kod Jajca 7. kolovoza. Kod Banje Luke vode se borbe od 6. do 22. kolovoza. One su djelomično vrlo težke naravi. Austro-ugarske čete imaju razmjerno teže gubitke. U borbama sudjeluju u glavnom hrvatske čete, naše 53., 16., 22. i 79. pukovnije te naši ulaneri i druge naše čete. Borbe su bile vrlo težke kod Gornjeg Šehera. Tu su nastupali ustanici s 1.500 ljudi. Isto su tako bile težke borbe oko Kaštela u Banja Luci i oko vojarne na Vrbasu. Konačno je Banja Luka sasvim zauzeta. Pala su 3 častnika i 43 momka, a ranjeno je 5 častnika i 112 momaka.

Napredovanje prema Donjoj Tuzli vršila je 20. pješačka divizija, kojom je zapoviedao grof Sapary. Taj je podhvat pred Tuzlom naišao na jaki odpor. Borbe su bile spojene s vrlo težkim gubitcima. One su bile ogorčene i kod Dubošnice i Gračanice. Konačno je zauzeta Tuzla te je započet pohod od Tuzle na Doboj. U području Donje Tuzle bili su ustanici vrlo jaki, upravo nadmoćni. Donja Tuzla nije mogla biti zauzeta. Nije

se mogla osigurati veza s Novom Brčkom, tako da se 20. divizija morala povući prema Doboju, te je 15. kolovoza izpražnjena ciela Posavina iztočno od Bosne. Samo su visine oko Doboja ostale u rukama austro-ugarskih četa.

Oko Doboja vodile su se ogorčene borbe od 14. kolovoza do 6. rujna. Borila se divizija grofa Szaparya. U tom iztočnom dielu Bosne vodio je ustanike muftija od Taslidže, čiji je vojnički zapovjednik bio Kajmakam Čemerlić beg, a od redovitih osmanlijskih četa sudjelovali su satnik Mehmed efendija i Juzbaša Mahmud aga Arnout s 3.500 momaka. Te su se čete neprestano pojačavale, tako da je njihova snaga sredinom kolovoza narasla na trostruko. U okviru 20. divizije borile su se i hrvatske čete, dielovi 16. pričuvne pukovnije i 78. pričuvna pukovnija. Kod Doboja je došlo do borba 15. i 16. kolovoza (Svetlica i Stanić). U borbu ulazi i hrvatska 70. pješačka pričuvna pukovnija. Gubitci na austro-ugarskoj strani bili su vrlo težki. Dolazi do bojeva i 19. kolovoza kod Doboja, pa 23. kolovoza kod Grabske i Stanića. Konačno je položaj pročišćen. Došlo je još do borba kod Lipca i u Paklenici planini, pa onda kod Potočana. Generalbojniku barunu Waldstettenu uspjelo je konačno uništiti znatne dielove pobunjenika. Dolazi još do borba kod Kosne. Zadnje borbe bile su od 4. do 6. rujna, kad su ustanici konačno bačeni preko Spreče. Četvrta pješačka divizija mogla ponovno nastupiti svoj marš na Donju Tuzlu. Austro-ugarske čete izgubile su u tim borbama na mrtvim i ranjenim 222 momka.

Borbe u iztočnoj Bosni razvijaju se dalje pojačanim snagama četvrtog vojnog zbora, koji je prešao Šamac između 12. i 14. rujna. Po nalogu i pod vodstvom muftije od Taslidže branio je Kajmakam Mehmedzemalbeg Čemerlić grad Novo Brčko. On je prisilio najuglednije članove velikoga Medžlisa, da i protiv svoje volje sudjeluje u obrani. Tu su ustanici razpolagali snagom od 20.000 boraca. Četvrti vojni zbor vodio je podmaršal barun Bienerth, a peti vojni zbor podmaršal barun Ramberg. Austro-ugarske čete prelaze preko Šamca. Vode se težke borbe za Novo Brčko pa zatim za Gradačac i oko Gorice. Novo Brčko zauzeto je 17. rujna nakon ogorčenih borba. Gu-

bitci austro-ugarskih četa iznosili su 37 mrtvih i 105 ranjenih. Nakon toga razvijaju se operacije 4. vojnog zbora prema Donjoj Tuzli, dolazi do borba na Majevici planini 21. rujna. I ove su borbe bile vrlo težke. U borbu ulazi i 3. vojni zbor, koji prodire također prema Donjoj Tuzli. Na 22. rujna usliedio je obuhvatni napadaj 39 bataljuna sa 64 poljska i 8 gorskih topova na Gornju Tuzlu, zadnji obranbeni bedem ustanika u dolini Spreče. Nakon žestokih borba zauzeta je Donja Tuzla, a nastavljene su operacije prema Zvorniku, u koji austro-ugarske čete ulaze bez većeg odpora 28. rujna, zaplienivši 48 osmanlijskih topova. Time je zauzeta ciela Posavina.

Peti vojni zbor kao glavna pričuva druge vojske razvijao se kod Broda i Novske; dielovi zbora prebačeni su prema zapadu na Slunj, Lađevac i Furijan. Glavna zadaća jezgre toga zbora bila je smirivanje onog širokog prostora, koji se prostirao između Une i Save, iztočno od ceste Šamac—Gračanica—Maglaj, a na jugu bio ograničen crtom Maglaj—Prnjavor i Kozara planina, a na zapadu crtom Priedor—Dubica.

Glavna i najzanimljivija, a ujedno i najodlučnija bila je operacija glavne kolone 13. vojnog zbora, koja je nadirala preko Zenice i Viteza prema Sarajevu. Ta se vojska sastojala od glavne i sporedne kolone. Glavna je bila ona, koja je nadirala glavnom cestom Busovača—Kiseljak—Sarajevo, te je dostigla 14. kolovoza Vitez, 15. Busovaču, 17. Kiseljak, 18. Blažuj, a 19. kolovoza Sarajevo. Kod te kolone nalazio se kod topničtva i barun Filipović. Ona se sastojala od 12 i pol bojna, 2 i pol eskadrone i 40 topova. Uzgredna kolona sa 7 bojna, jednom eskadronom i 12 topova pod podmaršalom pl. Tegetthofom nastupala je starom Eugenovom cestom, dolinom Bosne, te je 15. kolovoza stigla do Kaknja, 17. do Visokog, 18. do hana Semizovca, a 19. s te strane do Sarajeva. Do borba je došlo kod Kaknja 15. kolovoza, kod hana Dželalovca 16. kolovoza i kod Visokog 17. kolovoza. Sarajevo je zauzeto 19. kolovoza. Pritom se osobito iztaknuo Hrvat pukovnik brigadir Lemaić od Pasan brda, koji je zauzeo Pasan brdo, koje vlada Sarajevom, te je dobio plemstvo i nadimak po mjestu borba. Dne 19. kolovoza vodila je glavna kolona 13. vojnog zbora i

divizija Tegetthof u unutrašnjosti grada borbu od 11 i po sati prije podne do 2 i po sata poslije podne. U borbama oko Sarajeva pala su 2 častnika i 55 momaka, a 10 častnika i 304 momka su ranjena.

Vrlo je zanimljiva i težka bila i operacija zaposjednuća Hercegovine; provela ju je 18. pješačka divizija pod podmaršalom barunom Jovanovićem. General Jovanović sastavio je upravo genijalnu osnovu za tu svoju djelatnost. Osnova je prihvaćena i od ratnog ministarstva u Beču. On je htio neprijatelja uvjeriti, da će glavna djelatnost uslijediti dolinom Neretve te je dao po tehničkim četama napadno izgrađivati u ušću Neretve razne pripremne gradnje, a u međuvremenu je usredotočio cielu svoju diviziju na crti Imotski—Vrgorac. Pri tom je Metković imao služiti kao neka zamišljena stožerna točka, oko koje bi se na najkraćoj crti imao izvršiti zaokret na desno prema Neretvi te prodrieti brzo na cestu Vrgorac—Ljubuški prema Mostaru. Jovanović je znao, da bi odpor na crti Metković—Mostar bio najjači. On je htio iznenadnim udarcem postati gospodarom glavnog grada Hercegovine te tako slomiti jaki odpor ustanika. Dne 1. kolovoza prelazi Jovanović granicu s prvom i drugom gorskom brigadom kod Vrgorca. Dne 3. kolovoza zauzet je Ljubuški, udaljen 7 jahačkih sati od Mostara. Zapovjednik Ljubuškog, satnik osmanlijskih graničnih četa predao je pri ulazu austro-ugarskih četa u grad prosvjed generalu Jovanoviću. Međutim se i u Mostaru širila buna protiv okupacije. Austro-ugarske čete napreduju preko Čitluka te 4. kolovoza dolazi do borba, koje su bile vrlo žestoke. Nastavlja se pohod prema Mostaru, koji zauzimaju austro-ugarske čete i to prva gorska brigada pod zapovjedničtvom generala bojnika Todorovića. Nakon borba oko grada 6. kolovoza kršćansko je pučanstvo oduševljeno dočekalo austro-ugarske čete, dok su se muslimani držali ozbiljno i dostojanstveno.

Treća gorska brigada prodire prema tvrdom gradu Stocu, u dolini Neretve. Oko Stoca dolazi do težkih sukoba između 13. i 21. kolovoza. Austro-ugarske čete, koje su zauzele onaj čudesni tvrdi grad, staru osmanlijsku tvrđavu, budu iznenadnim prepadom jakih ustaničkih četa podpuno zaokružene i

odcijepljene od svake veze s glavnom kolonom. To se dogodilo 16. kolovoza. Istoga dana dolazi do borba kod Oladinica, a 17. kolovoza na Kremenac—Crnici, pa 19. kolovoza kod Dubrave i opet kod Kremenca, istog dana kod Pasić Hana po noći, a 20. kolovoza kod Rečice i Jasoca. Austro-ugarske čete doživjele su u tvrđavi Stolac težke dane. Ostale su bez vode, a borile su se i s pomanjkanjem namirnica. U Stocu se nalazila jedna bojna 32. pješačke pukovnije pod podpukovnikom Pachnerom. Tvrđava je bila sa svih strana zaokružena i pod neugodnom vatrom izravno s dominirajućih vrhunaca oko grada. Stanovništvo Stoca, zapravo ustanici, pozvalo je podpukovnika Pachnera, da izađe iz tvrdog grada, ali je to Pachner odbio. Stolac je bio zaokružen od 16. do 21. kolovoza. Položaj je postajao sve teži. Nije bilo nikakve veze s generalom Jovanovićem. Kadet Mihaldžić javio se dobrovoljno, da će prodrieti kroz okoliš oko tvrđave do najbližih austro-ugarskih četa, da im javi stanje u tvrđavi i da dovede pomoć. Znao je naravski hrvatski i nešto turski. Poznavao je i običaje tamošnjeg kraja te je preobučen u narodno muslimansko odielo izišao iz tvrđave. Njegov podhvat bio je spojen sa najvećom opasnošću, jer bi sigurno izgubio život, da su ga ustanici prepoznali. Ipak mu je uspjelo izvršiti tu zadaću pa je odlikovan zlatnom medaljom za hrabrost. (Mihaldžić je u svjetskom ratu zapoviedao jednom brigadom te je umro kao podmaršal). No u ulozi oslobođenja Stoca iztaknuo se i don Ivan Musić, vođa hercegovačkih katolika, koji je bio upozoren vatrom i borbama oko Stoca na težko stanje u gradu. Poslao je 17. kolovoza iz Popova Polja na hrvatskom jeziku sastavljeno pismo zapovjedniku tvrđave Stolac iztaknuvši da je pripravan pomoći vojnicima cara i kralja pa da se od Ravna približava Stocu i da će probiti obruč neprijatelja. On moli zapovjednika, da mu se to dopusti. Dne 21. kolovoza bio je vrlo težak dan. Ustanici su ponovno sa svih strana uperili vatru u samu tvrđavu. Vojvoda Musić nalazio se kod Donjih Poplata, kod Bačnika. Istoga dana tražio je stolački kajmakan Muharembeg od podpukovnika Pachnera, da ga uputi, kako će se držati. To je bio znak, da su oni u gradu Stocu već znali, što se događa u okolici, da je vojvoda

Musić na domaku te da se približuje i pomoć generala Jovanovića. Prije nego što je pomoć generala Jovanovića stigla, napustili su ustanici Stolac i okolne vrhunce. Tvrđava Stolac, koja je razpolagala i starim osmanlijskim topovima, bila je oslobođena. Nato je to čudo od stare osmanljijske građevine podpuno razrušeno, jer za Austrijance nije imalo nikakve vriednosti. Vojvoda đon Ivan Musić posjetio je nato u Mostaru generala Jovanovića te je bio s njime na svečanom ručku. Jedan očevidac iz austro-ugarske vojske opisuje njegov dolazak pred generala Jovanovića ovako: »Nalazili smo se pred gradom Mostarom. Stožer generala i sam general očekivali su dolazak vojvode Musića. I evo ga. Na krasnom visokom, sjajno opremljenom vrancu jašio je vojvoda, visoka snažna muževna ličnost, odjevena u zlatom izkićenu odoru, koja je bila donekle slična crnogorskoj nošnji. Uz bok mu je visjela divna sablja, okićena dragim kamenjem. Na glavi je nosio kalpak. Lice mu je bilo od sunca opaljeno. To je bio vojvoda Musić, vođa hrvatskih slobodnih četa. Međutim njegovi ljudi nisu bili osobito odjeveni. General Jovanović primio ga je najsrdačnije te se s njime dogovarao o njegovoj budućoj ulozi.«

Nakon zauzeća Stoca nastavilo se zaposjednuće ciele Hercegovine. Glavno žarište ustanka u Hercegovini nalazilo se na jugoiztoku zemlje, te je prema tome general Jovanović upravio svoje podhvate. Moralo se nadirati u krajeve, koje su zaposjeli Crnogorci, te dalje prema jugu, u Trebinje. Valjalo je zaposjesti Nevesinje i Gacko, da se osigura lievi bok. Druga je vojska javila, da će se do 10. rujna dovršiti operacije u Bosni te da će nakon toga uslieditи zaposjednuće Konjica i Voće.

Skupina generala Jovanovića pojačala se 4. gorskom brigadom. Najprije je usliedilo zaposjednuće Nevesinja, 28. kolovoza. Nakon toga je general Jovanović podpuno osigurao okolicu Mostara. Dne 7. rujna zaposjednuto je Trebinje. Pritom je general topničtva barun Rodić, zapovjednik Dalmacije, pružio pomoć, te je general Poppenheim ušao u mjesto Carina. Time je Nevesinje bilo izravno ugroženo. U Trebinju je zapoviedao Sulejman paša s jednom osmanlijskom divizijom. On je počeo pregovarati s barunom Rodićem, ali je ovaj odbio svaki

sporazum. Protiv Sulejman paše ustali su sami ustanici, koji nisu htjeli ni čuti o sporazumu s austro-ugarskim četama. Konačno je usliedio sporazum sa Sulejman pašom, prema kojem su svi turski častnici i sve turske posade nakon predaje osmanlijskih objekata austro-ugarskim četama imali napustiti Hercegovinu, preći u Dubrovnik, a odanle brodovima u Tursku. Dne 7. rujna počelo je prodiranje prema Trebinju. Došlo je i tu do borba, pa je konačno 7. rujna zauzeto i Trebinje nakon žilavog odpora ustanika. I tu su austro-ugarske čete našle mnogo ratnog materijala, među ostalim i 10 topova.

Zatim se nastavljaju operacije prema Klobuku, koje su trajale od 11. do 30. rujna. One spadaju među najteže operacije pri zaposjedanju Bosne i Hercegovine. U tom je sudjelovala jezgra 18. divizije, koja je prodirala preko Bileća. Došlo je do borba kod Gorice 15. rujna. Vođene su i topničke borbe protiv samog Klobuka od 24. do 28. rujna. Tada je konačno zauzeto i gorsko utvrđeno gniezdo Klobuk. U prijašnjim ratovima Klobuk su više puta napadali Rusi i Crnogorci, ali navale nisu nikada uspjele. Klobuk je od pučanstva smatran neosvojivim te je postao kao neki tradicionalni simbol odpora. Zauzeće Klobuka učinilo je najdublji dojam na pučanstvo te je mnogo pridonielo konačnom smirenju Hercegovine.

Time su dovršene operacije u Hercegovini. Ona je sva zaposjednuta. Nastavljeno je čišćenje pojedinih utočišta ustanika pa je i to brzo dovršeno.

Među najteže operacije okupacije Bosne i Hercegovine spada i zaposjednuće bosanske krajine, zapadnog diela Bosne, gdje su se skupili najljući borci, žestoki protivnici ulazka austro-ugarskih četa u Bosnu. Krajina je od uviek bila sjedište iztaknutih obitelji, čiji su mnogi sinovi nosili nasljednu čast krajiških kapetana.

Zaposjednuće zapadne Bosne počela je 7. pješačka divizija, koja je brzo zauzela Travnik.

Od 20. kolovoza do 19. rujna traju razni podhvati u Krajini, tako protiv Ključa, koji su bili najteži. Ključ je konačno zauzet u borbama 6., 7. i 8. rujna. Brigada, koja ga je zauzela, izgubila je 44 mrtva, 227 ranjenih i 42 nestala. Nastavljaju

se operacije protiv Bihaća. Dolazi do borba kod Bihaća i Žegara 7. rujna, pa kod Ljeskovca i Prosičenih Kamena 8. rujna, a kod Izačića i Križova 15. rujna, pa opet kod Bihaća 18. rujna, gdje su austro-ugarske čete izgubile 11 mrtvih i 165 ranjenih. Konačno su i te operacije dovršene. Ustanici su napustili Bihać, a austro-ugarske čete ušle su u grad u 4 sata ujutro 19. rujna. Zapovjednikom Bihaća imenovan je podpukovnik Nemečić, također Hrvat.

Dne 20. kolovoza počelo je zaposjedanje jugoiztočnog diela Bosne, odmah nakon zauzeća Sarajeva. Dne 22. kolovoza odveden je osmanlijski zapovjednik Sarajeva Hafis paša sa 60 osmanlijskih častnika i oko 700 zarobljenika u Brod i dalje u monarhiju, gdje je interniran. Iz Sarajeva čisti se predjel Romanije planine. Vode se borbe 6. divizije kod Mokrog i Hana na Romaniji. Provode se ekspedicije prema Višegradu, Vlasenici i Kladnju. Dolazi do sukoba kod Senkovića—Badina (Odžaka), 21. rujna. U ekspediciji prema Višegradu sudjeluje prva i dio 6. pješačke divizije s ukupno 11 bojna i 12 topova. Borbe kod Senkovića—Badina bile su vrlo težke. Pala su tri častnika i 84 momka, ranjeno je 10 častnika i 365 momaka, a nestalo je 11 momaka. Nakon te borbe dovršeno je i zaposjednuće južne Bosne.

Najkasnije su završene operacije protiv Krajine, odnosno protiv Livna, koje je zauzeto tek 28. rujna, i to pomoću četa iz Dalmacije, dok je glavnu operaciju provela 7. pješačka divizija. Livno je bilo zaokruženo od 26. do 28. rujna. Tu su najteže borbe bile oko Kluga, oko Han Prologa i oko Šuice. Ustanici su razpolagali s 3000 boraca, navodno i sa 14 topova, koje su posluživali osmanlijski vojnici. Tu su se razvile vrlo jake austro-ugarske čete, koje su se nakon zauzeća Livna povratile u svoje polazne postave. Glamoč i Prozor zauzeti su na miran način, bez većih borba, a isto tako Kupres i Gornji Vakuf. Tu se pučanstvo dalo bez odpora razoružati. Bosanska Krajina, t. zv. turska Hrvatska, konačno je zaposjednuta i smirena u razdoblju od konca rujna do konca listopada. Tu je došlo do borba kod Peći 6. i 7. listopada pa do borba kod

Kladuše, oko tvrđave Velike Kladuše, koja je nakon žilavih borba od 9. do 20. listopada konačno zauzeta.

Time je dovršena okupacija ciele Bosne i Hercegovine te je car i kralj Franjo Josip I. već 19. kolovoza odredio demobilizaciju druge vojske. Zapovjednikom Bosne i Hercegovine imenovan je general topničtva vojvoda od Würtemberga, zadnji zapovjednik 13. zbora, a njegovim zamjenikom podmaršal Stjepan barun Jovanović.

U godini 1879. zaposjednuto je područje Spiča u južnoj Dalmaciji od cesarsko-kraljevskih četa bez ikakve borbe. Isto je tako jedan dio pašaluka Novog Pazara prema sporazumu između Visoke Porte i austro-ugarske vlade zaposjednut od austro-ugarskih četa, ali tako da su turske posade ostale uz austro-ugarske posade u pojedinim gradovima, u koje su ušle austro-ugarske čete. Premda je Austro-Ugarska imala pravo zaposjesti cielo područje novog Pazara sve do Mitrovice, ona se zadovoljila zaposjedanjem Plevlja, koje je usliedilo od 8. do 9. rujna 1879. i zaposjedanjem Priboja, 8. rujna. Politička uprava ostala je i dalje u osmanlijskim rukama. Austro-Ugarska bila se sama odrekla podpunog zaposjednuća Novog Pazara, koji je sačinjavao dio bosansko-hercegovačkog vilajeta. Austro-ugarske čete ostale su u tom dielu Novog Pazara sve do 1908.

Ukupni gubitci austro-ugarskih četa za vrieme okupacije Bosne i Hercegovine iznosili su na mrtvima: 44 časnika i 902 momka, na ranjenicima 131 časnik i 3.849 momaka, na nestalim: 3 časnika i 249 momaka. Cjelokupni gubitci iznose 5.198 ljudi.

PRVI SVJETSKI RAT
1914.–1918.

1914.

Uzroci prvoga svjetskoga rata moraju se dieliti u vanjske, koji su doveli izravno do rata, i unutrašnje dublje razloge, koji su postepeno već godinama pripravljali tlo za rat, za najveći sukob, koji je do tada čovječanstvo doživjelo. Prvi, vanjski uzrok, bombe i revolverski hitci srbskih atentatora u Sarajevu na nadvojvodu Franju Ferdinanda, odlučio je početak rata. Ali da do rata dođe, odlučeno je prije na drugoj strani. Možda je čak hitac Gavrila Principa dao zapadnim saveznicima i carskoj Rusiji prerano znak za početak rata. Oni su se na njega pripravljali, ali su računali tek na godinu 1915. ili 1916. Te priprave počele su od godine 1871., jer su Francuzi nakon težkog poraza u francuzko-njemačkom ratu stalno dušom, srcem i materialno išli samo za jednim jedinim ciljem: za odmazdom, ne toliko zbog gubitka Elzasa i Lotaringije, koliko zbog poniženja i zbog prestanka njihove političke i vojničke prevlasti na europskom kontinentu. Trocarski savez sačuvao je Europu kroz više od jednog desetljeća od rata. Njemačko-ruski ugovor o reosiguranju nije mogao nadomjestiti taj savez, pa nakon odstupa Bismarcka nije ni obnovljen. God. 1892., za vrieme posjeta francuzkih ratnih brodova Kronstadtu, dolazi do rusko-francuzke vojničke konvencije, koja je bila u glavnom okrenuta protiv Njemačke, a na Novu godinu 1894. pretvoren je taj sporazum u ugovor. Francuzima je uspio prvi korak za osvetu. Drugi je korak izvršen stvaranjem entente cordiale s Englezkom, koji je 1906. konačno uspio, nadopunjen englezko-belgijskim ugovorom. Englezka i Francuzka osigurale su time francuzku politiku prema Njemačkoj. Ta je politika uviek išla k istom cilju, silovitom povratku Elzasa i Lotaringije i još dalje, odbacivanju Njemačke s lieve obale Rajne. Kao najjači činbenik u stvaranju entente cordiale nastupa Eduard VII., englezki kralj, u kojem Francuzi, uviek žedni osvete, nalaze najjačeg idealnog saveznika.

Pravi stvarni povod rata

Pravi stvarni povod rata bio je svakako atentat srbskih fanatika u Sarajevu na nadvojvodu Franju Ferdinanda, austro-ugarskog priestolonasljednika. Ta jaka ličnost, za koju su ne samo prijatelji monarhije, već i njezini neprijatelji bili uvjereni, da će preporoditi i ojačati veliko carstvo u Podunavlju, oko Alpa i njihovih ogranaka, da će ustaliti položaj monarhije i na Balkanu, a time neizravno ojačati i položaj Njemačke, bio je na putu srbskim osnovama, koje su išle za stvaranjem jake srbske, odnosno jugoslavenske države na jugu monarhije.

Atentat u Sarajevu bio je znak za početak rata. Ujedno mu je dao i pravac, osobito glede uloge Hrvata. Hrvatske čete bile su u glavnom, za slučaj mobilizacije »B« (Balkan), određene za razvoj prema Srbiji i Crnoj Gori. Još prije nego što je Srbija predala svoj odgovor na ultimativnu notu austrijskog poslanika, ona je odredila opću mobilizaciju. Rat se više nije mogao zaustaviti. Uzalud je njemački car svojim utjecajem na ruskog cara Nikolu II. do zadnjeg časa nastojao rat barem lokalizirati. Ali i u Rusiji je pošla lavina niz brdo, i tamo je još za vrieme pregovora s Njemačkom bila određena obća mobilizacija. Neko vrieme su još tekli samo pregovori s Englezkom. Ali ni ti nisu uspjeli.

Njemački glavni stožer morao je izvesti svoj veliki ofenzivni pokret, prema svojem glavnom operativnom planu bivšeg glavara njemačkog velikog glavnog stožera, generalfeldmaršala grofa Schlieffena, preko Belgije. Samo na taj način moglo se paralizirati djelovanje francuzkog obrambenog sustava na iztočnoj granici Francuzke, na rieci Maasi, gdje su glavna uporišta Verdun, Toul, Epinal i druga zatvarala prodor prema srcu Francuzke. S jakim desnim krilom, s onim strahovitim navalnim klinom Schlieffenovog »Bataillon carré«, koji se imao sastojati od 60 divizija, trebalo je srušiti belgijski obranbeni sustav oko Liègea, također na Maasi, i velike belgijske utvrde kod Namura, tvrđavni pojas Antverpena i Maubeugea, prodrieti munjevito do Pariza i zaokružiti ga i

s iztoka, te prodrieti dalje u ključni strategijski prostor Francuzke kod Troyesa i na plateau Langre, iza leđa francuzkih vojska, koje su se skupljale na iztočnoj granici i kojima se imalo onemogućiti nastupanje u njemačku zemlju, u Elzas i dalje prema Badenu.

Rat s Francuzkom imao se svršiti brzo, a u prvi čas uztrajati na iztočnom bojištu, makar uz najteže žrtve i gubitak iztočno-njemačkih područja. Gotovo ciela austro-ugarska vojska imala se ubaciti na desno krilo iztočne fronte pa makar i žrtvovati. Iz toga je proizlazilo, da je austro-ugarski glavni stožer morao oslabiti svoju južnu frontu prema Srbiji, iako mu je to bilo vrlo težko, jer je posebno političko stanje na jugu monarhije zahtievalo brzi završetak vojne protiv Srbije i Crne Gore. Tražila se neke vrsti kaznena ekspedicija protiv tih balkanskih država. U tom pravcu tekle su u glavnom operacije. Austro-Ugarska je oslabila svoju frontu na jugu, ostalo je ukupno samo oko 12 divizija, uključivo gorskih formacija XV. i XVI. vojnog zbora i raznih pučko-ustaških formacija na jugu.

Iako je Schlieffenov plan provađan upravo smiono, nije donio punog uspjeha u glavnom zato, jer se glavar njemačkog glavnog stožera, general grof Moltke ml., nije držao točno te velike, sjajne strategijske osnove. On je još u početku rata iztočnu frontu snažnije dotirao s vojskom, a u zadnji čas, kad se generalpukovnik, kasniji generalfeldmaršal von Kluck već približio Parizu na pedesetak kilometara, prebačena su, zbog strahovanja pred razvojem ruske navale generala Rennenkampfa i Samsonova u iztočnoj Pruskoj, opet dva ciela jaka zbora, pet do šest divizija, s fronte u Francuzkoj na iztok, ali su došla prekasno, jer je već bila odlučena velebitka kod Tannenberga velikom pobjedom generala Hindenburga i Ludendorffa u prvoj bitci zaokruživanja i uništavanja. Dolazi do čuda na Marni! O njemu postoje brda literature. Čak se misli, da je uzmak Klucka i susjednih njemačkih vojska s Marne na sjever i iztok usliedio bezpotrebno, prenagljenom zapovjeđu, koju je na licu mjesta kao opunomoćenik glavara glavnog stožera generala Moltkea izdao glavnostožerni podpukovnik, nesretni Hentschel.

Hitac u Sarajevu odjeknuo je kao munja u ljetnoj predratnoj atmosferi 1914. Tko ga je zapravo prouzročio, poznato je bilo samo nekolicini. Ali se osjećalo, da se dogodilo nešto strahovito; nepojmljivo i nevjerojatno silno. Svi su, i na jednoj i na drugoj strani, bili tobože ogorčeni zbog tog umorstva iz zasjede. Njemački je narod tražio, da Austrija provede odmazdu; tražilo se da to usliedi odmah, a ipak su prolazili dani i tjedni, dok nije usliedio austro-ugarski ultimativni korak. Tek iza toga koraka, kad je u Francuzkoj nastalo ono očito oduševljenje za rat, razpoznali su široki slojevi njemačkog naroda pravo stanje i zakulisnu igru, koja je dovela do tog hitca i do rata. Cieli sè njemački narod zbio u jedan blok i stupao u svoju sjajnu vojsku »Glänzende Wehr«, sjajnu ne samo po odori, već i po izobrazbi i ratničkoj vriednosti. No i druge države, i neprijateljske, bile su spremne i mnogo jače, nego što se mislilo. Iza njih, kao glavna sila neprijatelja, kako se je to tek kasnije spoznalo, stajalo je veliko Britansko Carstvo sa svojim najbogatijim materialnim izvorima i sa svojim političkim i moralnim vezama, s Prekomorjem i drugim krajevima svieta.

I u Austro-Ugarskoj razvijala se i provađala najprije djelomična, a odmah, dva dana kasnije, podpuna mobilizacija.

Mobilizacija! Čudna rieč, koja se već od 1866. nije čula na našem području. Bilo je manjih vojničkih akcija kao 1878. Godine 1908. i 1912. došlo je do pojačanja austro-ugarske vojske na jugu monarhije. I mi smo Hrvati sudjelovali u tome; na našim granicama skupljale su se nove čete i pojačavane mirnodobske jedinice. Ciela Bosna i Hercegovina bila je jedan vojnički logor. Ali sve je to bila igra prema općoj mobilizaciji suvremene vojske.

Hrvatski narod, po svojem tadašnjem odgoju i po vojničkoj stezi, na koju je bio od pamtivieka naučen, udovoljio je u cielosti svojoj vojničkoj obvezi. Naša starija pokoljenja još se sjećaju tih težkih dana, koji su zavladali koncem srpnja i početkom kolovoza 1914. Ali ako se nepristrano prosuđuje, dolazi se do zaključka, da su Hrvati vedra čela stupali u vojsku i u rat.

Ratne snage zaraćenih sila na početku rata

Sedam europskih država odredilo je mobilizaciju. Njemačka u početku rata nije mogla postaviti više od 3,8 milijuna vojnika, Austro-Ugarska oko 2,3 milijuna, dakle ukupno središnje vlasti oko 6,1 milijuna vojnika, od toga tri i pol milijuna boraca prve linije; Francuzka oko 3,8 milijuna, Englezka oko 1 milijun, od toga u domovini 130.000, Rusija 4 do 5 milijuna, Belgija oko 330.000, Srbija iz početka oko 330.000, dakle ukupno Ententa oko 10 milijuna vojnika, od toga oko 6 milijuna boraca prve linije. Tom broju odgovara sliedeći broj divizija:

Ententa: 220 pješačkih, 40 konjaničkih divizija, 11.060 lakih topova i 600 težkih topova.

Središnje vlasti, Njemačka i Austro-Ugarska: 150 pješačkih i 20 konjaničkih divizija, 9000 lakih topova, 750 težkih topova. Pri tom se mora uzeti u obzir, da je Englezka na svojim matičnim otocima uzdržavala samo malu kopnenu vojsku, ali je imala u svojim koloniama vrlo jake pričuve kolonialnih četa. Rusija nije mogla odmah izkoristiti svoje čete s azijatskog područja, ali je već početkom 1914., od svojih 9 vojnih zborova, koje je držala u Aziji, prebacila jedan dio u Europu, računajući s ratom. Njemačka je 1914. brojila 65 milijuna duša, a Francuzka samo 40 milijuna, a ipak su obje ratne snage bile u početku gotovo jednake. I to je bio dokaz, da se Francuzka sustavno spremala za rat, dok u Njemačkoj Ludendorff, kao referent ratnog ministarstva, nije mogao u Reichstagu prodrieti sa svojom zakonskom osnovom o pojačanju divizija prema svojoj snazi. I to je bio znak miroljubivosti njemačke politike.

U pogledu ratne mornarice Njemačka je 1914. razpolagala s ukupno 980.000 tona brt., od toga 35 linijskih brodova, 13 oklopljenih krstaša i 41 krstaš, 28 podmornica, 149 torpednih čamaca za debelo more i 266 drugih ratno-pomorskih jedinica. Englezka je razpolagala s 2,2 milijuna brt. ratnog brodovlja, od toga 60 linijskih brodova, 43 oklopljena krstaša, 73 krstaša, 256 torpednih čamaca za debelo more, 77 podmornica i 509

ostalih pomorskih jedinica. Rusija je imala oko 256.000 brt., od toga 6 linijskih brodova, 6 oklopljenih krstaša, 6 ostalih krstaša, 77 torpednih čamaca za debelo more, 12 podmornica i 107 ostalih ratno-pomorskih jedinica.

U Sredozemlju: Austro-Ugarska je imala oko 237.000 brt., od toga 15 linijskih brodova, 2 oklopljena krstaša, 6 ostalih krstaša, 70 torpednih čamaca za debelo more, 6 podmornica i 99 ostalih pomorskih jedinica. Francuzka: ukupno oko 615.000 brt. ratnog brodovlja, od toga 20 linijskih brodova, 19 oklopljenih krstaša, 8 ostalih krstaša, 84 torpedna čamca za debelo more, 55 podmornica te 186 ostalih pomorskih jedinica. Italija: ukupno oko 287.000 brt. ratnog brodovlja, od toga 11 linijskih brodova, 9 oklopljenih krstaša, 6 ostalih krstaša.

Hrvati u svjetskom ratu

Hrvatski narod brojio je 1914. na svojem sadašnjem području bez onih svojih skupina u Baranji i Bačkoj, oko 5,8 milijuna žitelja, dok je ciela Austro-Ugarska monarhija brojila samo oko 55 milijuna duša. Austro-ugarska monarhija ušla je u prvi svjetski rat sa 48 redovitih divizija, a s postavljenim pohodnim brigadama i drugim formacijama dosegao je broj divizija skupa oko 60. Ako se zbroje sve hrvatske čete, uključivo pohodnih brigada i pukovnija domobranstva i četa iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije, dolazimo do broja od 7 divizija najmanje. Toliko su Hrvati dali odmah u početku svjetskog rata. Pri tom ne uzimamo u obzir hrvatske čete iz Međimurja, Baranje i Bačke te mađarske željezne županije (Gradiščanski Hrvati).

Jezgra hrvatskog naroda i druge hrvatske pukovnije bile su vojnički cjelovito uklopljene u austro-ugarskom zagrebačkom XIII. zboru, koji se sastojao iz 36. i 7. pješačke divizije i iz 42. hrvatske domobranske divizije. Osim toga dali su Bosanci i Hercegovci svojih osam B. H. pukovnija i 8 B. H. lovačkih bojna, dakle gotovo dvie i pol divizije po stvarnoj vriednosti. Hrvatski narod u Dalmaciji dao je ukupno jednu diviziju.

Osim toga davali su dalmatinski Hrvati vrlo veliki kontingenat u austro-ugarsku ratnu mornaricu. Iz Bosne i Hercegovine nadopunjala su se, kao i iz Dalmacije, i druga oružja, kao topničtvo. Dalmacija je dala i jednu diviziju (tri eskadrone) dalmatinskih strielaca na konjima. Osim toga davali su Hrvati s mađarskih područja znatan udio vojnika u svjetskom ratu. Prema tome dali su Hrvati odmah u početku rata najmanje 13 do 14 posto svih mobiliziranih vojnika bivše monarhije. Taj je postotak nadmašio postotak vojnika drugih naroda.

Osobito je bio jak ulog naših Hrvata iz Bosne. Tu se nije mnogo gledalo na starost; nije bilo točne očevidnosti pa su se uzimali i starci do 60 godina, jer nisu znali za godine, a nisu se mnogo opirali novačenju. Bosna i Hercegovina dale su u ratu ukupno najmanje 500.000 vojnika; svaka od prvotnih bosansko-hercegovačkih pukovnija, a bilo ih je prije 4, dala je preko 100.000 vojnika, a uz to i četiri prvotne lovačke bojne i topničtvo. Osim toga sudjelovali su Bosanci i Hercegovci u raznim dobrovoljačkim jedinicama. Bosna i Hercegovina nisu do tada brojile ni 2 milijuna pučanstva, te su prema tome dale preko 30 posto svoga pučanstva. Tokom cielog rata dao je hrvatski narod oko jedan milijun dviesto hiljada ljudi u ratnu i vojnu službu.

Rat započima

Na 25. srpnja 1914. u 19 sati i 15 časaka predan je srbski odgovor na ultimatum Austro-Ugarske. Taj odgovor nije zadovoljio austro-ugarskog poslanika podmaršala baruna Giesela. Srbija je istoga dana u 4 sata objavila obću mobilizaciju. Time je nastalo ratno stanje između monarhije i Srbije. Istoga dana u 21 sat 23 minute izdan je u Austro-Ugarskoj nalog za mobilizaciju »slučaj B«, dakle protiv Srbije i Crne Gore. Kao prvi dan uzbune određen je 27. srpnja, a kao prvi dan mobilizacije 28. srpnja. Mobilizirano je ukupno 8 zborova, među njima zagrebački 13., B.-H. 15. i 16., VIII. Prag, IX. Leitmeritz, III. štajerski Gradac, IV. Budimpešta, VII. Temešvar i 3 konja-

ničke divizije. Gradački zbor bio je određen za osiguranje cielog Primorja do Albanije. Svi ostali zborovi upućeni su u borbu protiv Crne Gore i Srbije. Ta je snaga hotimično određena tako jakom, da se postigne brzi i podpuni uspjeh te dobije mogućnost nakon dovršenja vojne protiv Srbije upotriebiti svu oružanu silu monarhije protiv eventualnog drugog napadača. Treći zbor imao je za svaki slučaj stvoriti dispozicionu pričuvu za druge alternative.

Još se nije znalo, hoće li i Rusija stupiti u rat. Na 28. srpnja odredila je mobilizaciju Crna Gora, a već 29. srpnja bio je željeznički most između Zemuna i Beograda od Srba razoren. Istog dana mobilizirani su u Rusiji veliki vojni kotarevi, Kiev, Odesa, Moskva i Kazan. Ruski poslanik izjavio je grofu Berchtoldu, austrijskom ministru vanjskih poslova, da je »povriеđena čast Rusije kao velevlasti« te da je ona morala poduzeti odgovarajuće mjere.

U pitanju su bile i druge države. Nastala je borba i za njih, radilo se o tome da li će ostati neutralne ili stupiti u rat uz jednu ili drugu stranu. U prvom redu ticalo se to Turske, Bugarske i Rumunjske. Italija je ostala neutralna, ona je smatrala, da nije nastupio slučaj, koji predviđa Trojni savez glede ulazka Italije u rat uz bok centralnih sila. Na 31. srpnja u 12 sati 23 minute izdao je car i kralj Franjo Josip I. nalog obće mobilizacije, a u Njemačkoj je provedeno stanje »prietećeg ratnog stanja protiv Rusije«, dakle stanje uzbune. Bilo je jasno, da će Rusija ofenzivno nastupiti protiv Austro-Ugarske, eventualno i protiv Njemačke. Njemačka je stajala vjerno i nepokolebivo uz svog saveznika. Vojni prevozi u pravcu srbskih granica bili su podpuno u toku. Još se gojila nada, da Rusija ne će ući u rat i da je moguće spasiti situaciju.

1. kolovoza 1914. u 6 sati i 30 minuta javljeno je, da je njemački car Vilim odredio mobilizaciju protiv Rusije. To je ujedno bila mobilizacija protiv Francuzke. Kocke su pale. Počeo je rat. Povjestna je činjenica, da je car i kralj Franjo Josip I. svojem glavaru glavnog stožera, generalu Conradu izjavio: »U koliko monarhija mora propasti, neka barem častno propadne«. Ono, čega se cieli sviet bojao, postalo je stvarnost.

U Rumunjskoj stanje nije bilo jasno, isto tako ni u Grčkoj.

Rusija je počela neprijateljstva protiv Njemačke. Francuzka na 3. kolovoza nije još bila objavila rata, ali su francuzki zrakoplovi na 2. kolovoza bacali bombe na Nürnberg. Turska je na 2. kolovoza odredila obću mobilizaciju. Čak je i Švedska pojačala svoju vojsku. Rumunjska je odbila ruski zahtjev, da pošalje dva zbora iz prostora Jassyja na granicu Austro-Ugarske. U Bukureštu su se 31. kolovoza održale demonstracije protiv Austro-Ugarske. Centralne sile nadale su se i ulazku Bugarske u rat protiv Srbije, ali je i to bila preuranjena nada. Bugarska je tek u jesen 1915. stupila u rat protiv Srbije, iako se već u jesen 1914. bila pripremila, ali zbog neuspjeha austro-ugarske ofenzive protiv Srbije u ljetu 1914. nije došlo do objave rata. Uzalud su središnje vlasti željele, da Bugarska odmah sudjeluje u ratu protiv Srbije jakim udarcem u pravcu Zaječar—Pirot na Kragujevac i Aranđelovac.

Njemačka se već nalazila u punom ratu protiv Francuzke. Niemci su počeli svojim prodorom preko Belgije, a to je dovelo do ulazka Englezke u rat, uzprkos težkih borba u englezkom parlamentu, gdje je jedan veliki dio bio protiv rata.

Austro-Ugarska postavila je sliedeću operirajuću vojsku: 48 pješačkih divizija, 11 konjaničkih divizija, 3 samostalne brigade, 14 pohodnih brigada zajedničke vojske, 15 pohodnih pukovnija mađarskog i hrvatskog domobranstva, 20 pučkoustaških brigada, od toga 12 austrijskih i 8 mađarskih, odnosno hrvatskih. Te su snage bile razdieljene u početku rata u 6 vojska nejednake brojčane snage. Sedam zborova s pomoćnim jedinicama, koji su se razvili na granicama Srbije i Crne Gore, obuhvaćalo je 3 vojske i to 2., 5. i 6. vojsku. U 5. vojsci, a i u 6., nalazile su se hrvatske čete, osim 7. hrvatske divizije, koja je operirala u Sriemu, gdje se bila razvila 2. vojska. Petom vojskom zapoviedao je general pješačtva Tiborius pl. Frank, 6. vojskom general topničtva Potiorek, koji je bio ujedno vrhovni zapovjednik balkanske vojske, te kao takav na svoj izričiti zahtjev izravno podređen caru i kralju kao vrhovnom zapovjedniku vojske, iako su nadvojvoda Friedrich,

odnosno glavar stožera general Conrad imali i dalje pravo utjecati na operacije na jugu. Vrhovni zapovjednik operirajućih vojska bio je nadvojvoda Friedrich, a general Conrad von Hötzendorf glavar stožera, dakle zapravo najodgovorniji činbenik vodstva, onaj, koji je stvarao i pripravljao sve glavne operacije.

Domobranske divizije brojile su 12 bojna u dvie brigade, a divizije zajedničke vojske brojile su 12 do 14, iznimice i 16 bojna, u dvie brigade. Svaka pješačka divizija imala je svoj odjel strojnica, diviziono konjaništvo (2 do 3 eskadrone), svoje diviziono topništvo, i to jednu pukovniju poljskih topova po 5 bitnica, jednu poljsko-haubičku diviziju po dvie bitnice, zatim jedan zdravstveni zavod, jedan park za streljivo, brzojavni odjel, prehranbenu kolonu, divizionu pekaru i jedan podvozni eskadron. Tako je bilo u početku rata, dok je kasnije mnogo toga promienjeno. Borbeno stanje divizije iznosilo je 12 do 16.000 pušaka, 8 do 10 odjela strojnica, 300 do 450 jahača i 42 topa.

Gorske divizije brojile su 3 do 4 gorske brigade, svaka od 3 do 5 bojna, 1 do 2 eskadrone, jednu, eventualno dvie do tri, gorske topničke bitnice kao diviziono topništvo, i sve druge potrebne zavode za nadopunu streljiva i hrane te za zdravstvene svrhe. Ukupno jedna gorska divizija 9 do 15 bojna, jednu do dvie eskadrone, 6 do 18 gorskih bitnica. Borbeno stanje brojilo je 9 do 15.000 pušaka, 150 do 300 jahača, 24 do 72 topa. Jedinice za gorski rat bile su obskrbljene tovarnim životinjama i gorskim kolicima, a bile su vrlo jake u strojnicama.

Konjanička divizija brojila je u austro-ugarskoj vojsci 2 konjaničke brigade i jedan do dva odjela strojnica, jednu konjaničku jahačku topničku diviziju i sve potrebne zavode za nadopunu, obskrbu i za zdravstvene svrhe. Ukupno je jedna konjanička divizija brojila 24 eskadrona, jedan do dva odjela strojnica, tri konjaničke bitnice sa po 4 topa, borbenim stanjem od 3600 jahača, 4 do 8 strojnica s 12 topova.

Svaki vojni zbor sastojao se redovito od dviju pješačkih divizija zajedničke vojske i jedne domobranske pješačke divi-

zije. To se kasnije promienilo, tako da je vojni zbor brojio obično samo dvije pješačke divizije. Zatim je vojnom zboru bilo dodieljeno zborno topničtvo i to jedna divizija težkih haubica od 15 cm kalibra s dvie bitnice, ukupno 8 topova, zatim jedna sapeurska bojna, eventualno jedna obkoparska bojna i svi potrebni zavodi za prehranu, obskrbu, nadopunu i za veze. U kasnijem toku rata sastavljali su se i konjanički zborovi.

U austro-ugarskoj vojsci bilo je topničtvo u preustrojstvu. Neprijatelj je razpolagao razmjerno jačim i suvremenijim topničtvom. U toku rata bilo je to preustrojstvo austro-ugarskog topničtva podpuno izvedeno, tako da je austro-ugarsko topničtvo razpolagalo izvanrednim i vrlo djelotvornim topovskim materijalom, osobito najtežim i težkim topovima. Ali u početku rata nije stanje topničtva bilo na potrebnoj visini u pogledu materiala i broja topova. Odmah u početku rata iztakli su se najteži mužari od 30,5 cm kalibra, čije je djelovanje protiv čelično-betonskih utvrda bilo osobito jako i podpuno. Ti su mužari mogli slieditи poljsku vojsku po svim putevima, koji su imali dobre temelje. Oni su u početku s osobitim razornim djelovanjem upotrebljavani protiv stalnih tvrđava, ali kasnije i u borbi na otvorenom polju protiv poljskih utvrda. Oni su uz posebne razorne granate bacali i vrlo djelotvorne granat-šrapnele. Taj je top odmah u početku rata u mnogim bitnicama bio dodieljen njemačkoj vojsci na zapadu te je dobro poslužio u tvrđavnim borbama kod Liègea, odnosno Anversa i Maubeugea, a kasnije kod Verduna i na drugim postavima. Osim toga imalo je austro-ugarsko topničtvo i mužare od 24 cm kalibra, uzorak 98, koji je motoriziran. I ti su mužari dobro djelovali, iako na daleko manje daljine nego oni suvremeni od 30,5 cm, te su upotrebljeni i na srbskom bojištu, tako i u borbi kod Gučeva i Crnog Vrha.

Austro-ugarsko poljsko topničtvo bilo je naoružano suvremenim brzometnim poljskim topom od 8 cm kalibra, starom 10,5 cm haubicom, uzorak 99, zatim 15 cm težkom haubicom uzorak 99, suvremenim gorskim topom od 7,5 cm kalibra i 10 cm gorskom haubicom. Kasnije je uvedena suvremena Škoda-haubica 10 cm kalibra, uzorak 14 i suvremena 15 cm

haubica uzorak 14. Uvedeni su i dalekometni topovi — kanone, 10,4 cm uzorak 15, koji su vrlo dobro poslužili u uništavanju dalekih ciljeva, stožera i pričuva. Kasnije je austro-ugarsko topničtvo dobilo razne vrsti najsuvremenijih topova, među kojima su se izticali pješački top od 37 mm kao prateće pješačko oružje te najteža 42 cm haubica (1915.), koja je prevažana željeznicom, pa 38 cm haubica (1916.) i 24 cm kanona (1916.) s daljinom dohvata od 30 km.

Osim toga razpolagala je vojska lakim, srednjim i težkim bacačima mina, a već u početku rata kod Gučeva upotrebljavali su se i bacači plamena.

Austro-ugarska vojska ušla je u rat s 571 raznih bitnica, a u travnju 1918. ona je razpolagala s preko 1931 bitnica.

Austro-ugarska strategijska osnova prema priedlogu generala Conrada, koji je prihvaćen, išla je za tim, da se na sjevernom bojištu osiguranjem iztočnih karpatskih sljemena jakim sastavima ciela sjeverna austro-ugarska vojska ostavi na zapadu Galicije, da uzdrži doticaj s njemačkim snagama i da bude uviek slobodna za djelovanje ponovljenim ofenzivama u pravcu galicijskih nizina. Vojni su krugovi bili tražili, da se glavnina vojske povuče na karpatska sljemena i da se zaposjedne gorje od Šlezije pa sve do najiztočnijeg diela Šumskih Karpata. Time bi se Mađarska zaštićivala samo pasivno. Vojske ne bi bile sposobne za velike podhvate, za kojima je uviek išao general Conrad. Njegova je zamisao bila, da se ruska vojska privuče među dvoja kliešta, dvie fronte. Jedna bi fronta bila upućena prema sjeveroiztoku — na Karpate — druga bi bila okrenuta prema iztoku — u zapadnoj Galiciji i Poljskoj, s obje strane rijeke Visle. Tako bi se prema operativnom stanju jedna fronta mogla izkoristiti za obranu, a druga za navalu. U koliko bi se neprijatelj bacio prema zapadu, ugrozio bi ga udarac s karpatske fronte, u koliko bi se on okrenuo prema Karpatima, bio bi napadnut osjetlivo iz zapadne Galicije, pa bi mu bile ugrožene njegove stražnje veze. Iz toga strategijskog zaključka rodile su se klice pobjedonosnih bitaka austro-ugarske vojske kod Limanova — Lapanova i ona sjajna

ofenziva generalfeldmaršala von Mackensena kod Tarnova-Gorlice.

Mnogo se išlo za tim da se stvori jedno zajedničko vrhovno zapovjedničtvo. Do toga je kasnije i došlo.

Razvoj vojničkih snaga

Na balkanskom bojištu namjeravalo se početi s prvom ofenzivom negdje oko 12. kolovoza 1914., kad se dovrši operativni razvoj. Pri tom se mislilo, da peta vojska generala pješačtva Franka započne navalom preko donje Drine (Zvornik-Rača) na Valjevo, najsjevernija točka Rača s pravcem zapadno od Šabca, prema Koceljevu-Lajkovcu. Druga vojska: preko Save, ofenziva u priključku na petu vojsku. Šesta vojska: stanoviti minimum snaga ostavio bi se na granicama Crne Gore, da ofenzivno brani Hercegovinu i južnu Dalmaciju od možebitnih crnogorskih navalnih pokušaja. Jezgra snaga imala bi se skupiti protiv Srbije. Pri tom bi se u prvom redu imali odbiti neprijateljski upadi u Bosnu i Hercegovinu, a ujedno poduzeti ofenziva s priključkom na petu vojsku, možda u pravcu Užica.

Trebalo je u prvom redu sa sve tri vojske preći srbsku granicu, Drina—Sava—(Dunav) i nastojati da se dobije prostor, da se slomi eventualni neprijateljski odpor i dostigne crta Beograd—Valjevo—Užice, a onda bi se dalje izvodio udarac u srce Srbije. Najjače su snage skupljene na Drini nasuprot ulaznih vrata i gorskih postava od Crnoga Vrha do Gučeva—Kulišta—Jagodnje planine, južno od Šanca i dalje uz dolinu Lima, dakle preko najtežeg terena, u širokoj fronti na iztok. Tu su se razvile dvie ciele vojske s četiri jaka vojna zbora uz mnoge druge sastave. Pri tom je valjalo zaštićivati granicu Hercegovine uz pomoć tamošnjih gorskih utvrda. Uz taj glavni krak nastupao bi sjeverni krak druge vojske sa tri zbora preko Save i Dunava na jug s obje strane Beograda, da tako flankira cieli srbski operativni razvoj, za koji se mislilo, da će usliediti jezgrom vojske sjeverno, iztočno i zapadno od Valjeva.

Ta velika strategijska osnova nije se mogla provesti zbog ulazka Rusije u rat. Jedna ciela vojska t. j. 2. vojska, koja se s jakim snagama već nalazila u borbi kod Šabca, morala se prebaciti u hitnim maršévima na sjever. To je pomrsilo sve račune generala Potioreka, to je onemogućilo brzo i sretno dovršenje vojne protiv Srbije.

Kao grom iz vedra neba u punom razvoju prevoza velikih vojnih jedinica na srbsko bojište, kad su se zborovi već pripremali za borbu u crti Hrvatska Mitrovica—Beograd i Beograd duž Dunava prema iztoku, usliedio je nalog o prebacivanju IV., IX. i VII. zbora, dakle ciele 2. vojske generala konjaničtva Böhm-Ermollia na rusko bojište, gdje se već počela odvijati bitka kod Lavova. Ipak je i to izvršeno, iako je cieli IV. vojni zbor pod zapovjedničtvom generala konjaničtva Terščanskog bio upleten u najteže borbe za Šabac.

Na tokovima rieke Dunava i Save stupila je u borbe jaka austro-ugarska riečna mornarica, napose monitori, koji su se iztakli u davanju pomoći za vrieme borba oko Šabca i Beograda.

Kod njemačke vojske razvile su se sliedeće velike jedinice protiv Rusije:

1. Kod Thorna i sjeveroiztočno od njega u Iztočnoj Pruskoj razvila se jedna vojska, koja se sastojala iz četiri i po vojna zbora, 1 konjaničke divizije, 3 mješovite Landwehr-brigade s ukupno 218.000 ljudi, 76.000 konja, 636 topova, među njima 48 težkih.

2. Nasuprot Kališa i Čenstohove jedan vojni zbor s 24 bojne, s konjaničtvom i topničtvom.

3. Daljnjih 5 pričuvnih divizija bilo je spremno nakon 11. dana mobilizacije, dakle na 12. kolovoza. Vrhovni zapovjednik svih njemačkih snaga protiv Rusije bio je generalpukovnik von Prittwitz und Gaffront.

Austro-Ugarska je najprije stavila u stanje uzbune tri korpusa u Galiciji, a zatim sve ostale zborove, ukupno tri vojske. I to na fronti San-Dnjestar od ušća Sana do Stanislava 38 i pol pješačkih divizija, 12 pohodnih brigada, 8 pučko-ustaških brigada i pred frontom 10 konjaničkih divizija, ukupno 670 bata-

ljuna, 330 eskadrona, 330 bitnica. Nakana je bila s lievim krilom početi prodiranje na 20. kolovoza u iztočnom pravcu, a 22. kolovoza u sjevernom. Mislilo se, da će generalpukovnik Prittwitz sa 4 i pol vojna zbora biti kadar pomoći tu ofenzivu u pravcu Siedleca.

Osim toga skupila se kod Krakova jedna skupina vojske, dakle jedna manja vojska pod zapovjedničtvom generala konjaničtva von Kummera s 45 bojna s topničtvom i jednom konjaničkom divizijom, koja je imala 18. kolovoza početi ofenzivu preko granice u pravcu Anopola-Josefova.

Dvostruki operativni razvoj protiv Srbije i Rusije prouzročio je stanovite potežkoće koje su se mogle odkloniti tek postepeno. Prema Rusiji razvilo se odmah ukupno 9 vojnih zborova i to I., II., III., V., VI., X., XI., XII., XIV. sa svim pripadajućim pohodnim sastavima, Landwehrima i pučko-ustaškim jedinicama, te 10 konjaničkih divizija. Jedino je 10. konjanička divizija bila određena za Balkan.

Kao minimalna skupina za Balkan bili su određeni XV., XVI. i XIII. vojni zbor s 42. hrvatskom domobranskom pješačkom divizijom, 13. pohodnom brigadom, 20. pješačkom divizijom, 36., 104., 107. 109 pučko-ustaškom brigadom i četiri honvedske pohodne pukovnije, a osim toga posade tvrdih mjesta u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i u Petrovaradinu.

Onih prvih 9 zborova kao jezgra sjeverne vojske sačinjavali su A. Staffel, uz pripadajuće domobranske, pohodne i pučkoustaške jedinice i 10 konjaničkih divizija, a sve ostale snage koje su se razvile prema Srbiji, osim snaga određenih kao minimalna skupina za Balkan, dakle IV., VII., VIII. i IX. vojni zbor, te 21., 26., 23. i 40. pješačka divizija 10. konjanička divizija i 102. pučko-ustaška brigada s odgovarajućim pohodnim brigadama sačinjavale su B. Staffel.

U čistom slučaju »B«, dakle u slučaju rata samo protiv Srbije i Crne Gore, imala se osim minimalne skupine razviti i ciela B-Staffel, a od A-Staffela još 2. i 11. konjanička divizija. U koliko bi nastupio slučaj »B« (rat na Balkanu), a naknadno i slučaj »R« (rat protiv Rusije), to je B-Staffel odmah iza A-Staffela imala biti prebačena u Galiciju. Zborovi B-Staffela

bili su tako izabrani, da njihovim prevozom na južno bojište granice prema Rusiji, Italiji i Rumunjskoj ne bi bile lišene četa. Pri tom su iz unutrašnjo-političkih razloga uzeti zborovi obih državnih polovica.

U slučaju rata »B« bilo bi u trim vojskama razvijeno 8 vojnih zborova s 23 pješačke divizije od toga 4 s gorskom opremom, 3 konjaničke divizije, 8 pučko-ustaških brigada, 6 pohodnih brigada i 8 honvedskih pohodnih pukovnija.

Druga vojska t. j. IV. i IX. vojni zbor dakle 5 i po pješačkih divizija, 1 konjanička divizija, 1 pučko-ustaška brigada, 2 pohodne brigade i 2 honvedske pohodne pukovnije razvile su se u Sriemu između Bosuta, Save i Dunava. Peta vojska VIII. i XIII. vojni zbor t. j. 4 i po pješačke divizije, 1 gorska brigada, 1 pučko-ustaška brigada, 2 pohodne brigade i 2 honvedske pukovnije razvile su se u Posavini, u kutu Sava-Drina uključivo Zvornika.

VII. vojni zbor u svrhu zaštite Banata s 3 pješačke divizije, 2 konjaničke divizije, 2 pučko-ustaške brigade, 1 pohodnom brigadom i 2 honvedske pohodne pukovnije razvio se s jezgrom između Pančeva i Bazijaša s jednom pješačkom divizijom kod Velikog Bečkereka i Titela. Taj je zbor imao po potrebi biti prebačen u Sriem.

U Bosni i Hercegovini razvijala se 6. vojska t. j. XV. i XVI. vojni zbor sa 1. i 48. pješ. div., sa 18., 50., 40. pješ. div. i komb. divizija.

Srbija je iz balkanskih ratova izašla teritorijalno znatno povećana, ali je u tim ratovima pretrpjela težke gubitke u ljudstvu i materialu. U početku rata razpolagala je ona sa 6 divizija prvog poziva, ukupno 96.000 pušaka, sa 6 divizija drugog poziva ukupno 76.000 pušaka, a treći je poziv dao oko 100.000 pušaka, ukupno dakle 272.000 pušaka s odgovarajućim topničtvom i nešto konjaničtva. Računalo se, da Crna Gora ima oko 40.000 pušaka, a prema kasnijim viestima samo 25.000. Ukupno su dakle Srbija i Crna Gora brojile oko 312.000 pušaka, dok je Austro-Ugarska prema osnovi »B« razvijala odnosno imala razviti, uključivši XV. i XVI. vojni zbor 417.000 pušaka.

Još 31. srpnja odlučio je general Conrad protiv Srbije i

Crne Gore ubaciti u borbu samo 5. i 6. vojsku (VIII., XIII., XV. i XVI. vojni zbor) t. j. 10 pješačkih divizija, 3 pučko-ustaške brigade, 2 pohodne brigade i 4 honvedske pohodne pukovnije, a sve drugo prebaciti protiv Rusije. Već se onda mislilo na osiguranje Sedmogradske protiv Rumunjske, dok su tvrđave i utvrde na granici Tirola i Koruške stavljene u pojačano ratno stanje.

Jedan od najvažnijih tehničkih prevoznih zadataka bila je izvedba naloga o reinstradiranju velikih vojnih jedinica, koje su po planu »B« bile prebačene na granicu Srbije, a kasnije većim dielom određene za vojnu protiv Rusije.

Na 2. kolovoza mobilizirala je ciela englezka ratna mornarica, a 3. kolovoza englezka kopnena vojska. Ovog dana naviestila je Njemačka rat Francuzkoj, a 4. VIII. Englezka Njemačkoj. Na 5. VIII. naviestila je Crna Gora rat Austriji i Austro-Ugarska Rusiji, koja je bila počela neprijateljstva na austrijskoj granici. Gotovo ciela Europa bila je odmah u ratu. Po onim brojnim željeznicama srednje Europe, Francuzke, Belgije i Rusije prebacivale su se ciele vojske danju i noću na svoja operativna odredišta. Europa je poprimila novu sliku, o kojoj su sanjali samo ratni stručnjaci prigodom izradbe svojih planova, dok si narod nije mogao ni predstaviti lice Europe u ratu. Ništa se u dosadašnjoj ratnoj poviesti nije moglo prispodobiti s ovim, što se sada događalo, i s naporima, koji su se stavljali na svakoga čovjeka, osobito na željezničare, ali i na sve upravne organe. Milijuni i milijuni obitelji ciele Europe proživljavali su te časove s tjeskobom i strahom, ali se vidjelo i oduševljenje onih mladih pokoljenja, koje je sudbina zvala u težki rat. Nitko nije mislio, da će taj rat trajati dulje od nekoliko mjeseci. Smatralo se, osobito u srednjoj Europi, da će on biti dovršen do jeseni. To bi odgovaralo Schlieffenovoj strategijskoj osnovi. Svi su znaci upućivali na to, da će slom Francuzke uslijediti još prije nastupa jesenskih kiša. Ali se ipak zbilo drugačije. Nastale su frikcije. One su se uplele u kotače velikog njemačkog ratnog stroja, koji je već stajao pred pobjedom. Pukim slučajem ili nemarnošću, čudom ili događajima, utemeljenim na stvarnom stanju, na Marni se dogodio

preokret, koji je rat poveo drugim smjerom. Iz velikog pokretnog rata, kakav si mašta prosječnog čovjeka nije mogla predstaviti, nastao je rovovski rat na glavnoj fronti, na zapadu, a neko vrieme i na drugim frontama, ali iz tog rovovskog rata izvodili bi se ponovno tu i tamo veliki pokreti i velike ofenzive, nakon težkih materialnih bitaka kod Verduna, na Sommi, u Karpatima i na raznim položajima iztočne fronte.

Moja će zadaća biti u glavnim potezima opisati najvažnije ratne događaje, osobito one, u kojima su sudjelovali hrvatski vojnici, dielom i po vlastitom opažanju, jer sam bio sudionik toga rata.

Rat protiv Srbije

Još prije početka Potiorekove ofenzive preko Drine i na Šabac, iz koje se izrodila Cerska bitka, vodilo se i privatno i službeno dopisivanje između generala Conrada i generala Potireka. General Conrad zahtievao je energično, da se ciela druga vojska, koja se je razvila u Sriemu, prebaci na sjeverno bojište, u odsjek oko Lavova. Tu je ona bila prieko potrebna. Kad je bilo sigurno, da Rumunjska ostaje po strani, jer se ne će razviti u smislu vojnog sporazuma, izrađenog od obaju glavnih stožera, u priključku na austro-ugarsko desno krilo, bila je očita pogibao ruskog udarca s jakim lievim krilom sa istočnih granica Galicije, odnosno iz prostora graničnog tvrđavnog trokuta Luck-Dubno-Rovno u pravcu Lavova. S austro-ug. vojskom, koja se razvijala između Sana i Dnjestra, sa skupinom generala Kummera u priključku desno od te skupine, bila je težko provediva ofenziva, kako ju je odlučio general Conrad. Na brzu ruku stvorila se oko Lavova posebna skupina vojske generala Kövessa, da zaštiti Lavov, ali je bila preslaba. Zato je Conrad zahtijevao, da 2. vojska ne uđe u borbu protiv Srbije nego da odmah prosliedi na sjever, nakon što je VII. vojni zbor već prebačen iz dunavskog odsjeka na sjevernu frontu. General Potiorek htio je, da 2. vojska svakako snažno demonstrira u uglu Sava—Drina kod Šabca, i privuče čim jače srpske snage, da se 5. vojska s VIII. i XIII. vojnim zborom može lakše

razvijati i probijati s Drine prema iztoku, prema glavnom operativnom cilju t. j. Valjevu. Generalu Potioreku uspjelo je, da se IV. budimpeštanski vojni zbor 2. vojske upusti u borbu kod Šabca, da prieđe Savu i osvoji Šabac. Ali to je kasnije dovelo do težkih zapletaja osobito kod prenagljenog uzmaka IV. zbora uslied hitne potrebe prebacivanja na sjever. U tom zboru borili su se i Hrvati, napose pješačka pukovnija B. H. 3., jedna od najboljih hrvatskih pukovnija.

Prema tome preostala bi generalu Potioreku nakon odlazka 2. vojske 6. vojska — prema ordre de bataille, kako smo već prije naveli, uključivo 40. (honvedske budipeštanske) pješačke divizije, s kojom smo se i mi Hrvati kasnije upoznali i zajednički borili negdje kod Zakinca i kod Mramora, nakon prelaza Ljiga — te 5. vojska s XIII. zagrebačkim i VIII. zborom, taj s dvije pješačke divizije, te pola 7. hrvatske pješačke divizije u Sriemu, zatim 1. i 3. bojna tvrđavne i topničke pukovnije broj 6, posada Petrovaradina, Dunavska flotila i 107. pučko-ustaška brigada u Banatu. Ali je ostala i 29. pješ. divizija.

Zadaća te balkanske vojske bila je u prvom redu obrana od prodora srbskih vojska u područje monarhije. Naglasilo se još, da bi uspješni udarac protiv Srbije bio od najveće važnosti, osobito zbog Bugarske i Turske, koje su očekivale uspješnu austro-ugarsku ofenzivu na Balkanu. Potiorek, koji je bio žilav i nepopustljiv, nastojao je bezuvjetno prodrieti sa svojom voljom te je upotrebio i svoje dobre veze s vojnom kancelarijom cara i kralja, kod kod kojeg je bio persona gratissima.

Iz raznih vrela dolazile su viesti, da Srbi namjeravaju s tri do četiri divizije prodrieti prema Sarajevu. Šesta vojska, XV. i XVI. zbor, skupljala se još u prostoru oko Sarajeva. Zadnja je došla 40. pješačka divizija. Potiorekova ofenziva bila je predviđena za 12. kolovoza. U težkom stanju bilo je zapovjedničtvo 2. vojske u Sriemu. Ono je htjelo iz drugarskih osjećaja sudjelovati u borbi južno od Save—Dunava, ali je viša dužnost zahtievala, da udovolji nalogu za prebacivanje na sjever. Ono je javilo vrhovnom zapovjedničtvu austro-ugarske vojske, da se djelotvorna podpora Potiorekovih vojska sa strane 2. vojske ne može izvršiti samo demonstracijom, već ener-

gičnom ofenzivom preko Save i Dunava, jer bi inače sjeverno krilo 5. vojske bilo ozbiljno ugroženo, a da mu nitko ne bi mogao pomoći. Ali u slučaju energične ofenzive 2. vojske ne bi mogao biti izvršen nalog za prebacivanje na sjever. Na upit zapovjednika 2. vojske odgovorilo je vrhovno zapovjedničtvo, da prema već danim uputima dopušta samo ograničeno djelovanje 2. vojske i 7. pješačke divizije u Potiorekovoj vojsci.

Vrhovno zapovjedničtvo austro-ugarske vojske preporučilo je Potioreku, da na lievom krilu 5. vojske veže čim jače srbske snage, da se tim uspješnije može razvijati napadaj 6. vojske preko Užica. Glavni cilj je slomiti neprijatelja i zapriečiti mu prodor u monarhiju udarcem u srce njegove zemlje.

Prva Potiorekova ofenziva u Srbiji

Na 12. kolovoza počima prelaz 5. vojske preko Drine i demonstracija 2. vojske. 2. vojska zaposjela je bez neprijateljskog odpora u noći od 11. na 12. kolovoza Srbsku Mitrovicu i neprijateljsku obalu južno od Jarka, pa je zauzela i Šabac bez osobitog odpora. Neprijatelj nije odgovorio vatrom, kad se napredovalo izpod Šabca. Kod Šabca se gradio mostobran. 5. vojska prešla je s VIII. zborom Drinu kod Amajlije preko jednog gradskog mosta, a XIII. zbor sa sedam bojna kod Batara. Pri tom su odbijena dva srbska napadaja i zauzeti vrhovi kod Loznice. VIII. zbor naišao je na velike potežkoće prilikom prelaza brojnih rukava i širokih nizina Drine. On nije prvog dana dostigao svoj operativni cilj (visine kod Lješnice) pa se ustalio na desnoj obali Drine. Odpor neprijatelja bio je vrlo slab.

Hrvatska 42. pješačka divizija prešla je Drinu kod Zvornika, a kod Batara se izgrađivao pontonski most. Obkopari su imali gubitke i na časnicima. XV. zbor stajao je na 17. kolovoza pripravan sa skupinom podmaršala Eislera preći Drinu. Glavnina XV. zbora pripravljala se da prodre s linije Drine Žepa—Ustiprača pravcem Višegrad—Vardište i sjevernije. XVI. zbor imao je očistiti područje između Drine i gornjega Lima te prodirati u priključku na XV. zbor, pri čemu je 40.

pješačka divizija stajala kao pričuva 6. vojske, čije je zapovjedničtvo bilo u Sarajevu.

Tako je počela prva ofenzivna bitka protiv Srbije. U njoj su sudjelovale jezgre hrvatskih četa. Tu su Hrvati doživjeli svoje prvo vatreno krštenje. Oni su se iztakli i u početku borba, koje su kasnije postajale sve žešće. Mnogi će se sjećati onog grupiranja pojedinih jedinica, osobito topničtva, duž Drine na jug pa opet prema sjeveru, onog čudnog osjećaja napetosti i očekivanja prvog sudara s neprijateljem. Već sam razvoj XIII. zbora, kažimo 42. domobranske pješačke divizije, bio je događaj za sve sudionike. Prevoz željeznicom kroz Hrvatsku i Slavoniju, dolazak u Gunju pa u Brčko, kako to piše pisac u svom dnevniku, pa marš iz Brčkog preko sjeveroiztočne Bosne na jugoisztok. Već se onda tražilo osiguranje pohoda zbog bojazni od komita. U Brčkom je bio redatelj XIII. zbora glavnostožerni kapetan Gömbös, kasnije mađarski političar i ministar.

Zanimljiv je bio taj pohod jedne ciele pješačke trupne divizije od preko 12 bojna, sa 7 bitnica, s divizionim konjaničtvom, s velikim trainom, s raznim zavodima, zdravstvenim, prehranbenim i ostalim kroz Bosnu, koju su mnogi po prvi puta vidjeli. Nastupalo se u osiguranom maršu danju i noću. Cilj je bio Drina negdje kod Zvornika. Po noći je taj marš bio upravo sablastan, kao da su se očekivali neprijateljski napadaji iz bokova, a ipak je sve bilo mirno. Vidjeli smo na primjer u Priboju tipičnu kasabu i njezine kafanice. Odrasli ljudi i djeca čekali su cielu noć i promatrali taj čudesni prolaz jedne ratne pješačke divizije. Vidjelo se na muslimanima, da su sretni i zadovoljni, jer su taj rat smatrali svojim ratom. Pozdravljali su vojsku i darivali vojnike raznim svojim poslasticama. Preko 16.000 zdravih, snažnih mladih ljudi išlo je ususret neizvjestnoj budućnosti, u susret krvavoj borbi, koju su si pojedinci uzalud nastojali dočarati, uspoređujući je s mirnodobskim vježbama. Ipak taj rat cieli nije bio tako strašan, kako su si mnogi utvarali. Bio je težak, to je istina, neprijatelj je bio žilav i tvrd. On se borio na svom tlu, koje je dobro poznavao, i na kojem je bio pripravljen za borbu, a često je svoje topovske

postave imao na samom topovskom strielištu, na vježbalištu za zborno pucanje. Mora se iztaknuti, da je srbsko ratište za nas bilo teže nego rusko, iako je na ruskom nastupalo mnogo jače težko topničtvo. Srbsko je bojište bilo puno nevidljivih pogibli, među kojima su se izticali komite, koji su nastupali s cielim odredima, kao neka vrst redovite vojske. Bilo je smetnja, osobito u prvom času i od pučanstva. Često su prouzročeni gubitci hitcima iz zasjede, osobito na pojedine osamljene obhodnje, za koje se nije ni znalo, od kuda i od koga dolaze. Kao osobitost te borbe iz zasjede, odnosno komitskih prepada, ističemo unakrsnu vatru, kojom su oni vrlo vješto pokrivali ciele prostore, preko kojih se kretala ophodnja, pa čak i veće skupine. Na našoj strani mora se naglasiti osobito razpoloženje mladih ljudi, željnih borbe, pustolovine i ratnih zasluga. Pri tome ne mislim na onakve, kojima je to bio glavni cilj. Moram iztaknuti da su se svi naši vojnici držali ponosno i da su bili pripravni na svaki ulog, na svaku i najtežu zadaću.

Jezgra domobranske divizije došla je na Drinu kod Zvornika. Bitnice su zauzele položaj iza mjesta, tako moja haubička bitnica na visini Zvornika, na jednoj livadi. Divan pogled preko Drine na Loznicu, na Crni Vrh, koji se mnogima pričinjao kao crna stiena. Daleko lievo, već se čula kod Lješnice topovska grmljavina. Tamo je već počimala borba 79. ličke pješačke pukovnije za prielaz preko Drine. A pred domobrancima Loznica i Crni Vrh, poprište tako težkih kasnijih borba. Prvi razvoj prema neprijatelju bio je točan prema propisu. Domobranci su ulazili u Zvornik najvećim oprezom, kao da je neprijateljski, šuljali su se uz kuće, dok se nisu uvjerili, da je podpuno u našim rukama.

Izgleda, da vrhovno zapovjedničtvo 5. vojske nije bilo sasvim točno obaviešteno o razvoju srbske vojske. Svaki čas su se mienjale viesti. Dok je prije bilo javljeno, da na Drini i Savi stražari treći poziv, oko 9. kolovoza javljeno je, da se na tim granicama nalazi prvi i drugi poziv. Prema najnovijim viestima bile su u Valjevu dvie, na Savi od Šabca do Obrenovca jedna, u Beogradu dvie, u prostoru Aranđelovac—Palanka—Rudnik tri divizije, kod Užica jedna, u Sandžaku jedna srbska

i jedna crnogorska divizija. Prema tome imala bi 5. vojska, koja je dobila operativan pravac na Valjevo, nasuprot sebi sa svoje četiri divizije najmanje tri neprijateljske divizije, koje su bile skupljene u središnjem prostoru. Ta srbska snaga bila bi pojačana novim divizijama, čim bi se saznalo, da je austro-ugarska 2. vojska prebačena na sjever. Od druge vojske stajala je 29. pješačka divizija u crti Jarak—Drenovac s tri bataljuna već na srbskoj obali Save. Četvrti vojni zbor stajao je sa 62. pješ. brigadom u Šabcu, koji je zauzet nakon manjeg odpora. Ostatak je zbora bio sjeverno od Save.

5. vojska izdala je 13. kolovoza sliedeće dispozicije:

VIII. zbor napada Lešnicu, XIII. zbor čeka na djelatnost VIII. zbora.

6. vojska dne 12. kolovoza dostigla je svoj razvojni prostor, pa se 13. kolovoza zbija. 14. kolovoza napadaj južnim krilom.

Kod Loznice su Srbi nakon žestokog odpora protjerani. VIII. zbor nailazi na manji odpor, ali na potežkoće kod napredovanja zbog kupiranog terena. Oko granice Crne Gore manje borbe kao i u predprostoru Trebinja, gdje su Crnogorci odbijeni.

VIII. zbor stigao je s 9. pješačkom divizijom 13. VIII. do vrhova zapadno i južno od Lešnice; 21. pješ. divizija priključuje se iztočno od 9. pješ. divizije. XIII. zbor prešao je Drinu kod Zvornika te je pripravan za daljnji napadaj. Jedna pohodna brigada VIII. zbora stigla je na donju Savu.

Bugarska još nije ušla u rat, a i Turska još oklieva. Rumunjska kao da je nešto očekivala.

Potiorek je očekivao snažni srbski udarac od Užica i Sandžaka u pravcu Sarajeva, gdje se razvio s jezgrom svoje vojske (6.). On je bio pripravan, da tu uništi neprijatelja, odnosno da ga najprije veže, dok bi u isti čas 5. vojska sa svom snagom udarila u sjeverni bok neprijatelja. Budući da Srbi nisu pokušali taj udarac na Sarajevo, Potiorek se odlučio sam potražiti neprijatelja u pravcu prema Užicama, pa ga pri tom obuhvati svojim desnim krilom preko Pljevlja i Priboja, a osobito srbske snage u dolini Lima. Potiorek je htio uputiti 5.

vojsku na Valjevo, odnosno u prostor jugozapadno od Valjeva, pa je tražio samo taktičke uspjehe. On je znao, da je taj podhvat operativno opasan, ali je smatrao, da mu ne preostaje drugo, već češće mienjati svoje navalne pravce i uznemirivati neprijatelja, kadkada i povući svoje snage te mienjati svoje veze. Ali glavno mu je bilo ostati neprestano djelotvoran te se u najgorem slučaju čim dulje zadržavati južno od Save i Dunava. Budući da je 2. vojska najkasnije do 22. kolovoza morala do zadnjeg momka biti prebačena na sjever, to je on njezinu suradnju do toga dana htio čim više izkoristiti, a od toga dana promieniti svoju taktiku. Odmah u početku ofenzive on je znao, da će moći ustaliti zauzimanje srbskog područja, samo ako Bugarska uđe u rat, odnosno ako barem mobilizira i ako se razvije na fronti Pirot—Zaječar, da veže srbske snage. Na taj način mislio je Potiorek onemogućiti Srbima prodor u monarhiju i zabaviti ih svojim stalnim akcijama.

Ofenziva se 5. vojske razvijala. VIII. zbor stigao je do crte Novo selo—Prnjavor, a XIII. zbor stajao je s jezgrom iztočno od Batara. Druga vojska spremala se za prievoz, samo 29. pješ. divizija i IV. zbor stajali su već u borbi, generalmajor Dany s pet bojna i 5 bitnica u Šabcu, podređen IX. zboru. Na Dunavu je stajala jedna jaka skupina. VIII. zbor razvijao se već istočno od Lešnice, a XIII. je napredovao od Batara prema iztoku. VIII. zbor prešao je jadarsku Lješnicu i Plešivicu uz manje borbe. Zagrebački je XIII. zbor zauzeo 14. kolovoza Loznicu. VIII. zbor se vrlo polagano razvijao, a zagrebački je neprestano morao suzdržavati svoje čete.

Bitka za Šabac

Srbi su pojačali i svoj pritisak na Šabac. Kod Šabca su borbe postajale sve krvavije; u njima su se izticali naši Bosanci, B. H. 3. U borbu je upadao i monitor »Temes« sa svojom topničkom vatrom. Borba kod Šabca bila je ogorčena, a najljuća oko groblja. Srbski pješaci bili su dobro zaklonjeni. Oni su razpolagali ratnim izkustvom pa su u tome bili u prednosti.

Neprijateljski odpor i pritisak kod Šabca bio je sve jači. Neprijatelj je držao visine kod Mišara. Započela je težka borba kod Šabca, u kojoj su sudjelovale kombinirana brigada generalmajora Letovskog te skupina generalmajora Danyja uz pomoć IV. i IX. zbora. U isto vrieme napredovao je XIII. zbor s lievim krilom od Loznice prema Jarebicama s 42. domobranskom divizijom u pravcu Krupnja. Pri tom je domobranska brigada generalmajora Ištvanovića s jednom bitnicom prešla Drinu kod Ljubovije i napredovala također u pravcu prema Pecki, odnosno Valjevu. Tu je došlo do borba kod Sjenokosa i okolnih vrhova. Uz brigadu Ištvanović razvile su se borbe 48 pješ. divizije podmaršala Eislera (XVI. zbor), koja je nadirala preko Jagodnje. VIII. zbor imao je dostići cestu Zavlaka—Šabac. Neprijatelj je u noći napao čete XIII. zbora kod Loznice. 42. divizija napredovala je brzo preko sljemena Crnoga Vrha i okolnih planina prema Krupnju. U Šabcu se borilo oko 25 bataljuna protiv jedne srbske divizije. Gubitci su bili vrlo težki.

O krvavoj bitci kod Šabca, koja je svakako jedan osobiti ratni događaj, piše hrvatski general Pero Blašković ovako:

Pero Blašković: „S Bošnjacima u svietskom ratu"

»Naš peštanski IV. zbor nije bio određen za srbsko ratište, nego je odmah kod mobilizacije oglašen za »alternativnu snagu«, koja će se upotrebiti na jugu monarhije samo u onom slučaju, ako joj sjever ostane miran.

Posljeratna vojna književnost pokazuje, koliko je borbe stajalo Potioreka, dok je dobio pristanak Conrada von Hötzendorfa, da baci IV. zbor u borbu kod Šabca, gdje je napredovanje njegove vojske još u početku zapelo.

Naša je pukovnija prešla pontonski most između Klenka i Šabca, koji je od srbskog topničtva bio opetovano gađan i djelomice razoren, u 3 sata ujutro 18. kolovoza. Prielaz mosta i prolaz kroz Šabac izvršili smo bez gubitaka. Svagđe smo naišli na kaotičan nered. Tako pijano stanje vojske u jednom

osvojenom gradu nisam mogao ni zamisliti. Dok smo marširali ulicama kroz grad, prilazili su vojnicima i častnicima pijani saniteti i trenjaki pa su im nudili vina, ženskih cipela, rublja i šešira, dječjih igračaka, krzna i sagova, sve to opljačkano po domovima odbjeglog stanovništva. Čuo sam, da se navodno iz nekih kuća pucalo na austrijske vojnike, pa je korpskomanda zapovijedila, da se grad kazni s »anbefohlene Plünderung«.

Kad bi tko zlonamjerno želio uništiti stegu svojih vojnika ili svoje jedinice, neka samo dopusti pljačku, pa će sve slabe posljedice te mjere osjetiti na vlastitoj koži. Pljačkom vojnici postaju razuzdana banda razbojnika, a kad bi se u takvom času primienile druge odredbe vojno-kaznenih zakona, onda bi trebalo polovicu momčadi na licu mjesta poubijati radi kršenja subordinacije.

Kad je regimenta stigla na južnu periferiju Šabca prema Vranjskoj, odakle nas je tukla vatra, odlanulo nam je svima, kao da smo iz smradne klopke došli na svježi zrak.

Bosanska treća bačena je tada prvi put za svjetskog rata u bitku.

Želio bih spomenuti, da je za vrieme selidbe beogradskog dnevnog lista »Vreme« 1938. u pismohrani pronađen jedan izvještaj austrijskog glavnog stožera o prvoj bitci kod Šabca, koji je dospio u srbske ruke. Valjda mi je koji simpatizer anonimno poslao na dar taj izvještaj, u kojem sve vrvi od najoštrije kritike vlastitog vodstva i četa. Kao jedina svietla strana ove bitke iznosi se sliedeće: »Čete skupine baruna Lüttgendorfa zatajile su po primjeru svoga zapovjednika, divizija grofa Zedwitza jedva se kretala napried, a od divizije nadvojvode Josipa izbila je jedino bosanska treća pukovnija još u 6 sati u jutro u gustim streljačkim postrojbama iz Šabca i s velikim poletom napredovala u skokovima prema Pričinoviću. Sve su ostale jedinice divizije zaostale. Topničtvo smješteno iztočno od Klenka donekle je podupiralo ovu djelatnost. Napadaj treće bosanske pukovnije izvršen je kao na vježbalištu, no nažalost u suviše gustom sastavu i bez traženja zaklona, pa su prema tome i gubitci bili veliki. Previjališta u južnom dielu Šabca bila su prepuna Bošnjaka, a među njima je bio i njihov

hrabri zapovjednik pukovnije pukovnik Brenner, koji je dobio težku ranu na glavi i doskora izdahnuo kao jedna od prvih žrtava svjetskoga rata.

U 9 sati 25 minuta osvojila je 2. satnija bosanske 3. sa satnikom Sedlakom uzvisinu i prve kuće sela Pričinović . . .«

Tom autentičnom izvještaju — nastavlja dalje Blašković — ne bi imao mnogo dodati!

Od pukovnije su u tom napadaju sudjelovala dva bataljuna I. i IV., dok je II. bio u pričuvi, a III. detaširan na Drini kod Bjeline, gdje je kod prielaza rieke na srbsku obalu imao velike gubitke.

Napadaj je izvršen u bezprimjernom naletu i kao na utakmici, tko će biti prvi. Nitko se nije zaklanjao, jer se to u početku rata smatralo »sramotom«. Častnici i podčastnici imali su upravo mnogo truda, da zadrže srčani suviše poguban nalet momčadi. Teren je bio gusto obrastao graničnim grmljem i topolama. Na drveću su bile postavljene straže srbskih vojnika, koje su nam vatrom svojih pušaka ili strojnih pušaka naniele jake gubitke.

Duž ceste na jug napredovala je naša lovačka satnija i njene su obhodnje prve izbile do uzpona prema Pričinoviću.

U jarku ceste naišao sam na jednog Bošnjaka — Jägera, koji je bio u obhodnji pa je, primietivši neprijatelja, davao propisan znak mašući fesom nad glavom. U tom ga je trenutku pogodilo smrtno tane, a on je u kataleptičkoj smrtnoj ukočenosti ostao u klečećem stavu s rukom nad glavom i u ruci uzdignutim fesom. K tome je odmah sasvim pocrnio. Svi smo se čudili toj riedkoj i neobičnoj pojavi, a ja sam se sjetio, da sam u Beču prije nekoliko godina slušao predavanje jednog uglednog liečnika, koji je sudjelovao u burskom ratu u Transvalu i vidio slučaj, da je jedan englezki konjanik s izsukanom sabljom u svom švadronu napadao na konja neprijatelja, a bio je već mrtav u kataleptičkoj ukočenosti.

Tog dana bio je prvi put ranjen i naš brigadir Dany. Njegova nas je rana stajala mnogo žrtava, jer nas je njegov nasljednik umjesto u pričuvu i ovog puta poslao kao prve na napadaj.

Od težko ranjenog pukovnika Brennera preuzeo je zapovjedničtvo pukovnije podpukovnik Janošek, ali je i on iza zapovjednika odveden na zdravstveno pomoćno mjesto te je komandu preuzeo podpukovnik Nikola Čanić.

Poslije zauzimanja Pričinovića Srbi su se povukli, tako da su i naše ophodnje ostale bez dodira s njima. Tek su konjaničke obhodnje nailazile na gdjekoje srbske zaštitnice.

Noćili smo kraj vatre u velikom i rosnom šljiviku jugoiztočno od Pričinovića.

Pošto je kapetan Josip Sedlak bio ranjen, to sam ja dobio zapovied, da preuzmem zapovjedničtvo IV. odreda strojnih pušaka.

Za prvog svanuća usliedila je uzbuna i novi zapovjednik 3. b. h. pukovnije podpukovnik Nikola Čanić sakupio časnike na samoj cesti, da im izda zapoviedi za daljnje borbe. Dok je govorio, zazujalo je izdaleka tane i težko ranilo našeg pričuvnog kadeta Bijelića u trbuh.

Naš pokret nas je vodio u jugoiztočnom pravcu prema selu Gornja Vranjska. Valjalo nam je najprije prieći duboku jarugu potoka Dumača, što s konjima, koji su vukli strojne puške i streljivo, níje bio lak posao.

Od jaruge je kroz šumu i dalje preko oranica, voćnjaka i malog potoka Mrmoljca vodio stalni umjereni uzpon prema vrhu, na kojem su se nalazili pojedinačni seljački domovi sela G. Vranjske.

U šumi na početku uzpona zviždala je dosta živa pješačka vatra kroz drveće i granje.

I tog su dana naše streljačke linije prestizale jedna drugu, kao što smo vježbali na »Generalswiese« u Budimu, u Piliscsabi ili Oerkenyu kod Pešte. Nažalost su vojnici morali preskakivati mnoge mrtve drugove, koji su pošli u prvim redovima i odmah pali.

Pored jednog seoskog puta napredovali smo oranicama u pravcu prema četiri visoka hrasta, koja su se uzdizala izpod seoskih kuća i šljivika na visoravni kote 115 između G. Vranjske i Cerovca. Kod jedne kolibice otvorio sam vatru sa strojnim puškama na daljinu od 1100 koraka i šišao neprija-

teljske rovove na samom vrhu. Pod zaštitom vatre mojih strojnih pušaka skočili su naši strielci i jurnuli napried. Taj je skok bio izveden s neznatnim gubitcima.

Kod iste kolibice lievo od mene bio je i odjel strojnice broj 2 pod zapovjedničtvom nadporučnika Bonaventure Foretića zvanog »Moro«, mog mlađeg izvrstnog druga iz kadetske škole u Trstu. Klečeći je promatrao dalekozorom učinak svoje vatre i kretanje protivnika. U tom ga je stavu pogodilo tane u čelo i on je pao mrtav ne izustivši više ni rieči. Bio je neobičan čovjek i njegova prerana smrt težko me pogodila. Ne znam reći, da li je Foretića sudbina obdarila ljepšom dušom i značajem ili ljepšim muževnim likom. Tek nedavno mu je bila supruga donekle prizdravila, pošto je od preranog težkog poroda ostala slabih živaca. Bila je sestra našeg druga Kordića i nisam se usudio javiti joj tu ponovnu nesreću radi njenog slabog zdravlja.

Preuzeo sam zatim zapovjedničtvo i nad drugim odredom strojnica i nastavio napredovanje s oba odreda.

Za vrieme našeg napredovanja vidio sam, kolika je razlika među ljudima. Jedni su ludo hrabri i bez straha su gubili glave, dok su drugi suviše mirni i flegmatični, a treći pak plašljivi, koji lako stvaraju paniku. Posljednji su oni isti ljudi iz svagdanjeg života, koji su uviek nervozni i uviek prave nered. Pa i smotreni su ljudi izgubili glavu. U mome odredu upravo sam se ljutio na ljudeskaru od kaprala, koji je plakao nad ranjenim mlađim bratom, umjesto da je odmah izvadio omot povoja, da mu privije ranu.

Nedaleko od mene stajao je mlad zastavnik Fulda, koji je tek prije nekoliko dana izašao iz školske klupe i pucao stojećke iz puške jednog poginulog Bošnjaka. Doviknuo sam mu, da se zakloni, ali u tom ga času tane pogodilo u glavu. Ne znam, da li sam ikada bio u većoj neprilici nego ovog puta. Saniteca nije bilo u blizini ni za liek, pa sam morao pokazati svoju vještinu u previjanju. Ali kako? Nisam mu mogao prstom utisnuti mozak koji mu je izašao, a niti ga zavojem zgnječiti. Moju je zabunu gledao težki ranjenik bistrim okom i liepo se sa mnom razgovarao. Kao kod svakog ranjenika i njegova je jedina

želja bila, da ga što prije odnesu na sigurnije mjesto. Izvadio sam iz omota samo gaz i metnuo mu oprezno na ranu, polagano ga sa vojnicima posadio na nosila i dva su ga momka poniela. Liepo smo se oprostili. Poslije deset koraka Fulda je završio svoj mlađahni život.

Iznad spomenuta četiri hrasta sjedio je na rubu puta kapetan Tvrdik s nogama u jarku i tako poginuo, da se samo naslonio na živicu pored sebe. Stalno mu rumenilo na licu još nije bilo uvelo.

Vatra je u međuvremenu na svim linijama stala, a mi smo se podulje zadržali oko pokopa naših drugova.

Trebalo je međutim misliti na daljnje napredovanje i osiguranje naše jedinice, jer je teren u svim pravcima bio sasvim prikriven i nepregledan.

Pošto smo bili najdalje napredovali, nastavili smo svoje napredovanje. Najstariji je među častnicima bio satnik Milutin Matota, zapovjednik druge bosanske satnije, onda sam došao ja sa 2. i 4. odjelom strojnica, nadporučnik Legezza s trećom satnijom i bos. herc. lovačka satnija sa satnikom Rewitzerom. Osim toga bila je s nama još i jedna satnija od 44. pukovnije i jedan odio strojnica. Održali smo kratko ratno vieće i zaključili, da nastavimo napredovanje, jer smo u našoj neposrednoj blizini čuli srbske topove, pa bi nas uzpješni napadaj mogao dovesti do osvajanja te srbske bitnice. Odlučili smo, da u prvom redu pođe naša lovačka satnija, zatim druga, onda b. h. 3., a 42. da ostane.

Visoravan, seljačke domove i šljivike prešli smo bez vatre. Poslije puta prema Cerovcu ušli smo u visok kukuruz, gdje nas je najprije zadržala pješačka vatra s desnog boka. Budući da iz kukuruza nismo izlazili, bilo je očito da je vatra bila samo slučajna. Čim smo međutim htjeli nastaviti svoje kretanje, zahvatila nas je vatra s leđa. Satnik Rewitzer pao je mrtav i još nekoliko vojnika. Kletve i najpogrdnije psovke prolomile su se zrakom. Puni gnjeva i ljutine vratili smo se natrag. Napao sam smjesta četrdeset četvrtu zbog vatre u naša leđa, a oni su se izgovarali, da su dobili jaku vatru, da je momčad iz straha

počela pucati, pa je častnike stajalo mnogo muke, da obustave paljbu. Zla nas je kob pratila u tom podhvatu.

Što se u međuvremenu događalo s ostalim dielovima pukovnije i divizije, nismo imali ni pojma. Vrativši se s našeg neuspjelog podhvata, primietili smo, kako nam se dielovi pukovnije iz doline približuju, a držali smo, da su negdje na krilima, ili u napredovanju, a ne da su nam kompaktni iza leđa.

Od drugova smo međutim čuli, da je oko 11 sati prije podne, kad je naš napadaj najbolje napredovao, zabunom ili izdajstvom, izdana zapovied »sve se čete imaju odmah povući kroz Šabac, i onda preko Save prieći na drugu obalu.« Tek su na pola puta doznali, da se radi o nekoj netočnoj dispoziciji i ponovno su vraćeni u borbu. Stigli su međutim tek kasno poslije podne. Naša je grupa bila toliko napredovala, da nas taj krivi »befel« nije ni stigao.

Tako je jedna od najljepših pobjeda BH 3 bila okrunjena biegom ciele divizije.

Muka mi je bilo gledati moje vojnike od II. i IV. odjela strojnica, koji su sve pokrete izveli noseći na sebi težke terete. Tovarne sam životinje bio ostavio za ranog jutra kod Pričinovića, pa su cielog dana moji jadni Bosanci sami morali nositi težke strojne puške i svo strjeljivo.

Juńak dana bio je satnik Milutin Matota, koji ni u najtežoj situaciji nije izgubio živce. Bio je svagdje. Ništa i nikom nije zapovjedio, pa opet ga je slušala ciela pukovnija od ordonansa do zapovjednika. Nije htio biti hrabar samo po dužnosti nego je neprekidno jurio i kroz najljuću vatru.

Padao je prvi sumrak. Ako je koje oko čeznulo za ratničkim slikama, moglo je biti zadovoljno. S visa kote 115 bio je dobar izgled na Pocerinu i Tamnavu. Na obzorju je bila utakmica rumenila od sunčanog zalazka i plamena zapaljenih seljačkih domova. Oko nas je stenjalo još mnogo ranjenika, a mrtvaci su pokrili sve oranice. Mnogi su od njih bili strahovito iznakaženi.

O sanitecima se često slabo govorilo, ali sam ih u ovoj borbi vidio i divio sam im se, jer su upravo herojski vršili svoj

posao. Držim, da treba više hrabrosti za bavljenje u ljutoj vatri bez oružja u rukama, nego s njim.

Kad smo na visu pokopali častnike, sredili naše jedinice i povukli položaj te odredili predstraže za noćenje, došla je zapovied za pokret. Moram još spomenuti, da smo cielog dana gasili žeđu nezrelim šljivama i da smo pili vodu iz tobože »otrovnih« bunara, koji nisu nikome naškodili. Umjesto »menaže« jeli su naši vojnici kukuruz, kojeg je bilo svagdje. Zaplienjene srbske puške i bombe pregledali su vojnici s velikim zanimanjem.

Poslije raznih zapoviedi dobili smo dispoziciju, da osigurano krenemo na jug od sela Vukošića.

Na prostranoj livadi južno od potoka Dobrave razvili smo logor za noćenje i tu su nas doskora stigle i naše poljske kuhinje.

Presiti ljudske krvi, težko umorni, težkog srca i glave dali smo se na kratak odmor, ukoliko je kome san došao na oči. I najborbeniji čovjek bio je sviestan, da je rat vrlo težak zanat.

Noć je mirno protekla. U tri sata u jutro dojašio je ordonanc-častnik divizije grof Lonyai s naredbom, da pukovnija krene u Šabac, odakle će se željeznicom prebaciti na rusko ratište.

Doskora iza toga dobili smo još 6 protuslovnih zapoviedi.

U široko razvitoj fronti sa streljačkim postrojbama napredovali smo međutim oko 9 sati prije podne na jug u pravcu kote 168, »Stolice« kroz gust kukuruz i bez dodira sa srbskom vojskom. U to doba smo začuli visoki zvuk trube pukovnijskog trubača i signal »stoj!« Stali smo. Ordonansi su nam javili: »Zapovjednici bojna i satnija neka dođu gospodinu pukovniku«. Pukovnik nam je ukratko rekao, da ćemo napustiti južno ratište, da ćemo se vratiti preko Šabca i Klenka najprije u Sriem a odatle da ćemo otići na sjeverno ratište.

Nekoliko časaka iza toga već se ciela pukovnija u maršKoloni kretala prema Pričinoviću i Šabcu. Kod Pričinovića dočekala nas je pukovnijska glazba, a neposredno pred Šabcem kod velikog đerma stajao je naš zapovjednik divizije nadvojvoda Josip, da primi mimohod svojih četa. Svima je nama taj

mimohod ostavio gorki dojam, jer je za težka ratna vremena bio sasvim neozbiljan.

Bio sam sretan, kad sam prešao potonski most između Šabca i Klenka, no u duši mi nije bilo lako.

S tri bataljuna bila je pukovnija BH 3 ušla u borbu kod Šabca, a brojila je oko 80 častnika i 3000 vojnika. U dvodnevnoj borbi je uslied krvavih gubitaka gotovo prepolovljena, jer je izgubila oko 1200 vojnika, a častnika više od polovice. Promienila je tri zapovjednika, a od stožernih častnika bio je pet puta težko ranjen i zapovjednik I. bataljuna satnik von Meissl, kasnije zapovjednik pukovnije BH 3. Oba satnika Sedlaka Emil i Joseph, pa nadporučnik Haeffner, Jakopović, Karlović, Popović Pajo, Hermann, Kapicl i Krstić, poručnici Hönlinger, Častek, Jäger, Sandović, zastavnici Miletić, Bobula, Lihner, Valčak, Richter, Sigeti, Grundmann i Weinberger bili su prema mojim bilježkama ranjeni. Osim već prije spomenutih starijih častnika pali su još i poručnik Jelinek, Holzmann, Messinger i Koch te kadet grof Auersperg.

Prvu noć noćili smo u Klenku, drugu u Subotištu, a treću u Grabrovcima. Progonile su nas raznovrstne zapoviedi. U Grabrovcima smo čuli, da 29. diviziji, koja je ostala u Srbiji, ne ide dobro i da su Srbi poduzeli protuofenzivu.

Odista su 22. kolovoza za vrieme večere u Grabrovcima trubači zatrubili uzbunu. U roku od pola sata pukovnija se pospano i težko kretala prašnjavim putem pored šume u Klenak. Korak po korak su naši Bošnjaci išli i zastajkivali, a svi su bili bezkrajno potišteni.

U 3 sata u jutro prelazili smo opet pontonski most preko Save u Šabac. Bio mi je to jedan od najtežih dana rata i života. Naša je naime pukovnija imala tog dana odigrati težku, krvavu i nezahvalnu ulogu.

Prerano je bilo usliedilo povlačenje navalnih četa iz Srbije, pa je tako Šabac s mnogobrojnim visokim zapovjedničtvima, stožerima i komorama ostao gotovo nezaštićen. Tu su slabost srbske čete primietile i prešle u protuofenzivu, pa je opasnost za Šabac naglo porasla. Srbski su vojnici napredovali do neposredne okolice Šabca.

Svi su na svim linijama izgubili glavu do očaja, a poređ toga je bilo očito, da se nikome ne da ozbiljno zagristi u tako gorku jabuku, nego se nastavilo s oklievanjem. Nas su prebacivali s jednog kraja grada na drugi. Konačno je pukovnija svrstana u gustim redovima na sjevero-zapadu Šabca kod samog groblja. Tamo je stajalo i naše topničtvo pa smo odjednom dobili tako žestoku šrapnelsku vatru, da se sve razbjeglo po okolnim kućama, a mnogo je mrtvih i ranjenih ostalo na krvavom bojištu. Od nekoliko odvažnijih častnika mukom je bio uzpostavljen red i pukovnija je zatim izvršila demonstrativan napadaj prema zapadu u pravcu sela Štitar. Vrativši se u Šabac, opet ju je stigla žestoka vatra srbskog topničtva, pa je ponovno pretrpjela osjetljive gubitke. Poginula su, što više, i tri glazbenika i mnogo konja. Dok sam pravio red, srušile su me kod mosta preko potoka Kamičaka tovarne životinje i gotovo me pregazile. Kaos je vladao na svim stranama. Koliko god je bilo moguće, štedio sam svoje ljude i konje i vodio ih za stalnih rokada kroz uzke i zaklonjene ulice.

Poslije podne je pukovnija vršila napadaj u jugoiztočnom pravcu prema selu Jelenči i Mišaru. Stajali smo tada pod zapovjedničtvom generala Le Beau-a, koji je svoju brigadu vodio u borbenim redovima.

Iako je naša pukovnija bila pričuva divizije, ipak je odjednom izbila u prvu borbenu crtu. Sa svojim strojnicama prolazio sam kroz redove dezertera, klonulih i zaostalih vojnika, probijajući se sve dotle dok nisam u boju našao svog dičnog prijatelja Milutina Matotu, koji je i ovog puta bio factotum ciele borbe. Umor me uz tog čovjeka prešao i mi smo u zajednici odmah stvorili svoje zapovjedničtvo i trupu. Kada smo u napredovanju prešli cestu, koja je vodila na jug, dobili smo žestoku topničku vatru iz neposredne blizine. Stoga je izbila panika i jedna je satnija 69. pukovnije sa strojnicama pobacala oružje i dala se u ludi bieg. Povukli su sa sobom i naše vojnike. Matota i ja smo posrnuli za njima pa nam je poslije pedesetak koraka uspjelo, da ih zaustavimo. U zaklonu smo ih zatim sredili, poučili i ohrabrili. Onda je Matota zapoviedao: »Napried!« i svi su pošli u gustoj strjeljačkoj postrojbi pod nje-

govim vodstvom napried, i ja sa svih osam velikih strojnica. Pošto je Matota vidio, da nas gađa samo neciljana vatra, to se odlučio da radi discipliniranja zaustavi cielu strjeljačku liniju kao na vježbalištu i stojeći je izpravi i upućuje, pa kad je uvidio, da momke ima ponovno u svojoj vlasti, onda je jurnuo napried. Osobno se nije nikada zaklanjao, nego je slobodno ravnao u svim pravcima i sa svima. Svi su se njemu obraćali, pa su ne samo od naše, nego i od tuđe pukovnije svi pitali samo Matotu.

Čim smo dalje napredovali, postajala je vatra srbskog topničtva sve podnošljivijom. Matota je naumio izvršiti napadaj na topničtvo, ali se dao od mene uvjeriti, da smo nas dvojica za taj podhvat preslabi, pa smo zauzeli položaj i sačekali do predvečerja. Šrapnelcilindar me udario u kuk i kako sam ga uhvatio golom rukom, to sam se dobro opekao.

Pukovnijski pobočnik 69. pukovnije bio je tog dana svojim energičnim nastupom spasitelj vojničke vriednosti pukovnije.

Pod večer smo se povukli do nekog jarka i smjestili se za noć. Nekoliko puta nas je pod večer tuklo srpsko topničtvo i momčad nam je bila mnogo uzrujana, dok je u samoj noći više tuklo veze prema Savi i pontonski most preko Save.

Svaku sjenku su noćni stražari smatrali kao početak srbskog napadaja, pa su nas stalno alarmirali.

Iako je bio kolovoz, cvokotao sam u ljetnoj bluzi od hladnoće pošto od mog momka Boška nije bilo ni glasa, ni habera.

Čim je počelo svitanje, jenjala je puščana vatra, koju su momci održavali najviše od straha.

U cielosti su svi bili potišteni. Iako je međutim masu uhvatila nemoć, bilo je pojedinaca, koji su snovali i radili. Tako smo se Matota i ja odmah pobrinuli, da vidimo, gdje smo i tko je desno i lievo od nas. Nalazili smo se naime između kanaliziranih polja oko 4 i pol km jugoiztočno od Šabca u jednom od dubokih jaraka iza žitnog polja od cca 8 jutara površine. Tjeskobno nam je bilo pri duši, da je odjednom nastala velika tišina. Slali smo obhodnje na sve strane, no nisu nikoga našle. Sa zapovjedničtvom pukovnije smo međutim

uhvatili vezu, bila je u blizini pumpe. No od drugih pukovnija naše divizije nije bilo ni traga ni glasa. Još prije ponoći bili su Mađari od 69. pukovnije s naše lieve strane, a kroz noć su nestali.

I naše se pukovnijsko zapovjedničtvo uzvrpoljilo te slalo obhodnje na sve strane. Konačno je dojahao pukovnijski trubač iz Šabca i javio, da i tamo nema više nikoga, da je grad napušten i da je poslao dojavnika k mostu, neka potraži diviziju. Naposljedku je dojahao do zapovjedničtva pukovnije ordonans-častnik divizije grof Lonyai i javio, neka »HB 3 ode u trčećem koraku kroz Šabac i preko Save, jer će se potonski most doskora razvaliti.«

Nisam dao da se naš uzmak izvrši u paničnom biegu i da nas primieti srbsko topničtvo nego sam odstup organizirao tako, da su vojnici išli jedan za drugim prikrivenim stazama uz vrbe naše močvarne pozadine sve do grada. Tako nam je zaista uspjelo, da sasvim neprimjetno napustimo svoj postav. Muka mi je bilo gledati moje vojnike, s koliko su napora nosili strojne puške i streljivo.

Tek kod carinarnice Šabca poslalo nam je srbsko topničtvo nekoliko oproštajnih pozdrava, koji nam međutim nisu nanieli štete.

S jakom čežnjom za malo mira i odmora zagazio sam i ja sa svojim strojničarima na potonski most, da odem iz tog mjesta u nepovrat. Marširali smo između 2. i 3. satnije, kad me sreo glavnostožerni bojnik od korpskomande iz Praga i izdao mi zapovied, da se vratim na srbsku stranu i strojnim puškama zaposjednem sve puteve, koji su vodili k mostu. U tom sam položaju morao ostati i zadržavati eventualno napredovanje srbske vojske, sve dok se pontonski most ne razvali, a onda će tek doći pioniri s pontonima po mene i moju momčad.

Zadaća nije bila ni najmanje zgodna. Bilo mi je, kao da me netko s maljem udario po glavi. Moji su vojnici pognuli glave i potišteni sliedili mojoj zapoviedi.

Tri su glavna puta vodila k mostu. Na kraj svakog puta postavio sam po dvije strojnice, a dvije sam zadržao u pri-

čuvi. Nije bilo nikakvog zaklona, a opasnost od protivničkog topničtva bila je velika. Čučali smo i čekali u nedogled. Vrieme se oteglo u vječnost, a nade u spas su slabile. Kad su mogli zaboraviti na našu cielu pukovniju i ostaviti nas kod povlačenja onkraj Save, kako će tek biti s nama šačicom boraca.

Mnogo se oko mojih vojnika zasuzilo, kad su vidjeli, da je naš pontonski most, koji nam je mogao pružiti spas, odplovio.

No naša je bojazan bila pretjerana, jer se, eto, poslije čekanja od 2 do 3 sata došuljao s obale pionir i javio nam, da su upravo na srbsku obalu stigli pontoni po moje strojnice.

Oprezno smo se spustili niz obalu do same vode i zaklonjeni smo gazili blato nizvodno do mjesta, gdje su nas čekali pontoni.

Pristali smo uz sriemsku obalu bez ikakve vatre. Bio sam začudjen, da nas je na obali dočekao zapovjednik zbora Terstyanszki, inače surov i prestrog general. Zanimao se, da li sam vidio zaostalih austro-ugarskih vojnika kod prolaza u Šabcu i koliko ih je bilo. Odgovorio sam mu, da ih nisam vidio, no da sam čuo, da je podpuna pričuvna bolnica s liečnicima ostala u gradu. Inzistirao je, da kažem svoju ocjenu, koliko je vojnika zaostalo. Uzvratio sam mu, da je možda zaostala samo gdjekoja zalutala obhodnja od desetak vojnika.«

Taj prikaz gospodina Blaškovića, koji je kao mladi častnik sudjelovao u borbama kod Šabca, daje nam uvid u jedan izsječak vojne protiv Srbije, u kojoj su sudjelovali hrvatski vojnici.

Borba kod Šabca postala je sve jača. Postepeno je ušlo na austro-ugarskoj strani u borbu u tom odsjeku 27 bataljuna, pod zapovjedničtvom generala pješačtva Lothara Hortsteina protiv jakih neprijateljskih snaga južno od Šabca.

U isto vrieme 6. vojska s 8. gorskom brigadom dostigla je u borbi Čelebić, a s glavninom visine s obje strane Čajnice. XV. zbor stoji kod Višegrada, 12. gorska brigada kod Osmače, 40. pješ. divizija iza XV. zbora. Oko Bileće vodi se topnički dvoboj. Takvo je stanje bilo 15. kolovoza.

Cerska bitka

Položaj u sjeverozapadnom uglu Srbije postajao je sve teži. Potiorek je ponovno zatražio, da se 2. vojska čim snažnije ubaci u borbu, koja je sada postajala sve ogorčenija i kod XVI. i kod XIII. i kod VIII. zbora. Srbi su ubacili u borbu kod Šabca više divizija, najmanje dvie. Dvie divizije pretrpjele su vrlo težke gubitke pomoću uloga jedne brigade IV. zbora i 29. pješ. divizije IX. zbora. Skupina generala Hortsteina napredovala je sve dalje, te je zauzela vrhunce oko Mišara i išla prema jugu. Srbi su počeli prebacivati svoje snage s iztoka na zapad. General Hortstein odbacio je neprijatelja prema iztoku. Javljalo se, da su Srbi usredotočili pet divizija u prostor Loznica—Šabac—Valjevo.

5. je vojska već javljala o pobjedi. Dvie divizije VIII. zbora (21. Landwehr i 9. pješačka) dostigle su Skakalište—Tekerište, XIII. zbor sa 36. pješ. divizijom Brezjak, s 13. brigadom vis Stolice, domobranska 42. divizija Krupanj, a 11. gorska brigada Krivajicu. Sliedećeg dana trebalo je dostići Klenavicu—Crniljevo, Banovski rt—Osječinu—Pecku—Rožanj.

Na oko jednostavan pohod, ali su se naše hrvatske čete XIII. zbora borile vrlo težko na sjeveroiztočnim obroncima Crnoga Vrha, iztočno od Loznice, oko Jarebice i Tekeriša, pa pred Krupnjem. Sudionici te borbe sjećat će se onih sjajnih juriša naših pukovnija, 16., 53., 78. i 79. pa naših domobranskih pukovnija. Tu se nije gledalo na gubitke niti se zaključivalo. Tu su poginuli u težkoj strojnoj vatri najbolji naši častnici i vojnici. U borbama kod Krupnja pred Šancem iztakao se naš sadašnji general pješačtva Slavo Štancer sa svojom bojnom.

6. vojska nastavila je sliedeći dan prodiranje, isto i peta. Borbā kod Šabca bila je sve teža. Postepeno se dizalo velo. Vidjelo se, da na srbskom bojištu nije sve dobro. 6. vojska razvijala se i dalje normalno od Staribroda kod Višegrada pa do Rogatice i Bratunca. XIII. hrvatski zbor bacio je neprijatelja kod Ciganije i kod Krupnja, a brigada Ištvanović vodila je sretno borbe oko Sjenokosa pred Peckom. I oko Pančeva i Kevevare razvila se topnička borba.

Ali stanje 5. vojske postajalo je sve teže; postepeno se razvijala ona tragedija VIII. češkog zbora, koja je ušla u poviest kao »Cerska bitka«. Potiorek je hitno zatražio od druge vojske, da s jakim snagama prodre preko Save prema jugu, naglasujući, da će inače biti prevoz 2. vojske na sjever ugrožen, možda čak i onemogućen.

Južni dio skupine Horstein napadnut je nadmoćnim srbskim snagama i bačen na Šabac. Cielo sjeverno krilo 5. vojske počelo je uzmicati. General Böhm-Ermoli ubacio je cieli IV. zbor u pomoć u pravcu Šabca. Ciela 2. vojska skoro je upletena u bitku, iz koje se ne bi mogla tako lako izvući. Vrhovno vojno zapovjedničtvo odobrilo je ulog IV. zbora, ali stanje kod Šabca bilo je već pretežko. Na 17. kolovoza bili su ugroženi i prelazi preko Save kod Šabca. IV. zbor nije se mogao podpuno razviti, tako da bi preokrenuo položaj. Srbi su vješto izkoristili operativno stanje oko Šabca i Cera. Bacili su se na sjevernu grupu, koja je bila razmjerno vrlo slaba, a ujedno su iznenadnim napadajima u pravom smislu smrvili češku 21. Landwehrdiviziju, pa se nakon toga bacili na 9. sudetsku diviziju, koja se izvanredno držala. Udarili su s jakim snagama na jednom mjestu, zapravo razdielili sjevernu grupu oko Šabca od srednje grupe pred Cerom te donekle razdielili XIII. zbor od VIII. zbora.

Generalu Potioreku nije uspjelo cielu 2. vojsku odmah iz početka upotrebiti u borbi, ali nije izvršen ni nalog vrhovnog zapovjedničtva, da se ta vojska upotrebi barem demonstrativno. Stanje se kod Šabca razvilo tako, da se morao ubaciti i IV. zbor i 29. divizija, ali sada samo da se spasi lievo krilo 5. vojske i skupina generala Horsteina. Vrhovno zapovjedničtvo naložilo je 2. vojsci na njezin upit, da se bez obzira na borbe prebaci na sjever, osim 4. zbora i 29. pješ. divizije, koji će naknadno sliediti.

I XV. zbor borio se sa sve jačim neprijateljskim snagama na crti Višegrad—Medjeđe. Očekivalo se, da će XVI. zbor između XIII. i XV. zbora u prodiranju preko Drine doći sve više do izražaja. Proti 5. vojsci skupilo se sve više jakih srbskih snaga.

18. kolovoza 1914. proslavile su se i hrvatske čete na ratištu većim dielom na srbskom bojištu. Prema dnevniku pisca, tada topničkog častnika, taj dan se proslavio u borbi, stalno u vatri. Njegova bitnica je stajala u jednoj dolini na kukuruznom polju. Cieli dan su vojnici pekli kukuruz i očekivali nalog za daljnje napredovanje i osiguravali se po noći od prepada komita.

42. divizija stajala je sa lievim krilom kod Zavlake. Druga vojska s dielovima oko Šabca borila se za sam Šabac, ratni most bio je težko oštećen. Postojala je nada, da će uztrajanje 29. divizije i dolazak IV. zbora u Šabac olakšati krajnje kritično stanje skupine Horstein. 36. i 42. divizija hrvatskog zbora borile su se vrlo uspješno, težko načeta 21. divizija povukla se, da se nadopuni. 9. divizija borila se kod Tekerišta. Cjelokupni položaj kod 5. vojske nije bio jasan, stvarno je napredovao XIII. zbor, tako da je on nakon nedaće 21. Landwehrdivizije bio ugrožen. U sjev. boku Potiorek je osjećao, da se zapadno i sjeverozap. od Valjeva skupljaju sve jače srbske snage. IV. zbor i 29. pješ. div. polagano su napredovali prema jugoiztoku. Izgledalo je, kao da je neprijatelj u uzmaku, ali stanje kod sjevernog krila 5. vojske bilo je sve teže. I 9. pješačkoj diviziji prietio je obuhvat sa sjevera kod Todorova. 21. divizija nije se mogla povući, bila je ponovno upletena u borbe, koje su postajale sve teže za tu nesretnu diviziju, koja je već do sada pretrpjela tolike gubitke. Njezin zapovjednik, podmaršal Priborsky, boreći se osobno u prvoj borbenoj crti, bio je podpunoma izgubio pregled nad borbama.

Operativno stanje bilo je takvo, da je sredina 5. vojske, VIII. vojnog zbora, prodrla već do Tekeriša i Todorova, a Srbi su protiv nje bacili oko 3 i pol divizije, i to, kako se kasnije ustanovilo, na crti Loznica—Lješnica: veći dio I. drinske divizije s tri pješ. pukovnije, polovicu II. drinske divizije, kombiniranu diviziju, cielu moravsku I. diviziju, vjerojatno dielove I. timočke divizije i pješ. pukovniju broj 6. trećeg poziva, a osim toga vrlo jako konjaništvo, cielu svoju 2. vojsku. Nasuprot skupine Šabac ubacio je neprijatelj oko 2 divizije, a vjerojatno i dielove I. dunavske divizije. Nasuprot 42. do-

mobranske divizije ubačeni su dielovi II. moravske divizije, dielovi druge drinske i pješ. pukovnija 5/3.

Nasuprot Višegradu usredotočio je neprijatelj cielu I. šumadijsku diviziju i po jednu pješ. pukovniju I. i II. drinske divizije i I. dunavske divizije. Prema tomu nasuprot Šabcu dvije divizije, nasuprot Loznici tri i pol divizije, nasuprot Krupnju jednu diviziju, a nasuprot Višegradu dvije divizije, t. j. ukupno 8 i pol divizija, tako da su preostale još dvije i po srbske divizije kao pričuva, odnosno u drugim odsjecima, to jest 1., 2. i 3. vojsku, generali Bojović, Stepanović i Jurišić, teskupina Užice generala Aračića i Limski odred.

Potiorek je svu krivnju na neuspjeh u glavnom pripisivao porazu 21. Landwehrdivizije kod Todorovog rta pred Cerom, ali još više neuspjehu onih dielova 2. vojske, koji su ubačeni preko Šabca. U zadnji čas ubačen je još IV. vojni zbor, tako da su jaki dielovi 2. vojske imali glavni operativni pravac Tekeriš, gdje bi se imali sjediniti s VIII. i XIII. vojnim zborom 5. vojske. Osim toga imalo se sjeverno krilo 6. vojske tjesnije priključiti desnom krilu XIII. vojnog zbora, našoj domobranskoj diviziji, i zajednički snažno udariti preko Pecke na Valjevo, dok bi južni dio 6. vojske imao snažno prodrieti prema Užicama. Ni jedan dio ove operativne osnove nije uspio. K tome 2. vojska nije mogla biti u pravi čas prebačena na sjeverno bojište. Ona je postepeno s većim dielom uložena u borbu kod Šabca, ali je natrag bačena sa svojom glavninom. No ulog 29. divizije 2. vojske nije koristio. Sve je bilo prekasno i nije bilo ustavno provedeno. U svim tadašnjim ratnim izvještajima naglašeno je, da se hrvatski XIII. vojni zbor izvanredno držao i da je ostao podpuno cjelovit, dok je gotovo cieli VIII. vojni zbor bio težko načet i izgubio glavninu svojeg topničtva. Pomoć 2. vojske došla je prekasno. Htjelo se polučiti, da se s lieva i s desna oba krila balkanske vojske snažnije približe sredini i jače usredotoče, da odbijaju navalu srbske glavnine. Potioreku nakon neuspjeha VIII. vojnog zbora i nakon prekasnog uloga 2. vojske i kad mu je sredina razbijena, nije preostalo drugo nego se povući na polazne položaje na zapadnoj obali Drine. Htjelo se zadržati barem dielove osvojenog

područja iztočno od Drine, ali je ta zamisao morala biti napuštena. Šabac je izpražnjen. VIII. se vojni zbor povukao na zapadnu Drinu, a morao se povući i XIII. hrvatski zbor, koji je svoj uzmak proveo u savršenom redu u cieloj svojoj fronti od Loznice do Ljubovije. Djelatnost 6. vojske nije više bila važna. IV. vojni zbor najprije je odbacio neprijatelja, a zatim se u redu povukao preko Šabca. Trebalo je osigurati i Sriem od eventualnih srbskih provala.

Ipak pbstignuto je barem to, da je zapriečen udar srbske vojske u područje monarhije. Ali oružane sile monarhije nisu dostajale, da vode rat ofenzivno protiv Srbije i da ujedno provedu svoju težku zadaću protiv Rusije.

Taj je prvi neuspjeh, u kojem je u glavnom podpuno stradala samo jedna divizija VIII. zbora, bio neugodan. Srbi su vješto operirali i znali izkoristiti svoje ratno izkustvo, razpoznavali su se dobro na svojem terenu, dok se austro-ugarska vojska hrabro borila, ali bez dovoljnog ratnog izkustva. U borbu su upale srbske komitske čete. Osobito se neugodno jedan takav prepad odrazio na 21. diviziju. Od 14.000 ostalo je kod te divizije nakon 18. kolovoza samo 3000 do 4000 vojnika sposobnih za operacije. Osobito su bili veliki gubitci na častnicima kod 5. vojske. Pojedine pukovnije izgubile su sve stožerne častnike i mnoge niže častnike. I topničtvo je pretrpilo kod 21. divizije vrlo težke gubitke na častnicima. Taj prvi neuspjeh odjeknuo je i na političkom polju. Bugarska nije ušla u rat.

I uzmakne borbe kod VIII. zbora bile su težke. Kod IV. vojnog zbora kod Šabca na 19. kolovoza bila je situacija nestalna. Još se gojila nada, da će neprijatelj biti bačen, ali on se neprestano pojačavao, tako da je i stanje kod 29. pješačke divizije bilo pogibeljno, tako da su dvie divizije IV. zbora bile bačene njoj u pomoć. Nakon što su Srbi odbacili lievo krilo 5. vojske, oni su prebacili težište borbe na Šabac, operirajući iz središnjeg prostora oko Cer-planine.

Ali u toj cerskoj bitci pretrpjeli su i Srbi vrlo težke gubitke, kako je to priobćio cesarsko-kraljevski vojni izaslanik u Sofiji, tadašnji pukovnik Laxa. On je te gubitke procienio

prema podatcima iz Sofije na 12.000 ljudi. Prekobrojne pješ. pukovnije 2., 4. i 7. bile su podpuno smrvljene.

Nastojanje Turske po Taalat-Beyu, da sklopi vojni savez s Bugarskom nije uspjelo. Bugarska je obećala ostati neutralna, ako bi Turska bila napadnuta. Obe balkanske vojske, 5. i 6., mogle su se u miru povući iza Drine i pregrupirati. 2. vojska skupila se u Sriemu i postepeno je prevezena na sjever. Srbi nisu smetali to pregrupiranje. U Sriemu je ostala 7. hrvatska pješ. divizija i skupina generala baruna Lütgendorfa.

U toj bitci vodile su se pojedinačne akcije i kod našeg XIII. vojnog zbora. One su vrlo zanimljive, ali u okviru ovog djela ne možemo ih opisati.

XIII. vojnim zborom zapoviedao je general pješ. barun Rhemen od Bahrenfelsa, koji je veliki dio svoje vojne službe proveo kod hrvatskih četa. On je u srž poznavao svoje Hrvate. Bio im je dobar vođa i zapovjednik, a govorio je i hrvatski. Hrvati su ga vrlo rado gledali. I najviši zapovjednici bili su s Hrvatima vrlo zadovoljni i ponosni na njihova djela. Većina častnika, a osobito pričuvnih, bili su hrvatska djeca, razumjeli su se s vojnicima i bili im u svemu blizu.

Zapovjednik 42. hrvatske domobranske divizije podmaršal Sarkotić bio je sjajna vojnička ličnost, pravi vojskovođa, rođen u Lici. On je prigodom osvajanja Lovćena na prelazu g. 1915. na 1916. stekao barunat sa pridjevkom »od Lovćena«. On je vodio hrv. domobrance kao njihov divizioner u tom težkom ratu protiv Srbije. On je sada već povjestna ličnost, osobito za nas Hrvate. Nije doživio uskrsnuće slobodne Hrvatske, iako ju je priželjkivao i predviđao. Svi sudionici ovih borba još ga se sjećaju i vide ga pred svojim očima kao neku viziju naše ratničke prošlosti. On nas je vodio uviek smjelo i predvodio u raznim prodornim podhvatima preko Drine i preko graničnih masiva istočno od Drine.

I jedna hrvatska brigada zajedničke vojske, kojoj je bila dodieljena lička pukovnija 79., imala je za zapovjednika jednog poznatog generala sa sjajnim imenom. Bio je to general grof Salis-Seewis, kojega su tada svi vojnici poznavali i vrlo cienili. Švicar po podrietlu, ali po rođenju Hrvat, po majci u blizkom

rodu sa slavnim hrvatskim generalom topničtva, vojskovođom iz XIX. stoljeća, barunom Marojčićem de Madona del Monte. Pravi čestiti general s dobrim srcem, ali i sa najboljim svojstvima vodje, asketa po načinu življenja, a izvanredan i genijalan glavnostožerni častnik, plemić ne samo po krvi, već i po svojem shvaćanju i svojoj vjernosti. To je bio muž, koji je odano služio i onda, kad se od zapovjednika tražila najžilavija uztrajnost. On se usudio i caru reći čistu istinu bilo izravno, bilo neizravno, putem svojim predpostavljenih. Ime grofa Salis-Seewisa ušlo je u ratnu poviest Hrvata.

Ne samo u Srbiji, gdje je kasnije, nakon odlazka podmaršala Sarkotića na viši položaj, preuzeo zapovjedničtvo 42. domobranske divizije, već i na ruskom ratištu vodio je on Hrvate u sreći i nesreći, u pobjedi i uzmaku izvanredno vješto, uviek osobno hrabar, pravi junak, koji je sa svojim vojnicima uviek dielio dobro i zlo. Gdje je samo moguće bilo, on bi se nalazio u prvoj borbenoj crti i nije za sebe trpio nikakvu iznimku. On je nas Hrvate zaštićivao od nepravdi i uviek povukao posljedice, kad nas ne bi mogao dolično opravdati, jer je uviek znao, da mi nismo krivi. General Salis-Seewis vodio je u početku rata izabranu hrvatsku brigadu u okviru 36. hrvatske pješačke divizije, lievo od naše domobranske divizije. On se već u bitci kod Cera iztaknuo sa svojom brigadom kod Lješnice, a kasnije u bitci u Jadarskoj dolini, kraj one nasipne ceste kod Badovinca, izpod Šabca. On je bio naš domobranski general, naš vođa u mnogim bitkama i okršajima i uviek naš uzor hrabrosti.

Domobranci u borbi kod Batara

Nakon bitke u Jadarskoj dolini (Cerska bitka) skupile su se hrvatske divizije na zapadnoj obali Drine. U sliedećem razvoju borba bila je Drina na više mjesta od naše vojske nasilno prelažena. Pri tom su se na nekoliko mjesta izvodile demonstracije prielaza.

General Potiorek nije popuštao. Nakon šabačke epizode, koja je bila krvava i puna promjenljivih borba, vojničke sreće,

i nesreće hrv. su divizije zaštićivale zapadnu obalu Drine i bile često bacane sa sjevera prema jugu i obratno. Na 7. rujna spremao se Potiorek opet na navalu. Skupio je 5. vojsku na potezu Bosut—Rača—Amajlija uz Drinu, 6. vojsku sa XVI. zborom kod Drinjače, XV. zbor sjeverno od Zvornika—Loznica, zatim osam bojna i 4 bitnice 1. pješ. divizije uz XVI. zbor. Već se dugo očekivalo, da će Srbi po želji Entente provaliti u Sriem. Oni su 7. rujna u jutro prešli Savu kod Boljevića s dvije bojne, koje su odbijene kod Jakova, a s jačim snagama kod Novosela sa topničtvom i između Mitrovice i Jarka s jednom cielom pješačkom divizijom. Timočka divizija drugog poziva, nazvana željezna, upala je tu u Sriem. Ali ona je doživjela težak poraz i bila podpuno satrta u pobjedonosnoj borbi 29. sudetske pješačke divizije. Te borbe vodio je poznati i slavni general Alfred Kraus. Ta je epizoda važna, jer se pokazalo, da srbska vojska nije bila sposobna i dobro spremljena za ofenzivne podhvate.

Na 7. rujna prešao je Potiorek s VIII. zborom Drinu sjeveroiztočno od Crnobare. U Sriemu je 29. pješ. divizija čistila svoje područje od neprijatelja. 36. hrvatska pješačka divizija nije uspjela u prvi čas preći Drinu. XV. zbor i južnije XVI. zbor uspjeli su preći Drinu. U isti čas razvio se novi prodor srbske vojske preko Save i Dunava u područje monarhije iztočno od Pančeva. U Banatu su ubačeni u borbu uz pučko ustašku 107. brigadu, koja se u prvom času povukla, nadopunidbeni sastavi VII. zbora. Obranu je vodio podmaršal Lütgendorf, a u Sriemu general bojnik Zeidler. On se povukao na Batajnicu. Pomagala je 29. pješ. divizija. XV. zbor je prodirao preko Drine i preko Bobije, a XVI. zbor na Jagodnju. Prielaz Srba kod Kupinova do Batajnice—Buđanovca i kod Pančeva bio je uspio. U istočnom Sriemu povukla se hrvatska 7. pješ. divizija do Stare Pazove. Njoj nasuprot stajali su dielovi 1. srbske vojske »Priestolonasljednika Aleksandra« (dunavska divizija broj I. i dielovi dunavske divizije II., dvie konjaničke pukovnije i težko topničtvo). 29. pješ. divizija dospjela je do Putinca. 5. vojska osiguravala je odsjek Martinci—Brezovica —Potok. Naš hrvatski XIII. zbor izgubio je pri pokušaju prielaza Drine vrlo mnogo ljudi. XV. zbor stajao je sa svojim pred-

hodnicama već na Klisur—Gučevu—Radakovcu. 11. brigada napadala je 10. rujna Crni Vrh, kota 890, a XVI. zbor napadao je Košutnju Stopu—Jagodnu—Ždrelo. To su imena, koja su hrvatskim vojnicima iz svjetskoga rata toliko dobro poznata. Košutnja Stopa i Nežino brdo zauzeti su u jurišu, pa je nastavljen proboj neprijateljske crte. Tada se najavljivala srbska djelatnost u pravcu Sarajeva iz južnog odsjeka preko Višegrada. Započela je akcija skupine podmarš. Krausa u Sriem (29. pješ. divizija, polovica 7. pješ. divizije i skupine generala Zeidlera). Odsjek Pančevo skoro je sasvim očišćen od neprijatelja. Srbi su prešli Savu izpod Jarka. 13. rujna očišćen je cieli Banat od neprijatelja. General Kraus nastavio je svoju djelatnost s uspjehom. Oko Biljega, Gornje Borine i Gučeva nastavljene su borbe. XVI. zbor prodirao je prema Jarebici—Zavlaki. U Sriemu se razvijala borba sa srbskom vojskom. General Alfred Kraus preuzeo je osobno zapovjedničtvo u Sriemu i Banatu. Taj vrlo sposobni general željezne volje bio je u mirno doba zapovjednik visoke ratne škole u Beču. Na tom svom novom položaju iztaknuo se osobito i brzo očistio cieli Sriem i Banat. Ciela 5. vojska, a uz nju i veći dio 6. vojske prešli su Drinu. Najteži je bio prielaz kod Batara, gdje se naša domobranska divizija prebacila s 5 bojna i dvije bitnice. Odmah nakon prelaza usliedio je srbski protunapadaj s 8 bojna, koji je odbijen uz krvave gubitke. XV. zbor zauzeo je Kulište, a XVI. zbor je s dvie brigade ušao u napadaj na vrhunce sjeverno od Krupnja.

Borba kod Batara može se već smatrati malom bitkom te spada među najvažnije ratne događaje hrvatskih četa naše domobranske divizije. Ona se vodila sredinom rujna u okviru velike bitke za prielaze preko Drine, koju su forsirale obe vojske generala Potioreka, dok se u isto vrieme vodila borba u iztočnom Sriemu s jednom srbskom vojskom pod zapovjedničtvom priestolonasljednika Aleksandra. Ta je vojska prešla granicu i na taj način djelomično ugrožavala stražnje veze. Kod Batara se razvila gotovo ciela domobranska divizija, a jedna je brigada prešla Drinu. Odmah su hrvatski obkopari izgradili ratni most na pontonima. Taj je most stalno pod

oštrom vatrom srbskih topova, koji su bili vrlo vješto postavljeni pa su vrlo dobro djelovali. Cielo diviziono topničtvo domobranske divizije uzelo je položaje nad zapadnom obalom Drine izpod glavne ceste te je podupiralo prielaz i zaštićivalo mostobran, koji su naši domobranci odmah stvorili i ukopali se. General je Sarkotić osobno vodio taj zamašni podhvat. Obično je stajao kod svoga topničtva i zahtievao bez obzira na potrošak strjeliva najjači ulog. Topničtvo je u tom pravcu djelovalo. Mostobran se raširivao korak po korak; domobranci su bili izvanredni u borbi po težkom šumskom terenu te su brzo dostigli krajnju granicu mostobrana u samoj šumi. U šumskom predjelu mostobrana došlo je i do borbe prsa o prsa. Topničtvo je postepeno prebacivalo svoju vatru sve više prema iztoku. Srbski bi topovi često srušili ili oštetili pontonski most, koji je bio i pod bočnom vatrom s obiju strana. Srbsko topničtvo nije se moglo lako pronaći i ušutkati. Naše je topničtvo u daljnjem toku borbe pred mostobranom, iako nije vidjelo neprijatelja, stvaralo zid od vatre i čelika te je pomoglo uspješnom odbijanju srbskih napadaja, koji su se stalno opetovali. Bio je osobiti prizor promatrati tu borbu topničtva. Jedna ciela brigada topničtva stajala je u položaju desno od Batara, pa je morala djelovati i po noći. Tako je napokon uspjelo ustaliti mostobran i pojačati ga. Tu je brigadom zapoviedao naš hrvatski general Petković, rodom iz Šokadije, koji je kasnije bio i odlikovan plemstvom sa pridjevkom »od Batara«. Taj mostobran, koji je ciljao u vrlo osjetljive neprijateljske prostore, bio je protivniku trn u oku. Ali on je izdržao. Kod Batara je baš na mostu pao jedan od najboljih hrvatskih viših častnika, zapovjednik 25. zagrebačke pukovnije, podpukovnik Bestal.

Kasnije u listopadu došlo je tu do težkog uzmaka, koji nisu prouzročili Srbi, već priroda. Radi neprestanih kiša Drina je nabujala, naglo narasla i poplavila gotovo cieli mostobran. Ciela posada mostobrana, jedna jaka brigada s bitnicama kao i bitnica iza jednog rukava Drine, morali su se povući. Mostobran je bio izpražnjen. Pri tom je došlo do težkih gubitaka u nabujaloj Drini. Voda je srušila pontonski most pa su domo-

branci prebacivani pontonima. Mnogi su stradali, kad su se pokušali spasiti plivanjem. Neprijatelj je topovskom vatrom smetao povlačenje. Tu su se naši domobranci i opet iztakli svojom požrtvovnošću, ali su doživjeli strahote uzmaka kroz poplavljeno područje i preko Drine, koja je izgledala mutna i nemirna, tako da je plivanje bilo upravo nemoguće.

Akademski slikar prof. Iveković ovjekovječio je u jednom svom djelu borbe kod Batara.

Druga Potiorekova ofenziva protiv Srbije
Glasovita kota 708

Nakon povlačenja iz mostobrana Batara hrvatska je domobranska divizija prebačena na južni odsjek te se razvila južno od svoje posestrine 36. hrvatske zajedničke pješačke divizije, koja je ležala na obroncima Crnog Vrha i na samom Crnom Vrhu, sve do vrlo važne ključne točke Klisur-Gučeva. Šesta vojska s XV. i XVI. vojnim zborom premjestila se više prema jugu te je zauzimala položaje od Jagodnje planine na jug sve do pred Užice. Hrvatska domobranska divizija zaposjela je Gučevo i Kulište sa susjednim obroncima te i u tim postavima ostala sve do 6. studenog 1914. nakon pada Gučeva, kad je usliedio prodor i napredovanje preko Valjeva, preko Kolubare i Ljiga, zatim preko Zakinca u pravcu rudničkog gorja, odnosno lievo od njega.

Druga Potiorekova ofenziva doniela je zavidne uspjehe, osvajanje ulaznih vrata u Srbiju i onih silnih gorskih položaja, čija su glavna uporišta bila Crni vrh, Gučevo, Kulište, Jagodnja i južnije Šanac u odsjeku zapadno od Užica. Borbe su se nastavile i u tom gorskom odsjeku kroz cieli listopad kao i u sjevernijem odsjeku, gdje se razvila brigada generala Salisa, a uz nju osmi vojni zbor i kombinirani vojni zbor generala Alfreda Krausa s jednom hrvatskom pučko-ustaškom brigadom generala Bekića, koja je stajala negdje u odsjeku Zemuna nasuprot Beogradu, odnosno osobito pred Obrenovcem, na sriemskoj strani.

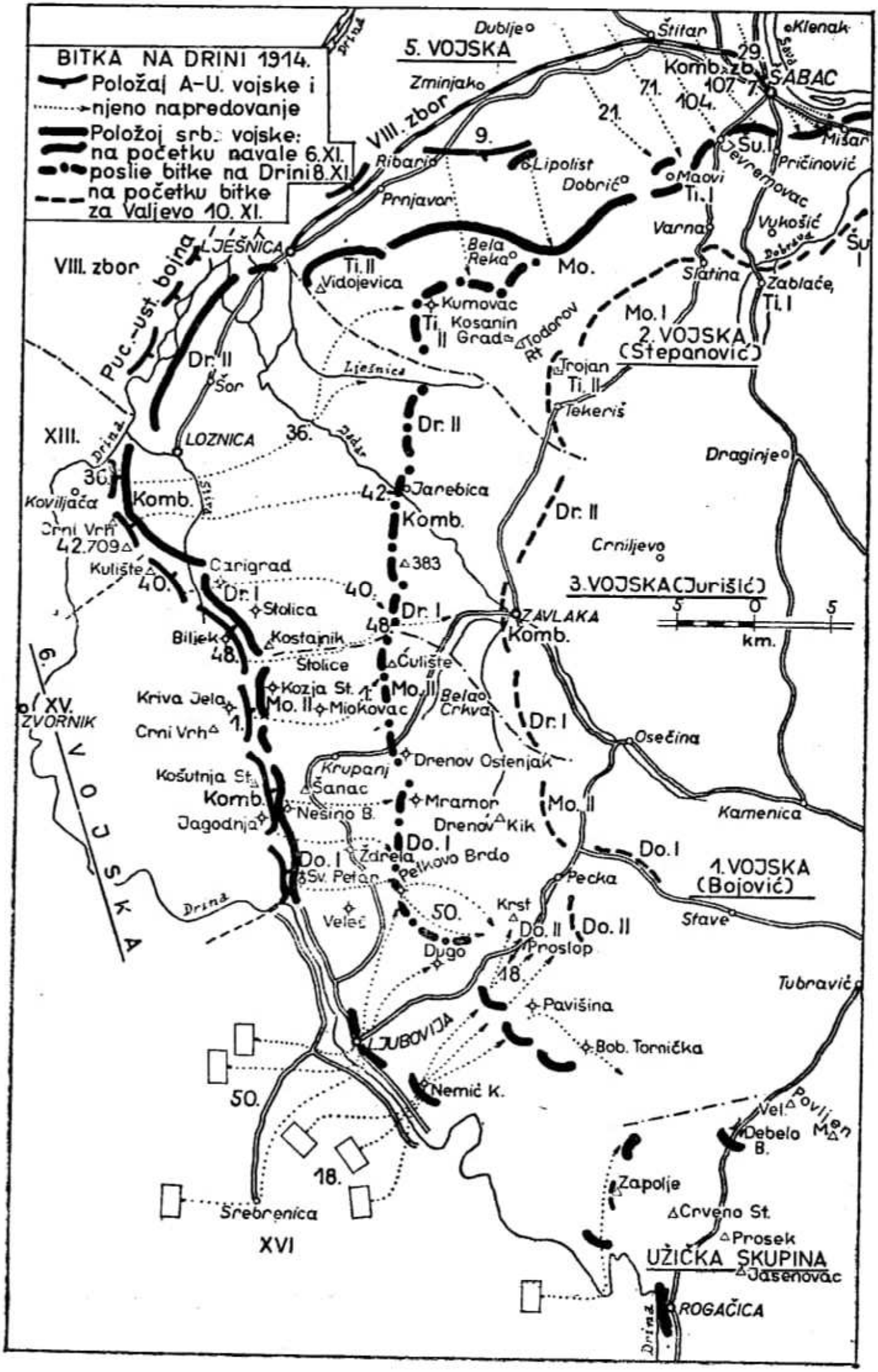
BITKA NA DRINI 1914.
Položaj A-U. vojske i
njeno napredovanje
Položoj srb. vojske:
na početku navale 6.XI.
poslie bitke na Drini 8.XI.
na početku bitke
za Valjevo 10. XI.
5. VOJSKA
2. VOJSKA (Stepanović)
3. VOJSKA (Jurišić)
1. VOJSKA (Bojović)
UŽIČKA SKUPINA
VIII. zbor
XIII.
XV.
XVI
Puc.-ust. bojna
Dublje
Štitar
Klenak
Komb. zb.
ŠABAC
Zminjak
Ribari
Lipolist
Dobrić
Maovi
Ti. I
Prnjavor
Varna
Vukošić
Šu. I
Pričinović
Mišar
Jevremovac
Slatina
Zablaće
Ti. I
Mo. I
Bela Reka
Mo.
Ti. II
Vidojevica
Kumovac
Kosanin Grad
Todorov Rt
Trojan
Ti. II
Tekeriš
LJEŠNICA
Dr. II
Šor
LOZNICA
Jarebica
Komb.
Koviljača
Crni Vrh
42.709
Kulište
Carigrad
Dr. I
Stolica
Biljek
Kostajnik
Stolice
Ćulište
Kozja St.
Mo. II
Miokovac
Kriva Jela
Crni Vrh
ZVORNIK
Krupanj
Drenov Ostenjak
Šanac
Košutnja St.
Komb.
Nešino B.
Jagodnja
Mramor
Drenov Kik
Do. I
Ždrela
Petkovo Brdo
Sv. Petar
Veleč
Dugo
Krst
Do. II
Proslop
Pecka
Pavišina
Bob. Tornička
LJUBOVIJA
Nemić K.
Srebrenica
Zapolje
Crveno St.
Prosek
Jasenovac
ROGAČICA
Vel.
Povljen M.
Debelo B.
Tubravić
Stave
Kamenica
Osečina
Draginje
Crniljevo
ZAVLAKA
Komb.
Bela Crkva
Dr. I
Mo. II
Do. I
Do. II
Drina
Lješnica
Jadar
Stira
Drina
Šu. I
Dobrava
Šu. I
km.
5 0 5
6.
9.
21.
71.
104.
107.
29.
36.
42.
40.
48.
1.
50.
18.

U toku tih borba došlo je i do prodora srbskih i crnogorskih četa u Romaniju planinu prema Sarajevu s važnom operativnom zadaćom. Tu je generalu Potioreku vrlo vještim manevriranjem pojedinih gorskih brigada u žilavim borbama uspjelo izbaciti i velikim dielom uništiti srbsku skupinu, koja je bila prodrla preko Višegrada u pravcu Sarajeva te ugrozila stražnje veze austrougarskih vojska, koje su stajale iztočno od donje i srednje Drine.

Postepeno se osvajalo područje Mačve; u njoj se osobito istakla naša 71. pješačka brigada generala Salisa, koja je korak po korak zauzimala nasipnu cestu kod Badovinaca, ali Srbi su i tu bili žilavi. Na cielom tom odsjeku razvile su se tri srbske vojske s ukupno 8 divizija i to ovako: U sjeverozapadnom uglu jedna vojska pod zapovjedničtvom generala Bojovića, u odsjeku pred hrvatskim vojnim zborom jedna vojska generala Stepanovića, pa vojska generala Jurišića i Aračića, a dalje prema jugu, u području Lima, jedna posebna manja skupina.

Na 13. listopada napušten je mostobran kod Batara. Navala 5. vojske s lievim krilom, sa 71. pješ. brigadom i VIII. vojnim zborom, napredovala je polagano. U isto vrieme sve se više razvijalo čišćenje protiv srbske vojske generala Bojovića i crnogorske brigade generala Martinovića u jugoiztočnom uglu Bosne i Hercegovine oko Romanije planine. Tom neprijateljskom djelatnošću bilo je izravno ugroženo Sarajevo, ali prave pogibli nikada nije bilo. Sarajevo je bilo utvrđeno mjesto s razmjerno jakom stalnom posadom i jakim topničtvom. U borbu protiv srbske i crnogorske vojske oko Romanije planine, između Višegrada i Foče, a kasnije između Rogatice i Foče ubacio je Potiorek uz diviziju Trollmann i skupinu generala Wiedena, kasnije i diviziju Kalser. Ta se djelatnost ipak zavukla sve do kraja listopada.

Tada se snažno nastavila ofenziva 5. vojske, kojoj se sada priključila i 6. vojska, koja se razvila od Jagodnje-planine prema jugu. Na 24. listopada počele su u Mačvi odlučne borbe. Hrvatska 71. brigada generala Salis-Seewisa zauzela je jurišem jako utvrđene postave te odbila protunapadaj. Uz VIII.

zbor napredovalo je desno krilo kombiniranog zbora generala Krausa. Uz težke i ogorčene borbe zauzeta je nasipna cesta kod Crnobare i postavi kod Badovinca, pa na 1. studenoga i sam Šabac, a kombinirani zbor zauzeo je vrhove kod Mišara. Sve jače se razvijao taj podhvat u općem pravcu prema Valjevu preko Crniljeva Šabačkog, a u isti mah spremala se jaka navala XIII. zbora između Crnog vrha, Gučeva i Kulišta, kao i navala susjedne VI. vojske. Na 25. listopada usliedio je jak napadaj Srba na Gučevo protiv lievog krila naše domobranske divizije. Tu su Srbi minirali položaje prema našim položajima i doveli mine do eksplozije. Došlo je do vrlo težke borbe. Odmah su naši poduzeli protunapadaj, da se zauzmu velike rupe od mina. Izveo ga je jedan bataljun 28. domobranske pješačke koji je pojačan drugim jedinicama naših domobranaca. Ta je borba za domobrance bila vrlo težka. Oni su osvojili neprijateljske položaje, ali su se kasnije morali povući. Na unutrašnjim padinama Gučeva ostalo je množtvo mrtvaca i težko ranjenih, jezgra bataljuna 28. domobranske pukovnije. Ali Srbima nije nigdje uspjelo prodrieti u naše postave. Ta je borba bila vrlo zanimljiva i vrlo težka. Po prvi put su naši domobranci izkusili djelovanje borbe s minama.

Uz XIII. zbor razvio se bio i XV. zbor preko Jagodnje planine, Boranje i Šanca. XVI. zbor dovršavao je čišćenje u Bosni i Hercegovini, gdje se približavao Drini kod Višegrada, koji su Srbi utvrdili.

Ta razmjerno velika ofenziva generala Potioreka dovela je konačno 6. studenog do prodora neprijateljskih položaja, nakon težkih uvodnih borba u Mačvi. Srbski dobro utvrđeni i žilavo branjeni položaji kod Crnog Vrha, Gučeva i Jagodnje, čija je najglavnija točka bila toliko spominjena kota 708 na Gučevu, morali su biti težkom topničkom pripravom razoreni, da se jurišem konačno zauzme glavna točka, kota 708.

Topnička priprema bila je dobro smišljena te je započela 25. listopada po uputama poznatog podpukovnika topničkog stožera viteza Körnera, koji je kasnije pao u Gorici. Taj izvanredni topnički častnik nije žalio posebnog truda, obišao je sve postave na Crnom Vrhu, na Gučevu i susjednim vrhuncima.

Dopremljeni su i stavljeni na mjesta negdje u dolini Drine motorizirani mužari od 24 cm, koji su svojim težkim bombama imali mrviti neprijateljski otpor na Gučevu, osobito na koti 708 i drugim postavima. U borbu su ubačene i težke haubice od 15 cm kalibra. Jedan vod poljskih haubica od 10.5 cm, uzorak 99 (dakle nebrzometni) doveden je najtežim naporima preko Koviljače i Crnog Vrha pred kotu 708 na Gučevo te je zauzeo položaje na 100 m zračne crte od kote 708.

S topničkog stanovišta bilo je stanje na Gučevu i Crnom Vrhu vrlo težko. Srbi su vješto izkoristili ono malo topničtva, što su ga imali, a poznavali su taj kraj vrlo dobro. U prvim borbenim crtama na Gučevu stajala su dva poljska topa podpunoma sakrivena. Oni su uznemirivali nasuprotne naše pješačke rovovske crte pucajući na njih iz najmanje daljine. Ujedno su izravnim ciljanjem ušutkali dvie gorske bitnice, koje su stajale odmah iza prve crte 26. domobranske pukovnije, kao i jednu poljsku bitnicu, koja je stajala u šumi na Crnom Vrhu. Ta dva topa bila su vrlo neugodna za nas, a nismo ih mogli pronaći. Osim toga Srbi su iz raznih pravaca uperili svoje težko topničtvo, koje je često prouzročilo vrlo težke gubitke, osobito našim pričuvama oko izloženih postava.

Zasluga podpukovnika Körnera bila je u tom da je uz najveće napore u toj borbi organizirao upotrebu našeg topničtva, koje je postepeno u glavnom ušutkalo topničtvo kojim se neprijatelj iz početka onako vješto služio, i pripravilo konačni udarac, koji je usliedio na 6. studenog u 4 sata 30 minuta u jutro.

Na Gučevu, na Crnom Vrhu i na Kulištu istakle su se naše hrvatske pješačke divizije, sve naše pukovnije, sve četiri domobranske, 16. i 53. te 78. i 79. pukovnije zajedničke vojske te razne naše pričuvne jedinice a južnije od nas detaširani bataljuni svih naših pukovnija i bosansko-hercegovačke čete u sklopu XV. i XVI. zbora. Te borbe za najvažnije točke zapadne Srbije, borbe s neprijateljem, koji je žilavo branio svoje gorske prilaze, znajući njihovu važnost, spadaju među najljepša poglavlja hrvatske ratne poviesti.

Jedan vod haubica 2. bitnice 36. haubičke divizije dobio je zadatak, koji je bio vjerojatno jedinstven u cielom ovom ratu, zato ga i spominjemo. Dok je 2. bitnica s tim vodom stajala još na bosanskoj obali Drine u svojem postavu nasuprot Loznice, primila je sliedeću brzoglasnu zapovied: »Jedan vod haubica, po mogućnosti pod zapovjedničtvom nadporučnika... ima se odmah uputiti preko Šepak Turskog, Kozluka-Koviljače na Crni Vrh te zauzeti postav pred kotom 708, koju ima s najmanjim punjenjem učiniti zrelom za juriš. Potiorek«. Već je bilo neobično to, da ovaj nalog izdaje izravno vrhovni zapovjednik jedne skupine vojska jednoj bitnici. Još čudnija je bila zadaća, sa 6 punjenja, s najkraće duljine zračne crte od oko 100 metara djelovati na neprijateljske položaje. Zapovjednik voda, pisac ove knjige javio se kod zapovjednika vojnog zbora, koji mu je sam u Kozluku pokazao postave Crnog Vrha i Gučeva, koji su stršili nad Drinom u visine od preko 800 m., a bili su zavijeni u vatru i dim. Dovoz topova izvršen je za dva dana pomoću 100 pješaka i 48 volova uz konje, koji su tomu vodu pripadali. U Koviljači uputio je zapovjednika bitnice pomoćnik topničke brigade i jedan stari pričuvni topnički nadporučnik, koji je kao dobrovoljac došao iz Azije, s gradnje bagdatske željeznice, u velike potežkoće, s kojima se bore naši u tim postavima. Stari nadporučnik rekao je svom mlađem drugu, da su njegova četiri topa trajno ušutkana, a da je od 8 gorskih topova njih nekoliko demontirano pod pritiskom vatre dvaju neprijateljskih topova i težkog srbskog topničtva. Spomenuti vod uzeo je postav iza jedne uzvisine, koja je bila u desnom boku otvorena i izložena izravnoj puščanoj vatri neprijatelja s Kulišta na udaljenost od 500 metara, pa se na neizravan način pomoćnim ciljem upucala na samu visinu 708. Vatru je vodio zapovjednik voda iz prve vlastite rovovske crte, udaljen oko 100 metara od vrška kote 708, dok mu je s desne strane neprijateljska crta bila udaljena samo oko 60 metara. Tu su naše borbene crte mjestimično bile samo 20 metara udaljene od neprijateljskog rova. Vod se haubica upucao pa je dnevno sa svojim težkim brisanc-granatama na metar točno palio i ru-

šio neprijateljske rovove na koti 708. i one nasuprot vlastitim utvrđenim crtama 26. domobranske pukovnije.

Lievo od domobranaca razvila se naša 78. osječka pukovnija. Tu su se sastajale posestrimske divizije 36. i 42. Gučevo—Crni Vrh—Kulište, Jagodnja i Boranja te susjedni vrhunci bili su najteža poprišta ogorčene borbe u Srbiji. U toku dvomjesečnih borba tu je palo u obim stranama na desetke tisuća, čiji su kosturi ostali na tim planinama te su kasnije skupljeni po Srbima u zajedničku grobnicu, na Gučevu, a bilo je i lijepo uređenih groblja iza prvih borbenih crta. Tu se odvijala borba za prvu odluku u Srbiji. Ona je za nas bila uspješna. Našem haubičkom vodu pošlo je za rukom pronaći postave neprijateljskog topničkog voda na Gučevu u noći po plamenu i sievanju. Sliedećeg su dana oba neprijateljska topa uništena težkim brisanc granatama pa su poslije prigodom ofenzive na 6. studenoga zaplienjena.

I Srbi su pridavali veliku važnost svom postavu kod Gučeva. Tu je neko vrieme zapoviedao i pukovnik Milan Pribičević, a kasnije jedan poznati srbski pukovnik, koji je poslije u doba bivše Jugoslavije bio posadni zapovjednik u Zagrebu.

BORBE ZA GUČEVO

Klisur-Gučevo, ulazna vrata u Srbiju u jeseni 1914.

Borbe s obje strane Drine u godini 1914. bile su sa vojničkog stanovišta vrlo zanimljive, djelomično i vrlo težke. Pisac ove knjige sudjelovao je u svim borbama u Srbiji god. 1914. kao topnički častnik, te zapoviedao najprije s dva topa na Gučevu, a kasnije cielom bitnicom starih haubica, u toku ofenzive god. 1914. Prema podatcima njegovog dnevnika borba za Gučevo izgledala je ovako:

Druga bitnica 13. poljsko-haubičke divizije stajala je sa svojim starim poljskim deset i po cm. haubicama uzorak 99 sredinom listopada 1914. u borbenom položaju sjevero-iztočno od Šepaka Turskog, a južno od Branjeva, baš nad okukom, koju čini glavna cesta, koja vodi duž Drine. Stajali smo upravo pred Loznicom, koja se prostirala iztočno od Drine, uviek pod vatrom naših topova. Zapovjednik bitnice bio je jedan satnik

Slovenac, a njegov najstariji častnik bio sam ja. Bitnica je stajala kraj poljskog putića, koji je vodio u brda, prema Šepaku Turskom. Loznica se dobro vidjela. Nju je nadvisila liepa crkva, a izticale su se mnoge veće zgrade, koje su bile odredjene za javne svrhe.

Bila je liepa topla jesen. Cieli kraj odisao je posebnim mirisom jesenjeg cvieća, kojeg su pune livade i grmlje u Bosni. Drveće je bilo već sasvim u svom jesenjem, žutom ruhu, a polja još djelomično pokrivena neobranim kukuruzom. Šljive su već prošle. Šljive, koje su nas ljeti hranile kao svojedobno ugarskog kralja Belu u Hrvatskoj, prigodom biega pred Tatarima. Ali prirodi je davala svoj poseban čar i svoj biljeg Drina, brza, duboka rieka, koja se tu ispod nas vijugala, te čas natapala krajeve uz obale, a čas kao izsušena vukla se u svoje korito, puno brzica i dubina u sredini riečnog toka. A preko Drine, tamo u onim šumovitim, uviek neprozirnim i zelenim brdima, koja su se prostirala daleko na jug i jugoiztok, neprestano uz Drinu, kao neki čvrsti neprobojni zid, tamo je bila Srbija. Nekom magičnom moći privlačila su nas ta brda. Kao da se u njima krilo nešto osobito, nešto tajanstveno, nešto što draži, nešto, čega su se možda neki i bojali, ali je većina bila željna borbe, juriša i pobjede. Ništa se živog nije vidjelo preko Drine, čak i Loznica kao da je bila izumrla. Nismo uobće imali živih ciljeva, bar vrlo riedko. Zato smo gotovo neprestano mirovali. Jedino kad bi se srbsko topničtvo javilo, odgovarala bi i naša bitnica, a da nije znala gdje su srbski topovi. Ipak smo znali ili bar slutili, da se u tim brdskim masivima, na njima ili iza njih, razvila srbska vojska, da se ona nalazi u svojim položajima, negdje iza Loznice na sjever prema Lješnici, dok se na jugu drži hrbata planina Gučeva i Boranje, u težkom boju s našim četama.

S našeg inače zgodnog položaja imali smo bočnom vatrom napadati prostor izmedju Loznice i Lješnice i prostor južno od Loznice. Kod nas je bio mir. Bili smo u vlastitoj zemlji, slučajno u takvom postavu, gdje se još nije osjećao onaj pravi ratni ritam. Tako je češće u ratu. Pojedine skupine doživljavaju neprestano najteže borbe i gubitke, dok druge jedva dolaze do vatrenog sukoba, držeći samo postave, u kojima se borbe nisu razvile. Mi smo tu jedva i znali za rat. Bili smo blizu glavne ceste, kojom je iz Bjeline brzo stizavalo sve potrebno za prehranu, pa svakodnevno i vino. Dobivali smo i svakovrstne novine, pa i poštu od kuće.

Samo kadkad srbsko bi se topničtvo negdje oko Loznice poigravalo s nama, a mi s njim, dok ga ne bismo ušutkali. Padali su hitci oko nas, ali mi smo bili dobro u zemlji ugradjeni i utvrdjeni, pa tako od šrapnela osigurani. Naša je bitnica neprestano tukla Loznicu i položaje oko nje. Do jačeg bombardiranja našeg postava došlo je samo jednom, kad se jedna pomoćna kolona s namirnicama, sastavljena od samih sriemskih seljaka, koji su s konjima i kolima bili pozvani u rat kao vozari, zabunila i pokušala putem, koji je išao kraj naše bitnice, prieći brdo na Šepak-

Turski. Tu je ona prolazila sasvim otvoreno, pa je srbska bitnica odmah na nju otvorila vatru i brzo je razpršila uz znatne gubitke. Mi smo tu bitnicu brzo ušutkali, ali ipak nismo mogli zapriečiti stradanja prevozne kolone. Srbska bitnica bila je dobro sakrivena, dok je nismo odkrili po plamenu iz cievi.

U tom položaju, dok je zapovjednik bitnice bio s prvim častnikom na promatračnici, iznenadio nas je žuran brzoglasni nalog, koji je došao izravno od vrhovnog zapovjedničtva balkanske vojske, generala Potioreka: »Jedan vod poljsko-haubičke bitnice II/13. pod zapovjedničtvom nadporučnika... ima odmah preko Ciglane, Šepak-Turskog, Kozluka, Koviljače, uzpeti se na Crni Vrh, pred visinu kote 708., te tu kotu s najmanjim punjenjem iz najbliže udaljenosti učiniti zrelom za juriš.«

Iznenadna zapovied, kao grom iz vedra neba! Pa baš poimence naveden zapovjednik voda? Odakle ga znaju tamo kod vrhovnog zapovjedničtva? I satniku je bilo težko, jer ga je taj častnik kao najstariji u svemu zamjenjivao. No druge nije bilo. Častnik je zajašio konja i za jedan sat krenuo s jednim vodom od dvie haubice i s nekoliko podčastnika na Šepak-Turski, preko brda dalje na Kozluk. U Kozluku na Drini, južno od Koviljače, na bosanskoj obali, bilo je zapovjedničtvo XIII. zagrebačkog vojnog zbora. Častnik, zapovjednik voda, javio se zapovjedniku vojnog zbora generalu pješačtva barunu Rhemenu, koji ga je iz Zagreba poznavao. Zatim je s bojnikom glavnog stožera barunom Bolfrasom, sinom glavara vojničke pisarne cara Franje Josipa, ostao dulje u razgovoru. Barun Bolfras raztumačio mu je položaj. Pokazao mu je mjesto, kamo se mora uzpeti. »Eno tamo onaj vis, uviek u dimu i plamenu, tamo je kota 708., tamo je Gučevo, Klisur-Gučevo, ključ našeg položaja, taj ključ do sada nismo mogli oteti iz srbskih ruku, a niti su oni kadri izbaciti nas iz našeg postava. Tamo na Gučevu Srbi su uspjeli svaki top, koji zauzme postav, baciti iz borbe. Tamo je srbsko topničtvo vrlo jako, u izvanredno dobrim i izabranim postavima. Ono neprestano, danju i noću, uznemiruje naše pješačtvo, koje traži pravu topničku pomoć. Tamo je trigonometrička visina 708, koju su Srbi težko utvrdili, koja kao bastion i bolan trn zadire u naš postav i uviek ga ugrožava. Tek kada taj vis bude u našim rukama, naš će postav biti osiguran. Ne će to biti lako, jer tamo je rat, pravi rat, a ne kao tu u Bosni.« Mladi je častnik šutio i pošao izvesti zapovied. Haubički vod prešao je pontonski most na Drini. I opet smo bili u Srbiji. Sada već po treći put. Uviek drugi prizor, drugi krajobraz. Sad smo opet bili u šumi uz obronke Crnog Vrha, uz lievi okrajak Gučeva. Kao da je tu bio neki park s liepim drvoredom. Tu je bila blizina Koviljače, poznatog lječilišta...

Topnici su brzo stigli u Koviljaču. Oko nje liepe manje i veće vile, ali vidi se, da je rat. Častnik, zapovjednik voda, javi se zapovjedniku topničke brigade 36. divizije, koja je tu bila. Glavar topničkog stožera

bio je prijatelj našeg častnika nadporučnik L. Hrvat, ali rodjen i odgojen u Beču, tako da je jedva znao naš jezik. (On je i sada u Beču kao general.) Nadporučnik L. raztumačio je takodjer našem častniku zadaću i položaj na Gučevu i spomenuo je velike gubitke, koje pješačtvo trpi dnevno od srbskih bitnica, koje pucaju riedko, ali vrlo točno. Tu je naš častnik našao i starog pričuvnog poručnika ing. Hofera, 60-godišnjaka, koji je kao dobrovoljac došao bez poziva iz Male Azije, gdje je pod Messner-pašom gradio Bagdadsku željeznicu. On je sa svoja četiri stara poljska topa od 9 cm uzorak iz godiee 1875. držao postav u šumi izpod kote 708. Tu je stajao i obično šutio do glavnog napadaja, jer čim bi se oglasio, bio bi obasipan salvama topova, osobito dvaju srbskih brzometnih poljskih topova iz postava na Gučevu. Uviek su mu jedan do dva topa bila pogodcima stavljena izvan borbe te je morao čekati, dok se poprave. I taj stari »Haudegen«, koji za ništa nije mario, tužio se na težak položaj na Gučevu, crtao ga je u najcrnjim slikama, ali ipak uviek naglašavao, da treba uztrajati pa da će i Gučevo napokon pasti.

U Koviljači smo prenoćili, a sutradan smo počeli uzpon na Crni Vrh, na Gučevo. U tu svrhu bilo nam je dodieljeno 100 pješaka i 24 vola, jer se s konjima gore nije moglo. Uzpon je trajao dva dana. Išli smo korak po korak, sad slabim poljskim putevima pomoću volova i momčadi, a djelomično, gdje nije bilo puta, samo pomoću momčadi, koja je vukla topove debelim užetima. A kraj nas lievo i desno divlji, romantični krajobraz, izpresiecan uvalama i gudurama, tu i tamo po nekoliko praznih kućeraka, svuda naokolo veliki stari hrastovi, debele bukve, svake vrsti šumarci i mnogo omorika. Nalazili smo i prave pećinaste špilje. To i tamo prelazili smo gorske potočiće, koji su brzali dolje k Drini, kao da će joj javiti, što se tu gore kod njih čudno dogadja i sprema. A dolje izpod sebe vidjeli smo Drinu, kao da se sva tmurna, nemirna i biesna žuri na sjever k Savi. A na Drini stari hrvatski grad Zvornik, sav zbijen tik obale.

Častnik je pohitao napried, izvidjeti postav na mjestu i pronaći mjesto za svoja dva topa. Put ga je vodio preko Crnog vrha, kote 769, toga lievog, najvišeg ogranka Gučevo-planine. Tu je naišao na svog prijatelja iz pukovnije, poručnika Pf. Slovenca, svega obraslog bradom, kraj neke tužne pastirske kolibice. Pozdravili su se najsrdačnije te su se porazgovorili o svemu. I on je imao težku zadaću promatrača. Pričao je, da kod bitnice 36. pješačke divizije vlada težki pjegavi tifus i da su bitnice desetkovane tom zaraznom bolesti. A koju nedjelju poslije umro je i sam poručnik Pf. od tifusa i još jedan mladi satnik. Naš se častnik od njega oprostio i nikad se više nije s njim vidio. Krenuo je na kotu 708.

Već na putu upoznao je pravo stanje. Svaki pedalj prostora bio je u zoni pješačke bočne vatre. Samo s težkom mukom mogao je napried. Lievo i desno nailazio je na mrtvace. Nedaleko njega udarila je jedna težka bomba dalekometnog srbskog topa od 18 cm kalibra, koja je ubila

osmoricu iz neke pričuvne skupine, koja se u uvali odmarala. Tu nije bilo šale ni igre, tu se vodio pravi rat. Tu danju ni noću nije bilo mira. Tu su naši nastojali oteti neprijatelju njegove postave, da ga bace dolje s planine.

Naš častnik javio se zapovjedniku postava na Gučevu pukovniku P., koji je bio upravo razdragan, kad je vidio da se konačno ipak topničtvo pojačava. Pokazao je našem častniku osam gorskih topova, dvie bitnice, koje su stajale otvoreno, bez zaštite, iza pješačkih rovova. Srdio se i grdio, da su ti topovi nemoćni, bez ikakve svrhe i da ih neprijatelj pokrije granatama iz blizine, čim zapucaju. Od osam topova bilo je 7 pogodcima pogodjeno i stavljeno izvan borbe, a onaj jedan, koji je preostao, morao je šutjeti. Pukovnik je krivio zapovjednike, dva bečka satnika, ni krive ni dužne, koje su prisilili, da zauzmu takav nemoguć postav, koji je bio upravo idealan cilj srbskom topničtvu. Naš častnik ih je uzeo u zaštitu, ali bez uspjeha. Pukovnik je bio biesan, što mu nisu mogli pomoći. Naš častnik je pregledao cielu frontu, njeno zaledje i prošao sve rovove. Naša obranbena crta išla je tu gotovo u polukrugu, oko onog diela hrbata Gučeva, koji se spuštao na iztok od kote 708. Taj glavni dio zaposjela je 26. domobranska lička pukovnija, a jugoiztočno od nje bila je 25. zagrebačka domobranska pukovnija.

Brigadom je zapoviedao stara hrvatska korenika, pravi trupni vodja, general M. Njegova brigada držala je te prostore uzprkos težkih gubitaka, kao u željeznom zagrljaju, nastojeći postepeno pripremiti sve za glavni napadaj, koji je morao donieti uspjeh.

Lievo od domobranaca razvila se na obroncima Crnog vrha 36. pješačka divizija. Uz 26. pješačku pukovniju bila je u postavu osječka 78. pješačka pukovnija nasuprot samoj koti 708.

Na postavima oko Gučeva razvila se ciela hrvatska 42. domobranska divizija, s 4 pješačke pukovnije, dakle i njezine pukovnije 27. i 28., bilo u postavima, bilo kao pričuve. Desno od nas, na Jagodnji i Boranji planini kao i dalje prema jugu, prema Šancu, iztočno od Drine, stajao je u postavima XV. odnosno XVI. vojni zbor, pojedine divizije, sve do Višegrada i dalje uz Drinu prema crnogorskoj granici.

Ofenziva generala Potioreka bila je u pripremi. Na sjevernom krilu XIII. zbora stajala je naša hrvatska pješačka brigada pod zapovjedničtvom generala grofa Salisa-Seevisa, u njezinom sklopu i naša lička 79. pješačka pukovnija, a dalje u prikljućku na XIII. vojni zbor češki VIII. vojni zbor u uglu, koji tvore Drina i Sava na hrvatsko-srbskoj granici i iztočno od nje, već u Mačvi. Naša brigada generala Salis-Seevisa borila se težko, ali uspješno, za postave na nasipnoj cesti u Mačvi.

Oko Gučeva vodile su se i prije, još u kolovozu i rujnu, težke borbe. Tu su krvarili i naši domobrani i naše redovite pješačke pukovnije sa svojim topničtvom. Tu je bio u borbama i bosansko-hercegovački XVI.

zbor. U toku rujna i listopada 1914. vodile su se borbe i u odsjeku Romanije planine, koja je konačno očišćena od neprijatelja, koji je odbačen natrag u Srbiju.

Gučevo i Crni vrh bile su najiztaknutije ključne točke austro-ugarske frontne crte. Te su točke odlučno branile i srbske čete, čiji su zapovjednici bili sviestni važnosti tog postava. Jedna i druga frontna crta na Gučevu bile su blizu do na 100 metara. Tu su ležale hrpe lješina palih boraca s obiju strana.

Ne ulazimo u razne manje borbe i podhvate na Gučevu, koji su se redali jedan za drugim. Jedan od važnijih dogadjaja, za tadašnje prilike upravo čudesan dogadjaj, usliedio je 28. listopada 1914. Toga su dana Srbi dovršili svoj minski rov, koji su potjerali u naše postave, odnosno u prostor izmedju obih postava, te ga bacili u zrak. Nastala je strahovita razorna eksplozija i zaglušna buka. U zrak je frcala zemlja i komadići lješina, većim dielom palih vojnika, koji su tamo ležali nepokopani ili samo površno pokopani. Nastala je uzbuna. Čuje se zapovied: »Na sebe«. Sve domobranske pričuve onog odsjeka pripravile su se u jedan čas za borbu. Srbi pokušavaju zaposjesti velike rupe, koje su prouzročene eksplozijom. Naši im to ne daju. Srbi u prvi čas uspievaju, ali se razvije naš protunapadaj s dvie bojne, koje se probijaju u neprijateljske postave, osvajaju ih i nestaju iza neprijateljskih postava, koji su se vukli hrbtom oko Gučeva. Sa svih strana udara topnička vatra. U nju ulaze i obje haubice našeg častnika. One su bile točno naravnane i djeluju vrlo uspješno. Razaraju one dielove neprijateljskih postava, na koje nije bio uperen naš napadaj, te djeluju odmah u pozadinu, iako je pozadina bila sakrivena iza hrbta postava. Naše bojne nailaze na žestok neprijateljski odpor. Ulaze u borbu i srbske pričuve. Stanje postaje još teže. Sve se više množe naši gubitci. Naš je napadaj trajao jedan cieli sat, a završio je gubitkom od oko 150 mrtvih i ranjenih. Naši su se povukli natrag iza postava. Uvala iza glavne obranbene crte bila je puna lješina i težko ranjenih, na koje je protivnik bacao ručne granate, pa je većim dielom poubijano ono malo ranjenih, koji su još ostali na životu.

Glavar stožera XIII. vojnog zbora htio je da se napadaj ponovi. Ali to je odbio pobočnik, sada pokojni nadporučnik St. V., koji mu je oštro odgovorio, da je to neizvedivo. Konačno se smirilo Gučevo i zavladao opet mir nakon težke oluje. Obje strane pretrpjele su krvave gubitke pa nisu bile sposobne za daljnju navalnu djelatnost.

Život na Gučevu razvijao se i dalje istim tokom. Obostrano topničtvo se pojačalo. Izvanredni topnički stručnjak, podpukovnik topničkog stožera pl. Körner dao je dovesti nove, težke topove, 15 cm haubice i dva motorizirana mužara od 24 cm kalibra, koji su zauzeli postave negdje na podnožju Crnog vrha, kod Drine. Ja sam kao zapovjednik dviju haubica, koje su zauzele postav nasuprot koti 708 na Gučevu, upucavao i te težke

topove. Kota 708, prava ključna točka, bila je izbočena u naše postave kao neki trn. Dok je ta točka bila u srbskim rukama, nije se mogao razvijati naš odlučni podhvat preko Gučeva, uz obronke masiva Crnoga vrha i Jagodnje na iztok, u valovito područje sjeverno od Valjeva. A za tim se išlo. Žilavi general Potiorek imao je to uviek pred očima i nakon nesretne bitke kod Cera. I težki i srednji topovi neprestano su udarali na kotu 708. Često se dogodilo, da je po koja naša srednja, 15 cm kalibra, razorna granata udarila odmah iza naših postava, dva puta blizu kraj mene i domobranskih častnika, koji su bili oko promatračnice. Srećom oba puta ta težka granata od 65 kg nije eksplodirala. I veliki komadi brizantne granate 24 cm mužara često put su padali oko promatračnice naših častnika. Moja promatračnica bila je na domak kote 708 u vlastitom rovu, na rubu šume, udaljena od najbližih protivničkih rovova samo 80 m, a od kote 708 oko 100 metara. Tu su te naše dvie haubice 13. haubičke pukovnije pucale najmanjim »punjenjem« broj 1 od šest punjenja, na utvrdjeni vis kote 708. Njihova prava udaljenost od toga visa nije bila veća od 150 m, a putanja zrna bila je 2 km dugačka. Zrno je letjelo 1000 m u visinu, gotovo sasvim okomito poput zrna mužara. To je jedinstven slučaj, da je poljska haubica u svjetskom ratu pucala s tim »najmanjim punjenjem«. A ipak je točnost pogodka bila izvanredna. Razlike su bile pri padu samo nekoliko metara. Djelovanje toga zrna, koje je padalo gotovo okomito, bilo je vrlo jako, osobito kod brizantne granate.

Na tom odsjeku bila su u neprijateljskom postavu na samom Gučevu dva poljska topa. Oni su bili strah i trepet našeg pješačtva, koje je mnogo trpjelo pod izravnim hitcem i pogodkom tih topova, koji su djelovali iz najveće blizine. Nitko ih nije mogao naći, niti ušutkati. To je uspjelo napokon meni, jer sam u noći odkrio plamen iz cievi tih topova pa sam ih sliedeći dan s 12 brizantnih granata ušutkao. Kako se poslije ustanovilo, prigodom zauzeća Gučeva i prodora kroz neprijateljske postave, oba su srbska topa bila demontirana, onesposobljena za djelovanje. Istina, još je djelovalo srbsko topničtvo, ali iz daleka. To su bili srednji topovi, koji nisu razpolagali s mnogo strjeljiva. Naše pješačtvo bilo je sretno i veselo. Vidjelo je uspjeh svog topničtva. Nema većeg zadovoljstva za topnike, nego osjećaj, da ga pješačtvo cieni i da je zadovoljno njegovim uspjesima. Dobrog topnika pješaci, slikovito rečeno, nose na rukama. Tako je bilo i s našim topnicima haubičkog voda. 26. domobranska pješačka pukovnija, karlovačka, upravo je mazila te naše topnike. Tražila je od mene da ostanem uviek s njom, da je uviek pratim. To se odrazilo i poslije, prigodom odlikovanja za izvanredne čine u borbama oko Gučeva.

Austro-ugarski glavni stožer balkanske vojske generala Potioreka spremao je konačni udarac preko Gučeva i susjednih odsjeka u srdce Šumadije, na Valjevo. Brigada generala grofa Salis-Saevisa i susjedni VIII. vojni zbor sve su više potiskivali srbsku vojsku generala Stepanovića iz

ugla Drina-Sava prema iztoku i jugoiztoku. I kod nas se spremao konačni udarac. Ali smetalo je Gučevo. Satnik naše 78. osječke pukovnije, Prohaska, javio se dobrovoljno i predložio, da će on prepadom posebno izobražene satnije svoje bojne zauzeti Gučevo. To je prihvaćeno. Satnija hrvatskog nadporučnika Matijevića spremala se za taj podhvat. Dodieljeni su i obkopari s bacačima plamena te drugo prateće oružje. Dan 6. studenog 1914. bio je odredjen kao početak velike ofenzive generala Potioreka preko planinskih odsjeka Crnog Vrha — Gučeva — Jagodnje planine u brežuljkasto područje izpod tih planinskih masiva. Taj dan u 3 sata u jutro počela je topnička priprema, a sat kasnije proveden je juriš na kotu 708., koji je podpuno uspio. Zauzet je taj važan ključni postav, zarobljena je ciela njegove posada, koja je bila uzdrmana topničkom pripremom, navalom bacača plamena i drugog pješačkog oružja. Pao je i naš nadporučnik Matijević i još dva vojnika njegove satnije. Inače nisu naši toga dana pretrpjeli gotovo nikakvih gubitaka. Operacija se nastavila na cielom odsjeku iztočno od Drine i u Mačvi pa je dovela austro-ugarske čete preko Valjeva, preko rieke Kolubare i Ljiga, Straže i Zakinca u područje Rudnika.

Za navalu na kotu 708 dne 6. studenoga bilo je sve pripremljeno. Kapetan Prohaska od naše 78. pukovnije predložio je višem zapovjedničtvu, da će sam osobno organizirati prepad i zauzeti tu važnu visinu. U tu svrhu odredio je jednu svoju satniju pod zapovjedničtvom Hrvata, nadporučnika Matijevića. Dodieljeni su mu obkopari sa bacačima plamena i granata. Prepad je bio proveden iznenada. U 3 sata u jutro počeo je vod haubica i drugo topničtvo sviju kalibara bubnjarskom vatrom udarati na kotu 708, čiji su se branitelji povukli u svoje utvrde i zašutjeli. U 4 sata topničtvo je preložilo svoju vatru u zaleđe postava, a pješačka satnija nadporučnika Matijevića s obkoparima i s bacačima plamena izvela je juriš na kotu 708 i zauzela je u jednom zaletu s vrlo malim gubitcima. Pao je žalibože naš junak nadporučnik Matijević i još dva momka. Zarobljeno je preko 1400 srbskih vojnika s dvadesetak častnika. Time je pala ta ključna točka. Sve su naše pukovnije jurnule napried, iskoristile prodor snažnim zamahom i spustile se preko obronaka toga gorja postepeno prema brežuljkastim krajevima zapadno od Valjeva, koje je bilo glavni cilj. Pala je Jagodnja planina i Boranja pa Šanac. Obća ofenziva 5. i 6. vojske do-

bro se razvijala. I XVI. vojni zbor prešao je Drinu te se razvijao u pravcu Užica.

Glavna operativna zamisao generala Potioreka bila je jednostavna i vrlo dobra. Zbijenim zborovima 5. i 6. vojske, s jakim lievim krilom s dva zbora, ona se je razvijala zapadno od Obrenovca preko Šabca i uzvisina Crnog Vrha. Sa zbijenom snagom od skoro 8 divizija, s jakim desnim krilom XVI. vojnog zbora, koji je ugrožavao u pravcu Užica i Čačka važne srbske veze u zapadnoj Moravi te kao daljnji cilj imao Kruševac, imao se neprijatelj prisiliti na brzo povlačenje i napuštanje sjeverozapadnog diela Srbije. Jedan krak sa sjevera, sa Save, u pravcu juga, sredina uzko zbijena u pravcu Valjeva i dalje prema Kragujevcu, krajnje juž. krilo u leđa cielom operativnom srbskom razvoju, to je bila ideja koja je dovela do podpunog sloma srbske obrane i koja je gotovo dovela i do podpunog sloma srbske vojske. Nu srbska se vojska održala do zadnjeg časa, a Potiorek je nakon svojih velikih uspjeha počeo raztezati svoj operativni razvoj prema iztoku i napuštati zbijenost svoje glavne udarne snage na štetu konačnog uzpjeha. On je htio, pošto je pao Beograd, pošto je stigao pred Kosmaj, tu ključnu točku sjeverne Srbije, pošto je prešao Ljig, zauzeo Lazarevac i važne točke Stražaru i Zakinac te s XV. zborom prodro već na padine Rudnika, došao do Suvobora, a sa XVI. zborom zauzeo Užice i stajao pred Čačkom, izvršiti dvostruki obuhvat srbskog središnjeg postava, i desnim i lievim krilom, te provesti tako zaokruživanje ciele srbske vojske. To bi imalo dovesti do podpunog uzmaka srpske vojske i to do naglog uzmaka, odnosno do uništenja neprijatelja.

U toku veleofenzive iztaknule su se hrvatske čete svih triju naših divizija i jedne pučko-ustaške brigade na lievom krilu te brojne jedinice bosansko-hercegovačkih pukovnija i naših zajedničkih pukovnija, čije su bojne bile dodieljene XV. i XVI. zboru u sklopu gorskih brigada.

Taj veliki uspjeh imao je i političkih posljedica u pravcu Bugarske. Očekivalo se, da će Bugarska ući u rat, zato se i forsirala ta ofenziva. I do tog nije bilo daleko. Bugari su samo čekali na daljnje uspjehe i na pad Kragujevca.

Nakon prodora u Mačvi i na gorskim vratima iztočno od Drine nastavio se progon neprijatelja, koji se je iz početka branio s jakim zalaznicama na iztočnim obroncima planina, koje su zauzele austro-ugarske čete, i kasnije u brežuljkastim položajima pred Valjevom. Austro-ugarske vojske nadirale su sa svih strana prema Valjevu i to sredina 5. i lievo krilo 6. vojske. Lievo krilo 5. vojske počelo se širiti prema iztoku. Zauzet je i Beograd, u koji su ušle i hrvatske domobranske čete generala Bekića. Sada se operativni razvoj nastavio i s one strane rieke Tamnave. Fronta je bila sve šira na štetu udarne snage do sada zbijenih zborova.

U sklopu XIII. zbora došlo je do težkih borba kod Blizanskih visova. Zbor je prošao Valjevo i Mionicu. Došlo je do borba i na Kolubari. Po toj se rieci kasnije nazvala ta bitka, odnosno zadnje razdoblje kasnije srbske ofenzive. Na 15. studenoga zauzeta je crta Kolubara; 48. pješ. divizija XV. zbora ušla je 15. listopada nakon kratke borbe kasno popodne u Valjevo, prema kojemu je hrlila i kombinirana divizija XVI. zbora. Na 17. studenoga napustio je neprijatelj Višegrad, te je jedna divizija XVI. zbora prešla u Srbiju i to najužnijim krilom. Izgleda da su Srbi počeli uzmak u prostor Arangjelovac—Gornji Milanovac—Kragujevac. Na lievom krilu stigla je hrvatska 7. pješačka divizija na Kolubaru, koju je sliedeći dan prešla 9. pješ. divizija VIII. zbora te doprla do Ljiga, a uz nju tiesno zbijen XIII. vojni zbor. Dan prije prodro je satnik Matija Murković od 25. domobranske sa svojom bojnom i sa svoja dva gorska topa nadporučnika Maxa Moritcha daleko napried pred borbenu crtu i zauzeo Baćinovac, tu nada sve važnu visinu, daleko izpred vlastitih postava, koji su se usjekli u neprijateljski uzmakni razvoj. Zauzimanje te visine osobito je zabrinulo vojvodu Putnika, koji je smatrao, da je time onemogućeno uztrajanje u novim postavima na Rudniku, s obje strane Suvobora, kako je to bio njemu i prijestolonasljedniku Aleksandru predložio general Živojin Mišić, kasniji vojvoda. Satnik Murković odbacio je na Baćinovcu daleko nadmoćne neprijateljske snage i zarobio oko 1000 neprijatelja. On je zatražio od naše domobranske divizije

pomoć, ali je nije dobio. Kad su Srbi osjetili da im nasuprot stoji samo jedna bojna, oni su je napali s dvie pukovnije i prisilili na povlačenje.

Srbska je vojska inače uzmicala općenito u neredu, dielom demoralizirana nakon tako težkih i dugotrajnih borba te velikih gubitaka. Jedan dio vojnika ostao bi u svojim selima, kad bi kroz njih prolazio. Ni priestolonasljednik, ni vojvoda Putnik nisu vjerovali u mogućnost ustaljenja fronte oko Rudnika i Aranđelovaca, nego su mislili, da je potrebno uzmicati dalje. Ali u tom času pojavio se general Živojin Mišić, rodom iz Suvobora, koji je doživio taj slom svoje i susjednih vojska te i sam pješke uzmicao. Ali on je odlučio kod Suvobora pokušati da ustali novu frontu. Viesti, koje su dolazile iz protivničkog tabora, nisu bile povoljne za austro-ugarsku vojsku. One su pokazivale, da je i ta vojska težko načeta, jer je pretrpjela jake gubitke ne samo u borbama, već i od bolesti. Osim toga ona nije bila nadopunjavana. Mnoge pohodne bojne nalazile su se na putu. One bi snažno nadopunile stanje austro-ugarskih vojska, ali je general Potiorek htio izkoristiti taj jedinstveni uspjeh i donieti odluku bez obzira na stanje četa, koje mu vjerojatno nije bilo ni poznato iz vlastitog opažanja. Ali nisu izostale ni opomene, da se stane s pokretom, da se vojske smjeste i nadopune, dok se train uputi četama, koje su već skoro 6 nedjelja napredovale bez svoga traina. Pri tom je prehrana bila vrlo manjkava, jer je u Srbiji pri napredovanju bilo dovoljno mesa, osobito svinjetine, i rakije, ali nije bilo brašna ni soli. Obuća je kod vojske bila velikim dielom iztrošena, a kišovito i često sniežno vrieme tražilo je svoje žrtve, baš zbog slabe odjeće i obuće. Zapovjednik XV. vojnog zbora general pješačtva barun Appel uputio je na generala topničtva Potioreka pismo, u kojemu je tražio, da se stane s daljnjim napredovanjem, da se čete odmore i urede. On je upozorio na težko stanje četa i njihovu izcrpljenost. Ali zapovjednik XVI. vojnog zbora general topničtva Wurm nije predložio Potioreku takvu predstavku.

Mi, koji smo se borili u toj vojni, znamo, kakvo je bilo stanje četa, osobito pješačtva. Nije bilo ni dovoljno strjeljiva. Ono

je manjkalo i kod topničtva, osobito kod njegovog glavnog diela, kod poljskih topova, tako da su veći dielovi poljsko-topničkih pukovnija ostali bez strjeljiva, u pričuvi, te u najodlučnijem času, kad se je stiglo na Zakinac nisu mogli uložiti poljsko-topničke bitnice. Uzprkos svemu tome ta se operacija nastavila i nakon forsiranja Ljiga, koji su Srbi pokušali snažno braniti. Oko Ljiga su se razvile vrlo žilave borbe naših domobranaca. Lievo od njih borila se 36. pješ. div., izpred Lazarevca. U borbi je zauzet vrhunac Čorke, koji je branila vojska generala Stepanovića, te su time stvoreni preduvjeti za daljnje prodiranje. Zauzet je i Gaj, a na desnom krilu, u napadaju na Suvobor, nekoliko šančeva.

Na 28. studenoga izgledalo je brojčano stanje vojska na sjeveru i na jugu prema prehranbenim podatcima ovako:

na sjeveru 1. 2. 3. i 4. vojska 921.000 ljudi, 228.000 konja;

oružana sila na Balkanu, 5. i 6. vojska, 399.000 ljudi, 127.000 konja;

dakle ukupno 1,320.000 ljudi i 329.000 konja.

Brojčano stanje boraca jedva da je iznosilo više od polovice tog broja. Iz tog broja proizlazi nerazmjer brojčanog stanja na sjeveru i jugu. To je bila posljedica nastojanja austro-ugarskog ministarstva vanjskih poslova, da se balkanska vojska održi čim jačom, da se vojna protiv Srbije dovrši te i politički izkoristi u pravcu ulazka Bugarske u rat. Balkanska vojska dobivala je toliko nadopune, koliko je odgovaralo njezinom brojčanom stanju.

Na 1. prosinca brojila je cjelokupna austro-ugarska vojska na sjevernom ratištu sa sve četiri vojske 303.000 pušaka. Vojska na Balkanu oko 250.000 pušaka. Ona je brojila ukupno 12 divizija.

Kobno razvlačenje fronte

Na 2. prosinca razvilo se napredovanje preko Beograda. Toga dana počelo je ono — kako se poslie ustanovilo — kobno razvlačenje i prebacivanje 5. vojske u sjeveroiztočnom pravcu

ŠABAC
5 0 5 10 km.
5. VOJSKA
Šu. I
Dobrava
Slatina
Ti. I
Komb. zb.
71.
Mo. I
Todorov Rt
Trojan
Ti. II
Tekeriš
42.
Kik
36.
Draginje
VIII.
21.
Gomile
Krnič
Debro
Suvo Selo
Sava
Skela
104.
OBRENOVAC
Ušće
Dren
29.
Lisopolje
Kolubara
Umka
7.
Banjani
71.
7.
21.
Debelo B.
9.
Stolice
Dr. II
Straža
XIII.
Tamnava
Ub
Brgule
Koceljeva
Presadi
9.
Ub
Šu. I
Tordojevac
40.
ZAVLAKA
Komb.
40.
42.
36.
48.
XV.
Dr. I
Ogladenovac
Ti. I
Karaula
LAJKOVAC
Lazarevac
Osečina
Osladić
Jautina
Dr. II
Ti. I II
Blizonjski Vrh
Mo. I
2. VOJSKA (Stepanović)
Komb.
KAMENICA
Dr. I
Kik
Mo. II
Bojčica
Radija
Rabas
3. VOJSKA (Jurišić)
Stapar
Mo. II
Jolina Br.
Divci
Stražara
Lija
6. VOJSKA
Pecka
Do. I
Do. I
Obnica
Kolubara
Krst
50.
Jablanica
VALJEVO
Mionica
Do. II
Bare
Kik
Sovač
Do. II
Bogatić
Suva Do
Tubravić
1. VOJSKA (Bojović)
Moravci
18.
Medvednik
Brežđe
Bačevci
Ramne
Jablanik
Ruda
XVI.
Borovnjak
Vel. Povljen
M.
Debelo B.
Zapolje
Maljen
Drina
Crveno St.
Jasenovac
9. Puč-ustaška br.
Rogačica
Varda
Kosjerići
UŽIČKA SKUPINA
BAJINA BAŠTA
Vel. Prisedo
Dub
Drina
1914. BITKA ZA VALJEVO
Položaj srb. vojske 10. XI.
-II- -II- -II- 12. XI.
Užička skupina 15. XI.
Napredovanje A-U. vojske

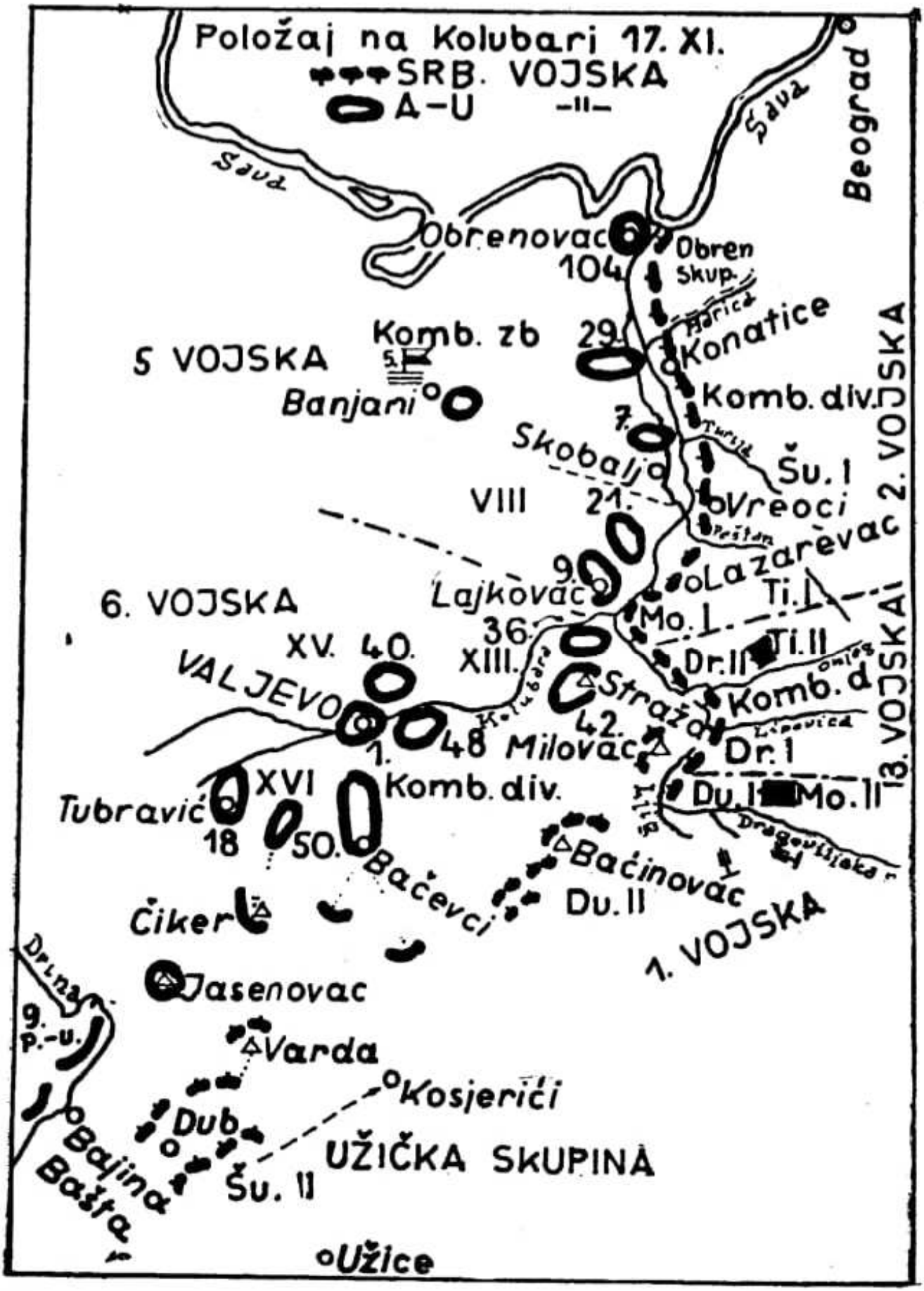

Bitka na Kolubari u punom je toku. Linija Kolubare je probijena od austro-ugarskih četa. Srbi još drže liniju Ljig. XVI. austro-ugarski vojni zbor prodire na masiv Rudnika.

s 29. pješ. divizijom na Vranić-Cigani. I XIII. zbor premjestio se nešto više na lievo. Ciela fronta sve se više širila, i to baš u času, kada bi bilo moguće zbijenim blokom dviju vojska zadati Srbiji smrtonosni udarac u pravcu Kragujevac—Kraljevo. Potiorek je na taj način htio doći i do normalne željezničke pruge Beograd—Jug.

Na 2. prosinca ušla je hrvatska 104. pučko-ustaška brigada s tri bojne i nova skupina Petrovaradin s 9 bojna u Beograd. Te su čete bile određene da kao posebna skupina, kao 60. pješ. divizija, postanu posada mostobrana Beograd, koji se imao izgraditi. 104. hrvatska pučko-ustaška brigada zauzela je 4. prosinca Grocku, a 5. prosinca Smederevo. XIII. zbor napadao je između potoka Peštana i Mramora, kota 398, te 36. divizija visine sjeverno, a 42. divizija visine južno od tog potoka, dok je 9. pješ. divizija VIII. zbora išla u ravnom pravcu.

Ali dan 4. prosinca bio je sudbonosan za balkansku vojnu. Toga dana nastala je prekretnica na srbskom bojištu. Započeo je napadaj Srba na 6. vojsku, dok se 5. vojska i dalje razvijala sve više prema sjeveroiztoku, u pravcu južno od Beograda. 5. vojska napadala je Kosmaj, kotu 624. Napadnut je po Srbima XV. vojni zbor, ali su napadaji odbijeni. XVI. je vojni zbor nakon težkih borba i gubitaka odbačen nešto natrag, ali se održao sa svoje tri divizije, sa prvom kombiniranom i 50. pješ. divizijom u crti Golubac—Prostruga—Banjani—Gaj, dok je 18. pješ. divizija bočno zaštićivala susjedne divizije.

Dvanaest načetih i izcrpljenih divizija 5. i 6. vojske bilo je ubačeno u borbu na fronti od 100 km, u težkom gorskom terenu, u kojem se nije moglo razvijati međusobno podupiranje. Pokazalo se, da Srbi nisu još podpuno potučeni i da su spremni na protunapadaje. Pod utjecajem generala Živojina Mišića, kod kojeg je nikla ideja protuofenzive, srbska se vojska ponovno ustalila u položajima, koji su se povlačili ovako: Limski odjel i skupina Užice između Požege i Čačka do Čemernice, 1. vojska od Čemernice do izvora Dragoviljske, 3. vojska od Dragoviljske do visine Mramor, 2. vojska od Mramora do Venčaca, a dalje na iztok pred Kosmajem, pred Mladenovcem do Dunava skupina obrane Beograda.

Srbska je vojska nadopunjena onom skupinom, koja je iz Beograda prebačena u odsjek iza Rudnika, te brojnim novacima i đacima. Ona se spremila na protuudarac, u uspjeh kojeg su iz početka dvojili svi zapovjednici osim Živojina Mišića.

I 5. vojska naišla je 6. prosinca na jaki odpor. Kombinirani zbor s odjelom 60. pješ. divizije dostigao je Bolečku Mehanu, 104. pučko-ustaška brigada i 7. pješačka divizija (hrvatske čete) vrhunce južno od Velikog Sopota. Njima se priključio VIII. vojni zbor.

6. vojska sa sva tri vojna zbora, s našim XIII., te s XV. i XVI., stajala je u težkoj borbi. Naš se XIII. zbor borio sjeverno od Lukavice, gdje je u težkim borbama potisnut, ali se držao u postavima iztočno i jugoiztočno od Lazarevca. XV. zbor držao je s 40. pješ. divizijom crtu Brod—Poljanice, 48. i 1. pješ. divizija već su bile u pregrupiranju, XVI. vojni zbor bio je u crti Mednik — kota 450 — Baćinovac—Maljen—Crni Vrh, dok je skupina našeg generala Šnjarića dostigla sasvim na jugu vrhunce sjeverno od Lima.

General Potiorek zatražio je od vrhovnog zapovjedničtva vojske jednu diviziju te je ustvrdio, da bi on s njom bio kadar brzo odlučiti vojnu protiv Srbije i prebaciti jake snage svoje vojske na sjever. To mu nije odobreno. I posljednja divizija bila je potrebna na sjevernom ratištu, gdje se razvijala uspješna ofenziva austro-ugarskih i njemačkih vojska. Osim toga general Conrad bio je mišljenja, da ta divizija ne bi mogla više ništa promieniti i da bi nastalo slično stanje kao kod Šabca u početku rata, kad su dielovi 2. vojske uzalud postepeno ubacivani u borbu, pa su samo pretrpjeli težke gubitke, a da nisu mogli na bolje promieniti stanje u t. zv. cerskoj bitci.

Na licu mjesta, kod naših hrvatskih četa, razvijale su se u tom sudbonosnom času i to kod 36. pješ. divizije iztočno od Lazarevca i na lievom krilu 42. domobranske divizije kod Visa i Gaja borbe vrlo povoljno. Hrvatske su čete u vrlo težkim borbama osvojile važne neprijateljske postave. Domobranci su u krvavim sukobima prešli Ljig te zauzeli Stražaru i u jurišu Zakinac. Hrvatske su čete napredovale desnim krilom prema Grobu i Mramoru, a kraj njih se razvila 40. mađarska honved-

ska divizija pod generalom Tabajdijem. Pred Smrdljikovcem naišli su domobranci na žilav odpor. Vidjeli su pred sobom, kako se neprijatelj pojačava, kako uztraje s novim četama, a naše čete bile su izcrpljene i s vrlo malo strjeljiva, bez dostatne prehrane i tople obuće na kišovitom i blatnom tlu. Toga dana, 6. prosinca, počeli su Mađari s lievim krilom XV. zbora uzmicati. Našao sam se sa svojom bitnicom u prvim položajima baš kraj mjesta prodora. Nastala je praznina. Jedna bojna bojnika Arbtera zaokružena je od Srba i zarobljena. Srbski prodor razvijao se brzo prema Dudovici. U noći 6. prosinca povukao sam bitnicu i uputio je gorskim putem prema iztoku te je u zadnji čas spasio. Javio sam generalu Salis-Seewisu, koji je stajao s generalom Mihajlovićem u predvečerje tog dana na visini Zakinac, da je kraj nas probijena fronta, da sam na poljskom vodu brzoglasa 6. vojske uzprkos zabrane ukopčao svoj brzoglas i čuo na mađarskom nalog generala Tabajdija, koji određuje uzmak na Mionicu—Valjevo i dalje. General Salis-Seewis, taj izvanredno mirni general, bio je izvan sebe i nije vjerovao, čak me oštro opomenuo, da je on Zakinac osvojio uz najteže i krvave borbe pa da ne misli uzmicati. Međutim se lom kraj nas sve više širio. Mađarske suvremene gorske haubičke bitnice generala Karasa, koje su stajale iza postava, koji sam izabrao za svoju bitnicu, ostale su većim dielom u blatu i bile su zaplienjene. Zarobljena je i jedna jedinica poljskih topova naše domobranske pješačke divizije. Ta je jedinica naime ležala u Dudovici, jer nije imala strjeljiva. Zarobljeni su gotovo svi častnici, momčad i topovi. Prodor se sve dalje širio. Došlo je na red i desno krilo naše divizije. Uzalud su se domobranci pokušavali održati pa su ubacivali svoje preostale bitnice u nove postave. Desno krilo bilo je već obuhvaćeno, divizija se morala povući. Nastale su težke uzmakne borbe zalaznica. Prieko kod neprijatelja stajao je kralj Petar na visini Razbojište. Srbske su bitnice udarale izravno na uzmaknu cestu, kojom sam prolazio u pravcu Lazarevca, gdje je hrabro uztrajala naša 36. divizija i držala tu važnu točku. Kod Lajkovca sam ponovno pokrivao uzmak naše divizije i ostao s još jednom bitnicom 37. topničke pukovnije u postavu, dok nisam izpucao

sve strjeljivo. Srbske su obhodnje prišle mojoj bitnici već na stotinu koraka. Moj su postav prešle i posljednje zalaznice 26. domobranske pukovnije. Nikada ne ću zaboraviti toga časa, kad su me nadporučnik Stjepan Vuković, ranjen u uho, i nadliečnik dr. Horvat pozivali da se i ja povučem. Ali morao sam ostati. Pučanstvo Lajkovca skupilo se oko mene plačući od straha, jer su srbske bitnice našim topovima 21. Landwehr-divizije, zaplienjenim kod Cera, udarale na mjesto, ali ipak nisu prouzročile nikakve štete, budući da su previsoko tempirale šrapnele. Napokon se povukla i bitnica nadporučnika Mihelića, od 37. topničke pukovnije. Ja sam najprije poslao svoja kola za strjeljivo, pa sam zatim u galopu, pošto sam potrošio i zadnji naboj, uzmaknuo glavnom cestom prema Tamnavi na Piroman, zatim na Ub i dalje preko Umke u pravcu Beograda.

Na točci, gdje su se križale dvie ceste, ona kojom sam ja dolazio, i druga sa zapada te se spajale u jednu glavnu cestu u pravcu Uba i dalje prema Beogradu, odvijao se uzmak jedne ciele vojske, dvaju zborova, XIII. i XV. Jedna pokraj druge prolazile su 48. pješ. divizija podmaršala Eislera, s kojom smo se ponovno susreli nakon Ljubovije, pa naša domobranska divizija i dielovi 36. pješ. divizije, gotovo svi vojni zavodi, prehranbene i zdravstvene ustanove. Čudan, težak metež, top kraj topa, mnoga kola, zdravstveni zavodi sve u umornom i izmučenom stanju, dok su s obje strane ceste u prihvatnim postavima jake zalaznice zaštićivale uzmak. XIII. je vojni zbor u glavnom uzmicao u podpunom redu, u pravcu Beograda, nikada ne tučen i prisiljen na uzmak samo zbog prodora kod susjednih zborova te stalno u pogibli da bude s lieva obuhvaćen. A u isti je mah peta vojska, VIII. i kombinirani zbor, još napadala oko Kosmaja, s obje strane te ključne točke. Od toga se i general Potiorek i general Conrad nadao olakšanju. Ali je propala nada, da će se moći održati Kolubara, odnosno uzvisine s obje strane Valjeva.

Prva je Potiorekova osnova bila, da se nakon loma na crti Kolubare održi Beograd s velikim mostobranom, a po mogućnosti i Šabac. Ali Srbi su nadirali prema XV. i XVI. zboru jakim snagama i s poletom pa je bilo očito, da će se 6. vojska

s obim zborovima morati prebaciti u Sriem, a skupina kod Užica u Bosnu.

Tako je i bilo. Mi smo uzmicali na Beograd. Imali smo zauzeti položaj na Banovom brdu, iztočno od Beograda, gdje sam ušao u postave sa svojom bitnicom, a kraj mene jedna bitnica sadašnjeg pukovnika Wannera od 36. pješ. divizije. Ali stanje je i kod 5. vojske postajalo sve teže. Kraj nas su se vidjeli odredi čeških vojnika, koji su vikali i pucali u zrak tė bacali oružje. Uzalud smo pokušali zaustaviti stotine i stotine vojnih bjegunaca. Suprotstavili su nam se i nisu marili za nas i za naše prietnje, a nije bilo poljske žandarmerije, da ih dovede u red. Dok je general pješačtva Liborius von Frank, zapovjednik 5. vojske, mislio, da će održati Beograd, jer nije znao pravo stanje svoje vojske, mi smo borci na licu mjesta vidjeli da je sve gotovo.

Željeznički most Beograd—Zemun bačen je u zrak, i mi smo se baš zadnji čas pred rušenjem mosta prebacili na sriemsku obalu. Jedva nas je glavnostožerni častnik XIII. vojnog zbora, sadašnji rumunjski general Heinrich, pustio prieko.

Opet smo bili u svojoj domovini, u Bežaniji, predgrađu Zemuna, bogatom njemačkom naselju.

Noćili smo opet u krevetima. Dobro smo jeli i gotovo brzo zaboravili ono, što je bilo iza nas. Iza nas je bio Beograd, u koji se spremala srbska vojska. U iztočnim dielovima grada još su se vodile borbe zalaznica. Čule su se detonacije težkih eksplozija i razaranja. Ali mi nismo bili zabrinuti, iako nas je od neprijatelja dielilo samo nekoliko stotina metara.

Za dan, dva bio je cieli Beograd izpražnjen. Ciela se 5. vojska prebacila u Sriem, a samo manji dielovi lievog krila u Pančevo. Mi smo nastupili svoj marš prema iztoku, u ona bogata sriemska sela, sve do Rume, gdje smo ostali do kraja siečnja. Dani su bili sunčani i topli, premda je već bio 17. prosinca. Iza sebe smo vidjeli, kako u zrak strši vrh Avale, koji kao da nam je prietio. Ali mi smo bili sigurni, da je to sve samo epizoda. Dobro smo poznavali stanje srbske vojske, koja je bila također izcrpljena, izkrvavljena i nesposobna za kakvu veću djelatnost. Njezino se vodstvo sjetilo neuspjelih podhvata

u rujnu, kad su dielovi srbske vojske, još svježi i netaknuti, bili prodrli u Sriem, ali su brzo bačeni natrag u Srbiju.

Srbi su bili sretni i presretni, što im je uspjelo to čudo »kolubarske bitke«, odnosno, kako je neki stručnjaci nazivlju, »Suvoborske bitke«, jer je počela oko Suvobora, gdje je nikla zamisao generala Živojina Mišića i gdje je bilo središte srbskog operativnog razvoja prije početka protunavale.

Cieli se XIII. zbor smjestio u selima oko Rume, dok su na Savi stajale jake predhodnice na pojedinim točkama. Dalje prema iztoku, oko Vinkovaca i sve do Save, skupili su se dielovi 6. vojske, dok su drugi dielovi ostali u Bosni i tamo čuvali granicu.

Kolubarska bitka i neuspjeh generala Potioreka odjeknuli su težko u Bugarskoj, a pogotovo u Monarhiji te ponajviše u političkim krugovima u Mađarskoj. Tako je propala i mogućnost, da se preko Bugarske dunavskim putem ostvari veza s Turskom, koja je već djelovala na Kavkazu i prema Suezu. Turska je neprestano tražila, da se ostvari veza i kopnom i Dunavom sa središnjim vlastima. To je pitanje uviek poticalo i njemačko vrhovno zapovjedničtvo te nastojalo da ga rieši zajedno s austro-ugarskim vojnim zapovjedničtvom. U toku posljednje Potiorekove ofenzive došao je poznati njemački glavnostožerni podpukovnik Hentsch u posjete austro-ugarskom glavnom stožeru i razpravljao o rješenju tog pitanja. Kako Njemačka nije mogla ili nije htjela dati posebnu diviziju za ostvarenje veze kopnenim putem preko Bugarske, to se bilo odlučilo, da će se pokušati upotriebiti dunavski put makar i silom, makar i pod bugarskom zastavom. Ali neuspjeh Potiorekove ofenzive konačno je osujetio i tu osnovu. Ona je ostvarena tek u kasnu jesen 1915. To je bila jedna od najtežih posljedica Potiorekova neuspjeha s općeg operativnog stanovišta.

Razlozi Potiorekova neuspjeha

Sredinom prosinca 1914., nakon povlačenja iz Srbije, bilo je brojčano stanje balkanske vojske, 5. i 6. vojske, ukupno 199 bojna s brojčanim stanjem od 80.925 ljudi. Do 5. siečnja 1915. pridošlo je tim vojskama 44.700 vojnika, pohodnih sastava, a do 5. veljače 41.000, tako da je toga dana ukupno brojčano stanje balkanske vojske bilo 166.225 ljudi. Vide se veliki gubitci tih vojska prema stanju od 28. studenoga, koje smo prije naveli. Ali u brojčano stanje Balkanske vojske od 28. studenoga unešene su i sve čete Bosne i Hercegovine te južne Dalmacije i Sriema, koje nisu bile izravno u borbi. Naprotiv su Srbi u isto vrieme razpolagali sa 130 do 140.000 pušaka, prema popriečnoj procjeni. Vide se veliki gubitci i kod Srba. Gubitci su tako visoki i zbog raznih zaraza, koje su vladale u našoj vojsci, zatim zbog iznemoglosti vojnika i zbog velikog broja zarobljenika, osobito kod XV. i XVI. zbora.

Zbog takvog stanja smatralo se mogućim, da će Srbi bilo iz vlastite pobude, bilo po želji Entente pokušati prije ili kasnije prodor u Monarhiju. Bile su u pitanju dvie operativne mogućnosti ili udarac u Bosnu na Sarajevo, s eventualnom diverzijom u Sriem, ili velika i glavna operacija preko Sriema i južne Mađarske na sjever sa svrhom, da se Srbi spoje s ruskim vojskama. Tu su opet bile moguće dvie alternative: ili prodor u pravcu iztočno od Dunava, da se spoje s ruskim lievim krilom, koje je sve jače i žešće nastojalo preko Marmaros Szigeta prodrijeti u dolinu Tise, ili prodor zapadno od Dunava, ili preko Velike Kaniže u pravcu Beča. Svakako se računalo s tim mogućnostima. General je Conrad već u početku rata bio odredio, da se utvrdi obranbena crta Dunava između Budimpešte i Beča. Sad mu je ta njegova dalekovidnost dobro došla. Odmah je određeno, da se pojačanim naporima pospješi dovršenje obranbene crte dunavske linije Budimpešta—Beč, osobito radovi na utvrđenju Budimpešte i Beča. Imala se odmah izgraditi i obranbena crta Budimpešta-Blatno Jezero, prema austro-mađarskoj granici. General je Conrad mislio u slučaju prodora

srbske vojske u prostor iztočno od Dunava napasti je s jednom jakom skupinom u bok s iztoka, a u slučaju da bi prodor usliedio zapadno od Dunava, ili preko Velike Kaniže, napasti Srbe s jakom skupinom, koja bi se prebacila preko Graza i Ptuja u južni bok. General Conrad bio je sviestan, da srbske vojske, prebačene u Monarhiju, ne bi razpolagale s osobitom udarnom snagom. K tomu bi za sobom imale vrlo dugačke etapne linije u operaciji, tako da bi udarac u bokove brzo doveo do sloma neprijateljskih vojska. Ipak je stanje bilo ozbiljno. Sreća je bila u tome, da su i srbske vojske bile vrlo težko načete — a to je ipak bila zasluga generala Potioreka — a i u tome, da su se na sjevernom bojištu operacije razvijale povoljno, iako je i tu doskora nastupila prekretnica, koja se očitovala u prvim zimskim mjesecima godine 1915.

General Potiorek je umirovljen. Na njegovo mjesto došao je nadvojvoda Eugen kao zapovjednik balkanskih snaga, koje su pregrupirane u jednu jedinu, u 5. vojsku. To je bila posljedica iztrage, koju je odredio car i kralj Franjo Josip I. Proveo ju je podmaršal Marterer. General Conrad nije sam mislio maknuti Potioreka, jer je do njega mnogo držao i smatrao ga jednom od velikih vojničkih ličnosti Monarhije.

Vrlo je zanimljivo, kako je general Conrad prosuđivao uzroke Potiorekova poraza:

»Najvišem vojskovođi ne smije manjkati mašta. On je treba, ona ga mora podupirati u njegovom djelovanju, pomoću mašte on ima proniknuti u cielo stanje kod neprijatelja i na svojoj strani, tako da pomoću nje sazna pravu istinu. On mora biti kadar izpravno procieniti stanje i povući granice svoje djelatnosti, da se sačuva od razočaranja. To svakako nije lako. Pomoću svoje mašte mora vrhovni zapovjednik dočarati sliku cjelokupnog položaja. On mora pred svojim očima imati zemljopisnu sliku operacionog prostora, koju mora i poznavati iz studija i s putovanja. On mora sebi predočiti široke površine s poljima i mjestima, puteve, koji ih vežu, šume i močvare, zatim rieke, koje režu taj prostor, bregove, koji se na njemu uzdižu do najviših visina vrhunaca u sniegu i ledu pa i ljude,

koji ga oživljuju, te nastojanja i stremljenja tog naroda kao njegov ratni cilj, za kojim ide dobrovoljno ili prisilno.

On mora sebi u duhu predstaviti gomile, mnoge dugačke kolone, koje se kreću po tom prostoru, a u njima i svakog pojedinog čovjeka, koji se muči da prodre napried uz težki teret oružja i svoje prtljage. Mora znati, da on željno očekuje konac marša. On se mora u duhu veseliti s onima, koji su zdravi tjelesno i duševno te nošeni pravim vojničkim duhom u svojoj punoj muževnoj snazi, veseli i sretni zbog borbe, koja im predstoji, ponosni u naporima, nuždi i pogibli, uviek pripravni na najteže, i mora znati, da su to oni, koji će povući slabe i kolebljive te ih oživjeti. On mora razumjeti i duševne momente, koji dobivaju vlast nad čovjekom, kad ulazi u sviet, u kojem smrt gospodari, kad oko pojedinaca sve više udaraju prva težka zrna, kad oko njih zatitra vatra pušaka, počnu zujati tisuće puščanih zrna.

Tu sliku mora vojskovođa sebi predočiti, i ne samo sliku na karti. Čete nisu samo znakovi na karti, to su skupine ljudi od krvi i mesa, ali toliko međusobno raznolikih po duševnom razpoloženju. Vojskovođa mora poznavati njihovo fizičko, duševno i moralno stanje, ali i sve materialno, što dolazi u pitanje, njihovo oružje, odielo, obuću i prehranu.

Iako sve to ima pred očima te vidi i razpoznaje sve te poteškoće i pogibli, vojskovođa ipak ne smije pasti pod utjecaj toga niti ga to smije zapriečiti, da traži suradnju i napore onda, kad to ratna potreba bezuvjetno traži.

U tom leži veliki duševni napor, kojemu se ni jedan vojskovođa ne može oteti. Vojskovođa ne smije biti slabić, podložan svačijem utjecaju.

U koliko mu nedostaju ta svojstva tvrdog i žilavog značaja po prirodi, mora im on naći nadoknadu svojim životnim odgojem u težkoj službi višeg častnika. On mora biti tvrd i prema sebi, u koliko to mora biti prema drugima. To mu pribavlja moralnu ozbiljnost, moralnu snagu, koja mu ne smije manjkati. Vojskovođa mora biti mnogo više nego rutiniran častnik po zanatu.

Makar kako neugodno djelovale na njega žrtve na ljudima i ljudskoj sreći, koje traži rat u svojoj okrutnosti, on ne smije svoju snagu akcije pokolebati. On mora u svojoj unutrašnjosti biti čist sam sa sobom i sa Svemogućim Bogom, u kojeg vjeruje.

Vojskovođa ne smije biti sebičan, nego mu cilj mora biti samo u uspjehu stvari. On mora pravedno prosuđivati svoje glavne podzapovjednike, da ih izpravno upotriebi, a osobito u ratu, u kojem se najbolja i najlošija svojstva brzo iztiču, u kojem se pojedinac prikazuje sasma drugačiji, nego što je bio u miru.

Čim su vojske veće, čim su prostraniji prostori i bojišta, tim više mašte mora imati vojskovođa. Cezar je mogao govoriti izravno svojim legijama. Friedrich i Napoleon mogli su još jahati pred frontama svojih četa i govoriti vojnicima s konja. Najviši zapovjednik današnjeg doba sjedi za stolom s kartama, s brzoglasom i kod brzojava. Inače on gubi pregled cjelokupnog velikog stanja, njegov se pogled muti, a vodstvo vojska izpada iz njegovih ruku.

Pomoću mašte mora vojskovođa sebi dočarati analognu sliku i kod neprijatelja, da može prosuditi omjer obostranih snaga i prema tome utvrditi svoje operativne ciljeve, da ih ne postavi ni previsoko ni prenizko, da može postići najviše što je moguće, a da ne pođe za onim što je nemoguće. U održanju prave sredine između tih granica leži neizmjerno težka umjetnost najvišeg vojnika.

Vrlo je lako kritizirati vojskovođu kasnije, kad su sve karte odkrivene.

Energija volje najvišega vojnika jest njegovo najvažnije svojstvo. Ona mora prožeti cielu vojsku do najnižeg vojnika. Ali fizički i psihički momenti vladaju gomilama. Oni se često pokazuju jačim nego i najjača volja vojskovođe. U tom slučaju može se instrumenat borbe razbiti. I Friedrich Veliki doživio je svoj Kunnersdorf! (Poraz Friedricha Velikoga 12. kolovoza 1759.)

Tako moramo u ovom slučaju zapovjedniku balkanskih snaga, generalu topničtva Potìoreku uračunati u dobro, da je

tražio skrajnji napor i ulog od svoje vojske, uvjeren, da će tim skrajnjim naporom svih snaga moći potučenog neprijatelja, koji je bio u punom uzmaku, podpuno uništiti.«

To pokazuje plemenitost vojskovođe generala Conrada, koji nije smatrao, da je bilo izpravno, da general Potiorek, kojeg je smatrao iztaknutim u svakom pogledu, na takav način bude odstranjen.

Ono što se dogodilo, nije se moglo više popraviti.

I tu se je vidjelo, kako je izpravno stanovište, da se neprijatelj ne smije nikada podcjenjivati, a vlastite snage precjenjivati, jer izgleda, da je tu zbilja bila samo mala pogrješka, koja je dovela do sloma. Do sloma je dovelo: preveliko i prebrzo napredovanje, razširivanje i razvlačenje fronte u najodlučnijem času, neizpravno procjenjivanje stanja kod neprijatelja, nedovoljno znanje o tom stanju, pomanjkanje pričuve na najvažnijem mjestu bojišta, kod XV. i XVI. zbora kod Suvobora, a te pričuve mogle su se pravodobno ubaciti s lievog krila, koje se neprestano pojačavalo. Osim toga nije se vodila briga ni za utvrđenje prednjih linija. Mi, koji smo se borili u toj tragičnoj borbi, znamo, kako je sve to bilo, kako smo smatrali sigurnim, da ćemo brzo završiti s neprijateljem, a kako smo imali malo pričuva i strjeljiva. U najodlučnijem času nije bilo na mjestu ničeg, da se začepi nastala rupa.

Ali taj je neuspjeh imao i dobrih posljedica. Srbska je vojska bila sasvim izcrpljena. Balkanska se vojska preustrojila. General Conrad mogao je prebaciti jake dielove balkanske vojske na sjever. Tako je i naš XIII. zbor s drugim dielovima balkanske vojske, kad se u Sriemu podpuno nadopunio i odmorio, određen na sjeverno bojište te je tamo prebačen željeznicom preko Mađarske krajem siečnja i početkom veljače 1915. Bojište na jugu ostalo je mirno sve do jeseni 1915., kad je počela i sretno dovršena velika Mackensenova ofenziva.

NJEMAČKA ULAZI U BORBU

Strategijski ciljevi i operativne osnove

Dok se austrougarska vojska borila oko Drine i Save, oko Šabca, u dolini Jadra, dok je jurišala na ulazna vrata Srbije iztočno od Drine i doživjela svoju prvu nedaću u »cerskoj bitci«, pa zatim u studenom prodrla prema srdcu Srbije, prema Šumadiji, preko Valjeva na Rudnik, da opet preko Beograda uzmakne u austro-ugarske granične krajeve, udarila je silna njemačka vojska po oslabljenom Schlieffenovom planu jakim desnim krilom preko Belgije na Pariz. U isti mah počele se i težke borbe s ruskom carskom vojskom u Galiciji, odvijala se ona nesretna bitka kod Lavova, dok su ruske vojske pod Rennenkampfom i Samsonovom prodirale preko iztočne Pruske prema srdcu Pruske, da na taj način odterete englezko-francuzku vojsku, koja se grčila pod udarcima njemačkih vojska, koje su sve pred sobom mrvile i bez stanke se približavale Parizu.

Ali veliki Schlieffenov plan nije donio konačne pobjede, iako se s njome računalo i mislilo, da će već rana jesen donieti pobjedu i mir.

Zapadni saveznici, Ententa, uz pomoć moćnog iztočnog saveznika carske Rusije bili su bolje pripremljeni za rat, za kojim su išli.

Francuzima je uspjelo iz svojeg pučanstva izvući i zadnjeg za oružje sposobnog čovjeka, tako da je Francuzka s maksimumom svojih zborova i divizija ušla u rat, gotovo s jednakim brojem kao Njemačka, ne brojeći kolonialne čete, iako je Njemačka po pučanstvu bila za 35 posto jača od Francuzke. Ali Njemačka i njezin parlamentarni sustav prije svjetskog rata, nisu ušli u rat s maksimumom snaga, koje bi se mogle postaviti, da je njemački parlamenat prihvatio osnovu svojega glavnog stožera u pogledu pojačanja vojske. Osim toga pred svjetski rat nije u Njemačkoj davana tolika važnost gospodarskom naoružanju, nije se mislilo na posljedice englezke blokade i na ulazak Sjeverne Amerike u rat. Njemačko narodno zastupstvo pa i nosioci njemačke vanjske politike nastojali su

uviek ukloniti sve, što bi moglo dovesti do rata. Nastojalo se ostati u prijateljstvu s Englezkom. Nije se nikad mislilo, da će Englezka ući u rat protiv Njemačke uz Francuzku. Zato možemo mirne duše reći, da je Njemačka uzprkos svoje silne vojske i uzprkos njezine osobite udarne snage bila u glavnom za rat nepripravna. Jedino, što je bilo upravo savršeno, to je bila njezina vojska u pogledu izobrazbe, njezin glavni stožer i duh, koji je u vojsci vladao. To je omogućilo sigurnu nadu, da će Njemačkoj uspjeti u prvi mah slomiti Francuzku i na taj način izključiti drugu frontu, a zatim smrviti Rusiju.

Njemačka je oduviek zazirala od dviju fronta, ali je s njima računala. Postojale su dvie alternative. Ili držati frontu na zapadu i baciti se na Rusiju pa je izključiti iz borbe, ili držati frontu na iztoku pomoću Austrougarske i baciti se na zapad, na Francuzku i Englezku, te smrviti najprije tog neprijatelja pa zatim slomiti Rusiju. Schlieffenov plan predviđao je kao glavnu alternativu napadaj na Francuzku sa svim snagama i defenzivno držanje na iztoku, dok se ne dokonča rat s Francuzkom. Taj plan bio je kao neko evanđelje za njemački glavni stožer i visoke generale. Podsjećamo na onu povjestnu ratnu igru, koja je nekoliko godina prije rata održana pod vodstvom generalfeldmaršala grofa Schlieffena. Tom prilikom izveden je teoretički na velikim zemljopisnim kartama glavni dio Schlieffenova plana. Svi prisutni su bili zadivljeni tom osnovom.

Na novčanom polju bila je Njemačka dobro pripremljena. Ona je imala u ministru Miquelu izvrstnog stručnjaka velikog oblika, koji je poznavao silni utjecaj i moć novca na političkom polju te uspio stvoriti uređeno novčarstvo. Financialna snaga Njemačke bila je sjajna. Njemački državni dug bio je u početku svjetskog rata razmjerno vrlo malen.

Vodeći krugovi u Njemačkoj bili su mnienja, da svjetski rat može trajati samo nekoliko tjedana, najviše nekoliko mjeseci. Zato se nije vodila briga za veleobrtničku ratnu pripremu. Bila je za Njemačku sreća, da je to mnienje vladalo i kod zapadnih saveznika, tako da i oni nisu bili gospodarski za rat pripremljeni. Već nakon prvih tjedana to se osjetilo.

Entenda je računala, da će sa svojih šest milijuna vojnika moći brzo pobiediti tri i pol milijuna vojske središnjih vlasti. Ona je stvorila osnovu, koja je išla za istodobnom ofenzivom protiv Njemačke i protiv Austro-Ugarske s iztoka i zapada. Naprotiv središnje vlasti morale su nastojati pomoću operacija na unutrašnjoj liniji pobiediti najprije jednog neprijatelja pa zatim drugoga. A ti neprijatelji bili su međusobno razdvojeni dalekim i velikim prostorima.

Tako je i došlo do Schlieffenovog plana. Njemačka i Austro-Ugarska sporazumjele su se, da se najprije traži odluka na zapadu, da se prvo potuče jaka francuzka vojska, koja je bila za njih pogibeljnija. Stoga je tamo najprije u borbu ubačena jezgra njemačke vojske. Na iztočnoj fronti imala je držati austrougarska vojska i jedan mali dio njemačke vojske. Pri tom se imalo nastupiti po mogućnosti ofenzivno, ali strategijski defenzivno, do konačne odluke na zapadu.

Francuzka je posudila Rusiji brojne milijarde za pojačanje i uređenje njezine vojske i velikih ruskih tvrđava. Prema tomu se i ruska vojska pred svjetski rat i u brojčanom pogledu i u pogledu ratnog materiala i u pogledu željeznica nalazila u boljem stanju. Stoga se moralo nastojati, da se stvori munjevita odluka na zapadu, jer se računalo, da će razvoj ruskih vojska na iztočnim granicama biti u šest nedjelja podpuno završen. Iako su Niemci računali, da će im se na zapadu suprotstaviti po broju jači Englezi i Francuzi zajedno s Belgijancima, to su se oni s pravom nadali, da će bolja kakvoća njemačkih četa i očita nadmoć njemačkog strategijskog vodstva nadoknaditi razliku u količini. Brzom razvoju na zapadu stajala je na putu jako utvrđena francuzka iztočna granica, koja je silila Niemce na vođenje tvrđavnog rata i obsadu brojnih važnih točaka i tvrđava na granici i oko Maase. Na tu granicu nije se mislilo napadati glavnim snagama. Zbog toga je glavni operativni pravac Schlieffenove osnove vodio preko Belgije, koju se imalo pregaziti jakim desnim krilom te iza leđa i sa sjevernog boka obuhvatiti francuzku utvrđenu obranbenu crtu i zaokružiti kasnije jezgru francuzkih vojska. Prema tome je valjalo proći kroz Belgiju i povrieditи njezinu neutralnost.

Belgija je tokom godina pred svjetski rat učvrstila svoju vezu i s Englezkom i s Francuzkom. Te su zemlje zapravo bile u pravom vojnom savezu. Prema tomu računalo se i s belgijskim utvrdama na liniji Maase, gdje je Belgija imala usavršene tvrđave Lüttich i Namur.

Prema Schlieffenovom planu imala se njemačka vojska sa svojom jezgrom, sa sedam vojska od ukupno 23 vojna zbora, s 11 pričuvnih zborova, s 10 konjaničkih divizija i sa 17 i po Landwehrbrigada razviti na zapadnoj granici između Strassburga i Krefelda. Na obali su deveti pričuvni zbor i četiri Landwehrbrigade držale stražu i zaštićivale obalu od iznenađenja. Pet vojska, I.—V. imale su uz oslon na šarnir Diedenhofen (Thionville) prodrieti u nezaustavnom napredovanju desnim krilom zaokrećući preko Bruxellesa te provesti obuhvatnu navalu protiv lievog krila vojske zapadnih saveznika. Dvie vojske, VI. i VII. imale su jugoiztočno od Metza zaštićivati to prodiranje. Taj je plan stvorio generalfeldmaršal grof Schlieffen, dugogodišnji glavar stožera njemačke vojske u radu kroz 12 godina, uz najveće duševno naprezanje i izrabljivanje svih mogućnosti. On je došao do zaključka, da se samo na taj način može izhoditi pobjeda. On je predvidio, da njemačko lievo krilo zaštićuju samo male snage dviju vojska. Sve drugo, što se moglo skupiti, imalo se prebaciti na jako desno krilo. Grof Schlieffen je mislio, da bi za paraliziranje tvrđava Metza, Strassburga, Neubreisacha i tvrđava na gor. Rajni dostajalo nekoliko divizija, koje bi morale zaustaviti napadaj jedne francuzke vojske, tako dugo dok ne bude za uviek onemogućen obuhvat njemačkog lievog krila. Prema njegovom računu imala je snaga defenzivne skupine u omjeru prema snazi ofenzivne skupine biti 1:7. U tom su ležali veličina i glavni motiv njegovog velikog strategijskog plana. Njegov prvi nasljednik glavar glavnog stožera njemačke vojske u početku svjetskog rata general grof Moltke pogriešio je odmah u početku, što je odredio omjer ofenzivne i defenzivne skupine samo kao 3:1. To je dovelo do neuspjeha na Marni, koji se s pravom smatra prekretnicom svjetskoga rata.

Schlieffen je znao, da će njegovi nasljednici iz raznih, uglavnom političkih, razloga nastojati oslabiti njegovu glavnu strategijsku osnovu. Dokazano je, a nije samo priča — da su mu na samrti bile posljednje rieči: »Pojačajte mi desno krilo!« Toga se Moltke nije držao. Moltke je mislio, da će jezgra francuzke vojske prodorom preko graničnih njemačkih tvrđava na lievom krilu ugroziti Njemačku, da će obuhvatiti njemačko lievo krilo i da će ga možda i odmatati. Radi te bojazni on je od početka stavio sve na krive temelje.

U savezu s tim glavnim planom Njemačka je u početku svjetskog rata odredila razmjerno vrlo male snage za borbu protiv Rusije: VIII. vojsku, četiri i pol vojna zbora, jednu konjaničku diviziju i tri Landwehrbrigade, koje su se razvile u iztočnoj Pruskoj i landwehrski zbor generala Woyrscha u Šlezkoj, koji je sa svojim lievim krilom imao biti u vezi s austro-ugarskom vojskom. Veliki poremećaj u strategijskoj osnovi protiv Rusije prouzročio je rat sa Srbijom pogotovo time, što je Austro-Ugarska odmah u početku rata, nadajući se, da će rat sa Srbijom biti lokaliziran, do polovicu svojih snaga prebacila na južne granice, pa su tako na sjeveru u početku ušle u borbu samo četiri austrougarske vojske. Tamo na krajnjem lievom austro-ugarskom krilu, negdje oko Lavova u iztočnoj Galiciji, nastala je ona kobna praznina, koja je dovela do nesreće kod Lavova i do sudbonosne bitke, u kojoj je nestao cviet austrougarske vojske, najbolje pukovnije s najboljim častnicima. To je davalo obilježje ratu s Rusijom sve do bitke kod Gorlica. To je dovelo do strahovitih bitaka u Karpatima i do ugrožavanja srdca Mađarske. Rusi su zbog toga početkom 1915. prodrli do Marmaros Szigeta. K tomu je došla nesreća u Srbiji svršetkom 1914. Mađarska i Austrija strahovale su pred prodorom Srba duž Dunava i Tise na sjever, ili preko Nagy-Kaniže na Beč. Postojala je bojazan da će se Srbi negdje u mađarskom Allföldu spojiti s Rusima. Da do toga nije došlo, zasluga je onog diela austro-ugarske vojske, koji je u težkim borbama u Srbiji ozbiljno načeo srbsku vojsku, tako da ona početkom 1915. nije bila kadra započeti nikakvu ofenzivu pre-

Iz skice se jasno vidi silno usredotočenje glavnih njemačkih vojska na desnom krilu tako zvanog »bataillon carréea«, za navalu i prodor kroz Belgiju, preko Maase u ljetu 1914.

ko svojih riečnih granica. U tom dielu austrijske vojske nalazila se i jezgra hrvatskih četa.

Osma njemačka vojska imala je težku zadaću strategijske defenzive, koju je ona nastojala riešiti ofenzivno. I austrougarska vojska, čiji je glavar stožera general Conrad jedino u ofenzivi nalazio mogućnost odbacivanja Rusa s granica, imala je istu zamisao, ofenzivnu defenzivu. General Conrad skupio je u svojoj sjevernoj vojsci sve razpoložive snage između Visle i Buga s nakanom, da prodre prema sjeveru i prema iztoku. On se nadao, da će njemačke snage biti kadre prodrieti iz iztočne Pruske u pravcu Siedleca iza Varšave i da će ga tako pomoći. On je računao, da će nakon šest nedjelja uztrajanja u borbi s Rusijom njemačke vojske sa zapada stizati redom na iztok. Ali Ententa je računala, da će s navalom moći izvojštiti pobjedu.

Carska ruska vojska stajala je pod zapovjedničtvom velikog kneza Nikolaja Nikolajevića. Ona je imala dva navalna cilja. Dvie jake vojske pod vrhovnim zapovjedničtvom generala Žilinskog imale su kao sjeverozapadna skupina vojska prodrti usredotočeno od Njemena i Nareva u Iztočnu Pruzku. Sve druge vojske, u početku još četiri, razvile su se kao jugozapadna skupina vojska u velikom luku oko Galicije i Bukovine pa u južnoj Poljskoj, Volhiniji i Podoliji. Njihova je zadaća bila nastupiti usredotočeno proti austrougarskoj vojsci. Ta jugozapadna skupina vojska stajala je pod zapovjedničtvom generala Ivanova.

Francuzka je nakon poraza u g. 1870.-71. bila zapriečena u izvršenju svoje omiljele zamisli revancha — osvete. Ali ona je uz najveću požrtvovnost svojih građana stvorila svoj jaki obranbeni bedem na iztoku i organizirala vojsku razmjerno po broju pučanstva mnogo jaču nego Njemačka. Francuzka je pod zaštitom vrlo jakih graničnih utvrda cielu svoju vojsku, oko 1.8 milijuna vojnika, pod vrhovnim zapovjedničtvom generala Joffrea, 5. vojska, razvila između Belforta i Mezieresa. Napadaj je imao uslieditи s dvie jake udarne skupine u dva pravca. Zaštićena jednom uzgrednom skupinom imala je desna skupina vojska sa dvie vojske napredovati između Vogeza i Metza

protiv Saarburgu (I. vojska) — Möhrchingenu (II. vojska). Zaštita se razvila od Belforta prema Colmaru—Strasburgu. Lieva skupina vojska od tri vojske imala je prema glavnoj operativnoj osnovi prieći preko Verduna liniju Arlon (III. vojska) Neuf Chateau (IV. vojska) Gedinne (V. vojska) te prodrieti u južnu Belgiju. Vođe francuskih vojska bili su generali: I. vojska: Dubail, II. vojska: De Cestelnau, III. vojska: Ruffey, IV. vojska: de Langle de Cary, V. vojska: Lanrezac. Na lievom krilu razvila se englezka vojska, englezki ekspedicioni zbor sa 130.000 ljudi pod zapovjedničtvom maršala Frencha. Ta je vojska stajala u pripravi kod Maubeuga i Le Cateaua.

Belgija je prema zajedničkom planu skupljala svoju vojsku od 117.000 ljudi oko Löwena. Vjerovalo se, da će Njemačka prodrti kroz Belgiju, ali se nije računalo, da će se navalna fronta širiti do Bruxellesa. Mislilo se, da će belgijska vojska pod zapovjedničtvom kralja Alberta moći udariti u bok njemačkog desnog krila, za koje se računalo, da će se širiti u dolini Maase.

Čim bi zapadni saveznici razvili svoje snage, oni su mogli računati, da će sa pola milijuna brojčano biti jači od njemačke vojske, koja je brojila oko 1.6 milijuna na zapadnoj granici.

Najbolji dokaz, da Njemačka nije mislila na rat, leži baš u tomu, što ona nije u istoj mjeri pojačala svoju vojsku kao Francuzka.

Njemačko napredovanje s jakim desnim krilom razvijalo se po osnovi, pošto je bio dovršen razvoj na zapadnoj granici, dakle s 15. kolovozom. Ministarstvo rata bilo je odredilo prije početka borbe, da se njemačke čete drže 10 km daleko od granice. Tek nekoliko dana nakon početka mobilizacije pokazalo se, da se prodoru kroz Belgiju nije suprotstavila samo belgijska vojska, već i dvie jake tvrđave na Maasi. Lüttich je bio osobito neugodan, on je morao biti zauzet. Nije se moglo misliti na pravi opsadni napadaj, koji bi zahtievao premnogo vremena. Bio je stvoren plan, koji je svakog začudio svojom smjelošću. Lüttich je zauzet jednim smjelim prepadom, bezobzirnim prodorom kroz liniju utvrda. Time je najprije zauzet grad, a zatim fortovi čeono i udarcem iz leđa. Šest njemačkih

brigada, koje nisu bile postavljene sasvim na ratno stanje, pojačane topničtvom i obkoparima, bačeno je odmah prvih dana brzo na granicu te su pod zapovjedničtvom generala von Emmicha još u noći od 4. na 5. kolovoza napale tvrđavu Lüttich sa sjevera, iztoka i jugoiztoka. Taj prepad, jedna sasvim nova zadaća, na koju čete nisu bile naučene, odmah je naišao na jako izgrađene postave međuprostora, a osim toga je belgijsko pučanstvo podupiralo obranu, organizirano u dobrovoljce. Tomu se kao za inat pridružila i težka oluja... Prvi udarac nije uspio ni kod jedne kolone, a bilo ih je pet. Samo pojačana XIV. pješačka brigada, dakle šesta brigada, kojoj se priključio general Emmich sa stožerom, zavladala je zaprekama. Pri tom je junačkom smrću pao zapovjednik te brigade Wussow. General Ludendorff, koji je bio kao Oberkvartiermeister II. vojske odaslan da stvori vezu s generalom von Emmichom, preuzeo je sam, bez pitanja, vodstvo brigade. On je kao bivši glavar operativnog odjela glavnog stožera znao, da o uspjehu tog napadaja ovisi uspjeh ciele velike operacije.

Svojom poznatom silnom energijom general je Ludendorff povukao sa sobom sve svoje čete, pa su pred njim uzmakli zaprepašteni Belgijanci. Na 6. kolovoza dostigla je brigada vrhunce zapadne obale Maase. U Lüttichu se vijala biela zastava kao znak predaje. General Leman, kod kojeg se javio njemački parlamentarac, ipak je odbio predaju. Generali Emmich i Ludendorff, premda nisu znali, kakvo je stanje kod ostalih brigada, odlučili su zauzeti grad, te su zauzeli mostove. U jednom rekviriranom samovozu odvezao se Ludendorff samo sa svojim pobočnikom do vratiju citadele. Ovoj dvojici častnika predala se ciela posada citadele! Grad Lüttich pao je u ruke Niemaca! Ali ni jedna od utvrda, koje su ga okruživale. Ipak je moral Belgijanaca bio težko potresen. I druge su dvie brigade uspjele; zauzete su i utvrde uzprkos željeznog betona i čelika, pod pritiskom silnog djelovanja težkog njemačkog topničtva. Tu se osobito iztaknuo njemački 42 cm mužar, to silno remek-djelo njemačke tehnike. General Leman iztrčao je samo s nekolicinom vojnika iz utvrde Loncin, koja je bila već sasvim razorena. Hrabrom belgijskom generalu vratili su mač.

15. kolovoza bio je na taj način otvoren put za napredovanje. Ali i francuzka vojska nije ostala na 10 km daleko od granice. Pojačani francuzki VII. vojni zbor prodro je već 7. kolovoza od Belforta na iztok, da zauzme grad Mühlhausen. Njemačka granična osiguranja uzmakla su prema iztoku i sjeveru, dok nije njemačka vojska na 9. i 10. kolovoza bacila Francuze natrag. Kad je kasnije 7. vojska prebačena u bitci u Lotringiji prema sjeveru, morala se slaba obrana povući pred francuzkom alzaškom vojskom generala Pau, koja je ponovno zauzela Mühlhausen. Niemci su tu uzmakli preko gornje Rajne. Ali već 25. kolovoza prisilili su događaji u sjevernoj Francuzkoj Francuze, da se vrate u Belfort. Gornja Alzaška ciela je do konca rata slobodna od franzuzkih četa.

Njemačka se navala preko Lütticha na zapad dalje razvijala. Navalu na Lüttich pokrivao je konjanički zbor generala von der Marwitza. Na 7. kolovoza dan je nalog, da se prieđe Maasa s jezgrom. Prva njemačka vojska zaobišla je spretno nizozemsku granicu, koja je na jugu duboko prodirala u belgijsko područje. Njom je zapoviedao generalpukovnik von Kluck. Ona je zajedno s drugom vojskom generalpukovnika von Bülowa nadirala prema liniji Bruxelles—Namur. Treća vojska pod vodstvom general-pukovnika von Hausena napredovala je na Maasu južnije preko Namura—Giveta. Četvrta vojska vojvode Albrechta von Würtemberga prodirala je sjeverno od Diedenhofena u pravcu Longvillea. Peta vojska njemačkog priestolonasljednika, koja se usredotočila kod Didenhofena-Metza, imala je zaštićivati lievo krilo te velike operacije, držeći čvrsto odsjek Diedenhofen, glavni pivot i šarnir, oko kojega je zaokretala velika vojska, koja je izvršivala glavnu strategijsku zadaću.

Ali i Francuzi su prešli u napadaj. Njihove najbolje zborove ubacio je general Joffre silnim udarcem u Lotaringiju u nadi, da će porazom tamošnjih njemačkih zborova zadržati veliki obuhvatni manevar, s kojim je i Joffre računao, odnosno čak da će mu uspjeti i odrezati stražnje linije glavnog diela njemačke vojske, te da će tako moći osujetiti njemački napadaj. Ali ta osnova Joffrea nije uspjela. Na 15. kolovoza napredo-

vale su 1. i 2. francuzka vojska na Lotaringiju. Tamo je stajala pripravna 6. vojska priestolonasljednika Rupprechta od Bavarske. Ona je imala voditi borbu defenzivno i pri tome, pošto je to bilo potrebno, uzmicati u pravcu Saargemünd-Saarbrücken tako dugo, dok ne bi francuzki napadaj pokretom 7. vojske generalpukovnika von Heeringena bio obuhvaćen u obim bokovima iz Metza i preko Vogeza. Bavarski priestolonasljednik nije se odlučio na uzmak, jer je mislio, da će time biti okrnjen moral četa. Ujedno je izgledalo da Francuzi ne misle tu snažno napasti. Priestolonasljednik Rupprecht napada 20. i 21. kolovoza Francuze kod Saarbrückena—Mörchingena i odbacuje ih preko granice, koju prelazi. To je bio veliki uspjeh. Navalni plan Joffrea bio je osujećen, a njegov cieli razvoj u lievom boku težko ugrožen njemačkim napredovanjem, koje se proširilo preko očekivanja daleko na sjever. On je morao sa svojom 5. vojskom, koju je natrag držao, prebrzo produljiti lievo krilo. U odsjeku Maubeugea priključio se Francuzima englezki ekspedicioni zbor pod maršalom Frenchom, koji se razvio kod Monsa. Sad je počelo ono silno munjevito prodiranje njemačkih zborova i vojska, nezaustavno uz borbu preko svojih ciljeva. 1. i 2. vojska preko Le Cateaua i Solesmesa, preko Sambre, zapadno od Namura, 3. vojska preko Dinanta-Giveta. Najteže njemačko topničtvo 42 cm mužari i austrijski 30 i pol cm mužari, koje su posluživali i hrvatski topnici srušilo je tvrđavu Namur u nekoliko dana borbe. I druge njemačke vojske napredovale su preko svojih iztaknutih ciljeva, najbrže desno krilo prve vojske generalpukovnika von Klucka, odbacujući izpred sebe neprijatelja, koji mu se suprotstavio. 1. vojska ponovno se na 6. kolovoza sukobila kod Le Cateaua s Englezima, te ih je potukla, kao i nove francuzke snage na Sommi i Avrei. 5. vojska bila je časovito težko ugrožena (između 29. i 31. kolovoza) kod Duna i sjeverno udarcima Francuza iz odsjeka Verduna.

Na 27. kolovoza izdalo je njemačko vrhovno zapovjedničtvo sliedeće pravce nadiranja: 1. vojsci zapadno kraj Pariza prema donjoj Seini, 2. vojsci na Pariz, 3. vojsci na Chateau Thierry, 4. vojsci Epernay, 5. vojsci Chalon, 6. i 7. vojska imale

su između Toula i Epinala preći Moselu. Tako su sve njemačke vojske bile u napredovanju. Malo se je procjenjivala važnost pobjede 6. i 7. vojske kod Saarburga i Mörchlingena. 6. je vojska htjela progoniti neprijatelja preko Meurthe, dok je njemačko vrhovno zapovjedničtvo smatralo još važnijim navalu preko Toula, Epinala i Nancya uzprkos tamošnjih velikih tvrđava. Ali nije bilo težkog topničtva, koje je bilo skoro u cielosti upotrebljeno kod Maubeugea i Antwerpena. Francuzke snage, koje su stajale iza svojih utvrda Toul, Epinal i Nancy bacile su se uspješno čeono protiv njemačkih vojska na Meurthi te su ih prisilile, da zaustave napredovanje.

Joffre je mogao pod zaštitom svojih tvrđava dielove svoje 1. i 2. vojske izvući i stvoriti iz njih novu, 6. vojsku, koju je ubacio na Sommu u desni bok 1. vojske. Ali i ta je vojska uzmakla pod pritiskom prve njemačke vojske na Pariz. Francuzi su sliedili njemačku 6. i 7. vojsku, koje su se opet povukle do njemačke granice, da bi svoje dielove drugdje upotrebile. Vidi se dakle pogrješka operativne osnove generala Moltkea, koji je išao za nekim fantomom na svojem južnom krilu. Za ciljem, koji nije mogao dostići. Uzalud su žrtvovane nepotrebne žrtve. Moltke se nije držao osnove grofa Schlieffena i nije mario za ono glavno, što je Schlieffen označio kao odlučno.

Joffre je uvidio, da se sve jače ističe ugrožavanje njegovog lijevog krila, pa se odlučio, da napadajem zaustavi njemačko napredovanje. On je 5. vojsci izdao zapovied, da u sjeverozapadnom pravcu izvede jedan silni udarac. Taj je 29. kolovoza pogodio njemačku 2. vojsku, koja je iz početka bila iznenađena. Ali ona ga je odbila u najtežim borbama 29. i 30. kolovoza te ga je u zajednici s dielovima njemačke prve vojske odbacila prema jugu. U priključku na tu djelatnost zaokrenula je 1. vojska generalpukovnika von Klucka uz odobrenje njemačkog vrhovnog zapovjedničtva prema jugu pa je u promjeni svoje osnove htjela sada proći iztočno, a ne zapadno od Pariza. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo promienilo je 2. rujna prvotni nalog od 27. kolovoza, tako da se neprijatelj imao odbaciti od Pariza te ga se imalo obuhvatiti napredovanjem u jugoiztočnom smjeru.

Moltke čini ponovno jednu težku pogrješku. Procjenjujući pogrješno dosadašnje uspjehe na zapadu i pod pritiskom zlih viesti iz iztočne Pruske on prebacuje II. i III. vojni zbor, koji su postali slobodni, i jednu konjaničku diviziju na iztok željezničkim putem, umjesto da ih brzim marševima pošalje za vojskama, koje su napredovale na Pariz. Pomanjkanje tih snaga i usporeni prievoz 6. vojske na desno krilo, koji je zapeo zbog razaranja željeznica po Francuzima, pa i upotreba više zborova protiv tvrđava Maubeuge i Antwerpen, koje su ostale iza fronte pa su morale biti obsjedane, oslabilo je borbenu snagu zapadnih vojska na koban način. Ipak se napredovanje nastavilo.

Čim se njemačko napredovanje jače i brže izvodilo, tim su rasle brige kod protivnika. Jedan mali dio njihovih vojska uzmaknuo je na Pariz. Ciela fronta, koja je daleko na iztoku držala Verdun i koja se čvrsto držala na visinama uz rieku Maasu — Côte de Meuse — uzmicala je po nalogu Joffrea preko rieke Marne, nastojeći izbjeći velike sudare. Te vojske imale su se povući prema nalozima od 1. i 2. rujna i preko Seine, da tek iza te riečne zapreke ponovno uđu u borbu.

Zbog neprestanih poraza i neuspjeha izgubio je englezki maršal French, čije su se čete priključile francuzkom uzmaku, podpuno povjerenje u francuzko vrhovno vojno vodstvo. On se htio odieliti od francuzkih vojska pa se povući zapadno od Pariza, preko Seine. Jedan od njegovih zapovjednika zbora predložio je čak, da se Englezi povuku u luke za ukrcavanje na Kanalu, dok bi još putevi bili slobodni, te da odplove u Englezku. To nepovjerenje raslo je sve više. Morao je posebno doći sam Lord Kitchener, englezki ministar rata, u Francuzku, da ukloni te velike nesuglasice. Francuzka vlada, koja se više nije osjećala sigurnom u Parizu, preselila se u Bordeaux. Konjaničtvo vojske generalpukovnika von Klucka vršilo je obhodnje već pred predgrađima i pred utvrdama Pariza, 50 km od grada. Baš u tom času, kad je njemačka pobjeda izgledala sigurnom, nastao je iznenada preokret.

Velika njemačka navalna vojska, bataillon carrée, koja je tako silno prodirala na Pariz, odnosno desno njemačko krilo, bilo je oslabljeno ne samo strategijskim mjerama generalpukovnika Moltkea, koji je jake snage prebacio na iztok, već i velikim naporima u maršu i u borbi. Nadopuna na prehrani i strjeljivu nije se skladno i brzo odvijala. Naprotiv dobra i jaka željeznička mreža u zaleđu francuzkih vojska pomogla je brzo prebacivanje ententinih četa.

Još gore od slabih, odnosno razorenih željezničkih veza utjecalo je na mjere njemačkog vrhovnog zapovjedničtva i zapovjedničtva pojedinih vojska pomanjkanje dobrih i sigurnih viesti, dojavna služba. Baš obzirom na veliko izkustvo i važnost obavještajne službe Niemci su u sadašnjem drugom svjetskom ratu odmah u početku nastupili sa savršenom službom obavješćivanja i stvorili svoju posebnu dojavnu službu »Nachrichtentruppe«, koja je dala svoj posebni udio u dosadašnjim velikim pobjedama. Tehnička sredstva nisu bila dovoljna, a manjkala je i volja, da se tome doskoči. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo bilo je daleko iza fronte. Ono je, istina, 30. kolovoza premješteno iz Koblenza u Luxemburg, ali je još bilo nekoliko stotina kilometara udaljeno od desnog krila njemačkih vojska, koje je bilo odlučno za izhod rata. Obaviesti brzojava i krugovala zatajile su u odlučnim časovima, tako, da nisu postojale sigurne veze između pojedinih vojska i vrhovnog zapovjedničtva. Kao da se zaboravilo ubaciti samovoze, motorne kotače ili glasnike na konju, da se te veze pod svaku cienu uzpostave i uzdrže.

Prigodom naloga vrhovnog zapovjedničtva, da 1. vojska generalpukovnika von Klucka promieni pravac nadiranja mjesto zapadno od Pariza u smjeru jugoiztočno od Pariza, da bi se neprijateljske vojske odbacile od Pariza, kao da se nisu uzimale u obzir obaviesti zrakoplovaca o velikim neprijateljskim željezničkim prevozima od Nancya u pravcu Pariza. Tek na 5. rujna kao da se je osjetila pogibao, koja je vrebala u

Parizu u času, kad je 1. vojska već bila došla u visinu Pariza i dielom još dalje prema jugu. Zato je vrhovno zapovjedničtvo 5. rujna naložilo, da 1. i 2. vojska uzmu frontu na Pariz, a ostale vojske da dalje napreduju u glavnom pravcu kraj Pariza.

Bilo je prekasno. IV. pričuvni vojni zbor, kojemu je 1. vojska naložila zaštitu boka prema Parizu, naišao je, kad je prodro da razvidi stanje, na nadmoćne snage. Sliedećeg dana pojačao se odpor nenadano na cieloj fronti 1. vojske, tako da nije mogao biti slomljen bez težke borbe.

Što se je to dogodilo?

Generalisimusu Joffreu užpjelo je, uzprkos brojnih težkih poraza, izvući svoje vojske iz borba i sačuvati ih od razbijanja. Joffre im je naložio povlačenje prema jugu, a ujedno je dovukao nove velike jedinice s talijanske granice, iz Afrike te iz 1. i 2. vojske pa ih skupio na postavima, koji su bili najviše ugroženi. Jednu t. j. 9. vojsku, postavio je u praznini, koja je nastala između 4. i 5. vojske, a 2. i 6. vojsku iztočno i sjeveroiztočno od Pariza.

U taj čas nastupio je general Gallieni, guverner Pariza. On je prvi uočio preokret, koji je nastao uslied zapoviedi njemačkog vrhovnog zapovjedničtva od 5. rujna. Na njegov savjet odlučio se general Joffre odmah obustaviti uzmak, koji je bio određen do Seine i preko nje. Ujedno je određena obća navala svih vojska, pri čemu se imala izkoristiti promjena pravca napredovanja njemačkih vojska i stanje, koje je tako iznenada postalo osobito povoljno za Francuze. Prije nego što je moglo biti izvedeno prebacivanje 1. i 2. vojske u pravcu Pariza, u smislu novog naloga njemačkog vrhovnog zapovjedničtva, usliedio je 5. rujna proti desnom boku 1. vojske francuzki udarac iz Pariza. On je naišao na rieci Ourcq na IV. njemački pričuvni zbor, koji ga je prihvatio čeono — djelomično ofenzivnom, djelomično defenzivnom borbom, te je uztrajao, dok nisu prešla u protunapadaj dva njemačka zbora, koja su izvučena iz fronte, te u nasilnim marševima produljila desno krilo. Zbog toga je uspjelo ne samo zaustaviti početno povlačenje IV. njemačkog pričuvnog zbora pred 6. fran-

cuzkom vojskom generala Maunoury-a, već je izveden i uspješni obuhvatni protunapadaj, tako da je Maunoury tajnim nalogom od 8. rujna na večer ponovno odredio uzmak.

Frontalno napredovanje dviju njemačkih vojska dovelo je do ponovnog sudara na terenu, koji je za Niemce bio vrlo težak. Borilo se izmjeničnim uspjehom, ali je njemačka fronta uzdržana te je čak djelomično odlučnim napadajima preko najtežeg močvarnog područja i protiv dominirajućih utvrđenih postava i dalje napredovala. Joffre je izdao dnevnu zapovied, u kojoj je plamenim riečima pozvao svoje čete na najžilaviji odpor. Uzprkos toga njegov je napadaj uspio samo na pojedinim mjestima, na kojima su Niemci mogli suprotstaviti samo vrlo slabe snage, ili uobće nisu mogli izpuniti prazninu.

Zbog izvlačenja i prebacivanja dvaju prvih zborova 1. njemačke vojske nastala je između 1. i 2. vojske praznina, koja nije mogla biti sasvim začepljena ubacivanjem dvaju konjaničkih zborova. Generalpukovnik von Bülow odlučio je prerano svoje (kako je on mislio ugroženo) desno krilo osigurati djelomičnim savijanjem. Time je praznina samo povećana. Englezi, koji su u tom pravcu ubačeni, napredovali su samo polagano. Njih su kasnije sliedili dielovi francuzke 5. vojske. Njemačka druga vojska, odnosno njezini dielovi, koji su bili u priključku više prema iztoku, izvojštili su u težkim borbama 7. i 8. rujna prielaze preko močvara Saint Gonda i prenieli napadaj na francuzke rovne postave, koji su bili izgrađeni na visinama, koje su vladale južnom obalom. Treća njemačka vojska bacila je također u težkim borbama, jedanput čak u noćnom napadaju bez topničke pripreme, djelomično desno, pomažući 2. vojsci, djelomično lievo, pomažući 4. vojsci, neprijatelja također natrag, dok su njemačka 4. i 5. vojska samo polagano dobivale na tlu.

Njemačka navala napredovala je i 9. rujna. Prva njemačka vojska ubačena je u odluku. Njezin uspjeh bio je siguran, jer je uzmak protivnika bio očit. Kod 2. vojske bacilo je njezino lievo krilo zajedno s dielovima 3. vojske Francuze, osobito novo stvorenu francusku 9. vojsku pod zapovjedničtvom

generala Fochea, s vladajuće visine Mont Aout. Njemačke divizije progonile su neprijatelja, koji se ubrzano povlačio.

Zapovjedničtvo 2. njemačke vojske strahovalo je sve više pred neprijateljem, koji je težko pritiskao u praznini između 1. i 2. vojske, tako da je generalpukovnik Bülow odredio prekid borbe i povlačenje preko močvarnog područja u sjevernom pravcu. Ta zapovied može se raztumačiti samo nepoznavanjem velikih uspjeha i pobjedonosnog napredovanja vlastitog lievog krila i sasvim krivim prosuđivanjem stanja kod 1. vojske, koje Bülow nije dobro izpitao.

Ali najneugodniji utjecaj imala je činjenica, da se njemačko vrhovno zapovjedničtvo baš u tim težkim i sudbonosnim danima odlučilo ponovno izpitati stanje osobnim razmatranjem. Ali za taj posao nije određen ni glavar glavnog stožera ciele vojske, ni glavar operativnog odjela. Ne! Na 8. listopada poslan je podpukovnik Hentsch, jedan mlađi glavnostožerni častnik, s dalekosežnim uputama, ali bez pismene punomoći u jednom samovozu k vojskama. Zapletaji i napetost, koji su zadnjih dana vladali u njemačkom vrhovnom zapovjedničtvu te kolebanje između optimizma i pesimizma djelovali su žalibože pesimistički na tog častnika, tako da je on svoje osobno nepovoljno prosuđivanje cjelokupnog stanja, koje nije prihvaćeno od 3., 4. i 5. njemačke vojske već odlučno zabačeno, uspio prenieti na zapovjedničtvo 2. njemačke vojske, osobito u tom, što je on pristao uz mišljenje generalpukovnika Bülowa o stanju kod vojske. To se mišljenje temeljilo samo na nagađanju. Bülow je stanje kod 1. vojske smatrao osobito težkim. On je i pogibao za svoje desno krilo uviek smatrao mnogo većom, nego što je u istinu bila, pa je tako došao do onoga sudbonosnog zaključka o uzmaku. Podpukovnik Hentsch smatrao se ovlaštenim, da sam izda taj nalog za uzmak. Još se nije znalo, od koje će tragične važnosti biti ta odluka i nalog, izdan od jednog podređenog podpukovnika u ime vrhovnog zapovjednika cjelokupne njemačke vojske. Kad je sliedećeg dana po podne podpukovnik Hentsch, na kojeg je težko utjecao i nered na cestama iza fronte, stigao u samovozu do 1. vojske i dao nalog vrhovnog zapovjedničtva za uzmak, naišao je na

protivljenje zapovjednika 1. vojske, generalpukovnika von Klucka. Von Kluck je upućivao na pobjedu, koja se sve više očitovala. Zastupnik generalpukovnika Moltkea, podpukovnik Hentsch, ostao je ipak kod svog naloga za uzmak, upozoravajući na činjenicu, da je 2. vojska već počela uzmak. Zbog toga ni generalpukovniku von Klucku nije preostalo drugo, već da i on prekine borbu i izda zapovied za uzmak, jer je njegov lievi bok bio odkriven.

Tako je mjesto pobjede, koja se jasno ocrtavala na svim odlučnim mjestima, nastao uzmak, određen od vrhovnog zapovjedničtva do iza rieke Aisne.

Francuzi su tek na večer saznali, da su Niemci zaustavili napredovanje i da su čak napustili bojno polje, koje su pobjedonosno osvojili. Tako su Francuzi istom u noći izdali nove zapoviedi, koje su računale s novim stanjem, koje je stvoreno »čudom na Marni«. Odredili su progon njemačke vojske.

Uzmak 2. vojske morao se po nalogu generalpukovnika Bülowa prenieti i na susjedni dio 3. vojske. Ostali dielovi 3., 4. i 5. vojske nisu istina bili zadobili mnogo prostora, ali su svoje stanje smatrali povoljnim. Tako je generalpukovnik Moltke smatrao, da će uz držanje lieve polovice fronte moći ponovno ubaciti desno krilo u napadaj, čim se oslobodi onaj vojni zbor, koji je djelovao kod Maubeugea i čim stigne jedan vojni zbor od Antwerpena. Ta pojačanja zajedno sa zborovima 6. i 7. vojske, koji su se prebacivali na to bojište i bili već u vožnji, imala su ponovno omogućiti napredovanje. Ali za to više nije bilo vremena. Zbog toga je Moltke odredio, da se 3., 4. i 5. vojska također povuku u crtu Reims- St. Menehould sjeverno od Verduna. Da bi se zatvorila praznina između 1. i 2. vojske, koja se uzmakom još više proširila, ubačen je u rupu VII. pričuvni zbor, koji je obsjedao Maubeuge. On se bacio na Francuze, koji su nešto prebrzo prodirali kroz prazninu kod Craonna, te ih zaustavio. Joffre je pokušao odmah proći izvan fronte kraj 1. vojske i ugroziti njezin bok, ali ga je zaustavio IX. pričuvni zbor, koji je privučen na bojište s Antwerpena. Na taj način mogle su se 1. i 2. vojska ustaliti u fronti iza Aisne te odbiti Francuze, koji su žestoko napadali.

Taj nesretni izhod bitke za odluku u Francuzkoj, koji je skrivio generalpukovnik Moltke, doveo je toga čovjeka do podpunog sloma. Mjesto njega preuzeo je ministar rata general von Falkenhayn položaj glavara glavnog stožera pa je neko vrieme zadržao i ministarstvo rata.

Za njega je bilo vrlo težko preuzeti tu najvažniju funkciju glavara glavnog stožera, dakle vodstvo rata, u času najjače depresije. On je bio sviestan velike odgovornosti, koja je pala na njegova leđa. Bio je razmjerno vrlo mlad general, a imao je prilike iz neposredne blizine promatrati tok i nesretni izhod dosadašnjih operacija, a da sam nije mogao na njih utjecati. Shvaćao je izvanredno težke pogibli stanja na zapadnoj fronti i cielog operativnog položaja. Ni njemu nije bilo dano, da sretno provede njemačku vojsku kroz bitku za odluku do podpune pobjede. Ali mu se mora izreći najveće priznanje za smjelost, da je u času, kad su se već slomile sve osnove, preuzeo odgovornost na sebe. Morao je na novo postavljati osnove i stvarati nove zaključke. Njegovoj je žilavoj energiji uspjelo pomalo stvoriti mirnije prosuđivanje u velikom glavnom stanu, koji je bio izpunjen težkom brigom.

Grof Schlieffen i njegova osnova

Ime generalfeldmaršala grofa Schlieffena mnogo se spominje u svjetskom ratu 1914.—1918., a osobito u savezu s velikom njemačkom ofenzivom, koja je njemačke vojske na početku rata dovela pred Pariz. S toga je potrebno bar u kratko iznieti značenje toga sjajnog imena njemačke strategije.

Grof Schlieffen je predstavnik izrazite strategije uništenja neprijateljskih vojski. On je u svojem genialnom radu pri stvaranju velikih operativnih osnova njemačke borbe na dvie fronte uzeo kao uzor bitku kod Kane (Cannae) u Apuliji, gdje je Hanibal pobiedio rimskoga konzula Varra. On je strategiju, koju je Hanibal u ovoj bitci tako sjajno primienio, preradio obzirom na potrebe suvremenog rata i na nova tehnička sredstva. Grof Schlieffen je prvi uzeo u obzir nastup velikih masovnih vojska i njihovo upravljanje pa je usavršio i strategiju »unutrašnje linije«, s koje je na temelju svojeg zemljopisnog položaja morala polaziti njemačka vojska, napadnuta s dvie strane, s iztoka i zapada.

VIZIJA SVJETSKOG SUKOBA

Najsjajnija pobjeda svih vremena izvojevana je na temelju Schlieffenove strategije u vojni na povjestnom francuzkom bojištu, u svibnju i lipnju 1940. Pri tome je svaki borac iz svjetskoga rata i nehotice pomislio na prvi početak svjetskog rata, u kolovozu 1914., koji je takodjer obećavao veliki i odlučni uspjeh. Ali je tada »čudo na Marni« spasilo Francuze. I onda je postojala orijaška strategijska zamisao, prema kojoj je izveden razvoj njemačkih vojski (1914.) na iztočnoj i zapadnoj fronti. I tada se htjelo od svih operacija stvoriti jednu jedinstvenu velebitku, a ta se je temeljila na »Schlieffenovoj osnovi«, koja je bila poznata i širokim slojevima njemačkog naroda, iako je mnogi nisu razumjeli i shvatili u pojedinostima.

Svjetska javnost nije mnogo znala o genialnom vojskovodji, duhovnom otcu te velike operativne osnove. Grof Schlieffen umro je 4. siečnja 1913., pred sam svjetski rat, skoro 80 godina star, ali podpuno svjež. Još na samrtnoj postelji govorio je o »tajni pobjede«. On je do zadnjeg časa svog života bio čuvar te tajne. Nekoliko dana prije smrti govorio je svojim prijateljima: »Kad budete prodirali u Francuzku, ne zaboravite, da se desni krilnik naše vojske mora sa svojim desnim rukavom doticati Kanala i duž njega napredovati.«

Njegovo doba nije u mnogo čemu razumjelo njegove opomene. Čitalo se kimanjem glave ono, što je — kako se mislilo — već ostarjeli feldmaršal propoviedao pred konac svog života. Schlieffen je imao pred sobom viziju svjetskog sukoba, u kojem će svi narodi Europe ustati protiv Njemačke i njezinog saveznika Austro-Ugarske. Još godine 1909. objavio je on u »Njemačkoj smotri« članak, koji je zvučio kao opomena o »ratu sadašnjice«. Pet godina prije svjetskog rata on je kao prorok rekao:

»Englezka razpolaže silnom plovećom tvrdjavom, koju ona može svaki čas postaviti u Sjevernom moru, da sebi osigura izpadna vrata prema Schlesswigu u jednoj od jütlandskih (danskih) luka. Njemačka je sa svih strana okružena neprijateljskim tvrdjavnim pojasima, a isto tako njezin saveznik Austro-Ugarska. Taj željezni obruč, koji se savio oko Njemačke i Austro-Ugarske, otvoren je samo prema Balkanu. Ali i ta se rupa postepeno sve više zatvara Srbijom i Crnom Gorom.«

Schlieffen je mislio i Turskom, a vjerovao je, da će se Bugarska i Rumunjska priključiti Austro-Ugarskoj. Tu se prevario. Turska je prišla u savez s Njemačkom i Austro-Ugarskom, a Rumunjska k neprijateljima. »Time je odredjeno vojničko stanje Europe. U sredini toga obruča stoje nezaštićene Njemačka i Austro-Ugarska, a oko njih stoje njima neprijateljske sile iza utvrdjenih nasipa i jaraka.«

Nisu se mnogo obazirali na opomene staroga stratega, koji je kao veliki vojnički učitelj i odgojitelj dao njemačkom glavnom stožeru biljeg

svoga duha. Schlieffen je uviek ponovno upućivao oštroumnim vojničkim razmatranjima na težku sudbinu i na velike opasnosti, koje priete središnjim vlastima:

»Još nije sigurno, da li će se svi zahtjevi i strasti pretvoriti u nasilno djelovanje. Ali postoji očito nastojanje, da se sve te sile, koje nas zaokružuju, ujedine u zajedničkom napadaju protiv europske sredine. U danom času otvorit će se vrata, spustit će se spojni mostovi, prieći će milijunske vojske Vogeze, rieku Maasu, Konigsau, rieku Njemen i Bug, pa čak i Soču i tirolske Alpe, te će prodirati poput struja u pravcu srdca Europe, uništavajući i harajući sve pred sobom. Opasnost nam izgleda orijaška. Ali ona se može umanjiti, u koliko joj bliže stupamo.«

SCHLIEFFEN NA ČELU GLAVNOG STOŽERA

Schlieffen je sve predvidio, podpuno zaokruživanje središnjih vlasti i borbu za slučaj rata na dvie fronte, koja će se odvijati kao ratovanje na unutrašnjoj liniji. Položaj se temeljito razbistrio baš u godini, kad je general konjaničtva Alfred grof Schlieffen imenovan glavarom velikoga glavnog stožera. U to vrieme — 1891. — bio je odkazan Bismarckov ugovor s Rusijom o reosiguranju. Rusija zbog toga prilazi Francuzkoj. S vojničkog stanovišta gledano, postaje time siguran rat na dvie fronte s jakom brojčanom nadmoći ovog dvostrukog neprijatelja, još mnogo prije, nego što je europskim zemljama odzvanjala topovska grmljavina. Ali Schlieffen nije očajavao. On se sjećao, da je njegovom velikom predhodniku i učitelju Fredericu Rexu uspjelo održati se u borbi s daleko slabijim snagama protiv pola Europe, pa da je i on smjelo i bez krzmanja vodio rat na unutrašnjoj liniji. Jedini spas Njemačke ležao je u tome, da ona i sada istotako postupa: »Dva protivnika može i jedan protivnik, premda brojčano slabiji, pojedinačno tući i biti protiv jednog nadmoćan, u koliko ih napadne jednog za drugim, prije nego što su se oni sjedinili.«

Sada je bilo lakše boriti se na unutrašnjoj liniji. Postojale su željeznice, pa kasnije i motor. Schlieffen je osobito željeznicama obratio svoju najveću pažnju. On je ovako mudrovao:

»Pomoću željeznica mogu se u najkraćem roku ciele vojske prebaciti s jednog na drugo bojište.« (To je u doba motora i zrakoplova bilo još jednostavnije.) »Ni za jednu vojsku nije to brzo sredstvo prievoza toliko važno kao za Njemačku. Njemačka se po svom zemljopisnom položaju nalazi na unutrašnjoj liniji izmedju iztoka i zapada. Ona može protiv obaju protivnika, od kojih je svaki pojedinačno slabiji od nje, nastupiti kao jača, pomoću željeznica, na jednom ili na drugom bojištu, iako samo časovito, dok ne izbaci iz borbe jednog ili drugog.«

RAT NA DVIE FRONTE

Tom ratu na dvie fronte protiv brojčano daleko nadmoćnijih neprijatelja posvetio je grof Schlieffen naporni misaoni rad kroz dva desetljeća. Materialna nadmoć tih neprijatelja može biti svladana i paralizirana — mislio je on — samo pomoću jačih duhovnih snaga i željezne volje na njemačkoj strani. Schlieffen je ovako izrazio svoje misli:

»Rat na dvie fronte ne može se dokončati samo odbacivanjem jednoga ili drugog protivnika, nego jedino pomoću čim podpunijeg uništenja najprije jednog, pa onda drugog protivnika.« Njegov put vodi u toj formuli preko Napoleona, majstora bitke za uništenje, do još većega stratega, do »Starog od Sanssouci-a«, Fridrika Velikog. Schlieffen zna, da će Njemačku u idućem ratu zapasti najteža zadaća. On to naslućuje i piše još godine 1892.:

»Mi imamo dva protivnika, kojih borbene snage mogu naši saveznici vezati samo u manjem razmjeru. Ono, što će pasti nama, Njemačkoj, na teret, iznosi gotovo dvostruko toliko, s koliko snaga mi razpolažemo.«

Uzalud je Schlieffen tražio, a Ludendorff kasnije opetovao, da se njemačka vojska pojača za nekoliko vojnih zborova. Da je njemačka vojska razpolagala tim pojačanjem, ne bi vjerojatno bila prisiljena na prekid bitke na Marni 1914., čime se odrekla svoje glavne operativne zamisli, koja je u svojim temeljima, iako je bila donekle oslabljena, počivala na Schlieffenovoj strategijskoj osnovi.

TAJNA HANIBALOVE POBJEDE

Schlieffen je uviek sebi postavljao pitanje: »Kako ćemo se pobjedonosno obraniti od naših neprijatelja?«

I on je našao čarobni ključ, kojim se to pitanje rješava i to tek onda, kad je poslije svojeg umirovljenja pročitao Delbrückov opis bitke kod Cannae (selo Cannae u Apuliji), izmedju velikog kartažkog vojskovodje Hanibala i rimskog vojskovodje Varra. On je iztraživao strategijsku tajnu, koja je u toj bitci dovela do uništenja Rimljana i njihove dobro izobražene vojske. Tu nam tajnu Schlieffen odkriva ovim kratkim, ali jasnim riečima:

»Ona se sastoji u tome, da se sa svim našim snagama ili barem s većim dielom bacimo u bok i u ledja neprijatelja, da ga prisilimo na borbu s preokrenutom frontom i da ga potisnemo u operativnom pravcu, koji je za njega neugodan i opasan.«

Obzirom na Njemačku i njezino vojničko zaokruživanje brojčano jakih neprijatelja, to znači: napadaj jakih borbenih snaga protiv bokova i ledja neprijatelja, da ga se tako uništi i podpuno izbaci iz borbe.

Kad je Schlieffen tako došao do ključa te strategijske tajne, morao se odlučiti, da li će najprije uništiti Rusiju na iztočnoj granici, dok bi se

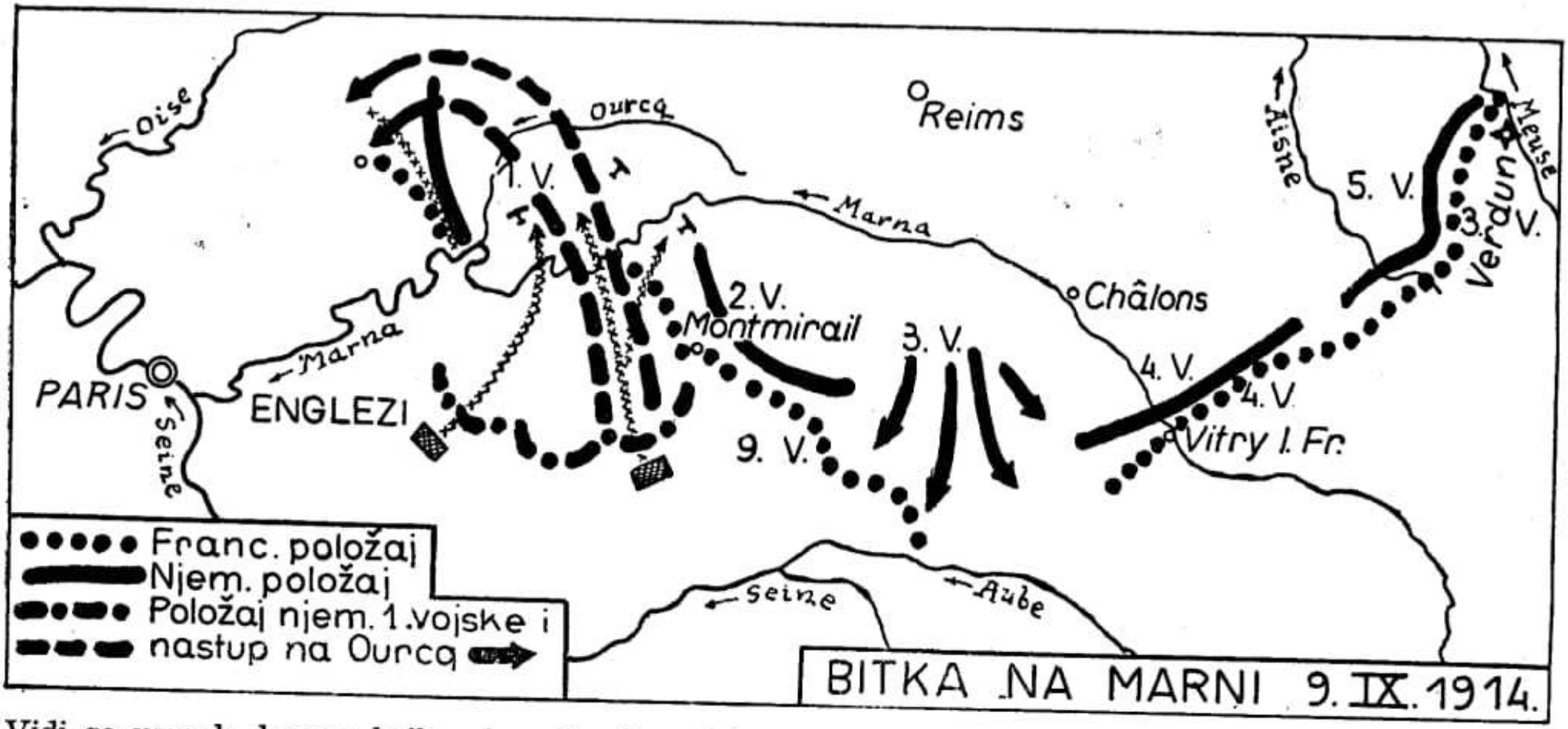

Vidi se uzmak desnog krila njemačke 2. vojske i prodiranje Engleza i francuzke 5. vojske u prazninu, koja je nastala između njemačke 1. i 2. vojske, ujedno napredovanje lievog krila 2. njemačke vojske, isto tako napredovanje njemačke 3. vojske. Prva njemačka vojska bori se za odluku, s uspjehom. Ali njemačka 2. vojska povlači se zbog praznine, koja je nastala između nje i 1. njemačke vojske. Po nalogu podpukovnika Hentscha započima daljnje povlačenje 2. njemačke vojske, a zatim i prve njemačke vojske na Ourcq, a zatim uzmak iza Aisne.

u isto vrieme slabije njemačke snage držale na zapadu defenzivno, pa makar pri tome privremeno prepustile čisto njemačka područja protivniku, ili će uzeti drugi slučaj: najprije totalni udarac na Francuzku, a zatim na Rusiju. Schlieffenov predhodnik kao glavar njemačkog glavnog stožera generalfeldmaršal grof Waldersee, koji je kao prvi europski vojskovođja zapoviedao ujedinjenim snagama Njemačke, Englezke, Francuzke, Italije, Austro-Ugarske i Rusije za vrieme bokserskog ustanka u Kitaju, smatrao je, da treba najprije povesti veliku ofenzivu protiv Rusije. Ali Francuzka se u to vrieme silno utvrdila izmedju rieka Maase i Moselle, gdje je izgradila cieli niz tvrdjavnih zapornih pojasa. To je Schlieffena dovelo do odluke, da najprije napadne Francuzku kao jačeg i opasnijeg protivnika.

PROMJENA GODINE 1914.

Od godine 1894. smatra njemački veliki glavni stožer glavnom zasadom svoje strategije potrebu, da se težište njemačke ofenzive prebaci na zapad. Čim su Francuzi jače izgradili zaporni lanac izmedju Verduna i Belforta, tim se Schlieffen odlučnije pripravljao na oblikovanje zapadne operativne osnove, i to tako, da se veliki bočni napadaj izvrši na krajnjem sjeveru zapadne granice. Iza crte Aachen-Luxemburg ima se skupiti i usredotočiti šest njemačkih vojski, od kojih bi ona na krajnjem desnom krilu bila najjača. Oko šarnira, stožerne točke Verduna, ima se izvršiti pokret ove silne frontne linije, pri čem bi se neprijatelj neprestano obuhvaćao. Više južno imalo bi se provesti zaokruženje tvrdjave i glavnog grada Pariza, oko kojeg bi se provelo zaokretanje na iztok, da se ta najveća operacija svih vremena dokonča prodorom u prostor izmedju Seine i Vogeza, gdje bi se po uzoru Cannae odvijala najveća bitka za uništavanje, kakvu do sada nitko nije mogao ni predstaviti. Nitko nije sumnjao, da bi grof Schlieffen, taj »vojskovodja duhom« bio kadar tu bitku nad bitkama povesti i dokončati s punom pobjedom. Da je on bio na položaju glavara njemačkog glavnog stožera u početku svjetskog rata 1914., on sigurno ne bi dopustio, da se njegova silna osnova novovjeke Cannae oslabi i razvodni. Istina, i on bi je možda donekle promienio, ali ne onako, kao Moltke ml., na kojega se baca krivnja za nedaću na Marni. On se nije podpuno držao velikog navalnog načela Schlieffenove osnove. I Schlieffen je znao, da taj njegov veliki obuhvat s jakim desnim krilom mora biti podpomognut i snažnim čeonim napadajem, čak i u slučaju, kad ne bi razpolagao s dovoljno snaga za dva jaka i velika napadaja. Schlieffen je znao, da će suvremeni rat imati druga obilježja nego prijašnji ratovi, da će velika ratna poprišta izgledati kao prazna. Jedino će grmljavina tisuća topova upućivati na borbu. On je predvidio upotrebu svih mogućih i najsuvremenijih dojavnih sredstava, čak i samovoza i motornih kotača u

masama. On je znao, da suvremeni vojskovodja ne može voditi bitku s nekog brežuljka, već u tihoj sobici, nagnut nad kartama, zaokružen pomoćnicima i dojavnim častnicima, a kraj njega brojni brzoglasni aparati, pomoću kojih bi kratkim uputama i nalozima vodio vojsku, bodrio je i dizao joj duh. On je predvidio novi način razvoja suvremenih vojska, koje će nastupati u svoje razvojne prostore mnogo prije, nego što započne bitka. Pri tome je podučavao svoje glavnostožerne častnike i o skladnoj dispoziciji s vojskama i zborovima u hodu, da ne dodje do meteža i zapletaja. U tom je bio nenadmašiv.

Što se 1914. u bitci na Marni sve nije tako odigralo, nije kriv on, nego njegovi nasljednici, koji ga u zbilji, na velikom i prostranom bojištu, nisu shvatili i nisu znali razlikovati važno od nevažnoga.

SCHLIEFFENOVI PREDHODNICI I NASLJEDNICI

Schlieffen nije imao sreće da doživi i vodi veliki i odlučni rat, koji je predvidio. Ali preživjele su ga njegove velike misli. One su ostale u krilu njemačkog glavnog stožera, koji ih je u razdoblju 1914. do 1918., a osobito general Ludendorff, provodio u djelo. Još više ih je ostvarilo mlado pokoljenje njemačkog glavnog stožera, koje je odgojeno u Schlieffenovu i Ludendorffovu duhu, u sadašnjem drugom svjetskom ratu.

U sadašnjem svjetskom sukobu razvijalo se na njemačkoj strani sve onako, kako je Schlieffen predvidio i zamislio. Velike Schlieffenove zamisli provode se u toku drugog svjetskog rata na svim bojištima bez frikcija, koje je Schlieffen inače smatrao naravnim. Njegova velika strategijska zamisao živi i živjet će. Ona osigurava pobjedu mladim europskim narodima. Nižu se jedna za drugom pobjede, koje su plod najpornijeg duševnog rada ne samo Schlieffena, već i njegovih predhodnika, generalfeldmaršala Moltkea st., Clausewitza, Scharnhorsta i Friedricha Velikog te njihovih učenika, današnjih njemačkih visokih glavnostožernih častnika. Visoka njemačka strategijska škola prva je na svietu. To joj priznaje i protivnik, koji s najvećim poštovanjem u svakoj prilici govori o sadašnjim njemačkim vojskovodjama, koji su bilo izravno, bilo neizravno djaci Schlieffenove strategijske škole.

Nakon Marne

Nakon bitke na Marni nastalo je sasvim novo operativno stanje na svim ratištima. Taj veliki, odlučni ratni događaj značio je za prvi čas izostanak brze pobjede na zapadnom ratištu. Njemačka nije mogla od svojih saveznika dobiti potrebnih pojačanja, jer su i saveznici osobito Austro-ugarska monarhija

bili zaokupljeni svojim brigama na ruskom ratištu, dok se Turska tek razvijala i spremala za ulazak u rat. Austro-Ugarska nije bila kadra pridonieti onoliko, koliko je bila obećala za provedbu zajedničke ofenzive protiv Rusije. Prema tome se početkom jeseni 1914. nije mogla pripremiti odlučna ofenziva protiv Rusije. Njemački glavni stožer već je onda htio prieći u odluku sa zapadnog bojišta na iztočno, u smislu svoje teorije o potrebi izbacivanja iz borbe jednog ili drugog od glavnih protivnika.

Ali ni neprijatelj na Zapadu nije bio sposoban za velike podhvate, za nastavak ofenzive. Francuzka, tada glavna vojska na zapadnom bojištu, bila je težko izcrpljena u krvavim bitkama i porazima, koje je doživjela prije Marne, pa svim mogućim drugim nedaćama i velikim marševima, tako da se i u Francuzkoj osjećala slabost vojske. Osobito je manjkalo strjeljivo na obim stranama, jer se ni jedan ni drugi protivnik nije bio veleobrtnički pripravio za dugi rat, koji je tražio toliki potrošak topničkog strjeljiva.

Zbog toga je na cieloj dugačkoj zapadnoj fronti, koja se prostirala od švicarske granice preko Saarburga, sjeverno od Verduna preko odsjeka sjeverno od Reimsa-Noyona, nastalo neko čudno primirje, ali stvarno to nije bilo primirje, već novi način ratovanja. Nastale su dvie ukočene, nepomične fronte, koje su ležale jedna nasuprot drugoj, ukopane u rovovima, koji su se sve više izgrađivali. Obe su fronte bile pretrpjele vrlo težke gubitke. Iza te nepomične fronte pripravljale su se nove djelatnosti. Glavni stožeri obih strana stvarali su osnove, mislilo se i na materialno popunjenje potenciala. Ofenzivna zamisao nije zabačena, ali se barem početkom jeseni 1914. nije mogla provesti. Položaj je bio u toliko raznolik, što su Francuzi imali samo jedno ratište, a Niemci dva, zapadno i iztočno. Falkenhayn, novi glavar njemačkog glavnog stožera, preuzeo je dosta težku zadaću. Na iztočnom bojištu bio je istina neprijatelj odbijen, težko je stradao i izgubio dvie vojske, Samsonovu i Rennenkampfovu. Ali za veliku Rusiju nije to bilo ništa, ona je brzo ubacila u borbu jedan novi milijun boraca. Austro-ugarska vojska bila je pretrpjela pretežke gubitke, bila je po-

tisnuta na karpatska sljemena te je težkom mukom vodila borbu oko karpatskih klanaca, oko prielaza u srdce monarhije. Conrad je hitno tražio pomoć od Niemaca, ali je nije mogao dobiti.

Na zapadnoj fronti bio je položaj ovakav: još su Belgijanci držali sa skoro cielom svojom vojskom iza njemačke fronte utvrđeni Antwerpen, veliku tvrđavu na ušću Šelde. Ta se vojska branila žilavo, izvodila je snažne izpade. Antwerpen je bio obsjedan samo od jednog njemačkog vojnog zbora (III. pričuvnog zbora) generala Beselera. Taj zbor nije dostajao, da se Antwerpen konačno zauzme. Zbog toga je grad i dalje bio kao trn u tielu njemačke vojske. Morala je pasti ta silna tvrđava, jedna od najsuvremenijih u Europi i na svietu. Beseler dobiva nalog, da bezuvjetno dovrši borbu za Antwerpen. Morao se probiti kroz niz utvrda. On započima 28 rujna navalu uz ulog najtežeg topničtva. Tu su se iztaknuli i austro-ugarski mužari, oni glasoviti od 30,5 cm kalibra, uz njemačke mužare od 42 cm. Dne 22. listopada nakon težke topničke pripreme bili su najjači fortovi razrušeni.

Dne 7. studenoga prelaze njemačke čete rieku Nethu, iza koje se ukopala belgijska vojska, a 9. studenoga prodiru njemačke jurišne čete u grad. Englezi, koji su bili preneraženi zbog brzine njemačkog prodora, ubacuju jednu pomorsku brigadu u obranu, da pomognu kralju Albertu. Ali sve to nije koristilo. Polovica belgijske vojske prelazi nizozemsku granicu i bude internirana u Nizozemskoj. Ostatak s englezkim četama napušta Antwerpen pa se povlači preko Genta-Brügge na Ostende. Beseler ih sliedi i progoni, ali nije ih mogao odsjeći zbog pomanjkanja snaga. Beseler napreduje brzim korakom prema kanalskim lukama, englezkim mostobranima na europskom kopnu.

Njemačko i anglo-francuzko operativno vodstvo nastoje izkoristiti onaj slobodni prostor, koji se širio između Antwerpena i Noyona, da razviju tu pokretnu borbu. Jedan i drugi nastoje uzeti pobudu u svoje ruke. Tu su Francuzi bili u prednosti. Oni su razpolagali vrlo dobrom nerazorenom željezničkom mrežom, pa su mogli skupiti odmah posebnu vojsku za gonjenje: »Armée de poursuite«.

Joffre disponira jednu vojsku sa zadaćom prodora u bok i leđa njemačke prve vojske, od Amiensa preko St. Quentina. Ta vojska započima napredovanje 21. rujna 1914., ali se susreće s njemačkom 6. vojskom, koja je u međuvremenu iz Lotaringije prebačena u taj odsjek. Joffre je brzo upoznao, da je izabrao kao pravac udarca odsjek prebliz samoj fronti. On ubacuje i drugu vojsku (Maudhuy) iz Arrasa, koja se sukobljuje na visini Loretto s jakim njemačkim snagama, koje su iztovarene sjeverno od te visine. Dolazi do težkih borba. Posljedak tih borba bilo je produljenje fronte iztok-zapad-Verdun-Roya sada kao fronta jug-sjever.

Ali s padom Antwerpena zapadni saveznici dolaze u gori položaj. Englezka je s pravom strahovala za veze sa svojom vojskom u Francuzkoj te zahtieva bezuvjetnu zaštitu kanalskih luka. Tu zaštitu moraju provoditi englezke čete. Zbog toga je Joffre morao dopustiti da se one izvuku iz frontnog odsjeka Aisne i da se prebace u Flandriju. U ovo područje pješčanih duna južno od Ostende ulaze ostatci belgijske vojske i sastavi englezke vojske. General Beseler sliedio je Belgijance neprestano.

Ali i Niemcima nije bilo lako. Oni se sada u važnom operativnom odsjeku zapadno od Lillea nalaze nasuprot jakih i dobro izvježbanih divizija, a to utječe na njemačke operativne odluke. Niemci se boje, da bi udarac iz tog odsjeka u bok i leđa ugrozio 6. vojsku. Tako bi bila onemogućena izvedba nove ofenzive na tom odsjeku, za kojom je Falkenhayn uviek težio. Zbog toga je bilo potrebno, da se tu provede novi napadaj. Ali nije se razpolagalo s dosta snaga, jer je ciela vojska bila ubačena u borbu na dugačkoj fronti. Falkenhayn je razpolagao još samo malim brojem pričuvnih zborova, koji su se sastavljali od prekobrojnih već izobraženih novaka, od naknadnih pričuvnika, a u prvom redu od oduševljenih ratnih dobrovoljaca. To je Falkenhayn bio odredio još kao ministar rata. Ti zborovi nisu imali mnogo vremena za izobrazbu, tek oko 6 tjedana. Bilo je težko i s pitanjem častnika i dočastnika. Osoblje, određeno u tu svrhu, bilo je oduševljeno i pripravljeno na najveće žrtve, ali u glavnom nije bilo prvorazredno. Bilo je još gore,

da se nije razpolagalo s dovoljno oružja i opreme. Mislilo se te mlade zborove prebaciti na manje važne frontne odsjeke, da bi tamo zamienili ratu navikle zborove, ali za to nije bilo vremena. Prema tome ulaze u borbu na njemačkoj strani, na odlučno važnoj flandrijskoj fronti, pred kanalskim lukama, oduševljeni i po moralu vriedni zborovi protiv francuzkih i englezkih izkusnijih, ali inače manje vriednih vojnika. Sada se opet pokazuje, da je najveća pogrješka Njemačke u pogledu ratne priprave ležala u tome, što se nije pravodobno povisilo brojčano stanje vojske. Treći pričuvni zbor generala Beselera pojačava se sa XXII., XXIII., XXVI. i XVII. pričuvnim zborovima. Nastaje nova, četvrta vojska pod zapovjedničtvom vojvode Albrechta. Ona se ubacuje s pravcem napadaja prema Ypernu, obuhvatno. Dolazi do navale, koja se provodi uz najveće požrtvovanje sasvim mladih pričuvnika, ali polučeni su samo djelomični uspjesi, jer ti mladi borci nisu bili naučni na suvremenu borbu, a sudarili su se s najbolje izobraženim i u samom ratu prokušanim englezkim borcima. Ti su junaci pretrpjeli pretežke gubitke. Upravo su se žrtvovali bez vlastite krivnje, da okaju pogrješke njemačkog političkog vodstva, koje je bilo kratkovidno te štedilo čak i novčane žrtve za potrebnu obranu domovine. I vlada i narodno zastupstvo njemačke carevine nose jednaku krivnju. Zbog njihovih pogrješaka uzalud su tu ginuli najmlađi i najoduševljeniji borci. Ta borba prostirala se počam od 15. listopada na sto kilometara širokoj fronti. U nju je ubačeno i desno krilo 6. vojske. Englezi, Francuzi i Belgijanci pod zajedničkim vrhovnim zapovjedničtvom generala Focha brzo su spoznali slabost i ranjave točke njemačke vojske tog odsjeka. Ali ipak ni njima nije bilo lako. Četama generala Beselera uspjelo je kod Nieuporta preći rieku Yseru i kanal, koji je išao uz rieku te su nadirale prema Dunkerqueu. Belgijanci su bili prisiljeni 27. listopada otvoriti velike vodene brane. To je prisililo njemačke čete, koje su već bile prešle kanal, da se povuku na sjevernu obalu Ysere. Ciela dolina Ysere bila je pod vodom, tako da je taj odsjek savezničke fronte bio podpuno zaštićen. Ali ipak pričuvni njemački zborovi ulaze ponovno u napadaje i silnu navalu te osvajaju Diksmude,

mali gradić, koji je mnogo puta mienjao gospodare. Tu su se borile najbolje francuzke pukovnije uz vrlo osjetljive gubitke. Oko Yperna, tog starog flandrijskog gradića, nastaje nova fronta, koja ga je obuhvatala u velikom luku sa sjevera, iztoka i sjeveroiztoka polukrugom rovova. Fronta je u glavnom kroz cieli tok rata ostala ista. Tu su sama priroda i podneblje Flandrije zapriečili uspješno dovršenje borbe za Ypern. Uslied trajnih kiša i magle nastali su tu neprolazni prostori mekane ilovače. Tu su bila velika močvarna područja, a oko njih i u njima rovovi poput dubokih vodenih jaraka. I zaštita protiv vidika bila je slaba. Jedino ruševine sela, ostatci stabala i malene šumice, sve većim dielom izgoreno i razkidano topovskim zrnima, pomalo je smetalo vidiku, jednog zaštićivalo, a drugom otežčavalo borbu.

Tu je život bio upravo grozan, neprestano u mokrini i vodi. Promet se je odvijao kroz duboko razrovane ceste i blatne puteve, a to je trajalo kroz sve četiri flandrijske zime.

OPERACIJE NA RUSKOJ FRONTI

Dok se tako na zapadu vojevalo za odluku, koja nije bila dosuđena ni jednoj strani, iako su joj se Niemci bili sasvim približili, vodila se na iztoku borba na obim krajnjim krilima u iztočnoj Pruskoj i u iztočnoj Galiciji. Ovdje je mnogo brže, nego što se mislilo, došlo do velike ruske navale i do snažnog pokreta brojnih ruskih vojska. I tamo su bili u toku sudbonosni događaji. Na desnom su krilu oni nakon prvotnih velikih uspjeha austro-ugarske vojske i nakon nesretne bitke kod Lavova poprimili tragičan razvoj. Generalu Conradu nije bilo suđeno, jer su mu manjkali preduvjeti, osobito u pogledu dostatno jakih vojska, slomiti neprijatelja, koji je i tamo nastupio s mnogo jačim snagama, nego što se mislilo, dok je austro-ugarska sjeveroiztočna vojska bila razvojem operacija protiv Srbije daleko slabija od neprijatelja. Nije mnogo manjkalo, da na sjeveroiztočnom bojištu, u Galiciji, dođe do podpunog sloma, da podpune ruske pobjede.

Razmjer snaga ruske i austro-ugarske vojske na sjeveroiztočnom bojištu bio je gotovo 2:1. Povjestna je zasluga generala Conrada, da se nakon bitke kod Lavova i nakon kasnijih borba jakih zalaznica usudio odrediti onaj obći uzmak, koji je austro-ugarsku vojsku doveo skoro do Krakova, odnosno na Karpatska sljemena, duž cielih Karpata, od Tatarskog klanca do Dukla klanca. Tako je Conradu uspjelo spasiti barem jedan veći dio vojske, jer bi u protivnom slučaju, da se upustio u međubitke većeg značenja, vjerojatno nastao podpuni slom austro-ugarske sjeveroiztočne fronte. U tom povjestnom uzmaku, koji su mnogi neupućeni nestručnjaci Conradu predbacivali, leži veličina tog zaslužnog austro-ugarskog generala, koji je strategijski nadaren i dalekovidan, razpolagao odlučnošću, koja je ostvarila taj težki zaključak. Jer iza Karpata ležala je otvorena Mađarska, plodni Allföld, a preko Duklaklanca vodio je put i prema srdcu monarhije, a preko Krakova u veleobrtničku Šlezku, u bogatu Češku, a to je sa strategijskog stanovišta najvažnije, a isto tako i u bok razmjerno slabih njemačkih vojska, koje su štitile odlučno važne veleobrtničke krajeve Njemačke, Šlezke i Saske, preko kojih je vodio put u srdce Njemačke. Conrad je svojom odlukom i njezinom skladnom provedbom obranio i austro-ugarsko carstvo od skrajnje nesreće i Njemačku od udarca u njezin južni, najvažniji bok.

Bitka kod Tannenberga i Mazurskih jezera

Na krajnjem sjeveroiztoku razvila se ruska sjeverozapadna skupina vojska pod zapovjedničtvom generala Žilinskog te se približavala s 1. (Njemen) vojskom generala Rennenkampfa od Grodna-Kovna, a sa 2. (Narev) vojskom generala Samsonova od Varšave-Bjelostoka iztočno-pruskoj granici. Nastupila je s 21 pješačkom i 10 konjaničkih divizija. U iztočnoj Pruskoj zapoviedao je generalpukovnik von Prittwitz, vrhovni zapovjednik 8. vojske samo s 13 pješačkih i jednom konjaničkom divizijom.

Ne ćemo zbog pomanjkanja prostora ulaziti u bit te bitke, koja spada među najzanimljivije bitke svjetskog rata i među prave izrazite bitke zaokruživanja. Operativno stanje 8. njemačke vojske bilo je vrlo težko. Generalpukovnik Prittwitz izpravno se odlučio na ofenzivno napredovanje i išao za izkorišćenjem za ofenzivnu borbu povoljnog tla iztočne Pruske, koju je dobro poznavao. Tamošnji lanac jezera, između kojih su bile izgrađene utvrde, kao i duž južne granice te pokrajine, omogućivao mu je odpor sa slabim snagama kroz dulje vremena, da se u međuvremenu s glavnim snagama na povoljnom mjestu izvede odlučan udarac. S jezgrom svojih četa napredovao je on protiv 1. vojske generala Rennenkampfa, dok je kao zaštitu protiv Narev-vojske generala Samsonova južno od močvara ostavio svoj 20. vojni zbor, pojačan jednom Landwehrbrigadom i posadama iz tvrđava na Visli. Htio je sa svojom vojskom obuhvatno sa sjevera zgrabiti neprijatelja i to iz linije Lötzen-Insterburg, a predpostavljao je, da neprijatelj napreduje južno od Romintentske stepe. Dva dana marša od fronte stajao je kod Stallupönena prvi iztočno-pruski vojni zbor. Energični vođa, general von François, nije se mogao odlučiti, iako je to jasno zapovjedilo vrhovno zapovjedničtvo vojske, da ostane iza rieke Angerapp. On je htio izkupiti svoju rieč, koju je u mirno doba dao, da ne će bez borbe prepustiti neprijatelju ni jednu stopu svoje zemlje. 17. kolovoza napao je on nadmoćne neprijateljske snage. Već je izgledalo, da je pobjeda tu. Ali u to je stigao nalog zapovjednika vojske, da odmah prekine borbu i da se povuče na Gumbinnen.

Tri dana kasnije prešla je 8. vojska sama u napadaj protiv Rusa, koji su polagano sliedili zbor generala Françoisa. Rusi su prodirali neočekivano sjeverno od Romintstenske stepe, zato ih se moralo obuhvatiti s juga. Borba je nakon tjeskobnih sati u početku stajala na večer povoljno, jer je u bitku ušla južna skupina, I. pričuvni zbor i 3. pričuvna divizija. Ali XX. je vojni zbor javljao, da se ruska Narev-vojska nalazi u brzom nadiranju. Zbog toga je generalpukovnik von Prittwitz odredio prekid borbe i uzmak iza Visle, da mu ne bi Narev-vojska odrezala put na zapad. Čete su se težkim srdcem poko-

rile toj zapoviedi. Njemačka se vojska i tu smatrala pobjednikom, iako je u borbi u 14 dana izgubila 14.600 ljudi. Na nju je težko utjecalo povlačenje domaćeg pučanstva u dugim kolonama s kolima i pješke prema zapadu, da se spasi od ruskog pritiska.

Ali vojska generala Rennenkampfa nije se usudila progoniti Niemce. Kao da joj je od dosadašnjih borba strah prešao u kosti. Osim toga u blizini je stajala tvrđava Königsberg, a mislilo se, da se u njoj nalaze jake njemačke snage.

Sudbonosni zaključak generalpukovnika Prittwitza za uzmak preko Visle nije potvrdilo njemačko vrhovno zapovjedničtvo. Ono je tražilo, da se barem pokuša spasiti pokrajina. Generalpukovnik von Prittwitz bio je dignut sa svog mjesta, a s njime i njegov glavar stožera. Na njegovo mjesto imenovan je general Hindenburg, koji je živio u miru u Hannoveru, a general Ludendorff, koji se već kod Lütticha odlikovao, postao mu je glavarom stožera.

Smatramo, da je time nastao važan preokret ne samo na iztočnoj fronti, nego uopće u cielom operativnom stanju. Dva velika njemačka muža, legendarni Hindenburg, pravi otac domovine, i slavni general Ludendorff, veliki i genijalni strateg, dolaze na površinu u času, kad je opasnost za cielu iztočnu frontu, pa možda i za sam Berlin, bila očita. Oni su se ovjenčali vječnom slavom.

Na 23. kolovoza stigla su obojica u Marienburg. Generalpukovnik von Prittwitz već je bio u smislu naloga vrhovnog zapovjedničtva odredio mjere za napredovanje protiv ruske Narev-vojske. General Hindenburg dao je tim mjerama konkretni, čvrsti oblik. XX. vojni zbor, pojačan na 3 i pol divizije, imao je čeono zaustaviti nadmoćni ruski prodor u jednom obranbenom postavu kod Gilgenburga. I. vojni zbor prebačen je željeznicom do Deutsch-Eylaua, da odanle napreduje duž iztočne pruske granice protiv lievog neprijateljskog boka, a po mogućnosti i u leđa neprijatelja, koji je maršira prema sjeveru. Za pojačanje tog zbora ubačen je i posljednji vojnik iz tvrđava na Visli. Pravac napredovanja bio je prema Soldau-u. 5. pričuvna divizija, koja je prevezena željeznicom, zadržana je

kod Allensteina. Još nije pala odluka, da li bi se XVII. vojni zbor i I. pričuvni vojni zbor, koji su pješke marširali na bojište, ubacili u punoj snazi protiv ruske Narev-vojske, ili bi se jedan dio zadržao kao zaštita leđa protiv Njemenskoj vojsci. Ali su se ipak usudili dati tim zborovima južni pravac na Allenstein, jer je Njemenska vojska samo polagano nadirala. Tvrđava Königsberg i utvrda Lötzen imale su se same braniti.

One su imale poznate izvanredno dobre zapovjednike i sjajnu posadu. Znalo se, da će im uspjeti obrana. Napokon sve te pokrete protiv Njemenskoj vojsci pokrivala je 1. konjanička divizija.

Ipak je zapovjedničtvo 8. vojske bilo u velikoj brizi, ali je uzprkos toga bilo uvjereno, da će svoju zadaću i bez daljnje podpore moći izvršiti. Nije se moglo računati s upotrebom I. vojnog zbora prije 26. kolovoza, jer su željeznice bile pretrpane pučanstvom, koje je bježalo u gomilama.

Već 23. kolovoza po podne dolazi do prvog sukoba XX. vojnog zbora s Narevskom vojskom kod Lachne i Orlaua. Tu su ortelsburžki lovci i mazurski mušketiri vodili borbu bezprimjernim junačtvom i u protunapadaju pjevajući njemačku himnu odbacili u sumrak neprijatelja preko Allegrunda. Neprijateljski gubitci bili su težki, a njemačka pobjeda podpuna, ali se nije mogla izkoristiti. Rusi su sve više zaobilazili i obuhvaćali prema sjeveru, te je postojala opasnost da će zaokružiti taj previše izbočeni zbor. Još u noći morao se XX. zbor povući u jedan stražnji postav, s obje strane mlinova, s 3. pričuvnom divizijom na lievom krilu kod Hohensteina. Rusi, čije su operativne mjere bile uhvaćene u prenošenju, a k tomu nisu bile ni šifrirane, sliedili su samo polagano. Niemci su znali njihove nakane. Rusi su bili slabo vođeni i slabo obskrbljeni. Iza sebe su imali velike napore i tri puta tolike gubitke na mrtvima i ranjenima kao Niemci.

Na 24. i 25. kolovoza bilo je pred frontom XX. vojnog zbora mirno. Time se dobilo na vremenu, dok se očekivalo pojačanje s jednom Landwehr-divizijom generala Goltza, koja je već dolazila s danske granice.

U međuvremenu bio je VI. ruski zbor kao desna krilna skupina Narevske vojske u brzom napredovanju na Allenstein. I Njemenska vojska počela se kretati. Prema tomu bio je zaključak zapovjedničtva vojske, da se ipak ciela iztočna skupina, XVII. vojni zbor i I. pričuvni vojni zbor, prebaci 25. kolovoza po podne prema jugu u napadaj protiv VI. ruskog zbora, vrlo smion. Ujedno je napadaj zapadne skupine imao započeti već 26. kolovoza u jutro, premda I. vojni zbor još nije bio sasvim izkrcan.

Ta smjelost doniela je svoje plodove. Zapadna skupina zauzela je žilavim borbama 27. kolovoza u jutro Usdau, ključ neprijateljskih postava, te je dalje nadirala na Neidenburg—Jedvabno. XVII. vojni zbor tukao je 26. kolovoza ruski VI. zbor kod Gross-Bössau, te je nastavio s prodorom na Passenheim. Išlo se za tim, da se zaokruži sredina ruskih vojska, koja je bila daleko izbočena prema zapadu, u borbi s njemačkim Landwehrom, koji se hrabro branio u crti Mühlen—Hohenstein. To se imalo provesti protunapadajem. U tu svrhu imao je XX. vojni zbor s pridošlom Landwehrdivizijom Goltz uhvatiti neprijatelja na sjeveru kod Hohensteina, a prema jugu kod Wapplitza, dok je I. pričuvni vojni zbor imao napredovati u leđa neprijatelja, koji je već bio napustio Allenstein.

Iako su na pojedinim odsjecima osobito u prvim borbama časovito i Rusi prevladali, na večer su svi ciljevi ipak bili postignuti. Landwehr i pričuvne čete kao da su se natjecale, tko će brže napredovati. Zauzet je Hohenstein, zarobljeno je mnogo neprijatelja. Mogli su se spasiti samo ostatci, koji su bježali sasvim razbijeni kroz uzki prolaz između jezera kod Kurkena.

Sliedećih dana odlučena je sudbina Narevske vojske. Tragedija posebne vrsti u suvremenoj poviesti. Sa svih strana zaokružena, ona je stisnuta u uzkom području između Hohensteina—Passenheima—Neidenburga. Uzalud su ruske pukovnije pokušavale prodrieti obruč. Njihovi su se napadaji slomili u vatri njemačkih topova i strojnica, kojih je na mnogim mjestima doduše bilo vrlo malo. Pokušaji pružanja pomoći s juga i iztoka odbijeni su od Landwehra i od dielova I. vojnog zbora

kod Neidenburga, a od XVII. vojnog zbora kod Ortelsburga. Rusima nije preostalo drugo nego položiti oružje.

Tako je na povjestnom području Tannenberga, gdje je na 15. srpnja 1410. velemajstor njemačkog viteškog reda Ullrich von Jungingen, sa cvietom viteškoga reda, našao junačku smrt u borbi protiv poljske i litavske nadmoći, izvojevana pobjeda, kakvu sviet već stoljećima nije vidio. Mnogo jača ruska vojska potučena je od mnogo slabije njemačke vojske u napadaju dvostrukim obuhvatom te je sasvim uništena. Tu se borila 191.000 Rusa s 384 strojnice i 716 topova protiv 153.000 Niemaca sa 296 strojnica i 716 topova. Njemački gubitci iznosili su 12.000 ljudi, t. j. 7 posto borbene snage, a ruski deseterostruko. Zarobljeno je preko 92.000 Rusa sa 63 generala, 350 topova i s drugim velikim ratnim plienom. Ruski zapovjednik Narevske 2. vojske, general Samsonov izvršio je samoubojstvo.

U toj sjajnoj pobjedi natjecalo se njemačko operativno vodstvo s četama, tko će bolje izvršiti svoju dužnost. Po sjajnoj, upravo genialnoj osnovi dana je četama i nižem taktičkom vodstvu mogućnost te pobjede, u koju su njemačke čete uložile svu svoju željeznu volju i energiju te su s poletom ulazile u borbu i svuda pobjeđivale. Ta je pobjeda odjeknula diljem ciele Njemačke i cielog svieta. U iztočnoj Pruskoj i u cieloj Njemačkoj nastalo je olakšanje.

Dvie nove, sjajne zviezde zasjale su na nebu Njemačke. Hindenburg i Ludendorff postali su idoli njemačkog naroda. Njihova imena postala su poznata cielom svietu.

Ali još je tu bila Rennenkampfova, Njemenska 1. vojska, koja je za čudo gotovo sasvim mirovala, dok se odigravala ta potresna drama u močvarama i šumama oko Tannenberga. Sa zapada dolazila su dva vojna zbora, XI. vojni zbor i pričuvni gardijski zbor te 8. konjanička divizija. Ove je snage njemačko vrhovno zapovjedničtvo uzprkos toga, što se 8. njemačka vojska odrekla te pomoći, stavilo željeznicom u pokret na iztok. Stanka do njihovog dolazka izkorišćena je za sređenje velikih taktičkih jedinica. Sada se nije moglo misliti na dvostruki obuhvat ruske vojske kao kod Tannenberga. Rennenkamfova vojska, koju su Rusi pojačali s najmanje tri punovriedne divizije,

stajala je u širokoj fronti na crti Lötzen do Kurskog Haffa. Bilo bi vrlo težko pokušati utisnuti njezino sjeverno krilo, koje se oslanjalo na more, u tom pretežkom području s obje strane Pregela. Tako je stvorena odluka, da se obuhvati samo južno krilo. Ali i tu su postojale pogibli, jer su na južnoj granici iztočne Pruske još stajali ostatci Narevske vojske, dva vojna zbora i nekoliko konjaničkih divizija. Nove su čete prebacivane s ruske strane te su se već izticale kod Lycka i Grajeva, već su bile u maršu. Bile su to jake neprijateljske snage, koje su se mogle okrenuti protiv boka i leđa obuhvatnog krila. Uzprkos toga usudio se Hindenburg započeti bitku.

S četiri i pol vojna zbora napao je on 50 km široku frontu neprijatelja između Lötzena i Allenburga, dok je jednu udarnu skupinu s dva i pol vojna zbora vodio preko crte Lötzen-Arys-Johannisburg kroz tjesnac između Mazurskih jezera u bok neprijatelja. Uvodni pokreti tekli su po osnovi od 5. do 8. rujna. Udarna skupina dostigla je tjesnac jezera te je stajala u uzpješnoj borbi jugoiztočno od Angerburga kod Kruglaukena i Possesserna. Pri tom je osiguravala svoje desno krilo prema Lycku. Na 9. rujna imao je započeti pravi napadaj. On je čeono težko napredovao, a južno krilo naišlo je na ponovni odpor. Ono je tek na večer u jurišu zauzelo Possessern. U noći na 9. rujna nastao je podpuni preokret. Neprijatelj je vjerojatno pod dojmom napredovanja njemačke udarne skupine izpraznio postave na cieloj fronti te se povukao prema iztoku. Kod Lycka, gdje su Rusi u pravcu Nareva počeli ugrožavati njemačko krilo, bilo je stanje kritično, osobito na 9. rujna u noći i 10. rujna u jutro. Ali njemački general Morgen postao je i tu brzo gospodar položaja te je bacio neprijatelja preko granice. Bitka je bila dobivena. Ruska je glavnina umakla preko Njemena. Ipak je u njemačkim rukama ostalo oko 45.000 zarobljenika i 150 topova. Rusi su svoje gubitke cienili na 100.000 ljudi, dok je njemačka 8. vojska u toj bitci izgubila samo 9.000 ljudi. Ali polučena je glavna svrha: oslobođena je od neprijatelja Iztočna Pruska, koja je težko trpjela od neprijateljske okupacije i borbe. Djelatne su ruske čete još kako-tako držale

stegu, ali druge čete, osobito kozaci, nisu postupale po propisima.

Tako je dovršeno to prvo važno razdoblje borbe na iztoku.

Borbe u Galiciji i Poljskoj

Borbe u Galiciji u kolovozu 1914. i sliedećih mjeseci nadasve su zanimljive, posebno za nas Hrvate, jer se u njima odlučivala i naša sudbina i jer su u njima sudjelovale i brojne hrvatske čete raznog oružja, i one, koje su razštrkane i dodieljene kao posebne bojne i pukovnije po vojnim zborovima bivše monarhije, i one, koje su kasnije prebačene iz Srbije na sjever. U prvom redu bili su tu Bosanci i Hercegovci, čije su pukovnije i lovačke bojne bile dodieljene vojnim zborovima, koji su bili u posadama izvan područja Hrvatske, pa zatim karlovačka 96. pješ. pukovnija i sriemska pukovnija broj 70, koje se u sklopu Temešvarskog VII. vojnog zbora prebačene još sredinom kolovoza na sjever, pa bosanska pješačka pukovnija BH 3, koja je nakon nesretne bitke kod Šabca, u kojoj se baš ona osobito iztakla, prebačena na sjever s 2. vojskom. Jezgra hrvatskih četa, XIII. vojni zbor, ulazi kasnije, t. j. u veljači 1915., u borbe na sjeveru preko bukovinskih i iztočno-galicijskih Karpata. Naša 7. pješačka divizija također je prebačena na sjever. I brojne druge hrvatske jedinice borile su se većim dielom na sjeveru.

Za vrieme razvoja austrijskih vojska na liniji Dnjestar — San pokušalo se veliku prazninu na desnom krilu kod Stanislava i Lavova napuniti barem za nuždu s nekoliko divizija, koje su stavljene pod zapovjedničtvo generala Kövessa. Jugoiztočno od Przemysla stajala je 3. vojska generala von Brudermanna, koja je pretrpjela najteži udarac jake ruske skupine vojska, koja je prodrla izravno s iztoka, u pravcu na Lavov. Sjeverozapadno od Przemysla stajala je 4. vojska generala von Auffenberga, a uz nju sve do ruske granice 1. vojska generala Dankla, koji je mnogo godina bio zapovjednik divizije u Zagrebu i počastni vlastnik naše domaće 53. pješačke pukovnije.

To je bilo sve, što je Austro-Ugarska mogla skupiti protiv Rusije, jer je svoju 2., 5. i 6. vojsku bila razvila protiv Srbije. U Bukovini se skupilo samo nešto žandarmerije, nešto pučkoustaških i dobrovoljačkih četa. Tu je taj najvažniji desni bok štitio s tim slabim sastavima proslavljeni žandarmerijski pukovnik, kasnije general, vitez Marije Terezije Fischer i njegov pomoćnik bojnik Papp, oba dobro poznata našim domobrancima i drugim četama, jer su ih upoznali u borbama u Bukovini i s njima često surađivali.

Iz pravca Šlezke dolazio je šlezki landwehrski zbor pod njemačkim generalom von Woyrschom u pomoć austro-ugarskoj vojsci. Vezu s Niemcima imala je kod Krakova uzpostaviti vojska generala von Kummera, u glavnom austrijski pučki ustanak. Te tri austrijske vojske i skupina generala Kummera brojile su ukupno 37 i pol divizija. Protiv njih razvilo se u velikom luku od Lublina do Rovna, na iztočnoj galicijskoj granici, 26 i pol ruskih vojnih zborova — 5 vojska (4., 5., 3., 8., i kasnije 9. vojska) — pod zapovjedničtvom vrhovnog zapovjednika jugozapadne ruske fronte, generala Ivanova.

Generalpukovnik Moltke nije mogao udovoljiti opravdanom zahtjevu generala Conrada, koji je tražio odlučni njemački udarac iz iztočne Pruske u pravcu Siedleca, iza Varšave. Njemačka 8. vojska u Iztočnoj Pruskoj imala je svoje brige i svoju veliku i važnu zadaću. Moltke je uvjeravao Conrada, da će njemačka pobjeda u Iztočnoj Pruskoj značiti i za austro-ugarsku vojsku snažno odterećenje. Osim toga stajao je na stanovištu, da se i sudbina Austro-Ugarske odlučuje na bojištima zapadnog ratišta. Dok tamo ne padne odluka, ne može se pojačati vojska na iztoku.

Uzprkos takvog težkog stanja odlučio se Conrad na ofenzivu. On se nadao, da će izkoristiti rusku sporost i glomaznost ruskog vojnog aparata. Uzdao se je i u taktičku spretnost i vještinu austro-ugarskih četa. Oba protivnika nastupila su gotovo u isti čas. Prva a.-u. vojska najprije se sukobila s neprijateljem. General Dankl tuče u bitci kod Krasnika 4. rusku vojsku, a kod Tomaszova u trodnevnim borbama od 23. do 25. kolovoza i 5. rusku vojsku. Treća vojska generala Brudermanna

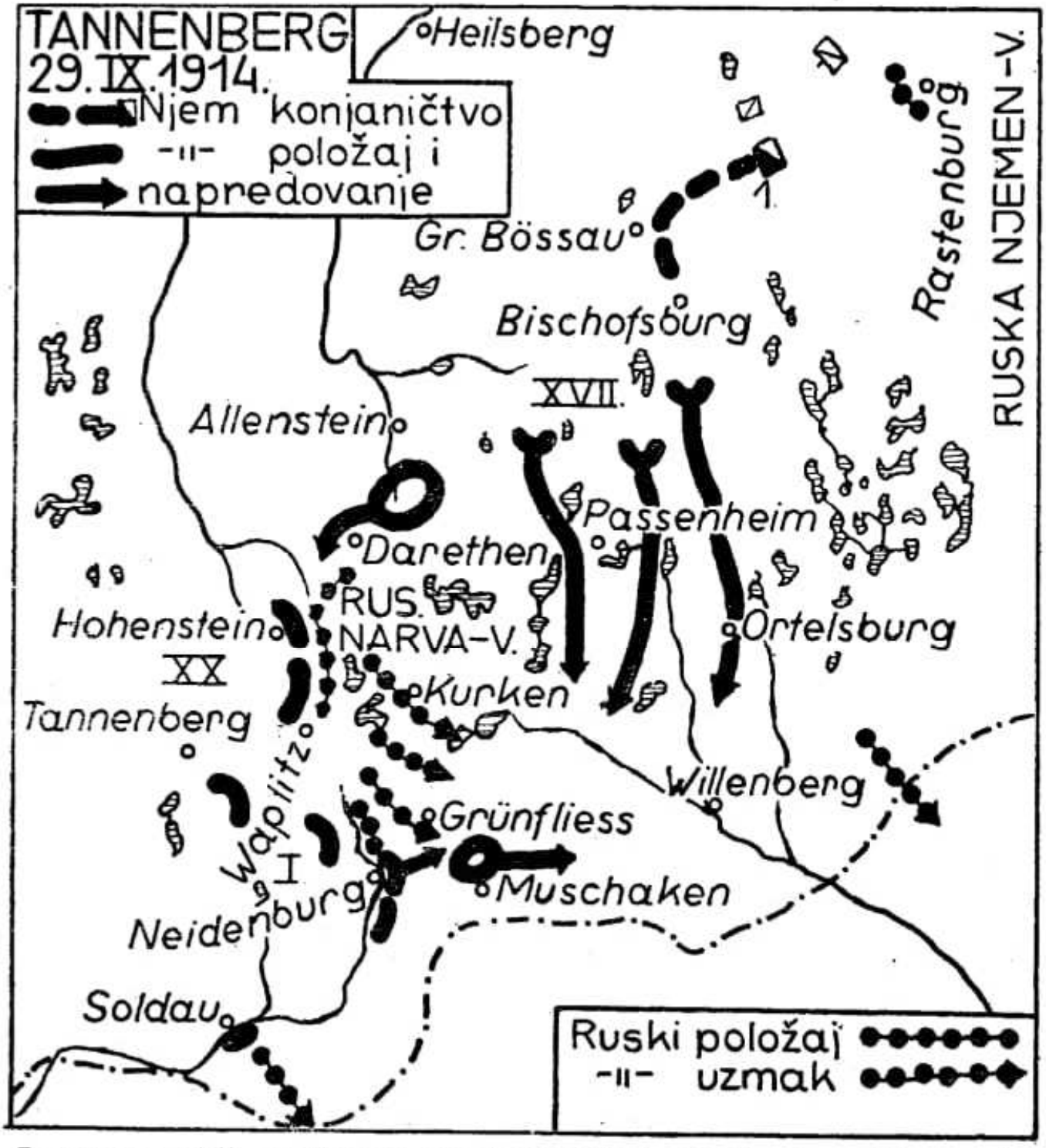

Jasno se vidi podpuno zaokruženje i ukotlenje ciele ruske vojske nesretnog generala Samsonova, koji je nakon poraza počinio samoubojstvo.

na desnom krilu, koja je prodirala prema iztoku, odmah je došla u neugodno stanje. Borila se skoro do konca kolovoza, ali se našla nasuprot daleko nadmoćnijem neprijatelju, te se je morala nakon težkih borba povući na 30. kolovoza na Lavov.

Bitka kod Lavova bila je najteža, najkrvavija i najsudbonosnija od svih bitaka, kroz koje je prošla austro-ugarska vojska u toku rata. Da su tu bili na mjestu 2. austro-ugarska vojska i VII. austro-ugarski zbor, koji su zaostali na jugu i dielom se zapleli u bezizlazne borbe sa Srbima, pala bi možda još krajem kolovoza ili početkom rujna odluka na sjeveroiztoku. Ovako je ona pala, istina djelomično, ali u korist Rusa. Poslije ove ruske pobjede bilo bi još teže, da Conrad nije zaustavio Ruse pred Krakovom i na Karpatima.

Međutim je zapeo i napadaj lievih austro-ugarskih vojska između Lublina i Holma, već na ruskom području. Obe lieve vcjske 4. i 1. izvodile su napadaj ekscentrično pa su se međusobno odvojile. General Conrad htio je jednom smjelom operacijom popraviti stanje. Prva vojska imala je u zajednici sa skupinom generala Kummera i njemačkim Landwehr-zborom generala Woyrscha vezati neprijatelja na sjeveru, dok bi 3. vojska i dielovi 2. vojske, koji su već stigli na sjever, imali uztrajati oko Lavova i južno-grodečkih jezera te u tim postavima, koji su po prirodi bili jaki, odbiti ruske napadaje. Jezgra pobjedonosne 4. vojske generala von Auffenberga u središtu, imala je, zaštićujući se od potučenog neprijatelja, zaokrenuti na desno i upasti Rusima, koji su napadali u odsjeku Lavova i Grodeka, u desni bok. Prije nego što je taj udarac 4. vojske postao djelotvoran, bacio se Rus u njezin bok. Novi ruski zborovi stupili su u borbu te su postepeno potisnuli cielu austro-ugarsku frontu u obranu.

Na lievom krilu razvio se njemački Landwehrski zbor nakon marša od skoro 400 km u fronti austro-ugarske 1. vojske. Hrabri njemački Landwehrci borili su se uzornom hrabrošću u napadaju i u obrani protiv ruske garde i ruskih grenadira. Ali oni nisu mogli više popraviti stanje. I oni su se morali priključiti uzmaku susjednih austro-ugarskih odjela, koji su počeli kolebati. I na desnom krilu, gdje je 2. austrougarska

vojska, koja je međutim velikim dielom stigla na sjeverno bojište, najprije dobila u napredovanju novi prostor, postali su Rusi sve jači, pritiskivali su protivnika, te su započeli ozbiljno ugrožavati bok i leđa austro-ugarske vojske, koja se borila s frontom prema iztoku. Tako se je general Conrad morao 11. rujna s cielom vojskom povući iza Sana, s obje strane tvrđave Przemysl.

U toku tih borba izgubili su Rusi oko 40.000 zarobljenika i 300 topova. Austro-ugarski gubitci bili su naravski daleko veći. U toj bitci oko Lavova borili su se, kako smo već javili, i Hrvati.

Naš general Petar Blašković bio je tada nadporučnik 3. bos.-herc. pješačke pukovnije. On je u toj borbi sudjelovao te je i opisao. Ovdje iz njegove knjige »S Bošnjacima u svjetskom ratu«; prenosimo jedan odlomak, iz kojeg se vidi, da su Hrvati 3. bos.-herc. pukovnije zatim karlovačke 96., sriemske 70. i ostalih bos.-herc. pukovnija u ovoj borbi ulagali svoje najbolje snage. Blašković veli:

»Kad je 2. austro-ugarska vojska stigla na sjeverno bojište, ona je na brzinu ubacivana u borbu. Ali odluka je već bila pala. Glavna bitka kod Lavova trajala je od 9. IX. do 14. IX. 1914. BH 3 bila je u sklopu 31. budimpeštanske divizije, IV. zbora, čiji je zapovjednik bio general konjaničtva Terstyansky, a zapovjednik vojske bio je general konjaničtva Böhm-Ermolli.

Odmah uvodno moram iztaći, da je ta bitka konačno bila izgubljena, ali smo mi prošli razmjerno sretno. Naša se pukovnija naime nije vratila potučena, nego je na mjestu naše borbe odlučno pobiedila. Uzmicali su drugi sjeverno i južno od nas, dok smo mi napredovali još tri dana, iako je sve već bilo izgubljeno.

Još prije zore 8. rujna alarmirani smo u selu Piniani uz Wielkie Bloto i stavljeni u pokret na Rutki, Podhajczyki, Chlopy, (Komarno), Brzeziec sve do dvorca Lukacz. U punoj ratnoj opremi bio je to vrlo naporan marš od preko 42 kilometra. Kanonada nam se naglo približavala. Dvaput su preko nas letjeli zrakoplovi. Ni s Zeissovim dalekozorom nisam mogao razpoznati, da li su bili naši ili ruski, nu vojnici su otvo-

rili ljutu vatru na njih: pravo im budi . . . Noćili smo na majuru imanja Lukacz kratko i slabo. Bilo je uglavnom dosta čiste slame. Kod ustajanja imao je svaki od nas od pukovnika do posljednjeg vojnika osjećaj, da tog dana ulazimo u veliku bitku. Cielu je noć trajala kanonada. Na obzorju smo vidjeli rumenilo upaljenih sela i čuli smo viku razjarenih ratnika, koji su se borili u obližnjem mjestu sjeveroiztočno od našeg prebivališta, te njihovo žestoko pucanje. Povici, vapaji i udarci dopirali su ciele noći do naših ušiju.

9. rujna bio je dan naše velike vojničke slave. Tog dana se mnogo oko Bošnjaka zarosilo od tuge nad izgubljenim ili nastradalim drugom, ali i od oduševljenja nad izvojevanom pobjedom.

Govorim post festum pa mogu čiste savjesti reći, da je tog dana naš napadaj i juriš na ruske utvrđene položaje pred selom Horažanna Wielka bio vrhunac našeg ratovanja. U Srbiji je sve išlo bez sustava i reda, zavisno o poduzetnosti pojedinaca na jednom sasvim nepreglednom terenu, pa se uspjeh sastojao tek iz mnogo sitnih i mjestnih podhvata. Ovdje u Galiciji mogli su međutim zapovjednici zaista manevrirati s vojskama po svim načelima taktike.

Iza svanuća krenula je pukovnija s majura u jugoiztočnom pravcu preko sela Nowa Wies, Podzwierzyniec i Tatarynov. Poslije prvog sela naišli smo na dielove Temešvarske divizije, pa sam se našao i pozdravio s nekoliko starih drugova i znanaca od 29. pukovnije koji su upravo iza piramida svojih pušaka doručkovali. Bili su već u vatri i govorili su mi o težkim gubitcima.

Sjevernije od nas kod sela Rumno bjesnila je još bitka, a i s jugo iztoka od Nikolajova, gdje su se borili Karlovčani, tutnjila je žestoka kanonada.

Produžili smo mladom šumom do zaselka Kruszeniec i pod zaštitom šume zauzeli pripremni postav za napredovanje u sjeveroiztočnom pravcu prema selu Horožanna Wielka.

Na rubu smo se šume zaustavili. Pred šumom prostirala se močvarna livada. Lievo preko livade uzdigla se mala uzvisina s proriedenom šumom. Onamo je zapovjednik pukovnije

pukovnik Breit pozvao sve zapovjednike bojna i satnija radi izdavanja dispozicija i zapoviedi za vršenje napadaja. Sve je to bilo izvršeno hladno i strogo, bez ijedne suvišne rieči i bez trunka sentimenta, iako su taneta šišala oko naših ušiju, a ruske granate nisu padale daleko od nas.

Bitka je odmah u početku tražila težke žrtve, osobito iz redova starijih častnika. Unatoč velike udaljenosti pojedinih dielova pukovnije za vrieme borbe, ona uviek ostaje cjelovita, pa se događaji s desnog krila preko kilometarske daljine doznaju brzo i na lievom krilu. Budući da događaje želim navesti, kako su se u vremenu odigrali, moram zabilježiti, da je već na povratku od mjesta izdavanja dispozicije k svojoj 14. satniji poginuo naš dobri drug, kapetan Martinović, a čim smo pošli napried pao je na mjestu, gdje je izdao dispoziciju, i sam zapovjednik pukovnije pukovnik Breit. Bio je to već treći zapovjednik BH 3, kojeg smo izgubili uslied smrtne rane na samom ratištu.

Zatim je kao najstariji preuzeo zapovjedničtvo pukovnije bojnik barun Joseph Henriques de Ben — Wolsheimb, ali je njegova zviezda bila samo kriesnica. Nije naime ni pun sat zapoviedao i već je poginuo, a zapovjedničtvo je primio kao peti, najstariji kapetan pukovnije Osječanin Jeras, pošto više nismo imali stožernih častnika.

Ne sjećam se više, kako je izvršen razpored jedinica za napadaj, no znadem samo toliko, da je I. bojna, u čijem je sastavu bila 2. satnija mog nerazdruživog prijatelja satnika Milutina Matote, bila na desnom krilu i da je moja satnija strojnih pušaka bila tik uz drugu satniju. Mi smo se međusobno već bili dogovorili, da ćemo u svakom slučaju produžiti borbu rame uz rame, ma kakve se dispozicije izdale. Kako su strojne puške bile novo oružje, to se stari zapovjednici nisu htjeli mučiti s njima, nego je svaki odred strojnica načelno išao sa svojom bojnom.

Poslije dispozicije vratili smo se satnik Matota i ja u šumu k našim satnijama. U tom su času padale ruske granate srednjeg kalibra na močvarnu livadu pred nama te izrovale silne jame u tvrdoj crnici suhe močvare. Zemlja je od njihovih eks-

plozija padala po nama. Činilo nam je posebno veselje, kad se nekoliko granata zarilo u tlo bez učinka (Blindgänger). Tad smo primietili u neposrednoj blizini našeg druga, koji je tog dana bio prvi put u vatri, a i inače slab častnik. Zaklanjao se od granata iza grmlja ili tankih stabala mlade šume... I to nam je bilo smiešno, ali mu se nismo otvoreno smijali. Ipak je drug »Klapi« opazio naš smiešak i ukorio nas, što mu se smijemo, jer da je novak i inače slabih živaca.

Čim se gnjev ruskog topničtva stišao, popeli smo se Matcta i ja na mali humak izvan šume, s kojeg smo imali lijep vidik na cieli teren, koji smo trebali prieći do ruskog položaja. Legli smo i dogovorili se, kako ćemo preko valovitog zemljišta sa stalnim blagim uzponom doći sa što manje gubitaka do neprijatelja. Naša je suradnja tada u pukovniji bila već legendarna.

Još mi i danas u ušima zvuče rieči, koje mi je moj dobri drug odjednom usred najboljeg razpoloženja izgovorio: »Znaš, Pero, da mi se danas nekako ne će«. Zapanjeno sam ga pogledao i uzvratio: »Ako se, Milo, tebi ne će, a kome se hoće? Dobro znaš, da ciela pukovnija gleda samo tebe i sluša samo tebe.« Na to se osmjehnuo i rekao: »Ajde Pero, pođimo najprije zajedno, dok ne postane vatra prejaka, a onda ćemo u izmjeničnim skokovima napried.«

Čim smo krenuli, udarila je salva šrapnela nad mojim momcima, ali je na sreću točka eksplozije bila vrlo visoka, pa su olovne kugle samo u prostom padu stizale na zemlju. Nekoliko je mojih vojnika zavapilo. Priskočio sam, da im budem od pomoći. Našao sam, da su dvojica zaista bila ranjena, dok je druge kugla bila samo udarila, jer su mi pokazali svoje modrice. Mojoj tvrdnji, da im kugle nisu prošle kroz tielo, jedva su povjerovali, no zatim su presretni produžili napredovanje s ostalima.

Uskoro smo morali stati, jer je vatra postajala sve žešća. Osjetili su se već prvi gubitci. Nastavili smo napredovanjem u skokovima, štiteći izmjenično svojom živom vatrom pokrete svojih drugova. Na daljini od 800 koraka naši su gubitci već pogubni, jer je ruska obrana bila jaka, prisebna i obskrbljena

s mnogo strjeljiva. Da je imala dobrih i »zahvalnih« ciljeva, ne moram tumačiti, jer se u početku rata »herojski« i štetno vojevalo. Tog dana me pratila osobita ratnička sreća, jer je kugla probila moju kabanicu i drugi puta moje hlače bez ikakve povrede na mom tielu.

Stigli smo međutim do jedne blage uvale, gdje smo se mogli donekle zakloniti zbog potrebnog predaha u trčanju. U tom smo se mrtvom prostoru osjećali sigurnim i sakupili smo tamo sve svoje vojnike. S lieva je bila satnija Matote, s desna moje strojnice. Matota me zamolio, da se prvi uzpnem iz uvale dok uzmognem brisati neprijateljski položaj, da će zatim on sa satnijom iznenada izkočiti i bez vatre izvršiti juriš na protivnika. Učinio sam po dogovoru i doskora je mojih osam strojnica kretalo i štektalo bez prekida, sve odjednom ili na izmjenu. Ciljevi su bili dobri, jer je ruska posada djelomično bila smalaksala pa je pokazivala namjeru za uzmak, a djelomično i uzmicala. Bila je na daljini od svega 400 koraka.

Ogledao sam se i vidio Matotu, kako stojećki i raširenih ruku pokazuje svojoj satniji frontu i pravac kretanja pri jurišu. Njegova je satnija pošla. Preda mnom je kod puške radio predmajstor dočastnik Suljo Bajrić. Pucao je kao lud. Kad su se pojavili naši jurišnici, Rusi su se digli, a moj je Suljo kao mahnit držao strojnu pušku samo još sa snažnom desnicom, ciljao, pritiskivao na puce i gađao, a u lievoj je ruci držao fes, vitlao s njime nad glavom i vrištao visokim glasom svoj »iju, ju«, koji je izbijao i iz paklene borbene buke.

Tada su se uzastopce ili odjednom odigrali neki težki događaji. Juriš na nož Rusi nisu dočekali, nego su digli ruke na predaju. Na desno od nas, pošto im naši strielci nisu bili tako blizu, gledali su da biegom uzmaknu. Njih su moje strojnice nemilice kosile. Nisam ni primietio, da u redovima druge satnije nije bilo zapovjednika, no tada je do mene dotrčao dobrovoljac dr. Adler i javio mi, da je satnik pao. Pao je u onom času, kad je dao znak za juriš, upravo tada, kad sam ga vidio ogledavši se na njega, kako u svom posljednjem času stojećki upućuje satniju. Čim sam izdao zapovied za daljnje gonjenje sa visoravni, otrčao sam do voljenog druga i nezaboravnog

prijatelja Matote. Uz njega je bio samo dr. Adler i tambur. Bio je još topao i disao je. Srdce je još radilo, no nije više bio pri sviesti. Tambur je rekao, da su mu posljednje rieči bile: »Zaveži me!«. Ranica je bila jedva vidljiva i krvi nije izgubio. Tane je ušlo ispod lieve sise ravno u srdce. U tom je prestao dah i tielo se brzo ohladilo, ali je srdce još dugo radilo, ili su to bili samo refleksi njegovog rada.

Prerano je, eto, pao kapetan Milutin Matota. Ne samo do tada, nego i za cielog rata, u cieloj pukovniji najbolji i najjači muž. Kao glavnostožerni častnik mogao je predati pukovniju drugome i ugodno se zakloniti u stožer kojeg višeg zapovjedničtva, ali se radije pritajio, da bi se borio na ratištu sa svojim Bošnjacima.

Hurraaa....! silne pobjede nije mi dalo da ronim suze nad najboljim drugom. Preuzeo sam sve njegove stvari, da ih sredim poslije njegove smrti.

Ta ogromna bitka i naša sjajna pobjeda doniela mi je težak gubitak vrlog prijatelja, koji je upravo predosjećao svoju sudbinu.

Napredovanje, navalu i juriš naša je pukovnija uzorno izvela. U bitku smo ušli kao i kod Šabca kao brigadna pričuva, ali smo prestigli sve jedinice 32., 69. i neke austrijske Landwehr-pukovnije, koje su bile izpred nas i ostavili smo ih iza sebe. Ni jedna strojnica drugih bojna ili pukovnija nije doprla do jurišnog položaja kao moje strojnice. Još kod bježanja prisilio sam svojom vatrom na predaju 400 Rusa, a kako je i posluga topova pobjegla, to su Bošnjaci zaplienili 12 ruskih topova od 9 cm kalibra, koji su bili postavljeni nedaleko od pješačkih rovova u vrtovima kuća Horožanne Wielke.

Hrane nismo primili, a ni kapi vode nije bilo ni za liek. Sve je bilo do skrajnosti izcrpljeno. Samo su nekoje obhodnje pošle za Rusima, a ostali su vojnici nemoćno legli u jarak pored puta. Izkoristio sam tužna izkustva s nošenjem strojnih pušaka i strjeljiva, te dao pohvatati nekoliko izvrstnih kozačkih i topničkih konja, pa sam ih improvizirao za nosače mog težkog oružja i opreme.

U predvečerje tog dana grupirali su nas još u raznim smjerovima, no konačno smo legli na vlažnoj livadi sjeverozapadno od Horožanne Wielke na slab i tužan odmor.

Noć je bila burna, bučna, crvena i krvava. U selu Rumno, u našoj neposrednoj blizini tutnjila je ciele noći borba. Nekoliko puta su nas alarmirali, pa se činilo, da ćemo biti uvučeni u sam tok te borbe.

U 5 sati ujutro nastavili smo napredovanje prema sjeveru. Velik broj zarobljenika pao nam je u ruke, ali su i naši krvavi gubitci bili osobito težki na častnicima. Polovicu smo pukovnije izgubili samo prvog dana jurišne borbe s Rusima.

Oko podne smo ušli u grad Szczerzec, koji je bio sav u plamenu. Kroz nekoje ulice nismo zbog vrelog žara i plamena mogli ni proći. Odmah drugog dana u Galiciji mogli smo vidjeti ruski izvrstno organizirani uzmak, iza kojeg nije ostao ni kamen na kamenu.

Poslije podne zauzeli smo vis 305 Cerkievna gora, iztočno od Szczerzeca. Čim smo stigli na vrh, tuklo nas je žestoko rusko topničtvo, a kad je naša strjeljačka postrojba ušla u šumu, dobila je vatru sa svih strana. Nezaboravan mi je ostao prizor, kako je moj drug nadporučnik Barta odletio u vis od pritiska zraka jedne težke granate, koja je udarila u njegovoj neposrednoj blizini.

Šuma iztočno od grada Szczerzeca ostat će nam svima u najžalosnijoj uspomeni. Dok smo bili na visu, tuklo nas je rusko topničtvo s lievog boka, pa čak i s leđa. Naši stožeri i topničtvo kao da su u zemlju propali i nije bilo nikoga, kad smo ih najviše trebali. S visa smo imali krasan i dalek vidik. Gledao sam na daljinu od preko 3000 koraka, kako je jedna ciela ruska vojska u širokoj fronti prolazila mimo nas na sjeverozapad. Mogli smo je zaista vidjeti, kako prolazi u bojnom redu. Otvorio sam s najveće daljine vatru sa svim strojnicama, i već je kod Rusa nastao nered, a kakva bi tek čuda izvelo topničtvo. Rusi su me odmah počeli gađati svojim topničtvom, a ja sam se zaklonio sa svojim ljudima u šumu, odakle sam opet otvorio vatru. Naš nerad Rusi su izkoristili i pojačali svoju snagu u šumi pred nama. Točno sam promatrao,

kako su manji odredi ulazili u šumu, pa sam im i na toj šetnji smetao svojom vatrom.

Za rusku posadu u šumi držali su naši zapovjednici, da je tek slaba zaštitnica, koja je dobila zadatak, da nas malo zadrži u napredovanju. Šumu je stoga jurišao najprije jedan vod, ali se doskora vratio krvavih glava. Zatim je jurišala ciela satnija, pa bojna i pukovnija. Sve se u panici vratilo. Šuma je bila pravi pakao, i tko je u nju ušao, bio je gotovo izgubljen. Bili smo već osvojili šumu na visu, dok je veći dio šume u ravnici bio još u ruskim rukama. Sve su druge pukovnije naše divizije stajale iza nas, a nas su tjerale napried. Činilo mi se već tada, kao da zapovjedničtvo divizije više čuva mađarske pukovnije od naših Bošnjaka.

Noćili smo u strjeljačkoj postrojbi. Rano u jutro povukli smo se iz šume pa smo je preko Szczerzeca i sela Piaski obašli, da bi smo je toga dana napali s juga.

Junak dana bio je naš tadašnji zapovjednik pukovnije satnik Jeras, a upravo se ludo ponio general Horsetzki. Prvi se veoma energično i uzpješno odupro, da Bošnjaci i opet jurišaju u šumu, a general je bio biesan kao ris, da šuma još nije zauzeta i da se izpriečila pred njegovom slavom, pa je sve živo tjerao napried u šumu.

Prvi su jurišali Madjari 69. pukovnije, a od Bošnjaka su sudjelovale samo dvije satnije I. bojne na lievom krilu napadaja, nadporučnik Varga i Kanovnik. Drugi su mi poslije pripoviedali upravo čudesne stvari o stanju borbe u šumi. Ne pamtim, da se još kada izabrala sredina ili rub šume za obranu. Rusi su bili kompaktni, dobro sakriveni i u jakoj stezi pa su davali odlučan odpor, a napadač nije mogao razabrati ruske postave, nego ga je svaki put obasula iznenada neprijateljska vatra. Nekoji su se od naših vojnika došuljali na nekoliko koraka do Rusa, ali čim bi pomolili glave iza drveta, bili su izgubljeni. Bošnjacima je tek uspjelo potisnuti desno krilo Rusa i već su vidjeli kraj šume, ali ih je prije izlaza iz šume ruska pričuva zadržala. Dok su tog dana obje satnije Bošnjaka pretrpjele manje gubitaka nego prošlog dana, ipak su one bar nešto postigle. Ali 69. se pukovnija vratila iz šume s težkim

gubitcima i u neredu. Iza nje je general Horsetzki natjerao dvije Landwehrpukovnije broj 29 i 22 iz Bukovine u šumu, no te su u takvoj panici izletjele iz šume, da su im vojnici još kilometrima bježali na jug i srljali preko otvorenog zemljišta u jaku šrapnelsku vatru ruskog topničtva, koje ih je nemilice kosilo.

Držim, da je tu nesretnu šumu trebalo bombardirati naše topničtvo, pa bi je Rusi bili sami napustili, ili ju je trebalo zapaliti i obići, a nikako nije trebalo zadržavati se pred njom i tvrdoglavo jurišati te gubiti tisuće naših vojnika.

Na 12. rujna još smo bili na rubu krvave šume. U dva sata u jutro sakupio je zapovjednik pukovnije satnik Jeras sve častnike i izdao nam dispoziciju za povlačenje. Dok je u krugu častnika govorio, morao je nekoliko puta skinuti hlače, jer je težko obolio od kolere. Tad nam je izdao svoju posljednju zapovied. Za vrieme povlačenja produžio je put sa sanitecima i ja sam ga nekoliko dana kasnije našao u Karpatima, u kolera-špitalu, gdje je u agoniji ležao među bolestnicima, za koje više nije bilo spasa.

U proljeće 1915. godine Jeras se ipak vratio na frontu kao bojnik, nu bio je zarobljen, jer se i suviše izložio. Prošao je zatim cielu Sibiriju. U Wladivostok je stigao 1919. godine u času, kad se upravo jedna lađa s repatriircima otisnula od obale. To ga je tako potreslo, da ga je na obali udarila kap i on je pao mrtav ne vidjevši više svoje domovine.

Zapovjedničtvo pukovnije preuzeo je od bolesnog Jerasa kao šesti po redu kapetan Polivka.

U dispoziciji nam je rečeno, da se povlačimo zbog neuspjeha naše susjedne jedinice, a ja sam tog dana proročanski i sasvim određeno zapisao u svoje ratne bilježke, da sam potišten, što pripadam potučenoj vojsci, i što je rat za Monarhiju izgubljen. Dalje sam produžio ovako: »Da su i ostale pukovnije radile kao bosanska treća, pobjeda bi se liepila za nas.«

Preko Szczerzeca marširali smo prema zapadu preko grada Komarna do sela Ostrov Pohoreski, svega oko 30 km. Kiša je padala kao iz kabla, a po poljskim putevima bilo je blato preko

zglobova. Bili smo prokisli, gladni i žedni. Već smo dva dana bili bez ikakve hrane, jer su nas zadržali u borbi, a dovoz su već prije vratili natrag. Zebli smo utučeni i neizspavani. Kasno smo u noć stigli u selo i našli bar nešto slame za ležišta.

Na 13. rujna bio je još gori dan. Tog smo dana marširali punih 18 sati bez prekida i bez odmora, a prevalili smo svega 6 km. Gackali smo i miesili blato po jakoj i ledenoj kiši cielog dana. Tek smo u jedan sat noću stigli na trg gradića Rudki, gdje smo se u blatu trebali odmoriti za vrieme od 3 sata.

U četiri sata u jutro bio je naime alarm i odlazak u položaj, određen za zaštitnice uzmaka.

Kroz Rudki su se valjale nepregledne kolone vojnih komanda, izmiješanih s bjeguncima, bolnice s ranjenicima, stoka, train, dezerteri i desperateri svih vrsta.

Zauzeli smo određeni položaj prema sjeveru kod Bienkova Wisznia i ukopali se u žitko blato. Jedva smo taj mučan posao izvršili došla je nova zapovied, prema kojoj smo rokirali na desno u sjevero-iztočnom pravcu. Opet smo kopali nove postave, da bi ih i opet napustili, jer smo pomaknuti u drugom pravcu, jer je više zapovjedničtvo smatralo taj pravac najopasnijim, a našu BH 3 pukovniju kao najpouzdaniju trupu. Brigadni general Felix bio je veoma uljudan gospodin, no nije posjedovao vrline vojskovođe.

Rusi su nadošli tek poslije podne i zaista su se kretali kao »valjak« (»Dampfwalze«), o kojem se uviek govorilo. Nepregledna gomila valjala se u riedkim strjeljačkim postrojbama polagano prema nama. U takvom času čovjek ne smije gledati oko sebe, ni iza sebe, nego samo u sebe i pred sebe. Bilo nas je malo, a klonulog duha. Ipak smo svoju zadaću izvrstno izvršili. Otvorio sam sa svojim strojnim puškama vatru na 2.600 koraka i zaista je već ta vatra prisilila prve redove Rusa da zastanu, da se priberu, da oklievaju te polagano i oprezno krenu napried. Naše se topničtvo u toj borbi nije odlikovalo. Lievo od nas borile su se neke slabe čete. Nema gorega od toga, kad se živci prerano izgube. Tek što se naime naša borba počela razvijati, i tek što su zrna oko nas zažviždala, otvorile su naše pričuve vatru na vlastite borce. Skoro je došlo do slo-

ma. Da su tog časa Rusi ozbiljnije pritisli, izazvali bi paničnl bieg.

Kad smo po zapoviedi napustili položaj, Rusi nisu jurnuli za nama, nego su opalili tek nekoliko salva. Činilo se, da to čine u slavu dana, pošto su ih opalili u zrak i od tih salva nitko nije bio pogođen. Pred samim gradom zauzela je naša BH 3 pukovnija kao posljednja još jedan zaštitni položaj, ali Rusi nisu navaljivali.

Na cesti je bilo očajno stanje. Mnogi su zaostali, pa se čuo plač, jauk i zapomaganje sa svih strana. Vidio sam mnogo zla i mnogo očaja, a malo čovječje ljubavi i još manje pripravnosti za pomoć. Svaki je gledao samo sebe i oglušio se na druge. Glavno da spasi svoju glavu, a drugi kako znade. Užasan nered. Ni jedna jedinica nije išla cjelovita no nije to bila samo njena krivica, jer se u nju uvuklo i ono, što ne spada u nju, pa se sve izmiešalo. Kiša je padala, i ne zna se, kome je bilo gore, da li onima, što su gazili blato, ili onima kojima su od zime i straha cvokotali zubi.

Na rieci Strviaž kod ušća u Dnjestar vidio sam naše pionire, kako sabrano i mirno rade polažući pod most ekrazit, kojim će ga dignuti, čim naši posljednji prieđu preko njega. To mi je dalo nadu, da još ima netko, tko mirno misli i radi.

Marš je trajao do noći, i kroz cielo to vrieme smo polagano napredovali. Nije to bila samo jedna kolona, već njih šest, kad se put proširio, a kad bi došao tjesnac, moralo se stajati i čekati u nedogled. Sve je išlo izmiešano i sve u svom očaju. Oko nas su se nizale silne vatre, a detonacije su zaglušivale uši. Tako je išlo ciele noći sve do grada Sambora, u koji smo stigli u jutro poslije 7 sati.

Koliko god je marš bio težak i očajan, ipak nas cielo vrieme nije snašla nikakva nesreća. Na raznim drugim prometnim vezama došlo je do kozačkih napadaja i do klanja, a u metežu i do međusobnog ubijanja. Toga sam se na maršu i bojao, pa sam stalno imao naćulene uši. Gladan i snen, no dobrog zdravlja, stigao sam sa svojim vojnicima u Sambor. Ako je i jedna jedinica za vrieme marša bila cjelovita, to je bila moja.

Bošnjaci oko mene kao pilići oko svoje kvočke. Nitko nije zaostao, pa nije ni inače došlo ni do kakvog incidenta.

Kako smo se te noći odvojili od neprijatelja, tako se i naše daljnje odstupanje u Karpate odvijalo mirno i bez dodira s Rusima.

Bitka kod Lavova bila je time završena. Osim općeg sloma u šumi kod Piaski-Szczerzeca naša je BH 3 pukovnija vezala samo lovor na svoje oružje. Nitko se nije bogzna kako izticao, ali su svi vršili najsavjestnije svoju vojničku i ratničku dužnost. Bošnjaci su se pokazali kao odlični vojnici, jer im je mužki i čelični značaj prirođen.«

Operativno stanje na sjeveroiztočnoj fronti u jesen 1914.

Nakon pobjedonosne bitke kod Tannenberga i Mazurskih jezera austro-ugarski glavar glavnog stožera general Conrad ponovno je zatražio od njemačkog vrhovnog vojnog vodstva, da se njemačkim udarcem iz Iztočne Pruske u pravcu Varšave Siedleca odterete austro-ugarske snage, koje su Rusi težko pritiskali. Stara osnova generala Conrada! Ali su obje vrhovne vojne uprave uvidjele, da bi ta pomoć došla prekasno i da je nuždna i izravna pomoć, da se poboljša stanje u Galiciji, koje je postalo sve teže i pogibeljnije, jer su austro-ugarske vojske bile već izcrpljene. Njemačko vrhovno vojno vodstvo odlučilo se ograničiti zaštitu Iztočne Pruske na najnužnije te je tamo ostavilo samo 9 i pol pješačkih divizija i jednu konjaničku, t. j. svoju manju 8. vojsku pod novim zapovjednikom generalom von Schubertom. Četiri vojna zbora i jednu konjaničku diviziju prebacilo je ono ubrzano željeznicom na gornjošlezko-poljsku granicu, sjeverno od Krakova. Tamo se osnovala jedna nova vojska, deveta, pojačana još jednim Landwehr-zborom i glavnom pričuvom Poznanja pod zapovjedničtvom generalpukovnika von Hindenburga s generalom Ludendorffom kao glavarom stožera. Njezina je zadaća bila nastupati samostalno u sporazumu s austro-ugarskom vojnom upravom protiv bokova

i leđa one ruske najbliže skupine vojska, koja je nadirala za austro-ugarskom vojskom. Generalpukovnik von Hindenburg preuzeo je ujedno vodstvo svih operacija na iztoku.

Ali general Conrad morao se s jezgrom svojih vojska povući još dalje, nego što je bio nakanio. No 8. rujna stajala je 2. austro-ugarska vojska na Karpatima, 3. 4. i 1. na Biali i Dunajcu, a dielovi te vojske prebačeni su i na sjevernu obalu Visle. Tvrđava Przemysl bila je izolirana, pred frontom. Rusi su zaokružili Przemysl i počeli s obsadom tvrđave, dok su samo polako i oklievajući sliedili austro-ugarske vojske. Razpoloženje austro-ugarskih vojska bilo je zbog tog polaganijeg, neodlučnog nadiranja neprijatelja mnogo bolje, a tomu je pridonio i veliki uspjeh kod Tannenberga. Gubitci na momčadi i na ratnom materialu bili su u glavnom nadopunjeni, kao i strjeljivo.

Započela je obsada Przemysla. Nju je izvodila jedna ciela ruska vojska generala Dimitrova. Przemyslom je zapoviedao general pješačtva Kuzmanek, koji se proslavio uztrajanjem i vezanjem jakih neprijateljskih snaga. U Przemyslu su u borbi sudjelovali i mnogi Hrvati, osobito u tvrđavnom topničtvu. Jedan hrvatski častnik, tadašnji nadporučnik tvrđavnog topničtva (J. Šv.) osobito se iztaknuo kao zapovjednik jednog važnog forta. Pružam opis te važne epizode, kojoj se možda ima zahvaliti, da Przemysl nije već u listopadu 1914. zauzet.

BORBA ZA TVRĐAVU PRZEMYSL U GODINI 1914.

Prema izvještaju očevidca

Tvrđava je Przemysl do pred svjetski rat imala samo zastarjele utvrde. One su tek početkom svjetskog rata 1914. užurbano obnovljene, te međusobno spojene putevima. Izgrađeni su brojni postavi za bitnice. Vanjski utvrđeni pojas sastojao se iz 38 iz betona izgrađenih fortova. Premda se tvrdilo, da 12 od tih utvrda daju zaštitu i protiv bomba težkog topničtva, nije to stajalo. Sigurno je bilo, da ni jedna od svih utvrda te tvrđave ne bi mogla izdržati vatru najtežeg topničtva.

Unutrašnji pojas sastojao se iz utvrda, koje su bile stare 30 godina. One su bile pokrivene opekama, a izpočetka su bile

uobće bez spojnih, utvrđenih puteva, koji su tek kasnije izgrađeni. Nije čak bilo ni utvrđenih rovnih crta.

Topničtvo se sastojalo većim dielom od zastarjelih topova, uzoraka iz godine 1880. i od nekoliko haubičkih bitnica s uzorkom iz godine 1899. Ponos tvrđavnog topničtva bila su 4 mužara 30.5 cm kalibra. Inače je bilo vrlo mnogo topova uzorka 1861. iz lievanog željeza. Posada utvrđenog mjesta Przemysla sastojala ke od 65 pješačkih bojna, a od tih 40 pučko-ustaških bojna sa starim godištima momčadi, 43 satnije tvrđavnog topničtva, 48 odjela pučko-ustaškog topničtva i od drugih posebnih jedinica i zavoda.

Ruski vrhovni zapovjednik jugozapadne fronte general Ivanov odlučio se tokom napredovanja na Karpate zauzeti čim prije Przemysl. On je išao sa stanovišta, da nije dovoljno da se Przemysl samo zaokruži. Valja ga i zauzeti, da ne bi posada te tvrđave ugrožavala leđa ruskih snaga.

General Brusilov, zapovjednik jedne skupine vojska u Galiciji, dao je zapovied, da se Przemysl zauzme nasilnom navalom. U tu svrhu određeno je sedam ruskih pješačkih divizija sa ukupno 117 bojna i 483 topa.

Rusi su započeli 2. listopada 1914. navalu kratkom ali vrlo snažnom topničkom pripremom. To se dnevno sve više pojačavalo.

5. listopada započelo je rusko pješačtvo pod zaštitom vlastitog topničtva napredovanje iz svojih poljskih postava, koji su bili udaljeni 4 do 5 km od obranbenog pojasa. Glavna navala bila je upućena protiv jugoiztočnog diela obranbenog postava, koji se zvao Siedliska. Tu je napadač bacio 6. listopada u jutro u borbu 19. rusku pješačku diviziju.

Na tom dielu fronte bila je najviše ugrožena skupina Lisziska, koja se je sastojala od jednog betoniranog forta, 1/I. sa dva 8 cm brzometna topa (kanone) i od strojnica 8 mm, tetriju 9 cm i 15 cm bitnica starih topovskih uzoraka, koje su stajale u otvorenim poljskim postavima.

Ta skupina stajala je pod zapovjedničtvom nadporučnika Janka Švrljuge, Hrvata iz Zagreba, kojemu su bile podređene i četiri pučko-ustaške pješačke satnije. To pješačtvo ležalo je

uglavnom u rovovima oko bitnica. Fort 1/I imao je postavu ukupno 200 momaka, u glavnom pješaka. U tom fortu, koji je bio najviše napried izbočena točka, imao je zapovjednik te skupine svoj postav.

Navala 19. ruske pješačke divizije izvedena je bez obzira na žrtve. Obrana je prouzročila Rusima sa svojom topničkom vatrom velike gubitke. Ona je upravo pokosila ciele redove napadača, ali je i sama morala izdržati usredotočenu neprijateljsku topničku vatru. Borba je trajala s punom žestinom do 6. listopada po podne. Tada je zaustavljeno napredovanje Rusa uz velike gubitke za njih. Ali i posada toga obranbenog postava bila je vrlo oslabljena, osobito težkim nekolikodnevnim bombardiranjem neprijateljskog topničtva.

Najveće gubitke pretrpjela je posada 1/I., na koju je bio ruski napadaj usredotočen. Osim mnogo mrtvih i ranjenih, koje je imala posada, bile su i utvrde toga forta težko oštećene. Bila su uništena minska polja, bile su uništene i zapreke, žičane mreže pred fortom. Glacis tvrđavnih nasipa i desni bok nasipa oko forta bili su razoreni.

Ali general Šerbačev, zapovjednik ruske navalne skupine nije mirovao. On je privukao na taj odsjek još dvie divizije, 58. i 69. pričuvnu diviziju. On se odlučio da prodre obranbenu crtu toga odsjeka sa ukupno tri divizije. Da bi mogao to postići, morao je on pod svaku cienu zauzeti fort 1/I. On ne daje mira braniteljima te započima još u toku noći najtežom topničkom vatrom napadaj na taj obranbeni odsjek. Cieli taj fort 1/I., svi putevi iza leđa te utvrde stalno su pod najtežom vatrom, da se zaprieči dolazak pojačanja. Još u tmici jesenskog jutra, 7. listopada, dostigla je topnička vatra ruskih bitnica vrhunac. Zapovjednik skupine, nadporučnik Švrljuga osjetio je da se približava sudbonosni čas ruskog glavnog juriša. On drži cieli prostor pred svojim odsjekom pod stalnom topničkom vatrom.

Ruska divizija, kojoj je u toku noći uz najteže gubitke ipak uspjelo približiti se obranbenom pojasu, započima u 2 sata u jutro juriš na fort 1/I. U žestokoj borbi prsa o prsa uspjelo je ruskim četama prodrieti preko nasipa utvrde kroz ona mje-

Vidi se razvoj njemačkih i austro-ugarskih vojska s obe strane Krakova. Krakov je u austro-ugarskim rukama, ali se tvrđava na sjeverno-iztočnoj i iztočnoj strani nalazi već na domak borba. U glavnom je s tih postava u zapadnoj Galiciji i uzduž Karpata započela von Mackensenova ofenziva kod Gorlica, samo što je desno krilo bilo uzmaklo preko iztočnih Karpata.

sta, gdje su nasipi bili razoreni dan prije neprijateljskom topničkom vatrom. Ruske čete dolaze na betonski krov utvrde, gdje se razvila očajna borba. Posada, koja je bila po broju slaba i izcrpljena, branila je svaki pedalj zemlje, ali se nije mogla zbog pretežnih gubitaka održati na tom postavu. Ona se povukla kroz pet vratiju u unutrašnjost utvrde, iz koje je nastavljena borba protiv neprijatelja, koji je nadirao, žestokom puščanom vatrom kroz vrata, koja su bila samo napola zatvorena, jer ih posada u brzini nije mogla sasvim zatvoriti i utvrditi.

Sliedeće jutro osvanulo je oblačno. Pravi tmurni jesenski dan. Zapovjednik skupine pregledao je bojište, da uzmogne nastaviti borbu. Bila mu je prva briga, da zadrži daljnje napredovanje neprijatelja u utvrdu i preko utvrde u zaleđe.

Iz tzv. »kapitalnog kofera« moglo se neprijatelja sa strojnicama u rovovima djelotvorno obasipati te tako zadržati priliv novih ruskih četa protiv forta. Istodobno su pucale sve bitnice u predprostor forta. U međuvremenu odigralo se u samoj utvrdi očajno hrvanje. Napadač je htio pod svaku cienu prodrieti u unutrašnjost te je vodio borbu i ručnim granatama. Kad je napokon uspjelo zadržati daljnje prodiranje neprijatelja preko rovova, imao je zapovjednik samo jedinu brigu, obračunati sa onim neprijateljskim snagama, koje su se još držale na unutrašnjem nasipu i na betonskom krovu i kod ulaznih vratiju. U tu svrhu dobila je vanjska bitnica nalog, otvoriti vatru mužarima 15 cm kalibra na samu utvrdu 1/I. To je djelomično i izvedeno. U povoljnom času davao je zapovjednik skupine svoje naloge megafonima kroz stražnje otvore puškarnica. Dielovi pješačke pričuve skupili su se izvan utvrde, te su prešli preko desnog bočnog nasipa na utvrdu. U isti čas je prodrla i posada iz utvrde kroz vrata preko gomile lješina na krov utvrde i na ostale nasipe. Neprijatelj se predao, te je pri tom zarobljeno 250 neranjenih Rusa, a osim toga ležale su gomile mrtvih i ranjenih napadača u rovovima, na krovu i u nasipima. Ali i posada utvrde imala je težke gubitke. Ostao je nepovrieđen samo zapovjednik i jedan pričuvni častnik sa 40 momaka.

Ali branitelji još uviek nisu dobili vremena da odahnu, jer su jake neprijateljske snage ležale ukopane u zemlju na 20 koraka pred utvrdom 1/I. Branitelji su bili prisiljeni stalno pod težkom topničkom vatrom popravljati nasipe, obnavljati žičane zapreke i odnositi ranjenike.

8. listopada obnovili su Rusi ponovno navalu očajnim naporima protiv istog obranbenog odsjeka. Ali taj se napadaj razbio na energičnoj obrani.

Prema ruskim izvorima (Konstantin Ivanov Veliško u svojem djelu: »Tvrđave u svjetskom ratu«,) iznosili su gubitci za tri dana 20.000 momaka. Za napadaje na utvrdu 1-I. gdje je bilo žarište borbe izgubila je 19. ruska pješačka divizija samo na mrtvima 44 častnika i oko 3000 momaka. Posebni radnički odjeli branitelja skupljali su kroz dane ranjenike i mrtve Ruse te su potonje pokopali u masovnom grobu.

Nakon juriša, na 7. i 8. listopada, izvela je posada forta 1/I. s jednom bojnom tvrđavne pričuve bočni napadaj na glacis, jer su odanle pokušavali saperi kopati izpod forta, da utvrde bace u zrak. Taj je napadaj branitelja izveden u zadnji čas, jer je neprijatelj već postavio i mine, da baci utvrdu u zrak.

Sa napredovanjem austro-ugarske vojske u pravcu Przemysla zaustavili su Rusi svoju navalu. Oni su održavali jedino topničku vatru protiv jugoiztočnog diela obranbenog pojasa.

Obrana utvrde 1/I. zapriečila je prodor utvrđenog pojasa i zauzeće Przemysla, a to je bilo vrlo blizu, jer druga obranbena crta još nije bila izgrađena.

Branitelji su dostojno nagrađeni. Hrabra momčad odlikovana je srebrnim i zlatnim kolajnama za hrabrost.

Zapovjednik utvrde 1/I. skupine nadporučnik Janko Švrljuga promaknut je od cara Franje Josipa I. kao mladi nadporučnik izvan reda za satnika te je odlikovan visokim redom željezne krune III. razreda sa ratnom dekoracijom.

*

Na 30. rujna dovršila je 9. njemačka vojska svoj operativni razvoj i stajala je s glavninom oko Kielcia. Njezin sjeverni bok bio je zaštićen sa sjevera zborom generala Frommela (konjaničtvo i Landwehr). Na 1. listopada dostigla je Vislu s obje

strane Ivangoroda. Na 5. listopada priključila se pokretu i austro-ugarska vojska. Prolazilo se kroz predjel, gdje uobće nije bilo pravih cesta, zaglibilo je sve u blatu. Napried su mogla samo »panje-kola«. Poteškoće u nadopuni i obskrbi bile su vrlo velike. Željeznica Kattowitz-Kielci-Radom morala je biti preuređena na njemačku širinu. Rusi su odkrili to veliko prebacivanje njemačke vojske pa su počeli bacati čete na desnu obalu Visle. General Hindenburg odlučio se to izkoristiti i napasti Ruse pri prelazu rieke. Kod Opatova došlo je do prvog sudara 4. listopada. Rusi su izgubili 5000 zarobljenika i povukli se iza Visle. Austro-ugarska vojska dostigla je u Galiciji Sandomir. Sjeverozapadna Poljska bila je slobodna od neprijatelja. Nestalo je neposredne pogibli za austro-ugarski lievi bok i za bogato veleobrtničko područje njemačke Gornje Šlezke. Rusi kao da su bili umorni pod dojmom težkih poraza na sjeveru i njemačkog pritiska u sredini.

Ruski vrhovni zapovjednik, veliki knez Nikola Nikolajević, poduzeo je protumjere, da zaustavi njemačku ofenzivu. Prebacio je svoje zborove na iztočnu obalu Visle od juga prema sjeveru. To je i njemačko vrhovno zapovjedničtvo moralo uzeti u obzir te je provelo važne pokrete oko Ivangoroda i pripravilo je jednu udarnu skupinu za napadaj na Varšavu. Tako je došlo između 9. i 12. listopada do borbe pred Ivangorodom i Varšavom. Ivangorod je prema zapadu zaokružen. Rusi su bačeni južnije preko Visle, a sjevernije su vezane jake ruske snage. Južno i zapadno od Varšave nije general von Mackensen, koji je preuzeo zapovjedničtvo četa pred Varšavom, mogao mnogo napredovati.

Pripravljao se veliki ruski protuudarac. Rusi su stajali s 4 vojske, sa 15 vojnih zborova u Varšavi i oko nje iza Visle. Dielovi te vojske bili su istom u prebacivanju. Zbog toga su se Rusi u Galiciji povukli i napustili obsadu Przemisla. Tomu je pridonio i pritisak austro-ugarskih vojska iz prostora Dunajca. Ali austro-ugarska vojska nije mogla prieći rieku San, koja je bila nabujala, a ciela okolica pod vodom.

Premještanje i prebacivanje njemačkih i ruskih vojska vršilo se kao na šahovskoj dasci. Bio je to pravi pokretni rat.

Potez jedne strane doveo je do poteza druge. Olakšanje na galicijskoj fronti dovelo je do olakšanja operativnog stanja vojske oko Varšave i Ivangoroda, gdje su Rusi pojačano pritiskivali. Na toj srednjoj fronti došlo je još samo do taktičkih njemačkih uspjeha. Kod Ivangoroda bile su borbe težke. Sve je bilo upravo u blatu i zbog toga nepokretno. Pred Varšavom držalo se njemačko lievo krilo sa skrajnjim naporom te se 20. listopada 1914. konačno povuklo. Taj uzmak bio je majstorsko operativno djelo. General von Mackensen jednostavno je nestao i nije ostavio na bojištu ni jedne patrone, ni jednog vozila i ni jednog topa, nego samo nekoliko ranjenika. Pred Ivangorodom pokušana je ponovno operacija. Htjelo se zavarati neprijatelja i povući se pred tvrđavom te udariti od juga prema sjeveru, duž lieve obale Visle u neprijateljski bok. Ali uspjeh je bio slab. Rusi nisu mnogo sliedili Niemce. Udarac Conrada s juga prema sjeveroiztoku 21. listopada bio je udarac u zrak. Jedan njemački gardijski zbor bio je ugrožen u leđima, ali mu je uspjelo izvući se i zarobiti nekoliko tisuća Rusa. Rusi su se opet bacili na Austrijance, koji su bili prisiljeni 26. listopada prekinuti borbu.

I novi postavi skupine Mackensen, jugozapadno od Varšave bili su neodrživi. Zato je generalpukovnik von Hindenburg odredio obće povlačenje uz crtu Kielci-Novoradom-Vielun, a tomu se priključila i austro-ugarska vojska. Austro-ugarske vojske držale su se još na Sanu, a u Karpatima su čak i napredovale. Njemački se uzmak izpod Varšave proveo bez poteškoća; jedan ga je zbor zaštitio jakim protuudarcem kod Styrkova.

Vojna u južnoj Poljskoj nije doniela nikakve odluke. Rusi su bili daleko nadmoćniji, a njemačka 9. vojska, uzprkos nadmoćnijeg vodstva i bolje momčadi, nije mogla uspjeti u svojim nakanama. Strahoviti su bili napori četa u marševima preko nemogućih u blatu propalih puteva. Bivakiralo se na mokrim livadama i poljima, a obskrba je bila upravo onemogućena. Ali Rusi nisu izkoristili te poteškoće.

U odsjeku iztočne Pruske nije general von Schubert uspio izvršiti povjerenu mu zadaću prodora preko željeznice Vilno-

Kovno i Vilno-Grodno. Tamo je stanje postalo opasno. Vodstvo te njemačke vojske preuzima general François, koji je vrlo smjelo i uzpješno operirao. On je uzmaknuo na njemačko tlo, u postave na rieci Angerap, tek kad je morao prebaciti dielove svoje vojske na jug, u pomoć vojska u južnoj Poljskoj.

Generalpukovnik von Hindenburg nije htio čekati na daljnje ruske podhvate, koji su očito išli za prodorom na njemačko tlo. On je htio jednom novom smjelom operacijom ruski »parni valjak«, koji je polagano sve više nadirao prema njemačkoj granici, odbaciti natrag, na iztok. U tu svrhu povukao je jezgru 9. vojske iz južne Poljske i snage iz Iztočne Pruske u okolicu Hohensalza, namjeravajući prodrieti prema iztoku udarcem u desni ruski bok. Hindenburg je tada imenovan vrhovnim zapovjednikom na iztoku (Ob.-Ost). Njemu su podređene sve njemačke vojske na iztoku, a general von Mackensen preuzeo je zapovjedničtvo 9. vojske. Beč nije htio pristati na jedinstvo vrhovnog zapovjedničtva na iztoku i podrediti Hindenburgu sve austro-ugarske vojske na tom bojištu.

Prievoz i novi razvoj 9. vojske izvršen je sjajno. Ostao je sakriven Rusima, a bio je zaštićen austro-ugarskim i njemačkim konjaničtvom i pučkim ustankom. Jake snage skupile su se oko Hohensalza. Kod Čenstohove razvio se general Woyrsch kao lieva zaštita austro-ugarske vojske. Austro-ugarska 2. vojska prebačena je iz Karpata na lievo austro-ugarsko krilo, a general Woyrsch je podređen opet austro-ugarskom vrhovnom zapovjedničtvu. U okviru 2. austro-ugarske vojske bile su i hrvatske čete, pješačka divizija br. 7., 96. i 78. pješačka pukovnija, BH pješačka pukovnija broj 3 i druge hrvatske jedinice.

Na 11. listopada počelo je napredovanje udarne skupine. Hindenburg je tu razpolagao osim 2. austro-ugarskom vojskom s 5 i pol zborova i 3 konjaničke divizije, a osim toga raznim Landwehr i pučko-ustaškim sastavima s kasnijim »zborom Breslau« i »zborom Poznanj«, dok je južnu granicu iztočne Pruske zaštićivao pučki ustanak i Landwehr, kasniji »zborovi Dickhut i Zastrov«.

U ovoj operaciji iztaknuo se general Mackensen svojom energijom, kojom je nastojao prodrieti u prazninu između 1. i 2. ruske vojske te zaokružiti sibirski zbor, čija je glavnina stajala na iztočnoj obali Visle kod Vloclaveka, te udariti u leđa i bok druge ruske vojske. No Rusi su brzo spoznali opasnost pa su se uz borbu zalaznica povukli. Iz namjeravanog zaokruživanja nastala je obična pobjeda. General Mackensen nadirao je dalje na Kutno, pred sobom je vidio otvoreni bok 2. ruske vojske. Ali Rusi su se tu iztaknuli i spretnošću i velikom odpornom snagom, pa su onemogućili njemački uspjeh. Tek 14. i 15. studenog slomljen je njihov otpor. Njemačko je konjaništvo dostiglo Kutno i svladalo rusku posadu, koja je bila daleko jača. Na 16. studenog konačno je izvojevana pobjeda. Njemačke kolone zaokružile su prema jugu i jugozapadu te prešle Ner i Bzuru. Nastala je rupa u ruskom boku. 3. ruski zbor je potučen, još jedan zbor povučen u poraz, zarobljeno oko 20.000 vojnika, 70 strojnica i 11 topova.

Njemačko i austro-ugarsko vrhovno vodstvo htjelo je nastaviti operaciju. Austro-ugarska 1. vojska i general Woirsch imali su se zaokrenuti oko Krakova na sjever. Njemačka 9. vojska ostala je u glavnom pri istoj jakosti, premda je već pretrpjela mnogo gubitaka. Ali uzprkos toga Mackensen nije popuštao, tjerao je svoje zborove bez obzira napried. Htio je Ruse zaokružiti kod Lodza i zapriečiti im uzmak na iztok. To je ona operacija kod Lodza, u kojoj se posebno iztakao 65-godišnji zapovjednik 3. gardijske divizije general Litzmann, po kojem je u sadašnjem ratu grad Lodz dobio ime Litzmanstadt. General Mackensen računao je na svoje čete, bez obzira na pomoć, koja nije dolazila. Prva ruska vojska vješto je operirala, da probije obruč 9. vojske, koja je još 18. studenoga u polukrugu stajala oko Lodza. 18. i 19. studenog bili su krvavi dani u bitci za Lodz. Mackensen nije uspio u svojoj nakani. Njegovo lievo krilo, skupina generala Scheffera, došlo je u težak položaj. Bilo je gotovo sasvim zaokruženo. Rusi su već pripravili brojne vlakove za zarobljenike. Ali general Scheffer-Boyadell nije se htio predati, htio se probiti na iztok preko Brzezinya ili svršiti u borbi. General Litzman htio je spasiti

barem pješačtvo i train. Zapovjedio je: »Napried! Divizija će još danas zauzeti Brzeziny! Nakon zauzeća mjesta izdat će se daljnja zapovied u prijašnjem nastanu stožera divizije!« S običnim štapom u ruci predvodio je svoje čete. Uspjelo je u Galgoveku iznenaditi Ruse na spavanju te u tri sata u jutro zauzeti Brzeziny, iz kojeg je jedva pobjegao zapovjednik sibirskog VI. zbora. Viest o tom uspjehu prouzročila je poboljšanje stanja i kod generala Scheffera. I on je prešao s dvije divizije u napadaj pa potjerao Ruse. General Scheffer s cielom svojom skupinom bio je spašen. Ni jedan top, ni jedan ranjenik, ni jedno vozilo nisu bili izgubljeni. Zarobljeno je 10.000 neprijateljskih vojnika. Ratni izvještaj javio je: »Jedan od najljepših uspjeha u ratu!« Svakako jedan od najljepših uspjeha ciele ratne poviesti. U isti čas je XX. njemački vojni zbor kod Strykova prisilio na uzmak Ruse, koji su mu stajali u leđima.

Stanje kod Lodza bilo je opet uzpostavljeno, a napadaj je imao biti nastavljen nakon dolaska pojačanja, koja su bila na putu i to četiri divizije sa zapada, a kasnije još četiri, te iz Iztočne Pruske jedna divizija. Na sjevernom krilu kod Lovitza napali su Rusi nadmoćnim snagama, ali ih je potukao general von Morgen, koji je vrlo vješto operirao te zarobio oko 30.000 vojnika.

Na 30. studenoga nastavljena je njemačka navala, ali se nije mogla razviti. Borila se s mnogo potežkoća, s izcrpljenim četama i s pomanjkanjem strjeljiva. Napredovalo se polagano. Istom 6. prosinca napustio je neprijatelj svoje postave. Lodz je zauzet bez borbe.

I pred skupinom Woyrsch neprijatelj se povukao, ali je stao nakon nekoliko kilometara uzmaka i održao svoje postave, koje Niemci nisu mogli probiti.

Ogorčene borbe kod Lovica na donjoj Bzuri, kod Ravke i Pilice, gdje su se borili i naši Bosanci i hrvatske čete, dovele su samo do čeonog uzmaka neprijatelja. Nije uspio podpuni prodor i zaokruživanje, iako se s time računalo. Koncem 1914. ukočila se fronta u crti Sostašev-Novo Miasto-Opočno. Započeo je rovovski rat.

Ipak su uspjesi obzirom na ruske snage i njihov odpor bili vrlo veliki. Zaštićena je njemačka zemlja, Niemci su stajali pred Varšavom i poboljšano je težko stanje na galicijskoj fronti. U znak zahvalnosti imenovao je car Vilim generalpukovnika von Hindenburga feldmaršalom, a njegovog glavara stožera generala Ludendorffa, generalporučnikom.

To se događalo u isti čas, kad je na južnoj fronti u Srbiji nastupio slom Potiorekove ofenzive i uzmak iza riečnih granica.

Na iztočno-pruskoj južnoj granici bilo je težkih časova. Tu su samo slabe pučko-ustaške i Landwehrske čete tvrđava Thorna i Gaudenza, te zbor Zastrov i čete teritorialnog područja XX. zbora branile granicu. Napustile su je nakon otpora Soldau, ali ju je napustio i neprijatelj zbog događaja kod 9. vojske. Pokušalo se prodorom i preko iztočno-pruske granice. Početkom 1915. Niemci su opet stajali na poljskom tlu u velikom luku od Sjerpeca preko Mlave do Janova.

4. austrijska vojska izvojevala je sjeverno od Krakova sredinom prosinca manje mjestne uspjehe. Južno od Krakova došlo je od 4. do 11. prosinca do liepe pobjede kod Limanove i Lapanova pod nadvojvodom Josipom Ferdinandom, odnosno zapovjednikom austro-ugarskog XIV. vojnog zbora generalom Rothom, ali ta liepa pobjeda nije mogla biti izkorišćena zbog pomanjkanja snaga. Krajem 1914. ležali su protivnici i u južnoj Poljskoj i u Galiciji jedan nasuprot drugom u rovovskim postavima na Nidi, Dunajcu i Biali. Tvrđava Przemysl ponovno je zaokružena i težko pritiskivana od Rusa.

Početak borba u Karpatima

Započimlju borbe u zapadnim Karpatima, ona težka vojna, koja se je vodila preko ciele zime do Uskrsa 1915.

Za ulogu Hrvata u ovoj težkoj vojni značajni su dogadjaji, u kojima je sudjelovala treća bosansko-hercegovačka pukovnija. To je opisao naš general Pero Blašković u svojoj knjizi »S Bosancima u svjetskom ratu«. Odatle prenosimo jedan odlomak:

»Bilo je to 21. listopada 1914. godine.

Poslije osvajanja Užok-klanca, pa borbe kod Sokoliki i Turke, nastalo je mirnije vrieme, stoga nam se činilo, da ćemo duže vremena napredovati, jer su Rusi uzmakli bez davanja odpora. Naša se nada medjutim izjalovila, da ćemo samim razvijanjem u »švarmliniju« suzbiti ruske zaštitnice na koti 668 »Kundieska« kod Starog Sambora. Zauzimanjem Kundieske pružio bi nam se naime vidik i omogućio lak silaz u plodnu i široku ravnicu kod Sambora. No pred nama nije bila samo ruska zaštitnica, kako smo mi predmievali i priželjkivali, već se ukopala ruska glavna vojska, koja je taj vis osobito utvrdila, jer bismo njegovim zauzimanjem mogli doći u bok onih ruskih četa, koje su obsjedale Przemysl.

Pet smo dana ležali na padini visa 668. Pošto smo ustanovili, da su se Rusi utvrdili u tri linije i da pred svojim rovovima imaju zapreke od bodljikave žice, koje smo tada prvi put ugledali, to smo se opravdano nadali, da se na tom mjestu ne će tražiti odluka u borbi, nego da će se težište bitke prenieti na lakši i zgodniji odsjek. I mi smo se donekle ukopali, pa se činilo, kao da ćemo završiti pokretni rat pun taktiziranja i prieći na tehničke borbe u čvrstim položajima.

Da bi nam itko mogao zapovjediti juriš na vis, nije nitko mogao naslutiti. Rovovska posada bila je slaba, topničtva je bilo malo i s vrlo malo strjeljiva, a pričuve nismo ni imali.

Svakog je dana bio koji okršaj, i stoga smo kopali sve dublje iako primitivne rovove, jer smo težkim žrtvama spoznali, da ne vriedi protiv puške i topa junačtvo bez zaklona. Iako je prekid pokreta imao i svoju dobru stranu, da smo se malo odmorili i da su nas konačno dostigle naše kuhinje s hranom, ipak nas je morila briga, da ćemo, iako slabi i proriedjeni, morati jurišati na jakog neprijatelja u nadvišenim i utvrdjenim rovovima.

Dogodilo se ipak ono, što smo držali nemogućim. Dana 21. listopada 1914. oko 11 sati prije podne izdana je zapovied, da će točno u dva sata poslie podne divizija jurišati na vis kote 668, na obronak prema iztoku i na padinu k zapadu prema državnoj cesti Turka-Sambor. Centralno na vis jurišat će bosan-

ska treća, desno od nje 32., a lievo 69. pukovnija. Cielu pukovniju BH 3 odredili su za juriš, te nije ni jedan vod ostavljen u pričuvi. Jedino je došla zapovied, da zbog guste magle, u kojoj su strojnice neupotrebljive za juriš, moj odjel od 8 težkih strojnica (MG. Abteilung II. i IV.) ostane u polaznom položaju za slučaj protivničkog protunapadaja pa da barem sačuvamo ono, što smo imali prije juriša. Tom zapoviedi učinilo mi se da sam oslobodjen smrtne kazne svojih ostalih drugova. Čudnovato je i strašno bilo, da je svaki pojedinac, primivši zapovied, imao istodobno osjećaj, da mu je došao kraj.

Imali smo samo još ostatak elite predratnih častnika naše pukovnije, koja je najbolje, što je imala, izgubila odmah u početnim bitkama na srbskom, galicijskom i karpatskom ratištu. Do mene su strastveno kartali »Frische Viere« nadporučnik Božidar Vrga, Kanovnik i još nekoji pričuvni častnici i čuo sam, kako se bohem Vrga smije i viče: »Ako se živ vratim sa juriša, idem na najveću kasu blind an«. Ostali su biti utučeni. Prišao mi je kapetan Knopp von Kirchwald, sin podmaršala i drug iz vojno-geografskog zavoda u Beču i čestitao mi, da ne moram u sigurnu smrt. U samom polazku mahnuo mi je kapetan Duras, ljudeskara od čovjeka, rukom i viknuo »zbogom Pero«, a poslije dvie minute pogodilo ga je olovno tane usred usta i on je poginuo.

Sat prije juriša, oko podneva, iznenadilo nas je pojačanje. Začudjeno smo gledali vojnike, koje do tada još nismo vidjeli. U crnim su kabanicama došli stari vojnici sa starinskom opremom i pojačali naše proriedjene redove. Bili su to mahom ljudi preko 40 godina i pučki ustaše, »Landsturm« iz Beča. Došli su medju nas i mnoge od njih nije napustio humor Bečana, iako su znali, kakva ih sudbina čeka. Sa smiehom su govorili o pokolju, koji će doskora na visu započeti, pa opet im je bilo drago, što idu na juriš s tako simpatičnim i hrabrim vojnicima, kao što su Bosanci. Naši vojnici nisu ništa govorili: Kismet, pa Bog! Sa starim su se Dajčmajsterima doskora — bogzna kako — sporazumievali, ali je razgovor ipak tekao. Svaki je naime govorio svoje.

Približavao se kobni čas. Magla je bila gusta, da na pet koraka nismo ništa vidjeli. Stoga smo se ponadali, da ćemo nesmetano prići neprijatelju. No zlo je bilo za samu akciju pred neprijateljem, da je magla bila tako gusta, pa smo se bojali da dodje do debakla.

Od 9 sati prije podne trebalo je prema naredbi divizije topničtvo pripremiti juriš i svojom težkom vatrom smrviti protivničke rovove, zaklone i zapreke. Zapovied je na žalost ostala neizvršena. Iza devet sati prije podne naše je topničtvo doista počelo pucati, ali je već iza deset sati umuklo, jer nije bilo strjeljiva. Ne znam, da li je na neprijateljski položaj izpalilo svega 50 granata i 100 šrapnela. Od deset sati prije podne pa do samog juriša u 1 sat poslije podne vladao je naprotiv podpuni muk.

Muk pred smrt...

Sa satovima u rukama svi su zapovjednici stajali kod svojih jedinica i krenuli točno u jedan sat napried.

Pet minuta poslije odlazka trajala je tišina, jer su se naše jedinice šuljale prema neprijatelju, neopažene u gustoj magli. Onda je započela puščana vatra i štektanje strojnih pušaka. Obadva su protivnička topničtva šutjela, jer nisu znala, kamo bi pucala. Puščana vatra bila je naprotiv sve žešća i sa svih se dielova položaja čula mukla buka jurišnih četa i obrane.

Poslije po sata jurišne buke nastupilo je stišavanje i bilo je vremenskih razmaka, u kojima je vladao djelomični mir. Onda smo čuli još pojedine mjestimične trzaje i konačno je nastao muk groblja. Pojedinci su se vraćali sami ili u skupinama te pripoviedali o groznom pokolju pred samim neprijateljskim položajem. U predvečerje su se vratili ostatci dviju satnija našeg prvog bataljuna, koje su jurišale na sam vrh. U jurišu su samo one postigle cilj, jer su zauzele tri neprijateljska rova u etažama i prešle na sam vrh, ali ih je u šumi s padine prema Starom Samboru uhvatio protunapad Rusa te su se našle u klještima vatre i morale su se radi velikih gubitaka povući. Taj je dio naše pukovnije zarobio oko 600 Rusa, ali se većina od njih kod povlačenja razštrkala. Pripoviedali su mi, da su nadporučnik Kanovnik i narednik Bešlagić — sjajni

obučavatelj dočastničke škole bosanske treće pukovnije — s malom skupinom preostalih ljudi isukanim sabljama jurnuli na ruske pričuve u šumi, ali su kod juriša svi od reda poginuli. Ostali dielovi jurišnih četa nastradali su pred samim neprijateljskim položajem u žičanim zaprekama i na samom nasipu rova. Do borbe s bajunetom došlo je samo na vrhu kote 668, gdje su se naši vojnici borili kao lavovi i svladavali rusku posadu. Bečki se »landšturm« dobro borio i bio je u borbi dobar drug naših Bošnjaka.

Noć je prošla u priličnom miru. Još su nam se vraćali pojedini ranjeni ili zdravi vojnici s jurišnog položaja. Ciele noći nije nitko pucao, jer nitko nije znao položaja svojih vojnika.

Za svanuća došlo je na našem desnom krilu, gdje je jurišala peštanska 32. pukovnija, do meteža i urnebesne vike, jer su Peštanci ostali ležati u blizini ruskih rovova ne znajući zbog magle, gdje se nalaze, a kad se u jutro magla digla i Rusi jurnuli na njih, došlo je do težkog pokolja i uzmaka Madjara.

Tim je posljednjim trzajem bila završena bitka. Završena je neuspješno na cieloj fronti, a jedini je lokalni prodor usliedio na najtežem i najdelikatnijem mjestu bajunetima Bosanaca.

Ipak su i Rusi imali velikih gubitaka, jer smo poslije juriša bili tako oslabljeni, da ne bismo bili kadri izdržati i obraniti ni najmanji napadaj Rusa, ali su se i Rusi smirili te nisu napadali. Položaj nam je bio gotovo prazan. Nešto preostalih starih Bečana povuklo se u pričuvu, a naše su čete bile sasvim proriedjene i slabe.

Poslije bitke zabilježio sam broj boraca IV. bojne po satnijama. 13. je satnija imala 24, 14. satnija 4, 15. satnija 30, a 16. satnija 15 vojnika. Ni prva bojna nije imala veći broj vojnika, samo je odio strojnica bio gotovo podpun. Na nj se jedino moglo osloniti zapovjedničtvo divizije, koje se u strahu i nervozi razpitivalo za naše stanje i našu snagu, proučavajući položaj kod eventualnog ruskog napadaja.

Nikada nas nije nitko tako potukao, a najžalosnija je bila naša slutnja, da će juriš završiti katastrofom i da će prolivena krv ostati bezkoristna za obću i specijalnu situaciju.

Gubitci naših častnika kod juriša još su žalosniji od gubitaka momčadi.

Od djelatnih častnika ciele pukovnije, koji su pošli na juriš, nije se nitko više vratio, niti je bio ranjen, niti je pao u zarobljeničtvo, već su svi od reda poginuli. Najviše sam žalio za dobrim drugovima Durasom, Knoppom, Weigergom, Vrgom i Kanovnikom.

Tek poslije 25 godina, kod završetka ove knjige, javio mi se Kanovnik — hvala Bogu — živ i zdrav i opisao mi, kako je upravo čudom spašen i kako je išao na dugu Golgotu u Sibiriju sve do 1921. godine.

Od pričuvnih častnika vratilo se pet ranjenih i tri zdrava, od kojih je jedan doskora težko bolestan napustio frontu.

Prema tome su u pukovniji ostali samo još zapovjednik i njegov pobočnik, koji nisu išli na juriš zatim satnik Schmidt kao zapovjednik II. bojne, koji zbog slabosti nije sudjelovao u borbi, ja i još dva pričuvna častnika.

Naše su se nade izjalovile, da će se tokom noći ili pred zoru vratiti još koji častnik ili vojnik.

Iz ciele pukovnije sastavili smo dva slaba bataljuna u jakosti satnije, pa i to smo mogli izvršiti tek nakon što smo uvrstili mnoge momke od trena, pošto nam je nova pohodna bojna bila najavljena.

Tokom prije podneva drugog dana došao je neki glavnostožerni častnik do našeg položaja i dalekozorom je promatrao bojište. Opazivši nanizane austrijske vojnike izpred ruskog položaja silno se uzbudio i naredio, da topničtvo otvori vatru i podpomogne napadaj naših jedinica, koje su tobože ležale pred neprijateljskom žicom.

Prema slici, koja se pružala oku, čovjek i nije mnogo pogriešio, jer su lješine naših vojnika duž ruskog položaja podpuno nalikovale dobro poravnanoj rojnoj liniji pri napadaju. Linija je bila gusta i šarena — po dva vojnika u sivom odielu, a po jedan u crnom odielu — Bosanci i Bečani izmiešani i sjedinjeni u smrti.

Vojničkom oku nije se mogao pružiti teži i bolniji prizor od ove mrtve rojne linije.

Još smo pet dana ostali u istom postavu. Kada je zora svitala, gledali smo Ruse, kako se vraćaju s lopatama u rov, jer su svake noći po jedan dio mrtvaca pokapali.

Trećega dana poslije juriša prišao mi je jedan od mojih vojnika i umolio me, da podjem s njim. S puškarnice je svratio moju pozornost na jedan dio ruskog rova, izpod kojeg se jedan dotad »mrtvi« Bosanac kretao. Prevalio se na leđa, digao glavu, pao, klonuo, prebacio ruku i t. d. Pričinilo nam se, da vidimo duha. Najvećom smo napetošću promatrali našeg čovjeka, kako je ponovno digao glavu, ogledao se, gledao na lješine oko sebe i polagano se pridizao, tako da je šćućuren sjeo. Vidjeli smo, da se htio malo bolje snaći pa je pogledao niz brdo k nama i u lievi bok, gdje se prema nama pružila plitka uvala, obrasla grmljem. Opet je legao i potrbuške se počeo spuštati niz brdo u lievu uvalicu. Rusi ga nisu opazili, jer nisu ni gledali lješine palih vojnika, a Bosanac se kretao u mrtvom uglu njihovog položaja.

Naš se nevoljnik valjao i puzao do plitke uvale i u njoj je sačekao sumrak. U predvečerje se vratio u naš položaj. Mi smo ga očekivali i upozorili stražare, da će se vratiti zaostali ranjeni Bošnjak, da ga ne bi naš »post« u mraku ubio.

Vojnik je imao centralno prostrieljena pluća, pao je i vjerojatno zbog velikog gubitka krvi ostao u nesviesti, koja je trajala 48 sati. Polagano se vraćao k sviesti i vrlo se teško snašao i sjetio, što se s njime odigralo. Čim je došao do pune sviesti, pojavila se u njemu neodoljiva želja, da se uz posljednji napor vrati k svojima, što je i izveo.

Morao sam izpripoviedati taj slučaj kao dostojan završetak najkrvavijeg juriša naše BH 3 pukovnije. Za njega se vežu samo uspomene pune strahote, a znade ga vrlo malen broj drugova bosanske treće, jer ga je vrlo malen broj preživio.

Drugove, koji su pali u početku juriša između oba položaja, digli smo noću i sahranili ih iza postava uz cestu kod sela Lužeg gorny, dok je većina od njih pala neposredno pred ruskim rovom, a Rusi su ih na licu mjesta izpod visa 668 pokopali.

Svršetak 1914. na frontama

Godina 1914. bila je u prvoj polovici godina mira, ali se osjećalo približavanje katastrofe, iako se nije vjerovalo, da će konačno izbiti taj rat, koji je već od 1908. lebdio kao neka sablast nad Europom. Hitci u Sarajevu dali su znak za početak borbe.

Druga polovica godine 1914., odnosno zadnjih 5 mjeseci, bilo je u znaku rata, koji se nije razvijao onako, kako su to željili i predvidjeli i jedni i drugi. Prve uvodne borbe, u kojima su sudjelovale na obim stranama jezgre najboljih vojska, nisu doniele ni jednom ni drugom odluke. Rat se nije završio početkom jeseni, kako su to mislile središnje vlasti. On nije donio ni Ententi ni njezinoj saveznici Rusiji ono, u što su one bile uvjerene: poraz središnjih saveznika, naprotiv otvorio im je oči i pokazao silnu moć Njemačke i njezinih saveznika. Nisu se ostvarile ni njihove nade u pogledu držanja tobože potlačenih naroda Austro-Ugarske. Veći dio tih naroda ulazio je u odlučnu borbu sa stanovitim oduševljenjem i pripravnošću za najveće žrtve.

Ta druga polovica godine 1914. donosi i jednoj i drugoj strani stanku u odlučnim borbama, ali ne stanku u samim ratnim podhvatima, jer se oni i dalje, odvijaju, istina na poseban način, kao rovovski rat. Na zapadnoj fronti zaustavljen je veliki obuhvatni marš silnih njemačkih vojska baš u času, kad su te vojske bile pred svojim ciljem i nadirale kraj Pariza, da provedu onaj čudesni zaokret prema zapadu, da ukotle cielu francuzku vojsku, koja se razvijala prema njemačkoj granici, u velikom luku oko Marne. Krivnja je bila na najvišim vodećim mjestima njemačkog stožera. Ali ni Francuzi ni Englezi, ni Joffre, French ni Kitchener nisu ostvarili svojih nada. »Čudo na Marni« nije ni njima donielo pobjede. Srdce Francuzke, bogata veleobrtnička sjeverna Francuzka, bilo je razrovano nepreglednim rovovskim postavima, u kojima su se borile vojske najvećih europskih naroda na život i smrt. Tu su vrebale tisuće opasnosti iz jednog i drugog rova. Svuda je smrt bila

na djelu. Možda su se vodeće ličnosti jedne i druge protivničke skupine pokajale i uvidjele, kako je bila kriva njihova kalkulacija. Ali sve je bilo prekasno. Borba je išla dalje svojim težkim sudbonosnim putem. Nitko, istina, nije mislio, da će rat trajati još 4 godine, možda jedino Englez, koji se tek počeo razvijati i stvarati nove vojske, da nadoknadi ono, što je propustio.

Na iztočnoj fronti oslobođene su njemačke pokrajine, u koje je bio ušao Rus. I na ruskom tlu prostirali su se rovovi od Galicije preko Poljske do Iztočnog mora. Na južnom dielu te fronte dospjelo je široko austrijsko područje, a dielom i madjarsko tlo, u ruske ruke. U težkim borbama držale su austro-ugarske divizije u svojim rukama Karpatske klance te nastojale Rusima spriečiti prodor u madjarsku nizinu.

U zaleđu središnjih vlasti vježbali su se novi vojnici, stvaralo se novo ratno oružje i strjeljivo, da u proljeće sliedeće godine posluži za nove, velike podhvate.

Na morima, na Sjevernom, Iztočnom i Sredozemnom moru, stajale su jedna drugoj nasuprot ratne mornarice, a da nije došlo do odlučne bitke. Sa svjetskih mora nestalo je njemačke ratne i trgovačke mornarice. Nakon njemačke pomorske pobjede kod Coronela došlo je do nesretne bitke kod Falklandskog otočja.

U Iztočnoj Aziji nastojao je Japan oteti Niemcima njihovu koncesiju Čingtau, ali je naišao na tvrd orah. Konačno je uspio, kad je upotriebio nadmoćne snage.

Britanska ratna mornarica započima iz Australije djelovati protiv njemačkih kolonija. U Africi su se bieli narodi borili na očigled crnačkih plemena, kojima su oni vladali, izkorišćujući ih u svoje svrhe.

Ententa izvlači i iz Indije, Indonezije, Madagaskara, Maroka i uobće iz svih svojih kolonija, mandatnih područja i dominiona nove snage te ih upotrebljava i u vojničke i u gospodarske svrhe.

U Americi kao da je zavladala groznica proizvodnje. Išlo se za dobitkom, stvaralo se smrtonosno oružje, kojim se htje-

lo pomoći Englezkoj i Francuzkoj i njihovom savezniku carskoj Rusiji.

Veliki kontinentalni sukob bio je tek u početku, da se kasnije razvije u prvi svjetski rat.

Borbe na moru

Već prve godine rata razvile su se i borbe na moru, ali nigdje nije došlo do odlučne pomorske bitke. Nastupale su već podmornice i minonosci. Došlo je do borbe u njemačkom zalivu. Već u početku rata iztaknule su se njemačke podmornice, osobito U 9 s kapetan-poručnikom Weddingenom, koji je 22. rujna za jedan sat uništio jednu cielu englezku eskadru oklopljenih krstaša. Došlo je do propasti oklopljenog bojnog broda »Audacious«, koji je naletio na jednu minu kod Islanda. Niemci su napali i englezku obalu krstaškom eskadrom. Na Staru Godinu 1914. potopljen je englezki bojni brod »Formidable« u kanalu nedaleko Plymoutha od U-24 (kapetan poručnik Schneider). U Iztočnom moru Niemci su vrlo uspješno onemogućili svaki pokušaj mnogo jače ruske mornarice, koja je htjela izvesti izkrcavanja. Podmornice su potopile nekoliko neprijateljskih bojnih brodova. I Niemci su imali gubitaka. Njemački su krstaši za daleke inozemne vode bili razsijani po velikim morima. Jedan njihov dio skupio je podadmiral grof Spee u Južnom moru i uputio ih prema južnoameričkoj obali, da se susretne s engezkom mornaricom. Do sukoba je i došlo kod Coronela, nedaleko Valparaise-a, s englezkom krstaškom eskadrom, koju je grof Spee odmah napao. Englezki oklopljeni krstaši »Monmouth« i »Wood Hope« potopljeni su, dok su mali krstaši »Glasgow« i »Otranto« uspjeli pobjeći.

Englezi su odmah zbog svog prestiža poslali svoja dva najnovija bojna krstaša »Invisible« i »Inflexible« iz Sjevernog Mora. Oni su se kod Falklandskog otočja spojili s drugim velikim i malim krstašima. Grof Spee naišao je na njih htijući se probiti u domovinske luke, obilazeći Rt Dobre Nade. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji. Tada je grof Spee odpustio

svoje male krstaše pa je njihov uzmak zaštitio svojim oklopljenim krstašima »Scharnhorst« i »Gneisenau«. Oni su se branili četiri sata, ali su konačno potopljeni. Spašeno je samo 11 častnika i 170 vojnika. Admiral, njegova oba sina i oba zapovjednika našli su s većinom momčadi smrt u valovima. I mali krstaši »Nürnberg« i »Leipzig« nisu se mogli spasiti. Samo se spasio »Dresden«, koji je napadnut protupravno u neutralnim vodama te se morao sam potopiti.

Iz eskadre grofa Speea iztupio je već prije krstaš »Emden«, koji je stekao najveću slavu. Krstario je po cielom Indijskom oceanu, potopio je 15 englezkih parobroda s ukupno 66.000 brt, u vriednosti od 16 milijuna maraka. Napadao je Madras i Penang, srušio je tu uljane tankove, a na drugom mjestu zapalio jedan ruski krstaš i potopio jedan francuzki. Borba tog legendarnog krstaša, pod zapovjedničtvom kapetana fregete von Müllera, bila je nadasve vitežka. Krstaš je potopljen u borbi s daleko jačim australskim krstašem »Sidney« pred Cocos-otocima. Povratak posade tog krstaša pod zapovjedničtvom kapetana poručnika von Mückea na jedrenjaku »Ayesha« u domovinu bio je upravo romantičan. Tomu su se i Englezi divili. I krstaš »Karlsruhe« slično je nastupao kao »Emden« pa je potopio 16 brodova pod kapetanom fregete Köhlerom. On je krstario u vodama zapadne Indije i oko iztočne obale Amerike. Njegov svršetak bio je tragičan. Uništen je zbog eksplozije u brodskom prostoru za torpeda. Poginuo je njegov zapovjednik i 259 ljudi. I mali se krstaš »Königsberg« iztaknuo svojom borbom, a isto tako i pomoćni krstaš »Cormoran«, te pomoćni krstaš »Priestolonasljednik Vilim«.

1915.

Godina 1914. bila je u znaku odlučnih borba i na iztočnom i na zapadnom bojištu, ali nije doniela odluke. Vidjelo se, da se u suvremenom ratu, u koji su ušle na obim stranama jake grupacije najvećih europskih država, ne može doći do odluke, onako brzo, kako se to mislilo. Ali ipak je postojala želja i nada, da će se rat moći brzo dovršiti. Prema tomu su se držale i vojne uprave obih zaraćenih skupina, prema tomu su se ravnale i njihove pripreme, ali mogućnosti tih priprema nisu bile iste kod jednog i drugog protivnika.

U pogledu materialne priprave bilo je stanje kod zapadnih saveznika, Englezke i Francuzke, bolje nego kod središnjih vlasti. To su bile bogatije države, a razpolagale su već onda jakom materialnom pomoću iz Prekomorja. Istina, i kod njih je bio potrošak materiala vrlo velik, a osim toga izgubila je Francuzka zaposjednućem svoga sjevera jedan veliki dio svoih tvornica, koje su bile važne za ratnu proizvodnju. U Rusiji je bilo stanje teže, ona je bila upućena na pomoć svojih saveznika, ali ta se je vrlo težko odvijala zbog ugrožavanja pomorskih puteva po njemačkoj ratnoj mornarici. Kod zapadnih saveznika bilo je stanje teže u pogledu nadopune vojska s vojnicima. Francuzka je već odmah u početku rata prenapela svoje snage, jer je sve mobilizirala, što god je mogla. Ona je morala započeti s jačom mobilizacijom svojih kolonialnih naroda, a morala je povući u ratnu službu i starija godišta. Englezka pak počela je povlačiti u okvir svoje vojske divizije iz kolonija, iz dominiona, a osim toga stvarale su se nove divizije, dobrovoljačke, na poziv Kitchenera. Englezka vojska je sve više rasla. Rusija je razpolagala sa velikim pričuvama u ljudskom materialu, a mogla je odvući iz Sibirije sve svoje čete, jer je Japan stajao uz Ententu.

Kod središnjih vlasti bilo je stanje nepovoljnije. Istina, one su još razpolagale sa mnogo pričuva na ljudskom materialu, jer je samo jedan dio naroda, najmlađa godišta, bio pod-

puno obuhvaćen u početku rata. Ali sve je to moralo biti tek izobraženo. Mi vidimo, koliko su stradala mlada njemačka dobrovoljačka godišta, koja su bez dovoljne izobrazbe ubačena u borbu u Flandriji kod Langenmarka i drugdje. U pogledu materialne nadopune osjećala se kod središnjih vlasti englezka blokada u pomanjkanju sirovina, jer su središnje vlasti odrezane od svih izvaneuropskih vrela sirovina. To se odrazilo i u stvaranju novog ratnog materiala i u organizaciji novih vojska.

Sve te potežkoće zapriečile su onakav, podpun ulog narodnih snaga u borbu, kakav bi bio potreban da se dovrši brzo rat. Zbog pomanjkanja dovoljno svježih snaga bila je i Ententa prisiljena sačekati stvaranje novih vojska, osobito onih novih Kitchenerovih divizija i dolazak kolonialnih i dominionskih četa na zapadno bojište. I u Njemačkoj i u Austriji stvarale su se nove divizije, ali i one su morale biti tek izobražene. Ipak se je znalo, da je Njemačka u tom pravcu najviše napredovala. Zato je Ententa očekivala sa strane Njemačke novu navalu velikog stila.

Jedina je Rusija bila kadra, uzprkos velikih gubitaka i poraza u godini 1914., zapriečiti veliku navalu središnjih vlasti. Njezina operativna osnova protiv iztočne Njemačke bila je propala, ali njezine vojske potisnule su austro-ugarske vojske duboko u Karpate. Dok je to postigla ona je za prvih pet mjeseci godine 1914. izgubila u borbi oko milijun ljudi, ali je bila kadra bez daljnjega daljnje milijune novih boraca ubaciti u borbu. Joffre traži od Velikog Kneza Nikolajevića novi ulog i odlučnu ofenzivu. Tomu častoljubivom Knezu odgovarao je taj zahtjev. On se je sam pripravljao za ofenzivnu ulogu. Dobro mu je došlo, da su i Francuzi i Englezi to od njega tražili. Rusima nije zima mnogo smetala. Ali i oni su tražili, da se njihove ofenzivne operacije podpomažu anglo-francuzkom navalom na zapadu.

Joffre mu je mogao odgovoriti, da on već od prosinca provodi ofenzivne podhvate protiv njemačke fronte, iako se on težko na te navale bio odlučio, makar su bile s operativnog sta-

novišta manje važne. Njemački odpor bio je tolik, da je Joffre i političko vodstvo Francuzke bilo razočarano, jer su pri početku zime 1914. bili uvjereni, da je Njemačka na kraju svojih snaga.

U pogledu austro-ugarske vojske mislili su i Rusi i Francuzi i Englezi, da je s njom svršeno, da ona više ne će moći odigrati nikakvu ulogu. Ali i u tome su se kasnije razočarali. Kod Francuza se je težko osjećalo pomanjkanje strjeljiva. To je onemogućilo razvoj velike ofenzivne djelatnosti odlučnog karaktera. Joffre nije mogao drugačije postupati, već da pokušava postepenim opetovanim udarcima njemačku frontu potiskivati i izcrpljivati. Kroz tri puna mjeseca od prosinca 1914. do uključivo veljače 1915. provađa on navale, koje se šire od Flandrije preko Artoisa, koje se provode u Piccardiji, Champagni, oko Côtes Woevres do u Vogeze. Ali nigdje nije Francuz postigao uspjeha.

Nikolaj Nikolajević odlučio se na dvie velenavale, koje su bile međusobno razdvojene. Sredina ruske vojske imala je ostati u defenzivi, dok je 10. vojska generala Sieversa imala prodrieti u iztočnu Prusku, koju je branila njemačka 8. vojska. Glavni ruski udarac imao je sliediti velikom nadmoći na karpatsku frontu. Tu je on mislio s lakoćom svladati oslabljene austro-ugarske vojske.

Ali središnje vlasti bile su i ovaj put brže od zapadnih saveznika. Niti jedan protivnik nije bio oduševljen za rovovski rat, ali najmanje je to bila njemačka vojska. Na zapadnoj fronti njemačka vojska izpravlja svoje postave, osobito tamo, gde su oni utisnuti, tako kod Soissonsa, gdje Francuzi bivaju izbačeni sredinom siečnja 1915. iz jednog, preko Aisne izbočenog, mostobrana, uz jake gubitke za njih, te kod Craonna koncem siečnja gdje Niemci bacaju svojim XII. zborom generala D'Else Francuze sa visinskog hrbta Chemin des Dames.

Uzprkos njemačkog nastojanja nije niti koncem 1914. došlo do jedinstvenog, zajedničkog austro-ugarsko-njemačkog vojnog zapovjedničtva. Pri tom nisu Conrad i Falkenhayn, oba glavara glavnih stožera Središnjih vlasti bili istog mnienja u pogledu operacija. Falkenhayn je smatrao zapadno bojište gla-

vnim, a Conrad je predviđao rusku velenavalu, njezino stalno pojačavanje, te je mislio, da bi se trebalo naprije na iztočnom bojištu izhoditi odluku. On je uviek želio zajedničku ofenzivu njemačkih vojska u iztočnoj Pruskoj, gdje je zapoviedao Hindenburg i njegovih, austro-ugarskih vojska. Njega su podupirali i Hindenburg i Ludendorff.

Zajednički udarac imao bi uslieditі iz Iztočne Pruske, iztočno od Visle u južnom pravcu i iz Karpata prema sjeveroiztoku. To je i Hindenburg preporučio. I on je znao, da će odluka pasti na zapadu, ali je mislio, da si treba osigurati leđa, izbacivanjem Rusa iz borbe, dakle odlukom na iztočnom bojištu. To da je još bilo moguće na iztočnoj fronti. Tamo su se još mogli razvijati veliki pokreti jakih snaga.

Ipak glavar njemačkog glavnog stožera nije u tom pravcu donio konačne odluke. Tek je kasnije u proljeće 1915. do toga došlo. Ali on je uvidio, da je položaj na Karpatima vrlo težak i da je Conradu potrebna njemačka pomoć. On ubacuje u tu svrhu »njemačku južnu vojsku« pod zapovjedničtvom generala Linsingena na Karpate, prema njihovim iztočnim obroncima. Ona se pojačava austro-ugarskim divizijama, te ulazi u borbu, da kasnije povede navalu u sredini Karpata. Ujedno odobrava njemačko vrhovno zapovjedničtvo istodobnu navalu iz Iztočne Pruske. Vrhovnom zapovjedničtvu Ober-Ost dodieljena su tri novo ustrojena pričuvna zbora (od četiriju, koliko ih je bilo organizirano) i XXI. vojni zbor. Te velike jedinice pojačavaju njemačku 8. vojsku, koja se razvila u Iztočnoj Pruskoj.

Zimska bitka kod Mazurskih jezera

Već na prekretnici 1914.—1915. započele su na Karpatima težke borbe. Na iztočnom krilu nije se mogao general Pflanzer-Baltin održati na karpatskim sljemenima sa svojom vojskom. A na zapadu Karpata na Staru Godinu 1914. osvojili su Rusi klanac Uzsok. Pflanzer-Baltin je jedva natrag osvojio prelaze u Bukovini kod Kirlibabe. Na zapadnom krilu držao je naš general Borojević sa svojom 3. vojskom vrhove i klance. I Prze-

mysl se još držao. Zapovjednik tvrđjave general Kuzmanek bio je javio, da razpolaže sa zalihama još samo do kraja ožujka. I tamo je bila potrebna brza pomoć. Niemci su morali pomoći Austrijancima. Udarac iz Iztočne Pruske imao je vezati jake ruske snage i privući ih na sjever, a njemačka »južna vojska« s tri pješačke i jednom konjaničkom divizijom imala je poduprieti karpatsku frontu, te je u odsjeku Munkacsa ubačena u borbenu crtu. Conrad je mislio povesti navalu u pravcu Przemysla na sjevernoj fronti. Na 23. siečnja započima napredovanje njemačke »južne vojske«, u kojoj su se borile njemačka garda, čete iztočne Pruske i iz Hessena, zajedno sa madjarskim i bosanskim pukovnijama, u pravcu Stryja. Započima ona težka karpatska zimska vojna, u kojoj su sudjelovale i prošle težke patnje smrzavanja i gladovanja i hrvatske čete: Bosanci i Hercegovci, Karlovčani i vojnici osječkog okruga, pa kasnije cieli hrvatski XIII. vojni zbor.

Još od kasne jeseni 1914. bore se naše čete na Karpatima.

Težke borbe u srednjim Karpatima pred srcem Mađarske

BOROJEVIĆEVA 3. VOJSKA BORI SE NA DUKLA I LJUBKA-KLANCU

Od zadnjeg sastanka ruskih vojskovođa u Siedlecu 29. studenoga 1914. izgubila je ruska vojna sila još više u svojem potencijalu. Prema izvještaju tadašnjeg ruskog glavnog kvartirmeistera generala Danilova bilo je za popunu stanja ruskih vojski potrebno ništa manje od pola milijuna ljudi, a za redovitu obskrbu topničkim strjeljivom nedostajalo je najmanje 200.000 topovskih zrna. Ipak je Danilov izključivao mogućnost ruskog sloma, kao što je ujedno držao nemogućim nove dalekosežne operacije, dok se navedeni manjci ne popune, a to bi moglo biti tek početkom veljače ili čak travnja 1915. godine. Ali on je već sada smatrao nuždnim, da se zapovjednici vojska slože u budućim operacijama. Dok su jedni držali, da bi se mogli odlučiti, da se izkoriste oni djelomični uspjesi protiv austro-

ugarske vojske, koji su polučeni u drugoj polovici prosinca godine 1914., ili da se u korist savezničkih vojska provede jaka ofenziva s ciljem Berlin, Danilov nije držao ni jedno ni drugo mogućim.

On je mislio, da ofenziva prema Budimpešti, makar kako bila zamamna, ne bi vodila k cilju, već bi naprotiv dovela do jakog slabljenja ruskog središta. Jedan put s glavninama duboko u monarhiji, Rusi ne bi bili kadri pravodobno odbaciti sigurni njemački udarac na iztok. U tu svrhu oni bi došli svakako prekasno. Danilov je u svojem stručnom izvještaju stao na stanovište, da se ni Njemačka ni Austrija ne mogu brzo potući i njihove vojske uništiti. Vojna i udarac na Beč trajali bi mjesece, a tek nakon svega toga morala bi se izvojevati i odluka protiv Njemačke. Sasvim pravilno Danilov je preporučio, da se provede ponovni udarac na Iztočnu Prusku, koji bi imao pripraviti i uvesti veliku ofenzivu na Breslavu-Berlin.

Po nalogu Velikog Kneza Nikolaja Nikolajevića Danilov se u svemu imao dogovoriti sa zapovjednikom sjeverozapadne fronte. I to opet u Siedlecu, odmah iztočno od Varšave. Nakon temeljite izmjene misli general Ruski, zapovjednik sjeverozapadnog diela fronte, složio se s Danilovom. I Veliki Knez Nikolaj pristao je na to s time, da se napadaj na Iztočnu Prusku povede iz prostora Pultusk-Ostrolenka na Soldau-Ortelsburg uz sudjelovanje 10. vojske na lievoj strani Visle, koja bi također imala napasti suprotnu neprijateljsku liniju.

Već sliedećeg dana počela se uzpostavljati 12. vojska pod zapovjedničtvom generala Piehvea. Njoj je bilo dodieljeno punih 10 divizija.

General Ivanov, zapovjednik jugozapadne fronte, bio je drugog mišljenja. On je držao potrebnim, da se izkoriste uspjesi, polučeni u Galiciji protiv Austro-Ugarske u svrhu podpunog uništenja i razbijanja austro-ugarske vojske. On je čak sanjario o nekom posebnom miru s Madjarskom i o stupanju Rumunjske na stranu Entente. Unatoč tome što se sve jače pokazivalo, da se Austro-Ugarska sve više razvija na cielom Karpatskom hrbtu od Dukla-klanca do Dorne Vatre, u krajnjem bukovinskom jugoiztočnom uglu, odbijao je on da se zadovolji

s pasivnim operacijama same obrane. Već 20. siečnja 1915. obaviestio je on svoje podzapovjednike, da mu je operativna nakana, da preko karpatskog gorja prodre u madjarsku nizinu. Njegov glavar glavnog stožera Aleksejev više je pogodovao operacijama, koje su imale cilj prodrieti u zapadnu Poljsku, u prostor Tomaszev-Piotrikov-Novoradomsk, jer da su tamo protivničke linije vrlo tanke. Stavka (vrhovno rusko zapovjedničtvo) odbilo je tu osnovu radi unutrašnjeg stanja ruskih vojski i pomanjkanja topovskog strjeljiva. Ivanov je dobro uočio težku pogibao, koja je prietila lievom krilu njegove 8. vojske iz pravca Ungvara i Munkacsa. Tu od klanca Uzsoka do ugla tromeđe Rumunjske—Rusije i Austro-Ugarske na fronti od 250 km stajale su u borbenoj crti samo 4 ruske divizije, od tih samo jedna prava poljska divizija. Na njegovu energičnu molbu da se barem 4 divizije pošalju u prostor Sambor-Stryj-Dolina, poslala je Stavka težka srdca XXII. vojnički zbor 10. vojske.

Izgleda, da je energija Velikog Kneza Nikolaja nakon izostalog uspjeha ruskog »parnog valjka« u Poljskoj već u kasnoj jeseni počela popuštati. Bio je prisiljen, da posreduje i umiruje obično suprotna stanovišta svojih dvaju podvojskovođa, zapovjednika dviju fronta. Ti su sporovi i u budućnosti ostali važni činbenici ruskih operacija s negativnim utjecajem na njihov tok i ritam.

Bez ikakvog obzira na podhvate skupine vojske generala Ruskog na sjeveru, odlučio se Ivanov izvršiti svoje planove velike ofenzive na Budimpeštu. Provedbu ofenzive u pravcima Eperjes-Kassa-Csap povjerio je generalu Brusilovu. Treća vojska imala je produljiti svoje lievo krilo »u svrhu spoja, veze i pomaganja« 8. vojske, a 11. vojska, nad čijim je dielovima, koji su se nalazili iza frontne linije, sam Brusilov preuzeo zapovjedničtvo, imala se raširiti u napadaju sve do rumunjske granice.

I zamisao ofenzive na Iztočnu Prusku nije sasvim napuštena. Uslied toga istodobno s ofenzivom na Budimpeštu provodio bi se baš onaj plan, protiv kojeg je bio general Danilov radi nedostatnosti sila za ta dva važna operaciona cilja. Čini

se, da se je radilo po savjetu francuzkog generalisimusa Joffrea, koji je savjetovao, da se napada i napreduje te da se nastavi gonjenje neprijatelja u Galiciji, ako se ne bi mogla ujedno provoditi ofenziva u Poljskoj uslied pomanjkanja strjeljiva. U Karpatima, u brdskim podhvatima — mislio je on — umanjena djelatnost topničtva manje bi se osjećala.

Ali kada se 8. ruska vojska na 25. i na 26. siečnja stavila u pokret, njezin je neprijatelj već izvodio svoju ofenzivu, on ju je dakle predusreo.

Do sada je teorija naučavala, da planinski vienci, kao što su Karpati, mogu biti samo područje za prolaz. Odluka austro-ugarskog vojnog vodstva značila je, da se ono nadalo, da će brzi međuprostorni napadaj preći preko svih zapreka, te da će se lako doseći oni osobiti manevarski prostori Galicije, sjeverno od Karpata. Tek pokušaj provedbe te ofenzive pokazao je, koliko je kretanje tolikog mnoštva kao što je onih 20 operativnih divizija 3. i južne vojske sa 175.000 pušaka i skoro 1000 topova, u drugoj polovici siečnja 1915., preko karpatskih položaja i razvijanje borba u zimskoj brdskoj i gorskoj krajini onemogućilo vojnom vodstvu svaki i donekle sigurni proračun i obrazložene dispozicije. Zahtjevi, koji su stavljeni na čete, bili su svakako izvanredni. U poviesti se jedva može naći slična veleakcija. Ta pučka vojska, u kojoj su se već borili i stariji borci i naknadno pozvani vojnici s manjom izobrazbom i nestaloženom praksom, manje vriedni u pogledu udarne snage, uzeti iz svih mogućih staleža, pomiešani ali bez međusobne unutrašnje veze, a među njima samo manji dio brđani, imala se boriti na sniežnim i jedva prolaznim gorskim visinama i padinama danju i noću, bez zakloništa i bez izgleda na veće prekide za odmor, uviek na očigled neprijatelja, koji je bio naučen barem na tu težku zimu. Za tako težke napore većina tih vojnika nije bila sposobna i pripravna. Brzo nakon početka navale vidjelo se, da će ta surova zima sa svojom stalnom hladnoćom izpod —25 stupnjeva, s čestim mećavama te pomanjkanjem i najprimitivnije zaštite brzo crpsti i gutati ljudske snage pa tražiti veće žrtve nego neprijateljska vatra. Sve popratne okolnosti tih iznimno težkih akcija kao da su se složile u jednu

užasnu i strahovitu sliku mahnitosti, tim više, jer je i prievoz ranjenika i tolikih bolestnika postajao sve težim pitanjem, koje se nije moglo svladati.

Sve jačom dopremom i razdiobom raznih zaštitnih predmeta za zimu, kao velikih množina vunenih podstava za kaputе, krznenih prsluka, pokrivača za glavu, rukavica, toplog rublja, gumenih ogrtača i sniežnih kaputa, dobre obuće i pokrivača, posebnih peći za rovove i sprava za kuhanje, nastojalo se, koliko je moguće izaći u susret karpatskim borcima. Tome je imao služiti i sve jači dovoz namirnica kao i briga za što bolje kantoniranje vojske. Ipak te užurbane improvizacije nisu mogle postaviti u pravo stanje materialnu opremu, s kojom se nastupalo u tim sniežnim brdima.

Za razliku od ruskog imalo je austro-ugarsko topničtvo svoju podpunu dotaciju strjeljivom i još preko toga. Ali upotreba topničtva i mienjanje bitničkih postava kod poljskog pokretnog topničtva naišlo je u tom najtežem terenu na takve potežkoće, da se pješačtvo često moralo odreći pomoći tog svog pobratimskog oružja. Mnoge su bitnice ostavljene u polaznim položajima pa su tek kasnije i one napried povučene. Dnevno se je zbog dubokog sniega i velike razlike u visinama na sporednim putevima, i kad nije bilo borba, moglo preći najviše 3 do 5 kilometara. Ta je puževa brzina ruskom vojnom vodstvu dala vremena, da u dobrom predprostoru galicijske nizine zgodne za manevriranje brzo rokira jake snage i baci ih na ugrožene i ranjave položaje te začepi rupe, koje su i na ruskoj strani nastale uslied borba i zime. Ciele su nove fronte razmjerno brzo na novo ustrojene. Rusi su svojim četama za vrieme pauza u prvom dielu zime mogli u krajevima sjeverno od Karpata, gdje ipak ima ljudskih naseobina, pružili barem djelomično bolje nastanbe u selima i majurima unutar same linije. To na austro-ugarskoj strani nije bilo moguće. Uslied svega toga počele su austro-ugarske divizije svoj pohod na 23. siečnja 1915. već s težko umanjenom manevarskom sposobnošću, već prije borba dosta izmorene i izcrpljene boravkom u okolici ratnog poprišta prije navale.

Na lievom krilu 3. vojske sukobila se napredujuća skupina vojska generala Puhala (iz Brloga u Lici) s konjaničtvom ruskog generala Kana Nahičevanskog, perzijskog velikaša iz rusko-perzijskog graničnog područja. Konjaničtvo je odmah potisnuto. Skupina generala Szurmaya, kasnijeg madjarskog ministra rata, napadala je Uzočki klanac s jugozapada i zapada, pa je tek 27. siečnja 1915. uspjela baciti dvie ruske divizije i dobiti u klancu nešto prostora. Tom je napadaju pomogla madjarska 40. domobranska peštanska divizija. Dalje na iztok navala nije napredovala, tek neznatno. Ipak je zapovjednik vojske general pješačtva Svetozar Borojević svojom poznatom vidovitošću pravilno disponirao i sačuvao svoju vojsku od svakog protuudara.

Na desno uz 3. vojsku počela je ofenziva njemačke južne vojske generala Linsingena. Tu se je borio vojnički zbor generala Hoffmanna, a dalje na iztok iztočna skupina.

General Ivanov bio je odlučio, da protunavalama koči austrijske napadaje, i to udarajući s glavnom snagom 8. vojske na sredinu i zapadno krilo Borojevićeve vojske, da time odbaci sve protivničke vojske, koje su dalje iztočno u Karpatima stajale. U tu svrhu imao je general Brusilov, prema krugovalnoj viesti, koja je uhvaćena, udariti na liniju Mezölaborcs-Ljupkov-klanac. Taj težki i za Ruse pogibeljni plan nije uslied slabosti Borojevićeve vojske urodio onim porazom, kojem se je Brusilov zapravo izvrgao. Na 26. siečnja 1915. bio je zapravo dan prekretnice u toj ofenzivi. Njeni su se izgledi na uspjeh pogoršali. I Szurmay i Puhalo nisu se micali, a ni njemačka južna vojska nije dalje iztočno napredovala. I upad generala Pflanzer-Baltina preko Tatarskog klanca nije bio tako bliz; trebalo je da prođe još koji dan, da do njega dođu. Broj boraca sve se više smanjivao. Težka smrznuća raznih dielova tiela, najviše ruku i nožnih prsta, mnogobrojne upale pluća i razni težki katari crieva činili su svoje. Operirajuće vojske kao da su doživjele najveće, najporaznije bitke. Ofenziva 3. vojske generala Borojevića bila je već stavljena u pitanje. Ali baš u tom času preokrenula se iznenada operativna situacija kod njemačke južne vojske generala Linsingena. Njegov XXV. pričuvni

zbor izhodio je 27. siečnja puni uspjeh. Kod Toronje i kod Viskovske ceste bacio je on neprijatelja duboko u Karpate. Ipak nakon toga tu više nije zadugo bilo posebnih uspjeha, unatoč mnogim borbama oko sedla kod Visova, kod važnog klanca na Beskidskim Karpatima i južno od važnih galicijskih čvorova i središta Stryja i Stanislava. Uzalud je bio svaki pokušaj, da se prodre u galicijske nizine prema onom važnom čvoru »Dolina«, iz kojeg su vodile željeznice i na Stryj i na Stanislav. Svi ti događaji na iztočnom dielu Karpata utjecali su i na položaj kod generala Szurmaya i dalje kod Borojevića. Istina je, da je Uszočki klanac pao u ruke III. zbora, ali visine zapadno od Borynije nisu dopuštale, da se zauzmu i drugi važni prodorni putevi na sjeveru. Iz tih postava valjalo je potjerati Ruse. Pomalo je general Szurmay uspjevao napredovati prema Turki, ali nije mogao uzeti visina kod Borynije te je od toga odustao.

Sve je to dokazivalo, da se dosadašnjim sredstvima ne će moći polučiti nikakvo poboljšanje položaja. Uslied toga odlučilo je njemačko zapovjedničtvo južne vojske zatražiti od austrijskog vrhovnog zapovjedničtva, da se pojačaju oba krila Linsingove južne vojske i to djelomično četama treće vojske, a na desnom krilu šestom pješačkom divizijom Pflanzer-Baltina. To nije prihvaćeno. U međuvremenu pripremao se glasoviti ruski general Brusilov, da udari jakim prepadom na treću vojsku generala Borojevića, koja mu je zatvarala puteve u srce Mađarske i time onemogućavala izvedbu one operativne zamisli, do koje je baš vojskovođa Ivanov, vrhovni zapovjednik te jugozapadne skupine vojska, toliko držao i htio, da se provede u svakom slučaju. Tu oko Borynije, oko Baligroda i oko Cisne vodile su se koncem siečnja težke borbe, u kojima je generalu Brusilovu uspjelo korak po korak sa svoja dva desnokrilna zbora utisnuti kao klin svoju frontu više prema jugu, prema važnom prostoru kod Mezölaborcza, odakle je ugrožavao one još važnije prostore prema dunavskoj nizini.

Težke borbe, sve veći nedostatci u obskrbi i nadopuni, sve jača zima i veliki gubitci prouzročili su u vojsci generala Borojevića u tim ledenim krajevima vrlo neugodnu pojavu apatije i podpune izmorenosti. Osobito su težko trpjele galicijske i

druge slavenske divizije, koje su branile Mezölaborcz. One su ipak izdržale u hrabroj i uspješnoj obranbenoj borbi, više zbog onog osjećaja dužnosti, u kojem su odgojene, nego radi unutrašnjeg osvjedočenja, da služe nekoj većoj stvari.

Kada je Brusilov počeo svoju ofenzivu kod Dukla-klanca, Borojević nije mislio, da bi ona imala kakav daleki i važni operativni cilj. On je tim udarcima pripisivao svrhu, da se sakrije ono izvlačenje iz fronte važnih snaga vojske bivše bugarskog generala Dimitrijeva. Zato vidimo, da Borojević savjetuje da se napadne s četvrtom vojskom nadvojvode Josipa Ferdinanda. Ta je navala imala uslijediti tek onda, kada neprijatelj uslied napredovanja vojske Borojevića bude počeo iztraživati položaj pred četvrtom vojskom. Tek u koliko bi treći vojnički zbor bio ugrožen uslied napadaja Rusa s punim snagama, imala bi skupina Arz sačinjavati lievi dio onih kliešta, s kojima se imalo baciti Ruse iz prostora unutrašnjih krila vojske. I prva vojska na Dunajecu imala je pomoći u tim operacijama. Ali situacija se kod Borojevića sve više pogoršavala, tako da je morao zahtievati pomoć od vrhovnog zapovjedničtva, a taj je zahtjev ujedno značio priekor, što je ta jedna divizija, koju je tražio, bila svojedobno njemu oduzeta. U Tešenu je vrhovno zapovjedničtvo doskora uvidjelo, da bi se ta kriza kod Borojevićeve vojske mogla ublažiti ili ukloniti jedino hitnim napadajem nadvojvodine vojske. U koliko to ne bi mogao učiniti, imao je uputiti jednu pješačku diviziju u pomoć Borojeviću.

U Okocimu, gdje je bio stožer nadvojvode Josipa Ferdinanda, on i njegov glavar stožera general-bojnik Paić mislili su, da nije vrieme za takvu navalu četvrte vojske i da bi se navala mogla poduzeti samo tada, ako bi treći zbor počeo s ofenzivom. Upućena je dakle u smislu vrhovnog naloga jedna divizija Borojeviću. Deseti i sedmi zbor treće vojske opet je 31. siečnja uzmaknuo komadićak te je od Borojevića pozvan, da bezuvjetno uztraje u obrani. Ipak je sedmi zbor sve više nazadovao prema Stropku. Zapovjedničtvo 3. vojske saznalo je iz uhvaćenih ruskih bezžičnih viesti, da se Rus sprema, da još više pojača tu svoju važnu ofenzivu. On kani austro-ugarsku vojsku izbaciti dvostrukim napadajem iz duboke frontne udubi-

ne sedmog zbora. Treći zbor sa svojom 28. divizijom i s dielovima skupine Arz dobio je nalog, da tu olakša situaciju napredovanjem sa zapada, ali time je desetom zboru, koji je sa svojih 10.000 pušaka štitio odsjek od 28 kilometara, oduzeto već obećano potrebno pojačanje. Situacija je kod treće Borojevićeve vojske bila sve zdvojnija. Taj bogodani vojskovođa bio je sviestan, da bi onaj tanki obruč, koji su sačinjavale njegove već težko načete i izkrvavljene divizije, mogao prsnuti, prije nego što bi došla potrebna pojačanja. Borojević je bio u najvećoj brizi, da neprijatelj napokon ne sazna njegovo pravo operativno stanje, toli težko i puno kritičnih točaka. U tom času najveće brige i očaja, Borojević je čak predložio, da bi se na zaključne željezničke točke spremila mnoštva momčadi, određena za nadopunu, pa makar i bez oružja, te da bi se naoružala oružjem onih bolestnika i ranjenika, koji su u masama na te točke uzmicali. Nakon naoružanja ta bi nadopuna morala postepeno ulaziti u frontne odsjeke njegovih divizija, da ih pojača. Vrhovno vojničko zapovjedničtvo odbilo je taj priedlog. Ipak je spremalo olakšanje: jedan jaki i odlučni protuudarac, i to na južnom krilu četvrte vojske, gdje je trebao prodrieti general pješačtva Kritek s pet pješačkih divizija i jednom konjaničkom divizijom iz smjera južno od Magore, da odtereti desno Borojevićevo krilo. A susjedne skupine nadvojvode Ferdinanda imale bi pomoći taj napadaj iz prostora Ropa-Gorlice.

Situacija je bila puna neizvjesnosti i težkih bojazni. Sve te nove akcije nisu bile takve jakosti, da bi konačno mogle uspjeti, da taj važan prostor, iz kojeg je Rus poput striele ciljao na dunavsku liniju, konačno oslobode od tog težkog pritiska skupine vojska generala Ivanova.

Ideja pomoći i prava pomoć došla je s juga. Već je svojedobno koncem siečnja nadvojvoda Eugen, zapovjednik novo organizirane balkanske fronte predložio da se osmi zbor s devetom i 21. divizijom, ukupno 23.000 pušaka, uputi na sjeverno ratno poprište. To je kod vrhovnog zapovjedničtva s veseljem primljeno, i već je 3. veljače na dvjema važnim željezničkim linijama počeo da se kreće prvi transport u pomoć trećoj vojsci, i to 21. strjeljačka divizija sa zapovjedničtvom

osmog zbora u prostor Mezölaborcza, a 9. pješačka divizija prema Uszok-klancu, a tome se je pridružila još jedna brigada prve vojske. Vrhovno zapovjedničtvo naložilo je sada trećoj vojsci, da pomoću tih novih divizija svakako zadrži prostor Mezölaborcz i da nastoji djelovati pojačanim iztočnim krilom odlučno u pravcu samog Chyrova. Svakako su te sile bile dovoljne da se suprotstave Rusima kao jaki nasip na putu u madjarsku nizinu. Kao da u ovoj fazi vrhovno zapovjedničtvo nije bilo zadovoljno s vodstvom treće vojske. Jedna brzojavka vrhovnog zapovjedničtva učinila je na tog izvrsnog i darovitog vojskovođu vrlo težak dojam, ali se ta diferencija s vremenom izgladila te je u kasnijim fazama opet nastupio podpuni sklad između glavara glavnog stožera Conrada i Borojevića, do kojega je Conrad mnogo držao. Bilo je različito gledište o upotrebi spomenutih divizija osmog zbora, koje je Borojević htio upotrebiti kod Uszok-klanca a vrhovno zapovjedničtvo jednu kod Mezölaborcza.

General Borojević kao da nije imao namjere pod svaku cienu držati te važne prostore, već se braniti elastično, možda uz potrebno uzmicanje na nekim mjestima, uz najžilavije uztrajanje na drugim. Vrhovno zapovjedničtvo nije bilo toga mnienja, već je drhtalo, da Rus ne prodre u važne madjarske krajeve, te je uslied toga naložilo Borojeviću, da njegova treća vojska nikako ne odstupa, jer da je ona s petnaest divizija jača od dvanaest neprijateljskih divizija. Ta napomena nije bila točna, jer su ruske divizije imale gotovo dva puta toliko stanje u puškama kao Borojevićeve.

Ruske navale bile su sve jače, a rupa između unutrašnjih krila trećeg i sedmog zbora bila se toliko razširila, da je postojala otvorena pogibao podpunog prodora. Uslied toga bacilo je zapovjedničtvo treće vojske jednu brigadu, određenu za Mezölaborcz, na Eperjes, u sklop jedne konjaničke divizije, da štiti taj prazni prostor. Ujedno je general-bojnik Brandt, vođa konjaničke divizije imao odteretiti sedmi zbor jednim napadajem.

Na 3. veljače pritisak neprijatelja težko je tištio treći i sedmi zbor. Rusi su u ponoći ušli u Miko, te je Mezölaborcz bio

i sa sjevero-zapada ugrožen. Osim toga javljali su zrakoplovi, da jake ruske kolone kreću na Sanok. Borojević je osobno u smislu naloga vrhovnog zapovjedničtva neprestano bodrio svoje čete i divizije i pri tom naglašavao, da se važna željeznička linija Mezölaborcz-Ljupkov ne smije ni pod kakvim uvjetom prepustiti neprijatelju. Ali snage tih izmorenih četa nisu više mogle odgovoriti silnim zahtjevima, koji su se na njih stavljali. Srećom je željeznički material te linije bio pravodobno prebačen na jug.

Kriza u tom središnjem prostoru austro-ugarske vojske, koji je štitio srdce Madjarske, dosegla je najvišu točku 4. veljače. Cielo poslie podne težka je topnička vatra rušila zgrade kolodvora u Mezölaborczu i udarala čak u suprotnu zgradu, gdje je bio glavni stan zapovjedničtva desetog zbora. Do kasno u noć ostalo je to zapovjedničtvo u toj zgradi te potanko izradilo sve naredbe za uzmak, koji nije mogao izostati. Frontna linija druge divizije toga zbora bila je na nekoliko mjesta probijena, te su usprkos junačkih protunapadaja pojedinih najsmjelijih odjela, dielovi te divizije već uzmicali do pred samo mjesto. A sjevero-iztočno od tog prostora zaštićivala je 24. pješačka divizija željezničku liniju prema Ljupkovu. Odmah poslie 11 sati u noći prodrli su Rusi u to mnogo spominjano madjarsko mjesto Mezölaborcz, ali je uslied sniežne mećave u ulicama trajala borba prsa o prsa do kasno poslije ponoći. Zadnje austro-ugarske čete ostavile su to mjesto tek u tri sata u jutro. Druga divizija, kojoj je ostalo samo 1000 pušaka, uzmicala je u dolini Laborcza. Cieli uzmak usliedio je u najboljem redu. Ni jedna kola nisu pala u ruke neprijatelja. Došlo je do prodora u Mađarsku, a Beč kao da je zahvatila strava i očaj.

Za tih 14-dnevnih borba izgubila je sama Borojevićeva treća vojska oko 89.000 ljudi, dakle preko 50 posto svog broja. Gubitak na bolestnima bio je još veći od gubitka na mrtvim, zarobljenim i ranjenim. U toj bitci sudjelovalo je šest vojnih zborova i skupina generala Szurmaya. Čete su se borile bez nadopune i zamjene pod najtežim okolnostima. Ta čudna ofenziva u prvom mjesecu 1915. preko Karpata bila je una-

pried osuđena na neuspjeh. Ona je počela 23. siečnja ledenim paklom u srednjim Karpatima. Austro-ugarski odjeli zauzeli su i Uszok, Verecke i Vyskov-klanac na juriš, ali na sjevernim obroncima tih bregova dočekala je čete težka sniežna mećava. Brigadu generala-bojnika Lieba, koja je bila bacila neprijatelja, bacio je 25. siečnja natrag u izlazne točke neodrživi ledeni vjetar s mećavom. Kao da je nastao sudnji dan. Dnevno su se smrzavale stotine i stotine ljudi. Ranjenik, koji se nije mogao kretati, bio je posvećen smrti. Smrznuo se. Jašiti se uopće nije moglo. Cieli rojevi pješačtva predavali su se neprijatelju plačući, samo da uteku strahovitoj patnji i bolovima uslied smrznuća svojih udova. Kod 21. streljačke pukovnije našla se noću jedna ciela rovovska linija mrtva, smrznuta. Ni jedan konj i ni jedna kola nisu mogla proći te debele sniežne mase. Momčad je morala samo u škrinjama nositi hranu, ali su često izmoreni nosači zaostali smrznuti i konačno mrtvi. Danima borci kod —25 stupnjeva zime nisu dobivali nikakva jela. Ona rezervna porcija, koju je momak sa sobom nosio za najnuždniju potrebu, bila je smrznuta i neupotrebiva. Kroz sedam dana stajala je na primjer 43. div. neprestano u najtežoj borbi, protiv neprijatelja i protiv težke zime i mećave, premda ni jedan njezin momak već 30 dana nije bio pod krovom niti je kroz to vrieme dobivao ikakvog toplog jela.

Tako je bilo na cieloj fronti. Ni jedna se četa nije zamienila niti odmorila, a stanje je bilo svaki dan manje, tako da je pukovnija znala od 60 častnika i 3.400 vojnika brzo spasti na 9 častnika i 250 momaka. Ni jedan bataljun nije brojio više od 200 ljudi.

Sve tanja i tanja bila je frontna linija, a ipak su se na mnogim mjestima umorni borci, bolesnici, laki ranjenici i sanitetsko osoblje bacili u borbu, da začepe rupe. Usprkos djelomičnog uspjeha bio je osjećaj kod četa uviek tmuran i težak. Znale su, da ne će moći uspjeti protiv prirode. Viša zapovjedničtva bila su sretna, da su mogla ublažiti i umiriti onaj nagon straha, koji je često vodio k panici. Podpuna apatija i ravnodušnost bila je svuda vidljiva i nije se mogla odstraniti.

Krajem siečnja najedanput je počela padati kiša. Sve je do kože prokislo, nemajući mogućnosti da se osuši, a u noći bi zavladala nova hladnoća, pa se ljudima na tielu smrzavala odjeća i rublje koje se znalo stvrdnuti kao neki čelični oklop. Tko nije bio željezne naravi i živaca, morao je podleći. I eto, u tom času počeo je ruski protunapadaj. Momčad, već zdvojna od patnja i bolova, ide natrag u svoje polazne položaje. Jedina je sreća bila da se neprijatelj i sam brzo zasitio takvih borba, pa su se i na njegovoj strani predavale ciele čete.

Bitka se stala ublaživati. Oba se protivnika konačno zaustaviše tamo, gdje su bili sredinom siečnja, ali u međuvremenu je propala jedna ciela snažna i mlada vojska.

To je bila prva velebitka u srednjim Karpatima.

Koji dan kasnije ulazi naš XIII. vojni zbor u prostorima dalje na iztoku u težke borbe, da ublaži tu strahovitu, zdvojnu i pogibeljnu operativnu situaciju.

Nove borbe u Karpatima početkom 1915. godine

DOLAZAK ZAGREBAČKOG XIII. VOJNOG ZBORA NA SJEVERNO BOJIŠTE

Bitka za Mezölaborcz, za taj važni ulaz u Mađarsku, bila je dovršena. Rusi su bili u posjedu toga mjesta i time je važna željeznica, glavna prometna žila za iztočno krilo treće vojske Homona—Mezölaborcz—Ljupkov i ona vicinalna željeznica, koja se razdvajala od glavne željeznice kod Ljupkova, presječena. Iztočni dio te željeznice nije bio dakle za Austro-Ugarsku više upotrebljiv, a time je odpala i mogućnost uspješnog vođenja ofenzive na Przemysl. Glavna zadaća vrhovnog vojnog zapovjedničtva ostala je i dalje ponovno zauzeće toga važnog prostora.

Upravo je bila sreća, da se Rusi nisu usudili 5. veljače nastaviti s gonjenjem preko Mezölaborcza u dolini Laborcza.

Vrhovno zapovjedničtvo tražilo je od vojnog zapovjednika Borojevića, da osobno, snagom svoje poznate i obljubljene lič-

nosti utječe na svoju vojsku u smjeru ponovne uzpostave prijašnjeg položaja u tom prostoru. Kao da je vrhovno zapovjedničtvo mislilo, da jedan zapovjednik vojske željezne volje može provesti i ono, što je nemoguće, t. j. svoje umorne, izcrpljene i izkrvavljene čete povesti bez zaustavljanja preko sniega i leda, preko bregova i dolina, po nemogućim putevima napried kroz neprijateljsku liniju, uzprkos vatre i željeza, koje će neprijatelj sipati.

Predbacivanja vrhovnog zapovjedničtva duboko su povriedila ponosnog zapovjednika vojske, našeg Borojevića. On je uzvratio da je neuspjeh kod Mezölaborcza bio neizbježiv, jer je na težkoj fronti od 160 km razpolagao samo s onim četama, koje su bile u prednjoj liniji, a s nikakvom pričuvnom vojskom. Napadaj sa zaokruživanjem jedva je bio provediv s četama, koje su bile na razpolaganju. U mnogim prostorima lievo i desno od doline Laborcza bili su položaji susjednih velikih jedinica također već načeti. Pomoć tih odsjeka nije mogla biti djelotvorna. Rieči »odpor do zadnjeg čovjeka« vriedile su samo na papiru. Samo poboljšanje vremena i nove svježe i netaknute divizije mogle su konačno baciti Ruse iz toga prostora i time riešiti Mađarsku od tog pritiska, koji je bio sve jači i sve sudbonosniji. Sam Borojević nije bio za mogućnost osobnog utjecaja. Njegov je običaj bio, da sve malo važnije naloge i operativne dispozicije izdaje izključivo pismeno. On je sam tako rekuć bio glavar svog operativnog odjela, davao je ideje i nadgledao izrađivanje dispozicija do u tančine.

I u susjednoj četvrtoj vojsci nisu bili za napredovanje skupine Kritek. Držali su ga dopustivim samo u slučaju skrajnje nužde, ako bi to položaj treće vojske bezuvjetno zahtievao. Tako se u tom prostoru za sada još kolebalo između napadaja i čekanja, osobito na bolje vremenske prilike. Isto se tako nije konačno odlučilo, kako će se upotriebiti osmi zbor, koji je već ulazio u podkarpatske prostore iz Sriema, gdje se ratabrirao. 21. strjeljačka brigada privučena je u dolinu Laborcza, tako da se tu položaj sa XVII. zborom, s tri posebne brigade i s dielovima triju zborova u susjedstvu i široj okolici u toliko popravio, da se pomišljalo, da će se moći započeti s protuna-

padajem na mjestima, gdje je neprijatelj najslabiji. Samo se još nije odlučilo, da li će se slobodne sile upotriebiti na iztočnom krilu, tako da bi one mogle bez stanke napredovati na sjever i time odbiti ruski prepad na zapadno krilo. Inače bi bilo nuždno, da se sve iole razpoložive sile upotriebe u prostoru Mezölaborcza. Ali svakako je svim tim operativnim planovima bio glavni cilj i kategorički imperativ: »svako daljnje prodiranje Rusa u mađarsku nizinu zaustaviti.«

U tom prostoru oko treće vojske još se položaj nije bio ustalio. Bio je takav, da je još zabrinjavao i vrhovno zapovjedničtvo i samo zapovjedničtvo 3. vojske. Prostor dodieljen trećoj vojsci bio je već prevelik, a uslied osebujnosti brdskog terena jedva je zapovjedničtvo 3. vojske moglo izcrpivo nadzirati i rukovoditi svih 18 pješačkih i tri i pol konjaničke divizije, koje su se sada već nalazile u toj pojačanoj skupini vojska. Vrhovno je zapovjedničtvo odlučilo, da tu vojsku razdieli u dva diela. Možda su u toj odluci igrali ulogu drugi elementi, t. j. onaj razdor, odnosno pomućene prilike između vrhovnog zapovjedničtva i podređene treće vojske. Odlučeno je, da se zapovjedničtvo druge vojske iz zapadne Poljske prebaci u ovaj prostor i da ono preuzme zapovjedničtvo nad dosadašnjim iztočnim krilom vojske Borojević i pri tom pojača s nekoliko divizija iz mirnijih frontnih odsjeka. U tom prostoru treće vojske i dalje su se premještale pojedine divizije i brigade, sve u svrhu priprave za napadaj kroz dolinu Laborcza. 21. strjeljačka divizija osmoga zbora već je preko Ungvara stizavala na Uzsočki klanac, kamo je bila upućena i 9. pješačka divizija istoga zbora. Svi transporti strjeljačke divizije zaokrenuti su u dolinu Laborcza, a ujedno je javljeno u Tešen, da će se nakon izkrcanja divizije i njenog dolaska na frontni odsjek početi s napadajem preko Mezölaborcza.

U Kassi, u sielo Borojevićeva zapovjedničtva stigle su međutim vrlo težke viesti. Rusi su bacili 34. pješačku diviziju preko Ljupkova, a dielove te divizije odrezali u težkim uzmaknim borbama. Divizija je pala na 3.500 pušaka. I 29. divizija i XVIII. zbor morali su napustiti tu znatne dielove terena, a

da se ta nesreća od 7. veljače 1915. još poveća, povukla se je i 20. mađarska domobranska divizija još dalje natrag.

Sve to je uzdrmalo osjećaj sigurnosti i polet vodstva u Kassi. Glavar stožera 6. vojske javio je brzojavno u Tešen glavnom zapovjedničtvu strahovite brojke gubitaka te je izjavio, da je potrebno, da se ofenziva odgodi na bolje godišnje doba, jer inače postoji mogućnost, da će vojska sasvim izginuti. I sam Borojević potvrdio je to na brzoglasu. Naglasio je, da se ne misli riešiti dodira s neprijateljem daljnjim uzmakom, nego da još nastoji sa XVII. zborom, pojačanom skupinom Brandt, sa VII. zborom i s 21. novonadošlom strjeljačkom divizijom osloboditi od Rusa prostor Mezö-Laborcza, ali da u tu svrhu svi susjedni zborovi, a osobito skupina Szurmay, moraju održati svoje dosadašnje položaje. Skupina Szurmay bila je već izgubila preko jedne trećine svog brojnog stanja i nije se smjela dalje izlagati gubitcima. Tek kada se odmrzne i popusti snieg, kada dođu nove nadopune ili pojačanja, makar i rokiranjem iz mirnijih prostora u ta područja, preći će se na odlučnu novu djelatnost. Sada bi takva akcija dovela samo do nepotrebnih težkih i nenadoknadivih gubitaka. Čete još nemaju dostatno zimskih zaštitnih sredstava. Borojević je napokon završio riečima: »Ja ovaj put vršim svoju najtežu dužnost, kada upućujem na to, da bi se ponovna ofenziva upravo slomila pod sadašnjim vremenskim prilikama, i to radi pomanjkanja dovoljnih borbenih četa«.

U Tešenu su stajali pred sudbonosnim odlukama! Da li su toliki dosadašnji gubitci bili zbilja uzaludni? Da li će se zbilja morati odustati od ideje i odluke, da se Przemysl oslobodi? Na to se vrhovno zapovjedničtvo nije moglo odlučiti. Ono je čvrsto ostalo kod svojih zaključaka i naloga!

Borojeviću je već 8. veljače javljeno, da se ne može zatezati sa ponovnom ofenzivom, jer bi se time omogućilo dovoz daljnjih ruskih pričuva i pojačanja, a time bi se neprijateljski odpor još pojačao. Borojeviću je prepuštena dispozicija s cielim novo nadošlim VIII. zborom, ali je određeno, da se 9. pješačka divizija uputi u prostor u Takcsany-Csontos, da se može ubaciti i u prostor Cisna ili Mezölaborcz i prema Uszok-

klancu. Borojeviću to nije bilo pravo i zamolio je, da se 9. pješačka divizija prebaci u pravcu Mezölaborcza, da je kod skorog napadaja ima pripravnu u glavnom prostoru. To je vrhovno zapovjedničtvo odbilo, jer je očekivalo ruski udar preko Cisne na Czirokoofalu, koji bi onemogućio sve daljnje ofenzivne nakane. Nije uspio ni pokušaj glavara stožera vojske, koji je nastojao osobno utjecati kod vrhovnog zapovjedničtva, da se želji Borojevića udovolji, obrazlažući, da uspjeh iztočnog krila vojske u ofenzivi nije vjerojatan iz taktičkih i materialnih razloga, i da bi se uslied toga ofenziva imala voditi preko Laborcza i Ondave.

I vrieme se nije poboljšalo. Istina je, da je toplomjer porastao, ali uslied odmrzavanja nastale su poplave u dolinama i nizinama. Operativnim nalogom razdieljena je dosadašnja 3. vojska u dva diela. Borojević je ostao zapovjednikom zapadnog krila, koje je imalo nalog, da odmah napadne i odbaci neprijatelja, koji ji bio prodro preko Dukla-klanca, Czerem-sedla i Ljupkova, dok je iztočno krilo imalo za sada samo zadržati dosadašnje postave. Ono je imalo zadaću početi s ofenzivom, kada mu dođu pojačanja, a to bi imalo biti sredinom veljače, i to u pravcu Stary Sambor. Skupina Szurmay mogla je po vlastitom izboru i prije započeti s navalom.

Borojević je sa svojim zapadnim krilom sliedeći dan počeo s napadajem i to sa skupinom Kritek preko doline Ondave s obje strane Felsö-vizköz (17. zbor, 4. konjanička divizija i jedna pučko-ustaška brigada) na Ladomermezoe. VII. zbor imao se tomu priključiti, ali tek na posebni nalog vrhovnog zapovjedničtva. III. zbor imao je štititi zapadni bok Kriteka. X. zbor imao je vezati svoga protivnika, a kasnije pratiti obći napadaj preko Mezölaborcza. 9. divizija imala se sakupiti kao pričuvna vojska u prostoru Szinna—Kakcsany—Czirokaófalù.

Već 10. veljače naišao je napadaj skupine Kritek na najteži odpor Rusa. Ruski su protunapadaji oteli našim divizijama nekoliko već zauzetih visina. Ta se skupina u glavnom borila u tako zvanoj praznini između VII. i III. zbora s čednim dobitkom u prostoru. Nadvojvoda Josip uputio je glavninu svoga zbora na iztok i odlučio uznapredovati, tek kad mu lievi su-

sjed bude prekoračio Ondavu. Ujedno je zatražio sudjelovanje X. zbora desno od Laborcza. 21. strjeljačka divizija tek je dolazila iz mjesta izkrcavanja te se je tako sliedećeg dana samo nastojalo, da se divizija okupi na visinama zapadno od Mezölaborcza. Toj je diviziji dne 13. II. dodata još kombinirana brigada, koja do tada nigdje nije mogla nastupiti kao cjelina.

Konačno je ipak određeno, da se 9. divizija može upotriebiti u dolini Laborcze pod uvjetom, da se iztočno krilo 3. vojske može uzdržati. Rusi su međutim bez prekida napadali baš to krilo i prisilili V., XVIII. i XIX. zbor na uzmak. Brojno stanje tih zborova palo je na 3.500 do 4.700 pušaka po diviziji. Borojević nije mogao na taj način zadovoljiti uvjetu vrhovnog zapovjedničtva te je 9. divizija povučena na Cisnu, gdje je kasnije upotrebljena u ofenzivi 2. vojske.

General konjaničtva Böhm-Ermoli zapovjednik na novo postavljene 2. vojske došao je u taj prostor 12. II. Njemu su pripadali: skupina Szurmay te V., XVIII. i XIX. zbor. Do konačnog preuzimanja zapovjedničtva nad 2. vojskom imao je Borojević u sporazumu s Böhm-Ermolijem izdavati dispozicije svom dosadašnjem lievom krilu. Tu je i opet bila u pitanju upotreba 9. pješačke divizije.

Na zapadnom krilu 3. vojske borba se i dalje vodila. Kriteku je nakon težkih borba napokon uspjelo odbaciti Ruse na 14. II. nešto prema Ondavi. Borojević je naredio, da sliedeći dan i VII. zbor prieđe u navalu, a da se tome priključi i X. zbor jakim lievim krilom. 4. vojska odlučila se spontano, htijući pomoći u tim važnim operativnim momentima, da 3. vojsci uputi dvije svoje divizije u svrhu sudjelovanja u borbama, ali uz uvjet, da III. zbor nadire prema Žmigrodu. To su bile 13. i 26. divizija pod zapovjedničtvom podmaršala Kraličeka. Napredovanje tih divizija imalo je započeti iz prostora zapadno od Gladyszowa. Borojević je posebice pozdravio tu osnovu kao i podređenje nove skupine Kraličeka generalu pješačtva Colerusu. Ali unutrašnja krila tih novih vojska nisu nikada mogla uspjeti u svojim operativnim zadatcima. Tako napadaj na toliko

važnu visinu Jasionka nije ni započeo, te je napadaj III. zbora odgođen, dok general Kritek ne dostigne dolinu Ondave.

I prilike na desnom krilu nisu zadovoljavale, a navala nije do sada mogla polučiti ni malo važniji uspjeh. Udarna snaga četa nije bila nikakva, a osobito se nisu mogle razviti u dubinu, zbog premalog brojnog stanja. Nadopune nije bilo. Konačno se zapovjednici skupina i zborova nisu mogli odlučiti na snažne podhvate uslied preslabih snaga, s kojima su razpolagali. Svi zborovi na desnom krilu morali bi snažno i zajednički napadati, a ne jedan za drugim. 3. i 4. vojska nisu se nikako mogle složiti o redosliedu skupina i načinu napadaja. Sve je to utjecalo na uspjeh ofenzive. U odlučnom času kao da vrhovno zapovjedničtvo, koje se inače miešalo u svaku dispoziciju, nije zauzelo odlučan stav i samo sredilo dispozicije tih dviju susjednih vojska, koje bi imale najskladnije operirati.

I na Uszkoku-klancu nije bilo napredka. Ni nova ofenziva skupine Szurmay nije uspievala, tako da je Borojević Szurmayu naložio, da se suzdržaje od ofenzivnih podhvata. I kod V. zbora bio je zastoj. Odpor Rusa sve se više pojačavao i kod južne njemačke vojske generala Linsingena. Tu se borila skupina generala Hoffmanna prema Tuchli, a lievo od nje njemačka 1. divizija za posjed Zvinina. Na iztočnom krilu postao je Vyszkov-klanac neka nova ruska Plevna. Tu je Rus s najvećom tvrdokornošću i žilavošću odolievao napadajima njemačkog XXIV. pričuvnog zbora. Uz pojačanje jedne njemačke brigade uspjelo se samo djelomično napredovati. Rusi su tu na cieloj fronti pokušali s jakim protunapadajima, u kojima su se izkrvarili bez uspjeha, ali su ipak pomalo uzdrmali navalnu snagu i polet napadača.

General Linsingen zatražio je od njemačkog vrhovnog zapovjedničtva pomoć jedne divizije. Ta mu je obećana, a u međuvremenu je austrijsko vrhovno zapovjedničtvo najavilo i pomoć s 5. pješ. divizijom iz 1. vojske. Ona je tu izvučena iz fronte, ali je doskora dobila drugu dispoziciju.

Tako se u središtu Karpata, oko najvažnijih prostora Ljupkov i Dukla-klanca te oko Uszoka, preko kojih je vodio najkraći put u srdce Mađarske kao i prema Beču, vodila neod-

lučna borba za prelaze, koji su djelomično već bili u ruskim rukama. Rusi su već silazili u nizine južnih obronaka Karpata. Situacija se nije popravila. S juga je došao VIII. zbor s dvie divizije. Ali je i ta važna pomoć brzo razdieljena, a nije se upotriebila kao jedan klin na jednom mjestu. Njome se zapravo samo izpomoglo onom oslabljenom brojnom stanju tolikih izcrpljenih divizija.

Ali s juga kreće nova pomoć. Naš XIII. zbor nakon retabliranja oko prostora Rume, nakon uzmaka iz Srbije, šalje se na sjever u nova borbena područja. S njegovim dolazkom položaj se postepeno mienja.

Cieli je naš zbor dodieljen vojnoj skupini baruna Pflanzer-Baltina, koja je kasnije djelovala kao 7. vojska. Pflanzer-Baltin bio je poznat kao izvanredan general, iako mu se često predbacivala stanovita bezobzirnost pri napadajima i pomanjkanje osjećaja za izmorene čete. Da li je to bilo točno, ne ćemo prosuđivati. Istini je svakako bliža konstatacija, da je general Pflanzer uspievao izvršiti i najteže zadaće. Poznata je i njegova uloga u borbama u Albaniji i napuštanje te zemlje s vojskom u podpunom redu uslied proboja u Makedoniji. Pflanzer-Baltin je sa svojom malom skupinom operirao u prostorima Bukovine i iztočne Galicije. XIII. zbor dolazio je u njegov rajon u više željezničkih skupina i to najprije s 36. pješ. divizijom, iz koje je sastavljena sa ostatcima 52. i 54. divizije iztočna skupina vojske podmaršala Czibulke, te je u zajednici sa skupinama generala Schultheissa i Schreittera operirala u 3 kolone, počam od 31. siečnja iz prostora doline zlatne Bistrice kod Kirlibabe i izpod toga mjesta preko visina na sjeveroiztoku prema Breazi, Moldavi i Izvoru. Pri tom je posebna skupina kod Jacobenya imala zadatak u prvom redu štititi desni bok protiv neprijatelja kod Kimpolunga. Nakon dostignuća doline Moldave nakanio je Czibulka svoju glavninu zaokrenuti prema Fundul-Moldavi, da prema danom nalogu baci neprijatelja iz Južne Bukovine. Jaka ofenziva vojske Pflanzer-Baltina nije se s jezgrom još mogla razviti, bila je u zakašnjenju. Krivnja je bila na polaganom dolazku jezgre naše domobranske 42. pješ. divizije, jer je prievoz bio vrlo usporen na i onako

nedovoljnoj željeznici na Körösmező, koja je osim toga vršila i druge važne prievoze nadopuna i prehranbenih potrebština.

Prva skupina 42. divizije iztovarena je kod Körösmezöa, ali tek počam od 28. siečnja započeo je redoviti dolazak transporta s juga. Pflanzer-Baltin nije uslied toga bio kadar udovoljiti zahtjevu generala Linsingena, stavljenom dan prije, kojim je tražio napadaj. Ipak Pflanzer je uputio većinu 6. gradačke divizije sa svog zapadnog krila preko Panthyrklanca na Rafajlovu, gdje se je imala okupiti za napadaj na Zielonu. Sporedne kolone dostigle su podnožje visina Douhe, Sievole i prostora oko Osmoloda.

Kod iztočne skupine generala Czibulke konačno se nakon neprestanih promjena ustalilo zapovjedničtvo pojedinih kolona, tako da je podmaršal Benigni preuzeo zapadnu, podmaršal Schreitter srednju kolonu, koja je nadirala na Moldavu, a general Lilienhoff iztočnu.

Transport domobranske divizije prelazio je iztočnom Mađarskom, da završi preko Navyvarada, preko Marmaros Szigeta u dolini srebrne Tisze kod Körösmező. 36. divizija, u kojoj su bile i naše elitne čete 53. i 16. pukovnije, dostigla je prije domobranaca svoje polazne položaje na jugu Bukovine.

Na 1. veljače počele su glavnine domobranske divizije s dielovima 52. divizije preko klanca Tartarova prodirati na dolinu Prutha kod Worochte—Tartarova. Zapovjedničtvo nad XIII. vojnim zborom vodio je mjesto generala pješačtva baruna Rhemena, koji je bio na dopustu, poznati izvanredni general, podmaršal knez Schönburg-Hartenstein, koji se izticao i svojom visokom pojavom, svojim znanjem i energijom, a osobito osobnom hrabrošću te brigom za svoje vojnike. Od domobranaca bio je odieljen general Mihaljević sa svojom posebnom skupinom od 3 bataljuna i četvrtine švadrone te s jednom brdskom bitnicom. Njemu je bio dodieljen i nadporučnik Rus sa svojim dobrovoljačkim detašmanom, taj mladi častnik, koji se oko granice Bukovine toliko iztaknuo s poznatim pukovnikom Fischerom i majorom Pappom. Njima je pošlo za

rukom, da sa slabim snagama drže te krajeve u stalnom odporu protiv Rusa i da osobito svojim izviđačkim djelovanjem donose najsigurnije viesti, a isto tako i preko posebnih uhoda, poslanih u Rusiju. Tu je bila najbolja organizacija obavještajne službe, koja je točno najavljivala i dolazak posebne ruske vojske s iztoka u prostor iztočne Galicije i njen ulazak u bitku kod Lavova (g. 1914.) s jakim napadajem na generala Brudermanna i početak Brusilovljevih ofenziva u godini 1915.—1916.

Domobranska je divizija težko trpjela u oštroj zimi u tom dielu Karpata, s našim na toliku zimu (ispod 25 stupnjeva) nenaučenim ljudima te je već prvih dana onog historijskog prielaza preko karpatskog klanca Tartarova i susjednih sklopova imala velike gubitke na smrznutim ljudima. General Pflanzer neprestano je osobno poticao tu diviziju, da požuri prielaz preko Karpata i da uđe u odlučnu borbu i u pomoć susjednim skupinama, osobito njemačkoj južnoj vojsci generala Linsingena, koji je tražio i sve jače zahtievao, da mu se udarom u prostor Doline, pred Stanislavom, napokon otvori put na sjever, u galicijsku nizinu. Tu su se hrvatske čete borile oko Doline, oko Rožnjatova, oko Stanislava, Halicsa, i Kalusza. Kod Jezupola, odnosno Sieleca, oslobodio je kapetan 16. bjelovarske pješačke pukovnije Petričević sa šakom svojih vojnika glavninu sasvim obkoljene pukovnije s pukovnikom Budinerom te je ujedno natrag zadobio izgubljene topove. Pri tome je odmah preuzeo zapovjedničtvo nad oslobođenim dielom pukovnije, bacio daleko jače Ruse iz mjesta Sieleca i održao se u selu protiv opetovanih ruskih nastojanja, da natrag osvoje to selo. Za taj je čin kasnije odlikovan vojničkim redom Marije Terezije.

Sliedeći dani i nedjelje puni su sjajnih epizoda i operacija, tumaranja i borba u cielom tom kraju.

Velika zimska bitka za okruživanja kod Mazurskih jezera

Dok se u Karpatima odvijala težka zimska bitka, počela je u iztočnoj Pruskoj velika zimska bitka kod Mazurskih jezera.

Ober-Ost, vrhovno zapovjedničtvo vojska u iztočnoj Pruskoj, koje je bio preuzeo general-feldmaršal Hindenburg s glavarom stožera general-poručnikom Ludendorfom, pojačano je s djelatnim XXI. vojnim zborom i s tri novo postavljena pričuvna zbora (XXXIII. i XI.). Generalfeldmaršal Hindenburg htio je i ovaj put kao i kod Tannenberga dvostrukim obuhvatom uništiti neprijatelja. 8. vojska imala je neprijatelja vezati na fronti Mazurskih jezera, a novo postavljena 10. vojska generalpukovnika von Eichhorna s jezgrom s tri zbora prodirati kao sjeverna udarna skupina u pravcu Wylkowyskog, a XI. zbor generala Litzmanna kao južna udarna skupina preko Johannisburga na Lyzk.

Težko sniežno nevrieme vladalo je na bojištu. Svi putevi i željeznice bili su sniegom zapuhani; snieg dielom visok i preko jednog metra, a na pojedinim mjestima čisti led. Pomagalo se raznim sredstvima, čišćenjem sniega, ali je ipak napredovanje bilo pretežko. I veze su bile težke, jer je snieg pokidao brzoglasne žice, dok vozila nisu mogla napredovati. Ipak se išlo u borbu s povjerenjem u svoje čete.

Južna udarna skupina, XL. pričuvni zbor, pojačan s 2. pješačkom divizijom, prvi je počeo 7. veljače 1915. udarac. Siedi, ali mladenačkim žarom izpunjeni, zapovjednik general Litzmann požurivao je svoje čete. Njegove divizije uz borbe s Kozacima dostigle su odsjek Pysseke, ali samo njegovoj srednjoj, 80. pričuvnoj diviziji, uspjelo je toga dana preći smrznutu rieku te ostvariti mostobran na mjestu prielaza. Od južne, 79. divizije, samo je jedan manji dio momčadi dospio na iztočnu obalu. Tek 8. veljače uspjelo je stvaranje mosta, zauzeto je selo Gehsen u jurišu. Zarobljeno je 500 neprijatelja i 5 topova,

odbijeni su neprijateljski udarci iz pravca Kowna. U isti čas zauzet je i Johannsburg po 2. pješačkoj diviziji, zarobljeno je 2.600 neprijatelja i 8 topova. Put prema Bialli i Lyzku u leđima neprijatelja bio je slobodan. Ali progon neprijatelja nije se mogao zbog nevremena brzo izvršiti. Ipak 80. pričuvna divizija bila je oko ponoći u gradu Bialli.

S još većim potežkoćama borila se i sjevernije 10. vojska. Tu uobće nije bilo puteva. Jedva se probijala kroz snježnu vijavicu. Skoro sva prievozna sredstva ostala su ležati na putu. Ciljevi hoda, koji su bili određeni za 8. veljače, nisu bili dostignuti. Tek oko ponoći stigle su čete sasvim izmorene, izcrpljene i smrznute u logor. Nigdje se nije naišlo na odpor. Već nakon nekoliko sati počima daljnje napredovanje. Još neprijatelj nije znao za opasnost, koja mu je prietila iz boka. On je još bio u svojim rovovima. Bilo je nade, da će se polučiti velik uspjeh brzim udarcima. U sredini nadirao je u borbi na krajnjem krilu već preko granice djelatni XXI. vojni zbor prema željeznici Insterburg—Kowno. Rusi se još nisu upustili u borbe, već su se povukli, tako da je 8. vojska našla pred sobom prazne rovove. Ali prema iztoku vidjeli su se odjeli, kako uzmiču. Dalje se još po noći nastavljao marš, sada u južnom pravcu. Elzasko-lotrinžka momčad, koja je popunila XXI. zbor, izvršila je čudesa. Ništa je nije moglo zaustaviti. Na sve moguće načine vučeni su topovi preko smrznutih obala potoka. Pojedine satnije prebacuju se saonicama bez prtljage napried. U noći od 9. na 10. veljače dostignuta je sjeverna uzmakna cesta neprijatelja kod Vladislavova, a u podne 10. veljače željeznica Insterburg—Kowno. Time je glavna cesta, s kojom su razpolagali Rusi, bila prekinuta. S djelatnim četama natjecali su se i pričuvni zborovi i Landwehr. 11. veljače u ranu zoru bacila je 78. pričuvna divizija u ogorčenim borbama Ruse iz Wirballena te je tom prilikom zarobljeno 9.000 neprijatelja, 12 topova i 8 strojnica od raznih neprijateljskih divizija. Osim toga zaplienjena su i tri vlaka za bolnice i drugi ratni materijal. Pri tom su njemački gubitci bili vrlo maleni.

Južna udarna skupina ležala je pri cičoj zimi pred Lyzkom, nasuprot žilavom neprijatelju, Sibircima. Tek 14. veljače us-

pjelo je 2. pješačkoj diviziji uči u grad, koji je gorio. Još istoga dana našao se u gradu i car Vilim II., koji je odlikovao svoje najbolje borce. U međuvremenu borio se general Litzmann uspješno napredujući s juga od Grajeva te je dostigao Raigrod. Ali ipak Rusi su mu izmakli i prije se povukli. Još su se nadali, da će zaokruženje neprijatelja uspjeti kod Augustova. U tom smislu izdaje Hindenburg naloge te se brine da zaprieči obuhvat, koji mu je prietio sa sjevera i iztoka. Rusi su zbilja i pokušali iz Kowna, a napose iz tvrđava na Bobru i Narevu, dovesti pomoć svojoj zaokruženoj 10. vojsci. Ti su dani bili puni briga za njemačko vodstvo, dok se nisu skupile sa svih fronta zapadno i iztočno od Visle čete, koje su preuzele zaštitu leđa, duž južne granice zapadne i iztočne Pruske.

Ali potežkoće, osobito kod onih njemačkih četa, koje su nadirale prema Augustovu, sve su se više množile. Vrieme se najedamput preokrenulo. Nastalo je kopnjenje. Morale su se saonice zamieniti kolima. Po koji kilometar moglo se proći tek za satove. ali je ipak uspjelo zaokružiti Ruse jakim obručem. Na 14. veljače borili su se pričuvni zborovi kod Suwalkia, djelomično bez topničtva, koje nije moglo napried putevima, koji su bili neprohodni. XXI. vojni zbor dostigao je tjesnac jezera kod Krasnopola i Sejnya. Rusi su se ogorčeno branili, pa je pojedinim njihovim dielovima uspjelo probiti se prema iztoku, ali je jezgra njihovih vojska ostala zaokružena u šumama oko Augustova. Još je prošlo nekoliko dana, dok je njihov odpor u težkoj borbi iz bliza, uz najjače djelovanje njemačkog topničtva, bio slomljen. Ostatci ruskih vojska položili su 21. veljače oružje.

Prije toga bilo je još težkih časova, jer su iz tvrđavne crte oko Grodna ubačene iz unutrašnje Rusije mlade istom stigle pukovnije, u protuudarac. Te su sjajne ruske čete napadale bez obzira na težku njemačku topničku vatru. Nisu se bojale smrti te su nastojale probiti riedku njemačku frontu u leđima kod Holynke. Ali im ipak nije uspjelo. Njemačke pukovnije 2. i 31. pješačke i 79. pričuvne divizije okrenule su frontu te su svojom točnom vatrom slomile neprijateljske napadaje. Preko 8.000 Rusa ostalo je mrtvo pred frontom.

Zimska bitka kod Mazurskih jezera bila je dovršena. Ona nije izpunila sve operativne nade generalfeldmaršala Hindenburga. Istina, iztočna Pruska, kao i Memel bili su konačno od neprijatelja očišćeni. Rusko sjeverno krilo bilo je razbijeno, ali velikim dielovima 10. ruske vojske uspjelo je izmaknuti, jer su se žrtvovale jake zalaznice i jer se snažno osjetio udarac pričuva iz tvrđave Grodna.

Ipak je uspjeh bio velik. Zarobljeno je preko 92.000 momaka, zaplienjena su 293 topa, a u njemačke ruke pao je i drugi silni plien.

To je bila pobjeda ne samo višeg operativnog njemačkog vodstva, već i pobjeda njemačkih četa i onih izobraženih djelatnih vojnika i onih pričuvnika, koji su sve žrtvovali, da s uspjehom dovrše tu bitku i oslobode svoju zemlju od neprijatelja, koji je bio vrlo neugodan, jer stanovite ruske pukovnije nisu pazile na međunarodne propise, već su pljačkale uzprkos težkih kazna, koje su im nametnuli njihovi častnici.

To je bila jedna od najtežih bitaka svjetskog rata radi spomenute strahovite zime. Hindenburg je posebice spominje u svojim uspomenama ovim riečima: »Zimska bitka kod Mazura kao da nas sjeća na ledeni dah, na ukočenost smrti. Upravo se ne može vjerovati, da je bilo moguće sve to izdržati, da je obični živi čovjek bio kadar nadvladati elemente, koji su bili uviek jači od čovjeka. Ipak se uspjelo, jer se htjelo i moralo uspjeti. Borbe u šumama oko Augustova izgledale su više kao neka fantazija, a ne kao stvarnost. Ipak su one bile čista stvarnost.«

Rusi su pokušali sliedećih tjedana na južnoj granici iztočne Pruske nadoknaditi svoju veliku nedaću kod Mazura. Oni ubacuju nove jake snage protiv vojske Gallwitz. Tu se vode najteže bitke oko Prasznycza, ali Rusi nisu imali uspjeha. Nastao je mir duž granica iztočne Pruske. Odbijen je napadaj na Tilsit i Memel. Tu su se iztakle nadopunidbene bojne iz tvrđave Königsberg. Ali iza tih borba ostalo je u srdcima pučanstva ogorčenje protiv onog diela ruske vojske, koji je bezobzirno nastupao i nikoga nije štedio.

Operacije austrijskog XIII. zbora u najžešćoj zimi početkom godine 1915. i uzmak u Karpate

Težke bitke u Karpatima od prostora izpod Krakova, počam od Papradskog klanca preko Dukle, Ljupkova, Uszočkog klanca i Pantyr-klanca do Rafaelove još su bile u razvoju, kad im je zima dala svoj početni pogubni znak. U prostorima izpred Krakova nalazila se najveća austrijska tvrđava, bolje rekući tvrđavni pojas, Przemysl na rieci Sanu, koja je s poljskim utvrdama na sjeveru kod Jaroslava i na jugu kod Sanoka zatvarala ulaze u zapadnu Galiciju. Taj je Przemysl bio sada posvema zaokružen od jednog diela vojske ruskog generala Dimitrijeva, preko 200 km daleko iza same fronte. Przemysl je branio general Kuzmanek sve do kraja ožujka 1915. godine. Ta je tvrđava odigrala svoju važnu ulogu, jer su se sve operacije austro-ugarskih vojski kretale oko Przemysla i u svojim planovima obazirale na Przemysl, ne samo u doba, kad još nije bio zauzet, već i kasnije prilikom ofenzive i prodora kod Gorlica.

U XIX. stoljeću sve se više opažala težnja, da se poljski operativni planovi čim jače vežu uz važne tvrđave. To vidimo i u talijansko-austrijskim ratovima sredinom XIX. stoljeća oko gornjeg talijanskog tvrđavnog četverokuta (1848., 1859. i 1866.), oko Sebastopola u krimskom ratu godine 1854. te u francuzko-njemačkom ratu godine 1870. i 1871. oko Strassburga, Metza, Pariza i Belforta. To se opetuje i u borbama za Port Arthur u rusko-japanskom ratu, pa opet kasnije u Europi oko Jedrena, Janine, linije Čataldže i Skadra godine 1912. i 1913. U svim tim borbama za tvrđavne pojase vidimo da ni u jednom slučaju nije uspjelo posadama većih tvrđava probiti se kroz vojske, koje su obsjedale tvrđavu, i dospjeti do glavnine. Tako i posadi Przemysla nije uspio prodor uzprkos silne požrtvovnosti i neprestanih pokušaja. Zadaća Przemysla bila je zapravo gotova već onda, kad se austrijsko vrhovno zapovjedničtvo odlučilo u studenom 1914. povući svoje vojske s prostora srednjeg Sana u zapadnu Galiciju, da pokuša ruskom

»parnom valjku« na drugi način zaustaviti put. Mnogi su mislili, da će se povući glavnina posade i iz Przemysla, a da će utvrde biti bačene u zrak. Na to se austrijsko vrhovno zapovjedničtvo nije moglo odlučiti, jer je mislilo, da se takve stalne utvrde moraju izkoristiti u svrhu vezanja čim jačih neprijateljskih vojski. Przemysl je zapriečio, da Rusi sa svom svojom snagom ne prodru preko zapadnih Karpata i iztočnih Beskida u doline rieke Tise. On je zadržavao najbolje divizije generala Dimitrijeva i znatne pričuve Stavke (ruskog vrhovnog zapovjedničtva) te prisilio Ruse, da se pobrinu za bolju izgradnju željezničkih pruga, jer je Przemysl kao važan čvor presjekao medjusobne veze iztoka i zapada.

Sada, kada nam je knjiga davne prošlosti otvorena i kad u njoj možemo razgledati sve tajne neprijatelja, njegove jake i slabe strane, te ujedno prosuditi pravo stanje vojska, koje su se protiv njega borile, postaje jasno, da se operativna djelatnost austro-ugarskog vrhovnog zapovjedničtva mogla kretati i u drugom pravcu, da se izhodi odluka u pogledu glavne faze rata. Pri tom uviek izkače važnost austro-ugarskog desnog krila, baš onog krila vojske Pflanzer-Baltina, na kojem se u najtežoj zimi borio i stradavao i naš XIII. zbor te već bio blizu vrlo važnom rezultatu kod Doline.

Sa svim snagama imalo se nastojati, da sedma vojska, pojačana barem na dvostruko, prodre preko Doline i Stryja na Dnjestar i dalje u širokoj fronti na zapad. Nakon spoja te naše sedme vojske s južnom njemačkom vojskom bavarskog generala Linsingena mogla se izvršiti kretnja obih vojska, kojom bi se, uz osiguranje otvorenog iztočnog boka, rusko iztočno krilo zaobišlo, obuhvatilo i uništilo. To je morao biti temelj toj operativnoj ideji. Tomu se, istina, donekle suprotstavila premalena prievozna sposobnost željezničke linije Marmaros-Sziget—Körösmező—Delatyn. Ali usprkos toga mogle su se bolje izkoristiti južne pruge sjeveroiztočne Mađarske i urediti na vrieme prievoz potrebnih snaga. Otvoreni iztočni bok kao da je uviek bio ona operativna činjenica, koja je sprječavala provedbu operacije s jakim iztočnim krilom u takvom obsegu, da bi se potresla ciela ruska sjeverna crta, jer u taj

iztočni bok mogle su se uviek s iztoka Rusije baciti jake ruske sile te upravo katastrofalno poremetiti operativno stanje i srušiti sve stražnje crte tih jakih skupina. Mi smo vidjeli, kako su se u siečnju i veljači težko razvijale operacije sedme Pflanzerove vojske i južne njemačke Linsingenove vojske. Ni ofenzivni podhvati generala Borojevića nisu pomogli položaju. Uviek je bilo sve jasnije, da austro-ugarskom vrhovnom vodstvu manjkaju potrebne sile te takve ceste i veze, kojima bi se mogla osigurati nadopuna i pojačanje tih vojska.

Naš XIII. zbor razvijao se koncem veljače i početkom ožujka u pravcu Dolina—Stryj, ali taj pravac nije nikada mogao biti dostignut. Naša je domobranska divizija pod zapovjedničtvom generala Mihaljevića težko prodirala u toj zimi, visokom sniegu i šumovitom kraju. Svaki čas pojavile su se manje skupine Kozaka, koje su sprječavale naš pohod. Napokon su nakon podpunog uzmaka tih ruskih zalaznica iza Lomnice, u bregove izpred Doline, predhodnice naših domobranskih pukovnija izišle na čistinu duž hrbta kod Krasne te se razvijale s obje strane toga smjera prema Rožnjatovu. Šesta gradačka divizija čuvala nam je bok, a na sjeveru prema Kaluszu borio se ostatak našeg trinaestog zbora, naša 36. divizija u skupini generala Czibulke.

Ovdje ću iznieti vlastiti doživljaj prema svom dnevniku:

»Zima je bila neodrživa. Uviek izpod 25 stupnjeva hladnoće. Spasavali su nas razni zaštitni predmeti kao debele bunde i razno krzno, koje smo dobili još u Rumi baš za taj zimski pohod. Početkom veljače moja je haubička bitnica prolazila od Krasne na sjever, u prostor Ldzanya, da dostigne Rožnjatov. Domobranci su već prelazili Lomnicu s obje strane ceste prema Rožnjatovu. Izpod Ldzanya vidjeli smo duboku i široku dolinu rieke Lomnice, koja se je prostirala od Kalusza, oko izbočenog briega Rechya, sve do Jasiena i dalje dolje do Njebulova, onog tragičnog mjesta, gdje je neprijatelj na uzmaku, valjda nehotice, zapalio jednu poljsku bolnicu, u kojoj su poginuli mnogi naši Bosanci. Svuda naokolo s lieva i desna mali kućerci i pojasi. Daleko dolje na 15 km na zapad vidimo Dolinu i pojedine tornjeve njezinih crkva. Tu Dolinu, koju smo morali

dostići, a koju nikada nismo dostigli! Težak nas je umor tištio. Noćili smo u kolibicama malog seoca Ldzanya, čekajući zapovied za napredovanje u boj.

Zima je bila gora i neugodnija od vatre najtežeg ruskog topničtva. Jedina utjeha i naslada u tim težkim časovima bio je topli čaj za vrieme kratkog odmora. Sa mnom je bio i naš zapovjednik topničke divizije, naš pravi otac major Rh. On se u prvom redu brinuo za svoju momčad i nastojao nam pomoći, koliko je mogao. U 12 sati u noći dobio sam zapovied da sa svojom haubičkom baterijom pređem Lomnicu još u noći i da iz položaja oko Rožnjatova djelujem na samu Dolinu, čije bi zauzeće napokon donielo odah generalu Linsingenu. U 1 sat u noći krenuo sam uz 30 stupnjeva hladnoće kroz šume, preko obronaka Rechya na zapad, u smrznutu nizinu Lomnice, koja je u ljetu pravo močvarno tlo. Težak je bio taj očajni marš. I sada mi je u živom sjećanju. Gotovo šest sati noćnog marša kroz nepoznate šumice i gajeve, preko malih sela, s brégova u doline sve dalje na zapad. Marš je bio polagan; jedva smo se micali. Iako smo stupali po ciči zimi, koja je grizla i ubijala, ipak nas je mučio težak san, koji je djelovao na sva uda, na mozak i na sve živce. Sjedio sam na konju i držao uzde u rukama. Ali svaki čas sam zaspao i prenuo se, kad bi već bio napola s konja spuzao. Tako neprestano cielim putem. Silazio sam s konja i hodao pješke, ali to je bilo još teže. Put je bio izpresiecan gomilama kamenčića i jamama. Na konju je ipak bilo sigurnije. U jutro u 6 i po sati bili smo već pred Rožniatovom. Na sjeveru su nam se ukazali obronci onih srednjih brežuljaka, koji su se prostirali izpod Dnjestra oko historijskog Haliča i Kalusza, a dalje na sjeverozapadu naslućivali smo Stryj i Zydaczov, ta dva važna ključa ruskih stražnjih linija, koji bi imali donieti nama najveći strategijski uspjeh i najveću slavu, a Brusilovljevoj vojsci propast i sramotu. Ali bili smo daleko od te pobjede. Tih nekoliko slabih divizija nije se moglo mjeriti s ruskim zborovima.

Ti se zborovi nisu ni micali. Oni su dobro znali ono, što mi nismo znali, da se vojska generala Lešickog već preko Zydaczova i Stryja razvija s kratkim nalogom, da prodre preko

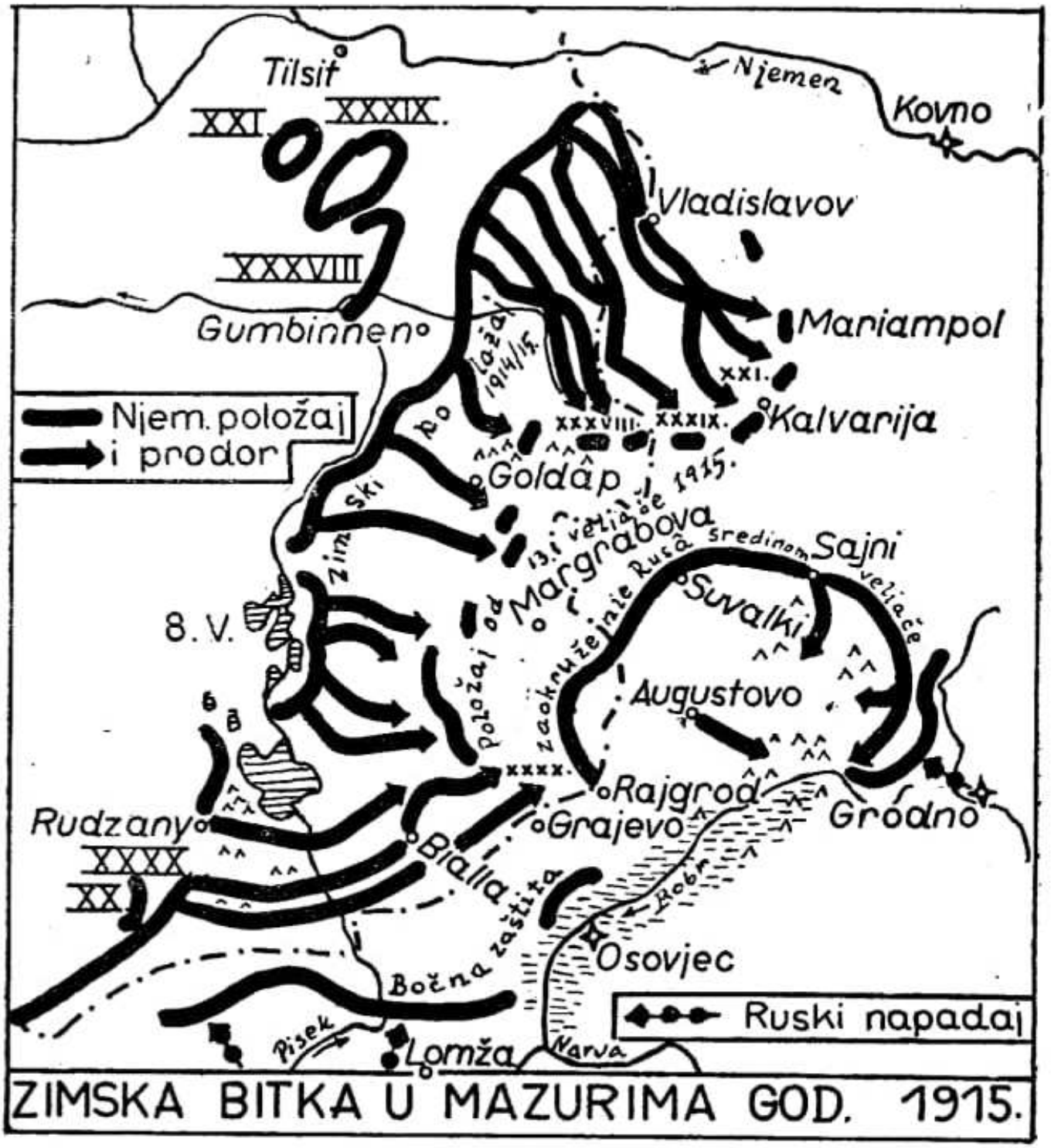

ZIMSKA BITKA U MAZURIMA GOD. 1915.

Težka zimska bitka oko Mazurskih jezera, oko šuma kod Augustova, doniela je Rusima još jedan poraz u bitci zaokruživanjem i ukotlivanjem, kako se to vidi iz skice.

Nadvorne i Kolomeje te da vojsku generala Pflanzera odsiječe od Karpata i uništi. Nu mi smo bili samo pioni, koji su vršili svoju težku dužnost, tjelesno gotovo slomljeni, ali ipak uztrajni.

Zadnji koraci naših težkih podravskih konja, uviek svježih i pripravnih za svaki teret, doveli su nas u malo mjesto Rožniatov, trgovište u galicijskoj Podoliji. Sa svojih šest haubica uzeo sam položaj na rubu sela i odmah otvorio vatru na one visove, koji su okruživali Dolinu, i na sve prilaze toga čvora. Stalna vatra mojih starih haubica djelovala je sa svojim čeličnim granatama izvanredno na one utvrđene položaje oko Zalesije, kote 488. Moja topovska zaštita bili su crveni mađarsko-rumunjsko-njemački husari iz Sedmogradske, uviek pripravni i na ataku i na borbu s puškom u ruci. Borbe su trajale gotovo cieli dan. Jedan moj top zatvarao je cestu iz Doline prema Rožniatovu i izravnom vatrom odbacivao one ruske skupine, koje su ležale izpred Doline i svakim časom nastojale preći u napredovanje duž ceste. Tu smo se mi držali, ali položaj sjevernije od Kalusza bio je sve teži. Tu su nove divizije generala Lešickog već probile naše linije, a južno od nas bačena je šesta gradačka divizija s položaja oko Spasa već s one strane Czezve.

Ruski ofenzivni pokret počeo je s jakim snagama, s barem pet, šest divizija i jednim pričuvnim zborom u prostoru između Dnjestra i karpatskih obronaka. Cilj je sada bio jasan: potisnuti naš izmoreni i toliko oslabljeni zbor te ga zajedno s grupom generala konjaničtva Marschala i zborom Czibulke baciti na iztok, ali tako, da se uznastoji provesti proboj baš na našem prostoru i brzo dostići Nadvornu—Kolomeju i tako odsjeći i naš zbor i generala Marschala i Czibulku pa konačno te po broju bataljuna na papiru jake, ali po stvarnom stanju vrlo slabe skupine uništiti. Ruske su divizije bile nadopunjene, gotovo u podpunom ratnom stanju, dakle trostruko jače od naših snaga. Prva je popustila slaba gradačka divizija, koja nije imala ni dvie tisuće pušaka, i povlačila se preko Perehinskog—Slivkija na Przyslav—Solotvinu. Situacija je za nas bila težka, skoro katastrofalna. Korak po korak uzmicali su naši domobranci na Lomnicu, koju su držali, i jakom vatrom odbijali

neprijatelja, dok moja bitnica i druge bitnice 37. pukovnije nisu dostigle brdski hrbat s obje strane Krasne na sjever i na jug. Tu smo se ustalili. I opet smo taj marš kao i prvi put izvršili u noći. I opet iste nevolje težke zime. Došli smo u Krasnu i išli smo u postav, a pješaci su nam čuvali liniju Lomnice od Rusa, koji se nisu žurili u napadaj. Njihove glavnine nisu se bile još razvile, one su hitnim marševima prelazile Dolinu i Kalusz, gdje su se mjestimice zaustavile i noćile. Na Lomnici su bile samo predhodnice, i noć je bila mirna. Mir pred oluju. Mir pred onu katastrofalnu bitku, u kojoj su opet naši domobrani, već toliko izmoreni i desetkovani, stradali i uzmicali. Većina častnika spavala je te noći u nekoj maloj kućici, a ja kraj ceste na zemlji u sienu, pokriven svojom bundom i uz vatru, koju su momci naizmjence ložili. Noć je prošla. Ledena i surova. Osvanulo je još ledenije i nemilosrdnije zimsko karpatsko jutro, čak sa suncem, koje kao da se ironično smijalo našoj nevolji. Dobili smo nalog, da se opet povučemo. Vodstvo divizije kao da je bilo u nedoumici, gdje će se ustaliti i braniti. Rusi još nisu nadirali. Vraćao sam se s bitnicom istom cestom na Nadvornu, ali sam dva tri puta povraćen i napokon sam ušao u postav na jednom otvorenom putu. Tu je bitnica stajala u sniegu, ali sigurna, da je neprijatelj ne će vidjeti i smetati. Tu i tamo zalutala bi pojedina puščana zrna u blizinu bitnice. Inače mir i zimska tišina. Svakog časa čuli smo sve težu puščanu i topovsku vatru. Čuli smo s desnog krila neprestano ruske jurišne povike »Ura! Ura!«, kojih ćemo se uviek sjećati. Ciela je ona krajina bila puna tih povika. Ja sam se uztalio u prednjem položaju pješačke linije baš tamo, gdje se sastajao rov 26. domobranske karlovačke pukovnije s rovom susjedne mađarsko-rumunjske pukovnije, šeste gradačke divizije. Tu sam našao dobar postav i djelovao snažno u bok ruskim linijama. Ovdje se sjekla krajna točka šeste divizije s krajnom točkom domobranske divizije. Tu je bila ranjava točka, pa je tu usliedio i glavni prodor ruskih gomila. Stajao sam cielo vrieme kraj zapovjednika te mađarsko-rumunjske pukovnije podpukovnika baruna Br., okruženog častnicima, koji su se čudili točnoj vatri i težkom djelovanju starih haubica.

Jedna je za drugom brizanc-granata udarala u ruske skupine, koje su sve više nadirale, i odbacivala ih od naših položaja. Tu su se Rusi zbog toga smirili i samo puščanom vatrom upadali u bitku. A desno od nas, u onoj širokoj nizini Lomnice, oko onih šuma i gajeva pokazivao se kroz dva dana najčudniji prizor. Najmanje dva zbora ruskog pješačtva u dugačkim valovima napredovala su na naše i susjedne divizije, na naše domobrane, s neprestanim jurišnim povicima »Ura! Ura!« Težka vatra pušaka, strojnica i pojedinih topova 37. pukovnije, koji su djelomično stajali u samom rovu, uz bočnu pomoć moje bitnice zaustavljala bi te napadaje. Rus nije prodro cielog prvog dana. Njegovo topničtvo pomagalo je to napredovanje, ali za čudo, bilo je preslabo. Vjerojatno nije moglo slijediti svoje pješačtvo i brzo prispjeti u te položaje. Postepeno su se javljale ruske bitnice. Bilo ih je izpred Rožniatova, izpred Czeniave i zapadno od Perehinskog. Domobranci su uztrajali, a pomagale su im i sjevernije skupine topničkom vatrom. Napadaji su se nastavili i sliedećeg dana. Taj dan približili su se najjači juriši ruskih divizija položajima naših domobranaca. Vatra se je pooštravala. Situacija je postajala sve teža i teža. Postojala je pogibao, da će nam se odsjeći i uzmakna linija na Nadvornu kod Solotvine, jer su Rusi probili položaje kod šeste gradačke divizije na Lomnici. Uzalud su naši topovi čak s kartečama jedne baterije 37. pukovnije, osobito vodnika Grgeca, praznili hitac za hitcom, karteču za kartečom. Rus bi na drugoj strani malo sjevernije ili južnije nastavio s probojom. Moja je bitnica bila zaposlena s ciljevima pred sobom, a stara haubica nije mogla brzom vatrom djelovati i u bokove. Napokon je Rus ponovio taj strahoviti juriš. Bacio se svom snagom na 26. domobransku. Na 200 m od mojeg položaja u širokoj fronti ušao je u naše jarke. Dio je pukovnije stradao. Čete su bile umorne, desetkovane i nesposobne za svaki marš. Nekoliko se častnika uputilo nazad. Rus se nije baš osobito žurio. I njemu je valjda bilo dosta.

Oko mene je položaj bio nedirnut. Mađari i Rumunji nisu se micali. Ali ruski proboj kod 26. sve se više raširivao; jedan za drugim dolazili su bataljuni u tu rupu preko

dubokog snijega i proširivali je desno i lievo. I mi smo došli u opasnost, da nas zarobe. Zapovjednik pukovnije barun Br. bio je zdvojan. I onako je bio po naravi nervozan i nemiran. Ta težka situacija njegovog odsjeka upravo ga utukla. Stajao sam kraj njega s dva častnika ne sluteći ništa. U taj mah izvukao je pukovnik Br. svoj revolver i u jedan tren izpalio sebi hitac u sliepočicu. Bili smo preneraženi, ali mu nismo mogli pomoći. Sanitetske obhodnje odniele su ga u pozadinu. Mađarsko-rumunjska pukovnija nazadovala je korak po korak na karpatske obronke u prostor Solotvina, Bieg Dyl, na Pasiečnu, dakle opet u karpatske položaje, u vezu s vojskom Linsingen. Ja sam se također povlačio umoran i izcrpljen, ali bez žurbe s bitnicom, koju sam poveo nazad i zauzeo nakon marša od nekoliko sati položaje sjeverozapadno od Briega Dyla, izpred Nadvorne, kod Hvozda.«

Operacija na Dolinu i Stryj bila je završena. Položaj je bio sasvim promienjen. Ofenziva Pflanzer-Baltina zaustavljena je i bačena nazad. Taj žilavi general imao je sada nove zadatke, da reorganizira svoju vojnu skupinu, da uztraje u novim položajima i da čuva prostore, koje je bio dostigao. I to su bili težki zadatci obzirom na sve jaču prietnju vojske Lešicki, koja se približavala tim prostorima.

Bitka oko Nadvorne i pred Dolinom

PREMA PIŠČEVOM RATNOM DNEVNIKU

U drugoj polovici veljače godine 1915. bilo je stanje na karpatskoj fronti u glavnom nepromienjeno. Rusi su sa svojom vojskom generala Dimitrijeva (3.) i dalje pritiskivali austrijsku 4. vojsku nadvojvode Josipa Ferdinanda u pravcu Bohnija-Krakov, dok je posebna skupina obsiedala grad i tvrđavu Przemysl, gdje je zapoviedao general Kuzmanek. Na austrijsku 3. vojsku generala Borojevića, koja je stajala u priključku na 4. austrijsku vojsku, u potkarpatskim predjelima Madjarske oko Bartfe do klanca Ljubkov i na 2. vojsku generala Böhm-Ermollia, koja je opet dalje na iztok držala položaje oko klanca

Uzsok do njemačke južne vojske generala Linsingena, pritiskivala je vrlo jaka ruska 8. vojska i još jača 2. vojska generala Brusilova, koja je imala i zadaću pomagati djelatnost protiv Przemysla. Kod Chyrova imala se sakupiti jaka pričuva vrhovnog zapovjedničtva »Stavke«. Na dispoziciju samog generalisimusa Velikog Kneza Nikolaja Nikolajevića general Lešicky imao je preuzeti zapovjedničtvo novo stvorene 9. vojske s tri vojnička zbora i zborom konjaničtva, a imao mu se dodieliti još i III. kavkazki zbor. U priključku vojske generala Linsingena, sasvim na iztočnom krilu austro-njemačke karpatske fronte, operirao je general Pflanzer-Baltin već u galicijskoj nizini, s novo organiziranom vojničkom skupinom, 7. vojskom. Pflanzer-Baltina zvali su u cieloj austrijskoj vojsci nadimkom »Baldhin-Baldher« (čas ovamo, čas onamo), jer je operirao vrlo poduzetno, često s velikim i pravim uspjesima, napredujući snažno, a opet često nazadujući u onim prostranim područjima uslied udara novih jakih ruskih snaga, kojima se vješto ugibao i uzmicao bez velikih gubitaka na zarobljenicima. Kod generala Pflanzera borila se većina hrvatskih divizija.

Ciela je toliko raztegnuta sjeverna fronta, od baltičkog mora preko Poljske i Galicije sve do besarabijske i rumunjske sjeverne granice, vodila rovovski, položajni rat osim sjevernog krila, gdje je Hindenburgova vojska bitkom kod Mazurskih jezera očistila Iztočnu Prusku od Rusa, i južnog, gdje je general Pflanzer-Baltin uspješno zauzeo Bukovinu i veliki dio iztočne Galicije, južno od Dnjestra. Ali do velikog operativnog plana, koji bi se proveo sa zajedničkim silama njemačke i austro-ugarske vojske, i do obuhvata desnim i lievim krilom, kako je to uviek Conrad želio, nije došlo. Nije bilo dosta četa, ni ratnog materijala, a nisu vriedili ni razvojni putevi. Tu je neprestano bila kriza, a još više kod 2. vojske. Do one namjeravane i s nedostatnim snagama uviek pripremane ofenzive s ciljem preko Karpata nije konačno moglo doći, jer je energični i ambiciozni ruski general Ivanov uviek predusreo Austro-Ugarsku. Jedino 4. austro-ugarska vojska držala se pred Krakovom, oko Dunajca kao čelični zid. Tu opet general Dimitrijev

nije imao dosta daha i jakosti, da prodre napried. Njega je već Przemysl dosta zapleo u mrežu svoje jake djelatne obrane.

U te brige vojničke naravi na sjeveru umiešale su se i političke potrebe, koje su počele stavljati na vojskovođe posebne zahtjeve. Dolje na jugu, pa na Blizkom Iztoku javljala se nova težka pogibao savezničke ekspedicije na Dardanele i Carigrad. Ta je pogibao bacala veće sjene, nego što je, kako se to kasnije vidjelo, zasluživala. Ona je ne samo ugrožavala Carigrad, već davala i viziju najteže more, dolazka jakih savezničkih vojska na Balkan i u Srbiju te njihov prodor vardarskom dolinom na Dunav i Savu, pa dalje u srce Monarhije. Ta je vizija neprestano lebdila pred očima političkih krugova i vrhovnog zapovjedničtva. Ona je doista bila stvarna, samo je saveznici nisu znali već tada zrelo provesti, osobito radi ustručavanja Engleza i samog lorda Kitchenera, koji je uviek ostao protivnik pomaganja Srbije s vojskom preko Balkana. Stari je Briand kao političar uviek dolazio na taj plan udarca preko Srbije u bok i leđa središnjim vlastima pa je napokon i doživio tu najveću svoju životnu sreću.

Bugarsku i Rumunjsku valja pridobiti za stvar centralnih vlasti, to je bilo geslo njemačke diplomacije, koja je bila vrlo osjetljiva na sva pitanja tadašnje njezine domene, Turske. Italija se ima umiriti odstupom austrijskog teritorija! Falkenhayn, njemački glavar glavnog stožera, držao je, da je svaki preokret na Karpatima na bolje izključen. Ali rješenje rumunjskog i talijanskog pitanja nije htio više odugovlačiti, jer takvo zavlačenje koči svaku ofenzivnu djelatnost Austrije i Njemačke, jer su im dva boka, odnosno leđa, uviek u pitanju. Jugozapadni susjed, Italija, imao bi se odstupom teritorija ponovno uvesti u odkazani Trojni savez pa da uđe u rat na strani središnjih vlasti.

Austrijski glavni stožer nije u te mogućnosti ni malo vjerovao! Jedino je donekle mislio, da se Rumunjska može privući. Na uztrajni zahtjev Falkenhayna prístao je Conrad, da se prekinuti pregovori s Italijom nastave, ali da se konačna odluka o tom odstupu ne stvori prije, nego što se ne odrazi uspjeh podhvata na sjeveru. Kraj svih briga na političkom i vojnič-

kom polju počeo se kod svih Slavena, a najviše kod Čeha sve jače osjećati pokret protiv monarhije i odrazivao se već i kod njihovih četa.

Na krajnjem iztočnom krilu kod generala Pflanzer-Baltina vodile su se operacije, makar i uz težke gubitke i napore, ali ipak s odlučnim uspjesima u Bukovini i u prostoru pred izlazima iz Karpata, oko Nadvorne. Izvršivao se plan vrhovnog zapovjedničtva i generala Pflanzer-Baltina, kojim se imalo omogućiti Linsingenu silazak s Karpata, s Vyszok-klanca i susjednih bregova. Naši su domobranci 14. veljače doprli do Nadvorne, a sliedećih dana jurišali su uz pomoć susjednih skupina na jaki ruski položaj na bregovima oko Nadvorne, koji je zatvarao put na sjeverozapad. Zima i snieg nisu prestali. Čete su već bile težko načete tolikim nasilnim marševima i neprestanim borbama. A sada tu pred Nadvornom u dolini Bistrice Nadvornijanske i Strymbe, opet borbe, opet zaokružavanja ruskih položaja na briegu, ne bi li se Rusi prisilili na uzmak, ili odrezali. Ali sve uzalud — Rusi su bili prejaki. Opet je bio potreban napadaj, juriš frontalno i s boka, da se bace i slome ti žilavi branitelji Doline i puta na zapad. Opet je 28. osječka domobranska pukovnija dobila tu težku zadaću. Njezini su mladi junaci, većinom iz iztočne Slavonije i Sriema, obilno krvlju natopili pašnjake oko Tartarova. Ta je pukovnija težko jurišala s dvie strane na brieg kod Nadvorne, podpomognuta našom jakom i blizom topničkom vatrom i puščanom vatrom jedne susjedne skupine. Izmorena nakon tolikih borba i napora, ta je pukovnija težko napredovala i nije uzmicala, kad su Rusi poveli protunapadaje. Kao da se zagrizla u ono hladno i sniežno tlo, kao da se duboko uvriedena sjećala tolikih priekora ambicioznog, neslomljivog i bezobzirnog generala Pflanzer-Baltina, koji nam je predbacivao »neaktivnost i sporost«. Pukovnija je nekoliko puta jurišala na čelu sa svojim zapovjednikom podpukovnikom P. Osvojila je nakon težkih i krvavih borba na nož dobro branjene položaje i zarobila većinu branitelja, u koliko su preostali. Ali skupo je platila taj veliki uspjeh. Pao je i njen hrabri zapovjednik i veliki broj častnika s mnogo

najboljih zapovjednika. Teško je krvarila ciela naša divizija, naši domobranci, a ipak je to bio tek početak.

Put nas je vodio dalje. Zadaća je bila jasna i određena. Sada bez našeg dosadašnjeg divizionera generala S., koji je od nas otišao, nego pod zapovjedničtvom njegova zamjenika, dosadašnjeg brigadira, generala Mihaljevića također pravog i podpunog vojnika, koji je diviziju vodio kao i njezin prijašnji zapovjednik, a njegov prijatelj general S.

Mihaljević se sa svojom skupinom, s kojom se borio u Bukovini, priključio glavnini domobranaca, tako da je sada divizija bila podpuna.

Trinaesti zbor kretao je naglo na zapad, da udari u leđa Rusima iza vojske Linsingena, još u madjarskim Prikarpatima. Na lievu ruku bili su nam obronci Karpata, koje smo jedva prošli, a malo dalje na jugoiztoku borili su se oko Vyszoka briega i klanca Niemci s ruskim divizijama, koje su u zračnoj liniji bile od nas jedva 16 do 20 km udaljene. A ipak su Rusi tu ostajali, ne mareći za nas. To nas je upravo zaprepastilo. Nismo to mogli razumjeti. U leđa i blizi bok dolazila im je jaka vojska, dva zbora, a oni ni makac! Oni su znali, da se u blizini, oko Stryja i Stanislava, dakle blizu Doline, blizu njihovih leđa skuplja i već napried nastupa jaka, nova vojska generala Lešickog, sada 9. vojska, koja je imala zadaću da preko Doline-Nadvorne odbaci i slomi vojsku Pflanzer-Baltina. Zato su tako uztrajali u svojim inače toliko ugroženim položajima, kao da nas i nema. U težkom sniegu i šumi napredovali smo prema hrptu oko Krasne, lievi bok još skoro na obroncima Karpata, zaštićen od 6. gradačke divizije, koja je preko Jablonke, Przystupa i Majdana već silazila na Lomnicu, pritok Dnjestra, te se približavala prelazima na Jaslenu, Slivki i Perehinskom. U šumi pred Krasnom, oko Rosulne, ruske su zalaznice davale jak odpor. Ovdje je divizija opet zaustavljena. Naše su se bitnice već razvijale u liniju vatre, a jedna bitnica 37. pukovnije već je izračunavala elemente. Njen zapovjednik kapetan O. Mih. izračunavao je daleko napried pred bitnicom s 2 do 3 podčastnika elemente na aparatu za ravnanje (Richtkreis). Iznenada su ga sa svih strana napali odjeli kozaka i zarobili.

Napokon je slomljen odpor Rusa i divizija je u širokoj fronti nadirala na hrbat od Krasne na Lomnicu, da napadne sa svih strana, uz pomoć 6. divizije s juga i 36. divizije sa sjevera, prostore oko Doline, a sjeverna divizija Kalusz i Stanislav, pošto se Benigni već domogao Nižniova na Dnjestru i dopro do Kaminopola. Oko visova kod Stanislava vodila se borba s izmjeničnom srećom, kao i oko Kalusza, a pojedini dielovi našeg zbora prelazili su na čas i Dnjestar kod historijskog Haliča.

Zima nije popustila. U noći se studen spuštala do izpod 25 stupnjeva izpod ništice. Sve je težko trpjelo po danu u prirodi na sniegu, a po noći u sjenicima ili većim dielom oko vatre. Njemački general Marschal primio je zapovjedničtvo posebne skupine, sastavljene od 36. divizije, 5. divizije i nešto konjaničtva. On je imao odbaciti ruski II. konjanički zbor i napredovati prema Dolini-Bolechovu, da presječe željeznicu između Stryja i Doline te da prekine sve pruge, koje vode u Stryj. Oslabljeni zbor Czibulka imao se držati s Benignijem oko Stanislava. Lilienhof imao je zapriečiti eventualni ruski prielaz kod Nižniova i udarac u bok i leđa. A dalje na jugu imao je naš XIII. zbor baruna Rhemena, vrlo slab po brojnom stanju, jer se sastojao od naše domobranske i 6. gradačke divizije, držati liniju Lomnice pa se s domobranskom divizijom priključiti napadaju generala Marschala na Dolinu-Bolechov-Stryj.

Ruski general Brusilov, koji je inače imao svoju vojsku, zapoviedao je sa već ovdje u glavnom razvijenom novom 9. vojskom do dolazka generala Lešickog. Za 27. veljače izdao je zapovied, da se lievim krilom te vojske ima provesti obrana od austrijskog napadaja i to ofenzivnim načinom. On je odredio za taj dan obći napadaj preko Stryja-Doline s pojačanjima iz pravca Haliča na Nadvornu-Delatyn, da se time vojska Pflanzer odsieče od Karpata ili kako se on izrazio, »da se zarobi i uništi«. Jaka ruska skupina ruskog XI. zbora, zatim XVII. zbora (3. i 35. div.) i XXX. zbora pod zapovjedničtvom generala Saharova imala je prodrieti napried, dok je II. konjanički zbor imao ugrožavati sjeverni bok i leđa našeg zbora te djelovati u leđa i bokove zbora generala Czibulke. XXX. zbor, koji je

uzmicao preko Stanislava s jednim posebnim konjičkim zborom, dobio je nalog, da opet napadne. Jedna skupina imala je prieći Dnjestar kod Nižniova i napredovati prema Tysmenici. Pflanzer se ipak nadao, da će dostići Dolinu. Osim navedenih snaga baruna Rhemena (vrlo slabih, jedva malo više od jedne ratne brigade po broju), slabih snaga generala Marschala i još slabijih generala Czibulke imao je on još 10. konjaničku diviziju i 5. honvedsku konjaničku diviziju, koje su priključene generalu Marschalu. On je osim toga za svoju prevažnu zadaću razpolagao i našom 36. i 5. divizijom.

Vojsci Pflanzera dolazio je već u sastav XI. zbor generala Korde, kojeg su vrhovi stigli već u Delatyn. Taj zbor nije dospio da se ubaci u bitku kod Doline i kasnije kod Krasne. Razvoj naših snaga u borbi kod Doline i oko Lomnice tekao je vrlo polagano, a Rusi su već potiskivali Czibulkin zbor. Jedna jača ruska skupina utisnula se u prostor između zbora Marschala i Czibulke i tu prodrla prema Stanislavu. Rus je sve više tiskao, ali se oko Nižniova držao Lilienhof. Naši domobranci počeli su napredovati preko Lomnice na Dolinu. Tu se razvoj s obih strana provodio sve jače u pravcu velike bitke kod Doline-Rožnjatova-Stanislava-Kalusza-Nižniova, čije je žarište bila Dolina, a kasnije Krasna.

Razvoj operacija u Galiciji početkom 1915.

U prednjem poglavlju opisali smo razvoj XIII. zagrebačkog zbora osobito naših Domobranaca, 42. domobranske divizije, nakon izlazka iz brdskih karpatskih masiva u dolinu Prutha, Cseremosa, Bistrice, Solotvinske i Strymbe te brzo prodiranje cielog zbora u dvie kolone na Dolinu, cestovni i željeznički čvor pred Stryom. Dolina je bila od najveće izrazito strategijske važnosti, jer zauzeće Doline vuče za sobom ili zarobljivanje jakog diela ruskih vojska u iztočnim Karpatima, oko Pantyr klanca, Rafailove, Zielone i Leopoldsdorfa, koje su se borile s Linsingenovom južnom njemačkom vojskom, ili izpražnjivanje ciele iztočne Galicije. Pflanzer-Baltin imao je najbolje izglede

za te operacije. One su bile sjajno postavljene i izvedene bez obzira na težke prilike podneblja i gubitke četa, ali s nedostatnim snagama.

Takav važan operativni cilj, koji bi položaj na sjeveru stubokom promienio, koji bi vjerojatno donio i najveće ne samo operativne, već i političke uspjehe, morao je biti proveden brzo i s trostrukim snagama. Talijansko-austro-njemački pregovori bili su počeli. I austrijski poslanik, Talijan po narodnosti, barun Machio, i njemački izvanredni poslanik knez Bülow, koji je preko svoje supruge, talijanske princese, imao u Rimu najbolje veze, te austrijski ministar vanjskih poslova barun Burina predvidjeli su mogućnost mirne nagodbe s Italijom. Tražio se jak uspjeh, da se Italija odvrati od zapadnih saveznika, koji su je snubili velikim obećanjima i krivim prikazivanjem prilika kod Niemaca i u Austro-Ugarskoj. Uspjeh u tom času utjecao bi mnogo jače, nego onaj veličanstveni prodor kod Gorlica, koji je došao prekasno, kad se Italija već bila službeno vezala s Ententom. U to vrieme pada i onaj sjajni strategijski uspjeh u Mazurima, u šumama kod Augustova kojim je general feldmaršal Hindenburg sa svojim glavarom stožera Ludendorffom između 7. i 21. veljače pri sibirskoj studeni podpuno očistio iztočnu Prusku, te s posebnom skupinom vojska generala topničtva von Gallwitza započeo prodor s lievog krila preko Willenberga na Prasznycz, već blizu Nareva. Do izkorišćenja toga sjajnog uspjeha nije došlo, jer je tadašnji glavar glavnog stožera njemačke vojske general Falkenhayn nagoviestio Hindenburgu, da će se znatni dielovi negove skupine vojska u sredini ožujka morati prebaciti na zapad, da izpune one znatne praznine, koje su tamo nastale uslied savezničke ofenzive. Niemci su ipak ušli u Prasznycz, ali su ga opet izpraznili te se povukli na iztočno-prusku granicu. Dalje sjevernije došla je 8. njemačka vojska do linije Ostrolenka-Lomza. General Ruski uzprkos neuspjeha njegove skupine vojska u Mazurima razpolagao je s dovoljnim pričuvama, da zaprieči daljnji prodor Niemaca u prostoru oko Nareva, iza leđa Varšave. Sada nakon 28 godina od tih ratnih događaja, kada nam stoje na razpolaganju velika stručna djela njemačkog glavnog stožera

i samog Ludendorffa i Conrada te ruskog generala Brusilova i ruskog generalnog kvartir-majstora Danilova, najboljeg svjedoka svih tih borba, i ruskog generala Boncz-Brujevica, koji je sve te bitke izvanredno dobro prikazao, čini nam se, kao da vidimo na obim stranama neki posebni zakulisni rad i stalno suparničtvo najviših činbenika, koji su odlučivali vojskama, a time i sudbinom zemalja.

U tim za veliku Rusiju važnim vremenima, kada se već predosjećao dolazak Gorlica, kada se sve jače pokazivalo, da se Austrijanci i Niemci pripravljaju na jak udarac na Rusiju, koja im je sve više prietila najsnažnijim ugrožavanjem mađarskog središta, bilo je rusko vrhovno vojno vodstvo slabo. Glasoviti ruski vojskovođa Veliki Knez Nikolaj Nikolajević, u kojeg je ciela intelektualna Rusija, koja je taj rat vodila, polagala najveće nade, trebao je svojom iztaknutom osobom i energičnim utjecajem djelovati na one ambiciozne ruske generale, od kojih je svaki htio ubrati najviše ordene. Baš obim ruskim velikim frontama, onom na sjevero-zapadu i onom na jugo-zapadu zapoviedala su dva ambiciozna, inače poznata generala: Ruski i Ivanov. Ta dva vojskovođe kao da su dirigirali sudbinom velike Rusije, a pri tom nikako nisu mogli uskladiti svoje ambicije i složiti se u jednoj osnovi. Dok je general Ruski smatrao sjeverni pravac ofenzive na srdce Njemačke najvažnijim i odlučnim, držao je još ambiciozniji i nepopustljivi general Ivanov, da bi ofenzivni pravac preko Karpata, makar on bio najteži, morao donieti puni uspjeh i vojnički i politički. Jer s Karpata stupa se u madjarski Allföld, dolazi se pred Budimpeštu, odnosno iza njenih leđa, a i dalje prema zapadu, pred sam Beč. Time se zaokružuje glavna i velika crta Krakov- Poznanj-Thorn od juga na sjever. Time se stvara strava i očaj i u Beču i u Pešti. Time se utječe i na Italiju, da se brzo odluči u smislu aktivnog ulazka, a i na Rumunjsku, da ne priđe centralnim vlastima, niti da ostane pasivna, već da i ona djelatno pomogne saveznike. Time se jača za saveznike uviek važan jug i jugoiztok, utječe se na Bugarsku i pomaže Srbiji. To koristi i saveznicima u Dardanelima, na Galipolu, gdje su saveznici započimali svoj težki podhvat. Prvi je pokušaj prodora kroz

Dardanele, odbijen pomoću turskih dardanelskih tvrđavica i njemačkih podmornica ali je malo kasnije pokušan s kopnene strane, pa je englezkom Anzac-zboru i francuzkim jakim snagama uspjelo da se izkrcaju kod Anaburne i u Sura-baji.

Jug i opet Jug, bilo je, čini se, glavno savezničko geslo. Kao da su pred sobom stalno imali viziju, da će s juga konačno doći do odmotavanja vojska centralnih vlasti i pobjede. Osobito je Veliki Knez Nikolaj Nikolajević bio u tom smislu orijentiran i predpostavljao je jaku ofenzivu s jugozapadnom skupinom vojska generala Ivanova, preko Karpata na jug. Tako je »Stavka« (rusko vrhovno zapovjedničtvo) bila u težkoj nedoumici, na koju će se stranu odlučiti, za predloge Ruskog ili Ivanova. Nikolaj Nikolajević bio je u duši za djelatnost na jugu preko Madjarske. Već su se u tu svrhu spremala pojačanja, gardijski zbor i XV. zbor. Ali u to vrieme kao grom iz vedra neba dođe viest o porazu u Mazurima. Time je samo po sebi riešeno pitanje pomoći i djelatnosti. Oba spomenuta zbora poslana su na sjever. I III. kavkaski zbor bio je od te skupine vojska pozvan radi upotrebe na sjeveru. Ivanovu je savjetovano, da skrati svoju frontu u luku Visle kod Varšave te da iz tog prostora ili od svoje 3. vojske upotriebi čete za svoje ofenzivne ciljeve. Uzprkos svega toga ostao je žilavi general Ivanov kod svojih ofenzivnih nakana. U tu svrhu izdao je on 14. veljače i sliedećih dana važne operativne naloge, kojima je pregrupirao svoje vojske i pripremio ih za svoj operativni cilj.

Dne 17. veljače sastali su se opet oba vojskovođe, Ruski i Ivanov, u Siedlecu, da pod predsjedanjem velikog kneza Nikolaja Nikolajevića razprave sva pitanja, koja ih se tiču. Pri tom je odobren plan Ruskija, da sa svojih 12 zborova s dvanaestom, desetom i prvom vojskom navali na južnu granicu Iztočne Pruske, a odbačen je plan Ivanova, da se na njegovoj fronti postave nove vojske iz drugih zborova. Mislilo se čak, da se probije njemačka fronta u zapadnoj Poljskoj, ali se od te osnove odustalo, jer su ruske vojske, koje su ležale u tom prostoru, nisu baš izticale svojom ofenzivnom snagom. Na Velikog kneza težko je utjecao poraz na Mazurima, kod Augustova. On je posebnom okružnicom od 3. veljače svojim podređenim zapo-

vjednicima razjasnio, da sada ruska vojska, uslied pomanjkanja strjeljiva nije kadra neprijatelju preoteti pobudu. Uslied toga imaju se oslabiti frontne linije od luka Visle do granice pa te čete upotriebiti na sjeveru i na iztoku, da se uznastoji neprijatelju na obim krilima nanieti barem pojedinačne poraze. Na to Ivanov nije pristao. Nakon početka Ruskijeve ofenzive na sjeveru na 2. ožujka tražio je on, da se odluka potraži na jugu, da se drži fronta na Visli, da se na sjeveru protiv Niemaca fronta drži samo pasivno, jer da Austro-Ugarska svakako nastoji osloboditi Przemysl i da se k tome na krajnjem galicijskom iztoku sve jače trudi, da pogibeljno ugrozi rusko lievo krilo zaobilaženjem preko Stanislava. U koliko bi taj pokušaj uspio, morala bi se vjerojatno izprazniti sva Galicija. U protivnom slučaju slomila bi se austro-ugarska fronta i moralno i materijalno, a isto tako i narod u zemlji. Ivanov je uspio s tim svojim zaključivanjem tako da je »Stavka« naložila Ruskiu, da ne provodi na sjeveru nikakvu na veliko postavljenu ofenzivu. Ivanov je opet 19. ožujka 1915. upućen, da prodre sa svojim lievim krilom na Budimpeštu, da time zaokruži cielu austro-njemačku liniju i da je u daljnjem toku borba odmota s juga na sjever i iztoka na zapad. Ivanov je dakle pobiedio u tom sporu operativnih potreba.

Ruski je bio razočaran i upravo zaprepašten radi tako brze, po njegovom mnienju pogrješne i štetne promjene vrhovnog mjerodavnog mišljenja. On je bio potresen i odstupio je sa svog visokog položaja. Na njegovo mjesto imenovan je general Aleksejev, dosadašnji glavar glavnog stožera vojne skupine vojske generala Ivanova.

Odluka o pojačanju ruskog lievog, iztočnog krila nije se mogla tako brzo privesti u djelo.

Vidimo, kako i jedan i drugi protivnik nastoji izkoristiti vječnu strategijsku važnost obih krila. Vidimo, kako Austrijanci i Niemci udaraju na Ruse i na sjeveru kod Mazura, a i na jugu te na krajnjem iztoku s vojskom Pflanzer-Baltina nastoje preokrenuti položaj, da zaokruže oba ruska krila. Sve je pokušavano, ali sa strategijski daleko preslabim snagama. U sredini između sjevernog i zapadnog te južnog i iztočnog

krila kao da je zievala operativna praznina, kao neki mir, ali nije bilo snage, da se pritisne na sjeverni i južni krak tih kliešta, da se zatvore. Sva nastojanja austro-ugarskog vrhovnog zapovjedničtva i njemačkog glavnog stožera kao da nisu ciljala na neki odlučni učinak na sjeveru. A baš je bitka na Mazurima pokazivala, da bi odluka na sjeveru mogla lako pasti, da joj se posveti dovoljna pažnja. Opaža se, da već one upravo neznatne snage 7. Pflanzerove vojske čine zapravo čuda, makar da su se sastojale jedva od 3 ciela zbora sa svim raznim pučkoustaškim sastavima, koji su se računali kao redovite punovriedne čete.

Ako se pregleda ciela situacija, dolazi se do zaključka, da je pobjeda generala Hindenburga na Mazurima zapriečila dolazak velikih pojačanja sa sjevera na jug, tako na primjer ruskog gardijskog i XV. zbora. Da nije bilo ruske nesreće na sjeveru, ti bi zborovi s drugim jedinicama pojačali Ivanova na iztoku i bez dvojbe srušili slabe skupine Pflanzera, koje su se tek razvijale. Time bi se vjerojatno olakšao put i prodor u Madjarsku. Rusi nisu mogli zaboraviti taj poraz na Mazurima. Tim jača je bila njihova volja i nakana, da čim prije dođu do pravih uspjeha osvojenjem Przemysla i prodorom u Mađarsku, u njezine nizine, gdje bi svojim konjaničkim zborovima dali slobodu, da ruše sve, što bi im se suprotstavilo. To je bila ruska težnja, želja i san, koji se nikada nije ostvario. Ne stoji tvrdnja nekih ruskih publicista, koji su se u zadnje vrieme javili, da su ruski konjanički zborovi u svjetskom ratu krstarili po dunavskoj nizini ili pred njom. Rusi nikada nisu došli dalje od prostora odmah iza karpatskih sljemena. Oni su samo koji dan bili u Marmaros-Szigetu, ali samo s manjim odjelima. Nikada njihovi veći konjanički sastavi nisu prešli Karpate i djelovali u Madjarskoj. Oni ni u Galiciji nisu kako valja došli do izražaja, osim donekle kod Rave Ruske i u nekim nevažnim atakama.

Tako se razvijalo stanje na sjeveru.

Bitka kod Krasne i Doline, kod Kaluša i Solotvinske bila je vrhunac borba naših domobranaca na sjevernim obroncima

Karpata. Tu su oni sa svojom posestrinom, 36. divizijom, stradali u izvršivanju smione osnove generala Pflanzera, koja je bila izvanredno provodjena ali s premalo snaga.

Borbe u iztočnim šumskim Karpatima oko Doline

Težki napori i veliki gubitci XIII. zagrebačkog vojnog zbora početkom 1915. godine u najvećoj zimi.
Osobni dojmovi pisca prema ratnom dnevniku.

XIII. vojni zbor dolazio je krajem siečnja 1915. iz svojih sriemskih odmornih položaja, nakon tolikih težkih borba u Srbiji, u prostor oko Marmaros-Szigeta i Körösmezöa s 42. domobranskom divizijom a s 36. divizijom dalje iztočno oko dolina Zlatne Bistrice. Naš zbor bio je odmoren, ali u srdcu naših ratnika bili su sakriveni svi oni bojevi, napori i stradanja, koja su doživjeli u Srbiji. Na naše je ratnike osobito težko utjecalo ono povlačenje s Ljiga, s visova izpred njega i oko Lazarevca, sav metež i lom toga katastrofalnog uzmaka, u kojem su se na glavnoj cesti na Obrenovac i Beograd kod križanja najedanput našle povezane naše čete i domobranci, koji su se povlačili u podpunom redu, zaštićeni sa svojim zalaznicama. I kod 36. divizije bio je podpun red. I ona je netaknuta došla pred Beograd, ostavivši iza sebe u iztočnom boku Kosmaj i Avalu, te dvie toliko važne točke izpred Beograda, koje su privlačile sve misli taktičkih zapovjednika susjednog kombiniranog zbora i češkog VIII. zbora, čije se lievo krilo razteglo gotovo do samog Kosmaja, iza položaja kraj XIII. zbora. Ali susjedni zborovi balkanske 6. vojske, XV. i XVI., izgubili su smisao za red i poslušnost. Iza toga križanja 48. divizija te vojske nahrupila je sa svojim ostatcima na našu uzmaknu glavnu cestu i izpunila je tu bezobzirce sa svojom komorom i četama. Zapovjednik te divizije, podmaršal Eisler, osobno nam je naređivao, da se bace u grabe sva komorska kola, pa

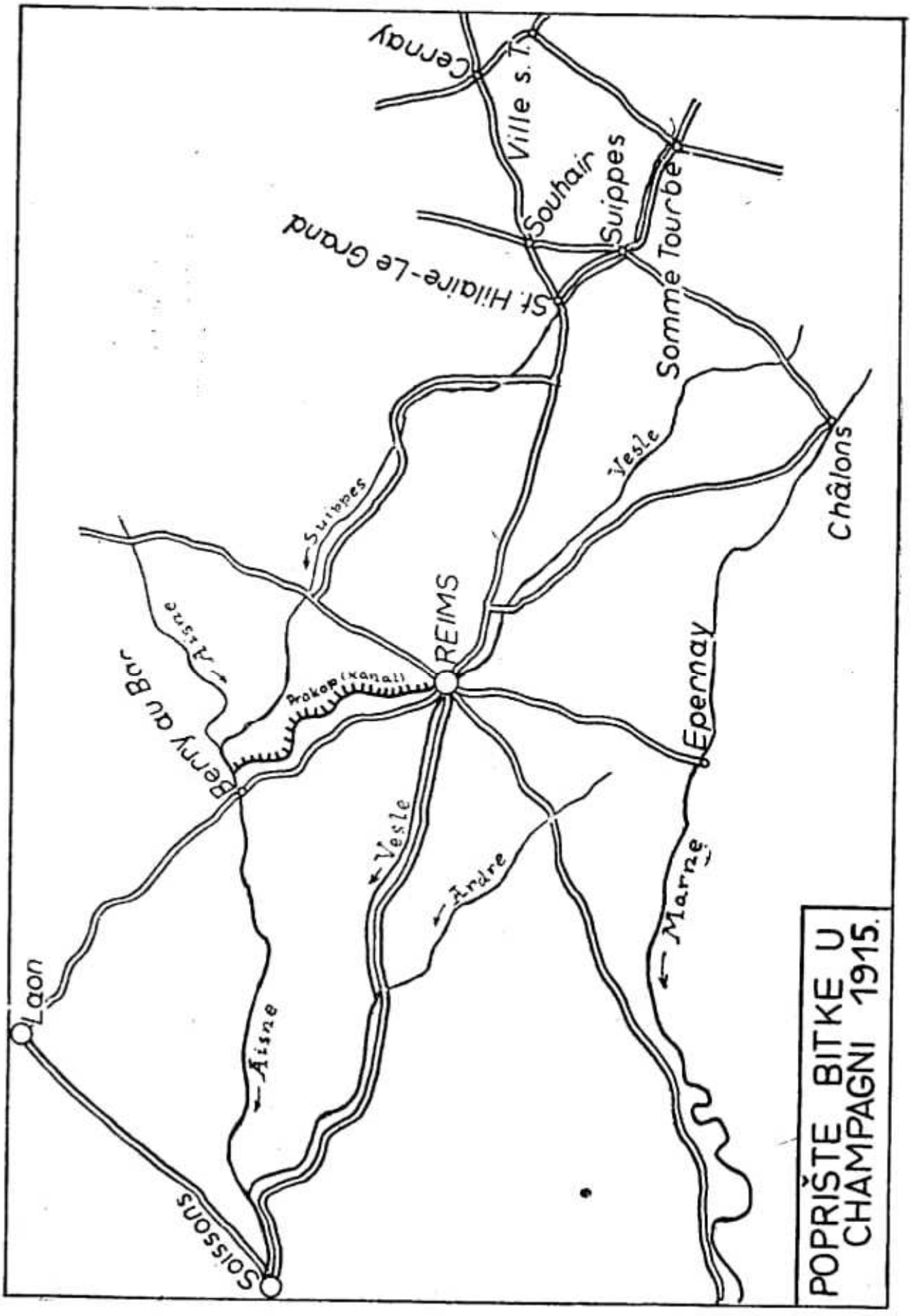

Vidi se središnji položaj Reimsa, važnog čvorišta, koji je bio opetovano tako i 1915. žarište najtežih borba, te bio opet 1918. na kraće vrieme osvojen.

i sanitetski tren, da se propuste topovi i same borbene čete. Nitko nije na to reagirao. Tom jednom cestom stupali su dielovi 36. divizije, dielovi madjarske 40. divizije skoro sasvim bez topova, zatim naša domobranska divizija i 48. divizija bosanskog zbora. Tu je vladao metež. Tu su prolazili sami topovi, lafete s topom bez kola i ljudi, izmoreni, neizspavani i gladni, a začudjeni naglošću toga očitog sloma.

Moja bitnica nije u zalaznim borbama izpred Dudovice i kasnije odmah iza Lajkovca dobivala nekoliko dana nikakve hrane. Oko Lajkovca stajali smo dva dana u zalaznom položaju bez jela, samo s nešto ruma. Tu smo izpucali zadnje šrapnele i granate svoje i druge bitnice, koja je uzmicala pred nama. Zaštićivali smo tu taj težki nenadani uzmak s jednom bitnicom 37. poljsko-topničke pukovnije nadporučnika O. M. Srbske bitnice obasipale su nas našim šrapnelima iz topova češke 21. domobranske divizije. Seljanke su plakale i lutale u strahu pred srbskim pogodcima, koji su udarali u Lajkovac. Taj uzmak i kasniji još veći moralni slom izpred Ostružnice, gdje su se razpršile ciele jedinice susjednih zborova bosanske vojske i gdje su lutali češki vojnici dalekog VIII. zbora, davali su još tužniju sliku toj ratnoj nesreći, koja ostavlja neizbrisive tragove u duši vojnika. Prielaz Save kod Beograda, djelomice preko sruženog željezničkog mosta i puškaranje po rubovima grada bilo je vrhunac toga nereda.

Sve je to živjelo u duši naših vojnika, i kao da se u srdce uvuklo i nepovjerenje prema najvišem vodstvu, koje je tu vojnu u Srbiji izgubilo tako čudno, nakon tolikih napora i uspješnih borba na brdima oko Drine i u Mačvi, gdje su naši vojnici upoznali odpor srbskih vojnika, vještinu i hrabrost njihovog nižeg vodstva te brigu i sigurnost njihovog najvišeg operativnog vodstva, koje se za svake svoje nesreće u borbama, za svakog ma kako jakog neprijateljskog podhvata, znalo naći uviek u prvim redovima s prikladnim protumjerama.

A sada su u toj sjevernoj zimi nadirale naše pukovnije preko sniežnih, divnih ali smrznutih Karpata. Naša je divizija bila pod zapovjedničtvom generala grofa S. S. To je bio izvanredan častnik, koji je i kao mirnodobski zapovjednik 79. pješač-

ke pukovnije bio poznat svakome u Lici, Krbavi i na Rieci kao duša od čovjeka, kao najbolji poznavalac našeg naroda, čijim je jezikom savršeno govorio. On je sa svojom brigadom, s našom 79. pukovnijom i jednom drugom pukovnijom vodio borbe na onoj poznatoj nasip-cesti u Mačvi i preuzeo našu domobransku diviziju pa je vodio do prvih bitaka u Karpatima. On je bio — neka mi se oprosti ovaj prekid opisivanja glavnih događaja — po rodu švicarski aristokrata, ali srastao s našim narodom. Kao pravi ženijski, a kasnije visoki glavnostožerni častnik vodio je svoje više jedinice, svoje dobre ratnike, uviek sa srdcem, dieleći s njima sve napore i tegobe, uviek osobno hrabar i bezobziran prema samom sebi. Više je bio u prvoj liniji, nego u svom stožeru. Uviek se našao kod najvažnijih prednjih položaja. Bio je po svojoj pravoj ratničkoj duši i po svojim nazorima svima nama pravi uzor. Pod njegovim zapovjedničtvom vojnici su bili zaštićeni od muka.

Naša je divizija težko prolazila Karpate. Jedna je njezina pukovnija bila oko Tartarova težko iznenađena u tom gorskom terenu i platila to velikim gubitcima. Od tada se napredovalo oprezno, osiguravajući se na sve strane. Tu se pred Tartarovom već osjećala težka ruka spomenutog vojskovođe baruna Pflanzer-Baltina, koji je nastojao brzo i snažno izvršiti zadaću, t. j. žurno doći u prostor važnog prometnog čvora Doline izpred Stanislava i Stryja i time južnoj njemačkoj vojsci generala Linsingena otvoriti napokon put na sjever, iz težkih karpatskih defileja u galicijske nizine. Ipak prielaz Karpata nisu mogli ni naši domobrani, niti na takve napore naučena susjedna 6. gradačka divizija sa samim brđanima Štajercima, izvršiti munjevito u jedan dan.

Naši su topovi jedva prolazili Tatarski klanac, i to uz pomoć više zaprege jedan za drugim. A moja bitnica prolazila je čak susjednim uzporednim visinama uz pomoć ukrajinskog pučanstva, koje nas je ovdje i kasnije u iztočnoj Galiciji i cieloj Bukovini uviek susretalo i s nama dielilo naše napore, jade i svoj kruh. Ti Ukrajinci, ti tzv. Huculi, govorili su ruski jezični idiom, koji je vrlo bliz našem jeziku, najbliži od svih slavenskih jezika, tako da smo se s njima podpuno razumjeli. Ti

su nam Huculi pomagali dovlačiti naše haubice na susjedne bregove Javorine i Malave, nastojeći da nam pri tome svačim ugode. I sada se sjećam jedne male, desetgodišnje djevojčice, koja je uhvatila svoju kokoš, koju je zvala »Žučenka« i htjela svom silom, da nam je daruje. Bila je nesretna, kada je nismo mogli uzeti. A novac nije htjela primiti. Ti su Huculi, i uobće Ukrajinci, bili veliki patnici. Trpjeli su i od Poljaka, koji su ih uviek politički progonili i od Austrijanaca, kojima su bili politički sumnjivi kao »rusofili«. A ipak velik dio toga naroda pod vodstvom bukovinskog vlastelina baruna Wassilka bio je uviek pristaša veliko-austrijske federativne ideje. Tako su ih prisilili na prielaz u ruski tabor, koji im je bio najbliži i po jeziku i po vjeri.

Ti su Ukrajinci u svjetskom ratu od svih austrijskih naroda najviše trpjeli. Njihova široka naselja bila su i za vrieme boljševičke revolucije, sve do brestlitovskog mira, baš u žarištu raznih borba. Taj je narod trpio i ostajao u svojim domovima i onda, kada su ti domovi dospievali u prvu bojnu liniju, kao na pr. kod Tartarova i u Toporoucu.

Nakon zauzimanja Tartarova napredovali smo brzo u Delatyn. Kod Tartarova se osobito iztaknula 28. domobranska pukovnija, u kojoj je služilo oko 50 posto momčadi pravoslavne vjere. Ta je pukovnija povela juriš na taj gradić. Juriš je i uspio uz pomoć našeg topničtva. Gubitci su bili veliki. Pred taj juriš, koliko se sjećam, pričalo se, da je zapovjednik vojske general Pflanzer-Baltin predbacio našem obljubljenom divizioneru, generalu grofu S., da naša divizija polagano napreduje. A naš se divizioner svojim pravdoljubljem i temperamentom, koji nikada ni pred najvišim mjestima nije ustuknuo pred nepravdom, i tu iztaknuo u obrani naših domobranaca ne dopuštajući te nepravedne priekore. Tu smo osjetili, da nad nama bdije snažna ruka toga izvanrednog generala i njegovih vrlih pomoćnika, obih brigadira, i da ne dopušta, da se naše hrabre, ali već napaćene čete bezobzirno izkorišćuju i izcrpljuju u naglim, u tom terenu i zimi upravo nemogućim navalama. Ta ni ciela ostala austro-ugarska vojska u daljnjim više zapadnim položajima, 3. vojska bogodanog vojskovođe Borojevića,

vojska generala Puhala i skupina generala Ljubičića, vojska nadvojvode Josipa Ferdinanda i 2. vojska generala Böhm-Ermollia, pa ni izvrstna njemačka južna vojska generala Linsingena nije mogla napredovati, da baci Ruse iz karpatskih klanaca i da otvori put u galicijske doline, odnosno da pomogne oslobođenju Przemysla.

General je Linsingen uzalud iz Munkacsa slao molbe i zahtjeve Pflanzeru, da prodre u Dolinu. Taj ambiciozni general htio je i onako uviek sam izvršiti i ono nemoguće, bez obzira na zapreke i pomanjkanje četa, na njihovo materialno i brojčano stanje. A baš naša divizija imala je odmah prvih dana nastupati i činiti čuda, makar što i susjednom alpinskom gradačkom zboru nije uspievalo prodrieti na Zielonu i dalje. To nije polazilo za rukom ni bataljunima topničkog austrijskog podpukovnika (inače poznatog jahača i učitelja jahanja) Hallera, kasnije poljskog prvaka i najvišeg generala, koji je uviek bio u sporu sa samim maršalom Pilsudskim. Haller je zapoviedao kraj nas poljskom legijom, tada 3. poljskim bataljunom, četvrtinom švadrona i jednom brdskom bitnicom, a napredovao je s gradačkom 6. divizijom u dolini Bistrice Nadvornianske na Zielonu, koju je zauzeo tek nakon nekoliko dana tvrde borbe. Naša divizija izgubila je odmah nakon prva četiri dana operacija 26 častnika i 1.800 momaka, najviše uslied smrzavanja pojedinih dielova tiela. I kolone susjedne alpinske divizije, koje su napredovale u dolini Bistrice Solotvinske i Lomnice, nisu mogle uspjeti, nego su stradavale u težkoj borbi i od zime. Težki položaj te alpinske divizije opet zahtieva brže napredovanje.

Na 11. veljače dostigla je naša divizija prostor južno od Delatyna, a lievo od nas borila se spomenuta 6. divizija kod Pasiečne, ali joj nije uspjelo izbaciti Ruse iz njihovih položaja na brdskim padinama južno od Nadvorne. Naš XIII. zbor odredio je za 12. veljače jedan složni, jaki napadaj, koji je podpuno uspio, a pri tom je 7. pješačka pukovnija osvojila glavnu visinu. Naši Hrvati prodiru dan kasnije u Delatyn i gone neprijatelja sve do Nadvorne (14. veljače). Iza nas je sliedila glavna kolona 6. divizije, dok su njene nuzkolone dobivale na prostoru i u zapadnim pokrajnim dolinama. Skupina našeg ge-

nerala Mihaljevića nastupala je preko Krzyworownie. Ona je kod Javorova odbacila ruske odjele, ali je zatim privučena na desno krilo XIII. zbora i stajala je 14. veljače u Lanczynu.

Prema jednoj uhvaćenoj bezžičnoj viesti započeo je Rus već 13. veljače uzmak na Stanislavov. Sada, nakon uspjeha na desnom krilu iztočnog zbora kod Kimpolunga, izgledalo je moguće, da glavna snaga Czibulke zaokrene na sjever i da se priključi na XIII. zbor, sve to u smislu onog programa i stalnog traženja generala Linsingena, da se ta iztočna skupina tih dvaju zborova s pivotom oko karpatskih položaja III. gradačkog zbora baci u onaj važan ključni prostor Doline, koji je tim zborovima već nedjeljama uzalud lebdio pred očima u operativnim nakanama. Pflanzer-Baltin je već na 6. veljače bio odredio, da Benigni napreduje preko Seletina, Uscie Putilla, Kuty i Wiznice u štaflu iza skupine generala Mihaljevića, a general Schreitter od Moldave preko Seletina na Berhometh. General Lilienhoff imao je goniti neprijatelja, koji je uzmicao u Južnoj Bukovini, i to u pravcu Gurahumore-Radauca te je imao baciti Ruse iza rieke Sucsave i Seretha.

Naša je divizija prodirala uz glavnu cestu preko Delatyna na Nadvornu, gdje je stigla 14. veljače. Delatyn su Rusi napustili u paničnom biegu. Moja je bitnica s još jednom bitnicom poljskih topova prelazila preko Malave, gdje je podupirala jakom vatrom napredovanje glavnine i čistila predprostore pred tim brdskim masivima, koji su se već nalazili blizu podolskoj nizini. Tu sam preuzeo zapovjedničtvo još dvaju bataljuna, koji su sa moje dvie bitnice kroz nekoliko dana osiguravali iztočni bok divizija i spoj sa zapadnim dielovima susjednih skupina u Bukovini. Ta dva bataljuna bili su oni poznati »Bježi-bataljuni«, stari pučki ustaše raznih narodnosti, s pričuvnim častnicima, koji su tu mjesecima vršili graničnu službu osiguranja. Upadali su nam već prvih dana u oči sa svojim bielim ogrtačima za sniežnu krajinu i sa svojim geganjem u hodu. Smatrali smo ih nekim stručnjacima za borbe u Karpatima i za pohode u tim brdinama. Brzo smo se u njima razočarali. Spoznali smo, da ti bataljuni nemaju ama baš nikakve ratničke vriednosti, nego da su naprotiv na teret svakom

zapovjedničtvu, a da je topničtvo kraj njih izloženo najvećoj pogibli, da bude zarobljeno.

Ta su dva bataljuna dobila razmjerno vrlo velik prostor za osiguranje, od Malave preko Javorine, možda petnaest kilometara brdskih krajeva u duljini. Čim smo izbili koji dan kasnije prema nizini s ta dva bataljuna u bojnom redu, a iza glavnine bojnog marša jedne bitnice, dobili smo vatru od ruskih bitnica oko doline Cseremosza. Već nakon prvih blizih šrapnela i predhodnica i jezgra tih bataljuna razprši se ostavši bitnicu samu. Sreća je bila, da su Rusi bili ovdje slabi. To su bile samo ruske zalaznice. Inače bi bitnica bila izgubljena. Od toga dana ti su stari »pučko-ustaški« bataljuni dobili naziv »Bježi-bataljuni«. Tako su ih nazivali i Niemci i Madjari i svi ostali u sjevernoj vojsci. Za važne podhvate nisu više nikada upotrebljavani.

Na 7. veljače dostigao je Benigni Seletin i Izvor, a Schreitter Moldavu i Fundul-Moldovi, gdje su se sliedećeg dana odmarali. General Lilienhoff ostao je u Kimpulungu i Wami. Schreitter i Benigni bacili su neprijatelja južno od Kuty i Wiznitza, te su zaokruživajućim napadajem zauzeli Cseremosz i tu se odmarali.

General Lilienhoff nastupao je bez zapreka preko Gurahumore i Radauca sve brže na glavni grad Bukovine, Černovice.

Već na 8. veljače brzojavilo je vrhovno zapovjedničtvo Pflanzeru u Marmarossziget, da jezgra našeg XIII. zbora ima nakon zauzimanja Nadvorne-Delatyna bez predaha prodrieti na Dolinu. Time bi se imalo napokon omogućiti generalu Linsingenu, da izađe iz Karpata, u kojima je bio kao zatvoren, iako je neprestano nastojao da se spusti u galicijsku nizinu. Sam nije bio kadar to forsirati. Klanci pred njegovom jezgrom bili su u rukama Rusa. Svi njegovi napori bili su uzaludni. Samo napadaj iza leđa, sa sjevera, prisilio bi Ruse, da brzo napuste svoje položaje pred njemačkom južnom vojskom i da se spase na Stryj.

Mora se priznati, da su Rusi tu bili žilavi i nepopustljivi. Nije ih prerano zbunilo ono naše napredovanje na prostor Doline i tvrdoglavo nastojanje, da ih zaobiđemo. Kao da su mi-

slili, da im od toga ne prieti prava pogibao. Kao da su u blizini Stryja imali posebne divizije i za nas... Tu su se oni držali i junački branili pa time začepili Linsingenu njegov otvor preko karpatskih klanaca, a nama i onako izmorenim i izcrpljenim uslied stalnih borba oko Tatarova, Malave i Nadvorne, gdje je izginuo cviet momčadi i častnika 28. domobranske sriemske pukovnije, s hrabrim podpukovnikom P., nametali težke napore. Tu se ginulo, da se udovolji prohtjevima žilavog generala Pflanzera, koji je htio pod svaku cienu doprieti do Doline i time zaobići rusku vojsku, koja se je borila protiv položaja generala Linsingena. Premda se naša domobranska divizija težko, ali hrabro borila vršeći svoju dužnost u sibirskoj zimi, premda je naš divizioner grof S. svako zakašnjenje ulaza u borbe uviek najbolje opravdao, general je Pflanzer uviek baš nama, baš jednoj od najboljih divizija, svašta predbacivao. To je konačno dovelo do ozbiljnog sukoba između zapovjednika vojske i našeg divizionera, koji je naše čete, pa i našu hrabru 28. domobransku osječku pukovniju uzeo u najjaču zaštitu i dokazao izpravno držanje naših četa u najtežim postavima. Među častnicima se tada o tome govorilo. Činjenica je, da je naš divizioner otišao, a diviziju je preuzeo opet Hrvat, general Mihaljević.

Karpatski su bojevi i napori već do Nadvorne izcrpili naše pješačke pukovnije. Od njih se tražilo skoro nemoguće. Baš od onih, koji su i u Srbiji mnogo trpjeli. Kao da je nad tom našom divizijom oko izlaza iz Šumskih Karpata lebdila težka sudbina, koja nas je pratila i u onim bojevima nakon Nadvorne, oko Krasne, oko Rožnjatova, baš izpod Doline, već na domak tome cilju, koji zatvara jednu jedinu glavnu cestu, koja je vodila iz karpatskih klanaca, gdje je u borbi stajala jedna ciela ruska vojska nasuprot njemačkoj južnoj vojsci generala Linsingena.

Dolina — to je bio takav operativni cilj i tako važan čvor, da smo mi svi borci 7. vojske, a osobito XIII. zbora, bili izpunjeni željom, da dostignemo to mjesto i time pomognemo njemačkoj južnoj vojsci, da napokon dođe na zrak.

»Dolina, Dolina!« odzvanjalo je kod svih nas i nižih i viših. Ipak nam nije u prvom dielu te težke vojne bilo suđeno, da je dostignemo, premda smo pred njom stajali. Još smo morali mnogo krvariti oko Doline i oko hrbta kod Krasne, da se uvjerimo, da je cilj za sada nedostiživ.

ZIMSKE BORBE NA ZAPADNOM BOJIŠTU:

u Champagni, kod Yperna i Arrasa

Nakon velike njemačke pobjede u zimskoj bitci kod Mazurskih jezera razvijala se težka bitka na Karpatima dalje. Ruski je pritisak bio pretežak, osobito na karpatskim klancima. Rusi nadiru poput lave, korak po korak, te se spuštaju i preko vrhunaca, niz karpatske obronke u doline sjeverne Madjarske. Pošto je na zapadnom bojištu zastao pokretni rat i postalo jasno, da se tu ne će moći u dogledno vrieme izvojevati odluka, nastoji Falkenhayn u sporazumu sa Conradom prenieti borbu za odluku sa zapada na iztočnu frontu, gdje je položaj za središnje vlasti bio vrlo težak, ali ni za Ruse nije bio lak.

Veliki Knez Nikolaj Nikolajević tražio je od svojih zapadnih saveznika neprestano pomoć, odterećenje i ofenzivu protiv Niemaca. To mu je francuzki vrhovni zapovjednik general Joffre i obećao. Na zapadu su već bili nestrpljivi jedni i drugi. Rovovski je rat težko tištio vojnike, koji su ga bili siti pa su zaželili ponovno kretanja i navale. Na pojedinim mjestima nastojali su i jedan i drugi protivnik poboljšati svoje stanje. Joffre nastoji već sredinom prosinca 1914. na jednom važnijem mjestu popraviti svoje postave, ali nije polučio znatnijih uspjeha. Naprotiv su njemački napadaji trećega vojnoga zbora kod Soissonsa i 12. vojnog zbora kod Craonne pokazali veliku udarnu snagu njemačkih vojska i donieli važnije uspjehe. Ali nigdje nije došlo do većih napadaja zapadnih saveznika, pa da bi Rus mogao osjetiti odterećenje. Joffre je uviek, nakon bitke na Marni, izticao da će s Niemcima dovršiti i bez ruske pomoći. To se pokazalo neprovedivim već nakon bitke na Yseri. Francuzi se nisu mogli na cieloj toj fronti nigdje probiti. Oni nisu

znali izkoristiti slabije točke njemačke linije. Joffre je uzalud pokušavao naći ta ranjava mjesta.

Napokon je mislio, da ih je našao u t. zv. »Champagne pouilleuse« (u ušljivoj Champagni), u području krečastih brežuljaka, krajeva siromašnih vodom, zapadno od Argonna. Tu je francuzka 4. vojska generala de Langle de Cary, imala provesti navalu, dok bi u isti čas englezka vojska maršala Haiga imala napasti u valovitom području Lillea. Francuzi su naišli na 3. njemačku vojsku generala von Einema, a Englezi na 6. vojsku priestolonasljednika Rupprechta od Bavarske.

Joffre je ovaj put htio provesti posebne mjere, da bi osigurao uspjeh. On je izabrao najbolje u borbi oprobane zborove svoje četvrte vojske, pa ih je najprije dobro pripremio i obskrbio jakim topničtvom s mnogo strjeljiva, koje je već u velikom broju dolazilo iz Amerike. On počima težku topničku pripremu, bubnjarsku vatru svim vrstama topova na određeni odsjek, koji je mislio srušiti i podpunoma razoriti, da preko razorenih postava napreduje kroz prodorni prostor. On se nadao da će doći ne samo do bitke odterećenja, koja bi imala pomoći Rusima, već i do bitke za oslobođenje Francuzke. Mislio je, da će nakon prodora njemačkih postava u Champagni moći prodrti dalje prema sjeveru te da će odrezati sve stražnje veze jezgra njemačkih vojska. Tako bi se imala slomiti i srušiti jaka njemačka obrana u sjevernoj Francuzkoj. Da to izvrši, on je skupljao sve više snaga. Ciela se Francuzka nadala uspjehu. On je dao nalog, da na 14. veljače 1915. u cieloj zemlji zvone sva zvona, i da se u crkvama moli za pobjedu.

Na 15. veljače počinju uvodne borbe, dok se 16. veljače otvara topnička priprema u obsegu, kakav do tada nije bio poznat. Ali do napadaja još nije došlo. Njemačke posade pretrpjele su vrlo težke gubitke. Na 16. i 17. veljače bjesnila je cieli dan i cielu noć topnička vatra sve do zore 18. veljače. To je bila prava topnička bitka. Njemačke bitnice bile su brojčano mnogo slabije i nisu mogle na doličan način odgovarati. To je bio pravi orkan vatre, koji je razorio njemačke postave i zakloništa, koja i nisu bila dobro uređena. Srušio je sve veze i razbio jake dielove četa. Prvi put je tada ušla u vojnički riečnik rieč

»bubnjarska vatra«. Ta se vatra tek sliedećih godina podpuno usavršila, ali tu je po prvi put razvila sav svoj bies i strašnu snagu, kojoj se posada jedva mogla oduprieti. Smatralo se to onda nečim nesnošljivim.

Tri francuzka vojna zbora započimaju 18. veljače navalu na uzkom prostoru od 20 km uzko zbijeni, u gustim redovima. Mislilo se, da se nakon tog orkana težke vatre ne će naići ni na kakav odpor u postavima.

Ali nije nastalo ono, čemu su se Francuzi nadali. Rajnske čete VIII. vojnog i VIII prič. vojnog zbora i Hanoveranci 19. prič. divizije izdržali su i taj pakao. Čim je napadaj počeo, oni su odgovorili težkom vatrom svojih strojnica i pušaka, pa su rušili guste redove neprijatelja, koji je nastupao bez ikakva opreza, u nadi da ne će naići na neprijatelja. Sve francuzke navale propale su uz najosjetljivije gubitke, koji su bili upravo strahoviti pod tom njemačkom vatrom. Francuzi uzmiču, jer im proboj ne uspieva. U isti čas prilaze njemačkim postavima nove jake pričuve, koje ih ustaljuju.

Nakon tog prvog neuspjelog napadaja počela je ponovna još jača topnička priprema neprijatelja na tom odsjeku. General de Langle de Cary ubacuje u borbu još tri vojna zbora, koje mu je Joffre poslao. Opet su Francuzi napali najtežim udarcima i opet su nastupali uzprkos težkog izkustva u gusto zbijenim skupinama. Stoga su i ti njihovi napadaji bili odbijeni. Tu i tamo dospjeli su Francuzi u prve rovne crte, ali samo za čas. Brzo je usliedio protunapadaj, koji ih je izbacio. Za pojedine točke kao Le Mesnil i Perthes vodila se borba dulje, ali su i tu Francuzi konačno odbijeni. Jednom i drugom protivniku dolaze svježe čete. Francuzi opet navaljuju, a Niemci se uztrajno brane i odbijaju ih. Ali Niemcima nisu dostajale snage za jaku protunavalu. Četiri tjedna trajale su te borbe uz kratke prekide. Francuzki borbeni sastavi izticali su se osobitom borbenošću i hrabrošću. To su bile najbolje francuzke pukovnije. Ali i Niemci su se odlikovali požrtvovnošću i skrajnjim osjećajem dužnosti. To im je dalo mogućnost, da uztraju i da odbiju neprijatelja.

Tek sredinom ožujka malaksali su ti napadaji, a krajem ožujka nastupio je opet mir. Joffre je doživio težko izkustvo. Mjesto oslobođenja Francuzke, vidio je razbijene svoje vojske, šest težko načetih vojska. Ali i njemački gubitci bili su vrlo težki. Ipak su francuzki brojili jedan i po puta toliko. Ni jedan ni drugi protivnik nije zarobio mnogo vojnika, niti se je domogao ratnog materiala. Vidjelo se, da čovječja narav može sve podnieti, da može preboljeti i najteže gubitke pa da može uztrajati i pod najtežom vatrom u najslabijim postavima. Nastao je samo novi pojam za velike i težke topničke dvoboje, pojam »bubnjarske vatre«, koja je tokom svjetskog rata odigrala na svim bojištima posebnu, vrlo važnu i veliku ulogu. Bez »bubnjarske vatre« nije se ni započimao nikakav malo važniji podhvat.

Dok je prvi francuzki napadaj bio u toku, nastupaju englezke čete u odsjeku La Bassée—Neuve Chapelle u napadaj. I tu je Haig mislio izvesti ne samo odterećenje, već pravu veliku i odlučnu operaciju. I on je mislio na duboki prodor, kojim bi mogao kasnije odmotati njemačku frontu prema sjeveru i jugu. I on se poslužio istim metodama borbe, osobito u pogledu predhodne topničke priprave »bubnjarskom vatrom«. Na isti način kao i Francuzi počeo je i on napadaj na 10. ožujka, također u gustim redovima, samo je taj napadaj bio nešto slabiji po snagama, koje su u njemu sudjelovale. I taj je pokušaj doživio istu sudbinu kao i francuzki. Čete iz Westfalske i vojnici 7. zbora s donje Rajne iztaknuli su se na isti način kao i njihovi drugovi u odsjeku Champagne. I oni su uztrajali i žrtvovali se. Istim mirom i hladnokrvnošću odbijali su neprijatelja i uztrajali u razornoj bubnjarskoj vatri. Gdje god bi Englezi uspjeli prodrti u njemačke postave, usliedio bi njemački protunapadaj, koji bi ih odbacio. I ta je navala dovršena uz velike gubitke obaju protivnika. Haig je brzo spoznao, da ni nova metoda navale nije kadra dovesti do prodora ili do pobjede. On se brzo odluči i prestaje s navalom već treći dan nakon prvog neuspjeha. Istina, on nije razpolagao s dovoljno snaga. Poslužio se u glavnom indijskim divizijama. I tu su Niemci uztrajali i zadržali svoje obranbene crte.

Zapadni saveznici nisu Rusima pribavili odterećenja. Njemačko je vojno vodstvo osjetilo, da se slične navale doskora ne će opetovati. Ono je postalo sigurnije i slobodnije u svojem prosuđivanju i u svojim odlukama. Ali znalo je, da na zapadnoj fronti ne će dugo vladati mir. Nije bilo dvojbe, da zapadni saveznici u slučaju preloženja borbe sa zapadne na iztočnu frontu ne će dopustiti da Niemci prebacuju svoje čete na rusku frontu. Morale su se očekivati nove borbe i na zapadnoj fronti.

Kako se je kasnije vidjelo, bilo je takvo prosuđivanje na mjestu. Navalne borbe, jaki podhvati zapadnih saveznika ne prestaju nikada na zapadnom bojištu. Uviek se tamo vode navale bilo jednog bilo drugog protivnika. Veliki Knez Nikolaj Nikolajević i ministar vanjskih poslova Sazonov tražili su stalno od francuzkog vodstva, da se provode navale protiv Niemaca, da se olakša položaj Rusa, koji su sve više strahovali pred njemačkim velikim podhvatima.

I njemačka fronta na zapadnom bojištu imala je svoje ranjave točke i ugrožena mjesta. Tako na pr. odsjek Côtes de Woëvre, osobito onaj klin, koji je nastao nakon zauzeća zaporne utvrde Camp des Romains i koji se širio između Verduna i Toula na St. Mihiel, te rezao izravnu vezu s mostobranom, koji je bio postavljen preko Maase između velikih utvrda Toula i Verduna. Tu je u postavima bila vojska generala Strantza sa dva zbora, šest landwehrskih i jednom pričuvnom divizijom. Ali ta je borbena crta bila vrlo nepovoljna, te je bila ugrožena u bokovima iz obiju tvrđava. Ipak je to za Francuze predstavljalo trn u njihovom tielu pa ih je izazivalo na navalu. Prva vojska generala Dubaila, pojačana s tri vojna zbora, počima početkom travnja navalu, u prvom redu protiv unutrašnjih točaka, protiv krakova klina. Tu su se vodile najteže borbe. Žarišta su im bila visina Combres, Tranchée de Calonne, Bois Brule, Mort Mare, Foret de Pretres. Tu su se vodili napadaji i protunapadaji, koji su trajali sve do kraja srpnja, da se konačno razviju u žilavi minski rat za visinu Combres. Ta je visina vladala nad cielom ravnicom rieke Woëvre pa je bila kao dobra promatračnica vrlo važna za Niemce.

I u odsjeku Argonnske šume vodile su se borbe. Tu je kod Francuza zapoviedao general Sarrail, a kod Niemaca general Mudra. Borbe su trajale od veljače 1915. do kraja srpnja te su se nastavile kasnije u kolovozu i u rujnu. Tu se njemačka borbena crta postepeno preložila napried, ali i tu su žrtve i na drugoj strani bile vrlo težke.

I u Vogezima su se razvijale stalne borbe. I one su bile težke zbog šumskog tla. Niemci su branili svoje dobre promatračnice, a Francuzi su nastojali da ih zauzmu. Najteže su borbe bile za posjed sljemenskih postava gorskog sklopa. Tu se na njemačkoj strani borila mala vojska generala Gaedea. Najviše se ratovalo oko Hartmannsweilerkopfa, ali i tu su Niemci uztrajali.

Falkenhayn je znao, da će se s vremenom na zapadu razviti ofenzivne borbe većeg obsega. Isto je tako bio sviestan, da mu ne će biti moguće izvesti dulji prodor francuzke fronte, a isto tako nije strahovao ni pred Verdunom od protivnika. On je razpolagao s četiri nova pričuvna vojna zbora, koji su bili skupljeni za borbe. Trebao se odlučiti, da li će ih upotriebiti na zapadnoj ili na iztočnoj fronti. Istina, zapadna fronta bila je još najvažnija. Znalo se, da će tamo pasti konačna odluka. Ali i iztočna fronta privlačila je poglede vojskovođa središnjih vlasti. Tamo se pružala mogućnost konačnog uspjeha. Ali tamo je vladala i opasnost, jer su Rusi sve jače pritiskivali na Karpatskoj fronti, koja je stajala pred slomom.

U glavnom zbog težkog položaja na karpatskoj fronti odlučio se glavar njemačkog glavnog stožera Falkenhayn za odterećenje na toj fronti. Njemačka ofenziva u iztočnoj Pruskoj, koja je dovršena zimskom vojnom u Mazurima, bila je omogućena samo ulogom novih pričuvnih zborova u okviru 8. i 9. vojske. Falkenhayn se nije usudio prebaciti sve svoje nove zborove na iztok. On šalje jedan novi pričuvni zbor na zapad, a XXI. vojni zbor u iztočnu Prusku. On je htio na obim bojištima imati slobodne ruke za važnije odluke. Još je pred sobom vidio kao veliki i važni cilj zaposjednuće flandrijske obale i važnih luka, Calaisa i Dunkerquea. Tamo su Francuzi i Englezi držali postave između Lillea i ušća Ysere, kod Nieuporta. Tamo

se stalno vodila borba s 4. pješačkom vojskom vojvode Albrechta od Würtenberga. Niemci su stajali na više mjesta i na drugoj obali Ysere i njenog kanala, dakle na protivničkoj strani, dok su Englezi naprotiv imali kod Yperna na iztočnoj obali veliki i jaki mostobran, koji je stršio kao trn u njemačku frontu. Niemci su u toku zime razpolagali vrlo jakim dobrovoljačkim zborom. Falkenhayn je znao, da će u novom načinu borbe biti potrebno neograničenim ulogom topničkog strjeljiva početi odlučne bitke, jer se inače neprijateljski postavi ne mogu učiniti zrelim za proboj. On se nadao, da će upotrebom novog borbenog sredstva, plina, moći umanjiti nadmoćniju vatrenu snagu protivničkih brojčano mnogo jačih bitnica. Plin nije bio izum njemačke ratne tehnike, već francuzke, koja ga je još pred taj rat pronašla i učinila upotrebivim za borbu.

Francuzi su razpolagali t. zv. Rimailho-topom i zrakoplovom. Smatrali su se time nadmoćniji svom protivniku. Oni su upotrebljavali i octeni ester broma za punjenje puščanih granata, ali taj se plin nije pokazao na pravoj visini. Francuzka se odrekla upotrebe plina nakon prvog neuspjeha svojih izuma. Međutim je Njemačka prešla na sustavno izpitivanje mogućnosti za upotrebu plina, u prvom početku s upotrebom klora, da se neprijateljsko pješačtvo onesposobi za borbu. Ali i to sredstvo nije bilo savršeno. Bilo je ovisno od vjetra i vremena, tako da ni vojska ni vodstvo nisu imali povjerenja u taj plin. Moralo se uviek čekati povoljno vrieme. To bi umaralo čete, a od toga bi trpio napadaj.

Ipak su konačno 15. travnja 1915. bile sve pripreme za upotrebu plina dovršene. Na 21. travnja spriečio je zapadni vjetar ulog plina. Njemačka navalna osnova bila je putem špijunaže i prebjega i neprijatelju poznata, ali on ju je podcjenjivao. Na 22. travnja okrenuo se vjetar tako, da su plinski oblaci po njemu tjerani prema englezkom postavu. U 6 sati po podne dan je nalog za otvaranje plinskih boca, pa se odmah prešlo na navalu. Navalni ciljevi bili su zbog kasnog noćnog sata ograničeni. Nije se imalo povjerenja u plin, a nije bilo ni jakih pričuva za udarac. Ali je djelovanje tog plina bilo izvanredno, iako više moralne, a ne materialne vriednosti. Uspjesi su uz-

prkos toga bili samo ograničeni. Kod neprijatelja je u početku nastala strava, ali je brzo nestala zbog nastupa generala Plumera i generala Focha. Niemci nisu razpolagali s dovoljno plina, da bi nastavili njegovu upotrebu. Sutradan se taj odpor ojačao. Usliedili su francuzki protunapadaji. To se nastavilo i sliedećih dana. Ipak je mostobran oko Yperna bio snažno utisnut. Napadaji su se uz protunapadaje nastavljali do 26. svibnja, da konačno sasvim prestanu sredinom srpnja. Pričuvni zborovi njemačke 4. vojske nisu mogli polučiti osobitih uspjeha protiv francuzkih zborova te 2. i 5. englezke vojske.

Prema tome izostao je onaj veliki uspjeh, kojemu se nadao general Falkenhayn. Joffre je u veljači, kad se još ništa nije znalo o njemačkom plinu, izdao posebne propise za vojske s točnim uputama o ponašanju u plinskim borbama. Francuzi nisu htjeli priznati, da su oni prvi upotriebili plin. Započelo je težko predbacivanje, kojim su obtuživali Niemce zbog upotrebe tog novog sredstva. Osuđivalo ih se zbog povrede međunarodnog prava i međunarodnih sporazuma. Ali uzprkos toga bili su i zapadni saveznici pripremljeni za borbu plinom. Niemci su zbog nedostatka plina izgubili ono najvažnije: iznenađenje, kojim su htjeli najviše utjecati na neprijatelja. Nakon toga se uvode nova obranbena sredstva i protumjere.

Niemci ni sami nisu imali povjerenja u plin pa nisu bili pripravni da izkoriste prazninu, široku oko 7—8 km, u neprijateljskoj fronti. Visine oko Yperna pa brieg Kemmel, koji je vladao cielom okolicom, kanalske luke, sve je to ostalo u neprijateljskim rukama. Nije se izkoristilo prvo iznenađenje neprijatelja i strava protivničkih četa, koje su stajale pod udarcima plina.

U to doba nastupaju Niemci s jednim novim dalekometnim topom 38 cm., kojim su oni iz predjela Dixmüde obasipali ne samo Poperinghe, gdje je bio englezki glavni stan, već s vrlo dobrim uspjehom i sam Dunkerque, Furnes i Bergues, koji su bili udaljeni 60 km od tog topa. Taj je top bio preteča »debele Berte«, koja je kasnije pucala na Pariz.

U međuvremenu prebacuju se njemačke čete na iztočnu frontu. To nije ostalo sakriveno zapadnim saveznicima. Uzpr-

kos podpune tajnosti, pod kojom se prievoz obavljao, Francuzi su za nj saznali pomoću svojih uhoda. Njihova uhodarska služba bila je vrlo dobro organizirana. Taj prievoz zabrinuo je generala Joffra, a još više stanje ruske vojske, o kojem je on bio dobro obaviešten. Saznao je, da Rusi ne razpolažu s dosta strjeljiva, da je vojska izcrpljena i da je težko stradala u borbama na Karpatima. Nastavlja se sve jačim pritiskom utjecati na Rim i Bukurešt, da bi Italija i Rumunjska ušle u rat uz bok Entente. Ali još nije bilo vrieme za tu odluku.

Veliki Knez Nikolaj Nikolajević tuži se neprestano u Parizu i traži hitnu i bezodvlačnu pomoć. On naglasuje, da je za volju Entente, da bi je odteretio, žrtvovao jedan milijun vojnika i tri četvrtine svoje materialne obskrbe u bitci na Karpatima. On traži s pravom odterećenje te izjavljuje, neka središnje vlasti manje govore, a više rade. Joffre priznaje opravdanost njegovih zahtjeva i traži od maršala Frencha, englezkog vrhovnog zapovjednika na zapadnoj fronti, jači englezki ulog. Ali French se izgovara, da njegova vojska još nije pripravna za borbu, da njegove nove divizije još nisu obskrbljene i izobražene, da bi mogle u težkim borbama u Francuzkoj uztrajati. Pariz i diplomatski djeluje na London, te je i French morao pristati na zajedničku ofenzivu, kojom je valjalo odteretiti Ruse. Joffre traži, da Francuzi nastupe u Champagni, a Englezi u Artoisu. French ne pristaje na to. Konačno su se odlučili na zajedničku navalu i to Francuzi u odsjeku Bethune i Arras, a Englezi u priključku na taj odsjek, negdje kod La Bassée, sjeverno od Kanala. Francuzka navala imala se razviti oko visine Loretto kao središta, dakle oko visine jugozapadno od Lenša, oko koje se u 1914. više puta vodila borba s promjenljivom srećom. Jedan dio držali su u svojim rukama Niemci, a drugi Francuzi. Crkvica na toj visini, koja je bila sasvim razorena, ležala je između postava pa je bila cilj obostranih obhodnja, koje su se kretale u »Ničijoj zemlji«. Ta je crkvica za Francuze bila neki simbol sretnog izhoda rata.

Joffre i French htjeli su probiti njemačku frontu. Oni su se nadali, da im Niemci ne će biti kadri suprotstaviti jake snage. Htjeli su ubaciti 12 punih vojnih zborova i jake konjaničke

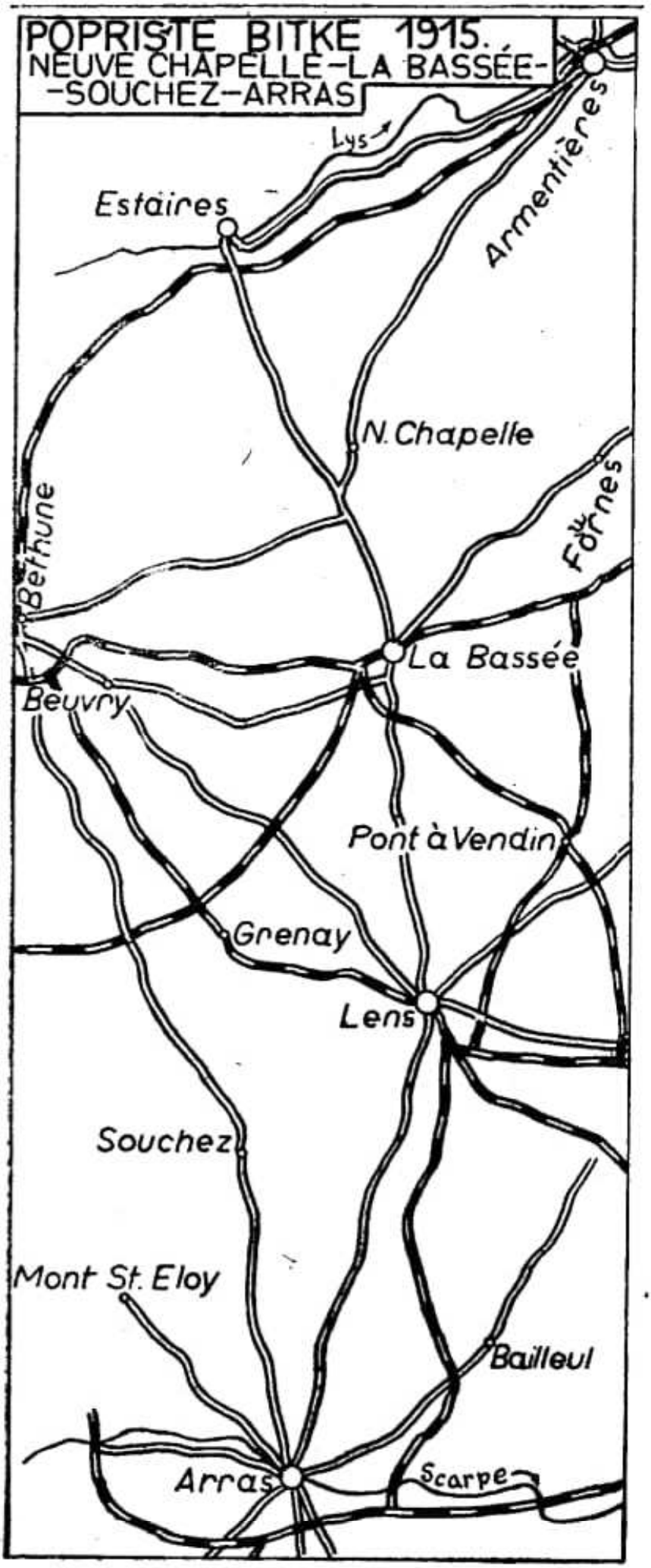

I na tom odsjeku izvršili su Englezi i Francuzi bezuspješno velike navale s vrlo jakim snagama u godini 1915.

sastave, da se probiju kroz nastalu prazninu u zaledje neprijateljske fronte.

Francuzi su željeli ponovno nastupiti s najjačim sredstvima razaranja, još jače i snažnije nego u dosadašnjim borbama. Sad su htjeli nakon pješačkog prodora i napredovanja zajedno s pješačtvom preložiti i topničku vatru. Izumljen je novi pojam topničke borbe »vatreni valjak«.

Na 7. i 8. svibnja udarale su tisuće topova svih kalibara s najboljim američkim strjeljivom, kojeg je bilo u neograničenoj količini, na njemačke postave, dok su Englezi svoju topničku pripremu ograničili samo na jedan sat trajanja, ali su pucali bez prestanka. Na 9. svibnja imao je početi napadaj.

Na krajnjem lievom krilu, gdje su zapadni saveznici još u jesen 1914. i proljeće 1915. uzaludno navaljivali, ubacio je sir Douglas Haig 1. englezku vojsku s 9 divizija, s 90.000 ljudi, protiv njemačkog VII. vojnog zbora, koji je brojio 17.000 pušaka. Između Festuberta i Neuve Chapelle probili su se Kanađani, Englezi i indijske divizije požrtvovno i bez obzira na gubitke, s jakom voljom za pobjedom, napried u njemačke postave, ali napadaj nije uspio. Gubitci su bili tako strašni, da se ta navala nije mogla odmah opetovati. Tek 16. svibnja pripravlja se novi napadaj, koji Haig provodi u noći na 17. svibnja. Ovaj put je usliedio prodor u komadićak njemačkih postava, ali je tu zastao.

Taj neznatni uspjeh, od 600 mét. dubine i 5 km širine, platili su Englezi strahovitim žrtvama. Zapovjedničtvo njemačke 6. vojske nije pokušalo natrag osvojiti taj komadićak postava. Ono nije razpolagalo s dovoljno pričuva, niti s dovoljno strjeljiva. Foch zahtieva ponovni napadaj, ali Haig ne će da ga izvede.

Francuzka 10. vojska generala D' Urbala sa 6 vojnih zborova i 3 samostalne divizije zauzima nove navalne polazne postave s dugačkim hrbtom visine Loretto u sredini fronte. 170.000 ljudi nastupa protiv najviše 80.000 Niemaca. Francuzi razpolažu sa 350 težkih i 800 poljskih topova na fronti od 24 km. U zapoviedi francuzkog 33. vojnog zbora, kojim je zapoviedao general Petain iztiče se: »Naše su snage četiri puta

toliko jake kao neprijatelj. Mi ćemo ga sada tući i bezprimjernom odlučnošću i žilavošću progoniti bez obzira na glad, žeđu, patnje i stradanja.«

Na 1. svibnja ležala je najteža razaračka vatra na mjestima prodora i trajala do 7. svibnja. Na 7. svibnja počima cjelokupno topničtvo pripremati navale. Na 8. svibnja provodi se udarac izviđanja, koji je uveden pucnjavom s plinom. Na 9. svibnja od 4 sata ujutro leži najteža vatra na njemačkim postavima, dok u isti mah francuzki bombarderi napadaju zakloništa viših stožera. Prije glavnog juriša usliedilo je 17 minskih razaranja između Carrency i La Targette. Na desnom krilu kod Roclincourta odbijen je francuzki napadaj. Ali on je uspio u postavima kod La Targette—Carency—Souchesa, koji su bili izbočeni prema zapadu. Posada je uztrajala u razorenim postavima, ali je pregažena. Zauzeta je La Targette i prvi rovovi na visini Loretto. Sela Neuville, Ablain, Carrency i Souches ostaju kao uporišta u njemačkom posjedu, iako ih je neprijatelj gotovo sasvim zaokružio. Njemačka posada, momci iz Badena, Bavarske i s Rajne, bore se na sve strane žilavo za svaku kuću.

I kod Loosa uspio je juriš u prve postave, ali nije prodro dalje.

Njemačka 6. vojska nije imala jačih pričuva pri ruci. Ofenziva na iztoku tražila je sve snage i sve strjeljivo. Tek je s pričuvama, koje je vrhovno zapovjedničtvo ubacilo u borbu pružena prva pomoć. Njemačke su pukovnije morale uzdržati i uzdržale su. Ubačeni su vojnici iz stožera i iz zaleđa u borbu, na visinu Vimy, koja je bila od odlučne važnosti, da se tu zadrži neprijatelj, koji je bezobzirno nastupao. To je uspjelo u zadnji čas. Ali borba se nastavlja oko visine Vimy i susjednih sela tokom 9. i 10. svibnja. Tako je prošao i najteži dan borbe, 11. svibanj.

Foch na zahtjev zapovjednika vojske generala D' Urbala ubacuje svježe vojne zborove u borbu. Njemačke pričuve nisu dostajale za provedbu jakog napadaja, kojim bi se nanovo osvojili izgubljeni postavi. Svuda se kod Niemaca osjeća pomanjkanje strjeljiva.

U taj čas postaje položaj na jugozapadnom dielu Austro-Ugarske opasan i težak. Italija je naviestila rat Monarhiji.

Njemačke posade oko obkoljenih mjesta u Francuzkoj branile su se žilavo i uztrajno. Tek 12. svibnja Francuzi su zauzeli zadnji dio mjesta Neuvillea, 16. svibnja Carrency, dok je Ablain, iako je bio sasvim razoren, ostao u njemačkim rukama. Francuzi su zaposjeli samo njegov zapadni rub, i to tek 29. svibnja, dok su za Neuville vođene borbe još i 8. lipnja.

Uzprkos uloga tolikih snaga Fochu nije pošlo za rukom dostići veliki cilj. To su spriečile hrabre njemačke čete. Ali one su se žrtvovale u pravom smislu rieči i izgubile 50.000 ljudi. Francuzi su po vlastitom priznanju izgubili 140.000 ljudi. Uzprkos tolikoga žrtvovanja francuzkih nadmoćnih snaga, nije se mogla zaustaviti ofenziva središnjih vlasti povedena na iztočnoj fronti u prvim danima svibnja. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo moglo je podpuno provesti svoju velenavalu preko Gorlica daleko na iztok. To mu je omogućilo držanje njemačkih četa, koje su onako žilavo u paklenoj vatri branile još i ruševine pojedinih sela toga borbenog odsjeka. Ti su junaci zapriečili osvajanje visine Vimy, tako da nije mogao uspjeti francuzki prodor. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo moglo je zbog takvog držanja svojih četa mirno i podpuno provesti svoju veleofenzivu na ruskoj fronti. Bilo je skrajnje vrieme za to.

Nije se smjelo računati s uspjehom u obrani, valjalo je tražiti veliki uspjeh samo u navali. U tom su se pogledu složili i njemački i austrijski glavni stožer. Odlučeno je, da se provede glavni udarac na iztočnom bojištu, na odsjeku uvale kod Gorlice—Tarnova, između Karpata i Gornje Visle. Njemačko vojno vodstvo odredilo je za tu sudbonosnu navalu jednog od svojih najboljih vojskovođa generalpukovnika von Mackensena s glavarom stožera pukovnikom von Seecktom i tri vojna zbora s vrlo moćnim ratnim sredstvima. Austro-Ugarska je dodielila toj 11. njemačkoj vojsci jedan madjarski vojni zbor pod zapovjedničtvom generala Arza.

General Conrad von Hötzendorf preuzeo je vrhovno vodstvo te operacije u ime austro-ugarskog vrhovnog vojnog zapovjedničtva. Ali Mackensen je ostao samostalan glede opera-

tivnog vodstva svoje vojske. Njemačko vojno vodstvo zadržalo je odlučan utjecaj na tok operacija. Zbog toga je njemački glavni stan premjestio svoje sjedište sa zapada na iztok, iz Charlevila u Pless. Time je osigurana bolja veza s operativnim vojskama i s austrijskim vrhovnim zapovjedničtvom, koje se nalazilo u Tešenu. Za vodstvo borbe u Francuzkoj ostao je jedan dio njemačkog glavnog stana u Charlevilleu.

Pripreme za najveću bitku na ruskoj fronti

ZBOR DOMOBRANACA (XIII.) DONEKLE OLAKŠAVA POLOŽAJ

Godina 1915. počela je na sjeveru, u Galiciji, s velikim potežkoćama za Monarhiju, a time i za središnje vlasti. Ruski »parni valjak« jugozapadne ruske vojske pod generalom Ivanovom, kojemu su bili podređeni izvrstni vojskovođe — bivši bugarski general Dimitrijev, osvojitelj Przemysla, general Brusilov i drugi — prodirao je postepeno težkim korakom baš preko treće velike vojske generala Borojevića, preko Karpata na jug, u srce Madjarske i dunavsku nizinu. Težki su tu bili zimski bojevi u siečnju, veljači i na Uzkrs u travnju 1915. U njima se Borojevićeva vojska držala sva izmučena i izcrpljena, a uz nju i susjedne vojske i južno-njemačka vojska generala Linsingena, koja je mjesecima stajala južno od Doline i Stryja, još s madjarske strane karpatskog gorja. Borojević je jedva zaustavio prodor Rusa preko Mezölaborcza i Cisne. Tu oko mnogo spominjanih karpatskih klanaca Dukla, Ljupkova i Uzsoka uztrajale su te vojske mjesecima, dok koncem siečnja i početkom veljače nisu Rusi prodrli u dolinu Laborcza i Tapolya te zauzeli karpatske prielaze.

Već su bila izpražnjena mjesta Kassa, Eperjes i Bartfa. Uzaludna su bila nastojanja vrhovnog zapovjedničtva, da se Rus baci natrag, na onu stranu karpatskih sljemena. Bezuspješni su bili pokušaji generala Linsingena i skupine generala Pflanzer-Baltina, da se spuste u prostore oko Doline i Stryja. Ni dolazak osmog vojnog zbora, sad podpuno nadopunjenog —

nakon težkih gubitaka u borbama u Srbiji — nije promienio položaj.

Dolazak XIII. vojnog zbora naših domobranaca i naše 36. domaće divizije u sklop novopostrojene sedme vojske generalpukovnika Pflanzer-Baltina omogućio je zauzimanje gotovo ciele iztočne Galicije i Bukovine te zaštitu iztočnog boka njemačke vojske generala Linsingena.

Ali ni toj novoj vojsci generala Pflanzer-Baltina nije uspio prodor preko Nadvorne, Solotvine-Krasne na Dolinu, odnosno preko Stanislava i Kalusza na Stryj. Taj operativni cilj zaposjednuća Doline i Stryja bio je nadasve važan, jer bi se tim operacijama ciela ruska vojska od Uzsoka do klanca Pantyra prisilila na uzmak u galicijske nizine, odnosno u protivnom slučaju njezino bi iztočno krilo bilo zaobiđeno i prisiljeno s jezgrom na predaju. Jer Dolina, taj važan ključni položaj, toliko poznat svima starim ratnicima našeg XIII. zbora, koji su se u tim ravnicama i šumama južno od Dnjestra mjesecima borili, zatvarala je onu cestu, koja je dolazila preko klanca Pantyr i preko Osmaflode u dolinu Lomnice, i onu glavnu cestu koja je od grada Huszta, iz prikarpatskog prostora, u dolini Vaga prelazila preko Ökermeza i Vyskova u nizinu. Važne ruske vojne skupine jedva bi se mogle spasiti, da je Dolina brzo zauzeta. Zato vidimo bezobzirno nastojanje, da se naš zbor nakon mnogih patnja i borba u Karpatima, munjevito prebaci na Dolinu uz pomoć našeg susjednog (prema zapadu) trećeg gradačkog zbora i nekih posebnih skupina s iztoka.

Dolinu sedma vojska nije mogla zauzeti u zimskim mjesecima godine 1915., uzprkos tolikog krvarenja oko Nadvorne, oko Bohoročana, oko onog dugog hrpta, kod Krasne i Ldzianya i Slivkija prema jugu. Naša divizija, naši domobranci već su bili na domaku Doline. Već je moja bitnica iz Rožniatova na tri i pol km daljine držala taj čvor pod težkom vatrom. Tu su se kupile razne naše udarne čete, a kraj moje bitnice stajali su kao zaštita sedmogradski crveni honvedski husari, koji su sudjelovali u onoj katastrofalnoj ataki kod Rave Ruske, u kojoj je poginuo cviet madjarskog konjaničtva. Ti husari i sada su stajali kao kipovi mirno i nepomično. Bili su to rođeni jahači

sa svojim častnicima iz najstarijih plemićkih sedmogradskih obitelji i madjarske i njemačke i rumunjske narodnosti. Dolina nije zauzeta. Mi smo bačeni u prihvatne položaje oko Krasne, gdje su se na nas opet srušile težke navale ruskih zborova, probivši frontu baš oko 26. domobranske pukovnije. Sve je bilo uzalud. Pflanzer-Baltinu nije uspjelo možda baš radi nedostatnih sredstava doseći tako dalek i važan operativni cilj. Kao da naše vrhovno vojno zapovjedničtvo nije imalo prave slike ruskih snaga u tom prostoru.

Navale sedme vojske olakšale su barem donekle položaje ugroženih vojski generala Borojevića, Böhm-Ermollia i Linsingena te odvratile daljnji sigurno katastrofalni prodor u Madjarsku. Taj krvavi pokušaj naše vojne skupine donio je plodove. Ipak ti plodovi nisu bili stalni. General je Ivanov i dalje nastojao izkoristiti svoje uspjehe kod Mezölaborcza, gdje je položaj vojska Böhm-Ermollia i Borojevića postajao sve teži. Böhm-Ermollia je opet napustio sve položaje na karpatskom sljemenu i već je stavljao u izgled i daljnji uzmak, kojemu se Borojević protivio... Položaj na zapadnim Karpatima težko je pritiskivao vrhovno vojno vodstvo i sva politička središta u Monarhiji. Madjarskoj je prietila izravna, a Beču neizravna pogibao.

Glavar glavnog stožera računao je čak i s mogućnošću, da bi s juga i Srbija mogla početi nadiranje na dunavsku srednju crtu, na Peštu, pa čak i preko Kaniže na Beč.

General Conrad dolazio je sve više do spoznaje, da bi samo jaki uspjeh na sjeveru, baš u Karpatima, mogao poboljšati ne samo čisto vojnu, operativnu situaciju, već i politički položaj. Jer i političko je stanje postojalo sve teže i sudbonosnije. Tu je bilo i pitanje neutralnosti Rumunjske. A i Bugarska je kolebala. General Conrad mislio je, da bi jednim velikim strategijskim uspjehom u Galiciji mogao odvratiti te neutralce od udarca na Monarhiju sada u tom najtežem času i da bi Rumunjsku i Bugarsku mogao privesti možda i u rat na strani središnjih vlasti.

Ipak Uzkrsna bitka na Karpatima od 28. ožujka do 6. travnja 1915., smatrala se povjestnom prekretnicom u svjetskom ratu. Rusi su konačno zaustavljeni na Karpatima.

TRI TEŽKE ZADAĆE

Zadaća vrhovnog zapovjedničtva bila je dakle trostruka. U svakom pogledu zamršena.

U prvom redu morala se osigurati barem donekle fronta prema Italiji. Tu je postavljena posebna vojna skupina pod zapovjedničtvom generala konjaničtva Rohra sa 112 bataljuna, 9 eskadrona i 49 bitnica među njima i jedan dio pučko-ustaških i dobrovoljačkih sastava.

Druga važna zadaća generala Conrada, glavara glavnog stožera, bila je da učvrsti zapadno-karpatsku frontu i da zaprieči slom sredine tih vojska, t. j. druge vojske generala Böhm-Ermollia, koja je bila u najtežem položaju baš oko Uzsoka između njemačke južne i Borojevićeve vojske. To je usliedilo raznim privremenim mjerama i rokiranjem pojedinih četa iz jedne vojske u drugu.

Ali glavna zadaća, koja je tada lebdila pred očima vrhovnom vojnom vodstvu, bila je važna strategijska osnova proboja ruske fronte i udara duž Karpata na iztok i na sjeveroiztok. Conrad se čak bavio mišlju, da uznastoji sklopiti posebni mir s carskom Rusijom, da joj se odstupi makar i Iztočna Galicija pa time Austro-Ugarskoj omogući voditi rat na jugu bez brige za stalnu i težku pogibao na sjeveru. Misao nije prihvatila diplomacija središnjih vlasti. Uz brigu za uzdržavanje glavnog diela karpatske fronte, oko Dukla, Ljupkov i Uzsok klanca rađala se kod vrhovnog vojnog vodstva sve određenija zamisao prodora sa zapada pred Krakovom na iztok duž Karpata. Ali uviek je u tu ideju upala potrebna časovita zaštita same fronte, koja se pokretala na jug. Ta se misao zapravo rodila 1. travnja 1915., baš u razgovoru s njemačkim vojnim pomoćnikom generalom von Grammontom, koji se je osobito bojao za sudbinu austro-ugarske 2. vojske, koja se opet namjeravala nešto povući. Tom je prilikom sam Grammont u ime svog

vrhovnog zapovjedničtva natuknuo, da ono ne bi bilo kadro dalje pomagati karpatsku frontu kao do sada beskidskim zborom i vojskom Linsingen, ali da bi značilo sasvim nešto drugo kada bi se položaj kanio promieniti putem ofenzive.

Tom opazkom njemačkog generala bio je Conrad opet ponukan da se vrati na svoju staru osnovu, koju nije — ni u mislima — preradio, jer mu nikada nisu dostajale snage za taj podhvat. On je nastavio strategijsko razmatranje. Znao je, da baš ono udubljenje fronte na Karpatima upravo zahtieva odterećenje toga težko ugroženog odsjeka protuudarom iz boka u pravcu Zapad-Iztok preko Jasloa i Rymanova. On je tu misao već 11. siečnja 1915. po prvi put spomenuo glavaru njemačkog glavnog stožera Falkenhaynu na kolodvoru u Breslavi. I sam general Arz, zapovjednik zbora, koji je stajao u prostoru Gorlica, bio je jedanput stavio takav priedlog 4. vojsci, ali nije dobio odgovora. U ožujku je bio pokušan takav podhvat, ali sa slabim silama, pa nije uspio. Sve je više sazrievao plan prodora sa zapada na iztok, jer se je pokazalo, da prodor s iztoka na zapad, koji bi izveo Pflanzer-Baltin, nikako ne može uspjeti iz raznih razloga, a svakako je bio važan razlog i otvoreni bok na iztoku, na ruskoj granici.

Odmah nakon sastanka Grammonta s Conradom vodili su se pregovori s njemačkim vrhovnim zapovjedničtvom putem opunomoćenika, a Conrad je u svom prvom odgovoru točno opisao svoju osnovu »Gorlice«. Druga vojska, već sasvim oslabljena, trebala je biti pojačana, za sada pomoću 3. vojske. Položaj bi se konačno mogao popraviti samo udarcem novih svježih barem devet divizija iz prostora Gorlice—Zboro s ciljem na ruske veze iza karpatske fronte.

IPAK OPERACIJA NA GORLICE

Na 4. travnja sastao se njemački general Falkenhayn s Conradom. Tim je povodom obširno razmotren položaj na drugim frontama, a osobito sve kritičniji položaj na Karpatima, gdje se vodila ona ogorčena uzkrsna bitka. Politički odnosi s neutralcima postajali su sve teži.

Conrad se sredinom travnja vraćao na svoju omiljelu osnovu strategijskog obuhvata ciele ruske sjeverne fronte obim krilima, i to sa sjevernim krilom iz iztočne Pruske, a južnim krilom iz iztočne Galicije. Ta je osnova tada zabačena kao neizvediva zbog pomanjkanja četa, puteva i željeznica. Ipak se sve više radilo na tom, da se nešto učini, da se ma gdje povede ofenziva i dođe do pozitivnih uspjeha.

Dolazila je u pitanje i srbska fronta, osobito radi izgleda, koji su se postavljali nakon savezničkog pokušaja izkrcavanja u Dardanelima. Osnovama udarca na Srbiju protivio se Conrad zbog neutralaca i zbog sve težeg položaja na Karpatima. Tu je imao svoje prste i tursko-njemački general von der Goltz-paša, koji je od ofenzive na Srbiju očekivao najveće uspjehe te pomoć Turske i Bugarske.

Položaj u središtu Karpata postajao je sve teži.

Niemci su se konačno ipak odlučili za »operativnu osnovu Gorlice«. Dunajec je bio onaj prostor, koji je po suglasnom stručnom mnienju i Conrada i Falkenhayna bio kao stvoren za prolazni prostor u veliku akciju odmotavanja sa zapada na iztok, nakon prodora na zapadnoj galicijskoj strani ruske fronte. Operativna misao njemačkog plana bila je: jedna vojska s najmanje 8 njemačkih divizija i s jakim topničtvom izvukla bi se s fronte na zapadu i bila bi prebačena na Muszynu-Grybov-Bochnia, da zatim udari s linije Gorlice-Gromnik u općenitom pravcu na Sanok. Toj vojsci pridodala bi se još jedna njemačka divizija, koja bi se izvukla iz austro-ugarskih vojska i jedna konjanička divizija. Austro-ugarska 4. vojska stupa s tom novom vojskom pod njemačko zapovjedničtvo. Da se osigura čim veći strategijski uspjeh, Falkenhayn je preporučio, da se vojske Böhm-Ermolli i Borojević povuku još dublje prema crti Ungvar-Homonna-Varanno-Zboro i time i Ruse povuku za sobom.

Conrad je tu osnovu prihvatio, pozvavši se pri tom na svoj gotovo istovjetni plan, samo je, ne htijući prevelikog rizika, odbio povlačenje svojih vojska dalje u Madjarsku, bojeći se, da bi time pri uzmaku mogao nastati slom. Zapovjednikom nove 11. vojske imenovan je generalpukovnik Mackensen, ko-

jemu je podređen i nadvojvoda Josip Ferdinad sa svojom 4. vojskom, dok je sam Mackensen podređen austrijskom vrhovnom vojnom vodstvu, dakle samom Conradu. U Mezièresu, u njemačkom glavnom stanu sastavljen je ukratko i pismeno taj plan, koji je bio podlogom onom glasovitom operativnom podhvatu, koji je do sada bio svakako jedan od najvažnijih i najuspješnijih u poviesti, a koji je doveo središnje sile od zapadnih granica Galicije sve do iza Lawova.

Falkenhayn je iztaknuo potrebu, da se pomogne trećem savezniku, Turskoj, da se stvori veza s njom i da se radi toga udari na Srbiju s velikim dielom te 11. vojske, koja bi se imala osloboditi, čim se Rus baci iz sadašnjih položaja i odbaci njegov težki pritisak u Karpatima. Osim toga toj bi se vojsci na jugu pridružila austro-ugarska balkanska vojska te 6 bugarskih divizija, svaka s 24 bataljuna pješačtva i 100.000 Turaka. Time bi se morao oživotvoriti put Berlin-Beč-Sofija-Carigrad kopnom. Tom prilikom predložio je i nadvojvoda Eugen, zapovjednik austro-ugarske balkanske vojske obuhvatni operacioni plan, kojim bi se imala zaokružiti srbska sredina: Kragujevac-Kruševac-Kraljevo. Jedan austrougarski vojni zbor imao bi pri tom prodirati od Rogatice na Višegrad prema Kraljevu, a glavna masa njemačkih i austro-ugarskih vojska preko Zaječara, a Turci s obje strane ceste Caribrod-Niš. I Falkenhayn je bio u glavnom sporazuman s tim planom. Taj se plan još nije pravo ni rodio, a već je postao bezpredmetan. Jedan jaki ekspedicioni zbor saveznika izkrcan je dan iza sastava toga plana na južnom vrhu poluotoka Galipolja. Time je odpala svaka mogućnost sudjelovanja Turaka u ma kakvoj ofenzivi na Srbiju.

*

General Ivanov nastojao je usprkos austro-ugarsko-njemačkog odpora iza sljemena Karpata, da se napadaj nastavi, te da se dosegne linija Zboro-Varanno-Csap-Huszt, dakle predprostori pred madjarskim Allföldom, obronci Karpata. Osobito je pri tom bio važan cilj Huszt. Padom Huszta mogla bi se slomiti i fronta generala Pflanzer-Baltina, koju je on tako tvrdokorno i uporno stvarao i podigao, bez obzira na gubitke svojih divizija, među kojima osobito naših.

Budući da Brusilov ni u uzkrsnoj bitci nije polučio nikakvog važnijeg uspjeha Ivanov je obustavio daljnje prodiranje, dok ne dođu pojačanja.

Novi zapovjednik ruske sjeverozapadne fronte general Aleksejev, koji je zamienio bivšeg zapovjednika Ruskia, predložio je obustavu svake ofenzive u Karpatima, jer da je njena svrha bila samo ta, da sjeverozapadna vojna skupina pribavi sebi slobodu kretanja za svoj udarac, koji bi bio odlučan za ovaj rat — za udarac na Berlin!

To je odbio i Veliki Knez, generalissimus i njegov glavar stožera general Janačkievič, koji su se i sami zagrizli u karpatski podhvat. Stavka (vrhovno rusko zapovjedničtvo) nije vjerovala u viest o jakim pojačanjima na Karpatima i o nagovještanju njemačkog udarca. Ona je smatrala središnje vlasti previše zabavljenim u Italiji i na Bosporu, a da bi još mogle izaći s kakvim navalama na sjeveru. Stavka je i sama htjela da se nastavi prodor na Karpatima i slala je u prostor Chyrov nove čete. Kod Rusa se glavni zapovjednici nisu mogli složiti, koja je od vojska najvažnija da li 9. ili vojska Dimitrijeva ili ona na krajnjem iztočnom uglu.

Dok je ciela Monarhija u tmurnom stanju očekivala daljnje događaje, a madjarska i njemačka javnost bila uznemirena zbog stanja u Karpatima, u te su prostore nadirale mnoge divizije iz Njemačke i sa zapada te se skupljale oko Krakova i Tarnova iznad Karpata.

Krajem travnja godine 1915. kao da je onaj cieli krajolik zapadnih Karpata, zapadnih galicijskih gorskih masiva, počeo dihati novim proljetnim životom, koji se inače na sjeveru kasno budi. Vlak za vlakom prolazio je preko Krakova i Tešena, Bielic-Biale i dalekim putevima s juga. Tisuće i tisuće vojnika s poznatim njemačkim šljemovima (Pickelhaube) izkrcavane su pred začuđenim i umornim ratnicima 4. austro-ugarske vojske sa stotinama i stotinama raznovrstnih topova i ratnim materialom. General Falkenhayn izabrao je osobito prokušane čete, među njima prusku gardu, Hannoverance, Bavarce i vojnike iz Šlezke. Imali su osobito dobre vođe, a bili su svime izvanredno obskrbljeni. Tu se imala probiti fronta, koju je nepri-

jatelj mjesecima izgrađivao i popravljao. Mnogo se nastojalo da se to sve pred Rusima sakrije. I sjeverno od Visle i u Karpatima pa i na samoj zapadnoj fronti imali su razni demonstrativni fiktivni napadaji prevariti Ruse i »saveznike« i odvratiti im pozornost s tog diela fronte. Tako je na krajnjem sjeveru jaka skupina generala Lauensteina s tri divizije i jednom konjaničkom brigadom upala u Kurland i doprla do Dubise i do Mitave. I ono novo strahovito oružje, otrovni plin, koji je tek izkušavan na zapadu, imao se i tu upotriebiti, barem toliko, da se sakriju prave namjere. To je učinjeno izpred Varšave kod Skiernevica. Kod 11. vojske nije to ni pokušano, jer plin nije pravodobno dostavljen. Osobito se pazilo, da se u samoj Galiciji sve prikrije. Svi prievozi izkrcavani su samo noću. Njemački častnici uzimali su austrijske kape, da ih se ne prepozna prigodom izviđanja. Već 22. travnja izdani su prvi potrebni nalozi. Sve se je spremalo za tu odlučnu, jednu od najvećih i najuspješnijih bitaka u svjetskom ratu, nakon koje se Rusi više nikada nisu podpuno oporavili.

Na 2. svibnja 1915. u 6 sati u jutro dan je topom od 12 cm kalibra znak za početak navale. Ona je počela oko prostora Gorlice, da se razširi podpuno na sjever i jug.

Bitka kod Gorlica

U RATNOJ POVIESTI...

Gorlice! Ime sada histor. zvučno kao nekada Kraljičin Gradac, Magenta, Solferino, Aspern i Wagram, kao Suvobor, Marna ili Sedan. U ratnoj poviesti zauzima svakako jedno od najljepših mjesta, a u vojnoj nauci spominje se kraj Tannenberga i Mazura, kraj Reimsa i Peronnea. Za jednu stranu ono je značilo oslobođenje težkog pritiska i more, koja je političare u madjarskom Allföldu gušila, a one u Beču dovodila u zdvojnost. More, koja je prodirala preko tih sjevernih prikarpatskih brežuljaka pitomih i izpresiecanih s bezbroj cesta i puteva, da preko toliko spominjanih Dukla i Uzsok-klanca, preko Ljupkov klanca i Mezölaborcza dopre u dolinu Vaga, Laborcza, Tarcze, Hernada i

Poprada, Ondave, Tapolya i Cziroke, koji svi hrle na Dunav, a time u madjarsku nizinu, plodni Allföld.

U tim historijskim krajevima nailazimo na milozvučna imena, koja kao da nas sjećaju na našu prastaru kolievku, odakle su se naši pradjedovi spuštali u naše sadašnje krajeve, da se tu ustale oko Dunava, Save, Drine, Drave i Jadranskog mora. Tu je mjesto Ljubovna, vrh Luboteny, Magura i opet Magura, Zakopane, Zboro i Cisna, Javoryna i Ohotnica, Stropko i Wyskov, Baligrodi, Hanušovce i tisuće drugih imena potoka, rieka, klanaca i visina, sela i gradova, koja zvuče u duhu našeg jezika. Gorlice su samo važan cestovni čvor, od kojeg ide željeznica na Rzezsov, koji je bio u ruskim rukama, i preko kojeg ide željeznica, glavna pruga Krakov-Przemysl-Lawov-Podvoličiska (ruska granica).

NA PRZEMYSL VODILE SU SVE MISLI . . .

Tu na Przemysl vodile su sve želje i misli austro-madjarskog vojnog zapovjedničtva, premda je on već bio u ruskim rukama, a njegov slavni branitelj general Kuzmanek već u Sibiriji. Tu je bivši bugarski general Dimitrijev po drugi puta zaslužio orden Sv. Jurja II. reda, da malo kasnije, sada u svibnju, osjeti varavost i nestalnost vojničke slave. Njegova vojna skupina pritiskivala je sve više preko Dunajca na Krakov, a druge vojske generala Ivanova težko su ležale na iztočnim Beskidima, već preko navedenih graničnih klanaca, već u Mezölaborczu, kod Bartfe, s prvim ciljem Hommona- Varanna-Huszt. I Eperješ je bio ugrožen, a u Kassi, u dolini Hernada i Barsoyia, vodio je operacije svoje 3. vojske naš Borojević, taj izvanredni i slavni vojskovođa, koji je s ostatcima te vojske, toliko izkrvavljene i smrzavanjem desetkovane u velikoj zimskoj karpatskoj vojni, držao daljnje prilaze na jug.

U taj važan strategijski prostor pred mađarskim nizinama udarao je bez obzira i bez odmora, ne brinući se za vlastite težke gubitke, ruski vojskovođa Ivanov, koji je smatrao mogućim i izvedivim prodor u Mađarsku i zaokruživanje ciele austro-njemačke sjeverne fronte s jugoiztoka, makar da je ge-

neral Ruski, zapovjednik sjeverozapadne ruske fronte (prema iztočnoj Pruskoj), držao svoj operativni prostor važnijim za konačno dovršenje rata maršom na Berlin. Između njih kolebao je generalissimus Veliki Knez Nikolaj Nikolajević, da se konačno prikloni Ivanovu, tome izabranom generalu, kojemu je sigurno u njegovim silnim ambicijama i naporima lebdila pred očima i ona najveća slava, koja se takvim sretnim vojskovođama pruža u obliku ordena »Svetog Aleksandra Nevskog«, kojim se inače rese samo okrunjene glave i članovi dinastija.

KAO GROM IZ VEDRA NEBA . . .

Gorlice su imale spasiti austro-madjarsku karpatsku frontu i time preokrenuti stanje na sjeveru.

Iznenada, kao grom iz vedra neba, zbilja bez znanja Rusa i bez znanja upućenih građana i raznih organa monarhije, počeo je taj udarac najvećih razmjera 2. svibnja 1915. 10 divizija — od toga 8 njemačkih i 2 austrijske — bilo je u pokretu na iztok, preko Sana, uzporedo sa sljemenom Karpata, iza leđa ruske karpatske fronte, preko njihovih stražnjih veza, da dovede do takvog rezultata i uspjeha, kakvom se ni sami vojskovođe Conrad i Falkenhaym, organizatori tih operacija, nisu nadali.

Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo mislilo, da taj podhvat ne će doseći ni Lawova. A potresao je cielim ruskim vojnim sustavom, cielom sjevernom frontom, donio je cielu Galiciju u krilo monarhije. Osvojena je ciela »kongresna Poljska« s Varšavom, sve do Brest-Litovskog. Tako je izvanredan bio taj operativni plan po svojoj postavi, po svojem operativnom smjeru, a što je najglavnije i po svojoj udarnoj snazi, po prodornosti svoga klina, koji je bez stanke jurio na iztok, preko Sana, preko Višloke, Vieprcza, s obje strane Dnjestra, a u Poljskoj preko Visle, preko Buga, a prije toga preko onih mnogih rieka zapadno od Visle, preko Pilice, Bzure i drugih, koje su i u sadašnjem ratu imale zadržati protivnika, ali im to nije uspjelo. Strahoviti nenadani udar, koji je rušio jednu liniju za drugom

poznatog i glasovitog generala Dimitrijeva, koji je već oko Čataldže i Jedrena slavio slavlje u savezu sa srbskom vojskom, silio je ovdje njegove divizije i novo nadošle zborove, da se predadu, jer su postepeno bili načeti i uništeni.

SVJEDOCI VELIKOG DOGAĐAJA

Gorlice-Tarnov i toliki bezimeni vrhovi bili su svjedoci jednog od najvećih događaja prošlog svjetskog rata. Taj je događaj vjerojatno spasio Austro-Ugarsku monarhiju. od podpunog sloma.

»Vrhovi oko Gorlica, sve tamo do karpatske galicijsko-madjarske granice, jedva 25 km udaljeni od položaja, puni su promatračnica. Tu iza njih sakrivene su udarne čete u dolinama s obje strane rječice, izpred Gorlica. A lievo vidi se Pustki, brežuljkasti čunjak, prvi navalni cilj Austrijanaca.

Šest je sati. S kote 696 daje se jednim topom od 12 centimetara kalibra znak za obći napadaj. Sve bitnice, od poljskih najlakših do najvećih mužara daju salvu za salvom prieko u ruske položaje.

Sliedi gruvanje, udaranje, lom i paklena buka, eksplozija za eksplozijom. Sedamsto raznih topova počelo je svoj strahoviti posao: bacaju vatru, željezo i čelik, koji neprestano pišti kroz zrak na ruske utvrđene položaje.

Prieko, kod protivnika, padaju ta zrna i ukopavaju se u zemlju, da eksplodiraju i izbace ciele »vodoskoke« zemlje, drva, cementnih dielova, pa čak i željeza u zrak, na sve strane, a s njim skupa i vojnike — živa tjelesa. Zapreka za zaprekom nestaje. Iza ruskih linija, iz sela i majura liže u zrak plamen za plamenom, sve jači i širi. Vide se Rusi, kako na pojedinim mjestima bježe iz položaja, a za njima šrapneli njihovih protivnika sa svih strana i iz obih bokova. Veliki dalekometni topovi drže sve uzmakne i važnije ceste pod svojom stalnom, težkom vatrom; pričuve ne mogu bez velikih gubitaka napried, a u uzmaku opet novi težki gubitci. Sjeverno od Gorlica vidi se orijaški stup dima, crn i debeo diže se sve više u zrak, a svakim časom kao da novo razprsnuće pojačava plamen i vatru. To je jedna tvornica nafte odletjela u zrak, ili su je zapalili Rusi

ili topovi napadača. Rusko se topničtvo dugo suzdržavalo od odgovora. Kad je odgovorilo, pokazalo se da je preslabo. Vatra dalje traje sve jače, sve intenzivnije i sve točnije. Već je devet sati prije podne. Dakle se već tri sata drži taj pakao. Sada čujemo neku novu buku, metalnu i zvučnu. To su bacači mina, koji nadopunjaju djelovanje topničtva. Velike i male mine lete u zrak laganim lietom, dobro vidljive. Kao da je moguće da im se izbjegne, da im se čovjek ukloni, tako lagano lete. Njihove detonacije posebno djeluju na živce u toj paklenskoj lomljavi težkog topničtva. Sada je i neprijatelju sasvim jasno, da je napadaj pred vratima s najjačim sredstvima, a on je posvema nepripravan. To još više uznemiruje njegove više i niže častnike kao i momčad, koja se već nastoji skloniti natrag. Mine prelamaju stabla kao žigice. Drveće leti u zrak. Kuće se ruše. Zemlja trepti i diže se kao oblak. Kao da je potres, kao da se otvorio pakao...

Deset je sati! Bacači mina zašutješe, a topničtvo preloži vatru iza prve linije. Svuda se čuju zvižduci. Daju se znakovi i nalozi. Preko nasipa rovova vide se prvi jurišni valovi s obiju strana Gorlica, kako jure trčećim korakom na neprijatelja.

Na većem dielu položaja ta je bubnjarska vatra topničtva već podpuno slomila neprijatelja i dala mu smrtni udarac. Oko Lužne i izpred Gorlica vidimo rusko pješačtvo, koje je njegovo vlastito topničtvo jedva vrlo malo podupiralo zbog pomanjkanja strjeljiva. Pješaci bježe iz tog pakla ili u zaleđe ili napried prema neprijatelju. Drugi dio ruskog pješačtva ostaje u svojim utvrđenim položajima, stisnut uz rovske stiene i nasipe, očekivajući nepomično svoju sudbinu.«

To je opis jednog očevidca tih borba oko Pustki-briega, koji se uzdizao poput čunja sjeveroiztočno od Lužne. On dalje veli: »Naša napetost dosegla je krajnji vrhunac, kada je u tom brežuljkastom području tih naših starih položaja jurnulo i ono boju vično njemačko pješačtvo i naši stari borci s voljom i željom, da se napokon rieše tih već dosadnih rovova i da opet prenesu, kao u ljetu 1914., svježi i živi rat daleko na iztok, preko tolikih riečnih tokova zapadne Galicije do bivše tvrđave Przemysla i dalje na

iztok, na onaj bieli grad Lawov. Pješačtvo juri iz naših jurišnih postava. Brzo nam nestane s očiju u prahu i dimu, prelazeći sve brže teren pun zapreka.

Da li će napadaj uspjeti? To nam je pitanje svima bilo na ustima. Iznenada smo opazili na jugozapadnom obronku tog čunjastog briega — kad se dim počeo razilaziti — najprije samo pojedine ljude, a kasnije ciele linije, kako jure niz brieg prema nama. Dakle napadaj, čini se, nije uspio. Ali te linije, koje nazaduju, sve su gušće, skupljaju se u nagomilane redove, koji su mnogo jači od onih, koji su poslani u napadaj. Sada mi jasno razpoznajemo. Te gomile, koje su se spuštale preko tih obronaka, bile su — Rusi. Bilo je na tisuće zarobljenika, koji su svi bili sretni, da su utekli iz tog pakla. Brieg je bio u našim rukama. Prva rupa u neprijateljskim položajima bila je probijena . . .

Nije svuda taj potres neprijatelja usliedio tako brzo. Dosta često on se usudio, da nam još u prvim linijama, ili u stražnjim položajima suprotstavi svoj jaki material, koji su istina podupirale i nadopunjale pričuve, koje su ubačene u prednje položaje bez osobitog plana.«

GLAVNI TERET BITKE

Glavna težina i teret bitke bio je na 11. vojsci, na toj ofenzivnoj skupini divizija, na prodornom klinu, koji je morao izvesti proboj. U toj vojsci bilo je osam njemačkih divizija i dvie austrijske, a ukupno su u prostoru prodora između karpatskog sljemena i Tarnova bila pripravljena 733 laka poljska topa, 175 srednjih i 24 težka. Svega dakle oko 1000 cievi. Osim toga bilo je kod Niemaca 70 raznih bacača mina. Austrijska 4. vojska nadvojvode Josipa Ferdinanda, s ukupno dva zbora u jednoj skupini, zatim skupina podmaršala Stögera s jednom njemačkom divizijom izpod Dunajca kod Radlova, imale su zajedno oko 115 bojna, 20 eskadrona i oko 95 bitnica. Ova je vojska zauzimala svoje stare položaje od Dunajca do Zakličina, a kao pričuva bila je određena brigada Sende. U tom prostoru, na 80 kilometara širine od prilike, stajalo je oko 18 divizija s 1000 topova, sa zadaćom i nalogom, da prodre čvrsto u rusku

liniju generala Dimitrijeva, da se probije daleko preko rieke Visloke i muškog joj imenjaka Visloka na San, u prostor Jaroslaw-Przemysl-Sanok, taj trougaoni položaj na Sanu, koji zatvara izlaze iz zapadnih Karpata na središte Galicije, na Lawov i u nizine rieke Dnjestra.

Njemačke čete bile su upravo izabrane. Tu je bila garda Bavaraca i vojnika iz Šlezke. Prodorna skupina bila je zbilja jaka, brojila je oko 50.000 pušaka i silni broj topničtva. Taj su prodor flankirale vojske generala Borojevića i generala Böhm-Ermollia, koji su sa svojom trećom i drugom vojskom u iztočnim Beskidima stajali pripravni da pomognu taj udarac, kad za to dođe čas, pa da se rieše svog očajnog položaja već na madjarskim obroncima slavenskih Karpata. Jedanaesta njemačka vojska njemačkog general-pukovnika Mackensena, tog slavnog vojskovođe, koji je ovdje bio s poznatim pukovnikom von Seecktom, glavarom svoga stožera, snosila je glavni teret te velebitke.

BORBA NA ŽIVOT I SMRT

Ova je vojska prodrla jake ruske položaje. Ona je svojom 82. pričuvnom divizijom zauzela od ruske 61. divizije snažnim jurišem ono groblje sjev.-zapadno od Gorlica, oko kojeg su se, kao nekoć oko groblja kod Solferina 1859., vodile najogorčenije borbe. Tu su se Rusi branili protiv juriša njemačkih elitnih bataljuna. I tu su Niemci našli u crkvici groblja mnoge težke ranjenike, kao 1859. Francuzi maršala Canroberta mnoge graničarske ranjenike. I sad je groblje bilo ključ položaja kod Gorlica, kao i gróblje kod Solferina 1859.

Čim je groblje zauzeto, jurišala je njemačka 82. divizija sa svojom 119. divizijom daleko preko Gorlica na važni željeznički čvor Jaslo, sjeverozapadno od Dukle i istoimenog važnog klanca, dielom preko Biecza, a dielom južnije preko Osiecka s ciljem na Krosno, na tu važnu točku i čvor glavne ruske etapne linije iza ruske zapadne karpatske vojske. Južna skupina tog njemačkog zbora zauzela je težkim jurišem ali sjajnim potezom onaj strmi brieg Zamcsysko, 3 km istočno od Sekove, koji se austrijskim četama u glavnoj liniji uviek činio neosvo-

jivim kao neko čudovište. Bavarci su se tu odlikovali svojom već poznatom hrabrošću i neodoljivim nastupom težkog pješačtva. Austro-ugarske bitnice pratile su težke navale, koje su postajale sudbonosne za obje strane, za jednu s najljepšim uspjesima, a za drugu s porazima. Te su bitnice izvanredno gađale u te utvrđene položaje, preloživši vatru u času napadaja na stražnje položaje, na pričuve i odjele, koji su uzmicali. Ovdje su se osobito iztaknule posebne brdske austro-ugarske bitnice i kanone (7.5 centimetara) i 10 cm haubice, za ono vrieme najsuvremeniji brzometni topovi, koji su pratili svoje pješačtvo stopu u stopu i podupirali svaki juriš neumorno i s najvećom točnošću. Brdsko topničtvo osvjetlalo si je tu lice, kao i prije i kasnije na drugim ratištima. Upadali su u oči težki gubitci topničtva, razmjerno gotovo jednaki gubitcima pješačtva. Kod Tarnova stajale su u postavima i austro-ugarske najteže — 42 cm kalibra — haubice, na željezničkim tračnicama, za to posebno uređenim.

Zapovjedničtvo nad tim dvjema divizijama Bavaraca, nad 119. i 11. kombiniranom, preuzeo je konačno njemački general pješačtva Emmich, kojem je dodana i 20. pješačka divizija.

I austro-ugarske čete borile su se hrabro uz njemačke čete. Tu se borio austro-ugarski VI. vojnički zbor pod generalom Arzom, kasnijim glavarom glavnog stožera. Taj je zbor osvojio silno utvrđeno selo Lužna, sjevero-zapadno od Gorlica. Tu su se prvi dan osvajala sela, postavi, utvrde i bregovi, oko kojih i preko kojih je tekla prva, glavna obranbena crta Rusa, da se kasnije, nakon prodora i pada prvih linija, ostale crte zauzmu zaokruživanjem i zaobilaženjem, brzinom, koja samo donekle sliči brzom osvajanju u sadašnjim ratovima, samo bez motora, bez motoriziranih divizija i tankova. Dvanaesta divizija VI. zbora, u kojoj su se borili vojnici iz Sudeta i vojnici iz zapadne Galicije, imala je zauzeti ključ položaja oko Gorlica, onaj već spomenuti čunjasti Pustki-brieg, koji su Rusi tokom zimskih mjeseci utvrdili kao jaku tvrđavu. Na taj obranbeni bedem ruske zapadno-galicijske vojske udarale su pripremajući juriš 72 topovske cievi toga zbora, koje su svojom brzinom i točnom vatrom upravo potresle branitelje i skoro ih duševno

slomile. Oko podneva uspjelo je zapadno-galicijskoj pukovniji da se uspne na taj bedem branitelja, ali oko njega, oko raznih njegovih utvrda i zapreka vodila se ogorčena borba na život i smrt svim mogućim borbenim sredstvima, bombama i bajunetom, najviše oko glavne visine, oko same kote. Tek nakon dva, tri sata zauzet je podpuno taj najvažniji brieg. Osvojili su ga Poljaci i Ukrajinci, koji su se tu borili na svom domovinskom tlu.

A dalje južno od Lužne nadirala je preko ruskih položaja madjarsko-slovačka divizija domobranaca, t. j. 39. divizija, pod podmaršalom Hadfyem, na Wiatrovku visinu, koju su Rusi pomagali sa sjevera jakom bočnom vatrom, u bok 12. divizije.

Na Kamienec šumu, koju su Rusi najžilavije branili, nadirala je od Lužne 81. njemačka divizija, da je nakon težke borbe konačno zauzme.

Generalmajor Metz, zapovjednik cielog jurišnog pješačtva 12. divizije poslao je obim svojim susjedima nakon zauzimanja Pustki-briega obilnu pomoć, koja im je došla u dobar čas. Već oko 5 sati po podne zauzeta je šuma Kamienec, a pred večer visina Wiatrov. Pruska je garda opet, kao i uviek u svojoj poviesti, bez kolebanja i stanke zauzela u jednokratnom pravom jurišu Rzepiennik, 12 kilometara sjevernije od Gorlica. U sredini prodora napredak se svuda pokazao. General Dimitrijev još nije upoznao važnost toga ofenzivnog udara, iako su mu se već javljale sumnje. On je bio u težkom položaju, jer su viesti sa zapada, s fronte, bile nejasne i nisu pokazivale pravu sliku.

Samo general Dragomirov, glavar glavnog stožera generala Ivanova, zapovjednika ciele ruske jugozapadne fronte, bio je pesimistički razpoložen. On je s punim uvjerenjem u potrebu pomagao zahtjev Dimitrijeva, da se njegovoj težko ugroženoj vojsci (3. vojsci) pomogne barem s III. kavkazkim zborom, koji bi mogao brzo pomoći, kad bi već bio u prostoru oko Rzeszkova pred Tarnovom i Gorlicom, na samoj željezničkoj pruzi. Ali taj je zbor bio još daleko otraga, a još nije Stavka (rusko vrhovno zapovjedničtvo) došla do uvjerenja, da je pomoć uobće potrebna.

Oko Gorlica bio se je još ogorčeniji boj, oko vrhova sjevernije i južnije, makar da je postav u središtu 3. ruske vojske bio već probijen. Ali bokovi su se još držali na toj 80 do 100 kilometara dugoj fronti. 10. austro-ugarska divizija borila se na visinama oko onog skoro sat i po hoda dugog i jednoličnog sela Rzepienika, kroz koje je stupala pruska garda, a 106. pučko-ustaška divizija prešla je Gromnik i borila se jugoiztočno od važnog briega Wala kote 526, 14 kilometara južno od Tarnova. Tu su se razvili u toku dana najteži i najogorčeniji bojevi južnoiztočno oko tako zvanog »šećernog čunja«, sjeveroiztočno od visine Wal, oko visine 481, te dalje oko »potkove« i blizu Dunajca, oko trigonometričke visine 419. Tu je napadao onaj slavni XIV. zbor, koji je bio poznat pod imenom »Zbor runolist«. Na tim visinama već oko Tarnova borio se taj brdski zbor mlade generacije s Inna, Etscha, Salzacha i Trauna, iz Tirola i gornje Austrije, da natopi te poljane i brdske pašnjake svojom krvlju.

Oko tih vrhova držali su se Rusi i nisu lako napuštali svoje utvrđeno tlo, kao da su osjećali svu važnost tih vrhova, važnost cielog tog položaja i nakanu protivničkog vodstva! Tu se je Rus zagrizao u svoje rovove i žilavo se branio. Ali konačno je popustio onim najžešćim neprestanim jurišima izabranih pukovnija!

Bitka za Gorlice, bitka za prodor ruske 3. vojske išla je dalje. Ona se je jedva kasno u noć smirila. Na raznim krajevima postava bile su borbe još u toku, a na drugim, osobito oko. središta, Rus je naglo napustio postave i brzo uzmicao. Time je bočnim navalama olakšan prodor.

Kod velebitke Gorlice-Tarnov sudjelovale su i naše domaće čete. Iako je glsavnina našeg XIII. zbora sudjelovala u tim borbama na krajnjem iztočnom krilu, u vojsci Pflanzer-Baltina, ipak su razni posebni bataljuni i pukovnije, zatim bosansko-hercegovačke pukovnije, specijalni tehnički i topnički sastavi ulazili u tu probojnu bitku bliže njenom žarištu u sastavu vojske Borojevića i susjednih mu vojska.

Ritam i uspjeh te velebitke bio je u svakom pogledu veličanstven te podsjeća na sadašnje prodorne bitke u Poljskoj i na zapadu.

Sjajni prodor na Tarnov

Prodor se kod Gorlica sve više proširivao, nastajali su i novi prodori južno od glavnog mjesta prodora, sve više prema karpatskim padinama. Rusi su bili upravo iznenađeni. General Dimitrijev još se nije snašao, tražio je naravski pojačanja, ali Stavka još nije smatrala, da je pomoć potrebna. Fronta ciele 3. ruske vojske bila je probijena u sredini, a već je i njezino lievo krilo bilo razbijeno. Nastale su praznine.

Na ruskoj strani očekivali su ulazak jednog cielog, i to najboljeg vojnog zbora, u borbu. To je bio III. kavkazki zbor. Kod Rusa je u glavnom sve ovisilo od brzog i neodgodivog ulazka III. kavkaskog zbora u borbe oko Gorlica. S druge strane austro-njemačke vojske morale su to spriečiti te čim brže i snažnije, bez stanke nadirati napried s istim poletom, sve više u pravcu iztoka, uzporedo sa sljemenom Karpata, da potresu rusku frontu pred tim gorjem i da je odmotaju sa zapada na iztok.

Za drugi dan borba, za 3. svibnja, bio im je već određen kao cilj Zmigrod i Kolaczyce na Visloki. Zbor Martiny Borojevićeve vojske osvojio je 3. svibnja visine južno od Przegovine i to mjesto. Taj zbor sa svoje 2 divizije skupljen je u jednu cjelinu, u jedan udarni klin, koji je sačinjavao lievo krilo Borojevićeve vojske, a zapravo već južni, desni dio Mackensenove vojske. Imao je zadaću, da svojim prodornim udarima postepeno oslobađa svoje susjedne divizije Borojevićeve vojske iz njihovih vezanih položaja i da im otvori put na sjever, u galicijske nizine. Sjevernije od zbora Martiny borili su se Bavarci, zbor von Emmich, i prošli su u težkim borbama Lipinki.

I u glavnom prodornom prostoru opro se je Rus snažno napredovanju skupina njemačkog generala Françoisa i austro-madjarskog zbora generala Arza (VI). Biecz i visine jugoza-

padno i sjeverozapadno držali su i branili Rusi uporno, a time i prostor oko Jasla, u koji su nadirale divizije kavkazkog zbora. General je Dimitrijev nakanio, da obje divizije III. kavkazkog zbora razvije na visinama s obje strane Biecza i da s njima poduzme protunapadaj, koji bi imao spasiti težku situaciju, koja je baš u tom važnom prostoru prietila s podpunim prodorom i razdvajanjem fronte, dakle katastrofom. Tu je trebalo izdržati, uztrajati, zaustaviti njemačke napadaje, dok III. zbor ne stigne, a to je moglo biti tek u noći, istoga dana. U taj je prostor u međuvremenu bačena i 63. ruska divizija i druga pojačanja, a s lievog krila vojska iz Karpata. Ali sve to nije moglo zaustaviti sudbinu. Kada je mrak padao nad široko bojište, bile su visine i južno i sjevero-zapadno od Biecza, već pred Jaslom, na važnoj željezničkoj pruzi Rzezsov-Jaslo-Gorlice-Novi Sandez, u rukama Niemaca i Austrijanaca. Time je uspio prodor na glavnoj točci Dimitrijeve vojske.

4. a.-u. vojska sjeverno od udarne 11. Mackensenove vojske (generala nadvojvode Josipa Ferdinanda) imala je sa svojom sredinom zauzeti Tarnov, a s desnim krilom napredovati u istoj visini s 11. Mackensenovom vojskom, a pri tome je osobitu važnost imao bočni udarac divizija carskih strielaca generala Rotha. Tu je napokon 3. diviziji uspio juriš na visinu »šećernog čunja« i dalje do rieke Biale. Ipak su se u mostobranu kod Tarnova Rusi grčevito držali kao izvanredni branioci tog važnog postava, iako mnogo slabiji po broju. »Zbor runolista« bio je tu u težkom položaju, ležeći s jezgrom jedne divizije u stalnoj ruskoj vatri pred samim žičanim zaprekama toga mostobrana. Tek kad su dvie bojne prešle izpod Radlova na iztočnu obalu Dunajca, počeli su se Rusi povlačiti s desne obale.

Rusi su napokon postali sviestni pravog položaja i njegove težine. General Dragomirov, glavar glavnog stožera vojskovođe generala Ivanova, koji je zapoviedao cielom južnom frontom, javio je ruskom vrhovnom zapovjedničtvu (Stavki), da nasuprot vojske Dimitrijeva, osobito X. ruskog zbora, stoji Mackensen sa svoja četiri zbora, među njima i zbor pruske garde. Već se računalo, da će onaj dio fronte na Narevu, na

krajnjem sjeveru, i iz Bukovine, s krajnjeg iztoka pomoći. I 4. ruska vojska dalje na sjeveru imala je olakšati položaj sa svojim napredovanjem prema zapadu, odnosno preko Visle. Ivanov ipak nije položaj kod Dimitrijeva prosuđivao tako težko. On je smatrao, da će se stanje oko Jasla-Gorlica lako popraviti ulazkom u borbe III. kavkazkog zbora, koji se već okupljao kod Jasla za navalu.

Kavkazci, pod svojim zapovjednikom generalom Ivanovom, koji je preuzeo sada i zapovjedničtvo X. ruskog zbora, odnosno njegovih ostataka oko prostora Biecza (prije Gorlica), došli su na bojište kasno. Drugo se nije moglo ni očekivati. To se naime već vidjelo kod zakašnjelog i razdvojenog dolaženja prievoza pojedinih dielova toga zbora s iztoka. Jedna je od njegovih divizija ušla u borbe 4. svibnja poslije podne i privremeno zadržala napredovanje austrijskih strielaca generala Martinyja i bavarskog zbora generala Emmicha. Ali u predvečerje i ona je brzala natrag zajedno s ostatcima 9. ruske divizije prema Dembovieu i Žmigrodu.

Padaju za redom visine oko Dembovieca i Žmigroda, Krempne i Osobnice. I drugoj kavkazkoj diviziji (52.) nije uspjelo, da konačno zaustavi Niemce i Austrijance. I pruska se garda uzprkos težkih napadaja skupine generala Wolodčenka držala oko Olpinyja.

Na sjeveru oko Tarnova postajao je napadaj 4. austrijske vojske sve jači, najviše oko ušća Dunajca i Biale. Tu je ofenzivno branio ruske položaje general Wolodčenko, i to najviše pojedinačnim borbama svojih pukovnija, a ne u jednom snažnom udarcu svoje skupine. Dne 4. svibnja u jutro napokon su pukovnije generala Horsetzkog prodrle na visinu Wal, te su ti važni, daleko napried iztaknuti i toliko branjeni položaji Rusa napokon načeti pa su se počeli lomiti. Pri jutarnjem svibanjskom suncu preko toga već krvlju natopljenog prostora nadirale su austrijske divizije dalje na Bialu, gdje je 10. austro-ugarska divizija protunapadajem Rusa došla u težak položaj, podpuno uzdrmana u svom ofenzivnom poletu. Tek je pruska garda opet uzpostavila položaj. Tu je Obzsar bio žarište borba pred Tarnovom, koji je još bio u ruskim rukama. Oko

Obszara, na visinama Gorskie južno od Tarnova, operirale su jake austro-njemačke skupine, 10. austro-ugarska divizija, 6 bataljuna skupine Szende, 106. pučko-ustaška brigada uz pomoć IX. zbora, koji je napredovao na iztok na Brzostek-Pilzno i XIV. zbor (»runolist«), koji je dobio nalog da prodire s obje strane ceste i željeznice Tarnov-Rzeszov, da se napokon sruše jaki ruski položaji oko Tarnova.

Oko ušća Biale u Dunajec opet su krvarili carski lovci, napredujući jedva korak za korakom kao i susjedna skupina generala Stöger-Steinera. Sjeverni bok središnjih vlasti nije još mogao napredovati jednakom brzinom. Tu su se Rusi najhrabrije borili, ne puštajući ni jedne stope zemljišta.

Na 4. svibnja na večer javio je general Dimitrijev svom vojskovođi generalu Ivanovu, da kavkazkom zboru nije uspjelo zaustaviti napredovanje vojske Mackensen, odnosno njezinog prodornog klina, te da je ciela njegova 3. vojska, zapadna galicijska fronta, nakon tolikih gubitaka u ljudstvu jaka najviše 5 divizija. Kavkazci su zapravo došli tek u postav da prihvate ostatke 3. divizije i skupine generala Volodčenka na uzmaku.

Od X. zbora, koji je bio u žarištu bitke, ostalo je najviše 5.000 bajuneta, a pojedine divizije imale su sada najviše 800 do 1000 boraca u svom brojnom stanju.

Uzmak generala Irmanova iza Visloke odrazio se naravski i na sve susjedne vojne skupine i odsjeke. S odsjeka Karpata povučen je XII. zbor na Dukla-klanac, a XXIV. u prostor zapadno i južno od Žmigroda.

Na sjevernom krilu Dimitrijeve vojske imao se IX. zbor povući u prostor: ušće Dunajca-Dabriva-Pilzno, a južno uz taj zbor imala se postaviti skupina generala Volodčenka. Između Brzosteka i Žmigroda sakupljao je general Irmanov ostatke svojih razbijenih zborova, a osobito desetog, koji je nosio glavni teret borba i prodora.

Još se pogibeljnijim generalu Dimitrijevu učinio položaj kod IX. zbora, koji je zauzeo nove postave. Tu je sve bilo kao zastrto tankim zastorima, iza kojih se kao u magli razabiralo pravo stanje. Tu su se borile najviše pučko-ustaške čete, koje

nisu bile previše odporne pa su težko trpjele pod sve jačim udarcima. Dimitrijev je mislio, da postoji mogućnost, da neprijatelj prodre baš između njegove 3. i susjedne sjevernije 4. vojske.

Kod središnjih vlasti izazivao je taj dosadašnji uspjeh Mackensena i 3. austro-ugarske Borojevićeve vojske najjači dojam. Ta vojska, koja je toliko trpjela i krvarila u zimi i već jedva držala prilaze u madjarsku nizinu, dobila je sada zraka i slobode pa je i ona stupila u odlučnu djelatnost. Pri tom se je njen stožer vodio zamišlju, da izkoristi stanje ruskih vojska, koje su se s jakim skupinama upravo zagrizle duboko u karpatske položaje. Time je nastala operativna mogućnost, da se te ruske divizije zaokruže i da im se odsieče uzmak. Vrhovno je zapovjedničtvo odredilo posebnim nalogom, da se X. zbor te vojske priključi skupini Krautwald, a malo kasnije određeno je, da se njemački Beskidski zbor i VII. zbor na desnom krilu vojske pošalje napried u prodiranje, dok je sredina vojske imala još držati neprijatelja u Karpatima, duboko u Madjarskoj. Ali kad su tu Rusi počeli sami nazadovati, odredio je Borojević cieloj svojoj vojsci, da ustane iz rovova, u kojima je na Uzkrs jedva izdržala, i da snažno pređje u ofenzivu. Lievo krilo 2. austro-ugarske vojske generala Böhm-Ermollia dobilo je u isto vrieme nalog, da i ono sliedi taj pokret svoje susjedne vojske.

Vidimo tako, kako se glavnina austro-ugarske fronte na Karpatima diže i nastupa na sjever. Samo desno krilo 2. vojske, vojska generala Linsingena i naš XIII. zbor na obroncima iztočne Galicije i Bukovine — nisu još nastupili u ofenzivu. Oni su još držali svoje prostore, na koje je Rus neprestano bacao svoje divizije, u nadi da će olakšati svojem desnom zapadnom krilu položaj i tako spasiti situaciju.

Ruski položaj u prostoru nasuprot Borojevićevoj vojsci sve do Dukle i Žmigroda bío je nadasve težak, ugrožen s juga i sa sjevera. Sa sjevera je s obje strane Jasla, s visine istočnog Biecza tiskao jaki klin južnog krila Mackensenove vojske, a s juga je počela napredovanje Borojevićeva vojska, a desno

od nje i vojska Böhm-Ermollia. Gore kod Tarnova Rusi su se još čvrsto držali u položajima oko ušća Bijale i mostobrana pred Tarnovom. Borojevićeva je vojska naprije potisnula rusku osmu vojsku iztočno od željezničke pruge Homona-Mezölaborcz, da zatim baci njezinu glavninu na Mezölaborcz i da uđe u Stropko. Sjevero-iztočno od Stropka izvanredno se branio ruski XII. zbor, koji je korak po korak uzmicao prema klancu Dukla. Tu su pojedini zborovi Borojevićeve vojske prešli Ondavu i napredovali na Krempnu i Alsopagony, da dostignu dielovima 24. divizije Židovskije. Češki strielci 24. divizije zastali su u napredovanju, nenaučeni na težke marševe, nakon tolikog boravljenja u rovovima. Tu izpod Žmigroda stisnut je bio na uzkom prostoru ruski IX. zbor i ostatci potučenog X. zbora. Linija Dukla-Krosno-Strožov bila je cilj, koji je vrhovno vodstvo odredilo 11. vojsci do 5. svibnja na večer. Taj je prostor već bio u zaleđu ruske 4. vojske. Tu su se sliedećih dana događali upravo dramatski prizori. Četvrta je austrijska vojska još zaostajala sjeverno od Gorlica, osobito s devetim zborom. Napokon je 5. svibnja uspjelo 3. pješačkoj diviziji prodrti sjeverozapadno od Tarnova, preko visine Gorskije, a carski su lovci napredovali zapadno od Bijale.

U međuvremenu kod ruske jugozapadne skupine smatrao se položaj sve pogibeljnijim, a bilo je težkog razilaženja između generala Ivanova i Dimitrijeva. Dimitrijev je držao mogućim, da Austro-Niemci prodru sjeverno od Visle na cielom prostoru između Visle i Karpata. Ivanov je opet mislio, da je dovoljna pomoć samo jedne, 13. sibirske strjeljačke divizije, da se stanje olakša. General Dragomir (glavar stožera generala Ivanova) prosuđivao je položaj najpravilnije. On je držao ugroženom cielu rusku zapadnu frontu u Galiciji i oko Karpata. Zato je tražio od »Stavke«, da se treća vojska odmah povuče iza Visloke. »Stavka« (vrhovno rusko zapovjedničtvo) prosuđivala je položaj mnogo povoljnije i tražila od 3. vojske, da njeno desno krilo ne uzmiče dalje od donjeg toka Visloke. Veliki knez Nikolaj dao je generalu Dimitrijevu na znanje, »da dolazak sjajnog toliko proslavljenog III. kavkazkog zbora i

drugih pojačanja omogućuje i osigurava, da će i general Dimitrijev poduzeti sve, da se položaj poboljša i konačno ustali.« Najteže je stanje bilo izpred Jasla i Krosna. Tu je IX. zbor povučen natrag, tako da se kod Brzosteka držao X. ruski zbor s dvije pješačke i dvije konjaničke divizije, dok je kavkazki zbor zaposjeo položaje kod Jedlicze, već između Jasla i Krosna, 18 km sjeverno od Dukla klanca. Vidi se dakle, da je Dimitrijev svoju frontu povukao najviše kod Karpata, jer je tu izpred Gorlica bio najdublji prodor. Izpod Rimanova imao se zaustaviti 12. ruski zbor s frontom okrenutom izravno na zapad, s jednom sibirskom strjeljačkom divizijom u pričuvi. Pripravljao se dakle uzmak na Visloku. Osma vojska uz same Karpate, nasuprot Borojevićevoj vojsci, imala je nastojati, da se uzdrži u položajima u prostoru oko Dukla, makar koliko žrtava to stajalo, jer je Dimitrijev odlučio da u novim položajima bezuvjetno ostane. Svi pogledi vrhovnog zapovjedničtva u Tešenu bili su sada uprti u prostor oko Dukle. Sjevernije od tog prostora operirao je bavarski zbor Emmich, koji je morao prodrti izpod Krosna, ravno nad Dukla klanac i time zatvoriti uzmaknu cestu ruskoj 8. vojsci. Borojevićeva vojska imala je prodrieti lievim krilom već preko Dukle, a desnim ubrzano preko Laborczföa. Austrijska 4. vojska još nije mogla okončati jaki odpor izvanrednih ruskih divizija oko Tarnova. Tarnov je još bio u ruskim rukama. Uzalud su tamo bili pojedini uspjesi, uzalud neprestąni juriši, ta vojska nije napredovala. Korak po korak uzmicao je Rus tu na iztočnu obalu Dunajca, uztrajući uviek još kod ušća Dunajca u Vislu na svojim položajima. Dalje južno, izpred 4. austrijske vojske Rus je uzmicao radi toga, da uzdrži frontu sa susjednim divizijama. Tim zaokruživanjem sa sjevera i juga nastojalo se napokon zauzeti Tarnov, taj važni čvor, križanje željeznica i cesta na Bijali, pritoku Dunajca.

Tarnov je bio u središtu najtežeg topničkog djelovanja austro-njemačkih najtežih topova. U njegov mostobran djelovala je i ona znamenita željeznička haubica od 42 cm, koja je i kod Beograda u jeseni iste godine težko razarala, da konačno nakon rata svrši kod nas. Tarnov je srušen. Težka top-

nička vatra prisilila je napokon i Ruse, da napuste svoj tako sjajno branjeni mostobran. Težka srca povukli su se Rusi iz Tarnova na iztok, prisiljeni stanjem dalje na jugu. Tim je završena prva faza proboja kod Gorlica i Tarnova. Rusi su zauzimali svoje prihvatne položaje kod Wisloke, ali sada su u te položaje sjedinjene njemačke i austrijske vojske nadirale još snažnije, pritiskujući svojim desnim krilom, odmah iza Karpatskog sljemena, rusku 8. vojsku, tu sjajnu borbenu jedinicu, koja je mnogo jada zadavala trećoj austrijskoj vojsci. Austro-njemačke čete pripravljale su se da dovrše drugu fazu, da zaobiđu i prodru položaje na Wisloki te da bace Ruse na Wislok i brzo na sam prostor Jaroslav-Przemysl-Sanok, koji su također nakon težkih uzmaknih borba u brežuljkastom području pomoću zaokruživanja s juga i sjevera za osam dana dostigle i time stupile u predprostor Lavova i na sam Przemysl, koji je sada dospio u položaj, da služi Rusima kao ugaoni stup njihovog položaja na Sanoku.

Glavni cilj njemačkog vrhovnog zapovjedničtva bio je postignut. Austro-madjarske vojske s njemačkom vojskom Linsingen oslobodile su se težkih rovovskih borba u Karpatima i mogle su se dalje same boriti. Druge važne zadaće stajale su sad pred očima generala Falkenhayna, glavara njemačkog glavnog stožera, osobito Turska, pa Srbija i druga pitanja na jugu. Ipak su sliedile daljnje borbe za Lavov, za Varšavu i za prostore južno od Iztočne Pruske, da dovrše konačno u sliedećim tjednima i mjesecima silnim uspjehom na cielom tom području.

Dalekosežne operacije u Galiciji i Poljskoj

RUSKI »PARNI VALJAK« NEPRESTANO UZMIČE

Navala 3. vojske generala Borojevića, koja je provedena početkom svibnja nakon prvog prodora kod Gorlica, protiv vojska generala Brusilova, koje su stajale u klancima Dukla i Ljupkov, doniela je podpune uspjehe. Ruske vojske uzmicale su nakon prvih, žilavih borba sve brže, tako da se uzmak

razvio u pravi bieg. Desetci tisuća neprijateljskih vojnika lutali su po karpatskim brdima, da konačno budu zarobljeni. Samo ostatci tih ruskih vojska dostigli su kotlinu rieke Sana.

I sjeverno od Visle počeli su Rusi izpražnjivati postave na Nidi. Ali vrhovni zapovjednik, Veliki Knez Nikolaj Nikolajević, još nije izgubio nadu u poboljšanje položaja. On izvlači iz Przemysla svježe snage i ubacuje ih na Vislok. A tamo na krajnjem iztočnom krilu, gdje se borio i naš XIII. zbor, provodi on jake protunavale sa svojom 9. vojskom. Obrana na Visloku ne uspijeva, ruski odpor bude smrvljen.

U Bukovini se 7. austro-ugarska vojska generala baruna Pflanzer-Baltina morala boriti na 150 km širokoj fronti, da konačno uzmakne pred silnim neprijateljskim pritiskom iza rieke Prutha. Ponovno počima izpražnjivanje najiztočnijeg diela Galicije i Bukovine. Naši će se vojnici sjećati toga uzmaka u u svibnju 1915., opet prema karpatskim klancima, preko Kolomeje i Nadvorne. Kao da nam je još pred očima izpražnjenje velikih bukovinskih i iztočno-galicijskih mjesta i naselja. Vlakovi puni bjegunaca odlaze jedan za drugim preko Karpata i Marmarosszigeta u Madjarsku. Po koji put već stanovnici iztočne Galicije i Bukovine ostavljaju svoju zemlju! Ali seljaci ostaju. Njih nitko ne može nagovoriti, da napuste svoju zemlju. Položaj na iztočnom austro-ugarskom krilu postaje ozbiljan. Austro-ugarsko vrhovno zapovjedničtvo postaje nervozno. Ono je htjelo poduprieti svoje desno krilo dielovima vojske Borojevića, koji su postali slobodni skraćivanjem fronte. General Conrad stoji u stalnoj brzoglasnoj vezi s njemačkim glavarom glavnog stožera generalom Falkenhaynom. Tešen i Pless, glavni stanovi jednog i drugog vrhovnog vojnog zapovjedničtva, neprestano su u vezi. Izmjenjuju mišljenja. Ali Falkenhayn je bio tvrd i nije dopustio, da se slabi glavna udarna skupina. Njemu su sporedne fronte nevažne. On stoji na stanovištu, da će odluka pasti u zapadnoj Galiciji. U tome je imao pravo.

Rusi su prisiljeni povući se iza Sana. Stavka se nadala, da će iza te jake riečne zapreke biti kadra stvoriti i ustaliti novu frontu. Tamo su Rusi razpolagali s dva jaka uporišta, s dva moćna mostobrana, Jaroslav i Radymno. Rusi su nakon

predaje tvrđave Przemysla užurbano popravili utvrde, koje je Kuzmanek bacio u zrak.

Veliki Knez Nikola Nikolajević ubacuje prema sjeveru i prema jugu u uglovima rieka Sane i Visle, između Sana i Lubaczovke nove snage i jake pričuve, ciele zborove, u bokove vojska središnjih vlasti, koje zaštićuju 11. njemačku vojsku. Ali već iz početka Rusi nemaju dobrih temelja operativnog razvoja u tom odsjeku. Još im s juga prieti težka opasnost, jer sada se približuju sjevernim obroncima srednjih Karpata i vojske generala Böhm-Ermollia i Linsingena, koje svuda lome ruski odpor te oštro i bezobzirno gone neprijatelja sve brže prema dolinama Stryja i Dnjestra.

Mackensen se čeono pripravljao, da svojim zborovima navali na riečnu zapreku.

Oko Sana držali su se Rusi žilavo i branili žestoko tu važnu zapreku. Mienjale su se navale i protunavale i na jednoj i na drugoj strani. Na strani središnjih vlasti htjelo se pod svaku cienu dalje probiti, iako se razpolagalo s manjim snagama, jer se postepeno jedna ciela vojska prebacivala na jugozapadno bojište, kamo je otišao i general Borojević sa svojim stožerom.

Na 22. svibnja Italija je naviestila rat Austro-Ugarskoj. Time je stanje stubokom promienjeno; nastala je treća fronta.

U prvom velikom naletu osvaja pruska garda i madjarsko domobranstvo 15. svibnja mostobran Jaroslav, izbacuju ruske zalaznice i zauzimaju prielaze preko rieke. Kod Sienave prelaze Hanoveranci rieku, ali ne uspievaju doći dalje preko visova na desnoj obali rieke. Više južno borili su se njemački zborovi generala Françoisa i Kneussla pred Radymnom, gdje se Rus zagrizao u svoje obranbene postave, dok su se austro-ugarske karpatske vojske borile oko obranbene crte, koja je išla od Przemysla do Dnjestra. Krajem svibnja, nakon zauzeća Radymna dolazi opet do snažnog pokreta. Bitka se sve više približavala Przemyslu, ali Rusi ne popuštaju tako lako. Oni ponovno ubacuju jake usredotočene snage i pokušavaju u uglu San-Visla i na Lubaczovki dovesti do preokreta. Ali sve im je bilo uzalud. Njihov težki udarac slomio se na sigurnoj,

točnoj vatri saveznika, koji su razpolagali s vrlo jakim i svákovrstnim topničtvom.

Dolazi do borbe pred Przemyslom. Pred Przemyslom, u kojem su se većim dielom pučko-ustaške divizije i bojne, sastavljene iz vojnika raznih naroda Austro-Ugarske, borile punih 7 mjeseci požrtvovno i hrabro, dok nisu bile prisiljene zbog pomanjkanja potrebština častno kapitulirati, nakon što je madjarski general Tamassy osobno poveo izpad sa svojom divizijom i s pokretnim pričuvama tvrđave, da, prije nego kapituliraju, neprijatelju prouzroče čim više žrtava i tako do kraja izvrše svoju dužnost.

30. svibnja prodiru Prusi i Bavarci u crtu utvrda stare tvrđave. Ali Rusi se drže. Tri puta je juriš morao biti obnovljen, dok nisu zauzeti fortovi jedan za drugim. Četiri puna dana trajala je ta borba, taj nasilni juriš njemačkih divizija uz pomoć austro-ugarskih velikih jedinica. Na 3. lipnja ulaze saveznici (prvi Pruski i Bavarci), okićeni svježim gorskim cviećem u taj veliki utvrđeni logor, koji je bio i ostao simbol uztrajnosti i požrtvovnosti jedne stare vojske, koja je tu vječnim lovorom ovjenčala svoje zastave. Przemysl je pao! Veliki ratni događaj! Przemysl je povraćen domovini!

Ta tvrđava na rieci San, koja zatvara puteve prema Lavovu, odnosno na zapad na Krakov, prestala je biti zaprekom daljnjeg prodora. Od početka Mackensenove ofenzive do ulazka u Przemysl zarobljeno je ukupno 155.000 Rusa, a zaplienjeno 160 topova. Postignuto je više, nego što se u početku nadalo. Probijena je linija rieke Sana.

Moralo se odlučiti, da li će se operacije nastaviti, ili će se čete prevesti na drugo bojište i upotriebiti za nove operativne ciljeve. General Falkenhayn nije se dugo premišljao. Bilo je logično, da se nastavi ta velika operacija, jer su bili stvoreni preduvjeti daljnjih odlučnih uspjeha. Kao da je glavarima obih glavnih stožera i njihovim vojskovođama lebdjela pred očima vizija konačne odluke na iztoku, izbacivanje jednog od triju velikih protivnika iz borbe, uništavanje velikog diela njegove silne vojske. Nije se smjelo stati. Vojske su i onako bile oslabljene prebacivanjem 3. vojske na jugozapad. Austro-ugarska

vojska nije se više smjela slabiti. I nastavilo se provedbom novih operacija, koje su doniele divan, podpuni uspjeh. Dolaze nove njemačke divizije sa zapada i s drugih odsjeka iztočne fronte. Dodieljene su generalpukovniku Mackensenu. Stvara se skupina vojska generalpukovnika Mackensena, njemu se podređuju i ces. i kr. 2. vojska generala konjaničtva Böhm-Ermollia i 4. vojska generala nadvojvode Josipa Ferdinanda. Ta vojna skupina ima sada kao prvi veliki operativni cilj: L a v o v, bieli grad u iztočnoj Galiciji, koji je također poznat našim starim ratnicima, koji su se oko njega borili još 1914. i koji su mu sada ponovno prilazili s jugozapada. Veliki Knez Nikolaj Nikolajević i njemu podređeni ruski vojskovođe pokušali su svim sredstvima zaustaviti novu bujicu, koja je prietila toj ključnoj točci iztočne Galicije, od koje je ovisio i sjeverniji odsjek, onaj u ruskoj Volhyniji.

Sasvim je logično bilo, da se pokuša odteretiti glavni dio fronte pred Lavovom udarcima na ranjavu točku austro-ugarskog operativnog razvoja, na iztočno, desno krilo njemačko-austro-ugarskog o p e r a t i v n o g razvoja, na 7. austro-ugarsku vojsku generala baruna Pflanzer-Baltina, u kojoj su kao jezgra bile naše h r v a t s k e divizije. Odmah u početku Mackensenove ofenzive počeo je general Ivanov navalu na iztočno austro-ugarsko krilo. Taj pritisak dalje je trajao i nije popuštao. Nakon proboja linije rieke Sana pojačava Veliki Knez svoj pritisak na 7. austro-ugarsku vojsku, koja je bila najslabiji dio galicijske fronte, ne obzirom na vriednost, već po brojčanoj snazi i po širokoj fronti, koju je držala. Rusi odbacuju 7. vojsku preko Prutha. Oni prelaze Pruth kod Sadzavke pa ugrožavaju i Delatyn i Kolomeju, koje su hrvatske čete osvojile u veljači 1915. Ugrožen je i klanac Jablonika, a time i ulaz u Madjarsku. I kao da je samo za časak nastao tjeskoban osjećaj kod austro-ugarskog vrhovnog zapovjedničtva. Ali ni generalpukovniku Mackensenu nije bilo ugodno pri duši. Ruski udarac ciljao je izravno u leđa njemačke južne vojske i skupine vojska Mackensena. Ali brzo se provode protumjere. Njemačka južna vojska generala Linsingena, koja je bila zauzela Stryj i prešla Dnjestar kod Zydačova i Zuravna, zaokreće s frontom

prema iztoku, da tako zgrabi rusku udarnu skupinu, koja se uspješno borila sa 7. vojskom, u desnom boku.

Ta je operacija uspjela. Hessenovci u zajednici sa zborom Hoffmann prodiru prema Stanislavovu i Haliču, gradovima na Dnjestru, kroz koje su toliko puta prolazile hrvatske čete. Rusi se povlače na sjevernu obalu Prutha, jer osjećaju opasnost. Veliki Knez Nikolaj Nikolajević pokušava još i posljednje pa baca svoje snage na oslabljenu sredinu vojske generala Linsingena i potiskiva iztočno-pruske čete i gardu, koja daje skrajni, najogorčeniji odpor, uz težke gubitke za obje strane, sa sjeverne obale Dnjestra na jug. Linsingen je bio zapečeo u Bukovini progon neprijatelja, ali je morao zaustaviti taj podhvat te prebaciti jake snage u vrlo napornom bočnom maršu na sjever. Oko sredine mjeseca lipnja odstranjena je ta opasnost, postignuto je ravnovjesje između obih snaga. Fronta ide sada u glavnom duž Dnjestra. Time je ujedno dana mogućnost generalpukovniku Mackensenu, da nastavi svojom uspješnom djelatnošću. Njegova vojska, njemačke pukovnije, provodi bez stanke napadaje, prelazi između 12. i 15. lipnja rieku San i zauzima nekoliko dana kasnije postave zapadno od Lavova kod Magierova i Grodeka, gdje su i u toku drugog svjetskog rata vodila težka borba s jakim poljskim, a kasnije, za vojne protiv Sovjeta, i s jakim boljševičkim snagama.

Na 19. lipnja prelaze Mackensenove čete željezničku prugu Lavov—Rava Ruska. Austro-ugarske čete stoje pred Lavovom, koji bude i zauzet bez veće borbe. Osvojile su ga čete ces. i kr. 2. vojske, u čijem se sastavu nalaze mnoge hrvatske čete.

Veliki uspjeh, koji je odjeknuo na jednoj i na drugoj strani. Težak neuspjeh za Ruse, i politički i vojnički! Lavov u rukama vojska središnjih vlasti donio je prekretnicu na iztočnoj fronti, bilo je to kao neka kruna dosadašnjih velikih uspjeha.

General pukovnik von Mackensen imenovan je generalfeldmaršalom. Sjajna vojnička ličnost. Poznat tolikim ratnicima u svojoj uniformi »mrtvačkih husara«. A uz njega njegov glavar stožera pukovnk, kasniji generalpukovnik von Seeckt, koji je bio mnogo zaslužan baš na bojištima austro-ugarske

monarhije i kasnije kao glavar stožera fronte priestolonaljednika nadvojvode Karla. On je kao glavar stožera skupine vojska von Mackensena vodio i operacije protiv Rumunjske, a prije toga, u jesen 1915. protiv Srbije. Kasnije je reorganizator njemačkog Reichswehra i njegov glavni činbenik. Treba spomenuti, da je bio čak i u Kini i uspješno reorganizirao kinezku vojsku.

General Falkenhayn smatrao je, da bi trebalo zastati na iztoku. Ali general Conrad, a i Mackensen kao i svi vojskovođe pojedinih vojska na ruskoj fronti, smatrali su rusku borbenu snagu izcrpljenom i tražili, da se nastavi ofenziva preko galicijske granice u Poljsku, da se pokuša operativnim prodorom strategijsko odmotavanje ciele ruske fronte. Falkenhayn je konačno popustio zahtjevu generala Conrada i generalfeldmaršala von Mackensena.

Ali još je tu stajala ruska fronta, još ona nije bila podpunoma srušena, iako je krvarila iz težkih rana, uzdrmana i pokolebana u svojoj borbenoj vriednosti. Ona nastavlja svoj odpor. Njezina volja za odporom nije bila slomljena. Njemačka 11., austro-ugarska 2. i njemačka »južna vojska« prisiljene su iztočno od Lavova s najtežim naporima nastaviti operacije. Tek koncem lipnja uspieva von Mackensenovim vojskama probiti se u pravcu Holma i Vladimir Volhynskog. General Linsingen mora u težkim i žilavim borbama izvojevati prielaze preko brojnih riečnih tokova Svirza, Gnile Lipe i Narajovke, koje teku k Dnjestru sa sjevera, da napokon istom 2. srpnja dostigne Zlotu Lipu, riečnu zapreku, gdje su se oko Buczacza mjesecima borile i uztrajale hrvatske čete našeg XIII. vojnog zbora, čete naših zajedničkih hrvatskih pješačkih pukovnija.

Velika ofenziva austro-ugarskih i njemačkih četa u Galiciji doniela je sa sobom i uspješne borbe na cieloj ostaloj iztočnoj fronti. I tamo na sjeveru, u Litvi i Kurlandiji stigle su konjaničke divizije generala Lauensteina do pred vrata Mitave i zauzele Libavu. Nastavlja se borba s izmjeničnim uspjehom. Tu se bori njemenska vojska, koja je znatno pojačana, pod zapovjedničtvom njemačkog generala Otta von Belowa na Vin-

davi i Dubisi. Vode se borbe i pred Przasnyczom, koji je i u toku zadnje poljske vojne igrao ulogu i bio često spominjan pri prodoru iz iztočne Pruske prema Narevu nad Varšavom. I kod Bolimova bori se odjel vojske generala Woyrscha. Ruska vojska postepeno se kida.

Započima konačna borba za središnje položaje u Poljskoj. Tu su se mnienja njemačkog vodstva razilazila. Generalfeldmaršal von Hindenburg htio je, da glavni udarac usliedi u pravcu Kovno—Vilno, da se s jednim udarcem odvoje Rusi, koji su stajali zapadno od Visle, od svojih veza sa zaleđem, da se ukotle i unište. Falkenhayn je mislio, da ne razpolaže s dovoljno jakim snagama, da se provede ta akcija najvećeg zamašaja. On se konačno odlučio za napadaj preko Nareva, od kojeg se je nadao sličnom uspjehu, kao kod novo započete ofenzive generalfeldmaršala Mackensena protiv željezničke pruge Holm—Lubin. Car Vilim priključio se mnienju svoga glavara stožera Falkenhayna.

Ali Rusi se još nisu smatrali potučenima. Veliki Knez Nikolaj Nikolajević još se smatrao nepobieđenim. Dok je Mackensen preustrojavao svoje snage te zaokretao s 11. vojskom na sjever i između te vojske i ces. i kr. 1. vojske ubacio novo stvorenu Bug-vojsku, izbio je general Ivanov s jakim snagama na čitavoj južnoj fronti i ušao u protunapadaj. Taj je udarac bio snažan. Nije ga bilo lako prihvatiti. On je oslabio tek sredinom srpnja. Mackensen prelazi elastično odmah u ofenzivu. U bitci kod Krasnostava probile su 11. vojska i Bug-vojska ruske postave zapadno od rieke Vieprca u širokoj fronti. Tu se sada ponovno bore na tom starom bojištu poznatom iz jesenskih dana 1914. na odlučnom prostoru pruska i ruska garda. Mienjaju se napadaji i protunapadaji, ali pruski gardijski zbor bio je jači. On jurišem zauzima Krasnostav i baca petrogradske i moskovske pukovnije na Krupe i Krupicu. S Rusima se natječu Hannoveranci i Pommeranci, ali uspjeh nije bio onolik, kao što se je nadalo. Susjedne vojske nisu istom brzinom napredovale. Pred pobjedonosnom njemačkom sredinom Rus se je ponovno ukopao. Nastaje nova operativna stanka.

Međutim je i na sjeveru počeo njemački juriš. General von Gallwitz sa svojom 12. vojskom, 9 i pol divizija i 60 težkih bitnica, prodire s dubokim klinom od 13. do 15. srpnja s obje strane Przasnycza u rusku frontu izpred linije Narev. Na 18. srpnja napušta neprijatelj sjevernu obalu. General Gallwitz sliedi ga u stopu. Na 24. srpnja zauzeti su mostobrani oko Pultuska i Rošana, na 25. srpnja Niemci prelaze Narev na mnogim mjestima te odbijaju od 26. do 28. srpnja žestoke, ogorčene i nadmoćnim ruskim snagama vođene protunapadaje, zatim stanu obsjedati tvrđavu Novo-Georgijevsk.

I više sjevernije postaje živahno. Konjaničke divizije generala Belowa opet su zajašile. Već prvog dana napredovanja, nakon oštrog jahanja, one stoje pred Goldingenom. Kozaci i finski dragoneri uzalud ih pokušavaju zaustaviti. Njemački kirasiri, ulani i karabinieri tjeraju ih kroz zrelo žito, kroz močvaru i šumu, preko Aa, te zaokreću na jug i ugrožavaju Popeljany i Kursviany. Rusi napuštaju svoje rovove na Dubisi i mjesto Vindavu. Tri dana traje još borba za Šaulen. General von Morgen čeono, a general von Richthofen u boku pritišću dalje, te potiskuje Ruse korak po korak. Na 22. srpnja pao je Šaulen. Below tjera Ruse pred sobom u stalnim borbama sa zalaznicama te 31. srpnja ulazi u Bausk, a 1. kolovoza u glavni grad Kurlandije Mitavu. Svi njemački borci, koji su sudjelovali u tim borbama, sjećaju se tog pobjedonosnog jahanja kroz »Božju zemlju«, u kojoj su ih dočekivali oslobođeni gradovi zvonjavom zvona i primali svoje sunarodnjake njemačke krvi kao najmilije goste.

Položaj oko sjevernog ruskog boka postaje sve težim. Na Sventi kao da je njemenska vojska počela okretati svoje lice prema jugu. Veliki Knez ubacuje u taj odsjek pojačanja s drugih fronta. On uzmiče sa svojim južnim bokom pred udarcima von Mackensena dalje prema sjeveru, preko željeznice Lublin-Holm. To je već sedmi put nakon Gorlica, da su probijeni ruski položaji, koji su izgrađeni s toliko spretnosti i napora. U njegovom lievom boku Linsingenovi prokušani karpatski borci, 1. njemačka pješačka divizija s Bavarcima i s mladim četama otimaju Rusima 29. srpnja Teratyn. U sredini odbacuju

garda, Hannoveranci i vojnici iz Iztočne Marke, ruske sibirske i kavkazke pukovnije preko Vieprca. U rano jutro 1. kolovoza ujašili su madjarski husari i pruski kirasiri u Holm, u stari biskupski grad, koji se ističe s mnogo tornjeva.

Uzmak ruskih vojska u Poljskoj ubrzava se zbog sve oštrijeg pritiska u bokove. Sredinom srpnja izpražnjuju Rusi svoje rovove oko rieke Bzure, Suhe i Ravke, u kojima su se do sada uspješno i žilavo borili. Vojske princa Leopolda od Bavarske, koji je umjesto Mackensena preuzeo vodstvo 9. vojske i odjel vojske generala Woyrscha, približuju se Visli. Hindenburg traži, da mu se omogući odsiecanje Rusa, da se u tu svrhu pojača njemenska vojska i ubaci u pravcu Kovna-Vilna. Ali Falkenhayn se nije dao uvjeriti o potrebi te operacije. Smatrao je taj cilj prevelikim te se nije usudio zagristi u tu operaciju, koja bi bila vjerojatno najodlučnija, možda i konačna pa bi već onda dovela do završetka rata s Rusijom, jer bi se jezgra sjevernog i srednjeg diela ruske fronte, koja još nije bila stradala kao južni dio, izbacila iz borbe. Rusima je kao majstorima uzmaka uspjelo izvući se iz stupice. Niemci nisu razpolagali s dovoljno snage. Ruske su se zalaznice držale oko riečnih i močvarnih obranbenih odsjeka. Ruske tvrđave na Njemenu i Visli također su zaustavile njemačko napredovanje, makar i za kraće vrieme. Masa ruskih vojska odmakla se na iztok u neizmjerni ruski prostor.

Tu su borbe bile vrlo naporne. Rusi su svuda razpolagali jakim utvrdama oko svojih riečnih linija. Koncem srpnja prešli su šlezki domobranci na malim čamcima Vislu nad Ivangorodom te su 5. kolovoza zajedno sa sedmogradskim pukovnijama generala von Kövessa ušli u grad, koji je gorio, i u tvrđavu. Dolazi do borba za Varšavu.

Bavarci, Würtemberžani i Prusi nakon silne topničke vatre zauzimaju jurišem utvrde zapadne fronte. Tri dana oni stoje pred barijerom Visle, koja teče kroz grad. Neprijatelj udara s iztočne obale, iz Prage, u glavni grad Poljaka. Na 9. kolovoza postavljaju Niemci novi most preko rieke. Varšava je zauzeta. Uspjeh političkog, moralnog i operativnog značenja.

Nastavlja se napredovanje. Zauzimaju se i tvrđave na Narevu, Ostrolenka i Lomža. Još se drži Novo Georgijevsk, kao jedina točka ruskog obranbenog sustava na Visli. Rusi je energično brane i ometaju njemačku nadopunu zatvaranjem važnih željeznica i mostova preko Visle, Nareva i Buga. Ali i tu je borba konačno razmjerno brzo dovršena. Tvrđava Novo Georgijevsk zaokružena je sa svih strana njemačkim domobranstvom i pučkim ustankom. Navalu vodi general Beseler, pobjednik kod Antwerpena. On dobiva smionim djelom jednog domobranskog častnika, koji je zaustavio s nekoliko dobro ciljanih hitaca samovoz glavnog inženjerskog častnika tvrđave, u svoje ruke nacrte svih utvrda tvrđava. Odmah započima navala protiv sjeveroiztočnoj fronti tvrđave, prema kojoj je jedino išla željeznica. Nakon kratke topničke priprave padaju vanjske utvrde Dembe i Zegrše. Težke i najteže bitnice usredotočuju sada svoju vatru na utvrde između Nareva i Wkre; šlezki i saski domobranci nadiru napried, ništa im nije pretežko. Na 14. kolovoza leže oni pred željeznim vratima utvrde broj XV. Jedna 42 cm granata stvara rupu, a jedna mina razara vrata. Uz bojne poklike, »Hura, Hura«, s udarcima ručnih granata, s bajunetama na puškama prodiru šlezki domobranci u kasematu. Njihov satnik, na smrt pogođen, javlja na malom papiriću: »Javljam, da sam zauzeo utvrdu XV.« Padaju jedna utvrda za drugom. Branitelji gube glavu. Još se drži kod Rusa u ogorčenoj borbi po koja aktivna pukovnija. Na 19. kolovoza izvjesio je zapovjednik tvrđave bielu zastavu. Rusi bacaju u zrak barutane, magazine, ubijaju tisuće konja, pale petrolejsku burad. Ipak je plien bio ogroman: 1600 topova, 19.000 zarobljenika i nepregledni ratni materijal.

U isto vrieme pada fronta na Bobru i Njemenu. Zauzet je Ossoviec. General Litzmann napada Kovno bez obsjedanja i ubacuje svoje težke i najteže topove u borbu protiv utvrda zapadne fronte. Njegov pričuvni zbor prodire u tvrđavu, kao što je to činio i kod Lütticha i Namura, Antwerpena i Maubeuga. Zapovjednik tvrđave spasava se s nekoliko tisuća branitelja preko iztočne fronte. Bude zarobljeno 20.000 vojnika i

zaplienjeno mnogo ratnog materijala. General von Scholtz i von Gallwitz nadiru sa zapada i juga prema tvrđavama Olyti i Grodnu. Na 26. kolovoza zauzeta je Olyta bez borbe, a 1. rujna vanjske utvrde Grodna, sa zapada, dok se 2. rujna čamcima prelazi Njemen. U nekoliko sati borbe zauzeto je i Kovno.

Više prema jugu dolazi veliki utvrđeni logor Brest-Litovsk u područje borbe. S juga Linsingen preko Vlodave prelazi Bug i ugrožava tvrđavu s iztoka. Rusi bacaju u zrak utvrde, pale kuće i magazine. Njemački mušketiri i topnici pokušavaju odrezati Rusima put s iztoka. Ali nije došlo do zaokruživanja jakih ruskih vojska, iako je to pokušala novo ustrojena skupina vojska princa Leopolda Bavarskog i 12. vojska generala Gallwitza. Rusi uzmiču na iztok, opet u daleki bezkrajni ruski prostor. Niemci ulaze 25. kolovoza u grad i tvrđavu, gdje nalaze samo garišta.

Time su središnje vlasti osvojile cielu Kongresnu Poljsku. Ali jezgra neprijateljskih vojska ipak nije uništena. Nova ruska fronta prostire se sada duž Njemena i Buga, od sjevera prema jugu. Oba se protivnika spremaju za novu borbu za odluku još prije zime. U sredini fronte nalazi se močvarno područje Polezije, koje onemogućuje daleke obuhvatne pokrete. Oni su mogući samo na krilima. Tamo se nalaze najjače snage na obim stranama. Rusi u Volhyniji skupljaju novu udarnu skupinu, da se s te strane bace na austrijsko južno krilo. Oni ujedno nastoje i na sjeveru zaustaviti napredovanje generalfeldmaršala von Hindenburga.

Ali na vidiku je nova, važna ofenziva središnjih vlasti protiv Srbije, radi Turske i radi stvaranja spojnog puta s njom. Niemci izvlače iz skupina vojska Mackensen i princ Leopold divizije i za zapad. Ali ne izgrađuju najkraću dostignutu obranbenu crtu, kao što se prije kanilo, kao trajnu obranbenu crtu za uztrajanje preko zime. Oni još napreduju te zauzimaju sliedećih tjedana važna čvorišta Baranovići i Pinsk. Južnije nastupaju Austrijanci u zajednici s njemačkom južnom vojskom, čije je zapovjedničtvo preuzeo od gen. Linsingena bavarski general grof Bothmer te nastojao osvojiti ostatak Galicije, koji je još bio zaposjednut od Rusa. Nastoji se zbog zaštite

južnog krila zauzeti i Volhynijski tvrđavni trokut. Ali ni na sjeveru ni na jugu nije postignut podpuni uspjeh. Austrijanci zauzimaju Luck i Dubno. Bothmer i Pflanzer-Baltin bacaju Ruse preko Lipe i Strype na Tarnopol i na visine oko obala Seretha. Ali započima jaki ruski protuudarac. On dovodi kod Rovna i Tarnopola do težkih kriza. Ulazi u borbu austro-ugarski VI. zbor i njemačka vojska generala Gerocka. Ali Luck je izgubljen. U tim borbama došlo je do neugodnih događaja. Borbe oko Lucka također su u uspomeni mnogih naših vojnika, jer su se odrazile i na susjedne odsjeke. Tek koncem rujna dolazi do zatišja u borbama na Styru i Strypi.

Na sjevernom krilu u Litvi mogao je konačno i generalfeldmaršal von Hindenburg izvesti svoj veliki obuhvatni pokret. Ali pravi čas bio je prošao. Uspjelo se samo zaokružiti rusku sjeverozapadnu vojsku, koja je stajala oko Vilne. Vojske princa Leopolda, generala von Scholtza i von Gallwitza napreduju prema Berezini. Njemenska vojska veže ruske snage napadajem na liniju Dvine. Pojačana njemačka 10. vojska nadire iz područja zapadno od Vilne s glavnim snagama sjeverno od Vilije. Navalom 10. vojske i njemenske vojske stvara se široka praznina u ruskoj fronti 9. rujna. U tu prazninu ubacuju se njemačke konjaničke divizije.

Močvare i šume, riečni odsjeci i lanci jezera, rovovi i razne zapreke otežavaju te pokrete. Ali ipak konjanici uztraju. Oni zaokružuju prema sjeveru i olakšavaju njemenskoj vojsci napredovanje na Dünaburg. Njemačko pješačtvo zauzima jedan za drugim neprijateljske postave čeonim napadajem. I konjanici sudjeluju u borbi s pješacima te upadaju u bokove. Neprijatelj uzmiče. Odbacuje se jedan ruski konjanički zbor, koji uzmiče na iztok. Više južno uspjelo je 10. njemačkoj vojsci vezati pred vratima Vilne 20 ruskih divizija. Njemačko konjaničtvo prebacuje se u taj odsjek sa zadaćom, da napredovanjem na Smorgon odreže željezničke pruge, koje vode iz unutrašnjosti Rusije prema tom području. Konjanicima generalfeldmaršala Hindenburga uspjela je ta zadaća u početku.

Na 14. rujna oni zauzimaju Smorgon, 15. Soly i Vilejku. Već započima ruska etapa spremati uzmak. Niemci zaplienjuju

velike zalihe, razaraju skladišta strjeljiva, zauzimaju ogromna stada blaga, raztjeravaju ruske kolone i zaštitu ruskog traina. Pojedine konjaničke jedinice dolaze do željeznica, koje vode na Minsk i Vitebsk, te djeluju 100 km iza ruske fronte u leđima ruskih vojska i razaraju važne uređaje. Ali neprijatelj je spoznao važnost tih podhvata. On zaokreće svoje važne pohodne skupine prema sjeveru te napada nadmoćnim pješačtvom njemačko konjaničtvo. Uzalud se žilavo bori njemačka 3. konjanička divizija za važno željezničko čvorište Molodečno, uzalud se njemačka 1. 4. 6. i 9. te bavarska konjanička divizija drže na visovima južno od Solya, Morgana i Vilejke. Oni izpražnjuju konačno 21. rujna Smorgon, a 23. Vilejku.

Njemačko pješačtvo sa zapada dolazi prekasno i ne može popraviti položaj. Ono stvara zajedno s konjaničtvom novu frontu oko jezernih tjesnaca kraj Vidsya, Kodsya i Kobylnika. I južno od Vilne ne uspieva napadaj njemačkih vojska.

Nije došlo do velike obuhvatne pobjede, do zaokružavanja brojnih ruskih vojska. Polučena je samo tzv. »obična čeona pobjeda«. Ali Vilna je pala u njemačke ruke. Ona oduševljeno dočekuje pobjednika.

Time su završene silne, pobjedonosne i sjajne operacije na iztočnoj fronti u godini 1915. Još se je borilo oko žarišta fronte pred Dünaburgom i Illukstom, kod Baranovića i Pinska, na Styru i Stochodu, na Strypi i u Bukovini. Tada je počela ruska zima, koja je prisilila oba protivnika, da se sklone u rovove i u zakloništa. Izgrađuje se fronta.

Cieli kraj te fronte od bukovinskog ugla do Iztočnog mora pokriven je debelim sniežnim pokrovom. Dolazi Božić, koji su hrvatske čete dočekale u svojim postavima duž austrijsko-besarabijske granice. Tu dolazi krajem prosinca, na sam Božić, do prvih ofenziva proslavljenog ruskog generala Brusilova, s kojim su naše čete najviše dolazile u dodir u težkim bitkama koncem 1915., početkom 1916., u ljetu 1916. i za Kerenskijeve ofenzive u ljetu 1917.

Već prije toga, u veljači, ožujku i travnju 1915. one su se borile na raznim odsjecima galicijske fronte s vojskama toga

izkusnog generala, koji je kasnije, i u Sovjetskom Savezu, igrao neko vrieme važnu ulogu.

Jesenske borbe u Champagni i kod Loosa

Operacije njemačkih i austro-ugarskih vojska, osobito vojska Mackensena, princa Leopolda od Bavarske i Gallwitza, razvile su se najpovoljnije na iztočnoj fronti, tako da je izgledao siguran slom ruskih vojska u cieloj Poljskoj. Položaj ruskih vojska bio je pretežak, one su izgubile ne samo mnogo zarobljenika, već i nepregledni ratni material, a pretrpjele su i težke krvave gubitke. Napokon manjkalo im je i strjeljivo. Sve se to nije moglo brzo nadoknaditi. Veliki knez Nikolajević traži odlučnu pomoć od Entente. Zapadni saveznici spoznali su upravo opasni položaj Rusa i znali su, da im moraju pomoći. Na jugu, na Balkanu, mobilizirala je Bugarska. Još se nije znalo uz koga će pristati. Ali obzirom na poraz Rusije Ententa je vjerovala da će se Bugarska priključiti središnjim vlastima, iako su joj zapadni saveznici mnogo obećavali. Oni nisu bili sigurni ni za Rumunjsku, koje se još više dojmio težak poraz Rusa. Zbog toga su zapadni saveznici morali ponovno stupiti u navalu. Nadali su se velikom uspjehu, jer su znali, da je jedan veći dio njemačke vojske bio potreban na iztočnoj fronti. Znalo se, da je i Turska u velikoj nuždi i da će zbog toga Njemačka i Austro-Ugarska morati uložiti jake snage i protiv Srbije, a osim toga je stvaranjem jugozapadne fronte, ulazkom Italije u rat, pogoršan položaj Austro-Ugarske.

Nastala je velika napetost na francuzkom bojištu. Tu Niemci nisu pri ruci imali važnijih pričuva. Oni su bili prebacili na iztočno bojište i mnogo topničtva. Osim toga i Francuzima i Englezima uspjelo je znatno pojačati i nadopuniti svoje čete ljudima i svakovrstnim ratnim materijalom. Razpolagali su sada i plinskim sredstvima i zaštitnim sredstvima protiv plinova. Tako je njima bilo moguće ubaciti jake snage u odluku. U Englezkoj se još nije provela obća obvezatna vojna služba. Istina, Kitchener je bio stvorio dosta novih divizija, ali Englez-

ka još nije ubacila u borbu onoliko, koliko bi odgovaralo njezinoj snazi.

Joffre i French sporazumjeli su se, da će i ovaj put u isti čas, ali ipak odvojeno poći u navalu. I ovaj put imao se početi napadaj s odsjeka Reimsa i Arrasa, na bojištima Champagne i Artoisa. Ali ta je navala trebala biti provedena jačim snagama nego ikada do sada. Francuzi su spremili u Champagni pod generalom Castelnauom 35 pješačkih divizija, a u Artoisu stajalo je na razpolaganju za navalu 18 francuzkih divizija pod Fochom i 13 englezkih divizija pod Haigom, te 15 konjaničkih divizija ukupno, od toga 10 francuzkih i 5 englezkih za proširenje prodora. Svakako silna snaga. Osim toga stajalo je na razpolaganju daljnjih 12 pješačkih divizija i ostatci belgijske vojske, te 2000 težkih i 3000 poljskih topova za tu velebitku u pravom smislu rieči. Ukupno dakle oko 85 pješačkih divizija i 15 konjaničkih.

Joffre je izdao svoju zapovied od 14. rujna, u kojoj je naglasio, »da je sve pripremljeno i učinjeno da se ta navala provede s vrlo jakim snagama, sa silnim materialnim sredstvima. Ovaj put ne će se samo probiti rovovske crte te prvi i sliedeći postavi, već će se navala voditi dan i noć bez stanke, da se probije i druga i treća obranbena crta i dođe u slobodno područje. Cielo savezničko konjaništvo uzima udio u tim navalama.«

Ovaj put je francuzki glavni stožer mislio, da će moći provesti novi način borbe i da će se obzirom na vrlo jako topništvo moći donekle odreći »iznenađenja«, a da će čete, gusto zbijene, moći dovesti do pred neprijateljske postave pa ih tamo držati spremne za juriš. U tu svrhu je sustav rovovskih crta uz naporni višetjedni rad i kopanje preložen 300 pa čak i do 200 metara bliže njemačkim postavima. Izkopan je cieli sustav jaraka, u kojim bi se navalne skupine mogle spremiti, izkopani su i posebni jarci, kao neke vrsti putokazi za operativne pravce operativnih skupina. Osim toga u zadnji čas su izkopani i t. zv. »polazni rovovi« (tranchée de depart), u kojima bi se smjestile jurišne čete, tako da bi se smanjio prostor pred njemačkim postavima, preko kojeg bi prelazile jurišne čete. Mi-

slilo se, da će se uz najveći, upravo uništavajući ulog strjeljiva moći silnim udarcem zbijenih pješačkih skupina, sve pregaziti. U toku dvaju manjih pokusnih napadaja pokazao se taj sustav dobrim.

Osim toga stvorila se još jedna nova organizacija, t. zv. čistilaca rovova (nettoyeurs). Jurišne čete nisu se morale brinuti za posade pregaženih rovova. S tim posadama imali su obračunati ti »čistioci«.

Ti »čistioci« rovovskih posada bili su odlučni i bezobzirni momci, koji su često i prema ranjenicima postupali najsurovije, a kadkada ih jednostavno poubijali. Nije ih trebalo opominjati, da brzo rade.

Ententa je tu razpolagala sa silnom nadmoći, a osim toga njemačko vrhovno zapovjedničtvo nije vjerovalo zapovjedničtvu svoje 3. vojske, koje je pravodobno najavilo, da predstoje velenapadaji u pravom smislu rieči. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo bilo je čvrsto uvjereno, da su Francuzi u dosadašnjim bitkama izcrpljeni, tako da je još dan prije početka te navale izvuklo dielove 3. vojnog zbora i prebacilo ga u Srbiju.

I u Artoisu bilo je slično stanje. Zapovjedničtvo njemačke 1. vojske znalo je, istina, za navalne nakane neprijatelja, ali se varalo u pogledu širine navalne fronte, tako da je pripremilo nedovoljne obranbene mjere protiv englezkog juriša, dakle na desnom krilu.

Ententa je svojim zrakoplovstvom, u kojem je bila nadmoćna, pripremila točno topografsko snimanje cielog bojišta, pa je to s punim uspjehom izkoristila. To je olakšalo navalne odredbe. Osim toga izvedeni su brojni zračni podhvati protiv njemačkih nadopunidbenih crta iza fronte, također sa stanovitim uspjehom.

Anglo-francuzki generalissimusi, Joffre i French, i zapovjednici njihovih vojska, bili su uvjereni u podpuni uspjeh tog velikog podhvata. Oni su mislili ono, što je general Castelnau obećao svojim pukovnijama: da će neprijateljske borbene crte bubnjarskom topničkom vatrom tako razoriti i posadu podpunoma uništiti, da će onda s puškom na ramenu kao za kakvog

mirnodobskog marša, proći preko razorenih rovova i podpunom pobjedom dovršiti tu bitku. Castelnau je bio zapovjednik skupine vojska u Champagni, a njemu su bili podređeni general Petain s 2. i de Langle de Cary s 4. vojskom.

I opet je započela najprije pripremna topnička vatra od 22. do 25. rujna, kroz 23 sata bez prekida. Za vrieme te vatre izkopani su u noći od 24. na 25. rujna »polazni rovovi« pa je ciela mreža neprijatelju približenih rovova napunjena navalnim četama. Juriš je počeo 25. rujna, a iza jurišnih četa imale su slieditи pričuve, predvođene častnicima na konju pred frontom četa.

Udarac francuzkih jurišnih četa bio je silan. Njemački postavi bili su doista razoreni i razbijeni. Francuzke jurišne čete zaposjele su prve crte rovova, prije nego što se posada izvukla iz zakloništa. Ali njemačka posada ulazi u rupe, koje su nastale od granata, pa u tim jamama zadržava snagu navale, tako da je samo jedan dio jurišnih četa prodro u drugu obranbenu crtu, ali je tamo zastao. Udarac je bio zaustavljen.

Niemci su ipak bili potreseni tim silnim udarcima nakon bubnjarske vatre tisuće topova svih mogućih kalibara. A francuzko je vojno vodstvo bilo iznenađeno žilavom obranom u drugim borbenim crtama, pa nije izkoristilo taj časak težkog stanja njemačke obrane. Ono nije ubacilo jake pričuve, koje su stajale na razpolaganje, odmah u novu borbu. Kao da je i ono zastalo. Bezobzirni daljnji nastup bio bi ovaj put sigurno probio njemačku frontu, jer Niemci nisu razpolagali pričuvama i novim svježim četama. Te su se tek dopremale najvećim dielom iz Belgije. Na 26. rujna nisu novi udarci, koji su se izvodili na raznim mjestima fronte, donieli većih uspjeha. Tek 27. rujna stigla je Niemcima glavna pomoć pa se tada moglo smatrati, da je ovaj put osobito velika opasnost podpunog proboja njemačke fronte bila uklonjena. Brzo je izgrađena nova obranbena crta. Niemci su izgubili 60.000 zarobljenika i 150 topova, a to je bio znak prave nedvojbene pogibeli, koja je prietila, ali je ipak odstranjena.

Francuzi su zastali, kao da nisu vjerovali, da nisu uspjeli i da se ne će samo »prošetati« preko njemačkih obranbenih

crta. Oni počimaju novu navalu 6. listopada nakon bubnjarske najteže vatre, koja je trajala 43 sata. Ali ovaj puta ta navala uobće nije uspjela. Vodile su se još borbe do studenoga. Niemci su krvarili, ali Francuzi još više. Francuzke žrtve iznosile su 200.000 ljudi, dok je dobitak na tlu bio vrlo malen, tek 3 km dubok na širini fronte od 13 km. To je bila jedna od najtežih bitaka na zapadnoj fronti.

Sjevernije na englezkom odsjeku u Artoisu započima Foch sa svojom 10. vojskom navalu 19. rujna 1915. težkom topničkom pripremom, s istim onim operativnim pravcem, kojim su Francuzi već jednom pokušali probiti njemačku frontu: protiv crte Thelus-Vimy-Souches-Liévin dok u isti čas pokušava Haig s prvom englezkom vojskom prodrieti u pravcu Loosa. Na 23. rujna počimaju Francuzi jurišem pješačku navalu. Istog dana u ranu zoru izvode navalu i Englezi, nakon što su uspješno izveli napadaj s plinom, dimom i maglom. Njemačke čete na obim velikim borbenim odsjecima prelaze odlučno u protunapadaje, tako da ni Englezima ni Francuzima nije uspjelo nigdje probiti njemačku frontu. Niemci su, istina, izgubili vrlo važnu promatračnicu na visini Giessler, izpred visine Vimy, južno od Souchesa. Isto tako prodrli su Englezi u Loos. To se mora smatrati stanovitim gubitkom, ali je pitanje, da li su gubitci od 60.000 ljudi kod Francuza i 60.000 kod Engleza bili vriedni tog uspjeha.

Veliki cilj Entente, prodor kroz njemačku frontu, koji su i Joffre i French sigurno očekivali, a možda i s pravom zbog tolikih priprema, nije postignut. Prema tome nije ni s tom velikom englezko-francuzkom operacijom promienjen ratni položaj na drugim frontama. Za čas se mislilo, da će se odgoditi ofenziva protiv Srbije, ali ona je započeta i nastavljena. To su omogućile njemačke čete, koje su uztrajale na zapadnoj fronti i u toj pretežkoj borbi. Tako su mogli biti nadopunjeni i uspjesi u Rusiji, a isto tako nije ni položaj na jugozapadnoj fronti Monarhije bio promienjen. I tamo se obrana u glavnom ustalila.

Navala protiv Srbije u jesen 1915.

Još u jesen 1914. stupila je Turska u rat uz središnje vlasti. Kopneni spoj s Turskom bio je moguć jedino preko Srbije. On je bio prieko potreban. Bugarska je, istina, bila neutralna, ali je napokon pod stanovitim uvjetima pristala stupiti u rat protiv Srbije i Entente. Glavni je uvjet bio osvojenje Srbije i izbacivanje njezinih vojska iz borbe. Pod dojmom velikih pobjeda u Poljskoj i Galiciji, izvojevanih od Njemačke i Austrije, ona je stupila i u vojni savez s njima.

U Srbiji je nakon uzmaka Potiorekove vojske u kasnu jesen 1914. vladao mir. Oko srbskih granica nalazile su se samo slabe austro-ugarske granične čete, koje su stražile oko Drine, Save i Dunava, dok je nešto vojske stajalo u zaleđu. Srbi su bili težko načeti i izcrpljeni pa su izgradili zaštitne postave na zapadu, sjeveru i iztoku zemlje, a nisu mislili na ofenzivu ni onda, kad su to njihovi saveznici energično tražili. Ali nije im bio ušteđen napadaj središnjih vlasti. One su morale odstraniti tu stalnu prietnju u desnom boku iztočne fronte. Za Srbe je postajalo sudbonosno, da je Rumunjska zabranila upotrebu željezničke mreže i prievoz kroz svoju zemlju pa dalje preko Bugarske u Tursku, tako da je obskrba turske vojske ratnim materialom bila onemogućena. Nakon težkog udarca, koji je zadan Rusiji sjajnom pobjedom u velebitci kod Gorlica, došao je bio čas udarca na jugu.

Ovaj put se nije palo u pogrješku, da se navala glavnih snaga povede s gorskih zapadnih granica Srbije preko Drine, kao što je to Potiorek pokušao. Istina, Potiorek je pošao najkraćim putem, koji je teoretski bio vrlo povoljan i ciljao izravno u srce Srbije. Njim bi se najbrže došlo do glavnih prometnih čvorišta Srbije pa bi se ona brzo odvojila od Entente. Ali taj operativni pravac vodio je kroz težko i neprolazno gorje te nije uspio. Nije se uzelo u obzir, da je srbski vojnik, većim dielom gorštak, bio naučen na rat u gorama, te je bio na njega i pripravan i u njemu odporan. Njemačko i austrijsko vojno vodstvo odlučilo je ovaj put provesti svoju navalu starim pro-

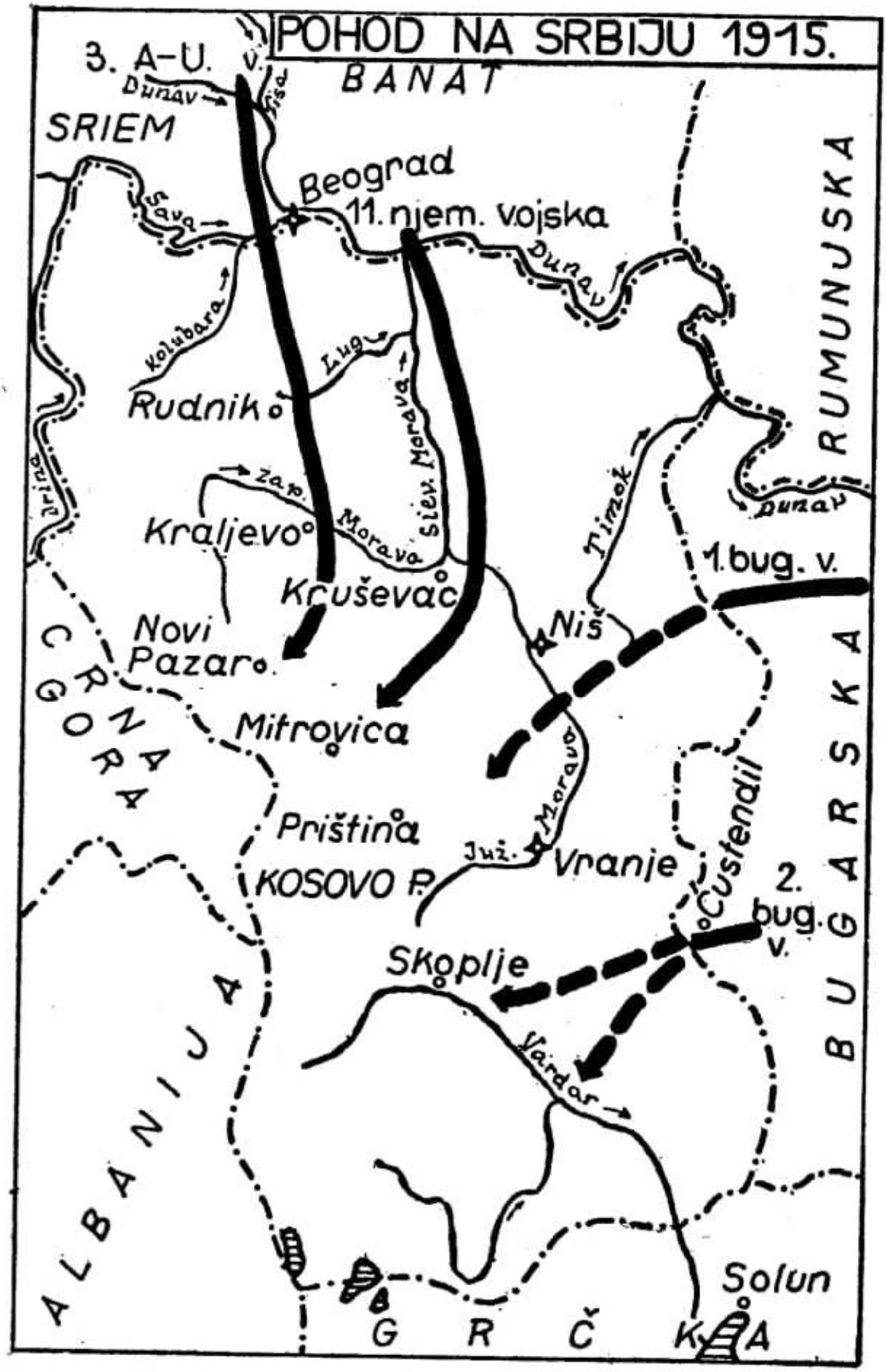

Iz skice se vidi, kako austro-ugarsko-njemačke vojske sa sjevera, a bugarske s iztoka i jugoiztoka zaokružuju srbske vojske, godine 1915.

dornim putem sa sjevera na jug kroz dolinu Morave. Pri tom bi se taj napadaj slabim snagama podupirao i sa zapada. Bugarska vojska imala je upasti s iztoka, preko iztočnog graničnog gorja u pravcu Niša i južnije na Skoplje, pa tako na jugu preuzeti bočnu zaštitu protiv četa Entente, koje su se skupljale u Solunu, te zapriečiti njihov spoj sa srbskom vojskom.

U tu svrhu razvila se vojska proslavljenog generalfeldmaršala Augusta von Mackensena, pobjednika kod Gorlica, ovako: 11. njemačka vojska generala von Gallwitza s 3 njemačka vojna zbora nasuprot Smedereva, a cesarska i kraljevska 3. vojska generalpukovnika von Kövesza s dva austro-ugarska i jednim njemačkim vojnim zborom nasuprot Beogradu. Prva bugarska vojska generala Bojadijeva napadala je u pravcu Niša s graničnog područja sjeverozapadne Bugarske, a 2. bugarska vojska generala Todorova prodirala je od Čustendila na Skoplje. Nakon diplomatskih pregovora uspjelo je uzpostaviti neke vrsti jedinstveno vodstvo, pa su tri sjeverne vojske podređene Mackensenu, dok su vojska generala Todorova i austro-ugarske čete, koje su se razvile na iztočnoj granici Bosne, bile samostalne na štetu toka operacija.

Izgleda da Srbi nisu bili sviestni obuhvata njihovog središnjeg postava, koji je bio tako vješto pripravljen. Priestolonasljednik Aleksandar i njegov glavar glavnog stožera vojvoda Putnik bili su se inače dobro smjestili i disponirali. Srbi su vjerovali u pomoć zapadnih saveznika, ali ta im nije pružena. Početkom listopada izkrcao se u Solunu englezko-francuzki pomoćni zbor od dvie divizije pod zapovjedničtvom francuzkog generala Sarraila. Ententa se nije obazirala na neutralnost Grčke, nego ju je nasilno povriedila. Ona je postepeno pojačala svoju vojsku na 65.000 ljudi. Ali ta je vojska nastupila u pomoć Srbima tek onda, kad je bilo prekasno. Poznato je, da su Englezi, osobito Lord Kitchener, bili protiv svake pomoći Srbiji, dok je Briand, francuzki ministar, bio za tu pomoć. Dok su se Englezi i Francuzi prepirali o potrebi te pomoći, razvila se vojna protiv Srbije, koja je ostala sasvim osamljena. Središnje vlasti bile su nakon dovršenog prodora do južnih srbskih granica — na štetu podpunog uspjeha — stale, poštujući grčku

neutralnost, ali bilo je i drugih uzroka, u prvom redu neuređena etapna uporišta za nadopunu njemačke i austro-ugarske vojske, a u drugu ruku sviest, da bi Solun bio tvrd orah zbog svog izvanrednog smještaja i zbog jake protivničke ratne mornarice, koja se tamo bila skupila. Povrh toga je stanje na zapadnom bojištu tražilo svaku diviziju.

To stanje na zapadnoj fronti, a i stanje u Volhyniji i jugozapadnom bojištu, bilo je vrlo napeto, tako da je u zadnji čas gotovo odpala ofenziva protiv Srbije. General Falkenhayn, glavar njemačkog glavnog stožera, ostao je miran i odredio prielaz preko rieka u određeni sat. Taj prielaz bio je i tehnički i vojnički upravo savršeno pripremljen. Oko Beograda na sriemskoj i banatskoj strani postavljeno je težko i najteže topničtvo, nekoliko bitnica austro-ugarskih težkih mužara, najteže njemačko topničtvo i one a.-ug. 42 cm haubice na željez. tračnicama, koje su sudjelovale u borbi kod Gorlica i Tarnova.

Na 5. listopada 1915. počela je topnička vatra poput orkana i obasula srbske položaje na južnim obalama Save i Dunava težkim bombama, granatama i šrapnelima. Srbi su bili iznenađeni te su se skrivali u svojim rovovima i utvrdama, a njihovo je topničtvo šutjelo, da se ne odkrije. Za kišovite noći počeli su preko rieke ploviti čamci, austrijski pontoni, njemački waterkanti i motorne barkase. Tok velikih rieka bio je pod bičem strahovite košave. Čamci su jedva svladavali jaku struju i velike valove. Njemački mornari i austro-ugarski obkopari kao da su se natjecali u svojim naporima, ali jedva su napredovali. Srbska je vatra ponovno oživjela. U borbu su se umiešali englezki i francuzki topovi. Oni su stajali u vrlo dobrim postavima na visinama oko Beograda, na Vračaru, na Banovu brdu i drugdje. Prvi redovi Köveszove vojske, koji su se izkrcali na Ciganliji, jedva su se održali na komadiću otoka, gdje se borila srbska posada. Neprijatelj se žilavo borio i puškom i nožem i ručnom granatom, a u borbi su sudjelovali i starci i dječaci, kojima su pomagale i žene. Borba se vodila s izmjeničnim uspjehom. Vrlo je težko bilo s nadopunom u ljudstvu i materialu. Ali VII. austrijski i XXII. njemački pričuvni zbor uztrajali su. Pod večer su Austrijanci prodrli u ulice Beo-

grada uz obalu, dok su Niemci zauzeli jurišem vrhunce na zapadu. 36 sati trajala je bitka za Beograd. Istom u jutro 9. listopada vijala se njemačka zastava nad Konakom, a austrijska nad citadelom, na Kalimegdanu.

To je bio izvanredan vojnički uspjeh: prielaz preko velikih rieka nasuprot tvrđave. Ovakvih je uspjeha i u tom ratu, koji se izticao sjajnim podhvatima, bilo malo, možemo reći malo i u cieloj poviesti.

I vojska Gallwitz, koja je prešla Dunav zapadno od Beograda, borila se s velikim potežkoćama. Četvrti i deseti pričuvni zbor prešli su razmjerno s lakoćom 7. i 8. listopada Dunav i brzo napredovali. Ali III. zbor, koji je tek 9. listopada počeo s prielazom, naišao je južno od rieke na utvrđenim vrhuncima oko Ralje na jak odpor. Napadaj preko močvarnog tla, preko kukuruznih polja i mlade šume bez puteva i prolaza na strme padine, koje su Srbi udarali bočnom vatrom, bio je vrlo težak posao. Kroz dane su se morali Niemci naporno približavati vrhuncima, a osim toga je nadopuna preko Dunava bila otežčana. Tek 15. listopada palo je Vranjevo, a na 17. vrhovi oko Ralje.

I sliedećih dana vodile su se težke borbe. Srbi su žilavo branili prilaze dolini Morave. Oni su se držali za svaku gorsku okuku, za svaku vodenu zapreku te su najbolje izkoristili dobre obranbene položaje svojeg kraja i žrtvovali se, kako im to i Niemci priznaju. Ali i napadači su im bili dorasli po hrabrosti i vještini. Na zapadu su čete, koje su prodirale iz Bosne, dielom hrvatske pučko-ustaške bojne i posebne dobrovoljačke čete Bosanaca, čistile teren od banda i prodirale preko kukuruznih polja Mačve. U sredini su navalne čete imale pravac na Aranđelovac, prodiruć prema Rudniku te su u borbi sa srbskim dobrovoljcima zauzele klanac Rudnik i okrenule u pravcu Kragujevca i Kruševca. Na lievom krilu zauzeo je III. njemački zbor 25. listopada kod Palanke južnu obalu Jasenice, a ostali njemački zborovi zauzeli su dolinu Morave, Peka i Mlave i sve važne točke toga kraja. Ciela vojska generala von Gallwitza prešla je na taj način glavna vrata Morave te se

približavala sa sjevera i sjeveroiztoka Kragujevcu, najvažnijem mjestu naoružanja sjeverne Srbije.

Bugarske su vojske stupile u borbu 14. listopada. Prva vojska morala je svladati granične vrhunce od 1500 do 2000 m. Ona je u dolini Timoka i Nišave naišla na vrlo žilav odpor. Tu je zapoviedao vojvoda Stepanović, koji je neprestano izvodio protunapadaje iz utvrda oko Pirota. On je zadržao Bugare pred Pirotom četiri dana, dok nije general Bojadijev 21. listopada prodro od Knjaževca. Druga bugarska vojska naišla je u graničnom području na jugu Srbije samo na slabe snage. Ona je nakon borbe kod Krive Palanke stigla na cestu prema Kumanovu, a njezini jahači pred Štip. Na 16. listopada iznenada je stigla desna kolona te vojske pred Vranje, koje je bilo ukrašeno zastavama u očekivanju francuzko-englezke pomoćne vojske. Na 21. listopada palo je i Kumanovo. Gornja dolina Vardara bila je time u rukama Bugara, a veza Srba sa Solunom presječena. Sasvim na jugu stupila je južna zaštitna kolona generala Todorova kod Hudove, na izlazu iz vardarske doline, u dodir s Francuzima, koji su se držali vrlo oprezno i nisu ušli u borbu.

Tada su Srbi postali sviestni pogibli, koja im je prietila s triju strana. Oni su kod Kraljeva i Brzana zatvorili prilaze k dolini Morave, pa su se povukli i skupili svoje glavne snage u luku fronte Kragujevac—Niš te stali izpražnjivati arsenale i skladišta tih gradova. Ali još su se uzdali u pomoć Entente. To ih je potaknulo, da se protunapadajima brane od neprijatelja, ali su njihove snage postepeno postajale sve slabije. Na 1. studenog napustili su Kragujevac, koji je bio u plamenu, a tri dana kasnije i Kraljevo. Na 7. studenoga stajale su divizije generala Gallwitza pred Kruševcom. Srbska sjeverna fronta bila je slomljena. Dva dana kasnije bila je dovršena i borba na iztočnoj fronti, koja je bila vrlo živa, te je general Bojadijev ušao u Niš. Tada je počeo onaj tragični uzmak srbske vojske i srbskog naroda preko Kosova polja, preko Prištine i Mitrovice u Albaniju.

Ukotlivanje srbske vojske nije uspjelo, ali je dostignut cilj vojne: vodeni i željeznički put u Tursku bio je slobodan. Na 29. listopada plovili su prvi brodovi sa strjeljivom niz Dunav.

Ti tjedni borba tražili su od svih četa skrajnje napore i žrtve. U stalnim bitkama sa žilavim neprijateljem i pučanstvom, koje je također sudjelovalo u borbama, prolazile su vojske centralnih vlasti težki gorski teren, gdje je i ono malo puteva bilo neprohodno zbog blata i mulja. Tovarne životinje propadale su do gležnja u ilovači, a pješaci su jedva prolazili. Train nije mogao slijediti vojsku. Jedva su se micala i ona mala kola s konjima iz ovih krajeva. Jedina je sreća bila, da se u zemlji našlo dosta namirnica, osobito graha, svinja, jaja, grožđa i voća svake vrsti. Često je grožđe bilo jedina hrana, ali se često i obični vojnik kao i častnik oslađivao pečenkom. Hladnoća je bila neugodna. Svuda se osjećao pravi rat.

Oko Niša skupile su se vojske središnjih vlasti, koje su progonile srbsku vojsku. Feldmaršal von Mackensen morao je razplesti klubko tih vojska. On je odvojio jedan dio njemačkih divizija za drugu upotrebu, dok je austrijskim i bugarskim divizijama i njemačkim letećim kolonama naložilo, da progone neprijatelja. S jugozapadnog bojišta bila mu je upućena jedna cesarska i kraljevska brigada, a sa zapadnoga bojišta njemački alpinski zbor, dakle čete, koje su bile osobito sposobne za gorski rat. Mackensen je uputio cesarsku i kraljevsku 3. vojsku u pravcu Novog Pazara, 11. njemačku vojsku u pravcu Mitrovice, bugarsku 1. vojsku u pravcu Prištine, dok je 2. bugarska vojska u borbi na dvie fronte i dalje imala zadaću zapriečiti spoj Srba s iztočnom vojskom zapadnih saveznika u dolini donjeg Vardara.

I opet su se od četa tražili nadčovječni napori. Balkan je osvanuo pod sniegom. Zima je najavila svoj dolazak. Osjećali su se studeni vjetrovi i hladne kiše, a debelo blato sprječavalo je kretanje u dolinama. Bolnice su se punile bolesnicima. Blato na cestama i putevima obavilo bi kotače topova i kola tako, da su izgledali kao bubanj, debel četvrt metra, jer se blato sušilo i smrzavalo. A ipak su kolone generala von Kövesza i Gallwitza i dalje nadirale, osvajale nova područja i skupljale

sve više zarobljenika. Na velikim međusobno razdieljenim prostorima ležala su razvaljena razna prievozna sredstva. Topovi su bili prebačeni u ponore.

Srbi su uzmicali korak po korak na Kosovo polje i još se jedanput spremili na odpor. 1. i 2. bugarska vojska, kojih je napredovanje prema jugozapadu najviše ugrožavalo Srbe, osjetile su sredinom studenoga napadaje Srba, koji su bili vrlo neugodni. Srbska moravska divizija, koja se i prije iztakla, ponovno se pokazala. Ona se protunapadajem kod Vranja bacila na 2. bugarsku vojsku. Za malo da je nije i odbacila. Ali 1. bugarska vojska zaokrenula je sa sjevera pa joj je odrezala uzmaknu cestu i osujetila mogućnost nadopune. Srbi su pokušali da se probiju, ali nisu uspjeli. Moravska se divizija borila i dalje, dok se nije podpuno izkrvarila i izcrpla, tako da je morala položiti oružje.

Spustio se zastor i pokrio tragediju srbske vojske.

U razdoblju od 20. do 24. studenog zauzeti su Novi Pazar, Mitrovica i Priština. Na iztočnim obroncima albanskog gorja borile su se još tu i tamo srbske zalaznice, da pokrivaju uzmak vojske i naroda i da dobiju dan, dva vremena. Tada su se i one razpale.

S upalim očima, u znaku gladi i pjegavca, bez ikakvog trena, uz gubitak cielog topničtva osim nekoliko topova, prolazili su jedva hodajući ostatci srbske vojske i gomile naroda preko sniežnih klanaca i gorskih sedla. Tisuće su zbog zime i slabosti ostale bez pomoći na rubu puteva. Kralju Petru jedva je uspjelo skupiti 8000 vojnika kod Elbasana i 35.000 kod Skadra. Ti ostatci ostataka srbske vojske prebačeni su lađama Entente na Krf, odakle su kao nova vojska, nadopunjena bjeguncima, prevezeni tokom vremena u Solun, gdje su sačinjavali posebnu vojsku u okviru iztočne vojske i borili se dalje do svršetka rata.

Feldmaršal von Mackensen okrenuo se sada protiv iztočne vojske zapadnih saveznika, koja je stajala u vardarskoj dolini. On je imao nakanu zgrabiti je s tri bugarske vojske, u isti čas čeono i u boku. Ali prije nego što se dovršio operativni razvoj i nadopunile vojske, neprijatelj je izmaknuo i povukao

se preko grčke granice. Samo je u vardarskoj dolini došlo do borba bugarskih jedinica sa zalaznicama te vojske između 7. i 12. prosinca. General von Falkenhayn iz političkih razloga nije htio povrieditи grčku neutralnost. Druge smo razloge već naveli. Tako se je odustalo od progona neprijateljskih vojska na grčkom tlu.

Ali i dalje se razvijala navala austro-ugarske 3. vojske, izvan okvira skupine vojska generalfeldmaršala von Mackensena, upadom i operacijom u Sandžak i Crnu Goru. Ta 3. vojska, razdieljena u dvie skupine, prodirala je s iztoka, s visoravni Berana, a sa zapada prema pećinastom gorju Lovćena, jer su Crnogorci i ostatci srbske sjeverozapadne vojske od 15. prosinca pružali žilav odpor. Budući da je prodiranje s iztoka kroz gorski, sniegom i ledom pokriven sviet bilo bezizgledno, odlučio se Kövesz na navalu sa morske strane protiv Lovćenskog masiva, koji je bio dobro utvrđen svim sredstvima tehnike i dobro naoružan topovima. Pri tom se računalo na pomoć austro-ugarske mornarice i njezinih topova. Taj podhvat, pod vodstvom generala pješačtva Josipa Sarkotića uspio je podpuno i brzo uzprkos težkih snježnih oluja i magle u razdoblju između 8. i 13. siečnja 1916. U njemu su se iztakle i naše hrvatske čete, u glavnom Bosanci i Hercegovci, te sudetsko-austrijsko-njemačko domobranstvo. Zauzećem Lovćena palo je Cetinje, glavni grad Crne Gore. Sad su bile ugrožene u leđima i one srbske i crnogorske čete, koje su stajale frontom prema iztoku. Kralj Nikita htio je mir, ali ga nije mogao sklopiti zbog pritiska Entente, pa su pregovori zabačeni. On je na jednoj talijanskoj ratnoj lađi napustio svoju zemlju. Njegova vojska, obkoljena sa svih strana i težko načeta, položila je oružje. Ciela Crna Gora, pa i sjeverni dio Albanije, došli su pod austro-ugarsku vlast. Sa Srbijom i Crnom Gorom izpale su prve karike iz neprijateljskog lanca.

Veliki uspjeh vojska centralnih vlasti na Balkanu odjeknuo je cielim svietom. Jedan neprijatelj u važnom južnom boku bio je sasvim svladan. Ententa je bila prisiljena uzprkos nećkanju englezke vojne uprave pojačati svoje postave oko Soluna i to baš u času, kad je više nego ikada trebala svoje vojske na

zapadu i na drugim bojištima. Nastalo je postepeno novo bojište, na kojem su se englezke i francuzke čete i njihovi saveznici razvili preko grčke Trakije i Makedonije. Nastala je južna makedonska fronta, kojoj je nasuprot stajala bugarska vojska, pojačana njemačkim četama, osobito topničtvom, i s nešto austrijskih četa. Nakon zauzeća Crne Gore austrijska je vojska započela i dovršila djelatnost u Albaniji, pa je brzo zaposjela cielu albansku obalu i južni dio Albanije, uključivo Berata, Elbasana i Tirane. I tu je nastala kao neka nova fronta, koja se svojim lievim krilom oslanjala na bugarsko-njemački razvoj u Makedoniji. I to je bojište postalo važno. I na njemu su se razvijali važni ratni događaji. Ono je uztrajalo i onda, kad je makedonska fronta centralnih vlasti bila probijena. Korak po korak povukao je tadašnji zapovjednik feldmaršal baron Pflanzer-Baltin svoju vojsku s albanske fronte. U toj vojsci borile su se i mnoge hrvatske čete i Hrvati pojedinci. Oni su se iztakli pod vodstvom pukovnika Zloha u osvajanju Drača i drugih važnih točaka Albanije.

Ruska ofenziva na Božić 1915.

Prema pišćevom ratnom dnevniku

Četvrt vieka je prošlo, a ipak su uspomene svježe kao na dlanu. Od mladića do zrelog čovjeka, koliko je godina prošlo, a ipak baš uspomene iz rata, toga krvavog i težkog razdoblja u životu našeg pokoljenja, izpunjavaju još najsnažnije naše misli.

BURNI DANI U SVIBNJU 1915.

Kao danas sjećam se onih burnih dana u svibnju 1915. Onda sam drugim očima gledao i prosuđivao život, njegove čudne oblike i njegov često dramatičan razvoj. Svibanj godine 1915. bio je za sve, koji su se sticajem prilika nalazili u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji, a osobito za nas Hrvate, svakako tmuran. Kao da je na obzorju ocrtavao težke zapletaje.

Monarhija se spremala, koliko je mogla za taj sukob. A to za tada nije bilo mnogo! Jer na sjeveru, u zapadnoj Galiciji, u Krakovskoj Vojvodini, odmah izpred kneževskog grada Krakova stajao je Rus. Njegov »parni valjak« bio je kod Tarnova, na Dunajcu, iza samog Sana, a njegov pritisak na zapad i na jug na Karpate, već na Dukla i Ljupkov-klanac drmao je temeljima kraljevstva krune sv. Stjepana. U Beču, a osobito u Budimpešti, bila je resignacija i očaj redovita pojava. Ali Conrad nije očajavao. Njemu je napokon uspjelo da kod njemačkog glavnog stožera pridobije vodstvo za svoj plan, za osnovu proboja ruske linije sa zapada na iztok, preko Sana, duž karpatskih planina, na iztok i sjeveroiztok, da time odmota ruske položaje iznad Karpata. Prodor, ofenziva Tarnov-Gorlice-Dunajec pod vodstvom tadašnjeg generalpukovnika von Mackensena, onog izvanrednog vojskovođe, onog konjaničkog vođe, koji je po svom mentalitetu uviek u najtežim operativnim situacijama nastupao smjelo i uspješno kao pravi konjanik. A njegov protivnik, ruski armijski zapovjednik bio je onaj bivši bugarski general Dimitrijev, pobjednik od Przemysla, poznat i do tada uspješan vojskovođa. A baš je njega zadesio taj težki udarac, koji je Rusima oteo opet cielu Galiciju, Volhyniju, Polesiju, cielu Poljsku s Varšavom sve do Brest-Litovskog! Kakav uspjeh, kakav udarac, koji ima sličnosti samo u sadašnjim bitkama!

Moja bitnica sudjelovala je samo iz daleka u prvim početcima te bitke, na krajnjem desnom krilu, sjeverno od bukovinskih Karpata.

Baš nakon početka bitke poslani smo na izmjenu naših starih 10.5 cm haubica, koje su svoju dužnost izvršile pa su dotrajale, jer su izpucale daleko više, nego što se uzimalo kao normalno. Mi smo bili sretni. Ta dobit ćemo nove, najsuvremenije, brzometne Škoda-haubice, 10 cm kalibra, s najsuvremenijim uređajem, upravo modeltopove, s daljinom pucanja oko 9 kilometara. A stara dobra haubica nosila je najviše do 6 kilometara, od toga samo do 5 kilometara uspješnog dohvata.

Preko ravnica omiljele Podolije, one Sienkievićeve Podolije, po kojoj su prije mnogo stoljeća tumarali njegovi junaci u kavgama i ljubakanju, preko te čudne zemlje, gdje se snježne, težke proljetne mećave za dan dva pretvore u pravi proljetni sunčani dan, iz te nama toliko blize zemlje mi smo se u svibnju na konjima vraćali preko čarobnih šumskih Karpata u gornju, sjevernu Madjarsku, u onu zemlju pravih Hucula i i pravih Highea, onih ortodoksnih Židova, iste rase i habitusa i u Podoliji i u samoj Rusiji. I opet smo prešli Delatyn, Kolomeju, Cseremos, Nadvornu, Doru, Mikuličin i Tartarov, da dođemo u onaj već opisani Körösmező na madjarskoj granici, da tu opet susretnemo onoga Merchela Ziemlichmana, koji je bio presretan, kada nas je pred 4 mjeseca vidio, da odlazimo u Galiciju, da se sukobimo s Rusima.

Tada su Körösmező i okolni visoki bregovi s preko 2000 m visine, tada su Malava i Javorina bile sve u sniegu, biele i daleko vidljive, uviek pod jasnim nebom, sa svojim omorikama i jelama, pod težkim teretom sniega, koji je upravo skrivao vječno zelenilo tih crnogorica. Pod sniegom je bilo ne samo tamno zelenilo borova i omorika, već i zelenilo one mirisave trave, koja pokriva sva brda u okolici i daje najbolje, najslađe sieno našim podravskim konjima. A oni su vjerno, strpljivo i izdržljivo služili našim junačkim ratnicima koji nisu pitali, kako i kuda, već su hrabro podnosili sve tegobe rata daleko od svojih dragih i milih, od svojih podravskih plodnih oranica, svojih šuma, livada i svojih vinorodnih gorica.

Dolina srebrne Tisze, šum njezinog brzog toka i njezine izvanredne pastrve zasladile su nam te dane zasluženog odmora! Marmaros Sziget bio je naše mjesto retabliranja; tu smo primili nove haubice.

Topnik voli svoj top, on se s njime sraste, on zna sve njegove mušice, ali i njegove dobre strane, on se na njega nauči kao i na svog konja. On je s njim ponosan, kada s uspjehom pogađa cilj, kada mrvi protivničke bitnice, kada pali pješačke položaje, a osobito kada baca daleko iza linija na težke bitnice, na pričuve i postave stožera. Zato toliko poštovanje pred onim

10.4 cm dalekometnim i motoriziranim topovima, koji bijahu za nas neki nedokučivi ideal, kao neka aristokracija, koja je drugačije živjela u tom ratu nego mi staro-haubijci s malom daljinom pucanja. A ipak, koliko je čuda izvršila ta stara, prezrena haubica, koliko je srasla s pješačtvom, koje se pati, muči i najviše strada u ratu, ali mu pripada i najveća slava za uspjehe u bitkama.

U Marmaros-Szigetu ostala je naša haubička divizija oko 6 tjedana. Nakon toga opet je krenula na sjever, istina, istim putem. S vremenom i konačnim razvojem velike ofenzive i na tom krilu ustalili smo se u novim postavima, već na krajnjem iztoku, u prostoru huculske zemlje, koji se prostire od Dnjestra ispod Kamjenec-Podolskog i Chotina do iztočno od Černovica, do Bojana i Novosielca. Tu oko Toporouca, Rarancze, Dobrenoći i Dolžoka, bili su postavi naše domobranske 42. divizije, sada u sklopu XI. zbora, a ne našeg XIII., koji je zauzimao postave negdje oko Zlote Lype, kod Buczaca u Galiciji. U tom prostoru, pred ruskom besarabijskom granicom držali su se naši domobranci u postavima, koji su bili utvrđeni na poljski način, a lievo i desno od njih bile su druge divizije našeg i susjednog zbora. Tu je mjesecima bio mir, idila, mir u ratu, kao pred početak sadašnjeg pokretnog rata na zapadu, kao neki »Drole de guerre«. Upravo kao da smo se s Rusima mučke dogovorili, da se puca samo u slučaju krajnje potrebe i da se osobito ne puca topovima. Pucalo bi se samo, kad bi to viša zapovjedničtva odredila zbog demonstracija ili za manje podhvate rekognosciranja, da se opet sve smiri i preda lagodnom životu na obim stranama te čudne granice. A kraj granice, koja je išla potokom, bili su mirnodobski Kordonpostni, kao čardaci za vrieme turske vojne na Savi i Uni, u kojima su prije rata živjeli daleko od svieta granični odjeli, a u Galiciji i posebno vojno redarstvo. Černovice su bile u blizini. Tu je bilo vrelo svih naših potrebština. Tamo su se upućivali naši izleti, tamo smo dolazili u ljudsku sredinu, koja nam je u svačem išla na ruku.

TOPOVSKA VATRA NA BOŽIĆ 1915.

Zapovjednik naše haubičke divizije bio je naš major Rh. Tirolac po rođenju, ali oženjen našom zemljakinjom, služio je već desetljećima kod nas, najprije u Mostaru, a poslije u Zagrebu. I on i njegova supruga, sada pokojna, bili su duša naše pukovnije. A u ratu on nam je bio pravi otac; mi smo mu bili kao mlađa braća i djeca; on nas je štitio i čuvao. A i pješačtvo, koje ima najprije da prosudi valjanost topničtva, mnogo ga je cienilo i poštivalo. Njegova skupina bitnica bila je svuda tražena; pješačtvo je u njoj uviek našlo pravu pomoć i požrtvovnost. Pod njegovim višim zapovjedničtvom bila je i bitnica, kojom sam ja zapoviedao te imala svoj postav u selu Toporoucu, a zapovjedničtvo, on i ja sa stožerom, u izgrađenom uporištu, na koti 468, odmah iza sela Toporouca, preko puta ruskog Kalinkovca, oko dviesto metara iza postava 27. domobranske pukovnije. Major Rh. zapoviedao je kao najstariji stožerni častnik osim svojom divizijom još i skupinom od nekoliko bitnica raznih topova, koji su ležali u postavima u Toporoucu pa čak i Raranczu, dalje na jugu.

Pred Božić se razbolio naš major Rh., a ja sam preuzeo zapovjedničtvo divizije i skupine bitnica, zadržavši i svoju bitnicu, koja mi je uviek bila mila kao najčudnija igračka.

I evo Božića! Božić 1915., već drugi Božić u ratu, daleko od svojih! Sve je u sniežnoj bjelini: ta daleko smo u Rusiji, na besarabijskoj granici, u ciči zimi, uviek oko 25 stupnjeva hladnoće. Ali mi smo u šumi crnogorici, drva uviek na pretek, a spavamo u kolibama, koje smo sami izgradili i obskrbili pećima, a meni je čak više zapovjedničtvo dobavilo i običnu kupaonu! Na lizieri šume bile su nam promatračnice od debelog drveta, sigurne samo protiv šrapnelskih kugla, ne protiv granata. Tu u šumi bilo je oko 6 bitničkih zapovjednika, jer je tu bio idealan izgled, a s bitnicama dolje u selima bili smo povezani brzoglasom. Kod mene u promatračnici bila je i brzoglasna središnjica. Od mene je sada ovisilo oko 8 bitnica pod mojim zapovjedničtvom, a bio sam spona i sa svim stožerima, sa zapovjedničtvom trupne divizije i vojničkog zbora. Dani su prolazili mirno u čavrljanju, kartanju, razgovoru i u promatranju

kroz dalekozor. Nismo ni mislili na ofenzivu, iako je više zapovjedničtvo primalo razne viesti od uhoda, koji su prelazili negdje dalje južno granicu i javljali o usredotočenju svakovrstnih četa u Besarabiji.

I tako gledajući kroz dalekozor opazih pred Božić čudne čete prieko u dubokom sniegu. Kao da mi je fata morgana dočaravala neke jake skupine i neku posebnu vojsku na devama. Nismo mogli vjerovati, da bi tu na sjeveru, u toj ciči zimi bile deve! Ipak su bile. Bili su to valjda neki čerkezki eskadroni, koji su bačeni u taj prostor. Čerkezi su nam, gdje god su se pokazali, bili poznati po svojoj okrutnosti, mrzki do skrajnosti zbog svog grubog postupka sa zarobljenicima.

Javili smo to višem zapovjedničtvu i nisu nam ni oni mogli pravo vjerovati. Ipak su se znaci velike ofenzive sve više množili.

Došao je Božić! Ali ne miran Božić! Već na prvi dan toga velikog blagdana osjetili smo snagu ruske topničke vatre! Iz stotina i stotina malih i velikih topova do 18 cm, sipala je satima vatra na naše pješačke položaje, na naše bitnice, a osobito na naše uporište, na kotu 468, koja im je, čini se, bila trn u oku. Sav prostor pred promatračnicom bio je razrovan. Brazda do brazde. Ne bi ga bolje uzorao ni nasuvremeniji poljodjelski stroj! Mi smo satima odgovarali vatrom. Sa svoje promatračnice imao sam pod sobom cielu besarabijsku nizinu do velike Mohile u zaleđu, od šumskih nizina južno od Dnjestra do Dolžoka iznad Prutha, a daleko vidjele su se nizine oko Bojana te gorje u Rumunjskoj.

Najbolji ruski vojskovođa general Brusilov nakanio je svom silom, pod svaku cienu, između Dnjestra i Pruta probiti austro-ugarsku borbenu crtu, jer mu je tu operativni pravac bio najpovoljniji za udarac duž podnožja Karpata u srdce Galicije. On baca na taj odsjek, na naša jedva dva vojnička zbora, svoju jaku vojsku od nekoliko zborova, s posebnim težkim i najtežim topničtvom. On obasipa cielo područje, a osobito ono izpred 42. domobranske divizije, uraganskom vatrom stotine topova, postavljenih u besarabijskoj nizini, sakrivenih u uvalama i iznad nizine te po obroncima dalekih bregova.

Od jutra do podne bjesnila je ta bubnjarska, pripravna vatra na naše postave. Svi su rovovi mjestimice bili srušeni i zatrpani. Gubitci su bili jaki. Ipak su naši domobranci izdržali i sačuvali svoje dobro razpoloženje i svoj obični humor. I sliedeći dan nastavljena je vatra. A onda, nakon duge priprave, koju je vodilo nekoliko eskadrila francuzkih zrakoplova, koji su davali znak crvenim, bielim i žutim raketama, nastupilo je rusko pješačtvo, mnoštvo pješaka, mužika, koji su u najmanje dvanaest redova od Dnjestra do izpod Dolžoka prodirali naprieđ u valovima, ali pod najtežom topničkom vatrom naše skupine bitnica i svih susjednih topničkih skupina. Ruski »Urra, urra!« povici iz stotine tisuća grla šumjeli su nam još danima u ušima poslije tog napadaja u snu i na javi.

Naše je topničtvo bilo u izvanrednim i sakrivenim postavima, a većina promatrača, sami zapovjednici bitnica i skupina na iztaknutim mjestima, odmah iza pješačkih rovova, s posebnim častnicima za vezu u onim pješačkim odsjecima, koji su bili pod najtežom vatrom, ili pred koje glavni promatrač, zapovjednik bitnice nije mogao imati dogleda. Naše topničtvo, najmanje sto dvadeset topova samo oko naše divizije, dakle pojačano topničtvo s raznih susjednih poljskih i mađarskih divizija, s najboljim novim brzometnim topovima udaralo je salvu za salvom i davalo pojedinačnu vatru neprijatelju, dobro upucano, s najvećim uspjehom. Bitničke salve moje bitnice lomile su zrak kao na slavlju po šest hitaca od jednom i rušile prednje linije, tako da neprijatelj nije mogao naprieđ, nego je stao i počeo da se ukopava koju stotinu metara pred našim prvim redovima. A njegovo je izvrstno topničtvo nastojalo da nam se osveti. Mi smo topnici bili pod njegovim težkim djelovanjem. Osobito je — čini mi se — tražilo moju bitnicu svuda po nesretnom Toporoucu. Bila mu je trn u oku. Ali uzalud. Stradalo je samo selo, čiji su se stanovnici za vremena posakrivali u obližnjoj šumi. Svuda je neprijatelj stao, a najviše se približio voćnjaku kod malog ukrajinskog sela Rarancza, na našem desnom krilu. Tu su sliedećih dana usliedili naši protunapadaji uz težke gubitke. Na našem lievom krilu bila je kasnije ukrajinska pukovnija, glasoviti »šim-šim«, t. j. 77. pukovnija,

koja je imala slab glas zbog svog bježanja. Ona je stradala u glasovitoj bitci kod Dubna i Rovna, gdje je bila probijena austrijska fronta i gotovo da nije došlo do katastrofe. Zato smo i sada bili oprezni prema toj pukovniji, koja je valjda zbog toga i stavljena u najmirniji postav. Ipak se ona ovaj put dosta dobro držala. Tu sam imao za vezu svog kadeta V. iz Zagreba.

JEDAN ČASTNIK PRORIČE SVOJU SMRT

I 27. prosinca ponovio se ruski napadaj još većom žestinom, ali bez uspjeha. Neprestano smo bili pod tom težkom topničkom vatrom, a tu su se izticali ruski 18 cm topovi, koji su vrlo neugodno djelovali i na moral vojske. A po noći su nam bacači mina sa svojom čudnom metalnom, nekako praznom, zvonjavom parali uši, koje su već bile izmorene, ali uviek u očekivanju ruske navale. Ipak smo se na njih naučili, tako da su nam upravo manjkali, kada slučajno nisu pucali, pa smo jedva zaspali bez njihove pucnjave.

Na 27. prosinca na večer bilo je poslije večere u mojoj kolibici preko desetak častnika. Bili su tu i častnici nekih meni podloženih poljskih bitnica sa zapovjednikom satnikom Gr. i drugim zapovjednikom bitnice nadporučnikom Ž. Kartali smo i pili pivo, koje su Poljaci dobavljali iz Černovica.

Oko 10 sati na večer ustane kapetan Gr., a s njim i svi njegovi častnici, da idu. Ja ga zapitam: »Pa zašto tako rano?« on mi odgovori: »Pa sutra ću pasti.« Mi se nasmijasmo, misleći da pravi šalu.

Oni odoše, a mi smo se kartali cielu noć »einundzwanziga«. Rano u jutro oko šest i po sati evo na nas prve salve. Ruski šrapneli padoše svi oko moje promatračnice. Napadaj počima. Kako smo bili cielu noć obučeni, otrčali smo u tu promatračnicu da i sami otvorimo vatru, da odgovorimo milo za drago. I naše su salve odlučno ječale prieko na ruskoj strani sve šest po šest, ravno u ciljeve. Za vrieme male stanke uđe k meni u promatračnicu satnik Gr. s nadporučnikom Ž. Došli su iz svoje promatračnice, koja je bila slabije građena. Stao se šaliti i smijati. Zatražio je cigaretu... Moj mu pobočnik nadporučnik K. dade

svoju duhansku kutiju. U taj čas, kao grom iz vedra neba uleti kroz onu usku rupu promatračnice čaura šrapnele i udari satnika Gr. ravno u čelo. Čovjek odmah pade. Iznesemo ga van pred promatračnicu i položismo na zemlju. Vatru otvorih još jače, još brže, osobito na ruske bitnice. Jednoj sam raztjerao sve konje, koji su pobjegli čak i k nama u naše postave. Sve su bitnice pucale, a Rus je još jače odgovarao. Kod nas je bio plamen do plamena, sa svih strana kao da je padala željezna kiša. Nitko se nije micao iz rovova. A ruski su zborovi korak po korak u razvijenim linijama u 16 redova prodirali kroz nizinu na naše položaje uz urnebesne povike: »Urra, Urra«, koji su nas skoro hipnotizirali. Ali vatra našeg pješačtva te vrlo jaka i dobro upucana vatra našeg topničtva, koje je bilo pojačano novim bitnicama, slomila je rusko napredovanje pred samim našim položajima. Većina se ruske udarne vojske vratila, slomljena ogromnim gubitcima i gonjena našom vatrom, da se skoro opet pojavi. Jedan se dio zakopao još bliže našim linijama, osobito kod Dolžoka, kod Rarancza i pred samim Toporoucom.

U toku borbe, u najžešćoj vatri, pao je i drugi zapovjednik poljske bitnice, uviek nasmijani nadporučnik Ž. koji je već jednom dobio jedan upaljivač u glavu. Pali su i neki mlađi dočastnici. A moja bitnica nije mirovala. Palila je i rušila. Druge bitnice isto tako. Ta valjalo je pomoći našem pješačtvu, koje je ovaj put baš u nama gledalo svog spasitelja pred tolikom nadmoći.

Za vrieme borbe najedanput uđe u promatračnicu podpukovnik L. od naše 16. pukovnije. Vidio je vani mrtvog satnika, a unutra umorna lica. Upita me, kakvo je stanje. Ja sam mu sve razjasnio i pokazao na dalekozor ruske položaje i sve, što sam znao i vidio. On je doveo u šumu iza moje promatračnice jednu bojnu 16. pukovnije kao pričuvu. Kada je izlazio, udarila je jedna ruska teška granata iza njega, a kraj samih peta pao mu je veliki komad željeza. Nije se gotovo ni okrenuo. Išao je dalje istim mirnim korakom, kao da se šeće po kakvom šetalištu.

I opet je ruski napadaj podvostručen rano poslije podne. Ovaj puta najviše oko Rarancza. Ali Rusi su svuda odbijeni!

Iz skice se vidi, kako je njemačka vojska osvojila samo jedan dio jakih utvrđenih fortova, osobito najvažniji fort Douaumont i Vaux, a kasnije i nekoje kod Malancourta.

Nastupila je stanka, koju su smetali samo topnički dvoboji obostranih bitnica, koje se nisu mogle umiriti, nego su nervozno upadale jedna drugoj u vatru, da jedna drugu unište. Težki su bili gubitci kod topničtva na obim stranama. Najviše su stradali baš sami promatrači.

Tako je došlo i Staro ljeto i Nova Godina. Rus je za čudo mirovao, valjda zbog svojih krvavih gubitaka, ali se spremao, da svim silama još jednom pokuša svoju sreću, da tu probije našu frontu, i to baš na svoj najveći blagdan, na »svetog Jordana«, 19. siečnja 1916.

Podhvati na moru u godini 1915.

Njemački admiral von Tirpitz, taj energični zapovjednik njemačke ratne mornarice, bio je čovjek djela pa je htio i svu težinu njemačke ratne mornarice ubaciti kao ulog u taj težki rat još 1914. On nije mario za nerazmjer izmedju silne englezke ratne flote i njemačke mornarice. On je s pravom mislio, da bi u pogodnom času podpuni ulog njemačke flote protiv englezke donio mogućnost važnih uspjeha, kojima bi se u prvom redu okrnjio »prestiž« Englezke, kao prve pomorske sile. Ali drugi mjerodavni ljudi pomorskog vodstva kao admiral Müller, glavar stožera i oni, koji su sjedili oko zelenog stola, mislili su, da je politika opreza bolja. Oni nisu htjeli dopustiti, da se oslabi snaga njemačke flote. Mislili su, da je valja sačuvati kao važno oružje za mirovne pregovore. Njima se priklonio i državni kancelar. Car Vilim II. nije se pravo mogao odlučiti ni za jednu ni za drugu stranu.

Početkom godine 1915. dobio je vrhovni zapovjednik njemačke ratne mornarice von Tirpitz malo više slobode pa je mogao provoditi pojedine udarce u Sjevernom moru, da izkoristi pogodan čas i možebitnu časovitu nadmoć njemačke flote u pojedinim podhvatima. Ali ipak nije smio dovesti u pogibao njemačku mornaricu, mezimicu cara Vilima II. Za svaki veći podhvat morao je izhoditi posebnu privolu cara. Glavar admiralskog stožera, admiral von Pohl, ograničio je tu slobodu još

više. Admiral von Ingenohl, glavar visokomorske flote, morao se time zadovoljiti.

Englezka mornarica nije išla za odlučnom bitkom niti joj je to bilo potrebno. Ona je u glavnom bila gospodarica Sjevernog mora i Atlantika oko sjeverne obale Englezke i Škotske. Tamošnje luke bile su dobro zaštićene. Iz tih luka vladala je ona svim pomorskim putevima. Englezki admiralitet postavio je oko svih važnijih točaka englezkih obala minske pojase.

U tom su se iztaknuli i Niemci, koji su postavili takve pojase oko ušća Humbere, dok su Englezi Niemcima otežčali polaganje mina oko važnih njemačkih točaka Sjevernog mora, tako pred pličinama Amruma.

Englezi postavljaju tokom rata na Sjevernom moru, izmedju sjevernog diela Škotske i Norvežke, onaj silan minski pojas možda i od 100.000 mina u više redova. Ta težko prohodna baraža djelovala je tokom cieloga rata i otežčavala Niemcima prodor tim pravcem. Nastaje postepeno još važnija baraža, onaj čudesni pojas zapreka, stvorenih minama, raznim ladjama i svim mogućim sredstvima na području Kanala la Manchea, izmedju najbližih točaka jugoiztočne englezke obale i suprotnih kanalskih luka europskog kopna. Ta je baraža imala zapriečiti svaki prolaz njemačkih podmornica tim putem. Ona je doista u tomu i uspjela.

Ipak i u godini 1915. dolazi do sukoba na moru. Tako po prvi put 23. siečnja izmedju njemačke krstaške eskadre, koja se je sastojala od 4 velika krstaša, četiri mala krstaša i četiri flotile torpednih čamaca, i englezke flote. Ta se razmjerno jaka njemačka skupina skupila oko jugoiztočnog ugla pličine Dogger. Niemci su putem svojih agenata u Englezkoj proširili viesti, da predstoji ponovni udarac njemačke flote protiv englezke obale, te su se nadali, da će se englezka mornarica pojaviti iz svojih utočišta, da bi je, kad nabasa na njemačke minske pojase, doveli u neugodan položaj i bacili se na nju.

Zbilja izlazi na more jedna englezka flota, ali ne onim putevima i u onoj snazi, kako su se Niemci nadali. Ona nailazi na njemačku eskadru, dolazi do borbe i do izmjene topovske

vatre izmedju »Kolberga« i »Aurore«, njemačkih krstaša, koji su bili predhodnica, i 8 velikih englezkih ratnih brodova. Njemačku eskadru vodio je admiral Hipper. Jezgra njemačke mornarice nalazila se daleko u domovinskim lukama. Najjača 3. njemačka eskadra nalazila se čak na Iztočnom moru. Ipak je Hipper ušao u borbu i uzeo pravac jugoiztok prema neprijatelju, da ga povuče sobom u Njemački zaliv.

Na neprijateljskoj strani bile su znatne prednosti. Englezki krstaši najnovijeg uzorka razpolagali su najvećom brzinom do 28 i pol uzlova, dok su najbolji njemački bojni krstaši »Derfflinger«, »Seydlitz« i »Moltke« razpolagali samo s 19 uzlova brzine, a morali su uzeti obzira na stariji, još sporiji krstaš »Blücher«. Englezko topničtvo bilo je teže, a imalo je i dalji dohvat. K tomu je vjetar tjerao njemačkim ravnačima topova dim u lice. Borba je počela na udaljenosti od 18 km. Pogodci su istina na toj udaljenosti bili rjedji, ali tim sudbonosniji zbog strme putanje i velikog kuta, pod kojim su zrna padala na ciljeve. U 10.30 sati do podne probila je jedna težka englezka granata gornju palubu i toranj osmerac admiralskog krstaša »Seydlitza«. Silni vatreni stupovi digli su se prema nebu, plamen je udario u unutrašnjost broda, usmrćeno je 165 mornara. Topovi zadnjeg tornja stavljeni su izvan borbe. Ali krstaš je i dalje pucao topovima prednjih tornjeva. Englezi su takodjer stradali, ali su se oni držali s one strane granice dohvata (portée) njemačkih topova. Oni su svoju vatru usredotočili na najslabijeg protivnika, na krstaš »Blücher«, koji je plovio kao zadnji u crti njemačkih brodova. »Blücher« se branio do zadnjeg časa, ali je konačno upravo izrešetan pogodcima englezkih salva. Jednim pogodkom razbijen je njegov uredjaj za prievoz strjeljiva, zapalile su se kartuše, a cieli brod bio je u plamenu i dimu. Ali topovi su i dalje pucali. Sa 6 pogodaka pogodjen je od »Blüchera« englezki brod »Lion«. Admiralski englezki brod morao se povući. Admiral Hipper pomaže »Blücheru« i zaokreće odmah protiv neprijatelja te izbacuje torpedne čamce pred bojnu crtu, da odtereti »Blüchera«. — Njemački admiralski brod »Seydlitz« bio je na kraju svojih snaga. Ponestalo mu je i strjeljiva, a najavljen je bezžičnim putem i dolazak englezke

velike flote. To je prisililo Hippera, da odredi povlačenje i da prepusti »Blüchera« svojoj sudbini. Ta je zapovied odmah i izvršena.

»Blücher« je već bio pogodjen s više od 100 granata i 7 torpeda te se preokrenuo s razvijenom zastavom. Mornari su pjevali njemačku himnu. Od 900 momaka posade spašeno je od britanskih krstaša i torpednih čamaca samo 287.

Britanski admiral Beatty, zapovjednik krstaške eskadre, nije se usudio progoniti protivnika, nego se povratio u svoje luke. Za vrieme borbe morao je preći s težko pogodjenog »Liona« na »Princess Royal« pa tamo iztaknuti svoju zastavu. I krstaš »Tiger« izpao je iz borbe. Može se reći, da tu nije bilo pobjednika i pobiedjenih. Njemački su se ratni brodovi sjajno ponieli.

Ali admiral von Ingenohl morao je napustiti položaj, koji je preuzeo admiral von Pohl i to zato, jer je proveo tu akciju, a da je nije zaštitio bojnim brodovima.

Admiral von Pohl ostao je kod svoje »riziko-strategije«, tako da u g. 1915. nije više došlo do borba visokomorske flote.

Tim važniji bio je podmornički rat. Ali i taj se još nije razvio u neograničeni rat. Sve je neugodnija postajala englezka blokada. Englezka se nije držala t. zv. londonske deklaracije o pomorskom ratu, koja je podpisana godine 1909. Ona je zbrisala mnoge predmete, namirnice i sirovine, iz popisa uvjetne kontrabande, nije se čak držala ni propisa o slobodnoj robi. Sve je to ona stavila na popis kontrabande pa zaplienila i na neutralnim ladjama, u koliko bi postojala i najmanja sumnja, da su te stvari odredjene za Njemačku. Ona je provodila t. zv. efektivnu blokadu, iako nije mogla cielu njemačku obalu nadzirati ladjama, već je samo, a to joj je bilo lakše, sprječavala prilaze Sjevernom moru i neutralnom brodarstvu odredila puteve.

Takav postupak silio je Njemačku, da traži izlaza. Zbog toga je sve više išla za podmorničkim ratom. Pomorski su krugovi tražili neograničeni podmornički rat, ali su političari bili drugog mnienja, htjeli su se držati medjunarodnog prava. Pošto nije moglo doći do borbe s »Grand Fleetom«, nastojalo se da se Englezka pogodi trgovačkim ratom. Provodila se neke

vrsti protublokada i htjelo se Englezkoj spriečiti dovoz sirovina i potrebština. To nije bilo moguće provesti nadmorskim podhvatima, već samo podmorničkim.

Njemačka u 1915. još nije bila pripremljena za neograničeni podmornički rat. Ona je u početku rata razpolagala samo sa 21 podmornicom za daleke podhvate, a početkom 1915. s 30. U gradnji su bile 32 manje podmornice sa 120 tona prostornog sadržaja i 30 većih s 800 tona. Mnogi misle, da je Njemačka pogriešila, što je odmah pošla u borbu s podmornicama, jer da bi bolje bilo, da je pričekala, dok ih više izgradi. Njemačkoj je bilo vrlo težko voditi t. zv. rat prize, dakle zaustavljati ladje i pretraživati ih, jer je Englezka većim dielom bila naoružala svoje brodove. Bilo je takodjer težko praviti razlike izmedju neutralnih i neprijateljskih brodova.

Na 4. veljače 1915. proglasila je Njemačka vode oko Velike Britanije i Irske, uključivo Kanala, ratnim područjem, u kojem će počam od 18. veljače 1915. svaka neprijateljska trgovačka ladja biti razorena bez obzira na sudbinu posade i putnika. Izdala se i opomena neutralnim ladjama. Njima su odredjeni stanoviti pravci plovidbe.

Neutralci su prosvjedovali. Prva je bila Amerika već 12. veljače. Ona je izjavila, da ne dopušta ograničenje svoje trgovine. Njemačka je vlada kolebala te ograničila slobodu djelovanja podmorničkih zapovjednika pri potapljanju neutralnih ladja. Time se je ograničilo djelovanje podmornica.

Na 7. svibnja 1915. potopljena je »Lousitania« veliki englezki putnički parobrod od 31.000 tona u vodama južne obale Irske od njemačke podmornice torpednim hitcem bez predhodne opomene. Poginulo je 1.200 putnika, medju njima 100 američkih državljana. Niemci tvrde, da je ustanovljeno, da je »Lousitania« nosila tovar od 5.450 sanduka strjeljiva, te da je prema tomu njezino potapljanje bilo opravdano. Njemački poklisar u Washingtonu opominjao je američku vladu prije odlazka tog broda, da se američkim državljanima ne dopusti putovati na toj ladji. Nakon tog težkog dogadjaja nastala je silna napetost, osobito izmedju Sjeverne Amerike i Njemačke. Predbacivanje englezkog i američkog novinstva našlo je težkog odjeka i u

neutralnom novinstvu. Američka vlada prieti Njemačkoj, koja zbog toga izdaje zapovjednicima svojih podmornica zabranu potapljanja putničkih parobroda, iako su oni razpolagali s najvećim brodskim prostorom. Na 19. kolovoza potopljen je engleski putnički parobrod »Arabic« od njemačke podmornice. Ovaj put se zapovjednik podmornice pokušao opravdati, da ga je taj parobrod htio udariti u bok pa da je on nastupio u samoobrani. Sjedinjene su države ponovno još oštrije prosvjedovale pa je njemačka vlada 18. rujna zabranila podmornički rat mimo i protiv propisa priznog reda u vodama zapadno od Englezke i u englezkom Kanalu. Time je zapravo podmornički rat protiv trgovačkih ladja sasvim prestao.

Od veljače narastao je broj potopljene tonaže od 22.780 na 184.500 tona u kolovozu 1915. Pri tom su se iztaknuli mnogi njemački zapovjednici podmornica. Bilo je i težkih gubitaka. Najviše se žalilo za podmornicom »U-29«, s kojom je tadašnji najbolji njemački podmornički zapovjednik kapetan-poručnik Weddigen s cielom svojom posadom našao smrt u morskim valovima. Englezi su se u obrani od podmornica služili mrežama, minama, podvodnim bombama, topničkom vatrom s brzih podmorničkih lovaca, a osim toga i raznim stupicama za podmornice. To su u prvom redu bile ladje, koje su izvana izgledale kao trgovački brodovi, dok su bile naoružane i topovima i torpednim cievima, koje su upotrebljavali protiv podmornica. Niemci osobito upozoravaju na slučaj takvog broda-stupice »Baralong« te se uviek pozivaju na taj englezki brod, koji je i inače povriedio medjunarodno pravo svojim nastupom protiv njemačkih brodolomaca.

Osobito je uspješna bila vožnja kapetana-poručnika Hersinga na »U-21« u Dardanelima. On je sretno umakao zasjedama englezkih brodova pa je 25. i 27. svibnja potopio pred tim morskim tjesnacima englezke bojne brodove »Triumph« i »Majestic« torpednim pogodcima. Time je obrana Dardanela bila znatno olakšana, a englezke i francuzke ratne ladje povukle su se iz neposredne blizine tih tjesnaca. U Sredozemlje dolaze još daljnje njemačke podmornice, dielom i željeznicom, razstavljene u dielove, te operiraju iz austro-ugarskih ratnih

luka Pole i Kotora. One ovdje vode uspješni trgovački rat i obskrbljuju Tursku važnijim ratnim potrebštinama, koje su se dale zbog manjeg obsega prenieti podmorskim putem.

U to doba došlo je i do prvog zračnog napadaja na London. Nastupaju veliki njemački zrakoplovi-baloni, koji se upravljaju, a osobito se ističe »L-9« i »L-10«. Na 13. listopada nastupa jedna eskadra tih zrakoplova-balona nad Englezkom. Ali i obrana postaje sve jača. Moralni dojam na pučanstvo Englezke bio je svakako jak.

I na Iztočnom moru ističu se njemačke podmornice u napadajima na englezke podmornice. U svibnju 1915. sudjeluju iztočno-pomorske snage u zauzeću Libave, a u kolovozu kod napredovanja u iztočni Kurland. U tom podhvatu sudjeluju najnoviji njemački uzorci linijskih brodova.

Podmornički rat nije u ovoj godini dostigao još onakav razvoj kao sliedećih godina.

Posljedak borba u godini 1915.

Godina 1915. bila je svakako jedna od najzanimljivijih, možemo reći, sretnih godina za središnje vlasti. Istina, ni ona nije doniela odluke i nije postignuto mnogo toga, što se pripremalo u glavnim stožerima središnjih vlasti. Bilo je i nedaća, ali u glavnom bili su mnogo jači i važniji pozitivni posljedci, pobjede i uspjesi u toj godini.

Na zapadnoj fronti, u Francuzkoj, u glavnom su Englezi i Francuzi bili u ofenzivi. Ali ta im je doniela samo mjestne uspjehe, koji nisu bili u razmjeru s velikim gubitcima.

Najodlučniji i najveći uspjesi središnjih vlasti postignuti su na iztočnom, ruskom bojištu. Tamo je, osobito na Karpatima, godina 1915. počela vrlo nesretno. Rusi su već stajali na južnim obroncima Karpata, i na zapadnom i iztočnom dielu, i ugrožavali madjarske nizine s obje strane Dunava i Tise. Pobjeda kod Gorlica i Tarnova te energično izkorišćavanje te pobjede donielo je Austro-Ugarskoj povratak skoro cielog zaposjednutog područja osim malih ostataka u sjeveroiztočnoj Ga-

liciji. Njemačke i austro-ugarske vojske zaposjele su cielo poljsko područje s glavnim gradom Varšavom. Niemci su osvojili Litvu i Kurlandiju. Središnje vlasti preuzimaju zajedno upravu Poljske pa je diele u dva vojno-upravna područja, a Njemačka preuzima upravu Litve i Kurlandije.

Njemački glavni stožer procjenjivao je ruske gubitke do konca godine 1915. na 3 milijuna ljudi, na 5 do 6000 topova s ogromnim zalihama strjeljiva i ratnog materijala, te je bio mnienja, da je ruska snaga slomljena. A ipak su se Rusi opet digli, izkoristili su svoje silno bogatstvo na ljudima i osnovali nove vojske te su još i u godini 1916. i 1917. nanesli dosta jada središnjim vlastima.

Ali borbe u 1915. tražile su i od središnjih vlasti žrtava i skrajnih napora. U toj godini, 22. svibnja Italija je ušla u rat. To pogoršava obći položaj središnjih vlasti. Italija veže vrlo jake snage Austro-Ugarske.

Pri koncu 1915. dolazi do druge vojne protiv Srbije. I Bugarska ulazi u rat na strani središnjih vlasti, ali su ipak središnje vlasti prisiljene držati svoje snage i na sjevernoj granici Grčke.

Grčka je ostala neutralna, ali je pod pritiskom Entente morala svoju vojsku oslabiti i prepustiti zapadnim saveznicima Solun. Bugari tuku dielove vojske generala Sarraila u dolini donjeg Vardara, ali je Falkenhayn zabranio ofenzivu protiv Soluna i na grčko područje.

Pri koncu godine 1915. razvile su se austro-ugarske, njemačke i bugarske vojske poprieko preko Balkana, od Jadranskog do Egejskog mora. I tamo započima rovovski rat.

Zbog potreba i potežkoća, s kojima se Turska borila, poduzeta je vojna protiv Srbije. Turci su bili prisiljeni da se još cielu godinu 1915. sami bore na svim svojim frontama. Borbe oko Hellesponta, Dardanelskih tjesnaca, na moru i na kopnu donose Englezima i Francuzima težke poraze. Rusi nakon neuspjeha Enver-beyove ofenzive u studenom 1914., poduzete prema području tvrđave Kars, prodiru preko tursko-ruske granice, t. j. preko kavkazko-turske granice u granično područje Turske u one iste krajeve, kroz koje je prodirao prije više od 2000

godina i kralj Mitridat. Ruska ofenziva donosi u početku uspjehe, ali kasnije slabi, vjerojatno zbog općeg položaja, zbog potrebe uloga svih snaga u Poljskoj, gdje je izgledalo, da će pasti odluka o ratu na iztočnoj fronti. Rusi su bili pripremili i kod Odese jedan posebni ekspedicioni zbor, ali ga ubacuju također zbog prieke nužde na sjever.

Vodi se borba između Turaka i Engleza i na palestinskoj fronti i na fronti Mezopotamije, oko prastarog grada Haruna al Rašida, oko Bagdada, i južnije od njega kod Ktesiphona, kod ruševina Ninive, poznate iz starog vieka zbog onih visećih vrtova kraljice Semiramide. Turci odbijaju Engleze kod Bagdada i tuku ih kod Ktesiphona.

Nakon pobjede u Srbiji otvoren je put u Tursku, stvorena je veza između Carigrada i Beča. Turska dobiva snažnu materialnu i osobnu pomoć. Generalfeldmaršal von der Goltz-paša vodi turske operacije u Iraku (Mesopotamiji). Tamo dolazi kasnije i vojvoda od Mecklenburga, koji uvađa operacije preko granice Perzije. Maršal Limann-Sanders-paša, zapovjednik carigradskog vojnog zbora, igra kasnije veliku ulogu u vodstvu turskih operacija kao zapovjednik vojske, kasnije kao zapovjednik »Jilderima«.

Limann-Sanders-paša zapovieda turskim četama, u kojima se nalaze i brojne njemačke specialne jedinice, osobito topničtvo, na poluotoku Galipolju, gdje Englezi doživljuju poraz i budu izbačeni s kopna.

To je bio velik uspjeh, koji se je osobito neugodno odrazio prema Rusiji. Tamo se pogoršava obći materialni položaj. Rusija trpi zbog nedostataka sirovina te ne može razviti svoju proizvodnju. To je utjecalo i na razvoj borba i Kongresnoj Poljskoj.

U godini 1915. najviše je pretrpjela Srbija, a zatim Rusija. Ipak je Falkenhayn krivo prosuđivao obći položaj u Rusiji, kad je smatrao da je njezina snaga izcrpljena i slomljena. Na njegov savjet pokušava njemačka diplomacija navesti cara Nikolaja II. na častan mir. Ali taj pokušaj ne uspieva. Umiešale su se zapadne demokracije, koje svojim obećanjima uspievaju

odvratiti od pregovora rusku vladu, koja je i onako bila protiv mira. Ruski je car odbio mirovnu ponudu. Svakako nije predvidio ono, što će se dogoditi kasnije.

1916.

Godina 1915. doniela je središnjim vlastima na iztoku i jugoiztoku u zajedničkoj suradnji i djelatnosti velike i važne uspjehe, dok su na drugim ratištima, osobito na zapadnom u Francuzkoj i na jugozapadnom ratištu uspievali u žilavoj obrani. Godina 1915. doniela je Gorlice i veliku pobjedu protiv Srbije. Moglo se misliti, da će se i 1916. nastaviti tako uzkom suradnjom kao 1915. Ali čim je prestala težka nužda, koja je bila zbližila saveznike, kao da nije bilo više toliko volje za najužu zajedničku djelatnost, kao da je bilo i ljubomore, koja se mogla prebroditi samo diplomatskim popuštanjem, i to između glavara obih glavnih stožera, Falkenhayna i Conrada. Svaki je svoje ratište smatrao najvažnijim i najodlučnijim, kao da su oba izpustila iz vida, da pobiedjeni neprijatelj, kojega su zajedno srušili, još nije bio uništen, nego je čak odbio mirovni priedlog. Još je carska Rusija sa svojim neizmjernim vrelima i sa svojom narodnom snagom, iz koje se stvarala nova vojska, ostala važan činbenik.

Ipak su izgledi godine 1916. za središtne vlasti bili mnogo povoljniji nego 1915. Falkenhayn i Conrad mislili su, da imaju sada slobodu odluke u pravcu glavne borbe, da svaki od njih može izabrati mjesto, na kojem će se ta odluka izvojevati.

Conrad ju je tražio na jugozapadnom bojištu. On je mislio, da bi mogao protivnika sa Soče i s postava, koji su se nalazili u Tirolu, napasti, uklještiti i konačno uništiti. To da bi koristilo njemačkom razvoju u Francuzkoj, jer bi time bilo omogućeno daljnje nadiranje preko graničnih Alpa, sjeverozapadno od talijanskog ugla u Savoju, u ledja glavnog razvoja francuzke vojske. Falkenhayn nije htio niti čuti o nekakvoj pomoći, koju bi njemačka vojska dala toj operaciji. 1915. morala je njemačka vojska pridonieti velikoj operaciji kod Gorlica i onoj protiv

Srbije. Zbog te potrebe oslabio je Falkenhayn zapadnu frontu i nije tamo tražio odluku. Zbog toga je došlo do nerazpoloženja na drugoj strani, tako da Falkenhayn nije Conrada ni uputio u svoje nakane. Conrad mu je odvratio istim postupkom.

Falkenhayn je upućivao na glavno načelo strategije, koje je uviek izticao grof Schlieffen, da se odluka mora tražiti kod najjačeg protivnika, dakle kod Francuza i Engleza. Njemu je bilo jasno, da će ta odluka biti vrlo težka. Ti protivnici imali su jaku borbenu volju. Englezka se sve jače naoružavala. Po prvi put u svojoj poviesti englezki je parlamenat prihvatio zakon o općoj obranbenoj obvezi. Na to se prije nije moglo ni pomisliti. Falkenhayn je znao, da preko Oceana iz Sjeverne Amerike dolazi neprestano kao velika struja najpotrebnije i najskupocjenije ratno tvorivo i razne sirovine u Francuzku, dok je u Njemačkoj pomanjkanje radnika, a osobito sirovina onemogućilo takvo jačanje ratnog veleobrta, s kojim bi se mogla dostići proizvodnja Sjeverne Amerike. On je — kako je često govorio u krugu svojih bivših suradnika — morao 1915. odgoditi odluku na zapadu za volju Austro-Ugarske. Sada to više ne može i ne smije odlagati.

Hindenburg, vrhovni zapovjednik njemačke vojske na iztočnoj fronti, i njegov glavar stožera Ludendorff, bili su u glavnom Conradova mnienja te su tražili, ističući da bolje poznaju Rusiju, da se na iztočnoj fronti konačno dovrši borba s Rusijom, da se tako zaprieči njezino ponovno jačanje i dizanje. A to jačanje smatrali su oni ne samo mogućim, nego i vjerojatnim, jer su znali, da Rusija još razpolaže velikim materialnim i narodnim snagama. Ona je godine 1915. pobiedjena, ali nije uništena. Zbog toga su oni predložili obuhvatnu navalu obih središnjih vlasti protiv ruskog južnog krila. Time bi se protivnik sigurno podpuno slomio. Ujedno bi se tom navalom djelovalo i na Rumunjsku, koja je zbog velikih obećanja Entente sve jasnije i očitije pristajala uz Ententu i pripremala se za ulazak u rat.

Falkenhayn nije pristajao uz to mnienje.

Još tokom zime pripremao je on navalu, koju je konačno i car Vilim II. odobrio. Njome je Falkenhayn namjeravao osujetiti operacije zapadnih saveznika, zaključene u Chantillyju, jer je za njih pravodobno saznao. On je htio ujedno predusresti jačanje englezke vojske u Francuzkoj novim divizijama, koje su bile na pomolu zbog provedbe obće obranbene obveze. Falkenhayn se odlučio izmedju dvie mogućnosti: izmedju udarca na francuzki i udarca na englezki dio fronte za francuzku frontu. Englezi su bili po duhu i volji mnogo jači za borbu od Francuza. Oni su dva puta pomogli Francuzkoj, kad je posrnula i kolebala. Uzprkos toga smatrao je Falkenhayn francuzku vojsku važnijim neprijateljem pa je svoje mišljenje i obrazložio time, da će nakon sloma Francuzke i pobjedom nad njezinom vojskom Englez sam od sebe postati umoran i pripravan za mir. Ne može se prosuditi, je li to bilo pravilno umovanje. Možda bi Englezka i nakon toga gojila nadu u pobjedu radi svoje silne ratne flote.

Svakako je Falkenhaynu uspjelo osvjedočiti cara Vilima II. o izpravnosti i prednosti svoje ratne osnove kao i o izboru navalnog cilja.

Falkenhayn je izabrao kao svoj veliki, odlučni cilj ne možda rovovske postave francuzkog diela fronte, u sredini ili na južnom krilu, već baš tvrdjavu Verdun, jer je smatrao, da s njemačkom vojskom unatoč njezinoj velikoj prodornoj i udarnoj snazi, koju je dokazala oko Gorlica, na Dunajcu i u Karpatima, ne bi mogao probiti francuzkih na poljski način utvrdjenih crta. On je izabrao Verdun, bez obzira na važnost toga ugaonog stupa, snažno utvrdjene obranbene crte rieke Maase, i zbog toga jer je računao, da će se u svakom slučaju, bez obzira na konačni podpuni uspjeh, u koji kao da je i sam dvojio, francuzka vojska izkrvariti i izcrpsti, da tako kasnije bude tim lakše i sigurnije slomljena i izbačena iz borbe. A zatim bi usliedio napadaj protiv englezkog diela fronte, odnosno prije njega na Francuze, da se dovrši konačno uništenje toga protivnika. Prije provedbe te odluke došlo je u siečnju do novih borba na iztočnoj fronti.

Brusilovljeva ofenziva na sv. Jordana 1916.

Hrvatske čete dolazile su najčešće u dodir s vojskom istaknutog ruskog generala Brusilova, koji je počeo osobito težko udarati krajem 1915. i početkom 1916.

U piščevom dnevniku opisana je Brusilovljeva ofenziva na početku 1916. ovako:

Bitka na Božić 1915. kod Toporouca-Rarancza bila je gotova. Na položaju kod Toporouca, iznad Černovica, prolazili su dani u očekivanju ponovnog napadaja, jer smo znali, da Rusi još nisu napustili svoju operativnu zamisao i da se nisu usprkos velikih krvavih gubitaka smatrali izcrpljenim. Iz velikog rezervoara Rusije, sa svih strana, čak iz Sibira, dolazile su skupini vojska generala Brusilova nove divizije, jaka pojačanja u četama i materialu. On se pripravljao, a pripravljalo se i naše vrhovno zapovjedničtvo, da odbije svaki pokušaj.

Pojačavala se i naša fronta. Specialni topovi postavljali su se na zgodne postave sa zadaćom uništenja, odnosno ušutkavanja barem dalekometnih i težkih bitnica našeg protivnika, kojih je on imao u izobilju svuda u prvom zaledju, u raznim dobro skrivenim položajima, na obroncima onih brdskih kosa, koje smo pred sobom gledali kod rumunjske sjeverne granice.

Moja skupina bitnica, skupina bojnika Rh., kojeg sam zamjenjivao, dobila je i jedan 30,5 cm mužar, onaj izvanredni top, koji je bio strah i trepet svakog neprijatelja i koji je slavio slavlje u početnim bitkama u Belgiji, kod Anwersa i Maubeugea. To čudo od topa postavili smo tako, da je sa svojim velikim dohvatom bacao bombe na daleke ciljeve, na stožerna mjesta i kvartire, a osobito na one težke ruske bitnice, čiji smo polažaj mogli raznim pomoćnim sredstvima odkriti. Na koju god bi bitnicu zapucao, ta bi zašutjela i promienila svoj položaj. Djelovanje toga mužara bilo je za tadašnje prilike i mjerila ogromno. U običnoj zemlji rupa od eksplozije njegove bombe imala je promjer od 10 do 12 metara, a dubinu 4 do 5 metara. Čelične kupole, u kojima su bili postavljeni tvrdjavni topovi u Anwersu, prsnule bi nakon prvog pogodka. A šrapnel,

koji je uveden za taj top u godini 1915., imao je veliki promjer svojeg zrna, bacao je ubojita zrna oko 300 metara naokolo. Takav šrapnel, bačen uspješno u koji veliki pokretni cilj, u jedinicu u hodu ili na odmoru, mogao je uništiti i stotine vojnika. Jedna bitnica tih mužara imala je 2 topa, a sva se je momčad, svi častnici, sav veliki potrebni material i municija prevozila samovozima.

Topom, koji je dodieljen našoj skupini, zapoviedao je jedan mladi poručnik, koji je s moje promatračnice, a često i iz samog rova davao elemente pucanja i rušio one ciljeve, koje mu je topnička brigada ili moje zapovjedničtvo davalo. A svaki hitac stajao je već tada nekoliko tisuća kruna, pa se je osobito štedilo. I posebni dalekometni topovi od 10,4 centimetra kalibra, s dugom cievi, s dohvatom od oko 14 kilometara, bili su kod nas i iz sigurnih položaja pogadjali ponajviše daleke bitnice i slične važne ciljeve. Osim naših 10 cm haubica, i 15 cm težkih haubica, najsuvremenijih Škodinih topova, imali smo i naš brzometni 8,5 cm poljski top, svaka divizija najprije 5 bitnica po 6 topova, a kasnije se taj broj tako povećao, da je s vremenom jedna pješačka divizija došla na 72 topa.

OFENZIVA PO CIČI ZIMI

Prošao je i pravoslavni Božić. Mi smo bili mirni, nismo smetali Ruse. Sve se više bližio dan nove ofenzive. Osjećali smo to po sve jačem ritmu kretanja kod protivnika. Vidjeli smo u daljini dolazak novih četa. Osjetili smo postave raznih novih bitnica i njihovo sve jače upucavanje. Svaki dan se očekivalo, da će navala početi. U zraku daleko iza fronte uzlietali su vezani baloni, najsuvremenije gradjeni, na koje smo odmah otvarali vatru, čim bi se našli na dometu naših topova. Tako smo jedan vezani balon vatrom odsjekli od njegovih veza, od njegove stanice, i on je odletio daleko u svoju domovinu.

I naše zapovjedničtvo spremilo je svoje pričuve. Svuda ih je bilo iza položaja, sakrivenih vidiku neprijatelja...

Ciča je zima sve jače stiskala cielu krajinu. Svuda oko šume debeli snieg, sve smrznuto u ledu i inju. Šuma je bila

kao ukočena. Drvlje je pucalo. Duboki je snieg škripio... Nismo se mogli ni maknuti. U rovovima se nije gledalo na sigurnost, ložili su i jedni i drugi bez obzira na dim, koji uviek izdaje. Nismo se nadali, da će baš u toj zimi Rus udariti. Težke sumorne noći provodili smo u vječnom očekivanju. Malo smo spavali, bili smo uviek pripravni, znali smo, da će navaliti, samo nismo znali kada. A Rus je po svom običaju izabrao baš svoj blagdan. Te su noći razni bacači mina, i stari i novi, neprestano ječali, njihovi metalni glasovi bili su nam kao neka posebna glasba, na koju smo već naučeni. Ali ovaj put njihove su mine ljetjele i oko nas, razbijale se o drveće i o zemlju. Svuda je bilo komadića željeza, kuglica i stakla, kojima su bile napunjene. Nismo se za njih brinuli. Glavno je da topničtvo šuti, osobito ono težko, jer ono je najneugodnije, ono svojim težkim eksplozivnim bombama nanosi težke gubitke u slučaju pogodka, ali i inače u svakom slučaju djeluje u moralnom pogledu. Dugotrajna težka topnička vatra može i demoralizirati vojničke mase, osobito ako su manje naviknute na taj neugodni bič rata. Eksplozija težkih brizanc-granata djeluje kao potres.

BUBNJARSKA VATRA

Noć je bila studena. Težko smo spavali u našoj drvenoj kolibi, kao da smo osjećali dolazak velikog napadaja. Još za vrieme spavanja, još nije bilo ni 4 sata u jutro, još za mraka i podpune prave zimske tmine, zatutnjiše sa svih strana protivnički topovi. I već je moja promatračnica bila pod najtežom brzom vatrom. I rusko pješačtvo otvori vatru iz svih svojih nasuprotnih linija. Plotuni topničtva, eksplozije njegovih granata i šrapnela, gruvanje topova u bližim i daljim odsjecima prouzrokovalo je onu posebnu veličanstvenu graju, koja, iako je neugodna onome, koji se u takvoj vatri sam nalazi, ipak zapanjuje svojom obuhvatnošću. Svi okolni bregovi, sva sela i mnogi nizinski položaji bili su kao u stalnoj vatri i plamenu od topovskih hitaca. A pješačka vatra, kao podmukla, svuda je pištala, svuda su kao pčele neprestano zujale kuglice. Sva

je šuma odzvanjala od njihovih udaraca, koji su poput lakih čekića udarali u drveće. A udarci granata i šrapnela u drveće kidali su ga uz lomljavu. Ove najveće bombe od 18 cm kalibra znale su izčupati ciela stabla s korienom, ako bi pri dnu udarile, a prebijale su drveće na pola, ako bi ga po sredini pogodile.

Skočili smo svi u promatračnicu. Tamo smo se smatrali sigurnim, premda te sigurnosti nije bilo. Odmah sam otvorio vatru sa svojom bitnicom, koja je bila uredjena i za noćno pucanje, a po nalogu višeg zapovjedničtva, zapovjednika divizije, podmaršala Lipošćaka dao sam brzoglasom zapovied i ostalim bitnicama svoje skupine. U tili čas sve su naše bitnice od Dnjestra do Dolžoka odgovarale vatrom na dobro upucane protivničke linije. Sva ta linija bila je kao u jednom plamenu. Eksplozije granata u zemlji i šrapnela u zraku davale su posebnu sliku, kao neki vatromet. A medju njih miešali su se od posebnih bitnica izpucani šrapneli za osvjetljivanje, koji su, djelujući kao i drugi šrapneli, još kao rakete razsvietljivali cielo područje, tako da su se vidjele sve kretnje neprijatelja.

Bubnjarska vatra na nas trajala je dobar sat i pol. Neprijatelj je iz plamena naših cievi dobro ustanovio položaje naših bitnica, a mi opet njegovih. To je on odmah i izkoristio kao i mi. Točno u 5 i pol sati jutrom na svetog Jordana jurnula su tri zbora vojske po nizini, najviše opet na Toporouc i Raranczu. Dalje niže Dolžok i šuma oko njega bila je žestoko napadana, neprestano u vatri. Naša topnička i pješačka vatra, vatra tolikih strojnih pušaka, a kod voćnjaka u Raranczu i razna sredstva saperskih četa, mine i zapreke, španjolski jahači i vučje jame, zaustavile su opet neprijatelja, a smjeli protunapadaji naših pukovnija bacili su natrag onaj dio neprijatelja, koji se ukopao pred našim položajima. Sliedio je napadaj za napadajem, a za njima opet protunavale i to neprestano, bez predaha, uz stalnu našu topničku vatru...

To je trajalo cielo do podne. A moja bitnica, izvanredne haubice, bile su brze i točne, a moji vješti topnici neprestano su punili, ravnali, pucali, kao neki strojevi bez odmora. Salva za salvom letjela je na Ruse. Bitnička salva sa šest hitaca! Riedko se tako u ratu pucalo i tako malo štedilo strjeljivo,

kojeg je bilo dosta. Sve više pokretnih ciljeva pred očima u toj nizini: valovi za valovima, tisuće i tisuće vojnika s vječnim povicima »Urra«, »Urra«, kao iz jednog grla, juriš za jurišem, upad u naše položaje, pa opet protunapadaji i krvavo izbacivanje, sukobi prsa o prsa!

Tu kod topničtva, kod domobranskih pješačkih pukovnija i kod naših pukovnija zajedničke vojske bori se i cviet naše inteligencije u svojstvu pričuvnih častnika i častničkog podmladka. S našim domobrancima borili su se i madjarski domobranci, oni pravi »Sekleri« iz 41. madjarske pješačke divizije sa svojim »fokošima«, s tim madjarskim nacionalnim oružjem, oštrom sjekirom, uzkom i tankom, na liepom, izrezanom držku. Toga su se Rusi osobito bojali! Ovi su vojnici zajedničkim snagama odbacivali ruske mužike, koje kao da je njihov bojni povik »Urra«, »Urra«, elektrizirao i zanio kao neka opojna glasba, pa su zaboravili i na bacače mina, na strojne puške i na težku topničku vatru, u kojoj su neprestano napredovali, otvoreno, uz najteže gubitke. Pojedini šrapneli upravo su kosili te velike ciljeve, te valove, koji su se talasali jedan za drugim napried...

MOMCI SU PJEVALI, DA SE OHRABRE...

Moja se bitnica izticala svojom brzinom i preciznošću pucanja. Ona je upravo strahovito harala takve ciljeve, koji se vrlo riedko u ratu u tom obliku pružaju. Ali kucnuo je i njen čas! I nju je udes pogodio. Plamen iz cievi u noći odao ju je. Sa svih strana bacile su se na nju težke ruske bitnice iz Kalinkovca, kraj rumunjske granice, one od Kordonpostena u raznim uvalama i one u obim bokovima. Desetak ruskih bitnica raznog kalibra otvorilo je vatru na moju nesretnu bitnicu, postiranu u selu Toporouc, dobro sakrivenu u jednoj udubini. Sve su se više bližili pogodci. A bitnica je i dalje pucala, momci su pjevali, da se ohrabre, bez obzira na eksplozije sve bliže postavu. Topovi su bili tako ugrijani, da su upravo gorjeli, pa mi je to javio prvi častnik pričuvni poručnik dr. F. iz Graza, hrabri, dobri drug i častnik, kojeg je naša momčad nada sve cienila.

Bio je čas sudbonosan za bitku, to sam znao, to sam osjećao po ritmu i vidio po toku bitke. Žarišta su bila kod voćnjaka u Raranczu i kod Toporouca. Nisam mogao obustaviti pucanje. Naložio sam, da se uviek dva topa izvuku i drže u pričuvi, dok se drugi ugriju. Tako je bitnica dalje pucala pomažući svuda svojom silnom vatrenom snagom. Kolona za kolonom dalje u pozadini bačena je natrag. Glavni talasi napadaja slomljeni su u unakrstnoj bitničkoj vatri tolikih bitnica, koje su radile kao ura.

Oko Dolžoka se očajno borilo; tamo su naši flankirali bočnom vatrom, suradnja je savršeno djelovala.

A kod nas, kod naših domobranaca oko Rarancza, bila je za čas pogibao proboja, koji bi cieli postav naše vojske potisnuo nazad, Bog zna kamo. Tu, u znameniti voćnjak upali su Rusi s jakom skupinom poput klina i nisu se dali van! U akciju su stupili jaki protunapadaji u težkoj topovskoj i strojopuščanoj vatri. Bojna 16. pukovnije pod zapovjedničtvom satnika Al., osobito jedna satnija pod vodstvom mladog Zagrebčanina poručnika St. bacila se na Ruse i složnim zahvatom s jednim jačim odjelom domobranaca pod izvanrednim satnikom P., zapovjednikom jurišne bojne, iztjerala Ruse van, a oni su se s težkim gubitcima praćeni našom vatrom, brzo povukli. Moja je bitnica flankirala te podhvate brzometnom vatrom u taj prostor. Pojedinačna vatra, svaki top, bez stanke, hitac za hitcem, po 10 hitaca u jednoj minuti, to je kulminacija vatre, koja troši u četvrt sata u cieloj bitnici oko 900 naboja. Cievi su bile upravo neuporabive! Moja je zapovied već više nego jednostavna: »Repete, repete!« Nju nije poznavao reglement. Silne količine strjeljiva potrošila je to do podne samo moja bitnica. Nekoliko tisuća naboja. Ali tu je bila i korist! Spašena je fronta od prodora pomoću svih bitnica!

Naša domaća 16. pješačka pukovnija, naša domobranska 25. i druge domobranske pješačke pukovnije težko su krvarile. Od jutra do podneva trajali su ruski napadaji s malom stankom, a onda su se nastavili do sumraka. Taj dan, dan Svetog Jordana, trajao je kao vječnost, sati su se oduljili, nikako nisu

prolazili. U takvom jednom danu proživi se više nego inače mjesecima.

Naše pješačtvo nije imalo mira ni počinka. Oni dielovi u prvim redovima nisu imali više nikakvog skloništa; svi nasipi bili su razbacani, svi rovovi zatrpani, sva uporišta srušena. Rovovi 27. domobranske pješačke pukovnije pred mojim uporištem, kotom 368, kao da su mjestimično nestali.

Težke granate izvršile su svoj posao; rusko pješačtvo moglo je biti zadovoljno sa svojim topničtvom. Ono mu je pripravilo dobar put! Ali s našim topničtvom nije moglo svršiti rusko topničtvo. Naše su bitnice imale težke gubitke u pojedinim topovima, u momčadi i častnicima, osobito medju promatračima i zapovjednicima bitnica, ali glavnina topničtva, sami topovi izdržali su, samo su slučajno pojedini topovi pogodjeni. Naše su bitnice izkoristile savršeno posredni način ravnanja, pucanja u pomoćne ciljeve, sa svojim izvanrednim spravama za ravnanje, sa svojim libelama, sa svojim uredjajima za mjerenje daljine. I bez toga smo mi prije neizravno pucali i davali elemente, ali s tim koju godinu pred rat uvedenim instrumentom »Richtkreisom« bitnice su najtočnije djelovale i izvršivale zapoviedi svojih zapovjednika. U rukama zapovjednika bitnice bio je usredotočen glavni rad kao pronalaženje ciljeva, mjerenje daljine i izračunavanje elemenata, te sav taktički rad upadanja u pojedine faze borbe, frontalno i bočno, pomaganje susjednim skupinama te ravnanje vatrom. Sve to najviše u jakoj protivničkoj vatri na izloženim promatračnicama.

BITNICA MIENJA POLOŽAJ

Za rana jutra upucali su se Rusi na temelju plamena iz grla cievi mojih topova na moju bitnicu. U najjačoj borbi baterija je kasnije pokrivena vatrom nekoliko protivničkih težkih i lakih bitnica. Ginuli su i krvarili jedan za drugim oni naši hrabri kanoniri, najbolji podčastnici, sve s pjesmom na ustima...

Nisam oklievao. Hitno sam izvukao bitnicu u najgorem času iz postava, i to najvećom brzinom, da spasim tu našu

požrtvovnu momčad. To mi je i uspjelo. U novim povoljnim postavima bitnica je nastavila svoje djelovanje.

Ruska navala bila je na svim odsjecima odbijena. Ona je sve više malaksala, da konačno pri prvom sumraku, oko 4 sata popodne sasvim prestane. Još tu i tamo vidio se plamen iz cievi dalekometnih ruskih bitnica, onih, koje su bile postavljene oko medje triju država, Austro-Ugarske, Rusije i Rumunjske. Ruske navalne gomile, koje su se bile ukopale na pojedinim mjestima pred našom frontnom crtom, povukle su se pod zaštitom mraka.

Bitka je bila dovršena težkim porazom neprijatelja. Cielu smo noć čuli daleko drndanje kotača... To su Rusi odvlačili svoje težke topove s tog bojišta. To je za nas bio najbolji znak, da je navala generala Brusilova propala i da ćemo u dogledno vrieme imati mir.

Tako je i bilo. Naš se frontni odsjek sve više smirivao. Cieli mjesec veljaču gusta je magla sprječavala svaku djelatnost. Bila je ciča zima. Magla je bila takva, da se nije vidjelo na 1 metar pred sobom. Na bojištu je vladala grobna tišina. Nastao je miran i odmoran život, ali se mogao svaki čas prekinuti. Tu su tišinu ometali jedino bacači mina, koji su mnogo djelovali noću, tako da smo se na njih priučili, kao na kakvu glasbu, koja zabavlja uho.

Zima je trajala još u travnju. Napadao je dubok snieg, koji nam je priečio svaki pokret. Nu mi smo osjećali, da će na toj fronti ponovno doći do borbe, jer je general Brusilov uviek smatrao desno krilo iztočne fronte, tamo gdje se ta fronta priključuje rumunjskim granicama, najvažnijim dielom u političkom pogledu radi blizine Rumunjske, na koju se htjelo djelovati velikim operativnim uspjesima, da se konačno priključi Ententi.

Tako je i bilo! U ljetu 1916. ponovno je počela još jača Brusilovljeva ofenziva na istom odsjeku i doniela mu znatne uspjehe. Ali naše bitnice bile su promienile postave pa su se u ljetu 1916. nalazile na odsjeku oko Buczacza, gdje je stajao XIII. zbor, osim 42. domobranske divizije, koja je ostala u graničnom odsjeku Besarabije.

Bitka za Verdun

Verdun se još sada spominje kao simbol najveće hrabrosti, uztrajanja i požrtvovnosti jednog i drugog protivnika, Niemaca i Francuza, koji su se tamo borili.

Mnogi pod tim imenom misle na onaj neznatni gradić u uvali s desne strane rieke Maase, koji je sakriven i nevidljiv te ne znači ništa, ni s običnog ni s operativnog stanovišta. To nije taj Verdun, na koji misle stručnjaci i ratni povjestničari, kad ga spominju i kad o njemu govore i pišu. Pod Verdunom u operativnom i ratno-povjestnom smislu razumieva se onaj veliki, jaki ugaoni stup na sjeveru silnoga lanca tvrđava, koje su pred prvi svjetski rat (a i u sadašnjem ratu iza Maginotove utvrđene crte) štitile francuzku iztočnu granicu. Taj je silni utvrđeni pojas bio razlogom, da je grof Schlieffen, generalfeldmaršal i glavar njemačkog glavnog stožera prije grofa Moltkea ml., izradio svoju genijalnu operativnu osnovu, koja je smatrala potrebnim, da se zaobiđe taj utvrđeni pojas, makar i nasilnim prolazom kroz Belgiju, i da se sa silnim vojskama, s onim t. zv. »bataillon carrée« preko Pariza, preko visoravni Troyes—Langres udari u leđa tim tvrđavama, koje bi se u toku te velike glavne operacije neutralizirale i obsiedale dovoljno jakim snagama, da im se onemogući svaki utjecaj na pravilan i brz tok glavne djelatnosti.

Verdun je bio kao neka protuteža tadašnjoj njemačkoj tvrđavi u Metzu, koja je ležala s one strane granice, a ujedno šarnir, spojna točka s frontom, koja se od njega širila na sjeverozapad duž belgijske granice. Verdun, stari gradić, koji postoji još iz vremena Karla Velikoga, poznat je po onom diobnom ugovoru između nasljednika Karla Velikog, koji je sklopljen u Verdunu god. 843., kad je nastalo staro lotaringijsko kraljevstvo, tako nazvano po Lotharu. Taj starodrevni gradić Verdun bio je središte onog niza fortova, jakih utvrda, koje su krunile visine gorskog sklopa i tok Maase, njezinu zapadnu i iztočnu obalu. Jedan dio tih fortova izgrađen je odmah poslije francuzko-njemačkog rata godine 1872. do 1875., a pri

tom su vanjske utvrde bile daleko izbočene od središta tvrđavnog pojasa, tako da su ga zaštićivale od bombardiranja. Utvrde su vladale cielim prostorom izpod sebe, osobito fortovi, koji su izgrađeni na rubu Côtes de Woëvre, s pravcem prema iztoku, i fort Douaumont, koji je vladao polovicom srednje fronte. Osobito su jaki bili fortovi, koji su okrenuti prema njemačkoj fronti i od prirode, a i po izgradnji, koja se sve do početka svjetskog rata neprestano poboljšavala i nadopunjavala. Verdun je smatran najjačom francuzkom tvrđavom. Vjerojatno je baš zbog nje i njezine snage usliedio početkom rata 1914. onaj zaobilazni manevar njemačke 5. vojske, pri čem je oko Verduna ostavljeno nekoliko vojnih zborova, pred njegovom iztočnom, zapadnom i sjevernom frontom, a da se nije ni pokušalo obuhvatnim nasilnim napadajem s iztoka, sjevera i zapada zauzeti tvrđavu. Možda se 1914. Verdun precjenjivao. Nije se uzelo u obzir, da njegove utvrde još nisu bile podpuno suvremeno izgrađene pomoću armiranog betona, kako je to kasnije usliedilo. Tako je Verdun bio najglavnija i stožerna točka za cielo područje Côtes de Meuse, koju je branila francuzka vojska generala Sarrana. On nije bio ni ugrožen u pravom smislu rieči, a ipak je prigodom povlačenja nakon bitke na Marni prisilio njemačku 5. vojsku, već svojim postojanjem, da povuče svoju frontu do visine one vojske, koja je stajala pred tvrđavom, dakle do pred sjeverne fortove.

Verdun je odigrao svoju važnu ulogu već za Karla Velikog i njegovih nasljednika, a spominje se i kasnije. Ali njegova je najvažnija uloga bila u toku svjetskog rata, kad je postao simbol odporne snage i volje francuzkog naroda. A ipak je bio ugrožen njemačkim mostobranom Saint Michiel zapadno od Maase, jer ga je taj zapravo obuhvaćao s triju strana. Pošto je njemačka ofenziva oslabljena bitkom kod Marne, Francuzi su ugroženu sjevernu i iztočnu frontu oko Verduna još više izgradili i prebacili napried u predprostor, gdje su stvorili ciele zone zapreka i izgradili spojne veze, uredili puteve, žične i poljske željeznice te osobito nadopunili obavještajnu službu. Tako je nakon povlačenja kod bitke na Marni nastajao novi

Verdun, onaj pravi Verdun, koji je 1916. postao glavna točka odpora ciele francuzke fronte.

Početkom listopada 1914. bilo je njemačko vrhovno zapovjedničtvo nakanilo izvršiti navalu na Verdun, koji onda još nije bio podpuno utvrđen. To nije bilo provedeno, jer se nije razpolagalo sa dovoljno sredstava ratne obsade, osobito težkih topova, koji su skoro svi upotrebljeni na sjevernoj fronti u Flandriji i na iztoku, a osim toga manjkalo je i strjeljiva. Ali sada nakon sjajnih izkustava i borba za jake utvrde Lüttich, Namur, Antwerpen, Maubeuge i Novogeorgievsk mogao je general Falkenhayn računati na brze i podpune uspjehe jednog silnog napadaja. Ali zapreka takvom podhvatu bio je težak teren gorskih vrhova, osobito onog diela Côtes de Meuse, koji je bio najpodesniji za napadaj. Tu su svi neprijateljski postavi bili izgrađeni na visinama, koje su vladale cielim krajem i nad nizinom Woëvre tako, da je bio onemogućen istodobni obuhvatni napadaj s obih strana. Osim toga otežčavale su slabe veze s bližim zaleđem brzo ubacivanje pričuva i potrebnog ratnog materiala. Zbog toga je samo najjači čeoni napadaj na sjevernu frontu obećavao uspjeh. Pri tom bi se najsnažniji udarac imao s najvećom snagom prebaciti napried, da se glavni i dominirajući fortovi zauzmu za nekoliko dana. Sama tvrđava razpolagala je dostatnom iako ne prejakom posadom, te bi bila upućena u toku borbe na nadopunu.

Ne zna se, da li je Falkenhayn, kad se odlučio na tu navalnu osnovu, koju je i glavar stožera 5. njemačke vojske želio i podupirao, bio podpuno sviestan izvanrednih potežkoća te operacije. On je sigurno znao da bi jedino jedan silni, žestoki i bezobzirni udarac s jakim nadmoćnim snagama, koji bi se bez prekida neprestano nastavljao, mogao dovesti do pada tvrđave. Ali kao da ni Falkenhayn nije smatrao pad te tvrđave glavnim, odlučnim, sigurno dokučivim ciljem. Njemu je bio glavni cilj: uništenje i težko izcrpljenje francuzke vojske, a znao je, da će branitelj razpolagati, osobito za prvih dana navala, velikim prednostima. U koliko ne bi mogao polučiti svoj cilj, on je mislio, da će svakim časom svojom pobudom

moći obustaviti operaciju, u koliko mu ona ne bi donosila daljnjih, očitih koristi.

To je bila polovična odluka. Falkenhaynu je pred očima lebdio neodređeni konačni cilj, a taj je bio i vrlo dalek. To se je vidjelo iz njegove operativne dispozicije, odnosno iz dispozicije 5. njemačke vojske. On je osim za tu navalu morao voditi brigu i za druga mjesta i odsjeke fronte, za koje je morao u svako doba imati dostatno pričuva. Možda se i previše obazirao na druge fronte, tako da je 5. vojsci za tu značajnu operaciju dodielio samo ograničene snage. Te su bile razmjerno toliko slabe, da napadaj, odnosno obuhvat, nije zahvatio cielu sjevernu frontu, već samo polovicu te fronte iztočno od Maase, a obuhvat se osjećao samo iz odsjeka nizine Woëvre, a nije mnogo djelovao na protivnika. Prirodno je, da se takav podhvat, od kojeg se u prvom redu tražilo ušutkanje i suzbijanje neprijateljskog topničtva, koje je u velikom broju stajalo ne samo u fortovima, u kojima su se izticali najteži topovi u čeličnim tornjevima, već i u međuprostoru između utvrda, morao skrivati, jer je iznenađenje prvi i glavni preduvjet početnog uspjeha. Zbog toga se je Falkenhayn odlučio započeti s tom navalom vrlo rano, za prvih mjeseci 1916., zapravo još u zimi, da tako predusretne navalne osnove Entente, koja se također spremala za operacije u proljeće.

Sile Entente dogovorile su se o zajedničkoj djelatnosti na svim frontama. Ta je imala početi tek u ljetu, da se u međuvremenu ruska vojska podupre i ojača i ponovno osposobi za borbu američkim i japanskim materialom, koji je Japan slao preko Japanskog mora i Sibirije. Osim toga računalo se, da će se i englezka vojska moći do ljeta podvostručiti, jer je uvedena obća vojna obveza.

U Chantillyu održan je sastanak svih vojskovođa Entente, neke vrsti ratno vieće, koje je stvorilo zaključak u tom smislu. Pri tom je dogovoreno, da će se u slučaju, ako ma i jednog od saveznika napadnu Niemci, on morati braniti svim snagama, dok bi drugi saveznici, bez obzira na odluku o ofenzivi u ljetu, morali i prije određenog roka napasti Niemce, da na taj način odterete napadnutog saveznika.

Navala na Verdun iziskivala je više mjeseci pripreme već i radi toga, da se urede putevi i razne veze te stvore konačišta za čete i pričuve, makar za ono najnužnije. Te su pripreme počele još u prosincu 1915., čim je Falkenhayn dobio privolu cara Vilima za tu djelatnost. Određeno je, da navala počne 12. veljače 1916. Ali kiša i snieg razkvasili su sve puteve i učinili ih skoro neprohodnim. Navala je opet odgođena. Francuzi su bili saznali, da će navala uslieditи 12. veljače, pa su, kad to nije usliedilo toga dana, smatrali, da je ne će ni biti. Oni su mislili, da im je uspjelo svojom zapornom topničkom vatrom težkih topova na sve spojne veze u tvrđavni predprostor zapriečiti te pripreme. Napokon se i vrieme poboljšalo, tako da su se Niemci mogli nadati, da će im topnička vatra osigurati prvi i početni uspjeh. Niemci su tu usredotočili oko 1.500 topova na vrlo uzkom prostoru, na navalnom odsjeku, koji je bio širok 12 do 13 kilometara. Napadaj je počeo iznenada 21. veljače topničkom vatrom, koja je bila uperena protiv vanjskih utvrđenih postava, koji su ležali nekoliko kilometara izpred crte utvrda. Ta je vatra trajala do 22. veljače po podne sa skrajnom žestinom. Topnička je vatra poslije prebačena natrag, a u isti čas je prešlo njemačko pješačtvo VII. pričuvnog, III. i XVIII. vojnog zbora u navalu. Francuzka je posada u rovovima iznenađena i pregažena pa je osvojena prva izbočena crta vanjskih postava. U sumraku je nastavljen napadaj svih tih zborova, iako je protivnik davao žilav odpor. Uzprkos najlošijeg vremena i najtežih napora postignut je važan početni uspjeh. Svi su vanjski postavi zauzeti. Ali i gubitci su bili osjetljivi. Međutim su i Niemci zarobili veliki broj zarobljenika i zaplienili dosta topova. Napadaj je malo oslabio, jer su se njemačke bitnice morale prebacivati napried s prijašnjih, sada predalekih postava, da bi se nastavila borba za prvu izgrađenu liniju fortova. S posadom tih utvrda stupili su Niemci još 24. veljače u borbeni doticaj. Navalni, njemački vojni zborovi, uviek oni isti kao početkom napadaja, napredovali su korak po korak do linije fortova, uzprkos znatnih gubitaka i oslabljene borbene snage, uzprkos strahovitih napora i potežkoća, koje su prouzročene i lošim vremenom i težkim tlom, preko

kojeg je vodio napadaj. Jednoj hrabroj skupini, zapravo četi Brandenburgovaca 24. pješačke pukovnije pod zapovjednikom satnikom Hauptom i nadporučnikom von Brandisom uspjelo je iznenada prodrieti u Fort Douaumont, koji je još bio pod težkim i najtežim udarcima njemačkih velikih mužara. Ta četa u dugotrajnoj, žilavoj borbi prsa o prsa zauzima tu važnu utvrdu.

I na drugim dielovima fronte slabio je francuzki odpor, jenjavala je topovska vatra i protunavale. Ali i njemački navalni zborovi bili su izcrpljeni. Za nastavak jurišnih navala bili bi potrebni novi, svježi zborovi.

Navala, koja je počela 21. veljače iznenadila je Francuze, koji su se nadali početku 12. veljače. Ipak su se oni izvanredno hrabro branili u predprostoru tvrđave, a bili su poduprti i od svojeg topničtva, koje je vladalo cielim predprostorom i imalo dobar pregled cielog borbenog područja. To je topničtvo bilo po broju slabije, ali je bilo žilavo i hrabro. Kad je njemački juriš 24. veljače doveden tik pred same tvrđavne utvrde, javio je zapovjednik Verduna, general Herr, iskusni i vrlo hrabri viši zapovjednik, francuzkom vrhovnom zapovjedniku generalu Joffreu, da će izprazniti dio tvrđave, koji leži iztočno od rieke Maase i da će nastaviti borbu na drugoj obali Maase, koja još nije bila napadnuta. Ali tražio je u tu svrhu znatna pojačanja, jer da su mu divizije bile izcrpljene i izkrvavljene. Ali Joffre je shvatio pravo stanje i pravilno ocienio važnost Verduna i njegovog odsjeka. On je znao, da je na kocki mnogo više od Verduna, odnosno od polovice tvrđave. Zbog toga je odmah podredio odsjek Verduna 2. francuzkoj vojsci, koja je branila sjeveroiztočni odsjek ciele fronte. Tom vojskom zapoviedao je general Petain. Joffre je oštrim riečima zabranio svako povlačenje: »Svaki zapovjednik, koji u toku te borbe izda zapovied za uzmak, bit će stavljen pred ratni sud«. Ujedno je odredio nadopunu Verduna svježim četama. Elitni francuzki XX. vojni zbor stigao je sa svojim prvim četama već 24. veljače pred Verdun. Ulog tih svježih četa odmah se osjetio. Francuzki se odpor pojačao. Ali u isto vrieme osjetio se još jedan drugi činbenik. Čim je više napredovalo desno krilo VII.

njemačkog pričuvnog zbora, tim se više njegov nezaštićeni bok izlagao vatri bitnica Côtes de Marre, koju Niemci još nisu napali. Njemačko pješačtvo i topničtvo toga zbora moralo je okrenuti frontu prema zapadu, a da nije moglo time zapriečiti djelotvornu bočnu vatru neprijatelja.

Na 26. veljače nastavila se borba. Falkenhayn nije prebacio nove čete, da zamiene tri njemačka navalna zbora. Iste te čete morale su i dalje napadati. Branitelji su počeli borbu iz najveće blizine, protiv utvrde Douaumont, koja je duboko stršila u neprijateljske postave, a Niemci je bili osvojili. Francuzi su pokušavali obuhvatiti tu utvrdu, a osim toga je iz veće udaljenosti, i s druge crte utvrda i iz susjednih fortova, koji su bili u prvoj liniji utvrda, dakle u borbi, usredotočena jaka topnička vatra na zauzetu francuzku utvrdu. U noći su stigla još dva svježa francuzka vojna zbora, tako da su branitelji i napadači po snazi bili jednaki. Navala je zastala. Prvi njemački bojni redovi ukopali su se u postavima, koje su dostigli. Ti postavi bili su gotovo sa svih strana nadvišeni protivničkim utvrdama, s kojih je pucao dobar vidik na njemačke postave. Jedini veći ali beznačajni dobitak na tlu usliedio je na ravnici Woëvre, u kojoj su nakon 25. veljače Francuzi izpraznili svoje predpostave. Oni su se zatim ukopali na obroncima, na podnožju i na gornjem rubu gorskog vienca. Ti su postavi bili takvi, da bi bilo upravo ludo napasti ih.

Da bi se napadaj mogao nastaviti, a kod toga je Falkenhayn uztrajno ostao, morala se u prvom redu izključiti bočna vatra sa zapadne obale. To je bilo moguće samo napadajem. Ali to nije bilo moguće izvesti s ulogom slabih snaga. Valjalo je dovući nove, jake čete i ubaciti ih u borbu zapadno od Maase. Borbe s istom žestinom kao i prve zapodjenute su ponovno početkom ožujka. One su dovele u prvom redu do pada francuzkih predpostava, koji su i tu, zapadno od Maase, bili daleko napried izbočeni. Zatim su uzprkos tvrdog i žilavog odpora osvojena uporišta užeg predprostora, forta »l' homme mort« (mrtvi čovjek) sve do kote 304. Niemcima nije uspjelo napadaj dovesti sasvim blizu utvrde do Fort de Marre, Fort de Bois

i Bourrus kao kod Douaumonta. Krajem ožujka i tu su prestali napadaji, došlo je do rovovskog rata.

Ali to je bio sasvim drugačiji rat nego duž ostale dugačke zapadne fronte. To je bila neprestana, ogorčena, žilava i vrlo težka borba, koja je tražila velike ljudske žrtve i neizmjerno mnogo ratnog tvoriva, ne samo topova i strjeljiva, već i svih drugih vrsti borbenih sredstava. Taj ulog materiala bio je tolik, da ga Falkenhayn, kad se pripremao za tu borbu, nije mogao ni izdaleka sebi predstaviti. Ta se boraba činila bezizglednom. Falkenhayn je nekoć, prije početka navale mislio, da će tu borbu moći, kad god bude htio, prekinuti. A sada to nije mogao, iako bi to želio zbog prestiža njemačke vojske, a pogotovo jer je izgledalo, da neprijatelj i po broju i po materialu postaje sve jači i moćniji od Niemaca. Američki dovoz strjeljiva dobro je i stalno djelovao, dok su Niemci svoja materialna sredstva trebali na tolikim drugim frontama.

Na ostalim bojištima na zapadu nije, istina, borba još ni počela. Nije nastupilo ono, o čem su se savezнички vojskovođe dogovorili u Chantillyju, naime da se neprijatelj napadne bez obzira na dogovoreni rok u koliko on zaskoči ma i jednog od saveznika. Prolazili su tjedni, a da to nije provedeno. Englezi su uzkratili početak navale, jer da njihovi novaci još nisu izobraženi.

Ali ruska je vojska počela s navalom, iako je Falkenhayn mislio, da će baš ona biti nesposobna za svaku veću operaciju nakon tolikih poraza u godini 1915. Rusku vojsku poduprli su i Japanci i Amerikanci topovima i strjeljivom.

Tako je na jezeru Naroč, sjeveroiztočno od Vilne 18. ožujka povedena jaka navala generala Ewerta s 370 bataljuna protiv šest puta slabijoj 10. njemačkoj vojsci generalpukovnika Eichhorna. Ona se je opetovala sliedećih dana. Nakon nekoliko vrlo težkih kriza ugušio se taj podhvat, čim je zima i jaka smrzavica prošla, u krvi i blatu. Položaj kod Francuza nije olakšan. Borba se za Verdun dalje razvijala. Žrtve su dostizale ne desetke, već stotine tisuća. Ta krvava borba vodila se uviek istim jednoličnim, težkim i užasnim to-

kom, samo bi pojedine epizode prekidale tu monotoniju dnevnog krvavog sudara.

Na 30. travnja preuzima general Nivelle vrhovno zapovjedničtvo frontnog odsjeka kod Verduna. Odmah zatim počima u svibnju strahovitom topničkom pripremom iznenadni napadaj na utvrdu Douaumont. Francuzi zauzimaju 22. svibnja jedan dio toga forta. Ali ni Niemci nisu popuštali. Odlučni njemački napredak bilo je osvajanje utvrde Vaux, koja je bila žilavo branjena. Ona je 7. lipnja pala u ruke Niemaca, ali napadaj dalje nije napredovao. Pad utvrde Vaux gotovo je nagnao generala Nivellea da izprazni iztočni dio. Ali Joffre je tražio, da se cijela tvrđava drži do posljednje mogućnosti.

Na obim stranama ubacuju se nove divizije, sve što se je moglo bilo gdje skupiti, jednom, drugi, pa i treći put. Ta okrutna borba izcrpila bi snagu i tih svježih divizija za nekoliko tjedana. U međuvremenu dovršene su priprave za ofenzivu za odterećenje i na iztoku i na zapadu, tako da su saveznici imali nadu, da će te velenavale donieti odluku.

Na 4. lipnja probio je general Brusilov austro-ugarsku frontu u Volhyniji . . .

Na 24. lipnja počima bubnjarska, uništavajuća vatra Engleza i Francuza s obje strane rieke Somme. Ta navala i događaji, koji su sliedili, izcrpljivali su toliko njemačke snage, da nije mnogo ostalo za bitku kod Verduna. U tom času, kad je izgledalo, da je postignuta nadmoć nad središnjim vlastima i da je osigurana konačna pobjeda nad njima, stavile su se u pokret i druge vojske Entente: Italija je stupila u 6. bitku na Soči, koja je doniela znatnije uspjehe; Rumunjska je 27. kolovoza naviestila središnjim vlastima rat i ušla u Sedmogradsku, a pokrenuta je i saveznička vojska u Solunu.

Međutim su njemački napadaji u borbi oko Verduna 21. lipnja dobili još tla, tako da su njemački pješaci dospjeli djelomično čak u rovove utvrde Sourville. Toga dana po prvi put je na strani Niemaca upotriebljeno novo sredstvo borbe plin Grünkreuz (»zeleni križ«). Ali Falkenhayn je bio u tom času prisiljen obustaviti navalu, ne mogavši u isto vrieme izvući svoje čete iz prvih redova, gdje su se u pravom smislu rieči

zaplele s neprijateljem. Na 28. kolovoza 1916. preuzima Hindenburg i Ludendorff operativno vodstvo njemačke vojske. Tek tad je navala na Verdun sasvim i konačno obustavljena. Ali i dalje se ostalo u postavima, koji su bili blizu neprijateljskih, pa su tražili stalne i težke žrtve. Nije bilo moguće prisiliti neprijatelja, da i on obustavi borbu. Naprotiv, čim su popustile borbe na Sommi, mogao je Francuz prebaciti nove snage na Verdun, dok su naprotiv Niemci bili zapleteni u Rumunjskoj. Nivelle je mogao dieliti udarce, da se tvrđava rieši težkog obruča, koji ju je s triju strana obkoljavao. Na 24. listopada zauzet je ponovno fort Douaumont iz priključne visine. Njemački gubitci bili su vrlo težki. Uzprkos toga nije se njemačko vrhovno zapovjedničtvo moglo odlučiti da dobrovoljno napusti neodrživi postav.

Drugi francuzki napadaj na 14. prosinca prisilio je Niemce, uzprkos najogorčenije i najžilavije obrane, koju je čak i neprijatelj izticao kao uzor, da napuste rovove izpod Douaumonta, koji su bili uviek pod težkom vatrom. U francuzkim rukama ostali su zarobljenici i topovi. Niemci su se mogli ustaliti tek u onim postavima, iz kojih su počeli u veljači napadaj na Douaumont. Nivelle nije više napadao te njemačke polazne postave. On je već bio spasio Verdun. Zbog toga je početkom 1917. imenovan vrhovnim zapovjednikom francuzke vojske. Taj je uspjeh silno podigao moral francuzke vojske i francuzkog naroda.

Njemačke navale na Verdun, koje su bile osnovane na krivim predpostavkama, završene su neuspjehom. One su Niemcima prouzročile težke gubitke na ratnom materialu i ljudstvu, a nisu koristile moralu četa. A ipak je ta velenavala doniela i neke vrlo važne uspjehe, jer su gubitci francuzke vojske iznosili oko 360.000 ljudi, dok su gubitci Niemaca iznosili 335.000. Ti francuzki gubitci osjetili su se u punoj mjeri tek sliedeće godine. Istina, moralni uspjeh olakšao im je podnieti te gubitke, ali francuzki je narod bio vrlo osjetljiv na krvave gubitke.

Svakako, bitka kod Verduna bila je jedna od najkrvavijih bitaka u toku poviesti čovječanstva. Iz nje su naučili i jedni

i drugi. Niemci su se izkustvom bitke kod Verduna koristili osobito u toku sadašnjeg rata.

Bitka kod jezera Naroč

U 1915., u proljeću i ljetu, pretrpjela je ruska vojska pretežke gubitke u ljudstvu i ratnom materialu. Nestale su ciele vojske u toku ofenzive kod Gorlica. Ali gubitci su početkom 1916. bili nadopunjeni. U Rusiji se, istina, tu i tamo osjetio po koji val nezadovoljstva, kao početak revolucionarnog pokreta, ali je sve po običaju brzo ugušeno . . . Izgledalo je, da je ruska fronta opet jaka kao u početku rata. Ali to zapadnim saveznicima nije bilo dosta. Oni su tražili više. Oni su slutili, da se kod njih sprema nova oluja. Zbog toga je ruski saveznik trebao početi ofenzivu te vezati i privući još više neprijateljskih vojska na svojoj fronti. Rusija je udovoljavala tom zahtjevu, koliko god je mogla. Ona se u toku zime, krajem 1915. i početkom 1916. s velikim naporima pripremila za daljnje događaje. Nastale su nove vojske i nadopunjeni gubitci. Čete su se u toku zime iza rovovskih postava odmorile, a dana im je i prilika, da se izobraze i upoznaju izkustva iz dosadašnjeg ratovanja. Ruski ratni veleobrt nije, istina, mogao brzom proizvodnjom nadopuniti velike gubitke na ratnom tvorivu. Ali saveznici, osobito Amerika i Japan, slali su strjeljivo i druga ratna sredstva u pomoć Rusima.

Naprotiv kod središnjih sila nije stanje bilo tako lako. Njemačke i austro-ugarske divizije nisu kroz cielu zimu bile mirne. One su duž tolikih fronta i u zimi stražarile i pazile, a na mnogim dielovima su se i borile. Napadaj na Verdun počeo je već u veljači. Sve, što god je bilo razpoloživo, bačeno je bilo na zapadnu i južnu frontu. Glede ruske fronte čete središnjih vlasti nisu se bojale iznenađenja. One su bile sviestne svojih velikih uspjeha u 1915. i svoje nadmoći u moralu i taktičkoj izobrazbi, tako da su mirno očekivale daljnji razvoj. One su znale, da svojim uztrajanjem pokrivaju leđa najvažnije fronte na francuzkom zapadu. Veliki prostori, koje su središnje vla-

sti na iztoku osvojile: Litva, Letonska i sjeverna Poljska uređeni su i tako organizirani, da su poslužili proizvodnji središnjih vlasti i kao dobro uređeno zaleđe iztočnoj fronti. Stvoreni su novi putevi i popravljeni stari, a zemlja se obrađivala. Oko 3 milijuna ljudi neprijateljskih državljana živjelo je tu u miru i radu, istina, prema propisima ratnih zakona. Ali ipak nad njima nije vršeno nikakvo nasilje.

Pošto je počeo njemački napadaj kod Verduna, osjetio se krajem veljače na raznim dielovima iztočne fronte pritisak ruskog topničtva. Znalo se, da će Rusi napasti. Oni su vješto skrivali pravac svog napadaja demonstracijama — manjim napadajima na drugim odsjecima, tako na pr. na Dvini.

Na krajnjem desnom krilu iztočne fronte, baš tamo gdje su u glavnom stajale hrvatske čete, na besarabijskoj granici, počima krajem 1915. i nastavlja se 1916. prva veća navala, ofenziva generala Brusilova, koju su austro-ugarske čete, pa naši domobrani i naša redovita 36. pješačka divizija, odbili na sam Božić, odnosno u vremenu između Božića i Nove godine i na dan sv. Jordana, 19. siečnja 1916. Ta je važna epizoda već opisana prema bilježkama očevidca.

Rusi su spremali jaku navalu i na sjevernom krilu. Njemačko vrhovno vojno zapovjedničtvo i zapovjednik sjevernog krila generalpukovnik von Eichhorn spoznali su, da će glavni udarac Rusa uslieditи na frontu jezera u pravcu Vilne. Tu je držao postave XXI. saarbrückenski vojni zbor generala Hutiera, koji je kroz cielu kasnu jesen i zimu uztrajao u nepodesnim i nezdravim, močvarnim i vlažnim postavima usred šuma, bez dobre zaštite, često samo iza nasipa iz sniega, jer je tlo bilo podvodno i neuporabivo za izgradnju običnih rovova.

General Ewert, zapovjednik ruske vojske nasuprot tom odsjeku, mislio je obuhvatiti njemački borbeni odsjek u širini od 100 km na obim krilima: na sjeveru kod Postavya, a na jugu kod jezera Naroč, da jakim udarcem i čelnim napadajem zdrobi sredinu. Oba krila imala bi djelovati poput krakova kliešta. On je na tom odsjeku skupio 368 bojna protiv 66 njemačkih bojna. Tu nadmoć možemo predstaviti, ako uočimo, da je Ewert napao sjeverno krilo sa 112 bojna, a južno sa 128 i

to na mjestima, gdje su Niemci držali samo četiri bojne, odnosno 19 bojna. Ostatak ruskih četa imao je napasti sredinu, odnosno nastupiti kao pričuva u povoljnom času, da navala uspije. Navali je predhodila topnička priprema, kakve još nije vidjela iztočna fronta. Njemački slabi nasipi, rovovi i obranbeni uređaji rušili su se poput karata. Voda je ulazila svuda u postave. Posada je gazila do koljena u jarcima. Prvi udarac usliedio je preko slabe ledene kore jezera Glodovo u noći od 17. na 18. ožujka, te je lakoćom odbijen. Njemačka je vojska mirno očekivala daljnju navalu. Nepregledni valovi ruskih četa u razvijenoj crti nicali su poput gljiva iz šuma, sela i s livada. Divizija iza divizije, zbor za zborom, neprestano od jutra do mraka. Ali zaporna vatra njemačkih strojnica i topova udarala je poput maljeva, stvarala je rupe i praznine u jurišnim valovima, bacila je 10.000 i opet 10.000 neprijateljskih vojnika na zemlju. Ono, što je preostalo, nastojalo je da se biegom spasi u polazne položaje. Predvečer 18. ožujka bili su svi postavi čvrsto u njemačkim rukama. Navala se nastavila drugog i trećeg dana, prve i druge noći s istim posljedkom. Stajala je Ruse strahovitih žrtava u gomilama, ali su Niemci uztrajali. Nisu se ni pomakli.

Navala se opet nastavlja. U noći od 20. na 21. ožujka počela se fronta lomiti. Branitelji su uzdržali više od 72 sata taj vatreni juriš, kojem se pridružilo i nevrieme. Ali onda su polako počeli malaksati. Nisu spavali nekoliko noći, a i hrana je bila zaostala; dobivali su u glavnom konzerve. Rusi su prodrli na brani »Mali«, baš kad se posada mienjala, te su Niemcima oteli komadić rova u širini od 1000 metara. Na 21. veljače Niemci ga zauzimlju natrag. Ali Rusi su postigli uspjehe i južno od jezera Naroč. Tu su potisnuli čete iz Thüringena i Badena do na visine Friemel. Njemačke čete imale su znatnih gubitaka na mrtvima, ranjenim i zarobljenim.

Time je kriza dostigla svoj vrhunac. Rusi nisu mogli svoj dobitak proširiti. Dovedene su nove njemačke pričuve, koje su izmienile branitelje, jer su bili sasvim izcrpljeni. Još se neko vrieme vodila borba za močvarne rovovske postave između Olsitce i Komaike, pa i oko visine Friemel. Ali krajem ožujka

borba je sasvim smalaksala. Ruska je ofenziva ugušena u »krvi i blatu«.

Posljedci te ofenzive bili su za Ruse vrlo bolni. Izgubljeno je preko 100.000 vojnika, a osvojen je jedva pedalj zemlje. Ali ni taj pedalj zemlje njemačko zapovjedničtvo nije htjelo prepustiti neprijatelju. Počelo je pripravljati protunapadaj, polagano i sigurno, oslonjeno na bogato izkustvo na zapadnoj fronti. Topničtvo je 29. travnja očistilo puteve pa je zatim postepeno osvojeno sve ono, što je bilo prije izgubljeno. Zarobljeno je oko 5600 vojnika i dosta ratnog materiala uz vrlo malo vlastitih gubitaka.

Dva mjeseca vladao je na iztočnoj fronti mir pred oluju . . .

I kod naših domobranaca na austro-besarabijskoj granici. Skoro dva mjeseca prave zimske magle, da se nije vidilo niti na jedan metar pred sobom, pa duboki snieg do u travanj smetali su svaku djelatnost. Tek početak ljeta donosi nove težke borbe i kod naših domobranaca . . .

Zapadni su saveznici opet od Rusa tražili da navale. I Rusi su se tome odazvali. Ruska fronta bila je razdieljena u tri velike skupine. Srednja skupina, t. zv. zapadna fronta imala je prema prvotnoj osnovi izvesti glavni udarac u važnom pravcu prema Vilni. Ali ona je najviše zaostala u svojim pripremama. A vrieme je gonilo. Zapadni saveznici nisu imali prave sreće na ratištima. Francuzi su bili vezani borbama oko Verduna, a englezki razvoj na Sommi nije još bio dovršen.

Velika ljetna ofenziva ruskog generala Brusilova

U ljetu 1916. zapadnim saveznicima nije preostalo drugo nego opet tražiti rusku pomoć, t. j. rusku navalu, koja bi olakšala položaj na zapadu.

Do ruske je pomoći i došlo. Ona se očitovala u snažnim udarcima poznatog ruskog vojskovodje generala Brusilova, koji je tada bio vrhovni zapovjednik južne fronte. On je poveo ofenzivu. Napao je snagama, koje u početku nisu bile znatno

nadmoćne austro-ugarskoj vojsci, i to na fronti od Pripjetskih močvara pa sve do rumunjske granice. Na tom krajnjem desnom krilu iztočne fronte središnjih vlasti stajale su pod zapovjedničtvom ces. i kr. vrhovnog zapovjedničtva dvie skupine vojska. Na sjeveru skupina bavarskog generala Linsingena, a na jugu skupina Nadvojvode Josipa. Ta je fronta prebacivanjem najboljih pješačkih divizija i mnogih težkih bitnica na jugozapadno ratište bila znatno oslabljena. A ipak su oba vrhovna zapovjednika skupina vojska mislila, da su dorasla tim ruskim napadajima. Ali doživjela su težko razočaranje. Kroz tri dana bez i najmanje stanke izvodili su Rusi jakom nadmoći topničku pripremu. Bila se težka topnička bitka. Na 13. lipnja prelazi rusko pješačtvo na juriš. Iz šuma, iz uvala, iz dolina, iz zaselaka niču ruske pješačke skupine, široki ruski navalni redovi, koji se bacaju bez kolebanja i bez premišljanja na branitelje kroz njihovu težku topničku zapornu vatru. Već prvog dana napukla je na sjeveru ces. i kralj. 4. vojska nadvojvode Josipa Ferdinanda, a na jugu 7. vojska generalpukovnika baruna Pflanzer-Baltina.

Na jugu su se borile i hrvatske čete, u prvom redu naša hrvatska domobranska 42. pješačka divizija duž besarabijsko-austrijske granice, gdje su se naši domobrani i naši vojnici redovite vojske nalazili u borbama još od ljeta 1915. te svojim prsima, svojim junačtvom i uztrajanjem više od godinu dana zaštićivali taj važni desni ugao, krajnje desno krilo Bukovine, a time i prilaze karpatskim iztočnim klancima i u iztočnu Madjarsku.

Već je prvog dana austro-ugarska vojska izgubila dosta zarobljenika; nastale su velike rupe i praznine kod Lucka, na ruskom području, oko graničnog tvrdjavnog trokuta i kod Okne, gdje su se borili domobranci. I kod susjednih austro-ugarskih vojska nije stanje bilo lako. Držala je sredina tih skupina vojska, njemačka južna vojska generala konjanitčva baruna Bothmera. Ona je uztrajala kao pećina. Od nje su se poput divljih olujnih valova odbijali navalni redovi ruskih vojska. Rusi su izkrvarili pred rovovima te vojske. Ali požar je zahvatio cielu frontu. Rusi su dalje napadali i uspievali. Već je bio

ugrožen i Kovel, veliko i važno čvorište u Volhyniji, a tako i gradovi Bukovine.

Zapovjednici austro-ugarskih vojska ubacivali su svoje zadnje pričuve u protunavale. One su se topile kao snieg na proljetnom suncu. Bila je potrebna pomoć, jaka pomoć zajedničkih strategijskih pričuva.

Generalu Conradu nije preostalo drugo, već zamoliti Falkenhayna za pomoć. Conrad je to učinio težka srdca. Falkenhayn je morao toj molbi udovoljiti, iako su njemačke snage bile svuda zaposlene. Brojne pričuve prebacivane su željeznicama s Balkana, iz Litve i Letonske pa i s jugozapada. Ali nužda je bila velika, a prievoz tih divizija tražio je vremena.

Rusi su dotle dalje navaljivali i uspievali. Oni su 9. lipnja prešli Styr u Volhyniji. U Bukovini je zaokrenuo Pflanzer lievim krilom natrag na Dnjestar i time odkrio južni bok. Bavarski general Linsingen branio se očajno protiv silne nadmoći. Svojom energijom on je utjecao i na austro-ugarske vojne zborove, pa su i oni stali i držali. Njemačka 42. pričuvna divizija (Hessenci i Türinžani) kao da se je podvostručila. Ona je svojim bojnama i bitnicama olakšavala težko stanje. Ona je napokon spasila situaciju. Stoga oni danas slave Bukanov, Podhajce i Koslov kao spomendane svoje ratne poviesti. Ti težki dani od 4. do 16. lipnja izpunjeni su najtežim borbama, silnim ruskim napadajima i protunapadajima njemačkih i austro-ugarskih četa. To su dani bolnih gubitaka. Tih dana se osobito iztaknula i naša 42. domobranska divizija, naša domaća 25. pješačka pukovnija i njezine družice, ostale tri domobranske pješačke pukovnije i domobransko topničtvo. Tu težku borbu naših četa opisao sam u posebnom poglavlju točnije.

Ali bilo je i sreće u nesreći. I Rusi su izgubili dah. I njihova je snaga bila pri kraju. Brusilov kao da se i sam nije nadao tolikom uspjehu pa nije pripremio dovoljno pričuva. One mu nisu bile odmah pri ruci, da ih bezobzirno izkoristi. To je spasilo položaj. Brusilov je morao uzporiti svoje nadiranje. Ali je ipak dalje navaljivao i nije svome protivniku priuštio dovoljno vremena, da poduzme protumjere i izvrši jedan jedinstveni moćni protunapadaj. Razna pojačanja njemačkih i

austro-ugarskih divizija ubacivana su postepeno, kako su dolazila, odmah u protunapadaj, više puta pojedine pukovnije, pa čak i pojedine bojne.

Ipak je najprije na sjevernom dielu te fronte generalu Linsingenu, koji je tamo preuzeo vodstvo, uspjelo stvoriti popriečni zapor pa tako spasiti Kovel i Vladimir Volhynski. Pflanzer-Baltinovoj 7. vojsci nije uspjelo zaustaviti Ruse. Tu je generalpukovniku Pflanzer-Baltinu dodieljen za glavara stožera poznati njemački glavnostožerni pukovnik von Seeckt, bivši glavar stožera generala Mackensena. Tu je ruski uspjeh bio velik. Rusi su zauzeli i Černovice i Kolomeju. Ciela je Bukovina izgubljena. Pred kraj mjeseca lipnja stajali su Rusi opet pred Tatarskim klancem, pred vratima Madjarske. Naše hrvatske čete opet su došle u područje oko Bohoročana i Stanislava, u one krajeve, gdje su se 1915. toliko borile protiv Rusa prodrievši preko Tatarskog klanca, Delatyna i Nadvorne početkom godine 1915. u iztočnu Galiciju.

Iztočno od Stanislava, pred Tlumaczom, malim gradićem u iztočnoj Galiciji, koji je dobro poznat mnogim hrvatskim ratnicima, došlo je 1. srpnja opet do bitke. Rusi nadiru sa svih strana na austro-ugarske čete i ubacuju svoje jako konjaništvo u borbu, da probiju frontu u pravcu iztoka. Ali u zadnji čas došla je njemačka pomoć. Već u sumraku ljetne večeri u bogatim žitnim poljanama ukazuju se vršci njemačkih šljemova. Njemačka 105. i 119. divizija dolaze u pomoć. One opet uzpostavljaju stanje. Novo osnovana vojska generalpukovnika Kövessa ustaljuje se, uztraje i drži kroz cieli srpanj, iako je pretrpjela vrlo osjetljive gubitke te ponovno izgubila dosta tla. Ali ona je zapriečila neprijatelju prodor u etapno područje Stryja.

Još kritičnije bilo je stanje kod skupine vojska Linsingena. Ta je skupina za nekoliko dana morala uzmaći oko 35 km prema iztoku, sve do rieke Stochoda. I opet je Kovel bio ugrožen. Ali Niemcima je uz velike gubitke i težke napore uspjelo zadržati grad u svojim rukama. Južnije je stanje bilo još teže, upravo sudbonosno. Na 2. srpnja zauzet je od neprijatelja Brody, glavni grad iztočne Galicije. Grad je zapaljen.

Izgorjela su velika skladišta. Požar se poput orijaških baklja vidio iz daleka preko stepa. Vidio se čak iz Volhynije.

Ti porazi, uzeti kao jedna cjelina, bili su sudbonosni. To je prisililo generala Conrada von Hötzendorfa, da je pristao na ustrojenje jednog jedinstvenog vodstva. Generalfeldmaršal Hindenburg preuzima vrhovno zapovjedničtvo iztočne fronte od Iztočnog mora do Seretha. Austrougarski priestolonasljednik nadvojvoda Karlo preuzima dio fronte od Seretha do rumunjskih Karpata. Njemu je dodieljen general von Seeckt kao glavar stožera.

Obim vojskovodjama dano je vrlo malo vremena, da srede svoja područja. Početkom kolovoza ubacuje general Brusilov po treći put svoje divizije u glavni napadaj. Na sjeveru, na rieci Stochodu, odbijaju Niemci i austro-ugarske čete Ruse u težkim borbama, koje su trajale tjednima, uz osjetljive gubitke za žilavog protivnika. Puno opasnije bilo je stanje na srednjem dielu te fronte. Austro-ugarska 2. vojska morala je napustiti borbenu crtu rieke Seretha. Samo uz najveće napore mogla je ona održati u svojim rukama visine oko Zborova i Zlochova. Južnije morala je vojska generalpukovnika Kövessa izprazniti Stanislav, ne bi li se održala u šumama zapadno od grada. I njemačka se južna vojska generala konjaničtva baruna Bothmera nije mogla dulje održati na rieci Strypi, jer su joj oba boka bila otvorena. Krvava srca Bothmer se povlači s bojišta na Strypi, gdje se njegova vojska jako iztakla. Ali ta je vojska uzmicala samo korak po korak i odbijala jake neprijateljske navale, pa i atake ruskog konjaničtva, čak i tankova! Ta vojska generala Bothmera ustalila se 12. kolovoza oko Horožanke i na rieci Zloty Lipi.

I na krajnjem južnom krilu morali su Niemci uskočiti i začepiti praznine. Dolazila je pomoć s juga, nove njemačke jedinice. Od Marmarosszigeta kretao je karpatski vojni zbor generala von Conte iz iztočne Pruske i Bavarske. Ulazio je u šumsko područje Karpata. Preko ponora i pećina bacio se taj vojni zbor, u kojem su kao predhodnice bili njemački lovci, 3. kolovoza na ruske visinske postave, te je odbaciv Ruse od vrhunca do vrhunca potiskivao u zajednici s četama generalpu-

kovnika Pflanzer-Baltina neprijateljsku borbenu crtu do Kirlibabe u Bukovini.

Tako je ponovno uklonjena opasnost za Madjarsku, slično kao u veljači 1915., kad je hrvatski vojni zbor prodro iz Marmarossziget preko Körösmeza, preko Tatarskog klanca i kroz visogorja Bukovine u iztočnu Galiciju, a uz njega više zapadno austro-ugarski gradački III. vojni zbor, a još više prema zapadu njemačka južna vojska.

Još su se, istina, tjednima vodile žestoke borbe za visinu Maguru, za šančeve na vrhovima gorskih kupola i za Tatarski klanac, Hrvatima vrlo dobro poznat. Do listopada su još trajali udarci Rusa u Galiciji. U svrhu obrane od tog udarca ubačen je čak i turski XV. vojni zbor, a da se položaj ipak nije mogao preokrenuti. Gomile ruskih pričuva prebačene su u medjuvremenu prema jugu, prema Rumunjskoj.

Uobće je sva ta veleofenziva generala Brusilova imala i svoju političku svrhu, da se Rumunjska konačno uvuče u rat. Ona je već bila podpuno na strani Entente.

Uzporedo s tom Brusilovljevom ofenzivom usliedio je i udarac ruske zapadne skupine kod Baranovića. Ali tu su Šlezani, vojnici iz Sedmogradske, iz Brandenburga i Poznanja, Niemci, Austrijanci i Madjari, pričuve i Landwehr, svi skupa samo šaka bojna, izdržali težki juriš 226 bojna najboljih ruskih četa, moskovskih grenadira, Sibiraca i Kavkazaca, danima, tjednima, kroz cieli lipanj i srpanj u razrovanim rovovima, u rupama granata, u blatu i močvarama. Mienjao se udarac s protuudarcem, napadalo se s bajunetom u ruci i s kundakom puške. Rusi su tu polučili samo neznatne uspjehe. Oni su ostali tolike kilometre daleko od svog konačnog operativnog cilja, od željezničkog čvorišta Baranovića.

HRVATSKI DOMOBRANCI U BORBAMA PROTIV BRUSILOVLJEVIH NAVALA

(Obradjeno prema podatcima pukovnika Delića, iznesenim u »Hrvatskom Domobranu« i prema drugim izravnim vrelima).

Velika ofenziva Brusilova u ljetu 1916. bila je zadnji težki udarac carske ruske vojske protiv središnjih velesila. Ona je

izvedena na širokoj fronti s obje strane Dnjestra od odsjeka Lucka do odsjeka besarabijsko-austrijske granice, do ugla tromedje Rusije, Rumunjske i Austrije. Njezin cilj je bio ne samo čisto vojničke, više operativne prirode: odmotati austro-njemačku i ugarsku frontu sa iztoka uzduž Karpata, već i visoke političke prirode: utjecati na Rumunjsku, da konačno udje u rat na strani Entente. Osim toga htjelo se tom ofenzivom pomoći francuzkoj i englezkoj vojsci. Francuzka se vojska težko borila oko Verduna, ujedno se je na zapadu pripravljala anglo-francuzka ofenziva na Sommi. Iako je ruski udarac bio vrlo snažan oko odsjeka Lucka, jednog od triju uglova ruskog graničnog tvrdjavnog trokuta, na jugozapadnom rubu Ukrajine, ipak je glavni udarac bio upućen na izbočene dielove austro-ugarske 7. vojske generala baruna Pflanzer-Baltina, u sklopu koje su se već od početka 1915. borile i hrvatske čete. Tu na južnom krilu fronte stajala je naša »Vražja — domobranska divizija«, koja je držala široki odsjek fronte u iztočnoj Bukovini. U glavnom onaj isti, koji je ta naša divizija držala u jeseni i zimi 1915. te kasnije sve do te ofenzive. Naša domaća 25. domobranska pukovnija i karlovačka 26. domaća pukovnija bile su u borbi oko glavnih žarišta te bitke. Zapovjednik zagrebačke 25. domaće pukovnije bio je obće obljubljeni, izvanredni trupni zapovjednik pukovnik Stjepan Delić. Zapovjednik naše domobranske divizije bio je naš Luka Šnjarić, podmaršal, taj sjajni, opetovano, još u Srbiji 1914. pa i u velikoj ofenzivi generalfeldmaršala von Mackensena u jeseni 1915. proslavljeni general. Podmaršal Luka Šnjarić bio je kod prielaza Save u jesen 1915. nasuprot Beograda ranjen. Njega spominje i jedan njemački roman, koji je napisao jedan sudionik, njemački častnik, o borbama protiv Srbije 1915. godine. — (Joseph Magnus Wehner: »Stadt und Festung Belgrad«. — Hanseatische Verlagsanstalt Hamburg.) — Isto tako i druge naše domobranske pukovnije bile su izložene najtežim navalama. Divizija je držala postave oko onih brojnih hrvatskim ratnicima poznatih graničnih mjesta: Pohorglivke, odnosno kako su ju domobranci zvali Pohorlovac kraj Okne, i to od Križa 226 uzduž stare austrijske granice do Dnjestra, a odanle do sela Mikea, također

na Dnjestru. Izmedju Križa 226 i starih postava na domak pukovnije (25.) držala je postave madjarska honvedska brigada Löffler. Domobranci su svoje postave izvanredno utvrdili i uredili. 25. domobranska pukovnija stajala je pri početku ofenzive razdieljena u tri skupine te je sa dvie bojne sačinjavala divizijsku pričuvu. Ta pukovnija kao i njezine posestrime, druge domobranske pukovnije, iztakla se i u Srbiji i na ruskom bojištu svojim izvanrednim držanjem i hrabrošću, te se brojila medju najbolje austro-ugarske čete. U njoj su se iztakli brojni častnici, medju njima osobito tadašnji general pješačtva Slavo Štancer, pod čijim vodstvom su u zaledju, u Zagrebu, izobražene brojne pohodne bojne. Tadašnjem podpukovniku, kasnije pukovniku-invalidu Slavku Štanceru ima se zahvaliti osobiti duh naše domaće pukovnije, stega, domoljublje i upravo savršena izobrazba, te uzorni red, na koji su naši domobrani naučeni još u nadopunidbenoj bojni. Uzprkos tome, što je bio bez desne ruke, on je u jeseni 1917. preuzeo zapovjedničtvo 26. domobranske pukovnije.

U 25. domobranskoj pukovniji i kod naših drugih domobranskih pukovnija znalo se, da se Rusi pripravljaju za odlučni udarac. Zapovjedničtvo naše divizije pripravilo se za sve. Ali dugačka frontna crta razpolagala je sa premalo snaga. Pogibao prodora bila je očita.

Ruska ofenziva započima 4. lipnja 1916. Pukovnik Delić prima od glavnostožernog satnika Gömbösa, kasnijeg madjarskog ministra predsjednika, u 11 sati do podne sliedeću uputu:

Dio domobranske brigade Löffler i desno krilo 26. domobranske pukovnije su zarobljeni. Ruski udarac bio je na tom odsjeku najjači. Sa zapovjedničtvom 26. domobranske pukovnije ne postoji veza, ne zna se, gdje se nalazi pukovnik Pintar.

Pukovnik Pintar bio je takodjer jedan od najboljih trupnih zapovjednika XIII. vojnog sbora. I on se je u toj bitci iztakao, bio je težko ranjen i zarobljen.

Nakon što su probili frontnu crtu honvedbrigade Löffler i razbili i susjedno desno krilo 26. domobranske pukovnije, Rusi nadiru s juga prema trigonometru Čarni Potok, lievo od sredine odsjeka 26. pukovnije. 28. domobranska pukovnija bila je

prisiljena na povlačenje preko drugih postava sjeveroiztočno od Okne. Zbog toga se povlači i 27. domobranska pukovnija, u stražnje postave. Domobranci zauzimaju stražnje postave izmedju trigonometra Čarni Potok i desnog krila 27. pukovnije. Podmaršal Šnjarić, koji se je nalazio na promatračnici, izdaje divizijskoj pričuvi zapovied, da provede protunapadaj u prostoru 26. pukovnije južno od trigonometra.

Takav je bio položaj već na 4. lipnja. Ruski udarac usliedio je nakon najteže topničke pripreme i polučio je važne taktičke uspjehe, koje je Rus i operativno izkoristio. Pukovnik Delić ulazi sa divizijskom pričuvom u navalu, da natrag osvoji izgubljene postave 26. pukovnije. Razvijaju se prva bojna a lievo od nje treća bojna. Satnik Dušan Palčić, koji je vodio 4. bojnu, pripravlja se za napadaj na rovove oko trigonometra, koje je već bio zauzeo Rus. Pukovnik Delić upravlja sam uz pomoć svog pobočnika satnika Lulića akcijom čeonog napadaja. Navala naše domaće pukovnije razvijala se u miru i redu. Svaki nalog izveden je kao na vježbalištu trčećim korakom i s punom snagom. Prema prikazu satnika Očka od 26. pukovnije izveden je taj napadaj sjajno. Satnije su napredovale kao da su zbijene iz jednog komada čelika, bez žurbe, najkraćim putem. Juriš je svuda uspio. Naši domobranci, većinom Zagorci, izbacuju neprijatelja iz osvojenih postava.

Rusi usredotočuju svoju vatru s topovima od 12 cm kalibra na postave oko trigonometra. Glavna točka obrane bila je sada visina kod Čarnog potoka. Bojna satnika Palčića zbila se na uzkom prostoru. I. bojna, kojom je zapoviedao nakon pada poznatog i obljubljenog bojnika dra T. Kneževića satnik Madjar F. Horvath, kasniji madjarski general, razvila se u širini od 750 metara. Tu je položaj bio kritičan. Očekivala se pomoć jedne lovačke brigade, ali ona je vrlo sporo pridolazila. Treća bojna satnika Sertića imala je širinu fronte od jednog km. Rusi napadaju 4. lipnja dva puta na postave naše domaće domobranske pukovnije. U odbijanju napadaja sudjeluju sve tri bojne. 4. lipnja 1916. bio je dan velikog uspjeha naše domaće domobranske pukovnije.

Položaj kod 26. pukovnije bio je još uviek težak. Ona je već bila izgubila jedan dio svojih snaga za prvog ruskog naleta. Tamo je položaj bio nejasan. Sve jače se je ocrtavao ruski pritisak uzduž cielog frontnog diela naše divizije.

U obranbenom odsjeku pukovnika Pintara bile su dvie obranbene crte, koje je još u jeseni 1915. pukovnik Delić dao izgraditi. Mislilo se održati u drugoj liniji. Pukovnik Pintar podredjuje sebi i 1. bojnu 25. domobranske pukovnije. Izmedju obih protivničkih linija postojala je praznina. To je bila najpogibeljnija točka, koja je bila pod unakrstnom vatrom i s jedne i s druge strane. Tamo je navodno pao i bojnik Dr. Tuna Knežević, pogodjen od ruske granate. Drugi opet kažu, da je zarobljen. Vjerojatnija je prva verzija. S njim su pala i četiri mlada domobranska častnika. Pukovnik Delić upućuje jedan saperski vod, da zatvori tu opasnu točku u polukrugu otraga. Imali su se ujedno i poboljšati rovovski nasipi.

Cielog 5. lipnja vodila se težka borba. Ona se nastavlja i 6. lipnja. U sumrak 6. lipnja prodiru Rusi u domobransku obranbenu crtu baš kod tog opasnog mjesta. Nakon dogovora sa pukovnikom Pintarom odredjuje pukovnik Delić napredovanje u postave oko tih mjesta, koja su bila napuštena. Domobranski saperi pod zapovjedničtvom poručnika Boroša izbacuju Ruse u prvom naletu te žele nastaviti napredovanje u glavne ruske postave. Ali to nije usliedilo, po nalogu pukovnika Delića, jer je tamo bio minski pojas još iz godine 1915. za koji saperi nisu znali. Dolaze nova pojačanja, brigade generala Trimmela. Lovci zauzimaju položaje oko majura Horoševca u nizini oko potoka, a s one strane nizine drže postave dielovi naše bjelovarske 16. pješačke pukovnije u priključku na bojnu I/25. Na taj način se položaj ustalio. Pukovnik Delić ostaje u promatračnici uzprkos težke topničke vatre te je stalno u vezi s pukovnikom Pintarom. Tu je sve puno lješina palih neprijateljskih vojnika, koje su naši pokopali. Bilo je i mrtvih domobrana naše 25. pukovnije. Svi su oni pokopani u zajednički grob.

Odsjek pukovnika Pintara i Delića podredjuje se generalu Trimmelu, te se odredjuju novi odsjeci. Odsjek pukovnika Delića obuhvaćao je do sada i odsjek I. bojne. Fronta prema

iztoku bila je time pojačana, ali prema sjeveroiztoku ona je bila još uviek slaba, nije se mogla nikako ustaliti. Tu oko odsjeka Okne osjećalo se približavanje težkih dana odlučne bitke.

9. lipnja već se osjećala umornost naših domobranaca, koji su dan i noć neprestano ustrajali u borbama, bili na oštroj straži, a da nisu bili cielo to vrieme izmienjeni. Pukovnik Delić bio je sam i danju i noću na djelu, bio je svima primjer. Njegov pobočnik satnik Lulić nije si mogao priuštiti ni časak mira ni odmora, vodio je po uputama svoga zapovjednika taktički dio borbe naše domaće pukovnije. I druge domobranske pukovnije izvršile su skrajnje napore. Domobranci su se izticali još uviek svojom dobrom voljom, bili su kao lavovi protiv Rusa. Ali množili su se gubitci, a Rus je sve više pritiskao. Zapovjednik divizije podmaršal Šnjarić tražio je zamjenu i jaču pomoć. Ta je i došla. Na 10. lipnja ulazi na tom odsjeku u borbu ces. i kr. 44. pješačka pukovnija, ali 1. i 4. bojna 25. domobranske pukovnije nije se više mogla izmieniti.

U odsjeku Samošin stajala je 28. domobranska. U svojem lievom boku bila je težko ugrožena. Ona se nije nikako mogla sjeveroiztočno od Okne u dolini Dnjestra ustaliti. Delić razporedjuje oko svojeg odsjeka pojedine satnije, te sve više učvršćuje obći položaj svoje pukovnije. Satnija Vrkljan biva napadnuta s jakom vatrom. Ona se je bila razvila u nizini, a Rusi su ju nadvisivali postavima, a bili su i brojčano mnogo jači. Skoro ciela satnija Vrkljan bila je uništena. I sam zapovjednik satnije nadporučnik Vrkljan pao je sa težkim ranjenicima u zarobljeničtvo. Ta se satnija borila hrabro i požrtvovno, dala je primjer svima.

Rusko topničtvo udara žestoko na prihvatne položaje 28. domobranske, da otvori svojem pješačtvu put u pravcu Okne. Rusi se bore s potežkoćama u pogledu promatračnica, jer nisu razpolagali niti jednom iztaknutom visinom. Oni se služe s one strane Dnjestra sa pet vezanih balona. Naše topničtvo ne dopire do njih, oni bez zapreke ostaju u zraku. Ali izgleda da su malo koristili Rusima. Oni se služe i vatrenim znakovima, pale kupove slame, da označe svoje prve postave. Ruski zrakoplovi

snimaju dim tih vatra da tako utvrde svoje prve postave. Sve im to nije koristilo. Ali oni su bili daleko nadmoćniji, a nisu štedili svoje borce pa su konačno ipak uspjeli.

Pred našom domaćom pukovnijom odbijeni su u noći od 9. na 10. lipnja jaki neprijateljski napadaji. Ali kod 28. i 27. domobranske pukovnije postaje položaj sve teži. Moralo se računati sa napuštanjem Okne, oko koje se razvila 28. pukovnija. I 27. mora se pripravljati za uzmak.

Zapovjedničtvo divizije odlučuje se za protunapadaj u odsjeku 28. i 27. pukovnije, te traži pojačanje. Ali kod najvišeg zapovjedničtva nije se mogla stvoriti prava odluka, da li će se napadaj i izvršiti. Na 9. lipnja sastali su se na visini Zornisi, kod sela Jurkivci viši zapovjednici, generali. Bio je prisutan i sam zapovjednik vojske general konjaničtva barun Pflanzer-Baltin i zapovjednik zbora general Benigni von Mildenberg. General Pflanzer-Baltin prepustio je navodno generalu Benigniu da se odluči ili za napadaj ili za uzmak. 7. vojska nije bila kadra da preuzme pobudu u svoje ruke. To se osjetilo i tokom odlučnih borba sliedećih dana i kasnije.

Rusi zadržavaju pobudu i dalje u svojim rukama.

Rano u jutro 10. lipnja započima onaj težki, odlučni napadaj Rusa na 84. domobransku brigadu, koja se sastojala iz 28. i 27. domobranske pukovnije. 28. pukovnija bila je prisiljena povući se kod Okne. Njezini napori, da se tu održi, bili su uzaludni. I 27. pukovnija mora se povući. Ona je bila ugrožena s lievog boka i u sredini. Rusi izkorišćuju duboki usječeni potok Čarni, koji je vijugao kroz sredinu postava 27. domobranske, te se razvijaju zaštićeni na padinama s obje strane potoka. Tim padinama oko Čarna Potoka Rusi dovlače i pojačanja. Tamo se je borila i bojna satnika Fejera oko trigonometra. Tu je satnija nadporučnika Bačića južno od trigonometra sjajno odbila pokušaje ruskog prodora u odsjeku III/25 bojne.

Rusi se razvijaju oko podneva na širokim padinama sjeveroiztočno od Pohorlovca. General Trimmel ubacuje brzoglasnim nalogom Hanake ces. i kr. pukovnije br. 54 u pomoć domabranima. Delić odredjuje čeoni bataljun Hanaka u izmjenu svoje

III. bojne, koja postaje pukovnijska pričuva, te se postavlja u jarak zapadno od trigonometra. Sa šest satnija Hanaka popunjava Delić svoju IV. bojnu i bojnu Fejer sa zadaćom, da izbace Ruse, u koliko bi prodrli u domobranske postave. Pukovnik Pintar od 26. razpolaže sa dvim satnijama Hanaka. Ta je pukovnija (Hanaci) došla iz zaledja, te je bila vrlo dobro i odjevena i obskrbljena. Pojedini častnici govorili su i hrvatski te su bili sretni, da zajedno s našim domobranima ulaze u borbu.

Sjeveroiztočno od Pohorlovca provadja se napadaj s jednom pukovnijom od desnog krila susjedne honvedske divizije, kojom je zapoviedao general Jeszer. Ta operacija bila je nadasve zanimljivija. Pukovnik Delić promatrao je sa svoje promatračnice pojedine skupine honvedske pukovnije, koje su napredovale protiv Rusa bez borbe i htjele su zaokružiti i zarobiti Ruse. To isto su i Rusi htjeli. Nastaje kao neko zaokruživanje, kao neka igra u krugovima. U diviziji Jeszer borili su se osim nešto Madjara u glavnom Rumunji i karpatski Rusi, dok su većina častnika bili Madjari. Nije postojao sklad izmedju častnika i momčadi. Za vrieme toga pokušaja zaokruživanja pojavila se iznenada na visini gusta i široka siva ruska linija, koja je snažno nadirala. Honvedi su se povukli sa Pohorlovca u pravcu prema jugozapadu.

Na našoj strani nije se vidio ni jedan znatniji potez viših zapovjedničtva. Vjerojatno zato, jer su nedostajale jače snage, pričuve, kojima bi se moglo jakim protunapadajem odbaciti neprijatelja. Na našoj strani nastoji više zapovjedničtvo (zborno) samo u glavnom začepiti pojedine rupe. To se vidjelo u načinu ubacivanja 54. pješačke pukovnije i u upotrebi honvedske divizije, koja nigdje nije nastupila kao jedna zatvorena jaka jedinica, već je morala svoje dielove ubacivati u razne susjedne odsjeke, da se popune praznine i pojačaju prvi postavi. Tako je bilo i kod susjednih zapadnih odsjeka, gdje su takodjer nastupali honvedi.

Bilo je jasno, da se približava puna katastrofa.

Težki je to bio osjećaj za zapovjednike naše domobranske divizije, brigada i pukovnija. Položaj kod 25. bio je najbolji. Ona je vješto manevrirala i uzdržala. Druge pukovnije, koje

su ali ipak više stradale, bile su prisiljene na povlačenje na više odsjeka. Gubitci su bili veliki i kod 25. i kod drugih naših pukovnija, djelomično i vrlo težki. Rusi prodiru u važnu točku Pohorlovac. Tamo se nalazio pukovnik i liečnik dr. Jambrišak, koji je brzojavio stanje pukovnijskom pobočniku satniku Luliću, a ovaj opet pukovniku Deliću.

Pukovnik Delić izdaje nalog, da se pukovnički train sa svim prievoznim sredstvima i ranjenicima uputi u selo Toutri. To je i usliedilo, ali pod najtežom topničkom vatrom. Nadliečnik dr. Jambrišak ostaje sa onim ranjenicima, koji nisu mogli biti prevezeni, u zgradi škole.

Položaj odsjeka pukovnika Pintara postaje nadasve kritičan, jer se 27. domobranska pukovnija povukla s obje strane Čarni Potoka. Lievo krilo pukovnika Pintara visjelo je u zraku. Dvie satnije 54. pješačke pukovnije bile su vjerojatno upotrebljene samo za pojačanje postava bojne Fejer. Našima je prietila najveća pogibao sa lieve strane.

Pukovnik Delić mogao je do zadnjeg časa preko Pohorlovca govoriti sa jednim ogrankom brzoglasne središnjice divizije, jer Rusi nisu razorili brzoglasnu liniju. Veza je bila samo ometana eksplozijom granata u zgradi brzoglasne središnjice.

Povlačenje 27. pukovnije prisililo je i naše topničtvo, da se povuče od visine 262 jugoiztočno od Pohorlovca. Rusi sliede samo sa slabim snagama 27. pukovniju, glavni dio ruske navalne skupine započima obuhvat lievog krila odsjeka Pintar, te ulazi i iza ledja, u prostor, gdje se je razvila 54. pješačka pukovnija Fejer i lievo krivo 4. bojne domaće pukovnije. Rusima uspieva obuhvat i odmotavanje tog odsjeka. Skoro sve naše čete, koje su se tamo borile, bile su zarobljene, a da to nisu mogli odmah saznati niti pukovnik Pintar niti pukovnik Delić.

Oko 1.30 sati dobiva i pukovnijski stožer i sam pukovnik Delić pješačku vatru iz pravca, gdje je bio postav pukovnika Pintara, u dolini, uz koju je vodio put u Pohorlovac, koji je bio glavna veza naših domobranaca sa zaledjem.

Pukovnik Delić ubacuje u pravcu ruskog nadiranja slabiju rojnu prugu, koja je sastavljena od vojnika pukovnijskog stožera i pojačana sa pojedinim borcima, koji su se slučajno

tamo nalazili. U tom času dobiva pukovnik Delić putem ometanog brzoglasnog razgovora nalog za uzmak i zaposiedanje druge obranbene crte, ali taj je nalog došao prekasno. Fronta je već bila probijena na više mjesta. Sve je bilo medjusobno pomiešano. Jedni su se još držali, dok su drugi uzmicali. Gubitci su bili veliki. Pukovniku Deliću ostao je još jedan jedini pravac za uzmak i to onaj na Jurkivci i Bojančuku. Tamo je bila druga obranbena crta, ali samo pogrješno izgradjena. Delić šalje ordonance s nalogom na uzmak u pravcu Bojančuka. On sam osobno obilazi rovove pukovnijske pričuve, koja je bila razvijena u rovnoj pruzi na visini jugozapadno od trigonometra, da skupi sve borce te ih povede u drugi postav.

Na odsjeku pukovnika Pintara kriza je dostigla svoj vrhunac. Rusi su probili cieli taj postav i zaokružili cieli odsjek. Dolazi do meteža, u kojem biva zarobljen i pukovnik Pintar, baš kad je uzjašio konja.

Sa visine, na kojoj se nalazi ostatak III. bojne domobranske 25. pukovnije, u pravcu prema trigonometru i lievo od njega vidjelo se, da je u tom odsjeku nastala podpuna operativna praznina, da je vladao neki čudni, neugodni mir. Pukovnik Delić nije sa te visine mogao razpoznati prve postave. Rusko topničtvo nije više udaralo na taj odsjek, već je pucalo izravno na pukovnika Delića. Položaj oko trigonometra bio je već u ruskim rukama. Rusima je uspjelo odmotavanje i podpuno zaokruživanje odsjeka pukovnika Pintara.

Oni su počeli zaokruživati i odsjek pukovnika Delića preko trigonometra.

Na desno krilo III. bojne domaće pukovnije udarala je sa svih strana puščana i topovska vatra. Oni su davali znakove za uzmak. Ali nitko se od njih nije povratio. Ruski valovi progutali su i IV. bojnu domaće pukovnije i jedan i pol bojne 54. pješačke pukovnije. To je težko djelovalo na sve borce. Pri tom oni nisu mogli pomoći. Pukovnik Delić imao je pri tom ipak zadovoljstvo, da su njegovi postavi oko trigonometra, ugaoni stupovi cielog postava »Vražje divizije«, iako su napadani uviek sa dvie strane, zauzeti istom onda, kad su lievo od njih bili već svi postavi do Dnjestra preko Mikea po neprijatelju

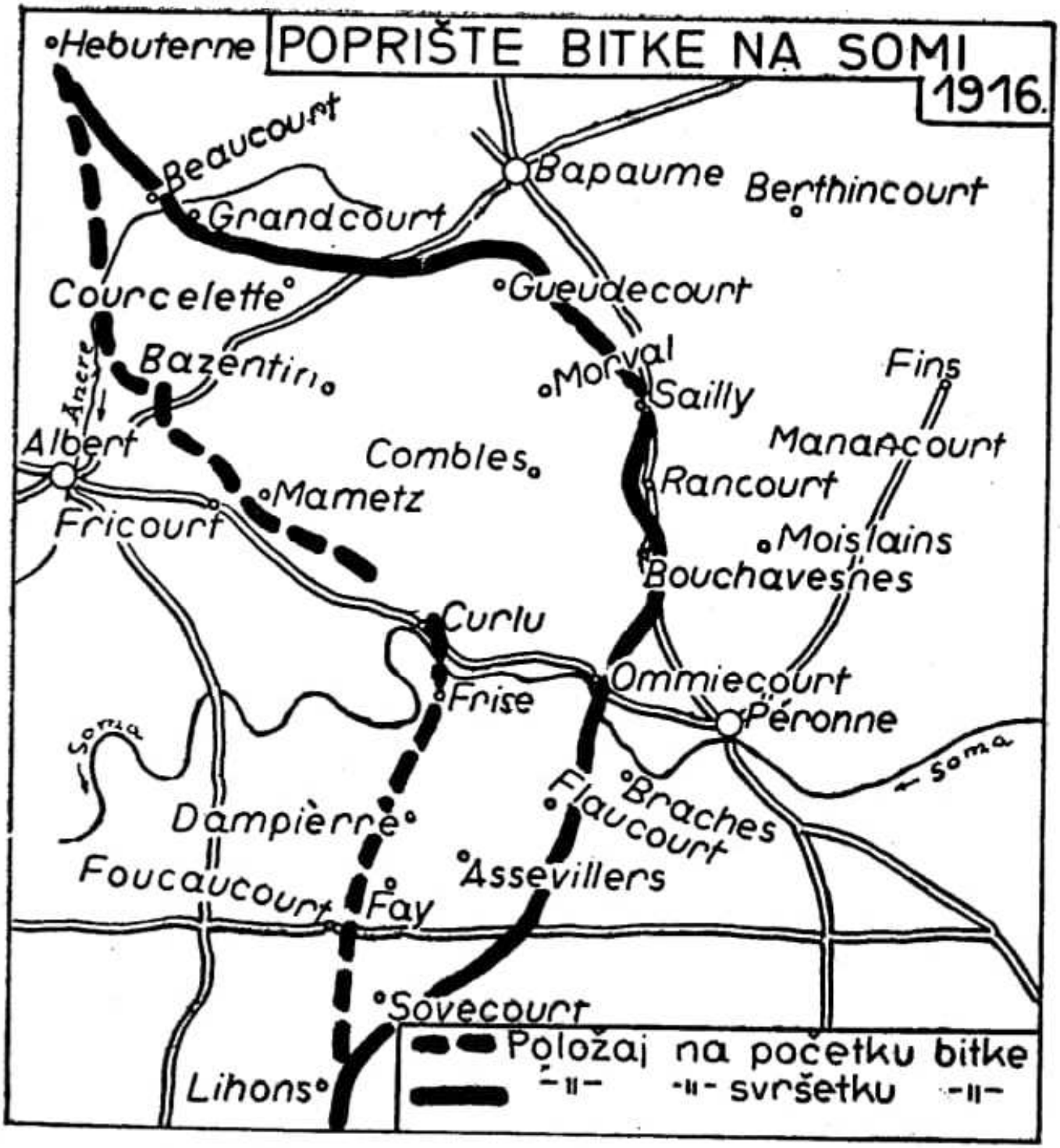

Iz skice je vidljiv maleni gubitak terena njemačkih vojska, uzprkos silnog usredotočenja velikih vojska i ratnog materiala, kakav nikada nigdje nije bio ubačen u borbu, oko rieke Somme. Od onda potiče naziv »materialne bitke«.

osvojeni. Ti postavi bili su fizički i moralni stupovi odpora postava ciele divizije. Taj zadnji ugaoni stup pao je, kad je podpuno izvršio svoju dužnost i zadaću.

Pukovnik Delić zamalo da sam nije bio zarobljen. Devet koraka lievo od njega razvila se jedna ruska jedinica, ali se nije približila stožeru. Ona je zaštićivana vatrom ruskog topničtva, koje je udaralo na naše, te nije htjela, da udje u vlastitu vatru.

Tko poznaje pukovnika Delića zna, da se je uviek odlikovao na svim bojištima osobitim, pravim stoičkim mirom. Ali sada je bio potišten i nije mislio na svoj život. Jedino ga je poručnik Wasserbauer mogao iz te depresije trgnuti riečima: »Mi ne možemo tu ostati«. Pošli su dalje žalostni, tmurni, praćeni ruskom topničkom vatrom.

U prvi čas, kao da su se približavali ruskom pješačtvu, koje je nadiralo prema razorenoj pivovari i majuru, te otvorilo odmah vatru protiv skupine Delić. Po treći put su Rusi odbijeni vatrom ostataka satnije nadporučnika Zastavnikovića i zalaznice 27. pješačke pukovnije iz pivovare i majura. Skupljeni ostatci domobranske 25. pukovnije povlače se s pukovnikom Delićem, s težko ranjenim satnikom Horvatom i ostalim ranjenicima, najviše od I. bojne, dalje prema jugozapadu.

Dogodilo se i to, da je i vlastito topničtvo nehotice otvorilo vatru na tu malu skupinu. Ta je vatra i dalje trajala, makar da se mahalo rubčićem i kaputima, ali srećom nitko nije ranjen.

U drugoj obranbenoj crti nalaze se još madjarski honvedi, ali nije se više mislilo na odpor. General Berseviczy prepustio je visinu Zornisi našima. Tu se razvija jedna naša rojna pruga, ali tu se nije vodila borba. Domobranci su zamienjeni sa dielovima ces. i kr. pukovnije broj 1, te su upućeni prema Valavi. Prema Valavi su se povlačile ciele karavane traina. Pred selom je stajao general Jeszer sa častnicima svog stožera, te je upućivao razne čete, koje su se povlačile, u mjesta skupljanja. Na njegovo pitanje: »Koja je to četa«, odgovorio je pukovnik Delić: »Zagrebčka domobranska pukovnija broj 25.« Na to mu je general Jeszer odgovorio: »To su oni junaci, koji su se tako divno držali oko trigonometra«. To je bila prva pohvala nepo-

znatog i stranog generala, koji je sliedio tok bitke na visini Zornisi. Ona se u prvom redu ticala satnika Palčića i IV. bojne domaće pukovnije. Ali ticala se i te kako i pukovnika Delića i drugih. »Vražja divizija« skupila se iza sela Valave.

Za jedne stanke u toku povlačenja posjetio je pukovnika Delića u jednoj seljačkoj sobici njegov zborni zapovjednik, general topničtva Benigni, koji je nakon rata dobio naslov grofa. Benigni je Hrvate dobro poznavao. Mnogi od nas se je borio pod njegovim zapovjedničtvom. I on je naglasio pukovniku Deliću: »Vi ste bili vrlo hrabri«, mislio je pri tom na pukovniju.

Jedanaest mjeseci nakon bitke kod Pohorlovca pregledavao je kod sela Rosulne 4. svibnja 1917. car i kralj Karlo domobrance pa je pukovniku Deliću rekao: »To je divna i hrabra pukovnija. — Poznato mi je, da se je ona i kod Pohorlovca osobito iztaknula«.

Borbe na Sommi

MATERIALNE BITKE NAJVEĆEG OBSEGA

Njemački glavni stožer, osobito njegov glavar, mislio je, da će svojom navalom na utvrđeni prostor Verduna moći spriečiti velenavalu, koju su spremali Englezi i Francuzi. U Chantillyu dogovorili su se vojnički vođe Entente za navalu, koja je imala početi u ljetu 1916. Falkenhayn ih je htio predusresti i onemogućiti, da neprijatelj izabere mjesto i vrieme navale. On je mislio borbama oko Verduna vezati jezgru francuzkih vojska. Francuzkoj pomažu Italija i Rusija, ali Englezka nije bila kadra dati onoliko, koliko bi odgovaralo, jer još nije bila dovršena organizacija englezke vojske, koja je imala na temelju obće vojničke dužnosti prikupiti potrostručene snage. Istina i u Englezkoj i u Francuzkoj razvija se ratna proizvodnja silno, ali ni time ni pomoću Sjeverne Amerike još nije bio dostignut vrhunac u naoružavanju, koje se tek kasnije podpuno razvilo.

Ni njemački, ni austrijski glavni stožer nisu svojim ofenzivama oko Verduna i na jugo-zapadnom bojištu promienili

francuzko-englezku osnovu u pogledu ljetne ofenzive. Kao što se Falkenhayn nadao, da će svojom ofenzivom oko Verduna izcrpsti i oslabiti francuzku vojsku, tako su isto Foch i Kitchener bili uvjereni, da će se tom navalom na Verdun izmoriti baš njemačka vojska.

Francuzi izabiru za svoj navalni prostor dio fronte Gommé-Court-Chaulnes na širini od 80 km. Tu su se Englezi i Francuzi htjeli razviti jedni kraj drugih. Francuzi pod zapovjedničtvom Focha, Englezi pod zapovjedničtvom generala Haiga, koji je od maršala Frencha preuzeo vodstvo englezke vojske u Francuzkoj.

Francuzi i Englezi htjeli su izvesti probojnu bitku, razbiti i probiti njemačku frontu u tom važnom odsjeku. Da izbjegnu neuspjehu, kakav su imali pri sličnim podhvatima, naumili su provesti najtemeljitiju materialnu pripremu ulogom najsuvremenijih tehničkih borbenih sredstava, upotrebom velikog broja tih sredstava najbolje kakvoće, najduljeg trajanja i najveće dubine djelovanja. Oni su absolutnom sigurnošću računali, da će svojom vatrom uništiti neprijatelja u rovovima. Mislili su, da su samo oni kadri riešiti to materialno-tehničko pitanje strahovitim ulogom najtežih vatrenih sredstava. Dolazi do materialnih bitaka, kakvih do tada nije bilo u ratnoj poviesti čovječanstva. Borba oko Verduna prisilila ih je doduše, da na 40 km smanje širinu navalne fronte, koja je u početku bila zamišljena na 80 km. U istom razmjeru smanjene su i pripreme u pogledu strjeljiva i borbenih sredstava. Zbog Verduna preuzeli su Francuzi samo jedan manji dio, samo jednu trećinu navalne fronte, a Englezi dvie trećine. Ipak Verdun nije toliko utjecao na pripreme, koje su Francuzi i Englezi provodili u punom miru i po stalnoj osnovi.

Prerano je Brusilov poveo svoju ljetnu ofenzivu, ali je ipak olakšao francuzko-englezku navalu, jer je njemačko vojno vodstvo bilo prisiljeno prebaciti svoje pričuve sa zapada na iztok.

Falkenhayn se nije odlučio napustiti bitku oko Verduna. Zbog toga je druga njemačka vojska pod zapovjedničtvom generalpukovnika Fridrika von Belowa uzalud tražila pojačanja.

Ipak njemačko vojno vodstvo nije računalo s tolikim obsegom francuzko-englezke pripreme i navale.

Pripreme su u glavnom ostale sakrivene njemačkom vojnom vodstvu, iako su se njemački zrakoplovi upravo do krajnosti naprezali, da prodru u tajnu anglo-francuzke pripreme. Oni su mogli razaznati samo jedan dio tih priprema jer su Englezi i Francuzi razpolagali s većim brojem zrakoplova i s boljom kakvoćom strojeva.

Već je početak bitke na Sommi 24. lipnja iznenadio Niemce. Oni su bili još više iznenađeni razmjerom i obsegom topničke vatre. Tu su vatru vodili brojni vezani zrakoplovi i mnogobrojni zrakoplovci. Ona je bila prva svoje vrsti po intenzitetu, trajanju i dubini djelovanja, sliedilo je i djelovanje plinom, koje također nije bilo do tada izvodjeno u tom obsegu i na taj način.

Niemci se na Sommi bore pod mnogo težim uvjetima nego pred Verdunom. Kod Verduna su imali pobudu u svojim rukama. Kod Somme je to sve bilo u rukama zapadnih saveznika.

Verdun je vezao vrlo jake njemačke snage i vrlo mnogo materiala, a isto tako i druga bojišta. Zbog toga se na obranbenoj fronti od 93 km širine našla jedna jedina njemačka vojska i to 2. vojska. Nju su napadale na 40 km širine četiri neprijateljske vojske, i to 3. i 4. englezka, 6. i 10. francuzka. Prve pod Haigom druge pod Fochom, s ukupno 53 anglo-francuzke divizije protiv 13 njemačkih. Omjer zrakoplovstva bio je 10:1 na štetu Njemačke, a osim toga su anglo-francuzki strojevi bili i po kakvoći bolji. Anglo-Francuzi razpolagali su najsuvremenijim topničkim materialom i s najboljim strjeljivom u neizcrpivoj množini, dok je ta njemačka vojska imala slabije stare topove, među njima i mnogo prepravljenih topova, zaplienjenih u Rusiji. Slično je bilo i na području prehrane, spojnih puteva, obavještajnih veza i t. d.

Zato je Joffre s pravom očekivao, da će postići odluku i konačni uspjeh. On si je postavio kao prvi veći navalni cilj grad i veliko čvorište Cambrai, daleko u zaleđu njemačke fronte. Iza fronte su pripravljene jake konjaničke skupine, koje bi imale prodrieti kroz veliku rupu i operativnu šupljinu, koja će nastati prodorom, da se onda prema sjeveru odmota njemačka fronta.

Anglo-Francuzi su se za tu navalu tako pripravljali, da su nekoliko puta odgodili njezin početak, jer su smatrali, da još nije sve dobro pripremljeno. U tom su se izticali osobito Englezi. Ali englezko javno mnienje tražilo je početak, tako da se više nije moglo odgađati.

Kad je Petain nakon pada utvrde Vaux kod Verduna stavio Joffreu priedlog, da se izprazni desna obala Maase, bio je to znak, da je položaj saveznika kod Verduna ugrožen. Moralo se početi. S druge strane Brusilovljeva ofenziva u ljetu 1916. doniela je bila znatne uspjehe, pa se konačno i Rumunjska odlučila priključiti Ententi. Počela je pripravljati mobilizaciju.

Na 24. lipnja otvorena je silna topnička pripremna vatra. Množtvo neprijateljskih zrakoplova, po broju i po kakvoći daleko nadmoćnijih od njemačkih, bacilo se na njemačko zrakoplovstvo i prisililo ga na obranu, a ujedno vlastitom topničtvu omogućilo najbolje obavješćivanje promatranjem iz zraka, dok je njemačko topničtvo bilo u tome vrlo ograničeno. Anglo-francuzki zrakoplovci bacaju se na 25. lipnja na njemačke balone — promatrače pa ih prisiljavaju, da se povuku. Oni veći dio tih balona uništavaju.

Pritisak topničke vatre bio je neodoljiv. Niemci joj mogu suprotstaviti samo nedostatnu obranu. Morali su već drugog dana štediti sa strjeljivom, dok je neprijateljska vatra postajala sve teža. Ona se prostirala do 30 km daleko u zaleđe. Trajala je šest dana, od 24. lipnja do 1. srpnja, uviek u jednakoj jakosti.

Tek tada počima anglo-francuzki napadaj s 37 divizija protiv 10 njemačkih, koje su mnogo trpjele pod vatrom. Ono, što je uztrajalo u prvim rovovskim crtama, bilo je uglavnom pobijeno. Ali ipak svi branitelji nisu bili mrtvi. Englezi i Francuzi prodiru iz prvih postava u druge, ali tamo nailaze na nevjerojatni, ogorčeni odpor ostataka njemačkih rovovskih posada, koje su se držale oko postava bitnica, oko šuma i gniezda strojnica. Neprijateljska vatra morala je biti preložena iza prvih postava, tako da je taj dio njemačkih posada mogao još uztrajati.

Prvi dan neprijatelji nisu mnogo postigli; na krajnjim krilima pogotovo ništa. Englezki obuhvatni napadaj protiv postavnog luka 26. njemačke pričuvne divizije, koji je bio izbočen na Albert, sasvim je slomljen. U južnoj polovici svoje fronte dobili su Englezi uzprkos strahovitih gubitaka, koji su već prvog dana navale iznosili ukupno 60.000 ljudi, samo 1 km u dubini, dok su Francuzi na svojoj fronti s obje strane Somme, koja tu teče s iztoka na zapad, prodrli do 3 km u dubinu.

Topnička vatra traje neprestano dalje te se prebacuje, izkorišćujući vrlo dobru zračnu izviđačku službu, i protiv onih dielova bojišta, gdje se njemački odpor čvrsto držao. Njemačka obrana nije mogla tako povoljno upućivati svoju topničku vatru, jer je bila bez potrebne izviđačke zračne službe. Do u sumrak sliedećeg dana, dakle trećega dana borbe, traju pješački juriši. Zatim se noću opet razvija topnička vatra u istoj jakosti. U jutro započimaju ponovno silni napadaji s težkim udarom na cieloj fronti.

Njemačka je 2. vojska u krizi. Njezini protunapadaji donose samo kratkotrajne uspjehe. Nije se moglo u protunavale uložiti ono malo pričuvnih divizija. Time se popunjaju rovovi, a ne razpolaže se nikakovom pomoći. Napokon se iz skupine vojska priestolonasljednika Rupprechta i drugih dielova zapadnog bojišta po nalogu vrhovnog zapovjedničtva prebacuju pričuve na taj odsjek. To pomaže. Krajnjom požrtvovnošću i hrabrošću četa i zapovjednika u prvoj borbenoj crti uspieva zaustaviti neprijatelja. Samo prvog dana bilo je potrebno na pojedinim točkama povući postave; sliedećih dana neprijatelju ne uspieva daljnji prodor. Nakon pet dana težkih pješačkih navala osvojili su neprijatelji komadićak njemačkih postava u širini od 4 km u sredini fronte.

Ententa mienja taktiku svojih navala... Ona ostaje ista u pogledu topničke pripreme i izkorišćavanja nadmoći u zraku. Veliki pješački napadaji ograničuju se samo na pojedine dane i ciljeve. Postizavaju se stanoviti uspjesi, ali oni nisu ni u kakvom omjeru s velikim gomilama pješaka, koji su ubačeni u borbu. Do prodora nije došlo.

Falkenhayn je konačno prisiljen obustaviti navalu na Verdun, jer nisu dostajale njemačke snage za velike operacije i kod Verduna i na Volhyniji i na Sommi. On pri tom drži crtu, koju je kod Verduna dostigao. On ograničuje pričuve 5. vojske kod Verduna, da ih prebaci na Sommu. Ali još su na Sommi Englezi i Francuzi mnogo nadmoćniji.

Tamo su borbe bez prekida trajale ukupno 5 mjeseci. Englezi i Francuzi upotriebili su za te borbe ukupno, računajući i izmjene divizija, 105, a Niemci konačno ukupno 70 divizija. Ali Englezi i Francuzi razpolagali su šesterostrukom nadmoći u borbenim sredstvima, tako da su Niemci pretrpjeli u pojedinim divizijama razmjerno veće gubitke, pa su se one morale brže izmjenjivati i odmarati samo kraće vrieme.

Bilo je dakle logično, da njemačka odporna snaga postepeno iako polagano popusti. To se pokazalo najviše u mjesecu rujnu i početkom listopada, kad je neprijatelj polučio najveće dobitke na terenu. Njegov ukupni dobitak za tih 5-mjesečnih borba iznosio je u širinu 25, a u dubinu najviše 15 km.

Ali su se i zapadni saveznici izcrpili u tim borbama. Postepeno njihovi veliki pješački napadaji postaju slabiji i po broju i po intenzivnosti. Borbe se tu i tamo vode još do 18. studenoga. Toga dana prestaju pješačke navale sasvim, vodi se još topnička borba, ali i ta konačno prestaje, pa i u tom odsjeku započme rovovski rat.

Anglo-Francuzi potrošili su također toliko strjeljiva, osobito topničkog, da se to uobće ne može ni izračunati. Svakako mnogostruko više nego Niemci, čiji je potrošak na strjeljivu bio također velik. S tog je stanovišta bitka na Sommi svakako najstrašnija od svih bitaka, koje su se ikada vodile u toku poviesti pa i u najnovijem ratu. Tu su njemačke čete izdržale prave strahote, koje su derale i kidale živce. Tu su nestali najbolji frontni borci, pojedinci-borci. Tu su žrtve na obim stranama bile užasne, kod saveznika preko 750.000 ljudi, a kod Niemaca oko 500.000.

Kad su Hindenburg i Ludendorff u tom razdoblju rata preuzeli vrhovno njemačko zapovjedničtvo, nije se na tom bojištu mnogo promienilo. Ni oni nisu razpolagali novim snaga-

ma, da bi tu poduzeli protunavalu. Bojište protiv Rumunjske tražilo je jake snage. Niemci nisu mogli utjecati na završetak te bitke na Sommi. O tom su odlučivali protivnici. Ali i oni su bili na to prisiljeni, pa su dopustili da bitka postepeno zamre i konačno prestane.

Njemačka fronta bila je konačno u širini od 50 km potisnuta samo do 25 km, do Gueude de Courta, Saillya i Bouche-Vesnes. Prije je ona bila iza Alberta, kod Churlna. Ta se fronta držala.

Materialne bitke na Sommi bile su najteže i najstrahovitije bitke svoje vrsti, još teže i ubitačnije nego bitka kod Verduna.

Ofenzivna bitka kod Verduna i obranbena bitka kod Somme težko su načele borbenu snagu njemačke vojske.

Promjena vrhovnog njemačkog zapovjedničtva

29. kolovoza 1916., imenovan je generalfeldmaršal von Hindenburg glavarom njemačkog glavnog stožera, a Ludendorff suodgovornim prvim generalkvartirmajstorom. General Falkenhayn je zamienjen pa je dobio odmah zatim važnu zadaću i imenovan na priedlog von Hindenburga zapovjednikom 9. njemačke vojske, koja se je skupljala u južnoj Sedmogradskoj, nakon što je Rumunjska naviestila rat središnjim vlastima, u prvom redu Austro-Ugarskoj i započela borbe 27. kolovoza 1916.

Još dok su se njemačke vojske na Sommi i kod Verduna a austro-ugarske vojske u Volhyniji i iztočnoj Galiciji sve do sjevernog rumunjskog ugla nalazile u težkim borbama, koje su tražile od odgovornih sve, te prouzročile najveću napetost, usliedio je nagovještaj rata Rumunjske. Državni kancelar Bethmann-Hollweg predlaže, da se general Falkenhayn skine sa položaja glavara njemačkog glavnog stožera, jer da on ne može više snositi političku odgovornost za način, kako Falkenhayn vodi rat.

General Falkenhayn bio je svakako jedan od velikih njemačkih vojskovođa te se je osobito iztakao u rumunjskoj i turskoj vojni. Njemu se ali predbacivalo, da vodi rat samo da se uzdrži do dobrog ili zlog svršetka, da ipak oklieva u najvažnijim časovima, da na jednom mjestu odluči i ubaci velike svoje vojske u odluku.

Između njega i generala Conrada von Hötzendorfa vladalo je srdačno sporazumievanje, iako je kadkada došlo do stanovitog očitog suzdržavanja, osobito pri stvaranju budućih operativnih osnova. Conrad je bio često puta prisiljen, tako na pr. već u jesen 1914., moljakati kod Falkenhayna pomoć. Falkenhaynova narav ali je bila takova, energična i odrješita, da nije uviek znao sa Conradom onako postupati, kako je to odgovaralo osjećajnoj duši austrijskog glavara stožera. Zbog toga su nastala i stanovita mimoilaženja, koja nije mogla niti velika pobjeda u Srbiji i Poljskoj sasvim ublažiti. Do najtežih mimoilaženja došlo je koncem 1915. godine, kad je Falkenhayn zaustavio, nakon pobjede u Srbiji, daljnje prodiranje prema Solunu, pa napose onda, kad je Conrad izvukao svoje vojske iz sklopa 11. vojske te ih bez predhodnog sporazuma sa Niemcima i Bugarima ubacio u vojnu u Crnoj Gori i Albaniji. Zato je u proljeće 1916. došlo do samostalnog nastupa Niemaca kod Verđuna, do neugodnog toka bitke na Sommi i do krize prigodom Brusilovljeve ofenzive.

Falkenhayna su smatrali krivcem za težke žrtve u bitci kod Verduna, pa i za nedovoljne pripreme za bitke na Sommi. Misli se, da je jedino zbog dvojbenog toka tih težkih i dugotrajnih borba na zapadu i zbog uspjeha generala Brusilova došlo do ulazka Rumunjske u rat sa obaviesti rata Austro-Ugarskoj 27. kolovoza i do obaviesti rata Italije Njemačkoj. 28. kolovoza 1916. naviestila je i Njemačka rat Rumunjskoj.

Falkenhayna je svakako iznenadio ulazak Rumunjske u rat u tom času, te je državni kancelar priobćio caru Vilimu II. da su on, vlada, vojska i narod izgubili povjerenje u Falkenhayna. Postojali su nesporazumci između Falkenhayna i vojskovođa na Iztoku, osobito Hindenburga i Ludendorffa.

Falkenhaynu nije uspjelo polučiti odlučne uspjehe, naprotiv došlo je za njegovog doba do stanovitih kriza. Pogoršalo se stanje u unutrašnjosti. Falkenhayn je išao za izcrpljenjem i umaranjem svojih protivnika, ali u tome nije sasvim uspio.

Bilo je jasno, da jedino Hindenburg sa svojim vjernim glavarom stožera Ludendorffom, može preuzeti vrhovno vojno vodstvo. Ta dva izabrana generala značili su za njemački narod utjelovljenu volju za pobjedom.

Oni su odmah preuzeli svoju zadaću, koja nije bila laka, nego tim teža, što ih Falkenhayn nije dobro obaviestio o stanju, ali oni su znali, da cieli narod vjeruje u njih.

Njihovim preuzimanjem vrhovnog vojnog vodstva došlo je i do novog sustava u daljnjem vođenju rata. To se od njih očekivalo nakon njihovih sjajnih pobjeda. Oni su išli energično za tim, da putem pobjede dođu do mira. Ali bili su svieStni, da je mnogo snaga uzalud utrošeno. Oni su znali, da moraju od svog naroda tražiti krajnje i da je narod uz njih. Morali su tražiti nove čete, pukovnije, divizije i vojske, i nove novčane žrtve. Narod je morao pripomoći i svojim materialnim dobrima, da se skupe sirovine, morao je biti pripravan dati i svoj život i zdravlje. Sve se je to moralo brzo srediti i pravedno razdieliti. To je tražilo od njih, da se kao dobro poznati organizatori i sada pokažu na djelu. Oni su išli za tim, da svoje vojske izobraze prema najsuvremenijim tekovinama ratovanja.

Sve je to provedeno u djelo, koliko se je moglo provesti. Ali moralo se tražiti i od saveznika pomoć do skrajnjih granica. Moralo se izkati i organizaciju jedinstvenog vojnog vodstva. Na to je konačno Austro-Ugarska i pristala.

2. rujna 1916. došlo je do sporazuma između četiriju saveznika, prema kojem je njemački car Vilim II. imao preuzeti »vrhovno vodstvo operacija središnjih sila i njihovih saveznika«. Ali uzprkos toga bilo je stanovitih uvjeta, koji su mnogo smetali. Tek postepeno se je to jedinstveno vodstvo provađalo i stvaralo, da konačno bude smeteno smrću cara Franje Josipa I., koji je umro 21. studenoga 1916. On je bio do skrajnjih granica vjeran svom savezniku. Niemci misle, da to kod cara i kralja Karla nije bio slučaj, jer je očito naginjao miru.

Car i kralj Karlo preuzima vrhovno vodstvo svojih vojska. Niemci misle, da mu nije bilo ugodno priznavati nad sobom još neko vojno vodstvo. Zbog toga dolazi do stanovitih novih sporazuma u pogledu vrhovnog vodstva, koje je time ometano.

Glavna zadaća novog vrhovnog vodstva bila je: likvidacija onih borba, koje su bile u toku. Istom nakon toga mislilo se preći na nove, dalekosežne operacije.

Vojna protiv Rumunjske

27. kolovoza ulazi u borbu Rumunjska nakon navještaja rata Austro-Ugarskoj monarhiji. To ona čini pod najboljim operativnim uvjetima. Njoj je stajao otvoren put u desni bok iztočne fronte. Glavna frontna granica, uzduž Sedmogradske na iztočnim Karpatima, bila je zaštićena samo vrlo slabim snagama, sa nekoliko izmorenih c. i kr. divizija, sa nekoliko nedovoljno naoružanih graničnih i rudarskih bojna. Sve te čete sačinjavale su 1. vojsku pod zapovjedničtvom generala von Arza. Preko Sedmogradske granice nastupaju tri rumunjske vojske, dobro opremljene, koje su se razvile u Vlaškoj sa frontom prema sjeveru i sjeverozapadu. Njih je dielio od Madjarske silni gorski zid Transilvanskih Alpa, koje su pokrivene gustom visokom šumom. Preko njih vodi samo nekoliko uzkih cesta u riečnim dolinama, koje vijugaju do graničnih klanaca. Samo polagano nadirale su rumunjske kolone kroz granično gorje.

Austro-ugarska granična zaštita zaustavlja njihovo brzo napredovanje, koliko je mogla. Središnje vlasti dobivaju na vremenu. Tu je zapoviedao jednom skupinom vojska priestolonasljednik nadvojvoda Karlo. Nakon njegovog stupanja na priestolje preuzima to vrhovno zapovjedničtvo nadvojvoda Josip, kojemu je dodieljen kao glavar stožera iztaknuti glavnostožerni njemački pukovnik von Seeckt. Toj skupini vojska dodieljena je 7. vojska generala baruna Pflanzer-Baltina u Bukovini, 1. vojska generala Arza u sjevernoj i 9. njemačka vojska pod Falkenhaynom u južnoj Sedmogradskoj. Ali ta se vojska tek stvara, tek postepeno dolaze k njoj njemačke čete iz svih

mogućih frontnih odsjeka. Tri njemačke divizije, koje su se već nalazile na putu u Sedmogradsku, morale su zaokrenuti na sjever, da podupru galicijsku frontu, koja je stajala pred slomom. Uzprkos toga odlučile su se obje vojne uprave za ofenzivu protiv Rumunjske.

Prvi udarac imao je uslijediti s juga, jer su se Rumunji smatrali zaštićenim širokom zaprekom Dunava. Tamo kod Dobrudže bio im je jugoiztočni bok otvoren. Ali baš tamo izpod donjeg Dunava pripravlja generalfeldmaršal von Mackensen, koji je tamo preuzeo vrhovno zapovjedničtvo nad njemačkim, bugarskim, a kasnije i turskim četama, svoj udarac. Težki mostni train ces. i kr. obkoparskih bojna prebacuje se u Svistov, te se pripravlja prielaz preko Dunava. Prije toga izvađa se zaštićivanje iztočnog boka udarcem u rumunjsku Dobrudžu jednim odjelom vojske, koja se je sastojala od bugarskih divizija i pojedinih njemačkih pukovnia, kojima su kasnije dodieljeni turski sastavi. Ta vojska susreće se sa rumunjskom vojskom generala Aslana, koja je pojačana s ruskim pomoćnim četama, te udara na nju još dok je bila u razvoju i otima joj 6. rujna jaki mostobran kod Tutrakana. Pri tom je zarobljeno 28.000 protivničkih vojnika i 100 topova. Velikim poletom navaljuje ta vojska dalje, te pada, tako rekuć bez borbe jaka tvrđava na Dunavu — Silistria.

Lievo krilo te vojske zaokreće na iztok, sa nakanom da odbaci protivnika u slane stepe i na more. Ali Bugari nisu mogli da sliede taj munjeviti udarac. Pred utvrđenom linijom Topraisara, južno od željeznice Černa Voda—Constanza, zaustavljaju Rumunji, pojačani Rusima, taj napadaj.

U isto vrieme silaze Rumunji iz Karpatskih klanaca u Sedmogradsku, zauzimaju Sibinj (Hermannstadt) i Kronstadt i stižu do Petrosenya i Oršove. Slabe zalaznice austro-ugarske vojske uzmiču bez borbe. Pučanstvo bježi duboko u Madjarsku. Tek polagano razvija se austro-njemački protuudarac. On započima pod generalom Falkenhaynom, koji razpolaže još uviek slabim snagama, na 22. rujna. Rumunji se dobro drže, ali Falkenhayn uspieva vještim manevriranjem sredinom svoje vojske, vojnim zborom Staab uspješno ih napasti kod Sibinja,

te prebacuje u isti čas konjanički zbor Schmettov — jednu njemačku i jednu austro-ugarsku konjaničku diviziju prema sjevernom boku protivnika, dok u isti čas njemački alpinski vojni zbor u nasilnim brzim marševima prodire preko gorja prema klancu Rotenturm. Falkenhayn nastoji Rumunje odmotati u lievom boku i prepriečiti im uzmak. Rumunji su spoznali tu opasnost. Oni se drže izvanredno hrabro i uztraju u najtežim borbama, osobito u sredini fronte. Oni su uspjeli čak i probiti sjeverno krilo te ubacuju svježe snage sa svih strana u ulog protiv njemačkog alpinskog zbora, koji je razparčan uzduž ponora i grebena visogorja. Ali Niemci uztraju, Falkenhayn ne popušta. 28. kolovoza konačno je pala odluka. Protivnik se spašava preko gorja. To je bio veliki uspjeh, koji je iznenadio Europu.

Opet se očitovala silna njemačka udarna snaga. U času, kad se mislilo, da će se operativno stanje preokrenuti, ona prodire obruč, koji je savijen oko njezinog iztočnog boka, te uspieva u svojoj ofenzivi. Tu pobjedu izvojštio je Falkenhayn, koji se uzalud dvie godine borio za pravi strategijski lovorvienac. Tu se je on izkazao kao sjajni vojskovođa u okviru, koji je odgovarao njegovim sposobnostima.

Ali to je bio tek jedan dio njegove zadaće, još mu je, njemu i austro-ugarskoj vojsci, predstojala težka borba. 2. rumunjska vojska pritiče u prvu vojsku generala Arza, u gorskim postavima sjevernog diela fronte, te je sili na postepeno povlačenje preko rieke Alte. Falkenhayn postavlja svoj izvanredni alpinski zbor na klancu Rotenturm kao zaštitu leđa, te zaokreće s jezgrom 9. vojske prema iztoku, s nakanom da zgrabi Rumunje u lievom boku. Rumunji su i tu hrabri, bore se sjajno i izdržljivo te ne popuštaju. Njima pomaže i vrieme, silne stalne kiše, koje Niemcima sprečavaju brzo nadiranje preko slabo uređenih gorskih cesta. Rumunji ubacuju uviek nove snage, žilavi i nepopustljivi protiv unutrašnjeg krila, koje zaokreće. Ali oni kao da se nisu usudili svoje uspješne udarce dovršiti, jer misle pomalo na osiguranje svojih uzmaknih cesta kroz dolinu Kronstadta u pravcu klanca Predeala. Oni poduzimlju onu čudesnu operaciju, koja nam je još svima u pameti, te se

stavljaju okrenuti leđima protiv sablastne šume. Dolazi do bitke 5. listopada. Falkenhayn udara. Hrabri Rumunji nisu mogli odoliti težkom jurišu, vatri njemačkog topničtva i neodoljivim navalama njemačkog pješačtva. Još u predvečerje tog dana bili su zauzeti strmi šumski visovi, 6. listopada zauzimaju Niemci iztočne izlaze gorja, 9. listopada Kronstadt.

Time je otvoren put i Arzovoj vojsci. Ciela je Sedmogradska opet zauzeta.

Niemcima nije uspjelo zajedno sa protivnikom preći preko gorskih klanaca i prodrieti u Vlašku nizinu. Oni svuda nailaze na jake poljske postave i utvrde s oklopljenim fortovima, dolazi do pokušaja prodora na klancu Szurduk. Tu su Niemci odbijeni od izvanrednih rumunjskih skupina, koje se sjajno brane.

Započima rovovski rat u težkoj gorskoj nizini, koja se iztiče hladnim noćima i sniežnim mećavama. Falkenhayn traži i dobiva sredinom studenog svježe snage od njemačkog vrhovnog vojnog vodstva, te mu uspieva uz najveće potežkoće probiti se na najužem dielu gorja, na klancu Szurduk. Tu se iztiče vojska generala Kühnea, koja se probija, vrlo dobro vođena, sa četiri pješačke i 1 konjaničkom divizijom kroz uzku dolinsku cestu. Tu nadiru sada brzim tempom preko južnog izlaza gorja pukovnije konjaničkog zbora Schmettov kraj svojeg pješačtva, te zaokreću prema iztoku, da bi protivnika ugrozile u boku.

Ali i opet se Rumunji iztiču svojom snagom, osobito u obrani. Oni drže na sjeveru uzduž moldavske granice sve visinske točke uz pomoć Rusa. Oni stvaraju kod Targu Jiu novu frontu, ali general Kühne napada ponovno snažno, te ubacuje uzprkos glatkog leda i sniežnih mećava napried svoje kolone, te diže dvostrukim obuhvatom taj zadnji gorski zapor iz njegovih temelja.

17. listopada gledaju njemačke divizije generala Kühnea pred svojim očima rumunjsku ravnicu. Rumunji uzmiču prema Argešu, njemačko konjaničtvo sliedi ih u stopu.

Ali sa juga prieti nova opasnost. Približava se generalfeldmaršal von Mackensen. Koncem listopada probija on rumunjske postave kod Topraisara nakon težkih i žilavih borba i na-

pornih priprava, te zauzima Černu Vodu i Constanzu, a time željezničku prugu Bukurešt-Constanza, vezu s morem. Mackensen prebacuje masu svojih snaga prema zapadu u prostor Ruščuk. Tu su se Rumunji ponovno iztakli smionošću, hrabrošću i energijom. Tu uspieva jednoj rumunjskoj diviziji 2. listopada preći Dunav i ugroziti Mackensenovu etapnu crtu. Ali ta divizija bila je preslaba, bori se s nadmoćnim snagama, pa je konačno odbačena.

23. listopada prelazi Mackensen pod zaštitom na drugu stranu prebačenih skupina onaj čudesni 1 km dugački ratni most preko rieke. 27. listopada stiže njegova mala dunavska vojska sa dvie bugarske, dvie turske i jednom njemačkom divizijom pod generalom Koschom u rumunjsku Alexandriju, te ugrožava ozbiljno Bukurešt. Još jednom ustaje neprijatelj silnom snagom u zaštitu svog glavnog grada. On izgrađuje 25 km jugozapadno od Bukurešta na Niaslovu novu frontu, koja drži i sprečava savezničkoj dunavskoj vojsci daljnje prodiranje. I sjevernije na Argešu kod Targa Jiua uztraje rumunjska vojska u novoj fronti. Rumunji razaraju sve svoje naprave, hambare žita, uljana skladišta i zalihe ugljena.

Falkenhayn prodire polagano jedinom cestom, koja mu stoji na razpolaganju. Rumunji ga zaustavljaju, bori se i sa blatnim putevima, ali ipak stupa korak po korak u Vlašku. Još je uviek između njegove vojske i savezničke dunavske vojske velika praznina, koja se samo za nuždu izpunjava savezničkim konjaničtvom. Tu prazninu izkorišćuju Rumunji jakim udarcem, te nastoje na rieci Argešu stvoriti opet novo čudo, kao ono čudo na Marni. Ali Mackensen to ne dopušta, on se ne smatra Moltkeom ml. On preuzima zapovjedničtvo obih navalnih vojska, te ih čvrsto drži u svojim rukama. Lievo krilo, zbor Kosch, koje se savilo kao jež, odbija rumunjske napadaje. 9. njemačka vojska nadire dalje prema sjevernom rumunjskom boku te zaokreće samo sa 11. bavarskom pješačkom divizijom u prazninu protiv Rumunja, koji pritišću savezničku dunavsku vojsku.

3. prosinca dolazi do sudbonosnog preokreta. Rumunji popuštaju u navalama te uzmiču, da spase vojsku. 5. prosinca

pada Šinaia sa svojim oklopljenim kupolama, 6. prosinca Bukurešt, najveće rumunjsko čvorište.

Ali Rumunji se i dalje sabiru i brane. Još se vode težke i žilave borbe. Rumunjska vojska kao da se podvostručila, ona se žrtvuje i zadaje mnogo jada svojim protivnicima. Zima je, slabi su putevi, savezničke čete su izcrpljene, ruske divizije pomažu Rumunjima. Na Božić dolazi oko Rimnicu-Sarata do bitke, koja se ističe brojnim krizama, da se napokon završi pobjedom austro-njemačke vojske.

Početkom Nove Godine bila je zauzeta Braila i Focsany, zaposjedaju se postavi oko Sereta, Putne i Trotusa, započima zimska vojna u Rumunjskoj.

Time je završena ta vojna, koja je opet pokazala njemačku nadmoć u pokretnom ratu. Ulaz Rumunjske u rat nije donio zapadnim saveznicima odluku. Središnje vlasti razpolažu novim silnim sredstvima prehrane i sirovina. Njemački inženjeri uređuju razorena nalazišta ulja.

Da bi se pomoglo Rumunjima, sprema se i Orient-vojska francuzkog generala Sarraila u navalu. Nju su predusreli Bugari, ali nisu uspjeli u svojoj navali. Sredinom rujna usliedio je protuudarac Entente. Englezke, francuzke i jedna ruska divizija sa šest novo osnovanih srbskih divizija, jezgrom iztočne vojske, udaraju na bugarsku 2. vojsku i 11. njemačku vojsku na odsjeku Strume s obje strane Vardara, ali budu odbijene. Njihov udarac protiv 1. bugarske vojske kod luka rieke Černe donio je ali zapadnim saveznicima uspjeha, uzprkos snažne obrane Bugara, koji su bili pomognuti samo slabim njemačkim sastavima, bojnama i bitnicama. Uzalud su se oprli njemački lovci, šlezki grenadiri, pomeranski i mazurski muškетiri na pećinastim obroncima oko luka Černe. Oni su se morali povući i napustiti 27. studenoga Bitolj, glavni grad južne Makedonije. Bugari i Niemci zauzimaju postave sjeverno od grada, te tamo uztraju.

Ta borba 1. bugarske vojske uz pomoć Niemaca bila je također važna, njezino uztrajanje donielo je plodova. Novi veliki uspjesi bili su postignuti u Rumunjskoj, a zapadni saveznici nisu uspjeli sa svojom ofenzivom u Makedoniji.

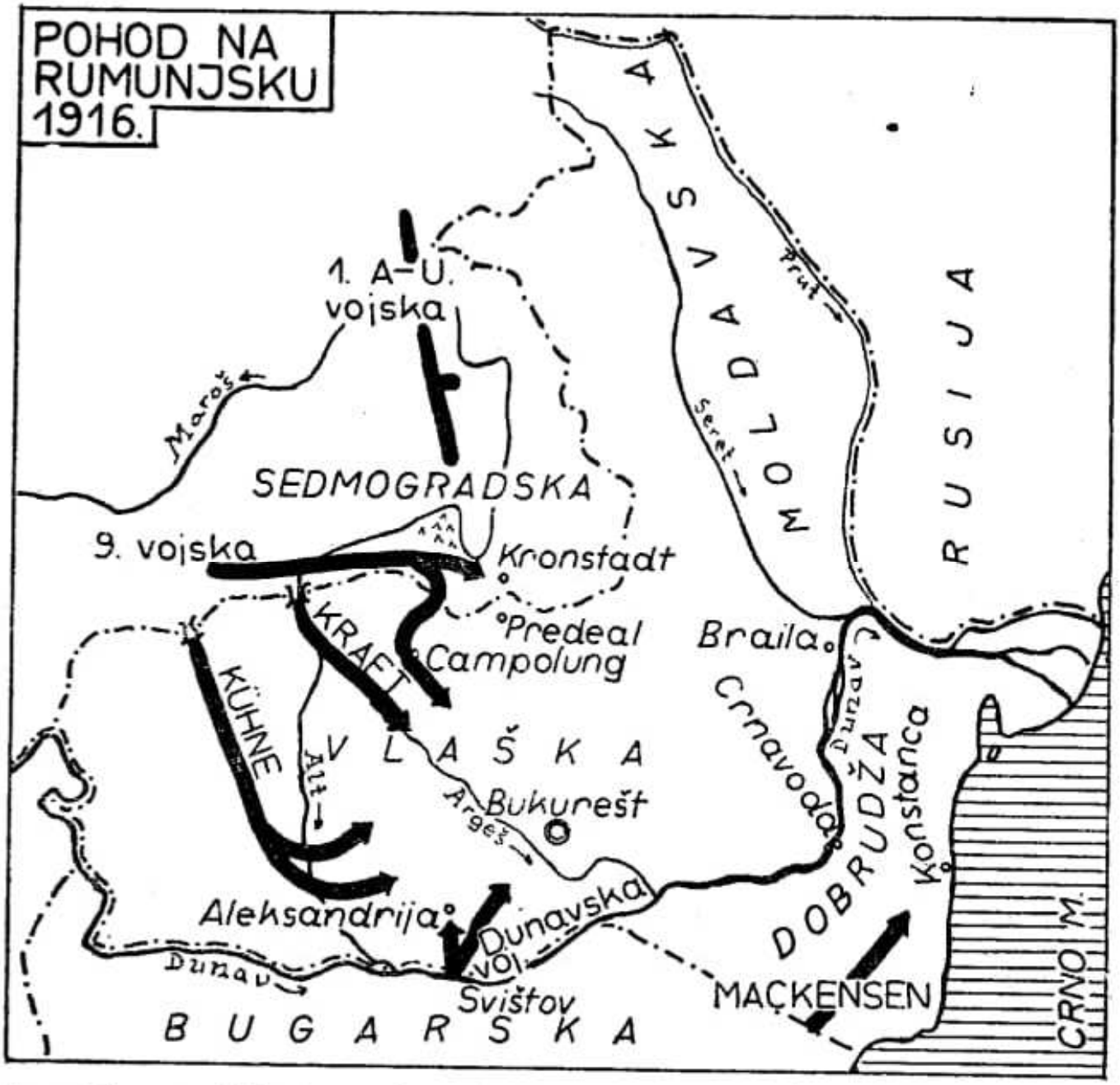

Iz skice proizlazi prodor vojska generala-pukovnika von Falkenhayna preko Karpata u vlašku nizinu, dok generalfeldmaršal von Mackensen prelazi dunav s juga na Bukurešt i osvaja Dobrudžu.

Velika bitka kod Skagerraka

U toku 1916. godine došlo je na oceanima i na bližim morima do velike djelatnosti njemačke ratne mornarice. Austro-ugarska ratna mornarica, čija se posada velikim dielom sastojala od hrvatskih mornara, bila je skučena u svojim podhvatima na Jadranskom moru i na bližem Sredozemlju u nejednakoj borbi protiv daleko nadmoćne talijanske, francuzke i englezke ratne mornarice. I ona se iztaknula pojedinim podhvatima.

Ali glavna djelatnost na moru vodila se između njemačke i englezke ratne mornarice.

Na 15. siečnja 1916. preuzima poznati admiral Scheer vodstvo njemačke visokomorske flote na mjesto admirala von Pohla, koji se težko razbolio i malo zatim umro. Pod vodstvom podadmirala Scheera počela je živahnija djelatnost na morima. Podadmiral Scheer, čiji je glavar stožera bio kapetan bojnog broda Trotha, a glavar operacionog odjela kapetan bojnog broda von Lewetzov, vidio je svoju zadaću u tome, da pokuša neprijateljsku mornaricu prisiliti na bitku. Podadmiral Scheer bio je siguran u uspjeh takve bitke, iako je englezka ratna mornarica bila daleko nadmoćnija po broju. Poduzeti su mnogi prepadi na englezku obalu. U njima su sudjelovali krstaši, torpedni čamci i podmornice, baloni-zrakoplovi i zrakoplovi. Time je Scheer nastojao prisiliti neprijateljsku mornaricu da iziđe iz svojih uporišta. To mu u prvi čas nije pošlo za rukom, ali su ipak polučeni liepi uspjesi. U prvom redu uznemirivao je englesko pučanstvo.

Na 31. siečnja napalo je 9 njemačkih balon-zrakoplova veleobrtničke uređaje Liverpoola i Manchestera, na koje su padale poput kiše razorne i plinske bombe raznih težina. Prigodom povratka izgubljen je balon-zrakoplov »L-19«. Englezki ribarski parobrod »King Stephen« koji je naišao na podrtinu balona, koju je tjerala morska struja, nije htio spasiti posadu. U noći od 10. na 11. veljače potopili su njemački torpedni čamci

u okršaju sa lakim englezkim pomorskim snagama maleni krstaš »Arabis«. Na 6. ožujka usliedio je prvi prepad cjelokupne flote pod novim zapovjednikom Scheerom na englezku obalu oko ušća Themse i na obalu oko ušća Schelde. Neprijatelj se nije ni pokazao. Njemački zračni krstaši napali su ponovno 31. ožujka London bombama. Taj je napadaj težko pogodio pučanstvo, pa je englezka vlada bila prisiljena pojačati obalu i time oslabila flandrijsku frontu. Na 21. i 24. travnja bile su obje flote, i njemačka i englezka na visokom moru, ali nisu stupile, djelomično zbog magle — u borbeni doticaj, iako je njemačka flota bila prodrla do englezke obale i bombardirala luke Lowestoft i Warmouth. U Englezkoj je nastalo još veće uzbuđenje. Englezi su već htjeli prebaciti svoju veliku mornaricu prema jugu. Admiral Jellicoe dobio je od vlade nalog, da neprijatelja svakako kazni, ako još jedanput pokuša sličan napadaj.

Ali Niemci su se i dalje pripravljali da izvrše osnovu podadmirala Scheera. U Wilhelmshavenu radilo se užurbano. Odaslane su podmornice, da djeluju oko englezke obale protiv uzmaknih i operativnih neprijateljskih linija.

Na 31. svibnja digla je krstaška flotila pod zapovjedničtvom admirala Hippera već u dva sata u jutro sidra. Admiral Scheer sliedio ju je jezgrom bojnih brodova sat i pol kasnije. I protivnik se u to doba već nalazio na moru. On je razpolagao dobrom obavještajnom službom u samoj Njemačkoj pa je uhvatio i dešifrirao viesti njemačkog bezžičnog brzojava, tako da je bio dobro obaviešten o njemačkom podhvatu. On je, istina, računao, da će najprije uslieditи udarac krstaša, kojemu će tek kasnije slieditи razvoj bojnih brodova, da prihvati krstaše. Zato je on poslao daleko napried pred velikom flotom bojne krstaše pod zapovjedničtvom admirala Beattyja. Na 31. svibnja već oko 3 sata popodne dolazi do prvog sudara krstaških eskadra. Napao je admiral Hipper, iako je bio borbenom snagom dvostruko slabiji od protivnika. Sa svojih pet bojnih krstaša ulazi on protiv šest protivničkih bojnih krstaša i četiri bojna broda bez kolebanja u borbu, u nadi, da će privući jezgru neprijateljske mornarice. I admiral Beatty odlučio se na napadaj, a da

nije dočekao dolazak jezgre englezke flote. Njemu je izgledalo, da će njemačke brodove moći odvojiti od domovinskih uporišta i tući ih. Za nekoliko časova zaplele su se obe snage u najteže borbe. Ali brzo je nadmoć u vatri naginjala Niemcima. Salvom njemačkog broda »Von der Tanna« potopljen je »Indefatigable«. Ali dolazila je englezka pomoć. Dojurila je 5. bojna eskadra, koja je bila podređena Beattyju, i to četiri najnovija najsnažnija bojna broda englezke mornarice. Admiral Hipper bio je težko ugrožen. Pomaže mu vještina u pucanju njegovih mornara. I drugi englezki bojni brod »Queen Mary« odletio je u zrak. Admiral Beatty zaokreće prema sjeveru, ususret svojoj velikoj mornarici. Admiral Hipper započima progon. I admiral Scheer se priključuje s jezgrom mornarice krstašima. Ali Beattyjevi brodovi bili su brži. Oni su brzo nestajali u dimu torpednih čamaca i u oblacima granata koje su udarale oko njegovih brodova u more.

Admiral Scheer usporio je svoju brzinu. U dugačkoj liniji on plovi prema sjeveru. Ali na jedanput je zabljesnulo i na iztoku. Prva skupina velike flote, »Grand Fleet«, treća eskadra krstaša pod admiralom Hoodom dolazi na bojište. Scheerove predhodnice nalaze se u težkom položaju. Maleni krstaš »Wiesbaden« stavljen je izvan borbe. Oko njegove podrtine vode se ogorčene borbe, u toku kojih je potonuo i treći englezki bojni krstaš »Defence«, dok je bojni brod »Warspite« težko oštećen. Ali Englezi su dobili vremena. Velika flota pod zapovjedničtvom admirala Jellicoe stigla je i stavila se izpred predhodnica njemačke flote, dok su se u njezinom iztočnom boku spojili Beatty i Hood. U velikom luku oni su od sjeverozapada prema iztoku opasali svojim bojnim brodovima i svojom nadmoćnom vatrom razvoj njemačke mornarice. Ali njemačka vatra nije postajala slabijom. Englezki bojni krstaš »Invincible« s admiralom Hoodom na palubi nestaje u valovima. Admiral Scheer je uvidio, da bi nastavak vožnje prema sjeveru pogoršao stanje njegovih lađa. On izvršuje ovaj čudesni i bezprimjerno smjeli manevar, zaokreće pred ždrielima neprijateljskih topova za 180 stupnjeva i izvlači se iz domaka vatre, ali ne da borbu prekine. Naprotiv! Čim je zadobio slobodu djelovanja, držeći

neprijatelja u neizvjesnosti u pogledu svojih nakana, mienja ponovno pravac pa se poput klina baca sa zapada prema iztoku protiv sredine neprijateljske mornarice, koja je uzela pravac prema jugu. Opet je počela topnička bitka, ali se englezki admiral brzo oporavio od iznenađenja pa izkoristio svoj povoljni borbeni položaj.

Opet je admiral Scheer stavljen pred novu odluku. Ta je odluka bila isto tako brza kao i smiona: »Bojni krstaši i torpedni čamci na neprijatelja! Flota: zaokret u protivnom pravcu!« To je bila njegova kratka, ali jasna zapovied. I opet je uspio taj težki manevar požrtvovnošću lakih borbenih snaga te vještinom i spretnošću zapovjednika bojnih brodova. Ali je neprijatelj žalibože odmah spoznao svrhu tog pokreta. On se maknuo tako, da njemački razarači nisu mogli svojim torpedima pogoditi englezke lađe. Ali glavna je svrha bila postignuta. Englezi su se lecnuli. I admiral Jellicoe uzeo je protivni pravac. Izgubljen je dodir s neprijateljskom mornaricom. Tama se spustila nad bojištem . . .

Admiral Scheer nije imao mogućnosti za nastavak borbe pod povoljnim uvjetima. On je odlučio probiti se prema iztoku u pravcu Horn Riffa, a odanle nastupiti povlačenje u Njemački zaliv. To je bila divlja uzbudljiva vožnja. Često je njemačka mornarica plovila tik uz englezke lađe. Iznenada bi se sudarile predhodnice i zalaznice. Torpedni čamci jurili bi poput sablasti kroz čunjak reflektorske svjetlosti. Zabljeskali bi stupovi vatre s lađa, koje su gorjele. Žrtve tih zaključnih borba bile su težke. Linijski brod »Pommern«, mali krstaši »Rostock« i »Frauenlob« uništeni su torpednim pogodcima. Veliki krstaš »Lützow«, koji je postao nesposoban za manevar uslied pogodka neprijateljskog topa, morao je biti potopljen, dok je mali krstaš »Elbing« potopljen udarcem jednog svog druga. I Englezi su izgubili još jedan oklopljeni krstaš »Black Prince«. Na 1. lipnja uplovili su Niemci i Englezi u svoje luke.

Tako je dovršena bitka kod Skagerraka bez vanjskog izrazitog uspjeha za oba protivnika. Englezka je mornarica i dalje bila nadmoćna, ali je njezin ugled prve pomorske sile na svietu

pretrpio težak udarac. Mlada njemačka flota dala joj je udarac kao još ni jedna mornarica tokom zadnjih dvaju stoljeća.

U koliko se suprotstave gubitci jednog i drugog protivnika, vidimo, da je englezka mornarica pretrpjela gotovo dvostruke gubitke. Ona je izgubila tri velika bojna broda, tri oklopljena krstaša i 8 razarača, t. j. 115.000 tona, dok su Niemci izgubili jedan bojni krstaš, jedan stariji linijski brod, 4 mala krstaša i 5 torpednih čamaca, t. j. ukupno 61.000 tona.

Englezi su izgubili 6094 mrtva, 674 ranjena i 177 zarobljenika. Niemci 2551 mrtvog i 507 ranjenih.

U Njemačkoj su s pravom slavili pobjedu kod Skagerraka, veliki uspjeh svojih mornara, viših i nižih zapovjednika, osobito vriednost i uztrajnost brodskog materijala i drugih ratnih sredstava. U Englezkoj je vladala potištenost. Javno se kritiziralo pomorsko vodstvo. Ta se kritika pojačala, kad je 5. lipnja izgubljen i oklopljeni krstaš »Hampshire« nedaleko Orkneyskih otoka, a da se nije mogao ustanoviti uzrok te nesreće. Vjerojatno je naišao na minu, koju je postavila njemačka podmornica. To je za Engleze bio osobito neugodan slučaj, jer je s posadom nestao i lord Kitchener of Chartum, englezki ministar rata, najbolji englezki vojskovođa, koji se već prije iztaknuo u borbi s Mahdijem u Sudanu i u ratu protiv Bura. On je bio organizirao englezku dobrovoljačku vojsku. S njim je poginuo i njegov cieli stožer. To je za Engleze i za njihov narodni ponos bio vrlo težak udarac.

Podmornički rat

U toku 1916. nije došlo više do sudara mornarica, a ni sliedećih godina, iako je već u kolovozu 1916. njemačka mornarica, pošto je popravila svoje brodove, ponovno prodrla do englezke obale oko Sunderlanda. Englezi su postali još oprezniji. Oni su štedili svoje velike brodove, glavne činbenike blokade. Niemci su također spoznali, da ne razpolažu s dovoljno snaga, da bi mogli podpunoma uništiti englezku ratnu mornaricu. Glavno sredstvo borbe na morima ostale su podmornice.

Niemci su se sasvim posvetili tom važnom, neograničenom podmorničkom ratu.

Pokazalo se, da nije moguće voditi podmornički rat po pravu prize, koje je bilo uređeno međunarodnim sporazumima. Englezki trgovački brodovi brzo su naoružani i bezobzirno ubačeni u borbu protiv podmornica. Zbog toga je njemačka vlada 29. siečnja 1916. izdala nalog, da podmornice mogu postupati po svojoj ocjeni i napasti svaki neprijateljski prievozni brod u zapornim područjima bez opomene. Ali su morale i dalje uzimati obzir i štediti putničke brodove, makar bili i naoružani. Vodili su se i vanjsko-politički i unutrašnjo-politički pregovori za daljnje proširenje podmorničkog rata u toku 1916. Ti pregovori nisu bili u znaku jednodušnog mišljenja. Mjerodavni njemački vojni organi, osobito pomorski, tražili su prielaz na ograničeni podmornički rat. Oni su izticali već dotadašnju visoku brojku potapljanja, koja je sve više rasla. Ona je u ožujku 1916. dosegla 207.000 brt, a u travnju 225.000 brt. Vojnički krugovi smatrali su neograničeni podmornički rat neobhodno nuždnim za konačnu pobjedu protiv Englezke. Oni su bili mnienja, da će se samo time Englezka moći prisiliti na mir, jer se njezino stanje na gospodarskom području zbog tolikih potapljanja sve više pogoršavalo. Gledano s tog stanovišta, obće stanje bilo je mnogo povoljnije za središnje vlasti nego prošle godine. Ipak je njemačka vlada oklievala. Austro-ugarska vlada bila je protiv neograničenog podmorničkog rata. Na vlade središnjih vlasti utjecao je mnogo nesretni slučaj kad je potopljen francuzki putnički brod »Sussex« u englezkom Kanalu 24. ožujka 1916. od njemačke podmornice, koja ga je smatrala minonoscem. Odmah nakon te nesreće usliedila je nota Sjeverne Amerike, kojom se prietilo, da će USA prekinuti diplomatske odnose s Njemačkom, u koliko se nastavi podmornički rat na dosadašnji način. Njemačka je vlada izdala nalog, da se od sada vodi podmornički rat ponovno po propisima priznoga reda.

Tok spomenutih pregovora bio je takav, da se veliki admiral von Tirpitz, stvaratelj i učitelj njemačke ratne mornarice, smatrao prisiljenim zahvaliti na svom položaju. To je bio vrlo

težak gubitak za njemačku ratnu mornaricu. Njegovim nasljednikom bio je imenovan admiral Capelle.

Uzprkos tih raznih poteškoća i zapreka njemačke su podmornice izvršile čudesa i godine 1916. One su potopile preko 2 milijuna tona neprijateljskog i neutralnog brodskog prostora. One su uspievale osobito na Sredozemnom moru, gdje je protudjelatnost bila slabija i gdje se nije nailazilo na prigovore neutralaca. Podmornica »U-35«, pod zapovjedničtvom kapetana poručnika Arnaulda de la Perière potopila je prigodom jedne vožnje 31.000 brt u Sredozemlju, a »U-39« pod zapovjedničtvom kapetana poručnika Forstmanna uplovila je u utvrđenu luku Porto Ferraio na otoku Elbi pa je topovima bombardirala tamošnje utvrde. I na Sjevernom ledenom moru uspješno su operirale podmornice za vrieme nesmrznutog razdoblja. I tamo su imale dobar plien. Osim toga su osjetljivo ometale obskrbu Rusa i Rumunja, koja se je vršila lađama zapadnih saveznika, koji su ih obskrbljivali strjeljivom i ratnim sredstvima. Ali sve te podmornice nadkrilila je velika trgovačka podmornica »U-Deutschland« od 2000 tona, koja je pod zapovjedničtvom kapetana bojnog broda Paula Königa dva puta prešla put iz Njemačke u Sjevernu Ameriku, uzprkos nastojanja neprijatelja, da je pronađe. Ona je doniela ratnom gospodarstvu vrlo skupocjene tovare sirovina. Njezina je posestrima podmornica »U-Bremen« već prigodom prve vožnje izgubljena. Podmornica »U-53« s kapetanom poručnikom Roseom, koja je u svrhu zaštite velike trgovačke podmornice kao prva ratna podmornica prešla ocean, postigla je osobiti pomorski i vojnički uspjeh. Uzprkos nemirnog mora ona je za 42 dana prevalila put tamo i natrag. Osim toga je pred sjeveroameričkom obalom potopila 5 parobroda s ukupno 20.000 tona. Njezina posada udovoljila je i onim najtežim naporima, koji su se od nje tražili. Isto su tako brodski strojevi i drugi material podmornice zadovoljili u svakom pogledu.

Kad su Hindenburg i Ludendorff u kolovozu 1916. preuzeli njemačko vrhovno zapovjedničtvo, počeli su ponovni pregovori s državnim kancelarom o neograničenom podmorničkom ratu. Englezka blokada glađu težko je pritiskivala narode središnjih

vlasti. U Njemačkoj se nije osjetilo olakšanje ni s provedbom ograničenja prehrane pomoću krušnih karata. Tražio se izlaz... Vojnički krugovi bili su složni u tome, da se jedino neograničenim podmorničkim ratom može dovesti do gospodarskog sloma Englezke. Javno mnienje bilo je na strani vojnih krugova. Admiralski stožer predao je vladi stručnjačko mišljenje, prema kojem bi njemačka mornarica, prema prilikama, kakve su tada postojale, mogla neograničenim podmorničkim ratom za 5 mjeseci prisiliti Englezku na mir. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo naglasilo je, da bi se neograničeni pomorski rat odrazio snažno i na zapadnoj fronti, jer bi se time otežčao i oslabio dovoz strjeljiva. Time bi se i za slučaj ulazka Sjeverne Amerike u rat neutralizirala njezina pomoć, i dobrovoljački zborovi, koji bi se možda odašiljali iz Amerike na zapad, bili bi tom podmorničkom borbom onemogućeni ili bi se barem smetao njihov prievoz. Napokon je državni kancelar popustio. On je izjavio: »Kad nam je uspjeh blizu, mi moramo djelovati«.

1. veljače 1917. određen je kao dan početka neograničenog podmorničkog rata.

Amerika je zbog toga 4. veljače 1917. prekinula s Njemačkom diplomatske odnose, a 6. travnja naviestila rat. Većina promatrača mislila je onda, a misli i sada, da je objava neograničenog podmorničkog rata, bila tako rekavši jedini ili barem glavni razlog ulazku Amerike u rat. Zbog toga se taj zaključak mnogo kritizirao. Ali tko objektivnije prosuđuje političku poviest svjetskog rata, taj mora nedvojbeno doći do uvjerenja, da bi Sjeverna Amerika i bez toga razloga prije ili kasnije ušla u rat protiv Njemačke. Sjedinjene su države bile vrlo uzko povezane s Ententom, a osobito s Englezkom.

Nade se njemačkog vodstva zapravo nisu izpunile. Neograničeni podmornički rat nije donio odluku, ni konačnu pobjedu, ni mir. Ne možda zbog nedostatnih uspjeha njemačkih podmornica, jer oni su bili vrlo veliki i za Englezku upravo pretežki. Englezka je bila prejaka... To je bio glavni razlog konačnog neuspjeha. Njezina odporna snaga i snaga njezinih saveznika bila je dorasla i tim naporima i gubitcima, koje im

je prouzročio podmornički rat, iako je u proljeće 1917. na časak izgledalo, kao da će se Velika Britanija slomiti.

Ne može se točno ocieniti, da li bi uspjeh neograničenog podmorničkog rata bio podpun, da je počeo prije, možda odmah nakon početka rata.

I na velikim plohama svjetskih mora pokušale su njemačke pomorske snage čim više oštetiti neprijateljske pomorske snage i prievozni prostor. Njemački su krstaši, istina, bili u glavnom nestali sa svih velikih pomorskih puteva zapadnih saveznika. Lađe zapadnih saveznika kretale su se gotovo sasvim nesmetano od kontinenta do kontinenta, a uz njih i neutralne lađe. Ali ipak tu i tamo osjetili su zapadni saveznici težke udarce i od ratnih njemačkih pomorskih krstaša. Tu su se iztakli osobito »Möwe«, »Wolf« i »Seeadler«, upravo čudesne, sablastne lađe, koje su izazivale strah i trepet u dalekim morima među posadom anglo-američkih i neutralnih brodova.

Krajem siečnja 1916. nastao je nemir u pisarnama velikih anglo-američkih brodarskih pruga. Nije bilo ni traga ni glasa od osam lađa, koje kao da su nestale na dnu mora, a nije se znalo, tko ih je potopio, da li su naišle na mine ili su stradale pod udarcem koje tajanstvene neprijateljske lađe. Ali doksora se saznalo za tajnu tog nestanka. Na 15. veljače ušla je »Appam« u Newport News, a 22. veljače lađa »Westborn« u Teneriffu. Te su lađe bile pod njemačkim zapovjedničtvom prize i vozile su sa sobom posade potopljenih neprijateljskih brodova, da ih izkrcaju u neutralnim lukama. Saznalo se, da ih je poslao njemački pomorski krstaš »Möwe«. To je bila ta sablastna lađa pod zapovjedničtvom svog smionog kapetana grofa Dohna-Schlodien. Ona je pustošila po morima i s tolikim uspjehom plienila neprijateljske lađe. Ona se kao bivša trgovačka lađa probila u silvestarskoj noći od 1915.-16. kroz englezku blokadu, postavila je uz zapadne englezke obale mine, čijom je žrtvom vjerojatno bio i englezki linijski brod »King Edward VII.«. »Möwe« je krstarila između Europe te Sjeverne i Južne Amerike, gdje joj nije manjkalo pliena. Cielo jato neprijateljskih krstaša dalo se za njom u potjeru, ali je nitko nije ulovio. Na 4. ožujka ona je nakon velikih uspjeha uplovila u domovin-

sku luku. Ukupno je potopila 14 lađa, a jednu je uzela sa sobom kao prizu. Neprijateljske trgovačke mornarice izgubile su zbog djelatnosti »Möwe« do 4. ožujka 1916. 57.855 brt u vriednosti od 40 milijuna maraka, a osim toga je taj pomoćni krstaš zaplienio i donio sa sobom zlatnih šipaka u vriednosti od tri četvrtine milijuna maraka, te doveo sa sobom i mnoge zarobljenike. Car Vilim odlikovao je cielu posadu željeznim križem, a kapetana najvišim redom »Pour le Mérite«. »Mowe« je ponovno 22. studenoga za dugih, tamnih jesenskih noći probila englezku blokadu te otišla opet u lov na daleka mora, sve do širina oko Capstadta. U tom pustolovnom podhvatu ona je potopila 21 neprijateljsku dobro oružanu lađu i tri jedrenjaka. I opet je poslala jednu od tih lađa, englezki brod »Yarrowdale« s priznom posadom samo od 16 ljudi pod zapovjedničtvom jednog častničkog zamjenika sa 116 teretnih samovoza, s množtvom ratnog materala i živežnih namirnica, koji su poslani iz New Yorka u Bordeaux, sa 429 zarobljenih pomoraca, t. j. s posadama potopljenih lađa kroz obruč blokade. I to je Niemcima uspjelo. »Yarrowdale« je sretno stigla s tim skupocjenim teretom u Swinemünde. Englezki parobrod »St. Theodor« opremljen je od »Möwe« kao pomoćni krstaš, te je pod imenom »Geier« uspješno vodio samostalni krstaški rat, dok ga nije posada zbog iztrošenosti strojeva sama razorila, pa se opet povratila na »Möwe«. »Möwe« se opet sretno povratila u domovinu, u luku Kiel.

»Wolf«, prijašnji trgovački brod »Wachtfels« pod zapovjedničtvom kapetana fregate Nõrgera nadmašio je u pitanju vremena vožnje i puteva »Möwu«. On je gusario oko Afrike do australskih i indijskih voda. Ta »crna lađa«, kako su je prozvali neprijatelji, postavljala je mine pred Capstadtom, pred Bombayem, pred južnim vrhom srednje Indije. Potopila je 13 lađa, a zarobila još jednu lađu pa je opremila i ubacila u krstaški rat pod imenom pomoćni krstaš »Iltis«. »Iltis« nije imao sreće. On je brzo bez uspjeha dovršio svoju vožnju. »Wolf« je bio vrlo djelotvorno podupiran od jednog zrakoplova, koji mu je bio dodieljen, a nazvan je »Wölfchen«. I taj se zrakoplov sretno vratio nakon 14-mjesečne vožnje. Posadu lađe i zrako-

plova pozdravilo je oduševljeno pučanstvo Berlina, u koji je posada ušla po najvišoj dozvoli, da joj se izkaže ta posebna počast.

Treći korzarski brod još je bio čudesniji. Bio je upravo sablastan zbog pustolovina, koje je doživio i zbog svojih velikih uspjeha. »Seeadler« — već mu je ime upućivalo na njegovu ulogu — bio je bivši jedrenjak-lađa »Pass of Balmaha«, a isplovio je pod zapovjedničtvom kapetana-poručnika grofa von Lucknera 21. prosinca 1916. iz domovinske luke. On je vodio trgovački rat na svim svjetskim morima dok nije 2. kolovoza 1917. bačen olujom na žal otoka Lord Lowe na Tihom oceanu. Njegove pustolovine i njegov romantični svršetak postali su zajedničko dobro njemačkog naroda. Nisu svi pomoćni krstaši bili iste sreće. Tako su pali žrtvom neprijateljskih protumjera »Meteor«, »Greif« i »Leopard«. Bez obzira na uspjehe, svi su se ti pomorski krstaši iztaknuli smjelošću, junačtvom, lukavošću i pomorskom vriednošću. U tom pogledu bili su oni svi jednaki. I to je bio jedan od dokaza, da se njemački narod nije htio odreći svoje uloge na moru, koja mu je od Boga određena.

Na Iztočnom moru bila je godina 1916. u znaku sitnog ratovanja. Vodio se minski rat, borba s torpednim čamcima i podmornicama, balonima-zrakoplovima, zrakoplovima, minonoscima, torpedo-cievima, zaporima od mreže i drugim sredstvima, da se osigura obskrba njemačkog veleobrta najpotrebnijim sirovinama i slobodni putevi neutralnim i vlastitim trgovačkim brodovima, a s druge strane sprieči ulaz englezkim podmornicama u Iztočno more. Osim toga nastojalo se suzbiti i ukloniti rusku mornaricu i spriečiti onim englezkim brodovima, koji su u tim vodama bili od prije, izlazak iz toga mora. Nije se razpolagalo s velikim i nadmoćnim lađama, od kako su stariji brodovi, koji su se pokazali nedoraslim podmorničkim napadajima, izvučeni iz uporabe. Lađe suvremene gradnje bile su neobhodno potrebne na Sjevernom moru pa nisu došle u obzir za Iztočno more. Ali tim se više mora iztaknuti junačtvo posade pomorskih snaga na Iztočnom moru i njihova djelatnost u Sundu, u zalivu Rige i Finskom zalivu, u pomorskoj cesti Irbe i u vodama oko Aalanda. Ta je djelatnost bila skop-

čana i s gubitcima. Osobito se mora iztaknuti borbenost »flotile za trgovačku zaštitu« i »flotile za traženje«, koje su operirale u Iztočnom moru pod zapovjedničtvom kapetana bojnog broda Wolframa i kapetana korvete von Rosenberga. Odlikovalo se i zrakoplovno jato, kojim je zapoviedao poznati kapetan-poručnik Plüschow, koji se sretno vratio iz Čingtau-a, gdje se također bio osobito iztaknuo svojom izvanrednom djelatnošću.

Svršetak godine 1916.

Godina 1916. doniela je zapravo središnjim vlastima stanoviti preokret. Oba najviša vojskovođe Falkenhayn i Conrad nadali su se, da će nakon poraza Rusije i Srbije u godini 1915. moći stvoriti konačnu odluku. Ali svaki je pritom imao drugi put pred očima.

Težka nužda u godini 1915. dovela je do jedinstvenog nastupa Njemačke i Austro-Ugarske, pomoću kojeg su izvojevani sjajni uspjesi. Ali nastale su i razlike u mišljenju glede glavnih strategijskih osnova i glede njihove provedbe. Vodile su se odvojene ofenzive. Neprijateljske protuofenzive u Francuzkoj, u Volhyniji, u Macedoniji i na Soči bile su, istina, sve odbijene, ali su se razvile najteže krize. Bile su izcrpljene i uzdrmane sve snage.

U godini 1916. ističe se velika i brza pobjeda nad Rumunjskom i njemačka pobjeda u pomorskoj bitci kod Stagerraka. To su bili jedini traci nade na bolje. Dok nije proglašena načelna uzpostava poljske države, računalo se i s promjenom ruske vanjske politike u pravcu posebnog mira. Nakon osvajanja rusko-poljskog područja Poljska je razdieljena u dva upravna područja, u njemačko i austro-ugarsko. Austro-ugarski ministar vanjskih poslova Burian izkoristio je mržnju Poljaka protiv Rusije. Zaključeno je osnivanje poljske tampon-države u Kongresnoj Poljskoj. Ali proti tome bio je Falkenhayn. On je još u studenom 1914. želio da bi se poradilo na sklapanju posobnog mira s Rusijom. U ljetu 1916. pozvao je car Nikolaj pod dojmom težkih borba Stürmera za ministra predsjednika, a u

ministarsko vieće ušao je i Protopopov, koji je bio naklonjen Njemačkoj i želio mir. U Petrogradu je došlo i do manifestacija protiv Francuzke, ali njemački ministar vanjskih poslova Bethmann-Hohlweg nije to znao izkoristiti.

Na mjesto Falkenhayna dolazi za glavara glavnog stožera generalfeldmaršal von Hindenburg, a kao njegov zamjenik general Ludendorff. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo nije prosvjedovalo protiv proklamacije slobodne poljske države. To je dovelo do pada ruskih ministara, koji su bili za mir. Ruski car i ruski narod opet se vraćaju politici uztrajanja uz Ententu.

Njemačkom narodu porasla je n a d a u konačnu pobjedu nakon dolazka Hindenburga i Ludendorffa u njemačko vrhovno zapovjedničtvo. Bitka kod Skagerraka bila je, istina, sjajna pobjeda, ali nije doniela poboljšanja. Na zapadnom bojištu osjećala se sve više kriza. Bilo je potrebno dati vojskama novo oružje, s kojim je već razpolagala Ententa. Njemačka ponuda mira sredinom prosinca 1916. nije doniela nikakav posljedak. Pod dojmom rumunjskoga poraza nije ni kod Entente stanje bilo dobro. Njemački je drž. kancelar zamolio putem poklisara u Washingtonu za posredovanje Wilsona u mirovnoj djelatnosti. Ali poklisar je smatrao, da za to nije još vrieme, tik pred novi izbor državnog predsjednika. Bethmann-Hohlweg, njemački ministar vanjskih poslova, dao je 12. prosinca izjavu u ime njemačke vlade, kojom je predložio, da se započne s mirovnim pregovorima bez konkretnih priedloga. Ta izjava nije odgovarala psihi neprijateljskih naroda, ni razpoloženju vlastitog naroda i vojska, niti častoljubivosti predsjednika Wilsona. Neprijatelji su tu ponudu mira smatrali slabošću, a slično je djelovala i kod njemačkog naroda i njemačke vojske. Wilson je bio uvriеđen, da se mimo njega htjelo doći do mira. On je svoj ponovni izbor za predsjednika imao zahvaliti milijunima američkih Niemaca, kojima je bio svečano obećao poraditi na miru te ih je tako predobio za sebe. Njegov je odgovor glasio, da će on pokušati izpitati, je li došlo vrieme mira. Središnje su vlasti pristale na njegovu notu, ali su zapadni saveznici 30. prosinca grubo odbili njemački priedlog. Njihova je odluka bila: »Daljnji rat!«

1917.

Iz dosadašnjeg toka rata uvjerili su se novi njemački vrhovni vojskovođe Hindenburg i Ludendorff, da rat treba voditi na drugi način, ako se hoće da bude skoro završen. General Falkenhayn kao glavar glavnog stožera njemačke vojske stvarao je svoje odluke polazeći sa stanovišta, da će rat dugo trajati. Štednja s ljudima i ratnim tvorivom bila mu je glavno načelo. Ali su se uzprkos toga sve više izcrpljivale osobne i materialne snage njemačkog naroda, a do odluke nije došlo. Hindenburg i Ludendorff došli su do spoznaje, da se od njemačkog naroda mora tražiti najveći i najpodpuniji ulog. Od drugih se saveznika to nije moglo tražiti. Niemci bi bili sretni, da saveznici od njih ne traže premnogo. Samo Hindenburg i Ludendorff, u koje je njemački narod imao najveće povjerenje, mogli su tražiti nove, krajnje žrtve i napore u svim pravcima.

Falkenhayn je oklievao ubaciti u odlučni udarac sve, što bi njemački narod još mogao dati. On nije bio kadar utjecati na vladu i na njemački sabor u tom pravcu. Ali nije svoj narod ni obaviestio o pravom stanju rata i o dugom trajanju, za kojim ide Ententa. On nikome nije davao podpunog uvida u svoje osnove, čak ni Hindenburgu ni Ludendorffu. Tek kad su oni preuzeli vrhovno vodstvo, upoznali su u cielosti pravo stanje pa nisu oklievali, da sve pogrješke odstrane. Ono, što je već bilo od narodnih snaga uzalud potrošeno, to se više nije moglo natrag dobiti. Od kasne jeseni 1916. Hindenburg i Ludendorff rade na novoj organizaciji ratnih snaga na svim područjima, a ne samo na vojničkom. Tu ih pomažu svi mjerodavni vojnički činbenici, ali ih ne pomaže najvažniji politički činbenik, vlada i sabor.

Godina 1916. tražila je od središnjih sila krajnji napon svih snaga u obrani i dovela je do podpunog izcrpljenja na svim bojištima. Slično stanje bilo je i kod neprijatelja. I oni su bili podpuno izcrpljeni, ali su razpolagali neograničenim pomoćnim sredstvima, i materialnim i osobnim. Kod takvog stanja nije bilo moguće odmah u početku 1917. na njemačkoj

strani prieći na velike i odlučne ofenzive. Još je obrana tražila krajnje napore.

U borbi kod Verduna i na Sommi težko se osjetila slabost u tehničkim borbenim sredstvima. Već je Falkenhayn išao za tim, da se poveća proizvodnja topova, strjeljiva i zrakoplova. Ratni veleobrt još nije bio tome sasvim udovoljio. Tek je novom vodstvu uspjelo tako utjecati na ratni veleobrt, da se započelo sa znatno pojačanom proizvodnjom ratnih sredstava. Ali težko se osjećala blokada i s njom u savezu pomanjkanje sirovina u Njemačkoj, ali i pomanjkanje radničtva, koje je trpjelo zbog potežkoća u prehrani.

Narod je napokon ipak spoznao, što od njega traži taj težki rat.

Stvoren je t. zv. »Hindenburgov program«, kojim je točno ustanovljena mjesečna količina ratne proizvodnje, uključivši i osnivanje novih tvornica. Izkorišćena je ne samo radna snaga, već i duh, koji stvara. Valjalo je zadovoljiti radnika, makar na teret cjelokupnog ostalog pučanstva.

Ali najglavniji zahtjev Hindenburgova programa išao je za tim, da se opća vojna dužnost, koja je do tada sezala od 17. do navršene 45. godine, proširi na godišta od 15. do 60. godine, a i dalje, da se time s jedne strane dobiju radnici, a s druge vojnici. Pročistilo se u zaleđu pitanje »neobhodnih za rad i za uporabu potrebnih«.

Mnogi su pristali uz tu veliku zamisao, ali bilo je još potežkoća. Tako državni kancelar nije pristao na zakon o općoj radnoj obvezi. Kao da nije osjećao, kako bi ta zakonska obveza duboko djelovala na neprijatelja, da je provedena. Izišao je istina zakon o pomorskoj službi, ali o njemu se u saboru previše razpravljalo, tako da je velika ideja time oslabljena. Ona je naišla na potežkoće osobito kod odgovornih činbenika vlade i sabora, koji nisu daleko gledali.

Potežkoće prehrane u zimi 1916./17. bile su velike. Tu zimu nazvali su »zimom repe«, ali se ipak izdržalo. Otvorio se ured za prehranu, u koji se ugledala i vlada Austro-Ugarske.

Misao sporazuma, kompromisnog mira s neprijateljem bila je još živa. Trebalo je narod i u tom pravcu odgojiti.

Dok se sve to sredilo, dok se ojačalo gospodarstvo, dok se nanovo organizirala vojska i nanovo ustrojilo zrakoplovstvo, koje je dobilo posebnog glavara za tehničku stranu zrakoplovne proizvodnje i zapovjedajućeg generala zrakoplovstva, nije se moglo misliti na veliku ofenzivu. Ciela je vojska pojačana. Pješačtvo je dobilo vrlo veliki broj težkih i lakih strojnica, a topničtvo nove vrsti topova, težkih i najtežih. Stvorene su nove divizije s posebnim odjelima jurišnih bojna, s odjelima bacača mina, s pratećim lakim i težkim oružjem. Nastale su i zimske pukovnije. Sve je učinjeno, da se vojska pojača. Reorganizirano je i više vojno vodstvo. Feldmaršal von Woyrsch preuzeo je skupinu vojska princa Leopolda Bavarskog na iztočnoj fronti. Njemu je podređena ciela iztočna fronta, uključivo austro-ugarske skupine vojska generalpukovnika Böhm-Ermollija, sve do skupine vojska nadvojvode Karla. U Rumunjskoj je zapoviedao generalfeldmaršal von Mackensen, na grčkoj strani generalpukovnik Otto von Below, na talijanskom bojištu austro-ugarska vrhovna vojna uprava, na francuzkom bojištu njemačko vrhovno zapovjedničtvo. Francuzka fronta dielila se na 4. vojsku u Flandriji, koja je bila izravno pod vrhovnim vojnim zapovjedničtvom, u skupinu vojska bavarskog priestolonasljednika Rupprechta s četiri vojske, u skupinu vojska njemačkog priestolonasljednika s dvie vojske i sa tri odjela vojske: A, B i C.

Očekivao se neprijateljski napadaj. Izgrađivale su se borbene crte na zapadu.

Na 10. siečnja 1917. odbile su zapadne velevlasti konačno Wilsonov priedlog o ulazku u mirovne pregovore.

Bitka na Sommi bila je dovršena povoljno, ali je ipak težko utjecala na njemačku frontu. Jedan dio te fronte bio je kao zaokružen u polukrugu, tako da su postavi u luku i priključno u obim bokovima bili mnogo slabiji i ranjavi. Zbog toga se i na Sommi izgrađivao veliki postav iza prvotne fronte za slučaj, da bi se ona morala napustiti. Tom novom obranbenom crtom skratila bi se prvotna obranbena linija okruglo za 50 km. To je bila t. zv. Siegfriedova linija, koja nije imala ranjavih bokova.

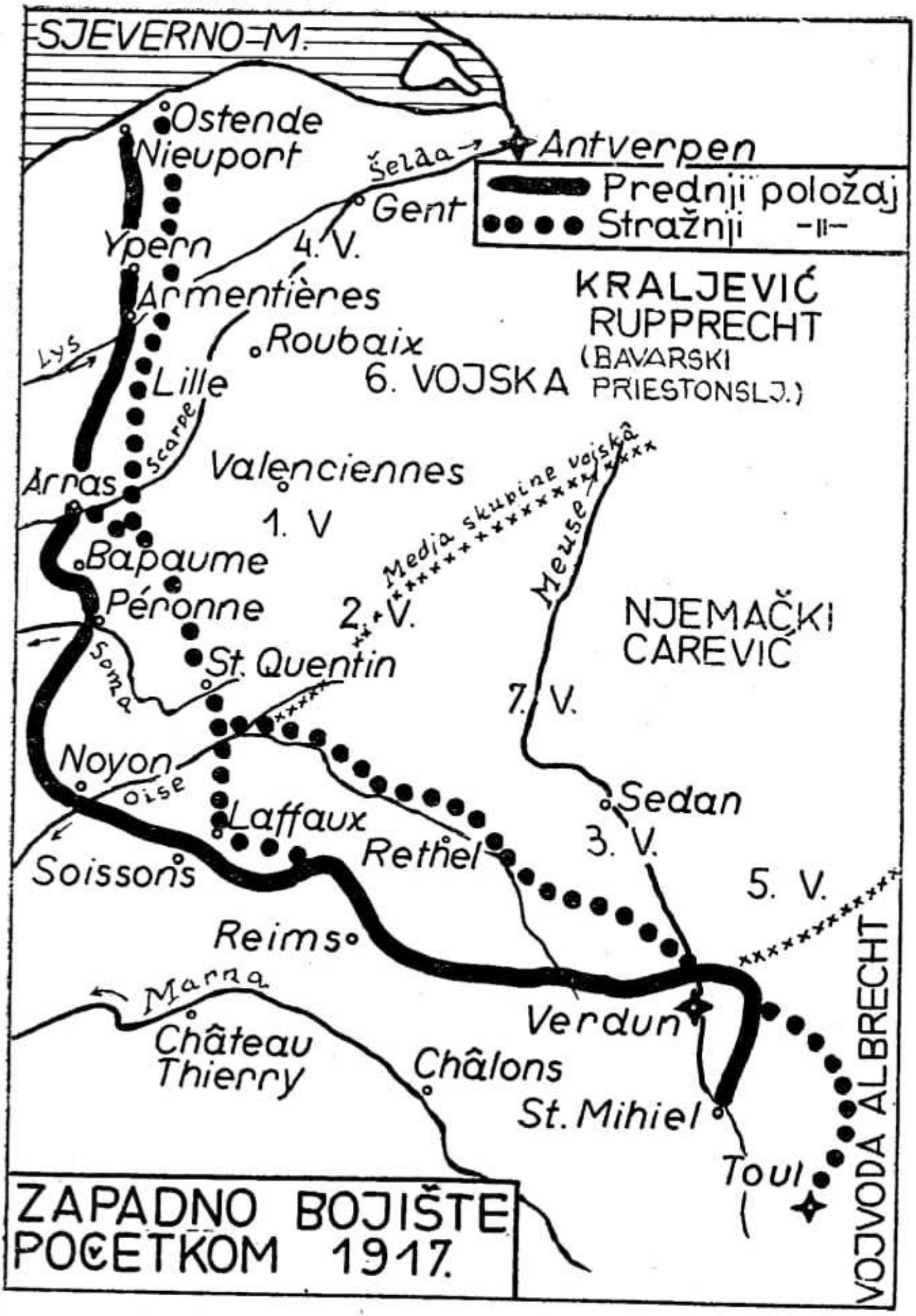

Vidi se skraćenje velikog njemačkog luka i povlačenje u Siegfriedovu liniju (. . . .), koje je prenerazilo generala Nivellea.

Išlo se i za tim, da se proglasi i novi neograničeni podmornički rat bez opomene. Ali potežkoće su bile osobito na strani Austro-Ugarske. To je bila zamisao velikog admirala Tirpitza. Neograničeni podmornički rat zaključen je 1917., iako se tome odlučno protivio njemački ministar vanjskih poslova Bethmann-Hohlweg, ali nije povukao posljedice iz svog stanovišta nego je i dalje ostao u vladi. Neograničeni podmornički rat objavljen je 31. siečnja 1917. Početak je bio 1. veljače 1917. Na 4. veljače 1917. prekinule su Sjedinjene Američke Države diplomatske odnose s Njemačkom, a kad Njemačka ni nakon tog prekida nije povukla zaključak o neograničenom podmorničkom ratu, naviestile su USA Njemačkoj 5. travnja 1917. rat. Sjeverna Amerika bila je već potajni saveznik Entente. Tako je Wilson pod utjecajem pukovnika Housea izkupio svoje obećanje, koje je dao američkim Niemcima, da će raditi, da dođe do mira.

Sjeverna Amerika nije imala razloga ući u rat, osim što se možda bojala, da će izgubiti milijardske zajmove, koje je dala Ententi. U Sjedinjenim Državama vođena je promičba nevjerojatnog oblika, koja je premašila čak i englezku i francuzku promičbu. Njemačka je u tom pogledu bila bez prave obrane. Ona je prema svom stanovištu, morala preći na neograničeni podmornički rat, jer je englezka blokada kao najpodmuklije oružje težko razarala ne samo materialna, već i duševna dobra.

Podmornički rat, koji se dalje vodio bez obzira, donio je odmah u početku 1917. velike uspjehe. Broj potopljenih brodova narastao je već u ožujku 1917. na 600.000 brt, u travnju na 800.000, u svibnju također toliko. Stanje Englezke postajalo je sve teže. Bila je blizu sloma, kako se to nakon rata saznalo. Do velike ofenzive središnjih sila, istina, nije došlo, ali se u toku 1917. pokazalo olakšanje na iztoku. Rusija je postajala za borbu sve nesposobnija, ali još nije bila pripravna za mir. Još se moralo na dugoj iztočnoj fronti držati oko 80 divizija. Ali tamo je stanje bilo vrlo povoljno. Briga za tu frontu nije bila tako velika, kao za zapadnu i jugozapadnu. Moglo se očekivati, da će Ententa nastojati držati i pomagati svog saveznika u

Rusiji, da ga ponovno izkoristi. Ali glavna briga njemačke vrhovne uprave išla je za tim, da se napadaji zapadnih saveznika odbiju.

I u Francuzkoj je došlo do promjene u vrhovnom zapovjedničtvu. Imalo je doći do novog, snažnijeg načina izvedbe velikih operacija.

Ofenziva francuzkog „krvavog" generala Nivellea

Dvie i pol godine bio je maršal Joffre vrhovni zapovjednik francuzke fronte. On je, istina, potučen u mnogim graničnim bitkama, ali je spasio Francuzku »čudom na Marni«. Ipak mu nije uspjelo protjerati Niemce s tla Francuzke, premda je razpolagao sa silnom nadmoći.

Svojstva Joffrea kao vrhovnog vojskovođe nisu dostajala za konačnu pobjedu. Francuzka vlada i narod izgubili su povjerenje. I zamienio ga je general Nivelle, koji je pomoću niza uspjeha brzo stekao velik ugled. On je u listopadu i prosincu 1916. izveo one snažne protuudarce kod Verduna, natrag osvojio utvrdu Douaumont i oteo Niemcima tlo oko te utvrde. Njega su svi smatrali junakom i vojskovođom, koji će izvojštiti pobjedu. On je preskočio mnoge starije vojskovođe, među inim i Focha i Petaina, te je imenovan vrhovnim zapovjednikom francuzke vojske u početku 1917.

Ni Nivelle nije mogao nastupiti s osobitim metodama navale. On je tražio, da njegov silni napadaj bude pomognut istodobnim snažnim napadajima saveznika na svim ratištima. Saveznici su na zapadu imali izvesti zajedničku navalu u većem obsegu nego ikada. Nivelle je izabrao odsjek navale u onom velikom luku njemačke fronte, koja se prostirala od Nieuporta preko Yperna, Arrasa, Peronna, izpred Noyona, gdje se kod Roye najviše približivala Parizu i činila jedan izbočeni ugao, pa dalje tekla preko Soissona, iznad Reimsa i iznad Verduna sa zaokretom kod St. Mihiela na Maasi. Točka kod Royea imala bi biti ona glavna točka, s njezine se obje strane imala obu-

hvatiti njemačka fronta sa zapada i juga. U koliko bi uspjelo sjeverno ili iztočno od te najizbočenije točke probiti njemačku frontu, moglo se računati sa zaokruživanjem i ukotlenjem velikih dielova njemačke vojske. Pri tom se Nivelle odlučio na isto onakav masovni udarac, s kojim je probio njemačke podpuno izcrpljene posade i postave strjeljačke borbene crte pred Verdunom. On se tjednima najpomnije pripravljao za taj udarac, za koji je skupio silna tehnička sredstva i vrlo jake snage. Navala je imala početi u veljači i imala se razviti u bitku za oslobođenje cielog francuzkog područja od neprijatelja.

Ali Nivelle je našao protivnike takve navale i kod vlade i u parlamentu i u narodu. Svi su se sjećali krvavih, strahovitih gubitaka kod Verduna i na Sommi. U Francuzkoj je bio zavladao pesimizam. Htjelo se sačekati velike sjeveroameričke vojske, koje bi imale donieti preokret, iako se pri tom moralo izgubiti mnogo vremena, jer je Sjeverna Amerika tek imala postaviti vojsku, izobraziti je i naoružati. Nivelle je znao, da je Rusija pred slomom i da je podmornički rat strahovito harao među prievoznim brodovima. On je mislio, da bi pogibao bila u zavlačenju pa da se mora odmah nešto silnoga poduzeti, jer će Niemci nakon sloma Rusije prebaciti jezgru svoje iztočne vojske na zapad. A tko bi mogao odoljeti tolikim divizijama, koje bi nadopunile zapadnu vojsku?

Englezki vrhovni zapovjednik maršal Haig imao je opet druge ciljeve i brige. On je mislio samo na strategijski prostor na Kanalu, na englezki mostobran na europskom kopnu, na flandrijske luke, na svoju liniju uzmaka i pobojao se, da bi Niemci prije ili kasnije mogli prodrieti na Kanal.

Ipak, Nivelle je bio jači, odlučniji i bezobzirniji. On je uspio. Odluka je pala!

Ali kojeg li iznenađenja! Tik pred početak navale, neposredno prije topničke pripreme usliedio je uzmak njemačke vojske u Siegfriedovu obranbenu crtu, iz postava velikog luka prve obranbene linije između A r r a s a do sjeverno od R e i m s a. Njemačka je obranbena crta na taj način skraćena, a izbočeni je luk nestao. Nova obranbena crta sačinjavala je sada ravnu crtu od Ostenda (tik zapadno od njeg) do Laffauxa,

sjeverozapadno od Reimsa. Nivelle je bio zaprepašten. Nestalo je njegovog glavnog cilja, nestalo je mogućnosti velikog obuhvata! On je morao svoju navalnu osnovu sasvim preokrenuti. I Francuzi i Englezi morali su sjeverno od Arrasa i iztočno od Soissonsa stvoriti novi razvoj topničtva i velikih pričuva i sasvim novi temelj navale. Došlo je opet do oklievanja. Opet su ustali i političari i vojskovođe protiv provedbe ove velike navale. U Compiègneu se sastalo ratno vieće, čiji je tok bio vrlo buran. Ali Nivelle je opet pobiedio svojim temperamentom. Svojom energijom on je izhodio pristanak sviju, koji su sudjelovali u ratnom vieću, za svoju tezu. A ta je glasila: »Napadaj! Čim brža provedba navale!« Glavni razlog toj odluci, glavni uzrok pobjedi Nivellea u ratnom vieću, bio je u tome, što je međutim u Rusiji izbila revolucija. Francuzi su strahovali, da će se sada skoro stotinu njemačkih divizija moći prebaciti s iztoka na zapad.

Niemci su pravodobno saznali za francuzke i englezke nakane. Oni su uz skrajnje napore izveli novo utvrđenje postava između Arrasa i Soissonsa. Veliki dielovi njihove 1., 2. i 7. vojske proveli su na očigled neprijatelja onaj historijski uzmak u Siegfriedovu liniju. Oba se krila nisu promienila, samo se je središte vojske pomaklo sa zapada na iztok, a da se neprijatelj nije ni maknuo. To povlačenje na očigled neprijatelja, pripravnog na najveći udarac, bilo je upravo čudesno, sjajno pripravljeno i izvedeno. Pri tom je cieli borbeni prostor napušten bez ikakva gubitka na materialu.

Francuzka je vojska bila vrlo dobro pripravljena za navalu. Bila je jača u svim tehničkim i ratnim sredstvima, osobito u zrakoplovstvu, a najviše u strojnicama i topničtvu. Ali i njemačka vojska bila je preustrojena i pojačana u svemu, tako i u zrakoplovstvu i u topničtvu. Izgleda, da je u drugim vatrenim sredstvima, osobito u strojnicama, bila i jača od francuzke. Pri tom su sve njemačke divizije bile posebno izobražene u novoj taktici uzmaka i protunapadaja, izmicanja u nove postave i navale u bokove. Osim toga je i cieli borbeni prostor novih položaja bio preuređen i u dubinu organiziran: bili su izgrađeni

brojni manji sustavi, svaki za sebe kao samostalan postav, a ipak međusobno spojeni.

Kad je 12. ožujka u Rusiji počela revolucija, provela je baš tada skupina vojska bavarskog priestolonasljednika nesmetano povlačenje u nove postave, u Siegfriedovu liniju, koju je dostigla uz zaštitu slabih zalaznica bez gubitaka.

Entente je na to taj dobrovoljni njemački uzmak počela najprije veličati kao svoju pobjedu. Ta Niemci su napustili područje, koje su dvie godine žilavo branili! Ali najviše vojskovođe znali su, da je to težak udarac za njihove osnove. Biesni radi neuspjeha i onemogućenja prve izvedbe oni su počeli po svom novinstvu raznim izjavama napadati Niemce, koji da su, povlačeći se, temeljito razorili cieli onaj kraj i zbrisali sa zemlje sva naselja. To je naravski učinjeno samo u onoj mjeri, u kojoj je bilo potrebno. Francuzi su u prvom redu nastojali svojom naivnom promičbom utjecati na Sjevernu Ameriku. Ipak je Nivelle nastavio s pripravama i izvedbom novoga razvoja za svoju navalu.

Za napadaj kod Arrasa bio se pripravio englezki maršal Haig, dok je za napadaj s obje strane Reimsa Nivelle razvio: pojačanu skupinu vojska Michelet u dubokom sustavu s dvie vojske, s 5. i 6. u prvoj crti, 10. vojsku s dva konjanička zbora u drugoj crti, 1. vojsku u trećoj crti zapadno od Reimsa, 4. vojsku iztočno od Reimsa. Dakle pet jakih vojska, ukupno preko 50 divizija.

Navala je počela 9. travnja, na uzkrsnu nedjelju, a kad su Englezi nastupili sjeverno i južno od Arrasa na spojnu točku, na kojoj se nova njemačka Siegfriedova linija spajala sa starom, nije bilo iznenađenja, jer je jedna njemačka obhodnja nekoliko dana prije navale došla do podpunog priepisa navalne zapoviedi Nivellea, koja je sadržavala sve, pa i najmanje podatke i ciljeve navala. Englezi su jedan cieli tjedan bubnjarskom topničkom vatrom obasipavali danju i noću njemačke postave, a u noći od Uzkrsne nedjelje na Uzkrsni ponedjeljak dostignut je vrhunac intenzivnosti te vatre. Oko 4000 topova pucalo je na frontu, na njezin uzki odsjek od 40 km širine. Zatim je nastupila englezka vojska pod zaštitom mnogobrojnih

tankova i jakih skupina zrakoplova, koji su letjeli nizko poput klina pred navalnom vojskom na njemačke postave i obasipali ih svojom vatrom strojnica iz najmanje visine. Napadaj je počeo rano u jutro te je uspio prodorom duboko kroz prvu njemačku crtu odpora, do glavne obranbene linije pa preko nje do postava bitnica. To je bio vrlo osjetljiv i težak udarac. Nova taktika navale s jakim klinovima, sa zračnim klinovima i klinovima oklopljenih kola, nije još bila prešla u krv obranbenih četa. No u nesreći bilo je i sreće. Neprijatelj nije znao za pravo stanje, nije razumio, koliki je bio njegov uspjeh i koliko mu je pomogao udes. Bio je pred važnom odlukom. Mogao je prodirati dalje i razciepiti njemačku frontu s obje strane Arrasa, ali to nije izkoristio. Ostao je u njemačkom postavnom sustavu, vezan i nepomičan, dok nisu nakon dugih tjeskobnih sati ubačene u borbu njemačke jurišne divizije, koje su, istina, odbijene u protunapadaju, ali su ipak umanjile pogibao podpunog prodora. Niemci su imali vrlo težke gubitke u ljudima i topovima. Već na 10. travnja Englezi počimaju daljnje napadaje. Na 11. travnja dolazi do masovnih udara, ali su se i oni slomili pod najtežim gubitcima u njemačkoj topničkoj vatri i vatri strojnica. Englezi su učinili pogrješku, što su ne snalazeći se pravo i ne prosuđujući izpravno stanje na prodornom mjestu, ubacili u ataku svoje konjaničtvo. Ono je slomljeno sa strahovitim gubitcima. Došlo je do težkih borba oko toliko spominjane visine Vimy, koja se spominje i u sadašnjem ratu. Nju su Englezi zauzeli nadmoćnim snagama, na to je 6. njemačka vojska povukla svoje borbene redove u stražnje postave. Ali Englezi nisu prodrli dublje od 6 km. Maršal Haig zastao je 14. travnja sa svojim napadajem i čekao početak francuzke navale.

Ta je zapravo počela već 9. travnja silnom bubnjarskom vatrom kao topničkom pripremom, sa oko 5.500 topova na širini od 70 km. Nivelle je u borbu ubacio oko 1,500.000 vojnika, u 55 divizija, i 200 tankova. Topnička priprema, najteža bubnjarska vatra, trajala je istom jačinom oko tjedan dana. Nivelle je mislio, da će tom vatrom paklenskih razmjera uništiti sve živo u rovovima. Izdana je parola »L' heure est arrivée«, (Kucnuo je čas). S tim geslom nastupile su kao na paradi dvie

francuzke vojske (5. i 6.) protiv 7. njemačke vojske, razčlanjene u dubinu, silne gomile vojnika u skupinama jedna iza druge. Ali njemačko je pješačtvo i topničtvo ovaj put izvanredno spretno upotriebilo novu borbenu taktiku unakrstne vatre, koja je kosila neprijateljske redove. Uzprkos najkrvavijih gubitaka i žilave obrane prodrli su neprijatelji na nekoliko mjesta u njemačku zonu odpora, koja je bila u dubinu razčlanjena. Na svim drugim mjestima slomio se francuzki napadaj pred vatrom tisuća i tisuća njemačkih strojnica, koje su svojim snopovima milijuna zrna pokrivale svaki i najmanji kutić navalnog odsjeka. Niemcima nije bilo potrebno ubaciti one posebne divizije, određene za protunapadaj, već su divizije u postavima bile kadre zadržati neprijatelja i zapriečiti mu prodor. Nivelle, opijen slavom i željan uspjeha smatrao je već i te neznatne upade u njemački položaj pobjedom, koju je najavio cielom svietu. On ubacuje za izkorišćenje tih neznatnih uspjeha cielu svoju 10. vojsku, da ojača prodor i da ga konačno ostvari u mjesta upada. Ali sve te navalne bojne jedne ciele vojske slomile su se pred njemačkim postavima uz nevjerojatne, očajne gubitke. Njemačko topničtvo, strojnice i puške imali su ciljeve, kakve si ni fanatičar nije mogao ni u snu predstaviti, bojnu do bojne u širokoj liniji, duboko razčlanjene gomile pukovnija i divizija, svuda čovjek do čovjeka.

Na sličan način s jednakim izhodom i uz strahovite gubitke, a samo s ograničenim uspjesima navalila je 17. travnja i 4. francuzka vojska iztočno od Reimsa.

Nivelle je htio izvesti jednu jedinstvenu veliku, silnu navalnu bitku kao jednu cjelinu i zdrobiti njemačku frontu, ali mjesto jedinstvene velebitke došlo je do velikih međusobno razdieljenih sukoba i hrvanja, koji su doveli do mjestimičnih posljedaka, slično kao u bitci kod Verduna i na Sommi.

Maršal Haig morao je 25. travnja opetovati svoju navalu kod Arrasa, da odvuče s francuzkog diela fronte njemačke snage, ali nije ni tamo, kao ni Nivelle na Chemin des Dames polučio važnijih i trajnijih uspjeha. Gubitci su bili nepodnosivi i nenadoknadivi ne samo kod Francuza, nego i kod Engleza. Uzprkos toga Nivelle nije htio prekinuti bitku. Htio ju je na-

staviti do podpunog izcrpljenja. Ali posljedci te bitke donieli su Parizu zaprepaštenje i očaj. Nivelle je svrgnut sa svog visokog položaja. Francuzka je vlada 15. svibnja predala vrhovno zapovjedničtvo maršalu Petainu.

Nivella vojnici nazivaju »krvopijom« — »buveur du sang«. Omražen od sviju — nestane. Francuzka vojska kao da je odahnula. Obljubljeni Petain, junak od Verduna, preuzima vrhovno zapovjedničtvo u zadnji čas. Francuzka je stajala pred propašću. U toj bitci izgubila je oko 130.000 mrtvih. Englezi su izgubili 180.000 ljudi. To stradanje dovelo je do težkih i sudbonosnih događaja. Pobunile su se gotovo sve francuzke divizije. Uzkratile su poslušnost i započele pohod na Pariz, da svrgnu vladu i prisilno dovedu do mira.

Francuzka je vlada najstrože nastupila protiv generala, krivaca tog pokolja, i protiv četa, koje su se pobunile, upotrebljavajući protiv njih svoje crnačke čete. S druge strane pokazala je, gdje je to smatrala potrebnim, i mnogo blagosti protiv pobunjenika.

Ta je godina doniela Francuzkoj najtežu krizu i smatrala se najžalostnijom godinom, koja je podpuno izcrpila francuzki narod i francuzku vojsku. Petainu se ima zahvaliti, da je ta kriza prebrođena.

Bilo je sudbonosno, da njemačka vrhovna uprava nije saznala za taj katastrofalni položaj francuzke vojske. Ono, što je Petain u početku godine naglašavao: ne započeti nikakvom navalom, prije nego što se na francuzkom tlu skupi jezgra sjeveroameričke vojske, već samo uztrajati u obrani, to je nakon te krvave bitke postalo gorka nužda. Francuzka je prestala biti prvoborac zapadnih saveznika. Njezina je vojska trebala nekoliko mjeseci mira i odmora, da se može opet upotriebiti.

Energiji njezinih vođa to je i uspjelo. Pomogli su i državnici i generali, ali i sjajno držanje francuzkog novinstva, koje je shvatilo položaj i prema tome se ravnalo.

Ali nije samo to zlo stiglo saveznike: i Rusija je izpala iz borbenih redova, dok je u isti mah izgledalo, da će Englezka pod težkim udarcima njemačkog podmorničkog oružja postati nesposobnom za odpor. Sjeveroamerička pomoć bila je još da-

leko. Ali ona je bila absolutno sigurna pa se Ententa mogla u nju podpuno pouzdati.

Kerenskijeva ofenziva

Nakon težkih borba 1916. nastalo je na iztočnoj fronti čudno stanje: mir u ratu. Na cieloj ruskoj fronti ležali su rovovi kao izumrli. Samo se r i e d k o č u o po koji hitac. A ipak u rovovima i iza rovova bilo je sve uzbuđeno, sve je u nekom vrienju daleko do zaleđa. Njemačke pobjede u toku zadnjih dviju godina doniele su sigurne, velike plodove. Rusi više nisu htjeli da se bore. Ciele su velike taktičke jedinice odbijale ući u borbu. Sve se više množio broj onih, koji su jednostavno s fronte otišli u zaleđe. U cieloj Rusiji osjećao se slom prievoznog sustava. U gradovima je manjkalo živeža i ugljena. Cieli narod i ciela vojska bili su umorni od rata.

Uzalud je ruski car odpustio omraženog ministra predsjednika Trepova. Uzalud je nastojao dobiti vremena razpuštajući dumu. Ona nije dopuštala, da to traje dulje vremena. Dne 4. ožujka preuzeli su vlast glavari kadetske stranke pod vodstvom Miljukova i Kerenskoga. Odmah su to izkoristili poklisari saveznika, u prvom redu englezki poklisar Buchanan. Oni su stupili u doticaj s novim vlastodržcima. Ponovno je pučanstvo u Petrogradu manifestiralo pred njihovim palačama. Ali car je izgubio svaku vlast. On se, istina, požurio iz svojeg glavnog stana, iz Baranovića, u svoje dvorce, u Petrograd, ali je svuda naišao na hladnoću i na odbijanje. Napustila ga je čak i njegova vjerna garda, u koju se toliko pouzdavao. Prisiljen je da se odreče priestolja.

Novi su vlastodržci proglasili republiku, dali su joj i novi program, koji je imao narodu donieti zadovoljstvo i mirovne pregovore na temelju uzajamnog odreknuća aneksija i ratne odštete. Ujedno je nova vlada nastojala pripraviti narod na odpor, da mirovni ugovori budu povoljniji. Stoga se ponovno pokušala stvoriti jedinstvena fronta. Ali to nije uspievalo. Sjeme revolucionarne promičbe, čije je glavno geslo bilo mir pod svaku cienu, d o n i e l o j e l o š e p l o d o v e. Istina bilo je

i na njemačkoj i na austro-ugarskoj strani ljudi koji su znali, da to nije dobro i koji su htjeli da se konačno rieše tog jakog neprijatelja, kad je za to kucnuo pravi čas. Ali politika je i na njemačkoj i na austro-ugarskoj strani računala samo s posebnim mirom na iztoku i nije dala, da se dalje vodi borba. Kao da joj je bilo neugodno, da se izkoristi to stanje i izvojšti konačni uspjeh. Ali vojska je ipak tu i tamo djelovala na svoju ruku. Tako su Niemci kod Tobolya u Volhyniji jurišem zauzeli jedan izbočeni mostobran, zarobili tisuće Rusa i ujedno poboljšali postav. To se nije smjelo javiti, jer bi mirotvorci ustali protiv te djelatnosti. Ali savezнički poklisari u Petrogradu nisu mirovali. Oni su uvjerili Kerenskog, da mora stupiti u borbu. Kerenskom je uspjelo 16. svibnja preuzeti neograničenu vlast. Preuzeo je i ministarstvo rata, pa je svojim pukovnijama dovikivao: »Pobjeda, mir, sloboda!« Razpolagao je s novcem i ratnim sredstvima, koja su mu stavile na razpolaganje zapadne velevlasti, Japan i Sjeverna Amerika u neograničenoj količini.

Rusi su izabrali proslavljenog generala Brusilova za vrhovnog zapovjednika triju vojska, koje su se razvile između Buga i Karpata.

Nad podolskim stepama s bogatim poljanama žita bilo je pripeklo iztočno sunce, mak je bio kao u plamenu, kad je Brusilov počeo protiv fronte 2. austro-ugarske vojske i njemačke južne vojske pred Tarnopolom i Buczaczom te protiv 3. austro-ugarske vojske pred Stanislavom svoju velenavalu. Kao 1914. i 1915., nakon topničke bubnjarske pripreme, koja je trajala nekoliko dana, nastupili su u brojnim valovima Kavkazci, Sibirci, ruska garda, češko-slovačke jedinice, Finci i revolucionarne bojne, pripravne na smrt, sa zadnjom snagom ruske vojske, sa starim i novim četama, s 15 divizija u prvim redovima, s 8 divizija i 16 izabranih konjaničkih pukovnija u drugom redu u širini od 50 kilometara, duboko štaflirane u velenapadaj. Vidjeli se top do topa, gotovo su se točkovi doticali. Silne velike bitnice jedna do druge skupljene na uzkom području, među njima brojni težki i najteži topovi rigaju danju i noću protiv redova njemačke i austro-ugarske vojske najtežu neprestanu vatru. Na promatračnicama stajali su japanski častnici, na

brojnim japanskim topovima upravljali su vatrom japanski topnici pa uz to najbolji ruski topnici, koji su se uviek izticali svojom vještinom. Glavni udarac bio je uperen na gradić Brzeczany na rieci Zlotoj Lipi, koja je baš nama Hrvatima dobro poznata iz borba, koje smo tamo mjesecima vodili. Tu su bdile čete svih triju središnjih velevlasti. Tu je bila rajnska i saksonska pričuva, a kraj njih 15. turski zbor Dževad-paše, onaj isti zbor, koji smo vidjeli u Beogradu i Zemunu, gdje su njegovi hrabri vojnici izvodili čudne anadolske plesove i svoju narodnu glasbu, u kojoj su se izticale gajde i zurle; kraj njih je stajao zbor Hofmann većim dielom s madjarskim četama. Te čete nisu mogle svuda uzdržati, izgubljen je prostor tu i tamo, ali rajnskim četama uspjelo je do u noć popraviti postave. I Sasi su se držali iako uz vrlo osjetljive gubitke u drugim i trećim redovima rovova. Ali austro-ugarska fronta bila je slomljena. Borba je tu bila najteža oko ključnog uporišta austro-ugarske 2. vojske, oko Koniuchya. To je uporište izgubljeno. Rusi nisu znali izkoristiti taj veliki uspjeh. Oni su 2. srpnja počeli progonom. Ali tu su doživljeli iznenađenje. Njemačke su pričuvne i landwehrske bojne izdržale; na njima se slomio ruski napadaj. Opet se proslavila južna vojska. Spašen je Brzeczany.

Ali sjevernije austrougarska 3. vojska generala konjaništva Böhm-Ermollia nije bila kadra uzdržati ruski silni udarac. Tu su opet njemačke pričuve onemogućile najgore zlo. One su se očajno borile, dok nije generalu von Winkleru uspjelo zatrpati rupu prodora, koji je tu nastao 6. srpnja.

Njemačka vrhovna vojna uprava nije išla za tim, da fronta bude bez pogrješaka. Ona se odlučila skupiti za protunavalu u prostoru Zloczov sve snage, koje je mogla osloboditi na zapadu i na iztoku.

Ali energični i bezobzirni general Brusilov, kao strateg nepopustljiv u svojim nakanama, našao je i druge ranjave točke. Južno od Halicza, tamo gdje je austro-ugarska 3. vojska popustila između 10. i 12. srpnja snažnom udarcu poznatog ruskog generala Kornilova i uzmakla preko Kalusza, započeo je najteži udarac. Sva ta mjesta poznata su nam još iz 1915. i

1916. Tu su naše hrvatske čete izvršile čuda junačtva, tu su se one i sada borile.

Udarac se nije mogao zaustaviti. I njemačke pričuve bile su povučene u uzmak, koji je izgledao sudbonosan. Već su Rusi javljali svietu o velikom prodoru. Ali u taj čas počela je velika njemačka i austro-ugarska protunavala. U ugroženi prostor ubacivane su nove divizije, koje su dolazile sa svih strana. General Kornilov započeo je 13. srpnja novi napadaj. Bio je siguran, da će frontu središnjih vlasti razdieliti u dva diela, da će prodor donieti podpuni strategijski uspjeh duž Dnjestra sve dalje prema zapadu. Ali kakvog li iznenađenja! Kornilove divizije naišle su opet na »proklete Niemce«. Dva dana trajala je ogorčena borba, ali je kriza prebrođena. Već se je naslućivalo ono, što je i došlo. Velika njemačka protunavala.

Sa svih strana dolazile su željeznicom i pješke nove njemačke divizije, garda i brandenburške divizije, koje su s vojskom, koja je već stajala u tim postavima, 19. srpnja nakon bubnjarske topničke vatre u 2 sata po podne prodrle preko visina i dolina mostobrana Staro Zalose. Kod Rusa nije vladala opojenost od pobjede, oni su već u revoluciji izgubili onu dublju moralnu snagu, koja je bila potrebna za uztrajanje. Ciela fronta stavljena je u pokret. Za nekoliko dana dostigle su njemačke i austro-ugarske čete Zbrucz. Ciela iztočna Galicija, pa čak i Bukovina i sjeverni obronci Karpata bili su očišćeni. Zauzeti su Tarnopol i Černovice.

U toj velikoj borbi Brusilovljeve ofenzive i protuofenzive njemačke i austro-ugarske vojske, sudjelovale su i naše hrvatske čete, osobito naša proslavljena 42. domobranska divizija. Ona je doživjela sve potežkoće u obrani, ali i slavlje u navali, koja joj je doniela Sniatyn. Naši su vojnici vodili težke borbe oko ključnih postava s obje strane Pruta, gdje se osobito iztakla 25. domobranska pukovnija. Naši su zauzeli i Černovice, taj grad, koji su hrvatske čete zaštićivale skoro pune dvie godine. Hrvatske čete došle su ponovno na austrijsko-besarabijsku granicu, u svoje stare postave, odnosno u susjedne odsjeke.

Na uzpomenu težke bitke kod Sniatyna slave naši domobrani svoj spomendan svake godine na 29. srpnja.

Bitka kod Sniatyna može se ukratko ovako opisati:

BITKA KOD SNIATYNA

U ljetu 1916. povukle su se hrvatske čete, 42. i 36. divizija u sklopu 7. vojske generala konjaničtva baruna Pflanzer-Baltina u crtu Stanislav—Bohoroczany—Bistrica. U toj crti su one ostale do velike, t. zv. Kerenskijeve ofenzive u ljeti 1917. Do te ofenzive vladalo je u glavnom zatišje u tom odsjeku. Hrvati su bili i tu susjedi njemačkih četa.

U ljetu 1917. Hrvati su sačinjavali sa ostalim četama desno krilo austro-ugarskih i njemačkih vojska na galicijskoj fronti, te su i oni sudjelovali u težkim borbama toga ratnog razdoblja. Sjeverno od 7. vojske stajala je njemačka južna vojska i austro-ugarska 2. vojska. Za vrieme prodora generala Brusilova u toj ofenzivi povukle su se 36. i 42. hrvatska divizija nakon ruskih uspjeha u crtu Kalusz—rieka Lomnica. Iz te crte napredovale su koncem srpnja hrvatske čete, nakon što je započela 23. srpnja 1917., više sjevernije, velika njemačka ofenziva u širokoj fronti, te su konačno već 3. kolovoza ušle u Černovice. Hrvatske čete očistile su cielu iztočnu Galiciju od Rusa, te su prodrle iztočno od crte, koju su držale 1916. t. j. do crte Gromeszty-Bojan-Marmonita, te su tu i ostale.

Ta ofenziva trajala je 10 dana. Ona je započela na našem odsjeku sa 36. divizijom i jednom njemačkom brigadom, čije je zapovjedničtvo bilo u Rožnjatovu, koji je već opetovano spomenut. 42. domobranska divizija probila je s dva uspješna sjajna napadaja neprijateljske postave. Njezino lievo krilo prodrlo je preko Kolomeje do Rodenke. Tu su Hrvati snažno odbacili jake ruske zalaznice. 27. srpnja odbacuju hrvatske čete Ruse kod Mielnickog. 28. i 29. srpnja vodila se vrlo težka, ali pobjedonosna borba, bitka kod Sniatyna. Tu su se iztakli domobranci, osobito naša 25. i opet pod zapovjedničtvom pukovnika Delića, ali i druge naše domobranske pukovnije u tom odsjeku tako i 27. pod zapovjedničtvom podpukovnika Csatta, dobro

poznatog, sjajnog višeg stožernog častnika. Pobjeda kod Sniatyna slavi se kod naših domobrana svake godine na dan bitke posebnom svečanošću.

U ogorčenoj borbi u šumama, bez topničke pripreme u borbi iz bliza, bacila je jurišna satnija 25. domobranske pukovnije pod zapovjedničtvom poručnika Zinaje kod Mielnika jedan podpuni ruski jurišni bataljon. Taj udarac hrabrog poručnika, koji je odlikovan zlatnom medaljom za hrabrost, bio je tako snažan i uspješan, da je zatim ciela pukovnija po noći bez ometanja mogla nastaviti nadiranje do Sniatyna. Tamo je došlo do težke borbe, u kojoj je 25. domobranska pukovnija imala znatne gubitke na mrtvim i ranjenim, i to oko 200 mrtvih i 600 ranjenih.

I druge naše domobranske pukovnije nadiru dalje prema iztoku, a sjeverno od njih snažnim udarcima naša 36. pješačka divizija.

Oko Sniatyna držale su jake ruske zalaznice 7. sibirske vojske to mjesto u izvrstnim i izabranim postavima zapadno od njega. U jakom polaznom postavu desno od glavne ceste stajala je 26. karlovačka domobranska pukovnija, pripremna za napadaj, a lievo od ceste 25. domaća pukovnija. Iz tih polaznih postava usliedio je glavni napadaj. Prodor je podpunoma uspio. Domobrani gone Ruse do iza besarabijske granice. Zapovjednik pukovnije pukovnik Delić mnogo je svojom osobnom hrabrošću doprinio tom uspjehu. Od ranog jutra do 6 sati popodne bore se tu hrabri domobrani oko postava pred Snyatynom, te izvađaju opetovano snažne juriše.

Car i kralj Karlo bio je osobno prisutan kod te borbe, te je sa jedne uzvisine sliedio tok borbe pred Zablokovom.

Tu su se iztakli mnogi domobrani, znani i neznani junaci i mnogi naši častnici. I druge naše pukovnije zajedničke divizije iztakle su se u tim borbama, koje su vriedne da se opišu i pojedinačno.

2. kolovoza 1917. ulaze naši domobrani u Černovice, glavni grad Bukovine, starim hrvatskim ratnicima dobro poznat, u taj kraj, koji nam je kroz mjesece i mjesece bio druga domovina. Baš su se Hrvati iztakli u ranijim borbama oko Černovica, sjeverno i južno od grada te su postali omiljeli kod tamoš-

njeg pučanstva, koje ih je upravo nosilo na rukama. Zvali su nas svojim zaštitnicima i braniteljima.

Hrvatski domobrani dočekani su u glavnom gradu te najiztočnije pokrajine Monarhije s oduševljenjem. »Opet su tu naši domobrani«, čulo se sa svih strana. Čuli su se i uzvici u našem jeziku: »Živili naši osloboditelji!« Nekoliko dana kasnije popravljen je glavni postav na rieci Pruth preko Bojana s vrlo uspjelim napadajem.

Tu se iztakla III. bojna naše domaće pukovnije. Postavi te bojne izgrađeni su na upravo uzoran način.

Tu na iztočnom bojištu ostale su naše čete do početka 1918., kad su i one prebačene na jugozapadno bojište.

•

I na drugim odsjecima fronte pokušali su Rusi prodore, ali im nije uspjelo probiti se sredinom srpnja kod Kreva, u blizini Smorgona.

I Rumunji su se priključili ruskoj ofenzivi pa su se borili uz bok ruskog pomoćnog zbora na granici Moldave. U dolinama Trotusa, kod Kutne i Suzite bili su djelomično uspjeli, ali u borbi protiv njemačkih divizija generala Gerocka i austrijskih četa generala Rohra nisu mogli nigdje prodrti. Tu je generalfeldmaršal Mackensen skupio sjeverno kod Koczania svoje snage i proveo protuudarac. On je duboko prodro preko Kutne i Suzite, 6. kolovoza u lievi bok rusko-rumunjskog razvoja. Rumunji su se tu tri dana sjajno borili za crtu Comesti-Maracesti-Sanciu. Mackensen nije prodro. Rusi su bacali puške i bježali u pravcu Kišenjeva, ali Rumunji su hrabro zaštićivali svoju domovinu. Fronta se ukočila, započeo je opet rovovski rat. Mackensenu je uspjelo razbiti rusko-rumunjsku ofenzivu, ali je morao napustiti svoju nakanu, da podpuno slomi rumunjsku vojsku.

Svi ti neuspjesi doveli su do toga, da je udarna snaga ruske vojske bila konačno slomljena. Kerenski je svrgnuo generala Brusilova, a mjesto njega imenovao generala Kornilova, ali ni to nije koristilo. Ruska je vojska bila sasvim razrovana, nije se htjela boriti.

Njemačko je vrhovno vojno vodstvo pokušalo konačno obračunati s ruskim neprijateljem, da može prebaciti sve raspoložive snage s iztoka na zapad. Ali nije mu pošlo za rukom u isti čas s juga i sa sjevera cielu rusku frontu zgrabiti u velika kliešta te dovršiti vojnu protiv Rusije. To su spriečili Rumunji svojim sjajnim držanjem kod Fotsania. Osim toga tražilo je stanje na jugozapadnom bojištu nove odluke i nove djelatnosti, u koje je ušla i njemačka vojska.

Zauzeće Baltičkih otoka

Sliedeća akcija bila je uperena protiv Baltičkih otoka. Oni su uviek bili trn u oku njemačkom vrhovnom zapovjedničtvu, a bili su vrlo važni kao zaštita Kronstada i Petrograda. Dne 9. listopada počeo je onaj čudesni podhvat protiv otoka Oesel i Dagö i protiv susjednih otoka. Izveden je na savršen način. Taj je zadatak izvršio general von Kathen s 42. pričuvnom divizijom i jednom biciklističkom brigadom, s 23.000 vojnika i 500 konja, koji su ukrcani na prievozne brodove u Libau. U podhvatu je sudjelovala jaka njemačka mornarica, koja je 12. X. uplovila u zaliv Tagga na otoku Oeselu. Brzo su ušutkane obalne bitnice, neprijatelj se povukao na Arensburg, glavni grad otoka Oesela. Progonio ga je general von Estorff, zapovjednik 42. pričuvne divizije. Uzalud su Rusi s kopna prebacivali pojačanja, uzalud je ruska ratna mornarica ušla u borbu. Zauzet je Arensburg, predala se i njegova posada. Dne 18. listopada 1917. stajale su njemačke satnije na nasipu, koji spaja otok Oesel i Moon. Zauzet je i Dagö, potopljen je ruski oklopljeni brod »Slava«, koji je Niemcima bio uviek u toku dosadašnjih borba neugodan i opasan neprijatelj. Ruski su mornari svoje uztrajanje platiti smrću. Naravski da su i Niemci imali brojne gubitke.

Tom akcijom bila je konačno slomljena snaga ruske vojske. Ruska se fronta sve više razpadala, ruske se čete više nisu pokoravale zapoviedima svojih generala. One su na mnogim mjestima same sklopile primirje, još prije nego što su Lenin i Troc-

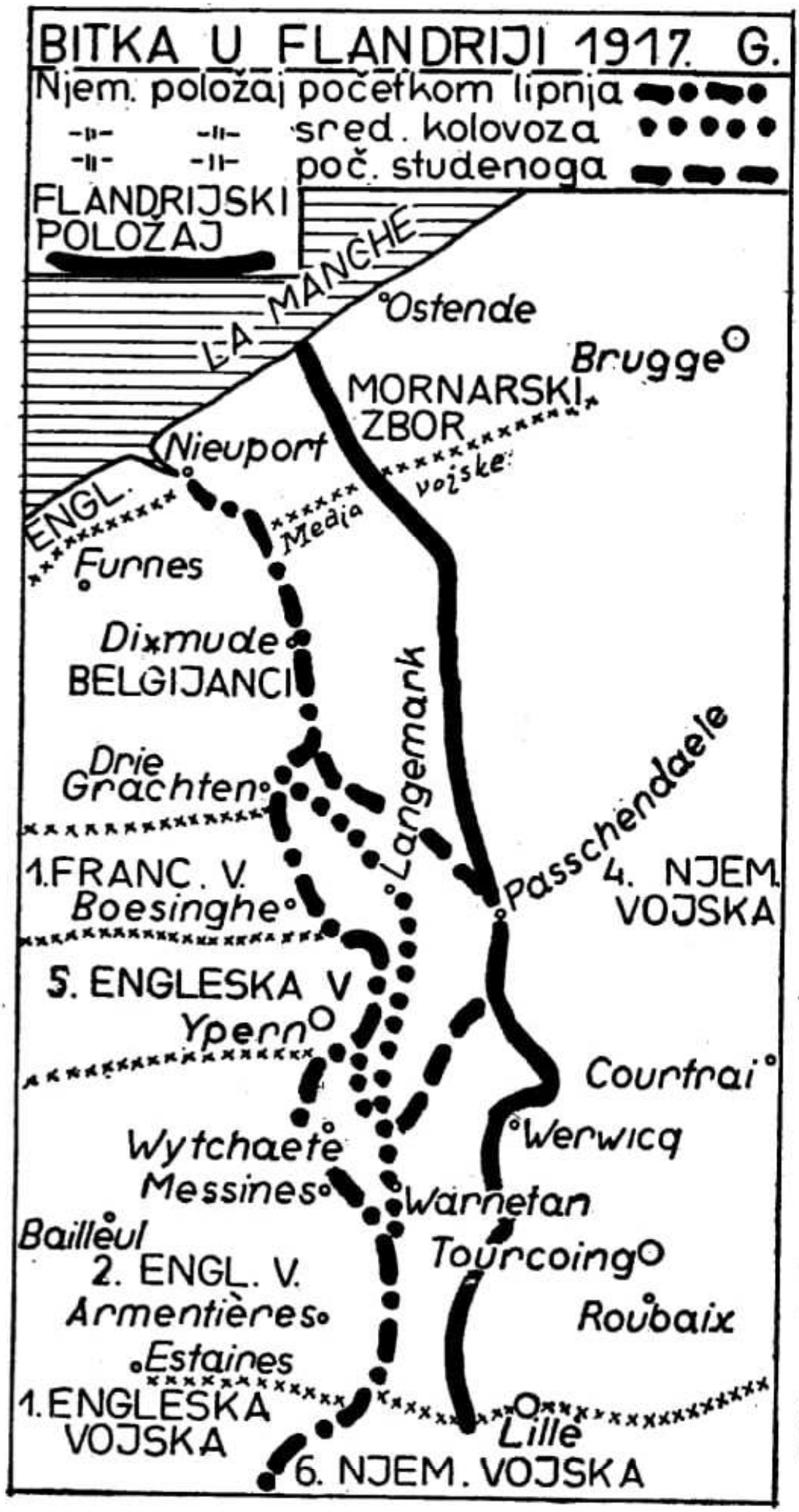

Vidi se, da je njemačka 4. vojska uzprkos silnih anglo-francuzkih navala izgubila samo komadićak svoga zemljišta u Flandriji.

ki, nasljednici Kerenskijeve vlade 26. studenoga 1917. brzojavom bez žica zamolili Niemce za primirje. Njemačko je vrhovno vodstvo pristalo na tu molbu. Dne 7. prosinca 1917. sklopljeno je najprije 10-dnevno primirje, a 15. prosinca primirje na 21 dan. Započeli su mirovni pregovori.

Ali još prije nego što su zauzeti baltički otoci, proveden je udarac protiv sjevernog boka ruske vojske, protiv Rige. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo brzo je prebacilo svoje divizije, izabrane i jurišne skupine, sa Zbruča u iztočnoj Galiciji, na rieku Dvinu. I tu se je pokazala vriednost operacija »s unutrašnje linije«. Kao što su munjevito prebačene divizije sa zapada i sa sjevera na iztočni dio ruske fronte, tako su sada iz iztočne Galicije brzo prebačene na sjever. Navalne priprave 8. vojske pod generalom Hutierom bile su izvedene savršeno. Rusi su, istina, osjetili, da se nešto sprema, ali nisu znali, na kojem mjestu. Nastupile su navalne divizije, koje su se razvile u širokim šumama zapadne obale Dvine, u tri skupine, pod generalima Kathenom, Berrerom i Riemannom. One su razpolagale s osobito jakim topničtvom, kojim je zapoviedao pukovnik Bruchmüller, koji se je iztaknuo na raznim frontama, a bio je jedan od najboljih visokih topničkih zapovjednika, koji je poznavao sve finese svojeg oružja, ali isto tako i sve potrebe pješačtva. On se proslavio u ofenzivama na jezeru Narocz, kod Tobolya u Volhiniji i kod Zloczova u sjeveroiztočnoj Galiciji. I ovaj put on je svoje bitnice razdielio u skupine za pobijanje topničtva, u bitnice za podupiranje pješačtva u borbi i u skupine za borbu iz bliza. Njegovi nalozi podređenim zapovjednicima bitnica i skupina i zapovjednicima jurišnih četa bili su upravo uzorni i mnogo su pridonieli uspjehu.

Topnička pripremna vatra počela je 31. kolovoza i trajala je do 1. rujna. To je bila prava vatra uništavanja. Ona je zdrobila sve neprijateljske postave, postave bitnica i uporišta, pa ih je izpunila plinom, koji je sve uništio. Neprijatelj je šutio. Riga je osvojena munjevitim udarcem. Osvojen je i Jakobstadt s velikim mostobranom. Tu se istaknuo general von Smettow. Zarobljeno je mnogo zarobljenika i zaplienjen veliki ratni plien. Nakon tog uspjeha došlo je do osvajanja baltičkih otoka.

Bitka u Flandriji

Težka bitka s obje strane Reimsa, koju je u travnju 1917. poveo vrhovni zapovjednik francuzke vojske Nivelle, odrazila se na cielu francuzku vojsku. Ona je postala u pravom smislu nesposobna za daljnju borbu. Francuzka vojna uprava morala je odvratiti Niemce, da ne spaze pravo stanje francuzke vojske. Morala ih je zabaviti na drugim odsjecima. Tu je zadaću logično morao preuzeti Englez kao saveznik. On se nije bio rado priključio velenavali Nivellea. Ovaj puta bio je maršal Haig pripravniji. On je mislio, da će time olakšati položaj Englezke, koja bi bila težko ugrožena podmorničkim ratom. Njegov su cilj od uviek bile flandrijske luke, iz kojih su izlazile njemačke podmornice na svoj ubojiti posao. Kanalski prostor bio je i onda najvažniji strategijski prostor Velike Britanije.

Maršal Haig izabrao je za navalu njemački izbočeni postav oko hrbta Wytshaet. Tu su se preko godinu dana englezki mineri trudili, da razornim sredstvima bace u zrak najvažnije njemačke ključne položaje, u prvom redu visinu, koja je nadvisivala englezke postave. Njemački obkopari i posebne jedinice rudara uspjeli su do tog časa zapriječiti taj podhvat. Ali izgledalo je, da će to Englezima konačno uspjeti. Uzalud su izkustni obkoparski častnici savjetovali, da se taj luk oko Wytshaeta isprazni i da se uredi postav dalje otraga. Više vodstvo i vojska tražili su da se taj postav zadrži.

Englezki napadaj usliedio je 3. lipnja bubnjarskom vatrom, koja je trajala tri dana. Prije juriša usliedilo je razaranje minama, kakvo još nikada nije bilo poduzeto u toku ovoga rata. U širini od 10 kilometara u 10 udubina usliedila je eksplozija mina sa strahovito jakim punjenjem, a odmah zatim navalilo je 12 divizija s tankovima i borbenim zrakoplovima u gomilama protiv 4 njemačke divizije, čiji su postavi bili podpuno razoreni minama. Niemci su se morali uzprkos najogorčenijeg odpora povući s visina. Protuudarne divizije naniele se neprijatelju težke gubitke, ali bez konačnog uspjeha. Luk kod Wytshaeta bio je izgubljen. U brzini je dalje otraga izgrađen po-

stav, koji je bio vrlo nespretan. Postojala je opasnost podpunog prodora i preko tog novog postava, u slučaju da Englez nastavi navalu. Ali do toga nije došlo. Maršal Haig bio je zadovoljan sa svojim uspjehom. On je uredio osvojene postave za sebe. Ti postavi nadvisivali su osjetljivo njemačke.

Maršal Petain bojao se i dalje njemačkog napadaja. Njegova vojska još nije bila reorganizirana. Haig je pristao na daljnje navale i mislio je protjerati Niemce s flandrijske obale udarcem u pravcu Zeebrügge-Gent. Tu je njemački postav bio sasvim druge prirode nego inače na zapadu. Tlo je bilo u glavnom bogato vodom, koja se osjećala već 20 do 25 cm ispod zemaljske površine, tako da je bila otežčana izgradnja dubokih rovova i skloništa. Utvrde su u glavnom nadvisivale tlo i bile su izgrađene od betona i željeznog betona. Niemci su ih sakrivali umjetnim sredstvima, »kamuflažom«. Bila je potrebna izgradnja puteva za osiguranje bitnica i opet svuda »kamuflaža«. A neprijatelj je stalno zrakoplovima nadlietao područje i slikao postave. Samo jačim zrakoplovstvom moglo se to barem donekle spriečiti. Englezi su u zraku bili vrlo jaki. Radi toga su Niemci skupili svoje najbolje zrakoplovne skupine. Tu je, osobito u 1917., došlo do najtežih zračnih dvoboja i zračnih bitaka. Njemačko zrakoplovstvo pod vodstvom sjajnog junaka baruna Richthofena nastojalo je hrabrošću, smjelošću i taktičkom vještinom nadoknaditi svoju brojčanu slabost.

Haig je računao s tim stanjem. On je tu skupio silna vatrena i navalna sredstva. I Sjeverna Amerika i Englezka dobavljale su oružje englezkim vojskama u Flandriji. Haig je razpolagao i s belgijskom vojskom na krajnjem lievom krilu uz more, isto tako i s francuzkom 1. vojskom, također na lievom krilu. Za navalu je upotriebio na 25 kilometara širine fronte 13 englezkih divizija, a od toga 11 u prvoj liniji.

Na njemačkoj strani zapoviedao je 4. njemačkom vojskom general Sikst von Armin. On je znao, da će Englezi navaliti. Tako je njemačko vrhovno zapovjedničtvo moglo na vrieme skupiti mnogo više četa i borbenih sredstava, nego što je to prije bio slučaj. Ali Niemci su ipak bili slabiji od Engleza, osobito u zrakoplovstvu. Oni uobće nisu razpolagali tankovima, koji

su se tek u domovini gradili. Haig nije počeo ni jedan dan prije, nego što je bio odlučio usprkos Petainovog zahtjeva, da započme odmah. Na 20. srpnja otvorena je topnička pripremna vatra, 10 dana i noći jednakom snagom. Njemačke bitnice morale su štediti strjeljivo. Dne 31. srpnja provalile su englezke divizije i zauzele ruševine historijskog Langemarka, groblja tisuća mladih njemačkih junaka, i Biksshoote, ali su navečer izgubile te postave. Do 3. kolovoza, kroz 4 dana opetovala se ta borba bez prestanka. Na 3. kolovoza navečer nastala je kratka stanka, da se nakon nekoliko dana istom jednoličnošću nastavi englezki velenapadaj. Težki dani borbe uz najjaču topničku pripremu, udarci s plinskim bombama, izbacivanje plina, napadaji tankova i zrakoplovstva i pješački juriši, koji su trajali dane i noći, mienjali su se s kratkim stankama, a da Englezi nisu postigli ništa osobito. Šestnaest puta kroz 4 mjeseca do zadnjeg silnog napora 12. studenog 1917. poveo je maršal Haig tu bitku, koju je napokon i obustavio. Krajem studenog nastupio je ovdje mir — groblja.

Te borbe stajale su obojicu protivnika svakog oko pola milijuna mrtvih, ranjenih, nestalih i bolestnih. Bolestnika je na ovom močvarnom tlu bilo osobito mnogo. Englezka se fronta proširila samo 8 kilometara duboko na širini od 20 kilometara. A ipak se ta bitka uz bitku na Sommi smatrala najsilnijom bitkom svjetske poviesti. Maršal Haig kao da je zaboravio da mu je operativni cilj bio zauzimanje flandrijskih podmorničkih uporišta, u prvom redu Zeebrüggea. On se dičio tom tobožnjom pobjedom i proglasio je najvećom pobjedom, koju su zapadni saveznici izvojštili nakon bitke na Marni. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo smatralo ju je sasvim pravilno — uzprkos gubitka komadića tla — englezkim porazom, jer Englezi nisu dostigli svoj velik strategijski cilj — flandrijske luke. Ipak su posljedice te bitke za Niemce bile vrlo težke i nepovoljne, kao i za cjelokupno operativno stanje središnjih vlasti. Tom je bitkom omogućeno maršalu Petainu novo organiziranje francuzke vojske. Francuzi su ugušili svaku pobunu, kolovođe pobune bili su po sumarnom postupku ratnih sudova osuđeni na smrt strieljanjem.

U tom razdoblju svjetskog rata iztaknuo se osobito Clemenceau, kojega Francuzi s pravom smatraju spasiteljem svoje domovine. On je nastupao bezobzirno, najprije u svojim novinama »L' Homme Enchainé«, koje su poslije rata prozvane »L' Homme Libre«, protiv pesimističkog razpoloženja širokih francuzkih slojeva i političara. Veliki državnik Clemenceau i velik vojskovođa Petain znali su majstorski izkoristiti svaki i najmanji uspjeh, odnosno svaku potežkoću kod neprijatelja, uzornom promičbom i vještim postupcima.

Petain je došao do zaključka, da taj osvježeni duh svoje vojske mora još više dignuti uspješnim napadajima. Izveo je razne manje podhvate, da napokon uznapreduje s obje strane rieke Maase napadajem, koji je počeo 20. kolovoza 1917. na njemačke postave sjeverno od Verduna s jakom nadmoći, osobito u ratnom materialu i uz dugotrajnu snažnu topničku pripremu. On je tim napadajem potisnuo njemačke čete natrag u postave, iz kojih su one u veljači 1916. počele novi napadaj kod Verduna. Dne 23. listopada 1917. izhodio je Petain prodorom na izbočenom uglu Laffaux sjevero-zapadno od Reimsa ispražnjenje njemačkih postava na Chemin des Dames, a na 1. studenog prisilio je Niemce na uzmak preko Aisne, na visine južno od Laona. Ta dva uspjeha bila su moguća, jer je Njemačka u isto vrieme bila zaposlena na iztočnoj fronti, u Flandriji i na Soči. Ali ti su uspjesi bili bez osobitog utjecaja na stanje na fronti. Jedno je svakako postignuto: pružen je dokaz, da je francuzka vojska opet zadobila svoju borbenu vriednost. Francuzi su naravno te uspjehe uzveličavali.

Još je jedamput za Niemce na zapadu nastala težka kriza u času, kad je njemačka ofenziva u Finskom zalivu konačno slomila zadnji ruski odpor i kad su Englezi i Francuzi morali prebacivati svoje divizije pod zapovjedničtvom Focha na jugozapadno bojište, na Piavu.

Dok je u Flandriji zamirala bitka, prodro je Haig južno od Cambraia neočekivano na sasvim drugi način njemačke postave oko te važne točke. Haig se ovaj put uopće nije pripravljao za bitku, da jače iznenadi protivnika. Započeo je napadaj bez topničke priprave. Na savršen način uspjelo mu je skri-

vanje osnova. Zapadno od Cambraia skupio je on na 10 kilometara širokoj fronti 12 odmorenih divizija, koje je podupirao s 1000 topova, s 1000 zrakoplova i s 4000 oklopljenih kola pa ih ubacio silnim udarcem u pravcu grada Cambraia, koji je ležao s one strane njemačke fronte. I bez topničke pripreme prodrla je iznenada ta brojna vojska 20. studenog ujutro kroz njemačke postave. Njemačkih protuudarnih divizija nije bilo, jer su se sve nalazile u borbama na drugim frontama. Englezki je uspjeh bio vrlo velik uzprkos toga, što su se njemačke čete držale u postavima. Englezi su svoje prednje, tankovima i pješačkim zrakoplovima (zrakoplovima, koji su izravno pratili pješačtvo u borbi iz bliza) poduprte borbene skupine ubacili kroz njemačke postave u dubinu od 10 kilometara iza prve linije. Lomeći svaki odpor svojom nadmoći, izkorišćavali su iznenađenje. Slično kao Nivelle u proljeće 1917., ali ovaj put opravdano, Englezi su ubacili svoje pripremljeno konjaničtvo kroz prazninu, koja je nastala, da izvojšte podpunu pobjedu. Dok su se njemačke čete držale dosta nesigurno pri prodoru tankova, one su bile daleko nadmoćnije od konjaničtva. Cielo je englezko konjaničtvo uništeno u podpunom smislu rieči, prije nego što je dostiglo grad Cambrai. Ipak kriza je bila na pomolu. Do njemačkog sloma nije došlo, jer je to skrivio maršal Haig i njegovo pješačtvo, koje nije razpolagalo onom vještinom i odlučnošću kao njemačko pješačtvo. Englezima je manjkala pobuda, oni se nisu na pravi način snašli u tom važnom času. Ostali su u noći u linijama, koje su dostigli, te su tako omogućili da se stanje kod Niemaca ustali i da u borbu uđu nove njemačke snage. Niemci su se i tu iztaknuli brzinom u odlukama, a koristila im je i »unutrašnja linija«. Zapovjedničtvo 2. njemačke vojske ubacilo je u noći dosta novih snaga, koje su omogućile, da sliedećih dana uspiju njemačke navale, koje su vođene s jakim snagama i s velikom odlučnošću.

Na cieloj francuzkoj fronti bilo je stanje nakon tih težkih borba vrlo napeto. Francuzi i Englezi imali su pobudu u svojim rukama. Ali njemačko vrhovno zapovjedničtvo poduzelo je sve, da se stanje preokrene. Ono je znalo, da to može doći samo ofenzivnim nastupom. Ono je htjelo, da konac 1917. osvane u

znaku uspjeha i na zapadnom bojištu. Dok su se još vodile borbe u Flandriji, skupilo je njemačko vrhovno vodstvo jake snage na trima stranama u polukrugu tla, koje su Englezi bili osvojili. Sasvim iznenada usliedio je 30. studenog iz triju pravaca protuudarac, kojemu su se Englezi uzprkos iznenađenja žilavo oduprli. Nakon 4 dana borbe, koja se izticala žestinom, Niemci su opet osvojili tri četvrtine izgubljenog tla. Englezi su 4. prosinca ponovno navalili, ali su odbijeni. Na 5. prosinca prestala je uglavnom ta borba. Preko 100 englezkih tankova ležalo je uništeno pred njemačkim postavima.

Uzprkos gubitaka, koje su Englezi imali u tankovima, pokazala je baš ta bitka kod Cambraia veliku borbenu vriednost tog novog ratnog oružja. Niemci još nisu bili kadri ubaciti oklopljena kola u borbe, koje su dolazile.

Bitka kod Cambraia bila je zadnja velika bitka u godini 1917. Na svim frontama nastupio je mir, naravski relativni mir. Ali obje zaraćene strane pripravljale su se užurbano za sliedeću godinu, u kojoj je i svršen prvi svjetski rat.

Rat na moru

U godini 1917. imala je borba na morima, nad morskom površinom, u glavnom značaj borbe u rovovima, dakle postavnog rata. Ni jedna ni druga strana nisu nastupale s velikim pomorskim skupinama i nisu provodile odlučnih ofenzivnih udaraca. Kod Niemaca je to bilo razumljivo. Oni nisu razpolagali ratnom mornaricom, s velikim brodovima, koji bi mogli provoditi nadmorsku ofenzivu. Ali silna englezka ratna mornarica bila je također pasivna. Ona je sve svoje napore podredila zadaći uzdržavanja blokade protiv Njemačke. Englezi su nastojali svoju veliku ratnu mornaricu zaštititi od svakog gubitka, da im ostane kao moćno sredstvo netaknuta za buduće mirovne pregovore.

Njemačka je ratna mornarica u Sjevernom moru bila sva u službi podmorničkog rata. Veliki i srednji ratni brodovi zaštićivali su podmornička uporišta, razvoj podmorničkih skupi-

na i obskrbljivali podmorničkа uporišta i podmornice. Oni su pratili minolovce, torpedne čamce, brodopratnje i prievozne brodove uz obalu, na putu u uporišta i iz uporišta, oni su omogućivali podmornicama izlazak i ulazak u uporišta. U tu svrhu služili su i krstaši i linijski bojni brodovi. Udarci torpednih čamaca, linijskih brodova i krstaša imali su smetati blokadu, vezati englezku flotu i uznemirivati englezko obalno pučanstvo.

Najbolji njemački pomorski častnici, dočastnici i vojnici ulazili su u podmorničku flotilu. Služba na podmornicama bila je najčastnija služba. Za nju su se svi otimali, bez obzira na pogibao, koja je podmornicama uviek prietila. Brojni su primjeri velikih uspjeha njemačkih podmorničara. Nabrojiti ćemo ih samo nekoliko: uspjeh kapetana korvete Gautiera i Albrechta, koji su 22. travnja 1917. prodrli u kanal, bombardirali Dover i Calais i sretno se vratili uzprkos napadaja englezkih razarača; uspjeh kapetana-poručnika Asmana, koji je 25. travnja bombardirao Dünkirchen, uništio neke manje neprijateljske lađe i sretno se vratio.

Brojni su bili podhvati lakih njemačkih pomorskih snaga u Sjevernom moru. Važniji podhvat izveo je admiral Reuter 17. studenoga u zapadnom dielu Sjevernog mora, gdje se sukobio s 4 englezka bojna krstaša i 6 do 8 manjih krstaša te dokazao topničku nadmoć i bolju topničku izobrazbu njemačke mornarice.

I minolovci su se izticali svojim akcijama, koje su išle za čišćenjem mora od neprijateljskih mina.

I zrakoplovi, poznati »Zeppelini«, nadlietali su nekoliko puta London i veleobrtnička područja te bacali bombe. Jedanput je čak jedan zrakoplov zaustavio natovarenu englezku lađu i doveo je u Kuxhafen. Englezka se obrana pojačavala od mjeseca do mjeseca, osobito zračnim lovcima. Dne 19. listopada uspio je zrakoplovni napadaj s »Zeppelinima« na London i Manchester. Ali pri povratku stradalo je 5 zrakoplova od 11, koliko ih je sudjelovalo u napadaju. Uništio ih je težki sjeverni vjetar nad Francuzkom.

Godine 1916.-17. vladala je vrlo težka zima pa je zbog toga onemogućena svaka djelatnost u Iztočnom moru. Ljeto

1917. prolazilo je u znaku maloga rata. Najvažniji podhvat u Iztočnom moru bio je onaj protiv Rige i protiv baltičih otoka.

Te godine, kako je već spomenuto, stvoren je zaključak »o neograničenom podmorničkom ratu«. Od toga se očekivao totalni uspjeh. Malo je falilo, da do toga nije došlo. Od veljače je broj potopljene tonaže porastao od 701.500 BRT na 1,091.000 BRT u travnju. Gotovo cielu godinu držao se taj broj na 700.000 tona mjesečno. Taj rat stavljao je najveće zahtjeve na momčad i častnike. Oni su stekli vječnu slavu svojim podhvatima. Veliki broj zapovjednika, kapetana korvete, kapetana-poručnika, pa čak i nadporučnika ratne mornarice odlikovan je najvećim ordenom »Pour le Merite« (ukupno je u Njemačkoj u svim vrstima oružja dobilo taj visoki ratni red oko 900 častnika). Podmornice su prolazile Kanalom i Iztočnim morem, one manje, a velike Sredozemnim i Sjevernim morem, dok su t. zv. podmornički krstaši od 2000 tona i više plovili sve do englezke zapadne obale, do Azora, pa čak i do iztočne obale američkog kopna, osobito kad su Sjedinjene Američke Države ušle u rat, pa je odpala upotreba trgovačkih podmorničkih krstaša u trgovačke svrhe. To su bila smiona djela. Tako je nadporučnik Platt jedne noći u lipnju za mjesečine potopio pred Napuljem 3, a nekoliko dana kasnije pred Bayonnom 4 parobroda iz brodopratnja, a kapetan poručnik Steinbrin englezki krstaš »Ariadnu«, svoj stoti potopljeni brod. Kapetan-poručnik Neusel vratio se s bivšim »U-Deutschland« nakon 104 dana vožnje 9. rujna natrag u domovinu. On je potopio 19 lađa s 53.000 tona. Drugi su opet, kao kapetan poručnik Gansser, donieli s Azora bogati plien mjedi, cinka i kaučuka, ili kao kapetan korvete Eckelmann riže, brašna, pamuka i nafte. U toj godini potopljena je i »Justicia«, lađa iste vrsti kao »Lusitania«.

Sve manjim je postajao neprijateljski brodski prostor, a položaj Englezke sve teži. To je iztaknuo Churchill u svojoj knjizi »Svjetski rat« ovim riečima: »Odluka je visjela na jednoj niti, još je samo malo manjkalo, pa bi podmornički rat prisilio Englezku zbog gladi na predaju«. Ali taj cilj ipak nije postignut. Sve jača je postajala protuobrana, minski zapori i

pojasi, koji su sprječavali ulazak i izlazak podmorničkih brodova, pa stražarski brodovi, naoružani ribarski parobrodi, brzi motorni čamci, lovci podmornica, koji su svuda vrebali na smjele podmornice, da ih zaustave i zadrže. Prievozni parobrodi plovili su samo u brodopratnjama uz jaku zaštitu. Zrakoplovi su nadzirali pomorske površine. Posebnim spravama za slušanje ustanovilo se vrieme izlazka podmornića iz luka i njihovo približavanje. Uvele su se vodene bombe. Svuda su postojale i podmorničke stupice. Podmornicama nije koristila nova taktika. Iako su one bile po materialu vrlo dobre, ipak se poslije dugog rata i tu našlo manjaka, koji se nisu mogli izpraviti. U prastaroj borbi između zaštitnog oklopa i zrna, počela se tezulja polagano kretati na stranu zrna. Gubitci su bili sve veći. Novogradnje nisu mogle naknaditi velike gubitke. Mjesečno se gubilo najprije 5, a kasnije i 8 podmornica. U Njemačkoj se čula kritika, što se odmah u početku rata nisu počele graditi podmornice na veliko. Ali tu nije bila kriva pomorska uprava već politika. Ipak Niemcima je za podmornički rat stajalo na razpolaganje uviek dovoljno podmornica. Podmornički rat počeo je u veljači 1917. sa 103 podmornice, a njihov je broj u ljetu 1918. uzprkos velikih gubitaka iznosio 120 do 130 podmornica. A za 1919. moglo se očekivati daleko veći broj.

Zapadni saveznici nastojali su svoje gubitke na brodovima nadopuniti na sve moguće načine: neutralnim lađama, velikim brojem novih brodova pa čak i posebnim drvenim tipovima brodova. Kad je Sjeverna Amerika ušla u rat bila je prevaga na strani Entente.

Uzprkos tih velikih uspjeha na moru pokazalo se, da ni u njemačkoj ratnoj mornarici nije sve u redu. Među mornarima počela se već 1916. širiti otrovna promičba. Bila su uvedena posebna izaslanstva za prehranu. Ona su bila leglo nezadovoljstva. Od njih je dolazila promičba. Ali iza toga se krila kao pravi krivac »Njemačka nezavisna socialdemokratska stranka«, s kojom su nezadovoljnici u mornarici imali izravnu vezu. A iza te stranke stajala je manje ili više komunistička promičba, koja se još više pojačala, kad je izbila revolucija u Rusiji. Preko te »nezavisne socialdemokratske stranke« širili su se le-

taci i razne novine. Ali vlada je tome prilično stala na kraj. Da to nije bilo podpuno, pokazalo se 1918.

Posljedci rata u godini 1917.

Godina 1917. izticala se u prvom redu velikim uspjesima na iztočnoj fronti. Bilo je značajnih pobjeda i na drugim ratištima. S vojničkog stanovišta mogli su Niemci i njihovi saveznici biti zadovoljni s izhodom borbe, jer je odpao najjači saveznik Entente, carska Rusija. Iz borbe je izpala i Rumunjska. Cieli Balkan bio je pod vlašću središnjih sila. Prema tome Niemci su mogli napokon oživotvoriti svoju osnovu, da prebace jezgre svojih vojska na zapadno bojište.

Na zapadnom bojištu vodile su se tokom 1917. godine u glavnom velike i težke obranbene borbe. Francuzi i Englezi bili su u glavnom napadači. Cielo zapadno bojište bilo je u krajnoj napetosti. Anglo-francuzke ofenzive izcrple su, istina, njihovu vlastitu vojsku, ali i njemačku. Njemačka je ipak izdržala i išla za tim, da nakon prebacivanja vojske s iztoka započne ofenzivom na zapadu, da slomi Francuze i Engleze, prije nego što se sjeveroameričke vojske razviju u Francuzkoj. Vrieme je tjeralo. Postepeno su Amerikanci počeli stizati u Francuzku. Zbog krivnje njemačke politike nije se moglo odmah nakon početka ruske revolucije prebaciti na zapad onih 80 njemačkih divizija, s kojima se tamo računalo.

Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo shvatilo, da mora dokončati rat na iztoku. Do toga je i došlo bez obzira na želje njemačkog ministra vanjske politike. Njemačkom ofenzivom kod Rige i na južnom dielu fronte konačno je Kerenski srušen 6. studenog. Lenin, njegov nasljednik, daje 26. studenog brzoglasom bez žica onaj povjestni proglas »Svima« i moli za mirovne pregovore. Dne 7. prosinca dolazi do prvog primirja, a 15. prosinca do drugog. Tako je bilo i u Rumunjskoj. Na 22. prosinca sastaju se predstavnici središnjih vlasti i Rusije u Brest-Litovsku. S te konferencije šalje se u svečanom obliku zajednički poziv predstavnika središnjih vlasti i Rusije svima

narodima na pregovore u Brest-Litovsk 4. siečnja 1918. Ali baš se zadnjih dana 1917. pokazalo, da predstavnici Središnjih vlasti nisu jednodušni i složni u svojim ciljevima i u svom nastupu, dok su naprotiv boljševici bili tvrdoglavi i nastojali sabotirati pregovore. Austro-Ugarska po svojem zastupniku grofu Czerninu nije bila za oštar nastup protiv boljševika, kao što su tražili Niemci.

U međuvremenu na makedonskom bojištu postajalo je stanje bugarske vojske sve teže. Ona u pogledu svoje opreme nije bila na prvotnoj visini. I Turska je bila u vrlo težkom položaju. Ona je na sinajskoj fronti bila osjetljivo tučena u bitci kod Gaze i Bersebe, izgubila je 9. prosinca Jeruzalem, tako da su Niemci bili prisiljeni svoj posebni zbor, koji je bio određen za Aziju, prebaciti u Palestinu, da tamo održi frontu. Ustrojen je t. zv. »Jilderim« (munja), skupina vojska, pod zapovjedničtvom njemačkog generala, a turskog maršala Liman-Sanders paše. U okviru »Jilderima« borili su se i hrvatski vojnici, osobito topnici. Na Kavkazu je stanje turske vojske bilo povoljnije, kad je izbila ruska revolucija.

Njemačko vrhovno zapovjedničtvo moralo je doći do spoznaje, da Njemačka mora od sada snositi glavni teret borbe, jer ne može računati sa znatnijom pomoći svojih saveznika.

U isto vrieme postajala je englezka blokada sve nesnosnijom. Pomanjkanje sirovina sve se više očekivalo u svim pravcima proizvodnje. Prehrana je također bila sve teža. Tu su na kojekakve načine smetali »nezavisni socialdemokrati«, koji su se sasvim odvojili od socialdemokratske stranke i nastupali radikalno. Njih je još štitio poslanički imunitet. Njemački sabor tu nije mogao pomoći. I u njemu se očitovala razrožnost mišljenja. On se u svim pravcima pokazao slabim. Na njemački je narod i sabor osobito težko djelovao pokušaj austro-ugarskog ministra vanjskih posala grofa Czernina i osobni nastup cara i kralja Karla u pravcu mira, jer je to uništilo povjerenje u glavnog saveznika. Dokumenti o Karlovom pokušaju za sklapanje posebnog mira s Englezima i Francuzima pomoću brata kraljice i carice Zite princa od Bourbon-Parme dospjeli su u ruke zastupniku Erzbergeru, a preko njega u javnost. Dr-

žavni kancelar Bethmann-Hollweg morao je odstupiti. Taj dokumenat odkrio je težko stanje Austro-Ugarske. To je saznala Ententa i cieli sviet. Zastupnik Erzberger predložio je 9. srpnja poznatu mirovnu rezoluciju, koja je još više otežčala stanje. Ententa je u tim mirovnim pokušajima gledala nemogućnost daljnje borbe središnjih vlasti. Iz svega je toga proizlazilo, da se Austro-ugarska monarhija nalazi pred rasulom.

Moral austro-ugarske vojske bio je mnogo popustio. Niemci su znali svoju vojsku održati na visini, jedino je u mornarici bilo pojava nezadovoljstva, prouzročenih promičbom. Inače je njemačka vojska bila još nenačeta u tom pravcu. Niemci nisu mogli caru i kralju Karlu oprostiti njegov pokušaj za sklapanje posebnog mira. Oni ističu, da je Njemačka ostala uviek vjerna Austro-Ugarskoj. U tom su bile klice kasnijeg sloma, koji se odrazio u godini 1918.

Hrvatske čete borile su se u godini 1917. na ruskom i na drugim bojištima, sudjelujući često u težkim borbama.

1918.

Godina 1917. bila je na zapadnoj fronti vrlo krvava. Na iztočnoj fronti dovršena je te godine borba s carskom Rusijom, koja je bila izbačena iz stroja, pa je došlo do primirja i mirovnih pregovora s novom, boljševičkom vladom. Izključenje Rusije i Rumunjske iz borbe bio je najvažniji politički i vojnički događaj cielog svjetskog rata. Ali rat još nije bio dovršen. Još su bile u borbi zapadne velevlasti, Francuzka i Velika Britanija, kojima se početkom 1917. priključila i Sjeverna Amerika.

Na francuzkom području održale su oružane sile Entente veliku izgrađenu frontu. Postepeno su na zapadnu frontu dolazile i sjeveroameričke čete, počevši od travnja 1917. Ovaj je dolazak bio moguć, jer su saveznici razpolagali francuzkim lukama.

Na obim se stranama osjećalo da će 1918. donieti odluku. Za to se pripravila i jedna i druga strana. Hindenburg i Ludendorff stvorili su također u tom smislu svoje osnove, a te su se

izticale traženjem odluke na zapadu. Napokon je došlo do toga da se borba mogla voditi na jednoj fronti. Odluka se imala izhoditi u najkraćem roku zbog ulazka Amerike u rat i zbog sve težih posljedica blokade, koju je osjećao cieli njemački narod.

I vojska je znala da sada dolazi na red zapadna fronta. Već svršetkom 1917. bilo je prilike, da se jezgra njemačke vojske prebaci na zapad, ali to se razvlačilo. Nije se ostvarilo ni onda, kad je s Rusijom nastalo primirje, a nije se izkoristila ni mogućnost, da se još prije, t. j. u proljeće 1917. brzo dovrši rat s Rusijom i sve razpoložive vojske prebace na zapad. Kasnilo se i zakasnilo najmanje 3 mjeseca, jer su jezgre njemačke vojske tek u ožujku 1918. prebačene na zapad. A ostalo je ipak još oko 40 njemačkih divizija, pod čijom se zaštitom imala izkoristiti Ukrajina i prievoz žita u domovinu. Ali nade, da će se poboljšati stanje nakon zaposjednuća Ukrajine, nisu se podpuno ostvarile. Došlo je nešto pomoći, ali ne toliko, koliko je trebalo i koliko se očekivalo. I Austro-Ugarska je stavila sve nade u pomoć iz Ukrajine. U stanovitim dielovima Monarhije bila je prehrana osobito težka.

Ententa je vješto izkoristila promičbu, koja je kod središnjih vlasti podpuno zatajila, odnosno, nije se nikada pravo ni provodila, jer joj se nije pridavala važnost. Pokušaj cara i kralja Karla, da sklopi mir sa zapadnim silama, priedlog njemačkog narodnog zastupnika Erzbergera i zajednički poziv središnjih sila i boljševika na mirovne pregovore 24. siečnja donio je samo nepovoljne posljedice. Američki predsjednik Wilson, od kojega su se mnogi krugovi nadali pravednom rješenju svih spornih pitanja, izdao je 8. siečnja 1918. svoju poznatu poslanicu, koja je mnogo pridoniela daljnjem slabljenju odpora središnjih vlasti, osobito Austro-ugarske monarhije, a mnogo koristila Ententi. U nju su vjerovali široki slojevi napaćenih naroda središnjih vlasti i nadali se pravdi i trajnom miru, a umjesto toga poslanica je konačno doniela razočaranje, osobito mjerodavnim krugovima središnjih vlasti. Ona je u sebi nosila klicu razpada Monarhije, a podrovala je i velike dielove njemačkog naroda.

Četrnaest točaka Wilsonove poslanice glasi ovako:

1. Mirovni pregovori imaju se voditi javno na mjesto tajnih pregovora države i države.

2. Sloboda mora u ratno i u mirno doba za sve narode.

3. Odstranjenje svih međudržavnih priradnih zapreka.

4. Razmjerno jednako smanjenje naoružanja na najmanju moguću mjeru.

5. Svi kolonialni zahtjevi imaju se urediti na slobodan, otvoren, nepristran način, uzimajući u obzir probitke tamošnjeg pučanstva.

6. Imaju se izprazniti sva zaposjednuta ruska područja i urediti sva ruska pitanja.

7. Belgija se ima izprazniti i uzpostaviti. Ne smije se ni na koji način ograničiti njezino državno vrhovničtvo.

8. Nepravda, koja je 1871. prouzročena Francuzkoj s Elzasom i Lotringijom, ima se popraviti, francuzko zaposjednuto područje ima se urediti.

9. Granice Italíje imaju se izpraviti prema narodnosnim granicama i načelima, u koliko se ista razpoznaju.

10. Narodima Austro-Ugarske mora se dati prilika za autonomni razvoj.

11. Rumunjska, Srbija i Crna Gora moraju se uzpostaviti. Srbiji se mora dati slobodan put i izlaz na more.

12. Narodima, koji su pod turskim gospodstvom, ima se dati mogućnost autonomnog razvoja. Dardanelski tjesnaci moraju trajno biti otvoreni pod međunarodnim jamstvom.

13. Ima se osnovati poljska država, koja ima obuhvaćati sva područja, koja nastavaju Poljaci i mora joj se dati slobodan pristup moru.

14. Ima se osnovati obći Savez naroda, u koji se ima uključiti i Rusija.

To su te Wilsononove točke... Neke su točke stanoviti krugovi pojedinih država središnjih vlasti smatrali prihvatljivim, a bilo je i takvih, koje ni Ententa nije htjela sasvim prihvatiti. Tako je Englezka naravski prosvjedovala protiv slobode mora za sve narode, dok je Francuzka tražila proširenje njemačke obveze na naknadu štete.

Govori se, da je Wilson te točke sastavio pod sugestijom svog glavnog savjetnika pukovnika Housea. One su zapravo značile konac Austro-Ugarske, težko slabljenje i poniženje Njemačke, ciepanje Turske i postanak novih država, koje su pod vodstvom Francuzke i Englezke imale činiti protutežu Njemačkoj i zapadnim saveznicima pomoću Saveza naroda osigurati stvarnu prevlast za dugo razdoblje.

Svakako je bio znak osobitog samopouzdanja Sjeverne Amerike, da se ona usudila u času, kad uopće još nije bila pripravljena za rat, kad je Rusija bila izpala iz borbe, kad je i na zapadnoj fronti stanje bilo za Francuzku i Englezku težko, staviti takve priedloge i uvjete mira. Ta je poslanica za središnje vlasti značila zapravo »smrtnu osudu«. Tako ju je i shvatila jezgra njemačkog naroda. Čak i socialdemokratski krugovi, a donekle i radikalno krilo te stranke.

Ententa uobće nije odgovorila na poziv središnjih vlasti i Rusije, koji je usliedio početkom siečnja 1918., da i protivničke države pristupe mirovnoj konferenciji u Brest-Litovsku, na kojoj će se pregovarati o miru pod geslom: »Mir bez aneksija i bez ratnih odšteta«. I ti su se pregovori oduljili; delegati su razpravljali o tome, što znači aneksija i ratna odšteta. Rusija nije htjela pristati na proglašenje samostalne Ukrajine. Ona je dapače od Austro-Ugarske tražila neka područja u Galiciji, u kojima su obitavali Ruteni. U isti čas promicao je Trocki boljševičku ideologiju, a to se osjećalo i na frontama, gdje su se njemački i austro-ugarski vojnici sprijateljili s ruskim vojnicima. Tjednima su se vukli ti pregovori, dok nije njemački general Hoffman stavio Trockome ultimatum uz prietnju nastavkom vojničkih operacija. Trocki je jednostavno odputovao u Petrograd, izgovorivši se, da nema punomoći, te se vratio istom nakon dva tjedna. Na 9. veljače sklopile su središnje vlasti mirovne ugovore s Ukrajinom. Trocki je oštro prosvjedovao. Kad su mu zaprietili nastavkom operacija, on je jednostavno objavio rat dovršenim i ratne operacije zaključenim te se udaljio, a da nije ništa podpisao. Ali dobio je doličan odgovor.

Na 18. veljače 1918. počele su njemačke jedinice na cieloj iztočnoj fronti napredovati prema iztoku. Njima se priključila

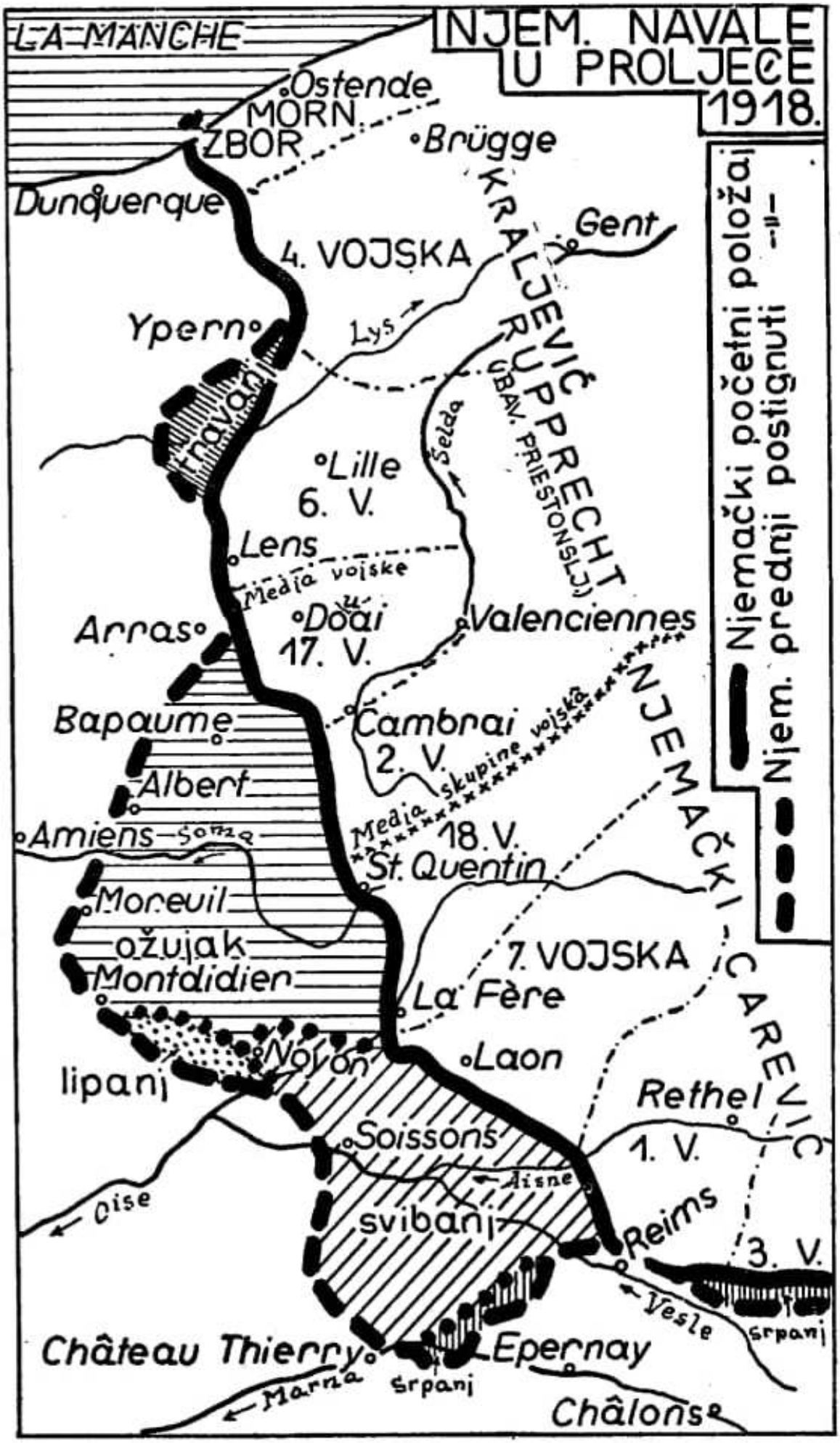

Vidi se veliki dobitak na tlu njemačkih vojska u proljeće 1918.

i austro-ugarska vojska. Vojske središnjih vlasti došle su pred Petrograd, u Kiev, Harkov, Odesu, Sevastopol pa čak i u Tiflis. Njemačkom pomoću oslobođena je Finska.

Uslied tog pritiska podpisan je mir u Brest-Litovsku 3. ožujka 1918. Do njega je moglo doći još u siečnju 1918., da nije bilo posebnih političkih obzira. Osim Finske oslobođene su i iztočnomorske pokrajine. Ukrajina i Poljska postale su odmah samostalne države. Za Litvu, Letonsku i Estonsku odlučeno je, da se to kasnije uredi. Boljševici su bezžičnim brzojavom uputiti opet prosvjed »Svima« izjavivši, da je taj mir od njih iznuđen.

I Rumunjska je zaključila mir sa središnjim vlastima 5. ožujka u Bufteji. Najprije preliminarni mir, dok se kasnije imao sklopiti konačni mir.

To zatezanje sa sklapanjem mira koristilo je Ententi. Ali se ipak kod središnjih vlasti osjetila silna olakšica. Nestalo je iztočne fronte, a očekivalo se i poboljšanje prehranbenih prilika. Boljševici su se pokazali kao neizkreni pregovaratelji. Oni su i nakon mira nastojali voditi pozadinski rat u Rusiji. Stanovitu pomoć nalazili su u razdoru političkih stranaka u Njemačkoj. I u Njemačkoj su neke stranke prosuđivale Brest-Litovski mir kao oprečan novim međunarodnim idejama bratstva.

Tako je na zapadu nastalo novo stanje. Obje strane bile su se naoružale, ali Ententa mnogo jače nego središnje vlasti, gdje stanje uobće nije zadovoljavalo već od kraja 1917. U Njemačkoj je dolazilo do čestih štrajkova još u godini 1917., a osobito je težak bio veliki štrajk u siečnju 1918. u njemačkom veleobrtu za naoružanje. Štrajkaši nisu razumjeli, da tim oslabljuju snagu Njemačke u času, kad predstoji odluka.

Istina, i Ententine su snage bile težko načete, ali tamo je sve više raslo uvjerenje u pobjedu. Francuzka je u 1917. postepeno pojačala svoju vojsku s pola milijuna urođeničkih vojnika iz kolonija, a svoj veleobrt s 200.000 radnika. Englezka je bila pretrpjela vrlo težke gubitke, osobito u 1917., pa je svoje domovinske čete težko nadopunjavala. Ali ona je u toku rata dopremila iz svojih dominiona skoro dva milijuna vojnika.

Razpolagala je jakom vojskom iz Indije, ali Indijcima nije prijalo europsko podneblje. Zbog priliva vojnika iz dominiona mogla je Velika Britanija svoju indijsku vojsku upotriebiti na Bliskom Iztoku, u Egiptu, Iranu i Palestini. Ententa je bila daleko nadmoćnija u ratnom tvorivu od središnjih vlasti. Ona je tu nadmoć mogla zadržati i 1917. i 1918. Ententa se odlučila na »čekanje«, iako je bila toliko jaka. Znala je da dolaze svježe sjeveroameričke čete.

Njemačka nije mogla ni smjela čekati. Za nju je sada postojala jedna jedina fronta, zapadna fronta. Tamo je morala pasti odluka!

To je znala i Ententa, a ipak je Lloyd George, koji je tako bezobzirno tražio uništenje Njemačke, mislio da prije eventualnog velikog napadaja na Njemačku valja slomiti Tursku. Nakon Asquitha preuzima on ulogu ministra predsjednika Velike Britanije i dolazi u protivštinu sa svojim glavarom glavnog stožerom Lordom Robertsonom baš u pitanju operacija. Lorda Robertsona, koji se zahvalio na položaju, zamjenjuje general Wilson.

Na savezničkoj strani osniva se neka vrst jedinstvenog vrhovnog zapovjedničtva: »Vrhovni ratni savjet u svrhu zajedničkog obćeg vodstva rata«. Taj vrhovni savjet imao se u prvom redu brinuti za skupljanje velikih pričuva u svrhu obrane od napadaja, koji se očekivao.

Taj njemački velenapadaj, koji se spremao, težko je zabrinuo savezničke vojskovođe. Oni nisu znali gdje će se on razviti. U tom pogledu vladala su različita mišljenja kod Haiga i Petaina. Svaki je mislio, da će napadaj uslieditì na njegovoj fronti, pa je nastojao da se glavna pričuva skupi kod njegovog borbenog odsjeka. Ujedno se svaki od njih protivio, da se s njegovog diela fronte prebace pričuve na drugi dio. Tako je svaki od njih držao svoje pričuve iza svoje fronte.

Velika bitka za odluku u Francuzkoj

Godina 1918. dolazila je tmurna i težka nakon krvave godine 1917., koja je izcrpla jednu i drugu stranu. Narodi su bili

umorni i siti rata, a željni mira. A mir je ipak bio daleko. Znalo se da će proteći još mnogo krvi, dok do njega dođe.

U 1918. godini prebačene su gotovo sve hrvatske čete u sklopu austro-ugarske vojske na jugozapadno ratište. Na iztočnom ratištu ostale su samo neke jedinice. Neki su njihovi dielovi sudjelovali u velikom njemačkom i austro-ugarskom napadaju prema iztoku i jugoiztoku. Naše su čete većim dielom nastupale kroz Ukrajinu prema Odesi.

Proljeće 1918. donielo je velebitku, koja se silnom snagom razvila od Arrasa do Reimsa. Hindenburg i Ludendorff, njemačka vojska i narod kao i svi njemački saveznici nadali su se, da će ta bitka dovesti do konačne odluke. Do toga je gotovo i došlo.

Njemačko vrhovno zapovjedničtvo stajalo je pred težkim zadaćama. Ono je znalo, da igra »va banque«, ali nije oklievalo niti je smjelo oklievati, jer je bila pogibao u odvlaci, uviek ista pogibao — Sjeverna Amerika. Radilo se o biti ili ne biti, zato se najsavjestnije i najbrižljivije sve promislilo, dok se je stvorio zaključak, gdje i kako će se razviti taj silni udarac najvećih razmjera, koji je potresao englezkom i francuzkom frontom, a ipak nije donio odluke, koja je visjela na tankoj niti.

Pripreme za taj odlučni napadaj trajale su dulje vremena. Načinjeno je više osnova, koje su uzimale u obzir važnost pojedinih odsjeka fronte. Sve su bile dobre, ali trebalo se odlučiti za jednu. Sve su se slagale u tome, da bi polazne točke trebale biti odsjeci fronte skupine vojska bavarskog priestolonasljednika Rupprechta i susjedni dio fronte skupine vojska njemačkog priestolonasljednika. Te su osnove radi tajnosti nazvane raznim imenima, tako na pr. »osnova sv. Juraj« (1. i 2.), »Mihael« (1. i 2.), »Mars«, »Arhandjel« i t. d. Osnova »Sv. Juraj« i »Mihael« smatrane su najprikladnijim.

Osnova »Sv. Juraj« uzimala je za polazište navale područje sjeverno i južno od Lille-a, a pravac operacija bio je upućen protiv sredine englezko-belgijske fronte i dalje preko Hasebrocka na kanalske luke kao konačni cilj.

Osnova »Sv. Mihael« uzela je kao polazište kraj sjeverno i južno od St. Quentina, a navala se trebala razviti najprije u crti Peronne-Ham i onda preko te crte na spojno mjesto englezke i francuzke fronte. Tu se fronta imala probiti te nakon razdvajanja zapadnih saveznika — pod jakom zaštitom prema jugu — zaokrenuti frontom prema sjeverozapadu, da se tako odmota englezka fronta. Oba ta navalna plana imala su osim toga cilj ponovno dobiti u svoje ruke pobudu te izhoditi odluku pokretnim ratom. Da se uspije, bila su potrebna dva preduvjeta: prodor je taktički morao biti moguć, a vremenski je trebao biti izvediv, prije nego što američka vojska nastupi sa svojom jezgrom.

Navala po osnovi »Sv. Jurja« imala je proći u širokoj fronti obje Flandrije. To područje nije bilo osobito povoljno krajem travnja i početkom svibnja za velike podhvate — kao nizina pune vode. Tu bi navala bila povoljnija u ožujku. Podesnije bi bilo valovito područje zapadno od Cambraia i St. Quentina, ali i tu bi napadaj morao proći u težkim borbama razoreno područje. Ipak bi to bilo lakše nego prolaz kroz Flandriju, koja je u to doba bila sva pod vodom.

Nije se moglo predpostaviti, da bi ta navala, u koliko uspije, mogla donieti odmah konačnu odluku. Zato se računalo s time, da će se napadaj morati odmah ponoviti na drugom, pa možda i na trećem i na četvrtom mjestu. Sva zapovjedničtva vojska i skupina vojska dobila su nalog, da točno prouče sve te razne osnove i da u svom djelokrugu izrade nacrte za svaki pojedini slučaj, da sve bude pripravno za početak borbe.

Konačno je zaključeno, da se navala započne protiv englezke fronte, na njezinom lievom krilu, gdje se ona kod La Fère sastaje s francuzkom frontom, na spojnom mjestu obih fronta, a to je uviek bila točka stanovite slabosti. Moralo se težiti za podpunim iznenađenjem, jer se nije moglo računati na nadmoć. A ipak je težko bilo sakriti razvoj skupljanja i pripreme oko 60 divizija i 6000 topova na fronti širokoj samo 75 km. Pri tom su divizije morale biti masovno postavljene odmah iza prvih postava, da budu pri ruci, da se navala može nastaviti

bez stanke preko druge i treće neprijateljske crte. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo upućivalo je divizije u razne odsjeke, ocjenjivajući ih po njihovoj borbenoj vriednosti, jer sve nisu bile jednako vriedne. Divizije su se tokom rata pomiešale, sastavi novaka i pričuvnika više nisu dolazili samo iz njihovog područja nadopune. To se nije dalo provesti. Nisu to bile one iste divizije iz prvih godina rata. Najbolje divizije postale su zbog toga slabije. Ali znalo se, kolika je udarna vriednost pojedine divizije. Najbolje su ubačene u najvažnije borbene odsjeke.

Ovaj put se nije moglo računati sa silnom topničkom pripremom. U prvom redu nije se razpolagalo s dovoljno strjeljiva, a u drugom redu duga priprema značila bi odreći se strategijskog iznenađenja. U pravi čas skupilo se na najvažnijim točkama dovoljno zaliha strjeljiva iza fronte, skupilo se na vrieme i težko i najteže ratno oružje.

Zbog potrebe iznenađenja nije se dopustilo predhodno upucavanje topničtva. Namjesto toga uvelo se računsko izračunavanje topničkih elemenata. Mjerenje udaljenosti pojedinih neprijateljskih točaka i pojedinih neprijeteljskih bitnica. Čak su se i svi uzgredni utjecaji vjetra, odpora zraka i t. d. proračunali i uzeli u obzir računsko-metereološkim putem. U tom pogledu postignut je podpuni uspjeh. Uspjelo je iznenađenje. Uspjelo je i potajno prikupljanje i prebacivanje četa, stotina i stotina tisuća vojnika i nekoliko tisuća topova. To je bio strategijski i pohodno-tehnički uspjeh najvišeg stupnja. U tom se natjecalo i vodstvo četa i vojnici, koji su bili pripravni na svaku žrtvu. Vojnici su osjećali, da će ta borba biti možda posljednja i da ona mora donieti odluku. Vladalo je podpuno uvjerenje u uspjeh. Tako je započeo napadaj.

Kao prvi cilj, koji je valjalo dostići, bila je crta Peronne-Ham. Htjelo se razdvojiti Engleze i Francuze, da se zatim englezka borbena fronta nakon uspjelog prodora odmota s juga ili da se pritisne prema obali. U tom smislu izticali su se obrisi prvih ciljeva bitke.

Iz obih skupina vojska bavarskog priestolonasljednika Rupprechta i njemačkog priestolonasljednika Fridricha Wilhelma, odredilo je vrhovno njemačko zapovjedničtvo 17. voj-

sku (Otto von Below) kao desno krilo, 2. vojsku (von der Marwitz) kao sredinu, 18. vojsku (von Hutier) kao lievo krilo. Vrhovno operativno vodstvo zadržalo je za sebe operativno vodstvo bitke.

Razvoj i skupljanje navalne vojske trajali su 5 dana i 6 noći. Silni pokreti velikog množtva divizija razvijali su se samo noću, po danu je cielo navalno područje bilo mirno i nepomično, ništa se nije moglo razpoznati, tako da neprijatelj zbilja nije opazio, što se sprema. On je svuda ubacivao jako zrakoplovstvo, ali sve je bilo sakriveno i nepomično kao izumrlo. Šest noći nastupale su čete, a po danu su mirovale. Zadnja dva dana prebacivane su pješačke skupine i opet po noći u prvo zaleđe iza borbene crte. Stega je bila sjajna, pa je taj razvoj podpuno uspio, a da ga neprijatelj nije opazio. Na 21. ožujka bio je dan najstrašnijeg iznenađenja za neprijatelja.

I sama priroda onemogućila je dugotrajno, predhodno upucivanje bitnica. U noći od 20. na 21. ožujka spustila se gusta magla nad ratnim poprištem. Ona je onemogućivala i englezkim zrakoplovcima svako točnije izviđanje. Ali nije sprječavala računsko sabiranje topničkih elemenata, koje se ovdje po prvi put u poviesti ratova u tako velikom obsegu provodilo.

Na 21. ožujka u 4 sata 40 minuta u jutro počelo je 6000 njemačkih topova strahovitom i nadmoćnom vatrom na englezke borbene postave. Ona je trajala samo 5 sati, sati a ne dana! U najvećem obsegu ... Bitnice su jedan i po sat obasipale plinom neprijateljske topovske postave neviđenom žestinom. Neprijatelj je brzo zašutio. Postepeno je prestajala njegova topnička vatra. Nakon pucanja s plinskim bombama nastavilo se pripremanje neprijateljskih pješačkih postava za jurišnu navalu razornim granatama. Ta se vatra prebacivala već prema veličini kalibra navalnih topova daleko u zaleđe prometnih puteva, konačišta, skladišta i t. d. Tik pred početak napadaja počeli su pucati bacači mina. U 9.40 sati poprimila je topnička vatra, koja je dosegla najveću snagu i žestinu, oblik vatrenog valjka, koji se kotrljao sve više prema zaleđu, da se prvi postavi mogu jurišom zauzeti. U isti čas prešle su divizije u prvim skupinama iz prvih polaznih postava u juriš. Stražnje sku-

pine njemačkih borbenih skupina nastupile su svoj pohod prema prvim postavima.

Svi sudionici te bitke najvećeg razmjera proživljavali su najveće uzbuđenje.

Za prvog sata ležala je još težka magla nad ratnim poprištem. Prvi redovi napadača pomiešali su se s ostatcima rovovske posade. Magla se digla tek oko 11 sati prije podne pa je bilo moguće pregledati razvoj borbe. Sunce je omogućilo dobar vidik nad cielim bojištima. Vodstvo bitke moglo je dalje određivati.

Riedko se kada bitka u prvom dielu navale razvija onako, kako si je to vrhovno vodstvo predstavilo. Razvoj borbe je obično drugačiji od onog, što se očekuje. Tako je bilo i sada na pojedinim odsjecima tog krvavog i težkog bojišta. Istina, nigdje njemačke navalne čete nisu zatajile. One su se svagdje borile uz ulog svih svojih snaga. Ali djelovanje njemačkog topničtva i neprijateljski odpor nije bio na svim odsjecima borbe jednak. 17. njemačka vojska naišla je na vrlo jak odpor. Ona je istina zauzela prve neprijateljske postave, ali se obrana već pred drugim postavima tako oduprla, da je bilo potrebno nastupiti ponovnom topničkom pripremom. I desno krilo 2. vojske uz 17. vojsku naišlo je na slične prilike. Nije bio postignut obostrani obuhvat neprijateljskog postava u luku oko Cambraia, koji je bio izbočen prema njemačkim položajima kao preostatak englezkog uspjeha iz prijašnje tankovske bitke. A na to su Niemci baš najviše računali. Mnogo je veći i podpuniji bio uspjeh na južnoj polovici bojišta. Tu su njemačka 18 .vojska i lievo krilo 2. vojske pregazili u prvom jurišu prvi i drugi englezki postav, zarobili brojne tisuće zarobljenika i zauzeli mnogo neprijateljskih bitnica.

Njemačko vrhovno zapovjedničtvo moralo je stvarati novu odluku, nove dispozicije, da uzmogne bitci dati povoljan pravac razvoja. Na 22. ožujka išla je bitka po staroj osnovi. 18. vojska zauzela je uz neznatne gubitke, a uz težke englezke gubitke, i treći neprijateljski postav, ali 17. vojska nije mogla svuda osvojiti drugi postav. To su zapriečili osobito žestoki englezki protuudarci tankovima. Izhod borbe toga dana bio je

odlučan za odluku operativnog vodstva. Ono se brzo predomislilo i prebacilo glavni udarac od desnog na lievo krilo. Mislilo se, da će tako oslabiti neprijateljski odpor u sjevernom odsjeku. U tom su smislu izdani nalozi svim vojskama.

Na 23. ožujka uspjelo je 17. vojsci zauzeti treći neprijateljski postav. Ali gubitci 17. vojske bili su vrlo težki. Ona je izcrpila sve svoje pričuve druge i treće linije. Englezi su bili prisiljeni izprazniti sve svoje postave u luku oko Cambraia, ali su povukli svoje čete i topove. Druga vojska osvojila je Peronne (23. ožujka). Peronne, taj mali i neznatni gradić iztočno od Amiensa — oko kojega su se već toliko puta vodile krvave borbe, preko kojega je prešlo koncem kolovoza 1914. pred bitku na Marni desno krilo prve njemačke vojske generalpukovnika von Klucka, mjesto, koje je u sadašnjem ratu odigralo važnu ulogu, postalo je tom bitkom povjestno mjesto najveće važnosti. Zauzeće Peronnea zaprepastilo je francuzko i englezko vrhovno vodstvo. Govori se, da si je predsjednik francuzke republike Poincarré, kad je to saznao, čupao kosu, da je bio zdvojan smatrajući da je bitka izgubljena. Samo je Clemenceaou uspjelo da ga umiri.

Često pojedina mjesta, ključne točke i postavi igraju tako kobnu, važnu i odlučnu ulogu. Po staroj strategijskoj teoriji svaka zemlja ima takvih odlučnih ključnih točaka. U Francuzkoj je, prema Schlieffenovom planu najvažniju ulogu igrao ključni prostor Troyes-visoravan Langrés.

18. vojska dostigla je toga dana Canal Crozat i Sommeu. Canal Crozat igrao je i u sadašnjem ratu prigodom Bockove ofenzive na liniju Somme, na utvrđenu Weygandovu zonu važnu ulogu. Obje vojske pripravljale su se za prielaz preko rieke.

Neprijatelj, koji je brzo uzmicao, ponovno se ustalio na toj važnoj liniji odpora, tako da je došlo do težkih borba 24. ožujka prigodom prelaza rieke. U njima su Niemci imali znatne gubitke. Ali prešli su na lievu obalu. Time je postignut odlučan uspjeh, neprijateljska je fronta probijena u cieloj dubini. Bez zaustavljanja i pobjedonosno nadirale su njemačke čete, uzprkos težkih napora prvih dana borbe, sve više napried. Time

su stvoreni temelji za daljnje osnove vrhovnog vodstva: 18. vojska imala je s frontom prema jugu i jugozapadu napasti francuzku vojsku. 17. vojska zauzela je 24. ožujka Bapaume, te je u zajednici s 2. vojskom, koja je slomila žilavi neprijateljski odpor i dobila mogućnost brzog pokreta, imala postepeno zauzeti frontu prema sjeverozapadu i dostignuti crtu Arras-Amiens. Zauzećem čvorišta Amiensa bile bi prekinute sve veze između vojske zapadnih saveznika, koje su i do sada bile djelomično onemogućene. U krugovima njemačkog glavnog stožera izticala se sada jasno vizija velikog i odlučnog operativnog cilja: Boulogne—Kanalska obala. Najvažniji strategijski prostor obale Kanal la Manchea bio je na dohvat njemačkim vojskama, a ipak tako daleko! To bi predstavljalo podpuni strategijski uspjeh, možda i izbacivanje Engleza s francuzkog tla. U najmanju ruku očekivalo se podpuno odvajanje englezke vojske od francuzke.

Te nade bile su i opravdane. Englezke zalaznice nastojale su, istina, u vrlo tvrdim i žilavim borbama, zaustaviti njemačko napredovanje. Ubačeno je i englezko konjaničtvo i francuzke teritorialne divizije, koje su teretnim samovozima prebačene u borbu. One su većim dielom zarobljene. Sliedećih dana, 25., 26. i 27. ožujka vodili su se daljnji napadaji. Budući da se osjećalo malaksanje njemačkih četa, koje su kroz godine slabijom hranom bile izcrpljene i manje sposobne za velike marševe, nije se postiglo, koliko se je predvidjalo.

Još su polučena stanovita napredovanja uz krajnje tjelesne i duševne napore, ali manjkao je onaj polet, koji je bio nuždan u tom času, da se postigne konačna pobjeda. Zauzet je Mont-Didier, zadnja, najviše prema zapadu izbočena točka u toj ofenzivi. 27. ožujka dostigla je 17. vojska još rieku Ancre, te se pripravljala za prielaz preko rieke. Ali tu se neprijateljski odpor pojačao i ustalio. Neprijatelj je proveo snažne protunapadaje uz ulog mnogih tankova.

Sve se više osjećalo ustaljenje neprijateljskog odpora. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo nije više razpolagalo s dosta pričuva. Zapinjala je i nadopuna strjeljivom, ratnim sredstvima i drugim oružjem. Isto tako nisu mogle pomoćne jedinice

istom brzinom popraviti i izravnati puteve i željeznice. Sav teren bio je izrovan i težko prohodan. Da je njemačko vrhovno vodstvo dana 23. i 24. ožujka razpolagalo jakim konjaničkim masama ili jakim tankovskim skupinama, koje bi moglo ubaciti u velike rupe i praznine, koje su nastale u razvoju 5. englezke vojske, prodor bi bio podpuno uspio, i bitka bi bila podpuno dobivena. Ali njemačko konjaničtvo nije više razpolagalo konjima. Ti su konji služili kao vozarski konji, a konjanici su se borili kao strielci u rovovima! Njemačka vojska nije razpolagala tankovima. Njemačke su čete vodile bitku bez tankova te su i bez njih tukle neprijatelja. Ali sada u izkorišćavanju pobjede osjetio se težko taj nedostatak.

Njemačko vrhovno vodstvo, Hindenburg i Ludendorff, morali su se prema svemu tome ravnati. Stanje četa zahtievalo je odmor i dulju stanku. Na 29. ožujka izdan je u tom smislu nalog, ali se Niemci nisu mogli odreći daljnjeg napadaja. On je imao biti proveden početkom travnja na Amiens, važno željezničko čvorište. I dalje su se razvijale pojedinačne borbe, u njih su sliedećih dana ušle opet dobre borbene francuzke divizije. Priključile su se i sjevero-američke divizije.

Po prvi put su se njemački vojnici sukobili s vojnicima s druge strane Oceana. Čudili su se njihovoj dobroj opremi i hrani. Mnogi njemački pješak okriepio se dobrim konservama, na koje je naišao kod mrtvog protivnika. A njemački vojnici? Slabo odjeveni, slabo hranjeni, ali vješti u borbi protiv tog novog neprijatelja, glede kojeg su bili osobito znatiželjni. Ni on im nije bio dorastao uzprkos bolje opreme i prehrane.

Na 5. travnja počeo je napadaj na Amiens, ali nije uspio. Niemci nisu razpolagali s dovoljno snaga, da slome odpor svježih divizija, koje je maršal Foch ubacio u taj odsjek iz drugih odsjeka. Amiens je bio tako blizu, na domak njemačkim jurišnim odjelima, ali ipak nije mogao biti zauzet. Moralo se odustati od daljnjeg nastojanja. Njemačke divizije ukopale su se u dostignutim postavima pa je ponovno počeo onaj žalostni rovovski rat, kojega su svi bili siti. Moralo se pomišljati na udarac na drugom mjestu.

Veliki operativni cilj nije dostignut, ali pobjeda je ipak bila velika. To se sve više očitovalo. Zatjeran je klin u dubinu 60 km, u širinu 75 km, u neprijateljske postave, koji su štitili tako važan strategijski prostor, osvojena su ona uporišta, koja su smatrana neosvojivim. Zarobljeno je oko 100.000 neprijatelja, 1500 topova i oko 250 tankova. A to je za zapadnu frontu bila nevjerojatna brojka! Amiens je ležao pod vatrom njemačkih topova, pred frontom druge vojske. Predhodnice njemačke 18. vojske stajale su samo 3 dana hoda daleko od Pariza.

Peta englezka vojska bila je podpuno razbijena, a treća težko načeta, barem napola uništena. Englezke i francuzke velike jedinice pretrpjele su najveće gubitke.

To je bio uspjeh te velike, odlučne bitke. Ententa je morala računati s tim porazom. Odjek te pobjede, odnosno poraza, bio je u Londonu strahovit, a u Parizu je smatran još težim i sudbonosnijim.

Po malo se u najvišim britanskim krugovima spoznalo, kolika pogibao prieti njihovim vojskama. Ali uzprkos toga Englezi i Francuzi nisu se mogli složiti u načinu, kako da pričuvama napune i začepe rupe, koje su nastale u englezkoj i francuzkoj fronti. O tom se samo razpravljalo i prepiralo tako dugo, dok nije maršal Haig zaprietio, da će svoju frontu povući, te da će desno krilo zavinuti i osloniti na more, da na svaki način osigura svoje luke i svoje stražnje veze. Tek tako je mogao utjecati na Petaina, da mu pomogne s pričuvama. Petain je preuzeo zaštitu fronte i njezinu nadopunu do Mont-Didiera, a od Mont-Didiera prema sjeveru pala je fronta na teret Engleza. Ali prisilnim povlačenjem i zavijanjem englezkog desnog krila povećala se još više praznina. 5. englezka vojska javila je 27. ožujka maršalu Haigu, da na 15 km englezke fronte na jednom odsjeku ne stoji ni jedan vojnik. Petain se spremao, da se povuče na Pariz, da zaštiti glavni grad.

A Pariz? ... Pariz je strahovao. U njemu je nastala panika. Ta Niemci stoje ponovno pred Parizom i napreduju dalje! Strava se povećala, kod je na Pariz počela udarati »debela Berta«, čudni dalekometni top, čudo tehnike, koji je negdje iz odsjeka Compiègna, mienjajući tamo svoje postave, bacao na

veliki grad svoje težke bombe. Preko pola milijuna Parižana odselilo se iz grada. Mnogi su članovi vlade zahtievali, da se i vlada opet preseli u Bordeaux. Ali ovaj put bio je na čelu francuzke vlade »Tigar«, George Clemenceau, ministar predsjednik od studenog 1917., koji je ostao uviek jednak u svojoj mržnji protiv Niemaca i u svojem uvjerenju u pobjedu. On je ostao u Parizu, a s njime i vlada.

Ali i savezničko vrhovno zapovjedničtvo odlučilo se na protuakciju. Saveznici nisu mogli dopustiti, da se englezka i francuzka vojska razdvoje uzmakom na Abbeville, jedna na jednu, druga na drugu stranu. A i Petain, pa i vodeći državnici, viećali su o odluci. Tražili su od »međusavezničkog vrhovnog ratnog vieća«, da stvori odluku. Ratno se vieće sastalo na poviestni sastanak 26. ožujka u Doullensu. Bili su prisutni Lord Milner, Lord Robertson, Sir Haig i general Wilson od Engleza, a Poincarré, Clemenceau, maršal Petain i Foch od Francuza. Viećanje je bilo vrlo napeto, razprave su bile vrlo oštre. Međusobno su se obtuživali jedni i drugi. Došla je i viest o padu Mont-Didiera. Sve je bilo utučeno. Smatralo se, da je položaj bezizlazan. U tom času nastupio je Foch. Došao je s Clemenceauom u taj mali gradić nedaleko Kanalske obale. Jednostavno odjeven, tih i malen, s torbom izpod ruke. On je spasio položaj. Mirno i sabrano, ali energično, tražio je da se odmah stvori jedinstveno vrhovno zapovjedničtvo, koje bi imalo pravo razpolagati suvereno sa svim savezničkim vojskama, sa svim pričuvama i ubacivati ih prema potrebi na pogibeljna mjesta. Na priedlog Clemenceaua dobio je maršal Foch nalog »osigurati suradnju obih vojska«. Na taj način htjelo se štediti osjetljivost drugih maršala s jedne i s druge strane. Ententa je dobila u generalisimusu Fochu u času najteže nužde jedinstvenog vrhovnog zapovjednika. Počima novo razdoblje borbe na zapadu . . .

Bez oklievanja disponirao je maršal Foch odmah sa svim razpoloživim francuzkim pričuvama te ih uputio prema ugroženom Amiensu. Svojom energijom utječe na razpoloženje u vojsci, dok je Clemenceau dizao razpoloženje u Parizu. Nove

divizije, koje su pridolazile, nisu odmah mogle stvoriti čuda. One su u prvi čas bile slaba pomoć, ali postepeno ih je sve više dolazilo pa su konačno zaustavile Niemce. Nizale su se jedna za drugom u nastale praznine. Fronta se produljila, rupe su zatvorene. Prestala je opasnost udarca njemačkog konjaništva.

Borba za Kemmel

Foch je silnom energijom pravog vojskovođe ubacio svoje pričuve lievo i desno, da zaustavi njemačke napadaje. Ali već su Hindenburg i Ludendorff, a da nisu sačekali konačni izhod borbe kod Amiensa, počeli pripravljati novi, silni udarac, odlučivši se na novi pravac u Flandriji, ne samo iz vojničkih, nego i iz političkih razloga. Politički su razlozi zahtievali, da se odmah započne s navalom.

Pobjeda pred Amiensom ocrtavala se kao uspjeh najvećih razmjera. Očekivan je konačni rezultat, ali javile su se nove brige. Nada u konačnu i podpunu odluku kao da je nestajala. Ona je grizla i smanjivala ponos njemačkih pobjedničkih vojska, a razpoloženje iza fronte bilo je negdje bolje, negdje slabije. I u Francuzkoj, najprije u Parizu, zatim svuda u pokrajini, dizala se nova nada i uvjerenje, da je ono najgore prošlo.

Već se prije zaključilo, da će drugi udarac biti upućen prema osnovi »Sv. Juraj«. Točno vrieme nove navale ovisilo je od brzog prebacivanja težkog oružja u novi odsjek borbe. To prebacivanje počelo je već 21. ožujka za najteže borbe, kad najteže oružje nije moglo biti upotriebljeno u području prve borbe, na sasvim izrovanom tlu.

Najprije je njemačko vrhovno zapovjedničtvo poduzelo popravak postava lievog krila nove fronte u svrhu boljeg priključka na stare postave. 7. njemačka vojska zauzela je nenadanim udarcem, prodirući iz prostora Laon prema jugozapadu, na Coucy le Chateau, područje do kanala Oise—Aisne. Kanal je ostao pred samom frontom.

Novi silni udarac, opet protiv Engleza, usliedio je već 9. i 10. travnja. U tu su svrhu nastupile: skupine vojska priesto-

lonasljednika Rupprechta, i to od 4 vojske (generala Sixta von Armina) osam, a od 6. vojske (generala von Quasta) sedamnaest navalnih divizija, koje su pojačane divizijama, prebačenim od St. Quentina, na ukupno 36 divizija. Odmah nakon prodora preko neprijateljskih postava prebacilo je vrhovno zapovjedničtvo i težko topničtvo vojske iz područja prve velike bitke prema sjeveru u postave prema novom navalnom odsjeku, gdje je već bilo pripremljeno veliko skladište strjeljiva. Nastup u nove položaje počeo je s ostatcima novih četa već 29. ožujka. Tako je bilo moguće započeti s navalom već za nekoliko dana. Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo mislilo, da su Englezi u toku prve velebitkė prebacili svoje jake pričuve iz ovog odsjeka na jug. Ta je predpostavka samo djelomično stajala.

Niemci su namjeravali dostići napadajem Hasebrouck i Cassel, a zatim osvojiti cielu visoravan Kemmela. Kad bi se to postiglo, mislili su Niemci, postat će stanje na sjevernijem dielu englezke fronte, uključivo Yperna, neizdrživo. Dunkerque i Calais bit će u tom slučaju neposredno pred udarcem.

Ovaj put primienjen je isti postupak u napadaju kao u velikoj bitci. 6. vojska imala je navaliti na 9., a 4. vojska na 10. travnja. Ali napadaj ovaj put nije mogao uslieditі iznenada zbog žive i uspješne djelatnosti engiezkih zrakoplova.

Desno krilo 6. vojske polučilo je u početku brzi i laki uspjeh. Ono se sudarilo s dvjema portugalskim divizijama, koje su se brzo, vrlo brzo, povukle pred topničkom vatrom, a da nisu ni dočekale njemačko navalno pješačtvo. Niemci su ih progonili gotovo 10 km duboko do rieke Lys. Tu su stajale englezke pričuve i pružile žilavi odpor.

Lievo njemačko krilo naišlo je odmah u početku na jaki odpor. Protiv njega nastupili su englezki tankovi i pričuve jakim udarcima. Tu Niemci nisu osvojili neprijateljskog tla. Pokazalo se, da će daljnji napadaj naići na velike potežkoće na vlažnom i dielom močvarnom tlu flandrijske nizine, koje je bilo razrovano bubnjarskom vatrom. Topničtvo se jedva moglo napried prebacivati. Na 10. travnja razvila se težka borba, koja je Niemcima doniela velike gubitke. Toga dana nastupila je i 4. vojska na visinu Wytschaete, koju su Niemci izgubili

prošle godine. Tu je došlo do težkih, ali uspješnih borba. Borbe na jugu, oko Festuberta i Givenchya zadržale su dulje vremena lievo krilo. U isti čas prešla je 6. vojska rieku Lys pa je s juga obuhvatila Armentières, koji je bio dobro izgrađen. Dakle postupak sličan kao kod 4. vojske na sjeveru. Prije nego što je Armentières pao, povukla se njegova posada uz težke gubitke. Taj vrlo težki i žilavi odpor nastavljao se i sliedećih dana i bio je dokazom, da su sve englezke pričuve iza englezke fronte još prisutne. I tu su opet njemački vojnici naišli na razna skladišta živeža pa su se njime obilno poslužili, jer je u njemačkoj vojsci već bila zavladala težka oskudica. Nakon jednog tjedna borbe bile su njemačke navalne divizije već izcrpljene, jer je močvarno tlo priečilo brzo privlačenje topničtva. Tek 25. travnja uspjelo je nakon vrlo snažne topničke pripreme sa svježim četama jurišem zauzeti osobito utvrđeni brieg Kemmel, uzprkos žilavog englezkog odpora. Niemci su zadržali Kemmel u svom posjedu, iako su Englezi usredotočili topničku vatru na njihove postave i počeli protunapadajem. Ali više nisu mogli ništa učiniti. Opet je zarobljeno 30.000 neprijatelja, a zaplienjeno 450 topova. Niemci su tu upotriebili i nekoliko svojih oklopljenih kola, ali je podvodno tlo tog područja bilo zapreka brzom napredovanju. Borba se opet morala zaustaviti tik pred konačnim ciljem. Prodor je bio gotovo sasvim uspio, ali ipak nije donio odluke. Sve njemačke pukovnije, s malo iznimaka, borile su se nadasve požrtvovno. Ali njihova je snaga bila pri kraju. Gubitci su bili vrlo težki i nisu mogli biti podpuno nadoknađeni.

Udarac preko Chemin des Dames

Njemačko vrhovno zapovjedničtvo bilo je prisiljeno i opet obustaviti bitku tik pred konačnim uspjehom. Ali ono se ipak nije odreklo svoje prve namjere: tražiti baš ovdje odluku u ratu. Ono je opet namjeravalo provesti navalu u Flandriji po t. zv. operativnoj osnovi »Hagen«. Ali gledalo je, da se ne ponovi razočaranje. Valjalo je naći načina, da se pričuve sigurno dovedu u pravi čas na određeno mjesto prodora. Ponovno se

pripravljalo za pravu i konačnu bitku. U zadnjoj bitci stečeno je izkustvo, da bez podpunog iznenađenja nema velikog uspjeha.

Ovaj put su pripreme trajale dulje. Moralo se sve mirno i točno provesti. To je omogućeno time, što ni Ententa nije bila sposobna za napadaje. Istina, zapadni su saveznici izdržali dva jaka njemačka napadaja. Ali generalisimus Foch, maršali Petain i Haig, ministri predsjednici Clemenceau i Lloyd George bili su vrlo zabrinuti. U dosadašnjim bitkama u godini 1918. oni su izgubili ukupno oko pola milijuna ljudi, oko 2000 topova i oko 400 tankova. Zbog tolikih gubitaka izgledao je i njima položaj savezničkih vojska do krajnosti ugroženim. A pri tom su znali, da će Niemci povesti nove navale, samo nisu znali gdje. Foch je mislio, da će novi udarac uslijediti u nastavku na dosadašnje napadaje između Mont-Didiera, Amiensa i Kemmela, pa je tamo zadržao svoje pričuve. On je znao, da mora čekati, dok ne stignu Amerikanci. Savezнički generali i državnici tražili su od Wilsona još više, vojnike i opet samo vojnike! Sve drugo pa čak i strjeljivo, bilo je nepotrebno.

Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo znalo, da već dolaze američki vojnici, ali nije znalo njihov broj. Zbog toga se žurilo s navalama. Određena je izvedba nove navale, kojom bi se imao pripremiti kasniji glavni udarac po osnovi »Hagen«.

Uvodna navala imala je uslijediti sa 7. vojskom generalpukovnika von Boehna, a dielovi prve vojske (Fritz von Below) imali su je podupirati. I dielovi 18. vojske (von Hutier) imali su biti pripravni za pomoć. Ovaj put je bio cilj napadaja težko utvrđeni Chemin des Dames, a preko njega imala se razviti navala između Reimsa i Soissonsa preko Vesle. Chemin des Dames bio je izvanredno izgrađen te je zbog duboke doline Ailette i Canala smatran neosvojivim. Zbog toga je bio kao neka mirna fronta, gdje su se odmarale divizije, koje su se već bile u borbi izcrple. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo znalo je za potežkoće napadaja preko Ailette i Aisne iza kanala i brežuljaka te se pripravilo za prielaz preko vodenih zaprijeka, prebacivši u taj odsjek brojne lake mostove. Uzprkos toga što je fronta nanovo osvojenim područjima bila raširena i produljena

pa je trebala više snaga, njemačkom je vrhovnom zapovjedništvu uspjelo skupiti 50 navalnih divizija i 4.500 topova. Ono je tu navalu pod imenom »Blücher« zbilja podpuno skriveno pripravilo i započelo.

U ponoći od 26. na 27. svibnja počela je topnička priprema na uobičajeni način, koji je do sada uviek uspio, te su odmah plinom topovskih zrna stavljene izvan borbe bitnice, koje su stajale iza hrbta vrhova u dolini Aisne. U 4.40 sati u jutro prebacio se »váljak« vatre iza fronte, a u isti čas počelo je pješačtvo jurišati. U sjajnom poletu vojnici su prešli tokove rieka u dolini Ailette pa su svladali sjeverne obronke Chemin des Damesa tako brzo, da su već nakon dva sata njemački topovi stajali u postavima na hrbtu i udarali svojom vatrom. Pod njihovom zaštitom prešlo je pješačtvo u dolinu Aisne, svladalo je i tu rieku i popelo se na visinski hrbat između Aisne i Vesle. Pred sobom je tjeralo francuzke i englezke pričuve, koje su bile ubačene u borbu. Uzprkoz velikih napora i umora njemačke su divizije prodirale dalje te su još iste večeri dostigle rieku Veslu, koja je zapravo bila određena kao konačni cilj podhvata, te su i nju prešle. Izvojevan je veliki uspjeh, kakav se nije očekivao. Skupina vojska njemačkog priestolonasljednika odlučila se da ga izkoristi. Njemačko vrhovno zapovjedništvo pristalo je na to pa je dodielilo 4. i 6. vojsci nekoliko divizija, koje su bile određene za glavni napadaj prema osnovi »Hagen«. Napadaj preko Vesle je određen za 28. svibnja.

Napadaj iz početka nije naišao na veći odpor. Borbena fronta bila je toliko napried izbočena, da je Reims mogao biti obuhvaćen s lievog, a Soissons s desnog krila. U podne je pao Soissons, ali je odmah zbog nekog nesporazumka napušten te je konačno 29. svibnja zaposjednut. Protiv Reimsa izjalovili su se napadaji 1. vojske i toga i sliedećih dana. 29. svibnja dostignuta je rieka Ourcq' kod Ferè en Tardenois, iako se odpor Francuza pojačao.

Petaina je slom fronte Reims-Soissons i pad neosvojivih visina Chemin des Damesa težko zabrinuo. On je još 27. svibnja prije podne tražio pojačanje od maršala Focha, koji je još uviek držao jake englezke i francuzke pričuve

usredotočene na sjeveru. Dalekovidni Foch prosuđivao je izpravno taj napadaj kao prividni manevar, s kojim bi se odvratila pažnja sa sjevernog krila. On je stoga najprije veličinu uspjeha podcienio pa nije dodielio pričuve tom odsjeku. Ali 28. svibnja bila mu je jasna veličina uspjeha i opasnost, koja izravno prieti Parizu. Odmah su se počele kretati divizija za divizijom, 10. i 5. francuzka vojska i 4. englezka vojska, svim mogućim putevima i prometnim sredstvima prema jugu, zbog zaštite Pariza. Od 30. svibnja počeo se osjećati njihov dolazak. Ali i toga dana uzprkos pojačanog odpora i uzprkos velikih napora i umora napredovale su njemačke pukovnije dalje i dostigle su Marnu između Dormansa i Chateau Thierrya. Njemačko pješačtvo prešlo je u 4 pobjedonosna dana 40 km u dubinu, ali mu nije uspjelo preći Marnu, kao što mu nije uspio ni napadaj na šumu Villers Cotterêts. Trideset divizija, koje je Foch prebacio sa sjevera u taj odsjek, uzpostavilo je ravnotežu između navale i obrane. Niemci su opet izvojevali veliku pobjedu, zarobili su 65.000 vojnika, skoro 900 topova i razni drugi nepregledni ratni material i zalihe svake vrsti. Protivničke divizije, koje su napadnute, bile su sasvim razbijene. Tu je bio kao klin izbočen daleko prema Parizu jedan dio njemačke fronte, pa je valjalo frontnu crtu poboljšati. Zato je 18. vojsci određeno, da provede pripremljeni napadaj na Compiegne, kojim bi se ujedno zauzela šuma Villers Cotterêts, koja bi se tom navalom i sa zapada obuhvatila. Navala je počela 9. lipnja pa je iz početka brzo napredovala. Ali protivnik je već bio proučio i razpoznao njemačku navalnu taktiku. On se povukao pri prvom napadaju, koji je stao, kad je bio s razpoloživim francuzkim pričuvama u šumama južno od Oise prihvaćen. Tu su Francuzi izveli one poznate težke tankovske napadaje, ali su ih Niemci odbili. Ipak nije dostignut konačni cilj: Compiègne, iako su navale trajale sve do 14. lipnja.

Njemački se vojnik i ovaj put u prodornom i pokretnom ratu pokazao nenadmašivim. I opet je u Londonu i Parizu zavladala strava, a u Francuzkoj pravo zaprepaštenje dok je potučene divizije zahvatila duboka potištenost. Ali opet je ustao Clemenceau sa svojom energijom, a sliedio ga i Lloyd George.

Oni su umirili svoje vlade i parlamente. A Fochu i Petainu uspjelo je održati moral svojih četa. Francuzko javno mnienje napalo je Focha i tražilo, da bude svrgnut, ali Clemenceau se pokazao jačim i suzbio paniku u francuskoj komori. Svojim poznatim temperamentnim načinom on je u komori uzvikivao: »Borit ću se pred Parizom, borit ću se u Parizu, borit ću se iza Pariza. Mi ćemo pobiediti!« Ali sve to ne bi koristilo, da narod nije računao na američku pomoć, na američke čete, koje su dolazile brodovima preko mora. Pouzdanje u te čete držalo je francuzki narod, da ne klone. I Englezi, koji su do sada ponosno šutjeli, nisu više mogli izdržati. Pogazili su svoj ponos i stali zvati u pomoć. Njihovi državnici i vojskovođe tražili su od američkog predsjednika Wilsona, da pojača prievoze četa u Europu, a Wilson je nastojao, da tome udovolji, šaljući i momčad bez oružja. Ta je vojska popunjavala praznine, koje su bile nastale u savezničkoj vojsci.

Navala s obje strane Reimsa

Zadnja navalna osnova, osnova »Blücher«, imala je svrhu pripraviti glavnu, veliku i odlučnu navalu »Hagen« na englezku flandrijsku frontu i to tako, da bi se njom prisililo Engleze, da prebace svoje pričuve u pomoć Francuzima u odsjek Pariza. Polučeno je jedino to, da su francuzke pričuve izvučene iz sjevernog odsjeka, ali su ostale englezke. Njemački su zrakoplovci to točno ustanovili.

4. i 6. njemačka vojska bile su kao i sve druge u borbu ubačene čete uzprkos pobjede izcrpljene. Bilo je potrebno, da se odmore. Trebalo je i vremena, da se pripravi osnova »Hagen«, koja je imala dovesti i do nastavka osnove »Sv. Mihael« i »Sv. Juraj«, da se konačno izhodi glavna odluka. Neugodno je bilo, što su Englezi u Flandriji bili toliko jaki. Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo smatralo potrebnim, da ih nastoji odvući, prije nego što počne s izvedbom osnove »Hagen«.

Ono je neprestano tražilo od Austro-Ugarske, da prebaci svoje divizije na zapadnu frontu. To je bilo obećano, ali nije izvršeno. Austro-Ugarska se izgovarala potrebom ofenzive pro-

tiv Italije, koja je konačno i počela u lipnju 1918. Njemačko se vrhovno zapovjedničtvo zadovoljilo i tom osnovom. Niemci su mislili, da će na taj način u Italiji vezati one englezke i francuzke divizije, koje su se tamo borile. Ali austro-ugarska navala nije uspjela. To je vrlo težko djelovalo i u Monarhiji i u Njemačkoj. Gubitci su bili vrlo veliki. Osim toga i Clemenceau je u isti čas objavio pregovore s carem Karlom. Krivnja vojničkog neuspjeha pripisivala se generalu Conradu, a političkog austrijskom ministru vanjskih poslova grofu Czerninu. I Conrad i Czernin napustili su svoje položaje. Ministrom vanjskih poslova imenovan je barun Burian.

Njemačko vrhovno vodstvo nije odustalo od daljnjeg napadaja, nego je odredilo navalu s obje strane Reimsa. Strategijski cilj bio je velik udarac na Pariz. Reims je trebalo obuhvaliti 7. i 1. vojskom (general pukovnik von Boehn i general Mudra). Udarac je imao uslieditі s obim vojskama na Epernay, da se konačno zauzme šumsko-gorski odsjek oko Reimsa. Time bi se ujedno bolje uključio u borbenu frontu izbočeni ugao prema Marni na iztočnoj strani. Treća vojska generalpukovnika von Einema imala je zaštititi bok navale. 7. vojska imala je osobito težku zadaću: preći Marnu na očigled neprijatelja.

Još jednom je njemačko vrhovno zapovjedničtvo skupilo sve svoje snage pa je pripravilo za navalu 45 divizija i 4000 topova. Nasuprot njemačkim navalnim vojskama stajali su dielovi francuzke 5., 4. i 2. vojske, među njima i jedna talijanska divizija. Prema viestima zrakoplovaca u tom pojasu nalazilo se samo malo pričuva. Ali Fochu je stajalo na razpolaganje na raznim odsjecima 30 francuzkih, 27 englezkih i 13 američkih divizija, koje su sve stajale u sjevernijem odsjeku, tako da bi morale biti istom prebacivane u novi borbeni odsjek.

Početak je navale određen za 15. srpnja. Skupina vojska njemačkog priestolonasljednika odredila je za sve vojske početak topničke priprave i navale: u 1.10 sati u jutro imala je početi topnička priprema a u 4.50 imalo je nastupiti pješačtvo. Prije toga imali su obkopari, zaštićeni topničkom vatrom i za-

magljivanjem, u velikom broju prebaciti brze mostove preko prielaza Marne.

Ali ta je ciela osnova težko ometana time, što je protivnik točno saznao njezin sadržaj. Jedan je francuzki prebjeg donio viest, da će vjerojatno na francuzki narodni blagdan 14. srpnja Francuzi napasti onaj dio njemačke fronte, koji je kao ugao stršio prema Chateau Thierryu i to sa zapada i s juga. 9. vojska ubačena je na frontni dio južno od Soissonsa između 18. i 7. njemačke vojske. Mislilo se, da se Francuzi pripravljaju za navalu u šumi Villers Cotterêts, koja je ležala pred njezinim dielom fronte, pa je zatražena podpora. Jedan drugi francuzki prebjeg potvrdio je navode od 11. srpnja. Napetost je sve više rasla. Prošli su dani, prošao je i 14. srpanj, a Francuzi se nisu micali. Tada je napetost popustila svuda pa i kod 9. njemačke vojske. Konačno je određen napadaj. Računalo se s time, da su istinite viesti, da su Francuzi saznali za navalu. To se kasnije i potvrdilo.

Deset minuta prije nego što je njemačko topničtvo započelo vatrom, a obkopari s prebacivanjem brzih mostova, počelo je francuzko topničtvo osobito težkom vatrom pokrivati prielaze i puteve, kojima su se kretali obkopari, dolinu i tok Marne u širini, koja je predviđena njemačkom navalnom osnovom. Francuzi su dakle točno znali tu osnovu. Ipak je njemački napadaj počeo te je baš na tom najtežem mjestu u početku polučio pravi uspjeh, dok iztočno od Reimsa nije uspio, iako je izgledalo, da će tu prodor lakše uspjeti. Nisu bile krive njemačke čete, jer one su i ovaj put najpožrtvovnije ušle u borbu. Uzrok je ležao u tomu, što je Foch smatrao vjerojatnim, da će napadaj tu uslieditі, a s druge strane htio je pod svaku cienu zaštititi Pariz pa je u tom odsjeku razpolagao sa znatnim pričuvama sasvim u blizini iza fronte. Osim toga su Francuzi već upoznali način i taktiku njemačkih navala pa su našli i sredstava da joj se prilagode. Napokon, a to je bilo upravo pogubno, njemački su zarobljenici možda i nehotice pod pritiskom oštrog istražnog postupka izdali sve, što su Francuzi htjeli znati: dan, sat, širinu i pravac napadaja, prielazna mjesta i t. d. i to još 10 dana prije, tako da su se Foch i Petain mogli

podpuno pripremiti za taj napadaj. Da su oni sve točno znali, proizlazi iz toga, što su točno 10 minuta prije napadaja, prije prebacivanja brzih mostova preko Marne, uzeli pod najtežu vatru sva prielazna mjesta i puteve, koji k njima vode.

Iztočno od Reimsa bilo je slično. Odmah nakon početka njemačke topničke pripreme zašutjele su francuzke bitnice. Niemci su mislili, da je to zbog djelovanja plina. Ali kad je njemačko pješačtvo ušlo u navalu, nije pred prvim postavima i u njima naišlo ni na kakvog neprijatelja, osim na nekoliko gniezda odpora. Ali čim su Niemci zaposjeli prve protivničke postave, dospjeli su u najtežu vatru francuzkih bitnica, koje su se bile povukle iza druge obranbene crte. Prema tomu njemačka topnička priprema nije bila ni od kakve koristi. A nastavak napadaja protiv drugog protivničkog postava izgledao je odmah iz početka bezizgledan zbog velikih njemačkih gubitaka. Zbog toga je 1. njemačka vojska nekoliko sati nakon početka borbe obustavila napredovanje, a to je odobrilo i njemačko vrhovno zapovjedničtvo. Kod 7. njemačke vojske bilo je drugačije. Ona je uspjela prieći Marnu uzprkos jakog protivničkog odpora. Njemački obkopari i pješačtvo potisnuli su neprijatelje, među njima i jače amerikanske jedinice, prema jugu. Na večer je oko 50.000 Niemaca stajalo južno od Marne u posjedu pojasa širokog 20 km, a dubokog 5 km. Bili su u najtežoj vatri, koja je dolazila iz druge francuzke obranbene crte, koja do sada nije bila obasuta njemačkom pripremnom vatrom. Ipak su uztrajali. Dovučeno je topničtvo i bacači mina, da se sliedećeg dana započne s navalom. Ali ta navala nije napredovala. Došlo je do spoznaje, da je položaj njemačkih četa južno od Marne neodrživ, jer su njihove riedke stražnje veze i mostovi bili neprestano razarani od francuzkih bitnica, čiju je vatru točno vodilo francuzko zrakoplovstvo. Protivničko zrakoplovstvo bacalo je bombe na mostove, a ciela dolina Marne u tom odsjeku bila je stavljena pod plin topovima i izravnim plinskim napadajima.

Na 17. srpnja odredilo je njemačko vrhovno zapovjedničtvo obustavu navale i povlačenje u polazne postave. Bilo je teže izvršiti taj nalog za uzmak nego navalu. Ali i on je izvršen

uz vrlo težke gubitke momčadi u uzornom miru i redu i bez znatnih gubitaka na ratnom tvorivu.

Toga dana uputio se general Ludendorff na sjever skupini vojska bavarskog priestolonasljednika Rupprechta, da pripremi napadaj po osnovi »Hagen«, od koje se očekivala najvažnija odluka. Odmah nakon obustave navale 1. i 3. vojske izvučeno je iz fronte cielo težko topničtvo i sve navalne divizije te prebačene u odsjek Lillea. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo nije se dalo smesti neuspjehom navale s obje strane Reimsa. Ono je ostalo pri svojoj glavnoj osnovi: potući i razbiti Engleze.

Sve dosadašnje navale, koje su izvedene od kraja ožujka do kraja srpnja, bile su u znaku skrajnjeg izkorišćivanja »unutrašnje strategijske linije«, na kojoj su se borile središnje vlasti kao cjelina, napose Niemci na zapadnoj fronti. Samo je tako bilo moguće izvađanje tih brzih pokreta. To je izpalo sjajno. Iako su Francuzi i Englezi, nakon dolazka Amerikanaca, na cieloj zapadnoj fronti razpolagali s mnogo više divizija, s mnogo jačim snagama i daleko nadmoćnijim ratnim sredstvima, s tankovima i jakim zrakoplovstvom, ipak je Niemcima pošlo za rukom na raznim odsjecima postići izvanredne uspjehe vještim osnovama te spretnim i brzim prebacivanjem navalnih divizija. Zamalo da ti uspjesi nisu postali odlučni. Nije daleko bila podpuna pobjeda! Ali ipak do nje nije došlo. Nastupilo je novo razdoblje najteže krize, koje je bilo odlučno za izhod rata na zapadnoj fronti, a time i za njegov svršetak. Nakon krize, koja je trajala od 18. srpnja do 8. kolovoza, došlo je do događaja, koji su doveli do svršetka rata.

Razvoj krize na zapadnoj fronti od 18. srpnja do 8. kolovoza 1918.

Pokazalo se, da je maršal Foch zbilja htio početi velenavalom 14. srpnja, ali ju je odgodio, jer je njemačka navalna osnova izjavama nekih zarobljenika postala u tančine poznata Francuzima. Foch je spoznao, da će se tim podpunije odraziti njegov udarac, koji je namjeravao provesti u desni

(zapadni) bok luka Marne, koji su držali Niemci, čim se njemački napadaj bude više proširio prema jugozapadu. Jake njemačke snage bile su vezane južno od Marne. Foch i Petain bili su sviestni, da je kucnuo čas navale, početak velike ofenzive, koja je imala osloboditi Francuzku. Već 2 tjedna bile su u izbočenom uglu Soissons-Château Thierry-Reims u šumama sakrivene ciele francuzke vojske, zaštićene i od njemačkih izviđačkih zrakoplovaca, kojima je nadmoćnije francuzko zrakoplovstvo ometalo posao.

Foch je započeo s navalom. Na 18. srpnja izbile su francuzke navalne divizije, koje su ležale u šumi onog poviestnog Villers Cotterêts pred frontnim odsjekom Soissons-Château Thierry bez topničke pripreme s nekoliko stotina malih i velikih tankova, koji su se zamagljivali i tako skrivali, uz podporu nadmoćnog zrakoplovstva te su probile na bojnim mjestima riedko zaposjednute njemačke rovoske postave, koji još nisu bili sasvim izgrađeni. To je za Niemce bilo pravo i veliko iznenađenje. Sve dalje prodirao je napadaj preko bitničkih postava te je dopro čak do viših stožera, koji su bili podpuno iznenađeni, a preko njih daleko u zaleđe, gdje su njemačke radne bojne i pričuve bile zaposlene skupljanjem žita.

Nastala je strahovita panika. Niemci nisu razpolagali s velikim pričuvama, s pričuvnim divizijama, sve je to bilo ubačeno u navalu, a tek je počeo uzmak preko Marne. Izgledalo je, kao da je ciela fronta, koja se nalazila južno od crte Soissons-Reims, ugrožena. Ali njemački vojnik i njemačko vodstvo nadvladali su poteškoće i te vrlo opasne situacije. Sve što je moglo nositi oružje, čak i generali i zapovjednici odjela, skupljeno je nakon prvog udara, da se zadrži neprijateljski prodor. Dovučeni su iz bližeg zaleđa pojedinačni topovi, koji su nastupili mjesto bitnica, koje su sve bile zarobljene i zaplienjene od Francuza. Ti su topovi sjajno djelovali i rušili tank za tankom, tako da se odpor pojačao. Sad se osjetila suradnja s drugim susjednim skupinama vojske. Skupina vojska njemačkog priestolonasljednika upravila je, čim je postalo jasno, što se događa, brojne divizije 1. i 3. vojske, koje su bile već u pokretu prema Lilleu, drugim pravcem na jug prema Soissonsu-Laonu.

Ludendorffa je našla viest o tom napadaju baš u stožeru skupine vojska bavarskog priestolonasljednika Rupprechta. On je dao nalog, da mnoge divizije te skupine, koje su mirovale, budu prebačene u ugroženi odsjek.

Ta velika Fochova ofenziva onemogućila je provedbu najglavnije osnove, osnove »Hagen«. Ludendorff je odmah prekinuo dogovore sa stožerom skupine vojska priestolonasljednika Rupprechta te se uputio Hindenburgu u Avesnes, da primi njegove zapoviedi.

Čudno je to! Dok se njemački vojnik brzo otresao prvog preneraženja i panike te zaustavio neprijateljski prodor, dotle je kod Francuza nastao preokret, čim su izgubili veliki dio svojih tankova, koji su bili uništeni vatrom. Francuzke jurišne čete prodrle su 6 km duboko preko njemačkih postava. Tada je njihov napadaj zastao. Ali Niemci su računali, da će se nastaviti sliedećih dana. Daljnje bezobzirno prodiranje francuzkih navalnih vojska dovelo bi do uništenja 9. i 7. vojske, u prvom redu onih viših jedinica, koje su prema zapoviedi njemačkog vrhovnog zapovjedničtva imale provesti izpražnjenje južne obale Marne još 21. srpnja.

19. srpnja bio je osobito kritičan dan, jer su samo polagano stizale pričuve pa se odpor još nije sasvim ustalio. Ali dostajao je i taj odpor, da se zaustavi napredovanje triju francuzkih vojska, premda su Petain i Foch energično tjerali, da se prodor čim brže proširi i nastavi. Već 20. srpnja postala je obrana čvršća i žilavija, tako da se računalo, da će uspjeti uzmak četa preko Marne. I čeona obrana pokazala se dovoljno jakom, da se uzdrži tlo pred riekom sve do dana, kad je ispražnjenje imalo biti dovršeno. U noći od 20. na 21. srpnja prešli su svi Niemci Marnu s cielim ratnim materialom. Francuzi su u rano jutro 21. srpnja ponovno počeli s najžešćom topničkom vatrom, ali na prazne, napuštene njemačke postave. Tek su francuzke i američke navalne jedinice ustanovile, da u tim postavima nema neprijatelja. One su pokušale prodrieti preko Marne, ali ih je zaustavila vatra njemačkih bitnica, koje su stajale na sjevernoj obali.

To je bilo majstorsko djelo, koje je mogao izvesti samo njemački vojnik i njemački vojskovođa uz skrajnu požrtvovnost. Francuzi nisu dostigli veliki cilj svoje ofenzive: uništenje svih njemačkih divizija, koje su se razvile južno od crte Soissons-Reims. Niemci su, istina, pretrpjeli velike gubitke, osobito kod divizija, koje su bile prešle Marnu. Ali zapovjedništvo 7. vojske i skupine vojska bile su oslobođene od najveće pogibli, koja im je prietila. Uzmak u borbi preko Vesle uspio je uzprkos velike nadmoći neprijatelja na tankovima i zrakoplovima.

Na 2. kolovoza prešli su Niemci Veslu i organizirali obranu iza te rieke. Taj je odsjek bio u prvi čas najugroženiji zbog nadmoći neprijatelja, koji se tu razvio. Da se obrana na jedinstveni način organizira i u buduće vodi, stvorena je nova skupina vojska pod zapovjedništvom generalpukovnika von Boehna od 7., 18. i 9. njemačke vojske. Borba se dalje razvijala . . .

U isti čas s navalom protiv 9. i 7. njemačke vojske počela je na svim dielovima zapadne fronte jaka navalna djelatnost, iako ona nije imala karakter ozbiljne i velike ofenzive. Htjelo se vezati njemačke pričuve na svim odsjecima, da se na jednom izvede glavni napadaj.

Ludendorff je u Avesnesu, gdje se je nalazio Hindenburg, naišao na isto prosuđivanje položaja. Nije se više moglo ni misliti na novu veliku navalu s teško načetim divizijama i ratnim sredstvima. Ali se mislilo, da će se svuda ustaliti obrana. To je mišljenje izgledalo točno, jer su neprijateljski napadaji postajali nakon 4. kolovoza sve slabiji, tako da se 7. vojska mogla lako održati iza Vesle. Da bi se borbena fronta skratila i poboljšala, odredilo je vrhovno zapovjedništvo, da se isprazne svi izbočeni dielovi fronte. To se provelo i u Flandriji, kod Alberta i Mont-Didiera.

Ali u taj čas usliedio je novi težki, sudbonosni udarac. Velika francuzka pobjeda u bitci kod Soissonsa-Château Thierryja izvanredno je utjecala na moral francuzkog naroda. Kao da je nestalo težkog pritiska i strahovite more, pod kojima je trpjelo francuzko pučanstvo. Izvojevan je prvi veliki uspjeh. U znak zahvalnosti francuzkog naroda imenovan je general Foch

»maršalom Francuzke«. I Niemci priznaju, da je Foch tu počast zaslužio. On je sada još više napeo svu svoju energiju, a znao ju je prenieti i na Petaina, na Haiga i na zapovjednike vojska. Na jednoj konferenciji, koju je održao 24. srpnja u svom glavnom stanu sa svim englezkim, francuzkim i američkim zapovjednicima vojska i skupina vojska, iztaknuo je on i dobro karakterizirao preokret, koji je nastao nakon onog povjestnog sastanka 27. ožujka u Doullensu. Uzporedio je tadašnji položaj sa sadašnjim i tražio je, da se njemačke vojske, za koje je rekao, da su već izmorene i vrlo oslabljene, na cieloj fronti neprestanim navalama potiskuju do dana konačne, velike glavne ofenzive, koja bi ih imala sasvim odbaciti s francuzkog tla. Nekoji zapovjednici vojska usudili su se upozoriti ga na težko stanje vlastitih četa i na razne manjke i potrebe, osobito na pomanjkanje znatnih pričuva. Ali on je sve te prigovore oštro odbio. Rekao je: »Za napadaj nisu potrebne pričuve!« Njegova je opomena djelovala i doniela uspjehe još prije, nego što se je nadao. On nije smatrao, da će glavna odluka pasti još 1918. On je od svojih četa tražio samo to, da svojim uztrajanjem i svojom požrtvovnošću u izvedbi mjestnih napadaja pripreme i stvore preduvjete za konačnu ofenzivu, koja je po njegovom mišljenju trebala početi tek u ljetu 1919.

Najprije su se imali potisnuti najslabiji dielovi njemačke borbene fronte. On je dao Englezima glavni operativni pravac: Maubeuge, a Francuzima i Amerikancima Mezières.

Prvi novi udarac izvele su 4. englezka vojska (general Rowlison) i 1. francuzka vojska (general Debeney), istina, zajednički, ali ne u isti čas. Nakon sjajnog uspjeha na dan 18. srpnja namjeravali su Englezi bez topničke pripreme s 550 tankova nenadano prodrieti. General Debeney nije razpolagao s tankovima u dovoljnom broju pa je tražio topničku pripremu napadaja, koja bi naravski izključila iznenađenje. Sporazumjeli su se, da Francuzi započnu sa svojom pripremnom vatrom tek u času, kad se englezki tankovi i pješačtvo stave u pokret. Tom pokretu imao je slieditи francuzki pješački napadaj. Udarac je pogodio sasvim neočekivano i iznenada 2. njemačku vojsku na fronti od 30 km širine s obje strane Amiensa i Villers Breton-

neuxa, duž t. zv. rimske ceste. Tankovi su bili dobro zamagljeni pa su probili sve njemačke pješačke postave i njemačke bitnice, koje u magli nisu imale cilja. Prešli su preko bitničkih postava udarcima iz bokova i leđa, te su razpršili pričuve i pripreme. Iza tankova sliedile su englezke, kanadske i australske divizije, koje su zarobile njemačke rovovske posade. Uzlietale su u nizkom lietu stotine i stotine englezkih zrakoplova, koji su pomagali navalu borbom iz bliza s bombama i strojnicama.

Sve čete i viši stožeri skupili su i ovaj put sve, što su mogli, i pisare i ordonance i druge neborce, te su se suprotstavili neprijatelju. Ali bili su pregaženi. Već nakon dva sata kretali su se tankovi i jašilo je konjaničtvo preko stražnjih skloništa i konačišta, dok su na širokom bojištu pojedina gniezda odpora nastavila borbu i hrabro se držala. Oko tih gniezda odpora, premda je odpor i tu sve više malaksao, skupila se struja englezkih četa, koje su prodirale napried. Tako je bilo moguće na večer pomoću manjih jedinica ustaliti nekakvu crtu odpora. Zatvorena je praznina, a oni dielovi neprijateljskih četa, koji su prodrli predaleko napried, ili su odbačeni ili uništeni. U toku noći ubačene su na bojište pričuve, koje su odstranile opasnost podpunog prodora, kojim bi se ciela njemačka fronta razdrla.

Englezi su prodrli na širini od 20 km duboko u njemačke linije, zarobili su 25.000 vojnika, zaplienili oko 400 topova i razbili 6 divizija 2. vojske. Osim toga su Francuzi ostvarili uspjeh protiv desnog krila 18. vojske. To je bio znak tadašnjeg stanja, zapravo težki poraz.

Kod 18. vojske bile su posljedice uzprkos manjih gubitaka još teže. Upad u desno krilo 2. vojske doveo je do toga, da se ono moralo povući. Ali to nije dostajalo. Na 9. kolovoza i sliedećih dana usliedili su ponovno neprijateljski napadaji s obuhvatom »vreće« kod Mont-Didiera (koja je otvorena u velikoj bitci) sa svih strana. To je prisililo 2. vojsku na povlačenje, a tomu su se priključile i susjedne vojske. Nakon jedan i pol tjedan trajnih težkih borba dostigle su 2. i 18. vojska one postave, iz kojih su pošle u napadaj 21. ožujka. Niemci su se nadali, da će barem u tim postavima doći do stanke, ali ni čete, ni vr-

hovno zapovjedničtvo vojske ili skupine vojska nisu očekivali, da će ta stanka biti trajnija.

Ali onaj »najcrniji dan« rata na zapadu, kako ga naziva Ludendorff u svojim uspomenama, t. j. 8. kolovoza, imao je još dublje i strašnije posljedice, koje su bile od najkobnijeg značenja. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo izgubilo je povjerenje u svoje čete, a čete su izgubile povjerenje same u sebe.

Njemačko vrhovno zapovjedničtvo došlo je do spoznaje, da se rat više ne može uspješno, ili barem donekle povoljno dovršiti s oružjem u ruci. Iz toga je sliedilo, da treba poduzeti korake, da se dođe do mira.

Hindenburg i Ludendorff predložili su caru Vilimu, da se pod njegovim predsjedanjem sastane vieće glavnih državnika i vojskovođa. To je usliedilo 14. kolovoza u Spau. Na tom vieću sudjelovala je njemačka vlada na čelu s državnim kancelarom i državnim tajnikom vanjskih poslova (grof Hertling i admiral von Hintze) i priestolonasljednik. Hindenburg i Ludendorff stali su na stanovište, da je još moguća strategijska defenziva za vrieme, kroz koje se mora nastaviti rat, dok se diplomatskim putem ne dovrši. Državni tajnik admiral von Hintze izviestio je, da je stanje kod saveznika sasvim težko. Na to je car Vilim II. dao ministru vanjskih poslova grofu Hertlingu nalog, da se u pogodnom času nastoji sklopiti mir pomoću jedne neutralne vlade. Državni kancelar stao je na stanovište, da se ti pregovori povedu u času, kad se bude pokazalo, da je strategijska defenziva uspješna.

I austrijski car Karlo došao je u pratnji svog ministra vanjskih poslova baruna Buriana na vieće u Spaa. Oni su stavili zahtjev, da vlade središnjih vlasti odmah izađu s mirovnim priedlogom izravno neprijateljskim državama te da se već u priedlogu odreknu svakog osvajanja. Car Vilim i njemački državni kancelar odbili su to iztaknuvši, da obće operativno stanje toga ne zahtieva. Oni su ujedno od Austro-Ugarske tražili, da ne stupi ni u kakve mirovne pregovore bez pristanka Njemačke. Car Karlo i ministar Burian pristali su na to.

Njemačko se vrhovno zapovjedničtvo zbog slabljenja neprijateljskog pritiska poslije 12. kolovoza nadalo da će moći

stvoriti temelje za strategijsku defenzivu i na fronti jedinstveno organizirati obranu. Mislilo se stvoriti i takvu mogućnost uz oslon na dobro izgrađene postave — kao što je to bilo 1917. u t. zv. Siegfriedovoj crti — pa se uz odbijanje neprijateljskih napadaja korak po korak povlačiti ispred neprijateljskog pritiska. Znalo se je, da će taj pritisak biti sve jači i neugodniji, ali se ipak računalo, da bi obranbena borba mogla uspjeti i frontu ustaliti. Kao prvi postav iza sadašnje frontne crte ležala je »Siegfriedova crta«, a iza nje Wotan-Hermann-Gudrun-Brunhilde-linija, a dalje otraga postavi crte Antwerpen-rieka Maas. Mislilo se, da će se tu naći mogućnosti jakog odpora. Ali iz Siegfriedove crte bio je povučen sav ratni material, da se ubaci u nove postave područja, koje je osvojeno nakon 21. ožujka te je ostavljen u prednjim postavima i sada zaplienjen. Drugi postavi postojali su, istina, kao osnove, ali je manjkala radnička snaga, da ih izgradi. Sad se pogotovo težko moglo dobaviti potrebno radničtvo, jer su sve tvornice radile punom parom, da proizvedu potrebni ratni materijal, da se nadopuni izgubljeno. Osjećalo se i izcrpljenje pučanstva.

Ali maršal Foch nije dao mira, nego je svojom energijom neprestano tjerao u nove navale vojsku Entente. On je tražio, da se Niemcima nigdje ne priušti mir i stanka. Već 15. kolovoza povelo je 6 francuzkih i engleskih divizija između Arrasa i Soissonsa navalu, koja je trajala 5 težkih dana do 20. kolovoza. Osobito je napadaj 18. kolovoza bio težak i za Niemce nesretan. U toj navali pregazila je 10. francuzka vojska postave 9. njemačke vojske s brojnim tankovima i borbenim zrakoplovima te bacila njemačke vojnike na Sanssouci — Le Chateau. Niemci su se tu mogli zaustaviti tek na 22. kolovoza iza rieke Ailette. Gdje Francuzi nisu razpolagali s tankovima zbog težkog tla, nisu uspjeli ni njihovi napadaji, tako na 20. i 21. kolovoza pred 2. i 18. njemačkom vojskom, na 21. kolovoza pred 17. njemačkom vojskom, koju je napala 3. englezka vojska. Kad su tu kasnije i tankovi ušli u borbu, Niemci su se morali povući. Uslied toga bio je njemački bok ugrožen, pa su se i 2. i 18. vojska morale povući u stražnje položaje. One su se

zaustavile tek na visini Peronna-Nesle-Hama. Ali nije se znalo, kako će se tu dugo moći zadržati.

Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo uvidjelo težku opasnost, koja je prietila. Znalo je, da njemačke vojske nemaju sada pravi cilj, koji bi se mogao razpoznati. Zato je odredilo brzo razrješenje od neprijatelja i uzmak na veću udaljenost, da se stvore uvjeti ustaljenja i ponovne snažne obrane. Niemci su prema tom nalogu, a da nisu bili progonjeni od neprijatelja, uzmakli u ove postave: 17. vojska u postave Wotana, 2. i 18. vojska u Siegfriedovu liniju, 9. vojska u Siegfriedovu liniju i u postave Chemin des Dames. Tim uzmakom trebao je biti prekinut pritisak četiriju neprijateljskih vojska na 6. i 4. njemačku vojsku, koje su stajale sjevernije. Zbog toga je 6. vojska bez borbe napustila brieg Kemmel, koji je osvojila u travnju, te se povukla u crtu La Bassée—St. Eloi i oslonila se na 4. vojsku, koja je ostala u svojim postavima. Tako je sada njemačka vojska stajala opet u postavima, iz kojih je 21. ožujka nastupila u četiri velike pobjedonosne navale, koje ipak nisu doniele odluku. Ali njemačka je vojska ostala na neprijateljskom tlu.

Borba prelazi u ruke političara

Krajem kolovoza osjetilo se duž ciele fronte od Kanalske obale do Reimsa stanovito olakšanje. I neprijateljske čete bile su izmorene i izcrpljene, a morale su se pripravljati za nove navale. Ali sad su po prvi put stupili u borbu Amerikanci kao posebna vojska. Oni su prije sudjelovali u borbi u manjim taktičkim jedinicama, dodieljeni raznim englezkim i francuzkim vojskama, gdje su se izravno u borbi izobražavali i učili ratovati.

Na 12. rujna napala je američka 1. vojska, pojačana s jednim francuzkim vojnim zborom t. zv. »Luk sv. Mihajla« iz tvrđavnog pojasa tvrđava Verduna i Toula i to iznenada. Taj je postav osvojen u jesen 1914. i izgrađen kao mostobran preko Maase te je uzdržao pred brojnim i težkim napadajima.

A sad je taj postav prema nalogu njemačkog vrhovnog zapovjedničtva imao biti ispražnjen, da se skrati duljina fronte skupine C, te je fronta imala biti povučena na postave sv. Mihajla, koji su imali oblik luka. Za vrieme pokreta izpražnjivanja došlo je nakon vrlo snažne topničke priprave do napadaja nekoliko puta brojčano jačih američkih divizija. Njemački gubitci bili su vrlo težki: 15.000 zarobljenika i 100 topova. Ali američki napadaj nije konačno uspio. Zaustavljaju ga na popriečnom postavu. Taj događaj smatrali su Amerikanci pobjedom. On je digao njihovo uvjerenje u pobjedu.

Ali mnogo važniji bili su događaji, koji su se u isti čas počeli razvijati na drugim odsjecima fronte. Već se u prošloj zimi osjetila stanovita umornost njemačkih četa, ali postojala je velika nada u uspjeh namjeravane ofenzive. Ti uspjesi su i postignuti pa su ojačali moral njemačkih četa. Ali zbog nesretnih događaja 18. srpnja i 8. kolovoza stanje se promienilo, a maršal Foch uzeo je to sve u obzir te je određivao jedan napadaj za drugim protiv njemačkih vojska na zapadnoj fronti. Osim toga Foch je u sporazumu sa svojim saveznicima odlučio izkoristiti potištenost Austro-Ugarske, Bugarske i Turske.

Započima velika savezničkа ofenziva na makenodskoj fronti. Dne 15. rujna poveo je francuzki maršal Franchet d' Esperey, nasljednik Sarraila i Guillaumatsa, t. zv. solunsku vojsku, koja se sastojala od Engleza, Rusa, Francuza, Grka, a prije svega od Srba, u borbu protiv bugarske fronte, koja je bila pojačana slabim njemačkim jedinicama. Ententine divizije probile su gotovo bez obrane bugarsku frontu između Černe i Vardara. Brojni su se zdrugovi jednostavno razpali i vojnici se razbježali svojim domovima. Niemci su se hrabro branili, ali su bili brojčano preslabi te nisu mogli spriečiti slom makedonske vojske i prodor u Bugarsku i Srbiju. Oni su stupali u stalnim borbama prema sjeveru. Priključile su im se i austro-ugarske čete. Dne 23. rujna zapovjedilo je zapovjedničtvo 11. vojske uzmak i zamolilo je pomoć od vrhovnog njemačkog zapovjedničtva. Na 2. listopada prešli su saveznici Dunav i Savu. Uzprkos izvanredno napetog stanja pokušalo

se s novim divizijama, koje su dolazile sa svih strana, zaustaviti se iza velikih vodenih zapreka Dunava i Save i osigurati jugoiztočnu frontu. U noći od 29. na 30. rujna, pošto se bugarski car Ferdinand odrekao priestolja u korist svoga sina Borisa, sklopili su Bugari posebni mir. Franchet d' Esperey nastavio je svoje nadiranje prema Beogradu, prema južnom Dunavu i prema turskoj granici. Moralo se računati i s time, da će se i Rumunjska ponovno dići, pa da će se morati napustiti bogata rumunjska pokrajina Vlaška s toliko potrebnim petrolejom i žitom.

U Palestini su se događaji odvijali također u pravcu, koji je bio opasan za cielu Tursku. Tamo je na englezkoj strani zapoviedao general, kasniji maršal Allemby. Njegove indijske čete bile su osobito dobro obskrbljene, a razpolagao je i jakim zrakoplovstvom. Turskim »Jilderimom« zapoviedao je njemački general, turska maršal Liman Sanderspaša i vodio ga sjajno u težkim borbama, u dvie bitke kod Gaze i Bersebe. Ali ta vojska nije razpolagala moćnim ratnim sredstvima. Njemačke posebne čete i austro-ugarske bitnice, u kojima su služlii i brojni Hrvati, uzdržale su težke udarce, ali turska je vojska bila preslaba, manjkala joj je nadopuna i bila je slabo opremljena. Tu su se borile tri turske »vojske«, ali svaka u jakosti jedne divizije. U sklopu tih vojska bio je i t. zv. njemački azijski zbor, oko 3000 vojnika, većim dielom izabranih četa. Te vojske stajale su na pol puta između Nabulusa i Jeruzalema. Glavar stožera maršala Liman Sanderspaše bio je turski general Kiazim-Bey. Englezka navala, koja je počela 19. rujna, probila je desno tursko krilo, koje se oslanjalo na more. Nekoliko englezko-indijskih konjaničkih divizija bacilo se u bok i leđa vojske. Turska se vojska u pravom smislu razpala. Počeo je onaj tragični uzmak preko ciele Sirije na sjever, preko Libanona i Taurusa u Anadoliju. Cielim putem napadali su Arapi, koji su se već prije borili protiv Turaka, jer ih je digao na ustanak poznati englezki pukovnik Lawrence. Ali Arapi Niemce nisu dirali. U uzornom držanju povlačile su se njemačke čete, s njima i austro-ugarske bitnice, odbijajući sve navale, preko velikog grada Damaska, prema sjeveru. I u Iraku je na-

stupio podpuni slom turske vojske. Dne 29. i 30. listopada sklopila je Turska primirje i to bez uvjeta. Bez borbe prošle su englezke i francuzke ratne lađe Dardanele, uplovile u Mramorno more i zaposjele Carigrad.

A kakvo je bilo stanje u Austro Ugarskoj? Ni tamo nije bilo bolje. Car Karlo i barun Burian bili su se, istina, obvezali, da ne će poduzeti nikakve mirovne korake bez sporazuma s Njemačkom. Pod težkim pritiskom stanja u monarhiji tražio je Beč neprestano mirovne korake. A kad to nije usliedilo s njemačke strane onako brzo, kako se Austro-Ugarska nadala, stavljen je bez sporazuma sa Njemačkom 15. rujna mirovni priedlog Austro-Ugarske, na koji se Ententa uobće nije obazirala. Niemci su nakon razgovora drž. tajnika von Hintzea s mjerodavnim bečkim mjestima uvidjeli, da neposredno predstoji podpuni slom Austro-ugarske monarhije i razpad tog starog carstva.

Takvo je bilo stanje kod njemačkih saveznika. Povjestna je činjenica, da su se hrvatske čete većim dielom držale do zadnjeg časa. Mnoge su od njih uztrajale na postavima, gdje su se nalazile, i onda, kad se fronta očito razpala. Hrvati su vršili svoju dužnost do kraja.

Dne 26. rujna počimaju na zapadnoj fronti silni napadaji ententinih vojska, kojima se imala »srušiti velika zgrada njemačke obrane«. Foch nije dopustio nikakve prigovore pojedinim zapovjednicima vojska. Svom energijom stavio je u pokret svoje vojske,

Jednu lievu krilnu skupinu, 8 belgijskih, 3 francuzke i 5 englezkih pješačkih i 7 konjaničkih divizija pod vrhovnim zapovjedničtvom belgijskog kralja Alberta protiv njemačke flandrijske fronte u pravcu Genta.

Jednu srednju skupinu vojska, dvie englezke vojske sa 40 divizija, jedan američki vojni zbor i jednu francuzku vojsku protiv fronte Cambrai-St. Quentin, s obćim pravcem Maubeuge.

Jednu skupinu vojska na desnom krilu s jednom američkom vojskom od 13 divizija pod generalom Pershingom i 4. francuzku vojsku s 31 divizijom pod generalom Gouraudom

iz prostora Maase-Argonna odnosno Argonna-Reimsa u općem pravcu na Mezieres. To je bio ordre de bataille tog konačnog sudbonosnog ententinog napadaja.

Desna krilna skupina počela je napadaj 26. rujna. Sredina i lieva krilna skupina 27. odnosno 28. rujna.

Ti napadaji, koji su s osobitom žestinom trajali nekoliko dana, nisu postigli jednake uspjehe.

U Flandriji se njemačka fronta morala prvog dana pod pritiskom brojnih tankova, koji su se zamaglili, nešto povući. Sliedećih dana odbijeni su svi napadaji.

I vojske, koje su napadale južnije, polučile su samo djelomične uspjehe. Južno od Cambraia one su probile prve postave »Siegfriedove linije«, ali 17. i 2. njemačka vojska zatvorile su rupu popriečnim postavima u drugoj borbenoj crti. I tu nisu napadaji uznapredovali sliedećih triju dana. 9. njemačka vojska morala je pod pritiskom nadmoćnog napadaja vrlo jakim ratnim materialom napustiti postave na rtu Chemin des Dames i povući se preko rieke Ailette na vrhove sjeverno od svojih dosadašnjih postava.

Između Reimsa i Argonna odbile su 1. i 3. njemačka vojska navale francuzkih vojska. Iztočno od Argonna polučili su Amerikanci uz najteže gubitke samo male početne uspjehe, koje nisu mogli ni sliedećih dana svojim žestokim ali nespretnim napadajima znatnije proširiti.

Tada su napadaji smalaksali. I Ententine vojske bile su potrebne odmora. Ali na njemačkoj strani uzprkos uspjeha u obrani bilo je izcrpljenje tako jako, da je Ludendorff mislio, da više ne može ponoviti navale.

On je iz toga stvorio zaključak, da se mora postaviti odmah neposredno Ententi priedlog primirja i mira. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo stavilo je 28./29. rujna takav zahtjev državnoj vladi.

Ali vlada nije onaj zahtjev, koji je vrhovno vojno zapovjedničtvo stavilo 14. kolovoza, smatrala onako hitnim te nije izvela nalog cara, da se pomoću jedne neutralne države pove-

du mirovni pregovori. Ona je bez rezultata vodila samo razgovore s Austrijom. Državni kancelar grof Hertling nije shvatio svojedobni zahtjev njemačkog vrhovnog vojnog zapovjedničtva od 13./14. kolovoza pa je nakon tog zahtjeva još optimističkije prosuđivao položaj. Ni njemačkom saboru nije 21. kolovoza obće stanje prikazano tako težkim, da bi se moralo odmah pristupiti pregovorima. Zato je najnoviji zahtjev njemačkog vrhovnog zapovjedničtva od 29. rujna težko djelovao na vladu, a isto tako na Reichstag, gdje je podkancelar von Payer objavio taj zahtjev. Njegova nakana bila je pripremiti narodne zastupnike na nepovoljan preokret ratnog toka. Zato je pozvao sve narodne zastupnike, da zabace sve stranačke nesporazumke i razlike i da sve narodne snage stave u službu zajedničke obrane.

Ali djelovanje tog zahtjeva odrazilo se na sasvim drugi način, nego što se vlada nadala. Pošto je prošlo prvo zaprepaštenje, sabor se bez razlike stranaka okrenuo protiv njemačkog vojnog vodstva, te mu je predbacivao, da je vladu i sabor tako dugo zavaravalo o pravom stanju. I stranke su jedna drugoj međusobno predbacivale svašta, a konačno je socialdemokratska stranka izkoristila težku nevolju domovine, da iz toga napravi veliki stranački posao. Ona je stavila svoje političke zahtjeve, među ostalim dizanje raznih ograničenja, podpunu slobodu na skupštinama i u novinstvu te ulazak socialne demokracije u vladu. Razpoloženje u saboru bilo je vrlo uzbuđeno. Sabor je i sam tražio, da se tom zahtjevu socialdemokracije udovolji, da se zaprieči stvaranje jednog revolucionarnog bloka socialdemokratske i nezavisne socialdemokratske stranke. I za taj razvoj krivilo se vrhovno vojno zapovjedničtvo. Konačno je sabor državnom kancelaru grofu Hertlingu i državnom tajniku von Hintzeu priobćio, da oni više ne razpolažu povjerenjem njemačkog naroda. Državni tajnik von Hintze odnio je izvještaj vlade i političke zahtjeve osobno u Spaa. Pošto su Hindenburg i Ludendorff uvidjeli absolutnu potrebu dovršenja rata, vodili su istoga dana pregovore s državnim tajnikom von Hintzeom, a sliedećeg dana o svem obaviestili cara. Car je bio pripremljen na potrebu priedloga za pri-

mirje i mir. Ujedno mu je državni tajnik stavio priedloge državne vlade o rješenju unutrašnje političke krize. Prema tim priedlozima htjelo se nanovo postaviti ministarsko vieće na čisto parlamentarnoj osnovi, čija bi zadaća bila stvoriti ustavne reforme u unutrašnjoj politici i ostvariti mir. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo predložilo je kao podlogu mira prihvat Wilsonovih 14. točaka. O tom je valjalo obaviestiti predsjednika Wilsona s priedlogom da posreduje u ostvarenju primirja i mira.

Borba za mir prešla je iz ruku vojničkih vođa u ruke državnika, iz ruku boraca na frontama u ruke narodnih zastupnika i ministarskog vieća.

Svršetak rata s Rusijom

Prvi mjeseci 1918. bili su u znaku pregovora za primirje i za mir s boljševicima. Rusi su te pregovore sabotirali. Oni su znali, da središnje vlasti žele i trebaju mir, Njemačka za svoje divizije da ih prebaci u borbu za odluku na zapadu, Austro-Ugarska da napuni svoje žitnice, a i Njemačka je trebala hrane. Boljševici su se nadali, da će i kod protivnika izbiti proleterska revolucija, pa su izkoristili vrieme, da pod vodstvom zastavnika Krylenka organiziraju »crvenu vojsku«, koja bi bila kadra učvrstiti boljševičku vlast u Rusiji te prenieti građjanski rat u Finsku, Estonsku, Litvu, Letonsku i Ukrajinu.

Njemački je vojnički izaslanik Hofmann nastojao ubrzati pregovore, ali njegov energični govor i postupak nije našao odobrenje u »mirotvornim« krugovima i novinama središnjih vlasti. Osim toga Trocki ga je sumnjičio, da zapravo ne će mira. Sam Trocki napustio je 18. siečnja Brest-Litovsk, da razpuštanjem konstituante konačno u Petrogradu utvrdi sovjetsku vlast, a vratio se tek 30. siečnja

Stanje je postajalo sve nepodnošljivije. Težki se položaj mogao samo silom riešiti. On je postao zapleteniji i zbog toga, jer su središnje vlasti htjele uzpostaviti nezavisnost Ukrajine i država na sjevero-zapadnom rubu Rusije. S Ukrajinom je

sklopljen i podpisan mir 9. veljače. Trocki je prekinuo daljnje pregovore i proglasio svršetak ratnog stanja i ratne priprave ruske vojske. Zbog toga je na iztoku nastao metež, koji nije moglo trpjeti njemačko vrhovno zapovjedničtvo. Ono je htjelo i trebalo mir, trebalo je sigurnost na iztoku, da može nesmetano provesti svoje navalne osnove na zapadu. Napokon trebalo je i žita i sirovina za austro-ugarski prirad, koji je bio pred slomom, i za njemački narod, koji je gladovao. A to žito nalazilo se u Ukrajini i na Krimu. Ali trebalo je zauzdati i boljševičku promičbu. Primirje je prekinuto Trockijevim postupkom. Kucnuo je čas, da ponovno govore topovi i strojnice, da se Rusima dokaže, da su Niemci i na iztoku jači, nego što se misli. Niemci pri tom nisu mislili na bezgranična osvajanja, htjeli su samo mir i zaposjednuće onih važnih i bogatih krajeva zapadne i južne Rusije, koji su im bili potrebni, da mogu nastaviti rat.

U tu svrhu nastupile su po zapoviedi njemačkog vrhovnog zapovjedničtva njemačke divizije, stupovi njemačke vojske, i to 40 pješačkih i 4 konjaničke divizije, i počele napredovanje prema iztoku te su u borbi sa zalaznicama i crvenim skupinama prebacile frontu široko razvijenu prema crti Petrograd—Odesa. 8. njemačka vojska oslobodila je Litvu i Estonsku. Njezine konjaničke predhodnice, dvokoličari i jurišne bojne prodirale su uzprkos dubokog sniega brzo kroz baltičke zemlje, gdje je onemogućena boljševička strahovlada. Dne 24. veljače pao je Dorpad, 25. veljače raztjerala je njemačka Landwehr crvene gardiste iz Perna. Tjelesni husari i dvokoličarske bojne bacile su crvene bataljune iz Revala. Dalje južno prešli su preko Dvine i zauzeli prepadom Dinaburg, Minsk i Borisov bez borbe. U Ukrajinu je nastupao general Linsingen sa svojim divizijama kao prijateljska sila pa je i tamo učinio reda s »maroderima« i zaposjeo Luck, Rovno i Žitomir.

Rusi su odmah popustili pa su se bezžičnim putem izjavili spremni podpisati mir, ali sada ga više nisu mogli imati tako jeftino. Niemci su tražili na temelju promienjenog ratnog stanja u sporazumu sa svojim saveznicima u svrhu vojničke sigur-

nosti i temeljem prava samoodređenja naroda priznanje nezavisnosti Finske i Ukrajine, odreknuće na Kurlandiju (Letonsku), Litvu i Estonsku te zaposjednuće tih zemalja, zatim izpražnjenje poljskog područja, odstup Batuma i Karsa u Kavkazu, demobilizaciju ratne mornarice i vojske te odreknuće svake promičbe, a osim toga cieli niz gospodarskih ustupaka.

Rusi se uobće nisu upustili u pregovore, da pokažu cielom svietu, da su prisiljeni na mir. Trocki se nije vratio u Brest-Litovsk. Njegovi su zastupnici 3. ožujka podpisali mirovnu povelju. Rumunji su sliedili njihov primjer, pa je 7. svibnja sklopljen bukureštanski mir. Oni su vješto izkoristili protivštine izmedju Njemačke i Austro-Ugarske pa su čak i tajno pregovarali s Monarhijom. Tako su polučili povoljnije mirovne uvjete. Njemačka je od njih tražila i dobila samo priradne ustupke, obvezu na dobavu žita i ulja te osiguranje prometa na Dunavu. Madjarska je tražila izpravak granica. Dobrudžu su morali djelomično ustupiti Bugarima. Bugarska je dobila južni dio, dok je sjeverna polovica privremeno podpala pod upravu svih četiriju savezničkih sila. Bugarska se nadala cieloj Dobrudži te je bila gorko razočarana. Rumunjskoj je obećano, da će joj se pružiti nadoknada dielovima Besarabije.

OSLOBOĐENJE FINSKE

U Rusiji su bez obzira na zaključak mira nastavljene vojne operacije. Na sjeveru su 4. ožujka napredovali tjelesni husari prema Petrogradu pa su ušli u staru baltičku tvrdjavu Narvu. Kod Pleskaua naišla je 3. ožujka jedna pričuvna divizija na zadnji žilavi ruski odpor te se kroz tjedne morala braniti od banda i skupina crvene vojske, koje su se držale u šumama i močvarama. U Ukrajini je 1. ožujka dostignut »zlatni« Kiev. Dne 4. ožujka pala je Odesa. Pukovnije generalfeldmaršala von Eichorna nastupale su dalje prema iztoku te su naišle na čehoslovačke legionare, koji su se žilavo borili, dok nije njemačkom Landwehru i bavarskim konjanicima uspjelo odbaciti ih i zaposjesti ruske gradove na Dnjepru.

Nada sve je zanimljiv posebni podhvat jednog malog ali

junačkog naroda, poduzet početkom travnja pod zapovjedničtvom generala grofa von der Goltza, koji je zapoviedao iztočnomorskom divizijom, u čijem su sklopu bili lovci i jahači. Radilo se o slobodi i nezavisnosti finskog naroda. Pomagala ga je, kako je gore spomenuto, njemačka vojska i ratna mornarica admirala Meurela. Finski dobrovoljci generala Mannerheima, koji su bili naoružani i izobraženi u Njemačkoj, jedva su se u borbama kroz tjedne obranili od napadaja crvenih gardista usred svoje zemlje, kod Tammerforsa, u području tisuću jezera. Ali stigla im je pomoć. General von der Goltz izkrcao je tri lovačke bojne i tri konjaničke strjeljačke pukovnije kod Hangö-a, a pukovnik von Brandenstein pružio je moćnu zaštitu kod Lowice. U uzkoj suradnji s mornaricom zauzet je 12. travnja Helsingfors. Crveni gardisti Trockoga prisiljeni su nakon uličnih borba na predaju. Put u ledja boljševičkih glavnih snaga bio je otvoren. Finci i Niemci prodirali su sa svih strana te su ukotlili neprijatelja. On je bio zaustavljen kod Lahtia. Došlo je do žestokih nemilosrdnih i ogorčenih borba, u kojima je neprijatelj potučen, veći dio zarobljen, a ostatak protjeran kod Viipuria na rusko tlo. Zahvalno pučanstvo veličalo je u najvećem uzbudjenju svoje spasitelje i osloboditelje.

TRAGIČNO POVLAČENJE

Njemačkim četama priključile su se i austro-ugarske čete, a i Turci su nastavili nadiranje u Armeniji pa su 12. ožujka zaposjeli Erzerum. To napredovanje proteglo se do u daleki Krim do Azovskog mora, do Kavkaza i preko njega. Bio je vrlo velik plien raznih ratnih sredstava, sirovina i zaliha svake vrsti. Njemački i austro-ugarski vojnici, medju njima i brojni Hrvati, vidjeli su čudesan daleki sviet, doživjeil su svašta kao nekoć za vrieme križarskih vojna, borili su se daleko od domovine, daleko od odluke na zapadu, došli su u doticaj s narodima raznih jezika i običaja, tukli su se sa boljševicima, ali i s razbojničkim bandama, koje su samostalno nastupale, sukobljavali su se s Poljacima i Česima, koji su pobjegavši iz austrijske vojske stvorili posebne svoje čete. Tu i tamo oni

su pozdravljani oduševljeno, a drugdje su ih smatrali neprijateljima.

Popustljivi nastup i t. zv. »blaga politika« vlada središnjih vlasti omogućila je razorno djelovanje boljševičkoj promičbi i u domovini. U Berlinu je bilo sjedište te otrovne promičbe u palači novog boljševičkog poslanika Joffea, koji je djelomice prikriveno, a djelomice otvoreno vodio promičbu. To je donielo svoje plodove.

Medjutim u cieloj pozadini zaposjednute Rusije, od Azovskog mora do Polezije, počela je borba u zaledju. Dne 6. srpnja umoren je njemački poklisar u Moskvi, grof Mirbach, a 30. srpnja u Kievu, u glavnom gradu Ukrajine, vrhovni zapovjednik Ukrajine generalfeldmaršal von Eichorn.

Kad je 11. studenog 1918. brzojavom bez žica javljeno cielom svietu pa i iztoku, da je sklopljeno primirje, došlo je težko doba za čete središnjih država, tragedija najteže vrsti. Poljska je odmah pristupila Ententi, te su njemačke i austro-ugarske vlasti morale brzo napustiti zemlju, a s njima i čete. Ali Poljska je zatvorila i sve željeznice, koje su prolazile kroz nju iz Rusije. U Ukrajini je došlo do borba s bandama, a tamo nije bilo moguće podpuno u red dovesti željeznički promet. Njemački i austro-ugarski vojnici povlačili su se u pravcu domovine u skupinicama i skupinama, ali i u većim jedinicama. Putem ih je napadalo i pučanstvo i oružane skupine, grdili su ih i mrzili. Mnogi od njih pao je kao žrtva napadaja iz zasjede. Tisuće i tisuće našle su svoj grob u toj dalekoj tudjoj zemlji. Čete, koje su se nalazile na Crnom moru, nisu se mogle više kopnenim putem vratiti. One su prebačene ladjom, ali ih je francuzka vojska zarobila u Solunu i odvela u francuzko zarobljeničtvo. Žalostno povlačenje trajalo je sve do ljeta 1919. Tek je tada jezgra tih izmorenih i poniženih četa stigla u Njemačku i Austro-Ugarsku. Prošle su i godine, dok su se i posljednji vratili.

To je bio svršetak rata na iztoku, težak i okrutan.

Svršetak rata na Balkanu

Nakon zauzeća Monastira (Bitolja) u jesen 1916. nije se fronta u Makedoniji znatnije promienila. Napadaj Sarraila u proljeće 1917. nije donio uspjeha; ipak vodjenje rata u tim gorskim krajevima daleko od domovine nije bilo tako jednostavno. Glavni dio njemačkih četa, osim triju lovačkih bojna, nekoliko bitnica i tehničkih jedinica, postepeno je prebačen na zapad. U Albaniji su se borile austro-ugarske čete. Priključak na vojsku generala pukovnika baruna Pflantzer-Baltina činila je njemačka 11. vojska pod zapovjedničtvom generala von Steubena. Glavni dio te vojske sačinjavale su bugarske čete, a uz tu vojsku držala je makedonsku frontu dalje prema iztoku prva, druga i četvrta bugarska vojska. 11. njemačka i 1. bugarska vojska bile su u sklopu jedne skupine vojska, kojom je zapoviedao generalpukovnik von Scholtz.

U Bugarskoj se težko osjećao rat. Bugari su bili umorni od ratovanja. Bio je to već treći njihov rat unutar nekoliko godina. Bugarska je bila i uvriedjena pri razdiobi rumunjskog pliena, jer nije dobila cielu Dobrudžu. Bugarski ministar predsjednik Radoslavov, koji je bio poznat kao prijatelj Niemaca, odstupio je u proljeće 1918., a na njegovo mjesto došao je kao ministar predsjednik Malinov, koji je bio sklon Ententi. Bugarska vojska bila je pri kraju svoje snage. Ona je stajala od 1912. neprestano pod oružjem. Trpjela je uzprkos njemačke pomoći na pomanjkanju svega, što je trebalo. Bila je slabo hranjena, slabo odjevena i slabo naoružana. Njemačka zapovjedničtva, a i sami Bugari, opetovano su upozoravali na to težko stanje i neprestano tražili pomoć njemačkih četa, da se fronta uzdrži. Ali njemačko vrhovno zapovjedničtvo nije bilo kadro pomoći zbog velikih potreba na zapadnoj fronti.

Nasuprot toj makedonskoj fronti razvila se mješavina raznih naroda. Od zapada prema iztoku stajali su: grčki Venizelisti, Talijani, Englezi, Srbi i Francuzi. Vrhovno zapovjedničtvo te vojske vodio je francuzki general, kasniji maršal Franchet d' Esperey. Po brojnom stanju bila su oba protivnika

po prilici jednaka. Ali zapadni saveznici bili su mnogo jači u pogledu udarne vriednosti i u pogledu ratnog materiala. Oni su bili sa svim potrebštinama najbolje obskrbljeni. Srbska vojska, koja je tu stajala, imala je pred očima cilj, da se vrati u domovinu, da je oslobodi. Njoj na ledja pao je i glavni teret borbe u času, kad je Franchet d' Esperey, koji je bio najbolje obaviešten o težkim prilikama kod Bugara, 15. rujna počeo zadnjim, odlučnim napadajem.

Bugari 11. vojske, na koju je usliedio glavni i prvi udarac, nisu uztrajali, jer su ostali bez pomoći, koju su mnogo puta prije navale tražili. Uzprkos težkog gorskog tla, probili su se Srbi sliedećih dana gotovo 50 kilometara duboko kroz bugarske postave. Jedna bugarska divizija napustila je odmah prvog dana djelomično svoj postav. Pojedine skupine te divizije prodrle su kao pobunjenici u Kustendil, gdje je bilo vrhovno zapovjedničtvo bugarske vojske. Tu su pobunjenici te bugarske divizije ubili jednog svog višeg častnika, ali su odbačeni pa su nadirali u Bugarsku i proglasili u Radomiru, gradiću na jugoiztočnoj granici Bugarske, republiku.

Oni su dalje prodirali te su zaokružili i Sofiju. Sofiju je branio poznati general Protogerov. Njemu je došla u pomoć sa sjevera jedna njemačka divizija, pa su ti pobunjenici raztjerani. Postavi 1. i 2. bugarske vojske postali su popuštanjem 11. vojske neuzdrživi. Čete su se slomile i vojnici su se žurili svojim domovima. Kao pravi seljaci žudili su za svojom kućom i zemljom, da dodju na vrieme, prije jesenske obradbe. Malinov se odmah našao u neprijateljskom glavnom stožeru pa je već 30. rujna sklopljeno bezuvjetno primirje. Na temelju tog primirja Bugari su se obvezali na razoružanje i na predaju oružja pa su četama zapadnih saveznika dopustili prolaz kroz bugarsko područje. Car Ferdinand odrekao se priestolja u korist svog sina Borisa.

Radi toga sloma došle su i njemačke i austro-ugarske čete u vrlo ozbiljan položaj. Nisu uspjeli pokušaji, da se stvori fronta sjevernije, oko Skoplja, pa kasnije na Kosovu polju i Vranju, a još kasnije oko Niša pa konačno u mostobranu oko Beograda. Niemci su dovodili pričuve sa svih ratišta, iz Rumunjske,

s Krima pa čak iz Kurlanda i sa zapada, tako na pr. njemački alpinski zbor. Sve su te čete došle prekasno. Stvara se u Beogradu posebno zapovjedničtvo vojske, koje preuzima feldmaršal von Kövess, s glavarom stožera podmaršalom Konopickym. I austro-ugarske divizije, koje su ubacivane u frontu, nisu nigdje mogle stvoriti novu obranbenu crtu. Medju austro-ugarskim četama bio je duh dosta raztrovan. Zarobljenici-povratnici, koji su se vratili iz Rusije, i opet ubacivani u pukovnije, nisu bili pouzdani. U raznim gradovima zaposjednute Srbije, kao u Kragujevcu, dolazi do pobuna. U tom su razdoblju hrvatske čete s malim iznimkama vršile i dalje savjestno svoju dužnost svuda, gdje su ubačene. One su stajale u raznim etapnim jedinicama, kao zaštitne čete u zaposjednutoj Srbiji. I one su sada došle u borbe, iako se nikada tomu nisu nadale, osobito čete najstarijih godišta. Borile su se pri uzmaku, koji se je vršio postepeno pri izpražnjivanju Srbije. Južni dio, onaj s Kosova i iz Sandžaka i Novog Pazara, uzmicao je na bosansko-sandžačku granicu preko Sjenice, Priepolja i Priboja. Tu je zapovieđao pukovnik pl. Knežić. Te etapne i pučkoustaške bojne čuvale su i prometne pruge i ceste, tako onu kroz dolinu Ibra i dolinu Morave. To osiguranje odredjeno je u istom času, kad je austro-ugarsko vrhovno zapovjedničtvo priobćilo šifriranom brzojavkom sklapanje primirja izmedju Entente i Bugarske. I hrvatske čete doživjele su taj težki uzmak.

Ono malo jedinica 11. njemačke vojske uzmicalo je u uzornom redu i prešlo Savu kod Beograda po divnom jesenskom vremenu, nakon čega je bačen u zrak željeznički i pontonski most kod Beograda. Uzmak je dalje napredovao kroz Sriem prema sjeveru, dielom i dunavskim putem. Pri uzmaku vodile su se još žilavije borbe s neprijateljem, koji je pritiskivao. I taj uzmak bio je u znaku osobitog uztrajanja njemačkih četa. Mnogi odvojeni dielovi njemačke vojske bili su odbačeni u Albaniju te su preko Albanije morskim putem stigli na sjever, u austro-ugarske luke.

Pod zapovjedničtvom feldmaršala von Kövessa stvorena je početkom listopada nova fronta na Dunavu i Savi u svrhu zaštite Madjarske. Uz tu frontu imala je prema iztoku skupina

vojske generalfeldmaršala Mackensena držati obranbenu liniju. Ona se vraćala iz Rumunjske u Sedmogradsku. Ali ni tu se fronta nije mogla ustaliti. U austro-ugarskoj vojsci postajalo je stanje sve očajnije. Razpadale su se i austro-ugarske čete. Madjarska se proglasila republikom pa je sklopila primirje s Ententom. Feldmaršal von Kövess odrekao se zapovjedničtva. Ententa je doživjela novi uspjeh. Preko Beograda prešli su na pregovore sa vrhovnim zapovjedničtvom savezničke vojske delegati Austro-Ugarske, medju njima kao glavni general Laxa. Ali vlada grofa Karolya sklopila je primirje bez obzira na te pregovore.

Stanje 11. vojske, nakon što je skupina vojske Scholtz bila već razriešena, izgledalo je beznadno. Ententa je razpolagala i madjarskom željezničkom mrežom pa je tako olakšano zaokruživanje njemačkih četa. Ali general Steuben nije očajavao. On je držao svoje čete, oko 61.000 ljudi, čvrsto u svojoj ruci. Doveo ih je bez borba u područje južno od Budimpešte, gdje su se njegove čete ukrcale u željeznicu i otišle u Njemačku. General von Steuben napustio je 8. prosinca kao zadnji madjarsko tlo. Čast njemačkog oružja bila je time spašena.

Ali generalu feldmaršalu von Mackensenu nije sreća bila sklona. Nije mu uspjelo izvući sebe i svoje čete iz kliešta Entente. Vjeran svojoj rieči, da će uztrajati do zadnjeg časa kod svojih četa, dospio je general feldmaršal von Mackensen u ruke Entente, koja ga je internirala u Solun pa ga tek u studenom 1919. oslobodila.

Ali sve nade Entente nisu bile izpunjene. Čete zapadnih saveznika nisu još dospjele do Beča i Salzburga, da nastave marš u južnu Njemačku, kako su mislile. U redovima zapadnih saveznika nije vladala jednodušnost. Srbi su mislili, da su se dosta borili, kad su povratili svoju zemlju i zaposjeli krajeve južne Madjarske, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Engleze je privlačio Carigrad, a Francuzi su se smatrali preslabim, da sami izvrše glavnu zadaću i da prodru na jugoiztočnu granicu Njemačke.

Tako je dovršen rat na Balkanu. Tu je usliedio prvi prodor Entente, a iza njega su sliedili drugi. Najprije onaj na

jugozapadnom ratištu, gdje je stajala jezgra austro-ugarske vojske, duž Pijave i duž gorskih masiva »Sette Comuni«. Stanje te vojske postajalo je od ljeta 1918. sve teže, nastale su velike potežkoće u prehrani i nezadovoljstvo kod četa stanovitih naroda, osobito nakon proglasa cara Karla i nakon spoznaje stanja na raznim ratištima. Odbori raznih naroda, koji su se nalazili u inozemstvu, vršili su djelotvorni utjecaj stvarajući nezadovoljstvo medju narodima Austro-ugarske monarhije.

I tamo je došlo do sloma, kojim je za Austro-Ugarsku bio dovršen rat. Sliedio je razpad Monarhije pa primirje sa Italijom na jugozapadnom ratištu.

Turska u ratu

Stanje Turske prije svjetskog rata bilo je takvo, da je ona, vođena mladoturskim pokretom, bila prionula uz Njemačku, iako su stanoviti krugovi, osobito politički, bili skloni Englezkoj i Francuzkoj. Ali skoro svi vođe mladoturskog pokreta bili su uz Njemačku, te većina, osobito mlađih generala i glavni stožer, čiji su častnici većinom bili izobraženi u Njemačkoj.

Nekoliko sati nakon što je 1914. viest o ratnom stanju između Njemačke i Francuzke stigla do francuzkog rezidenta u Phillippe-Villeu i Boneu, odjeknule su te luke od udaraca topovskih zrna, koja su padala na dokove. Njemačka sredozemna eskadra, bojni krstaš »Goeben« i mali krstaš »Breslau« otvorili su vatru na ta dva grada. Zatim su odplovili u Messinu po ugljen. Englezki krstaši stajali su pred Messinskom lukom i na izlazu tjesnaca. Podadmiral Souchon nije se dao zastrašiti. On je u noći probio zonu zapora u kratkoj borbi te je odplovio u Carigrad. U Carigradu su njegove lađe izvjesile tursku zastavu i plovile od tada pod imenom »Sultan Javus Selim« i »Midilli«. Ti su brodovi od tada bili kičma turske mornarice.

Turska je pred rat bila jako izcrpljena, jer je godinama vodila borbe s balkanskim državama i s Italijom u Africi. Ona

je pod vodstvom njemačkog vojnog izaslanika generala Liman von Sanderspaše provela reorganizaciju svoje vojske i nastojala da je pojača i tehnički bolje opremi. Njezinu ratnu mornaricu izobražavalo je englezko pomorsko izaslanstvo. Rusija se protivila njemačkoj vojnoj misiji, a nije se protivila englezkoj pomorskoj. Rusija je htjela, da Turska bude slaba, jer je uviek težila za bosporskim tjesnacima i za izlazkom na Sredozemlje, a kroz to more dalje na svjetska mora.

Turska se osjećala slabom. Htjela je ostati neutralna. Ali je već u početku rata spoznala, da Rusija bezobzirno ide za Dardanelima. To je dovelo do otvorenog neprijateljstva. Dne 29. listopada pali su s ruske strane prvi hitci u Crnom moru. Njemački krstaši »Goeben« i »Breslau«, pod imenom »Sultan Javus Selim« i »Midilli«, poveli su zatim rat protiv ruskih trgovačkih brodova i ruskih obala.

Položaj Turske nije bio jednostavan. Njezin glavni grad Carigrad i luke Male Azije stajale su na domaku dalekometnih brodskih topova neprijateljskih mornarica, a njezina vjerojatna kopnena ratišta, Kavkaz, Mezopotamija (Irak) i Sirija, bila su udaljena nekoliko tisuća kilometara od glavnog grada, a razpolagala su vrlo slabim prometnim vezama. To je bila prevelika udaljenost i prevelik prostor za malu tursku vojsku. Enverbej, mladi i častoljubivi ministar rata, išao je za svojom zadaćom s uvjerenjem u uspjeh. On se stavio na čelo treće vojske, koju je poveo u kasnoj jeseni 1914. na Kavkaz, da navali na Ruse. Htio je osvojiti kotlinu Karsa i taj važni granični turski grad, staru tvrđavu, koju je Turska težka srdca morala odstupiti 1877./78. nakon nesretnog rata s Rusijom. Iako su Turci prodrli daleko preko granice, oni nisu dostigli Karsa. Bili su težki gorski putevi neprohodnoga gorja, a osim toga već je u studenom 1914. zapao duboki snieg. Osim toga dočekale su je oko Karsa ruske čete. Turska je vojska provela težki uzmak. Jedva se povukla u svoje polazne položaju kod Erzeruma u siečnju 1915. Izgubila je, osobito zbog smrzavanja, preko polovicu svojih snaga, a kasnije je bila načeta gubitcima zbog tifusa, koji je težko harao u tom graničnom prostoru.

Enverbej je tu vojnu poveo vrlo lakoumno. On se nije savjetovao s Liman Sanderspašom. Liman Sanderspaša, kod kojeg se javio glavar stožera Enverbeja, bio je upravo zaprepašten, kad je čuo za Enverbejovu nakanu.

Početkom siečnja počeo je i onaj čudesni pothvat proti Suezkom kanalu. Tu je zapoviedao njemački podpukovnik barun Kress von Kressenstein. Taj je podhvat bio vrlo brižno pripravljen, ali nije razpolagao dovoljnim snagama. Zapravo je to bilo samo nasilno izviđanje, ali je stečeno veliko izkustvo. Ta mala skupina mogla se poslužiti samo karavanama deva. Nije se mogla izvesti osnova izgradnje željeznice od Jeruzalema ili odvojak od pruge prema Hedžasu. Morala se preći pustinja El Tin, a to je otežčalo svaku nadopunu. Ipak se pokazalo, da ni Suezki prokop nije neranjiv. Došlo se do njega. Bitnice su zauzele postave kod El Kandare nasuprot Ismajliji. U ovom pohodu sudjelovala je i jedna gorska bitnica, kojom je zapoviedao hrvatski nadporučnik V. Sch. U njoj su služili i hrvatski vojnici. U noći između 2. i 3. veljače stigla je predhodnica na Kanal i započela prielazom. Vidjelo se, kako Englezi s one strane Kanala igraju tenis. Oko kanala bile su samo slabe englezke snage, koje su otvorile vatru, ali su brzo u borbu ubačena englezka pojačanja, čak i oklopljena kola, a nastupila je i englezka ratna mornarica. Tome nisu bile dorasle slabe turske skupine. Uzalud su se žrtvovali njemački častnici. Određen je uzmak, koji je u redu proveden. Ta djelatnost nije uspjela, ali je ona ipak bila važna, jer je Englezka uvidjela, da je njezin položaj na Suezkom kanalu ugrožen pa je u taj odsjek morala ubaciti jake snage, koje bi inače mogla drugdje upotrebiti.

Međutim počele su borbe oko Dardanelskog tjesnaca, za kojim su težili ne samo Rusi, već i Englezi i Francuzi. Započeo je onaj za Engleze i Francuze težki podhvat oko Dardanela, kojemu je kumovao Winston Churchill, tadašnji prvi lord englezkog admiraliteta. Englezka i Francuzka odlučile su da se nasilno probiju kroz Dardanele, da se spoje s Rusima i njima osiguraju prolaz u Sredozemlje, a time i do francuzke obale i do Gibraltara. Prema Egejskom moru upućeni su silni

brodski prievozi. Na otoku Lemnosu skupio se jedan zbor za izkrcavanje. Englezka je pojačala svoju sredozemnu mornaricu jakom flotom oklopljenih krstaša, onih istih, koji su u bitci kod Falklandskih otoka pobiedili eskadru glavnog njemačkog admirala grofa Speea. Ali i branitelji su izkoristili svoje sjajne postave. Tu su obranu vodili njemački admirali von Usedon i Merten, topnički pukovnik Werle i drugi njemački častnici. S obje strane tjesnaca, oko obala i na visovima poluotoka Galipola postavljene su brojne nove težke bitnice, a minski pojasi i zapori u pomorskom tjesnacu. Pojačani su i nanovo izgrađeni brojni fortovi. Njemačko i tursko topničtvo nalazilo se svuda oko pomorskog tjesnaca.

Na 19. veljače 1915. počeo je pokušaj prodora anglofrancuzkog težkog ratnog brodovlja, velikih bojnih brodova. Pod težkom vatrom neprijateljske ratne mornarice razorene su na ulazu u tjesnac stare utvrde Kum Kale i Sid ul Bahr. Težko je stradala i velika bitnica kod Urhanije. Pao je i njezin zapovjednik, ali time nije slomljen odpor branitelja. Nekoliko protivničkih lađa približilo se turskim topovima pa su pogođene i oštećene morale pobjeći. Isto se to desilo i englezkim torpednim čamcima, koji su pod zaštitom velikih linijskih brodova prodrli do zaliva Erenköj, odakle su odbačeni.

Sada počima metodička navala ententinih težkih lađa težkom topničkom vatrom na utvrde. Vatru predvodi zrakoplovno izviđanje i promatranje iz zaliva Saros. Nakon te pripreme i rušenja utvrda imao je uslijediti prodor ratnih lađa. Englezi i Francuzi mislili su, da je ta njihova nakana uspjela. Dne 18. ožujka pripravio se je zbor, određen za izkrcavanje, da navali. Od Tenedosa uplovila je moćna mornarica englezkih i francuzkih brodova. Kao predhodnice nastupali su razarači, njih oko 12, a iza njih 20 velikih linijskih brodova. Hidroplani su letjeli nad utvrdama i upravljali vatrom. Laki krstaši plovili su uz obalu i zaštićivali bokove. Ali i branitelj nije mirovao. Zadnjih dana on je obskrbljen novim topovima i strjeljivom. Poljski su se topovi premjestili u nove postave, koje su zauzeli u sakrivenim mjestima u gorju. Postavljene su i mnoge prividne bitnice. U svim tim fortovima i bitnicama bilo je živo.

Čula se trublja i bubanj po starom turskom običaju. Započela je borba za odluku, borba između kopnenog topništva i oklopljenih lađa.

Neprijateljski brodovi prodrli su tako rekavši bez hitca u prvi ulaz te su se u zalivu Erenköj pripremili za borbu. Munja za munjom iz težkih topova davala je posebni izgled toj borbi. Udarci najtežih bomba iz topova u brodskim tornjevima padali su na obale. U drugim redovima malo podalje u zaleđu stajale su nove skupine brodova, koji su pucali iz najveće daljine. Ta brodska topnička vatra bila je moćna i silna. Obasipala je i sam tjesnac i utvrde i postave na obalama, ali njemački i turski topnici nisu ostali dužni odgovor. Nešto nakon dva sata pogodio je jedan težki hitac obalne bitnice francuzku veliku ratnu lađu, bojni brod »Bouvet«, koji se je nasukao nakon dvie minute. I francuzka admiralska lađa »Suffren« težko je oštećena, te se je jedva držala nad vodom. I »Gaulois« je morao pristati držeći se težkom mukom nad vodom na žal otoka Tenedosa. Mjesto Francuza nastupaju sada Englezi. Ali i oni nisu imali sreće. Englezki krstaš »Inflexible« udario je na minu pa se morao težko oštećen povući iz borbe. Krstaši »Irresistible« i »Ocean« te jedan englezki razarač i brojne druge manje pomorske jedinice potonule su na dno mora. Bitka je za anglo-francuzke snage bila po podne izgubljena. Admiral Robeck dao je znak za uzmak. Kad se sunce iza pećinastog gorja otoka Samotrake ugasilo, vraćale su se i čete, određene za izkrcavanje, u svoje šatore na otoku Lemnosu. Pokušaj prodora kroz Dardanele pomorskim putem bio je odbijen. Pretvorio se u težak neuspjeh.

Ali brzo se spoznalo, da će neprijatelj ponoviti napadaj vojskom i mornaricom. Dolazile su uviek nove čete: Englezi, Indijci, Australci i Novozelanđani (anzački zbor) pod zapovjedničtvom englezkog generala Hamiltona. Njima su se pridružili Senegalci i Legija stranaca pod zapovjedničtvom francuzkog generala d' Amadea. Oni su se izkrcavali na otocima pred tjesnacima te su popunili zbor za izkrcavanje vrhovnog zapovjednika englezkog generala Hamiltona. Tako je taj zbor brojio oko 100.000 ljudi.

Turci su tu skupili i sastavili jednu novu vojsku. To je bila 5. vojska, čije je zapovjedničtvo preuzeo njemački general, ujedno i turski maršal, Liman von Sanders-paša. Ta je vojska brojila 6 divizija, oko 60.000 ljudi. General Liman von Sanders-paša postavio je oko 4 divizije na poluotoku Gallipoli, a povjerio je generalu Weber-paši s dvie divizije zaštitu azijske obale. Ta je vojska bila po broju slabija, a osim toga nije razpolagala s mnogo strjeljiva i oružja pa ni sa žicom za zapreke, s ručnim granatama, reflektorima, balonima i sredstvima za obavješćivanje. Uobće joj je manjkalo suvremeno ratno oružje, potrebno za ovakvu borbu, dok je neprijatelj njime razpolagao u izobilju. Da bi mogao svoje čete brzo prebacivati iz jednoga u drugi odsjek, izgradio je Liman von Sanders-paša mnoge puteve i ceste, upotrebio je za prievoz topničtva i obskrbe vodene bivole, koji su bili naučni na to tlo i podneblje.

Protivnik je dao generalu Limanu dovoljno vremena, da se ojača. Tek na 25. travnja uplovila je neprijateljska mornarica iz svojih postava iza otoka. Ali ona se nakon izkustva u veljači i ožujku držala izvan dohvata vatre s fortova i bitnica te je udarala na obalu i na utvrde s debelog mora težkim granatama svojih dalekometnih topova u tornjevima. Pod zaštitom te zaporne vatre počelo je izkrcavanje neprijateljskih četa na obalama obih kontinenata. Na azijskom kopnu, u ravnici Skamander, izkrcali su se Francuzi u ruševinama utvrde Kum Kale te su zauzeli postave u grmlju kraj rieke. General Weber dao je okrenuti pravce obalnim baterijama te je poslao brojčano slaboj posadi žalova u pomoć tursku haubičku bitnicu Ali Tewfik. Dobro ciljanoj vatri te bitnice uspjelo je zaustaviti neprijatelja, dok nije usliedio jaki protuudarac prikupljenih pričuva. Kad se je spustila noć, držale su se čete generala d' Amadea uz težke gubitke samo na uzkom pojasu kopna, koji nisu mogle ni sliedećih dana proširiti, iako su i ratne lađe svojom vatrom upadale u borbu. Dne 29. travnja napustio je general d' Amade svoje postave te se vratio s izkrcanim četama na svoje lađe.

Malo sretnije ruke bili su Englezi na poluotoku Gallipoli. Njima je uspjelo uz vrlo težke gubitke na lađama i momčadi izkrcati se na dva mjesta, kod Sid ul Bahra i kod Ari Burne. Ali i Turci su bili na oprezu. Brzo su prikupljene mjestne pričuve da zaprieče spoj izkrcanih neprijateljskih četa i prodor u pravcu glavnoga stana, na Maidos. Predvečer su australske čete na sjevernom, a Englezi na južnom odsjeku bili vezani na uzki pojas kopna . . . U isti čas usliedila je jedna demostracija ratne mornarice u zalivu Saros, da se generala Limana prisili na ubacivanje pričuva.

Ali general Liman uvidio je tu varku pa je u noći prebacio svoju 5. i 7. diviziju pomoću lađa kroz pomorski tjesnac prema jugu. U rano jutro ta se skupina nalazila bez prtljaga na maršu od Maidosa prema Ari Burnu i Krithiji. Stanje na mjestima izkrcavanja postalo je kritičnije. Napadači su se u noći utvrdili te dopremili pojačanja i topove na obalu. Ali Turci su bili spremni i nisu popuštali. Tu i tamo oni su neprijatelja i odbacili, ali im nije podpuno uspjelo odbacivanje protivnika s kopna. On je bio daleko nadmoćniji topničtvom, osobito brodskim topovima.

Na 29. travnja počela je opet bitka svom žestinom. S azijske obale dolazili su Francuzi u pomoć Englezima. I Liman je dopremio pojačanje iz Carigrada. Žarišta borbe bila su visine oko Krithie i Elči Tepe. Ali juriši saveznika odbijeni su svuda požrtvovnim i hrabrim držanjem Turaka. Borba je postepeno malaksala. Ni ponovni englezki napadaji kod Ari Burne u početku mjeseca svibnja nisu mogli osvježiti tu borbu. I ovdje je kao i u Francuzkoj počeo rovovski rat. On se vukao kroz mjesece. Obje su strane težko stradale i trpjele napore, gubitke i oskudicu.

Početkom kolovoza izkrcali su Englezi iznenada u Suvlabaji pet novih divizija, te su pregazili malobrojne ali hrabre i žilave turske čete, koje su zaštićivale obalu. Maršal Liman ubacio je pravodobno pojačanja pa je u bitci kod Anaforta, koja je trajala više dana, ograničio englezki uspjeh na jedan mali uzki obalni pojas. U tom velikom i liepom uspjehu sudjelovali su mnogi njemački častnici. Osobito se odlikovao zapo-

vjednik 19. divizije tadašnji pukovnik Mustafa Kemal, kasniji oslobodilelj Turske, Atatürk.

Sliedila je borba u ustaljenim postavima kroz mjesece. Ententa je tek krajem prosinca uvidjela, da je taj podhvat bezkoristan i bezizgledan, ali ga zbog prestiža nije odmah obustavila. I na moru su zapadni saveznici doživjeli poraze. Još u svibnju potopljeni su udarcem torpednih čamaca i podmornica veliki bojni brodovi »Golijath«, »Triumph« i »Majestic«. Sliedećih mjeseci množili su se neprijateljski gubitci. Stanje Turske postalo je bolje, pošto je slomljena Srbija, jer je iztočnom željeznicom dolazila nadopuna, strjeljivo i topovi iz Srednje Europe na Bospor. Maršal Liman von Sanders-paša pripravljao je protunavalu. Zapadni saveznici morali su se odlučiti na uzmak. U noći od 19. na 20. prosinca ukrcala se sjeverna skupina, a u noći od 8. na 9. siečnja južna skupina.

Englezi su izveli taj uzmak tako vješto i skriveno, da ga Turci nisu ni odkrili. Oni su uznapredovali u englezke postave, kad su oni već bili sasvim izpražnjeni pa su tamo našli samo zapaljene šatorske logore i izgorena skladišta namirnica.

Taj veliki podhvat počela je Ententa u početku 1915. uz veliku buku, ali ga je dovršila jadno, s velikim gubitcima, koji su iznosili ukupno oko 300.000 ljudi. Nakon anglo-francuzkog uzmaka izgubila je Ententa mnogo od svog ugleda na Iztoku. Turci su se naprotiv ponovno pokazali dobrim ratnicima, dostojnim svoje stare ratničke slave. Uz njih su se dielom borili i njemački častnici i dočastnici. Turcima je uspjelo zatvoriti Dardanele i vezati jake snage Entente. Time su središnjim vlastima učinili vrlo važnu uslugu. Rusija nije mogla iz ententinih luka i skladišta uvoziti sirovine preko Sredozemnog i Crnog mora. Time je njezino stanje otežčano. Turska je svojim uztrajanjem oko svojih tjesnaca neizravno pomogla i ofenzivu i uztrajanje središnjih vlasti na poljskom ratištu.

Nakon te borbe oko Dardanela počela je 1916. ruska ofenziva protiv 3. turske vojske na armenskom ratištu. Rusi su osvojili važni grad Erzerum i veliku luku Trapezunt na Crnom moru. Turska 3. vojska povukla se iza rieke Eufrata. Enver-paša odredio je stvaranje nove 2. vojske, koja je imala zauzeti

bočni položaj na Eufratu, između te rieke i jezera Van, ali ta se vojska vrlo polagano skupljala, jer su anatolske željeznice bile nedorasle većim prievozima. Razvoj te nove vojske trajao je mjesecima. Zapovjednikom je bio imenovan poznati turski general Dželad-paša. Ruski vrhovni zapovjednik na Kavkazu, bivši vrhovni zapovjednik ciele ruske vojske, Veliki Knez Nikolaj Nikolajević, mogao je, prije nego što se druga vojska skupila, ponovno tući tursku 3. vojsku te je odbaciti iza srednjeg Eufrata. Kad je kasnije druga turska vojska nastupila, naišla je na žilav odpor protivnika, tako da je mogla zauzeti samo mali pojas zemljišta. Cjelokupni posljedak tih borba nije bio za Tursku povoljan. Ona je izgubila veliko područje plodnog zemljišta. Njezina vojska i veze raznih vojska međusobno bile su težko uzdrmane. Rusko konjaničtvo nadiralo je duž dalekih stepa Male Azije. Sve su se više množili bjegunci turske vojske, koji su se većim dielom vraćali kući.

Turci su se borili i u Iraku, ali mnogo sretnije. Oni su u početku rata držali Basru na ušću Šat el Araba, pa sjevernije Amaru i Kut el Amaru na koljenu Tigrisa. Sva su ta mjesta Turci manje ili više dobrovoljno izpraznili. Dne 22. studenog 1915. uspjelo je pukovniku Nureddinu poraziti englezkog generala Townshenda kod Ktesiphona. Englezki se general povukao u postave kod Kut el Amare pa je tu u koljenu Tigrisa zaokružen od 6. turske vojske pod zapovjedničtvom generalfeldmaršala von der Goltz-paše. Englezi su se opetovano pokušali probiti, ali su uviek odbijeni uz krvave gubitke.

Isto tako nije slabijim snagama, koje su nadirale s juga uspio pokušaj oslobođenja. Turcima je pošlo za rukom podpunoma odsjeći branitelje kod Kut el Amare od svake nadopune, tako da je njihovo stanje postajalo sve teže. Pošto je onemogućena i dobava riečnim putem, a otežčana obskrba iz zraka, morao je general Townshend s 15.000 ljudi dne 29. travnja 1916. kapitulirati. To je za Turke bio velik taktički i moralni uspjeh. Ugled Engleza među muslimanskim svietom dobio je težak udarac. Izgledalo je, da je Bagdad osiguran na dulje vremena. Na tom uspjehu imali su Niemci veliki udio. Ali on nije prošao bez nesreće. Generalfeldmaršal von der Goltz-

paša, duhovni otac mlade turske vojske, umro je nekoliko dana prije pada Kut el Amare, 19. travnja, od pjegavca. Njegovu su smrt tajili dok Kut el Amara nije pala. I Niemci i Turci cienili su tog velikog vojnika, koji je toliki niz godina djelovao u Turskoj na organizaciji i dizanju turske vojske. Turci nisu nastavili napadaj na englezku vojsku, koja se približavala s juga u pomoć Kut el Amari. Izgradili su jake postave kod Fellalieha.

Uviek častoljubivi i aktivni Enver-paša gradio je velike osnove. Njegov pogled bio je uprt na susjednu Persiju. Tu je on mislio naći povoljno tlo za svoje planove. Namjeravao je predusresti Ruse i Engleze, koji su ulazili u Persiju, jedni sa sjevera, a drugi sa juga. Rusi su od uviek imali veliki utjecaj u sjevernoj Persiji, dok su se Englezi već onda više zanimali za persijski jug s bogatim nalazištima ulja. Po želji Enver-beja organizirana je vojna ne protiv Persije kao države, već da se zaprieči njezino zaposjednuće po Ententi. I Niemci su pristali na tu ekspediciju. Stvorene su posebne skupine, koje, istina, nisu razpolagale s važnijim njemačkim snagama, već u glavnom s raznim iztraživačima i specialistima, a stvoreno je i posebno zapovjedničtvo, kojemu je na čelu bio Veliki Vojvoda Adolf von Mecklenburg-Schwerin s posebnim stožerom, kojemu je bio dodieljen i general von Gleich. Nastojalo se predobiti Persijance za tu djelatnost. Mnogi su se izjavili za to, među njima i pojedini mogućnici. Ali pokazalo se, da svi ti persijski dobrovoljci nisu mnogo vriedili. Njihov glavni vođa išao je u glavnom za tim, da pod izlikom skupljanja dobrovoljaca i njihove prehrane izvuče čim više zlata od Niemaca. To mu je i uspjelo, dok ga nisu prozreli. Ipak je povedena akcija preko granice iz okolice Khanikina, iz kraja bogatih uljanih nalazišta, ali s vrlo slabim turskim snagama. Te su snage ušle u Persiju, ali su tokom vremena i bez većih borba prisiljene da se povuku zbog nastupa Kozaka. Ta je osnova konačno i napuštena.

Na Sinajskom poluotoku zbog pomanjkanja četa i ratnog materiala nije bilo moguće godine 1915. provoditi važnije udarce prema Suezkom kanalu. Ali Niemci su poduzeli nekoliko

manjih podhvata, da bi Engleze neprestano smetali i silili da drže jake čete u Egiptu. Kad su u početku 1916. stigla njemačka pojačanja, satnije strojnica, bitnice, protuzračna obrana i jedan odjel zrakoplovaca te dvie austro-ugarske bitnice u Palestinu, odlučio se pukovnik von Kress ponovno na djelatnost protiv Suezkog kanala. U travnju 1916. izveo je on s 2000 vojnika udarac u pravcu Kantare te je pri tom zarobio jednu englezku konjaničku pukovniju. Glavni podhvat, koji je bio proveden u srpnju preko El Ariša, nije bio iste sreće. Pohod kroz pustinju izveden je po noći prema Kanalu. Trajalo je to desetak i više dana. Kod Romania naišla je ta skupina na jedan utvrđeni englezki logor. Dne 4. kolovoza počela je navala, ali je odbijena uzprkos izvanredno dobrog držanja njemačkih i austro-ugarskih četa. Zatajile su turske čete, jezgra ekspedicionog zbora. Vrlo je težko uspjelo razrješenje od neprijatelja i povlačenje na El Ariš. Uzprkos neuspjeha mora se iztaći, da su čete izvršile čudesne napore. Njihove patnje i trud bili su nadasve težki; trebalo je proći kroz pustinju, dok je sa svih strana napadao neprijatelj. Daleko od domovine njemačke i a. u. čete borile su se tu rame uz rame s turskim vojnicima iz Anatolije. Ti su najviše trpjeli i umirali, ne dajući ni glasa od sebe. Turske ekspedicije prema Suezkom prokopu bile su time dovršene.

Turska je vojska u toku 1916. poslala jedan cieli vojni zbor iz 5. turske vojske, koja se borila na Gallipolu, na europska bojišta, u Galiciju, Rumunjsku i Makedoniju, da sudjeluje u velikim ofenzivama središtnjih vlasti. Taj se XV. vojni zbor sjajno držao. (15.).

Prošao je kroz Beograd i Zemun. Još će se mnogi naši sugrađani Zemunci sjećati toga vojnog zbora, turskih plesova i turske vojne glasbe, koja je iztočnjačkim melodijama uz pratnju gajda i zurla zabavljala pučanstvo. Kad je prošla napetost na iztočnoj fronti, a pogoršalo se stanje u Aziji, taj je vojni zbor upućen u domovinu. On je prije toga operirao i protiv Rumunjske, u Dobrudži, i na drugim odsjecima.

Ostatak turske 5. vojske upotrebljen je za obranu dugačkih turskih obala na Sredozemnom moru. Turci su se iztjcali i ofenzivnim podhvatima, iako više taktičkim. Ovamo spada zauzimanje otoka Koestena u zalivu Smyrne pod zapovjedničtvom njemačkog majora Lierau. To je bio osobito smion i dobro promišljen, uspješan prepad. Djelatnost kopnenih četa podupirala je turska mornarica, a osobito bojni krstaš »Sultan Javus Selim« i laki krstaš »Midilli«. Turska ratna mornarica, a osobito ta dva broda, izvađala je smjele podhvate daleko u Crno more, sve do dokončanja rata sa Rusijom. Laki krstaš »Midilli« potonuo je, kad se u siečnju 1918. pokušao probiti kroz Dardanelski tjesnac prema zapadu.

Godine 1917. počima na turskim ratištima, na mezopotamskom i na palestinskom, englezka ofenziva.

U Iraku (Mezopotamiji) uspjelo je Englezima daleko jačim snagama, koje su bile mnogo bolje opremljene od turskih i vrlo jake u ratnom materialu, zauzeti 11. ožujka stari kalifski grad Bagdad. Turci su povukli svoje čete iz Persije, kojih i onako nije bilo mnogo. One su prekasno došle u borbu. Turci su uzmicali u toku jeseni sve dalje prema sjeveru preko Samare. Njemačko vrhovno zapovjedničtvo spremilo je akciju, kojom bi se ponovno imao osvojiti Bagdad. General von Falkenhayn bio je određen, da pripravi tu ofenzivu. On je sastavio vojsku, koja je dobila ime munja — »Jilderim«. U toj skupini vojska imao je sudjelovati i novo osnovani njemački »azijski zbor«, kojega su nazvali »Paša II.«. On je sastavljen od izabranih momčadi, a zapovjednikom je imenovan njemački pukovnik von Frankenberg und Proschlitz. Imao je tri pješačke bojne, veći broj satnija strojnica te topničkih i tehničkih jedinica. Bile su mu dodieljene i a. u. bitnice, među njima mnogo hrvatskih vojnika. Taj »azijski zbor« nije mogao pravodobno biti prebačen na mezopotamsko bojište zbog prievoznih poteškoća. Pogoršanje položaja u Palestini dovelo je do toga, da je ta skupina zadržana u Palestini. Podhvat je protiv Bagdada prema tome propao.

U Palestini su Turci u početku doživjeli liepi uspjeh. Englezi su napornim radovima, koji su trajali mjesecima, izgra-

dili stražnje veze, željeznicu i vodovod te su prebacili jake snage preko pustinje El Tin do granica južne Palestine. Na 27. ožujka i kasnije 19. travnja izveli su Englezi snažne napadaje nadmoćnim snagama na turske postave kod Gaze, nedaleko sredozemne obale, ali su odbijeni uz vrlo težke gubitke. U tim borbama iztaknule su se njemačke i a. u. čete i bitnice, u kojima su služili i hrvatski vojnici i častnici. Njemačko-austro-ugarskom skupinom zapoviedao je major Tiller. Ali Englezi nisu popuštali. Vrhovno zapovjedničtvo englezke vojske preuzima general Sir Allenby, namjesto generala Murray. Allemby je osobito energično nastojao oko toga, da se brzo izgradi željeznica i vodovod kod El Ariša. Željeznička pruga postavljena je odmah iza fronte. Pomoću vodovoda mogao je obskrbiti jake snage s vodom, glavnom potrebštinom pustinjskog rata. U Palestinu su ubačene australske i novozelandske čete, da pojačaju indijske i englezke divizije. Koncem rujna 1917. nastupio je general Allenby u novi veliki podhvat sa 128.000 ljudi. U uvodnim borbama zauzeo je Bersebu pa je po drugi put izveo glavni juriš na turske postave kod Gaze 3. studenog. Dne 9. prosinca ušao je Allenby bez borbe u Jeruzalem. Tom razdoblju sliedila je dulja stanka. General von Falkenhayn, koji je dulje vremena vodio tursku vojsku u Palestini, vratio se na iztočnu frontu. On je zamienjen generalom-maršalom Liman Sanders-pašom, osobitim poznavaocem turskih prilika. Liman von Sanders-paša zapoviedao je sa skupinom vojska, koja se sastojala iz 3 vojske. Dvie od tih vojska, 8. i 7., držale su utvrđene postave u visini Tabora između mora i Jordana, a 4. vojska stajala je u priključku iztočno od rieke Jordana.

Početak godine 1918. obećavao je i tu poboljšanje položaja. Na 9. ožujka odbijen je na veliko zasnovani čeoni udarac Engleza duž ceste Jeruzalem-Nabulus. Propao je i pokušaj Allenbya, da bočnim udarcima na turske glavne postave na iztočnoj obali Jordana obuhvati lievo krilo turske vojske i da je odmota. On je nastojao dostići željeznicu, koja je vodila sa sjevera u Hedžas, prema svetim gradovima, kod Amana, da tako odreže jedinu spojnu crtu između borbene fronte te veli-

kog i važnog etapnog mjesta i čvorišta, arapskog grada Damaska. To je spriečeno velikim turskim uspjehom u prvoj bitci na Jordanu. Na 31. ožujka povukli su se Englezi natrag na zapadnu obalu Jordana. Isto je tako odbijen ponovni juriš na turske glavne postave sredinom travnja, kao i ponovni udarac na iztočnoj obali Jordana u početku svibnja, u t. zv. drugoj bitci na Jordanu. Bojišta oko El Kafra i Es Salta bila su svjedoci ratničke slave ne samo turskih, već i njemačkih pukovnija.

Turski ministar rata Enver-paša nije mirovao. Uviek su mu bile pred očima čudesne osnove. Tako se opet odlučio na novi veliki podhvat u pravcu Transkavkazije. On je mislio ostvariti stari san najboljih turskih sinova prošlih pokoljenja: ponovno uzpostaviti veliko tursko carstvo do Tiflisa na Kavkazu i do Tebrisa u sjeverozapadnoj Persiji. Svoje fantastične osnove nikada nije mogao provesti. Nisu odgovarale snagama, s kojima je Turska razpolagala, odnosno snagama njezinih neprijatelja. Uzprkos energičnih prigovora Liman Sanders-paše on oslabljuje glavnu frontu u Palestini i odatle prebacuje snage prema Kavkazu, među ostalim četama i jednu njemačku hrabru lovačku bojnu, koja je dolazila iz Europe. Tako je ta važna palestinska fronta zanemarena. Tamo je stanje turskih četa postajalo sve gore. One su se mjesecima i mjesecima borile na toj fronti, a da nisu nikada izmienjene. Ratovale su pod žarkim suncem, uz slabu prehranu i pomanjkanje oružja, strjeljiva i ratnog tvoriva, odjeće i svih drugih potrebština. Sve se je više množio broj dezertera. Poprečna brojna snaga divizija pala je na 1300 vojnika. Ali i brojčano stanje njemačkih bojna i austro-ugarskih bitnica neprestano je padalo zbog bolesti i izostanka nadopune. Na palestinsku frontu prebačena je još jedna pješačka pukovnija, broj 146, pod zapovjedničtvom podpukovnika baruna Hammersteina.

Koncem rujna počeli su Englezi svoj konačni udarac, koji su dosta jeftino izkupili, jer je turska vojska bila oslabljena i nedorasla velikim zadaćama zbog svojeg vrlo slabog brojčanog stanja i iz drugih navedenih razloga. Englezi su naprotiv imali svega u izobilju. 7. turska vojska u gorama, lievo krilo

8. vojske te azijski zbor pod pukovnikom von Oppenom uzdržali su taj udarac, ali desno krilo 8. vojske na najglavnijem obalnom odsjeku, koje nije bilo pojačano austrougarskim i njemačkim četama, slomilo se u pravom smislu rieči. Ono je jednostavno izčezlo i sasvim se razbježalo nakon dvosatne bubnjarske vatre.

Azijski zbor došao je time u težko stanje te se morao postepeno povlačiti prema sjeveru. Englezke konjaničke divizije počele su progon te su nakon jednog izvanrednog noćnog nasilnog marša stigle 20. rujna u Nazaret, gdje je bio glavni stan skupine vojska »Jilderim«. Prietila je najveća opasnost, da maršal Liman Sanders-paša bude zarobljen. Ali brzo je ubačeno u borbu sve, što se moglo skupiti među vojnicima raznih skladišta tog etapnog mjesta, među pisarima i ordonancima pod zapovjedničtvom bojnika Würtha von Würthenaua. Toj hrabroj požrtvovnoj skupini neboraca uspjelo je izbaciti englezko konjaničtvo iz grada i onemogućiti zarobljenje maršala i njegovog stožera. Uzmak se provodio sve dalje prema sjeveru. Težak uzmak, u kojem je turska vojska podpuno nestala, dok su ga njemačke i austro-ugarske čete provele u uzornom redu, uzprkos zračnih i konjaničkih napadaja. Ti napadaji pospješili su bieg i razpadanje turskih viših jedinica. Uzornim mirom i hrabrošću uztrajali su »azijski zbor« i pješačka pukovnija 146, koji su bili odbačeni na iztočnu obalu rieke Jordana u tim napadajima. Oni su time sačuvali čast njemačkog oružja.

Englezi su koncem rujna zauzeli Damask. Svi gradovi Sirije objavili su svoj priključak novoj arapskoj vladi. Istom kod Aleppa uspjelo je stvoriti novu frontu, koja je odbila napadaje Engleza, koji su tek postepeno nadirali i izpipavali frontu. No Turska je bila u tako težkom stanju, da se nije više mogla boriti. Ona je 31. listopada sklopila primirje. Maršal Liman Saders-paša zahvalio se na položaju. »Azijski zbor«, pješačka pukovnija 146 i austro-ugarske bitnice bili su prebačeni željeznicom u Adanu. Tu je umro hrabri zapovjednik »azijskog zbora«, pukovnik von Oppen, od kolere.

Tako je dovršen rat s Turskom, koja je ušla u borbu 1914. nakon mnogih ratova, koje je vodila na Balkanu.

Borbe u njemačkim kolonijama

U toku svjetskoga rata vodile su se borbe i u raznim njemačkim kolonijama, u Africi, u Aziji i Oceaniji. I tu su Niemci dokazali svoju ratničku vriednost. S njima su se borili i narodi, s kojima su upravljali. Osobito su se iztakli urođenici iz najbogatije i najvriednije njemačke kolonije Jugoiztočne Afrike, ali i oni iz Kameruna i Toga.

Na Dalekom Iztoku držala je Njemačka u svom posjedu u Kini grad i luku Tsingtau s okolicom. To je bila najmlađa njemačka kolonija. Unutar 15 godina uzdignuta je ona njemačkom marljivošću i njemačkim radom od ribarskog sela do uzorne zajednice; postala je trgovačko mjesto prvoga reda, čak i kupalište, gdje se počeo razvijati mondeni život. Nije to bila tvrđava. Samo je na morskoj strani bila zaštićena s nekoliko bitnica i utvrda najjednostavnije vrsti. Time se osiguravala protiv prepada kinezkih razbojnika. Nakon mobilizacije Tsingtau je povremeno utvrđena. Uređeni su za nuždu rovovi, zapreke i minski pojasi, a posada je pojačana pomoću iztočno-azijskog pomorskog odjela i raznih njemačkih pričuvnika, koji su dolazili iz svih krajeva Dalekog Iztoka, na 3000 momaka. U Tsingtau je bila smještena iztočno-azijska eskadra krstaša pod zapovjedničtvom admirala grofa Speea. Nakon početka rata ostale su u toj koloniji samo manje pomorske jedinice i to topnjača »Jaguar« i torpedni čamac »S 90«, a njima se priključio austro-ugarski krstaš »Carica Elizabeta«. Ulazak u luku zatvoren je balvanima, a pred lukom postavljen je minski pojas.

Dne 15. kolovoza iztupio je Japan iz svog sustezanja i zatražio kratkim ultimatumom do 23. kolovoza predaju cielog područja Tsingtaua japanskim vlastima te povlačenje ili razoružanje svih ratnih lađa. Niemci nisu smatrali vriednim da uobće odgovore na taj zahtjev. Ciela posada i svi građani ko-

lonije bili su jedinstveni u volji za uztrajanjem. Zapovjedničtvo je vodio kao guverner kolonije pomorski kapetan Meyer-Waldeck.

Dne 27. kolovoza osvanula je japanska ratna mornarica s jakim snagama pred lukom pa ju je odrezala od vanjskog svieta. Do borbe nije došlo. Dne 31. kolovoza nasukao se jedan japanski razarač pred lukom te je podpunoma uništen od topnjače »Jaguar«. Na to su se 2. rujna protiv međunarodnih pravnih običaja povredom kinezke neutralnosti Japanci izkrcali na sjeveroiztočnom uglu zaliva Laušan s cielom 18. divizijom i jakim težkim topničtvom. Za sliedećih tjedana pojačane su te japanske čete, koje su vodile obsadu kolonije s 29. japanskom brigadom i oko 1000 vojnika englezkih pomorskih četa, koje se nisu borile, nego većinom igrale nogometa. Tako je taj japanski ekspedicioni zbor porastao na 63.000 vojnika i oko 160 topova. Od mjesta izkrcavanja do gronice zaštitnog područja valjalo je prevaliti nešto više od 180 kilometara preko gorja i močvara. Kina je samo formalno posredovala protiv povrjede svoje neutralnosti. Silne kiše priečile su napredovanje Japanaca. Njihovi topovi i prievozna sredstva propadala su u blatu. Tako su istom 17. rujna japanske konjaničke predhodnice stupile u dodir s posadom Tsingtauskog predprostora, koja se sastojala od tri satnije iztočno-azijskog pomorskog odjela. Guverner je bio točno obaviešten o neprijateljskim pokretima. Nadporučnik Plüschov popravio je uz velike napore svoj zrakoplov te je nadlietao cielo područje, uzprkos japanskih pomorskih zrakoplova i nadzirao sve puteve, koji su vodili prema koloniji. Više od jednog tjedna držali su se hrabri mornari u predprostoru. Njih su snažno podupirali iz postava u luci topovi »Carice Elizabete« i »Jaguara«, a s kopna topničtvo iz utvrđene crte. Borbe oko orlovskog gniezda, oko Meklenburžkog doma u gorama princa Heinricha smatraju se slavnim stranicama poviesti iztočno-azijskog njemačkog pomorskog odjela. Ali kad su Japanci na podnožju Laušan-gorja izkrcali svoje čete, morao je taj pomorski odjel uzmaknuti. U jutro 28. rujna ušao je on, okićen zelenim grančicama, veselo u tvrđavu.

Istoga dana počela je japanska mornarica topničku vatru na njemačke bitnice, ali iz daleka, tako da šteta nije bila velika. Ni njemačko topništvo nije šutjelo. Ono je moralo štediti sa strjeljivom, osobito jer nije bilo doraslo jakom neprijateljskom obsadnom topništvu. Guverner je ipak odredio, da se čim jačom vatrom ometa rad oko postavljanja neprijateljskog topništva, da se na taj način produlji obrana tvrđave. Sliedećih dana i tjedana bili su svi prometni putevi i svi logori nasuprot tvrđavi pod težkom njemačkom vatrom, isto tako i vjerojatni postavi neprijateljskih bitnica. Pomoću vrlo uspješnog izviđanja pomorskog nadporučnika Plüschowa uspjelo je topništvu pogađati Japance u najosjetljivija mjesta, tako da su vrlo često prisiljeni na pregrupaciju. Posada tvrđave vršila je svakim časom izpade pa je i tako ometala japanske nakane.

Prvi japanski juriš na lievo krilo kopnene fronte odbijen je uz gubitak od preko 2000 neprijateljskih vojnika. Pomogli su »Jaguar« i »Carica Elizabeta«. Na 17. listopada probio je torpedni čamac »S 90« blokadu te je potopio jednim torpednim pogodkom japanski krstaš »Takačoj« s 280 ljudi posade. Progonjen od nadmoćnih pomorskih snaga taj je torpedni čamac izmaknuo prema jugu te se nasukao, da ne dospije u ruke neprijatelju. Posada se spasila u Nanking.

Na 26. listopada pojačala se topnička vatra japanske eskadre, koja je vodila blokadu, a 31. listopada počela je vatra iz obsadnih bitnica najtežih kalibara. Do tog razdoblja trpjeli su grad i utvrde vrlo malo, ali sada je počelo i razaranje tvrđave. Razoreni su sasvim dokovi, zapaljeni su petrolejski tankovi, u t. zv. bitnici »Bismarck« stavljen je jedan top izvan borbe, a drugi je težko oštećen. Topništvo više nije imalo mnogo strjeljiva, naprotiv je pojačana šrapnelska i granatska vatra neprijateljskih bitnica pa je sve više harala u utvrdama i rovovima. U pojasu žičanih zaprjeka stvorena je velika rupa. U noći od 1. na 2. studenoga prodrle su japanske jurišne kolone protiv utvrde IV. te su dospjele do unutarnjih žičanih zaprjeka, ali su ponovno uzmakle zbog težke topničke vatre bitnice »Iltis.« U noći na 2. studenog morali su se »Jaguar«, »Carica Elizabeta« i ostale lađe potopiti, nakon što ih je ostavila po-

sada. I 5. studenog odbijen je neprijateljski juriš, ali na 7. studenog bilo je topničko strjeljivo iztrošeno, a pješačtvo samo nije bilo doraslo jakim japanskim snagama. Tako je uspio prodor u središtu i na lievom krilu. Japanci su jurišem zauzeli utvrde Bismarck.

Na to se guverner, da bi zapriečio daljnje krvoproliće, odlučio na pregovore s neprijateljem pa je izvjesio bielu zastavu.

Obsada Tsingtaua trajala je 75 dana. Ona je stajala Nijemce oko 200 mrtvih i 700 ranjenih, a Japance oko 10 do 20.000 ljudi. Nadporučnik Plüschow spasio je svoj zrakoplov time, što je u smionom lietu preletio na kinezko područje, pa se nakon osobitih doživljaja vratio kopnom u domovinu.

Mnogo lakše zauzeli su Japanci male, ali mnogo vriedne njemačke posjede u t. zv. »Južnom moru«, u Oceaniji. Oni nisu razpolagali s nikakvim vojničkim snagama. Japanci su žalili, da su morali taj plien dieliti s Novozelanđanima i Englezima. Na obalama njemačkog zaštitnog područja nove Gvineje izkrcala se jedna ciela brigada australskih četa. Guverner otoka vladin savjetnik Haber branio je s nekoliko dobrovoljaca bielaca i sa 250 momaka urođeničkog redarstva to područje vješto tako da su mu prigodom pregovora o predaji dali najčastnije uvjete.

Tako je završena ta borba za njemačke posjede na dalekom azijskom iztoku i u vrućim krajevima Oceanije. Područja Oceanije i sada su poprište težkih borba. Ovaj put bore se Japanci na strani Niemaca protiv Engleza i Amerikanaca, kojima su bili u prošlom svjetskom ratu saveznici. Tako se okreće poviest, koja je puna zapletaja. Riedko se vraća ono, što se prije dogodilo.

Rat na moru 1918.

U godini 1918. nije došlo do većih podhvata njemačke mornarice. Nije joj uspjelo uvući englezku flotu u odlučnu bitku. Podhvat s njemačkom flotom 23. i 24. travnja 1918. u visini Stavangera nije bio sretan; nije se naišlo na neprijatelja. Ali

je izpao iz stroja bojni krstaš »Moltke« zbog težkog oštećenja na strojevima. Ciela mornarica morala ga je uzeti u zaštitu i odploviti natrag u svoje luke. Admiral Hipper htio je napasti s krstašima i torpednim čamcima jednu veliku protivničkú brodopratnju od 30 ladja. Ali to je bio samo udarac u zrak, jer se nije pokazao ni jedan englezki brod. S novim snagama provodile su se u glavnom djelatnosti minonosaca i torpednih čamaca. 14./15. veljače razorila je druga flotila torpednih čamaca smjelim udarcem svjetlostni zapor, koji je postojao izmedju Dovera i Calaisa, a koji se sastojao od oružanih ladja, koje su pretraživale doverski pomorski put i razsvjetljavale ga pomoću reflektora i magnezijskih svjetlećih tjelesa. Taj zapor bio je težka zapreka, smetao je prolazu podmornica, koje su se dobro čuvale toga mjesta.

Englezi su sa svoje strane nastojali neutralizirati i uništiti njemačku flandrijsku podmorničku bazu, koja im je bila vrlo neugodna. U noći od 22.—23. travnja prodro je admiral Roger Keyes s krstašima i razaračima prema Ostendeu-Zeebrüggeu. Napadaj na Ostende odbijen je još pred lukom. Napadaj na Zeebrügge izvršen je ludom smjelošću na sam cilj. Pod umjetnom maglom ušla je englezka eskadra u luku. Izkrcane čete borile su se s posadom luke, a u isto vrieme razorile su podmornice spojni most s kopnom. Potopljene su zaporne ladje u samom ulazu u luku. Ali nakon tri dana sve je opet bilo u redu. Na 10. svibnja obnovili su Englezi taj podhvat protiv Ostendea. Torpedni čamci, koji su se opet zamagljivali, prodrli su u luku pa su, zaštićeni maglom, uveli u luku krstaše »Sappho« i »Vindictive«. Te su ladje dospjele u težku topničku vatru. »Sappho« se spasila, dok je »Vindictive« potopljen izvan ulaza u luku.

Njemački baloni-zrakoplovi u službi mornarice nastavili su izvidjačku djelatnost uzprkos sve jače neprijateljske protudjelatnosti, te su bacali težke bombe na oružani veleobrt s dobrim uspjehom. Ali ti upravljivi baloni imali su i težke gubitke. Nesretno se svršila i zadnja velika vožnja balona-zrakoplova 5. kolovoza. Nakon uspjelog napadaja na englezko veleobrtno

područje srušio se kapetan korvete Petar Strasser s »L 17« pred Borstonom na Wash. S njime kao glavarom eskadre pomorskih balona-zrakoplova izgubila je njemačka mornarica muža s najsjajnijim stručnim sposobnostima i izvanrednog zapovjednika, koji je vodio i zasnovao razne podhvate te je uztrajao u njima uzprkos težkih gubitaka.

Nastojalo se običnim zrakoplovima izpuniti praznine, koje su tim gubitcima nastale. Oni su napadali neprijateljske aparate i balone-zrakoplove te su srušili englezki balon-zrakoplov »C 17«, koji je u padu izgorio. U toj službi iztakli su se osobito Cristiansen i Sachsenberg. 19. srpnja uspio je Englezima po prvi i jedini put zračni napadaj na dvorane za balone-zrakoplove i barake kod Tonderna. Pri tom su nastradala dva njemačka balona-zrakoplova.

U ljetu 1918. usliedila je promjena u njemačkom vodstvu pomorskih operacija. Glavar admiralskog stožera admiral von Holzendorff odstupio je zbog bolesti. Njega je zamienio pobjednik u bitci kod Skagerraka admiral Scheer. Njemu su dane proširene ovlasti, te je stvoreno napokon jedinstveno pomorsko vodstvo. Vodstvo visoko-morske flote preuzeo je admiral Hipper.

Nakon mira s Rusijom nastalo je bitno olakšanje na Iztočnom moru. U zapadnom dielu Iztočnog mora bio je još na mjestu oprez obzirom na englezku ratnu mornaricu. U ožujku i travnju 1918. podupirala je njemačka flota djelatnost iztočnomorske divizije generala von der Goltza za oslobodjenje Finske.

Tokom 1918. smanjivali su se sve više uspjesi njemačkih podmornica. Protumjere Entente u borbi s podmornicama postajale su sve uspješnije, sve su se više množili gubitci njemačkih podmornica, sve je manje neprijateljskih prievoznih brodova potapljano. Njemačkim podmornicama nije u toku 1918. uspjelo potopiti ni jedan od prievoznih brodova, koji su prebacivali sjeveroameričku vojsku u Europu. Osiguranje tih brodopratnja bilo je vrlo jako i uspješno. Ulazkom USA u rat pojačala se englezka ratna mornarica, osobito u razaračima i lovcima podmornica.

Na 21. listopada, nakon papirnatih pregovora s Wilsonom, izdala je njemačka vlada svim zapovjednicima podmornica ovu zapovied: »Mora se pod svaku cienu izbjegavati potapljanje neprijateljskih putničkih prievoznih ladja.« Time je bilo završeno razdoblje podmorničkog trgovačkog rata. U to vrieme potopila je još podmornica »U B 50« pred Gibraltarom englezki veliki bojni brod »Britannia«.

Podmornička flotila ostala je do zadnjeg časa vjerna svojoj zakletvi. Ona se nije bunila, nego se vratila u svoje luke, izkićena zastavama i zelenilom, kao da se vraća iz pobjedonosne vojne.

U domovini je u jednom dielu mornarice došlo do težkih pobuna. Kad je stanje na zapadnoj fronti postajalo sve opasnije, a mirovni pregovori nisu napredovali, predložio je admiral Scheer odterećenje kopnene vojske jednim velikim dobro postavljenim napadajem ratne mornarice, da se olakša težko stanje. Ali do izvedbe nije došlo. Čim su mornari 28. listopada 1918. saznali za tu osnovu, oni su se na mnogim ladjama pobunili. Ali dobro se držala posada onih pomorskih jedinica, koje su zapravo stajale baš u borbenoj fronti, u službi osiguranja, t. j. posada krstaša, torpednih čamaca, minolovaca i balonazrakoplova. Ove su jedinice do zaključka primirja ostale na svojim postavima pa su se vratile s ratnom zastavom na palubi u svoje domovinske luke. U Iztočnom moru čuvao je linijski brod »Schlesien« čast mornarice. Posada toga broda oprla se pozivima pobunjenika te je spustila njemačku ratnu zastavu tek nakon zaključka primirja.

Na 17. studenoga izplovile su sve ladje, koje su se na temelju uvjeta primirja morale predati neprijatelju, iz njemačkih voda, da budu internirane u zalivu Scapa Flow. To je bio dan najveće žalosti i najdubljeg poniženja za jednu toliko ponosnu carsku njemačku ratnu mornaricu. Ta je flota brojila 6 oklopljenih krstaša, 10 linijskih brodova, 8 malih krstaša, 50 torpednih čamaca i 102 podmornice. Gotovo sve te ladje bile su najsuvremenije gradje. Brojile su ukupno 500.000 tona.

Velika utjeha za njemački narod i za sve pripadnike bivše carske ratne mornarice bila je u tomu, da je admiral Reuter, čim se približila opasnost, da bi te ladje sklapanjem mira mogle pasti u ruke neprijatelja, odredio, da se svi brodovi na očigled Engleza, koji su pucali na nenaoružanu posadu, 21. studenoga bace u zrak ili da se nasuču. Tako je ta mornarica ipak našla svoj grob u valovima, ali u punoj časti.

Svršetak velike drame prvog svjetskog rata

Brzi, dramatski tok dogadjaja u jesen 1918. donio je podpuni preokret u Njemačkoj. Dok su narod i političari u toku prve četiri godine rata zbog velikih uspjeha na raznim ratištima veličali svoje vrhovno zapovjedničtvo, osobito generala Hindenburga i Ludendorffa, stali su ih žestoko kritizirati, kad se pojavio neuspjeh. Pri tom se zaboravilo, da u većini slučajeva, osobito u toku suvremenih ratova, vojskovodja nije imao na razpolaganju sve ono, što bi morao imati. Niti najbolji vojskovodja ne može bez dobre i dosta jake vojske izvojevati pobjedu. A baš u pitanju njemačkog vrhovnog zapovjedničtva u prvom svjetskom ratu može se uztvrditi, da mu nije stavljeno na razpolaganje sve, što se moglo, osobito u početku i prije početka rata, a tomu su krivi u prvom redu političari i stanovite stranke, a u drugom redu vlade, koje nisu imale dovoljno snage, da bez obzira na odpor zakonodavnog tiela priprave rat i vojskovodji dadu sve, što mu je potrebno.

Sad se naravski predbacivalo vrhovnom zapovjedničtvu, jer da je tobože krivo obavješćivalo narod. Podsjećamo na činjenicu, da je general Falkenhayn još 28. rujna 1914., čim je od generala grofa Moltkea preuzeo mjesto glavara njemačkog glavnog stožera, predložio vladi točnu obaviest o izhodu bitke na Marni, da se narod upozna s tom činjenicom. Ali vlada nije htjela objaviti tu viest, jer da bi u inozemstvu učinila loš dojam. Za cielog ljeta 1916. tražio je Falkenhayn obzirom na kritično stanje od državnog kancelara mirovne pregovore s Rusijom, ali je Bethman-Holweg to odbijao. Kad je u zimi 1916.

—1917. treće po redu vrhovno zapovjedničtvo njemačke vojske stavljalo hitne zahtjeve, koji su se kretali skoro izvan granica mogućnosti u pogledu pojačanja vojske, ono je te svoje zahtjeve pred vladom i saborom obrazložilo nepovoljnim ratnim stanjem. Parlamenat je te zahtjeve samo djelomično odobrio, djelomično ih skoro sudbonosno promienio. To je bio dokaz, da su ti zastupnici sami s previše optimizma prosudjivali stanje i da nikad nisu shvatili svu težinu toga sukoba. Istina, u srpnju 1917., prikazao je Erzberger stanje pretjerano zlim, to mu Hindenburg i Ludendorff nisu mogli potvrditi. Oni su bili uviek na punoj visini te su stanje prosudjivali onakvim, kakvo je zbilja bilo. Oni su upućivali na sudbonosni preokret tek onda, kad je on, uzprkos silnih pobjeda, zbilja bio nastupio. To je usliedilo ne istom u jesen 1918., već još 13./14. kolovoza 1918. Nikada vrhovno zapovjedničtvo nije bilo protiv mirovnih pokušaja, mirovnih rezolucija i t. d., iako je znalo, da će posljedice biti nepovoljne.

Vrhovno vojno zapovjedničtvo težko je podnosilo i trpilo, što domovina vojsci nije dala ono, što je trebala.

Moramo naglasiti, da je u Austro-Ugarskoj u tom pogledu stanje bilo slično ili još teže. I tamo se vojna uprava morala boriti s još većim potežkoćama pred zakonodavnim tielima, osobito pred svjetski rat, kad ministar rata nije mogao provesti ni jedan zakonodavni priedlog o pojačanju novačkih skupina, o suvremenijoj opremi vojske, osobito u pogledu topničtva. U toku rata se pokazalo, da se to može i brzo izvesti, a da se to provelo već u mirno doba i da je austro-ugarska vojska ušla u rat s onoliko vojska, divizija i t. d., koliko je to odgovaralo brojčanom stanju pučanstva, rat bi se kretao pod sasvim drugom zviezdom. A da su Njemačka i Austro-Ugarska još pred rat provele, kao na pr. Francuzka, savršenu reorganizaciju vojske, osobito u pogledu brojčanog i materialnog stanja, rat bi bio dovršen vjerojatno još u jesen 1914. Središnje bi vlasti u tom slučaju razpolagale s najmanje 60 do 80 divizija više, a to bi donielo odluku. Bilo je i mnogo ljudi, koji su na razne načine izbjegavali vojničku službu. Nu najteže je dje-

lovala englezka blokada, koja je vodila do gladi. Ni jednoj od obih velevlasti nije uspjelo provesti do skrajnih granica mogućnosti pravednu razdiobu namirnica, a samo time moglo bi se nastupiti protiv blokade.

U sadašnjem ratu stanje je sasvim drugačije i daleko bolje iz raznih razloga, koji su poznati. Bolje je i u pogledu naoružanja i u pogledu izkorišćenja svih narodnih snaga u ratne i veleobrtne svrhe i u pogledu pravedne razdiobe namirnica pa i u pogledu same blokade, koja je osujećena povećavanjem europskog autarhijskog područja i uključenjem gotovo ciele Europe u jedan sustav, koji se medjusobno nadopunja. Pri tom osobitu ulogu igra Balkan i Rumunjska.

Ali mora se iztaći, da u prošlom ratu još jedno važno sredstvo borbe nije bilo na visini, nego je podpuno zatajilo: promičba! Pomoću nje imalo se dizati, hrabriti i na dostojnoj visini sačuvati moralno stanje naroda i moralno stanje vojske. Naprotiv, promičba Entente bila je na zamjernoj visini.

Pred slom mienjale su se vlade u obim državama Srednje Europe. Pred konac rata, kad je najpotrebnija bila snažna ruka, tražio se u Njemačkoj parlamentarni sustav. Tadašnji državni kancelar grof Hertling zahvalio se 30. rujna na svom položaju, jer nije htio preuzeti odgovornost za takav sustav. Car Vilim, Hindenburg i Hintze uputili su se u Berlin, da tamo provedu svoje zaključke. Ludendorff je ostao u Spau, da dalje vodi vojsku. U Austro-Ugarskoj već je nastupio politički slom. Već se osjećalo, da car Karlo nije kadar uzprkos najbolje volje zaustaviti kola, koja su jurila nizbrdice. U Madjarskoj preuzima vlast grof Karoly i proglašuje, da je habsburžka dinastija svrgnuta. On sklapa mir bez uvjeta, zapravo prihvaća podpunu kapitulaciju. U vrtlogu komunističkog vrienja bio je ubijen bivši ministar predsjednik grof Tisza, koji se u zadnji čas prije sloma pokušao sporazumjeti s Hrvatima i Srbima, ali mu je njegov put u Hrvatsku i Bosnu donio podpuno razočaranje i spoznaju, da je svako izmirenje nemoguće. Austro-Ugarska se slomila. Car Karlo je zamolio primirje. To je on 30. listopada

priobćio caru Vilimu, ali je ujedno izjavio, da će se sa svojim njemačkim četama staviti na put neprijatelju, u koliko bi taj od njega tražio, da mu izruči željeznice, koje vode u Njemačku. Ipak je primirje, koje je on prihvatio već u studenom 1918., izložilo južnu granicu Bavarske neprijatelju.

U Njemačkoj je nakon sastava vlade od zastupnika svih stranaka izabran novi državni kancelar te je postavljen i vladin program, koji su prihvatile sve stranke. U njemu je bilo svih mogućih zahtjeva, ali je manjkalo ono najvažnije: jedinstvenost, sloga i uzajamnost svih stranaka i njihovo zbijanje u jedan blok, da se budući težki časovi častno prebrode. Vodila se više briga o stranačko-političkim pitanjima, nego o čem drugom. Položaj je postajao sve teži. Princ Max Bavarski imenovan je državnim kancelarom. General Ludendorff opomenuo je vladu, da onemogući stranačke razmirice, da se prema vani ne oslabi snaga njemačkog naroda. Kad je konačno 3. listopada zaključen sastav ministarskog kabineta, princ Max nije htio objaviti potrebnu izjavu nove vlade u obliku priedloga za primirje i mir, jer je mislio, da će naići na vrlo težke uvjete. On se nadao, da će moći sklopiti bolji mir, u koliko mu uspije doći do preliminarnog mira bez primirja. Tražio je osam dana vremena u tu svrhu. Ali njemačko je vrhovno zapovjedničtvo tražilo, da se Ententi odmah upravi mirovna nota. Pod tim pritiskom obratila se njemačka državna vlada posredstvom švicarske vlade 5. listopada predsjedniku Wilsonu s molbom, da preuzme sklapanje mira na svoju ruku i da pozove sve zaraćene države na odašiljanje punomoćnika za pregovore. Kao osnova uzete su programatske točke, koje je Wilson objavio u govoru pred kongresom 8. siečnja 1918. i u svojim kasnijim izjavama. Vlada je zamolila Wilsona, da omogući primirje na kopnu, na moru i u zraku.

Dok su saveznici razpravljali o priedlogu njemačke vlade, obnovio je Foch svoje napadaje. Njemačka se fronta povukla po nalogu polagano, ali u podpunom redu natrag, u stražnje postave. Stega četa bila je na zamjernoj visini. Njemačke čete vršile su čak i protunapadaje, premda su bile brojno oslabljene, premda su gladovale i bile izcrpljenje tjelesnim naporima

i težkom oskudicom. Osim toga harala je ona strahovita zaraza gripe, koja je desetkovala bojne. Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo odredilo, da bi se borbena fronta održala zbijenom, da se korak po korak u borbi uzmakne u postave »Hermann«. Sredinom listopada ta je obranbena crta dostignuta. Po osnovi su izpražnjene podmorničke luke na flandrijskoj obali, a podmornice su sretno doplovile u domovinske luke.

Pregovori s Ententom raztezali su se hotimično uslied pritiska Focha. On je htio izvojevati bezuvjetno bitkom veliku odluku, po mogućnosti bitkom uništavanja, kao što se to dogodilo kod Sedana i Tannenberga. Ali i kod ententinih vojska osjetilo se izcrpljenje i umor od ratovanja, pošto su čete uvidjale, da su nepotrebni daljnji gubitci, jer je i njima bio poznat njemački mirovni priedlog. Tako je bilo omogućeno, da se njemačka fronta i dalje drži. Njena se odporna snaga sve više jačala pa postala čak i tako jaka, da je Hindenburg zamolio Cara, da se nastavi borba, kad je Ententa u toku mirovnih pregovora stavila neprihvatljive uvjete.

Pregovori s Wilsonom razvijali su se pod pritiskom pukovnika Housea i Entente vrlo nepovoljno. Na 10. listopada zatražio je Wilson predhodno izpražnjivanje Elzasa i Lotaringije te zaposjednutih francuzkih i belgijskih područja. Vlada je na to pristala. Na 14. listopada zatražio je on na neizravan način uvijenim riečima, da se prije pregovora o primirju car Vilim odrekne priestolja, bolje rekavši da ga svrgnu i da napuste oblik monarhije. Ludendorff se na to odmah uputio u Berlin te je potvrdio državnom kancelaru, da je vojničko stanje toliko osigurano, da vlada može taj zahtjev odlučno odbiti. Njemački odgovor, koji je usliedio 22. listopada, nije to izravno odbio, već je taj zahtjev mimoišao. Ali 23. listopada Wilson je jasno iztaknuo, da će države Entente tako dugo, dok se Njemačka ne rieši svoga cara i svojih vojničkih vodja, tražiti umjesto pregovora bezuvjetnu kapitulaciju.

Opet su Hindenburg i Ludendorff 25. listopada javili caru, da je vojska pod takvim prilikama pripravna da se i dalje bori. Kad car Vilim nije htio da sam stvori odluku izmedju vrhovnog vojničkog zapovjedničtva i vlade, zatražio je državni kan-

celar odpuštanje Ludendorffa pod prietnjom, da će inače on sam odstupiti. Na 26. listopada Ludendorff je odpušten, a na njegovo mjesto postavljen je general von Gröner. U svom odgovoru Wilsonu njemačka se vlada uobće nije osvrnula na zahtjev, da se i cara svrgne. Ali tada je to javno zatraženo, tako medju inim i od državnog tajnika Scheidemanna, koji je 29. listopada izjavio, da bi to bila velika gesta cara. A Scheidemann je tek nekoliko dana prije toga položio pred carem prisegu vjernosti kao državni tajnik. Od tada se to i u novinstvu i u parlamentu i u saboru razpravljalo bez ikakvog obzira. Zbog svega toga nastalo je u narodu silno uznemirenje. Stranačke protivštine pojačale su se do skrajnosti. To je uzbudljivo djelovalo i na čete, koje su stajale na fronti.

Da zaprieči jedan neuspjeh za vrieme pregovora o primirju, odredilo je njemačko vrhovno vojno zapovjedničtvo uzmak u crtu Antwerpen—rieka Maasa. Da bi se vojska u tom težkom stanju odteretila, nakanilo je vrhovno zapovjedničtvo provesti udarac cjelokupne visokomorske flote protiv englezke pomorske sile. Ali su posade skoro svih bojnih brodova uzkratile sudjelovati u tom pohodu, u koliko bi se ticalo borbenog podhvata. Ipak su izjavile, da su spremne braniti domovinu od napadaja.

Njemačka vojska bila je upućena sama na sebe. Iako je postepeno nestalo i zadnje nade, ona je još uztrajala u svojoj vjernosti. Foch nije mogao izhoditi onu podpunu pobjedu, za kojom je toliko žudio. I on je bio sviestan, da su i njegove vojske pri kraju svojih snaga pa zato nije oklievao pristati na Wilsonove korake u pravcu primirja. Na 5. studenoga objavio je Wilson četvrtu notu u pitanju njemačke molbe za primirje. On je izjavio, da je primio odgovore savezničkih vlada na svoje priedloge, te da su one pripravne zaključiti mir na temelju njegovih 14 točaka. Priuzdržaj postoji jedino u pitanju slobode mora. Osim toga da Njemačka mora dati naknadu za sve štete, koje su prouzročene njezinim napadajima na kopnu, moru i u zraku pučanstvu i državama. Maršal Foch je ovlašten primiti valjano opunomoćene zastupnike njemačke vlade. On će im priobćiti uvjete primirja. Time je odklonjeno uobičajeno izravno pregovaranje između vojska na bojnom

polju. Umjesto generala, kojega je njemačko vrhovno zapovjedničtvo odredilo za pregovore, preuzeo je državni tajnik Erzberger kao izaslanik vlade vodstvo izaslanstva. To izaslanstvo stiglo je u Compiègne 7. studenoga, ali ga je Foch primio tek 9. studenoga. Maršal Foch je bio obaviešten o stanju u Berlinu pa je zbog toga odugovlačio pregovore do časa, kad je bio siguran, da njemačko izaslanstvo ne će moći stavljati prigovore protiv težkih i sudbonosnih uvjeta, koje je on bio pripremio. Htio je, da Niemci budu podpuno nesposobni oduprieti se njegovim zahtjevima i ponovno uzeti oružje u ruke. Na 9. studenoga, tako je barem on mislio, bio je čas za to. On je primio njemačko izaslanstvo na takav način, da se je vidjelo, da ne kani uzeti u obzir osjetljivost velikog njemačkog naroda.

Erzberger je stavljao prigovore, a vojnički je član njemačkog izaslanstva uzalud izjavljivao, da »nemoguće« nije moguće. Foch je imao samo jedan odgovor na njemačke protupriedloge: »Ne i opet ne!« Na 11. studenog 1918. podpisao je Erzberger primirje i sve uvjete, koji su bili strahoviti. Unutrašnjo-politički događaji vršili su težak pritisak na njegove odluke.

Nakon izjave Scheidemanna glede odstupa cara Vilima to je pitanje postalo osobito hitno. Na zahtjev stranaka odputovao je pruski ministar Drews u Spa, da prisili cara, da se dobrovoljno odrekne krune. Car je to odbio. Izjavio je, da ostaje kod svoje vojske.

Sliedećih dana preplavila je revolucija cielu Njemačku. Njemačko je vrhovno zapovjedničtvo spoznalo, da nakon munjevitog proširenja revolucije nije više izvediva njegova osnova o pohodu na Berlin. Vojska sada nije više kadra u isti čas obraniti zemlju od neprijateljske navale i ujedno ugušiti revoluciju u domovini. Hindenburg je 9. studenoga zamolio, da bude razriešen dužnosti. On je tom zgodom izjavio, da ne može odobriti pokušaj, da se revolucija u domovini uguši pomoću vojske. Nakon uzbudljivih pregovora izjavio je car, da se on odriče svoje prvobitne nakane, da povede vojsku u domovinu i tamo učini red, ali da će on nakon zaključka primirja povesti

vojsku u domovinu. Na to mu je general Gröner odgovorio: »Vojska će pod svojim vođama i zapovjedajućim generalima u punom redu maršírati u domovinu, ali ne pod vodstvom Vašeg Veličanstva, jer vojska ne stoji više iza Vas«.

Isti čas objavio je državni kancelar Princ Max Badenski, iako to nije bila istina, da su se car Vilim i priestolonasljednik Friedrich Wilhelm odrekli priestolja i svojih prava. Princ Max Badenski odstupio je odmah nakon te izjave sa svog položaja pa je predao vođenje poslova Friedrichu Ebertu, vođi socialdemokratske stranke. Na 9. studenoga 1918. u 3 sata poslije podne proglasio je Scheidemann s otvorenog stubišta državnog sabora Republiku.

U Spau, u glavnom stanu, sliedila je jedna odluka drugu. Zadnji posljedak tih događaja bio je, da je car Vilim odputovao u Nizozemsku 10. studenoga u 5 sati u jutro, pošto je vrhovno zapovjedničtvo vojske predao generalfeldmaršalu Hindenburgu. Hindenburg se stavio na razpolaganje novoj vladi, da bi vojsku u redu poveo u domovinu. Ebert je to odobrio, ali nije prihvatio ponudu priestolonasljednika, da on to izvrši sa svojom skupinom vojska.

Kad je Erzberger primio od Focha uvjete primirja s opazkom, da se ne odobravaju razprave i pregovori i kad su odbijeni prigovori vojničkog člana mirovnog izaslanstva, predložio je nakon daljnjih neugodnih incidenata te uvjete državnoj vladi. Glavni uvjeti su se sastojali u sliedećem:

Izpražnjenje sjeverne Francuzke, Elzasa i Lotaringije, Luxemburga i Belgije unutar 15 dana, a lieve obale Rajne unutar daljnjih 10 dana; zaposjednuće mostobrana na desnoj obali Rajne kod Mainza, Koblenza i Kölna četama Entente; izpražnjenje područja 50 km iztočno od Rajne; odstup svih na iztoku zaposjednutih područja do granica od 1914.; ništetnost i bezvriednost s Rusijom i Rumunjskom zaključenog mira, a zatim: predaja 5.000 topova, 3.000 bacača mina, 25.000 strojnica, 1.700 zrakoplova, 5.000 lokomotiva, 150.000 vagona, 5.000 teretnih samovoza; predaja svih podmornica te razoružanje i internacija 6 oklopljenih krstaša, 10 linijskih brodova, 8 malih krstaša i 50 razarača najnovijih uzoraka; oslobođenje svih

ratnih zarobljenika Entente i njihov bezodvlačni prievoz u domovinu, ali bez reciprociteta, dakle bez oslobođenja njemačkih ratnih zarobljenika; nastavak blokade protiv Njemačke do zaključenja mira.

Vojničkim uvjetima, koji su u toliko bili razumljivi, jer se išlo za podpunim uništenjem njemačke obranbene oružane snage, priključio se i težki zahtjev nastavka blokade, koji je išao izravno protiv nedužnog njemačkog pučanstva. Kao da se htjelo provesti onu izjavu Clemenceuau-a, koji je rekao, da na svietu imade 20 milijuna Niemaca previše.

Kad su ti uvjeti predloženi novoj državnoj vladi, na čijem je čelu stajao Ebert, ona je bila zaprepaštena. Ni jedna vlada ne bi se usudila prihvatiti takve uvjete. Ali njemačka vlada bila je u tako težkoj stisci, da je i to morala prihvatiti. U zemlji je bilo revolucionarno vrienje. Ali i na fronti je stanje postajalo neizdrživo, tako da je Hindenburg morao brzojaviti, kad je primio uvjete primirja, neka se nastoji olakšati te uvjete u pitanjima, koja se ne mogu izpuniti. Ali u koliko to ne bi uspjelo, da se ipak mora podpisati. Državni tajnici u Berlinu, koji su još uz narodne opunomoćenike i druge nove vlastodržce bili na vlasti, tražili su, da Erzberger uloži svečani prosvjed protiv blokade, koja je bila spojena s daljnjim gladovanjem narodnih masa, jer da će inače nastati podpuni metež. Ali Foch je odbio svako olakšanje, svaki dodatak. Na 11. studenoga u 6 sati u jutro podpisao je Erzberger primirje. Na 11. studenoga u 12 sati u podne počelo je primirje.

Ali njemačku je vojsku zapala još jedna težka zadaća, za koju su i Foch i svi drugi generali neprijateljske vojske mislili, da je ne će moći svladati, ali ju je ipak na začuđenje cielog svieta u redu i miru izvršila: povratak u domovinu. Stega milijuna frontnih boraca i operativna izobrazba i vještina glavnog stožera, koja se u toku cielog rata tako osobito izticala, bile su do kraja, do gorkog svršetka još na visini. U neprekidnom redu sliedile su divizije, često puta po deset jedna iza druge i ciele vojske. Oružje, koje je moralo biti predano neprijatelju, ostalo je na bojištu pod stražom, ali inače ni jedan top, ni jedna kola. Generalisimusu Fochu nije bilo priušteno

ni onih barem 100.000 vojnika, koje je on očekivao prije podpisa mirovnog ugovora. Nadao se, da će ih još skupiti u onim dielovima zaposjednutog područja, koji ne bi bili na određeni sat izpražnjeni. Ali do toga određenog sata bila su sva zaposjednuta područja napuštena, pa i lieva obala Rajne i rajnske pokrajine. Niemci su točno, još prije određenog sata, prešli Rajnu i prošli kroz demilitarizirano područje. Tako je njemačka vojska nakon tolikih pobjeda i patnja izvršila još nešto silno. A to se dostojno stavljalo uz bok onih velikih podhvata, koji su nakon četiri i pol godine ležali iza nje.

Njemačku vojsku sliedile su korak po korak na udaljenost jednodnevnog marša vojske Entente s čuđenjem i nekim pritajenim divljenjem. Uzalud su se zapadni saveznici još nadali pobjedi, računajući sa svojom tolikom nadmoći — 27 država protiv četiri!

Na mostovima Rajne vršila je mimohod ta vojska. To je bio dirljiv oproštaj svakog od tih boraca s onima, s kojima su provodili tolike težke i divne časove. A građanstvo rajnskih gradova pratilo je gologlavo te junake sa zebnjom i šutnjom, ne znajući, na kako dugo odlaze. Zastave i zvonjava zvona divnih starih Domova dala su im dostojan izpraćaj . . .

S druge strane Rajne saznala je ta junačka i napaćena vojska pravu i gorku istinu, koja ju je više ponizila nego to gorko primirje. Još prije nego što su upravo došli u svoju domovinu, stigla je vojnicima iz rajnskih pokrajina zapovied, da se odmah upute kući. Nekoliko dana kasnije odredili su t. zv. narodni punomoćnici razpuštanje ciele vojske, još prije nego što je dovršen pohod kroz važne pokrajine iztočno od Rajne. Kao da su bili zaslieplјeni i kao da su vjerovali da je tim primirjem domovini povraćen mir i red i da su njezine granice za uviek zaštićene.

A u Austro-Ugarskoj?

Još nam je mnogima pred očima onaj metež, koji je redom nastajao u raznim pokrajinama i zemljama bivše Austro-Ugarske monarhije. S jugozapadnog ratišta strujale su mnoge čete dielom još u redu, dielom sasvim razriešene i razpuštene preko onih brdskih cesta jedne prema iztoku, jedne prema sje-

veru, često baš u protivnom smjeru od puta, koji vodi u domovinu. U Beču su preuzeli vladu skrajni ljevičari socialdemokratske stranke. Razpustili su vojsku, iztjerali su cara i kralja i preuzeli sve u svoje ruke. Kao da je predstojao crveni režim. U Mađarskoj je bilo još gore. Grof Karoly, a uz njega socialni demokrati doživjeli su podpuni slom svoga sustava. Nitko nije bio s njima zadovoljan pa ni Ententa. Od Mađarske odciepljeni sjeverni i sjeverozapadni dielovi, zaposjednuti su od čeških i slovačkih legionara. Odciepila se i Hrvatska i Slavonija, čije je čete, koje su u velikom dielu u redu dolazile s raznih fronta, odmah razpustio tadašnji ministar rata države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Car i kralj Karlo bio je razriešio sve častnike i vojnike svečane prisege, te su se oni stavili na razpolaganje novim vojničkim upravama, koje su ńastajale u novo osnovanim državama, na ruševinama bivše Monarhije.

Stara austro-ugarska carska vojska, koja je postojala skoro 400 godina u raznim sastavima, vojska, čije su pojedine pukovnije postojale i više od 250 godina, čije su vojske, među njima i hrvatske čete i naša krajiška vojska, bile kao posada čak u Nizozemskoj, u cieloj Njemačkoj, osim Pruske, kao vojska Njemačkog Saveza, pa po cieloj Italiji, u Rimu i Napulju, a borile se na svim ratištima Europe, ta je vojska prestala postojati. Diljem ciele velike podunavske države zaniemile su trublje, koje su kroz stoljeća istom melodijom budile vojnike i građane brzom budnicom i zvale na počinak ozbiljnim i svetčanim mirozovom.

KONAC

Prvi je svjetski rat dovršen. Nastaje razdoblje versailleskog mira. Njemački je narod neobičnim marom radio na ratnoj poviesti svjetskog rata. Nije se ništa sakrivalo, nije se nikoga štedilo. Skupljena su bogata izkustva ne samo s višeg strategijskog, već i s nižeg taktičkog, a još više s političkog i družtvovnog stanovišta. Znalo se, gdje su bile pogrješke. Nije ih skrivila njemačka ni austro-ugarska vojska. One su bile najviše na strani političkog vodstva, na raznim strankama, osobito na onim, koje vojsci i ratu nisu davale ono, što je bilo potrebno. Ali nije slomljena njemačka fronta na bojnom polju! To ni protivnici ne tvrde. Slomila se unutrašnja fronta zbog djelovanja stanovitih družtvenih slojeva.

Koncem siečnja 1933. preuzima nacionalsocialistička stranka s Führerom Adolfom Hitlerom na čelu vodstvo njemačke državne politike. Veliki dio vodećih ličnosti te stranke bili su ratnici, osjetili su rat na sebi i bili su blizu onim pravim ratnicima, koji su se ratu posvetili. Nacionalsocialistička stranka uzela je u obzir težka izkustva društvovne politike i družtvovnog razvoja zadnjih godina svjetskog rata. Zato je u prvom redu išla za tim, da stvori novi duh, koji nikada ne bi mogla oslabiti protivnička promičba, da stvori opet unutrašnju frontu, kojom bi se podrovala vojska, koja na ratištu vodi rat. Taj novi duh, koji se svuda širi, postao je glavni činbenik nove njemačke vojske. On je postao ujedno i najvažniji činbenik ratne proizvodnje, koja se odmah od početka smatrala najvažnijom za slučaj ponovnog rata. Na tim temeljima novoga duha izgrađena je nova Njemačka i nikla je nova vojska, koja se nije bojala iznenađenja unutrašnje fronte kao ona sjajna vojska, koja je zapravo dobila prvi Svjetski rat na bojnom polju, ali ga je izgubila zbog sloma unutrašnje fronte. U sadašnjem drugom Svjetskom ratu to se u svim pravcima osjeća.

S tog stanovišta moraju se promatrati događaji pred konac prošlog Svjetskog rata. Iz njih su Niemci mnogo učili i naučili . . .

Hrvatski častnici

Hrvatski narod dao je u toku stoljeća u sklopu Austro-ugarske monarhije razmjerno vrlo veliki broj visokih i najviših vojskovođa, generala i častnika carskoj vojsci. Iz svih krajeva Hrvatske regrutirali su se generali, od kojih su mnogi imali sjajna, svuda poznata imena. Ali razmjerno najveći broj generala i visokih častnika dali su krajevi Vojne granice, osobito Lika i Krbava. Nabrajemo samo jedan mali dio njih:

Imena generala Rukavine, jednih s plemićkim pridjevom od Vinovgrada, drugih od Ljubčegrada, trećih od Bojnograda, Kneževići, baruni, plemići i građanskog roda, Jelačići, grofovi, baruni i plemići, Hibšići, Tomašići, Tomičić, Došeni, Žagari, Ivančići, Matasići, Sarkotić, Cvitković, Perčević, Czerljen, Babići, Petrovići, Borojević, Sarkotić, Lipoščak, Petković, Čičarić, Vrkljani, Novaković pl. od Gjuraboja, Kokotović, Ištvanović, Bekić i Begić, Bogath, Devčići, Desovići, Njegovani, Stojčević, barun Rebrović, Sertići, Vukovići, Čačković, Delić, Maroević, Levnaić, Lemaić, Marojčić, Bunjevac, Šmarda, Puhalo pl. od Brloga, barun Klobučar, Kolesar, Čanić, Žunac, Gerba, Čorić, Čović, grof Salis-Saevis, Hranilović, Cvjetičanin, Varešanin, Budisavljevići, Filipović, Jovanović, Rodić, Mamula, Ljubičić, Ljubibratić, Sekulić, Mandić, Vojnović pl. od Belobrske, Torbuk od Sensenhorsta, Jemrići, Trtanj, Pintar, Pilar, Torbiglav, Uzelac, Šnjarić, grof Kulmer, grof Pejačević, barun Vukasović, Davidović, Radojević i mnogi drugi pokazuju, koliki je udio imala Hrvatska u raznim borbama i nastojanjima, u korist srednje Europe. Slično je tako bilo i kod naše ratne mornarice.

Veći dio imena tih generala poznat je iz svjetskog rata, u kojem su oni sudjelovali kao zapovjednici brigada, divizija, vojnih zborova, vojska, skupina vojska. I to je samo jedan mali dio.

U svjetskom ratu imali su Hrvati u feldmaršalu Svetozaru Borojeviću od Bojne slavnog vojskovođu. On je vodio u težkim borbama protiv Rusije svoju treću vojsku, kojom se je

Filip barun Vukasović,
podmaršal, vojskovođa, »Lav
od Asperna« smrtno ranjen u
bitci kod Wagrama, 1809.

iztaknuo osobito u bitci na Karpatima prvih zimskih mjeseci 1915., kad je uztrajao i zapriečio Rusima prodor prema srcu Madjarske. Kasnije je on zapoviedao velikom skupinom vojska na jugozapadnom ratištu. Kao zapovjednici vojska, odnosno na sličnom položaju, bili su u svjetskom ratu i generalpukovnik Puhalo od Brloga, pa general pješačtva Lipovčak, generalpukovnik barun Sarkotić, general pješačtva Ljubičić, general pješačtva Čičarić, general pješačtva grof Salis Saevis, general pješačtva Kuk, zapovjednik tvrđave u Krakovu, i mnogi drugi kao zapovjednici zborova i divizija, kao Luka Šnjarić, Mihaljević, Jemrić pl. od Breše, Babić, Petković i mnogi drugi. Jedan Hrvat, general Uzelac, bio je zapovjednik austro-ugarskog zrakoplovstva, a admiral Maksimilijan Njegovan zapovjednik austro-ugarske ratne mornarice. Osim toga bili su admirali: Wickerhauser, Prica, Zakaria, Šušteršić i dr., dok je veliki broj Hrvata bio i na položaju kapetana bojnog broda.

Za narod od oko 6 milijuna, koliko je u svjetskom ratu po prilici brojio hrvatski narod, to znači riedko veliki broj visokih zapovjednika.

Hrvatski narod dao je razmjerno najviše zapovjednika vojska i visokih generala u svjetskom ratu.

Hrvatski narod imao je u svjetskom ratu jedan veliki broj najboljih glavnostožernih častnika. Bilo ih je vrlo mnogo, medju njima današnji vojskovođa Slavko vitez Kvaternik, general Stevo Duić, general Ivan pl. Perčević, čija su imena osobito poznata u našem narodu. Na važnom i iztaknutom položaju bio je i sadašnji general, državni tajnik Vilko vitez Begić.

Brojni Hrvati stekli su u ratu i najveće ratno odlikovanje za hrabrost: Vojnički red Marije Terezije, s kojim se stiče i barunat.

Najviše vojničko odlikovanje: red carice Marije Terezije dobili su za svoje vojničke zasluge ovi hrabri Hrvati:

Feldzeugmeister grof Josip Šišković dvaput, g. 1758. i 1765. za zasluge u sedmogodišnjem ratu;

Feldzeugmeister grof Josip Drašković u ratu 1756. i 1758. godine;

Feldmarschalleutnant barun Ljubibratić pl. od Trebinja za zasluge u sedmo-godišnjem ratu kao zapovjednik gradiščanske graničarske pukovnije.

General barun Dimić pl. od Papile istom prilikom kao zapovjednik bojne;

Feldmarschalleutnant grof Nugent i satnik barun Ivan Tkalčević, obojica za zasluge u sedmogodišnjem ratu s graničarima brodske pukovnije;

General barun Martin Knežević pl. od Sv. Helene kao zapovjednik karlovačkih husara u sedmogodišnjem ratu;

General barun Sečujac pl. Heldenfeld kao zapovjednik bojne u gradiščanskoj pukovniji;

Podpukovnik barun Franjo Burić pl. Purnaj kao satnik kod banatskih graničara u sedmogodišnjem ratu;

Pukovnik barun Orešković pl. Breitenthurm kao zapovjednik bojne slunjske pukovnije u sedmogodišnjem ratu;

Feldmarschalleutnant barun Vid Gvozdanović kao zapovjednik karlovačkih husara, i to 1778. u ratu protvi Turaka i 1795. protiv Francuzke;

Feldzeugmeister barun Davidović kao bojnik 1779. u turskom ratu;

Satnik pl. Sokolović za bitku kod Šabca 1788. u turskom ratu;

General barun Horvat-Petričević kao graničarski pukovnik u turskom ratu 1790.

Feldmarschalleutnant Filip barun Vukasović kao satnik ličke graničarske pukovnije 1788. u turskom ratu;

Feldmarschalleutnant Martin pl. Dedović kao obkoparski satnik pri obsadi Bosanskog Novog 1789.

Feldmarschalleutnant grof Kolonić pl. Kolograd za zasluge u turskom ratu 1790;

General Peharnik barun pl. Hotković za bitku kod Cetingrada 1790.;

Feldzeugmeister barun Martinić za obsadu Cetingrada 1790.;

Feldzeugmeister barun Kraj pl. od Krajove i Topolje za napoleonske ratove 1794. kod Courtraya;

General barun Štefaić za bitku kod La Roche 1794.;

General barun Smola, dvaput i to za bitku kod Neerwindena 1794. kao nadporučnik i za bitku kod Asperna 1809. kao pukovnik;

Feldzeugmeister barun Stipšić pl. od Trnove za bitku kod Neerwindena 1794.;

Feldzeugmeister barun Duka istom prilikom;

Pukovnik barun Šabić pl. Löwenfeld kao nadporučnik u bitci kod Nieuporta 1794.;

Feldmarschalleutnant barun Salis kao pukovnik u bitci kod Yperna 1793.;

Major barun Rožić kao nadporučnik u slunjskoj graničarskoj pukovniji za bitku kod Degoa 1796. protiv Napoleona;

Feldmarschalleutnant barun Rukavina pl. Bojnograd za bitku kod Madonna del Monte i za odbranu Mantove 1796.;

Major barun Ivičić kao satnik kod dalmatinskih lovaca za osvajanje Mainza 1795. god. i Zahbacher Schanze 1794.;

Pukovnik barun Levačić pl. Latišlović za bitku kod Barcoa 1801.;

Feldmarschalleutnant barun Franjo Jelačić de Bužim otac našeg slavnog bana Josipa grofa Jelačića za bitku kod Ostracha i Stockacha 1799.;

Feldzeugmeister barun Vinko Knežević od Sv. Helene za bitku kod Cassana 1799.;

Feldmarschalleutnant Lipa de Duba et Kozarčev s dalmatinskim lovcima za bitku kod Pfüngen 1801.;

Feldmarschalleutnant barun Bogdan pl. Sturmbruck za bitku kod Heidelberga 1802.;

General barun Gvozdanović dvaput, i to kao satnik glavnog stožera za bitku kod Genola 1801., a drugi put za bitku kod Pozzola 1814. kao general.

Maršal grof Nugent dvaput, i to za bitku kod Monte Croce 1801. kao major, a drugi put za protjerivanje Francuza iz Italije 1814. godine;

Feldmarschalleutnant barun Franjo Tomašić dvaput, i to za bitku kod Colma 1802. kao major glavnog stožera i drugi put za obsadu i zauzeće Zadra 1813. godine;

Satnik barun Jugenić za bitku kod Genue 1810. kao poručnik;

Feldmarschalleutnant barun Čorić pl. Monte Creto kao glavnostožerni nadporučnik za osvajanje Monte Creto 1802. godine;

General barun Čivić pl. Rohr za bitku kod Sacile 1810. kao zapovjednik Ogulinske graničarske pukovnije;

Feldzeugmeister barun Čolić kao glavnostožerni pukovnik za aferu kod »Schwarze Lacke« 1809. godine;

Major barun Rogač kao satnik Vukasovićevih pješaka za bitku kod Ractyna i Thorna 1811. godine;

Pukovnik barun Ivan Marčević kao satnik ličkih graničara za bitke Perlevo, Grab i Bilaj 1811. godine;

Major barun Maurić pl. Russbach kao glavnostožerni satnik u bitci kod Asperna i Wagrama 1809. godine;

Feldzeugmeister barun Ruso pl. Aspernbrand za bitke kod Asperna i Wagrama 1809.;

General barun Josip Lazarić de Lindaro kao satnik za bitku kod Lindara 1815.;

Feldmarschalleutnant barun Milutinović pl. Milovski und Weichselburg kao zapovjednik gradiščanskih graničara za bitku kod Weichselburga i St. Mareina 1813. godine;

General barun Rebrović pl. Razboj za bitku kod Weichselburga 1813. godine;

Feldmarschalleutnant barun Franjo Vlašić za bitku kod St. Marca 1813. godine;

Pukovnik barun Maretić pl. Rio Alpon za bitku kod Villanuove 1813. godine;

Feldzeugmeister grof Josip Jelačić de Bužim — ban hrvatski za slavno ratovanje 1848./49. odlikovan je odmah komanderskim križem reda Marije Terezije;

General barun Smola za zauzeće Udine 1849. godine;

Feldmarschalleutnant barun Martinić pl. Martinek za bitku kod Montanara kao bojnik 1849. godine;

Feldzeugmeister barun Josip Maroičić di Madonna del Monte dvaput odlikovan i to za bitku kod Vicenze 1849. kao glavnostožerni satnik, a drugi put komanderskim križem za bitku kod Custozze 1866;

Feldzeugmeister barun Antun Čorić de Monte Creto za oslobođenje Beča 1849. godine;

Feldzeugmeister barun Mamula za obranu tvrđave Petrovaradin 1849. godine;

Feldmarschalleutnant barun Rastić za bitku kod Tapio-Bicske 1849. godine;

Satnik barun Jurković za bitku kod Tapio-Bicske 1849. godine kao poručnik otočanskih graničara;

Feldmarschalleutnant barun Burić pl. Purnaj za bitku kod Pereda 1849. godine;

Podpukovnik barun Gjuro Unukić de Aradgrad za 35 uspješnih izpada iz obkoljene tvrđave Arada 1848. i 1849. godine;

Feldzeugmeister barun Ljudevit Stanković za odbranu Temešvara 1849. godine;

Feldzeugmeister barun Rodić za bitku kod Custozze 1866. god.;

Feldzeugmeister barun Filipović pl. Filipsberg za osvajanje Bosne i Hercegovine 1878./79.;

Feldmarschalleutnant barun Stjepan Jovanović za zauzimanje Hercegovine 1879. godine;

U svjetskome ratu 1914.—1918. godine odlikovani su vitežkim redom Marije Terezije:

General Vladimir Laxa za obranu Monte S. Gabriele u 11. bitci na Soči 1917.;

Feldmarschalleutnant Pilepić za borbe na Strypi 1915. godine;

Pukovnik Joco Iskrić kao satnik i zapovjednik jedne bojne u 11. bitci na Soči kod Auzze 1917. god.;

Satnik pl. Petričević, kasniji magjarski pukovnik za borbu kod Sieleca 1915.;

Franjo Matais sadašnji podpukovnik, kao nadporučnik za borbe na Pilici u Poljskoj 1914. godine;

Pukovnik Gjuro Dragičević kao nadporučnik za borbe kod Staremiastog na Sanu 1915. godine;

Satnik Vojko Glogovac, kao nadporučnik za borbu na Ljigu u Srbiji 1914. godine;

Komanderskim redom Feldmaršal Svetozar Boroević de Bojna za obranu Soče i visoravni Doberdo u 12 bitaka:

Napokon dobili su to visoko odlikovanje i drugi nehrvatski častnici za borbu na čelu naših četa, tako među inim bojnik Emil Prohaska od 78. pješ. pukovnije za borbu na Gučevu, 6. studenog 1914. i drugi.

Hrvati kao vojskovođe u turskoj carskoj vojsci

Nakon zaposjednuća hrvatskih krajeva Bosne i Hercegovine, Dalmacije i dielova uže Hrvatske i Slavonije mnogi su sinovi našeg naroda silom prilika služili u turskoj vojsci pa svojom sposobnošću i darovitošću dostigli visoke, pa i najviše položaje. Mnogi su Hrvati postali turski paše, zapovjednici sandžaka, beglerbezi, pa čak i muširi (maršali) i veliki veziri. Nekoliko Hrvata, koji su bili vojskovođe, steklo je svojim junačtvom najviši naslov, koji se mogao dati za osobnu hrabrost i za velika osobna junačka ratnička djela, naslov »g a z i«, koji nije nosio ni svaki turski sultan.

Ovdje ćemo spomenuti samo neke Hrvate, koji su se iztaknuli u carskoj turskoj vojsci. Ima ih još znanih i neznanih.

A j a s-p a š a iz naših krajeva iztaknuo se kao beglerbeg Rumelije 1451. Bio je 1470. namjestnik Bosne, a ujedno i vrhovni zapovjednik turske vojske u Bosni. U tom svojstvu provaljivao je do Udbine pa je 1472. bio prodro do Ljubljane. Poginuo je godine 1483. U Sarajevu je podigao džamiju i kupalište.

A l i-p a š a H a d i m, također Bošnjak bio je godine 1537. beglerbeg u Diabekiru, kasnije je bio namjestnik u Budimu, sudjelovao je u više bitaka, osvojio nekoliko gradova. Umro je godine 1559. kao namjestnik u Misiru.

A l i-p a š a M a l k o č (Favus) rodom je iz Bosne. Bio je carski silahdar-aga. God. 1601. imenovan je namjestnikom u Misiru. Bio je iztaknut turski vojskovođa. Umro je 1604. u Beogradu.

A l i-p a š a S o f i, također iz Bosne. Bio je 1557. beglerbeg od Merijaša, 1549. zapovjednik vojske protiv Persije. Umro je 1571.

A l i-p a š a S e m i s ili K o l i n (Krupni) rodom je iz Prače. God. 1545 .postao je mirijalem, a kasnije janjičarski aga. God. 1560. bio je veliki vezir. Bio je i namjestnik u Misiru i beglerbeg Rumelije.

Ali-paša Rizvanbegović iz Stoca ističe se u borbama s počiteljskim kapetanom Smailom. Bori se s bosanskim ustanicima kod Sarajeva (1831.) Imenovan je beglerbegom pa vezirom i valijom u Hercegovini. Sarasker Omer-paša Latas, također Hrvat, dao ga je 1850. ubiti.

Ali-paša Varvar iz Varvara kod Prozora istaknuo se u borbama u Madjarskoj i Hrvatskoj. Postao je beglerbeg Anatolije i (1649.) Rumelije, a kasnije Cipra i Sivasa.

Zulfikar-paša Atlagić bio je 1609. kliški sandžakbeg.

Mehmed-paša Atlagić bio je 1686. namjestnik u Bosni i zapovjednik Knina.

Hasan-paša Uludž bio je 1587. vrhovni zapovjednik turske mornarice.

Došen (Gazi) Hasan-paša, rodom je Hercegovac. Bio je beg u Segedinu, a kasnije beglerbeg i namjestnik u Bosni. Osvojio je Bihać i bosansku zapadnu krajinu. Poginuo je 1593. u bitci kod Siska.

Husrev-paša rođen je u Bosni. Bio je 1623. janjičarski aga, a 1627. veliki vezir i serdar (vrhovni zapovjednik) istočne vojske. Ratovao je na granici Persije sve do Hemedana, a prije toga kod Erzerùma. Umro je 1630.

Husein kapetan Gradaščević narodni junak, nazvan »Zmaj od Bosne«. Potukao je sultansku vojsku kod Travnika, razbio je vojsku velikog vezira na Kosovu polju (1831.) Umro je 1832. u Carigradu, gdje je bio zatočen.

Mehmed-paša Maglajac bio je 1665. vezir pod kupolum, namjestnik u Budimu i zamjenik velikog vezira u Carigradu te napokon namjestnik u Bosni.

Mahmud-paša Abagović ili Andjelović bio je jedan od najslavnijih vezira turske carevine. Jedni kažu, da je iz Kruševca, a drugi da je rodom Hrvat. Bio je veliki vezir, pa kapudanpaša (1468.). Umro je 1474.

Mahmud-paša Bošnjak rodom je iz kliške okolice. Bio je 1560. namjestnikom u Jemenu, a 1565. u Misiru; umro je 1567.

Mehmed-paša Defterdarović sin je Mustafa-paše Nevesinjca, koji je umro 1631. Bio je namjestnik u Erzerumu i Karsu. Umro je 1655. Bio je velik junak i dobar vojskovođa.

Mehmed-paša Jahjapašić (Gazi), mladji brat gazi Balibegov. Bio je sandžakbeg u Smederevu i Moreji 1529. Osvojio je Požegu 1536. te je razbio Kazianera u Slavoniji, 1537. Postao je beglerbeg od Budima i vezir te je mnogo ratovao po Ugarskoj. Umro je 1551. kao budimski vezir. Sin mu je bio Arslan-paša, prvi požeški sandžakbeg, koji je bio budimski vezir.

Mehmed-paša Sokolović Lola, brat Mustafa-paše budimskog vezira, rođak velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića Visokog. Bio je 1601. vezir i serdar Ugarske, a obnašao je čast janjičarskog age te vodio cieli niz ratova, u kojima se odlikovao svojom ratničkom vještinom. Slovio je kao dobar diplomata te pridobio za sultana sedmogradskog kneza Bočkaja i većinu ugarskih velikaša. On je kao veliki vezir 1604. pod Budimom okrunio Bočkaja ugarskim kraljem pa je s njim zajedno htio udariti na Beč. To je spriečio Dervišpaša, naš zemljak, koji je bio utjecajan kod sultana. Mjesto Mehmed-paše imenovan je Hrvat Mutar-paša serdarom u Ugarskoj. Umro je 1606.

Mehmed-paša Vučo bio je beglerbeg u Kaniži, ratovao je u Bosni, umro je 1644. u Kaniži.

Murat-paša, rodom iz Hrvatske, bio je više godina vrhovni zapovjednik turske vojske u Ugarskoj. Turski povjestničari prozvali su ga »preporoditeljem turske države«. Umro je godine 1611.

Mustafa-paša Lala Kara-Sokolović, sandžakbeg u Požegi, a kasnije beglerbeg u Temišvaru, Erzerumu i drugdje, pa vezir i serdar vojske u Jemenu. Umro je 1580.

Salih-paša Nevesinjac umro je 1647. Bio je janjičarski aga.

Omer-paša Latas iz Janje Gore kod Plaškoga, veliki turski vojskovođa, mušir (maršal), umro 1871. Bio je i mini-

star rata. Rođen je 1806. On je jedan od najglasovitijih turskih vojskovođa.

Hasan-paša Pridojević Gazi umro je 1593. u bitci kod Siska. Bio je beglerbeg i namjestnik u Bosni 1591.

Redžep-paša iz Nevesinja umro god. 1703. Vodio je tursku vojsku u Hercegovini i Nikšiću, gdje je bio beglerbeg.

Redžep-paša iz Ljubinja, vezir i namjestnik u Hotinu pa kasnije u Aziji i u Jedrenu.

Redžep-paša Topal iz Bosne bio je serdar turske vojske, a godine 1631. veliki vezir.

Skender-paša Gazi Jurišević umro je 1506.; Branio je Bosnu od Mletaka, upravljao Bosnom do 1506. Dolazio je s vojskom pred Mletke.

Osim njega bilo je još nekoliko Skenderpašića na raznim visokim vojničkim položajima turske vojske.

Mehmed-paša Sokolović iz Sokolovca u Hercegovini bio je veliki vojskovođa i veliki vezir. Obsjedao je Siget godine 1546. Umro je 1579.

Tiro-Hasan-paša iz Košće ili Repovaca. Bio je godine 1594. namjestnik Bosne. Branio je godine 1602. sjajno Veliku Kanižu, umro je 1612.

To je samo jedan dio Hrvata, koji su se iztakli u turskoj vojsci.

BIBLIOGRAFIJA:

Klaić: Poviest Hrvata I.—V.

Šišić: Pregled poviesti hrvatskog naroda I.

Šišić: »Trenkovi panduri«.

Trenk: Autobiografija (na njemačkom jeziku).

Srkulj: Pregled obće hrvatske poviesti.

Schlossers: Weltgeschichte.

von Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches.

Dr. Ernest Bauer: Hrvati u 30-godišnjem ratu.

Die Okupation Bosniens und der Herzegowina, službeno izdanje.

Oesterreich-Ungarns letzter Krieg 1914.—1918., herausgegeben vom österreichischen Bundeswesen für das Heerwesen und vom Kriegsarchiv.

Conrad von Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit.

Ludendorff: Erinnerungen.

Max Schwarte, general-poručnik: Geschichte des Weltkrieges.

Pero Blašković: S Bošnjacima u svjetskom ratu.

IZPRAVCI TISKARSKIH POGRJEŠAKA

Str.	21	redak	16	umjesto: »na Rijeci«, mora biti: »na rieci«
»	45	»	18	» »udove kralja Sigismunda«, mora biti: »udove kralja Albrechta«
»	86	»	10	» »infelici«, mora biti: »infelicis«
»	104	»	30	» »10 vojnika«, mora biti: »100 vojnika«
»	110	»	5	» »Iza« Rudolfa II., mora biti: »I za«
»	110	»	26	» »Ungnanda«, mora biti: »Ungnada«
»	171	»	12	» »Coronim«, mora biti: »Coronini«
»	173	»	15	» »Stojković«, mora biti: »Stojčević«
»	245	»	17	» »koloniama«, mora biti: »kolonijama«
»	258	»	22	» »istočni«, mora biti: »iztočni«
»	265	»	21	» »svietskom ratu«, mora biti: »svjetskom ratu«
»	268	»	13	» iza »novi«, dolazi »je«
»	279	»	7	» »Horstein«, mora biti: »Hortstein«
»	283	»	9	» »Lütgendorf«, mora biti: »Lüttgendorf«
»	284	»	2	» »Marojčić«, mora biti: »Maroičić«
»	291	»	28	» »iskakle«, mora biti: »iztakle«
»	298	»	30	» »150« mrtvih i ranjenih«, mora biti: »1.500« mrtvih i ranjenih
»	302	»	17	» »15. listopada«, mora biti: »15. studenog«
»	309	»	4	» »iztočno« od Beograda, mora biti: »zapadno«
»	325	»	21	» »Solesmesa«, mora biti: »Solesnesa«
»	326	»	3	» »Mörchlingena«, mora biti: »Mörchingena«
»	328	»	2	» »Carrée«, mora biti: »carré«
»	359	»	14	» »silne pobjede nije mi dalo«, mora biti: »silna pobjeda nije mi dala«
»	391	»	21	» »Ljubka-klancu«, mora biti: »Ljupkov-klancu«

Str.	392	redak	27	umjesto: »Piehvea«, mora biti: »Plehvea«
»	407	»	31	» »Kakcsany«, mora biti: »Takcsany«
»	413	»	1	» »austrijskog XIII. zbora«, mora biti: »austrougarskog«
»	487	»	29	» »19.000« zarobljenika, mora biti: »90.000«
»	533	»	19	» »carrée«, mora biti: »carré«
»	553	»	10	» »tadašnji« general pješačtva Slavo Štancer, mora biti: »sadašnji«
»	555	»	22	» »Boroša«, mora biti: »Boroše«
»	588	»	24	» »Stagerraka«, mora biti: »Skagerraka«
»	607	»	18	» »Kutne«, mora biti: »Putne«, mjesto »Koczania«, mora biti: »Foczania«
»	632	»	18	» »Poincarré«, mora biti: »Poincaré«
»	636	»	16	» »Poincarré«, mora biti: »Poincaré«
»	641	»	32	» »Ferè«, mora biti: »Fère«
»	657	»	16	» »turska«, mora biti: »turski«
»	664	»	6	» »Meurela«, mora biti: »Meurera«
»	664	»	29	» »doživjeil«, mora biti: »doživjeli«
»	672	»	15	» »Kandare«, mora biti: »Kantare«
»	682	»	11	» »Allemby«, mora biti: »Allenby«
»	704	»	10	» »Vinovgrada«, mora biti: »Vidovgrada«
»	704	»	25	» »Radojević«, mora biti: »Radivojević«

Sadržaj:

Strana

Uvod . . . . . I.

DOBA VLADARA NARODNE KRVI

Hrvatska oružana sila u prvom razdoblju najstarije hrvatske poviesti 3
Najvažniji ratni događaji za vladara hrvatske narodne krvi 8
Sudbonosna bitka kod Petrove Gore 11

OD 1102. DO KRAJA XIV. STOLJEĆA

Hrvati za Arpadovića 17
Borbe s Mongolima 19
Bitka na rieci Šaju (1242.) 21
Mongoli u Hrvatskoj 24
Mongoli pred Splitom 25
Međusobne borbe velikaških stranaka 27
Ustanak braće Horvata 29
Pokolj kod Gorjana 30
Razni protukraljevi 32
Sigismundov pohod protiv Turaka 33
Bitka kod Nikopolja 1395. god. 34
Sigismund i Lavoslav 36
Oživljuje hrvatska mornarica 38
Velika Sigismundova obranbena osnova 40

RATOVI S TURCIMA U XV. STOLJEĆU I BITKA NA MOHAČKOM POLJU

Tragično XV. stoljeće 45
Hrvati i Ivan Hunjadi 46

Strana

Bitka kod Varne 48
Vladanje Vladislava Postumusa 50
Ratovi Sibinjanin Janka protiv Turaka 50
Druga bitka na Kosovom polju 53
Razdoblje kralja Matije Korvina 55
Borba Hrvata kod Une 59
Bitka na Krbavskom Polju 60
Ivaniš Korvin 62
Pred bitku na Mohačkom Polju 63
Petar Berislavić 63
I opet borbe za Jajce! 64
Osmanlije prodiru u Dalmaciju 67
Najteže razdoblje borba s Turcima 68
Bitka na Mohačkom Polju 29. kolovoza 1526. 70
Krsto Frankopan brani ostatke Hrvatske 80

XVI. STOLJEĆE NAJKRVAVIJE U POVIESTI HRVATSKE

Veliki junak Nikola Šubić Zrinski 85
Građanski ratovi u Hrvatskoj 101
Pad Jajca 104
Prva obsada Beča 105
Obsada Kisega i Klisa 107
Početci Vojne Krajine 108
Borbe na Uni i Kupi 109
Pad Bihaća. — Junački ban Tomo Erdödy. — Bitka kod Bresta 111
Bitka kod Siska 114
Turci ponovno pod Siskom. — Pad Siska 117
Juraj Lenković 118

XVII. STOLJEĆE. — 30-GODIŠNJI RAT. SLOM TURSKE SILE

Borbe kod Velike Kaniže 123
Razdoblje 30-godišnjeg rata 125

Strana

Uzroci 30-godišnjeg rata 127
Nakon 30-godišnjeg rata 143
Oslobođenje Hrvatske i Slavonije od Turaka 145
Princ Eugen Savojski i Hrvati 146
Hrvatska Vojna Granica 151
Vojna granica za francuzke okupacije 171
Graničari kod klanca Predila i Malborghetta 1809. . . 172
Graničari se u Lici bore s Francuzima pod generalom Marmontom 173
Graničari ulaze u Dalmaciju 174
Hrvatska Krajina za Napoleona 175
Hrvatska Vojna granica od 1813. do podpunog i konačnog ukinuća 177

TRENKOVI PANDURI I KRAJIŠKE ČETE

Trenkovi panduri 183
Trenkovi panduri na Rajni 198
Trenkovi panduri u Češkoj u borbi s Friedrichom II. . . 206
Trenkovi panduri u Nizozemskoj 211
Hrvati u ratu za španjolsku baštinu 1701. 212
Hrvati u ratovima kraljice Marije Terezije 212
Hrvati za vrieme Napoleonskih ratova 213

BAN JOSIP GROF JELAČIĆ 1848.—1849.

Hrvati u vojni protiv Madjarske god. 1848.—1849. . . 217

OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE 1878.

Okupacija Bosne i Hercegovine god. 1878. 225

PRVI SVJETSKI RAT 1914.—1918.

1914.

Uvod 241
Pravi stvarni povod rata 242

Strana

Ratne snage zaraćenih sila na početku rata 245
Hrvati u svjetskom ratu 246
Rat započima 247
Razvoj vojničkih snaga 253
Rat protiv Srbije 258
Prva Potiorekova ofenziva u Srbiji 260
Bitka za Šabac 264
Pero Blašković: »S Bošnjacima u svjetskom ratu«« . . 265
Cerska bitka 278
Domobranci u borbi kod Batara 284
Druga Potiorekova ofenziva protiv Srbije. — Glasovita kota 708. 288
Borbe za Gučevo. — Klisur Gučevo, ulazna vrata u Srbiju u jesen 1914. 293
Kobno razvlačenje fronte 304
Razlozi Potiorekova neuspjeha 311
Njemačka ulazi u borbu. — Strategijski ciljevi i operativne osnove 316
Bitka na Marni 328
Grof Schlieffen i njegova osnova 333
Vizija svjetskog sukoba 334
Schlieffen na čelu Glavnog stožera 335
Rat na dvie fronte 336
Tajna Hanibalove pobjede 336
Promjena godine 1914. 337
Schlieffenovi predhodnici i nasljednici 338
Nakon Marne 338
Operacije na ruskoj fronti 343
Bitka kod Tannenberga i Mazurskih jezera 344
Borbe u Galiciji i Poljskoj 351
Operativno stanje na sjeveroiztočnoj fronti u jeseni 1914. 365
Borba za tvrđavu Przemysl u godini 1914. 366
Borba na sjeveroiztočnoj fronti od 30. rujna do konca godine 1914. 370
Početak borba u Karpatima 376
Borbe na moru 385

1915.

Strana

Uvod 387
Zimska bitka kod Mazurskih jezera 390
Težke borbe u srednjim Karpatima na Dukli i Ljupkov klancu 391
Nove borbe u Karpatima početkom 1915. godine. — Dolazak zagrebačkog XIII. vojnog zbora na sjeverno bojište 403
Operacije austrijskog XIII. zbora u najžešćoj zimi godine 1915. i uzmak u Karpate 413
Bitka kod Nadvorne i pred Dolinom — prema piščevom ratnom dnevniku 420
Razvoj operacija u Galiciji početkom 1915. 426
Borbe u iztočnim šumskim Karpatima oko Doline, osobni dojmovi pisca prema ratnom dnevniku 432
Zimske borbe na zapadnom bojištu u Champagni, kod Yperna i Arrasa 440
Pripreme za najveću bitku na ruskoj fronti. — Zbor domobranaca (XIII.) donekle olakšava položaj . . . 452
Tri težke zadaće 455
Ipak operacije na Gorlice 456
Bitka kod Gorlica 460
U ratnoj poviesti 460
Na Przemysl vodile su sve misli 461
Kao grom iz vedra neba 462
Svjedoci velikog događaja 463
Glavni teret bitke 465
Borba na život i smrt 466
Sjajni prodor na Tarnow 470
Dalekosežne operacije u Galiciji i Poljskoj. — Ruski »Parni valjak« neprestano uzmiče 477
Jesenske borbe u Champagni i kod Loosa 491
Navala protiv Srbije u jesen 1915. 496
Ruska ofenziva na Božić 1915. 504
Podhvati na moru u godini 1915. 513
Posljedak borba u godini 1915. 519

1916.

Strana

Uvod 522
Brusilovljeva ofenziva na Sv. Jordana 1916. 525
Bitka za Verdun 533
Bitka kod jezera Naroč 543
Velika ljetna ofenziva ruskog generala Brusilova . . . 546
Hrvatski domobrani u borbama protiv Brusilovljevih navala 551
Borbe na Sommi. — Materialne bitke najvećeg obsega . 562
Promjena vrhovnog njemačkog zapovjedničtva 568
Vojna protiv Rumunjske 571
Ratni događaji na morima 1916. — Velika bitka kod Skagerraka 577
Podmornički rat 581
Svršetak godine 1916. 588

1917.

Uvod 590
Ofenziva francuzkog »krvavog« generala Nivellea . . 594
Kerenskijeva ofenziva 601
Bitka kod Sniatyna 605
Zauzeće baltičkih otoka 608
Bitka u Flandriji 610
Rat na moru 615
Posljedci rata u godini 1917. 619

1918.

Uvod 621
Velika bitka za odluku u Francuzkoj 626
Borba za Kemmel 637
Udarac preko Chemin des Dames 639
Navala s obje strane Reimsa 643
Razvoj krize na zapadnoj fronti od 18. srpnja do 8. kolovoza 1918. 648

Strana

Borba prelazi u ruke političara 655
Svršetak rata s Rusijom 661
Oslobođenje Finske 663
Tragično povlačenje 664
Svršetak rata na Balkanu 666
Turska u ratu 670
Borbe u njemačkim kolonijama 685
Rat na moru 1918. 689
Svršetak velike drame prvog svjetskog rata 692
Konac 703

HRVATSKI ČASTNICI

Hrvatski častnici 704
Hrvati kao vojskovođe u turskoj carskoj vojsci . . . 711

CIENA KN 650.—